ילקוט ווהליין

בד ראשון

על אלה אני בוכיה —

על קהילות ווהלין שחרבו...

ווהלין בבנינה ובחורבנה

יקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

כרך ראשון

(קבצים א׳—ח׳)

העורכים:

א. אבטיחי, ח. ב. אילון, א. זמיר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הוצאת
ארכיון ווהלין בארץ־ישראל

תל־אביב, תש״ה — תש״ז,

ספר הזכרון

לזכר קדושי ישראל

בדרך הטבע

(חלק א—ה)

מאת:

א. אבוחר, מ. ב. אילת, א. יסד

הוצאה

אגודת הזכרון לקדושי ישראל

תל־אביב. תשי״ח — תשי״ט.

תוכן כרך א'

דבר המערכת	העורכים	9
יד לווהלין	יום־טוב לוינסקי	10—11
עדות לדורות	אברהם לוינסון	11
דעת הביקורת	עתונים שונים	12—16

א. סקירות

1. ווהלין	י. נתנאלי־רוטמן	ק"א, ב,—2, 1
2. בגיטאות ווהלין	א. ולדמן	ק"ז 1
3. ישיבות בווהלין	מ. צינוביץ	ק"ח 3
4. לבי לווהלין יזעק	מ. גרובר	ק"ב 3
5. מימים עברו	א. לוינסון	ק"ד 1
6. על העתונות בווהלין	ח. ב. אילון	ק"ח 1
7. הפעולה הציונית במחתרת	ז. גרשפלד	ק"ד, ה—3, 3
8. השושלות החסידיות בווהלין — ברזנה	הרב א. פצ'ניק	ק"ה 2
9. השושלות החסידיות בווהלין, ר' פינחס מקוריץ	ש. א. הורודצקי	ק"ו 2
10. רשמי ווהלין	י. רבינוביץ	ק"ו 1

ב. אישים

אשכנזי ר' זלמן	ד. לנדר	ק"א 3
1. בוקימר צבי	ח. ב. אילון	ק"ה 13
2. גולדפדן אברהם	ח. ב. ברניק	ק"ד 7
3. גם, ר' קלמן איש רובנה	ב"צ ברזלי	ק"ה 8
4. גרשטיין דוד	מ. י. וו.	ק"ב 29
5. הינדס, ד"ר טוביה	א. זמיר	ק"ה 6
6. ווייץ, חיים חייקל	א. חרמוני	ק"ו 4
7. לרנר יעקב, משורר ווהלין ופולסיה	אב"י	ק"ד 5
8 לאה'צקה הרבנית	מ. בן־דור	ק"ח 5
9. מעלער, הרב יצחק ב"ר משה י"ל	מ. דודזון	ק"ח 6
11. פלדנקרייז ר' יעקב־פישל	י. גור־אריה	ק"ז 4
12. פולישוק דב	צ. שפירא	ק"ו 5
13. רפופורט, ר' אהרן הכהן	מ. קרשון	ק"ח 7
14. שפילברג לייב	ז. גרשפלד וב"צ ברזלי	ק"ז 2
15. שרירא שמואל, איש ווהלין	ג. א. שדה	ק"ג 17

ג. קהילות

1 אוסטראה — הבירה הרוחנית של ווהלין	ח. ב. אילון	ק"א, ב,ג,ד,ה,ו
2. אוברוטש	א. אבטיחי	ק"ח 9
3. אוסטילה (אוסטילוג)	הרב ד. טקץ	ק"א 29
4. אוסובה	פ, ספירשטיין	ק"ב 23
5. אוליק (אוליקה)	ש. גליקמן	ק"ו, ז,ח—25, 20, 25

6. אלכסנדריה	ש. יזרעאלי	ק"א 12
אלכסנדריה	ב. אלימלך	ק"ד 24
אלכסנדריה, איכה אבדה	ש. יזרעאלי	ק"ג 25
7. איגנטובקה (לוזישט)	א. ברקאי (בורק)	ק"ב 25
8. אמילצ'ינה	ג. לוי	ק"ב 20
9, באזאר	הרב ש. שינדרמן	ק"ז, ח—18, 24
10. ביסטריץ'	ק. גם	ק"ד 26
11. בילוזירקה	ש. גולדברג	ק"ח 23
12. ברזנה בשקיעתה	ש. ביליאנקו וי. פיוון	ק"ז 23
13. ברז'ניצה	ז. ערמוני (קסטנבוים)	ק"ה, ו—29, 28
14. ברסטצ'קה	י. סיקוליר	ק"ג 16
15. דובנא רבתי	ב. אלימלך	ק"א, ב,ג—6, 11, 9
דובנא	אינג' אגר' י. פפר	ק"ה 16
16. דומברוביצה	ש. זלצמן	ק"א ב,ג—18, 20
דומברוביצה	ב. מנקובסקי	ק"ד 31
17. דמידובקה	ש. שקולניק־ליטר	ק"ז 19
18. דראז'נה	ב"צ שלייפשטיין	ק"ב, ג—30, 28
19. דרמן	י. סודגלטר	ק"ח 28
20. הורודניצה	אלף־בית	ק"ז 15
21. הורושקי	א. שכטמן	ק"ח 11
22. הריצב	א. אבטיחי־הדרי	ק"ג 29
23. וישינקי	ש. כהן	ק"א 23
24, ויסוצק	ז. אורמן	ק"ג 19
ויסוצק, יהודי ויסוצק	ח איזנברג	ק"ד 21
ויסוצק, השוד וההרג	ג. פיאלקוב	ק"ז 28
25. וולדניק	י. בר־מדות (ויסבלט)	ק"א 17
26. וולוצ'יסק עיר הגבול	מ. לבני	ק"ד 18
27. וולדימירץ	ב. פלדמן	ק"ד 32
28. זוויהיל	מ. ביבר	ק"ג, ד—5, 9
29. זדולבונוב, קצם של יהודי	ב. רויטלמן	ק"ח 29
30. ז'אולודסק	מ. מניוק	ק"ו 29
31. ז'יטומיר	י. הוכפלד	ק"ו, ז—6,7
32. זסלב (איזיסלבל)	י. פוגל	ק"ז 6
23. טוצ'ין	ד. נגר	ק"א, ז—21,25
טוצ'ין, אחריתה של	א. פינגרהוט־קפלן	ק"ז 22
34. טרויאנובקה	מ. מלמד	ק"ב 27
35. טרוכינברוד (סופיובקה)	א. ברקאי (בורק)	ק"א 14
36. טריסק, סערת הדמים	א. א.	ק"ח 30
37. לוצק	ב. גרושבסקי	ק"ב, ג—4, 13
לוצק, ההגנה היהודית	י. בן־אמתי	ק"ד, ה—14, 21
לוצק, סופה המר של	מ. י. וו.	ק"ד 28
לוצק היהודית, על חורבות	ב. גרושבסקי	ק"ה 30
38. לודמיר	ז. נדריקר	ק"ג, ד,ו—2, 8, 11
לודמיר, הטבח	מ. י. וו.	ק"ד 30
39. מורוביץ	י. גור־אריה	ק"א 26
40. מז'יריטש, על שנחרבה	מ. מצמן	ק"ד 27
מז'יריטש ליד קוריץ	י. טיצ'ר	ק"ה 20
41. מיזוטש	ש. פלייש	ק"ה 27
42. מניביץ	ז. פופקין	ק"א 25
43. מלינוב	מ. תמרי	ק"ו 20
44. מציוב	י. לוין	ק"ו 23
45. סארני	ב. רכס	ק"ג 22

סארני	ל. טייך	ק"ד 31
סרני בין מלחמה למלחמה	א. אטשטיין	ק"ה 25
סרני, על קברי האחים	י. פייגל	ק"ז 31
46. סוקיליה	ש. כהן	ק"ב 24
47. סטרוקונסטנטינוב	י. ירדני וע. לונשטיין	ק"ה, ז—10, 12
48. סלאבוטה	י. פוגל	ק"ד, ה—23,16
49. סופיובקה, גורל יהודי	מ. י. וו.	ק"ד 30
50. צ'ודנוב	א. נחשון (אטשטיין)	ק"ז 25
51. צ'רטוריסק	י. גליק	ק"ח 22
52. קובל	א. מזא"ה	ק"ב 7
קובל, חורבן	מ. י. וו.	ק"ד 29
53. קוזין	מ. מנוסוביץ	ק"ח 27
54. קולקי	א. שטרנברג	ק"ב, ג—6, 26
55. קוסטופול	מ. שקליר	ק"ג, ד—23,24
56. קוריץ	נ. זפרן וא. זינגרמן	ק"א 10
קוריץ, זכרונות חייל איש	נ. זפרן	ק"ב 29
57. קיברצי	א. ברקאי (בורק)	ק"ג 27
58. קיסלין	הרב ד. טקץ	ק"ו 31
59. קרמניץ	י. רוכל	ק"א, ב,ג—8, 13, 11
60. קרסילוב	י. סבוראי (סרבריר)	ק"ב, ה—28, 31
61. קליבן	י. משולח	ק"א 17
62. רדזיבילוב	א. בלבן	ק"ו 21
רדזיבילוב, קצה המר של	צ. זגורודר	ק"ג 14
בת רדזיבילוב על עיירתה	ש. פולטורק	ק"ז 30
63. רובנה	א. אבטיחי־הדרי	ק"א ב,ה,ו,ז,ח
רובנה, בראשית המאה הנוכחית	ז. נדרי, מרוסית א.זמיר	ק"ד 13
רובנה, פרטיזן יהודי על	א. ל.	ק"ב 30
רובנה, השמדת היהודים	מ. י. וו.	ק"ד 28
64. רוז'ישצה	א. רוזין	ק"ב 21
65. רוקיטנה	א. בליז'ובסקי	ק"ו 27
רוקיטנה	ד. טורוק	ק"ד 32
66. רפלובקה	י. ווינר	ק"א 27
רפלובקה, קצה של קהילת —	י. ווייגר	ק"ה 31
67. שומסק	פ. גלעדי (גלדי)	ק"ו 29
שומסק, קצה של —	ד. שטיינמן	ק"ז 24
68. שפטובקה	ש. ברגר	ק"ג, ד—31 20
שפטובקה, עלית החלוצים הראשונה	י. קנטור	ק"ו 31

ד. אודים ושונות

צרור מכתבים וידיעות	ועד א. י. וו. בא"י	ק"א—ק"ה
ציון לנעדרים	" " " " "	ק"ז ח
בארגונים	" " " " "	ק"ז ח
מגמתנו	" " " " "	ק"א 1
כרוז	" " " " "	ק"א 32
יציאת ווהלין	העורכים	ק"ה 1
עד האגדה העממית בווהלין	ח. ב. אילון	ק"ז 26
מה שעבר עלינו	ד. וא. ליברמן	ק"ח 30
רשימת שמות אישים וערכים,	ועדת הארכיון של א. י. וו.	130—318
גדולי ווהלין (רשימה א)	" " " " " "	319—320
הערות ותיקונים	המערכת	ק"ג 33, ק"ז 33, 320

ה. צילומים ותמונות

1. המהרש"א ק"א 5
2. קבר השל"ה הק' בטבריה ק"א 8
3. קבר אחים ברובנה ק"א 10
4. הרב ר' מרדכי־דב וויסבלאט ק"א 24
5. מפת וזהלין וסביבותיה ק"ב 1
6. בית הכנסת הגדול בלוצק ק"ב 5
7. עבודת הגידור של קבר אחים ברובנה ק"ב 31
8. תלמוד תורה בלודמיר ק"ג 4
9. בית הכנסת דמהרש"א באוסטראה ק"ג 7
10 שמואל שרירא — איש וזהלין ק"ג 17
11. הועד הציוני המחוזי בסרני ק"ג 23
12. יעקב לרנר, משורר וזהלין ופולסיה ק"ד 5
13. אברהם גולדפדן ק"ד 7
14. מראה כללי של העיר אוסטראה ק"ד 11
15. הלוית הקד' שושנה גרמן במז'יריץ ק"ד 27
16. האדמו"ר ר' שמואל'קה פצ'ניק ז"ל מברזנה ק"ה 3
17. חברי הועד של המחתרת באוסטראה בשנת 1910 ק"ה 5
18. ד"ר טוביה הינדס ק"ה 7
19. ר' קלמן גם, איש רובנה ק"ה 9
20, צבי בוקימר ק"ה 13
21. בית הכנסת הגדול בדובנה ק"ה 17
22. יתומי אוקראינה ב־1920 עם ישראל בלקינד לפני עלייתם לא"י ק"ה 18
23. מראה פנים בית־כנסת בעיירה ק"ה 18
24. אוסטראה, עיר המהרש"ל, השל"ה הק' והמהרש"א ק"ה 18
25. קבוצת החלוצים הראשונה מלוצק, שיצאה ברגל ב־1920 בדרכה לא"י ק"ה 19
26. „החלוץ" במז'יריטש ליד מעונו 1929 ק"ה 19
27. המצבה על קברי האחים של יהודי לוצק ק"ה 30
28. חיים־חייקל ווייץ — עסקן וזהלין ק"ו 4
29. דב פולישוק ק"ו 6
30. חברי אגודת „דרור" באוסטראה ק"ו 9
31. תעודת סיום של גמנסיה עברית „תרבות" ברובנה מחזור א' תרפ"ח ק"ו 18
32.נציגי ארגון הפליטים ברובנה תרפ"א ק"ו 26
33. ר' דוד הלוי בעל „טורי־זהב" ק"ו 26
34. לייב שפילברג ק"ז 3
35. ר' יעקב־פישל פלנדקרייז ק"ז 5
36, הרה"ג ר' ליבוש בולכובר ק"ז 8
37. קיבוץ החלוץ הכלל־ציוני ברובנה ב־1932 ק"ז 14
38. קברי האחים ליד סארני ק"ז 31
39. הרב יצחק ב"ר משה י"ל מעלער ק"ח 6
40. ר' אהרן רפופורט לפני עלותו ארצה ק"ח 8
41. המורים והתלמידים של ביה"ס הציוני בהורושקי ק"ח 13
42. תהלוכה ציונית ברח' ה־3 במאי ברובנה ק"ח 19
43. האדמו"ר ר' יעקב לייבה'לה טברסקי מטריסק ק"ח 30
44. ר' זלמן אשכנזי ק"א 3
45. מראות העיר קרמניץ ק"א 9
46. צירי ועידה ציונית ברובנה, בתר"פ 305
47. המערכת והאדמ." וזהלינר צייטונג" ברובנה 305
48. הועד המאוחד של קק"ל בלוצק 306
49. הועידה הציונית בזויהיל בתרע"ח 306
50. הועד של קרן היסוד בלוצק 307
51. האגודה הציונית „ילדי ציון" בבורומל בתרס"ח 307
52. הרב יוסף ורטהיים — אוסטראה 308
53. הרב האדמו"ר ר' מיכל'ה פצ'ניק דומברוביצה 308
54. סניף חברת „תרבות" באוליקה ב־1934 308
55. ועד הסניף של חב' „תרבות" בקובל ב־1926 308
56. ח. נ. ביאליק — בביקורו ברובנה בחברת מורי הגמנסיה „תרבות", מ. גלרטר, ש. רוזנהק 309
57. חברי אגודת „החלוץ הצעיר" בפוריצק 309
58. בית־הספר לילדי פליטים בדובנא ב־1918 309

דבר המערכת

מקץ שנתיים להוצאת „ילקוט ווהלין" מסכמת המערכת בסיפוק־מה את היקף הכרך הראשון. במשך תקופה זו הוצאו לאור שמונה קבצים: א'—ח', (כמעט בכל רבע־שנה) ובהם פורסם רק חלק מהחומר שנאסף במאמצים רבים של עסקנים ורוכז באוכיון ווהלין בארץ־ישראל.

לא היה מזל לארכיונים יהודיים בעבר, קשה היה לקיימם בגולה מסיבות שונות. נעדרה גם הכרת ערכם של הארכיונים בחוגים מסויימים. כל אלה היו בעוכרינו, וכך אבדו לעם אוספים חשו־בים שיכלו לשמש מקורות לתולדות האומה וחייה במשך דורות רבים. בעקבות המלחמה העולמית האחרונה הושמד ונאבד חומר ארכיוני והיסטורי שאין לו תמורה בשבילנו לא רק במוסדות יהודיים אלא גם במוסדות ציבוריים וממשלתיים לא־יהו־דיים. משום כך נתונה בזה דאגתנו לליקוט כל חומר על העבר היהודי בחבל ווהלין ולפרסומו. חומר זה, כשהוא מרוכז ומסודר בארכיון, ישמש מצבה הולמת ליהדות המפוארה והשרשית של ווהלין.

רבגוני ובעל ערך ומשקל הוא החומר שראה אור בקבצי „ילקוט ווהלין": סקירות על נושאים ווהלינים כלליים, מונוגרפיות על אישיה ועסקניה של ווהלין, רשימות על קהילותיה, עובדות מעמק־הבכא וידיעות מפי ניצולים — עולים ומעפילים, אגדות ווהלין, צילומים שונים, ציונים לנעדרים ועוד ועוד. החומר שאוב מתוך מיסמכים, זכרונות, פנקסים, מכתבים, עדויות בנות־סמך ומקורות אחרים.

המערכת היתה עקיבה ונאמנה לקו המטרה שהציגה לה. היא עשתה כמיטב יכלתה בתנאים שהיתה נתונה בהם ופעלה ברטט של קדושה למען המפעל שניגשה לבצעו, גייסה עסקנים וסופ־רים, גילתה ועיבדה חומר חשוב לתולדות היהו־דים בווהלין וחייהם בחבל זה, והרגשתה היא שעלה בידה להציג לפני הקורא והחוקר את ווהלין היהודית בגילוייה השונים, ובעיקר את חייה בדורות האחרונים עד שעלה עליה הכורת. לעיני המערכת היתה יהדות ווהלין בגידולה, בחייה ובהשמדתה; פרנסיה ועסקניה, חזרמים, הכיתות, המפלגות, החסידות, החינוך, הציבוריות, העמידה על כבוד ישראל, תופעות שונות (חיוב־יות ושליליות), יחסי שכנים, המשטר, הכלכלה, עלילות, התנצחויות ועוד ועוד. עוברים כאן באור נכון ברשימות ובמאמרים אלה יהו־די ווהלין בשמחתם ובצרתם, בגאונם וביגו־נם, בנדיבותם ובעניים, ברוממותם ובשע־בודם, בהתלהבותם החסידית, בחיי טהרה ומסו־רת, בהשתתפותם הערה במפעל התחיה בדורנו, ולסוף — בנפלם טבוחים בידי טמאים, עריצי תקופתנו, שהביאו כליה על בית־ישראל.

ההושגה המטרה בשלמותה? אנשים מן הצד אולי מסתפקים ונוטים לענות בחיוב, בראותם בקבצים שהופיעו מעין מצבת־זכרון נאה לרבבות אלפי ישראל שנטרפו ולקהילות שנעקרו למוס־דות ומפעלים שנחרבו וכו', אולם העורכים רחו־קים מלהסתפק בתוצאות עמלם ועינם ציפיה להמשך.

עצם דבר המפעל נתקבל באהדה בכל החוגים. עדות נאמנה תשמש הבקרת שנתפרסמה בעתו־נות הא"י ובחו"ל *) ושנשמעה במסיבות פומ־ביות ובהרצאות על המפעל וערכו. גם מאמרי־ההערכה המתפרסמים להלן נותנים ביטוי כללי ליחסם של סופרים ועתונאים למפעל.

אין המערכת מתעלמת מכמה ליקויים ומשגי־אות שנפלו בכרך הראשון הזה. היא מסכימה לה־ערות שבאו מצדדים שונים ומחזיקה טובה לאלה (לסופרים, לבני ווהלין ולאחרים) שהעירו לה על כך, ועל התענינותם במפעל ובביצועו. תודתה המיוחדת לכל המשתתפים בפרי עטם בשמונת הקבצים ובסיועם בכלל להוצאתם. מה שמכאיב במיוחד הוא, שחלק מהחומר שהובטח ע"י סופרים בני־ווהלין ושדרוש היה להשלמת התמונה לא הגיע לידי העורכים עם הופעת הכרך הזה. כן לא דאגו כמה עסקנים למסור חומר על קהילותיהם ומקומן נעדר איפוא בכרך הרא־שון. נקוה שחסרון זה יבוא על תיקונו בכרך הבא.

עוד הרבה נשאר לספר על יהדות ווהלין ה„מ־דינה" וחייה במשך הדורות — ועוד יסופר!

א. אבטיחי, ח. ב. אילון, א. זמיר
העורכים

---

*) דברי הבקרת וההערכה באים להלן.

יד לווהלין

וישלחני אלהים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדולה. (בראשית מ״ה, ז׳)

בסוף המאה הי״ט, כעשרים שנה לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, פנה ההיסטוריון שמעון דובנוב, בקריאה ליהודי רוסיה ופולין, תחילה ברוסית ואח״כ בעברית:

„לקטו אבנים! מעשי העבר וקורות אחינו במשך תקופה של קרוב לאלף שנים על אדמת פולין ורוסיה מכוסים בחושך וקבורים בפנקסים, בכתבי־יד וספרים עתיקים המתגוללים תחת משואות ואין מת־עורר לקבץ את האבנים המנופצות האלה ולהכין מהן חומר לבנין רם ונישא, אשר בו תלויה ,השארת הנפש׳ של חלק גדול מישראל במשך כמה וכמה דורות״ (לוח אחיאסף, תרנ״ה, עמ׳ 358).

מאז ניתכה על ראשה של יהדות פולין ורוסיה חמתן של שתי מלחמות־עולם איומות. יהדות ווהלין המלומדת בפורענות מאז גייסות חמלניצקי וכנופיות גונטה, הרבה אבד לה גם במערבולת האש והדם שבין שתי המלחמות, אבדות בנפש וברכוש ועוד יותר ב„אבני־זכרון״. עם חורבן הקהילות, שריפת בתי־הכנסת והריסת בתי־הקהל. הושמדו ואבדו גם תעודות חשובות ורבות־ערך שעמן אבדו לנו חוליות חוליות של דברי ימי־נו. מלחמת ההשמד האחרונה זינבה את השרידים וסתמה את הגולל על יהדות תוסכת ויוצרת זו יחד עם כל יהדות פולין שעליה נמנתה.

אך לא כליל נכחדה יהדות ווהלין: רצתה ההשגחה ורבים מטובי בניה, חלוצי ארצנו ובוניה, נשארו לה לפליטה, ובשעה שעל פני ווהלין כולה נשרפו גוילים ואש ליחכה את משכנות ישראל, בימים שרעמו תותחים בחזיתות המלחמה — קמו לנו בארץ כמה מעסקני ווהלין בעבר והתעוררו להוציא מן הרמץ הקדוש גחלים לוחשות כדי לגנזן לדורות יבואו — לשם וזכר ליהדות זו, שהיתה פעם — ואיננה...

עבודת כינוס החומר על ווהלין נעשית והולכת באהבה ובמסירות ע״י „ארכיון ווהלין בארץ־ישראל״. חשיבות מיוחדת נודעת לפרסום החומר המצטבר בארכיון זה, ואמנם כבר נתפרסם חלק ממנו בשמונת הקבצים „ילקוט ווהלין״, המהווים כרך ראשון של הוצאת הארכיון. בכרך זה, הערוך בטעם, קיפלו יקירי ווהלין שבארצנו כמעט את רוב ישובי היהודים שהיו על אדמת ווהלין ויצרו מעין אנציקלופדיה ווהלינית, בה ימצא המעיין את תולדות קהילותיה, כגדולות, כקטנות; גדוליה, רבניה, פרנסיה ועסקניה, קלסתר חייה, מאורעותיה, מוסדותיה, מנהגיה ואגדותיה.

מענינות הסקירות הכלליות: על שושלות חסידים, על הציונות במחתרת, על החיים בגיטאות על העתונות, על הישיבות, על ימים עברו וכו׳ שמהן יש לראות וללמוד על חייהם של יהודי ווהלין, שתרמו תרומה כבירה לקיום האומה, לרוח ישראל ולרעיון התחיה הלאומית. מעתה לא יתכן לשום חוקר וקורא־דורותיה של ווהלין שלא להיעזר בחומר היקר הזה ולא לדלות מה־מקורות שרוכזו ונאצרו בדפים אלה על ווהלין.

בקובץ א׳ מצהירים עורכי ילקוט ווהלין כי מטרתם היא „לאסוף ולרכז כל חומר הנוגע לווהלין היהודית כדי להציב לה ציון וזכר״. וכבר קובץ ראשון זה מציג לפנינו את הקהילות — האמהות: דובנא רבתי, עירו של השל״ה ושל המגיד מדובנא וכו׳. את אוסטראה, בירתה הרוחנית של ווהלין, עיר המהרש״א, הט״ז וגדולים אחרים; את קרמניץ העתיקה, מולדת הריב״ל ועוד; את רובנה, הקריה ההומיה שנת־פרסמה ביותר בדורות האחרונים וכיוצא בהן. כמו־כן מופיעות בקבצים שלאחריו רשימות על לוצק וקורותיה, מבצר הקראים לפנים; לודמיר, קובל, זוויהיל, זסלב, קונסטנטין־ישן, ז׳יטומיר עירו של משורר האומה ח. נ. ביאליק ואח׳ אוברוטש, קוריץ, שפטובקה, סלאבוטה, ברסט־צ׳קה, רוזישצ׳ה, סרני ומספר רב של קהילות קטנות; עיר עיר ותולדותיה ישוב ישוב על קורותיו, לבטיו ומגילת יוחסיו.

נוסף לחומר היסטורי־אתנוגרפי זה צורפו בסוף כל קובץ תיאורים מגיא־ההריגה בווהלין על השמדת האוכלוסיה היהודית שם ו„צרורות מכתבים״ משרידי החרב ותאי־הגאזים, המתנים גורל קהילות דוויות שנמחקו, אסון משפחות נכחדות, צרת רבים ביוון מצולה.

יצויין במיוחד פרסום המונוגרפיות במדור „אישים״ על רבנים, מורים, עסקנים ואישים דגולים שהתלבטו בדורות האחרונים, וכמו־כן התמונות והצילומים שפורסמו בילקוטים.

ברור, שלא רק באיסוף הזכרונות, התעודות והצילומים הושקע עמל רב, אלא גם בעיבוד ובעריכת החומר, שבמקרים רבים לא בידי סופרים מנוסים נכתב, ובין השורות בולטת אהבה נאמנה תוך הרדה, שבה ניגשו העורכים לכל הכתוב כדי להכשירו ולעשותו ראוי לדפוס. ההיסטוריון ידע אל נכון להעריך את המפעל.

בימים כתיקונם קבעה לה יהדות ווהלין נוסח תפילה משלה, ועל גבי הסידורים, המחזורים, הסליחות והקינות מדפוסי ווהלין העתיקים והידועים לשם, היה כתוב „לפי נוסח ווהלין״. בני

ווהלין בארץ־ישראל האמונים עלי מסורת אבות וסגנון־החיים של מדינת ווהלין, הספוגים טל ועסיס של ווהלין היהודית־העממית והשר־שית, קבעו כאן במולדת נוסח ווהלין חדש: לקט אבני־זכרון, רישום דברי־ימים מפי דור אחרון וריכוז חומר היסטורי ממקורות רא־שונים ואחרונים לקהילות־קודש, ערים ואמהות בישראל שהיו ואינן עוד. ועתיד נוסח ווהלין חדש זה שיתפשט בקרב יוצאי קהילות רבות שעוד לא הוקם להן יד ושם לאחר חורבנן; יקומו וילקטו אף הם אבני־זכרון, וכנסת ישראל תקח מאבני המקום ותשים אותן למראשותיה.

יום־טוב לוינסקי

עדות לדורות

לא קובץ סתם אלא נר־תמיד לנשמת היהדות הווהלינית, ספר־עדות וזכרון לקיבוץ יהודי, שתרם מקום ניכר בתולדות ישראל ותרם מיטב תרומת־רוחו לאוצר האומה. יהדות ווהלין־רבתי בגבולו־תיה האיקראיניים־פולניים ההיסטוריים לא זכתה עדיין להיסטוריון שלה, שיכתוב ויסכם את מסכת חייה המפוארים והטרגיים החל מראשית צמיחתה בווהלין—דרך שלוש ההיידמאטשינות של חמי"ל, גוגטה ופטלורה — וגמור בפרשת החורבן והכליה שהמיט עליה רב־הטבחים הנאצי. שחורים־משחור ורבים מספור היו הצללים שאפפו—בגזירת הגורל ההיסטורי — את חיי היהדות הווהלינית, אך בחשכת־קיומה זכתה גם למאורות רוחניים, שהיו משען ומשגב לעם וזהרם קיים לעד.

היהדות הווהלינית העמידה אישים דגולים, אנשי־מופת, גדולי אמונות ודעות, אדירי מחשבה ומעשה. היו בין חכמיה וגדוליה גם יוצאי ארצות אחרות, אולם דוקא בווהלין הבהיק כוכבם במלוא־אורו, ובשמה קשור שם־תהילתם. זכתה אוסטראה ששכן בה כבוד ומצא בה מנוחת־עולמים אדיר התלמוד, ראש ישיבתה — המהרש"א בעל חידושי ההלכות והאגדות. לא יימנו ולא ייספרו מני רוב גאוני־ישראל, חכמי הגלה והנסתר שהר־ביצו תורה בקרב היהדות הווהלינית ובתוכם — המהרש"ל, השל"ה הקדוש, בעל הט"ז ואחרים.

החסידות שצמחה רוב־רובה בפודול־ווהלין העמידה קהל צדיקים וקדושים, שפע דמויות קור־נות של ראשי מוסר היהדות. כעין סמל לחסידות הווהלינית נזכיר רק את שמו של ר' פינחס שפירא, ליטאי משקלוב שנתעלה דוקא בקוריץ, „הרב הקדוש", הלמדן שנון־המוח בפלפולים וחילוקים, שהיה שיא הפשטות, הענוה והעממיות הטהורה ושהלך בחסידות בדרכו.

בווהלין זו קשורה דמות עממית מיוחדת במינה של המגיד מדובנא, בעצם אף הוא יהודי ליטאי, מפלך ווילנה, ששמו הבלתי־ידוע ביותר יעקב קרנץ, נתקשר בהכרת־העם בשמה של בירת־ההשכלה הווהלינית. המגיד מדובנא, בעל המש־לים המתובלים הומור עממי וחריפות — סימל סגנון מיוחד, נוסח מסוים, דרך עממית בהסברה.

בה במדה שהשתתפה ווהלין בתרבות הדתית, רב היה חלקה גם בתרבות ההשכלה. בשמה של דובנא קשור שמו של אחד מבעלי־רביאור רש"ך הוא הלמדן והמדקדק ר' שלמה דובנו, מבאי־ביתו של הרמבמ"ן, אך בעיקר קשורה ווהלין בשמו של אבי ההשכלה במזרח־אירופה, ר' יצחק בר לוינזון, יליד קרמניץ, שהפיץ את רעיון המ־לאכה והחקלאות בקרב יהודי רוסיה וקירב את ההמונים להשכלה חילונית.

מתוך קרקע פורה זה של הלכה ואגדה, חכמה ושירה, חקר לשון ופולקלור — צמחה יהדות דשנה, עממית מעמיקת־שרשים. עממיות זו שיוו־תה ליהדות הווהלינית כעין אחידות נפשית. בני־גוד לקיבוצי־היהודים בפולין ובליטא, שהיו מפר־לגים בניגודים רעיוניים עמוקים, היה רוב הקיבוץ הווהליני אחיד בתוך־תוכו. בעל לאומיות איינסטי־נקטיבית עמוקה, חסר כל גיליי התבוללות והת־נוונות רוחנית, חטיבה סוציאלית עמלה, קיבוץ עברי בנפשו, שהשליט בעיירותיו (ברסטצ'קה, הורוכוב ועיד) את השפה והחינוך העבריים, שהקים מחנות של נוער חלוצי, שקיים בפועל עליה פרמנטית לארץ.

עם החורבן והכליה שבאו על היהדות האירופית עלה הכורת גם על קיבוץ יהודי זה. נגדע הגוף נע־קרו השרשים. לא נשאר שם שריד אלא זכר צורב לחורבננו, אולם שמירת האמונים לעבר מפואר של שבט יהודה זה והנצחת זכרו יש בה משום קורטוב נחמה בשברנו.

„ילקוט ווהלין" — הוא אוצר זכרוננו הקולק־טיבי, בית־גניזה לשארית החומר ההיסטורי, לשרידי תעודות בעל פה ובכתב, שעתידים לשמש אבני־יסוד לבנין ההיסטוריה של היהדות הווהלי־נית, המחכה לקורא־דורותיה. ויש ערך כפול ומכופל למפעל קולקטיבי זה דוקא בשעה זו, כש־הישוב המאורגן נתעורר לתת „יד ושם" ליהדות שהושמדה ולהציב לה מצבת־עולמים, עדות לדו־רות עברו וזכר לדורות הבאים.

תחזקנה ידי בעלי־הילקוט, מלקטי רסיסי־עברנו ושומרי ערכיו ונכסיו.

אברהם לוינסון

דעת הבקורת

„הבוקר" — גליון 2867 מיום כ"ה ניסן תש"ה (8.4.1945)

„ילקוט ווהלין"

לפני חוברת צנועה בת 32 עמוד בסך הכל, שהוצאה זה עתה לאור ע"י ועדת הארכיון שליד ארגון יוצאי ווהלין בארץ־ישראל. כפי שנאמר בדברי הפתיחה לחוברת הציגה ועדת הארכיון לעצמה כמטרה „לאסוף ולרכז כל חומר הנוגע לווהלין היהודית, לישוביה, אישיה, מוסדותיה קורותיה ולהוי היהודי שלה" מתוך מגמה ברורה להציב ע"י כך יד וזכר לווהלין היהודית, שהיתה ואיננה עוד. החוברת שלפנינו מהווה איפוא רק שלב ראשון בפעולה החשובה הזאת, כי בטוח הדבר שבמרוצת הזמן תפורסמנה חוברות נוספות ואולי יפורסם גם ספר רב הכמות והאיכות אשר ישמש חומר חשוב לכותבי ההיסטוריה של עם ישראל בתפוצות הגולה.

עוברות לנגד עיניך בזו אחר זו תמונות מחיי שש עשרה קהלות ווהלין המתוארות בחוברת. היו אלה קהלות עתיקות, שעמדו על תלן במשך מאות בשנים בעלות אוכלוסיה יהודית שרשית ויוצרת. קהלות ווהלין שימשו לא רק מרכזים חשובים למסחר ולמלאכה, אלא גם מקום לתורה ולחכמה יהודית ובתור שכאלה יצא שמען הרחק מגבולות פולין. מי לא שמע למשל על קהילות כאוסטראה העתיקה, דובנה, קרמניץ וכו'? כל קהילה על סגולותיה המיוחדות, אישי המעלה שלה בכל שטחי החכמה והיצירה, ובתי הכנסת והמדרש והישיבות, שמהם יונקה תנועת התחיה שלנו. אתה נזכר גם בנוער היהודי שגדל בעברים ובעיירות אלה, שמילא את תנועות הנוער לסוגיהן ושאף מאז ומתמיז לעלות ארצה בדרך לא דרך...

ווהלין היהודית כתבה דף יפה בתולדות עם ישראל בגולה וכמה מזעזע הדבר, שכל זה הושמד ואיננו עוד. צרור המכתבים הבא בסוף החוברת מוסר מעט מן המעט מהיקף החורבן האיום. „מתביישת אנכי על שעודני חיה. בושה היא להשאר יחידה ממשפחה גדולה כזאת"—כותבת הגב' אסתר זקס מוולדימיר ווילינסק לבנה בחיפה. — „אילו באת לדובנה לא היית מכיר את העיר" כותבת קוזיה דייצ'מן מדובנה לגילה בינשטוק בתל־אביב.

הרוב הגדול של הכותבים־המשתתפים בחוברת לא סופרים ולא בני סופרים הם, ואולי דוקא משום כך כה מדברות הרשימות הקצרות לנפש הקורא. בפשטות ובלבביות מעלים הכותבים את זכר הקהילות, שבהן ראו את אור העולם. „לבי לבי לך, עיר מולדתי היקרה, שברך — שברנו גדול כים" — אומר מר ש. יזרעאלי ברשימתו על אלכסנדריה, „מלבי פורצת אנחה על הוולד־ניקאים זכרונם לברכה" — אומר מר יעקב בר־מידות בדברי הסיום לרשימתו על העיירה וולדניק.

יבורכו כל אלה, שטיפלו בהוצאת חוברת זו וטוב יהיה אם יוגש להם הסעד הדרוש, למען יוכלו להמשיך בפעולתם החשובה בכיוון זה. רצוי, שגם עולי גלילות אחרים שבפולין ינציחו את זכר המקומות, שמהם באו, בדרך כזאת.

י. איזנברג

„הצופה" — גליון 2359 מיום כ"ז תשרי תש"ו (4.10.1945)

„ילקוט ווהלין"

יוצאי ווהלין בארץ־ישראל מעמידים מצבה לקהילות הקודש בחבל זה בצורת ילקוטים מלאים וגדושים חומר רב־עניין על קהילות ואישים בתחומי החבל. אף בימים תקינים, עת אלפי יהודי המקום היו בחיים, כדאי היה לאסוף חומר על אישים דגולים שפעלו בערים ועיירות יהודיות; לפרסם רשימות, פינקסים ותולדות קהילות — לבנים לחיבור על קורות היהודים במזרח אירופה. עכשיו שהחיים העשירים הללו הם בבחינת עבר, תכף הצורך לאסוף את החומר המולדתי ולפרסמו בדפוס. בשלושת ה„ילקוטים" שיצאו לאור עד עכשיו מוצאים סקירות רחבות על קהילות אוסטראה, דובנא, קרמניץ, רובנה, קוריץ ועוד ועוד, האישים שחיו ופעלו במקומות האלה והמאורעות שאירעו בהם, ובו בזמן מרכזים למקום אחד את פרטי מגילת־הטבח בישובי ישראל אשר בווהלין.

מתוך פאטריוטיות מקומית נעשים מעשים אלה. בכל מאמר ורשימה הומה אהבה לעיירות ולקהילות ולכל יהודי החבל. אחד כותב: „נוהגים לזלזל בווהלין. אומרים שהיא לא הצטיינה מעולם כמקום של תורה, נעדרו בה ישיבות גדולות וגם לא הוציאה מתוכה בדורות האחרונים מנהיגים בעלי־שם". המחבר מפריך את ההנחה בהזכירו את שמותיהם של המהרש"א, רבה של אוסטראה, של המגיד מדובנא, של הריב"ל מקרמניץ — אבל בעיקר הוא מציין את הסגולה העיקרית של המונות היהודים בווהלין: הם היו ציונים מסורים. „בשום מקום לא נקלטה הציונות להלכה ולמצוות מעשיות כמו בווהלין. יהדות זו הרגישה באורח אינסטינקטיבי, כי כאן אצור שורש נשמתה של היהדות, שאלו הם יסודותיה הנצחיים של האומה. ווהלין תרמה לתנועה החלוצית חומר אנשים

חשוב באיכות ובכמות".

היום יש להעריך גדלות של יחידים וציבורים בראייתם את הנולד ובדביקותם בארץ־ישראל. בנאמנות הציונית גילו יהודי ווהלין את חושם הבריא. אבל לצערנו, לא זכו להוציא את חפצם מהכוח אל הפועל, ורובם נספו באסון האחרון.

בחוברות הללו ההולכות ומופיעות מזמן לזמן, מרוכז חומר מגוון ורב פנים מחיי היהודים בערים ועיירות בחבל ארץ זה. לפי החומר הרב יכתוב היסטוריון מוכשר את פרקי החיים של עדה יהודית גדולה, בעלת סימני־הייחוד משלה. רצוי היה שיוצאי גלויות שונות, ממזרח וממערב אירופה, יעמידו מצבות לגלויותיהם בצורה סיפרותית מחקרית יסודית.

ש״ן

„דבר" — גליון 6268 מיום כ״ח אדר א׳ תש״ו (1.3.1946)

שנה ל„ילקוט ווהלין"

מלאה שנה למפעל של ארגון יוצאי ווהלין, והוא — הוצאת „ילקוט ווהלין", הכולל אוסף זכרונות ותעודות על קיבוץ יהודי חשוב שניספה בין שאר קהילות ישראל באירופה. ילקוט זה הוא ציון ליהדות ווהלין הנאמנה, הערה לכל ענין יהודי, לחסידות העממית ולציונות החלוצית, שרבים מבניה זכו להיות בין בוני ארץ־ישראל.

על החומר החשוב והמגוון המתפרסם בחוברות אלה יעיד תכנה של חוברת ד׳ שיצאה עתה. חוברת זו מכילה בין השאר זכרונות „מימים עברו" לאברתם לוינסון; „הפעולה הציונית במחתרת" — ז. גרשפלד; „יעקב לרנר, משורר ווהלין ופולסיה", רשימה ביאוגראפית מאת אב״י (השירים „הגידה" ו„לנביאים" בפאקסימילה); אברהם גולדפאדן — ח.ב. ברניק; רשימות על אוסטראה, הבירה הרוחנית של ווהלין, על ההגנה היהודית בלויצק ועל קהילות לודמיר, זוויהיל, רובנה, סלאבוטה, וולוציסק, שפטובקה, ויסוצק, קוסטופול, אלכסנדריה וביסטריץ׳, בחוברת זו כבחוברות הקודמות הובאו גם מדבריהם של פארטיזאנים שהגיעו ארצה.

„ילקוט ווהלין" הוא מפעל צנוע — אולם חשוב. הוא ישמש חומר רב־ערך להיסטוריון שיבקש להקים זכר ליהדות זו שנמחקה בשואה.

א—ל.

„הבקר" — גליון 3175 מיום ד׳ ניסן תש״ו (5.4.1946)

ווהלין בבנינה ובחורבנה
ארבע חוברות „ילקוט ווהלין"

בזכרוני נשאר רק למקוטעין זכר חבל ווהלין, שבליתי בו שנות ילדות ספורות. נשארו לי קרעי זכרונות, דמויות בודדות, מראות שתי ערים: אוסטראה, בירתה הרוחנית של ווהלין, ורובנה, וכמה מאורעות שנחרתו בזכרוני. כתמונות בודדות של יומן הקולנוע אני רואה... בית ספר „תרבות" שילדים קטנים לומדים בו עברית בהברה אשכנזית, שרים שירים עברים במבטא רופס ועוד ועוד.

ואם עדיין איני יודעת כל מה שמעלה הזכרון בלב אחרים, הרי מונחות לפני ארבע חוברות „ילקוט ווהלין", אוסף הזכרונות והתעודות, הנושא מסגרת אופל שחורה, ומספר ברשימה, בהערכה ובזכרונות, או במכתבים, על שהיה ועל... שאין. נסתם הגולל על חיי יהדות עשירה בגולה.

בחוברת ב׳ של הוצאה זו רואה אני מפת ווהלין וסביבותיה, בנין בית הכנסת הגדול ליד המבצר בלוצק, שם אני קוראה על נס אסרו־חג בפסח באוסטראה שאירע באמצע המאה הי״ח, על פעולה צבורית לאומית באמילצ׳ינה. על מושבה חקלאית יהודית בצפונה של ווהלין באוסובה, על עיירות יהודיות זעירות בסוקוליה, טרויאנובקה, קרסילוב, איגנטובקה — שעצם שמן זאטוטי, כאילו צורפה אליו מאליו הברת חיבוב. קוראה אני על זכרונות ההגנה היהודית בשנת 1919 בלוצק, על „סלאבוטה הצנועה והנחבאת אל הכלים" ועל אנשי סגולה ואישים יהודיים, משוררים, סופרים, עסקנים, אנשי פולקלור ודעת, על בני עליה מהדור האחרון, שהיוו רוחו ונפשו של מתוז זה. והכל כתוב כתיבה אישית, כואבת, כדברי אדם בינו לבין עצמו, דברים שהוא נושאם בלבו כל ימיו, כנכסו האישי.

חוברות „הילקוט" מדברות אף על התקופה האחרונה, בתמונה ובמלים. הרי התמונה: „עבודת הגידור של קבר אחים ברובנה ע״י שארית הפליטה בתש״ד", מדברי פרטיזאן יהודי על עירו, זכרונות חייל, תמונת „קבר אחים של 17,500 יהודים ברובנה שנרצחו בידי הרוצחים הגרמנים בימים י״ז וי״ח בחשון, שנת תש״ב" ועוד.

הילקוט יצא ביזמת הארכיון שליד ארגון יוצאי ווהלין בארץ־ישראל אשר הציג לו למטרה לאסוף ולרכז כל חומר הנוגע לווהלין היהודית לישוביה, אישיה, מוסדותיה, קורותיה והוי היהודי שלה.

שושנה ש.

„המשקיף" — גליון מספר 2376 מיום 17.12.1946

ווהלין בבנינה ובחורבנה

(להופעת „ילקוט ווהלין", קובץ ו׳)

קבוץ יהודים גדול היה מושרש במשך דורות רבים (מלפני 900 שנה) בגליל ווהלין שבאוקראינה. במשך תקופה זו, חי הקיבוץ ויצר בכל ענפי החיים. בהרבה ישובים היוו היהודים רוב מנין ורוב בנין והשפעת גומלין היתה ניכרת ביניהם, וחיו להם יהודי ווהלין בערים ובעיירות

דורות על דורות, עשו חיל ורקמו את מסורת חייהם. החסידות הכתה שרשים ביניהם, והרוח הלאומית כבשה את הרחוב היהודי ב־5—6 עשרות השנים האחרונות.

כל זה מסופר בששת הקבצים הראשונים א׳ — ו׳ של „ילקוט ווהלין״ שהופיעו עד סוף תש״ו בהוצאת ארגון יוצאי ווהלין בא״י, יריעות יריעות עוברות בדפי הקבצים, קהילות ווהלין, כגדולות כקטנות, על התהוותן התפתחותן וחייהן.

במדור מיוחד, „אישים״, עוברים בכל קובץ טיפוסים מופלאים של אישים חביבים, ועסקנים שפעלו בווהלין בתקופות שונות.

יהדות ווהלין עוברת בדמותה הרוחנית במלוא קומתה במשכנות ישראל ומחוצה להם, כשהיא נושאת דגל האומה בתקופה ארוכה רבת הרפתקות ונסיונות, ועומדת במבחן, זהי ווהלין הי־הודית בבנינה.

והנה עלתה יד הכורת ויהדות זו נחרבה. במדור „אודים״ הנך קורא על אבדן הקהלות; והאותיות מתמלאות דם. דם ישראל שנשפך בידי צוררים. עיירות שלמות הוצאו להורג ביום אחד, ולא חמל הצר על זקנים, נשים וטף. את כולם אכלה אש המשחית.

כאן נמסרות עובדות ופרטים ע״י עדי ראיה וע״פ מכתבים מעמק הבכא, מניצולים יחידים. והלב הומה ולא יינחם. נעקרה יהדות ווהלין וחוסלה. סוף טרגי ליהדות גדולה על אדמת נכר. — ווהלין היהודית בחורבנה.

הקבצים עושים רושם יפה בניסוחם וגם בסי־דורם, וייאמר ללא הפרזה שגדול ערכו של מפעל צנוע זה שבו גנוזים נדבכים לבנין ההסטוריה בגולה.

ב. מ.

„ידיעות עירית תל־אביב״ — חוב׳ 5—4, אב־אלול תש״ו

מצבות זכרון לגולה — ילקוט ווהלין

מאז נתברר דבר השמדת מיליוני היהודים באירופה נתעוררו אחיהם וקרוביהם של אלה בארצות אחרות ובפרט בארץ־ישראל ובאמריקה להציב מצבות־זכרון לקהילות ולעיירות בגולה, שבהן היו מפכים ותוססים חיים יהודיים עשרות דורות.

...הגולה נתנה מעשר לארץ־ישראל — מעשר ב־כסף וגם מעשר באדם. מתוך ששה מיליונים יהודים באירופה עלה לארץ רק החלק העשירי — כלו־מר: שש מאות אלף. על יתרם הביא האויב כליה. וששים רבוא אלה, הרואים את עצמם כש־רידים מעם גדול, חרדים להשאיר ציון וזכר לא־חים שלא ישובו עוד, למפעלים ויצירות וארחות־חיים ומנהגים שעלו באש יחד עם קדושי אושוויי־נצים וטרבליאנקה.

...נוגעים לפעמים עד הלב דוקא המפעלים הקטנים והצנועים, הנעשים פה ושם על־ידי קי־בוץ מחוזי או גלילי או אחר. זוהי ספרות „פני־מית״, שאינה נועדת למכירה אלא ליוצאי אותה עיר או אותו מחוז. וטוב שספרות זו נעשית לפי שעה על ידי חובבים בלבד, מתוך יחס נפשי — סנטימנטלי ולפעמים גם בלי הבחנה מה ראוי לפרסום ומה אינו ראוי. את המיון והסיוג והברירה והניפוי יעשו כבר אחרי־כן המומחים להיסטוריה. עכשיו יש להציל מן השיכחה והטמ־יון כל מה שניתן להציל.

באו לידי שורה של קונטרסים בשם „ילקוט ווהלין״ — אוסף תעודות וזכרונות, שיוצאי ווה־לין בא״י החלו מוצאים בניסן תש״ה, וההוצאה עוד נמשכת והולכת. בקונטרסים אלה אתה מוצא רשימות על ערים ועיירות ששמותיהן מוכרים לך: אוסטראה, סלאבוטה, דובנא, קרמניץ, רובנה, זוויהיל, לוצק, לודמיר ועוד ועוד. שמות מפור־סמים, הקשורים בדברי ימי ישראל ותרבותו. מרכזי תורה, מרכזי דפוס עברי, ערשות־ילדותם של חכמים וסופרים עברים וכו׳. איום הרעיון שכל אלה אינם עוד, אין זכר לתושביהם היהודיים ולעתיקות ישראל שבהם.

בקונטרסים אלה, שיצאו לאור בצורה צנועה ביותר, הוקדשו גם רשימות לאישים מפורסמים יוצאי ווהלין. יש גם צילומים של ערים ועיירות, בתי־כנסת, אישים ואח׳. בסוף הקונטרסים — תמצית מכתבים בודדים שנתקבלו „משם, מאור־דים מוצלים. הנוסח כמעט דומה: „כל משפחתי נהרגה. נצלתי בנס. משאת נפשי העיקרית להגיע לארץ־ישראל״.

א. אחיגור

„הצופה״ — מיום כ״א חשוון תש״ז (15.11.1946)

ציון לווהלין המעטירה

אם רצונך לדעת חריצות מה היא, כלך־לך אל מוציאי „ילקוט ווהלין״. אנשים ללא פריטנסיות עוסקים בעבודת־ספרות חשובה, ליתר דיוק: מניחים יסודות לעבודות ספרותיות חשובות, שיעסוק בהן יוצר־אמת. בעבודת איסוף נהדרת הם מעמידים ציון נהדר ליהדות ווהלין הנהדרת.

מדי פעם בפעם מתרחבות החוברות ומשתפרות בתוכן ובסגנון, בצורה ובתאור. מחוברת ראשונה עד חוברת אחרונה רב המרחק, והגישושים ני־כרים ובולטים לעין כל. ניכרים בהם הרצון וה־אהבה, שני סרסורים חשובים להצלחה ולהת־קדמות.

עבודת נמלים זו רבה בה התועלת לדורות: הצבת ציון נצח למחוז, שכה הירבה לחולל מעשים כבירים ביהדות ומסביבה.

במחברות הצנועות הללו נושבת רוח ביתית־משפחתית. ויש נעימות רבה דוקא במשפחתיות

זו. הפעם „לאנדסמאנשאפטיות" זו יש בה בנותן טעם לשבח. לאנדסמאנשאפטיות צרה ואיגואיס־טית המתרברבת וכל שאיפתה לכיבוש, ריחה פגום; ואילו זו הביבה ונעימה וברכה בה. מתוך אהבה זו לחוג הצר, ניצרים ערכים נצחיים גם לאומה ולספרותה, מבלי משים ובלי כוונת מכ־וון — מתוך הציונים הרבים על כל החוגים תיור־צר אנדרטת־פאר של יהדות שרשית, שהזהירה בזוהר מיוחד לשעתה ולדורות.

ישנן ביאוגראפיות יפות ומענינות וסימפא־טיות על אנשים וקהילות, כתובות ברוב חיבה וחן ובהתלהבות. ויש טעם ונוי לדברים. מדברים באהבה על חלקם של אנשי תורה ויראה ביסוד תנועת חיבת־ציון.

שמות כה מושכים ומלבבים עולים תכופות מתוך תהום השממה: אוסטראה, רובנה, סלא־ביטה, זוויהיל וכו' וכו'. מהן בהמשכים ובארי־כות רבה. וכמה נצבט הלב למשמען ולזכרן. היה היו קהילות מפוארות אלו פינות חמד להווי יש־ראל כה נחמד ומלבב — ואינן.

חומר רב ניתן על קהילות שחרבו ועל אישים שהיו בהן ויצרו ונפלו שדודים בידי עושי עוולה וגויים טמאים.

שפע של תמונות מלוות את החוברות הצנועות והנעימות. יד ברוכה ומבורכת מטפלת בהן, וזו ההצלחה, וזו הברכה.

י. אריגור

„משמר" — גליון 1947 מיום 11.9.1946

ילקוט וזהלין

בהוצאת ועדת הארכיון של ארגון יוצאי וזהלין בא"י הופיעו זה עתה קבצים „ילקוט וזהלין". בקבצים נתפרסמו סקירות, רשימות, מאמרים, צילומים, עדויות וידיעות מווהלין היהודית בעבר, על קהילותיה, אישיה, מוסדותיה ועל המ־אורעות בה, הכתובים בידי עסקני וזהלין בארץ וסופרים. פורסם בהם חומר מענין ורב־ערך מב־חינה היסטורית, אטנוגרפית ודימוגרפית, לעתים בצורת רפורטז'ה המגלה לקורא דברים שטרם ראו אור. תוך מגע עם ה„ילקוטים" ניתן להכיר הרבה מחיי היהודים בחבל וזהלין שבאוקראינה. לעיני הקורא עוברים אישים, עסקנים, דמויות, אנשי־עט ומחשבה, רבנים ופרנסים, שוזהלין היתה ידועה בהם בתקופות שונות, אנשים שפעלו למען הכלל והניחו שם נדבכים לתולדות היהדות, שהושמדה בידי החיה הנאצית. המדור „אודים" וצרור המכתבים הבאים בסוף כל קובץ, מגלים מקצת מהטראגדיה האיומה שניתכה על יהדות זו בשנים 1941—2. השרידים הספורים ברחו מגיא ההריגה ופניהם למולדת הנכספת — לארץ־יש־ראל (כמה מהם כבר הגיעו ארצה). יתברכו עס־קני וזהלין וסופריה העוסקים בדבר במסירות ובאהבה בהמשכת הוצאת הקבצים, להנצחת וזהלין היהודית ושמירת החומר ההיסטורי שלא יאבד.

מ. מ.

ידיעות ארגון עולי סלונים בא"י

מס' 11 תשרי תש"ז — אוקטובר 1946

רשימות ביבליוגרפיות לזכר יהדות פולין

בהוצאת ארגון יוצאי וזהלין בא"י מופיעים קבצים „ילקוט וזהלין". ההיסטוריון ודאי יקבל ברצון את החומר המגוון שנלקט ב„ילקוט וזהלין". יש לראות את אוסף הזכרונות, התעודות, הצילו־מים וכיו"ב שפורסמו בששת הקבצים שהופיעו כבר כלבנים ואבני גזית למפעל הסטורי־ספרותי אשר יוקם פעם ע"י רושם העתים, בשם „יהדות וזהלין", יהדות עסיסית זו יצרה במשך דורות שלמים נוסח מיוחד, נוסח וזהלין, ויש ליחד לו את המקום הראוי בהיסטוריה של מזרח־אירופה. וזהלין זו שגם על קהילותיה עלה הכורת — בניה יוצאיה הנמצאים בארץ מלקטים פרור לפרור, תעודה לתעודה, זכרון לזכרון לתולדות קהילותיה, אישיה, וכו'.

אם כי האיסוף אינו נערך בשיטתיות ובסדר כרונולוגי ועורכיו אינם מדקדקים במוקדם ובמ־אוחר — הרי ברכה צפונה בו כי הוא מציל תעו־דות רבות־ערך שהיו נגנזות ואובדות, אלמלא פרסומן כעת. משגה עושים עורכי הילקוט שאינם מרבים בפרסום התעודות של דורנו, וביחוד של עדויות האבדון והכליה, כי על מצות „זכור את אשר עשה לך עמלק" מצווים כעת במיוחד אנו, בני דורו של גדול העמלקים, ואל ניתן לדורות הבאים כי יילינו עלינו על דלות התעודות וה־עדויות.

ב„ילקוט וזהלין" טורח מיוחד ה' אריה אבטיחי, שרשאים אנו לצרפו ל„קהלנו". (הוא חתנו של הר"מ שלנו הרב ר' שבתי יגל) ה' אבטיחי גשר גשר בין סלונים ווזהלין, ובבוא היום נתבע ממנו, כי יסייע בהבחנתו ההיסטורית ובגישת־הכבוד שלו לעבר היהודי, גם למפעל היסטורי־ספרותי אחר, הריהו: „פנקס קהילת סלונים".

ל. קלונימוס

„דבר" — 6654 מן י"ח סיון תש"ז, (6.6.1947)

בקרית ספר וסופר
יד ושם לקהילות ישראל

מאז ירדה השואה על תפוצות הגולה, נתעוררו יוצאי קהילות ישראל החרבות וההרוסות, להציב ציון וזכר לערים ועיירות שהצורר עשה בהן כלה. הקו המנחה תכנית זו, הוא העלאת תולדות העיר והקהילה היהודית מראשית הימים עד לקץ המר והנמהר לפי תיאורי השרידים האודים המוצלים. ודאי שהיתה בכך ברכה לרעיון והוצאתו לפועל

אילו רוכזה הפעולה מראשיתה ולא היתה מתפ־צלת לעשרות עשרות קבצים וחוברות של יוצאי כל עיר ועיר. ברם, משלא נעשה הדבר נעשית עתה עבודה רבת מרץ ושקידה בין רוב רובם של יוצאי גולה בארצנו להוציא בדפוס תולדות קהי־לות ישראל בגולה בהבלטת מקומן וערכן בתול־דות ישראל, התורה והחכמה, התנועות הצבוריות והציוניות.

מבחינת ביצועו של הרעיון יד ושם לקהילות ישראל, ראוי לברכה מיוחדת ארגון יוצאי ווהלין בא״י, שריכז בכלל מערכת אחת את הפעולה בכיוון זה של אנשי ווהלין בא״י. שבע החוברות „ילקוט ווהלין״ שהופיעו עד כה מכילות שפע חומר בצורות שונות (זכרונות, תעודות, פולקלור, תולדות ערים ועיירות וכו׳) ובכללן הן דוגמה נאה לריכוז חומר הנוגע לקהילות של גליל מסויים.

אחיספר

„הארץ״ — גליון מיום כ״ה סיון תש״ז (13.6.1947)

יד ליהדות ווהלין

עם הופעת הקובץ השמיני „ילקוט ווהלין״ מס־תיים הכרך הראשון של ההוצאה. בקבצים אלה נתפרסם חומר רב־ערך על קהילות ווהלין, אישים, מאורעות ועוד — בחינת יד ושם ל־900 שנה של יהדות ווהלין שהושמדה.

מ. ה.

„היסוד״ — מיום כ״א מנ״א תש״ז (7.8.1947)

ציון ליהדות ווהלין

„ילקוט ווהלין״ שבשמו הופיעו כבר שמונה קב־צים — בעריכתם של א. אבטיחי, ח. ב. אילון וא. זמיר — הנהו מצבת זכרון מתאימה לשבט היהודי שחי ותסס, פעל ויצר בחבל ווהלין (באוקראינה) במשך הרבה דורות. יד לקיבוץ יהודי גדול שהיה שו־מר מסורת אבות ומושרש בווהלין קרוב לאלף שנים, ראה סבל הגלות ונשאו בעקשנות ובדומיה, עת נחלי דם יהודי זרמו מחורבות גונטה, המלניצקי וצוררים אחרים שקמו על ישראל ותורתו.

בקבצים אלה מקופלים תולדות ישובים, קהילות על ראשיהם, רועיהם, פרנסיהם ושאר עסקניהם, כ״כ מוס־דות, מאורעות וכו׳. חינוך, דת ועוד ועוד. ראוי לציין דבר פרסומן של כמה תעודות היסטוריות וזכרונות מתקופות עברו וצילומים של אנשי שם שחיו והשפיעו בתקופות שונות ונשאו ברמה את דגל תורת ישראל, אהבת העם והארץ.

קורות החורבן הגדול של בית ישראל באירופה בשנות הזועות האחרונות מקיפים גם את ווהלין היהודית, זו שנתנה לעם את עמודי החסידות, רבנים גאונים וסתם יהודים עמלים, סופרים וחכמים, חובבי ציון וחלוצים בוני המולדת הטבעית של האומה, שעל כולם גאותה. יהדות זו נעקרה, קהילותיה נחרבו ונמחקו, חיי היהודים נפסקו כליל. יהודי ווהלין הובלו לטבח בהמונים ומקום מנוחתם בקברות־אחים גדולים שלא כולם זכו עדיין ל„ציון״.

והנה התעוררו כמה מעסקני ווהלין שבא״י עוד לפני 2—3 שנים ונגשו לאוסף חומר: תעודות צלו־מים, עתונים, זכרונות וכל מסמך בעל ערך ציבורי ויחד עם זאת עובדות מגיא ההריגה וידיעות על מה שעבר על יהודי ווהלין בשנות 1939—1946 כדי להנ־ציח את יהדות ווהלין.

החומר שרוכז (למעלה מ־700 מסמכים) ודאי חשוב מבחינה הסטורית. בכמה מהתיאורים נמסר על התנה־גות אמיצה של יהודים, ראשי הקהל והרבנים, על הצלת ספרי תורה מתוך בתי־כנסת שבערו באש, על כתבות־צוואות שנחקקו בבתי־כנסת בידי הטבוחים, בהן דרשו נקם ושילם.

בכל זמן ועידן, נהגו בני ישראל להציג מצבות לנפ־טרים ולמצוה נחשב הדבר, והנה קיימו עסקני ווהלין את המצוה הזו בהדליקם שמונה נרות־שמונה ילקוטים, לזכר נצח לאבות ולאחים ואחיות ולקרובים ללב וי־קרים לאומה, ועל זה יעמדו על הברכה!

מ. ה.

„יידישע שריפטן״ — לודז, פולין, גליון 7—8, יוני—יולי 1947 — תמצית מאידית

... „ילקוט ווהלין״ מוקדש בעיקר לתולדותיה של ווהלין. הוא מקיף שטח גדול בעל עשרות ישובים אשר במשך של מאות בשנים הפרו את חיי היהדות עד שאין ישוב בעולם, שבראשו לא ימצאו בני ווהלין. ואמנם 8 הקבצים של „ילקוט ווהלין״ הם קליידוסקופ אמיתי של העבר היהודי בווהלין: גדולי התורה (מהרש״א, מהרש״ל, של״ה הקדוש), חסידות, השכלה. שאיפות לאומיות, תנועות מהפכניות, סוציאליסטיות, פועלים וכד׳. בהם מונוגרפיות גדולות על ישובים גדולים וקטנים, ביוגרפיות על אישים, סקירות כלליות על חסידות, ישיבות, תנועה ציונית, עתונות.

ראויות לציון עבודות אחדות שיש להן שייכות לתקופות מסוימות של ישובים אחדים: אוסטראה — הבירה הרוחנית של ווהלין (ק״א), מפת ווהלין וסבי־בותיה (ק״ב), קצה המר של רדזיבילוב; איכה אבדה אלכסנדריה(ק״ג), ההגנה היהודית בלוצ׳ק (ק״ה), ר׳ פנחס׳ל קוריצר (ק״ו), על האגדה העממית בווהלין (ק״ז), הרבנית לאהטשקה (ק״ח).

כמה מעלות טובות ל„ילקוט ווהלין״ עלינו: א) שאין הוא דן כדוגמת הגליונות האחרים רק בתקופת החורבן וחיפוש קרובים, אלא נותן תיאור מלא של כל ישוב מיום הוסדו לפני מאות שנים, ב) שומר על יחס הגיוני בין סוגי החומר השונים ובעיקר שום פניות אישיות אין מורגשות בו. ג) מקיף חבל ארץ גדול.

עלינו רק לציין בצער, שהתנועות המהפכניות והסו־ציאליסטיות של יהודי ווהלין לא תפשו את מקומן הראוי להן ב„ילקוט ווהלין״, אך היות ובשמונת הק־בצים הנ״ל המפעל עדיין לא נסתיים, כדאי הדבר שבקבצים הבאים יתוקן הדבר.

מ. ברנשטיין

ווהלין בבנינה ובחורבנה

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

א. — סנימי — ניסן תש"ה

התוכן:

סקירות:		
א. מגמתנו	העורכים	1
ב. ווהלין	י. נתנאלי־רותמן	2
אישים:		
ג. ר' זלמן אשכנזי	ד. לנדר	3—4
קהילות:		
ד. אוסטראה מבירה הרוחנית של ווהלין	ח. ב. אילון	4—6
ה. דובנא רבתי	ב. אלימלך	6—8
ו. קרמניץ	י. רוכל	8—10
ז. רובנה (פרק ראשון)	א. אבטיחי—הדרי	10—12
ח. קורץ	נ. זפרן וא. זינגרמן	12—14
ט. דומברוביצה	ש. ולצמן	14—15
י. אלכסנדריה	ש. יזרעאלי	15—16
יא. טרוכינברוד (סופיובקה)	א. ברקאי (בורק)	16—18
יב. קליבאן	י. משולח	18—21
יג. וולדניק	י. בר־מדות (ויסבלאט)	21—24
יד. טוצ'ין	ד. נגר	25—26
טו. ווישינקי	ש. כהן	26—27
טז. מגיביץ	ז. פופקין	27
יז. מורוביץ	י. גור־אריה	27—28
יח. רפלובקה	י. ווינר	28—30
יט. אוסטילה (אוסטילוג)	הרב ד. טקץ	30—31
אודים:		
כ. צרור מכתבים וידיעות	ארגון יוצאי ווהלין בא"י	31—33
כא. קול קורא ליוצאי ווהלין	ארגון יוצאי ווהלין בא"י	33

ילקוט ווהלין

סקירות

מגמתנו

ועדת הארכיון שליד ארגון יוצאי ווהלין בארץ ישראל, הציגה לה למטרה לאסוף ולרכז כל חומר הנוגע לווהלין היהודית, לישוביה, אישיה, מוסדותיה, קורותיה ולהווי היהודי שלה במשך דורות עד שיד הכורת האכזרית של צורר ימינו עקרה את הכל משרשו.

בתיאורים ובמסירת עובדות אנו מתכוונים להציב ציון וזכר ליהדות ווהלין שהיתה תמיד ערה ותוססת והצטיינה במדותיה התרומיות, בגדוליה ובעסקניה, בארגון החיים הציבוריים, בתנועת החסידות שלה, במוסדות החינוך והתרבות ובמאמציה למען התחיה הלאומית.

מאורעות השנים האחרונות ותוצאותיהן המרות גרמו לאבדנם ולהשמדתם של מקורות ראשונים: ספריות, גניזות, ארכיונים, זכרונות ועוד—בכללם תעודות ומיסמכים בעלי־ערך שאין להם תמורה. נחלי דם גרפו ושטפו את רחבי הגולה וגם את ווהלין על אישיה, סופריה ועסקניה, נושאי הידיעות והזכרונות. אש הזוועות, שהאנושות לא ידעה דוגמתה ליחכה חומר יקר, שנצטבר במשך דורות רבים, אשר היה בו לתת תיאור מלא מחיי היהודים בחבל ווהלין. מחובתנו, איפוא, — חובת השעה כלפי רבבות אחים ואחיות אלה שהיו מושרשים במקומם במשך דורי דורות ונכחד זכרם, וכן כלפי ההיסטוריה של האומה — ללקט את כל הנשאר לפליטה ולדלות גם מאוצר הזכרונות של יחידים ומן החומר שנשתמר בידם, נוסף לחומר שפורסם כבר, כדי לתת תמונת־מה של חטיבה שלמה זו של אומתנו במשך תקופה של קרוב לאלף שנים.

אספנו, ואנו מוסיפים לאסוף, חומר ארכיוני, היסטורי, דימוגרפי, ביבליוגרפי וכו', על ידי רישום זכרונות, ריכוז תעודות ומיסמכים בעלי ערך צבורי, צילומים, ספרים, עתונים, פנקסי קהילות ומוסדות, תקנות, פרטיכלים, כרוזים וכדומה, וכל זה לשם מטרה אחת — לשקף ככל האפשר את דברי ימיה של יהדות ווהלין על יצירותיה, לבטיה, מאבקיה וכל גלוייה במשך הדורות.

חומר זה המתרבה והולך ישמר וימסר אחרי־כן לרשותו של בית הגניזה של האומה, שבוודאי יוקם במשך הזמן בא"י, לשם הנצחת חיי היהודים בגולה. רצוננו להבטיח ליהדות ווהלין את מקומה הראוי לה בגניזה זו.

את החומר החשוב המתרכז אצלנו רצינו לפרסם כולו בבת־אחת בתבנית ספר גדול, אשר ישמש יד וזכר ליהדות ווהלין, שדוקא בדור האחרון התבלטה במיוחד על ידי מעשיה הרבים למען מפעלנו הלאומי הגדול, ברם, מפאת קשי הזמן, נאלצנו לדחות תכנית רחבה זו עד לאחר המלחמה ולהסתפק לפי־שעה בפרסום חלק מהחומר בצורת קבצים לעתים מזומנות.

הקובץ הראשון מוגש בזה.

כל דור ודור חייב לשמור על קורות ימיו „למען ידע דור אחרון", וזהו תפקיד וחובת־כבוד לדור. חובה כפולה ומכופלת היא לנו, למעטים מני רבים — „אחד מעיר ושנים ממשפחה", — שזכינו לעלות ארצה ומהוים חלק משארית הפליטה.

בימים כתקונם היה הדבר נעשה מאליו בכל התקופות בצורות שונות: מפי אב לבנו ומסבא לנכדו, על ידי סופרי הדור ודורשיו וכו'. בימינו אנו, נוכח סתימת המקורות, אבדן הכוחות האינטלקטואליים והריסת כל סימני החיים היהודיים שם, מצווים אנחנו לדאוג ולרשום לדורות את אשר ראו עינינו, שמעו אזנינו ושמור בזכרוננו על יהדות זו.

בסיועם של כל המחשיבים את החובה הקדושה הזאת, אנו שואפים להגשים את מגמתנו. מספרם של אלה גדל והולך, ומהם וודאי יראו וכן יעשו גם שאר יוצאי ווהלין.

א. אבטיחי, ח. ב. אילון, א. זמיר

העורכים

ו ו ה ל י ן

חבל ווהלין, שהיה מאוכלס יהודים הרבה מאות שנים, שימש מרכז יהודי חשוב, בו חיו דורות את חייהם הפטריארכליים והמשיכו במסורת כחטיבה בעלת גוון מיוחד.

מאורעות הימים ותמורות הגורל שפגעו קשה בחבל זה מזמן לזמן, לא הצליחו לגדע את הגזע שהכה שרשים בקרקעו, ואף לאחר תקופת הדמים של חמלניצקי התאושש הישוב היהודי בווהלין והוסיף לגדול, להשתרש ולהתפתח מחדש, הקהילות רבו, ובישובים רבים על פני ווהלין היוו היהודים רוב התושבים, קמו להם גדולים, גאונים ואנשי־שם...

גזירות הרשויות והשליטים ושנאת השכנים וקנאתם לא יכלו להם — עד שעלתה בדורנו היד הארורה של עמלק והשמידה אותם ואת יצירותיהם בכל שטחי החיים הכלכליים והיהודיים.

הנפה ויושביה

ארץ נהרות — נחלי מים, שדמות־שיפון ושדות חיטה, ארץ יערות האורן האפלים וחורשות עצי לבנה המשמחות אלהים ואנשים, ארץ ווהלין הברוכה. כאן הוצב גבול לערבה. ממנה והלאה, דרומה וקדמה השתרעה הערבה השוממה, הפרועה. אבל עד ווהלין לא הגיעה. מימים קדומים היתה כאן ארץ נושבת. אומות קלטיות יסדו בה מושבותיהם, בעוד קיסרי רומא חלשו על עמי הצפון; למן שפך הדנובה ומעלה דרך רומניה, גליציה וארץ ווהליניה, והלאה לאורך נהר ויסלה ובוג, ועד לים הבאלטי, הגיעו שיירות רוכלים קדמונים. הם השאירו פה את עקבותיהם, מטבעות כסף רומיות, דינרים וקמיעות קיסריים, אבני מלואים איטלקיות, פיתוחי חותם, הנמצאים פה ושם באקראי ועוד.

ויושביה הקדמונים של ווהלין אף הם לא נעלמו לגמרי מבין החיים, לבלתי הטביע חותם הוייתם על נחלים ומקומות ישוב: הנהרות סטיר ואיקווה, הורין ואוז יעידו על כך: שכן שרשי שמותיהם בלשונות לא־סלביות יסודם; וכן שמות הכפרים בורא־טין, לופא־טין, שהסיומת „טין" שלהן היא קלטית מובהקת, כגון: לונדון — לון־דון, הונטינדון — הונטין־דון; הרי זו היא ההברה הידועה: דון, טאון, טין, המצויה עדיין בלשון האנגלית כשארית מן הלשון הקלטית.

ואחרי הקלטים, במאה הרביעית והחמישית, עברו כאן נתיבות הגוטים, בנסעם מארצות הצפון שבגרמניה דרומה אל קרים ואל בולגריה. אם בסביבות לוצק נתגלה (בשעת סלילת מסלת הברזל לוצק־לבוב) אוצר קמיעות ומטבעות רומיים משנות המאה השלישית לספה"נ, הרי בסביבת קובל נמצאו ראשי חניתות של ארד (ברונזה) עם „כתב רונית" גרמנית, שנשמרו מזמן במוזיאון האתנוגראפי בוורשה.

וכעבור שבטי הגוטים באו אי־מזה והתישבו בחוות המרובות בוזשאנים, לפי הנראה סלאבים, שעליהם מסופר בכרוניקה משנות המאה התשיעית שנכתבה בארץ בווריה הגרמנית. מסעודי, גיאוגראף ערבי, שכתב ספרו בשנת 950 לספה"נ, מונה כאן בין תושבי הארץ את הדולבים ושבטי הווהלינים, עמים ששועבדו לפנים על ידי האוארים הפראים; אצלו מופיע לראשונה שם השבט, או העם, שבשמו נקראת חלקת ארץ זו עד היום.

רחבת ידים היא ווהלין. ואף על פי שבמישור האיראסי (אירופה־אסיה), המשתרע עד למנג'וריה, אין להבחין כמעט בגבול ממשי, מכל מקום ברור למדי החיץ הטבעי של ווהלין: הלא זה מלבן שראשו נעוץ באפיק הנהר סלוץ' תחתיתו בביצת הפריפט, שמאלו נשען על כתף הבוג וימינו נהר טטירוב ואוז. כל השטח משופע מדרום־מערב בכוון צפון מזרח, והוא מפריש את מימיו צפונה; כל הנהרות: איקווה, סטיר, הורין, סלוץ', טוריה ואחרים חוצים את הארץ מן הדרום אל הצפון ונבלעים שם ביערות טובענים. על כן היתה ארץ זאת מדרך־רגל לעמים נודדים, שביצות־פוליסיה סגרו עליהם את המעבר.

ארץ לחם היא ווהלין. אדמתה כבדה, שחורה תחוחה. שטחי בצה מעטים בה ומוגבלים. בצפון בולט מתוך השטח המישורי הקצה של הטבלה הסלעית, סלע השתיה של שחם (גרניט) ובזלת, המהוה את אבני היסוד העולמיים; פה, בצפון ווהלין, מחצבות בזלת ושחם של קלוסוב. בדרומה נבלעת אדמתה בקרקע השחור של פודולויה. מזהיבים החיטה, השיפון והשעורה, צומחים בה קנבוס ופשתן, כישות, חמניות וגידולים אחרים. בבתי משרפות הי"ש צורפים את הכוהל החריף. בבתי נזיה מבשלים שכר. בהמותיה ברוכות, סוסיה גוצים ונשכנים, פראי הערבה שהטו שכמם באי־רצון להרתם בעגלות האכרים הנמוכות, „טאראדייקות" בלע"ז.

וארץ נושבת ופוריה זו היתה במשך הזמן לאחד המרכזים הצפופים והגדולים של ישוב יהודי, — אשר למאורותיו ומאורעותיו יוקדשו הפרקים הבאים.

(המשך יבוא)

י. נתנאלי־רותמן

אישים:

ר׳ זלמן אשכנזי

בזמן ביכורי ההשכלה נולד בדובנא זלמן אשכנזי. אביו ר׳ צבי־הירש אשכנזי, מלבד היותו מפורסם כלמדן וכמשכיל,היה גם אחד המיוחסים מצאצאי ה„חכם צבי״. כפי שר׳ חיים מרגלית מוסר בספרו „עיר דובנא״, נזדמן לשם ר׳ שניאור זקס ונתפס למלכות (על איזה חשד לא פורסם שם) ור׳ צבי אשכנזי טיפל בו כל הזמן ואכסנו בביתו, על זה מעיד אחד ממכתביו של הר״ש זקס,שבו הוא מביע את תודתו על היחס המצויין אליו מצד המאכסן ומצד משכילים רבים שהקלו את סבלו וגרמו לו נחת־רוח כל זמן שהותו בדובנא. תודה מיוחדת הוא מביע במכתב מיוחד מאת יצחק אכטר לאחד ממשכילי דובנא (לייבוש גלזברג), ומדבר בהתפעלות „על הנגיד המפורסם ר׳ הירש אשכנזי נ״י, אשר אסף את ידידו אל ביתו ויאכי־להי מארוחת שולחנו.״

בבית־אביו זה קיבל ר׳ זלמן חינוך תורני, כרגיל בימים ההם וגילה כשרון בלמודיו. אכן, עוד בבחרותו הלך ללבוב ושם רכש לו השכלה כללית ויהי לאיש בעל תורה וחכמה ושמו הלך ונתפרסם ברבים במשך הזמן.

עם ראשית תנועת חיבת־ציון, נתן לה זלמן אשכנזי את ידו ולבו והתחיל לנהל תעמולה להת־פתחותה בעיר־מגוריו. הודות לכשרונותיו ומצבו בחברה ויחס הכבוד אליו מצד הצבור עלה הדבר בידו להגביר תעמולה זו בלי הפרעות מצד נציגי השלטון הצארי שבימים ההם, שכן גם הם כיבדוהו על שום התעסקותו בצרכים הכלליים של העיר והקהל היהודי בה.

ראשית צעדיו של אשכנזי בתור „נואם לאומי״ נעשו עם בואו של הר׳ צבי־הירש מסליאנסקי לדובנא ב„מסע הכיבוש״ שלו בווהלין בשנת 1893. לאחר שמטיף ידוע זה כבש את הלבבות לציון בדרשותיו בבתי־המדרש שבדובנא, ערך אשכנזי אסיפה במועדון העירוני כדי למשוך אל התנועה הציונית גם מאלה שאינם רגילים לרוץ אחרי דרשני בית־הכנסת.

אשכנזי ניסה את מזלו בנאומו הראשון לפני קהל רב שמילא את המועדון והנאום עבר בהצ־לחה. מאז התחיל להתפרסם בתור נואם לאומי ומטיף בדובנא ומחוצה לה. אשכנזי היה בין הראשונים שהכניס לתעמולה גוון חדש, שהכה גלים ומשך את הלבבות. עד מהרה נודעו לשבח נשפי־החנוכה (בלשונו הוא: „מכביער־פעסטע״), שהשכיל לסדר שנה־שנה בהשתתפותם של נואמים ועסקנים ציונים ידועים מקרוב ומרחוק.

לא־פעם היו לו לעזר הד״ר טוביה הינדס וצ״ה פרילוצקי מקרמניץ. בדרך זו השתדל אשכנזי למשוך אל התנועה את האינטליגנציה היהודית ואת הנוער המתקדם. והיות שהוא עצמו לא היה חפשי בשמוש בשפה הרוסית עד כדי לנאום בה

בפני הצבור, סמך בנידון זה על חבריו, והוא עצמו כדי לצאת ידי חובת ה„פרוגרס״ היה משתדל ל„גרמן״ את השפה היהודית (שנחשבה אז בתור נמוכת־דרגה),עד שיש להניח כי הוא הוא שהמ־ציא את ה„קונגרס־דייטש״ עוד לפני היות הקונגרס הציוני בעולם.

דובנא, שהרוח הלאומית פעמה בה כבר אז התחילה משמשת דוגמא לכמה וכמה ערי־ווהלין הקרובות והרחוקות; לא באחת מהן ביקר אש־כנזי בכל שעת צורך, ולא חסך מעמל נפשו לכתת את רגליו בדרך־לא־דרך כדי לעשות משלחתי־להטיף לציון. הוא עבר לא רק בערים הגדולות כי אם גם בעיירות נידחות שבסביבה. משהתחיל להשתתף בתור ציר בקונגרסים הציוניים, ראה לחר־בה לבקר בכל המקומות שבהם נבחר לציר למסור דו״ח על מה שהתרחש בקונגרס ועל הרוחות המנשבות בעולם היהודי הציוני. אגב, הוא לא בז

גם לקטנות; היה מפיץ בכל מקום בואו „ספרי אגורה" או מספרי „אחיאסף" ו„תושיה" שהתחילו להופיע בימים ההם. מובן שלא היה מזלזל בכל שאר המצוות התלויות בארץ וישובה. מלאי של יינות־כרמל היה תמיד בביתו, שמן־זית ושקדים לא פסקו משולחנו ולא היה פוטר את עצמו אפילו ממכירת אתרוג ארצישראלי, מה שהיה מביא לו לא פעם הפסדים, והרי הוא לא היה מן העשירים.

אשכנזי שימש גם המורשה מטעם הועד האודי־סאי של חובבי ציון מיום הוסדו עד יומו האחרון, ויצויין שבדובנא היה מספר חברים לועד זה יותר מכל עיר אחרת בווהלין, ואפילו אם היתה מאוכ־לסת יותר מדובנא.

במסירות רבה וללא ליאות פעל אשכנזי בזמן הבחירות ל„דומה הממלכתית" הראשונה. הודות לשקידתו באו אל הקלפי בדובנא כל בעלי זכות־בחירה מכל המקומות, אחד לא נעדר, ויהי הדבר לנס. בעיני הדור הצעיר אז נראה אשכנזי כאיש האשכולות: סופר„המליץ" המפרסם מאמרים ופי־ליטונים ואף שירים מוצלחים, וכן מפרסמים את יצירותיו ב„לוח אחיאסף" וכדומה. ומאידך היה אשכנזי יושב שעה קלה ומשחק עם ידידים בשח־מט בכשרון יוצא מן הכלל, ועל כל אלה — איש רעים לכל הבא במגע אתו, ביחוד לצעירים ציונים יודעי עברית ומתענינים בספרותה.

כך עברו כמעט כל שנות חייו של האיש העסקן, הציוני הנאמן והפעיל, ר' זלמן אשכנזי. הוא מת ביום א' תמוז תרס"ט בגיל ששים ואחת. בהלויתו השתתפה לא רק דובנא באלפיה אלא רבים רבים ממכיריו, חבריו ומוקירי שמו מערים אחרות. עשרות שליחים ציונים באו לחלק לו את הכבוד האחרון מתוך הערכה לאדם מורם, אחד הראשו־נים שעבד את עבודתו כעבודת קודש ושיעבד לה את כל כוחותיו. הלויתו שימשה הפגנה כבירה לתנועה הציונית והוכיחה את חיוניותה בין השו־דרות הרחבות של העם שקלטו מאשכנזי את תורת התחיה.

דוד לנדר

קהילות

אוסטראה – הבירה הרוחנית של ווהלין

אוסטראה העתיקה והמעטירה, עיר ואם בגולת ישראל! — רק שני קברות־אחים גדולים נשארו בך כזכר לדורות של שנות אלף וכשריד יחיד להמוני אמוני ישראל חללי ימינו השו־חורים, אין ניחומים לחורבנך!

לשמם של אחינו ואחיותינו המעונים, אשר יד מרצחים ארורים וטמאים היתה בהם לכלותם, רשימה זו מוקדשת, למען לא ימוש זכרם מפינו ומפי הדורות הבאים אחרינו לעולם.

העיר אוסטראה שוכנת על גדות הנהר הורין ומפורסמת כעיר עתיקת יומין ובעלת ערך היס־טורי גדול. ביחוד יצאו לה מוניטין בעולם הי־הודי הודות לבית־הכנסת הגדול והעתיק, שבכ־תלין התפללו הגאון האוסטראי הגדול, המהרש"א ז"ל, המהרש"ל ותלמידיו, השל"ה הקדוש ועוד גאונים יסודי עולם.

את קורות העיר יש לחלק לשלש תקופות:

1. התקופה הקדומה

התקופה העתיקה, מיום הווסד העיר ועד לפני 300 שנה בערך, לוטה בערפל. כל קורות העיר ומאורעותיה בימי קדם נחל הזמן גרפם. כל הכתבים הישנים, אשר יכלו לשמש לנו מקור לחקירת העבר, יד הטבע היתה בהם, כי — לפי מסורת קדומה וגם לפי עדותו של בן־עירנו, חוקר תולדות אוסטראה ואישיה, רמ"מ ביבר בספרו „מזכרת לגדולי אוסטראה", התחוללו בעיר כמעט אחת לכל ארבעים שנה שרפות גדולות, שהשמידו ולא השאירו זכר לה. ידועים התאריכים האח־רונים של השרפות: תקכ"ו, תקס"ט, תר"ח, תרמ"ט, תר"ע. גם הפנקס העתיק של קהילת אוס־טראה היה למאכולת אש, וכך נסתתמו כל המ־קורות ואין אתנו יודע מה מכל אשר עבר על היהודים בעירנו במשך שבע מאות שנה בערך.

אין בידינו הוכחות ברורות על ראשית התיש־בות היהודים בעיר הזאת. אך לפי מה שאבותינו סיפרו לנו, יש יסוד להאמין, כי הרבה יותר מ־800 שנה עברו מיום הווסד העיר על ידי הי־הודים, שנמלטו לפולין מגרמניה בלחץ הרדיפות של מסעי הצלב וגזירות שונות. סבורים גם, כי לשק, נסיך פולין, שהרשה ליהודים שהגיעו מגר־מניה להאחז בפולין ואף הענק להם זכויות, איפשר את התישבותם בחבל ווהלין בסוף המאה התשיעית.

במקורות מאוחרים יותר נזכרת העיר אוס־טראה בכנויים שונים: הבירה, הגדולה, הקדושה וכו', כי מבין ארבע הקהלות שבגליל ווהלין בי־מים ההם (אוסטראה, לודמיר, לוצק וקרמניץ) היתה היא העיר הראשונה, הגדולה והחשובה שבכל החבל. היא היתה נודעת בימים מקדם „כעיר ראשית לגליל ווהלין ואוקראינה", אם ומטרופולין לרפ"ב ישובים גדולים וקטנים, שסרו למשמעתו של האב"ד הגלילי שישב בזמנו בעיר.

גם השם „אות־תורה", שניתן לה על ידי אבו־

תינו, מעיד על ימים קדומים, כשהיתה מלאה גאונים, חכמים, צדיקים וחסידים. במשך הזמן הוסב השם לאוסטרוג (מבצר) בפי הנכרים, והאחרונים שבאחרונים היו משנים את כנויה דרך הלצה „אויס־תורה", כלומר: אין־תורה.

מסורת קדומה היתה רווחת בפי העם על פנקס החברה־קדישא הישן־נושן, בו היו רשומים ספורים ומעשיות, נסים ונפלאות וכן כל המקרים אשר קרו בעירנו במשך כמה מאות שנים. אכן מתוך שרידי פנקס ישן אחר מלפני 235 שנה, הוברר באמת על ידי רמ"מ ביבר, כי אמנם היה פנקס ישן מאד שנשרף לפני הרבה שנים וזה החדש משנת ת"ע בא רק למלא את החסר ולהמשיך את השרשרת.

מעניין לציין, כי בכל מקום שאיש אוסטראה נזדמן, מיד היו שואלים ודורשים אצלו על דבר „הפנקס הישן של אוסטראה".

2. התקופה הבינונית

התקופה השניה מתחילה בסוף המאה הששעשרה ומסתיימת עם גמר המאה התשע־עשרה. אעפ"י ששים השנים האחרונות סימנו שנוי־ערכין מכריע בחיי היהודים, שפשטו את צורתם הפטריארכלית העתיקה ולבשו צורה אחרת חדשה, בכל זאת לא נרחיב עליהן את הדבור ורק נסתפק במסירת השנויים הללו במקומם ובזמנם.

כדאי לציין עובדה מאלפת אחת, שהיא סמלית מאד לחיי היהודים בתקופה הנ"ל, והיא: שכל חיי הקהלה היהודית בעירנו התרכזו במסגרת החברא־קדישא, ששפכה את שלטונה על הכלל והפרט, על מוסדות התורה והצדקה ובכלל על חיי הצבור שבעת ההיא. בקיצור אפשר לומר, כי במותם צוו אנשי אוסטראה את החיים לדורות הבאים אחריהם.

חברה־קדישא. החברה הזאת שנקראה גם בשם גחש"א (גמילת חסד של אמת) היתה מעין ארגון עממי כללי, בו לקחו חלק לא רק הרבנים, אב"ד, ר"מ וחשובי טובי העיר, אלא כל יהודי ויהודי ראה חובה קדושה לעצמו „לגשת לפני השולחן הטהור, כבוד אלופי חבורה קדישא" ולהציע לפניהם, „מה מאד חשקה נפשו" למלא אחרי התנאים הקשים, כגון שרות־חובה במשך שלוש שנים, תשלום דמי־קדימה ככל אשר שתו עליו, וקיום יתר התקנות, כדי שיזכה „להתחבר במחברת הקודש" של הח"ק.

עד כמה שהחברה הזאת היתה יקרה וחביבה ובאמת קדושה בעיני היהודים אפשר לראות מזה, שהרבה יהודים הקדישו את בניהם ונכדיהם בעודם עוללים ולעתים אפילו ביום הכנסם בברית להיותם שאולים לעבודת הקודש בח"ק, בה ישרתו עד יום חתונתם. היו גם מקרים, שנשים מכובדות נתקבלו אף הן לתוך החברה ודינן היה כדין כל בני החברה, מלבד הזכות להבחר „דלאו אורח ארעא הוא".

בכל שנה ושנה, ביום הושענא־רבה, התאספו הבוררים לקלפי ובחרו בשבעה גבאים (שבעה טובי העיר), אשר ששה מהם פרנסו את החברה במשך השנה, כל גבאי לחדשיים (פרנס חודש) והשביעי שנקרא „במקום כולם", היה ממלא מקומו של כל אחד במקרה של מחלה או סבה אחרת. מלבד הגבאים נבחר גם איש אחד מחשובי העיר להיות „נאמן" החברה, אשר נבדל מגזבר הנ"ל רק בזה, שמחובתו היה לסלק כל סכום כסף עפ"י פקודה בכתב מטעם הפרנס־חודש גם אם לא היה כסף מזומן בקופה, על מנת לקבלו בחזרה עד גמר שנת התמנותו.

מחוץ לתפקידים הישירים של כל ח"ק, היה על החברה לכלכל את כל הצטרכויות העיר, החל משכירות לכלי קודש ועד החזקת מוסדות העיר לתורה ולצדקה ועד להוצאות מקריות, כגון: תרומת כסף לכל צדיק, דרשן או עני בן־טובים שבאו לעיר, פדיון שבויים, קבורת קדושים, מתנות לאדוני העיר, מעות חטין לפסח וכו'.

פנקס הח"ק נחשב לפנקס הקהלה, בו נרשמו ואושרו בקשות החברים, תקנות החברה לטובת הצבור, חרמות ושמתות שהוטלו על עבריינים וכן כל מקרה ומאורע בחיי הקהלה הראוי לציון. לא לחנם נחשב פנקס כזה לדוקומנט חשוב ובעל ערך היסטורי.

בשנת 1926 נפתח בח"ק של קהלת אוסטראה פנקס חדש, הכולל רשימת חברים ותקנות החברה, דוגמת הפנקסים הקודמים.

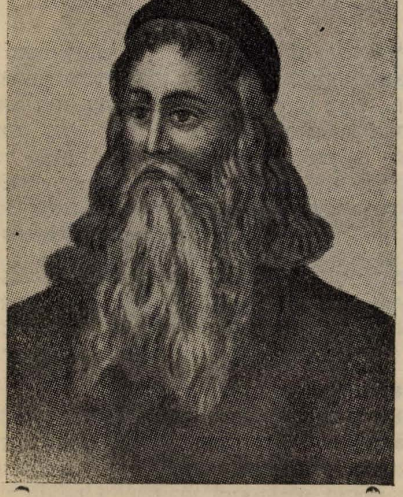

המהרש"א — הגאון האוסטראי הגדול

תאריכים בקורות העיר

מכל הצרות, השמדות והבהלות, אשר עברו על ראש בני עירנו מתקופה לתקופה, כפי שנמצא רשום בפנקס הקהילה וכן בספרי חוקרי קדמו־ניות, — חורבן אוסטראה בימי חמלניצקי שהיה בשנות ת״ח ות״ט עולה על כולם.

ידועים למעצבה דרכי חמיל, אשר במסע הד־מים שלו הטביע את ערי אוקראינה ופולין בנהרי נחלי דם. גם על העיר אוסטראה עברה הכוס ונהרגו בה על קידוש השם במיתות משונות ואכ־זריות יותר משבעת אלפים נפש. רק שרידים יחי־דים ברחו מן העיר ובין הנמלטים היו הרב הג׳ ר׳ נ־תן נטע כהנא אב״ד הגליל והגאון הגדול בעל הט״ז, אולם לא כל הגאונים והצדיקים אשר עם הקדושים נמנו, ידועים לנו בשמותיהם.

בשנת ת״ט שקטה הסערה הגדולה ופליטי העיר שהסתתרו ביערות התחילו לחזור אל בתיהם הה־רוסים ולהקים את הנשמות. אך הנכרים, יושבי העיר, שלחו חרש והודיעו לקוזקים על בוא הי־הודים. הרוצחים, צמאי דם היהודים ותאבי רכושם, לא אחרו לבוא והרגו את יתר הפליטה והפכו את העיר לעיי מפולת. לא נשארו מכל בתי היהודים בעיר כי אם 5 בתים בלבד ובית הכנסת הגדול.

עד היום נשארו בתוך רחובות העיר קברות אחים גדורים, שלפי מסורה קדומה נקברו שם חללי ת״ח ות״ט, ובכל שנה ביום תשעה באב, כש־הולכים לבקר בבית הקברות הגדול כפי מנהג מקומותיהם, מבקרים גם את קברות האחים האלה ומפזרים עליהם שום, לפי נוהג שבנסתר.

בעל הט״ז, שנמלט לעיר אוליקה, ערך ותיקן סליחות מיוחדות ליום כ״ו סיון (מלבד הת״צ והסליחות שבכ׳ סיון) לזכר הימים המרים האלה, וכן לזכר הנס שקהילת אוליקה ניצלה מחיילות חמיל, אשר צרו עליה כמה ימים ולא יכלו לה. כן מזכירים סופרי קורות ת״ח ות״ט בספריהם את הריסת אוסטראה ואת הטבח הגדול שנערך בה.

בספר „צער בת רבים״ להרב ר׳ אברהם אש־כנזי („אוצר הספרות לתרמ״ח״) יש לקרא:

„טמאים ארורים באו לק״ק אוסטראה — — —
והיו בה הרבה צדיקים וגאונים,
חכמים ונבונים, נדיבים וקצינים — — —
ונהרגו כלם בחצים וכידונים,
שבעת אלפים גדולים וקטנים.
ובבתי כנסיות ובבתי מדרשות המסומנים,
בהמות וסוסים הכניסו לפנים, —
וכתבי הקודש שכבו על הארץ בזדונים,
וירמסו אותם בעזות פנים — — —
הרגו ולא רצו לקחת פדיונים,
כי אם במיתות חמורות נידונים,
ותלו על עץ אב על בנים.
עוד חשבו אנשים צדיקים כמו הקדמונים
להיות ק״ק אוסטראה בונים,
ובאו פעם שנית היונים
והרגו גדולים וקטנים,
וקלקלו חופת חתנים.
והרבה נשים ובתולות לקחו באונס השלטנים
ואותן היו מטמאים ומענים — — —

(המשך יבוא)

ח. ב. אילון

דובנא רבתי

העיר דובנא שבווהלין עיר עתיקה היא. יש לש־ער עפ״י דברי חוקרי ההיסטוריה, שבת תשע מאות שנה היא בערך. תחילה היה ישובה מצער. הר־בנים בזמן ההוא היו נוהגים לכתוב ב„כתובות״ של נשואין „העיר הקטנה דובנא הסמוכה לעיר המחוז פטיצ׳ה״, אבל לאט־לאט, הודות למרצם של אחינו בני ישראל, התפתחה דובנא והיתה לעיר המחוז ופטיצ׳ה נהפכה לכפר.

ברבות הימים נוסף שם־לואי לדובנא „דובנא רבתי״, ודאי משום שקמה ונבנתה דובנא זעירה חדשה, משום כך קראו לראשונה „דובנא רבתי״, כדי להבדיל בין זו לזו.

בשנים הראשונות לקיומה, משנת תתנ״ט לאלף החמישי (1099 לסה״נ) ועד שנת קמ״ו לאלף הששי (1386 לסה״נ), היתה דובנא נחלת הגראפים ממשפחת רוריק, ואח״כ נשארה נחלתו הפרטית של הגראף אוסטרוז׳סקי והוא השליט היחידי בה.

מלחמות קשות בסביבות העיר דובנא בין הקר־זקים והפולנים והתפתחותה הופסקה לזמן־מה. אך מיד, אחרי שפסקו המהומות ושקטו הרוחות, שוב התאוששה דובנא והמשיכה בדרך התפתחו־תה כקדם.

בשנת תקנ"ב (1792) נעשתה דובנא מרכז מסחרי חשוב לכל הערים הקרובות והרחוקות, ועם כיבוש העיר לבוב בידי האוסטרים, עברו ה„קונטראקטים" (ירידים, ימי־שוק גדולים) משם לדובנא. פעמיים בשנה היו מתאספים „מארבע כנפות הארץ" אל הקונטראקטים שבדובנא והיו עושים חוזים מסחריים ועסקים שונים, וע"ש החו־זים האלה נקראו הירידים בשם „קונטראקטים". גם „ועד ארבע ארצות" היה מקיים אז את אספו־תיו בדובנא, כדי לתקן תקנות ולהכניס סדרים בכל קהלות ישראל. מעריכים היו את מספר האנשים שנתאספו ובאו לדובנא בימי הקונט־ראקטים ל־30.000, אשר לפי מושגי הימים ההם היה זה מספר מופלג. ודובנא פרחה ושגשגה בכל המובנים. בשנת תקנ"ד (1794) הועברו ה„קונט־ראקטים לקיוב בירת אוקראינה, מאז התחילה ירידתה של דובנא ופרנסת אחינו לקתה גם היא.

בימי יקטרינה, קיסרית רוסיה, וחלוקת פולין, כשרוסיה קיבלה את ווהלין ופודוליה — נפלה גם דובנא לידיה, אולם לאחר מלחמת־העולם הראשונה, 18—1914, עם תקומתה החדשה של פולין, חזרה דובנא לידי הפולנים.

איך חיו אחינו בדובנא, בימים הקדומים, את חייהם התרבותיים, הכלכליים והמדיניים?

כמו בכל הישובים והקיבוצים של היהודים בתפוצות, כן גם בדובנא התנהלו חייהם של אחינו על יסוד תלמוד תורה וקיום המצוות. ומפורסמת היתה דובנא מאז ומקדם ברבניה וגאוניה, חכמיה ופרנסיה, שהיו מדריכים את המוני העם בכל דרכי חייהם, הרוחניים והגשמיים. הם יסדו ישיבות ובתי מדרשות והרביצו בהם תורה. בהמ"ד היו תמיד מלאים אנשים שעסקו בתורה, אלה בתלמוד ואלה בפוסקים, ואף פשוטי העם ראו חובה לעצמם להכנס יום יום אל ביהמ"ד ללמוד פרק משניות או קצת „עין יעקב" וכיו"ב. די להזכיר שבין שמות הרבנים והגאונים, שישבו על כסא הרבנות בדובנא, אנו מוצאים את שמותיהם של ר' ישעיה הלוי הורביץ ז"ל, בעל השל"ה (בשנת ש"ס), ר' יהושע השיל (תמ"ט) ור' צדוק ובניו (תקצ"א) ואחרים, וזה מעיד על כך שדובנא שימשה לפנים מרכז התורה *)

אפיינית למרכז־תורה זה היא האגדה המתהלכת בעיר ע"ד ביהמ"ד ברסלר. ליד אותו מקום שעליו עומד כעת בית מדרש זה עמד קודם בימ"ד ישן נושן ומט לנפול. בביהמ"ד נשמע „הקול קול יעקב" גם ביום וגם בלילה. כל גדולי העיר ולמדניה למדו שם תורה. והנה באחד הימים בא איש יהודי, עשיר מופלג מברסלוי והשתקע בדוב־נא. ראה האיש את ביהמ"ד הרעוע ונמלך בדע־תו לבנות בית חדש ללומדים, כדי להנציח את שמו, כי חשוך־בנים היה האיש. אמר ועשה. ליד הבנין הישן בנה בימ"ד לכבוד ולתפארת. והנה אירע דבר שלא פילל ולא עלה כלל על דעתו: כשהציע ללומדים לעזוב את ביהמ"ד הישן ולע־בור אל החדש, שהוא נותן להם במתנה גמורה, סרבו לקבל מתנה זו מיהודי „עם הארץ" ובשום פנים לא נתרצו לו. נצטער האיש ונתעצב מאד מאד. הגראף, שאתו עמד היהודי העשיר בקשרי־מסחר וגם בקשרי ידידות, ראה את פני היהודי והם מרים וזועפים, שאלהו לפשר הדבר, והלה סיפר לו את כל הענין. השתתף הגראף בצערו והבטיח לו את עזרתו.

ביום ששי אחה"צ, כשהלכו היהודים לבית המרחץ להטהר לכבוד יום השבת, שלח הגראף כמה עשרות „כלופים" (אכרים משועבדים) ו„ה־ידים ידי עשיו" עשו את שלהן. במשך שעות אחדות לא נשאר מהבנין הישן של בית־המדרש אבן על אבן. ואת כל ספרי־התורה וסתם ספרים העבירו אל הבנין החדש.

כשנתגלה הדבר היתה העיר כמרקחה. נבלה כזאת! הוצפה שכזו! ואף אחד מהלומדים לא נכנס אל הבית החדש, לא ללמוד ולא להתפלל. כולם נתפזרו אל כל בתי המדרשות והכנסיות שבעיר ובית המדרש החדש נשאר עומד בשו־ממותו וריקנותו.

ויהי היום והעשיר הביא מלייפציג שלשה דב־רים נפלאים ויקרי המציאות — מנורה, שעון וכיור, שבזבז עליהם הון רב. בא והתרפס לפני הלומדים ואמר: הריני נותן לביהמ"ד את הכלים הללו במתנה ובלבד שתעברו כולכם אל הבית החדש ללמוד תורה. הפעם נתרצו לו הלומדים, אך בתנאי שמקומו בביהמ"ד יהיה לא במזרח אלא ליד הכיור, מקום שנחותי־דרגא ישובים שם. העשיר קיבל עליו את התנאי הזה. הלומדים עברו אל הבית החדש והעשיר ישב כל ימיו ליד הכיור, אך זכה שביהמ"ד נקרא על שמו „ביהמ"ד של ברסלר".

עוד הרבה בתי מדרשות מצויים בעיר ולכל אחד היסטוריה שלו. אולם מגמה אחת היתה ביסוד כולם: הפצת התורה בישראל.

הנה ביהמ"ד „בר"ץ" (ר"ת: בני ר' צדוק). ר' צדוק זה, שעל שמו נקרא ביהמ"ד, זכה לשני שולחנות, תורה וגדולה במקום אחד. בבית

---

*) רוב הדברים האמורים כאן לקוחים מהספר „העיר דובנא ורבניה" לפנחס פסיס וספר „דובנא רבתי" להרב ח. מרגליות.

המדרש שלו ישבו הרבה אנשים, זקנים וצעירים, ועסקו בתורה וכל מחסורם עליו. ולא רק למדן גדול בתורה היה אלא גם עסקן צבורי. התקין הרבה תקנות טובות בעיר וביותר דאג לעניים.

וכן הם בתי המדרשות של ר׳ אברהם מרדכי, של ר׳ יעקב ממוהליב, של ר׳ שמחה ביסכ״ש (בית סוכת שלום) ועוד; כולם היו ספוגי תורה ותפלה של דורי דורות.

ולא רק מרכז לתורה היתה דובנא, אלא גם משכן לתרבות והשכלה עברית. בה חיו ופעלו הרש״ד, הד״ר ש. מנדלקרן, ר׳ זלמן אשכנזי וא־חרים שעליהם ידובר להלן.

ובין גדולי דובנא מן הראוי להזכיר את שמו של ה„מגיד מדובנא״, ר׳ יעקב קרנץ, שהיה למדן מופלג וממשל משלים מאין כמוהו. במשליו היפים משך את לב ההמונים לתורה ולמעשים טובים.

הרבה ספורי־אגדה מתהלכים בעם ע״ד המגיד מדובנא, שבהם משתקפים טוהר נפשו, רוך לב־בו, יחסו המלא רחמים לבריות והשקפת עולמו בכלל.

(המשך יבוא)

ב. אלימלך

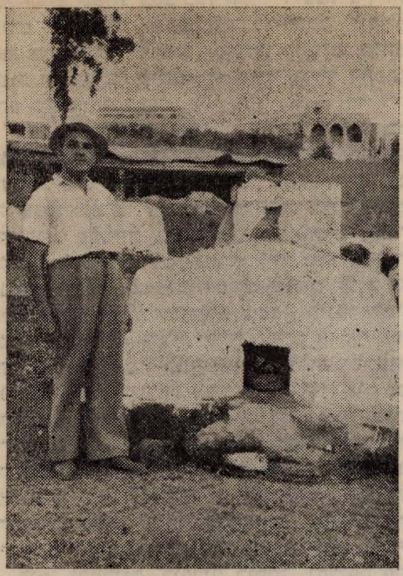

קבר ר׳ ישעיהו הלוי הורביץ — השל״ה — בטבריה.

קרמניץ

מי יגלה עפר מהריסותיך, עיר מולדתי קרמניץ?

אייכם עכשיו יהודים יקרים, קרובים, ידידים ובני־עיר? העוד בחיים חיתכם, או שמא נספיתם אף אתם עם כל הגולה? אודה: רקחתי מכם, יהודי קרמניץ. העמקתי שורש בארץ־ישראל וכמ־עט ניתקתי את הקשר עמכם, בני עירי ומקור חיותי. אולם עם השואה אשר באתנו, אמרתי: ארשום על ספר לזכרון כמה קוים מחיי העיר הזאת בתקופת ילדותי, ותהיינה השורות הללו נר נשמה להווי עשיר, שלא ישוב עוד, ולקהילה יהודית עתיקה, שנעקרה בידי זרים.

מראה העיר וסביבתה

העיר קרמניץ נמצאה בחלקו הדרומי־מערבי של פלך ווהלין, בבקעה שסביב לה הרים, המ־הווים כעין המשך להרי הקרפאטים. העיר בתור מרכז מחוזי, היתה חולשת על הכפרים הרבים והעיירות שבאזורה. לפני מלחמת־העולם הרא־שונה מנתה העיר כשלשים אלף נפש, מהם 10 — 12 אלף יהודים. אולם התושבים הלא־יהודים — אוקראינים, רוסים, פולנים — ישבו בעיקר בקצות העיר ועל ההרים, בשעה שהישוב היהודי התרכז כרגיל בתוך העיר ובשני הפר־ברים שלה, הפרבר הדובנאי והפרבר הווישנווי־צי. המבקרים בעיר זו קיבלו רושם, שהעיר מיושבת ברובה המכריע יהודים. ואכן, ברחובות המרכזיים היה ישוב יהודי רצוף, בלי כל תע־רובת „זרה״, ואילו ברחובות הצדדיים היה הישוב מעורב, בית יהודי ליד בית רוסי או פולני.

חלק קטן משטח העיר היה תפוס על ידי בית־הספר לכמרים (ה„סמינר״) על בניניו הענקיים שלו, ועל חורשתו הגדולה, שהעפילה עד לרגלי ההר וידומקה. מוסד זה נתן לעיר במידה ידועה צביון דתי־נוצרי. המוסד החנוכי השני ששכן אף הוא בתוך חורשה נרחבה לרגלי הר הוידומקה היה בית־הספר התיכוני למסחר, שלמעלה ממח־צית תלמידיו היו יהודים.

ניתן לשער, שהמגרשים לא היו נמדדים שם באמות, אלא בדיסיאטינות, כי גם כמה וכמה חצרות של יהודים שברחובות הצדדיים התפשטו על כמה דיסיאטינות כל אחת. אולם במרכז העיר היתה הצפיפות גדולה, כנהוג בעיירות ישראל.

העיר היתה צרה וארוכה, ורחוב אחד ארוך עובר בה מקצה לקצה, החל מהפרבר הוויש־נוויצאי, על פני מרכז העיר, ומשם על־פני הפר־בר הדובנאי עד לתחנת הרכבת. הרחוב היה צר למדי, אולם נקרא משום מה „הרחוב הרחב״. מהרחוב הזה נמשכו רחובות צדדיים וסמטאות שהתפתלו והשתרגו לבין ההרים. העיר היתה

מוקפה הרים לכל רוחותיה. ההר הנשקף על פני כל העיר היה ההר „בונה". אגדות שונות היו מתהלכות על עברו ההיסטורי של הר זה, על מבצרו הקיים עד היום הזה, וכן על הבור הע־מוק שבראש ההר. בפי היהודים היה בור זה נקרא „דער חייבי־מיתה גרוב" (בור לחייבי־מיתה). לפי האגדה היו קוברים בו לפנים את חיילי המבצר שפשעו והתחייבו עונש מות. בו־מנגו שימש הר זה מצפה למקרי שריפה. יומם ולילה התהלך על הצריח שלו צופה ועל כל מקרה של שריפה היה תוקע בחצוצרה (הטלפון טרם נודע אז בעירנו) והזעיק את מכבי־האש למקום השריפה.

ההר היה מחובר אל העיר בדרך סלולה „הכ־ביש" („שוסיי") והיה משמש מקום טיול בש־בתות וחגים. הנוער היה מגיע בטיולי השבת שלו עד לראש ההר והקשישים היו עושים דרכם לאטם עד לחלק מן הכביש בלבד. ממול לבונה השתרע ההר הנרחב ווידומקה על חורשותיו המ־רובות והמצילות ועל הקייטנות המפוזרות בצל־עותיו ובנקיקיו. משפחה אמידה היתה נוהגת לשכור לעונת הקיץ אחת מהקייטנות ולבלות שם את חדשי החום. הרבו לבוא גם קייטנים מחוץ. בשנות המהפכה היו נערכות רוב האספות הבלתי־ליגליות בחורשות שעל ההר ווידומקה. גם הנוער הציוני היה רגיל להתאסף שם מדי שבת בשבת.

מבין יתר ההרים היה מפורסם „הר הצלב" („קרסטובאיה"), על שום הצלב שבראשו, וכן גם „הר־הבתולות" („דיאוויטשיה"). אין ספק שהסביבה ההררית הטביעה את חותמה על חיי העיר ועל אופי תושביה והנוער שבה.

נהר לא היה בתוך העיר ורק פלג צר ומרופש הוליך מימיו לרגלי הר בונה שהיה מתייבש בקיץ ושופע מים בחורף, והתושבים היו קוראים לו „פוטוק" (בפי היהודים: „פוטיק"). על סמך הנחל המפוקפק הזה היו גם גטין ניתנים בעירנו. וכך כתבו בהן: „מתא דיתבי על נהר פוטיק".

ואלה הן שנים־עשר המחוזות הכפריים מסביב לקרמניץ: 1) רדזיבילוב; 2) ברזיץ; 3) ביא־לוקרייניצי; 4) פוצ'יוב; 5) ווישנוויץ; 6) שומ־סק; 7) ווישגרודוק; 8) לנוביץ; 9) ביאלוזורקי; 10) ימפול; 11) קטרבורג; 12) אלכסינץ.

חיי הכלכלה

על מה התפרנסו יהודי קרמניץ? מעולם לא נערכה חקירה סטטיסטית על משלח ידם של יהודי עירנו, והדברים הבאים בנויים על הרושם הכללי בלבד של תושב מעורה בחיי עיר זו.

הסביבה היתה ברובה המכריע חקלאית, ובכל יום א' בשבוע היה נערך בקרמניץ יום־שוק („יריד"), בו התכנסו רבים מה„גויים" (אכרים) שבסביבה לשם חילופי מסחר עם העיר. והמסחר היה כמעט כולו בידי היהודים, לכל שלביו (קמ־עוני, סיטוני, חנויות, רוכלות) ולכל סוגיו: תבו־אה, עצים, ברזל, מכולת, אריגים, בקר, סוסים וכו'. יש להניח כי כמחצית מיהודי העיר עסקו במסחר, כעשרים אחוזים — במלאכה, אם בתורת בעלי־מלאכה ואם כפועלים שכירים, ויתרם עס־קו באומנויות שונות. כדאי לציין שהמלאכות הקיפו רק מקצועות מסוימים, וא־ילו במקצועות אחרים לא היו כלל בעלי־מלאכה יהודים. כן לא היו מצויים כלל בנאים יהודים, לא בנאים באבן ולא בעץ ואף לא סיידים. לעומת זאת מרו־בים היו יהודים חייטים, סנדלרים, נגרים, חרטי־עץ, פחחים, תופרות, אופים. ההובלה בעיר, בין של נוסעים ובין של משאות, היתה כולה בידי יהודים. אף הסבלים היו כולם יהודים.

תעשיה במובנה המודרני לא היתה כלל בעיר, פרט לבית־יציקה גדול אחד, שבעליו היו יהודים ופועליו לא־יהודים. זמן־מה התקיים בית־חרושת לגפרורים, אך נסגר לאחר שנים מועטות לקיומו. כן היה בית־חרושת גדול ללבנים שרופות בס־ביבות העיר, ליד הכפר ביאלוקרייניצי, שנוסד לשם בנית הקסרקטינים הגדולים שבאותו מקום והתקיים גם לאחר זה. גם בעליו של זה היו יהו־דים ופועליו לא־יהודים.

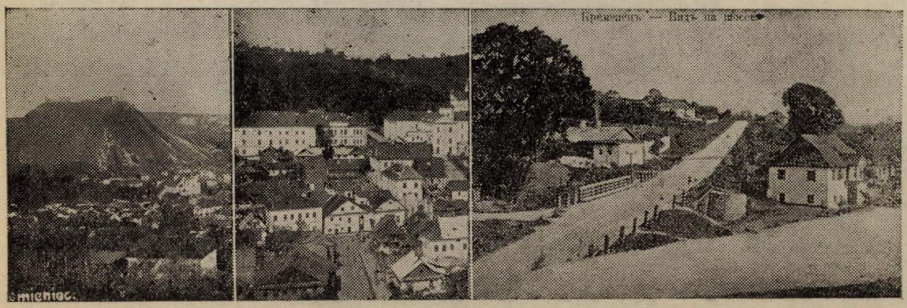

מראות העיר קרמניץ

עירנו לא היתה עיר המסחר הגדול, מסחר האכספורט והקשרים עם חו״ל, או עם חבלי־ארץ אחרים. המסחר התרכז בגבולות המחוז בלבד ולצרכי המחוז. משום כך לא היו בקרמניץ עשירים מופלגים, אך גם לא עניים מרודים. מכאן שהיתה זו עיר של פרנסה וליהודיה היה בדרך כלל בסיס כלכלי לקיומם. גם במחוז לא היו מפעלי תעשיה, פרט לאלה הקשורים במישרים לחקלאות: טחנות־קמח ובתי משרפות יי״ש. אלה האחרונים היו שייכים לבעלי־האחוזות, רוסים או פולנים, ושהיו מוחכרים עפ״י רוב ליהודים. הכירות הנהרות לשם דיוג היתה גם היא בידי יהודים.

חיי צבור

מה היתה דמות החיים הצבוריים של יהודי קרמניץ בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה? קהילה מסודרת ומאורגנת כהלכה לא היתה בעיר. אך היו כמה מוסדות צבוריים עם חבר עסקנים פעילים ומסורים. ראויים לציון:

1) בקור חולים, שהיה נקרא גם „הקדש״ — בית־חולים צבורי שהיה מיועד לעניי עם. החולים נתקבלו שם בלי כל תשלום או בתשלום־מה. היו בו כ־30 מטות והרופאים עבדו בהתנדבות. בשנים האחרונות זכה המוסד לבית משלו. שימשו בו שני הרופאים היהודים שבעיר, ד״ר לנדסברג וד״ר ליטבק. עסקני המוסד היו זמן רב מיכאל שומסקי וישראל מרגלית, שהשתייכו לחוג החפשים־המתבוללים, ועל ידם גם עסקנים אחרים.

2) תלמוד תורה. גם מוסד זה מיועד היה לילדי עניים בלבד והתנהל ברוח חרדית. היו לו תקופות של עליה וירידה. זמן רב התנהל המוסד על ידי ר׳ דוד־ליב סגל, חתנו של הרב הקודם ר׳ וולוולי. בשנים האחרונות שלפני המלחמה השקיע במוסד זה מרץ רב ר׳ משה רוכל, סוחר אמיד ויהודי חרד, שהצליח לבססו מבחינה חמרית.

מקום נכבד בחיי הקהלה תפסו עניני הרבנים, השוחטים, בתי הכנסת וחברה קדישא (על המחלוקת בדבר הרבנים ידובר בפרק מיוחד). מלבד אלה נתגלתה „יזמה פרטית״ בעניני צבור בשטחים שונים, ביחוד בעניני צדקה, גמילות חסדים, מתן בסתר, תמיכה בחולים, חברת לינת הצדק, הכנסת אורחים וכדומה. בידי העסקן יעקב שפיר, כיום בתל־אביב, השתמר התקנון של „חברה לגמילות חסדים״ שהיתה נקראת משום מה „הלואות חן״. מתקנות אלו ראויים לציון שני סעיפים אופיניים: אסור היה לחברה לקבל לתוך שורותיה בעלי־מלאכה. וסעיף אחר מתאר את התפריט של סעודת־החובה השנתית של החברה, ובתפריט מנויים שנים עשר מיני מאכל. מעניין, שעל התקנות חתום גם הסופר ר׳ יצחק בר לוינזון (ריב״ל), שהיה כידוע בין המטיפים למלאכה בקרב היהודים, אף על פי כן לא יכול היה גם הוא להשתחרר מהשפעת סביבתו ומרשגיה וחתם על תקנה הרואה את בעל המלאכה כנחות דרגא בחברה.

תצוין רוח ההתנדבות של יהודי העיר לעניני צבור ולעסקי צדקה. „רבי״ (א גוטער איד) כשבא העירה לימים אחדים — לא היה יוצא משם ריקם. והיו מעניקים לו בעין יפה.

(המשך יבוא)

יצחק רוכל

רובנה

* * *

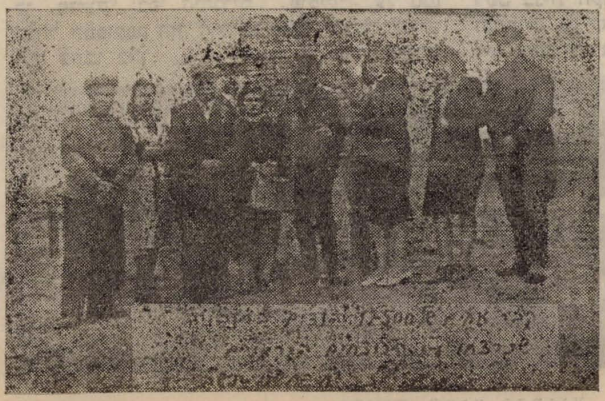

על קצם המר של בני רובנה, הקהילה הגדולה בווהלין, שהושמדה באכזריות על ידי קלגסי הנאצים וגרוריהם בשנות תש״א—תש״ב יהמה הלב, יבכה מר ולא ינחם... גל־עד לזוועות אלו הוא קבר האחים שבחורשת האורנים על יד רובנה שבלע 17500 נפש מישראל, והריהו דף אחד בלבד בספר הדמים השחור משחור משואת האומה בדורנו.

על אלה עיני בוכיה!...

פרק ראשון

תולדות העיר*)

מעטות הן הידיעות ההיסטוריות על רובנה בעבר הרחוק. סבורים, כי בראשיתה — בתחלת המאה הארבע־עשרה — היתה אחד הכפרים של הדוכסים האוסטראיים, שבמרוצת השנים גדל וקיבל צורה של עיר. במאה השש־עשרה היתה רובנה נחלת הנסיכים הליובומירסקים, ואחרי מכרם שטח גדול מרכושם, עברה העיר לידים אחרות; אולם בשנת 1723 שבה וחזרה לבעלותם של הליובומירסקים. הם בנו את אחוזתם וארמונם במקום שנעשה אחר־כך למרכז העיר, ונשארו שם עד היום. הארמון נבנה בסגנון עתיק, מוקף אגם מים, והרחוב המוביל אליו נקרא בשם „רחוב הארמון" (זאמקובאיה). לא ניתן לקבוע בדיוק מתי החלה שם התיישבות היהודים, אולם לפי מקורות שנשתמרו — נראה, שהיהודים נקלטו בה עוד במאה הארבע־עשרה כעובדי־אדמה, כבעלי־מלאכה וכאנשי מסחר זעיר.

כשעבר גל השחיטות של חמיל ביהודי אוקראינה בשנות ת"ח ות"ט (1648—49), נפגעו גם יהודי רובנה ושתו מכוס התמרורים של הימים ההם. חלק מהם עמד לעזוב את המקום, אולם הנסיכים הטו חסד ליהודים, ומתוך רצון לפתח את העיר ומסחרה — קרבו את היהודים, נתנו להם הנחות שונות ועשו אתם הסכם בכתב, שלפיו נמסר להם כל השטח משני עברי הנהר אוסטיה, שמימיו זרמו בצד אחוזתם, להקים עליו את העיר: לבנות בתי־מגורים, חנויות וכד', גם נתנו להם רשות לחפור באדמתם חמר וחול לצרכי בנין, וכן הוקצה להם שטח מרעה לבקרם — וכל זה תמורת תשלום שנתי של 600 רובל. במשך הזמן נוצרה קהילה יהודית, שאחד מתפקידיה היה לחלק את התשלום השנתי האמור, בין בעלי הבתים והחנויות, כיהודים כבלתי־יהודים, שעל כולם הוטלה מרותו של הקהל. פקידיהם של הליובומירסקים היו גובים מכל אחד את המס השנתי לפי החלוקה הזאת.

במאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה סבלה העיר משוד הטטרים ומשריפות גדולות שהסבו נזקים חמורים לעיר וליהודיה בכלל. אולם הי־הודים, כבעלי נסיון וסבל היו שבים ובונים מחדש את הריסות השריפות ואף היו משפרים את הבנינים החדשים. אמנם בימים הרחוקים ההם חסר היה לעיר כל הוד ותואר ולא הגיעה אפילו לדרגת שכנתה קוריץ העיירה. אף־על־פי־כן גדלה והלכה.

גם מוסדות ובניני צבור ודת הוקמו בעיר, כנהו"ג בישובים יהודיים, ובהיותה עוד עיירה קטנה בת מאתים משפחות יהודיות (בשנת 1749) נתנה ל„קהל" שלה רשות מהדוכס הרובנאי ליסד „חברה קדישא" ולבחור בחמשה גבאים. לפי תקנון החברה, שעובד בהסכמת הדוכס, צריך היה כל חבר שבה לשלם ששה זהובים (גילדן) מס שנתי לקופת החברה וזהוב אחד דמי־קבורה. תקנון זה, הכתוב על גבי קלף וחתום ע"י הדוכס, היה שמור כל השנים בקהילת רובנה.

באותו פרק־זמן (בשנת תק"כ—1760) הוקם בית־הכנסת שנקרא אח"כ בשם „קלויז ישן", וכעבור עשר שנים (בתק"ל — 1770 בערך), נבנה בית־המדרש, הידוע בשם „בית־המדרש הישן".

בית־הכנסת הגדול נבנה ע"י ה„קהל" הרובנאי ברשיונו המיוחד של הדוכס יוסף ליובומירסקי בשנת 1786. תחילה היה זה בנין־עץ פשוט וצנוע ועלה באש בשריפה של 1830 (סוף תק"ץ). במקומו הוקם בנין־לבנים גדול ומפואר לפי מושגי הזמן ההוא. בניתו החלה בראשית שנת ת"ר — 1840 ונגמרה לראש השנה תרל"ד — 1874. עבודת הבניה נמשכה זמן כל כך רב, מפני שלא היה בידי ה„קהל" הסכום הדרוש לכך, והיה הכרח להטיל מס על התושבים היהודים לפי 3 גרוש לשבוע מכל משפחה למטרת הבנין, וממקור זה, נוסף על תרומות גדולות של כמה יחידים, הוקם „מקדש־מעט" זה. כ"כ נבנה בשנת תק"ץ — 1830 בערך ע"י ר' ליבוש הרצברג בית־מדרש גדול במרכז המסחר של העיר, שנקרא על שמו, ולאחר עשר שנים — בשנת ת"ר 1840 בית הכנסת שברחוב קרסנה. כדאי לציין כי בתקופה יותר מאוחרת, בתרנ"ב (1892) הקימו את ביהכ"נ „בית יוסף" בסמטה שקראו לה „קניאז'יסקי" ועוד כמה בתי־כנסת: הקלויז הטריסקי, בית התפילה של חסידי סטפאן, סטוליין, אוליקה, של הסוחרים, שקראו לו „סובוטניקס", על שום שהיו מתפללים בו רק בשבתות, ובחלק העיר ווליה נבנו ביהכ"נ הווליאני (ברחוב טומארובסקאיה) ואח"כ של חברת משהודים.

---

*) מקורות לרשימה זו שמשו: האנציקלופדיה של ברוקהאוז־עפרון, „פנקס רובנה" וספורים של בני העיר, מלבד חומר אישי של המחבר.

ניות, של הקוזאקים ועוד כמה בתי־תפלה וש־טיבלך. עשירה היתה, איפוא, העיר בבתי־תפלה וכמעט כולם היו מלאים מתפללים.

בתי־הכנסת שימשו לא רק לתפלה; כמה מהם היו אכסניות של תורה. מקובל היה לחשוב את יהודי ווהלין לריקים מתורה בהשוואה ליהודי ליטא הסמוכה, אולם היה בזה משום הפרזה. אכן לא נתברכה ווהלין בהרבה למדנים גדולים ובג־אונים, אף על פי כן יצאו ממנה לא מעט אנשי־תורה וחכמה, חסידים ויראי־שמים, והיו לא מע־טים שישבו בבתי־המדרש בערים ובעיירות ולמ־דו יומם ולילה. הוא הדין ברובנה. ידוע למשל הרב ר׳ אהרן בר׳ שמואל הכהן ז״ל, שבנה את הקוויז הישן והחזיק בו מספר לומדים ת״ח על חשבונו, שהרביצו תורה ברבים. וכן ידועות החברות למשניות וכד׳. עם ת״ח אלה נמנה גם ר׳ דב־בר, תלמיד הבעש״ט המפורסם, והידוע בשם „המגיד ממזריץ״, שחי זמן מסויים ברובנה.

בתקופה יותר מאוחרת נבנה חלק העיר מעבר לזרוע הנהר אוסטיה, ששמו נקבע „וליה״. משע־רים שמקור השם בא משחרור האכרים המשוע־בדים („וליה״ — שחרור) שכמה מהם, כפי הנראה נקלטו במקום. פרבר זה נעשה לחלק בל־תי נפרד מהעיר. האכרים, רובם ככולם גרו בר־חובות צדדיים: בארמאצקאיה ואומיליאנובסקא־יה, ואילו היהודים התפשטו בכל שטח העיר.

מאז אישר הדוכס של רובנה את זכויות הי־הודים בשנת 1789 החל לגדול בה הישוב היהודי והלך מחיל אל חיל.

הישוב היהודי ברובנה גדל במיוחד בתקופת שלטונו של אלכסנדר השלישי מלך רוסיה, בגלל גזירות הגירוש של זה על יהודי הכפרים והמ־קומות שבתחום 50 וירסטאות לגבול, זרמו רבים לעיר ונאחזו בה.

(המשך יבוא)

א. אבטיחי־הדרי

קוריץ

על כף ענקי ומסועף, יציר בראשית, בדרך בין רובנה וזויהיל (נובוגרד־ווולינסק), נמה לה העיירה העתיקה והמפורסמת קוריץ על ישובה היהודי הער במשך דורות. לרגלי הכף מתפתל כנחש הנהר קורצ׳יק, שעל שמו נקבע שם הע־יירה. על כף זה — שרידי המבצר העתיק של הנסיך קורצקי, שהרבה אגדות מהלכות עליו.

על עתיקותה של העיירה מעידה העובדה, שנז־כרה ברשימת הישובים שסבלו ממסע הדמים של חמלניצקי. לפי ברוקהאוז — עפרון נשארו בעיירה אחרי רציחות חמיל עשרה בתים בלבד. בבית העלמין שלה אפשר למצוא מצבות מלפני 300 שנה ויותר.

בשנת 1765 היו בקהילת קוריץ 937 משלמי מס־גלגלת. בתקופת שלטון הרוסים גדל ישובה, וב־מפקד משנת 1847 היתה בה אוכלוסיה יהודית של 3832 נפש. הספירה של 1897 מראה שבאותו זמן נמצאו בה 4608 יהודים מבין 6060 תושבים. הישוב היהודי הוסיף לגדול אחרי זה, ועל אף ההגירה לארצות־הברית ואחר־כך העליה לארץ־ישראל — היו בה ב־1939 למעלה מ־6000 יהודים.

השריפה הגדולה בשנת 1881 אכלה את מרבית הבנינים ובתוכם 13 בתי־כנסת, שעמדו על תלם דורות רבים (העתיק מהם עמד למעלה מ־200 שנה). לאט לאט נבנתה העיירה מחדש וגם הוק־מו רוב בתי־הכנסת, ששה מהם של חסידים על שם האדמורי״ם מטריסק, מקרוב, צ׳רנוביל, בר־זנה ואחרים. בשרפה זו נשרף הפנקס העתיק של חברה־קדישא.

בקוריץ התקיים בית־דפוס מהעתיקים בוו־הלין. הספר הראשון נדפס בו בשנת 1776 ומאז ואילך נדפסו שם הרבה ספרי רומל, ביניהם הס־פר „דברי ר׳ משולם״ להרב — הסופר אברהם־משולם אשכנזי.

החיים הצבוריים היו מסודרים, פחות או יותר, בעיירה: משנת 1886 התקיים בית־אולפנא („תלמוד־תורה״), בו למדו קרוב למאה ילד. החברה־קדישא התנהלה בסדר. בשנת 1899 נוסד „מושב זקנים״. בשנת 1902 נוסדה ספריה ע״י הנוער הציוני בעזרתו של הרב מטעם נחמיה הרשנהורן ועל ידה אולם־קריאה. משנת 1906 התקיימו שני בנקים להלואה וחסכון. נוסף „לח־דרים״ היה בעיירה גם בית־ספר לנערים ושעורי־ערב לעברית למבוגרים. חברת מתנדבים מכבי־אש פעלה כל השנים, ועוד כמה מוסדות היו בה.

עם חלופי רשויות—הועברה ב־1920 ה„ישי־בה״ מזויהיל הסוביטית לקוריץ הפולנית ובראי־שה עמד העילוי ר׳ יואל שורין, כר״מ מקודם. וכך זכתה העיירה לישיבה וקול התורה נשמע בתוכה כבימים קדמונים. אחרי מותו של ר׳ יואל שורין מלא את מקומו חתנו הרב ברוך מרדכי רייז. באותה תקופה נוסד בקוריץ בית־ספר עברי מיסודה של „תרבות״, שנעשה מבצר ומרכז לרוח העברית במקום, וחנך דור חדור הכרה לאומית.

לגדוליה וחכמיה של קוריץ יצאו מוניטין בעו־לם היהודי. מי לא שמע את שמעו של ר׳ פנחס שפירא ז״ל, הנודע בשם ר׳ פנחס מקוריץ, תלמיד

הבעש״ט (נפטר בתקנ״א). זמן מה חי בה הצ־דיק ר׳ דוב־בר, המפורסם בשם „המגיד ממזי־ריץ״ ועוד ת״ח וגדולים בתורה היו בה שפרסמו את שמה. בתקופה האחרונה ישב על כסא הר־בנות הרב משה־מרדכי לידסקי במשך 30 שנה, ואחריו שימש כרב חתנו הרב ניסן באשקס.

הרוב של תושבי העיירה היו תמיד יהודים, והם שטבעו עליה את חותמם היהודי, דאגו לה ואף פתחוה. המסחר פרח בה, ביחוד במאה האח־רונה. אולם מקץ המלחמה העולמית הראשונה, כשנקבע קו הגבול הרוסי־פולני ממזרח לעיירה (בין קוריץ וזוויהיל) נפגעו ע״י כך החיים הכל־כליים שלה ורבים עזבוה.

עיירה ציונית היתה קוריץ עוד מתקופת חיבת־ציון. על כך מעידות ההכנסות ממנה לקרנות הלאומיות, וכן תוכיח עלית בניה לא״י, שהת־חילה עוד לפני 40 שנה וגברה בעשרים השנים האחרונות. רובם של יהודי העיירה שאפו לציון ורובו של הנוער המקומי הכשיר את עצמו בנ־קודות הכשרה שונות לחיי א״י. תוך הכנה לעליה פיתח הנוער פעולה תרבותית ענפה, ערך הרצ־אות, משפטים ספרותיים וכדומה, מה שהכניס ערנות רבה בחוגי כל הזרמים שהיו בעיירה.

בין שאר יתרונותיהם של יהודי קוריץ יש למנות את אומץ־לבם המיוחד. כשנכנס הצבא האדום בסוף 1939 התחילו הקומוניסטים המ־קומיים בפעולה ובתעמולה, כרגיל. והנה נקראה אספה של בוחרים יהודים והוצע ע״י הפוליטרוק (מנהל פוליטי אצל הסוביטים) ז׳ליזניאק (יהודי מרוסיה) לבחור בדוידוביץ, אוקראיני מקומי, ולתמוך בקורס השלטון החדש. אז קמה נערה אחת, מינה׳לה מבלר (חברת גורדוניה) ואמרה, שהיהודים ודאי יהיו נכונים לסייע לשלטון החדש כל עוד לא ישלח את חצי זעמו בציונות — בנפש האומה.

— ואם נשמיד את השוביניזם הציוני? שיסע אותה היו״ר ז׳ליזניאק.

על זה התריסה קצרות:

— „עם זה לא נשלים; הייתי, הנני כיום וגם אמות ציונית!״

מתוך רצון להחליש את רושם „חוצפתה״ של הנערה — מיהר מיציק זפרן, מהפכן ותיק, ששוח־רר זה עתה ע״י הצבא האדום ממחנה ענויים בקרטוז־ברזה, לשאת את דברו תוך הבטחות; הכל נעשה למען הסוביטים, נצביע בעד דוידוביץ ועוד.

בין המדברים היה גם שמריה הטייה. קוו לשמוע מפיו דברים דומים לדברי מיציק, אולם הוא הביע ספקות בהכריזו שדוידוביץ הנהו שונא ישראל כגויים אחרים וכי אינו מוצא אף אחד מהם הראוי לאמון, כדי להצביע בעדו. אם כי הדברים השאירו רושם על השומעים — בכ״ז גברה השפעת השליטים החדשים ודוידוביץ נב־חר לתפקידו, כרצון ה„גואלים״.

לא ארכו הימים והצבא האדום נסוג מהחבל והעיירה נשארה ללא שלטון. עד שנכנסו צבאות הגרמנים — ערכו האוקריינים בהנהגתו של דוי־דוביץ זה ובנו שוד ביהודים, פרעו פרעות, פ צ ע ו ו ר צ ח ו.

*

מתוך מכתבים שהגיעו ארצה מקוריץ גופא לאחר ההשמדה (המכתב האחרון מתאריך 1944.־4.12) וכן ממכתי פליטים—בני קוריץ—הנמצאים ברוסיה (מספרם כ־300), שבקרו בקוריץ בחודש מאי 1944, מתברר שבעיירה נערכו שלש שחי־טות:

הראשונה, שעליה דובר לעיל, בתחילת יולי 1941 — בה לקחו חלק האוקריינים מקוריץ והסביבה ובראשם דוידוביץ, חובש העיירה, זה שנבחר ע״י היהודים וברצון אנשי השלטון הסוב־יטי.

עם כבוש העיירה ע״י הגרמנים — ירד על העיירה ועל יהודיה משטר אימים. ע״פ פקודה נצטוו היהודים למסור את הבגדים שהיו להם וכל חפצי־ערך; יהודים נחטפו, כביכול, לעבודות, אולם למעשה הוצאו מחוץ לעיירה והושלכו חיים לתוך בורות. הנשארים סבלו ענויים קשים ומרים. יום־יום והתעללויותיו. המצב היה כבד מנשוא. והנה בא היום המר והנמהר.

זה היה יום לפני שבועות, אור ליום ה׳ סיון תש״ב (21.5.1942—20), נשמעו פתאום יריות ואחריהן צעקות, החלה פעולת הטרוף של הנא־צים. במשך אותו לילה הוצאו 3500 נפש מחוץ לעיירה ורוכזו בשדה פתוח. מי שנסה להתחמק בדרך — נורה או הוכה עד מות. כאן הבדילו בין הנשים ובין הגברים ובחרו במאתים איש בעלי מקצוע ומומחים, שהצוררים חשבו לנצלם אחר־כך. האחרונים נצטוו לעמוד על אצבעו־תיהם כל היום ולהביט בכוון אחד: המפיר את הצו — נורה בו במקום. כל שאר היהודים — הומתו שם.

ושוב היה טבח של יתר הפליטה כעבור 4 חדשים, בליל ערב סכות תש״ג (25.26.9.1944) רעם יריות היה האות להתחלת הטבח ההמוני השלישי של היהודים שנשארו בקוריץ. תוך צעקות ובהלה הוצאו להורג כל הנותרים מיהודי העיירה.

*

כך נסתם הגולל על קהלת קוריץ. פרט לאלה שברחו מהעיירה — שרדו רק כמאה נפש, אשר נצלו בדרך נס. הם התחבאו ביערות, נצטרפו לפלוגות פרטיזאנים, נדדו וסבלו ולסוף, עם הכ־בוש האחרון של הצבא האדום בתחלת 1944 —

חזרו שבורים ורצוצים לקוריץ החרבה שרוב בתיה נשדדו ונשרפו ע״י הגרמנים והאוקריינים.

בכפרים קוזאק ובוזדוב, ליד קוריץ, נמצאים קברות־האחים הגדולים, בהם נחים מנוחת עולמים בני קוריץ שנרצחו ושנקברו חיים.

נ. זפרן וא. זינגרמן

דומברוביצה

מצבה הגיאוגרפי ותולדותיה

דומברוביצה שוכנת בקצה הצפוני־מערבי של ווהלין, בחבל פוליסיה. כארבעים קילומטרים דרומה מגבול בילורוסיה. הנהר הורין עובר בה. ובמרחק שנים־שלושה קילומטרים מזרחה עובר בקו מקביל להורין הנהר סלוץ׳, המשתפך לנהר הורין במרחק שנים־עשר קילומטר צפונית לעיר. מזרחה משם משתרעות ביצות הפריפט. תחנת הרכבת דומברוביצה נמצאת בקו מסילת הברזל רובנה־וילנה, 28 קילומטר צפונית מתחנת סרני.

עתיקת ימים היא העיירה. במאה ה־16, בזמן שלטון הקוזקים באוקראינה, היא נזכרת בשם דוברוביצה (ובספרות הרבנית: דוברוביץ); עם כיבושה על ידי הפולנים הוסב שמה לדומברוביצה (והיתה ידועה איזה זמן כנסיכות דומברוביצה), ושם זה נשאר גם אחרי כיבושה על ידי הרוסים בסוף המאה ה־18.

התושבים ומשלוח־ידם

קטנה היא העיירה, אך נקיה ויפה, מוקפת יערות, גנים פוריים ושדות רחבי־ידים. מספר תושביה היה לפני המלחמה העולמית הראשונה כעשרת אלפים, מהם כ־4000 יהודים ויתרם אוקראינים. עם־הארץ עסק בגדול תבואות, ירקות, עצי־פרי ומרעה־בקר. חלק מהם עבד את אדמותיו של בעל־האחוזה הגרף הפולני פלאטר. בעל נכסים עשיר, ודומברוביצה היתה חלק מנכסיו. היהודים עסקו במסחר זעיר ובמלאכה. קשים היו חיי האכרים האוקראיניים, ומעטה היתה גם הברכה במשלח־ידם של התגרנים והעמלים היהודים. אלה ואלה חיו חיי מחסור, ולכלל רווחה לא הגיעו אלא מתי־מספר. לא היה מקום להתחרות ולקנאה, ולכן גם יחסי השכנים — בני שתי האומות — היו תקינים וכנים בשנים ההן, בהיותם רחוקים משאון העולם ובטרם פשה בהם נגע שנאת העמים.

בין היהודים נמנו גם מספר סוחרי עצים אמידים, אשר היו חוכרים מאת הגרף חלקות יער, כורתים את העצים ומשלחים אותם ברפסודות על פני הנהר הורין, ודרך כמה נהרות אחרים היו מגיעים אל הנהר ויסלה, ומשם לדנציג, מקום שהעצים נמכרו שם.

ניצני ההשכלה

מסילת־הברזל רובנה־וילנה העוברת דרך תחנת דומברוביצה נסללה בסוף המאה ה־19. לפני כן היתה העיר כמעט מנותקת מהעולם הגדול. הקשר עם הערים הסמוכות ובעיקר עם פינסק מצפון ורובנה מדרום, היה באמצעות עגלות. עם סלילת המסילה חל מפנה בחייה. רוח חדשה נשבה באוכלוסיה, ביחוד היהודית. הבחורים, שהיו ניעורים בלילות ללכת לבית־המדרש ללמוד דף גמרא, ספרים חיצוניים החלו נושרים מחיקם, והתחילו לשקוד על עתוני „המליץ״ ו„הצופה״ שעברו בחשאי מיד ליד.

ההשכלה הכתה גלים. נפתח בית־הספר העברי הראשון שהיה כעין „חדר מתוקן״. נוסדו חוגים להשכלה של מבוגרים, אך ביחד עם זה נתפס חלק הגון מצעירי העיר למפלגות המהפכניות. מדי פעם בפעם היו מופיעים בחורים מגודלי בלורית ולבושי שכמיות, מכנסים בחשאי חוג צעירים ומטיפים להצטרפות לאגודות הסוציאליסטיות השונות, מהן בעיקר היו ידועות: ה„בונד״ וה„ס. ס״.

הגנה ונסיון לפרעות

כשהגיעו הידיעות על פרעות בכמה מקומות ברחבי רוסיה, התחילו להתארגן קבוצות „הגנה״. אף על פי שנחשול הפרעות פסח על דומברוביצה, עוד נשאר חרות בלבות התושבים זכר הפחדים שמלפני כמה שנים. היה זה בסוף המאה ה־19, מזמן סלילת מסילת הברזל הפוליסית רובנה־וילנה. יום אחד התפרצו אל העיירה כמה עשרות פועלים שכורים מבוני הקו, והתחילו לשדוד ולהכות ביהודים, בהשתמשם בנשק קר. בכמה רחובות יצאו היהודים כנגדם בקרדומות, במוטות ברזל ובאלות והבריחום. אחד הפורעים רצה לחדור לבית דרך החלון; בטפסו על הקיר ובאחזו בידיו באדן החלון כדי לחדור לתוך הבית קדמו אותו מבפנים בגרזן והוא נפל מת ארצה. את הגרזן זרקו החוצה. אחר כך נערך משפט נגד יהודי אחד מתושבי העיירה באשמת רצח הפורע, מכיון שהגרזן נמצא סמוך לביתו, והוא נידון לעבודות פרך לכל ימי חייו (וכעבור כמה שנים מת בסיביר). יהודי זה, מנחם שינבליין, לא היה אשם כלל, והוא — כרבים אחרים — ידע מעשה־מי זה, אך לא רצה להלשין ולגלות את שם האשם וקבל עליו את גזר־הדין. באותו יום הפרעות נהרגה אשה אחת וכמה בתים נשדדו. בלילה נודע, כי הפורעים מתכוננים למחרת לחזור אל העיירה בכוחות מוגברים לנקום את דם

חברם. חיש, התארגנה קבוצה חזקה מצד היהודים ועמדה הכן על משמרתה. קבוצה אחרת הלכה אל הנהר וניתקה את המעברה (גשר עדיין לא היה אז על פני הנהר), ובזה ניטלה האפשרות מאת הפורעים לבוא בנקל העירה. בינתים הגיעה גם פלוגות משטרה והפרעות לא נשנו עוד.

וכך ידעו יהודי דומברוביצה לעמוד על נפשם גם במקרים אחרים ולהציל את חייהם ורכושם.

יצוין במיוחד אומץ רוחו של הנוער היהודי בעיירה שידע להגן על כבוד ישראל, אפילו מתוך סכנה, ורכש לו אהדה בכל החוגים.

רק שליחי הנאצים יכלו להם.

(המשך יבוא)

שמואל זלצמן

אלכסנדריה

מתוך רטט נפשי וחרדה רבה לגורלך קלטו אזני בחצות־הלילה את שמך: „אלכסנדריה" יוצא מפורש מפי הקריין של רדיו מוסקבה, שבין אי־אלה מקומות ישוב בווהלין, באוקראינה המערבית. נכבשת גם את, עיירתי היקרה, על ידי הצבא האדום... צמרמורת אחזתני, בהעלותי על דעתי, שהנה הולך הלוך וקרב היום המר, בו תתגלה לפנינו כל פרשת הטרגדיה האיומה על כל מוראותיה, כמו שהנה במציאות... מחשבות מדאיגות ומחרידות, עולות ומנקרות במוח; האומנם? הכולם? — כל בני משפחתי, כל המכירים, הידידים, חברים לעבודה ציבורית וציונית וכל יתר בני העיירה היקרים למקטון ועד גדול, גברים, נשים וטף; האומנם כולם הובלו לטבח?...

ואתם, הבתים הקטנים!... השוכנים משני עברי ההורין — הנכם עומדים קודרים כאבלים אלמים נעזבים, נעצבים לבנים, אשר יצאוכם מבלי שוב אליכם!...

ואתן, קופסאות נחמדות, קופסאות תכלת־לבן! התלויות אתן עדיין על הקירות בחברתם של ה„רמב"ם", ה„גאון מווילנה", הד"ר הרצל. מכס נורדוי, ז. ז'בוטינסקי וכו' וכו' — „מבוישות", והשממית קנתה שביתה בקרבכן ואורגת את אריגיה על פיכן באין מפריע; ובאין יד מכניסה פרוטה לתוכן, באין יד מוציאה, כי הידים הענוגות נוגות, קוצצו על ידי הכורת האכזר, זולל־האדם וסובא הדם... או החובקות אשפתות אתן?... או, אולי, ה„פרחחים" — הכפריים — בני „השכנים הטובים" זכו בכן מן ההפקר, בחטטם בבתים, שנתרוקנו מיהודים ואי־אלה מכן מצאו „אכסניה" חדשה בסביבה זרה, מתחת לתמונותיהם של ה„מעונה הקדוש" ו„השליחים הקדושים"... והזקנות הכפריות אוגרות בכן פרוטות „קודש למנהית־כופר" לכוהן הכפר לפני „חג המולד" בעד כפרת עוונותיהם של בני־הבית?... או, אולי, נשלחתן על ידי חיות־הטרף, החיילים הגרמניים, „שי" מן הזוזית האוקראינית ל„מולדת", בצירוף... חתיכת „סבון־יהודי"... לכל אחת... (תירשם נא „תעשיה שטנית" זו לדראון־עולם בתולדות האנושות של המאה העשרים!).

ומה גורלך, את קופסה נחמדה, „שהתרברבת" פעם לפני חברותיך, ואמרת: "שישו בני מעי!", ביום שהאשה הצנועה, האמא הטובה שלשלה אל תוכך, מתוך חרדת קודש את תרומתה לטובת הקרן־הקימת־לישראל — את כל התרומה, שקיבלה ממתפללי בית התפלה „לובומירסקי" בעד האתרוג הנהדר, שנשלח על־ידי בת־יחידתה מארץ־הקודש, חברה בגדוד העבודה על שם יוסף טרומפלדור... ומתוך שמחה וגיל התגלגלה דמעה זכה מעיניה, מבין קמטי לחייה וירדה כאגל־טל אל קרבך על תרומתה הצנועה? איפה את מתגוללת עכשיו? תחת תל־חרבות? או בגל של אשפה... או, אולי, גם את, „שוכנת כבוד" על קיר זר, בסביבה זרה?... מי יודע?...

ואתם, בתי־התפילה היקרים!... הנכם עומדים שוממים, נואשים ודרכיכם אבלות, מבלי באי־מועד. ומה גורלם של ספרי התורה. כתרי־התורה, עצי־החיים, הש"סים, ספרי המשניות, יורה־דעה, חושן־משפט. הזוהר, ויתר ספרי הקודש?

ומה גורלך אתה, בית החומה, בית המדרש הישן — המרכז — על כל אגפיך: בית־התפילה של „חברת־משניות", ביה"ת של ה„בורסקאים" בעלית הגג, שכתליו ספגו שנים על שנים את תפילותיו הזכות של „ברל'ה הסופר", זה איש הטיד ותמים, שהיה חוצב להבות אש בזמן התפילה, כדי לקיים: „כל עצמותי תאמרנה"...

ומה גורלו של ארון הקודש שעמד בתוכך מצופה קישוטים מנחושת־קלל: תמונות חיות ועופות — מעשה מלאכת מחשבת; ממעל לשני לוחות־הברית שהתנוססו עליו פרש הנשר את שתי הכנפים (לסמל: כנשר על גוזליו ירחף...); משני צדי הלוחות עמדו כשני שומרים שני אריות בעלי רעמות יפות (כסמל: גור־אריה יהודה...) ומשני צדי הארון שני צבאים בעלי קרנים ענפות (כסמל: נפתלי אילה שלוחה...)

ואתה, „נר־התמיד", בקיר הדרומי?... שבצלך ישב תמיד בלילות ר' יוסף הנגר, היהודי הלמדן והעניו, שהיה „בולע" את דפי־הגמרא, היה מתהיל תמיד את הגמרא בדברי פתיחה: „זאגט די הייליגע גמרא" (הגמרא הקדושה אומרת...) והיה תוחב נר בין אצבעותיו, למען יעיריהו מתרדמתו... האם דעך נרך לעולם?...

אתה, בית המדרש הישן, שהיית מקום מרכזי והיית הומה כמו כוורת, ביחוד בימות־החול, בין מנחה למעריב: בפינה אחת ישבו לומדי „אות־יות נשמה", בפינה אחרת דוברי „פוליטיקה", פה נכנס יהודי „לחטוף" גמילות־חסד, לכאן באו „שלוחי־מצוה" צעירים להציע „שקל" או לא־סוף נדבות בשביל נצרך נסתר. אתה, שנוסף לקול התפילות והבכיות, נוסף לניגוני חובשי בית־המדרש, לומדי תורה, האזנת גם לקול הדר־שנים למיניהם, לקול המטיפים לציונות מכל הסוגים. האזנת, אפילו לדברי־הבלע של „העיט־הצבוע" הידוע בזמנו כמטיף אנטי־ציוני — כהנא, בעל השערות הארוכות, שליחה של „הלשכה השחורה" בפולטבה, שהיה נוסע מעיר לעיר והיה מפריש את ארסו ומטיח דברי־גנאי כלפי הציו־נות בכלל וכלפי הד"ר הרצל בפרט והיה מחר־חר ריב והביא גם בקרבך לידי מלחמת־ידים בין חסידי הרצל ומתנגדיו...

גם זאב ז'בוטינסקי, שהציונים בחבל ווהלין בחרו בו בתור מועמד ל„דומה" הממלכתית הרו־סית השניה „קנה" בית באלכסנדריה מעבר לנהר הורין, לשם רכישת זכות לבחור ולהיבחר. הוא השמיע את אימרותיו בין כתליך ב־1906 ברוסית הצחה שלו וגמר במלים: „לשנה הבאה בירושו־לים"! לקול תרועת הנאספים, והזקן הר' יו"ט בליי ע"ה מחא כף וקרא באוקראינית: „דאי באזשע!" (כה יתן האלהים!) הגם, אתה, עומד שומם ונעזב ו„חציר עלה במסלתך"?...

וגורלך אתה, הבית הגדול ברחוב „קניאזסקי" (ע"ש הנסיך ליובומירסקי), שהמנוחה צביה שניי־דר הקדישה אותך בתור עזבון לנחלת־העיר ורכזת בקרבך את בית־הספר ע"ש אליעזר בן־יהודה. בית־העם, בית־עקד הספרים על ספריו הרבים, החל מספרי ריב"ל, סמולנסקין, יל"ג גוטלובר, כל הוצאת „תושיה", „אחיאסף" וכו', — האם הכל ירד לטמיון ו„עשבים עולים בשביליך?"

עיירה בישראל!... היית תמיד למופת לכל הס־ביבה בעבודתך הציונית, הציבורית ועל שדה התרבות העברית. הלא את שלחת מטובי בניך־חלוציך לארץ־ישראל; כמה מהם העפילו לעלות הנה בדרכים שונים ומשונים; מי ברגל מי דרך הלגיון העברי מאמריקה, מי ב„קפיצות" אל הים מהספינות ה„היסטוריות" וכו' והם נמצאים בעיר, בכפר, במושב, בקיבוץ, במפעלי ים המלח —, ומהם רוקמים שטיחים ירוקים על שדמות באר־טוביה המחודשת במשקיהם הפורחים; אכן את כתבת דף מזהיר במסכת בנין־העם והארץ — ראויה את, שייכתב ספר על תולדותיך לזכר ולמשמרת לנו ולבנינו אחרינו, מצבת זכרון לאלה, שלא זכו להגיע לחוף מבטחים...

לבי, לבי עליך, עיר־מולדת היקרה, שברך — שברנו גדול כים...

°

העיירה אלכסנדריה נמצאת במרחק כ־15 ק"מ מרובנה, שוכנת משני עברי הנהר הורין שעליו היו מתוחים שני גשרים גדולים: אחד מעץ שנש־רף במלחמה הקודמת ונבנה מחדש בשנת 1925 ואחד מברזל שחיבר את קו מסלת־הברזל רובנה־סרני. במרחק מה מהעיירה נמצאת תחנת הרכבת ולושקי. תושבי העיירה היו אוקראינים ויהודים. בספירה משנת 1897 נמצאו בה 3189 תושבים וביניהם 2154 יהודים. רבים יצאו את העיירה במשך השנים ובשנת 1939 העריכו את מספר היהודים בה — למעלה מ־1700 נפש.

ע"פ הידיעות שהגיעו לא"י הושמדה האוכלוסיה היהודית של א. כליל שני ימים אחרי יום־הכפורים תש"ג ע"י החיות הנאציות של גרמניה. הם הכריחו את היהודים לחפור קבר אחים מחוץ לעיירה. העמידו אותם בשורות וירו בהם במכונות יריה עד שנפלו כולם לתוך הבור חיים ומתים ביחד.

ע"פ ידיעות ניצלו רק 11 נפשות, שהסתתרו בבורות ביער. מלבד אלה הספיקו לברוח לרוסיה עם הצבא האדום בשנת 1941 כ־40 נפש.

זהו הסך־הכל העגום והסוף המחריד של אלכסנ־דריה.

שמואל יזרעאלי

טרוכינברוד (סופיובקה)

העיירה טרוכינברוד, כ־30 קילומטר צפונית מז־רחית ללוצק וכ־20־15 קילומטר מהכביש הראשי ומסילת הברזל רובנה־לוצק — היתה נקראת גם בשם סופיובקה, על שם נסיכה רוסית סופיה, שנד־בה את אדמותיה, כדי ליסד ישוב יהודי. ואכן הוקמה העיירה בשנת 1835 כמושבה חקלאית יהו־דית. במרוצת הזמן נהפכה לעיירה, אולם היא נשארה בצביונה החקלאי עד יומה האחרון.

מסילת הברזל קיבוצה־רובנה צריכה היתה לעבור — לפי ספורי הזקנים — בקרבת טרוכינ־ברוד, אלא שתושבי המקום התנגדו לכך, מחשש לפגיעת הבקר שיעבור על פסי המסילה, והשלטו־נות ויתרו על תכניתם. מאז מנותקת טרוכינברוד מדרך המלך, יחד עם שכנתה איגנטובקה בתוך סביבת כפרים של אוקראינים. בשנת 1889 היו בטר. — 235 משפחות, כ־1200 נפשות. בשנת 1897 הגיע הישוב למספר — 1580. במשך 40 השנים שלאחריכן גדל הישוב עוד יותר ובשנת 1938 היו בו כ־3000 יהודים, ולא גר בה אף נכרי אחד. להסקת התנור, למשל, בשבתות היו באים גויים

מכפרים סמוכים ושכרם היה חתיכת חלה לבנה. אף נושא המכתבים בעיירה היה יהודי, אלא שמ־נהל סניף הדואר היה לא־יהודי, לפי המשטר הרו־סי ואח"כ הפולני.

תושבי העיירה — היהודים — עסקו בחקלאות, בתעשית חלב ובמלאכת הבורסקאות ושמם יצא לתהלה בכל הסביבה כאכרים חרוצים. הילדים למדו ב„חדר", ומשם יצאו רבים ללמוד ב„ישי־בות". מהם הצטיינו גם בלימודים כלליים.

שטחה של טרוכינברוד היה בס"ה 640 דיסיאטי־נות, ומכיון שאי אפשר היה להגדילו ולפתחו, כר־אוי, נאלצו רבים להגר לארצות שונות, לאמריקה הצפונית והדרומית וגם לארגנטינה, ועסקו אף שם בחקלאות ובהצלחה רבה.

בשנות המלחמה (1918־1914) סבלה טרוכינברוד רבות. החזית היתה קרובה לעיירה — כ־7 קילומ־טר ממנה — והתושבים נאלצו לעבוד עבודות כפיה בשביל הצבא האוסטרו־הונגרי, שחנה במקום ובסביבה קרוב ל־9 חדשים. הצבא היה מחלק לתושבי המקום מנות קטנות של לחם ומלח וכן את הקרב והכרעיים של הבקר, שנשחט בבית־המטבחיים המקומי, על ידי שוחטים יהודים, שעב־דו גם למען הצבא.

עם פרוץ המהפכה הרוסית התעוררו בני־הנוער בעיירה ונגשו לפעולה ציונית: אספו כספים לקר־נות, יסדו בית־ספר עברי וכמה מוסדות צבוריים אחרים, אך עם תפיסת השלטון על ידי הבולשבי־קים הופרעה עבודתם וסבלה בעיקר בתקופת חילופי השלטונות. במשך חדשים מספר היתה טרוכינברוד שטח־הפקר בין שני מחנות יריבים — הפולנים מזה והבולשביקים מזה. ומדי פעם בפעם היו מבקרים בעיירה אלה ואלה וגרמו צרות לתושבים.

מהערים קובל, רוז'ישצה, לוצק, — שהיו כבר בידי הפולנים — היו מביאים לטרוכינברוד סחו־רות שונות ומוכרים אותן תמורת מטבעות זהב רוסיות לתושבי המקום, או לסוחרים מרובנה ומע־רים אחרות שהיו תחת שלטון הבולשביקים. המס־חר התנהל כל הקיץ של 1919. כמה מהסוחרים הללו קפחו את חייהם בדרכים שהיו אז משובשות, על ידי ליסטים שהיו אורבים להם ביערות שבס־ביבה, כדי לשדדם ולרצחם נפש. תושבי הע־יירה היו יוצאים חבורות־חבורות לחפש את גויר־תיהם של החללים הללו כדי להביאם לקבר יש־ראל. בבית הקברות של העיירה הוקצה חלק מיוחד לגופות הנרצחים בסביבה.

עם כבושה של טרוכינברוד על ידי הפולנים — חודשה הפעולה הלאומית. אז החל הנוער לעסוק במצוות הציונות המעשיות במשנה מרץ: אספו כספים לקרנות הלאומיות וכן למדו עברית בבית־הספר העברי, שבראשו עמדו ר' אליהו־דוד ויצחק שוסטר, וכן בשעורי־הערב לעברית. למוד העברית היה אחד העיקרים של הפעולה הציונית. בתקופת העליה הרביעית עלו מטרוכינברוד מספר יהודים לארץ־ישראל ומי שלא הצליח לקבל סרטיפיקט ניסה את מזלו בדרכים אחרות (באניות המעפילים „פאריטה" ו„אטלנטיק" הגיעו לארץ גם מאנשי טרוכינברוד). באחרונה פנו רבים מהנוער של העיירה לוילנא בתקוה לעלות משם באיזה אופן שהוא לארץ ישראל. רק שבעה מהם הצליחו להת־גבר על המכשולים המרובים והגיעו לארץ, הנש־ארים — עקבותיהם לא נודעו עד היום הזה (מש־ערים שנשארו ברחבי רוסיה).

שבעה בתי־כנסת היו בעיירה; מהם שלשה גדו־לים, שרכזו את רוב המתפללים, ויתר הארבעה — בתי־המדרש של החסידים, — על שמות האדמו"רים מטריסק, אוליקה, ברזנה וסטיפן. אך כשבי־קר בעיירה הרבי מטריסק — באו לשמוע תורה מפיו גם חסידי שאר בתי־המדרש. התושבים היו מכבדים כל „יהודי טוב" (בשם זה היו מכנים את האדמו"רים).

עד המלחמה הנוכחית ישב על כסא הרבנות בטרוכינברוד — כ־30 שנה לערך — הרב ברוך־זאב בייגל. הוא היה בר־אורין, עניו ופשוט במי־דותיו וחריף־המוח ואעפ"י כן לא זכה לכבוש את לבותיהם של תושבי טרוכינברוד היהודים, והע־יירה החזיקה גם ברב שני, הוא הרב משה בידר, מחסידי ברזנה, שאף הוא היה למדן ויחד עם זה גם בעל ידיעות רחבות בהוויות העולם. היה מקורב אצל הציונים, קראו לו „ברזנר רב".

בשנות המלחמה העולמית הראשונה זכה הרב בידר ליחס של כבוד מצד הקומנדנט האוסטרי, הממונה על העיירה. בהשפעתו שוחררו יהודי המ־קום מעבודת כפיה בשבת ובחגים, וכן הוקלה בז־כותו עבודתם בימי החול. במשך תקופת הכיבוש של האוסטרים לימד הרב בידר את הילדים ודאג לנוער בכלל.

במגפת הטיפוס, שפרצה בעיירה בשנת 1917 והפילה קרבנות רבים, נפטר גם הרב משה בידר. אך זכרו נשאר לברכה אצל יהודי המקום.

אחרי פטירתו התפשרו הצדדים היריבים והו־שיבו יחד על כסא הרבנות את ר' גרשון וויסמן, בנו של ר' חיים וויסמן, שכהן לפנים כדיין בעיירה והיה חותנו של הרב ברוך־זאב ביגל. טפוס מיוחד במינו היה הרב ר' גרשון וויסמן, נהג להתפלל כדרך חסידי קרלין, קיצוני וקנאי בהלכה ובחיים. בכיבוש הרוסים, בשנת 1940, לא היה רצוי לקומו־ניסטים המקומיים וברצונם להפטר מאיש דת קנאי זה — הטילו עליו אשמה של מסחר במלח בסתר והגלוהו לסיביר.

מאנשי העיירה המפורסמים: ר' יחזקאל פוטש, הסטרוסטה התמידי, (ראש העיירה נבחר ומוכר

מטעם השלטון) בימי שלטון הצאר הרוסי. הוא היה למדן ובר־אורין, ועשה טובות לבני המקום ביושר לבו ובשכלו הרב. בשנת 1922 עזב את העיירה ונדד אל בניו באמריקה.

ר׳ אברהם־יונה דרז׳נר, עסקן נאמן ונבחר תמיד כנציג במוסדות העיירה מאזור סליש׳ק.

הירש קנטור, „בדחן״ בעל מקצוע ובעל כשרון רב. בחתונות ונשפים היה משמח את האנשים בחרוזיו ובפקחותו. כשעזב את מקצועו זה חכר טחנות קמח ונעשה סוחר. היה גם עסקן צבורי בעיירה ויושב־ראש „קרן־היסוד״ במקום. מת השוך־בנים בשנת 1924.

מנדל אפטייקר — הוא הרוקח מנדל ילנר — אף הוא היה מחשובי העיירה. עסקן ציוני ותיק עוד מתקופת „חבת ציון״. עבד במרץ למען הקרנות הציוניות. בשנות המלחמה היה עוזר לבני העיירה בהגשת עזרה רפואית. נדבק במחלת הטיפוס ומת. בניו הלכו בדרכו ועמדו בשורת העסקנים והציונים במקום.

משה־הירש המלמד החזיק חדר בעיירה, עסק גם בחזנות ובעל כשרון בבידוח אף הוא. היו מפרסמים את בדיחותיו בעתוני „היינט״ ו„מומנט״, מה שהיה גורם לו קורת־רוח רבה. מטרוכינברוד יצאו שני קומוניסטים רמי־מעלה: האחד מוטיל שווארץ שהיה קומיסאר ידוע בחבל אודיסה והשני יעקב בוראק, שהיה רב־חובל באנית מלחמה רוסית ובעל תואר גבוה. בזמן הטיהורים הידועים של שלטונות רוסיה המועצתית נעלם שווארץ, ובוראק טבע עם אניתו על יד קרונשטדט במלחמה בין הבולשביקים והלבנים. יצויין ששני אלה למדו שנים רבות בישיבת סלובודקה ולמוטיל שווארץ היתה אפילו סמיכות לרבנות.

יזכרו כאן כמה מיוצאי העיירה, עסקנים בשדה התחייה ומפיצי התרבות העברית שם ובסביבה:

אליהו דוד שוסטר, שעבד במשך שנים רבות כמורה ברוז׳ישצ׳ה.

צבי דרז׳נר, שגמר את הקורס למורים בגרודנה, הצטיין ושמש כמורה בגובומיאסט על יד וורשה.

יצחק שוסטר, שעבר לוולודבה שבפולין ויסד שם בית־ספר עברי.

ישראל בידר, בנו של הרב בידר הנ״ל, היה מורה באוליקה הסמוכה, ואח״כ עבר למזריץ׳ הסמוכה לבריסק, אף משך בעט סופרים.

יצחק ארונסקי פעל כעתונאי צעיר מוכשר, כתב הרבה פיליטונים בעתונות היהודית בפולין והשתתף בקביעות ב„וואלינר שטימע״, שהופיעה ברובנה, פעל הרבה כדי לעניין חוגים רחבים בקריאת עתונים וספרים וביסוד ספריה בעיירה.

הצעיר מוטל בליטשטיין, היה ממנהיגי החלוץ הכלל־ציוני בפולין, בא מוורשה להפרד מאמו לפני צאתו לנדודים בדרך לארץ־ישראל ולא הספיק לחזור לחבריו, שישבו בוילנה.

צבי קלפקו, ישראל שפולמן ואחרים, פעלו בשעתם והשקיעו את כל מרצם בפעולה למען עיירתם שלא תחנק באופן רוחני על ידי רדיפות מצד כמה תקיפים, אשר תחת מסוה הקלוב ב. ב. — מפלגת הממשלה הפולנית אז — עשו מעשים שלא הוסיפו כבוד ליהודי העיירה הפשוטים והתמימים.

יהודי טרוכינברוד היו באפים אמיצים ומחושלים ולא נתנו לקפח את עצמם. והיה מעשה בשנת 1925, שנגזרה עליהם גזירה, שלא ישלחו עוד יותר את עדרם אל שטחי המרעה של הנסיך רדזיביל. הגזירה יצאה ממנהלו של הנסיך ושומרי היערות, שהיו מאנשי בלכוביץ (הפורע הידוע) השגיחו שהגזירה תקויים. אולם יהודי טרוכינברוד לא קבלו את הגזירה, ולרגל זה פרצו תגרות עזות בין השומרים והיהודים. משראו השומרים כי לא בנקל יוכלו להם, לאנשי טרוכינברוד האמיצים והתקיפים, הובא הדבר לפני הנסיך יאנוש רדזיביל, והוא פקד לבטל את הגזירה ולהשיב ליהודי העיירה את זכות המרעה ביערותיו.

לפי הידיעות שהגיעו לא״י נכרתו יהודי טרוכינברוד, כשאר אחיהם היהודים בערים ובעיירות שבווהלין בידי הצוררים הגרמנים. היהודים הובלו לכפר טרוסטיניץ, 12 ק״מ מהעיירה, ושם נרצחו. אולם כמה מהם ברחו אל היערות והצטרפו אל המתקוממים (הפרטיזאנים), שנלחמו בחיות הטרף הנאציות וגרמו להם אבידות קשות. העיירה עלתה באש ונחרבה, ואף נפש יהודית אינה בה. הפרטיזאנים ושארית הפליטה, שמספרם הגיע בסוף 1944 ל־33 נפש, נמצאו ברובם בקיברצי על יד לוצק.

אליעזר ברקאי (בורק)

קליבאן

כשאני מנסה להעלות בזכרוני דברים ומאורעות שארעו בעיירה זו בתקופת־זמן מסוימת נדמה לי, שרוב המאורעות החשובים, — מקרים משמחים או פגעים ואסונות — קשורים בעובדה, שנקבעה מששת ימי בראשית והיא — שישבה על פרשת דרכים. בסך־הכל מנתה העיירה כמה מאות משפחות של יהודים בתוך סביבה של עשרות כפרים אוקראיניים, בטבורו של מחוז

ווהלין וסמוך לעיר הגדולה רובנה — ובגורלה נפל לשבת ליד הכביש הראשי ומסילת־הברזל קיוב־ורשה.

תבערה איומה השמידה פעם חלק גדול של העיירה, ואם היא ניצלה מאסון דומה לכך כע־בור עשרים שנה, באחד מימי־הקיץ הלוהטים, — הרי זה רק בגלל מצבה הגיאוגרפי המיוחד — שאפשר היה להזעיק עזרה מהירה, והיא ניצ־לה מחורבן שני.

בשנות שלום ושלוה — לפני מלחמת־העולם הראשונה ומספר שנים לאחריה — נהנתה עיירה זו הנאה חמרית ורוחנית בשל מצבה הגיאוגרפי האמור. הגישה אליה ברכבת ובעגלות־סוסים הי־תה נוחה מאד, וסוחרים רבים באו לסחור בה, לקנות ממנה תבואות, שער־חזירים וכד׳ — תנר־בת האכרים מכפרי הסביבה — ולמכור לה סחו־רה. הדרושה לתושבי העיירה והסביבה הכפרית. אך עיקר פרנסתה של העיירה וסביבתה היה על היערות. מוניטין יצאו לעיירה ברחבי העולם בשל יערותיה הנהדרים, וסוחרי־יערות, מקרוב ומרחוק, ישבו תמיד בתוכה אז במעונות שבקר־בת תחנת־הרכבת ועסקו בכריתת עצים ושליחתם למקומות רחוקים במדינה וגם לחוץ־לארץ.

אך מה שהיה טוב ומועיל בתקופה של שנות שלום — היה בעוכריה של העיירה בזמן של חירום. בשנות המלחמה העולמית הראשונה (1914—1918) ולאחריה — עד כיבושה על־ידי הפולנים — ניתכו על העיירה פגעים ואסונות רבים, אשר השאירו בה עקבות עמוקים. לא אחת הפכה העיירה לשדה־קרב ממש והתושבים היו יורדים לימים ולילות למרתפים, עד יעבור זעם.

באוקטובר 1915 (ראשית תשרי) היתה הע־יירה במצור־מלחמה במשך 8-10 ימים. האוסט־רים נלחמו ברוסים בשצף־קצף על כיבושה של העיירה, שחשיבותה האסטרטגית היתה, כנראה, גדולה — וכדורי־מוות עפו לתוכה משני עבריה, פגעו בתושבים וגרמו לדליקות מרובות. לא אחת ולא־שתים טעמה העיירה גם את טעם השוד והביזה מצד חיילי כל הצבאות שעברו בה לכאן או לכאן, ואוי לו למי שהתנגד להם. העיירה נש־ארה בידי הרוסים, אך חזית־האש לא נתרחקה הרבה מתחומיה במשך כל החורף של שנת 1916. צבא רב של מאות אלפים רוכז בעיירה ובכפרי הסביבה, ואם־כי הביא לתושבים שפע של פר־נסה — גגרם להם גם סבל רב, כי דירותיהם נתפסו ע״י החיילים, ששוכנו עשרות־עשרות בחדר אחד! אזירוני הגרמנים היו פוקדים את העיירה לעתים קרובות בשל ריכוזי הצבא שבה, והיו מטילים עליה פצצות. התותחים המע־טים, שנקבעו באחד הגנים היו פותחים עליהם באש, ואליהם נצטרפו גם החיילים ברוביהם, שירו בעד חלונות ופתחי הבתים. עז היה הרצון אצל החיילים לפגוע בכדור רובה באחד האוירו־נים הגרמניים ולזכות במדליה של זהב ולתהילה — כאותו חייל רוסי קוזמה קרוצ׳קוב, שהוריד ברובהו אוירון גרמני, ובשכר זה העלו את תמו־נתו על קופסאות הסיגריות הזולות, שהביקוש עליהן היה גדול... נקל לשער, כיצד השפיע מחזה־אימים זה על עצבי התושבים.

בחורף ההוא זכתה העיירה לביקור חשוב מאד. הצאר הרוסי, ניקולאי השני, בכבודו ובעצמו, שסקר את צבאותיו בחזית זו עמד לסור גם לע־יירה ולסקור את הצבא שחנה בה. מאז הבוקר היתה תכונה גדולה לרגל מאורע זה, ורבבות חיילים הסתדרו בשתי שורות צפופות משני צדי הכביש, כשבידיהם רובים מכודנים, וחיכו שעות מספר לבואו של הצאר. שנים־שלושה אוירונים רוסים חגו בשמי העיירה והשגיחו בשבע עינים על המתרחש מסביב לה. אך ברגע האחרון שונ־תה התכנית והחיילים קבלו פקודה לצאת את העיירה ובריחוק־מה ממנה נערך המיסקר הגדול. כעבור שנה אחת, לערך, (מרס 1917), נתבשרה גם העיירה על המהפכה הגדולה שנתחוללה במדינה, וכי הצאר ניקולאי הורד מכסא מלכותו. גדולה היתה השמחה בעיירה לרגל מאורע זה. האנשים האמינו אז, כי בא הקץ לכל פורעניו־תיהם של ישראל...

עם גמר המלחמה הגדולה החלה תקופת מלח־מות „קטנות״, שלא פסחו גם הן על פני העיירה. ימים קשים עברו על תושבי העיירה עם כניסת מחנות פטלורה, שנלחמו נגד הבולשביקים, וחי־לופי שלטונות הכיבוש מדי פעם בפעם. התוש־בים היו שרויים בפחד־תמיד, ועם רדת הלילה היו סוגרים את עצמם בבתיהם על שבעה ברי־חים, ותפילה אחת בלבם — לזכות ליום מחר... רכושם נשדד על ידי הצבאות השונים. הגרמנים שבאו לעזרת האוקראינים, במלחמתם עם הבול־שביקים, כבשו, כידוע, את כל חבל ווהלין וישבו גם בעיירה כשנה שלימה. הם שלטו ביד חזקה ועיקר פעולתם כלפי התושבים היתה: לרוקן את מחסני התבואה והקמח ולשלחם לגרמניה הרעבה. כשהגיע יום הנסיגה שלהם זכרו להם האכרים את מעשיהם ושילמו להם כגמולם.

מלחמת פולין־רוסיה פגעה אף היא קשה בע־יירה, שעברה מיד ליד מספר פעמים, ובכל פעם נשדדה העיירה על־ידי צבאות הכובשים ותוש־ביה היהודים הוכו והוכרחו לשאת עלבונות קשים.

המלחמה נסתיימה אז, כידוע, בנצחונה של פולין וכל המחוז כמעט נכבש על ידה. לאחר שנים רבות של זעזועים ועינויים בשל תנאי המלחמה — חזרו ימי השלום, והתושבים נשמו לרווחה. הפצעים נגלדו לאט־לאט, ומי שנשאר בחיים —

גדול היה רצונו לשכוח את הימים הקשים שעבר. בעיירה החלו שוב לבקר סוחרים כדי לקשור עמה קשרי מסחר. ימי־יריד נקבעו אחת לשבוע, ואלפי אכרים מהסביבה היו באים לעיירה לקנות ולמכור את תוצרתם. בעלי המלאכה שבעיירה וכן החנוונים — כולם היו טרודים בהספקת כל הדרוש לאכרי הסביבה. לאחר שנים של מחסור שוב באו ימים שהפרנסה היתה מצויה בשפע.

בחדשי הקיץ הלוהטים — „העונה המתה" בחיי המסחר של העיירה, כשהאכרים עסוקים בעבודות שדות, והכיס ריק ואין פרוטה לפורטה, — בימים אלה היתה הומה העיירה מקייטנים רבים, שבאו מקרוב ומרחוק לשאוף את אויר היערות הצח והמבריא, בצלם של עצי־האורן היפים, שהשתרעו על מאות קילומטרים. גורם הקייטנות השפיע לא במעט גם על חייה וצביונה הרוחני של העיירה, שכן בין הבאים להחליף אויר היו אנשים בעלי השכלה ותרבות ועסקנים מהעיר הגדולה, ואלה היו משפיעים רוב טובה על בני הנוער, בשיחות והרצאות על ענינים שונים, וביחוד על בעיות הציונות ושאלות ארץ־ישראל הנבנית והולכת.

רעיון הציונות הכה גלים חזקים בעיירה. הנוער התמסר לעבודה קדושה זו בכל לבבו ובהתלהבות רבה. כעבור זמן מועט הפכו גם הגדולים וכמעט כל התושבים למגשימים נלהבים של מצוות הציונות וארץ־ישראל. לא היתה כל תנועה חברתית אחרת מחוץ לזו הקשורה בציונות. התושבים תרמו בעין יפה לכל הקרנות, קנו שקלים והשתתפו מתוך הכרה עמוקה בבחירות לקונגרסים והועידות הציוניות. הראשונים שזכו לקבל סרטיפיקטים ועלו לארץ־ישראל נישאו ממש על כפים מרחק של קילומטרים מספר עד תחנת־הרכבת, כשכל התושבים מלוים אותם בשירה ובזמרה לאורך כל הדרך, ותזמורת של „כלי־הזמר" המקומיים משמיעה מנגינות יהודיות עד צאת הרכבת מהתחנה. וכן היה נהוג גם אחר כך, עד צאת שאר החלוצים לארץ־ישראל. יום פתיחת האוניברסיטה בירושלים הוחג בעיירה ברוב פאר והתלהבות שאין לתארה. כל יהודי העיירה נתכנסו לבית־הכנסת הגדול בנוכחות ראשי השלטונות, ודברים נלהבים הושמעו לכבוד מאורע זה. גל של התלהבות הציף את העיירה גם בזמן ביקורו של יצחק גרינבוים, בעברו דרכה לרובנה. גרינבוים, שהיה ידוע בפולין כאיש הציונות השלמה ולוחם תקיף לזכויות היהודים בסיים הפולני — זכה בעיירה לכבוד מלכים. כל התושבים יצאו להקביל את פניו. גדולה היתה, כאמור, ההתלהבות לכל הכרוך בציונות ובארץ־ישראל, והאנשים היו צמאים לאיזה שהוא מאורע, כדי לתת בטוי לרגשותיהם הסוערים. רבים מבני עיירה זו נמצאים בארץ־ישראל במקומות שונים. הצעירים שבהם התגייסו לצבא ולחי"ל. כמה מהם הצליחו להעלות את בני משפחותיהם ארצה, אולם רוב בני קליבאן שקרובים להם בארץ, לא היה בהם האומץ הדרוש לחסל את עסקיהם ונשארו שם...

— „אנוכי במערב ולבי במזרח" — במלים ידועות אלו של רבי יהודה הלוי היו תושבי העיירה רגילים להתחיל שיר באידיש, והרגישו באמת כי כך הוא הדבר. לבם היה תמיד במזרח. מי יכול היה להעלות על דעתו, כי באחד הימים יעלה הכורת על העיירה ויהודיה הפשוטים והטובים כרות יכריתו מעל פני האדמה — והעולם לא יחרד ולא יזוע...

לתולדותיה: קליבאן נחשבת לעיירה עתיקה בווהלין עוד מימי שלטון הפולנים הקדום מלפני מאות שנים. בתעודה משנת 1563 נזכרים יהודים בקליבן. בשנת 1766 מנו בעיירה 973 יהודים משלמי מס גלגלת. ב־1847 היו בה 1187 יהודים, ב־1897 — 2432 יהודים, ב־1910 — הערכו את מספרם ב־3000 נפש, וב־1925 ב־4000.

מחלוקת על הרבנות פרצה בעיירה בראשית המאה הנוכחית: משנפטר בשנת תר"ל רבה של העיירה ר' יוסף לרנר נקרא לשבת על כסא הרבנות הרב ר' יהושע משולח, בנו של ר' אברהם־מרדכי משולח מאוסטראה, שנתפרסם כעילוי ולמדן גדול. הרב היה תקיף בדעותיו ולא נשא פנים בשום צורה לפרנסי העיירה, נמצאו איפוא מבין עשירי הקהילה שהחלו לחתור תחתיו ואחרי מחלוקת הביאו לעיירה רב ליטאי — את ר' אברהם משה שטיינמן. הרב ר' יהושע נדחה מכהונתו, אם כי נמצאו לו בעיירה מצדדים שפנו אליו ותמכו בו, ובמשך הזמן הוזמן ע"י קבוצת בעלי־בתים עוד רב אחד — ר' בן ציון, מחסידי טריסק. מהלוקת זו גרמה להתפרצויות ולחילול כבוד ישראל והחסידות בעיירה, ובמשך השנים, משנפטר ר' יהושע משולח, נשאר ר' אברהם משה שטיינמן לרב העיירה.

מאישי העיירה יזכרו: המורה חיים חלף, שנמנה על ראשוני המורים העברים שחינכו דור לציונות ולעברית. ר' וולוויל מכנ"ס־אורח, טיפוס יהודי חרד וצנוע שעל שולחנו סעדו בכל שבת מנין יהודים, וכן נהג גם לאחר שירד מנכסיו. ר' אהרון כהנא ממשפחת הלרנרים, היה מעסקני הקהל, למדן, שבנה על חשבונו בית־כנסת, ולא חסך עמל וממון כדי למשוך ולהעביר לבית־הכנסת שלו את לומדי התורה של העיירה. בני ר' ישראל לרנר — ר' דוד ור' יחזקאל ונכדו ר' משה, שבעסקם בסחר יערות ידעו לתרום בעין יפה למוסדות צדקה וחסד בעיירה. ר' אברהמלי השוחט, דמות מופלאה של תלמיד־חכם — היה

מקובל ומכובד על הכל. היו בעיירה עוד כמה משפחות מכובדות, רובן נמנו על חסידי טריסק.

לא ישכח ייזפ גנב, מהגנבים המפורסמים בעיירה ובסביבתה, שהפיל את חתיתו על כל הביריונים, ואפילו לא־יהודים. גנב מועד זה, שבידו רוכזו כל הגנבות — הראה פעם מסירות־נפש יוצאת מהכלל בהגינו על כבוד ישראל. וכך היה: בשנת 1906, באחד הירידים, נסערו המוני כפריים שהיו מוסתים ע״י כומר מ„המאה השחורה״ הרוסית, ויהי כשההמון החל לפרוע ביהודים, התייצב נגדם ייזפ וכמה חבריו, הסירו יצולים מ־עגלות הגויים, תפסו קרדומים ויכו בפורעים שוק על ירך, הבריחום מהעיירה והעדה ניצלה מפוגרום.

בשנות המהפכה 6—1904, היתה בעיירה תנועת מפלגות: בונד, ס.ס., ציונים ואח׳. הבונד היה חזק ואחד מפעיליו היה הסטודנט סלומון, שעלה לגדולה בצמרת השלטון הקומוניסטי (בשם אחר). המפלגות אספו כספים מיהודי העיירה ורכשו נשק להגנה עצמית, הנהיגו 8 שעות עבודה ביום וניהלו תעמולה בקרב ההמון. אך בימי שלטון הפולנים — 1920 — 1939 — היתה כל ההשפעה לציונים כפי שתואר לעיל.

בספטמבר 1939 חזרו הרוסים, הצבא האדום כבש את העיירה ובה הונהג משטרה של רוסיה המועצתית. היהודים, מלומדי נסיון, החלו להסתגל לאט לאט לאורח־החיים החדש. אך ביולי 1941 הופיעו פתאום צבאות הגרמנים והשתלטו על המקום. האוקראינים התיצבו לימין הכובשים הנאצים, שנהגו ביהודי קליבאן בשיטתם השטנית בדומה לשאר ישובי היהודים בווהלין, הגבילו, העליבו, החרימו והחריבו את חיי היהודים עד היסוד,עד שלסוף הוציאו את כל הקהילה לטבח.

יהושע משולח

ו ו ל ד נ י ק

שלש עיירות הן, וכשלש אחיות היו דומות וקרובות זו לזו: האחת — סלובשנה, השניה — וולדניק והשלישית — נורינסק. כעשרה ק״מ המרחק ביניהן ומהן כעשרים עד לעיר־המחוז — אוברוץ׳. וולדניק היתה האמצעית שבשלשתן מבחינה גיאוגרפית והבינונית במספר אוכלוסיה, אלא שהיתה מפורסמת יותר בין יהודי אוקראינה בזכות הרב הצדיק הוולדניקי, רבי ישראל ז״ל, שחי בדורו של המגיד ר׳ מרדכי מצ׳רנוביל ז״ל (תק״ל—תקצ״ז).

צדיק זה, שהיה גם חריף ובקי בתלמוד ובפוסקים (עיין „החסידות והחסידים״ לד״ר ש. א. הורודצקי, ספר שלישי, דף פ״ז. וכן עיין שירו של ח. נ. ביאליק: „אמי, זכרונה לברכה״) נתפרסם עוד בימי חייו, ולאחר פטירתו הוקם ציון על קברו בוולדניק, והמונים היו נוהרים לשם שנה־שנה. מערב ר״ח אלול היתה העיירה הומה מרוב יהודים הבאים יום־יום להשתטח על קברו של הוולדניקי (ככה היה נקרא בפעם העם) וגם ממרחקים שלחו נדבות שמן לנר־התמיד שעליו.

בעלית הגג של ה„קלויז״ היו שמורים עוד בזמני אני הכרים והכסתות, שהצדיק היה ישן עליהם, ונשים צדקניות היו מנדבות סדינים ופורשות על גבי מצעי המטה אחד על גבי השני בלי לגער את האבק מהם מחמת יראה. בו במקום נשמרו גם מקטרתו ושולחנו.

לוולדניק זו הגיעה משפחתי בשנת תרע״ו עם אבי ז״ל בראש, שהוזמן לשבת על כסא הרבנות שם לאחר פטירת רב העיירה. ארבע שנים גרתי שם. היו אלו שנות המהפכה הגדולה ברוסיה, ההתעוררות הלאומית והפרעות באוקראינה.

שני בתי־כנסת — שני מעמדות.

העיירה על מאתים בתיה היהודיים (כאלף משפחות) השתרעה על גבעה. שני בתי־התפילה של העיירה שימשו שני מרכזי־חיים דתיים וסיפלו את שני המעמדות (אם אפשר להגדירם ככה) שבעיירה. אחד מבתי־התפילה נקרא „קלויז״ ובו התפללו יהודי „עמך״. בבנין זה היו גם כמה חדרי דירה כמסורת מימי הרב הצדיק מוולדניק. בית־התפילה השני נקרא „בית־המדרש״ ובו התפללו הסוחרים והלומדים שבעיירה. המרחק בין שני בתי־התפילה היה קטן, אולם בין שני סוגי היהודים שהתפללו בהם, היתה מעין מחיצה.

מתפללי „בית־המדרש״ התגאו בלמדנותם ובמעמדם כסוחרים ועוסקים בפרקמטיה. מתפללי ה„קלויז״ היו בעלי־מלאכה ברובם המכריע והמלאכה המצויה ביותר היתה סנדלרות. בעיירה זו תפרו והכינו נעלים ומגפיים מכל המינים והסוגים בשביל ה„ירידים״ בכל הסביבה ומחוצה לה. סנדלרים אלה היו, איפוא, מעין תעשיינים, בעלי יזמה וחוש מסחרי. רובם העסיק פועלים והכין סחורה בסכומים הגונים. באורח חייהם לא נבדלו במאומה מאנשי „בית־המדרש״, רובם בעלי־בתים, מחנכים את ילדיהם ומשיאים את בניהם ובנותיהם ביד רחבה ונודבים בעין יפה לכל ענין צבורי. אלא שבכל ימות השבוע עסקו במלאכתם ובשבתות אמרו תהלים, עברו על פרשת השבוע ב„טייטש״, וכד׳. מה שאין כן מתפללי „בית־המדרש״, שרובם קבעו עתים לתורה כמעט בכל יום ובשבתות היו יושבים ולומדים ש״ס ופוסקים.

אבא ז"ל היה מתפלל לרוב ב„בית־המדרש" ואילו לומד היה ב„קלויז". היה מתקרב אל בעלי־המלאכה ומקרבם לדברי תורה. את כל הד־רשות שלו דרש ב„קלויז" ובשבתות ובחגים היו נוהרים גם מבית־המדרש אל ה„קלויז" כדי לשמוע את הנאומים מעניני דיומא. אנשי ביהמד"ר התיחסו בביטול לאנשי ה„קלויז", המ־סוגלים רק לומר פרקי תהלים או לשמוע את דרשות הרב. הם שידעו ללמוד בעצמם גפ"ת ולעיין בספר הבליטו את אי־תלותם ברבנים ובדרשנים והיו יושבים ומקמטים את מצחם על הגמרות. אלא שיצאו מוניטין לדרשות הרב ואנ־שי ביהמ"ד התחילו להתחמק משם ו„להתגנב" ל„קלויז" בשעת הדרשות. מספרם גדל והלך ואנשי ה„קלויז" היו מפנים להם מקומות ומקבלים אותם בסבר פנים.

זכורני, כי פעם אחת סמוך לראש־השנה, עם קביעת התפקידים בבתי־הכנסת לקראת ימי החג, הוברר לאנשי ביהמ"ד שאין להם אף כהן אחד בכל צבור המתפללים, בה בשעה שב„קלויז" מרובים הכהנים. ומאידך הוברר לאנשי ה„קלויז", שהסר להם יהודי היודע לתקוע בשופר ולבי־המ"ד היו כמה תוקעים. התנהלו שיחות בין גבאי שני בתי־התפלה ע"ד חליפין, ואנשי ביהמ"ד התלוצצו „אם כדאי להם לשלוח תוקע תלמיד־חכם תמורת כהן עם הארץ".

מורים לתקופת מעבר וסנדלרים לתמיד.

הנוער שבעיירה היה רובו ככולו לאומי. היתה קיימת ספריה שיסדו וטיפלו בה הצעירים. היחס מצד האבות היה ליברלי, כי אדוקים מסוג הק־נאים והחשוכים כמעט שלא היו שם. הבחורים לאחר שבילו זמן מה ב„ישיבות" אי־שם במדינה ורכשו גם קצת השכלה כללית בכחות עצמם, — היו יוצאים להרביץ תורה ולהיות מורים בערים ובעיירות אחרות. וולדניק ושכנתה סלובשנה היו ידועות כמקורות־אספקה של מורים, ובעונת „בין־הזמנים" ראו שם תמיד פנים חדשות: מו־רים שחזרו הביתה ויהודים שבאו לחפש ולהשיג מורים ולתהות על קנקנם.

ההוראה היתה מעין אומנות לתקופת־מעבר אצל הבחורים עד שיגיעו לתכלית האמיתית בחיים. ותכלית זו היתה תמיד מעורפלת. אף פעם לא ידע בחור במה יסתדר ויתפרנס בשעה שיעשה לביתו וישא אשה. לרוב תלוי היה הדבר בשידוך, אם יקבל נדוניה וכמה יקבל ומה יהיו עסקי חותנו. לראות את ההוראה כמקצוע, שכדאי להמשיך בו — לא עלה על דעתם. בתי־ספר עבריים מודרניים טרם נפוצו במדינה. ועל הור־אה זמנית — שנה או שנתיים במקום זה ואח"כ במקום אחר — לא רצה איש צעיר לבנות את עתידו בחיים. מבחינה זו טוב יותר היה מצבם של הבחורים המעטים, שהחזיקו אומנות אבותי־הם בידיהם והיו לסנדלרים.

בחור־שוליה של סנדלרים אפשר היה לקנא בו על יציבות דרכו ועתידו. לאחר שידע את המקצוע היטב, אם חשקה נפשו באחת הבנות שבעיירה, לא היה אנוס לקמט את מצחו ולייגע את מוחו כיצד להסתדר ובמה. לקח לו דירה, נכנס עם בחירת לבו לחופה והכניס את הדלפיק לחדרו, התחיל לעבוד באופן עצמאי, לתפור נעלים, והזוג הצעיר מצא את פרנסתו בכבוד.

אולם רוב הסנדלרים בעיירה שלחו את בניהם ל„ישיבות", והללו התחילו בהוראה, ומצבם כמצב בני החנונים, הסוחרים, ה„כלי־קודש" שבעיירה וכו' — מחכים למקרה מיוחד, שינחם בדרך לסדורם בחיים או לשדוך, המאפשר לפ־תוח חנות, להתחיל בעסקים ולהכנס למעגל הח־יים הסגור והמצומצם של רוב יהודי העיירה.

מעשה „מחתרת" למען הציונות

ב־1918 עם ההתעוררות במחנה הציוני ברוסיה יצאו שליחים מטעם המרכז הציוני באוקראינה לארגן סניפים בערי־השדה. שליח־מצוה כזה הגיע גם לוולדניק בדמות בחורה־מדריכה, חוצ־בת להבות אש בנאומיה. בפגישתה הראשונה עם צעירי הציונים במקום, שגם אני נמניתי עלי־הם, הוברר שהדרך הקצרה והיעילה ביותר היא שתנאם „בין מנחה למעריב" בבית־הכנסת; מקום אחר לאספות לא היה בעיירה; ואולם אם יזמינו מלכתחילה לאספה בבהכ"נ מי יודע, אם ירשו לבחורה לנאום שם, ואם יבוא קהל שאנו מעונ־יינים בו? מוטב, איפוא, להעמידם בפני עובדה קיימת ו„לתפוש" אותם כשהם נמצאים בבהכ"נ.

קבוצת צעירים וצעירות קיבלה עליה את התפ־קיד לארגן את כניסת השליחה הציונית ל„קלויז" בדיוק עם גמר תפילת המנחה. ביניהן מילאה אחותי תפקיד של „מרגלת" להוודע ולהודיע מתי אבינו הרב הולך בערב להתפלל בביהמ"ד ולא ב„קלויז". אני קיבלתי עלי מראש את תפ־קיד הסניגוריה בפני אבא, לאחר המעשה, כשי־בואו מתפללים ויאשימו אותנו הצעירים בפניו על אשר העזנו להביא בחורה ל„קלויז" כדי לנ־אום על הבמה.

עבודת ההכנה ב„מחתרת" הצליחה מאד. בין־רגע נכנסה הבחורה ל„קלויז" כשקבוצת צעירים, חשובי הבחורים שבמקום מלווים אותה, עלתה על הבמה בשעת בין־השמשות עוד לפני שהספיק השמש להדליק את מנורת־הנפט. מיד פתחה את פיה והפתיעה את הקהל בעצם הופעתה הפת־אומית הזאת. הקהל המשתאה עוד לא עמד די על רצונה ומטרתה של הנואמת, והנה הדליקו הבחורים את המנורות הגדולות שמד־ליקים רק בשבתות ובחגים, והקהל ברחובות כשראה את האור הבוקע מחלונות ה„קלויז", נהר לשם והצטרף למקשיבים תוך תשומת־לב

לדבריה על מצב ישראל בעמים, על התנערות עמים אחרים לבנות את מולדתם וכו׳ וכו׳.

מיד נודע הדבר גם בבהמ״ד והתחילו לבוא משם, כדי להסתכל מתוך סקרנות בבחורה הנר־אמת. בינתים עברה השעה, היא סיימה את דב־ריה הנלהבים (ביקשה סליחה על ההפרעה מצ־דה), ירדה ונעלמה עם המלווים אותה. לאחר שהקהל התאושש קצת ממראה עיניו וממשמע אזניו כאחד, דפק השמש על העמוד והכריז על תפילת ערבית. בשעת התפילה הספיקו המתפללים להרהר במה שהתרחש לנגד עיניהם ועם גמר התפלה התחיל הרוגז. אחדים יצאו מיד להתריע בפני הרב על „השערוריה״ שנעשתה.. חששתי מאד לתעמולה שתתחיל נגד הציונים והציונות על אשר שולחים בתולות להופיע ולנאום בבתי־כנסיות.

מיהרתי הביתה והקשבתי בחרדה לדברי הקט־גוריה, שנשמעו באזני אבא יחד עם הדרישה שייעשה משהו נגד קבוצת הצעירים המארגנים לבל ישנה הדבר ולבל יעיזו לעשות דברים בני־גוד למקובל בישראל ולמורת רוחם של יהודים יראים ושלמים. ראיתי את פני אבא והם זועפים. הוא מתחיל להתרגש. דברי המתלוננים נוגעים ללבו, ואם־כי הוא ציוני, הרי הפגיעה בכבוד בית־הכנסת מבחינה דתית (קול באשה...) תוב־עות את הגנתו. יקר היה לי כבוד אבא ויקרה היתה לי תכנית העבודה הציונית במקום שהת־ויגו — פן יבולע לה, אם הרב יעודד את הקט־רוג נגד הצעירים ויצדיקו.

התערבתי בשיחה והצדקתי מיד את המעשה שנעשה בכל הנימוקים שעלו בדעתי אותה שעה. התווכחתי בהתרגשות ובדברים היוצאים מן הלב (הייתי גם מושפע מדברי הנואמת הנלהבת שש־מעתי זה עתה), ולבסוף לאחר שעמדתי על מצבו האיום של העם העברי ובפרט הנוער המחוסר כל עתיד בגולה והסברתי את חשיבות תקוותנו היחידה, הציונות, המתחילה להתגשם, אם רק לא יפריעו לנו מבפנים ומבחוץ — פרצתי בבכי.

הרושם היה חזק. המקטרגים התחילו להתחמק מהבית, ואבא, אם־כי לא אמר זאת בפירוש, הכרת פניו ענתה בו, שהרהר בלבו: ניצחתני, בני. במעמד הבחורה־המדריכה, הונח היסוד לא־גודה הציונית במקום. אותה שנה הוכרז גם על ארגון קהילות דימוקרטיות ברוסיה. גם בוולדניק נחקיימו בחירות עפ״י רשימות ולציונים היה רוב מכריע בועד הקהילה.

בימי הזעם ושנויי המשטר

בימי הפרעות האיומות באוקראינה השתוללו מאד קלגסי פטליורה במחוזנו. באוברוץ׳ היתה שחיטה גדולה. בסלובשנה ובנורינסק היו קר־בנות לעשרות. גם בוולדניק „התארחה״ פלוגה כיממה והיה זה נס ממש, כשנפטרנו בזה שהאכל־נו והשקינו את הכנופיה הזאת. רציחות בנפש לא היו. כנראה היתה הוראה מפורשת שלא לר־צוח הפעם. כסף וחפצים נתנו להם בתור תשורות ביד רחבה. ורק בסמטה אחת בקצווי העיירה קרה מעשה־אונס.

מהימים ההם מצאתי רשום בפנקסי שיר, בו הבעתי את רגשותי כדלקמן:

למה זרחה השמש והופיע האביב,
ואני לבבי מורתח, קרוע לגזרים
למראה הפרעות בעמי החביב,
המוכה ומעונה בידי אויבים וצרים?
האם להרבות רצוני לחיות זרחה השמש?
לא. לא אוכל לחיות ולבבי לא ינוח,
בעוד נהרגו אחי ודמם נשפך זה אמש,
וקול צעקתם כקול במדבר ישא הרוח.
האם להתגרות בי נתפזרו העבים
להראות לי שמים זכים ובהירים?
אומרים: ראה, מה יפים החיים וחביבים! —
לאחרים, לא לך — שבע־יסורים.
ואם לנחמני השמש הגיחה
מבין העבים ותזרח ירחים אחדים —
מה יתרון לי בנחמתה ובזו הזריחה?
אם שוב עננים יכסוה מכל הצדדים.
אם כן למה תשחת השמש את אורה?
על אטומי אוזן לשועת נרצחים,
על ארץ מלאה חמס כסדום ועמורה,
על ארץ זרועה יהודים נטבחים...

וולדניק, ה׳ ניסן, תרע״ט

במרוצת הזמן עזבתי את העיירה וטולטלתי לרובנה שבפולניה. גברו הגעגועים לבית־אבא ולכל העיירה שלי, שנשארה תחת שלטון הבול־שביקים. הברחתי את הגבול ועברתי מאות קילו־מטרים תוך חרוף־נפש כדי להיות כמה ימים בוודלניק. מצאתיה בעניותה ובהתנוונותה תחת שלטון המשטר החדש, אולם סר מעליה הפחד מפני רציחות ומעשי שוד ביהודים. עם ה„בור־גנים״ שבעיירה הסתדר המשטר בנקל. ב־1922 שרר כבר השויון בעיירה — העניות והמחסור הקיפו את כולם. שהיתי כשבוע ימים בבית הורי, ומשום חשש של „עין רעה״ פן ימסרו לשלטו־נות, שבאתי מעבר לגבול, מפולניה — לא יצא־תי מהבית. אולם העזתי להזמין אלי אחדים מהחברים, שעסקנו פעם יחד בעבודה ציונית. בטוח הייתי בהם, שלא ימסרוני לרשות, אם־כי כבר היו ביניהם מקורבים לשלטונות הסוביטיים במקום.

שוחחנו על מצב היהודים ועתידם. הם ניסו בשפה רפה לשכנע אותי, כי המצב יוטב שם. אני דיברתי על הסכויים של הציונות המתגשמת על יסוד הידיעות המלאות מארץ־ישראל שהיו לנו בפולניה ותיארתי את ההתעוררות הלאומית ביהדות בכלל ובקרב הנוער בפרט. סיפרתי על

תהלוכת נוער עברי בל״ג בעומר עם הדגל הל־אומי בתלבושת־צופים בחוצות רובנה וראיתי בעיני המקשיבים דמעות מנצנצות...

עזבתי את וולדניק תוך מועקה בלב על גורל ההורים והחברים שאני משאיר במחסורם החמרי ומצוקתם הרוחנית. (אותה שעה לא ידענו, כי רוסיה הבולשביסטית תציל פעם את שארית הפליטה היהודית שם). עוד פעם נשקת־לאבא ואמא, לחצתי ידי חברים וידידים, וברדת העגלה מהגבעה למדרון המוביל מן העיירה — התהפכה וניערה את נוסעיה. מרחוק עוד לווני עיני אבא־אמא, ראיתי את חרדתם, פן הזיקתני הנפילה שבירידה והרגעתי אותם מרחוק בתנו־עת יד וברמיזת עינים על העגלה המתרוממת ואני עולה עליה שלם בגופי. תוך עליה זו נע־למתי אז מעיני הורי. רבות החליפות והתמורות בימי חיי, ירידות ועליות. אולם עתה, לאחר הרבה שנים יודע אני, כי העליה היותר גדולה בחיי היתה העליה לארץ־ישראל, שנתגשמה לאחר עשר שנים מאז צאתי את וולדניק.

מגע נפשי עם היותר קרוב

עוד נמשכה חליפת־מכתבים ביני מרובנה ובין משפחתי בוולדניק. באחד מהם מודיעני אבא: „בעלי־הבתים הקיפוני ודרשו ממני במפגיע שאספר להם איה מקום „הקדושה השניה״. אני טענתי, כי אין זו מחובת הרב לדעת, אולם הייתי מוכרח בכל־זאת לעזוב את וולדניק עד שתשכך חמתם״. התעמקתי בדבריו הסתומים ועמדתי על משמעותם. היה זה בתקופת החרמת כלי הזהב והכסף שבבתי־התפילה. בעיירות הש־תדלו להעלים חלק מתשמישי־קדושה אלה והנה פנו לאבי „בעלי־הבתים״ (השלטונות) ודרשו להראות להם איפה נמצאת ״הקדושה השניה״ (כתר התורה, הקדושה השניה, זו שבתפלת מוסף נקראת כידוע „כתר״). הואיל ולא גילה להם את הדבר מתוך חוסר רצון, או גם מתוך חוסר ידי־עה, נאלץ לעקור לזמן־מה.

לא עלה בידי לברר את כל פרטי הקטרוג הזה. לימים נרמז לי, כי יהודי המקום עמדו למכור ספר־תורה, כדי להציל את רבם מהעונש שהיה צפוי לו (עבודת כפיה). אבא חזר עוד לוולדניק, אולם היה שרוי כנראה בפחד פן יחדשו את הק־טרוג בעד אותו „עוון״. הוא חתר לצאת מהמקום וידידים, ביניהם יוצאי וולדניק, שגרו בז״יטומיר ושאפו כבר מזמן להביאו לשם, החישו את פעו־לתם והוא הוזמן לשבת על כסא הרבנות בז״י־טומיר.

מאז נפסק הקשר שלי עם וולדניק, ובהעלותי עתה את זכר העיירה העתיקה והמושרשת הזאת לאחר מסע־השמד של הנאצים הטמאים, יהמה לבי לזכר הקדושים והטהורים יהודי וולדניק היקרים, התמימים והישרים, שאולי הנני מיחידי תושביה, שהגיע לאחר נדודים לארץ ישראל — ומלבי פורצת אנחה על הוולדניקאים ז״ל.

מספר היהודים שחיו בולדניק:

בשנת 1765 — 237 נפש, ב־1774 — 190 נפש, ב־1784 — 300 נפש, ב־1919 כ־1000 נפשות.

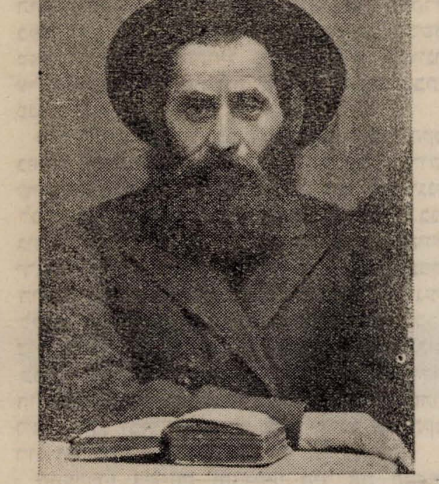

הרב ומטיף ר׳ מרדכי דוב ווייסבלאט ז״ל
רב בוולדניק בתרע״ו—תרפ״ד ואח״כ
בז״יטומיר, בה נפטר כ׳ אייר תר״ץ

ימים רבים ספדוהו אנשי עדתו, שחרתו על המצבה שלו את השורות הבאות:

מי בוכים כולנו — בנועם רעיונו
לאסון קרנו. — ומתק לשונו.
רבנו איהו? — וי וי להאי הדר
מ׳ מורה כמוהו — כי פנה כי נעדר
*) מי יטיף בשערים! — ויליל כל שומעיו
כבר מגיה — כי מת בלי ימיו.
מי לנו יופיע. — סר מאתנו
יום יום למד תורה — וביגון צרינו
דרש ויחזק — בא למנוחות רבנו
ויטע ויעזק — ויהי מליץ בעדנו
ויזיל נחמות — לנו מרקיע
לנפשות נדהמות — אל טוב ישפיע.

יעקב בר־מדות (ויסבלאט)

*) נשמטה השורה המתחילה באות ד׳.

טוצ׳ין

העיר, תושביה ופרנסותיהם

עיירה עתיקה על הנהר הורין, במרחק כ־20 פרסאות, בערך, מרובנה. האוכלוסיה מעורבת מיהודים ואוקראינים ובעשרים השנים האחרונות נוסף עליהם מיעוט של פולנים. בשנת 1897 מנתה 3753 נפש, מהם 2535 יהודים (לפי ברוק־האוז עפרון). בשנת 1920 אמדו את מספר התושבים היהודים ל־1000 משפחות, אולם במשך השנים הבאות ירד המספר מסיבת נדידה מהעיירה ובשנת 1939 עמד על 700 משפחות בערך. מסביב לעיירה ישובים כפריים של אוקראינים, יערות לרוב ונהרות, — סביבה חקלאית עשירה המכניסה את תנובתה לטוצ׳ין, ומעסיקה את ידי החנונים והמתווכים שבין יהודי העיירה. עיקר פרנסתם של היהודים היה מסחר זעיר וחנויות, עסקי יערות, בתי־חרושת לאטון ולעורות ומלאכות שונות בעיירה גופה ובסביבה. כעשרה בתי חרשת היו בטוצ׳ין ובהם עבדו עד מלחמת 18־1914 פועלים גרמניים ואוקראינים, אולם עם גירוש הגרמנים ב1915 ממקומותיהם בגלל מצב המלחמה — היה הכרח להכניס פועלים יהודים למקצועות שהיו בידי זרים, וכה חדרו יהודים לבתי חרושת ונאחזו בעבודה בהם. היחסים בין היהודים לבין האוקראינים היו תמיד לא טובים ולא רעים, אלא יחסי שכנים הוגנים — יחסי שלום, איש לא נגע בחברו לרעה. מצבם הכלכלי של יהודי טוצין בדרך כלל היה טוב, אבל בתקופת שלטון הפולנים הלך ורע מסיבת התחרות במסחר והטלת מסים כבדים.

רובם של יהודי טוצין היו חסידים ונמנו על השושלות: טריסק, אוליקה, ברזנה, ומעטים על מקארוב ועל סטולין. רוח החסידות שלטה בעיירה, אולם היא לא היתה קנאית לגבי רוח ההשכלה שחדרה לתוכה. היו בה מוסדות חסד וצדקה ובתי כנסת לא מעטים במקום מרוכז בעיירה: בית הכנסת הגדול, בית המדרש, בית התפילה דחסידי טריסק, בית הכנסת קוזאצקי ועוד בית הפנסת על החולות. לכל בית כנסת מנהגיו ומסורתו, והגבאים שלטו בו בסדר המקובל. בנין בית הכנסת הגדול נחשב לעתיק יומין. כמו כן הארמון של בעל האחוזה (בעל אדמת טוצין) היה בנין עתיק. לימים נוראים היו באים יהודים מכפרי הסביבה לעיירה להתפלל בצבור ולחיות בתוך יהודים בימי־חג.

תנועות וזרמים

ההתעוררות ברוסיה בשנת 1917 לא פסחה גם על טוצין. עם חסול שלטון הצאר ועם בוא המהפכה בארץ נמשך אחריה הנוער היהודי המקומי, מי אחרי ה„בונד״ ומי אחרי הציונים (הללו לא היתה להם השפעה רבה בחיים הצבוריים בימים ההם). הוקמו ועדים של פועלים ואכרים, ויהודים השתתפו בהם. באותו זמן הגיע לעיירה המורה שמואל שדה ויסד בית־ספר עברי. ילדי ישראל מהחדרים התחילו נוהרים אליו וממנו נשבה רוח לאומית בעיירה. מסביב לו התחילו להתרכז בני הנוער הלאומי ואליהם נספחו סתם יהודים, שרגש ציון פעם בלבם. התפתחה פעולה ציונית יפה. אופייני מקרה מן הימים ההם: פעם בקשו הציונים רשות מאת מועצת החיילים שבקרבת העיירה לסדר יום־פרח באחד במאי לשם אוסף כספים לטובת קרן קימת לישראל, והרשיון ניתן בלי קושי (לועד הפועלים והאכרים שבמקום לא פנו, מחשש שהבונדאים לא ירשו את הדבר). הרוסים חברי מועצה זו, שהשלטון היה בידיהם הבינו אז, כי רשאים היהודים לאסוף כספים ולדאוג לגאולת אדמת מולדתם העתיקה, אולם לא כן חשבו היהודים־הבונדאים, שישבו במועצה המקומית של הדפוטטים הפועלים ורגזו על המעשה, אבל לא היה בידם לשנותו. ראו שהציונים המקומיים הפגינו בפומבי ביום חג הפועלים הבין־לאומי ואספו כ־90 רובלים לטובת קק״ל, סכום שנחשב אז לגדול לגבי עיירה כטוצין, וחמתם בערה בם, ויעיזו לדרוש שימסרו להם את הכסף הנאסף, אולם לאחרונה הסתלקו מהרעיון, בראותם את כוחם של ציוני המקום ההולך וגדל.

יזכרו לטוב אלה שסייעו לפעולה הציונית ועשו נפשות הרבה: מר כשדן, תושב מקומי, שהיה מסור לבית הספר ולחנוך העברי בכלל; המורים: שדה, הורנשטין, חיסדא, קשטן וזיל־ברברג. רוב המורים באו מלבוב ומגליציה המזרחית. כמו כן נוסדה בטוצין פרוגימנסיה, ששפת ההוראה בה היתה פולנית. בשנת 1917 בקרו את טוצין מרצים, ביניהם גור אריה טרלה מרובנה, שהרצה על נושאים ציונים ועל ארגון המוסדות הלאומיים. תלמידי בתי הספר ומורי־הם התחילו לדבר עברית והדיבור העברי נשמע ברחובותיה של טוצ׳ין החסידית. בית־הספר התפתח ועלה במשך הזמן למדרגה גבוהה. הרוח הציונית כבשה את משכנות יהודי העיירה. בין הציונים שבמקום היו פעילים צעירי ציון וארגון השומר הצעיר, בשנות 22־1921. מסירותם לעבודת הקרן הקימת, קרן היסוד ויתר המפעלים הציונים היתה רבה מאד. טוצין שמשה תחנת־מעבר לפליטים ולחלוצים בדרכם מרוסיה דרך

פולין. היו כאלה שהתעכבו בטוצין ופגשו שם יחס לבבי ודאגת־חברים־אחים מצד הציונים וסתם בעלי־בתים. רבה היתה דאגת העסקנים — ושל בית ש"ץ לחלוצים שעברו דרך טוצין, עזרה וסדורים שנתנו להם בעת צרה כש־נאסרו על ידי השלטונות והצליחו לשחררם ולאפשר להם האחזות והמשכת הדרך לא"י.

החלוץ:

בראשית שנת 1924 התארגן החלוץ בטוצין על ידי חבורת נוער ציוני מקומית: חיים דב רוטלמן, חיים פוקס, בצלאל פרסמן, גולדה ספוזניק וישראל פינבליט. אליהם הצטרפו צעי־רים וצעירות אחרים מבני המקום. „החלוץ" יסד נגריה, שרכזה סביבה מספר חלוצים חרוצים, ולאחר שהנסיון הזה הצליח והנגריה הכניסה רוו־חים מסוימים, נפתחה גם מתפרה לחלוצות. הח־ברות טייבל פוקס ושלוה ולדמן, שידעו את מלאכת התפירה למדו והדריכו חלוצות אחרות במקצוע זה. באותו פרק זמן סודרה גם סנדלריה במיוחד לתפירת סנדלים, החברה בתיה פוקס נשלחה לפני זה ללמוד את המקצוע ובשובה ידעה ללמד את המקצוע לאחרות. מלבד העבו־דות המיוחדות האלה היו חברי „החלוץ" מקב־לים על עצמם עבודות פשוטות שונות, כגון: חטיבת עצים, ניקוי וכדומה. החלוץ התפרסם בעיירה ורבים היו מזמינים את החלוצים לעבודה.

אנשי טוצין ראו את חברי החלוץ כנושאי אידיאלים, הצועדים לקראת תחית העם ובנין הארץ והמכשירים את עצמם לחיים חדשים בא־רץ האבות. גם נחכרה חלקת אדמה על ידי החלוץ בקרבת העיר והחלוצים עבדו אותה, חרשוה, זבלוה, וזכו גם לקצור את יבולה. פעולה זו — עבודת אדמה ממש בידי יהודים, צעירים וצעירות מפונקים, — העלתה את כבוד החלוץ בטוצין ובסביבה. התחילו לבוא אליהם חלו־צים גם ממקומות אחרים. חדלו בני טוצין להת־בייש בעבודה ובמלאכה גסה, נוכחו לדעת שאין העבודה עושה את האדם לעלוב אלא אדרבה, מרימה את ערכו, ובפרט עבודה שתכלית לאומית בצדה.

את העבודה התרבותית בהחלוץ נהלו החב־רים: ח. ד. רוטלמן, ח. פוקס וג. ספרוניק. היו מקבלים את השבועון העברי „העתיד" ועתונים אחרים וקוראים בהם ערב־ערב. הדבור העברי בהחלוץ נעשה חי וכמעט כל החברים השתדלו לדבר ביניהם עברית. סודרו שעורי ערב ל־עברית בהנהלת המורה העסקן מר הורנשטיין ז"ל, שהיה ציוני נלהב וסייע לחלוצים.

לאחר חדשים מספר רכש החלוץ כוח חשוב באישיותו של החבר קוגל. הוא היה אחד מבני המשפחות החשובות שבעיירה, שהתמסר לעניני החלוץ בלב ובנפש, ונעשה לאחד ממסדרי הע־נינים החשובים שלו. הוא השתתף בכל ישיבות הועד והועדות, תיכן תכניות ודאג לשיפורים בעבודה, בסדורים ובעליה לארץ־ישראל.

החלוץ עמד בקשרים עם המרכז בוורשה, ולא אחת בקרו אצלנו שליחים מוורשה ומרובנה. בבקורי החברים בתיה מנדרסקי ושמואל רוזנהק היה להחלוץ שלנו מה להציג לפניהם, והם הע־ריכו את ההישגים שלנו והתפעלו מהסדר למופת ומהעבודה שלנו. יש לציין את התענינותם של הציונים הוותיקים המקומיים בהחלוץ, השתתפו־תם בנשפים ומסיבות וכן בקבלת עבודות וכו'. הם חזקו את ידינו ועודדונו בהיותנו במקום ולקראת הבאות. לא אחד מהם קנא בנו באמרו: „אתם הנכם מגשימי החזון ועתידים אתם להיות בין העולים והבונים, ומי יודע אם אנו נזכה לכך". יהודים תמימים היו וקשורים לחיי הגולה עד שלא יכלו לתאר לעצמם אפשרות עליה לארץ הנכספת. (אחדים מהם הגיעו במשך הזמן ל־ארץ). רושם מיוחד השאיר נשף חנוכה תרפ"ה של החלוץ, בו נוכח קהל רב ותכניתו היתה מוצלחת. כעבור חצי שנה נתאשרה עליתם של החלוצים הראשונים מטוצין לארץ־ישראל.

על פי שמועות שהגיעו אלי חלו אחר כך תמורות בהחלוץ של טוצין שגרמו להחלשתו ולירידתו. כיום לאחר 19 שנה — חיים ועומדים לעיני ימי יסודו ופריחתו של החלוץ בעירתי טוצין השקטה.

(המשך יבוא)

דוב נגר

ו י ש י נ ק י

עיר מאוכלסת יהודים היתה וישינקי לפנים, בית עלמין עתיק לה מימים רחוקים ובו מצבות מלפני מאות שנים. (על רוזישצ'ה היו אומרים „הסמוכה לוישינקי"). אולם במרוצת הזמנים, בעטים של גורמים שונים, ירדה והפכה לעיירה זעירה ודלה. שוכנת היא על הנהר סטיר במרחק עשר פרסאות מרוזישצ'ה וכתשע — מסוקוליה— שכנותיה.

העיירה בנויה בצורת עיגול שבמרכזו — מגרש גדול ועליו בנין לאכסניה, בו היו מוצאים מקום מנוחה יעוברים ושבים, אדם ובהמה גם יחד. ליד הבתים — גינות ומאחרי הגינות נמשכו רחובות הגויים, הדומים לכפר.

מספר המשפחות היהודיות בעיירה בזמן כניסת

הפולנים ב־1—1920 היה 20 בערך. למשפחה אחת היתה חנות, שתי משפחות עסקו בסחר־יערות ויותר ממחצית התושבים היו מתהלכים בין כפרי הסביבה בעסקם בחלופי סחורות שונות בתוצרת הכפרים, וממסחר זעיר זה שאבו את פרנסתם. לשבתות היו חוזרים לבתיהם בעיירה.

חדר ללמוד תינוקות לא היה בעיירה, אלא מלמד היה נכנס לכמה בתים ללמד את הילדים „עברי", קריאה וגם כתיבה, ומספר תושבים שלחו את ילדיהם לחדרים שבעיירות הסמוכות.

לא רב ולא שוחט יכלה להחזיק וישינקי, ושוחט מרוז'ישצה היה בא לשחוט בהמות ל־בשר־כשר. כל בני העיירה היו מתפללים בבית־כנסת אחד. גם בית־מרחץ צבורי היה להם. לשם קניות חשובות היו נוסעים בני וישינקי לרוז'י־שצ'ה, אולם בעיקר היתה קשורה לסוקוליה.

כזה היה מראה העיר ומהלך חייה בימים ההם, ומי יודע מה פניה כעת — אחרי שעברו בה רוצחים גרמנים במסע ההשמדה שלהם?...

שמעון כהן

מ נ י ב י ץ

העיירה שוכנת על קו מסילת הברזל קיוב־קובל במחצית הדרך בין קיוב לסרנה — ונמנית על אזור קובל.

צעירה לימים היא העיירה. היא הוקמה בשנת 1900, בזמן סלילת קו הרכבת וקביעת תחנת־רכבת בשם מניביץ. המקום הוא מקום יערות. סוחרי־עצים יהודים נמשכו לשם והתחילו חוכרים חלקות־יער מאת בעלי־האחוזות והקימו גם מנס־רות. לראשונה התישבו שלש משפחות מגרי הכפ־רים הסמוכים, והם: גורביץ, שריבר ופופקין. כשמסחר העצים התפתח, נענו סוחרי־העצים להצעת שלש המשפחות האלו וביזמתן החלו לבנות בתים בשביל פקידי הסוחרים שהלכו ורבו. גם הסוחרים עצמם העבירו את משפחותיהם למניביץ, ואז החלו זורמים יהודים מבני הכפרים הסמוכים והתישבו משני עברי המסילה המחלקת את העיי־רה לשנים, פתחו חנויות, בתי מלאכה ועסק, וכך ההפתחה הנקודה והפכה לעיירה.

בתחילת התעוררה אצל השלטונות שאלת זכות הישיבה ליהודים, מה דין המקום: כפר או עיירה? ואם תאמר כפר — הרי אסור ליהודים לגור שם. אחרי דיון ממושך ובעזרת שלמונים הטו השלטו־נות את הקו לחסד ופסקו שהמקום הוא עיירה.

מספר התושבים בעיירת מניביץ בשנת 1914 הגיע לארבעת אלפים נפש, מהם כשלשת אלפים יהודים. בתי־כנסת היו בה שלשה, כיהנו בה שני רבנים, כמו־כן שני שו"בים. בשנת 1918 נוסד גם בית־ספר עממי עברי, „תרבות" וגן ילדים. הספ־ריה העירונית עמדה תחת השפעת „תרבות". העסקנים הציונים היו: אייזיק בוכמן, פנחס טינא וז. פופקין.

בשנות 20־1919 עברו דרכה כנופיות של בלכו־ביץ, פטלורה ואחרים, ומדי פעם בפעם ערכו פרעות והתנפלויות. היו גם קרבנות יהודים, אך שלום היה בין היהודים והתושבים הלא־יהודים.

בזמן שלטון הפולנים התפתחה העיירה בקצב מהיר, ומספר היהודים בה גדל. המקום התפרסם כמקום־מרפא לחולי ריאות ושחפת, ונבנו בה בתי־חולים וסנטוריונים. התנועה בעיירה היתה רבה כל השנה: בחורף — כשהדרכים קפאו — עבודה ביערות ובקיץ — תנועת הקיטנים, חולים ומבריאים.

עכשיו נשתתקו החיים בעיירה בגלל עקירת האוכלוסיה היהודית ממנה על ידי הגרמנים — הנאצים.

זאב פופקין

מ ו ר ו ב י ץ

לפנים — מספרים הזקנים—היתה זו עיר גדולה ורבת אוכלוסין, אך במרוצת הזמן, עם סלילת כבישים ראשיים והעברת מסילת־הברזל לגבול אוסטריה, במחצית השניה של המאה הי"ט, התחי־לה ירידתה והפכה להיות עיירה קטנה, בדומה לעיירות אחרות שבווהלין היהודית. מורוביץ שוכנת על נהר איקוה במחוז דובנא, במרחק שתי וירסטאות מהעיירה מלינוב, שירשה, כפי שמס־תבר, את „השפע" של שכנתה הבכירה.

על גדולתה וחשיבותה של מורוביץ מעיד גם בית־הקברות העתיק שלה וה„אהלים" על קבריהם של צדיקים ורבנים, שחיו ומתו במורוביץ, ושאין איש זוכר עוד את שמותיהם ואת פעלם. העיירה היתה בנוייה בצורת עיגול רחב והבתים ברובם היו בנויים כאכסניות רחבות־ידים, עם שערים רחבים מזה ומזה, שעגלות־סוסים היו נכנסות דרכם פנימה. אכסניות אלו סמלו את אפיה של מ. שכן דרכה עברו שיירות והתאכסנו בה. במרכז המעגל של העיירה עמדה שורת חנויות זעירות, והתושבים היהודים, שמספרם הגיע בסוף המאה הי"ט ל־750 נפש*) ובשנת 1910 — 80־90 משפ־

*) לפי האנציקלופדיה של ברוקהאוז־עפרון מנתה מורוביץ במפקד 1897 958 תושבים וביניהם 757 יהודים.

חות, היו עוסקים במסחר זעיר עם אכרי הסביבה, וכמו־כן במלאכות־יד שונות. היו בה: נפחים, סנדלרים, חייטים, תופרי פרוות וכובענים. בעיירה היו גם בתי־בד פרימיטיביים לתעשית שמן לצרכי האכרים של הסביבה. יצויין, שבכפרי הסביבה הרבים התגוררו יהודים על אף האיסור של הצאר לפני המלחמה העולמית הקודמת. בירידים הקבו־עים בעיירה היו מתכנסים אכרי הסביבה, קונים ומוכרים ומחליפים כדרכם.

בנין מפואר היה בית־הכנסת הגדול במורוביץ, שהצטיין בסגנונו והידורו הפנימי והחיצוני. היה זה בנין־עץ גבוה, שכיפתו (מבפנים) והכתלים היו מצוירים ציורים יפים מעשי ידי אמן, וכן בפסוקי תפילות, המצוירים לתפארת. פרט לבתי־הכנסת המפוארים שבלוצק ובאוסטראה — היה בית־הכנסת במורוביץ ידוע בתפארתו. ומשנשרף בית־כנסת זה (לפני כארבעים שנה) נקבע יום השריפה כיום אבל בעיירה.

ר׳ אריה גור־אריה, שישב על כסא הרבנות בעיירה במשך שתים־עשרה שנה — אחת מדא־גותיו היתה להקים את בית־הכנסת מחדש. אולם המצב של יהודי מ. היה קשה ולא יכלו להכנס בעול הבנין. אז פנה לבעלי־האחוזות (הגויים) שבסביבה, לגראפים ממלינוב ומכפר דוברטין ול„פריצים״ הזעירים וביקש מהם לתרום עצים למטרה זו. ואכן נענו הגראפים וה„פריצים״ לבק־שתו של הרב, שלחו את העצים הדרושים ומיד החלו בבנין בית־הכנסת, לשמחת יהודי מורוביץ. משנפטר בינתיים הרב ר׳ אריה, נשאר הבנין בלתי גמור. כפי שראיתיו בביקורי האחרון בעיירה בשנת 1913. במורוביץ גרו גם מספר יהודים חוכרי־אחוזות אצל ה„פריצים״ והידוע ביותר ביניהם היה ר׳ מנדל זווירעווער, שחי בעיירה חיי עשיר בבנינו הנהדר. הילדים התחנכו ב„חדרים״ ובבית־המדרש; ואילו בני העיירה בכלל ינקו את השפעתם הרוחנית והתרבותית מדובנא ולוצק, שאתן היתה קשורה מורוביץ על־ידי תחבורה של עגלות־סוסים.

התושבים נחלקו בהשקפותיהם לשני מחנות: חכידי אוליקה וחסידי טריסק, ולא פעם פרצו סכסוכים בין שני המחנות האלה על נוסח התפילה וכדומה, עד שבנו לעצמם שני בתי מדרש (שטיבלאך): ומשנפרדו ביניהם פרוד גמור — שקטו הרוחות. כמה „בעלי בתים״ וסתם יהודים יודעי תורה ולמדנים מופלגים היו בעיירה, שזכרם נשאר לדורות.

בסביבת מורוביץ היו גם אכרים אוקראינים ופולנים ועל כולם גברה השפעת הצ׳כים, שגם להם היה מספר מושבות בסביבה. משקיהם היו מפותחים למופת, והם היו חקלאים חרוצים ומנוסים.

בקרבת העיירה נמצאו אחוזות של גראפים פולנים מכפר דוברטין וממלינוב. הראשון היה בזבזן שנזקק לבסוף להלוואות מן היהודים וירד מנכסיו. והשני — אדם בעל מרץ כיתר בני משפ־חתו, שהם־הם היו מבוני העיירה מלינוב ומפתחיה עד כדי דחיקתם את רגלי מורוביץ שכנתה. בתקופת המלחמה העולמית (1914־1918) סבלה העיירה רבות בהיותה קרובה לחזית וכמעט נחרבה כולה, אולם לאחר המלחמה, כשעברה לרשותה של פולניה, נתאוששה והחיים בה חזרו למסלולם.

ממורוביץ יצא הסופר העברי הצעיר אהרון פירר (בן השוחט ממורוביץ) שמת בקיוב ב־1918.

הידיעות המעציבות שהגיעו מווהלין מראות שהגרמנים — הנאצים וגירוריהם החריבו את העיירה בתש״ב וישובה היהודי הושמד ונמחק.

יצחק גור־אריה

רפלובקה

כשאתה יורד מרכבת קובל־סארני, מתגלה לפניך תחנת־נתיבות יפה, ונדמה לך שנזדמנת לעיר גדולה, אולם מיד תבחין ברחובות הצרים של העיירה רפלובקה. זוהי רפלובקה החדשה (העיירה רפלובקה הישנה נמצאת במרחק 8 ק״מ מהחדשה). עגלות עומדות על יד התחנה, בצפייה שמא יבוא איזה סוחר שברצונו לנסוע לעיר סמוכה או לכפר. פה ושם עומדים אכרים עם עגלות־משא טעונות סחורות שונות, עצים להסקה, תפוחי אדמה וכו׳, שהביאו למכור ליהודי העיירה. לא רחוק מתנשאת מעשנה גבוהה, הפולטת כל היום עשן, אשר אחרי הקדירו את פני השמים, שוקע הוא למטה ונחלק לאלפי אלפים גרגרי פיח שחורים פעוטים, הנשאים באויר ונבלעים בו לאט.

זוהי המנסריה של העיירה, המפרנסת הרבה משפ־חות. לא רחוק מכאן שוכן כבוד הרחוב הראשי, ע״ש פילסודסקי. כאן צומת כל הנימים הגלויות והנסתרות, כאן תמיד תנועת אנשים מרבים שאון והמולה. כאן עורק החיים, החנויות הפתוחות תמיד לרוחה ובעליהן מצפים בו לקונה. לא רחוק מזה שתי שורות של עצים ומספר ספסלים. זהו „הפארק״, שם צעירי העיירה מבלים קצת „ברומנ־טיקה״, מכאן הרבה סמטאות ומבואות גדולים וצרים, רחבים ועמוקים, מקום הדירות של תושבי העיירה.

רובע העיר, קן העניות, נמצא תמיד במצב של תסיסה. רובם של התושבים יהודים, מסתפקים במה שיש להם. רק הנוער שואף תמיד לתמורות

ושינויים ועורג בכל לבו לימים טובים מאלה. הגלות המרה מורגשת אצלו ביתר שאת.

ובשוק — לא רחוק מתחנת הרכבת — אתה מוצא תמיד מעגל של יהודים, סוחרים ובעלי־מלאכה, המגלגלים שיחה על צרות ישראל, קצת רכילות, קצת פוליטיקה, על שעבוד מלכות וכל מיני פורעניות, ומחכים בכליון עינים לביאת המשיח, ליום שיהיה כולו טוב. כיון שמגיע זמן התפילה אז יאוצו לבית הכנסת להתפלל, אומרים תהלים, והפסוקים יוצאים מפיהם באנחות שוברות לב, ולפעמים — כשהיתה מתקבלת ידיעה על מאורעות בארץ — גם בלוית דמעות חמות.

חוץ מיהודי בית־המדרש, היו בעלי־מלאכה וסוחרים מתעסקים בעבודה ציבורית וציונית. כך התנהל שנים מספר בנק עממי להלואות בהנהלתו של בן הרב ה׳ שאול כץ שהיה גם יו״ר הועד המקומי של ההסתדרות הציונית, ואחר כך ניהל את הבנק מר טננבוים, עסקן רב פעלים ואדם מוכשר. אם כי אנשים אלה לא למדו מעולם את מקצוע הקואופרציה, בכל זאת היו נהירין להם שבילי הקואופרציה וראו ברכה בפעולותיהם לטובת העיירה. והבנק שהתעסק במתן הלואות, עסקי שטרות וכו׳ היה זמן רב לדוגמא בכל הסביבה. אנשים אלה לא ידעו את מלחמת הבחירות, אספה כללית שנתקיימה פעם בשנה נערכה בבית הכנסת, ולאחר מסירת דין־וחשבון כספי ומעשי היה מציע אחד חבר־אנשים, ומשתתפי האספה הצביעו פה אחד: „אלע״. ישיבות הועד לא היו סוערות, פה אחד היו האנשים הטובים האלה מחליטים לטובת הבנק, גם ענינים אישיים לא היו קיימים. רק צרה פעוטה היתה בבנק זה, בכל שנה היה כמעט נשאר ריוח נקי של כמה מאות זהובים, ובאספה הכללית היו מחליטים להעביר את הכסף למען הקרן הקיימת וקרן היסוד, על זה קפץ רוגזו של המבקר מטעם המרכז, שהיה בונדאי, ולא היה יכול לשאת את הדבר. בכל שנה היה בא ומתמרמר. והאסיפה הכללית היתה שוב מחליטה את שלה. עד שסוף סוף התנקם ולא הרשה למרכז לאשר הלואה לבנק, ובקושי רב עלה בידי ההנהלה לבטל את הגזירה. גם כמה ענינים ציבוריים סודרו בתוך כתלי הבנק.

הפעולה הציונית התנהלה כמעט על ידי אותם האנשים, ה״ה שאול כץ, דוד טננבוים, מיכאל ויסמן, משפחת גרובר, קויפמן וכו׳. לא מעט עזרו בפעולה הציונית מורי בית הספר המקומי, בעיקר מורי המקום ה׳ יעקב שניידר ומיכאל גרובר (כעת בארץ), שהצטיינו בעיקר בנאומיהם מלאי חום ואהבה לציונות. כפעם בפעם היו באים מווורשה שליחים לעודד פעולה ציונית, או להעביר את מפעל ההתרמה השנתית של קרן היסוד, והיה זה כעין חג בצאתם להחתים את האנשים בעלי האפשרות על שטרות לקרן היסוד.

הנוער היה מחולק למפלגות, „החלוץ״, השומר הצעיר, בית״ר, השומר הלאומי. בין יתר הפעולות התעסקו בהרקת קופסאות הקק״ל. לכל סניף היה מעון, מקום הכינוס של החברים.

התקיים גם ארגון של בעלי־המלאכה „האנדוורערקער פעראיין״ שהיו מתעסקים אף הם בפעולות ציוניות, וחשבו כיצד יכולים בעלי המקצוע לפעול למען הקרנות הלאומיות ולעלות ארצה.

רוב המשפחות היו מסועפות: הגרוברים, הקוי־פמאנים, פורטנוי, קוזק, וכו׳, קוזק על שום מה? — בזמן המלחמה העולמית תפשו הפטלורובצים את ראש המשפחה ר׳ דוד והוציאו עליו פסק דין של מות בעוון היותו יהודי בעל זקן. טרם העלותו לגרדום, פנה אליהם הישיש: „הרוצים אתם שאר־קוד בפניכם „קוזק״ (מחול)? וכשניתנה לו רשות, יצא הישיש בריקוד נלהב, מלא מרץ ושופע עלו־מים, לתמהונם הרב של הפטלורובצים; הללו שחררוהו וכנוהו בשם „קוזק״ ושם זה נשאר לעד.

חנויות סידקית (גלנטריה) לא חסרו בעיירה, בעליהן התחילו עוד לפני 12 שנה לנסוע לוורשה להזמין סחורה שונה. כמעט מכל הכפרים הסמוכים והעיירות הקטנות היו באים לעיירה לקנות סחורה. מלבד זה היו בעיירה תפרים, חייטים נגרים, נפחים, לכל אלה היה לחם לאכול ובגד ללבוש. הנפחים רוב עבודתם היתה מהאכרים, חישלו פרסות ברזל, פרזלו את הסוסים, חישקו בפסי ברזל את אופני העגלות, תיקנו גרזנים ישנים, מגרדות וכו׳. גם להם לא היתה חסרה עבודה; אולם אם זה הספיק כדי פרנסה, זו שאלה כבר יותר עדינה. בדרך כלל ידעו אנשי רפלובקה את „סוד הצמצום״, — מצמצמים בהוצאות, רק קו־שי אחד היה — ערב שבת. כמה שתקמץ — יש צו־רך בקמח ושמרים, נרות בשר ודגים, קנמון ופשטי־דה, חמין לשבת וכו׳. וכשהיו נכנסים בשבת לאיזה שהוא מיהודי העיירה נדמה שנקלעו לאיזה עשיר. השולחן היה ערוך כהלכה, והמנורה ונרות השבת, הפיקו אור לקראת שבת המלכה.

כל יום חמישי בשבוע היה נערך היריד המקומי, יהודים וגויים מכרו וקנו הדדית לקיים מה שנאמר „לכו והתפרנסו זה מזה״, היהודים היו קונים פטריות, שער חזיר, סירים, וכו׳; הגויים היו נחים בשוק במקצת אחר עבודת השבוע במאפיה אצל נח קורן, או אצל ה„קוזקים״, שם היו מקבלים גם קצת יי״ש לשמח את הלב... ולא פעם קרה שהגוי, שהיה מביא עגלה טעונה עצים — היה „אוכל״ את פדיון כל העצים... בעיקר, הצטיין ב„יריד״ ה„זא דארמא״ (הבחנם). היה זה בחור אינטליגנטי מרובנא שידע פולנית רהוטה ובמחיר זהוב אחד פולני אפשר היה להשיג אצלו כל מיני סחורות, היה נוהג כל שבוע, לפני שהתחיל להכריז על סחורתו שהיא ניתנת חינם, לזרוק מסרקות, חוטי

תפירה וכו׳ לקהל, שהצטופף סביבו, ואלה היו דוחפים אחד את השני ולפעמים גם מרביצים מכות, עד שהיו חוטפים את המתנה...

ילדי העיירה היו „ילדים שידעו מי הם״. לא „שקצים״ כרגיל, אלא רובם ילדים שלמדו בבית הספר ובחדר. רוב המשחקים היו נערכים בחצרות ובשדות, טעם פינוק לא ידעו ילדים אלה. היו חוזרים בלילות מן ה„חדר״ עם פנס, לפעמים פנס של נייר ובתוכו נר, ולפעמים פנס אמיתי עם נפט, היו משחקים בגנבים, ולצעקותיהם לא היה קץ, עד שאחד מהאבות היה יוצא ומתחיל ב„פזר״ גדול. אז היו שבים הביתה אל תפוחי האדמה ואל הגריסין, ושוכבים שנים או שלושה במיטה רעועה אז על ספה לחלום על ארץ הקודש ועל ימים טובים...

רק בית־כנסת אחד היה בעיירה, רחב, גדול, בנוי יפה, עם קישוטים מעשי ידי אמן, בו היה עובר לפני התיבה ר׳ ישראל בולבה; וגם מנין היה, כך קראו לו כי בראשיתו לא התפללו בו יותר ממנין. אחר כך התפללו בו עשרות אנשים ודוקא מהאינטליגנציה של העיר, מנין זה טולטל ממקום למקום. בו עבר לפני התיבה כמעט בקביעות ר׳ אשר ווינר שנעזר על ידי בניו, בעיקר בימים הנו־ראים. השמש ר׳ גיצל שהיה גם כורך ספרים, היה מטאטא ומכניס נקיון לבית הכנסת, מסיר תמיד את האבק מעל הספסלים, תולה מגבת נקייה לנטילת ידים, והיה מכה תמיד ביד על הבמה ומכריז בקול רם „משיב הרוח ומוריד הגשם״ או „יעלה ויבוא״. או... ר׳ פלוני מזמין לברית... או לבר־מצוה, קריאת שמע וכו׳. בעיקר היה עובד בזיעת אפים על הדלקת ה„לוקס״, עששית גדולה שהביאוה מעיר קובל. הרב ר׳ פנחס נודל היה מדי פעם בפעם נואם מעניני דיומא,נעזר במלא־כתו זו על ידי השוחט, יהודי יקר וטוב לב. לא פעם באו שד״רים מישיבות או ממוסדות ציוניים, ואלה דיברו בבית הכנסת, הלהיבו את הקהל והש־אירו רושם בל ימחה על המקשיבים.

היו גם מתי מספר קומוניסטים בעיירה שידעו להסביר, שאין העולם עומד אלא על כסף ועל עבודה, והתקופה שאנו חיים בה תעבור, ועוד מעט וכל הבנין הענקי יתמוטט ויקום עולם חדש יותר טוב ממנו, וכדי שיתמוטט דרושה התאמצות, צריך להסתער על חומותיו... לא פעם התנהלו ויכוחים חריפים בינינו לביניהם.

זוכר אני את היום בו קבלו את בית־העלמין המקומי, כי עד אז הביאו לקבורה את מתי העיירה לרפלובקה הישנה. אז בא הרבי מטריסק. החנויות היו סגורות וכל אנשי העיירה מטף ועד זקן באו לשפוך שיח לפני רבון העולמים שמקום זה ישאר שומם. אחרי כן שתו „לחיים״, ורקדו בהתלהבות חסידית. אחר־כך — בשנת 1928 בערך — קברו את המת הראשון. הדלקת פנס במשך שנה תמימה׳ ושמירה מעולה על המת, כל זה הכניס קצת קדרות לחיים האפורים והעגמומיים בלאו־הכי.

כדאי להזכיר כאן את המגיד הזקן ז״ל שהיה נוהג בין מנחה למעריב לתת שעורים ב„עין יעקב״. הוא היה למדן וידע את סוד ההסברה ליהודים פשוטים, שידעו רק תפלה.

כמעט כל משפחה היתה מבורכת בבנים. היתה בעיירה עקרה אחת, אשר תמיד היתה בוכה, לא על זה שהיא עקרה. מילא, נענשתי מן השמים, היתה טוענת, אלא מצטערת אני, שמא לא יתקיימו דברי הרבי (אשה זו נסעה לפני שנים אל הרבי, והלה הבטיח לה, שתבורך בפרי בטן).

...וכך זרמו החיים באפיקם השלו בעיירה מבלי לעבור על גדותיהם, עד הכבוש הנאצי.

אייכם, יהודי רפלובקה היקרים?

יעקב ווינר

אוסטילה (אוסטילוג)

עיירה קטנה היא במרחק כעשר וירסטאות מוולדימיר־וולינסק, השוכנת על גדות הנהר בוג. לפני כ־70 שנה היו משלחים מכאן רפסודות עצים לרוב (הסביבה עשירה ביערות) על פני הבוג לדאנציג, ומשום כך היו הבריות מכנים את העיירה בשם „דאנציג הזעירה״. עסקי היערות ויצוא העצים מהמקום היו מפותחים ביותר. סוח־רים, סוכנים, משגיחים, פקידים, פועלים, עגלו־נים וכל מיני ספקים באו, התעכבו ונסעו, נסעו וחזרו — והתנועה היתה רבה. רבים מהאוכלוסיה המקומית ומהסביבה התפרנסו על עסקים אלה והיו כאלה שעשו חיל ואף הגיעו לעשירות. נוסף לכך עסקו יהודים בחנונות ובמלאכות שונות, בדומה לעיירות אחרות, חיו את חייהם מדור דור.

ב־1847 מנתה הקהלה היהודית 1487 יהודים ובמפקד 1897 — 3212 יהודים (מבין 3590 תוש־בים), ב־1935 — למעלה מ3000 נפש יהודים.

רוב היהודים היו אנשים פשוטים וישרים, חסידי טריסק, רוז׳ין, קרלין וניסחיז׳ש.

בעיירה התגוררו האדמו״רים ר׳ מרדכילה, ר׳ פנחס ור׳ משה׳לה — מנכדי הבעש״ט, ובתקופה יותר מאוחרת — הצדיק הידוע ר׳ אליעזר׳ל ז״ל, שקרה לו אסון סמוך לקביעת מושבו בעיירה (בלכתו למקוה לטבילה מת מיתה חטופה), ומקרה זה עורר צער ואבל כבד בעיירה למשך תקופה ארוכה. בכלל חיו באוסטילה גדולים במשך הדורות.

בתי־הכנסת של העיירה:

ביהכ״נ של דנ׳כה, שנבנה על ידי אלמנת הגביר

ר׳ דן. אשה זו היתה נדבנית ויראת־שמים, ונוסף לבית־הכנסת שבנתה לזכר בעלה, החזיקה כל ימיה על השבונה אותו ואת „כלי הקודש״ שלו. כן סידרה באמצעיה את המקוה בעיירה.

בית המדרש, שקראו לו „בעלי־בתישער״ ושע־מד ברחוב וינהוזר לרגלי ההר. בבימ״ד זה היה עובר לפני התיבה בימים נוראים ר׳ וולף מטר־סצנק, תלמיד־חכם וירא־שמים ובעל קול ערב וחזק. הוא היה עוזב את קהל כפרו ויוצא להיות שליח־צבור בימים נוראים באוסטילה, אף שהיה בכפרו בית־מדרש עם מנין מתפללים קבוע.

ועוד בית־מדרש גדול היה בעיירה, שמשך את רוב המתפללים. מלבד אלה — כמה „שטיבלאך״, בתי־תפילה של חסידים לשושלותיהם השונות.

מהאנשים המצויינים בעיירה יזכרו לברכה: ר׳ מיכל שוורץ ור׳ אבא שוורץ, יהודים עשירים ונדבנים. בתיהם היו פתוחים לרווחה לנצרכים ולרעבים ושמם יצא לתהלה. כמו־כן הנגידים ר׳ יוסף שמעיה׳ס, ר׳ וולף יעקב׳ס ור׳ ליפא הגדול — אנשים יראי־שמים, גומלי חסד ועושי צדקה. שני שוחטים היו באוסטילה: ר׳ ליבוש ור׳ דוד.

ימים על שנים ישבה לה קהילת אוסטילה בשקט, גדל בה נוער, שהמשיך את מסורת אבותיו. שנות המלחמה העולמית הראשונה השפיעו לרעה על יהודי אוסטילה שמצבם היה אז קשה.

אחרי מלחמת העולם, כשנקבע גבול בין אוקר־אינה־רוסיה לבין שטח השלטון של פולניה, שביתר את חבל ווהלין, — הועבר קו הגבול ליד אוסטילה. שנוי זה פגע באופן קשה במהלך החיים באוסטילה ובפרנסות יהודיה. העיירה ירדה ורבים מתושביה היהודים עזבוה. בין הנשארים בעיירה שרר חוסר־עבודה וחוסר פרנסה.

מהראוי להזכיר שבימי שלטון הפולנים העבירו קו פסי־רכבת מלודמיר (ולדימיר־ווילינסק) לוור־שה דרך אוסטילה והקשרים על הבוג — נפסקו.

עם ההסתגלות לזמן הוטב המצב החמרי בעיירה. בית־הספר העברי — שנקרא על שמו של יעקב כהן, שנפל ברמת הכובש בארץ־ישראל בימי המאו־רעות — התרחב. שתי הספריות שהיו במקום (לספרים עבריים לחוד ולאידישאיים ואחרים לחוד) נמצאו כל הזמן בהנהלת הציונים. בבית היתומים שבמקום התחנכו 22 ילדים ועסקני המ־קום — הציונים — היו פעילים בכל המוסדות. התחנך נוער ציוני. ארגון „החלוץ״ היה חזק והת־נועה הציונית בעיירה פרחה.

בשנים ההן הוזמן לאוסטילה האדמו״ר ר׳ פיניה׳לה, חתן האדמו״ר מבלז. הוא הובא לע־יירה ברוב פאר ובכבוד מלכים. אתו באו גם הרב מבלז עם הפמליא שלו להכתרה. החגיגה שנערכה לכבודו היתה גדולה ונמשכה כמה שבועות. ר׳ פיניה׳לה ישב באוסטילה רק שנים אחדות, כיון שהעיירה שנדלדלה בינתים לא היה בכוחה להח־זיקו והוא ראה צורך לעזוב את אוסטילה ועבר לפשמישל (גליציה). בעיירה נשארו שני רבנים — הגדול בישראל ובתורה ר׳ בן־ציון רידר ור׳ יהושע שינטוף.

הנאצים ימ״ש במסע הדמים שלהם מחקו את הק״ק של יהודי אוסטילה מתחת שמי ה׳, הי״ד.

הרב דוב טקץ

אודים

צרור מכתבים וידיעות

בזמן האחרון החלו להגיע ידיעות מבני ווהלין הניצולים ומאלה שנדדו לרוסיה, ידיעות מזעזעות:

אסתר זקס מוולאדימיר־ווהלינק, כותבת במכתבה שנתקבל ביאנואר 1945 ע״י בנה בחיפה:

בני יחידי! מתביישת אנכי על שעודני חיה. בושה אני להשאר בחיים יחידה ממשפחה גדולה כזאת. אינני יודעת אם מכתבי זה יגיע לידך. החי אתה, בני? רצה הגורל ששאשר, למען אוכל להודיע את ימי הזכרון למות קדושינו היקרים.

בי״ט באלול היה הפוגרום הראשון בו נפלו אביך, סבא וסבתא, — אחריהם עוד אמרה „קדיש״ רחל׳ה. עתה גם היא איננה כבר; נספתה יחד עם ילדי טייבקה, יוחנן ומוניעק ואמך אומרת קדיש אחרי ילדיה האהובים.

היום אנו הולכים לפיאטידנה, זהו שם המקום, 7 קילומטרים מן העיר, בו קבורים קדושינו. שם קבר אחים של עשרים אלף יהודים, הייתי בזאמו־שץ, חלם, פיאסקי, לובלין, אבל לשוא. אין זכר למשפחתנו, ולידידינו. בכל מקום ומקום אתה מוצא מתי מספר נערים ונערות, ממשפחות שלמות.

הנני נמצאת יחד עם ידידתה של בתי רחל׳ה וגיסה ושני ילדים מבוגרים (ילדים קטנים לא נשארו בכלל בחיים). את בעלה של רחל׳ה, אביו ואחיו, רצחו הגרמנים ביום הראשון בלודמיר. יוחנן שלנו נפל חלל ליד הבית ומיד לאחר הפוג־רום, שנמשך 15 יום, קברנוהו בקבר העיר יחד עם יהודים רבים, ביניהם רב העיר ונכבדי העדה, שלא רצו להיות מובלים לפיאטידנה. עתה שוב אין להכיר את המקום. כל הכתובות והסימנים נלקחו. את קברו של יוחנן מצאתי בקושי רב.

הייתי רוצה לכתוב הרבה, אולם אני ממהרת כי מעט השרידים שנשארו לפליטה כבר מתאספים

ללכת לפיאטידנה. זה יומיים שמחפשים טלית וסידור לתפילה ואין מוצאים. עכשיו צא וחשוב כמה נעקרנו עם השורש. לאחר הפוגרום הראשון אמר אביך ע"ה: „אינני חושש מפני היטלר. אותי לא ישמיד. לי יש ילדים בארץ ישראל". מי יתן ואשמע לפחות מכם".

מתוך מכתב מאסתר זינמן מז'ריץ' מ־2.10.44: לצערנו הרב נשארו מעטים ויחידים מכל היהדות, אולי אחוז אחד בכל אוקראינה. אחדים יצאו לרוסיה, אחרי השחיטה הגדולה במז'ריץ' על ידי הנאצים נשארו בס"ה 20 איש. בניה בצבא האדום, בעלה ובנה הקטן נהרגו. מוסרת רשימת הנצולים. הבתים — נמחקו ונשדדו. להלן על יהדות רובנה, אין לתאר את מה שעשו קלגסי היטלר ליהודים בערים ובעיירות של ווהלין. ביום א' שבועות נהרגו 1500 איש וביום א' לסוכות תש"ב (1941) למעלה מאלף איש, הנשארים נפלו בודדים בברחם ובהסתתרם.

במכתבו של יוסף פינקל מאוסטראה מנובמבר 1944: בס"ה נשארו מכל האוכלוסיה היהודית כחמישים איש, מאלה שהצטרפו לפרטיזנים ביע־רות. כל השאר, אנשים, נשים וטף הושמדו לשמחת תושבי המקום הנוצרים ובעזרתם במי־תות משונות ואכזריות ב־3 משמרות. הראשונה במספר 3000 נפש באוגוסט 1941, השניה באוק־טובר אותה שנה והשלישית בשנת 1942. כל הנש־ארים, הרצוצים והשבורים מהאימות והזועות, שראו במו עיניהם, נמצאים בצרה ובמצוקה ויש צורך בהגשת עזרה דחופה להם.

מתוך מכתב מאת סלומון צס, פייגה, וולף ויצחק מאוליקה, מיום 5.10.44. — את עוצם הזוועה וגודל השואה שעברו על עיירתנו אין לתאר. די להגיד, כי מתוך ששת אלפים יהודים נשארה בחיים משפחה אחת בלבד בת 4 נפשות. ואף זה נחשב לפלא ולנס גדול כל כך, עד שרבים מעמי הארץ, תושבי הכפרים הסמוכים, באו לחזות במו עיניהם את פני הקדושים, אשר נשארו בחיים והמבול של הרג ואבדן לא נגע בהם, „אין זאת — אמרו — כי מלאכים ירדו מן השמים להגן עליכם". אנו מחכים בקוצר רוח לידיעותיכם הטלגרפיות.

מר יסינוביץ, פליט מלבוב, הנמצא כעת בחיפה־הדר הכרמל, מוסר, שבתקופת 5 השנים של הכבוש הגרמני נפגש עם אנשי רובנה אלה:

1. ורנר, סוחר דגים; 2. ברמן, צלם; 3. וינוגרד, שני אחים מסגרים; 4. קפשוק, סוחר. כ"כ נפגש בלובלין ב־1943 עם בנו ריכטר ושתי אחיותיו מרובנה.

ציפה שפרברג מאלכסנדריה כותבת: נשארה עם אחותה בחיים שכולות ממשפחתן. יחד עם אחרים הסתתרה ביערות במשך שלוש שנים. מבני העי־יירה נשארו רק אי־אלה נשמות אומללות. היא מחפשת קרובים וחותמת: „יתומה אומללה".

מכתב שהגיע מאת פינחס טינה מרובנה לא"י בינואר 1945, מוסר ידיעות על הטבח והשחיטות האיומות שעשו הגרמנים לאחר הכיבוש. הוא מוסיף כמה דברים, שיש בהם מתיאור ההווי הנו־כחי בערים, שנכבשו בחזרה על ידי הרוסים.

בדרך כלל נשאר בווהלין כחצי אחוז מן האוכ־לוסיה היהודית. ניצלו מתושבי העיירות אלה שהצטרפו לפארטיזנים, 40—50 איש מכל עיירה. גם כותב המכתב היה במשך 18 חודש בפלוגת פארטיזנים מיוחדת. מ־36.000 יהודי רובנו נשארו כ־30 יהודים. לרובנו נתכנסו כל שיירי היהודים מן העיירות הקטנות. מרוב המשפחות היהודיות לא נשאר זכר. אנו הנשארים תועים בין הרחובות, בין תלי הלבנים והעשב שעלה ביניהן. לבעל המכתב אחות בתל אביב ושמה פריידל זאקס.

מכם מגיעים לכאן הרבה מכתבים וחבילות, אך טוב היה מכל, אילו יכולנו להתראות אתכם. המנהיגים שלנו אינם יודעים, כנראה, שאין לנו מה לעשות פה. ובמקום זה שולחים לנו חבילות. ל„כפרות" עם כל החבילות האלה...

גולדה וינשטוק מרובנה במכתב מאוקטובר 1944 מודיעה על הרג היהודים ברובנה ומחפשת את בנה יעקב וינשטוק שגר בירושלים רח' יפו ובן־יהודה.

במכתב מרחל ברונשטין מסרני מיום 28.10.44. בין השאר: צר לה שנשארה יחידה בחיים מכל המשפחה. שלוש שנים נמצאה ברוסיה התיכונית וסבלה שם עד שחזרה לעיירתה, ששוחררה על ידי הצבא האדום. העיירה הרוסה עד שקשה להכירה. מודיעה על פרטיזנים ופעולותיהם. מבק־שת עזרה ומכתבים.

גד רוזנבלט מסופיובקה, הנמצא ברוקיטנה, מו־ריע לאחיו בארץ ישראל, כי הוא ועוד 45 יהודים מסופיובקה ומאיגנטובקה ברחו לפני ההשמדה לתוך היערות וארגנו פלוגת פרטיזנים יהודיים. אחרי הטבח הראשון נתוספו עליהם עוד 300—400 איש מהיערות הללו ומהסביבה ובמשך הזמן התפזרו. בקיברצי נמצאים כ־40 איש מבני סופיובקה.

ברוניה גולדשטין מלוצק (כעת בקיוב רח' טורגניבסקיה מס' 72 דירה 2) במכתבה מיום 29.11.44 דרך רובנה מחפשת את דודה יעקב שמואל גולדשטין, הגר בתל אביב.

תמצית ממכתב שנתקבל מלובומיל:

יהודה, הנך היחידי שנשארת לי. כתוב אל אחי יעקב וספר לו על הטרגדיה הנוראה שלנו! ספר לו שנשארתי יחידי מכל המשפחה הגדולה, שקברי הורי אינם נמצאים יחד, שהאחים והאחיות שלנו מפוזרים על שדות ווהלין הגדולים, שהקברים שלהם פתוחים ושותתים עוד עד היום דם חם. יקירי, מסור לו שאת בנו הטהור, בנימין, בן החמש, קברו ערום יחד עם אמו הקדושה זלדה. אמור לו שאחותו צפורה נקברה למרגלותיה של אמה. נוצרים טובים רחמו עליהן. את אביו יחד עם האח משה השמידו עוד בשנת 1941 יחד עם הסבא שלכם קורנפלד. יהודה, כתוב לו על האבל הגדול שלנו, מסור לו על ה„יזכור" הקדוש שלנו. ידע גם הוא את הכאב הנורא שלנו, מפני שעליו לדרוש נקמה! כתוב לו שאני נוסע לדונבאס (רוסיה) ללמוד מכונאות ואחרי כן יש בדעתי להתראות אתו, עם אחי היחיד שנשאר בחיים. יהודה! אתה הנך האב, הנך המדריך שלי, אתה בא מחחזית, מהמקום שנקמת את דמנו השותת, והתנקמת במשמיד עמנו. כתוב אליו שפצוע באתי הראשון על בית הקברות בלובומיל, שאחרי כן מצאתי אותך בבית החולים יחד עם חיילים פצועים מהצבא האדום... תספר לו על שלוש שנות חייך בחזית. אמור לו שבעוד ששה ימים הנך יוצא למקום ששם הלב דופק יותר חזק מתותחים. שם תשלם בעד אשתך, ילדיך, בעד אחותך היפה ברכה, בעד סבא, סבתא, בעד אמי היקרה, בעד החברים והחברות והמכירים, בעד נהרות הדם של עמנו שנשפכו. תמסור שם לקרור בים שהאחות שלהם אינה בחיים, שהורי יוסף אינם בחיים וגם הוריו ואחיותיו של שליברט נהרגו בידי אותם הרוצחים. אמור להם שילדים, יחידי סגולה, היו נחבאים עמוק בבורות במשך שנתיים, ושמתוך 8000 איש לא נשארו יותר משנים־עשר (12). מסור לו שאנחנו היחידים האומללים מסתובבים בחוצות העיר ומחכים למלה חיה ממנו.

בלובומיל נשארו בחיים: משה ליפטיץ, אחיו הקטן, בנו של סובול, אברהם קליין, בנו של יעקב רייז, יעקב רייז, ועוד אחדים — בלתי שפויים בדעתם.

בוזיה דייצ'מן מדובנא כותבת לגילה בינשטוק בתל־אביב.

הרבה עבר עלי, בשנים האחרונות ויש לי לספר כ"כ הרבה שאינני יודעת במה להתחיל. ראשית — שאחרי צרות רבות ואיומות נשארתי יחידה מכל בני משפחתי. ודאי קראת ושמעת מה שעוללו הרוצחים הגרמנים לבני עמנו בכל מקומות כבושם ובאוקרינה. הם התעללו באופן איום ביחוד ביהודים. מיליוני אחים ואחיות אבדו בידי הפשיסטים, שהרגו את מיטב ורוב בני האומה, שדדו כל דבר ערך, הציתו, השחיתו הכל, אילו באת לדובנא — לא היית מכירה את העיר. אני שבורה ורצוצה.

ע"פ ידיעות שהגיעו ליוצאי קליבאן בארץ ניצלו כמה מבני קליבאן שעזבו את העיירה לפני הטבח ההמוני, ומהם נודעו עד כה השמות: זיסיה וסוניה קופרברג, בנימין צ'ובוק, וואווה חוה רופא, אברהם וליב קירז'נר, יעקב פינקל, שמואל גלפנבוים, בריל טרביז'ניק, ב. יפלוטר, נחמיה שמש, יוסיל גורנשטין, אריה, דוד ואליהו ליפר, נחום גורביץ, אהרון ניימן, דובה קרמן, חנה הוסטר, ח. יומשצ'יק, שמואל ומישה אכטנבוים, פרץ דיכסטיאר, יעקב שפירא, יונה קרופניק ויוכה (יוכבד) מסליאנקה.

מלבד אלה — עוד מספר מכתבים הגיע לארץ מאת שרידי ווהלין במקומות שונים.

קול קורא ליוצאי ווהלין!

נוכח גודל השואה שניתכה על ראש היהדות ועל ראשם של יהודי ווהלין בתוכה, הננו פונים לכל יוצאי ווהלין באשר הם שם בקריאה:

א. ליכוד

— התלכדו סביב ארגונכם — ארגון יוצאי ווהלין בא"י.

ב. קשר

תנו יד אחים לפליטי ווהלין הנעים ונדים בעולם ועזרו להם ליצור קשר עם קרוביהם.

ג. עזרה

הושיטו עזרה לשרידים בחומר וברוח. סייעו בידם לעלות ולהקלט במולדת.

ד. הנצחה

אספו חומר בשביל ארכיון ווהלין להנצחת זכרה של יהדות ווהלין.

ה. פרסום

קראו ושמרו את „ילקוט ווהלין" בו מתפרסם החומר החשוב המתרכז בארכיון ווהלין.

ארגון יוצאי ווהלין בארץ־ישראל

א"י, תל־אביב, רח' לילינבלום 15

בכל עניני המערכת „ילקוט ווהלין" יש לפנות למר אריה אבטיחי,
תל־אביב, רח׳ נחמני 19

הערת המערכת:
הקובץ א׳ „ילקוט ווהלין" שבכרך ראשון נדפס במהדורה חדשה מתוקנת ומושלמת.

ארגון יוצאי ווהלין, בא״י (אגודה רשומה) ועדת הארכיון של ווהלין, תל־אביב,
רח׳ לילנבלום, 15. המערכת — תל־אביב רח׳ ברנר 12 בבית״ס „אור" טלפ. 4353.
דפוס מל״ן בע״מ, ת״א, רח׳ הלל הזקן 6.

ווהליו בבנינה ובחורבנה

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

ב. — פנימי — תמוז תש״ה

התוכן:

א. מפת ווהלין וסביבותיה	ח. ב. אילון	1
ב. ווהלין (המשך)	י. נתנאלי—רותמן	1—2
ג. לבי לווהלין יזעק...	מיכאל גרובר	3—4
ד. לוצק	בנימין גרושבסקי	4—6
ה. קובל	אריה מזא״ה	7—9
ו. אוסטראה (המשך)	ח. ב. אילון	9—11
ז. דובנא רבתי (המשך)	ב. אלימלך	11—13
ח. קרמניץ (המשך)	י. רוכל	13—15
ט. רובנה (פרק שני)	א. אבטיחי—הדרי	15—17
י. דומברוביצה (המשך)	שמואל זלצמן	18—19
יא. אמילצ׳ינה	גדליהו לוי	20—21
יב. רוזישצה	א. רוזין	21—22
יג אוסובה	פנחס ספירשטין	23—24
יד. סוקיליה	שמעון כהן	24
טו. איגנטובקה (לוזישט)	א. ברקאי (בוראק)	25
טז. קולקי	א. שטרנברג	26—27
יז. טרוינובקה	מנחם מלמד	27
יח. קרסילוב	ישראל סבוראי (טרבריר)	28
יט. זכרונות חייל—איש קוריץ	נחום זפרן	29
כ. דוד גרשטין	מ. י. ו.	29
כא. דראז׳נה	בן־ציון שליפשטין	30
כב. פרטיזן יהודי על רובנה	מדבריו של א. ל.	30—31
כג. צרור מכתבים והערות	ארגון יוצאי ווהלין בא״י	32

ילקוט ווהלין

מפת ווהלין וסביבותיה מאת ח. ב. אילון

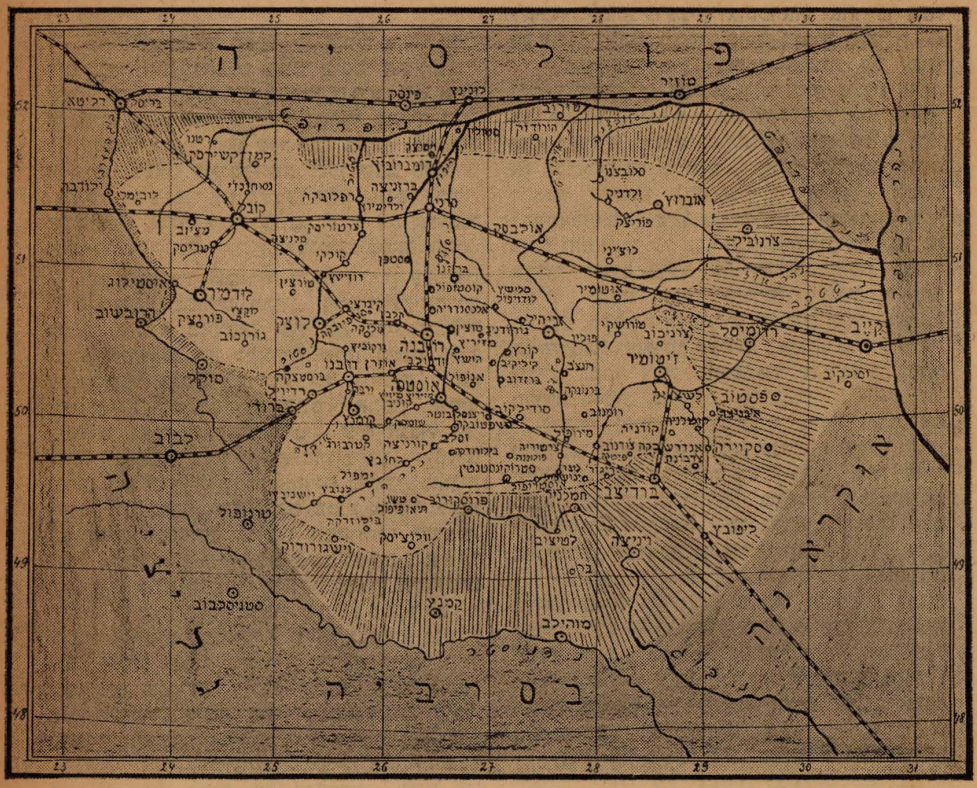

ווהלין

(המשך)

ראשית הישוב היהודי.

הישוב היהודי בגולת אירופה, לכל ארצותיה ואזוריה, כרוך היה כמעט תמיד בהתפתחות מדינית ושלטונית מסוימת. כל התישבות, או הסתננות של עדה יהודית בימי הבינים, לא בוצעה באירופה ע"י יזמה ישבנית בשטחי ארץ בלתי־נושבת. עפ"י עצם מהותם לא יכלו היהודים לבצע מפעל התישבות על אדמה נכריה מאז ימי גלות בבל. אבותינו גם לא האמינו בשום פנים ואופן בערך הקיים של חייהם הממ־שיים והמעשיים וראו בהם רק תקופת מעבר. משום כך לא איכפת להם מי הוא ה„שררה" על אדמת הנכר, ובלבד שתתקיים „שררה" כל שהיא, יהי זה נסיך, „קראל", או ראש „דולבים" או „ווהלינים", „כגן" של כוזרים או „קניאז" של רוסים.

וכיון שכך הוא, ויען שמלאכת העבודה של שירוש יערות, עקירת שרשים והפיכת אדמת־בור לארץ נושבת כבר בוצעה, איך שהוא, בידי אח־רים, ומשום שכל השבטים הקדמונים באירופה ביססו את קיומם על משטר פיאודלי, בו היה

הקנין העיקרי והחשוב תפיסת הנכסים הלא־נדים, הקרקעות וכל הקשור בהן, הרי שקו הק־ליטה היהודית צומצם בדרך כלל והוגדר כבר מלכתחילה בעיקר בהתישבות עירונית, תווך בהעברת נכסים מטלטלים וסיפוק התצרוכת של השכבות השליטות. כזאת היתה ההתישבות של יהודים בכל מקום אחר, וכאלה היו יסודותיה גם בווהלין.

בתחילת המאה העשירית נגמרו נדודי הע־מים בנפה זאת ונתבלט ביותר היסוד הסלאבי, שעליו מדבר הגיאוגרף הערבי מסעודי. איזה סלאבים, קשה לקבוע. שהרי אחרי תהליך הגי־דול והעיצוב של 900 שנה, גם בימינו סלאבים אלה הם בעצם בני־בלי־שם, שכן שמם המובחר „אוקראינים" אין משמעו אלא „אנשי־גבול", והוא שוב אינו אומר כלום. ידוע רק שהיסוד הסלאבי גבר על יתר האלמנטים במאה ההיא.

בסוף המאה העשירית היתה ווהלין עצמאית תחת הנהגת נסיכים מקיוב. ולאדימיר הקדוש מקיוב הושיב בנסיכות זאת את בנו וסיוולוד וצאצאיו משלו בה כמאתים שנה. בשנת 1336 עוברת כל הנפה למרותה של נסיכות ליטא, שעקבותיה נודעים עד היום; ארמון הנסיך לובארט בעיר לוצק, וראדיביל, עיר הגבול הז־עירה הסמוכה לברודי (היא רדזיבילוב), מעידים ששתי הערים הן ליטאיות טהורות ביסודן. באוניה הלובלינית משנת 1569, בה בוצע איחוד ליטא עם פולין, נספחים שלשת המחוזות: לודמיר, לוצק וקרמניץ לממלכה הפולנית האדי־רה, ורק שנתים אחרי חלוקת פולין השלישית בשנת 1795 אורגנה ווהלין כחטיבה רוסית אדמיניסטרטיבית וחולקה ל־10 גלילות ובשנת 1799 הוגדל מספר גלילותיה עד 12, היינו: גליל אוסטראה, אוברוץ, דובנא, זויהיל, זסלב, ז'יטו־מיר, לודמיר, לוצק, סטרו־קונסטנטינוב, קובל, קרמניץ ורובנה.

יש לשער שישוב יהודי קדום התקיים כבר בווהלין בסוף המאה הארבע־עשרה, קרוב לו־דאי בעיר לודמיר. אם נכונה ההשערה של ההיסטוריקן ד"ר שיפר, שהישוב היהודי בליטא, ווהלין וגליציה המזרחית, יסודו בהגירה מן הד־רום (קרים) ומן המזרח הדרומי, היינו מממלכת כזריה, הרי היו שרשים רבים של התישבותנו בווהלין נעוצים בזרמי הגירה אלה. ויתכן שמן המערב ומן המזרח גם יחד נהרו שמה יהודים מתישבים. אידיש ועברי־טיטש, ששימשו בפינו מאות בשנים כלשון־אם (מאמע־לשון), יעידו על הגירה מנפות הריין וגרמניה הדרומית, וש־מות הנשים כגון: זלאטע, סלאבא, בילא, טשרנא, ופתגמים וניבים שאולים מלשונות סלביות יוכלו לשמש ראיה למציאות יהודים דוברי סלאבית מימים קדמונים. הפולקלור הווהליני היהודי שמר על שאריות קדמוניות של דברי שיר תלת־לשו־ניים, אידיש, עברית ואוקראינית; זכורים עדיין מפי עוללים דברי זמר שזקנתם מופלגת, כמין שירי קוליאדה של עכו"ם ששמענום בילדותנו, וגם הם עדים על קשר מהודק בינינו לבין ווהלין.

על כל פנים ברי שבמאה הט"ו התקיימו כבר קהלות נכבדות בווהלין ובראשן קהלות לודמיר, לוצק, קרמניץ ואוסטראה, ואחר־כך נוס־פו עליהן דובנא רבתי, קובל, רובנה ואחרות.

מתוך דיון בועד ארבע ארצות על עניני ווהלין שהתקיים בעירה ווישנוביץ בשנת 1635, אנו למדים שר' יו"ט ליפמן הלר (בעל התוסיו"ט), מרא דאתרא בלודמיר, התלונן מרה על כי רבו אז הקופצים על משרות „רבנות" בעירות שונות, וראשי הפלכים (הווייבודים) ומושלי המחוז (הסטארוסטים) עשו מסחר וקנין במשרות „רב־נות" והתעשרו עליהן; ה„תוספות־יו"ט" קבל אז סמכות מטעם הועד של קהלות ווהלין לעמוד בפרץ ולאסור קנית משרות רבנות, שהיתה בעוכרי הקהלות השונות. ישיבות ועד „הכנסת הווהלינית" התקימו בעירות: קוזין, קוריץ וויש־נוביץ. עיקר התעסקותם של הפרנסים היתה חלוקת המסים הצודקת.

יהודי ווהלין היוו קבוץ עממי ניכר, אם לדון לפי הספירה הפולנית שנערכה באופן רשמי מטעם המדינה הפולנית בשנת 1765, שנה לאחר בטול ועדי כנסת־ישראל בווהלין ע"י הרשות (Kongres Żydowski, כן נקראו הועדים ההם בפרסומים הממלכתיים הרשמיים).

ספירה זו קובעת שבשלשת המחוזות העיקריים, היינו לוצק, לודמיר וקרמניץ, נמנו: במחוז לוצק — 23,322 יהודים, שישבו ב־51 עיר ועירה וב־960 כפרים; במחוז לודמיר — 7.421 יהודים, שישבו ב־16 עיר ועירה וב־305 כפרים; במחוז קרמניץ — 20.993 יהודים, שישבו ב־49 עיר ועירה וב־848 כפרים.

בס"ה חיו בשנת 1765 במחוזות אלה 51.736 יהודים ב־116 עיר ועירה וב־2113 כפרים.

מענין ביותר הוא פזור הישוב היהודי באלפי כפרים, שצומצם עד לאפס ע"י הרשות הרוסית לפני כיובל שנים. אם אנו מתפלאים כיום על שפע הרעננות והחיוניות של יהדות ווהלין, אשר נתנה אותותיה בשירה העברית והאידית, בארגון החיים הצבוריים ובמפעלי חלו־ציות מרובים, הרי עלינו לזכור שיהדות זו כפ־רית היתה מעיקרא, דבוקה לקרקע ושרשית בע־צם מהותה; ש„הישובניק" הווהליני היה סמלה המובהק הרבה מאות שנים, כך שבגלל שבתה פעם במרחבי השדה והתעסקותה בחקלאות ות־נובת־השדה עמד טעמה בה וריחה לא נמר.

י. נתנאלי־רותחן

(המשך יבוא)

לבי לווהלין יזעק...

ברגשות מעורבים הנני מעלה את זכר ווה־לין ואת זכרו של מקום מולדתי — רפלובקה. מצד אחד — זכרונות הילדות הנעימים, ראשית הראיה בעולם ומלואו, היער ומחמדיו הגנוזים, — ומאידך תמונות־בלהות שקלט הלב: גירושים אכזריים דחופים (בימי שלטון הצאר ברוסיה נתקיים שם הישוב היהודי באיסור, כי על כן חרג המושב הצעיר שצמח ע״י תחנת הרכבת — מ„תחום המושב״ החוקי), אוירה חדורת אימה של פרעות בימי הנסיגה של המלחמה הקודמת ואח״כ בימי השלטונות החולפים לבקרים, ולב־סוף מצוקה חמרית של האוכלוסיה היהודית בימי השלום שבין המלחמה הראשונה לזו השניה ש:ה עכשיו נסתיימה, עקב ירידת „עסק היערות״, המקצוע העיקרי של יהודי הסביבה.

מתקנא אנכי תמיד בתיאורים האידיאליים של העיירה היהודית; סופרי הדור ראו את האור הפנימי מבעד לאופל החיצוני, לא כן אנכי: התוגה מאפילה על החדוה, הזועות על השלוה. אם הגלות היא גלות בכל מקום — הרי גלות זו לא נתנה בעיירה המסורתית־הסטטית את אותו־תיה האיומים כמו במושב החדש, במקום שהנכר העוין אפף את ההויה היהודית וירעילנה ברעל שטנים...

מכאן אולי הסבה של ציוניותו המושלמת של המושב רפלובקה. בעוד שהעיירות שרכו להן את דרכי חייהן המסורתיים — בית־הכנסת, החדר, דרשת הרב וכו׳, — הרי כאן — ברפ־לובקה — היתה מציאות רוחנית אחרת: בית־ספר עברי מיסודה של „תרבות״, פעולה אקטיבית למען הקרנות הלאומיות, ספריה עשירה ועל הכל הרצאות על נושאים ציוניים, ספרו־תיים וכד׳. רוח הזרות, רוח הסבל היהודי הגבירו את ההרגשה האינסטינקטיבית הלאומית, רוחה של ארץ־ישראל החדשה אפפה את החיים הפני־מיים במיוחד, כנראה, במקומות הקטנים הבודד־דים.

ומרפלובקה לצ׳רטוריסק. מהיכן באה הרוח לתושבי עיירה נידחת זו להתקין בעיירתם חנוך עברי־ציוני דוקא? מנין הרצון לעזוב את החדר הישן, לבעוט בבית־הספר הזר, לא להגרר אחרי התעמולה של האידישאים ולתבוע חנוך עברי שלם? שני המורים הצעירים שהובאו להתם היו בעצמם עדיין בבחינת „תלמידים״ ואעפ״י כן כמה מרץ הבליטו בהתגברם על כל הקשיים, וכמה שמח הלב כאשר הוקם המוסד סוף סוף בדירה שהגג שלה טרם היה מכוסה והרצפה טרם הותקנה לשמוש. אך השמחה היתה רק עדי רגע. באחד הימים הופיע מנהל ביה״ס הפולני ואתו שוטר, סגרו את ביה״ס ואת המורים מסרו לדין. בסופו של דבר דעך „הכוכב הנדח שהאיר את האפלה״, לא קמה הרוח בתושבי המקום ללחום על קיומו של החנוך העברי בגורמים החיצו־ניים, והנסיון של בי״ס עברי הפך לאפיזודה בצ׳רטוריסק.

לעומת זה בעיירה סטפאן, שעל הנהר הורין, נתאקלם הנסיון והיה למציאות. ה„כוכב״ העברי עלה שם, נדלק ולא כבה. אכן זהו פלא: באותה עיירה התקיים בי״ס ממשלתי־פולני לילדי יש־ראל, הלמוד בו היה חנם, המוסד היה מצויד בכל המכשירים במדה מרובה, והנה קמה פתאום רוח בעיירה לאמר: „הבו לנו בית־ספר עברי״ — אמרו ועשו. כל ההתנגדות, האיומים מבחוץ והקשיים בפנים — לא צננו את ההתלהבות הלאומית. ביה״ס העברי קם ויהי לעובדה חיה! עד היום שמור בלבי זכרון ממסבת הפרידה שנערכה שם למורה, חניך ביהמ״ד „תרבות״ בוילנה, שעשה בעיירה רק חדשים מספר כדי להכשיר את הקרקע לבית־הספר העברי. „נס גדול קרה בסטפן — במשך חדשים מספר הפכה העירה כולה לעברית, לציונית — פגה ההתבול־לות שפשתה בקרב העיירה״ — — הסמינריסט הצעיר חייך אז למחמאה וקבל אותה כהגזמה — אך כעת לאור הלהבות הרי הוא שואל לעצמו: האם לא נבואה היא שנזרקה מפיו של הנואם? וכי אין זה נס — רוח הציונות־העברית שהחלה פועמת בנוער ומשכתהו לעליה, למקור הלאומי — — — מי יודע אולי רוח זו המתיקה את היסורים על ההולכים אלי־מות, בשוותם לנגד עיני רוחם, כי אי־שם נרקמת הלאה ההיסטוריה הנצחית של האומה במולדתה. — — —

והנה זדולבונוב. בנגוד לכל העיירות והערים הווהלינאיות — שישובן היהודי היווה חלק הארי של האוכלוסיה הכללית — היה כאן הישוב היהודי בטל בששים בין האוכלוסיה המגוונת של אוקראינים, רוסים, פולנים, גרמנים, צ׳כים וכו׳. עובדה זו הטביעה את חותמה על העירה היהודית — עד כדי כך שאורח־החיים של יהודי המקום הזה היה חילוני לחלוטין... רק קודש־קדשים אחד היה בזדולבונוב: ביה״ס העברי. באיזו מסירות טפלו בחנוך העברי השלם של ילדי־המקום ראשי הקהלה, כמו מר גינזבורג, מר מילהלטר, מר שנרר ומר מילמיסטר ורבים רבים אחרים. אמנם ה„אהבה היתרה״ הפכה לעתים ל„מחלוקת״, שעלולה היתה לסכן את ביה״ס — — אך הדאגה הנאמנה גברה על הכל — והמוסד נתקיים קיום של קבע ויציבות...

ואחרון־אחרון: קובל. רק שנה בליתי בה,

כמורה לספרות בגמנסיה „תרבות". לא הספקתי לחדור לתוך־תוכם של חיי המקום. אך עמדתי תוהה על חזיון אחד: בעיר ואם זו היה קיים הלך־רוח אחיד, הלך־רוח ציוני־עברי. הקהלה היתה ציונית, הבנק היהודי — הנהלתו היתה ציונית, העתון המקומי „קאוולער שטימע" הק־דיש את רוב מאמריו וידיעותיו לא לעיר קובל, כי אם לארץ־ישראל הרחוקה — ועל הכל: גמנסיה עברית „תרבות" בעלת 8 כתות מלאות, 2 בתי ספר עבריים, גן ילדים, ספריה וכו' — — — היו אמנם נסיונות של חנוך זר, במשך זמן קצר נתקיים גם בי"ס אידישאי — אך אלו היו יוצאי דופן וקיומם היה עלוב — — — לא הרגישו בהם כל עיקר. הרחוב היה ציוני — הכל נשם אוירא דא"י של מעלה וא"י של מטה.

נוהגים לזלזל בווהלין. אומרים שווהלין לא הצטיינה מעולם כמקום של תורה, נעדרו בה ישיבות גדולות וגם לא הוציאה מתוכה בדורות האחרונים מנהיגים בעלי שם, לא הקימה מרכז ספרותי־אמנותי וכדומה. היא שימשה כמרכז להשפעה מני חוץ לכל מיני ארגונים ורעיונות, ל„שטח מחיה" רוחני — עבור העתונות, הספ־רות, התיאטרון והמפלגות, שהגיעו מפולין, מליטא או מאוקראינה — — במלה אחת, יהדות זו היתה נחשבת — לדעת רבים — „עם האר־צית" במדה מסוימת. ויתכן שאולי היה קורטוב של אמת בדעה זו, אעפ"י שדי להזכיר רק 4 שמות כדי לשנות את הדעה המקובלת: א) המרש"א — רבה של אוסטריה, ב) הריב"ל — מקרמניץ, ג) המגיד מדובנא — ואחרון אחרון — ד) ח. נ. ביאליק — — ברם היה בה בווהלין שטח אחד, שבו עלתה על כל — היא היתה ציונית־עברית בכל מאת אחוזיה. בשום גליל לא נקלטה הציונות להלכה ולמצוות־מעשיות כמו בווהלין. מתנגדי הציונות ראו בחזיון הזה — של „סטיה" כביכול — סימן של התפת־חות נחשלת, אך לאמתו של דבר — היתה הסבה אחרת. יהדות פרימיטיבית זו הרגישה באורח אינסטינקטיבי, כי כאן, באי־רציונליות העברית־הציונית, אצור שורש נשמתה של היהדות, שאלו הם יסודותיה הנצחיים של האו־מה — ומשום כך נדבקה בהם בדבק חזק ואיתן. ההיתה זאת הרגשה של הסערה הקרובה לבוא? האם היה זה גילוי של הצפוי בעתיד לא רחוק? האם מקרה הוא הדבר, שיהדות ווהלין היתה מוכנה תמיד לחסולה ע"י עליה המונית ארצה; האם מקרה הוא, שווהלין תרמה לתנועה החלוצית חומר אנושי חשוב באיכות ובכמות — עוד בימים כשגלילות אחרים טרם נתעוררו לעליה!?

אכן הרגשה לאומית איתנה קננה ביהדות ווהלין. היא לא נתעה להאמין באידיאולוגיה הגלותית של הפולקיזם והבונדיזם, היא לא נת־פתתה ולא הלכה שולל אחרי התרבות הזרה, אף לא אחרי האידישיזם ה„הגיוני" כביכול — — — היא הרגישה ש„ההוה" השקט איננו אלא אפיזודה קצרה בין סערה לסערה — ומכאן התלהבותה לציונות ולתרבות הנצחית של האומה.

לבי לווהלין יזעק...

מיכאל גרובר

לוצק

לוצק, עיר מחוז בווהלין, לפנים העיר הרא־שית בחבל, שוכנת על נהר סטיר. עתיקת יומין היא; נוסדה בשנת 1000. גם הקהילה היהודית בה — אחת הקהילות העתיקות בווהלין היא. לפי מסורת אחת גרו לפני 600 שנה יהודים במקום הכפר זדיצין, ועל כך מעידות מצבות ששרדו בבית העלמין העתיק במקום. והנה מסי־בות בלתי ידועות עבר הישוב היהודי משם לכפר הסמוך נידב ואחרי זמן־מה התחילו להקים ישוב בסביבת הכפר הזה, במקום שהדוכס לוברט הקים לו מבצר, וקראו לו לוצק. אז עברו היהודים מזדיצין ונידב ללוצק.

בכתב־הזכויות שניתן מטעם המלך הפולני ולדיסלב יגילו בשנת 1432 לכל תושבי העיר בני האומות השונות, נאמר: „ואשר ליהודים ולארמנים — הרי ניתנות להם אותן הזכויות שמהן נהנים היהודים והארמנים היושבים על אדמות קרקוב ולבוב שלנו".

גירוש היהודים מליטא פגע גם ביהודי לוצק, ואולם עם שובם לעירם (1503) מתחילה הקהלה לגדול ולהתפתח שוב, ואז גם אושרו מחדש אותן הזכויות ע"י פתשגן הכתב שניתן מאת זיגמונט הראשון בשנת 1507. ואף גם בשנת 1556 פרסם הנסיך זיגמונט אוגוסט הצהרה על מתן זכויות אזרחיות ליהודים ולקראים, ושם נאמר: „אין אנו רוצים שהם (היהודים והקראים) — עם כל חסרונותיהם ותכונותיהם המוזרות — יעזבו את המקום הזה".

בפרוע פרעות ביהודי אוקראינה, בשנות ת"ח־ת"ט (1648/9) נהרגו בלוצק הרבה יהודים ונחרבו בתים רבים עד היסוד; מתוך 84 בתים יהודיים אז — נשארו רק 29, ומתוך 20 בתים של קראים נשארו 3. — ואולם לאט־לאט התאוששו היהודים מאסונם, הקימו את הריסותיהם, בנו

את החרבות והתחילו לפתח מחדש את המסחר, ובעיקר את ענפי ההלבשה וההנעלה. גם השלטונות „נטו חסד" ליהודים והפחיתו להם את תשלומי המס עד כדי שליש של המס הכללי, שכן בין בעלי־הבתים היוו היהודים רק שליש...

כעיר מרכזית בווהלין תפסה לוצק מקום מכובד בחיים הדתיים והרוחניים; קהלת לוצק היתה אחת מארבע הקהלות הראשיות שבווהלין, ששלחו צירים לועד הגלילי ולועד ארבע ארצות.

במחצית הראשונה של המאה ה־17 נוסדה כאן ישיבה בראשותו של הרב יעקב שור, מחבר הספר „פלפלא חריפתא". בפנקס „ועד ארבע ארצות" נזכר בין מנהיגי הגליל הווהלינאי גם שמו של הירש מלוצק. במחצית השניה של המאה ה־17 ישב על כסא הרבנות הרב יחיאל הלפרין, המכונה „יחיאל הגדול"; במאה ה־18 תפסו את כסא הרבנות הרב אליקים גציל, הרב מרדכי בן שלמה והרב יהודה זאב בן טוביאס.

בלוצק נולד (בסוף המאה ה־17) המלומד הקראי מר שמחה יצחק לוצקי, מחבר הספרים: „ראשית חכמה", „הליכות עולם" ועוד.

ארגון מיוחד של החייטים היהודים התקיים בלוצק והתנהל כחברה מיוחדת עם פנקס משלה בו נרשמו—משנת תפ"א—תקנות, החלטות ועוד *).

*) העתק הפנקס נתפרסם ב„המליץ" 9—1878.

בשנת 1795, עם חלוקת פולין השלישית, עברה לוצק בין שאר חבלי הספר המזרחיים של פולין תחת שלטון רוסיה. מאז התחילה תקופה חדשה בחיי היהודים.

בשנת 1844 נתפרסם ע"י המיניסטר הרוסי הצורר איגנטייב חוק האוסר על יהודים לגור במקומות שבשטח 50 וירסטאות מהגבול, פרט לאלה שנולדו שם. לוצק נכנסה לתחום הזה, אם כי—לאמתו של דבר—היא רחוקה מהגבול האוסטרי יותר מ־50 וירסטאות. גזירת רשע זאת פגעה כמובן קשה ביהודים שהתאחזו בעיר. התחילו בהשתדלויות רבות על ביטול האיסור, הוכיחו באותות ובמופתים, שהמרחק מלוצק עד הגבול הוא למעלה מהנאמר בחוק — אולם ללא הועיל, וגזירת הגירוש היתה מרחפת ימים רבים על ראשם של רבים מהתושבים היהודים. אך פתאום עמד רוח והצלה ממקום אחר, ומה שעשה הזמן לא עשו ההשתדלויות; ביום בהיר אחד נתפרסם חוק המבטל את החוק הקודם, ומחזיר את המצב לקדמותו. שאלת העקירה ממושבות התחום המוגבל פגה חריפותה וגם יהודי לוצק נשמו לרווחה.

לפי המפקד בשנת 1847 חיו במחוז לוצק 12417 יהודים, מהם בלוצק גופא 5010.

בשנת 1895 הגיע מספר התושבים בלוצק ל־15125, ומהם 12007 יהודים וכן 72 קראים. — באותו פרק זמן היו קיימים: בית־כנסת גדול

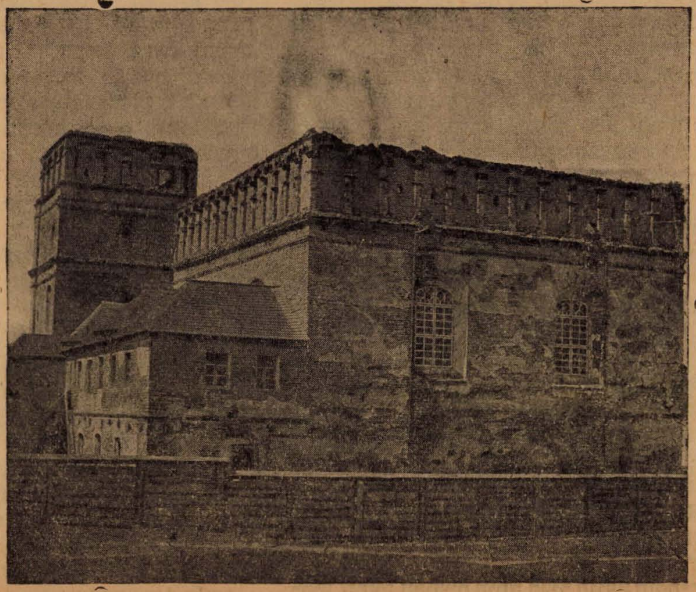

בנין
בית־הכנסת הגדול
ליד המבצר בלוצק

אחד, שהוקם עוד בשנת 1626 על־יד המבצר *), 18 בתי־תפלה ובתי מדרשות, ובית־כנסת אחד לקראים; וכן בית־משפט גלילי למחוזות: לוצק, רובנה, דובנא, קובל, לודמיר וקרמניץ.

היו מקרי דליקות רבות בלוצק, ואחדות מהן גרמו נזקים מרובים לאוכלוסיה היהודית בעיר. ידועה השרפה שפרצה בשנת 1869 בפנים בית־הכנסת הגדול, שעה שכל כלי הקודש היו למאכולת־אש. בית־הכנסת נשאר עומד הרבה שנים בחורבנו ויד היהודים בעיר קצרה לתקנו ולהשיבו לקדמותו; ורק בשנת 1886 קמה הרוח בפרנסי הצבור לסדר אוסף תרומות ונדבות לשם בדק הבית, לתקונו ולשכלולו מבפנים וגם מבחוץ.

בלוצק היתה קיימת קהילת קראים. ספירת העם בריפובליקה הפולנית בשנת 1765**) גילתה בלוצק קכ״ו נפשות קראים. נתבלטה אצלם, כמו אצל הקראים במקומות מושבותיהם האחרים, שאיפה מוזרה להתעלות על היהודים. במשך כמה דורות השתדלו להוכיח, כי הם הם היהודים האמתיים וכי להם מכוונות הזכויות והחרויות שהענקו ליהודים ע״י מלכי פולין וכי היהודים, שנקראו בפיהם „הרבניים״, הנם רק „ערב רב״ פחות־ערך של הגזע היהודי. לפי אגדות שונות הובאו הקראים ע״י ויטולד בשובו ממלחמותיו עם הטטרים בקרים. אבל מספרם הלך והתמעט בלוצק מדור לדור.

כמו״כ היה בלוצק מספר רב של ישועיים ואכרים־נוצרים שומרי־שבת — „סובוטניקים״.

תלאות רבות נפלו בחלקם של יהודי לוצק. יחס הקנאה והשנאה מצד התושבים הלא יהודים, עמדת ההתבדלות של עדת הקראים ורדיפות מצד אדוני העיר והשלטונות גרמו להם לא אחת סבל, כאב וחרפה. בזמנים שונים אירעו מקרי מלשינות על היהודים והטלת דופי בהם, שלעתים היה סופם מר מאד ליהודים.

על סמך פקודת המיניסטר איגנטייב, שעליה סופר לעיל, גורש מהעיר הרב ר׳ יעקב־ברוך קליאצ׳קין, איש משכיל ובעל תורה שהיה חביב מאד על הבריות. מעשה זה, שנגרם — כפי שחושבים — על ידי מלשינות, הסעיר את הרוחות. רק לאחר השתדלויות רבות הוחזר לבסוף הרב אל העיר וישב בה על כסא הרבנות כ־36 שנה, כשהוא אהוב ומכובד על הצבור.

מקרה אחר גרם אף הוא לדאבון לב. בקרבת אחת הכנסיות הקטנות שבעיר בנו יהודים חנויות מספר וישבו בהן שנים רבות, והנה באחד הימים ביקר בעיר שר הפלך, הצורר טרנטיל. הדבר היה לפני שבעים שנה בערך, ה„גויים״ שבעיר התלוננו לפניו על היהודים אשר בנו, לדבריהם, את חנויותיהם על אדמת הכנסיה. מה עשה הצורר? פקד להרוס מיד — ובנוכחותו — את חנויות היהודים ונוסף על כך לגרשם מן העיר. זמן קצר לאחר כך נפל טרנטיל מעל סוסו ונהרג בו במקום. היהודים ראו נס בדבר.

ועוד מספרים על מעשה נורא שקרה בלוצק: באחד הימים מצאו ילד נוצרי מת בבנין בית־המרחץ היהודי. השלטונות פנו אל היהודים ודרשו למסור להם את הרוצח. פחד גדול נפל אז על היהודים שבעיר בגלל העלילה הנמבזה, כי חפים מפשע היו ולא ידעו דבר על מעשה זדון זה. והנה באחד הימים הקיפו אנשי השלטונות את בנין בית־המרחץ, שבו נמצאו אותה שעה יהודים רבים, ואיימו עליהם שלא יתנו להם לצאת את הבנין ויאסרו את כולם כאשמים ברצח הילדים, אם לא יודיעו מיד את שם הרוצח ולא יסגירוהו לרשות. והנה יצא יהודי אחד — ר׳ וואלף היה שמו — והודיע לשלטונות כי הוא רצח את הילד. לאחר שנאסר, הוציאוהו להורג ואת גויתו חתכו לשנים־עשר חלקים שנשלחו למקומות שונים, למען ידעו וייראו... כמה יסורים גרם הענין ליהודי לוצק אין לתאר. לר׳ וואלף זה, שקידש את שם ישראל ועלה לקרבן כדי להציל את הכלל, הוקמה מצבה בבית העלמין העתיק שבלוצק ומקום קבורתו נקרא „קבר ר׳ וואלף הקדוש״. בשנת 1933 עמדה עוד המצבה על קברו, אך שאר המצבות שבבית עלמין עתיק זה הלכו ונהרסו במרוצת הזמן הרב שעבר עליהן וגם בידי מחבלים שונים.

בקהילת לוצק התנהל פנקס במשך דורות רבים, בו נרשמו הרבה פרטים מחיי הקהל וידיעות חשובות לתולדות חיי יהודי לוצק, כפי שהיה נהוג בימים ההם בקהלות אחרות. בשעת ביקורו בעיר — קיבל הסופר והאטנוגרף ש. אנסקי את הפנקס לידו.

התנועה הציונית חדרה ללוצק עוד בראשית צמיחתה. נמצאו בעיר מספר חובבי ציון שעשו נפשות לרעיון ובהתלהבותם עוררו תנועה בחוגי הקהל ומשכו רבים לרעיון ולפעולה למען תחית האומה. זכורים ביקוריו התכופים של המטיף הציוני ר׳ זלמן אשכנזי והאספות שנערכו אתו. נוסדה אגודה ציונית בשם „אגודת אחים״. סייעו לציונים בני הנוער שהיו פעילים וכבר בסוף המאה הקודמת היתה בעיר תנועה חזקה***).

בנימין גרושבסקי

*) המלך זיגמונט השלישי, שנתן אז ליהודים רשיון להקים בנין של לבנים לבית־כנסת, התנה תנאי מראש, שיכשירו מקום על גבי הבנין מכל ארבע פנותיו לכלי יריה ותותחים לצרכי הגנה מפני אויבים, ולא עוד, אלא על היהודים להמציא על חשבונם הם את התותחים. מבצר זה מוקף תעלות־מים ומהן נמשכת מתחת לאדמה מנהרה אל מחוץ לעיר.

**) לפי המאמר „לקורות הקראים בפולין״ לבלבן.

***) על הפעולה הציונית וחיי הציבור בלוצק — עוד יבוא.

קובל

קובל, השוכנת על נהר טוריה, היא אחת מערי המחוז העתיקות בווהלין. הידיעה הראשונה על אודותיה מתיחסת לראשית המאה הי״ד — עת ניתנה ע״י גידימין, נסיך ליטא, לנכדו פיאודור סנגושקו. על מוצאו של שם העיר מספרת אגדה עממית:

פעם עברה במקום, שעליו נבנתה אח״כ העיר קובל, נסיכה, בעל קרקעות הסביבה, ונעצרה בדרכה לרגלי שבר בגלגל מרכבתה. היא שלחה לחפש נפח בקרבת מקום, והוא תיקן חיש מהר את הגלגל. לאות תודה נתנה לו הנסיכה חלקת אדמה במתנה, ולזכר המקרה קראה למקום ההוא „קובאל״ (כלומר נפח), היא קובל, שנקראה בפי יהודי ווהלין: קובלה.

מה מידת האמת באגדה זו — אין איש יודע, אולם ידוע שאדמת קובל וסביבתה היתה שייכת בימים קדומים לרוזן סנגושקו, כאמור, וממנו עברה אח״כ בחליפין, תמורת אחוזה אחרת, למלכה בונה, אשת זיגמונט הראשון, מלך פולין.

בימים הרחוקים ההם היתה קובל עיר קטנה ונמנתה על מחוז לודמיר. בשנת 1518 העניק לה זיגמונט הראשון „זכויות מגדבורג״. זכויות אלו אושרו אח״כ גם ע״י המלכה בונה, שהטילה על יהודי קובל להשתתף יחד עם שאר התושבים בתיקון חומות העיר וגשריה. מכאן, שבקובל היה קיים ישוב יהודי כבר בראשית המאה השש־עשרה, והוא נשא בעול מסים לפי הבתים. ממקורות אחרים ידוע, כי המלכה בונה שחררה בשנת 1547 את יהודי קובל, לפי בקשתם, מהמסים הכלליים, קבעה שלהבא ישלמו רק מס של זהוב (גולדן) אחד מבית לשנה (אגב, בית הרב שוחרר מתשלום מס זה) והעניקה להם זכויות אזרחים. היהודים פיתחו את המסחר בעיר ובסביבה, עמדו בקשרי מסחר אף עם העיר אוצ׳קוב הרחוקה, שהיתה שייכת אז לטטרים, ועשו חיל רב.

בבית הקברות העתיק שבעיר שרדו שברי מצבות עם תאריכים מאותה תקופה (שנת ש׳, 1500) וכמה אגדות עברו מדור לדור על אישים שמנוחתם בבית־עלמין זה.

מלשינותו של המומר לברין, תושב העיר (בשנת 1540), שיהודי קובל יחד עם ראשי היהודים שבליטא מלים כאילו את בשר ערלתם של ילדי נוצרים, גרמה דאגות רבות ליהודי קובל, עד שעלה בידם סוף סוף להזים את העלילה. התושבים הנוצרים גילו איבה רבה לשכניהם היהודים, מפני שראו בהם מתחרים כלכליים מסוכנים. מחמת קובלנותיהם הבלתי פוסקות פקדה המלכה בונה בשנת 1556 להוציא את כל היהודים מרחובות העיר השונים ולרכזם ברחוב אחד, שממנו הורחקו הלא־יהודים.

בשנת 1565, בערך, ניתנה העיר קובל ע״י זיגמונט אוגוסט, מלך פולין, תשורה לנסיך אנדרי קורבסקי, שברח ממוסקבה. קורבסקי זה הכביד את אכפו על יהודי העיר וסחט מהם לעתים תכופות כספים רבים לצרכיו. פקידו הראשי היה איבן קלמט, שהיה נוגש ביהודי קובל, בלי להתחשב בזכויות האזרח שלהם שאושרו וחזרו ואושרו. בשנת 1569 התנפל קלמט על יהודי העיר, העליבם, אסר כמה מהם (את יוסקה שמואלביץ, אברהם בוגדן והאשה אגרונובה) וחבשם בתוך בור מים, וגם הוציא אנשים מבתיהם ומחנויותיהם וסגר על הבתים בחותמתו. הדבר עורר צער ורוגז רב בכל הסביבה ויהודי לודמיר פנו לסגן הסטרוסטה של עירם (ראש השלטון במחוז) ובקשו מחסה ומשפט צדק. הסטרוסטה שלח לקובל פקיד לחקור את הענין, אולם לא ניתן לו אפילו להכנס לארמון השליט בקובל. כשפנו היהודים אל הצורר קלמט ובקשו ממנו רחמים, הודיע להם, שעשה את אשר עשה לפי פקודת ה„פאן״, הרשאי לעשות בנתיניו כטוב בעיניו, ואפילו להענישם עונש מות. הענין הגיע עד לשלטון העליון שבמדינה והתברר לפני המלך בסיים הלובליני. לאחר שנשמעו פרטי הדברים והוברר, כי המעשים שנעשו ביהודי קובל שלא בצדק נעשו, יצא צו לשחרר את הנאסרים. קלמט סירב תחילה לקיים את דבר הצו מתוך נימוק, שעליו להישמע רק ל„פאן״ שלו, ואין פקודות של „אחרים״ חלות עליו, אולם כעבור ימים מספר נאלץ הנסיך קורבסקי בכבודו ובעצמו לשחרר את הנאסרים, וכמו״כ להסיר את החותמות מבתי היהודים ועסקיהם, ואף מבית־הכנסת, תוך איומים לנקום ביהודים בהזדמנות אחרת.

אין המקורות מספרים, אם עמד קורבסקי באיום־רשע זה, אך ידוע כי בתקופה שלאחר המקרה הנידון לא היה מעמדם של יהודי העיר בטוח ביותר. התושבים הוסיפו להטיל דופי ביהודים ולהאשימם, שהם מרכזים בידם בתי־מרזח ובתים בכלל, חוכרים את גבית המסים ומנצלים את הלא־יהודים, אינם משתתפים בתיקון חומות העיר וכדומה. מחמת תלונות בלתי־פוסקות אלה פקד המלך זיגמונט השלישי ואזה בשנת 1616 לשלוח לקובל ועדת חקירה, ובשנת 1619 נצטוו התושבים להכניס את מסיהם לא באמצעות החוכר היהודי, אלא ישר לידי הגובה הממלכתי.

על יחס התושבים ליהודים אפשר לדון גם מתוך תלונת כומר קתולי, שהוגשה בשנת 1650

לשלטון העירוני בלודמיר, שתושבי קובל עזרו לקוזאקים של חמילניצקי ויחד אתם טיבעו בנהר יהודים וקתולים, מאלה שנשארו בעיר אחרי השחיטות ולא עזבוה רק מחמת עניים הרב. אחרי גזירות ת"ח ות"ט נשארו בקובל ב־1651 רק 20 בתים יהודים, כי בעליהם של שאר הבתים נשחטו רובם ככולם או נמלטו על נפשם.

בראשית המאה השמונה־עשרה עלה מספר הישוב היהודי בעיר ומאז גדל והלך. היהודים הוסיפו להרחיב את מסחרה של קובל, ומתעודה משנת 1710 מסתבר שהם קיימו קשרי מסחר מפותחים עם הפולנים ועם ערים שונות בחו"ל. היהודים הלכו ורבו ורכשו מסביב לעיר שטחים שלא חלו עליהם מסים. זה שוב עורר קנאה מצד התושבים המקומיים, ועל יסוד תלונתם ניתן צו־שלטון, שהטיל על היהודים לשלם שני שלי־שים של מכסת המסים הכללית ורק שליש אחד הוטל על שאר התושבים, אם כי מספרם של אלה היה רב בהרבה ממספר היהודים. לפי מיסמך משנת 1765 היו אז בקובל 1516 יהודים משלמי מס־גלגולת.

יהודי קובל השתתפו בחיים הצבוריים היהו־דיים הכלליים של החבל ובשנת 1758 שלחו את נציגיהם לועד החבל הווהליני ברחמנוב. בימים ההם התחילה קובל להתחרות בקהלת לודמיר, שבה היתה תלויה עד אז.

בשנת 1795 אושרה קובל כעיר מחוז לכל הישובים, העיירות והכפרים שבסביבה. אוכלו־סיה כללו בשנה זו 1308 תושבים ו־811 יהודים. בשנת 1847 מנתה הקהלה 2647 יהודים. ב־1893 היו בה 5498 יהודים (מבין 15116 תושבים) ועפ"י המפקד משנת 1897 היו בה 8521 יהודים (מבין 17697 תושבים).

על כסא הרבנות של קהילת קובל ישבו במשך הדורות רבנים ידועים. אחד המפורסמים שבהם, במחציתה השניה של המאה הי"ז, היה הרב ר' יהודה בן משה אידל מ„לובלין" (ע"ש עיר מולדתו). מוצאו ממשפחת מיוחסים, רבנים וראשי־ישיבה בפולין ומחוצה לה — מיוצאי חלציו של המהר"ל מפראג. בשנת תכ"ז נקרא לשבת על כסאו של בעל הט"ז בלבוב „מחוץ לעיר". מחמת רדיפות, שהתחוללו על ראש יהודי לבוב, נאלץ לעזוב את העיר. ומשנת תמ"ט עד יום מותו בתנ"ז כיהן כאב"ד בקובל. הוא היה גדול לא רק בנגלה אלא גם בנסתר. חיבר פירוש ל„אורח חיים", שנשאר בכתב־יד. ארבעה בנים היו לו לר' יהודה אידל: ר' יוסף יאסקי אב"ד במינסק ודובנא (הפרופ' ש. דובנוב הוא מיוצאי חלציו), בעל מחבר הספר המוסרי הידוע „יסוד יוסף", ר' משה זאב, אב"ד גליל העליון דמינסק, ר' אריה ליב אב"ד דסלוצק ור' משה, רב ודיין בפוזנא.

אחרי מות הרב יהודה אידל ישב על כסאו הרב ר' נפתלי הירץ ברבי ישראל אשכנזי, שנקרא אח"כ לכהן פאר כאב"ד לבוב אחרי מות חותנו ר' משה חריף.

גם רבנים מפורסמים אחרים היו בקובל: *) הגאון ר' יהודה ליב ברבי יעקב מלבוב, מחבר הספר „נחלת־יהודה" שנשאר בכתב־יד; הרב ר' ישעיה ברבי נתן נטע מקראקא; הרב ר' שמואל בן מרדכי מרגליות, מקודם רב בהרוביישוב; הרב ר' משה בן הגאון ר' מרדכי זקהם, אב"ד דק"ק פינסק, שהשאיר אחריו בכתב־יד חידושים שו־נים בהלכה ואגדה. הרב זקהם, שישב על כסא הרבנות בקובל בשנות 1887—1900, נמנה בין חובבי ציון ותומכי הציונות המדינית; בשנות 1911—1935 כיהן כאב"ד בקובל הרב ר' אליעזר ניצברג, שחיבר הרבה ספרים תורניים, ביניהם „דברי אליעזר" על אבן־העזר והלכות עגונות. בין חשובי קובל יזכר ר' הניך גלר, מורה עברי ותיק וסופר, שהחזיק חדר מתוקן בסוף המאה הקודמת.

במשך תקופה של 300 שנה (למן המאה ה־17) התנהל בקובל פנקס־קהל, שאבד אח"כ. היו בעיר מוסדות צבוריים שונים: בית־חולים, מו־שב־זקנים ואחרים. אך החנוך עמד בשפל המד־רגה. בעלי־הבתים נהגו אמנם למסור את בניהם למלמדים, ל„חדרים", אולם רוב הילדים גדלו ללא חנוך. בעיקר בלט הדבר בקרב ילדי העניים שמספרם בעיר היה ניכר. אלו חיו וגדלו כמעט ללא־תורה, ונכנסו בגיל רך בעול החיים כשהם דלים וריקים גם בחומר וגם ברוח. מצב זה נמשך עד סוף המאה התשע־עשרה.

סמוך לאותו זמן באתי מישיבת ולוזין לקו־בל, ובראותי את מצב החנוך הירוד שם, נגע הדבר עד לבי. גרתי אז אצל דודי ר' חיים גרשו־נוביץ, והיתה לי על כן הזדמנות להפגש עם באי ביתו. עוררתי את השאלה הכאובה הזאת, והצג־תיה כתופעה מעציבה הדורשת תקון למען עתיד הדור. לשמחתי הרבה מצאו דברי הד בלב האנ־שים האלה, והוחלט לפעול לתקון החנוך בקרב השכבות הדלות שבעיר ולהקים בית ספר עברי לנערים, אשר יקרא בשם „מאד" (ראשי תבות „משכיל אל דל"). נמצאו מספר צעירים בעלי ידיעות עבריות וכלליות (יודקוביץ, ליברמן, בר, גרשונוביץ וכותב הטורים האלה), שהתנדבו ללמד בבית־הספר שלא על מנת לקבל פרס, ונאסף מעט כסף לשכירת חדר מרווח לבית־הספר. לאחר הכנות מרובות נפתח בית־ספר זה באחד מימי הקיץ. אמנם תכנית־למודים מסודרת לא היתה בידנו, ובלי ספק היו למוסד ולעוסקים

*) לפי החומר שלוקט ע"י מ. צינוביץ.

בו חסרונות ודאגות רבות. אולם עצם יסוד בית־הספר כ„חדר מתוקן" בסביבה ההיא ובימים ההם, היה דבר גדול וצעד נועז. חסידי העיר לא גילו התנגדות להקמת בית־הספר, אם מתוך חוסר־התענינות, או מתוך מתינות וחוסר־קנאות. בין כה וכה גדל בית־הספר „מאד" והתפתח והיה למופת ולברכה (אחד מתלמידי המוסד הזה היה אשר פרנקפורט, שיסד אח"כ — בשנת 1920—1 את הגמנסיה העברית „תרבות" בקובל וניהל אותה כל השנים). התקיימה גם ישיבה קטנה שלא התפתחה ביותר *).

החסידות שלטה אז ברחוב היהודי בקובל. התערו בעיר: השושלות של טריסק, קרלין, רוז'ין ואחרות, ו„שטיבלים" לעשרות של חסידים הוקמו בה. לא נפריז, אם נאמר שתשעים למאה מיהודי העיר היו חסידים. אולם כל קנאות חסידית לא הורגשה בקרב חסידי המקום, ורבים מהם היו יהודים מתקדמים וגם חובבי־ציון. ר' חיים גרשונוביץ, למשל, מבעלי־הבתים הנכבדים בעיר בימים ההם, היה חסיד קרלינאי, ויחד עם זה גם איש משכיל. ביתו היה פתוח גם לחסידים וגם למשכילים וחובבי־ציון. תנועת חבת־ציון נקלטה בקובל, ובעיקר בין משכילי המקום, אך מספר חבריה לא היה רב ופעולתם לא הורגשה ביותר. החשובים שבהם היו: ד"ר פרלמן, שהיה ציר לקונגרס השני, ד"ר פינשטין, קסטילינסקי, מייזל, גרשונוביץ ואחרים, שהניחו את היסוד לאגודה הציונית במקום אחרי הקונגרס הציוני הראשון *).

מגפת החולירע, אשר התפשטה ברוסיה בימים ההם, לא פסחה גם על קובל וסביבתה. היא עשתה שמות בעיר והפילה חללים רבים, בעיקר בקרב דלת העם. הרופא ד"ר פינשטין מבריסק טיפל בחולים במסירות רבה, ובכלל כדאי לציין את יחסם הער של יהודי המקום, שלא נרתעו בפני סכנת ההידבקות והושיטו עזרת אחים לחולים. אך האמת ניתנה להאמר, כי יהודי קובל לא משכו את ידם גם מ„הסגולות הבדוקות" מקדמת דנא לעצירת מגפה, והרבו בתפילה ובקריאת „סליחות" ופרקי תהלים. יתר על כן: הם גם חיפשו ומצאו חתן וכלה עניים והקהילה הכניסתם על חשבונה לחופה בבית־הקברות, מקום שם סעדו הקרואים — כל יהודי העיר — את לבם, שתו ורקדו ברוב שמחה. סוף סוף פסקה המגפה, ויהודי העיר נשמו לרוחה. האם בזכות התפילה והתחנונים? מי יודע...

אריה מזא"ה

*) הרב ד. טקץ מוסר שבאותו פרק זמן למד בישיבה שהתקיימה בבנינה בקובל בחלק העיר, שנקרא „חולות". ראש המתיבתא היה אז הרה"ג ר' מרדכי, שהיה ת"ח גדול וידע כמעט את כל הש"ס בע"פ, ואתו פעל בישיבה ר' יעקב הלוי. מספר התלמידים בישיבה לא היה גדול.

*) על התנועה הציונית וזרמים אחרים בקובל — ברשימה מיוחדת על התקופה האחרונה.

אוסטראה

(המשך)

נס אסרו־חג של פסח.

עשרות שנים עברו עד שהישוב היהודי באוסטראה התאושש מהחורבן הגדול של שנות ת"ח ות"ט. לאט־לאט נתקבצו ובאו יהודים בודדים, אשר מלטו את נפשם בברחם מן העיר וכן יהודים מהסביבה, ששרדו בנס מהרציחות ההמוניות. במרץ רב, האופייני ליהודים מלומדי הסבל והנסיון, נבנו ההריסות והוקמו חיים חדשים תחת חסותם של הדוכסים מושלי העיר, אשר היו ליהודים רק משענת קנה רצוץ, כי חסרי אונים היו להגן עליהם ברב או במעט מפני המוני הפורעים. אך היהודים שילמו את מס הקהילה לדוכס, כאשר הושת עליהם, וכן העלו „מתנות" רבות לכל מיני צוררי ישראל שהיו בעיר, ובמחיר כפול זה קוו לקנות לעצמם בטחון מפוקפק, אשר אין עמו מנוחה שלימה והעלול להתערער בכל רגע, בפרוע פרעות בישראל.

והנה מה שידעו לספר זקני העיר על נס גדול שנעשה ליהודי אוסטראה באמצע המאה הי"ח, בערך, אשר לזכרו חגגו את יום אסרו־חג של פסח מדי שנה בשנה עד שבאו צרות אחרונות והשכיחו את הנסים הראשונים וגם את המנהג הזה.

פעם נדברו האכרים האוקראינים מכפרי הסביבה, לפי מנהג אבותיהם שבידיהם, לבוא ולהתנפל על יהודי העיר, לעשות בהם כלה ושלם לבוז. בימים ההם היתה העיר מוקפת חומה בצורה ושלשה מגדלים מבוצרים בה משלשת עבריה, ורק דרך שערי המגדלים האלה (שנשארו שלמים עד הזמן האחרון ונקראו בפי התושבים „בראם"), אשר שומרים הופקדו על סגירתם ופתיחתם, אפשר היה להכנס העירה. האכרים ידעו כי בבואם חגורי חרב וקרדומות לא יתנום שומרי המגדלים להכנס העירה, ולכן החליטו לגנוב את לב השומרים ולעשות מעשיהם בערמה. באסרו־חג של פסח, באשמורת הבוקר, באו עג־

לות טעונות עצים עד לפני שערי העיר. שומרי המגדלים לא חשדו באכרים מובילי העגלות ויפתחו לפניהם את השערים. אך כאשר באו היהודים אל השוק לקנות את העצים, הפקיעו האכרים במתכוון את השער, למען לא יוכלו היהודים לקנות. הדבר עורר תמהון רב בלב הנא־ספים והם התחילו להתחקות אחר שורש הדבר, שנראה להם חשוד. ויהי בהתבוננם אל טיב העצים ויראו והנה מתחתם כלי־נשק ומשחית לרוב, ורק שכבת עצים דקה מכסה עליהם מלמעלה.

אז הבינו היהודים, כי אך מזימת רשע בלב האכרים ולא הגידו להם דבר, וימהרו אל הדוכס ויספרו לו את אשר ראו. הדוכס לא יכול או לא רצה להושיט עזרה ליהודים, ואולי פחד מחמת האכרים, וישב את פניהם ריקם. ראו היהו־דים כי רעה נגד פניהם, וימהרו אל שכונת הטטרים אשר מחוץ לחומה (הרחוב „טטרסקי" נקרא על שמם עד הזמן האחרון), ויבקשו את עזרתם תמורת תשלום כסף גדול. הטטרים נאותו לבקשת היהודים וימהרו ויבואו אל העיר, חיפשו בעגלות האכרים וימצאו את הנשק. אז אסרו את האכרים „מוכרי העצים" המדומים ואחרי שחלקו להם מכות נאמנות מסרום בידי השל־טונות. גם האכרים שהתלקטו בינתים מהסביבה במטרה לבצע את זממם לעשות הרג ושוד ביהו־דים, נפל פחד הטטרים והיהודים עליהם וית־פזרו איש לביתו אבלים וחפויי־ראש.

לזכר הנס הזה קבעו את יום אסרו־חג של פסח כיום עצרה ומועד לדורות. עד חצות היום היו קוראים בבתי־הכנסת פרקי תהלים וסליחות לפי הסדר שנרשם ב„לוח המנהגים" הישן אשר בבית־הכנסת של המרש"א ואחר־כך עשו משתה ושמחה.

המנזר הישועי.

חלק מהרחוב הנקרא בפי היהודים „וויל־ביוונער גרעבלע" וכן הסמטאות הסמוכות לו משתרעים על „מגרש המנזר", זה מנזר הישו־עים שעמד פעם על תלו באוסטראה ושקע לפני שנים רבות באדמה בנסיבות נפלאות מאד, כפי שספרו זקני העיר עפ"י „הפנקס הישן". רבות סבלו היהודים מתלמידי הישועים הפרועים לשמצה, בזמן שהמנזר היה קיים. לעתים קרו־בות עטו התלמידים הללו על יהודי העיר ושלחו את ידם בנפש וברכוש. ולא רק בחיים אלא גם במתים התעללו, כי השתוללו בבית־העלמין, פרצו את הגדר, שברו מצבות, הרסו קברים ועשו מעשי נבלה אחרים כיוצא באלה. רק ע"י מתנות לרקטור בית־הספר הישועי אפשר היה לכפר את פניהם, שלא יתפרצו לעתים קרובות ביותר.

כן מאשר הרמ"מ ביבר בספרו „מזכרת לגדולי אוסטראה", כי מצא רשום כמה פעמים בפנקס משנות תע"ז—ע"ח: „הוצאות משלוח מתנות לרקטור ולפרפקט עבור תלמידי המנזר, שלא ילכו לבית העלמין".

לא טובים מהתלמידים היו מוריהם־מתעיהם, כי נוסף לפעולות השיסוי וההסתה שהסיתו את תלמידיהם ביהודים, חיבלו בלי הרף תחבולות־רשע, כיצד למרר את חיי היהודים. והנה מה שספרו זקני העיר עפ"י הפנקס הישן:

אחד מתעלוליהם של הישועים היה לצלצל בפעמון מדי עבור הלויה יהודית על פני המנזר בדרכה לבית־החיים, דבר שנחשב לחלול כבוד המת וכבוד החיים גם יחד ועורר רוגז רב. אולם ידם של היהודים קצרה להתנגד למעשה־תועבה זה; ברור היה, כי צריהם מבקשים רק תואנה, כדי להתגולל ולהתנפל עליהם, אם יעיזו למחות נגדם בגלוי.

ויהי היום והצדיק המפורסם מאוסטראה „רב ייב"י" (ר' יעקב־יוסף בהרב מוהר"ר יהודה־ליב ז"ל), אשר שמעו הלך למרחקים כאיש אל־הים וקדוש, נתבקש לישיבה של מעלה (בשנת תקנ"א). כל יהודי העיר, אנשים, נשים וטף, הלכו באבלם הכבד אחרי מטתו, מחרישים לדעת, היעיזו הישועים לפגוע גם בכבודו של הנפטר הגדול. ויהי כאשר קרבה ההלויה אל רחוב המנזר ויפתחו הישועים לצלצל בכל הפעמונים הגדולים והקטנים לחרדת לבם של המלוים. ובהגיע המטה עד לפני המנזר — כך מספרת המסורה העממית — קם רב ייב"י וישב במטתו ויאמר לשמש שילך מיד לביתו ויביא לו ספר; עיין הצדיק בספר ובו ברגע התמוטט המנ־זר הגדול על חומותיו הבצורות ועל קומותיו ועליותיו המרובות. אז חזר הצדיק ושכב במטתו וההלויה המשיכה את דרכה עד לבית־העלמין; ויהי הדבר לנס.

נס פורים של ז' תמוז.

גולת הכותרת לכל האגדות והספורים הרוו־חים בעם בשם „הפנקס הישן" דקהלת אוסטראה ישמש הספור על „נס פורים" של ז' תמוז. שתי פצצות־ברזל — שני עדים אלמים — תלויות בבית־הכנסת הגדול לזכר הנס. כל הבא לאוסט־ראה, כיהודי כלא־יהודי, לא יחמיץ את ההזדמ־נות לבקר בבית־הכנסת הנפלא של המרש"א ולראות בעיניו את הפצצות המפורסמות של ז' תמוז.

אם גם ידוע לכל, כי רק לזכר הנס תקעו פצצה אחת בתוך הכותל הדרומי מבחוץ ואת השניה תלו בפנים ביהכ"נ בשרשרת ברזל המש־תלשלת ויורדת מן התקרה הגבוהה, אעפ"י כן

מקובל ונפוץ עד למרחוק הנוסח של מסורת העם, כי הפצצות תלויות על בלימה, בדרך נס.

כיסוד היסטורי ל„נס ז׳ תמוז״ משמש מקרה שאירע לפני מאה וחמשים שנה, ב־1795, בימי חלוקת פולין השלישית. המצביא הרוסי המהולל סובורוב, שנהל את המערכה לכיבוש האזורים המערביים, שם מצור על העיר אוסטראה. לאחר שהצבא הפולני נוכח, כי לא יצליח להתמודד עם המחנה הרוסי האדיר, וכי אפסה ממנו כל תקוה להחזיק בעיר ולו לזמן קצר, נטש אותה בסתר, בשרפו מאחריו את הגשרים על פני הנהר ויליה, למען לא יוכל האויב לדלוק אחריו.

בעיר קמה מהומה רבה בקרב היהודים, המועדים ביותר לפורענות בכל שעת צרה כל־לית. ביאושם המר לא ידעו למי לפנות ומאין יבוא עזרם. וכנהוג בישראל מימים ימימה, הת־אספה כל העדה, אנשים, נשים וטף, אל בית־הכנסת לשפוך את לבם בתפלה לפני קונם, וגם כדי למצוא אולי בין כתליו העבים והבצורים מחסה מאש התותחים.

שני ימים תמימים, בחמשה וששה בתמוז, המטיר הצבא הרוסי על העיר כדורי תותחים ופצצות. כולם כוונו אל בית־הכנסת, שלפי צורת בניתו נחשב בעיני הרוסים למבצר האויב. מכל הפצצות הכבדות, שנפלו על הבנין, המלא אנשים מפה לפה, נתקעה האחת בכותל הדרומי מבחוץ והוא נסדק מעצמת המחץ מלמעלה עד למטה, והשניה חדרה דרך החלון לתוך בית־הכנסת פנימה, ורק על פי נס לא גרמה כל נזק.

אין לתאר את גודל המהומה ואימת המות, ששררו בבית־הכנסת במשך יומים אלה, כשחיי כולם היו תלויים להם מנגד. וכאשר עברה הש־מועה, כי ליום השלישי, דהיינו ליום ז׳ תמוז, מנוי וגמור עם המצביא הרוסי לכבוש את העיר בסערה ולעשותה תל חרבות, פרץ בכי איום מקרב אלפי הלבבות הקרועים. זעקות היאוש של הנשים, קולות הילדים הרכים ואנחות השבר של הגברים חסרי הישע התפרצו בסערה אדירה, ובהתמזגן עם קולות הנפץ של הכדורים והבליס־טראות עלו עד לב השמים... במבטי יאוש צפו הכל אל הבלתי־ידוע ופרכסו מאימת יום־הדין...

והנה האיר יום ז׳ תמוז. ובמקום חורבן, שכבר הסכינו אתו במחשבתם, באה ישועה והצלה כהרף עין. העיר נגאלה מפחד פתאום והיום הזה נהפך לה מיגון לשמחה ומאבל ליו״ט.

ומעשה שהיה כך היה:

יהודי אחד אמיץ־לב הרהיב בנפשו ועשה מעשה נועז להצלת הכלל. במסירות־נפש עבר את הנהר, הגיע עד למפקדת המחנה הרוסי והתיצב לפני סובורוב בעצמו. הוא הודיע לו, כי מחיל המצב הפולני בעיר כבר לא נשאר זכר ולשוא יחשוב איפוא להחריב את העיר על יושביה על לא עוול בכפם. מיד נתן סובורוב צו להפסיק את האש, וכל הצבא הרוסי — והי־הודי הגבור כמורה־דרך בראשו — חצה את הנהר ונכנס העירה לקול תרועות התושבים, והעיר אוסטראה צהלה ושמח.

אחרי שהצבא הרוסי עבר במסע הנצחון והתרחק מן העיר, הושב הסדר עד מהרה על כנו. אז נתכנסו רבנים רבים ואנשים חשובים ונכבדים מכל הסביבה לאספה רבתי, בה קבעו את יום ז׳ בתמוז כחג לדורות. כל קורות היום נרשמו על מגילת ספר והנאספים באו על החתום וקבלו עליהם ועל זרעם לקיים את דבר החג ותקנותיו לכל פרטיהם ודקדוקיהם.

זקנים מספרים, כי עדיין זכורים להם הזמ־נים, בהם חגגו באוסטראה את יום הפורים של ז׳ תמוז. ביום ו׳ בו נסגרו כל החנויות ושבתה כל מלאכה במשך כל היום. תושבי העיר עינו בצום נפשם וקראו בספר תהלים בכל בתי־הכנ־סיות. רק נשים הרות ומיניקות הורשו לפדות את נפשן בצדקה. ביום ז׳ בו לבשו כולם בגדי שבת ויו״ט, ערכו סעודת „פורים״, שלחו מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים.

ברוב הימים, כאשר ניתך על ראשי היהודים זרם חדש של צרות ויסורים, אשר השכיחו בעצמתם את הראשונים, ניטשטשה לאט לאט צורתו של החג. רק המגילה *) שנקראה מדי שנה בשנה בכל בתי־הכנסיות בעיר אור לז׳ תמוז ובז׳ תמוז בבוקר, נשארה גל־עד לנס פורים של ז׳ תמוז באוסטראה העיר.

ח. ב. אילון

(המשך יבוא)

*) גוף המגילה של ז׳ תמוז יבוא בחוברת הבאה.

דובנא רבתי

(המשך)

בית הכנסת הגדול. שימש רק לתפילה ולא לתלמוד תורה. הוא נבנה במשך שתים־עשרה שנה, משנת תקמ״ב עד תקנ״ד, ובשנה זו הת־חילו להתפלל בו.

הנסיך ליובומירסקי עזר בבנין הבית. את חמרי הבנין: אבנים ולבנים, סיד וחול, מכר בחצי־מחיר, ופועלים שלח מהאכרים המשועבדים שעבדו בשכר מועט, ובכלל עזר ליהודים בעצו־תיו, ואף השתתף בעצמו בחגיגת הנחת היסוד לבנין.

לזכר המעשה הטוב שעשה נסיך זה ליהודים בעזרו לבנין ביהכ״נ הגדול, הדביקו ליד הכני־

סה לבית לוח מוזהב ועליו חרות שם הנסיך „מיכל ליובומירסקי" ומתחתיו „בבית אלהים נהלך ברגש" *).

בבית־כנסת זה היה ארון־קודש מוזהב, עשוי כמתכונתו של ארון־הקודש שבחורבת ר׳ יהודה החסיד בירושלים **) (אגב, גרץ בספרו „דברי ימי ישראל" קורא לר׳ יהודה החסיד „ר׳ יהודה החסיד מדובנא") ולו פרוכות רבות משי־בצות אבנים טובות ומרגליות. וספר תורה אחד היה בו שהיו אומרים עליו, שנכתב בידי עזרא הסופר. בשמחת־תורה היו מקשטים את ארון־הקודש בפרוכת מיוחדת לאותו יו״ט ומשובצת אבנים טובות, מוציאים את כל ספרי התורה המרובים לכבוד ההקפות, ומכל קצוי העיר היו נוהרים לבית־כנסת זה אל ההקפות.

ליד ביהכ״נ נמצאה גבעה קטנה, והזקנים היו מספרים, שבמקום זה נקברו חתן וכלה שהומתו בידי ההידמקים, בימי הצורר חמיל ימ״ש, בשעה שעמדו תחת חופתם (אם כי גרץ מביא את הספור הזה בקשר עם העיר אומן שבפודוליה).

מכל האמור אנו למדים, כי דובנא היתה „עיר ואם בישראל" ומפורסמת בתלמידי־חכמיה וסופריה.

בשנת תקנ״ד נוסד בדובנא, בעזרתו של הנסיך ליובומירסקי, גם בית־דפוס, בו נדפסו ספרים רבים באותיות מאירות עינים.

תופעה מיוחדת במינה שימשה דובנא ביחסה לחסידות, שלא נקלטה בה כלל ולא תפסה בה מקום. בעלי־הבתים שבעיר זו היו רובם ככולם „מתנגדים", שחשבו את החסידות לנטע זר בכרם ישראל.

על מאמצי האדמור״ים לכבוש מבצר זה לתנועת החסידות, מספרים את הבדיחה הבאה: פעם החליט המגיד מטריסק לנסוע לדובנא והביע רצונו זה בפני מקורביו. הניאוהו החסידים מעשות זאת, מחשש הלשנה בפני הרשות. הרגיע אותם המגיד באמרו: הנסיעה לדובנא אין בה כלל חשש של סכנה, כי „המתנגדים" שבעיר זו הם יראים ושלמים, ולא יגעו בי לרעה, ואילו המלשינים הם מהחסידים שלי. אבל סו״ס נצחו אראלים את המצוקים ונוסדו בתי תפלה אחדים של חסידי טריסק, קרלין, אוליקה וכדומה, שהיו עורכים בהם „שלש סעודות" ו„מלוה מלכה" ורוקדים רקודים של מצוה, הכל כמנהג החסידים, ולא עוד אלא שהאדמו״רים רכשו להם השפעה ודעה תקיפה בעניני העיר, בקבלת

*) מהספר „דובנא רבתי" להרב ח. מרגליות.

**) ר׳ מרדכי בלט, יליד דובנא — כעת תושב ירושלים, הודיעני על כך.

שו״בים ודיינים וכדומה.

בתקופת ההשכלה תופסת דובנא שוב מקום בראש. ר׳ שלמה מדובנא, המכונה רש״ד, הוא הוא שחיבר את הבאור של מנדלסון לתורה; המשורר א. ב. גוטלובר — גר בדובנא ימים רבים; המדקדק ח. צ. לרנר, מחבר „מורה הלשון" גולד ונתחנך בדובנא; ד״ר שלמה מנדלקרן, מחבר הקונקורדנציה לתנ״ך „היכל הקדש", שהיה יליד העיירה הקטנה מלינוב הסמוכה לדובנא, קבל את חנוכו בבתי־המדרש בדובנא וטובי העיר ופרנסיה דאגו לכלכלתו.

מה היה מצבם הכלכלי של יהודי דובנא בימים ההם? — מתוך רמזים שבספרות הרבנות, ומתוך התקנות שבפנקסי הקהלה, וגם מידיעות בספרים שונים מתברר, שאחינו בדובנא היו תלויים בחסדי ה„פריצים", והתפרנסו מחכירת נכסיהם. אם היה הפריץ איש ישר וטוב, היה גם חלקם של אחינו בטוב. הם היו חוכרים יערות, נהרות, פונדקאות ובתי מרזח ומתפרנסים ברווח. וע״י החוכרים והמוכסנים היו יהודים רבים אחרים מרויחים את לחמם. כמה מהיהודים גם עשו עושר רב. ורבים היו הפריצים שהתיחסו בכבוד ליהודים, כי מצאו בהם אנשים זריזים, פקחים ומביני דבר וישאלו בעצותיהם בענינים שונים. אולם רע ומר היה מצבם של אלה מאחינו, שהפריץ שלהם היה שטוף בהוללות ומבזבז כספים על נשים ומשתאות. הם סבלו מנגישות שונות ומסחיטת כספים מצד פקידי הפריץ בפקודת אדונם. אבל בדרך כלל הסתגלו אחינו לכל מצב והתפרנסו פעם ברווח ופעם בדוחק, והמשיכו את שרשרת הדורות; הולידו בנים ובנות וגדלום לתורה, לחופה ולמעשים טובים.

*

באתי לדובנא להשתקע בה בראשית המאה הנוכחית. אז לא מצאתיה כבר בזהרה ההיסטורי, מצוינת ברבניה וגאוניה, חכמיה ופרנסיה. זו היתה דובנא אחרת, אשר תושביה שקועים רובם ככולם במ״ט שערי מסחר וחנוונות, בהולים על ממונם ואצים להתעשר. צבירת הון — זו היתה כל מטרתם בחיים. החיים התרבותיים היו בשפל המדרגה. אין רבנים גדולים ואף לא תלמידי חכמים קטנים. בתי המדרשות — ריקים. אין לומדי־תורה ואין מבקשי דבר אלהים. הכל חולין שבחולין. מוסד החנוך היחיד לילדים היה ה„חדר" ובו הרבי עם ה„קאנצ׳יק" (מין רצועה כפולה להרביץ בה לתלמידים *). ואלה דר־

*) כשביקר אנסקי המנוח בדובנא עם המשלחת שלו, קנה ממלמד אחד את ה„קנצ׳יק" בחצי רובל וממלמדים אחרים קנה: „ארויסרעדעכץ" (מין באור־הקדמה לתלמיד המתחיל ללמוד חומש), לחש ל„עין־הרע" ועוד.

גות התפתחותו והתקדמותו של הילד בחינוך: לראשונה „חדר של מלמד דרדקי", אחריו „חדר של מלמד ערבוביה" ולבסוף „חדר של מלמד גמרא". לאחר שעבר הילד את כל הדרגות הללו, יצא בעזרת המלמדים וחריצותם מושלם בכל המעלות: בור, עם־הארץ וריק מתורה ודרך־ארץ. שהרי אם „רבי לא שנה חייא מנין?" המ־למדים בדובנא בימים ההם לא ידעו, פשוטו כמשמעו, לא רק דף גמרא, אלא אפילו פרשת חומש ורש"י לא הבינו. כל חכמתם ובינתם התרכזו בפעולת רכישת תלמידים ב„בין־הזמנים". מי שהעיז והפריז יותר בתהילות ותשבחות לעצ־מו, הצליח יותר. ואם דאגו לכך במשך כל השנה — הרי בתקופה שבין־הזמנים היתה נטו־שה ביניהם מלחמה ממש בעד כל תלמיד. כל מלמד היה משתדל להוכיח להורים באותות וב־מופתים, שהילד אשר יקבל תורה מפיו הוא, יהיה בעהש"י „כלי מפואר". וכאשר נפגשו שני מלמדים יחד, חרפו איש את רעהו בכל פה, ובדרך כלל מוכנים היו לרדת איש לחיי חברו.

עבר ה„יריד" ושקטה הסערה, יושב לו ה„מצליח" ואומר: „שישו בני מעי, פרנסתי ל„זמן", כלומר לחצי שנה, בטוחה ב"ה, ומה לי עוד?" ובמשך ה„זמן" משתדל המלמד למשוך את לב הילדים לאו דוקא אל התורה, אלא אל החדר. מלמד פלוני, למשל, מצוה על תלמידיו להביא מהבית תפוחי־אדמה לאפיה ואכילה בצותא עם הרבי, וה„חברה" עוסקת בענין זה בלב ונפש.

כזה היה מצב החינוך העברי בדובנא בעת ההיא. השכלה כללית רכשו להם הילדים אצל שני מורים, שהיו מפורסמים בכל העיר ולימדו את תלמידיהם את כל החכמות שבעולם: שפת המדינה — רוסית, ושפות זרות: גרמנית, צרפ־תית ואנגלית וגם מתימתיקה, גיאוגרפיה ועוד. בני האמידים למדו בבית־הספר העממי הממ־שלתי.

אך הנה התחילה נושבת רוח חדשה, רוח התחיה הלאומית. ויזכר לטובה ר' זלמן אשכנזי ז"ל שהטיף לציון והשתדל להוציא את יהודי דובנא מחיי החולין ולהניעם לחיים שיש בהם מן החרדה לקדשי האומה: ישוב ארץ־ישראל ותחית הלשון העברית. בעזרת מורים אחדים (כותב הטורים האלה היה אחד מהם) נפתח בדובנא בית־ספר עברי שבו למדו עברית ותנ"ך לפי שיטת „עברית בעברית", נוסדו גם שעורי־ערב לבוגרים ושעורי־שבת והתנועה הציונית התחזקה בעיר, גברה והלכה. רוחות הזמן והנטיה להשכלה עשו את שלהם ובמרוצת הימים נפתחו בעיר גם גמנסיות רוסיות: אחת של הממשלה ואחת פרטית, ואח"כ, בימי שלטון הפולנים, גמנסיה דו־לשונית, יהודית־פולנית וכולן מלאות מתלמדים יהודים. כבר בימים ההם הורגשה תחית העברית בעיר, נוער היה עובר ברחובות ומדבר עברית, שר שירים ארצישראליים, מסייע לעבודה ציונית ולבו מלא כיסופים לעלות ארצה לחיים חדשים. הכשרה קבועה לא היתה אז עדיין והמתכוננים לעליה לומדים פרק בהלכות „עבו־דה" בחטיבת עצים בבתי יהודים ובעבודות דו־מות, שכן „חלוצים" יקראו; ונוסף לכך הם מקיימים את המצוות המעשיות של הציונות ומשתתפים השתתפות פעילה ונמרצת בעבודת הקרן הקימת וקרן היסוד כשפניהם לעליה ארצה, שלה הם מחכים בקוצר־רוח, כאילו הרגישו שהאסון עומד מאחורי כתלם ויש לצאת בעוד מועד.

ב. אלימלך

(המשך יבוא)

קרמניץ

(המשך)

התנדבות ועסקנות.

שד"רים מישיבות רחוקות שבליטא היו מבקרים בעיר לאסוף בה תרומות. יש שהיתה תוקפת את העיר התלהבות למפעל צבורי מסויים ומעוררת גל של התנדבות. זכורני, שכאשר נבנה בית המרחץ החדש, הורמו תרומות אחדות של אלף רובל כל אחת. בימי מחלוקת הרבנים דאג כל צד לקיים את הרב שלו בכבוד. והרי אפיזודה אחת המציינת את הרוח שפיעמה בלב טובי העסקנים ואת יחסם ל„הגשמה עצמית" בעניני צבור. באחד הימים נתמנה בעירנו מושל מחוז (איספראבניק) חדש, שהיה ידוע כ„נקי כפיים". פעם באו לברכו שנים מעסקני העיר ממיודעיו ואגב שיחה העירו לו, שלא לכבוד הוא לעיר שמושלה יצא בכרכרה ישנה. המושל הס־ביר להם, כי פקיד ממשלתי שאינו לוקח שוחד — מצבו דחוק ואין ידו משגת לרכוש לו כרכרה מפוארת. העסקנים העיזו והציעו לו כרכרה חדשה במתנה. המושל היסס לראשונה ולבסוף הסכים לקבל את הכרכרה כאות הכרת־טובה מצד העדה היהודית, אולם הוסיף, שגם מכאן ולהבא לא ישנה ממנהגו ושוחד לא יקח. כשנפטרו ממנו שני נציגי העדה, הציע האחד לערוך מג־בית בין עשירי העיר לשם אוסף הסכום לקנית הכרכרה. „חלילה", ענהו השני, „אני ואתה נגיש לו את הכרכרה מכספנו אנו". ואמנם קנו את הכרכרה בכספם הם והגישוה למושל בשם הע־דה. הדבר הועיל לקביעת יחסים טובים בין המו־

של ויהודי העיר, בלי שינתן לדבר פרסום, שהיה עלול להזיק לענין.

נציגי העדה כלפי חוץ, למשא ומתן עם השלטונות, היו בעיקר מבין חוגי החפשיים המתבוללים, ששפת דבורם היתה רוסית והם היו מקורבים גם בחיי יום יום לאינטליגנציה הרוסית ולחוגי הפקידות. ביניהם התבלטו הסוחרים האמידים: מיכאל בן דוד שומסקי וישראל מרגלית. פעולתם נעשתה לרוב במשותף, עד אשר בני העיר היו רגילים להזכיר את שמותיהם בנשימה אחת: שומסקי ומרגלית. שנים אלה היו לרוב גם חברים במועצת העיריה, ובכלל היו רואים אותם כנציגים יהודיים מוסמכים בפני השלטונות, אם כי איש לא יכול לקבוע בבירור, אם נבחרו לתפקיד זה או שמילאוהו בתוקף השתלשלות הנסיבות. הם היו גם ממיסדי בית־הספר התיכוני למסחר וחברי הועד המפקח שלו במשך שנים רבות. שומסקי גם הוכתר ע״י הממשלה בתואר „אזרח נכבד לדורותיו״. כברוב הערים והעיירות לא היה בקשרים אלה עם השלטונות משום מלחמה לזכויות היהודים, אלא בעיקר משום שתדלנות, הן בעניני הפרט והן בעסקי הצבור, והאמצעים לכך: שוחד והשפעה אישית. מפעם לפעם שותפו במשא ומתן עם השלטונות יחידים מחוג החרדים, אשר עמדתם האישית, אפיים התקיף וכן עושרם הכשירום למילוי תפקיד זה.

פרשת המחלוקת.

קרוב לעשר שנים היתה נטושה בעירנו מחלוקת חריפה בדבר רבנים. הרב ר׳ וולוולי (שם משפחתו — משנה) מזווהיל, שימש רב לעדת קרמניץ במשך 25 שנה, משנת תרמ״א בערך עד יום פטירתו בשנת תרס״ו. הוא היה יהודי למדן וירא שמים, אך רתחן וכעסן, ולא נשא פני תקיפים וראשי קהל. לכן לא היה אהוב על העסקנים. משהשתקע בעירנו חתנו של הרב, ר׳ דוד ליב סגל, השתדל להוציא מתחת השפעתם של עסקני העיר את המוסדות העיקריים: בקורחולים, תלמוד־תורה ועוד, ולהכניסם תחת השפעת חצר הרב. כל עוד היה הרב בחיים לא פרצה ההתנגדות בגלוי. אולם עסקני העדה שמרו עברתם בלבם. כשמת ר׳ וולוולי, הובא לעיר ע״י מקורביו הרב אלכסנדרוביץ מפטריקוב. בבחירה זו התכוונו לשמור גם להבא על השפעת „חצר הרב״ בעניני העדה. קבוצה אחרת של עסקנים ותקיפים התנגדה לבחירה זו והביאה העירה רב משלהם, את ר׳ יצחק הלר מהעיירה קורילוביץ. בין מצדדי הרב מפטריקוב לבין מצדדי הרב מקורילוביץ ניטשה מחלוקת שנמשכה כעשר שנים, עם כל תופעות הלואי השליליות, הוצאת לעז על הרב היריב, על ידיעותיו בתורה וסמכותו, עם חתירות שונות, דברי ריבות, עיכוב הקריאה בתורה בשבתות, התפלגות כל בית־כנסת, ייסוד בתי־כנסת חדשים ולפעמים הגיעו הדברים גם לידי מכות. לשבחם של שני הצדדים יש לציין, כי לידי מלשינות בפני השלטונות לא הגיעו הדברים, אם כי בדרך כלל לא היתה עירנו נקיה מפגע זה.

פרשת המחלוקת הזאת היא פרשה עגומה מאד בחיי עירנו בתקופה האחרונה, שגרמה לפירוד לבבות עמוק ושנאת חנם, והסיחה את הדעת מענינים חיוניים בחיי העדה. אכן גם זהו אחד מסימני ההוי היהודי בעיירות הגולה. יש להניח, ששני הרבנים סבלו מהמחלוקת יותר מכולם, ויתכן מאד שהם אף לא התערבו בה כלל, אם כי נבצר מהם לעצור בעדה. שניהם היו למדנים גדולים והאחד מהם הרב הלר חבר כמה ספרים ב„שאלות ותשובות״: „ויעתר יצחק״, „מנחת יצחק״ ועוד. ועד היום אזכור את דרשתו העמוקה של הרב מקורילוביץ בחגיגת הבר־מצוה שלי על הנושא: „תפילין של ראש ותפילין שבראש״.

ראשי המפלגות היריבות היו: אבא צוקרמן, אפוטרופסו של הרב מפטריקוב והרש מנדל רוכל, אפוטרופסו של הרב מקורילוביץ. בשנות המלחמה שקעה המחלוקת. הרב מקורילוביץ עזב את העיר עם זרם הפליטים והשתקע באודיסה.

תורה ויראת שמים.

ההיתה עירנו עיר של למדנים מופלגים ויודעי תורה? לאו דווקא. ניתן להגיד בדרך כלל, כי הקו האפייני לעיר קרמניץ בשטחים שונים היה „מדה בינונית״. לא עשירים מופלגים, ואף לא עניים מרודים, אלא עיר של פרנסה להמוני העם. לא „חסידים״ קנאים ואף לא „מתנגדים״ חריפים, אלא יחס של סבלנות הדדית ביניהם. לא חרדים קיצוניים ואף לא מומרים לתיאבון. והוא הדבר ביחס ל„למדנות״. לא היו מרובים בעירנו למדנים מופלגים, אך גם בורים גמורים לא היו בה כמעט; רוב יהודי העיר ידעו פרק בתורה, ידעו לקרוא פרשת חומש ורש״י, היו לומדים בין מנחה ומעריב פרק משניות, ולפעמים גם דף גמרא. בבתי־הכנסת ובבתי־המדרש היו חבורות־לומדים קבועות, שלמדו בעיקר משניות ועין־יעקב. ומפעם לפעם היה נערך „סיום״ של מסכתא על כוס יי״ש ועוגות. אכן היו גם יחידים למדנים מובהקים, מהם יש לציין את הישיש ר׳ שלמה אלינקיס, מלמד גמרא, את ר׳ חיים ליב וולפ׳ס, ואת ר׳ משה וועלי׳ס, שמות משפחתם לא נשארו בזכרוני, ואולי אף לא היו ידועים לי בכלל. החריף ביניהם

היה ר׳ משה וועלי״ס, שבגלל פקחותו היה משמש „בורר״ קבוע בעסקי ממונות. „ישיבה״ לא היתה בעירנו, והיחידים, שנפשם חשקה בתורה, נדדו לערים אחרות, לישיבות שבליטא. רק שנים מע־טות התקיימה בעירנו „ישיבה״ קטנה שהתנהלה ע״י ראש הישיבה שעבר אלינו מזוויהיל, ובין „העלויים״ שהוא הביא אתו היה גם אברהם מכר, הידוע למדי בארץ, איש העליה השניה.

רוב בני עירנו היו חרדים ורק מיעוטם חפ־שים. ההוי הכללי של העיר היה טבוע נאמנות למסורת היהודית. בשבתות היו כל החנויות סגו־רות, העיר שבתה ממלאכה ובתי־הכנסת היו מלאים מתפללים. גם רישומו של חג יהודי היה ניכר מאד בעיר. לא היו נוסעים בשבת, והיהודים פורצי הגדר עשו מעשיהם בצנעא ולא העיזו להכנס העירה ברכב אלא ברגל. הזקנים והאנ־שים שבגיל העמידה לבשו ברובם קפוטות, ביחוד בשבתות ובחגים, ואילו בני הדור הצעיר היו היו ברובם מגלחים זקנם, מהלכים בפרהסיא בגיי־לוי־ראש ובחלקם גם דברו רוסית. אכן, גם „פושעי ישראל מלאים מצוות כרמון״, ובעצם היה גם הדור הצעיר עומד בשתי רגליו בתחום המסורת היהודית. מתוך „כבוד אב״ היו באים בשבתות ובחגים לבתי־הכנסת, נזהרים בכשרות ובשאר מנהגי ישראל. פורצי הגדר היו מעטים. השפעה מהרסת על ההוי המסורתי השפיע בית־הספר התיכוני למסחר (נוסד בשנת 1906 או 1907), שתלמידיו חללו את השבת מנעוריהם והנהיגו מנהג נפסד זה גם בבתי הוריהם ובסבי־בתם. גורם שני להריסת ההוי המסורתי שימשה התנועה המהפכנית שגרפה חלק ניכר מהנוער שהיה בעיר. מלחמת העולם הראשונה החישה עוד יותר את תהליך ה„סקולריזציה״ ושימשה במובן זה מפנה חריף ומכריע.

י. רוכל

(המשך יבוא)

רובנה

(פרק שני)

התפתחות העיר וישובה.

בימי מלכות פולין העתיקה, השתייכה רובנה לחבל לוצק. בחלוקה השלישית של פולין בשנת 1795 עברה העיר לידי רוסיה ונעשתה לעיר מחוז בווהלין. אעפ״י כן נשארה עד שנת 1840 עיר קטנה. ביובל שנים זה גדל מספר היהודים בעיר, אבל לא התבלטו ביניהם כחות מיוחדים לא בחיים הצבוריים ולא בשטח אחר. על מיעוט חשיבותה של העיר בימים הרחוקים ההם תעיד העובדה שהיא לא נזכרה כלל ברשימת „ועד ארבע הארצות״ ויש להניח שהיא ינקה את חיותה משכנותיה העתיקות: אוסטראה, דובנא, לודמיר, לוצק ואחרות. עליתה הניכרת של רובנה בשטחי החיים החברתיים, המסחריים והתרבו־תיים־תורניים חלה במחצית השניה של המאה הי״ט ומאז שגשגה העיר גם בחומר וגם ברוח.

אין כל ספק, כי היהודים היו בוניה העיק־ריים (אם לא היחידים) של העיר והם־הם שפיתחו במרצם ובחריצותם את סחרה, תעשי־תה, תרבותה וכו׳. גורם חשוב לקידום העיר והת־פתחותה שימשו מצבה הגיאוגרפי הנוח וסלילת הכביש הראשי קיוב—בריסק דרך העיר, וכן סלילת קוי מסילת הברזל: דרום־מערב (יוגו־זפדנאיה דורוגה), שחצה את הכביש הנ״ל בין העיר והווליה, ואח״כ, לפני 60—70 שנה בערך, הקו השני, קו רובנה—ווילנה, שנקרא ה„קו הפו־ליסי״. בימים ההם נפתחו בעיר בנקים ובתי־מסחר גדולים לתבואה, בדים ואריגים, סחורות־מכלת וכד׳, גם ענפי מלאכה ותעשיות שונות כגון: תעשית לבנים, סבון, גפרורים, סוכריות, שיכר, רהיטים, טחינת תבואות וכו׳ החלו להתפתח בעיר גופא ועל ידה, ובכל אלה היתה ידם של היהודים (בתי־החרשת הפרימיטיביים לתוצרת לבנים הוקמו בשנת 1870 ואח״כ עברו לשיטת „הופמן״, ביה״ר לסבון — בשנת 1890, ביה״ר לשיכר (בירה) בשנת 1900). באותו פרק־זמן ניכרת פעולה ציבורית בחיי הקהל. יש לציין את מוסדות החסד והצדקה שהוקמו והתנהלו ע״י עסקנים וגבאים: לינת־הצדק, הכנסת־אור־חים, בית־חולים, מושב־זקנים, תלמוד־תורה, בית־מרחץ צבורי ועוד. כמעט כל בניני המוסדות האלה נבנו ע״י הקהל או ע״י נדבנים.

על רובנה וסביבתה עברו גם מגפות, שפגעו ביחוד באוכלוסיה היהודית — הישוב העיקרי בעיר, אעפ״י כן הוסיף הישוב היהודי לגדול גם ע״י רבוי טבעי וגם ע״י קליטת יהודים מן החוץ, שנאחזו בעיר. על גידול זה יעידו המס־פרים הבאים: בשנת 1765 היו ברובנה 890 יהו־דים, במפקד שנת 1801 נרשמו 2147 יהודים, בשנת 1847 — 3777 יהודים, בשנת 1897 — 13780 יהודים. מספרם של יהודי רובנה גדל בארבעים השנים 1900 — 1940, על כך יסופר בפרקים המוקדשים לתקופה האחרונה.

מראה העיר.

לפני 100—150 שנה היה מראה של רובנה עלוב ביותר, ממש כמראה עיירה פרובינציאלית זעירה. בניניה הקטנים והנמוכים, רובם בעלי

קומה אחת, בנויים עץ ומטוייחים חומר או סיד, עמדו צפופים ואפורים. כל עצי־נוי לא היו בר־חובות היהודים. רחובות הגויים עשו רושם של כפר. רוב הרחובות היו לא ישרים וללא כבישים ומדרכות. מי האגם והנהר אוסטיה היו לעתים מזומנות מציפים חלקי־עיר רבים ובחדשי הקיץ היו מעלים ירוקה וצחנה. קרקע העיר — חומר וטיט — היתה נהפכת לזמן ממושך לביצה, שהיתה מתיבשת רק בחדשי הקיץ הלוהטים. אי־נקיון שרר ברוב הרחובות והסמטאות. האגם הצמיח עשב בר שנקרא „לפוכה", והתושבים נהגו להריק לתוכו כל מיני פסולת ואשפה.

מאורעות.

הדליקות ברובנה היו מרובות ותכופות, כא־מור, ואחרי כל דליקה ודליקה הוקמו בנינים משוכללים ויפים יותר. ביחוד ראויה לציון הש־ריפה הגדולה בקיץ תרמ"א (1881), שהשאירה זכר מר לשנים רבות *). היא החלה בפרבר ווליה ביום ששי אחה"צ, התפשטה במהירות רבה ואכלה כשני שלישי העיר. הנזק היה גדול מאד. רק בערב, כששקטה הרוח, החלה האש דועכת. רוב יהודי העיר נשארו ללא קורת גג לראשם ואוכסנו בבתי־הכנסת. מצבם של הנשרפים היה קשה מאד. למחרתו — ביום השבת נהרו אל העיר כמה וכמה עגלות טעונות לחם ומזונות — עזרה מעיירות הסביבה לנשרפים — לאחים בצרה. אכן רגש האחוה והנכונות לעזור לזולת היה מפותח ביותר אצל יהודי ווהלין.

בפרוץ פרעות בישראל בערים רבות בתחום המושב ברוסיה בשנת תרמ"א (1881), בימי שלטונו של אלכסנדר השלישי, קיסר רוסיה, לא הגיעו אמנם הפורעים — ה„קצאפים" לרובנה, אולם ליל בהלה עבר עליה: באחד הימים נפוצה שמועה שה„קצאפים" עומדים להגיע לעיר. אימה נפלה על יהודי רובנה למגדול עד קטן. הם מהרו להטמין כל דבר־ערך, הגברים הצטיידו בחשאי בנשק (קרדומות, רמחים וסכינים) וה־נשים התרוצצו בלי לדעת היכן להסתיר את ילדיהן. המהומה היתה גדולה והילולת בקעו שחקים, רבים רצו לרחוב אומיליאנובסקא המ־יושב „גויים" וצרורותיהם בידיהם כדי להסתתר שם. במבואות העיר העמדו משמרות. למזלם של יהודי רובנה עבר ליל השמורים בשלום וה„קצא־פים" לא הופיעו. למחרתו הוברר שלא היתה זו אלא בהלת שוא.

זקני העיר ידעו לספר על ביקורו של הצאר ברובנה בסוף המאה הי"ט לרגלי השתתפותו בתימרוני־צבא שנערכו בסביבת העיר. ביקור זה, ששמש מאורע גדול בחיי העיר, גרם ליהודים טרדות לא מעטות.

ברובנה, בקצה הוליה, היו בניני קסרקטינים לחיילים, וחיל־צבא חנה בעיר בקביעות. רבים מהחיילים היהודים, ששרתו בצבא ברובנה, נש־תקעו בעיר לאחר תום זמן שרותם.

מוסדות חנוך והשכלה.

ילדי ישראל ברובנה למדו בחדרים מסו־רתיים מגיל רך, ולפני יובל שנים בערך נוסדו גם חדרים מתוקנים פרטיים, מעין בתי־ספר עב־ריים, האחד של המורה אשר למל קולקר, שחינך את תלמידיו ברוח עברית־ציונית, והשני של ארבעה מורים (ריבנזון, פרליוק ואחרים; קראו לבי"ס זה „שמונה רגלים"). בני דלת־העם למדו בתלמוד־תורה, שלקיומו דאגו כמה יהודים חרדים והיו מאספים נדבות לתשלום שכר למוד.

בשנת תרמ"ה—1885, בערך התעורר ר' דוד חרש (ליטבק) וניגש להקים בנין עץ לתלמוד התורה על מגרש הקהל (במקום שנבנה אח"כ בנין „לינת הצדק"), ומכיון שמספר התלמידים היה גדול והבנין לא התאים לתעודתו, החלו עסקני הקהל להתענין במוסד ולאחר שרשמו אותו בשנת 1892 אצל השלטונות הצליחו לקבל סכום 2500 רובלים מעזבון ר' לייביש גינצבורג ותרומות אחרות ונגשו בשנת 1899 להקים בנין על המגרש שהשאיר המנוח פיביש פניבלר־אוקסהורן בשביל התלמוד תורה. הבנין, בעל שתי הקומות המשוכללות, שנבנה ברח' סובורנה, היה אחד הבנינים הצבוריים היפים של הקהל בעיר, ולתוכו העבירו את המוסד והכניסו בו סדרים ופקוח. מיסדי המוסד ועסקניו היו: ד"ר יחזקאל אורבוך, ד"ר אנטון גורפינקל, צבי הליר, דוד גרשטין, גדליהו ולדמן, יעקב ביוויל, מאיר לנדו, מנדיל רידיל, שלמה קוליקובצ'ר, דוד חרש, ביצ'ק ואחרים. בידי אלה עלה להשיג 2000 רובלים משלטון העיר לגמר הבנין.

מן החדר ואף מן הת"ת עברו ילדים רבים ללמוד בבית־הספר הממשלתי ליהודים או לבית־הספר הכפרי שבעיר או לבית־הספר העירוני הממשלתי הכללי; הילדות הוכנסו ישר לבית הספר העירוני. האמידים והמשכילים שלחו את בניהם לבית־הספר הריאלי ולגמנסיה לנערות של הממשלה, אם כי בני היהודים נתקבלו שם בקושי ובהגבלות. רוח אנטישמית שלטה בשני המוסדות האלה ועל המתלמדים היה לבוא גם בשבתות ללמודים, מה שמנע מיהודים חרדים להכניס את ילדיהם לתוכם. היו ששלחו את בניהם לגמנסיות שבערי הסביבה: לוצק, דובנא וקרמניץ.

*) לפי תאורו של מר ב. אלימלך.

רוח ההשכלה התפשטה בזמנה ברובנה ונוס־דה ספריה צבורית ע״י העסקנים הציונים והנוער אחרי זמן. כשנתעורר ריב בין „עבריים״ ו„אי־דישאים״, שנפרדו מהראשונים בהשקפתם, שימשה הספריה „סלע מחלקת״ שנגמר בנצחון העברים־הציונים והיא נשמרה תחת השפעתם. יצויין שהחנוך לא עמד בדרגה ראוייה בימים ההם *).

הפעולה הלאומית.

חיבת־ציון כבשה לה לבבות ברובנה והכתה בה שורש. עם ראשיתה של הציונות המדינית נמצאו לה ברובנה חסידים נלהבים וכבר בקונ־גרסים הראשונים השתתפו צירים מרובנה. המ־טיפים זלמן אשכנזי מדובנא וצבי־הירש מסליאנ־סקי בקרו פעמים רבות ברובנה ובהשתתפותם נערכו אספות־עם רבות. מספר הנוהרים אחרי התנועה הציונית גדל והלך.

בשנת 1891—2 ** יסדו מספר חברים ציו־נים: שלמה וסליר, נחה גרינברג, משה בוקוביצ־קי, נח גילבורד ואחרים אגודה בשם: „שפה ברורה״, שמטרתה העיקרית היתה הפצת העב־רית והחיאתה. ראשית מפעליה של האגודה היה יסוד ספריה עברית. חלק מן הספרים נאסף בין החברים עצמם. למיסדים הצטרפו אח״כ כמה מבני העיר ומשכיליה: המורה דנברג, יוסף אדל, שמואל מלמד (שען), סנדלר אחד ואחרים. חדר הספריה בבית עגלון בפרבר הוליה הפך במהרה למרכז תרבותי, שבו התאספו בערבים ובשבתות, קראו והתוכחו על ספרות עברית, דברי ימי יש־ראל וחיבת־ציון ומכאן פשטה תורת הציונות בכל העיר ועוררה תשומת לב הקהל.

בשנת תרמ״ד בערך, נוסדה ברובנה אגודת „חיבת־ציון״, שהלהיבה את הקהל ומשכתו לציו־נות. ההתעוררות בקהל היתה גדולה. אח״כ, בשנות 1894—5, התרכזה הפעולה הציונית בבנק האחים לוריא, שנוהל אז ע״י חיים רובינשטיין מפינסק, יהודי בר־אוריין ובעל־השכלה וציוני בלב ונפש. במחיצתו של רובינשטין זה פיתחו העסקנים הציונים של הימים ההם: ד״ר יחזקאל אוירבוך, דוד גרשטין, יצחק מלמד, פינקלשטין ואחרים פעולה לאומית ענפה. אותה שנה התנהל בצרפת משפט דריפוס ובנק לוריא היה מקבל את העתון הפרוגרסיבי „נובוסטי״ שהופיע בפטר־בורג. המבקרים אצל רובינשטין בבנק היו מרבים לדון במהלך המשפט, שזעזע אז את דעת־הקהל היהודית בכל העולם. בין שיחה לשיחה היו מטפ־לים בשאלות חיבת־ציון, הקונגרס הציוני ועניני הקהל. רובינשטין ופינקלשטין שהיו חובבי חז־נות, — שוחחו גם בנושא זה (ברובנה נקלטו כידוע כמה חזנים מפורסמים: זידל רובנר, ציגל, אופנהנדלר ואחרים).

הפצת המניות של „אוצר התישבות היהו־דים״ התנהלה בהצלחה רבה בבנק לוריא ע״י שלמה וסליר, ומקום מיוחד הוקצע לו לשם כך באולם הבנק. מסביב לענין זה היתה התעוררות רבה. בחתימה על מניות ראו בני רובנה מלוי חובה קדושה. משהגיעו תעודות המניות מלונדון — היתה השמחה בעיר רבה. הסוחר יוסף בריק התפעל מהכתובת העברית בגוף התעודות עד כדי כך ששלח ל„אוצר״ לדיסקונטו שטרות של לקוחותיו. ומשנתקבלו אחר־כך השטרות ברובנה לגביה ועליהם טבועה חותמת הבנק — ה„אוצר״ בתוספת הערה „על צד היתר עיסקא״ — ראו כולם ב„אוצר״ את המכשיר הכספי של האומה הצועדת לקראת גאולתה, את הבנק הלאומי לישראל ממש, כפי שעלה במחשבה לפני מיסדו.

מלבד הפצת מניות האוצר עסקו הציונים באסוף תרומות בקערות בערב יום הכפורים וב־הזדמנויות אחרות לישוב ארץ־ישראל. הפיצו את השקל הציוני, ערכו אספות הסברה והתענינו בכל המתרחש בתנועה ובארץ־ישראל. כל מפעל קל נחשב לדבר שבקדושה. כל ציוני מהר בדחילו ורחימו למלא את אשר נדרש ממנו, תרם והתרים ונשא את דגל התחיה ברמה. רבים היו חברים באגודת הציונים שבעיר ורבים אחרים היו קרובים לה ברוחם, אם כי לא נמנו עליה. לא חסרו גם „מתנגדים״, שהתיחסו בביטול למע־שי הציונים, בעיקר בחוגי החסידים הקנאים והמתבוללים.

בעקבות הפעולה הלאומית הענפה גדלה התנועה הציונית ברובנה, השפיעה על הנוער, על חיי הקהלה וגם על יהודי הסביבה, ובמרוצת השנים התרחבה והסתעפה עד שרובנה נעשתה עיר ואם לציונות ולתרבות עברית בווהלין.

א. אבטיחי־הדרי

*) פרקים מיוחדים, מוקדשים לחנוך, ציונות ועניני הצבור ברובנה בתקופה האחרונה יבואו.

**) ע״פ ספורו של מר נ. גילבורד.

דומברוביצה

(המשך)

בשנת 1916, כשחזית המלחמה היתה קרובה לעיר מרחק 50—60 קילומטרים בערך, חנה בעיר הגדוד הרוסי התשיעי. יום אחד בא נוצרי מתושבי העיר אל הרב וגילה לו, שבעיר קיים בית־דין צבאי המוציא לפועל פסקי־דין מות, ולעתים קרובות תולים מחוץ לעיר את הנדונים למות, ורוב הנידונים יהודים. בני־העיר התחילו לטכס עצה להצלת הנידונים, ולהבאת המומתים לקבר ישראל. ניסו לבוא בדברים עם כמה מקציני המטה ונתברר שהם אנטישמיים גלויים, הרואים את היהודים כמרגלים, „שאת כולם יש לתלות". בינתים בא חיל נוצרי אל הרב ומסר לו פתקה מחיל יהודי אחד שנידון למיתה בעוון נסיון בריחה מן החזית לעבר האויב. את פסק־הדין עמדו להוציא לפועל בעוד שלשים יום, והיהודי ביקש שיצילוהו. (החיל שמסר את הפתקה ספר, שהוא משומרי הכלא, ובשמשו מקשר בין אסיר צבאי לבין אנשים אזרחיים, הוא מסכן את נפשו. אך למען הצלת ידידו מוכן הוא להמשיך בשליחות מסוכנת זו).

באמצעות החיל המקשר המציא האסיר לעסקני העיר את כל החומר המשפטי (אגב, נאום הקטיגור הכיל את המשפט הזה: „...בשים לב לכך שכל היהודים הם בבחינת מרגלים...") ושנים מבני־העיר נשלחו לקיוב לאחד מעורכי־הדין המפורסמים. עורך־הדין קבע שאין כל אפשרות לעו"ד אזרחי להתערב במשפט זה ויעץ להגיש בקשת חנינה, דבר שיכול לעשות רק אחד מקרובי הנידון, ובשום אופן לא איש זר. עוה"ד ערך את מכתב־הבקשה אל המפקד הראשי של החזית הדרומית־מערבית ועל הקרובים היה להמציאו למפקד. אך הזהר הזהירם עורך־הדין שלא יגלו בשום אופן כיצד נודע להם הדבר.

אולם לא היה לחייל כל קרוב במקומותינו; כל ב"ב נמצאו בשטח הכבוש הגרמני בליטא, מלבד שתי בנות־דוד שנמלטו לטולה. האסיר הודיע את שמותיהן של בנות דודותיו אלו, אבל את כתבתן לא ידע. נשלחו שני שליחים לטולה, ואחרי עמל רב במשך יומים מצאו את שתי הנשים. הן נסעו תיכף אל מקום מושבו של המפקד הראשי כדי למסור את כתב־הבקשה. כשהגיעו אל המפקדה הושמו מיד במאסר, ובמשך יומים נחקרו על כך, כיצד הגיעה עליהן הידיעה על פסק־דין המות לבן־דודן. תשובתן היתה, כי אמן ז"ל באה אליהן כמה פעמים בחלום הלילה, ספרה להן שקרובן נמצא בסכנה ודרשה מהן לפנות למפקד ולבקש רחמים על חייו. לבסוף שוחררו והוזמנו אל המפקד. הלה הבטיחן להתענין בגורל הנידון, ויום אחד לפני מועד הוצאת גזר־הדין לפועל נתקבלה החלטת המפקד, שעונש המות הוחלף למאסר 15 שנה.

כעבור חדשים מספר, כשפרצה המהפכה, שוחרר הנאשם, והוא בא לדומברוביצה לחוג את חג הפסח בחוג האנשים שטרחו ועמלו ואף סיכנו את חייהם הם, כדי להציל את חייו.

תקופת המהפכה

המהפכה נתנה אותותיה גם בדומברוביצה. כשנבחרו עם חילופי השלטון מבני המקום לאדמיניסטרציה המקומית, לקחו גם היהודים חלק בה. — המפלגות, ובעיקר המפלגה הציונית, שהתפלגה אחרי־כן לציונים כלליים ולצעירי־ציון, ומפלגת ה„בונד", גילו פעילות רבה. חלק מן החרדים התארגנו במפלגת „אחדות ישראל", מיסודו של הרב אהרנסון ז"ל מקיוב (אח"כ רב ראשי בתל־אביב).

ע"י ההסתדרות הציונית נפתחה מחלקה לתרבות שפיתחה במרץ רב מפעלי תרבות עברית בעיר: נפתח בית־ספר עברי עממי, נוסדו גן־ילדים ושעורי־ערב, סודרו הרצאות על הספרות העברית, וגם משפטים ספרותיים. מחלקת התרבות קבלה לרשותה גם את הספריה העירונית שהיתה מוזנחה עד אז, והתחילה בהרחבתה על ידי רכישת ספרים חדשים, רובם בעברית.

ההסתדרות הציונית המקומית השתתפה השתתפות פעילה בכל המוסדות הכלליים, כגון: הקהלה המקומית, ועד העזרה האמריקני וכו'.

מלחמת האזרחים

תקופת־זוהר זו נמשכה רק כשנה־שנתים, כי התמוטטות השלטון המרכזי ברוסיה השפיעה לרעה גם על חיי העיירה, שסבלה בעיקר בתקופת 1918/19 מחילופי המשטר השונים. בשנה אחת עברה העיירה מיד ליד שמונה־עשרה פעמים ובזה אחר זה משלו בה: הבולשביקים, הגרמנים, הפטליוראים, ההטמנים, הפולנים וחוזר חלילה. כל הגייסות עברו ונלחמו עליה. אך את כוס־התרעלה שתתה מצתה העירה מידי הפטלוראים. עם תום הכיבוש הפטלוראי הראשון לקחו אתם הפטלוראים, בנסיגתם מפני הבולשביקים, את שני מנהיגי ה„בונד" המקומי: מושר ופישמן, ורצחום במרחק קילומטרים מספר מהעיר. אחרי הבולשביקים בא המשטר ההטמני, שנמשך כמה חדשים. באחד הימים נפלה חדשה בעיר: מהפכנים מקומיים אסרו את שלטונות העיירה, השתלטו על הבנינים הצבוריים, הניפו עליהם דגלים אדומים ותפסו את השלטון בשם הרפובליקה.

השליטים החדשים הכריזו גם על גיוס ופשטו לכבוש את הישובים הסמוכים. התפרצו לעיירה הסמוכה ולדימירץ, אסרו שם 35 הידמקים, הבי־אום לדומברוביצה והוציאום להורג. התנפלו על האחוזה הסמוכה ווּרבין, שבה התבצרו שני האחים הגרפים לבית פלאטר, בעלי האחוזה, יחד עם כל פועליהם ושומריהם ההידמקים, התגברו עליהם והוציאו את כולם להורג (כ־25 איש). שלטון המהפכנים התקיים שבועות אחדים.

כאשר פרצה המהפכה בגרמניה והגרמנים הסתלקו מאוקרינה, התמוטט גם שלטונו של סקורופדסקי, ששלט בחסות הגרמנים, ובמקומו בא פטלורה. צבא פטלורה שהשתלט על כל ערי אוקראינה הגיע גם לדומברוביצה. הקרב על העיר נמשך 5 ימים. בערב האחרון — היה זה ליל שבת — עבר פרש ברחובות העיר והכריז: „אנו מוכרחים לסגת וצבאות פטלורה יפרצו העירה. לפי הידיעות שבידנו הם עומדים לערוך פוגרום ביהודים, לכן כל הרוצה יכול ללכת אתנו.״ חלק מהיהודים הלך עם הבולשביקים, שנסוגו ונעצרו במרחק קילומטרים מספר מהעיר, אך הרוב נשאר במקום. בו בערב התאספו כמה מעסקני העיר לדון בחומר המצב, כיצד לקדם את פני הרעה. בשעת ההתיעצות הגיע למקום האספה יהודי אחד בעל־מלון והודיע, שאך זה עתה הגיע למלונו בחור יהודי, שנמלט מידי הפטלוראים, ובידו ידיעות על כוונותיהם ביחס לעיר. הבחור, שהוזמן תיכף, הופיע כשהוא לבוש חליפה מגוהצת וענוד טבעות זהב, וספר שהוא מבוברויסק ונסע בענְיני מסחר. בדרך נתפס על ידי הפטלוראים, שאמרו להוציאו להורג. בהיותו בשביה, שמע שקציני הצבא החליטו לתת לחיי־לים „חופש״ להשתולל קצת בעיר. אך אם היהו־דים ישגרו משלחת בת 12 איש מטובי העיר ונכבדיה, כדי לקדם את פני המפקדה ולבקש מאתה לחוס על העיר, לא יפגעו בה לרעה.

בעיני אחדים מהנאספים נתעורר החשד, כי הבחור הזה הוא מרגל. היו שתמהו: אם היה אסיר ונמלט, כיצד הצליח להגיע לעירנו בחלי־פתו המגוהצת ובתכשיטיו? אעפ״י כן הוחלט ברוב דעות לעשות כעצת הבחור. המשלחת, שהורכבה חיש מהר ושני הרבנים זלצמן ופנצ׳יק בראשה, יצאה ביום השבת בבוקר השכם אל תחנת הרכבת לקבל את פני ראשי הצבא בלחם ומלח.

אולם באותה שעה עצמה פרץ הצבא העירה וערך בה פוגרום. קבוצות־קבוצות עברו מבית לבית ושדדו כל דבר ערך. רוב השוד הושם בעגלות והובל לתחנת הרכבת, והיתר חולק בין התושבים הנוצרים שעזרו במלאכה. רבים מהיהו־דים הוכו. כמה מהם הובלו כאסירים אל תחנת הרכבת. שני יהודים נהרגו ואחדים נפצעו.

כשהגיעה קבוצת פורעים אל בית המלון, שבו התאכסן הבחור דנן, הוציא בחור זה איזו תעודה מכיסו והראה להם, והפורעים לא נגעו בו לרעה. ההשתוללות נמשכה כל היום. בו ביום, בשעות אחרי הצהרים, הגיעה הבשורה הרעה, כי אנשי המשלחת נעצרו ונכלאו בקרונות של בקר. למחרת בא המפקד העירה ובנאום שנשא בפני התושבים הנוצרים דרש מהם לא להגרך אחרי היהודים והבולשביקים, וצוה עליהם למסור ליהו־דים את פקודתו, שמחר, ביום ב׳, יתאספו בבית הכנסת לשמוע את דבריו.

למחר התאסף בבית־הכנסת הגדול שבעיר קהל רב. המפקד בא, עלה על הבמה והתחיל להטיף ליהודים מוסר על שהם מפריעים לאוק־ראינים להקים את מולדתם: „מה אתם רוצים מאתנו? אם רע לכם כאן — לכו לפלשתינה!״ קפץ יהודי אחד אל ארון הקודש, הוציא ספר־תורה ונשבע שחברי המשלחת רחוקים מפולי־טיקה וכולם אנשים נכבדים וישרים, ולמה נעצ־רו? המפקד השיב בצחוק: „יודע אני, שהם אנשים נכבדים, ולכן רציתי שיבואו אלי כדי להחזיקם כבני־תערובת עד שהבולשביקים שלכם יחזירו לנו את חיילינו שנפלו בשביים. והריני קובע לכם בזה ארכה עד מחר, ואם במשך 24 שעות לא יוחזרו לנו חיילינו, אוציא את אנשי המשלחת להורג ואהרוס את הרובע היהודי בעירה.״

למחרת, ביום ג׳ בבוקר השכם, התפרצו הבולשביקים לתוך העיירה מכל עבריה, השמידו רבים מהפורעים שנמצאו בעיר ופנו לעבר תחנת הרכבת. אך הפטלוראים הספיקו לסגת מן התחנה לעבר סרני ולקחת אתם את האסירים. כעבור יום נאלצו גם הבולשביקים לסגת מן העיר ולפני נסיגתם הוציאו להורג את הבחור המרגל.

שמואל זלצמן

(סוף יבוא)

אמילצ׳ינה

לפני כמאה וחמשים שנה בערך באו כמה משפחות של יהודים והתישבו בכפר מז׳יריצ׳קה, במרחק 37 וירסטאות מזויהיל. אחרי חלוקת פולין בסוף המאה הי״ח נפל כפר זה בחלקו של הרוזן אובארוב, והוא שינה את שם הכפר לאמי־צ׳ינה ע״ש אהובתו אמיליה.

סיפר לי אבי ז״ל, שאביו עסק בפיטום שוורים. הוא היה קונה אותם במחיר זול בימות הסתיו ומפטמם במשך חדשים מספר בפסולת של שעורים ותפוחי אדמה ממשרפות היי״ש, ואחר־כך היה מוכרם ברווח הגון. והנה אירע אסון: מגפה פרצה בין השוורים. מובן שבעת צרה פונים אל הרבי — נסע סבי לצדיק ר׳ ישראל מווילדניק וסח לפניו את מצוקת נפשו וחרדתו לפרנסתו. ענה לו הצדיק: „בני־כפר שכמותכם, השוחטים תרנגולת רק בשעת שבעלת הבית חולה, או כשהתרנגולת חולה״, ואילו לרבי נוסעים בפרוץ דבר בבהמות או כשיקרה אסון אחר... השוורים — חציים ימותו וחציים יבריאו. והתמורה, שתקבל בעד השוורים שישארו בחיים, תכסה את כל הוצאותיך ועוד ישאר לך רווח״. ותוך ברכה הוסיף: „סע לשלום לכפרך, העתיד להיות עיר״. וכך היה. סבי הרויח ממון רב מהשוורים וכפרו הפך עיירה, שגדלה והלכה במרוצת השנים.

אמילצ׳ינה שכנה בסביבה של יערות ושדות בר, מוקפת כפרים ומושבות של אוקראינים וגר־מנים. יהודים בעלי־הון מרוסיה קנו כאן יערות, כרתו עצים, בנו מנסרות, בתי־משרפות לזפת ופחמי־עץ לניצול עושר היערות, הקימו טחנות־קיטור, פתחו עסקים ויעשו עושר. ברם יהודי העיירה לא רדפו אחרי בצע, פרנסתם היתה על חנונות ומסחר בתבואות, עורות בהמות, חלופי סחורות בתוצרת הכפרים וגם על אומנויות שונות: סנדלרות, חייטות, נגרות, נפחות, זגגות וכד׳. „פרוספריטי״ לא ידעו, ובדרך כלל הס־תפקו במועט. לעומת זאת הצטיינו במידות טובות: הצנע לכת ואחוה ועזרה לזולת. בתיהם היו פתוחים לאורח ולגר; כל הבא לעיירה אוכסן בסבר פנים יפות; כל יהודי ראה חובה קדושה לעצמו להזמין אורח לשבת; עניי העיירה היו מקבלים לשבת ולחג חלות ותבשילים, ובכלל היו יהודי אמילצ׳ינה אחים לשמחה ולצרה. אם חלה מישהו, ולו במחלה מידבקת, היו חברי „בקור־חולים״ ו„לינת־הצדק״ שבמקום מבקרים אצלו וסועדים אותו בחליו ללא כל פחד והיסוס. כן השתתפו בשמחות־מצוה של הכנסת־כלה, ברית־מילה, פדיון־הבן, בר־מצוה וכדומה. בבוא אורח לאחד מיהודי העיירה היו כל שכניו שול־חים לו כיבוד בשבילו: משקאות, מיני מאפה ומרקחת ואף תבשילים ממש, מתוך חשש שמא לא הספיק המארח להכין לאורח די צרכיו. כשנסע האחד לעיר המחוז או הפלך, קיבל עליו ברצון לסדר ענינים שונים של האחרים: לזה — תעודת מסע ולזה — תעודת נשואין, לזה — תעודת לידה ולזה — פרעון מסיו או שטרותיו וכיוצא באלה. וכך קוימה בלא יודעים עזרה הדדית למופת. הדבר נעשה פשוט מתוך רגש אחוה ורצון לעזור לזולת.

המצב התרבותי: רוב אנשי העיירה היו חניכי החדר ובית־המדרש. יהודים כשרים וחסי־דים וביניהם בעלי תורה. יום־יום, בבוא האנשים אחרי העבודה לביתם, היו שעות הפנאי שלהם מוקדשות לתורה וכל בית הפך לבית־מדרש בזעיר אנפין. האחד עסק בש״ס ובפוסקים, השני בספרי מוסר וחסידות, ואפילו ההדיוטות עיינו בספרי מוסר ב„עברי־טייטש״, ב„תהילים״ ומ„עמ־דות״. זכורני כשהיינו מסובבים בעיירה לדבר שבצדקה, היינו מבקרים גם בביתו של הרשיל הסנדלר, והלה לא רק שהשתתף בפרו־טותיו, אלא היה מתנצל על מיעוט ידיעותיו בתורה, ומימרה היתה שגורה בפיו: „אוי, אוי קינדערלעך, אז מען קען ניט, איז ערגער ווי מען האט ניט, ווייל אז מען האט ניט — קען מען לייען, אָבער אז מען קען ניט — קען מען ניט לייען... (אוי, אוי רבותי, מי שאין בו תורה חלקו גרוע מזה שאין לו נכסים, משום שזה יכול ללוות וזה אינו יכול״).

הפעולה הצבורית־לאומית

כשקמה תנועת חובבי־ציון ואח״כ הציונות המדינית — קנו רבים מתושבי העיירה מניות של „אוצר התישבות היהודים״, שקלו את השקל, תרמו לישוב א״י ונמשכו אחרי הרעיון הציוני. היו גם יוצאים מכלל זה, מחמת התנגדותם של ה„רביים״, שהביטו בעין רעה על מנהיגי הציונות הנוהגים קלות־ראש בעניני דת; אולם אף אלה היו חדורים געגועים להגשמת היעוד הלאומי בא״י, בחינת „ותחזינה עינינו בשובך לציון בימינו ולעינינו.״

בשנת 1908 נוסדה בעיירה „אגודת־ציון״, והצעירים התמסרו לפעולה לאומית ממש באותה ההתלהבות שגילו אבותיהם בעניני דת. כדי להחדיר ללב הנוער את ההכרה הלאומית, יסדו ספרייה לאומית, בלי רשיון מטעם הרשות, חתמו על העתונות הלאומית, פעמים בשבוע היו מת־אספים בחוג מיוחד ללמוד תולדות עם ישראל וספרותו ועוד. התקיימו גם הרצאות על נושאים

שונים, ונוסדו שעורי־ערב לעברית. כדאי לציין, שכל הפעולה הזאת נעשתה מתוך מסירות־נפש ממש והעושים לא נרתעו מפני הסכנות שארבו להם מטעם השלטון הצארי. בשנת 1908, היא שנת יסוד „אגודת ציון", לא היו בעיירה אלא כמה שוקלים ותרומות מועטות ביותר לקהק"ל ולישוב א"י, אולם משנה לשנה הלך מספרם וגדל, ובשנת 1917 היו בה שוקלים למאות, סכומים הגונים נאספו לטובת הקרנות ובספריה הלאומית היו 4000 ספר. מספר דוברי עברית בקרב הנוער הציוני, הלך ורב הודות לפעולת התרבות הרחבה שנוהלה בכוחות עצ־מיים. האגודה עמדה בקשרים עם המרכזים הלאו־מיים (קק"ל בקלן, ועד חובבי ציון, מרכז ציוני ו„תרבות" בקיוב ועוד).

בשנות 1909—1912 הופץ בעיירה גם „שקל התרבות" ונאספו כספים לטובת בתי־הספר בא"י, בערב יוה"כ הורמו תרומות לישוב א"י בקערות בבתי־הכנסת, ובפורים — לתקנתה של ירושלים, מנהגים שקוימו בעיירה מדי שנה בשנה במסירות ובאמונה.

בעיירה היו ארבעה מקומות תפילה: בית המדרש — בנין לבנים גדול ועתיק ועוד שלשה בתי־תפילה, „שטיבלך" של חסידים. בכולם התפללו לפי נוסח ספרד, שכן היתה אמילצ'ינה עיירה חסידית.

בתקופת חלופי השלטונות באוקראינה — בשנת 1919 — עבר על העיירה פוגרום. הדבר היה ימים מספר לפני חג הפסח, בעצם ימי האביב. גדודי פטלורה שנסוגו בפני הבולשביקים פרצו לעיירה, שדדו, גזלו, שרפו, אנסו והרגו עשרה יהודים. ואלה שמותיהם: לוי ברויזמן, שנפל בהגינו על כבוד בת ישראל, יוסף פלדבוים, נטע מאירקופ, הרשל שפק, פסח פרידלנדר, נטע מרים־שרה"ס וארבעה אחרים, שאת שמותיהם לא אזכור, ביניהם אחד אורח, שבא לבקר אצל בנו ולשם אוסף כספים לחג בשביל ר' נחומצי טברסקי, נכד המגיד מצ'רנובל. בהלויה רבת־היגון של הקדושים השתתפו כל יהודי העיירה ומיהודי הסביבה וגם נוצרים מתושבי העיירה, שהתביישו בעומק לבם במעשי רצח נתעבים אלה.

כרב העיירה כיהן בשנת 1919 ר' מיכאל רויטבלט (נכד ר' מכאל'ה מזלוצ'ב, הידוע), ועל ידו שאר כלי קודש כנהוג בכל קהלות ישראל וגם גבאים ועסקני קהל. בימי שלטון אוקראינה החפשית, כשניתנה לבני הלאומים השונים הזכות לארגן את חייהם הלאומיים לפי רוחם, נבחרה באמילצ'ינה קהילה דימוקרטית.

עד כמה כבש הרעיון הציוני את דעת הקהל היהודית בעיירה תעיד העובדה, שבבחירות לקהילה בשנת 1917, שבהן התנצחו שלש רשי־מות: ציונים, חרדים ובונד עם בעלי־המלאכה, קיבלו הציונים 13 — מתוך המספר הכללי של 15 — נבחרים. יתר שתי הרשימות קיבלו כל אחת נבחר אחד.

כאשר נכללה העיירה בגבולות רוסיה עם חלוקת חבל ווהלין בין רוסיה ופולין הביא שלטון הבולשביקים כליה רוחנית וגם כלכלית על יהודי העיירה, וקשריה עם א"י ותנועת התחיה נותקו. בשנים האחרונות — שנות המל־חמה עלו קלגסי היטלר והביאו על קהילת יש־ראל זו גם כליה גופנית.

בלב מלא רטט מעלה אני את זכרה של עיירתי, את זכר אחי ויקירי בני מכורתי. לבי, לבי עליכם!...

גדליהו לוי

רוז'ישצ'ה

עיירה גדולה במחוז לוצק, השוכנת על הנהר סטיר בקו מסילת הברזל קיוב—ורשה, במרחק 20 קילומטרים מלוצק וכ־70 ק"מ מקובל. אין לה לרוז'ישצ'ה עבר עשיר של דורות רבים, לא נמצאו בה עתיקות בעלות ערך היסטורי, גם לא נשאר בה פנקס־קהל כבקהילות אחרות, אולם — עיירה מיוחדת במינה היתה ואחת העיירות החשובות והמפותחות בווהלין.

לפי השערה וחישובי זקנים קיימת העיירה כ־150 שנה. מפקד האוכלוסין של 1847 מעיד, כי חיו בה אז 702 יהודים, וכעבור 50 שנה — בשנת 1897 — עלה מספרם ל־3169 נפש (בין 4342 תושבים שהראתה הספירה הרשמית). בדרך כלל היוו היהודים בראשית המאה הנוכחית כ־80—85 אחוזים מהאוכלוסיה הכללית. מלבד היהו־דים חיו בעיירה אוקראינים, ואילו בסביבתה נמצאו ישובי גרמנים, שהיו מוסרים את תוצרתם לשיווק לידי הסוחרים היהודים ברוז'ישצ'ה.

העיירה היתה מפורסמת ביצוא תבואות, חמ־אה וביצים בכמויות גדולות בקרונות שלמים, וכמו"כ בטחנות קמח, גדולות וקטנות ובבתי־חרושת לאריגים מצמר מקומי ומחוטים אחרים, שלתוצרתם היה ביקוש ניכר. כל הענפים האלה היו מרוכזים בידי יהודים (מלבד שני בתי־חרשת לאריגים שהיו בידי יצרנים גרמנים, שאף הם העסיקו יהודים). מקובלת היתה רוז'ישצ'ה כעיירה של מסחר ותעשיה כל השנים והיא הלכה והתפתחה יותר ויותר עד פרוץ המלחמה העול־מית הקודמת.

עם כניסת חילות האוסטרים והגרמנים נח־

רבה כמעט כל העיירה, רוב בניניה נשרפו, רבים מתושביה עזבוה והיא הפכה תל חרבות. רב היה סבלם של היהודים שנשארו בעיירה, אם כי יחס הכובשים אליהם לא היה רע. כתום המלחמה באה תקופת חלופי השלטונות: האוקראינים, הפולנים והרוסים, ורק כשנקבע שלטון הפולנים במקום (בשנת 1920), התחילו יהודים לחזור לעיירתם, בנו את הריסותיה, הקימו את קהילתם מחדש והיא שבה לתחיה. במשך שנים מספר גדל ישובה היהודי והגיע בערך ל־5000 נפש, והיא הוסיפה להתפתח ולחדש ימיה כקדם.

שלשה הם בתי־החרושת הגדולים שהתקיימו בעיירה ולצדם עשרות בתי־חרושת קטנים לארי־גי צמר ובדים, והפרנסה היתה מצויה בכבוד.

החיים הצבוריים ברוז׳ישצ׳ה היו מפותחים. לא חסרו בה עסקנים, גבאים ונדיבי־לב מחזיקי מוסדות החסד והצדקה, שהתקיימו בה כל השנים. רב גם מספר נושאי רעיון התחיה, בעיקר בחוגי הנוער המקומי. בשנת 3—1902 הוקם ביזמתו של הסוחר המקומי, העסקן הציוני ר׳ חיים־יוסף שטינגרטן (כעת בירושלים), „חדר מתוקן״. בתקופת 5—1904 רבה בעיירה התנועה בקרב הזרמים השונים בנוער: הציונים, הס. ס. (ציונים סוציאליסטים) והבונדאים. נוכח סכנת הפרעות שריחפה בימים ההם על ראשי היהודים, קמה הגנה עצמית של ס. ס. והבונד לחוד ושל הציו־נים לחוד — אף בשטח־פעולה כלל־יהודי כזה לא נמצאה לשון משותפת בין המפלגות.

מראשית המאה הנוכחית התרחבה התנועה הציונית ברוז׳ישצ׳ה והכתה בה שרשים. נתאר־גה אגודת ציונים „מבשרת ציון״, שעליה נמנו טובי העסקנים והמשכילים המקומיים, בי־ניהם: פסח הוכמן, אליהו ברקר, נחום ברקר, אלתר לרנר, יוסף דרליץ, חיים־יוסף שטינגרטן (הרוח החיה בחבורה) ואחרים. הנוער הציוני יסד ספריה לאומית והיה פעיל ב„צעירי ציון״, שלא נתבדלו מאגודת „מבשרת ציון״.

רוז׳ישצ׳ה שני פנים היו לה: עיירה של חסידים מזה ושל משכילים וציונים מזה. תורה וחכמה שכנו בה יחד. הקנאות, גם במידה שהיתה, לא הורגשה כמעט. היו בה הרבה בתי־תפילה: של חסידי טריסק וחסידי אוליקה, בית־מדרש, בית־תפילה בפרבר ז׳ולובוב ע״י תחנת הרכבת ובית־כנסת גדול, שעמד בטבור העיירה. זה היה בנין רם ובשני אגפיו בתי־התפילה של החייטים והקצבים. בית־המדרש שלא נשא עליו כל חותם של חסידות, שימש מקום תפילה לכל אלה שלא השתייכו לחצר־חסידים זו או אחרת. שלטונו של הרבי מטריסק היה גדול בעיירה, ולא רק בענינים רוחניים, אלא גם בשטחי חיים אחרים. לאחר שהרב הישיש ר׳ משה־ליב לרנר הלך בדרך כל הארץ לפני כארבעים שנה ולא השאיר יורש ראוי לכסא הרבנות, עורר הענין מחלוקת גדולה, שגרמה לפירוד בקהל. נכבדי העיר: אלתר ברקר, אהרון יוסי ביברמן ומשה שורץ נסעו לרבי לטריסק להתיעץ עמו בענין מנוי רב אחר. מתוך חשש להשפעת הרוחות החדשות ומתוך דאגה שמא תקופח שררתו על האיפרכיה שלו, ציוה הרבי למנות לדיין במקום את ר׳ אי־ציק מנוחה׳ס, אחד מעמודי התוך של החצר הטריסקאית. הנכבדים לא הסכימו לעצת הרבי ומרדו ב„מלכות״. מה עשו? נסעו לבריסק אל הגאון ר׳ חיים סולוביציק ולאחר התיעצות אתו בחרו להם לרב את ר׳ אשר־דוד חארי מבריסק, ליטאי בעל תורה ואישיות מפורסמת. אז פרצה מחלוקת בין יהודי רוז׳ישצ׳ה: חלק נהר אחרי הרב החדש וחלק אחרי ר׳ איצק מנוחה׳ס, בחירו של הרבי מטריסק. החלה פרשת „ויתרוצצו״, והעיירה נחלקה לצדדים ולמחנות יריבים. יהודים שחיו תמיד בשלום ובידידות — נעשו שונאים זה לזה. התעוררו חסידי אוליקה ובחרו גם הם רב משלהם, את ר׳ משה ספקטור, ואף שוחט הזמינו מאנשי שלומם, את ר׳ ברוך שפיטלניק.

בדרך כלל לא נתפרסמה רוז׳ישצ׳ה כאכסניה של תורה ושל לומדים גדולים. בכל זאת היו בה יהודים בעלי תורה ומצוות ולעתים אף ישבו מספר בחורים ולמדו בבית־המדרש. עם זאת מצאו בה ההשכלה ורעיון התחיה הלאומית כר נרחב, הכו גלים חזקים ודרו בה בכפיפה אחת עם החסידות. כך, למשל, היה ר׳ אלתר ברקר, מעשירי העירה, יהודי בר־אוריין שחונך על החסידות, גם בין ראשונים שחלמו על שיבת ציון ונתנו יד לרעיון המדיני של הרצל בפועל, ר׳ שמעון וקסמן, יהודי חרד ומגדולי החסידים הטריסקאים, שהיה מעמיד את ביתו לרשות הרבי בשעת בקוריו בעיירה, לא היה בכל זאת מפריע לבניו להתמסר לעניני הלאום והתרבות.

יזכור לטוב אחד מבניו, לייבל וקסמן, בחור יושב אהל שהקדיש שעות רבות ביום לתורה ועם זאת היה אחד הראשונים שהתמסר בכל לבו לתנועה הציונית, עסק בהפצת שקלים ומניות „אוצר התישבות היהודים״ ובכל פעולה אחרת כבעבודת קודש. מי לא יזכרהו אוסף במסירות־נפש כספים לישוב א״י בכל שמחה בעיירה. ולא יחיד היה ליבל וקסמן. אתו ואחריו עוברת שרשרת של בני עליה, נוער ציוני אידיא־ליסטי נושא בעול המפעלים הציוניים *).

א. רוזין

---

*) על רוז׳ישצ׳ה בתקופה האחרונה יכתב פרק מיוחד.

אוסובה

מושבה חקלאית יהודית בצפונה של ווהלין, במחצית הדרך, בערך, בין הסטיר וההורין, במרחק כ־25 ק"מ מקולקי מצד אחד ומסטפאן מצד שני. נוסדה בשנת 1836, בימי החוטפים והחטופים בתקופת ממשלתו של ניקולאי הראשון, צאר רוסיה. את לב המתישבים לא משכה, כנראה, עבודת האדמה כשלעצמה, אלא העובדה שביסדם מושבה חקלאית יהיו בניהם פטורים משירות של שנים רבות בצבא הרוסי.

לפי ספורי סבי ר' יעקב נשבאן באו מיסדי המושבה מבריסק, אך יש אולי להטיל ספק בכך, כי קשה לתאר שליטאים ישכחו במשך דורדורותים את מבטאם הליטאי ויעברו אל המבטא הווהליני הטפוסי, שאינו מבחין בין קובוץ ושורוק לחיריק וכדומה.

רכושה הקרקעי של אוסובה הגיע לכדי 2525 דסיאטינות (דסיאטינה = 11¼ דונם), רובו „מפרוז", כלומר מחולק חלוקה מדויקת בין המתישבים הבודדים, והשאר — כמות כלל לא מבוטלת — „מושע" — רכוש צבורי משותף, שכלל בעיקר שטחי בצות ויערות — מקום מרעה לפרות המתישבים וגם מקור לעצי הסקה בחורף ליהודי המושבה ולאכרי הסביבה הפולנים והאוקראינים גם יחד.

מספרם של המיסדים לא עלה על 40—50 משפחות, ואילו במפקד 1898 הגיעו תושבי המושבה — כולם ללא יוצאים מן הכלל יהודים — ל־121 משפחות, שכללו 577 נפשות. בתקופה שבין שתי המלחמות הוכפלו מספרים אלה על אף הגירתם של רבים מהצעירים לארצות דרום אמריקה. גידול ניכר זה של יהודי המושבה נגרם ע"י הרבוי הטבעי הגבוה מאד (לכל משפחה היו בדרך כלל 12—10 ילדים).

באוסובה עצמה לא גרו, כאמור, לא־יהודים, מלבד משפחות בודדות של פולנים, שהתישבו שם בשנים האחרונות. משפחות בודדות — כי מלבד סניף הדואר, שנפתח במושבה בשנת 1930 או 1931, לא היו בה כל משרדים או פקידים ממשלתיים.

בסביבת המושבה היה מספר כפרים של פולנים ואוקראינים, שחיו בשלום ובידידות עם יהודי אוסובה. ואכן במשך כל תקופת קיומה לא טעמה אוסובה טעם גלות ולא סבלה מצד הגויים שכניה. פרעות לא היו בה ואף מגזירת הגירוש שנגזרה ע"י השלטונות הצבאיים הצאריים על יהודי הסביבה בימי מלחמת עולם א' ניצלה, כנראה בזכות היות תושביה אכרים באופן רשמי.

באופן רשמי... כי למעשה לא היו יהודי אוסובה — רובם הגדול על כל פנים — אכרים ממש. מי יהודי קצת יודע ספר או הרואה עצמו משום מה מרמי־היחס שבאוסובה יעבד בעצם ידיו את אדמתו? ומכיון שעיבוד הקרקע בעבודה „גויית" שכירה גרר אחריו גרעון, עמדו יהודי אוסובה והחכירו את אדמתם לפולנים תמורת תשלום שנתי זעום. ובימי ה„סלובודה", כלומר בימי המהפכה ברוסיה בשלהי מלחמת עולם א', חדלו החוכרים בכלל לשלם. רק בשנות 1923—1924, כאשר יוצב השלטון הפולני בווהלין, הוקמו בתי־דין סדירים והובאו העתקי ספרי האחוזה של קרקעות אוסובה ממקום שהובאו, הוכרה מחדש בעלותם של היהודים על אדמתם. אך גם אז לא הוחזר הרכוש לבעליו, כי האכרים הפולניים הקימו להם בינתים על קרקעות היהודים בניני מגורים ומשק ולפי החוק קשה היה להרחיקם. נוסף לכך קינן בלב היהודי הפחד מפני ה„גוי", שמא יתקע לו סכין בגבו, אם יעמוד על מלוא זכויותיו. התוצאה של הדיינות בערכאות במשך שנים, שבלעה כסף ועמל רב, לא היתה אלא זו שהיהודי נאלץ היה להתפשר עם ה„גוי" שלו ולמכור לו את רכושו בחצי חנם.

לא את כל אדמתם החכירו יהודי אוסובה. כל אחד מהם השאיר לעצמו — עפי"ר ליד ביתו — חלקה לא גדולה לגידול תפוחי אדמה לכל ימות השנה וחציר לפרתו (או פרותיו) לימות החורף. העבודה החקלאית במשקים מוקטנים אלה נעשתה כולה — מלבד החריש וקציר השחת — בידי היהודים עצמם, כלומר בידי בעלי הקרקעות ובני־ביתם.

היו באוסובה גם יהודים — בעיקר בקרב פחותי־היחס — שהיו אכרים ממש, שעבדו את אדמתם בעצם ידיהם, הם ובני משפחותיהם ובהמות העבודה אשר להם. אך בעיקר חיו היהודים על המסחר הקמעוני בחנויות שבמושבה והרוכלות בכפרי הסביבה. קשרים מסחריים קיימה המושבה כמעט אך ורק עם רובנה, המרוחקה ממנה כ־70 ק"מ. הואיל ומסילת ברזל לא עברה באוסובה וגם כביש היה מרוחק ממנה כ־40 ק"מ, היה הקשר היחידי עם העולם בעגלות רתומות לסוסים. ביום ב' לפני הצהרים היו יוצאות מהמושבה לרובנה 2—3 עגלות ריקות ורק ביום ה' היו חוזרות טעונות סחורות. בדרכן הלוך ושוב היו נעצרות ללינת לילה (לילותים במשך השבוע) בדרז'נה או בקליבאן.

גם חרושת היתה באוסובה: טחנת קיטור, 2 בתי בורסקי ומפחיה, שבהם עבדו יהודים.

עד הדור האחרון היו כל יהודי אוסובה דתיים, כולם חסידים, אך קנאות חסידית לא

ניכרה בהם כלל, אולי משום שכולם היו מעור אחד — חסידי סטיפאן.

קול תורה לא נשמע מבתי־הכנסיות שבאר־סובה (בית־הכנסת הגדול, מקדש־ל ובית־הכנסת של החייטים) בדור האחרון. וגם בדור הקודם לא עלה מספר בחורי בית־המדרש על „מנין" אחד. אך „מנין" זה היה כנראה חריף ובקי, כי ידועה היתה אוסובה במלמדיה. ואחדים מהם נלקחו „אחר כבוד" להרביץ תורה לילדי ישראל בעיירות הסביבה, בדראז'נה, קולקי ועוד. ממלמ־דים אלה ראוי להזכיר את ר' יעקב קוגוט, שנקרא יעקב דער סופר, על שם המקצוע השני אשר בידו. יהודי זה, חניך ישיבת „אור תורה" אשר בזויהיל, היה מלמד לבחירי תלמידיו גם „חכמת התשבורת" ודקדוק עברי ועשה את מלאכתו בדעת ובאמונה. כדאי לציין, כי בשנות 1922—1923 למדו ב„חדר" של ר' יעקב גם תלמידות.

אוסובה לא הצטיינה ברבניה ולאחר מות ר' מאיר הדיין במלחמת עולם א' לא היה בה רב במשך 15 שנה.

בית־ספר עברי לא היה באוסובה כל השנים, אולם בספריה שיסד הנוער היו קצת ספרים עבריים.

התנועה הציונית לא הכתה שרשים בעיירה, ואפילו פעולה מסודרת למען הקרנות לא נעשתה בה. בשנות 1928—1932 התקיים בה קן של „השומר הצעיר", שנוהל ע"י שושנה ספירשטין (כעת בבן־שמן), אך לבסוף אנוס היה להתחסל בשל מלשינות כי אין הוא אלא הסתדרות קו־מוניסטית.

גם קן בית"ר קיים היה זמן מה, אך חוסל לאחר שמיסדו, שמחה צסס, הפך לקומוניסט.

הקומוניסטים הופיעו במושבה לראשונה אחרי משבר העליה הרביעית. ההתלהבות של 1924, עת חטבו „חלוצי" אוסובה עצים בחצרות המושבה כ„הכשרה" לעליה ארצה, פגה והשתרר דכאון. ראש ה„חלוצים", הרשל איטקס, הלך והשמאל עד שהגיע לקומוניזם ובמרוצת השנים משך אחריו את רוב הנוער המקומי.

ואעפ"י כן הגיעו גם כמה וכמה מבני או־סובה ארצה. אחדים מהם כחלוצים וחמש משפחות כ„עולי צידקוב" מטעם „התאחדות האכרים". אך כראשון מבני אוסובה הגיע ארצה אבי סבי ר' יצחק נשבאן, שעלה בסוף המאה הקודמת ירושלימה, כדי למות בה.

רבים מבני אוסובה הגרו בתקופה שבין שתי המלחמות לארגנטינה ובעיקר לברזיל, שם קיים עד היום ועד מיוחד ליוצאי אוסובה, שבראשו עומד מרדכי מארגילובקה, יהודי פולטאבי, שנקלע בימי המלחמה הקודמת כחייל לאוסובה, התחתן בבת העיירה ונשתקע בה.

גורלה של אוסובה בימי שלטון הנאצים אינו ידוע בדיוק. עד כה לא נתקבלו משם כל מכ־תבים. מברק הסוכנות הטלגרפית היהודית הסובייטית ממוסקבה, שפורסם לפני חדשים מספר ב„הארץ", מוסר, כי בזדולבונוב נמצאים 15 מפליטי אוסובה, ביניהם 7 בני משפחה אחת, משפחת טרושינסקי. האומנם אלה הם השרידים היחידים ליהודים פשוטים ותמימים אלה? הלב לא יאבה להאמין, אך חוששני, כי זוהי האמת, האמת המרה.

פנחס ספירשטין

סוקיליה

במרחק 19 וירסטאות מהעיירה רוז'ישצ'ה, מעבר לנהר סטיר, שכנה העיירה היהודית הזעי־רה סוקיליה. יהודית היא עיירה זו, מכיון שלא גרו בה עד שנת 1920 בני עמים אחרים כלל. בעיירה הקטנה והערה הזאת היו בית־כנסת, רב, שוחט, חברה קדישא וכיוצא באלה חברות.

לפנים ישב כאן על כסא הרבנות בנו של בעל „תוסיו"ט" (הרב יום־טוב ליפמן הלר ז"ל), שרשם בשעת בקורו אצל בנו הערות בפנקס הקהלה העתיק שבעיירה.

אחרי חורבן ה„כרך" הזה במלחמה הקודמת, נשארו בעיירה כ־30 משפחות, שנגשו לבנות את ההריסות ולחדש את החיים במקום.

ריחוקה של סוקיליה מתחנת רכבת שימש עכוב להתפתחותה. הקשר עם לוצק ועם רו־ז'ישצ'ה היה בעגלות. בני העיירה עסקו במסחר יערות, שהיו רבים בסביבה ושלחו עצים על פני הנהר סטיר למרחקים. היו במקום כמה חנונים ובעלי מלאכה, שמצבם, בדרך־כלל, לא היה רע.

הנוער המקומי חי מפי הנוער היהודי שב־לוצק וברוז'ישצ'ה והיה ציוני ברוחו. ילדי המקום קיבלו את חנוכם בחדרים אצל מלמדים, והיו ששלחו את ילדיהם ללמוד בעיירות הסביבה.

אכרי הסביבה היו באים לעיירה לקנות את צרכיהם והיו מביאים גם את יבול שדותיהם למכירה. ממיקח וממכר זה עם האכרים התפרנסו כמה מיהודי סוקיליה.

לא מעט סבלה העיירה מהמלחמה העולמית הראשונה, ורק כשיוצב שלטון הפולנים בחבל — התאוששה ואף התחילה להתבסס, עד שבאה המלחמה השניה והכיבוש הנאצי. גורלם בתקופת כיבוש זו לא ידוע.

שמעון כהן

איגנטובקה (לוזישט)

מושבה חקלאית יהודית במרחק ק"מ אחד צפונית לסופיובקה בדרך לקולקי ושלושים ק"מ צפונית מזרחית ללוצק. נוסדה בתחלת המאה התשע עשרה, יחד עם שאר המושבות, שבהן התישבו יהודים על מנת לעבוד עבודה חקלאית.

המתישבים הראשונים היו יוצאי ערים ועיי־רות שונות בווהלין ופוליסיה. את קרקעותיהם קבלו חנם אין כסף מידי הממשלה הצארית ובניהם ובני־בניהם היו פטורים משירות בצבא במשך 30 שנה. כידוע נמשך בימים ההם השירות בצבא 10 שנים ויותר ורבים מהחיילים אף לא חזרו מסבות שונות כלל הביתה. כדי להשתחרר מעבודת הצבא החליטו רבים מן היהודים לעזוב את העיר ואת החיים הקלים ולהתישב במושבות חקלאיות. עם פרוץ המלחמה הזאת מנתה המושבה כ־1000 נפשות, תושביה עסקו בחקלאות, תעשית חלב לצרכיהם הם ולצרכי היהודים בלוצק ורובנה, וגם בבורסקאות ומלאכות אחרות. גם טחנת קמח גדולה היתה שם, ששימשה את צרכי המושבה והסביבה.

חנויות לא היו במושבה. צרכי האוכל הובאו מהעיר ע"י המחלבות תמורת החלב שסיפקו לה. כל מחלבה היתה כעין צרכניה שקבלה את התו־צרת המקומית לשיווק בעיר, ותמורתה הביאה צרכי אוכל וסחורות, שתושבי המושבה היו זקו־קים להן. התושבים נחלקו לשני ראשים. אלה שגרו בצפון המושבה נקראו „די שוסטערלעך", כי שם משפחתם היה „שוסטר", ואלה שגרו בד־רום נקראו „נאש־גראד", כי התפארו ב„יחוסם" המשפחתי. שני חלקי תושבים אלה נלחמו בלי הרף על השלטון במושבה, בועד הקהלה בסו־פיובקה, בסניף של חברת „אורט". בגמינה — השלטון הממשלתי — היו נציגים משני הצדדים, לכל צד היה רב, שוחט ובית־כנסת משלו. רוב הסכסוכים שבין הצדדים יושבו אצל האדמו"רים באוליקה, טריסק וסטפן, שתושבי איגנטובקה, נמנו בין אנשי־שלומם.

זרם הגירה מתמיד נמשך מהמושבה לארצות שמעבר לים, על פי רוב לארגנטינה, בה התישבו בני איגנטובקה במושבות של יק"א ושמם יצא לתהלה בכל המדינה כחקלאים מומחים.

הנוער למד בחדר ובישיבות והצטיין בלימו־דים. וגם בעניני ציונות לא היה חלקו של הנוער המקומי קטן מאשר בעיירות אחרות. הם תרמו והתרימו לקרנות הלאומיות, למדו עברית ונסעו לקבוצי הכשרה. כמו"כ היו באות לאיגנטובקה פלוגות הכשרה של בית"ר ו„מזרחי", על פי רוב רק בקיץ. רוב הנוער השתייך לתנועת בית"ר, התנועה השלטת במקום, ומיעוטו לתנועות נוער אחרות אשר בסופיובקה השכנה. העליה לא"י ממושבה זו התחילה עוד בשנת 1922 ועד 1926 עלו משם עשרות נפשות וגם עם עלית „צידקוב" באו מכאן מספר צעירים וצעירות.

חברת „אורט" יסדה באיגנטובקה סניף, ששימש מרכז לכל הסביבה, וכאן היה מקום מושבו של אגרונום החברה, מר אפשטין, שהיה מלא התלהבות והערצה ליהודי המקום ובפרט למנהלי הסניף: ברל גיטלמן ודוד קופרשמיד ומזכירו יוסף ציטרין, שלשתם אנשים חרוצים ובעלי־מרץ שעבדו למען הכלל בלב ונפש, הש־תדלו לשפר את חיי המושבה וזכו להערכה בקרב הקהל המקומי ובכל הסביבה.

מאנשי איגנטובקה יזכרו לטוב: הרב המ־קומי ר' זלמן שוסטר, למדן וחכם, שהיה מעורב עם הבריות ובעצם ידיו עבד במשקו הפרטי בשעותיו הפנויות, בניגוד להרב השני ר' שמעון גולדשטין, שלא נפנה לעסקי חול; ר' דניאל פירר, השו"ב והחזן במקום, יהודי מלא הומור, שהיה מרבה זמרה בכל הסביבה. מפעם לפעם היה מחליף את המשוררים במקהלתו, כדי ללמד את ילדי המקום זמרה. מי ששר אצלו — נשאר חובב זמרה לכל ימיו. ב„ימים הנוראים" היו רבים באים מסופיובקה הסמוכה לשמוע אל קול תפילתו הנעים ומקה־לתו; ר' זנביל סליבקר המלמד, ת"ח, ידע יפה עברית וגם חיבר בשפה זו שירים, שלא זכו, אמנם, להתפרסם בדפוס; ר' אליהו רביץ, למדן מופלג, בקי בכל חדרי התלמוד ובעל זכרון נפלא, עבר אח"כ לכהן כראש הישיבה ברובנה ונשאר שם עד פרוץ המלחמה העולמית השניה.

במלחמה העולמית הראשונה סבלה קצת איגנטובקה, אך במהרה חבשה את פצעיה; במל־חמה האחרונה — נהרסה כליל. הכיבוש הנאצי לא השאיר לה זכר. בימי הטבח ביהודי ווהלין בשנת 1942 — התארגנו יהודי איגנטובקה ולקריאתם באו אליהם יהודים מסופיובקה ומהס־ביבה והצטרפו לפארטיזנים שפעלו בסביבה.

לפי הידיעות שהגיעו עד כה נשארו בחיים מבני המושבה שהצטרפו לפרטיזנים עשרה צעי־רים וצעירה אחת. הם השתתפו במערכות רבות וגם קבלו אותות הצטינות. יהודי איגנטובקה הושמדו רובם ככולם ע"י קלגסי הנאצים ליד הכפר טרוסטיניץ במרחק 12 ק"מ מהמושבה בימים י"ג וי"ד אב תש"ב. השרידים שהצליחו להתחמק נמצאים ברוקיטנו וקיברצי וכמה מהם משרתים בצבא האדום.

א. ברקאי (בוראק)

קולקי

עיירה גדולה במחוז לוצק, השוכנת על הנהר סטיר. נהר זה זורם בחלק הצפוני של העיירה ועליו בנויים חמשה גשרי־עץ, שארכם קילומטר אחד והם נמשכים עד הכפר רז׳ניץ, גשרים שהנוער המקומי היה מטייל עליהם להנאתו בשבתות ובחגים.

עתיקת־יומין היא העיירה. לפי מפקדי אוכ־לוסים רשמיים היו בקולקי בשנת 1847 — 1593 יהודים, ובשנת 1897 הגיע מספרם לכדי 2537 נפש. ב־1925 — נערך הישוב הכללי ב־8500 נפש, כמחציתן יהודים והיתר — אוקראינים ממעמד ה„משצ׳אנים" (עירוניים), שהיה קיים ברוסיה. היהודים ישבו במרכז העיירה, ואילו האוקראינים גרו ברחובות הצדדיים שמראיהם מראה כפר.

היהודים והאוקראינים שבקולקי חיו בשלום ויחסי שכנים הוגנים שררו ביניהם במשך דורות. בימים ההם היו האוקראינים פשוטים ותמימים והכירו יפה, כי היהודים — דרגתם החברותית גבוהה משלהם, ועל כן ראויים הם לכבוד. אולם בראשית המאה הנוכחית חלה תמורה: הרוחות שנשבו ברוסיה, השנאה ליהודים שהופצה ע״י הכומר והמורה בבית־הספר העממי הממשלתי בעיירה וגם גורמים כלכליים שינו את היחסים הטובים. קם דור חדש של נוצרים חדור רעל של שנאת־ישראל.

יהודי קולקי היו ברובם חסידים לשושלות: טריסק, סטפאן, ריז׳ין, אוליקה וסטולין. לכל שושלת היה בית־תפלה (קלויז) משלה. בית־המדרש הגדול, העתיק — היה של חסידי טריסק, ונקרא „שטיבל של הרב". היו גם בית־תפילה של החייטים ומנינים אחרים. בין בית־המדרש העתיק והחדש עמד בנין בית־הכנסת הגדול, הידוע בשם, „דיא גרויסע הויכע שוהל". כל בתי־הכנסת עמדו על שפת הנהר. בבית־הכנסת הגדול התפללו המוני העם מסוג „עמך". ומנהג היה מדור דורות בקולקי לסדר את החופות ליד בית־הכנסת הזה. ממנהג זה לא סרו אפילו בסערות, גשמים, בוץ וכד׳, והיו מובילים את החתן, הכלה והמחותנים לצלילי כלי־זמר ותוף גדול ברחובות העיירה עד לבית־הכנסת הלוך ושוב.

חזן מפורסם היה בבית־הכנסת הגדול, ר׳ מוטיל החזן, שמקהלתו היתה ידועה בכל הסבי־בה. הוא היה עובר לפני התיבה בבית־כנסת זה רק בשבתות ובחגים, ובימות החול היה מתפלל בבית־מדרש אחר. על אשתו של ר׳ מוטיל זה היו מספרים, שהיתה אומרת לו בבואו לביתו לסעוד בצהרים „נטול מוטיל את הידים לארוחת צהרים, אני ממליחה כבר את הבשר".

אדמור״ים, שבאו מזמן לזמן לעיירה לבקר את חסידיהם, היו מבלים בה ימים מספר. בקורים אלה היו משאירים רישום מיוחד בחיי העיירה. חסידי ריז׳ין, שהיו העשירים שבמקום, נחשבו לאריסטוקרטיה. פינה אחת ב„שטיבל" שלהם נקראה „צד הגויים", כלומר חובשי המצנפות, דבר שנחשב בימים ההם להפקרות בעיני חסי־דים. ביום ההלולא של האדמ״ור מריז׳ין — ג׳ חשון — היו החסידים מתכנסים ומבלים את כל הלילה ב„שטיבל" שלהם בשירה ובריקודים. ר׳ דוד שפירא, אחד מנכבדי חסידי ריז׳ין שבעיי־רה, רקד באחד מלילות ההלולא שעה ארוכה על גבי שלחנות ב„שטיבל", הצטנן, ובבואו אחרי עלות השחר לביתו נפל למשכב ומת בגיל 33 שנה.

משולחים ומגידים היו באים לקולקי, דרשו דרשות בבתי־המדרשות ואספו תרומות לטובת ישיבות, ת״ת ומוסדות צדקה. יהודי קולקי תרמו בעין יפה.

שנים רבות כיהן כרב בעיירה הרב מאיר הימלפרב זצ״ל. אחריו ישב על כסא הרבנות בנו ר׳ יעקב הימלפרב זצ״ל, שהיה ידוע בשם „ר׳ יעקב׳לי" (הוא דודו של כותב הטורים האלה), ונמנה על חסידי טריסק. בזמנו התעוררו חסידי סטפאן ודרשו למנות לרב את האברך המוסמך להוראה ר׳ שמואל־דוד כץ, שהיה מאנשי שלומם. בין הצדדים התלקח ריב ואחרי מחלוקת ממושכת הגיעו לידי הסכם, ששני הרבנים יכהנו בקולקי יחד. לרב ר׳ יעקב הימלפרב היו רק בנות, ולכן כיהן אתו בשנותיו האחרונות חתנו הרב יצחק קודיש זצ״ל עד המלחמה הקודמת. אחרי פטירתו של ר׳ יצחק קודיש ישב על כסא הרבנות ר׳ למל מרדר, שאשתו היתה נכדת ר׳ יעקב הימלפרב ובתו של ר יצחק קודיש, וכיהן כרב בעיירה עד פרוץ המלחמה העולמית האחרונה ב־1939.

הרב ר׳ יעקב הימלפרב היה גם עסקן גדול ובעל מעשים טובים. אחד ממעשיו החשובים היה יסוד הבנק הקטן לתועלת הכלל ולעזרה לנצרכים, שהוא עצמו ניהלו במסירות ימים רבים. הוא נהג כל ימיו לשמש ש״צ בימים הנוראים בשטיבל של חסידי ריז׳ין והתפרסם כבעל־תפלה גדול ומובהק. תפילתו היתה בוקעת שחקים ופיו היה שופך שיח בתחנונים לפני המקום בקדושה עילאית תוך שירה וזמרה. ומכיון שהיה מאריך בתפילה, היו מתפללי בתי־כנסת אחרים, שגמרו את התפילה במוקדם, נוהרים לשמוע אל התפילה ואל הרינה של ר׳ יעקב׳לי.

העיירה קולקי נמצאת במרחק רב מתחנת הרכבת קיברצי, בסביבה של יערות רבים. סוחרי יערות היו באים לעיירה מכל פינות המדינה לרגלי עסקי היערות ומשלוח העצים. ביערות עבדו פועלים, פקידים ועגלונים רבים. שליחים מיוחדים היו מובילים כספים למקומות העבודה ביערות לתשלומים. אחד מאלה היה דוד־ליזר המשולח, טיפוס מיוחד במינו. (מי לא הכיר אותו בקולקי ובסביבה?) אדם זה, שלא ידע פחד, היה מוביל אתו שקי מטבעות לתשלומים מרחק 30—40 וירסטאות, ולעתים הלך ברגל וצרור הכסף בידו. הדבר היה ידוע לכפריים ועל דעת איש מהם לא עלה לנגוע לרעה ביהודי זה, שמלא תמיד את שליחותו באמונה.

מסחר היערות היה אחד מענפי ההכנסה העיקריים בעיירה ורבים התפרנסו ממנו במישרין או בעקיפין. בחדשי החורף הכינו את העצים והחמרים, ובקיץ עסקו במשלוחם ברפסודות עם זרם הנהר סטיר למרחקים: לדנציג, ממל ולמרכזים אחרים. גם מסחר עורות, פרוות, שער־חזיר ותוצרת כפרית אחרת היה מפותח בעיירה ע״י היהודים.

א. שטרנברג

(המשך יבוא)

טרוינובקה

כ־20 ק״מ מהעיירה מניביץ וכ־6 ק״מ מתחנת הרכבת שלה שוכנת העיירה הזעירה טרוינובקה. ממנה עד קובל כ־35 ק״מ. 75 בתי־מגורים היו בה ובהם כ־350 תושבים יהודים. מלבד אלה גרו בעיירה כ־60 תושבים לא יהודים. שקטים היו החיים בעיירה, כל אחד עסק במלאכתו, בעיקר בחקלאות. כמעט לכל יהודי בעיירה היתה חלקת אדמה על יד ביתו או מחוץ לעיירה ואיש לא ידע מחסור כל ימות השנה. יהודי יהודי ופרתו, פרה פרה וזבלה, בעל הזבל ובעל השדה — שותפים ליבול תפוחי האדמה. מרעה לפרות בקיץ היה בשפע ביער הסמוך, והרועה שומר עליהן כהלכה בשכר של פרוטות. היו גם כמה יהודים שעסקו במסחר זעיר בעיירה ועם אכרי הכפרים.

הרב ר׳ יצחק מלמד כיהן פאר בעיירה עשרות שנים ואחריו — בנו ר׳ יהושע מלמד שהיה גם שו״ב ומוהל וגם ש״ץ בשבתות ומועדים, וכמנהג החזנים בימים ההם היה עוטף צוארו בצעיף כחודש ימים לפני ה„ימים הנוראים״, בל יצטנן חלילה ולא יהא ראוי לאיצטלא שקיבל עליו לבקש רחמים על אנשי עדתו. שכר קבוע לא קיבל הרב וכל הכנסתו באה ממכירת השמרים ליהודי העיירה, שנמסרה לידי אשתו.

בית כנסת אחד היה קיים בעיירה, שנבנה, בעיקר, מתרומות של אנשי טרוינובקה שהגרו לאמריקה.

לפני מלחמת העולם הראשונה הסתתר המנהיג הפולני (שהיה אחר כך ראש ממשלת פולין) פילסודסקי בטרוינובקה במשך זמן ידוע והתידד עם כמה מיהודיה. שנות המלחמה ההיא פגעו במדה מסויימת באוכלוסיה של העיירה, כרגיל. הקשרים של העיירה היו בעיקר עם העיר קובל, ששימשה לה מרכז.

בשנת 1919 פרצו קלגסי בלכוביץ לתוך העיירה לשם שוד ורצח. הפורעים תלו גם את רבה. הופיעו לפתע אנשי פילסודסקי בדהרה והורידו את הרב מהתליה כל עוד נשמה באפו.

ההסתדרות הציונית בעיירה ניהלה פעולה לאומית וחינוכית כל ימי תקופת השלטון של הפולנים. ב־1933 נתארגן קיבוץ כלל־ציוני (החלוץ) אשר סייע ליצירת אוירה ארץ־ישראלית בעיירה. עיקר הפעולה הציונית נוהלה בבית־הכנסת, בו התנצחו לא פעם הציונים עם הקומוניסטים המעטים.

פשוטים היו יהודי טרוינובקה אבל ישרי לב ונושאי עול. בשעת שמחה שמחו כולם יחד, ובמקרה אסון, חלילה, השתתפו כולם בצערו של הנפגע. הרבי מסטולין היה נוהג לבקר בעיירה בכל ל״ג בעומר ויום זה היה ממש חג בטרוינובקה.

אין יודע מה היה ליהודים הטובים האלה ומה היה גורלם תחת שלטון הנאצים־הרוצחים, כי עד היום לא הגיעו שום מכתבים מהעיירה.

מנחם מלמד

קרסילוב

עיירה קטנה טפוסית, בדומה לכל העיירות שב„תחום המושב". ולולא אסוננו הגדול, לולא נמחו הישובים היקרים האלה מעל פני האדמה, לא היתה כל סיבה להזכיר עיירה זו במיוחד ולהציב לה ציון.

קרסילוב, בת 600 נפש, שוכנת על הנחל סלוץ'. לפני שני דורות היתה העירה מפורסמת בבתי־הבורסקי שלה. היו בה 24 בתי־בורסקי, פרימיטיביים כמובן. השם קרסילוב היה שם־לואי המציין את טיב העור — „עור קרסילוב". לכמה בורסקאים היו מחסנים למכירת תוצרתם בחרקוב, קיוב ואודיסה. במרוצת הימים, כשהו־פיעו בשוק סוגי עור משובחים יותר — לא עמד העור הקרסילובי בהתחרות, ותעשית העור בעיירה הלכה והתנונה. אך, גם בדורנו היו עדיין בעיר כמה בתי־בורסקי וכן טחנות קמח. כדאי לציין, שהעובדים במפעלים הנ"ל היו ברובם הגדול יהודים. לפנים נמשכו שעות העבודה מלאחר „הבדלה" ועד לפני „לכו נרננה". גם במוצאי שבת היו עובדים, כי העבודה נעשתה בקבלנות, והפועל היה תמיד בהול על שעות־עבודה נוספות.

עוד תעשיה אחת היתה בקרסילוב, בלתי פרימיטיבית כלל וכלל. זה היה בית־חרושת גדול לסוכר, רכושה של הנסיכה הפולנית מניקובסקה. אך ליהודים לא היתה בו דריסת־רגל, וחוץ מקניות מועטות בחנויות של יהודים לא היתה לבית־החרושת כל השפעה על הפרנסות בעיירה. התועלת היחידה שהפיקו היהודים מבית החרושת היתה הכביש שנסלל הודות לבי"ח זה לפני 40 שנה וחיבר את העיירה עם פרוס־קורוב.

תמוה הדבר, שאעפ"י שבתי הפקידות (כולם פולנים) והפועלים היו מובדלים מבתי היהודים ומרוכזים כולם סביב בית־החרושת — נבנו משום מה בית כנסיתם ובית הכומר דוקא בין בתי היהודים.

קרסילוב היתה תחנת רכבת בקו „מסילת הברזל הפודולית" — קו קורוסטן — קמנץ פודולסק. מקומה הגיאוגרפי — בקצה ווהלין על גבול פודוליה. היא מרוחקת 27 פרסאות מפרוסקורוב הפודולית, שנתפרסמה כל כך בפוג־רום הגדול בימי פטלורה. יתר הישובים הסמוכים הם: סטרוקונסטנטינוב — עיר המחוז, קוזמין, קולצין, קופל, צ'אן (טיאופיפול), צ'ורני־אוטרוב, ניקולייב־פודולסק ועוד, כולן עיירות ספוגות יהדות דתית, מסורתית ותרבותית.

על המצב התרבותי בעיירה השפיעו בהרבה המורים העבריים: יום טוב הלמן, יליד קרסילוב, (כעת מורה בבית־המדרש למורים בירושלים) ויהושע גוטמן, כעת מורה בבית הספר הריאלי בחיפה; בניקולייב־פודולסק הקרובה הרביץ תורה יחזקאל קויפמן, עתה סופר מפורסם, — שלשתם אז בוגרי הישיבה הגדולה באודיסה, — ועוד כמה מחבריהם שסודרו על ידם כמורים לעברית ב„קונדיציות" בעיירות הסמוכות.

בעיירה היתה תנועה עברית וציונית חזקה: ועד ציוני, הצגות ע"י להקות חובבים, תפלות בצבור מיוחדות ב„שמחת־תורה" במשרד הועד הציוני וברוב בתי־הכנסת לטובת הקרנות הלאו־מיות; וכן ספריה גדולה וחוגים ללמוד הציונות. תזכר כאן הקדושה מלכה לאה גוטמן ז"ל, שהיתה הרוח החיה בתנועה הציונית בקרסילוב ונהרגה בדמי ימיה ע"י ההידמקים הפטלוראים בהגינה על אמה ואחיה בימי הפרעות בעיירה.

קרסילוב היתה גם עיירה של תורה, בבתי־הכנסת שלה היו כמה וכמה לומדים וקול התורה נשמע בהם. גם בשעת תפילה היו מתוכחים בדברי תורה. התקיימו חברות ש"ס, משניות, עין־יעקב ומזמן לזמן נערכו חגיגות „סיום" שמשכו קהל רב.

בעיירה רב היה מספר החסידים, רובם היו חסידי בויאן, סדיגורה, זינקוב ועוד. בסוף המאה הי"ט כיהן כרב בעיירה ר' אלתר בוסקיס ז"ל (הידוע בשם ר' אלתר קרסילובר) אחריו ישב על כסא הרבנות בנו.

במרחק כמה פרסאות מקרסילוב שכן הכפר אנטוניוני, מקום אחוזתו ומגוריו של הרוזן פוטוצקי בעבר. לדברי זקנים היה בארמונו שער זהב ובשעתו עמדו כמה מיהודי העיירה בקשרי מסחר עם האחוזה והתפרנסו ממנה.

בימי הפרעות באוקראינה 1918—1917 סבלה העיירה הרבה ממחנות הקוזאקים וההידמקים שעברו בה כמה וכמה פעמים ואף חנו בה. מעשי שוד ביהודים היו דבר יום ביומו וכמה פעמים היו „פעולות גדולות" מלוות רצח, שבהן נהרגו כחמשה־עשר יהודים. בכל „פעולה גדולה" הלכו השכנים הנוצרים בעקבות ההידמקים ותחת בית שחים שקים, שהיו ממלאים אותם כל טוב מבתי היהודים וחנויותיהם. אצל הגויים בכפרים אפשר היה למצוא טליתות, קפוטות של אטלס, שמלות משי ואף רהיטי יהודים.

אכן סבלו היהודים בעיירותיהם מפגיעות זרים, אבל מהו סבל זה לעומת החורבן הכללי של ימינו, פרי מעליהם של הגרמנים הטמאים? ואם באמת לא נשארה בקרסילוב נפש יהודית חיה — תהיינה נא השורות המעטות האלו מצבת־זכרון צנועה לקהילה קדושה קטנה בווהלין, אחת מני רבות שהיתה ואיננה עוד.

ישראל סבוראי (סרבריר)

זכרונות חייל – איש קוריץ

לילה בחזית. המחנה בצפיה לקרב הקרוב. מחשבות והרהורים חולפים חליפות במהירות הבזק ומעבירות אותי, חייל יהודי, אל עיירתי— מכורתי קוריץ הרחוקה, אל ששת אלפי היהודים שחיו בה, אל הנוער הער והתוסס שהיה בה. ונוגים הם ההרהורים התוקפים אותי נוכח בשו־רות־איוב שהגיעו אלי ממנה — מגיא ההרגה...

זכורים ימי הקיץ שלה, עת שרב השמש אלץ את בניה לצאת את הסמטאות הצרות, חסרות דשא ועלה ירוק, אל חוף הנהר קורצ׳יק, לכר הירקרק, לסלעים ולעצים המצילים, להחליף כח.

„השקצים" — בני האכרים האוקראינים היו נקהלים, מזוינים מקלות וקלשונים, מתנפלים על היהודים בהיסח־הדעת., תוקפים ופוגעים ומבריחים את הרעבים לאויר צח ולירק, חזרה לסמטאות של ה„שולגאס" וה„פראוואל". כל זה נעשה בימים כתקונם.

לפרקים, כאשר הראה ארוגנט אוקראיני תקיף חוצפה יתרה ו„אלצני" לשבור את גולגל־תו, היתה אמא מתרעמת וטוענת: — „הנך מתנצל שהגנת על כבודך האנושי! האם כדאי לשפוך דם על גדות הקורצ׳יק הזר? לא אתנגד, אם תעשה זאת על חופי הירדן שלנו!"

ואמנם ידעו יהודי העיירה להסיק את המסקנות הראויות. רובם ככולם היו כמהים לציון וחפשו דרכים לעליה.

מי לא יזכור את הרצל זילברמן, נינו של ר׳ פנחס׳ל מקוריץ?! רואה אני אותו בעיני רוחי כשהוא עובר בחפזון ברחובות כדרכו תמיד, לבוש ברשלנות, ועל השאלה: מה שלומך, מר זילברמן?

השיב: תודה להשם יתברך, שלשה־עשר...

— מאי קא משמע לן?

— פשוטו כמשמעו. שלשה־עשר יהודים עומדים לעלות, כן יירבו, אמן.

כל זה נאמר בנשימה אחת והוא אץ לדרכו, ודאי לישיבת הקהק״ל — משאת נפשו.

ואתה מר זילברמן היקר, נושא כל דאגות העולים כעשרים שנה, השלום לך?...

ואתן עסקניות וויצ״ו הזקנות וה„צעירות" עם מרת טויבין, בת הששים בראשכן, אייכן?

יונה טויבין הרוקח, בעלה של ראש הוויצ״ו, איש בעל לב יהודי וחומד לצון, שכך פעם את שיחו בפני שני צעירים מעסקני „תר־בות", שבאו לקבל ממנו תרומה לטובת שעורי ערב לעברית לנשי וויצ״ו ואמר מתוך נחת רוח:

— „רבותי, אם בבוקר לא עבות אחד תגיעכם השמועה, שיונה טויבין דעתו נטרפה עליו והוא מתרוצץ ברחובות העיר ומנפץ שמשות, להוי ידוע לכם שלימוד העברית של אשתו הוא שגרם לכך. כי כמה פעמים מסוגלת אזנו של אדם לקלוט ועצביו של אנוש לסבול את החזרות: „צפור" — א פערד ו„סוס" — א פייגל? וב־הרכינו את ראשו למטה, הרים את עיניו תוך שובבות ילדותית לראות במו עיניו את הבעת פני שומעיו המתעותים מצחוק כבוש, ותוך כדי כך הושיט להם עשרה זהובים והוסיף: — „כל האמור לא היה מכוון אלא לזוגתי שתחיה בלבד, אולם עליכם, רבותי, להמשיך בעבודתכם החשובה, ויישר כוחכם!".

ואתם, שאר בני הנוער החולמים ומכשירים את עצמם לעליה לארץ־ישראל — מה גורלכם?

ולעת כזאת, כשאני מעלה על דעתי שאולי נגדעו חייכם, אתם היקרים לי מכל יקר, ביד רשע דמיון אנוש לא ידע, יהמה הלב ולא ינחם...

נחום זפרן

דוד גרשטין

מראשוני חובבי־ציון ברובנה. בשנת תרמ״ד בערך יסד בעיר זו אגודת „חבת ציון" ומאז ועד יום מותו — כ״ו טבת תרס״ט — לא פסק להיות אחד החברים הפעילים ביותר לתנועת התחיה בכל ווהלין, כמורשה הועד האודיסאי ואח״כ כיו״ר הועד הציוני ברובנה. השתתף בכל הועידות והקונגרסים הציוניים — מאספת מינסק עד הקונגרס בהאג. ביתו ברובנה נקרא בצדק „האכסניה של הציונות הווהלינית", כי לא היה נואם, מטיף או סתם עובר־אורח ציוני שלא עשה ימים ושבועות בביתו של גרשטין. בשנת הבחירות ל„דומה" השניה שימש מעונו מרכז התעמולה למען המועמד הציוני, ובו התקימו כל האספות והישיבות, העירוניות והגלילות, ואף כי היה ידוע חולי, השקיע גרשטין עמל רב בעבודה הציונית. ר׳ דוד גרשטין היה ידוע בווהלין כבעל תבונה, איש בעל לב טוב ויד רחבה. חשוך בנים היה וחלם כל ימיו על עליה.

גרשטין היה פעיל גם בעבודה צבורית יהודית־כללית וכמעט שלא היה מוסד בעיר, אשר לא השתתף בעבודתו כעסקן ולא תרם לטובתו. לקח חלק פעיל בהקמת הבנין היפה של התלמוד־תורה ברובנה, הקים את החברה להלוואה וחסכון, שהתפתחה כבנק חשוב, היה חבר הועד לעזרת המהגרים וכן גם מנהל חרוץ בחברת „אשראי הדדי".

עם מותו הסתלקה אחת הדמויות היפות ביותר לראשוני התנועה הלאומית בווהלין.

דראז׳נה

המצב הגיאוגרפי: העירה רחוקה 15—17 קילומטר מתחנת הרכבת קליבן. ואותו מרחק מבדיל בינה לבין הכביש, המוליך מז׳יטו־מיר בירת ווהלין דרך קליבן לבריסק דליטא. מקומה על גבעת חול, שיערות עבותים מסתירים אותה משלשת עבריה ומגיעים ממש עד לשפת הנהר הורין, הזורם לאיטו למרגלותיה מצדה הדרומי. רק מצד זה, מצד הנהר, אשר בעברו השני משתרעים כרי דשא נרחבים, פתוחה גבעה זו לעין המתקרב. אולם הכניסה לעירה היא דוקא לא מצדה הפתוח של הגבעה, ואתה עומד ומש־תאה, איזו הדרך מצאו אבותינו את המקום הזה, כדי לכונן להם בו משכן? ואין זאת כי בזרוע מלאך ה׳ ממרום את זרע העירות, מקום מנוחה לישראל הנודד, נשאה הרוח גרעין אחד אל הגבעה הזאת וממנו נבטה וצמחה דראז׳נה.

לפני עיני רוחי אחזה את השורות הישרות של בתיה, בתי עץ מכוסים רעפי־עץ, ובנויים רבוע ישר וכיכר השוק שבמרכזה. לא רבים הבתים בשורות אלה, רק חמישה מכל צד. מפינות הרבוע נמשכו שני רחובות קצרים לצד מערב, אחד לצד מזרח ואחד מפינת צפון־מזרח צפונה. רק בתים מספר ברחובות הקצרים האלה היו של יהודים, והמשכם — של אוקראינים.

כזה היה בזמני, לפני כארבעים שנה, מראיה של כל העירה על 50—60 בתיה היהודיים שבהם התגוררו כ־120 משפחות. (לאחר זמן, אחרי הדליקות שנפלו בה, נבנתה העירה מחדש, כפי ששמעתי, בצורה אחרת).

המצב הכלכלי: יהודי העירה הסתפקו במועט, בבחינת לא על הלחם לבדו יחיה האדם, מרבה בשר מרבה רימה והפרוזדור אינו כדאי לשים אליו לב. עיקר פרנסתם היתה על חנויו־תיהם, שרגל קונה לא עברה כמעט את פתחן כל ימות השבוע והן התקימו רק מפדיון יום הראשון בשבוע. ביום זה היו החנויות נפתחות אחרי צאת הנוצרים מכנסיותיהם (לפני כן אסור היה לפתחן), והקונים לחוגיהם: הגרמנים שהת־ישבו בסביבה, הפולנים פועלי בית־החרושת לז־כוכית שבכפר צומאן הסמוך וגם האוקראינים מהסביבה ומהרחובות הצדדיים שבעירה עצמה פשטו בהן לקנות צרכיהם לכל ימות השבוע. עם ערוב היום היו בני שלשה עמים אלה נפגשים בבית־המרזח של ר׳ אברהם מאיר כהן וכטוב לבם ביי״ש ערכו בכיכר השוק קרבות, שהגיעו עד לשפיכת דמים. אנו, היהודים, נהנינו לראות את אומות העולם בקלקלתם, אך בה בשעה גם חרדנו שבשעת חדוה זו לא יצא הקצף גם על ראשי ישראל.

מזמן לזמן היו בעירה גם ירידים, שהכניסו קצת פרנסה. חלק מיהודי העירה חיו על מסחרם בכפרים שבסביבה: היו יוצאים מביתם ביום ראשון או שני בשבוע, מסובבים בכפרים וחוזרים ביום חמישי או שישי — מי בעורות כבשים, ארנבות, שערות חזיר וכדומה בשקו, ומי כש־עגלה חיה כרוכה מסביב לצוארו — בשר לעירה לכבוד שבת.

כאלה היו פרנסות עמך ישראל בדראז׳נה מימים ימימה. והנה נמצא יהודי אחד, בעל מזג תוסס, שהתפרץ לחפש פרנסתו גם מעבר לגבו־לות העירה. זה היה אבי, ר׳ נחמן שליפשטין ז״ל, אשר לא בלבד שחכר את טחנות־המים מאת ה„פריץ״ אלא גם סחר ביערות. מפוסטונה הגובלת בדראז׳נה ועד להורודיץ אשר מעבר לסטפן הגיע. מסחרו זה אשר הביאו במגע עם העולם החיצוני, הרבה פרנסה בקרב יהודי העי־רה. בכל יום ראשון בשבוע היו פועלי היער באים לקבל את משכורתם ואגב אורחא קנו כבר גם הם, כמובן, את מצרכיהם בעירה.

(המשך יבוא) בן־ציון שליפשטין

פרטיזאן יהודי על רובנה

כיחידת פרטיזנים יהודים נכנסנו לרובנה ימים מספר אחרי שהעיר נכבשה ע״י הצבא האדום, ולא נזדמן לנו אף יהודי אחד בעיר. כצללים הסתובבנו ברחובות העיר, חיפשנו יהו־דים ואין...

סרנו לבתי יהודים שסימני המזוזות ניכרו עוד על המשקופים ושוב לא היה צורך להעמיק חקר: כאן חיו יהודים את חייהם במשך דורות ונעקרו מקניהם ביד גסה ואכזרית... שאלנו ליהודים, אם כי הבינונו מה היה גורלם תחת מגפם של קלגסי היטלר הטמאים, והנה מה שסיפרו לנו הנשאלים, הלא־יהודים, בקרירות:

הנאצים ריכזו את כל יהודי העיר בגיטו ברחוב ביאלה מאחורי תחנת־הרכבת וב־7—8 בנובמבר 1941 הוציאו אותם בעזרת תושבים ושוטרים אוקראינים מהגיטו והובילום בדרך־לא־דרך אל חורשת האורנים שמחוץ לעיר לצד קורץ. את האומללים הכריחו להתפשט ערומים ולשכב לילה שלם בשלג ובקור על האדמה כשפניהם למטה, ליד בורות ששימשו להם קברות.

משמר חזק של פלוגת ס. ס. ושוטרים אוקראינים הופקד שלא ימלט או יתחמק מישהו, וזוגות סוסים הריצו הלוך ושוב על גופות השוכבים ללא־רחמים.

למחרת הונחו קרשים על הבורות והאומ־ללים נצטוו לעבור עליהם, כשהם נרדפים בידי המענים ומטר כדורים ניתך על ראשי המסכנים הנופלים, מי מכדור מי מפחד, לתוך הבור. וכך נתמלאו הבורות גויות־אדם תוך צעקות מרעי־דות־שחקים.

הרבה הרבה יהודים נקברו באופן זה בבורות ההם... סיימו המספרים.

הלכנו לרחוב ביאלה לראות במו־עינינו את מקום הגיטו. הבתים עמדו שם ריקים והרוסים בחלקם, שרידי הגיטו נזדקרו לעינים. מצאנו גוילים של ספר־תורה ששימשו, כנראה, לוילון, חולצה בלויה ועליה שריד של „מגן דוד צהוב" שברים של כלי־בית. הכל הזכיר חורבן ופוגרום...

פנינו לתושבים להראות לנו את מקום הקב־רים. „לכו שמה, ליד החורשה שבקרבת הכביש, שם תמצאו את ,ז'ידובסקי מוהילי'" — ענו האוקריינים בחיוך נסתר.

קבר ענקי שבלע כ־10 אלפים קרבנות ובקרבתו עוד ארבעים בורות קטנים שבהם נקברו כ־7500 נפש מישראל, מהאוכלוסיה היהודית של רובנה, מצאו את מנוחתם במקום זה, בעמק בין שתי גבעות בנסיבות כה טרגיות־איומות.

בסוף יוני 1944, כשנתאספו כבר ברובנה כמה מאות יהודים, יצאנו כ־400 איש ובינינו 27 מיהודי רובנה שנחבאו וניצלו בנס, וסידרנו קצת את הקברים, גדרנו את המקום והצבנו מצבת־זכרון במרכז הקברים בתבנית שני לוחות הברית ועליהם חקוק: „פה נטמנה רובנה היהו־דית במספר 17500 יהודים שהתעללו בהם, שנרצחו, שנקברו חיים ושעונו למות בידי הרצ־חנים הפאשיסטים של היטלר בימים 7—8 בנו־במבר 1941. דמכם הטהור יהיה לנצח אות־קלון לגרמניה ההיטלראית. נוחו בשלום על משכבכם. אנחנו, שארית הפליטה, נקום את דמכם — דמנו".

אחדים אמרו דברי־הספד תוך דמעות; הרב היחידי שנשאר בסביבה קרא „קדיש" ו„אל מלא רחמים".

שבורים ואבלים עזבנו בדומיה את הקברים.

- מדבריו של **א. ל.**

כִּי דַם עֲבָדָיו יִקֹּם וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו...

וְשִׁלֵּמֶת רְשָׁעִים תִּרְאֶה...

צרור מכתבים

יעקב וולאך (חובש) כתב מקוריץ לאחותו זהבה ברודאי בחיפה ומסר על הענויים של יהודי קוריץ בתקופת הכיבוש הנאצי; כיצד נערך שוד בבתים ובחנויות היהודים ורתמו בעגלה זקנים מבין „פני־העיירה" להובלת הרכוש השדוד; הצליפו בהם בשוטים ולאחר שהכו אותם באכזריות השליכום לתוך בורות יחד עם יהודים אחרים וקברום חיים. אין לתאר את ההתעללות של הנאצים ורבים מהאוקראינים שסייעו להם...

מכתבו של דוד בן יצחק רובין מקרמניץ לארגון יוצאי ווהלין בא"י מיום 17.2.45.

...מרוצים אנו המעטים־היחידים שנשארנו בחיים, שאתם, אחינו בא"י זוכרים אותנו וחושבים עלינו. הודיעו ברבים למען ידעו בני קרמניץ, שומסק, פוצ'ייב, ימפול, לנוביץ, ווישניביץ והסביבה, מה גדול האסון שקרה לנו, לעירנו קרמניץ ולכל העיירות הנ"ל. הרוצחים הגרמנים־הפשיסטים, אוכלי־אדם ושותי־דם, ריכזו את היהודים בגיטו, אח"כ הרגו אותם, רצחו למעלה מ־14 אלף נפש ביריות וע"י קבורה בחיים, גדולים וקטנים, זקנים, נערים וטף, גברים ונשים ולא ריחמו אפילו על יונקים, וזה לאחר שהרעיבו והעבידו בפרך את קרבנותיהם ושדדו מהם הכל. הם העלו באש את כל המרכז היהודי על בית־הכנסת הגדול ושאר המקומות הקדושים. יותר מ־75% של בתי היהודים עלו באש. כ־200 יהודים הספיקו לברוח מן העיר לפני כניסת הגרמנים וחמשה יהודים הצליחו להמלט מן הגיטו — זאת היא שארית הפליטה האומללה שלנו.

במכתב מאוסטראה מיום 18.2.45, כותבת דורה סורוקה לריבה בקימר: קשה להודיע ידיעות מזעזעות, אבל הכרחי לדעת את האמת: 2000 יהודים נרצחו בידי הגרמנים ביום 4.8.1941 בפרבר החדש באוסטראה ליד היער, מקום קבורות־אחים, גדולים נשארו לעדות. בין אלה נפלו בעלה של אוליה והורי. אחרי זה נסעה אוליה לרובנה ונקלעה לאסונה ב„אקציה" של החיות הפשיסטיות, שבה אבדו 16—17 אלפים יהודים, ביניהם היו כל משפחת קומנדנט ואנשיכם. מה עבר על סרני ואם ניצל מי ממשפחתכם לא ידוע כאן, כי אין קשר עם סרני. היינו עדים לאכזריות הגסה של הרוצחים, לעיני הרגו את הורי. כשהחלה ה„אקציה" האחרונה ברחתי עם ילדתי ליער ונמצאתי 1½ שנה בין פרטיזאנים. יוסף נסע ללובלין, גם אנו עומדים לעבור ללובלין...

שרה גורביץ מהורינגרוד כותבת לפינחס ארסט במחנים:

...עם כניסת הגרמנים לעיירתנו הצלחנו, אני ואחותי מַיה, לברוח לרוסיה ובשובנו לפני 6 חדשים מצאנו בהורינגרוד כמה נפשות, אודים מוצלים שמסרו: זמן קצר אחרי הכיבוש הגרמני ב־1942 אספו את כל היהודים והחזיקום בגיטו בטוטשין ובמשך זמן מה הרגו אותם. מעטים מהעצורים הצליחו לברוח ליערות וביניהם בני הורינגרוד: אהרן בן ישראל מלמד ומשפחתו, אברהם ויניצה, יטה שפרינצה'ס, בבל פרידמן, אליהו פנימנסקי, בוזיה ומשה ספושניק. אני יוצאת ללודז. כל יהודי רובנה עוברים לפולין.

שלמה בוים, שו"ב ברובנה כותב בפברואר ש. ז. לארגון יוצאי ווהלין בא"י:

...מה שעבר על יהודי רובנה כבר ידוע לכם. התרכזו ברובנה כמה מאות יהודים מהסביבה, ביניהם מספר ילדים שנאספו. אני מחפש את בילה מילנר (נשואה לבנימין כץ), רייזל מילנר, חייקיל מילנר, סנדר אלתר סרונשיק, ליבה וצבי קיר. מודה בעד חבילות שהגיעו.

אברהם גולדמן מאלכסנדריה — רובנה מחפש את אחותו ריבה טשלניק.

יחיאל טרוסמן מרוקיטנה מחפש את לאה פינצ'וק, נשואה לאבא גלמנוב, את ברוך פינצ'וק, אֶשר חגית ודבורה גלבו.

וולף בן משה קרולפלד, כעת בחרסון, מחפש את אחותו לאה קרולפלד בת"א, שֵנישאה לציקולציק בתל־אביב.

שטינברג מרובנה שואל לאחיו מאיר בא"י.

אריה בן אהרון שפיר מלודמיר מודיע למשפחת טקץ' בת"א שהוא נמצא בקיברצי.

מטשקנט כותבים שא. ברנבלום, ד. פישר ומשפחתו, א. כגן, מאָטיל קסל ואחרים שעמדו לחזור לרובנה, נשארו לע"ע במקומם.

ישראל שטרן מרובנה מודיע שנשאר בחיים יחידי מכל משפחתו, מחפש את דודו שבח דריז'ון שעלה מדומברוביצה.

יוסף ברושק ואמו מרובנה כותבים: ניצלנו בנס אחרי גלגולים רבים ונמצאים בסופיה, שואפים להיות אתכם (בא"י).

מאטיל פרידמן מסופיובקה כותב שניצולי טרוכינברוד נמצאים עוד בקיברצי וכי כל הפליטים קיבלו חבילות מארגון סופיובקה ואיגנטובקה.

הערות:

א) ברשימה על אוסטילוג בחוב' א' נזכר שהרוב בישוב נכללה בשטח הרוסי וצ"ל: „שנמצאה בשטח הפולני בקרבת הגבול הרוסי".

ב) עומדים לפרסום בחוברת הבאה: המשכים של הרשימות שבחוב' א' וב' ורשימות על סטרוקונסטנטינוב, ויסוצק, קוסטופול ועל אישים.

ווהלין בבנינה ובחורבנה

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

ג. — פנימי — תשרי תש"ו

התוכן:

א. ווהלין (המשך)	י. נתנאלי־רותמן	1—2
ב. לודמיר	ז. נידריקר	2—4
ג. זוויהיל	מ. ביבר	5—6
ד. אוסטראה (המשך)	ח. ב. אילון	6—9
ה. דובנא רבתי (סוף)	ב. אלימלך	9—11
ו. קרמניץ (סוף)	י. רוכל	11—13
ז. לוצק (פרק שני)	ב. גרושבסקי	13—14
ח. קצה המר של רדזיבילוב	צ. זגורודר	14—15
ט. ברסטצקה	י. סיקוליר	16—17
י. שמואל שרירא	ג. שדה	17—19
יא. ויסוצק	ז. אורמן	19—20
יב. דומברוביצה (סוף)	ש. זלצמן	20—22
יג. סרני	ב. רכס	22—24
יד. קוסטופול	מ. שקליר	24—25
טו. איכה אבדה אלכסנדריה...	ש. יזרעאלי	25—26
טז. קולקי (סוף)	א. שטרנברג	26—27
יז. קיברצי	א. ברקאי (בורק)	27—28
יח. דרזנה (סוף)	ב"צ. שליפשטין	28—29
יט. הריצב	א. אבטיחי־הדרי	29—31
כ. שפטובקה	ש. ברגר	31—32
כא. צרור מכתבים והערות	ארגון יוצאי ווהלין בא"י	32—33

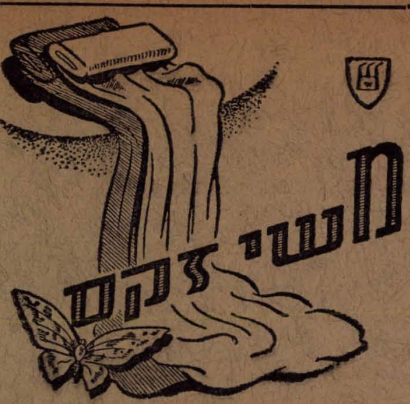

הסנה

חברה א״י לאחריות בע״מ

(נוסדה בשנת 1924)

חברת הביטוח הגדולה בארץ

מספר הפוליסות (חיים)	13000	
סכום הביטוח (חיים)	2,700,000	לא״י
הכנסה כללית (1944)	275,000	״
הון וקרנות (1944)	390,000	״

כל סוגי ביטוח

«יכין»

אגודה שיתופית חקלאית בע״מ

התישבות, עבוד מטעים, משלוח פרי

«יכין»

חברה לתעשית שמורים בע״מ

רבות, מיצים, שמורים

המשרד הראשי:

תל־אביב, רחוב אלנבי 126, ת.ד. 232

טל. 4365, 4158

«שוק חקלאי»

חברה לשווק והספקה חקלאית בע״מ

המחלקות:

לשיווק:

ירקות, פירות, עופות, ביצים, דבש וכל תוצרת חקלאית של המשק העברי בארץ.

להספקה:

ללול ולרפת, זבלים חימיים.

לזרעים וחימיקליים:

כל מיני זרעי ירקות, גידולי פלחה וגידולי שדה ממינים משובחים, חמרים להגנת הצומח. קשור בחרוזים לחלוקה, גידול והספקת תפוחי אדמה לממשלה ולצבא.

בכל הענינים נא לפנות:

„שוק חקלאי״, תל־אביב,

רח׳ וולפסון 43, טלפון 2307, ת. ד. 2018

המשביר המרכזי בע״מ

המוסד המרכזי להספקה

של הסתדרות העובדים

הספקת סחורה מכל הסוגים.

תל־אביב, חיפה, ירושלים, מושבות

נייר־אריזה מכל סוגים

קרטון מכל עובי

שקיקי־נייר מכל גדלים

חוטי־קשירה מכל מינים

במחיר הזול ביותר אצל הפירמה הידועה

בן־דוד ובידרמן ת״א

רחוב השומר 3, טלפון מס׳ 3457

(על יד נחלת בנימין 14)

את חוב׳ „ילקוט והלין״ אפשר לקבל בבימ״ס „מפיץ הספר״ — יוסף שמעוני רח׳ רמב״ם 13 תל־אביב. מבחר גדול של ספרי למוד וקריאה.

ילקוט ווהלין

ווהלין

(המשך)

מעלות ומורדות בדימוגרפיה של ווהלין

מושג קל זה שקיבלנו על חלוקת* האוכלוסיה היהודית בווהלין, לפי המפקד של ממלכת פולין ערב גסיסתה, לא יהיה לגמרי נכון, אם לא נמחיש לנו את מסגרתו המציאותית.

בימים ההם היתה השעה טרופה על מחוזות־הספר הפולניים. הספירה נערכה לשם גבית מסים, והיא לקויה, איפוא, מבחינת שלמותה „המדעית", ולכן יש להתיחס אליה בהסתייגות מסוימת.

מרידות ההידמאקים, החל משנת 1713, כאשר פאשצ'נקו התמרד נגד ה„פאנים" הפולנים בקיוב, ועד שנת 1768, כשגונטה וז'לזניאק ערכו את השחיטה בקהילת אומאן, הכו גלים עד לברודי. בת־קולן של הזוועות ההן זכורה לנו מימי נעורינו: „הידמק" — זה היה כינוי למפלצת. „פרא כהידמק", אמרו הבריות. קברי האחים של חללי גונטה היו עדיין עקובים מדם. מאידך גיסא, המצב המדיני בווהלין בסוף המאה השמונה־עשרה היה קשה מאד: יקטרינה לטשה עין למחוזות הפרבוסלביים, והיסוד הפולני ה„פריצי", שהיה עדיין מעורה היטב באחוזותיו הנרחבות והעביד בפרך את ה„חוחול" המשועבד, התחיל לסגת לאט מערבה. כל שנות המאה הקודמת (17־16) היה היהודי כרוך אחר האלמנט הפולני, שכן רק הוא יכול היה להעניק לו את ה„חסות" — הגנת החיים והרכוש. והנה חל זעזוע עמוק באלמנט השולט. באופן אבטומטי נפגע ראשית־כל היהודי: המוכסן, החוכר, הסוחר, ה„ישובניק" — איש־הכפר, היינו, הפונדקאי וכד' ולא היה כל בטחון בחיים. סדרי החיים היו פרימיטיביים: בעיירה ובכפר התגוררו יהודים אלה בבתי־עץ מכוסי־קש, בלי שמשות ובלי מעשנה. על הכירה, ה„פריפטשיק", עמדו חצובות ועליהן סירי־נחושת וקלחות של פליז; את המיטלטלים החזיקו ב„קופרט" — שידה מחושקת ברזל, המהלכת על גלגלים — סגולה חשובה בשעת שריפה ומהומה, שנקל היה לגררה מיד החוצה ולרתום אליה בהמת־משא. מדף לספרי־קודש, „מזרח" מעשה־גזירה של נייר צבעוני, כמה ספסלי עץ־אלון, שולחן פשוט — והרי כל הריהוט של אז.

בערי־מחוז, בכרכים, היתה התמונה קצת אחרת, היו שם בתי־חומה, מורשת אבות, והיה בבתים קצת כלי־כסף, אך בעצם היה ההבדל מרעט. ההווי היהודי הטיפוסי בווהלין היה בבחינת „סדנא דארעא חד הוא".

הסופר הרוסי ולדימירסקי־בודאנוב קובע, שבשנות 1649—1657, ימי מרידת חמיל, הרשמדו 90% של הישוב היהודי בווהלין. כעבור הזרעות — שוב נתאכלסו הישובים העתיקים: ה„פריצים" היו מעוניינים בזה שיערותיהם, טחנותיהם, משרפות־הייי"ש והפונדקאות שלהם — מקורות־ההכנסה העצומים — לא ישארו בשממתם.

לאט־לאט מתכנסים, איפוא, הפליטים איש־איש למקום מגוריו. חודשו פגישות „כנסת־ווהלין" היהודית בקוזין ובקוריץ; נתמנו „נגמנים" מטעם הישובים המפוזרים להגן עליהם בחלוקת המסים, וכן „סופרי הכנסת" — כאותו פישל ליבוביץ, שנבחר בפולנאה בשנת 1705 כסופר כנסת־ישראל בווהלין — דבר המעיד על אותות התעוררות חדשה.

לשיא ההתפתחות הפנימית של האבטונומיה הווהלינית הגיעו בשנת 1758, כשנבחר „מרשא־לאק" יהודי למחוז ווהלין לנהל את עניני ה„כנסת" כשם שהיה פקיד גבוה כזה גם בסיים הפולני*).

אבל קרוב לאותו פרק־זמן הופסק פתאום קו־העליה באבטונומיה היהודית ע"י בטול ועד־הכנסת ליהודי ווהלין מטעם הרשות הפולנית בשנת 1764.

הסיבות לכך אינן ברורות כל־צרכן. יתכן שמחקר מיוחד על האבטונומיה היהודית בווהלין יבהיר ענין זה.

ראוי להשוות שתי טבלות של תנועת האוכלוסיה היהודית בווהלין, לפי רישום הממשלה הפולנית: בשנת 1765 ישבו בשלושת המחוזות לוצק, לודמיר וקרמניץ — 51.736 נפש (יהודים) בתוך 116 ערים ו־2113 כפרים, ובשנת 1790 ישבו בשני המחוזות לוצק ולודמיר (ספר קרמניץ אבדה) 31027 נפש (יהודים) בתוך 18 ערים ו־404 כפרים.

נמצאנו למדים, שהיהודים נדחו מהערים והכפרים באופן מבהיל בסוף המאה השמונה־עשרה, ומספרם לא בלבד שלא עלה אלא ירד פלאים. בשנת 1795 חלה חלוקת־פולין השלישית, שקבעה את גורל המדינה למאה עשרים ושלש שנה (1918).

---

*) שני שמות־משפחה יהודים מדובנא אפיינים לאותה תקופה: בני מרשאלקוביץ, בעלי־בתים ותיקים, שומרי כלי־כסף אמנותיים לנטילת ידי כהנים בביה"מ"ד בר"ץ, ובני מוספאניס, סוחרים ובעלי־חנויות.

בחלוקת פולין טמון המפתח להבנת המצב לעתיד. כצאן בלי רועה התרוצצו יהודים מנפה לנפה, בלי לדעת היכן להשאר ובמי לבחור.

החל משנת 1765 עד 1780 בערך ניכרת עליה במספר האוכלוסיה היהודית, שהיתה ללא־ספק קשורה בזרם של פליטים מסביבות אוקראינה המזרחית אל מחוזות ווהלין. בימים ההם היו הלבבות פועמים בחזקה לקראת כל צרה שהתחוללה על יהודים, ועזרת אחים הו־שטה בנדיבות ובפשטות לכל דורש. תנודה חדשה החלה בהוודע לקהל ש„פוניה הולך" והיא גררה אתה תנועת המונים מערבה.

כיבוש נחלות פולין ע"י הרוסים הורגש כזעזוע עמוק. עד לסוף המאה הי"ט נראה שיהו־די ווהלין לא הראו נטיה לרוסיה ולרוסית.

משמעותה הלינגביסטית של הכינוי „פוניה", שבו נתכבד כל רוסי, כל „מאסקוויטר", אינה ידועה לי, על כל פנים אין לראות כינוי זה כמחמאה. בכינוי „פוניה" היו רגילים לגנות כל פרא־אדם במחוזותינו, והיו שהוסיפו ואמרו: „פוניה גנב" וכדומה. ועל שום־מה היה יהודי בווהלין צריך להתקשר אל „פוניה"? הלה מדרכו היה לקחת, בלי שהיתה דרכו לתת משהו. והוא לקח את הפאות, מצנפת הספודיק, המלבוש הארוך. סיפרו, ששוטרים רוסיים היו גוזזים פאות ברחובות העיר ומקצצים מלבושים בבתי־מדרשות. המסים הכבידו: „סווצ'נוי סבור" (מס נרות־שבת), „קורובקא" (מס הבשר), מס יי"ש וכו'. חטפו גם תינוקות של בית־רבן והעבירום למדחפות. הלקו בשבטים אבות ובנים, במקרה אי־ציות, הריצום בין טורי חיילים המצליפים בשבטים לחים: „קסטרו"... „פוניה" גירש ועקר את היהודים מן הכפר. חדלו פונדקאים, מוכסנים, יינני, חוכרי־נחלאות, והוא גזר גם על מכירת יי"ש בעיר.

ומה נתן ליהודים? — „שקאלעס", אסכולות דו־מחלקתיות, אחת בעיר ושתים במחוז. וגם שמות־משפחה שהיו חייבים לבחור חלף תשלום ידוע בשנת 1813—1815.

נתן גם „קולוניות", שטחי אדמה ליהודים לעבדה בדומה ל„חוחולים" (אכר אוקראיני), כדי להעבירם אח"כ לשמד.

דבר־מה חיובי היה בכל־זאת בחילוף המש־מרות פולניה־רוסיה: משנת 1790 עד 1915 שקטה ווהלין, וחדלה להיות ארץ־מעבר לגיי־סות הולכים וחוזרים, לשודדים והידמאקים. אדרבה, ביזמת הממשלה נושבו הרבה שממות ע"י מתישבים ומהגרים מארצות המערב — צ'כים, גרמנים; היה בטחון רב לחיים ולרכוש. על כן מציינת המאה התשע־עשרה עליה מתמדת של כל האוכלוסיה היהודית. לדוגמא:

בש' 1790	היו 422	ישובים	ובהם 31.027	יהודים
" 1847	" 141	"	" 174.457	"
" 1898	" 133	"	" 395.782	"

והרי זה גידול מפתיע! תנאי היישוב גרו־עים, ניכר צמצום גדול במקומות־התישבות, ואעפ"כ במשך מאה שנה גדלה האוכלוסיה היהודית פי עשרה!

ואמנם, בסוף המאה שעברה הולך ומתנדף מאליו האמון הסנטימנטלי שרחשו המוני היהו־דים בווהלין לפולניות, ונולדת נהייה חשאית אחרי ה„רוסיות". בשנות התשעים למאה הקו־דמת מתחילה השתוקקות גם לתרבות „רוסית" ולהתבוללות לשונית. בינתים עשתה ההשכלה בנוסח ליטא שמות בנפש האומה, נחלש לאט החיסון הפנימי העצמי, כל דבר „יהודי ספציפי" קיבל צביון משונה ומעורר בחילה בעיני הדור הצעיר, אשר לא ראה עוד ב„פריצים" משענת כלכלית לאבותיהם, אלא ממסלי היוהרה הרי־קנית: „פולני מתחבא בארובה, וקורא ליהודי: הסר כובע"...

תהליך המוני זה של טמיעה וספיגת התרבות הרוסית היה אטי בשנות התשעים, והלך וגבר בקצב עז בימי מהפכת 1905, כשברחוב היהודי הופיעו כוחות מהפכניים שראו בשחרור העם הרוסי גאולה לישראל. ומאז התחיל תהליך הרוסיפיקציה גם בווהלין היהודית, שהיתה נצר מפואר מגזע התרבות היהודית־פולנית, והפך אותה, בראשית המאה העשרים, לנפה יהודית־רוסית, המתגאה בשייכותה לגוש בן 6 מיליונים של החטיבה היהודית ב„תחום־המושב".

(המשך יבוא)

י. נתנאלי־רותמן

לודמיר (ולדימיר־ווילינסק)

...בעֵ חורבות יהדות ווהלין גם לודמיר העתיקה, נפלה שדודה לרגלי גרמנים פראים וטמאים על זקנ"ה וטפה ועל תפארת עבר הקדומים שלה.

העיר לודמיר, הידועה בשמה וולדימיר־ווהלינסק, היתה אחת הערים העתיקות בווהלין. בספרות הקיסרית האוסטרית נזכרת גליציה הלודמירית. במוזיאון העממי בוורשה הראו ראש חנית מברונזה עם כתובת דונות מהמאה החמישית הקשורה בלודמיר, דבר המעלה על הדעת כי במקום העיר היה אז ישוב או חניה שבו עברו שבטי גרמנים גוטים בדרכם לדנובה הדרומית או לבולגריה וקרים. באותו מוזיאון שמור קבר קדמון מלודמיר של בסיכה סלאווית עם כתר מלכה (מלפני כמה מאות שנים). העיר היתה בשטח מלכות פולין הקדומה במשך תקו־

פה ארוכה של מאות בשנים ושמשה מרכז אדמיניסטרטיבי לחבל וולין, ותולדות היהודים בה מתחילות מסוף המאה השלוש־עשרה.

לפי רשימה משנת 1288 על מותו של הנסיך הגדול וולדימיר וואסילצ׳יקוב — בכו עליו היהודים כשם שבכו על חורבן ירושלים וגלותם לבבל. מאז התגוררו יהודים בחבל לודמיר, ולפי ברשדסקי נוצרה קהילה ראשונה של יהודים בעיר בראשית המאה הט״ז.

בשנת 1552 היו ליהודים בלודמיר 31 בתי־אב. יהודים אלה עסקו רק במסחר והחזיקו גם בכמה קונצסיות. בפקודת הזכויות שהעניק זיגמונט אוגוסט ב־1570, נזכרים היהודים בין שאר התושבים. יש לשער שיהודים הרבו אז להתרכז בעיר וקהילת לודמיר נעשתה לאחת הקהילות החשובות בוולין, שעליה הוטל למלא תפקיד נכבד ביהדות פולין. עמדה לה זכות גדולה של רבה המפורסם, שהיה גם עסקן גדול, ר׳ יום־טוב ליפמן הלר (בשנות 1635—1644), ומאז עמדה בראש יהודי וולין יחד עם הערים אוסטראה, לוצק וקרמניץ.

רדיפות חמיל בוולין עיכבו את התפתחותה של קהילת לודמיר לזמן־מה, יהודי העיר סבלו הרבה מאד. רבים נהרגו בידי הקוזאקים מכנופ־יות חמיל, רבים נשדדו וברחו, ובשנת 1649 נשארו בעיר רק 39 בתי־אב יהודיים. כעבור 4 שנים (1653) נחרבה העיר ע״י צבאות הלי־טאים ואח״כ, בשנת 1658, נהרסה כולה במל־חמות ורק שני בתי־אב יהודיים נשארו בה. המצב הכללי בעיר היה קשה, ואילו זה של היהודים הספורים היה קשה פי־כמה. הקהילה נאלצה לבקש הלואה וכשהגיע מועד הפרעון ולא יכלה לעמוד בהתחייבותה, הוגשה נגדה תביעה ע״י גובה־המסים הממשלתי. זמן רב נאבקה הקהילה עד שעלה בידה להתאושש ולהיות שוב קהילה גדולה בישראל.

בשנת 1765 חיו בה 1327 יהודים שתפסו מקום חשוב בעיר. במשך המאה ה־18 הוסיפה לודמיר לעמוד בשורה הראשונה של קהילות וולין, על רבניה, עסקניה ופרנסיה הפעילים שהצטיינה בהם*). ידועים כמה וכמה מקרים של שתדלנות מצדה לטובת קהילות אחרות שהוכתרו בהצלחה. אותה תקופה התאוננו היהודים שהתושבים אינם נותנים להם לקבור את מתיהם ביום והם נאלצים לעשות זאת בלילות, ולתלונתם ניתנה תשומת־לב מצד השלטונות.

מקום חשוב תפסה קהילת לודמיר בועד ארבע ארצות שהתקיים בפולין המאוחדת.

מרשימות משלמי מסים נראה, שבשנת 1784 היו בעיר 340 יהודים משלמי־מס וכעבור 6 שנים בלבד — 1790 — עלה מספרם ל־630. יצוין ,שהמסים שהוטלו על היהודים היו גבוהים מאד.

אחרי חלוקת פולין השלישית — בשנת 1795 — צורפה העיר לרוסיה ומאז היתה עיר רוסית מאוכלסת יהודים, אבל חדלה לשמש קהילה גדולה ובעלת השפעה. במפקד של 1897 נמצאו בעיר 5869 יהודים בין 9883 תושבים.

העיר שוכנת במרחק 50 ויורסטות מצומת־הדרכים של העיר קובל, 70 ויורסטות מלוצק וכ־25 ויורסטות מהגבול האוסטרי־הונגרי (בימי שלטון הצאר ברוסיה) בסביבה חקלאית עשירה. קרבת העיר אל הגבול גרמה לתושביה היהודים צער וצרות לא מעט. לפי פקודת שר־הפלך בקיוב, איגנטייב, מיום 3 במאי 1881, נאסרה הישיבה בתוך תחום 50 ויורסטות הסמוכות לגבול לאותם היהודים שמוצאם מחוץ ל־50 ויורסטות הללו. פקודה זו גרמה תועלת וקורת־רוח למשטרה הרוסית יותר מאשר לאיגנטייב עצמו, שכן בטפלה ב„טיהור״ השטח הנידון מיהודים ביצעה פעולה זו בשקידה רבה, כיאה מאז ומקדם לכל המיצר לישראל... ביחוד גילתה המשטרה זריזות במעשיה בשבתות ובמועדים, שהרי באותם הימים נמצא כל אדם מישראל בחוג משפחתו, והיתה מקיפה בערבים ובלילות את הבית שבו דרו „פושעים פליליים״ אלה, אוסרת את כל יושביו, ואחרי שהחזיקה אותם כמה ימים בבית־הסוהר, שילחה אותם ברגל, תחת פיקוח חמור, ועפ״י רוב בשבתות דוקא, לעיר קובל שנמצאה מעבר לתחום האסור. ההליכה לקובל, אם־כי קרובה היא, היתה נמשכת כשלשה ימים תוך סבל וטלטול דרך, והמשולחים אנוסים היו לישון על הרצפה, בלי מצע לכיסוי, כאסירים־פושעים ממש. ברור, שהשוטרים המלווים לא הפסידו בזה ולא כלום, ואף נהנו; לעומת־זה עלה ה„עונג״ ליהודים, מחוץ להוצאות וסבל רב — בקיפוח מקום־מגורים, באיבוד מקום עבודה ופרנסה ובהפסד עצום בכלל.

לא פעם יצאו יהודים אלה, שנתחייבו חובת גלות, נקיים מנכסיהם, כי גם את שארית רכושם אנוסים היו למכור בלא מחיר, או בעד כל מחיר שהוא מצד הקונה שנזדמן להם בו ביום, ביום עברה וזעם.

במשך הזמן התחכמו היהודים ומצאו תחבולות שונות כיצד להערים על החוק ולעקפו: אשת היהודי המגורש־הגולה הזה היתה מקבלת גט־פטורין (כמובן: גט על תנאי) מבעלה, ונישאה (כמובן, למראית־עין בלבד) לבעל אחר שהוא בעל זכות־ישיבה בעיר התחום, ע״י כך נשארה היא מגורשת מבעלה ואינה מגו־רשת ממקום מגוריה. ואף תרופה זו עלתה

*) על גדולי לודמיר, רבניה, חכמיה ופרנסיה — יבוא פרק מיוחד כתוב [illegible] מ. צינוביץ.

בדמים מרובים למשתמשים בה ולא בנקל עלה לכל מאן דבעי למצוא בעלים שיסכימו לסידור האמור. מצב זה נמשך שנים אחדות, ורק אחרי השתדלות מרובה והתאמצות מצד אישים בעלי השפעה, הפסיקו השלטונות הגבוהים את הגשמת חוק־הגירושין הזה ודחוהו עד להודעה חדשה.

כנסיה נוצרית גדולה עומדת בלודמיר זה מאות בשנים ובה גנוזות, לפי מסורת, עצמותיו של ולדימיר הקדוש ושל כמה מבני הפמליא של קדושים אחרים, והיא מושכת המוני נוצרים.

ביום בהיר אחד נפוצה שמועה, כי מדי ערב נראים אורות על פעמוני הכנסיה. החשמן המקומי הודיע על כך לקונסיסטוריה הוהלינית בסמכו על עדותם של „הרואים"־החוזים — נשלחה ועדה לחקירה ואנשיה שוכנעו באמתות הדבר והודיעו על כך לסינוד הקדוש, שבראשו עמד אז האנטישמי המובהק והנוצרי האדוק, פובידונוסצב. אף הסינוד הקדוש מצדו הוא בחן ובדק את העובדה וקבע כי האור שנתגלה על פני הפעמונים מעיד כמאה עדים על כך, שהקדושים השוכנים עפר מתחת לכנסיה זאת דורשים לשפר את בית הכנסיה.

כדאי היה לראות באיזו צהלה ותרועות פומביות ניגשו אז לשיפוץ הכנסיה. בתהלוכת הרחוב השתתפו מאות כמרים ונזירים בראשות חשמנים, שר־הפלך, סגנו ופובידונוסצב עצמו.

אותות הזמן הקדום יש למצוא בבנין המוסדות הממשלתיים, אשר שימש לפנים מנזר. באותו בנין התרכזו בסוף המאה התשע־עשרה הנהלת המשטרה, בית הסוהר, הבנק הממשלתי, משרד הגימנזיה לצבא, בתי־המשפט ועוד. בקצה הרחובות קטדרלנה ואוסטילוגי נשתמר גם מגדל הפעמון של אותו מנזר, אשר שימש בית־ועד למכבי־אש. סמוך לאותו בנין נמצא הגן העירוני ששימש מקום־טיול יחידי לתושבי העיר. ביום ראשון בשבוע ובכל יומא דפגרא ניגנה בגן זה תזמורת צבאית, ויש שהופיעו שם גם להקות שחקנים נודדים.

עקבות עתיקי ימים שרדו גם על גבי כמה וכמה מצבות בבית־העלמין היהודי, אך הכתובות שעליהן ניטשטשו ונמחו על פי רוב ושוב לא ניתנו לפענוח. על אחת המצבות העתיקות כתוב שהמנוח ידע להבין את שפת הצפרים. אל אוסף העתיקות יש להוסיף גם את בית־הכנסת הגדול, שנבנה בסגנון עתיק והיה בן קומה אחת עד ראשית המאה התשע־עשרה, ואחר־כך העלו בקודש עד כדי שלוש קומות, אולם נשאר שנים רבות בלי תקרה ורצפה מטעמים כספיים, כמובן. שרדו גם אי־אילו אוהלים, בם ינוחו עצמותיהם של כמה וכמה צדיקים (היו מספרים, שגם עצמותיו של רבי ליב שרה"ס מצאו מנוחה נכונה באחד האוהלים האלה). בין המצבות היתה גם זו של ה„בתולה החסודה", טיפוס אגדי בזכרון העם, שחייה היו קודש לעבודת הבורא: היתה מתפללת בכל יום — בוקר, צהרים וערב — ואפילו היתה מניחה תפילין וקובעת עתים לגמרא ופלפול...

(המשך יבוא)

זאב נידריקר

תרגם מרוסית א. זמיר

תלמוד־תורה בלודמיר: הבנין, החניכים והעסקנים בשנת 1935

זוויהיל (נובוגרד־וולינסק)

...זוויהיל היהודית, הקריה הנאמנה
על רבניה וסופריה, איננה עוד.
ארץ אל תכסי דמה!!...

עיר מחוז במישורי ווהלין, שוכנת על הגדה המערבית של הנהר סלוץ. כביש, שמוצאיו מקיוב, עובר על פני ברדיצ׳ב וז׳יטומיר וחיצה את העיר בדרכו לבריסק (ברסט־ליטובסק). עיר נקיה ויפה מוקפה עצי־פרי וגני־ירק, עטורה יערות אורן ותורניתות, שימשה מרכז לעיירות ולכפרים שקיימו אתה קשרי מסחר והכניסו בה שפע של פרנסה. ב־1765 היו בה 577 יהודים משלמי מס־גלגולת.

בימי שלוותה (עד סוף שנת 1919) היה מספר אוכלוסיה כ־25.000 נפש, בערך, מזה למעלה מעשרים אלף יהודים.

אין לקבוע בדיוק את זמן יסודה של העיר, כי חסרות אסמכתאות לכך. אולם העובדה שאין היא נזכרת בין העיירות שבסביבתה בקשר לגזירות ת״ח ות״ט, נותנת יסוד להנחה, שהעיר נוסדה במחצית השניה של המאה הי״ז על־ידי שרידי הניצולים, שמילטו את נפשם מתגרת ידו של הצורר חמיל. רק מהתקופה ההיא מתחילים להגיע אלינו הדים וידיעות.

את זמן הקמתו של בית־הכנסת הגדול, אחד הבנינים העתיקים בעיר, מייחסים לשנות ת״מ—ת״ס (1700—1680). כן נמצאו מצבות בודדות מהתקופה ההיא. בכל אופן ברור שהיתה בה קהילה חשובה וישוב יהודי זה מאות שנים. בפנקסה העתיק של אוסטראה משנת תצ״ח — 1737/38 נזכר הרב מזוויהיל, הוא ר׳ אברהם ז״ל, נכדו של הקצין ר׳ יוזפא ז״ל מאוסטראה, שהיה פרנס מדינת ווהלין וחתנו של ר׳ יוסף ז״ל — אב״ד דבריסק ומחבר „לקט יוסף״. הוא היה מגדולי הרבנים של זמנו (נזכר לשבח בספרות הרבנית של התקופה), נפטר בשנת תקכ״ב (1762) ונטמן באוסטראה.

כשהלכו תלמידי הבעש״ט ללקט את פזורי ישראל — אחרי גזירות חמיל ומאורעות שבתי־צבי — להחיותם, לעודדם ולהפיץ ביניהם את תורת רבם, לא פסחו גם על זוויהיל. שנים ממאורי החסידות תקעו את אהלם בעיר זו: האחד — הרב הצדיק ר׳ משה — בנו של ר׳ מיכאל מזלוצ׳ב, נכדו של ר׳ יצחק מדרוהוביץ, והשני — ר׳ משה איש הורביץ. ר׳ משה הראשון הקים שושלת של צדיקים בזוויהיל וסעיפיה התערו גם בארץ. בנו היה ר׳ מיכאל״ה ובן־בנו — ר׳ מרדכי״לה (נפטר בערב סוכות תר״ס). זה האחרון השאיר שני בנים: ר׳ מיכאל״ה (נפטר בקוריץ בסוף המלחמה הקודמת) ור׳ שלמה״לה, שהגיע לא״י בשנת תרפ״ה ונפטר בכ״ו אייר תש״ה בירושלים.

ר׳ משה השני השאיר אחריו בן ושמו ר׳ יהושע, מגיד־מישרים בעיר. בית־אב זה הוציא מקרבו כלי־קודש, לומדים וגם סוחרים ואנשי־מעשה.

בבית־כנסת מיוחד שהיה בעיר זוויהיל על שם ר׳ יהושע נשמרו תעודות וכתבי־יד. באחת המהומות שעברו על העיר עלה הבנין על הגנוז בו באש. שני בתי־אב אלה היו ממעצבי דמות העיר והשפעתם לא חדלה.

ההווי של חיי היהודים בזוויהיל, כפי שנגלה לעינינו בדור האחרון, הוסיף להיות מסורתי, נתון להשפעת החסידות ברוח השושלות הצ׳רנוביליות והקרלינית. לכל שושלת היו בתי־כנסת משלה והאדמו״רים היו פוקדים את חסידיהם בעיר לפחות פעם בשנה. היו בעיר גם חסידי אדמו״רים אחרים. החנוך ניתן ברובו ב„חדר״ וברוח החסידות והמשכו היה גם בשטחי חיים ופעולה אחרים. יצויין שהקהל המקומי היה מלוכד בעניני צבור, לא היו בו מתנשאים על העדה ומנסים להשתלט עליה. היו בעיר עסקנים באמונה ונדיבי־לב בכל הדורות; מהם יזכרו: ר׳ יצחק פייגנהולץ, נדיב מפורסם מחסידי טריסק, זקן ונשוא־פנים ואעפי״כ עניו בהליכותיו. הוא אזה לו למושב בבית־הכנסת דוקא את הספסל האחורי ליד התנור בין עניי העדה. ר׳ שלמה קליגרמן ואתו גיסו ר׳ אליהו רפופורט, בעלי שם טוב, שהיו ערים לעניני צבור וידם פתוחה והליכותיהם בפשטות ונועם. ר׳ מנדיל צ׳רטוריסקי, סוחר יינות עשיר, צנוע ותמים כל ימיו ומרבה חסד וצדקה, אף הוא מחסידי טריסק. ועוד רבים היו יראי שמים ונדבנים בעיר. מי ימנה מספר לבני־עליה אלה שפיארו את עירם בחייהם הישרים ובמעשיהם הטובים, בדאגם לזולת, לקרן התורה ולחסידות. מלבד מקרה אחד של חילוקי־דעות בשאלת מינוי חזן עירוני, כשחלק מיהודי העיר עמד על הזמנת חזן חדש — החזן שפירא — וחלק תמך בחזן הקודם, ברגומילניק, אין יהודי העיר זוכרים איזו מחלוקת בקהילתם, וחייהם זרמו בשקט ובשלום במשך דורות.

אותה תקופה היה קיים בעיר מוסד לחינוך ילדי עניים „תלמוד תורה״, בו קיבלו החניכים גם תורה וגם ארוחה ובגד ונעל. פרנסים־מתנדבים דאגו למוסד ולחניכיו במסירות ובאמונה. בראש אלה עמדו בינם־זאב (שו״ב) ביבר ויצחק פייגנהולץ. בין מוסדות חסד ועזרה יזכרו: מושב־הזקנים, ביקור־חולים, לינת־הצדק וגמילת־חסדים. זכורה פעילותם של אנשי המוסדות האלה בשעת מגפת חולירע שפרצה בעיר. כשהם חשו לבתים נגועים להושיט עזרה.

התנועות הפוליטיות שקמו ברוסיה בראשית המאה הנוכחית חדרו גם לזוויהיל. היו בעיר

קנים של מפלגות הסוציאל־דימוקרטים, סוציאל־ריבולוציונרים, „בונד", פועלי־ציון וציונים. בין הסוציאל־דימוקרטים וה„בונד" התבלטו הד"ר אוסטרובסקי, אברהם צ"סקיס ויצחק שלאיין (כעת בארץ־ישראל בשם יצחק שטרן), שעמדו בראש התנועה ופעלו במחתרת. מזמן לזמן נערכו אספות של פועלים ואנשי המפלגות ולא אחת נתפסו העבריינים ונידונו לגרושים ולמאסר. בימי אוקטובר 1905 ואחריהם, כשהוכרז על מתן הקונסטיטוציה ברוסיה, וגל השביתות הציף את ערי המדינה ופרצו פרעות בכמה מרכזים — דוכאה התנועה המהפכנית בזוויהיל, חלק מהמתקוממים נאסרו וחלק נמלטו לחו"ל, ביחוד לאמריקה. בר־חוב היהודי נשארו הציונים בלבד, שאף הם היו חשודים בעיני השלטונות, אולם נרדפו פחות מיתר המפלגות וקבוצת צעירים נלחבים נושאים על שכמם את עול הפעולה הלאומית בעיר. שאיפתם לעודד את המוני ישראל אחרי האכזבות המרות של דיכוי המהפכה ולקרבם לרעיון התחיה והגאולה הלאומית.

וכאן יזכור לברכה שני הצעירים — העסקנים הפעילים: האחד — שמואל (שמואליק) שליין, אשר בתקופת החגים ובימי חופשתו מלמודיו בבית הספר למסחר היה מחולל תנועה כבירה בעיר; מארגן את הנוער, נואם בפני הקהל ומרביץ את תורת הציונות. בשנת 1910, והוא אז בן 21 — עלה לא"י והיה מראשוני הכבוש בדגניה, ומשם עבר לעבוד בועד הציירים (אח"כ ההנהלה הציונית והסוכנות). פעל בועד הקהלה של ירושלים והיה ממארגני הסתדרות הפקידים, פרסם מאמרים בעתונים בא"י ובשנים האחרונות עוסק כעורך־דין של הקרן הקימת לישראל. השני: עזריאל מלין (כעת ארי) בנו של ר' פנחס השו"ב, חניך ישיבה, בן ט"ז, שהיה חריף ושנון בהסברה ציונית. והיה יד ימינו של שמואל שליין. נמצא בארץ משנת 1921. הם חינכו דור ציוני בעיר

(המשך יבוא)

מרדכי ביבר

אוסטראה

הבירה הרוחנית של ווהלין

(המשך)

גוף המגילה של נס ז' תמוז היה תלוי בביהכ"נ של המהרש"א עד ימינו, וזו לשונה:

מכתב פתוחי חותם מה שנעשה בששי ושבעה לחדש, הוא חדש תמוז שנת תקנ"ב לפ"ק באחד מעשרה ניסים שבמקדש.

וניתן לפרסם ברבים לרומם ולגדל שמו יתברך:

אחינו בני ישראל! שימו נא לבבכם לכל הדברים אשר ראו עיניכם. אין נס גדול ומפורסם וניסים נגלים ומפורסמים וואס השי"ת שמו ברחמיו וחסדיו המרובים האט מיט אינז גיטאהן בעיר הזאת פה ק"ק אוסטרהא. מן יום חמשה לחדש תמוז כמה שעות קודם הלילה עד יום השביעי לחדש, שנת חמש מאות וחמשים ושתים לפ"ק איז גיהערט גיוואהרין אזוי איין נס נגלה ממש וואס איז חוץ לדרך הטבע. עס איז גיפאלין בתוך העיר כמה וכמה מאות קאלין מלאים פילווער פין האראמאטעס הגדולים וואס איטליכע באזינדער איז איהר פעולה להפיל חומות ובנינים חוץ פין קאלין קטנים וגם לפי הנשמע מראשי החיל של מאסקוויטער אז זייא האבין גיווארפין ג"כ באמבעס. אין קיין שום קהל האט נישט גישאט, נאר איש אחד איז נהרג גיוואריין בעו"ה, שעמד אצל כותל בית הכנסת של המנוח המפורסם מ' שמואל ז"ל. אין דיא קאפ זיינע איז געפלויגען על דלת עזרת נשים של ביהכ"נ הנגיד המפורסם מ' יוסף יוזפא ז"ל. ובבית הכנסת הגדולה הקדושה דפה איז מלאה גיוועהן אנשים ונשים וטף בכל הבית כנסת ובעזרה ובעזרת נשים ובכל העליות. וחיל המאסקוויטער האבין מכוון גיוועהן מיט זייערע האראמאטעס לביהכ"נ כי אמרו שהוא מקום מבצר לחיל פולין. אין די קאהלין וואס האבין גיטראפין לכותל האבין אויך ניט גישאט. חוץ כמה וכמה קאהלין שנפלו מן הצד אין קיין שום קאהל האט ניט אן גיצינדען זיך. ועוד כמה ניסים איז גיוועהן בימים האלו וואס נים. אזוי נגלה איז גיוועהן לעיני כל. אין עס איז ידוע את אשר עשה עמנו השי"ת שמו בחסדו הגדול. אלו כל הימים דיו וכו'. קאהן מען ניט צו דערשרייבין: בפרט ביום השביעי לחדש תמוז האט השי"ת שמו מציל גיוועהן ארנז מבעלי בחירה. כי לפי נימוסיהם במקום המלחמה זענין אנשי העיר לשלל ולביזה גם עס איז אפגלייגט גיוואהרין בייא חיל המאסקוויטער על יום השביעי אז זייא זאלין גייען שטורעם אין שטאט אריין צוא מאכין דיא שטאט איין תל עולם. דאס איז ידוע לכל: וגם עשרים באמבעס גדולים ונוראים זענין שיין גיוועהן מוכן להפיל להעיר בהשכמה. והשי"ת ברחמיו ובחסדיו המרובים האט אינז מציל גיוועהן ולא נפקד מאתנו איש, רק אשה אחת שנהרגה על הגשר. ובדברי קדשו כתוב לאמר, זכר עשה לנפלאותיו. דאס מיינט מען נפלאותיו של הקב"ה. וואס נוגע לעצמו איז וועהן ער טיט ניסים ונפלאות ליש־ראל איז דאס בודאי לזכרון עולם. ואריים מיר בני ישראל פארגעסין ניט צו דערמאנין זיינע ניסים

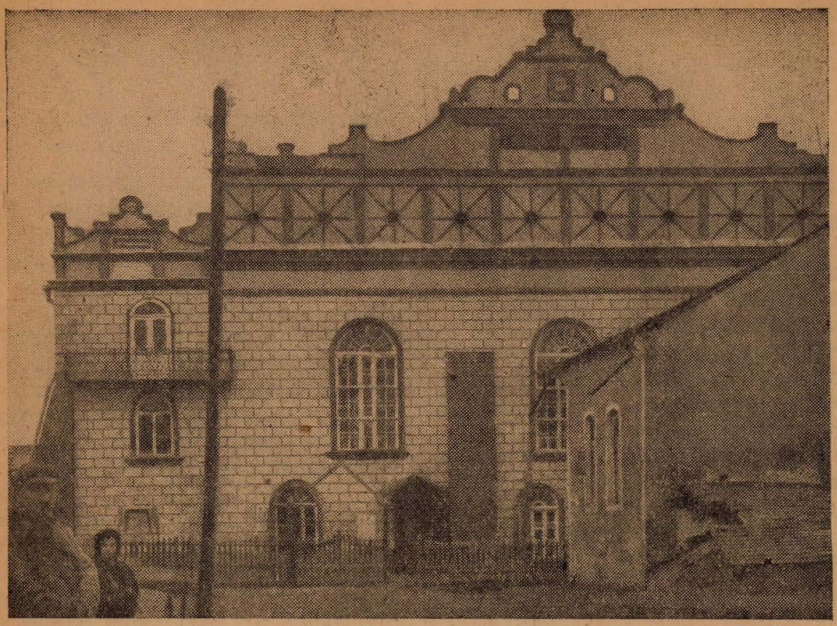

בית־הכנסת דמהרש״א באוסטראה

אייביג. בכן איז בוודאי איין חוב על כל איש ישראל לעורר לבבו ולהכיר הניסים הגדולים הנוראים והנפלאים אשר עשה עמנו השי״ת שמו הגדול בחסדו וברחמנותו המרובים בעיר הזאת אין מע זאל מאכין איין זכרון גדול לניסים הגדולים והנוראים וחסדים ורחמנות השי״ת וואס האט מיט אונז גומל חסד גיוועהן: שלא נשמע ולא נראה נס נגלה ממש כזה מכמה וכמה מאות שנים וזה נודע ששמו של הקב״ה ווערט מתגדל ומתקדש בכל העולמות אז ווען מיר ישראל מאכין איין זכרון לניסים שעשה עמנו איז זענין מודים לשמו:

לפיכך אנחנו חייבים להודות ולהלל לעשות זכרון לדור אחרון על כל הבאים אחרינו זרעינו וזרע זרעינו וכל הדרים בעיר הזאת להיות הימים האלו נזכרים ונעשים בכל שנה ושנה. וזאת קבלה בסוד ישרים ועידה כבוד אלופי ראשי מנהיגי הקהילה שני צידי הקהילות ואלוף קהל קראסני גירע ומזריטש קטן ואלופי הרבנים יושבי יעב״ץ בקלויז ואלופי לומדי תורה. וברואש כבוד הרב המה״ג המפורסם מוהר״ר אשר צבי מגיד מישרים ומ״צ דפה קהילתנו. אז מע זאל קובע זיין לחוק עולם, להיות השני ימים אז מע זאל קבע זיין לחוק עולם, להיות השני ימים יום ששי לחדש תמוז ויום השביעי לחדש לא ימוש מפינו ומפי זרעינו וכל הדרים בעיר הזאת לספר באזני בנינו ובני בנינו אין צו דערמאנען תמיד הניסים בכשו״ש בימים האלו. וגם לקיים עלינו דברי זעקתם אשר זעקו בני ישראל והפילו תחנונים בקול גדול ובבכיה רבה אנשים ונשים וטף מן חמשה לחדש קודם הלילה עד בוקר יום השביעי. אז ביום הששי לחדש תמוז זאהל נסגר ווערין כל החנויות בהשכמה זאל מען ניט עפינען עד אשר יגמרו בכל בתי כנסיות כל חמשה ספרי תהילים. אין קיין שום מנין זאהל ניט זיין באותו יום אפילו בוותיקי רק בבתי כנסיות הקבועים. אין מע זאל זיין בתענית ביום הששי לחדש עד אחר שיתפללו מנחה גדולה טאר קיינער ניט טועם זיין חוץ מעוברת ומיניקות. ומי שהוא חולה קצת או פחות מח״ל שנה יכול לפדות את עצמו מן התענית ליתן לצדקה כפי נדבת לבו. ואחר שיר של יום יאמרו קאפיטל אהבתי כי ישמע וכו׳. ולמחרתו ביום השביעי לחדש תמוז זאל נקבע ווערין לששון ולשמחה מע זאהל מאכין סעודות כסעודות פורים. אין מע זאל לובש זיין בגדי שבת. ולא יאמרו תחנון. אין מע זאל אסור זיין בתענית אפילו יארצייט. אין מע זאהל שיקען מתנות לאביונים. כ״ז קבלנו עלינו ועל זרעינו ועל כל הגלוים אלינו בעיר הזאת אין קיינער טאר ניט פורץ גדר זיין מסדר הזה בכל שנה ושנה בימים האלו. הן מי שיהיה פה או אפילו יקבע דירתו בעיר אחרת. השי״ת ברחמיו המרובים והגדולים אשר אין סוף ואין חקר זאל ווייטער מיט אונז ועם כלל ישראל טאהן ניסים ונפלאות. להצילנו מכל גזירות רעות בכל פרשת העיבור. יהיו צרכינו

לפניו גלויות למען דעת כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עלינו ויאמרו הכל ה׳ אלהי ישראל מלך יעזרנו ביום קראינו כה דברי הבאים על החתום לכבוד שמו יתברך היום יום ג׳ ראש חדש תמוז ת׳ק׳נ׳ג׳ ל׳פ׳ק.

וע״ז באו בחתימותיהם 58 רבנים, ראשי ופרנסי הקהל של ק״ק אוסטראה.

חכמי אוסטראה ובתי כנסיותיה

כפי שהזכרנו בפרקים הראשונים נתפרסמה העיר אוסטראה בכל תפוצות הגולה בעיקר כמרכז תורני ורוחני. ר׳ נתן־נטע הנובר בספרו „יון מצולה״ (תי״ג) וכן ר׳ מאיר משברשין בספרו „צוק העתים״ (אוצה״ס תרמ״ט) כותבים על אוסטראה: „עיר גדולה של חכמים וסופרים, תורה וגדולה״. טבעי הוא, איפוא, הדבר, כי לפני שנדבר על התנאים הכלכליים, הצבוריים והחברותיים של העיר נייחד קודם את הדיבור על רבניה וחכמיה, ישיבותיה ואגודותיה, שעליהם גאותה ופרסומה של אוסטראה בעולם — כ„אות־תורה״.

למותר הוא להעיר, כי תולדות הגאונים הגדולים בימים ההם קשורים קשר אמיץ בקורות בתי הכנסיות, בהם התפללו ולמדו, בהם הורו לעדת בני אוסטראה מתורתם ומוסרם, שהיו למורשה וליסוד מוצק לעם ישראל כולו. ובכן, תולדות גדולי אוסטראה ומפעלותיהם כרוכים יהיו ברשימה זאת בקורות בתהכ״נ שבה.

הרב הגאון ר׳ קלמן־קלונימוס

על הגאונים והגדולים שישבו על כסא אב־בית־הדין וריש־המתיבתא באוסטראה במשך דורות רבים, מיום היותה לישוב יהודי, אין אנחנו יודעים מאומה. הראשון, אשר שמו נזכר בספר „שאלות ותשובות רש״ל״, הוא רבו וחותנו הרב הגאון ר׳ קלמן־קלונימוס הברקשטן ז״ל, שבא מלבוב לפני 425 שנה בערך ושמש אב״ד ור״מ בקלויז הגדול והעתיק כחצי יובל שנים עד שנלקח אחר כבוד לשבת על כסא אב״ד בעיר בריסק־דליטא. משם עלה ירושלימה ויהי לאב״ד לעדת האשכנזים. פה התראה פנים עם האר״י ז״ל ופה גם נפטר, ונטמן בהר הזיתים.

המהרש״ל (רש״ל)

בשנת ש׳ בערך הופיע בשמי עירנו כוכב מזהיר גדול, אשר לאורו ילכו רבבות בני עמנו, ה״ה הגאון המפורסם מוהר״ר שלמה לוריא ז״ל (מהרש״ל), מצאצאי רש״י. הוא נתפרסם בעולם התורה בחבוריו הגדולים על התלמוד והפרסקים: „חכמת שלמה״ ו„ים של שלמה״. המהרש״ל בא לעירנו מפוזנא וכשלושים שנה הגדיל והאדיר את כבוד התורה כאב״ד ור״מ בישיבת הקלויז וכרב כולל לכל מדינת ווהלין ונקרא בפי גאוני דורו בשם „מהר״ש מאוסטראה״. בסוף ימיו עלה המהרש״ל ללובלין, ולפי המסורה העממית בנה שם את בית־הכנסת הגדול הנקרא על שמו, ושם נאסף אל עמיו בשנת של״ד.

השל״ה הקדוש

משנת של״ה ועד הגאון בעל השל״ה ישבו בעירנו על כסא האב״ד ור״מ תלמידיו של המהרש״ל, ביניהם הגאון מוהר״ר שלמה בר׳ מרדכי מתושבי מז׳יריץ־זוטא (פרבר אוסטראה), בעל הספר „מזבח הזהב״.

בשנת ש״ס בערך בא לשמש בכתר הרבנות וראשות הישיבה של קהלת אוסטראה הגאון והמקובל מוהר״ר ישעיה הלוי הורביץ ז״ל הנודע עפ״י ספרו הגדול „שני לוחות הברית״ (של״ה), שנדפס בדפוס אוסטראה בשנת תקס״ב. בפי העם הוא מכונה בשם „השל״ה הקדוש״.

לימים עזב השל״ה את אוסטראה ועבר לפרנקפורט דמיין, ואח״כ כיהן פאר בכמה קהלות גדולות בגרמניה ופולין, ביניהן דובנא, ובסוף ימיו עלה לארץ־ישראל ונפטר בטבריה בשנת ש״ץ. חכמים וסופרים שונים תארו את תולדות חייו המענינים והמלאים טרדות וטלטולים לרוב.

המהרש״א

עד שלא שקעה שמשו של השל״ה הקדוש והנה עלה בכל זהרו בשמי עירנו המאור הגדול של הגאון המפורסם מהר״ר שמואל־אליעזר בר׳ יהודה הלוי איידליש (מהרש״א), יליד קרקוב, אשר עליו גאותה של העיר אוסטראה ואשר שמו נקרא עליה — לאמור: „עיר המהרש״א״ עד היום.

המהרש״א חי ופעל בפרק זמן אחד עם השל״ה. כעשרים שנה ניהל בעיר פוזנא ישיבה מפורסמת שהוחזקה מכספי חמותו מרת איידיל, אשר זכתה ששמה ייקרא על המהרש״א (איידלש). אחרי מות חמותו נסגרה הישיבה והמהרש״א השתקע בעיר חלם, ומשם הוזמן לכהונת אב״ד ור״מ לעיר לובלין ובשנת שע״ה הגיע לאוסטראה לשבת על כסא השל״ה אשר יצא לנדודיו.

חיבוריו על הש״ס „חידושי הלכות״ (במהדורה מאוחרת: „חידושי מהרש״א״) ו„חידושי אגדות״ נדפסו בכל מהדורה של תלמוד בבלי ולאורם הולכים כל לומדי הגמרא מאז ועד היום. הרבה בטויים משלו נכנסו ללשון תלמידי־חכמים, כגון: ודוק*, ויש ליישב, ויש ליישב בדוחק, וכד׳.

---

*) על חריפות שיטתו של המרש״א תעיד שיחת חולין של תלמידי חכמים בקשר לבטוי „ודוק״, שהיו מפרשים אותו ע״פ גוטריקן הלוך וחזור: „ווי דו וועסט קלערן, קרענק וועסט דו וויסען...״

לפי מסורה עממית היה המהרש"א סוחר עשיר וכאשר היה עולה בשבת לתורה היה נודר סכום גדול, כדי שלא לתלות את התואר „מורה מורנו הרב" בכבוד תורתו אלא בעשיר־רותו. כן היה מפורסם כמכניס אורחים ומעל למשקוף פתח ביתו היה חקוק באבנים הפסוק: „בחוץ לא ילין גר, דלתי לאורח אפתח". בתקופה האחרונה נשמרו בבית־הכנסת הגדול שע"ש המהרש"א האבנים עם האותיות הנ"ל כשרידים מקודשים מאד.

ה' ימים בחודש כסלו שנת תצ"ב נאסף המהרש"א אל עמיו ומשכנו כבוד בבית העלמין העתיק דקהלת אוסטראה. לפני המלחמה הנו־כחית חגגו באוסטראה את יובל השלש מאות לפטירתו.

הט"ז

בעשר השנים שאחרי פטירת המהרש"א ישבו על כסא הרבנות באוסטראה הרב הגאון מוהר"ר שמשון ב"ר יצחק באך (באכנער), הנודע בשם רבי שמשון מאוסטראה, והגאון אב"ד הגליל מוהר"ר נתן־נטע ב"ר משה־מרדכי כהנא, אשר בימי חמלניצקי ברח מן העיר, כמסופר לעיל.

בהיות ר' נתן־נטע אב"ד הגליל היה הגאון מוהר"ר דוד ב"ר שמואל הלוי מלודמיר בעל ה„טורי־זהב" (ט"ז), בן אחיו של המהרש"א אב"ד ור"מ בקלויז הגדול. בימיו (משנת ת"ב) נתגדל שם הישיבה בעולם והוחל לקרוא לקלויז על שמו: „הקלויז של הט"ז". חבוריו „טורי־זהב" על ארבעת חלקי „שלחן־ערוך" נתפשטו ונתפרסמו בכל העולם וכל בית ישראל נשען עליהם, כי בכל דבר קשה הלכה כמותו.

כבר הזכרנו לעיל, כי הגאון בעל הט"ז הצליח לברוח לעירנו מחמת המציק בשנת ת"ח. זמן לא רב ישב באוליקה, ואח"כ היה גולה ממקום למקום לתור לו מקום מנוחה עד שהגיע לעיר לבוב ושם ישב על התורה ועל העבודה עד שנאסף אל עמיו זקן ושבע ימים.

(המשך יבוא)

ח. ב. אילון

דובנא רבתי

(סוף)

דובנא חיה וערה ושוב חוזר לה צביונה הקודם אלא בשינוי צורה; במקום ישיבות — בי"ס עברי וגמנסיה יהודית; והנה נוסד בי"ס מיסודה של „תרבות", שכל המקצועות נלמדים בו בעברית. דובנא היא הראשונה בכל וולין שהתחילה לדבר בהברה הספרדית.

גם המצב הכלכלי נשתפר במידה מרובה. על מסחר התבואה, שהיה מפותח ביותר, נוסף ענף חדש — מסחר הכשות. עוד באמצע המאה הי"ט התחילו צ'כים נוהרים לסביבת דובנא ולטפל בנטיעת הכשות, והענין הצליח. דובנא נעשתה למרכז הענף הזה. בתי־מסחר גדולים לכשות נוסדו בעיר ומארבע פינות הארץ — מגרמניה, צרפת, אנגליה ואמריקה — באו לדובנא לקנות כשות לבתי־החרושת־לבירה שבארצם. רבים מסוחרי הכשות נתעשרו עושר רב, ומאות משפחות מצאו את פרנסתם בריוח בענף מסחרי זה. מדי שנה בשנה בהגיע עונת הכשות היתה דובנא הומה מרוב אורחים שבאו לעשות מסחר וקנין ומרוב העגלות הצ'כיות, הגדולות והארוכות, שהיו מכניסות העירה את יבול הכשות הזה.

והמצב המדיני לגבי היהודים כמצבם של כל יהודי רוסיה; שכן היתה דובנא שייכת אז לרוסיה הצארית, ששנאת ישראל, חוקים אנטי־שמיים ו„תחום־המושב" היו מנת חלקם של כל היהודים שם. אולם, זה יש לציין, כי פרנסה לא חסרה ליהודים. אך הנה פרצה המלחמה בשנת 1914 ודובנא שתתה־מצתה את כוס התרעלה עד' תומה.

בימים הראשונים של המלחמה היו הדובנ־אים רק עדי־ראיה. גייסות על גייסות של רוסים רגלים ופרשים שטפו ועברו על תחמושתם וציודם דרך דובנא לגליציה ומיד אחרי חדירתם לחבל־ארץ זה התחילו בגירוש האכזרי של תושביה*).

ושוב ראו הדובנאים שיירות שיירות של עגלות מלאות פליטים ממזרח־גליציה, נוהרות עוברות דרך דובנא בכיוון הפוך. פליטים אלה, מורדי־ראש וכושלי־ברך, מדוכאים ואומללים, עשו דרכם לרוסיה, רחבת־השטחים ורבת־העמים. כח איתנים עקרם משרשם. עם נשיהם וטפם עזבו את עמלם ורכושם ונשאו את פניהם בלי דעת לאן. עמדו הדובנאים והביטו אל מחזה־אימים זה וחשבו בלבם כי עדיהם לא תבוא הרעה הזאת, אך הנה נשתנה לפתע מצב המלחמה: ההצלחה האירה פנים לגרמנים ול־אוסטרים, הרוסים נחלו תבוסה רבה. והנסיגה התחילה בכל תקפה. הרוסים בורחים והגרמנים והאוסטרים רודפים אחריהם, ורק בדובנא נעצ־רה הרדיפה. אך עברו הרוסים את הנהר איקוה, מיד שרפו מאחריהם את כל הגשרים שעל פני הנהר והתבצרו מעבר מזה של הנהר בעיר התחתונה הנקראת „סורמיץ", שבה עובר

*) על פרטי הגירוש עיין בספרו של ש. אנ־סקי „גליציה".

הכביש המוביל אל תחנת־הרכבת. הגרמנים וה־אוסטרים, וברא־שם הרגימנט הוינאי, כבשו את העיר העליונה בערב ראש־השנה (1914). אלה מזה ואלה מזה ואנחנו הדובנאים באמצע, בתוך האש. ולכבוד ראש־השנה נתכבדנו ב„כיבוד הגון": פגז שפגע בבית אחד המית בבת־אחת כעשר נפשות, והפורענות התחילה.

מחנות האויבים התחילו מתמודדים בכוחם וגבורתם, אלה יורים על אלה והכדורים פוגעים עפ"י רוב במשכנות ישראל; יום־יום יש הרוגים ופצועים בעיר, והחיים משתתקים לגמרי. העיר מוקפת חיילות מכל צד, אין יוצא ואין בא, ולא ארכו הימים והורגש מחסור בצרכי־אוכל ושני מלאכי־החבלה — הרעב והקור — עשו שמות. רבים מתו והנשארים גם הם חייהם אינם קרויים חיים, כי חלו במחלות שונות. ועל כל אלה אימת המות הארבת לך בכל שעה.

תשעה חדשים התענו יהודי דובנא בעינויים קשים ונתנסו בנסיונות מרים, אך סו"ס יצאו מאפלה לאורה. בחג השבועות, 1915, הורגש שהסתערות הרוסית על דובנא גוברת והולכת. מבול של כדורים הומטר על העיר וה„גיטו"*) עלה כולו באש. אך זמן מועט לפני ההסתערות הזאת יצאה גזירה מהמפקדה הגרמנית הראשית שעל כל תושבי הגיטו לעזוב את מעונותיהם ולעבור לשאר חלקי העיר. תושבי הגיטו קשה היתה עליהם פרידתם מבתיהם, רבים בכו ואחרים מאנו לצאת ורק בכח הוצא הדבר אל הפועל, ולא ידעו ולא הבינו שנס גדול נעשה להם על־ידי גזירה זו. אלמלא גורשו משם היו האבדות מרובות ונוראות. ורק אחרי שראו שכל השטח של הגיטו היה למאכולת אש עמדו על הנס הזה.

לאחר שנשתתקו הקולות והברקים של התו־תחים הרוסים העיזו יהודי דובנא להציץ מתוך המרתפים החוצה וראו שהצבא הגרמני עוקר רגליו מן העיר. למחרת, בהשכמת הבוקר, נראו כבר הרוסים בעיר. אחרי תשעה חדשים של רעב וקור שוב ראו ילדי דובנא לחם לבן וכוס חלב, שהובאו מהעבר השני בסורמיץ. אכן מצב־הרוח היה מרומם, אבל המצב החמרי היה בשפל המדרגה.

העיר הרוסה, החורבן גדול, האנשים רצו־צים, הידים ריקות, והשאלה „מאין תבוא עזרה?" חרותה על כל פנים. ואמנם באה עזרה ראשונה מקיוב, מהחברה יקפ"א, אך היא היתה מצומצמת מאוד והתבטאה רק בפתיחת בי"ס אידישאי לילדים. עזרה גדולה וממשית באה רק מטעם הג'דינט האמריקאי ע"י שליחה מר שאהן. קודם־כל פתחו בי"ס גדול בן 12—10 כתות, במקום שכל ילדי העיר קבלו חנוך ומזונות שלוש פעמים ביום. גם העזרה לגדולים לא אחרה לבוא, בעיקר בהלבשה. אחר־כך נוספה תמיכה כספית הגונה מאת קרר־בים באמריקה, ובינתים חזרו הפליטים העשי־רים לעיר. החנונים פתחו את חנויותיהם, הסוחרים חידשו את סחרם, והחיים התחילו לחזור למסלולם. לפתע באה שוב אנדרלמוסיה בעולם בצורת מהפכות וחילופי־שלטון (ירידת הצאר ברוסיה, ממשלת קרנסקי הדימוקרטית ואחריה שלטון הבולשביקים).

דובנא עברה כמה פעמים מיד ליד, משלטון לשלטון, מן הבולשביקים אל הפטלוראים ומהם אל הפולנים, וחוזר חלילה. וברור, שכל שלטון עשה ביהודי העיר שפטים וגם הרג רב.

זכרונות מרים מאוד מימי חילופי השלטונות ההם, שבן־לילה היו ובן־לילה אבדו, נשארו ליהודי דובנא. כדאי לספר לדורות הבאים על שלוש מתוך הפורענויות שבאו על יהודי העיר:

א) השוד לאור היום עפ"י התור. ב) נס ר' ראובן סטול וג) האסון בפורים.

השוד לאור היום. כשהשלטון היה בידי הבולשביקים קיבלו פעם העגלונים פקודה לבוא עם עגלותיהם למקום קבוע, שאליו באו גם חברי המפלגה הקומוניסטית. כולם נתחלקו לפלוגות וכל פלוגה נשלחה לגוש־חנויות אחר להחרים את כל הסחורות שבחנויות ובמחסנים ולהעבירן לידי הרשות, וכך נהפכו כל סוחרי דובנא בן־יום לעניים מרודים.

נס ר' ראובן סטול. ר' ראובן סטול, סוחר עשיר ואדם ישר, נתפס למלכות על לא חטא ודינו יצא למיתה; חייבוהו גם לחפור בור לעצמו בעצם ידיו. פסק־דין אכזרי זה הטיל אימה על כל יהודי דובנא, והכל התהלכו מדוכאים ומיואשים, אך קרה נס מן השמים! ערד ר' ראובן עומד בתוך הבור וחופר, קמה פתאום בהלה בעיר. נודע להם למלאכי־החבלה שהאויב מתקרב אל העיר והם נסו כולם בבהלה רבה. ר' ראובן יצא מבור קברו וחזר לביתו בשלום.

האסון בפורים. זה היה בימי שלטון הפטלוראים. ממשלה זידונית זו עשתה שמות בעיר, מצצה את לשד עצמותינו ואת כל קדשינו חיללה. סבלנו בדומיה את מעשי הרוצחים המזוינים, אבל היו כאלה שלא יכלו נשוא את עולם, והללו — רובם משאינם בני־ברית. האכ־רים ב„כפרי־הגנים" שמסביב לדובנא התקוממו כנגם בכוח. כוח מול כוח. כמה מאות בחורים כפריים חסונים ואמיצי־לב התנפלו עליהם, הרגו את הקומנדנטים והקצינים וגירשום מה־

*) בשם „גיטו" הריני קורא לאותו חלק דרומי של העיר העליונה שרחובותיו היו צרים, עד שבקושי יכלה לעבור שם עגלה, והבתים נמוכים ומצופפים ורק יהודים גרו שם. זה היה באמת „גיטו" מטיפוס ימי־הבינים.

כפרים. בחורים אלה באו גם לדובנא, ובליל־שבת שחל בו ערב פורים, 1918, הרגו את קומנדנט העיר וגירשו את הפטלוראים. אחר פתחו את בתי־הנשק, חילקו את הנשק לתו־שבים וצוו עליהם להתקומם נגד ממשלת־רשע זו וההתעוררות בעיר היתה גדולה, אבל הלב היהודי היה חרד: הרי לא ככל הגויים בית ישראל. הלב לא ניבא טובות, ואמנם את אשר יגורנו בא. אחה"צ באה עזרה לאנשי פטלורה ומטר הירייות שניתך על העיר הודיענו על אסון המתרגש לבוא. גדודים שלמים, פרשים ורגלים, התנפלו על העיר ויהודים שנמצאו ברחובות הוכו מכות־מות ונשלחו אל הקסרקטין שמחוץ לעיר. הבהלה היתה נוראה. רבים הסתתרו באשר יכלו וגם בבתי נוצרים. למחר החזרו היהודים מהקסרקטין כל עוד נפשם בם, מוכים ופצועים, שבורי רגל ויד, נפוחי פנים עד לבלי הכר. שלושה עשר מהם לא חזרו כלל. נעלמו ואיש לא ידע עליהם. התחילה ריצה של קרובי הנעדרים אל השלטונות — ואין עונה. כל החיפושים היו ללא הועיל. רק בערב חג השבו־עות בא אכר אחד וסיפר שנתקל בשדה ביד אדם מבצבצת מתוך האדמה. הלכו יהודים וחיפשו באותו מקום ומצאו את גופותיהם של השלושה־עשר קבורים בבור אחד. לפי בדיקת רופאים — נקברו חיים. זמן רב לא היה שקט וחוסר הבטחון בקרב האוכלוסיה היהודית בעיר נמשך עד אשר עברה העיר לידי הפולנים ושלטונם יוצב בחבל כולו. היהודים התאוששו והחיים התחילו לחזור למסלולם. בתי־המסחר נפתחו, מפעלי־תעשיה נתחדשו, התחלה תנועה כרגיל, ועם חידוש החיים־הסדירים נפתחו בתי־האולפנא, וביניהם: בית־ספר עברי מיסודה של „תרבות". כ"כ התארגנה הפעולה הציונית, ניגשו לאוסף כספים לקרנות הלאומיות, באו שליחים ציוניים מזמן לזמן והתנועה הציונית כבשה לבבות המונים. מבין הנוער התארגנו קבוצות לעליה לא"י ורבים מהם גם עלו.

בין המוסדות החינוכיים שהוקמו בדובנא היתה הגמנסיה האוטרקוויסטית לילדי יהודים. מן הראוי להזכיר כאן אחדים שעזרו בהרבה לבני דובנא בפתיחת הגימנסיה הזאת ובדאגתם לקיומה. הלא הם: א. קראולניק, סוחר מקומי שהתמסר לרעיון המוסד בכל לב ונפש, הזניח עסקיו והקדיש את רוב עתותיו להקמת הגימ־נסיה, ביסודה והצלחתה. והשני — מנהל אותה גימנסיה, קמרמן מגליציה (עכשיו בא"י) שיותר מדירקטור היה יהודי בעל לב חם שפעל הרבה למען הגימנסיה ורצה דוקא שבגימנסיה שלו יותן חינוך יהודי שלם. ע"פ יזמתו של קמרמן הוזמנו מורים עברים ללמודי הדת, עברית והיסטוריה ישראלית.

אותו מנהל היה גם חובב תנועת הנוער. היה מעשה ורצה להפגין בפני כל התושבים את ערך הגימנסיה ולשם זה ערך טיול אל היער, פלוסטינא, הקרוב לעיר, בל"ג בעומר. תהלוכת התלמידים על המורים עברה דרך הרחובות הראשיים ואליה הצטרפו חברי „השומר הצעיר" על דגליהם ופלוגותיהם. ו„השומר הצעיר" אז — בלתי ליגלי. וביער נטו אהלים, אכלו ושתו והשמחה היתה רבה. פתאום באו שני שוטרים רכובים על סוסים וקראו את הדירקטור אל הסטרוסטה. בשעת מעשה נטלו מהם את הדגלים והסטרוסטה אמר לו שתחת דגל הגימנסיה הלכו קומוניסטים. מר קמרמן לא נבעת מפניו וענהו בתקיפות שלו בהדגישו שאין רשות לסטרוסטה להתערב בענ־יני הגימנסיה, כי לכך יש שלטון חינוכי ולפניו ימסור דו"ח. החזירו לו את הדגלים ופטרוהו בשלום.

בבחירות לסיים הפולני נבחר בקולותיהם של יהודי דובנא וקרמניץ אברהם לוינסון כציר. והנה בא לוינסון לביקור בדובנא ונערכה לו קבלת פנים נהדרה, קבלת פנים של מלכות מתוך חגיגיות ולבביות יתרה. תהלוכה המונית פומבית נערכה מתחנת הרכבת בהגיע לוינסון לדובנא, ליווהו בכבוד רב ובפרשים מן החלוץ המקומי. הציר לוינסון ערך בעיר כמה ביקורים לראשי השלטון ולעסקנים והשאיר רושם חזק בעיר לשנים.

כאלה היו חיי היהודים בדובנא בימים ההם*).

ב. אלימלך

*) בפרקים נוספים תבאנה הוספות מחיי היהודים בדובנא, אישים ורבנים ותנועת החלוץ בה, מתוך החומר שברשות ועדת הארכיון.

קרמניץ (סוף)

יחסי עמים

בכפרים שבסביבת קרמניץ היו היהודים מע־טים, בודדים, מחמת החוק שאסר עליהם את הי־שיבה בכפר. אך בעיירות הסביבה ובעיר עצמה היוו היהודים חלק ניכר מהתושבים, ורישומם היה ניכר יותר מכפי יחסם המספרי. ראוי לציין כי היהודי לא ראה את עצמו כ„ארח נטה ללון", אלא כאזרח מעורה ומושרש במדינה בעלת אוכלוסיה מעורבת. וכך היו רואים את היהודי גם בני שאר העמים. ודאי התנהלה תעמולה אנטישמית והיא גם נשאה פרי אי־פה אי־שם, אולם בחיי יום־יום לא היתה ניכרת השנאה ליהודי. בחיי המעשה היו היחסים תקינים לגמרי. עירנו וסביבתה לא ידעו פוגרומים (אם

כי בימי פטלורה היו מקרי־רצח בודדים של יהודי הכפרים).

לעומת־זאת מבחינה חוקית היו היהודים מופלים לרעה וכן לא היה להם כל חלק במנ־גנון הממשלתי והעירוני. משום כך היתה כל פעולה ממשלתית מתקבלת כ„גזירה" וכרדיפה גזעית שיש להתגבר עליה ע"י שתדלנות, מתן שוחד וכיוצא באלה.

הקשרים ההדדיים בין העמים היו בעיקר קשרי מסחר ועבודה, ורק במידה מועטת קשרי תרבות ופעולה ציבורית משותפת. הסוחרים האמידים וחוגי האינטליגנציה, דוברי רוסית, ראו לעצמם לכבוד להיות חברים בקלוב הצי־בורי שהיה נקרא „אולם החברה הגבוהה", מקום שם בילו בערבים במשחק קלפים ודומינו בחברת הפקידות והאינטליגנציה הרוסית. היו גם צורות אחרות של שיתוף תרבותי ושל קירבה הדדית. אולם בדרך כלל יש לקבוע (לגבי התקופה שלפני מלחמת־העולם הראשונה), כי העדה היהודית בקרמניץ היוותה חטיבה מגו־בשת ומלוכדת בעלת חיים פנימיים עצמיים והווי לאומי מובהק על אורותיו וצלליו. והיתה במידה רבה מחוסנת בפני טמיעה בעמי הרוב שבמקום, ואכן מקרי נשואי־תערובת או המרת־הדת היו נדירים מאוד.

מעמד התנועה הציונית

מה היה מעמדה של התנועה הציונית בעיר־רנו? האם היה רישומה ניכר? צר לציין כי רוב בני עירנו התיחסו לציונות באדישות ובבי־טול וחלק ניכר — גם בהתנגדות גלויה. היהודי מכל ימות השנה, הסוחר ובעל־המלאכה, הרואה את עצמו איש־מעשה ופיקח — היה מביט על קומץ הציונים, צעירים ובוגרים כאחד, כעל חבר בטלנים שלא מעלמא הדין, ובדרך־כלל היו הציונים שוחים נגד הזרם. בימים של הת־עוררות ציבורית, כגון בימי מהפכת 1917, או בימי בחירות כלליות, נראה היה כאילו אחדת הציבור נתונה לזרם הציוני, אולם אך פגה ההתלהבות ושוב נדחקה ההסתדרות הציונית לקרן־זוית, ואיש־המעשה חזר לעסקיו.

מפעם לפעם היה מבקר בעירנו מטיף ציוני (זכור לטוב המטיף ברכר, אביו של קריתי מקרית־ענבים), שהיה דורש ברבים בבתי־מדרש בין מנחה למעריב כשהוא עטוף טלית. יש ונדמה היה שהוא מעורר בין הקהל כולו רגשות דומים לציון ולחיים החדשים בה, אולם אין כמעט כל נציג בין אנשי העליה השניה, ראשי העדה, כחרדים כחפשים, לא היו מחסידי הציונות. החדשים אף התנגדו לעצם הרעיון הציוני משום דחיקת הקץ, והיו שהביטו בעין רעה על האספות, שהשתתפו בהן גברים ונשים יחד ובהן ישבו בגילוי ראש ודיברו רוסית. ואמנם, בתקופה הראשונה היו מרבים משום־מה לדבר רוסית באספות הציוניות, אם־כי רוב הציונים נמנו על השכבות העממיות. בעיני החרדים הזדהתה התנועה הציונית עם אפיקורסות. המצב שונה אח"כ, ובשנת 1920 פעלו כבר בקרמניץ מלבד הציונים הותיקים גם צעירי־ציון, פועלי־ציון וכן ה„בונד" וקבוצת חלוצים גם עלתה לארץ. בראשית 1921 לחמה ההסתדרות הציונית בעיר לכיבוש עמדות בהנ־הגת מוסדות הציבור היהודי. מסביב לציונים התלקטו בעיקר „פני" הנוער, רובם בני בעלי־בתים ומיעוטם מחוגים אחרים, ומתי־מספר בוגרים. לידי דיפרנציאציה מובהקת בין הזר־מים הציוניים השונים לא הגיע הדבר בתקופה הנזכרת. בתוך ההסתדרות הציונית היתה כעין אגודה „צעירי־ציון", אולם בלי פרוגרמה ברור־רה מיוחדת, אלא כחלק אקטיבי ועור של ההס־תדרות הציונית, כעין „משמרת צעירה". ואשר לציונים הבוגרים, אם־כי היו מעטים במספרם, הרי היו ברובם אנשים מושרשים באמונתם הציונית וקנאים לרעיונם, כל אחד מהם היה אישיות משפיעה וידועה בכל חוגי הצבור: ד"ר אדבוקט בנימין לנדסברג, יעקב שפיר, מאיר גולדרינג, אהרן־שמעון שפאל, משה אדלמן, גצי קלורפיין, אהרן פרידמן, מוניה דוברומיל, משולם כץ וכמה אישים־עסקנים אחרים, שפלסו דרך לפעולה ציונית ותרבותית ענפה בתקופה שבין המלחמות האחרונות והכשירו עליה חלו־צית ועממית במדה רחבה.

תקופת 25 השנים האחרונות עשירה בפעו־לות הראויות לציון, ולחיים הצבוריים היהו־דיים. למאורעות חשובים ולפעולה הלאומית בעיר. לתקופה זו יוקדשו פרקים נוספים.

חינוך:

היכן התחנכו ילדי ישראל שבעירנו? גם כאן חסרים כמובן מספרים. מדע הסטטיסטיקה לא היה נפוץ אצלנו כלל. אולם אפשר להניח כי כמחצית הילדים התחנכו ב„חדרים" ומח־ציתם בבתי־ספר אחרים. גם מספר הילדים שלמדו ב„חדר" שנים אחדות, משבגרו קצת עברו לבית־ספר יהודי או מעורב. יש לציין כי היו בקרמניץ עשרות אחדות של „חדרים" ובכל אחד 20—40 תלמיד. בתי־ספר היו בעיר שלושה, בשלשתם היתה שפת־ההוראה רוסית: בית־ספר עממי־יהודי; בית־ספר עירוני (עממי) מעורב ליהודים ולא־יהודים; בית־ספר תיכוני למסחר. זמן־מה התקיימה גם גמנסיה פרטית לנערות, מוסד מעורב ליהודים ולא־יהודים, של הגב' אלכסינה. במוסדות אלה התחנכו, לפי אומדנא, כ־500—600 ילד. בשנים הראשונות ביקרו ילדים מהשכבה העממית, ובביה"ס למס־חר — מחמת שכר־הלימוד הגבוה ושנות־הלימוד

המרובות — בעיקר בני אמידים. חלק ניכר מבוגרי בי״ס זה נהרו לכרכים לקנות לעצמם השכלה גבוהה: לקיוב, אודיסה, פטרבורג ומוסקבה. משגמרו את חוק לימודם ונעשו רופאים, השתקעו אח״כ בערים אחרות ורק מיעוטם חזרו ומצאו להם אחיזה בעיר מולדתם.

אישים:

ראויים להזכר כמה אנשים חשובים שמו־צאם מקרמניץ, מהם שפעולתם היתה בעיר עצמה ומהם שפעלו במרכזים אחרים.

ראש וראשון, בזמן ובמעלה, ר׳ יצחק־בער לוינזון (ריב״ל), סופר מראשוני תקופת ההשכלה. זקני העיר עוד זכרו את האיש וסיפרו על הליכותיו. לדבריהם לא היה אהוב על הבריות בעיר ולפעמים היה גם מנודה.

ד״ר טוביה הינדס, מראשוני חובבי־ציון, רופא ועסקן ציבורי, גר רוב ימיו בוורשה ועם זאת שמר על הקשר עם עיר מולדתו וביקר בה מפעם לפעם יחד עם בני משפחתו. הוא ישב זמן־מה בארץ ועבד בה כרופא ואחר־כך חזר לרוסיה והמשיך בעבודתו הציבורית. בנו מתתיהו היה מראשוני אגודת הסטודנטים הציונים „החבר״ ועסקן ציוני נודע (כיום מנהל סניף בנק אנגלו־פלשתינה בהדר־הכרמל). בנו השני מת בשנת 1914 בשעת ביקורו בארץ. אשתו מתה בתל־אביב בשנת 1943.

צבי פרילוצקי, אף הוא מחובבי־ציון הראשונים וממייסדי העתונות היהודית, עורך ה„מומנט״ בוורשה, אביו של העתונאי נח פרי־לוצקי, שנרצח ע״י הנאצים בגיטו וילנה.

ד״ר מאיר ליטבק, עסקן ציבורי וציוני נלהב, שפעל הרבה למען קהילתו והקדיש את מיטב כחותיו ורוב זמנו לרעיון הציוני. ידועה פעולתו הרבה למען המוסדות הציבוריים בעיר והקרנות הלאומיות. איש עממי, שמשך בעט סופרים.

משולם כץ, חי כל ימיו בקרמניץ. מראשוני חובבי־ציון, משכיל וסופר. כינויו הספרותי היה: „מזה בן מזה״, הוא אביו של ד״ר בן־ציון כץ (בעניין), היה מנהל בגמנסיה „תרבות״ בקרמניץ עד התקופה האחרונה.

ד״ר אריה לנדסברג, רופא, מחובבי־ציון הותיקים, חי כל ימיו בקרמניץ. ציר לכמה קונגרסים ציוניים. בן־דודו של ד״ר אביגדור מנדלברג. חינך לציונות את בנו ד״ר בנימין (בוזי) לנדסברג. בעל אמונה מלאה בציונות, נציג טיפוסי של הדור הראשון לחיבת ציון ולציונות. ביקר בארץ שנים אחדות לפני המל־חמה הקודמת ובשובו הלהיב את שומעיו בסי־פורים על חיי ארץ־ישראל.

אהרון שמעון שפאל, מורה עברי עסקן נלהב לתנועה הציונית ועברית. בנו היה הילד הראשון בקרמניץ ששפת־אמו היתה עב־רית. היה מורה בעל שאר־רוח וראה בהוראה שליחות לאומית חשובה. ואמנם מאות תלמי־דיו גדלו והיו לציונים ולעברים טובים. אכן, לראות בעיניו את הארץ לא זכה. נדד לאמריקה עם משפחתו ומת בנכר.

ואחרון אחרון — משה אידלמן. מי מהנוער הציוני בקרמניץ לא הכיר את הדמות החביבה והנלהב, את משה אידלמן, שנשאר צעיר בעיר ברוחו ומלא להט ציוני עד יומו האחרון? זקנו האדום וברק משקפיו כאילו השלימו את האש הפנימית שבנפשו. הציונות היתה אצלו עיקר ואילו חייו הפרטיים — טפל. את רוב זמנו ומיטב הגיגיו הקדיש לציונות. היה ציר לכמה כינוסים של חובבי־ציון. בסוף ימיו עלה לארץ־ישראל אחרי בנו וחי בתל־אביב כעשר שנים. מת בתש״ד.

חכמים ורבנים גדולים היו בקרמניץ במשך הדורות ולהם יוקדש פרק מיוחד.

יצחק רוכל

לוצק

(המשך)

בנוגע לקבר של ר׳ וואלף הקדוש* מתהלכות עוד כמה אגדות העוברות מדור לדור, מהן:

פעם נזרקה אבן בהמון של תהלוכה דתית. חשד מושל העיר שיד היהודים בדבר ואיים להרוג את כל יהודי העיר. סכנה היתה צפויה לכל הקהילה. אז התנדב ר׳ וואלף, איש לוצק, קיבל עליו את האשמה ונידון למות וגופתו נחתכה לארבעה חלקים. לפי אגדה אחרת היה ר׳ וואלף גבר יפה־תואר ובתו של מושל העיר התאהבה בו ולסוף אבדה את עצמה לדעת. המושל לא מצא מנוחה לנפשו ויצו להרוג את האיש שגרם למות בתו.

ועוד אגדה אחת אומרת, שפעם בערב יום הכפורים נזרקו אבנים בילדי יהודים על יד בית־הכנסת ואחת האבנים שהושבה פגעה בב־נו של מושל העיר והוא מת. המושל דרש למסור לו את החייב, באיימו להחריב את בית הכנסת ולהנקם בישוב היהודי בעיר. אז הו־פיע ר׳ וואלף לפני המושל וקיבל על עצמו את האשמה. מה עשה המושל? ציוה לקשור את ר׳ וואלף לרגלי שני סוסים שסחבוהו עד שגו־פתו נקרעה לשנים ואח״כ תלו אותה על עץ

*) עיין ברשימה „לוצק״, ילקוט ווהלין, חוברת ב׳.

למאכל לעוף השמים. נמצא יהודי קצב שהת־זופש כחייל, השקה לשכרה את שומר הגופה והביאה לקבר ישראל. מאז עברו קרוב ל־200 שנה ומקרה זה של קידוש שם ישראל לא נשכח ולא נמחה. רבים, בעיקר נשים, נהרו לקברו של ר׳ וואלף ושפכו עליו את מר לבם. אחת מהמבקרות הקבועות והעולות לקבר עד השנים האחרונות היתה האשה חיה־שרה לויפר, והיא שדאגה לתיקון הגדר והמצבה שנ־הרסו בחלקם בימי מלחמת העולם הראשונה. על המצבה חקוק: „ציון מערה לאחד קדוש שמת מיתה אכזריה, שמת ביסורים וקידוש השם המיוחד ונורא שמו. התורני יהודה זאב וואלף במוה״ר טוב״י עלה למרום ביום שבת ודיני שקיבל במרה כ״ה תמוז תקכ״ד.

אשר לבית־הכנסת הגדול (המבצר) — יש לשער שבתחילתו היה אחד מחלקי המבצר שנבנה ע״י הנסיך וויטולד בשנת 1380 לאורך כל העיר. בסוף המאה הט״ו מסר המלך זיג־מונט השלישי את בית החומה לראשוני המת־ישבים היהודים בלוצק למקום־תפילה. אחרי־כן שינו את הבנין הוסיפו עליו בנין לבנים רעשו בו תיקונים. מבית־הכנסת נמשכת מנהרה מתחת לאדמה לאורך מזרח העיר המתחברת עם הכנסיה הקתולית, ארמון לוברט, בית־המש־פט המחוזי והכנסיה הפרבוסלבית עד בית הוואיבודה (שר הגליל). מכתובת על מצבה עתיקה של האשה בליומה בת ר׳ פסח שהלכה לעולמה בשנת 1595 נמצאנו למדים שהיא עמ־לה הרבה עד שעלה בידה להשיג רשיון מאת השליט לתיקון בית הכנסת המקומי והר־חבתו. עליה היה ללחום בהשפעה הרבה של הכמרים הקתולים שהפריעו להרחבת בית־הכ נסת היהודי*).

לפי חקירותיו של העסקן והסופר הלוצקאי אליעזר פטיץ**) נזכרת העיר לוצק במסמכים היסטוריים עוד במאות הראשונות לספירה הנוצרית. מכאן שהיא אחת הערים העתיקות ביותר בווהלין. (הכוונה אולי לישוב שממנו צצה אח״כ העיר לוצק) על כך יעידו כמה חורבות עתיקות של מגדלים והיכלים הרוסים שבעיר. בימים הרחוקים ההם שימשה לוצק בירת נסיכים ושרים פולנים וליטאים שמשלו בווהלין. משעברה לידי שלטון פולין — נעש־תה עיר ראשית לכל החבל והשפעתה היתה רבה על כל הסביבה. היא היתה בנויה יפה והמתה אז מאנשים ותנועת מסחר. סחרה של לוצק היה מפותח בתקופה ההיא בגלל היותה מרכז לקתולים, לכנסיות הרבות והגדולות, לכ־מרים הרבים והסמינריון לאנשי־דת שלהם, שמשכו לעיר אנשים רבים ושונים. בעלי הא־חוזות התישבו בעיר, בנו להם ארמונות ודאגו לשיפורה. משהתחילו התקוממויות עמי הספר והעיר עלתה באש — עזבה בעלי האחוזות, אולם חלקי העיר שנחרבו כמה וכמה פעמים נבנו מחדש. לפי זה עמדה העיר על תלה מאות בשנים לפני שיהודים נאחזו בה, וב„אוצר יש־ראל״ וכן אצל ההיסטוריון ש. ברדשדסקי אנו מוצאים, שיהודים התישבו בלוצק בראשית המאה הי״ג (בשנת 1225). בצו־הזכויות שהע־ניק הנסיך וויטולד ליהודי ליטא ביום 1 יולי 1388 — נזכרו גם יהודי לוצק, ומסתבר שהי־הודים גרו בעיר מכבר ובמספר ניכר למדי. בזמן ההתקוממות — נאלצו היהודים להשאר בעיר בכל המצבים וסבלו לא מעט מידי המת־קוממים. מכתב־יד עתיק מהמאה הי״ד, מימי שלטונו של הנסיך ויטולד, בן אחיו של הנסיך הליטאי הגדול לוברט (כתב היד נמצא בידי הפולני אוגוסטונוביץ) באו יהודים בתקופה ההיא ותקעו את מושבם במרחק שבעה ק״מ מלוצק. הם חיו שם בתנאי גיטו ואסור היה להם לבוא ללוצק אפילו ליריידים בעטים של מלשינות התושבים. אח״כ הוקל על כניסתם לעיר, ובשנת 1579, בימי המלך בטורי (1586—1575) הותר ליהודים להאחז בעיר גופא.

בנימין גרושבסקי

*) עיין ב„ווסחוד״ משנת 1894.

**) עיין באלמנך של העתונות בלוצק.

קצה המר של רדזיבילוב

מאות בשנים עמדה על תלה העיירה רדזי־בילוב ותושביה היהודים חיו בה כמעט בלי זעזועים ניכרים עד מלחמת העולם הראשו־נה, שבה נפגעה קשה וכמעט נחרבה; אולם זה כאין וכאפס לגבי השואה שבאה עליה מידי הנאצים הטמאים במלחמה האחרונה.

על יהודי העיירה שישבו לבטח עלה הכורת, ומשמונת אלפים נפש יהודיות, בערך, שחיו בה — נשארו בחיים רק מעטים שברחו רי־חידים שניצלו בנס. רוב בתיה הרוסים, ומה־נשארים, חלק נתפס ע״י תושבים זרים וחלק מהם עומדים ריקים ועזובים ומחכים לנכרים שיכנסו לגור בהם.

כשעזבו הפולנים — תחת לחץ הצבא הרו־סי האדום — את העיירה נקבע בה שלטון הרו־סים ובמשך חדשי שלטונם לא ניכרו שינויים חשובים במהלך חייה של העיירה. כמה יהו־דים הגלו ע״י השלטונות לסיביר (ע״י כך ניצלו מטבח הגרמנים וחוזרים כעת לעיירתם ואתם גם מאלה שברחו עם נסיגת הצבא האדום).

לא הספיקו הרוסים להתבסס בעיירה — וצבאות הגרמנים עלו וגרשום וכבשו את רדזיבילוב בקיץ תש"א ושפכו את שלטונם עליה. כניסת הגרמנים לרדזיבילוב הדהימה את יהודי העיירה ורדזיבילוב נבוכה...

כבר למחרת כניסתם — אספו הגרמנים למה יהודים באמתלא ששיתפו פעולה עם הקומוניסטים והוציאום להורג. הדבר שימש אות לצעדים הבאים. לא ארכו הימים וקלגסי היטלר ריכזו את כל היהודים בדרום־מזרח העיירה בגיטו שנחלק לשניים: האחד לבעלי מקצוע והשני לסתם יהודים והתחילה פרשת עינוייהם של בני רדזיבילוב. יום־יום מריצים את יהודי הגיטו לעבודות שונות תוך התעללות גסה, ובבוקר אחד הובילו את מחוסרי המקצוע, את החלשים והזקנים במעלה רחוב ציבוכובה למגרש שע"י תחנת הרכבת, מקום שנחפרו בו מראש בורות. שוטרים אוקראינים תחת פיקוח זקיפים גרמניים הקיפו את השטח בו רוכזו האומללים. וכאן נתגלתה לעיניהם הטרגדיה בכל אימתה: ראו שבא הסוף והבינו לשם מה הובלו למגרש ולבורות. הממים ותוך בכיות, תפילות וקללות נורו ונטבחו כולם, זקן וטף, גברים ונשים יום אחד וגופותיהם מצאו מנוחה בבורות. בין הקבורים היו גם חיים שנפלו פצועים והאדמה כסתה עליהם.

אחרי הפסקה של כמה חדשים נשנה אותו מחזה בשמחת־תורה תש"ב כשהובלו באותה דרך יהודי החלק השני של הגיטו; לאחר שהוכו ועונו קשה, הומתו ונערמו בקברי אחים בפשטות כצאן טבחה. רב העיירה ר' איציק'ל נפל עוד בטבח הראשון עם בני עדתו. בודדים שהצליחו להתחמק מהגיטו ומגיא ההריגה התפזרו לברודי ולסביבה, ויד הצוררים השיגם גם בברודי ורצחם שם בהסתתרם עם יהודים אחרים ב„בונקרים". כך הושמדו יהודי רדזיבילוב בתש"א ובתש"ב וכך נתרוקנה העיירה התוססת־חיים והציונית מיהודיה, נחרבה קהלה נכבדה בישראל, כפי שנתגלה עם הרמת המסך מעל במת השחיטה בווהלין.

עד כאן מקצת מתאורו המזעזע של הצעיר יצחק בן יואל לרנר, הראשון משרידי רדזיבילוב שהצליח להגיע לאיטליה גלמוד ממשפחתו ואשר היה עד לתעלולי הנאצים הנמבזים ברדזיבילוב. ועוד רב הוא החומר שבפי השריד מפרשת היסורים והתלאות שניתכו על יהודי עיירתו וסביבתה לעיני השמש ולעיני כל.

*

העיירה רדזיבילוב, ששמה שונה ע"י הרוסים ל„קרסנו־ארמייסק", שכנה במרחק שלשת קילומטרים מהגבול האוסטרי וכ־8 ק"מ מברודי שבמזרח גליציה. בשנת 1765 ישבו בה כ־300 יהודים. לפי הספירה הרשמית משנת 1847 מנתה הקהילה היהודית שבה 3054 נפשות, ובמפקד 1887 היו בעיירה 4322 יהודים (בין 7312 תושבים). משחזרו פליטי העיירה אחרי המלחמה העולמית הראשונה גדלה ובשנת 1935 עלתה אוכלוסיתה ל־12 אלף נפש, מהן כשני שלישים, בערך, יהודים. זמן רב שימשה העיירה שער להגירה יהודית מרוסיה הצארית לעולם הרחב החל מהפרעות בשנת 1881 וכלה בפרעות 7—1904. מהפכנים, סופרים ואחרים ברחו דרך העיירה אל מעבר לגבול מחמת רדיפות שלטון הריאקציה הצארית.

בשנת 1787 נוסד ברדזיבילוב, בהשתדלות מושל העיר מיונצ'ינסקי אצל המלך סטניסלב אוגוסט — בית־דפוס יהודי להדפסת ספרים, בעיקר ספרי רומ"ל. הישוב היהודי היוה תמיד את רוב התושבים. מספר משפחות מושרשות ומיוחסות חיו בעיירה. האינטליגנציה המקומית ינקה מהכרכים הקרובים ברוסיה וגם מגליציה הסמוכה. המסחר היה מפותח ונמצא בידי היהודים. היה בה בית־מכס מרכזי ועל ידו פרנסות־גבול למשפחות רבות, היו כאלה שעשו עושר רב.

כמה „חדרים" היו ברדזיבילוב לילדי ישראל ושני בתי־ספר ממשלתיים ליהודים, אחד לנערים ושני לנערות וגם פרוגימנסיה לנערות. כמה מעשירי העיר נהגו לשלוח את בניהם ללמוד בדובנה, קרמניץ ורובנה. אגודה ציונית התקיימה בעיירה מראשית המאה הנוכחית שפעולתה היתה במחתרת בימי הצאר, ואילו משנת 1917 הופיעה האגודה בין מפלגות אחרות בגלוי. משנת 1—1920 — תחת שלטון הפולנים התפתחה בה הפעולה הציונית; ואף רבו המפלגות והזרמים מ„השומר הצעיר", „דרור" עד לרביזוניסטים ועוד. גם חרה להכשרה חקלאית לחלוצים היתה בקרבתה ועל הכל יש לציין לדוגמא את יסוד בית־הספר „תרבות" שמשנת 1924 היה כולו עברי. רבים מחניכיו עברו דרך הכשרה ועלו לארץ, אולם עוד יותר מאלה לא זכו לעלות ונפלו טרף לקלגסי החיות הגרמניות הטמאות.

כמה וכמה מוסדות־צבור חשובים היו בעיירה בבנינים שלהם, ביניהם בית־חולים ובית אינולידים ליהודים, ששה־עשר בתי־כנסת וביניהם בית כנסת גדול לתפארת.

ורדזיבילוב היהודית זו — איננה עוד.

יזכר הנדבן יליד העיירה, שבגיל 12 ברח לאודיסה, מקום שם עלה לגדולה ובעזרתו נבנו בית־החולים, בית אינולידים וכן בית הכנסת הגדול.

צבי זגורודר

ברסטצ׳קה

העיירה היא עתיקת־ימים וידועה עוד מימי פולין שלפני החלוקות, בשעה שהיתה כלולה בחבל לוצק. בראשית המאה ה־16 היתה אחוזתם של הנסיכים פרונסקי, ובשנת 1547 הוכרזה עיר ואז נערכו בה שני ירידים שנתיים שמהם התפרנסו תושבי העיירה. בראשונה דל ומצער היה ישובה היהודי של ברסטצ׳קו (לפי ברוקהאוז־עפרון), ובשנת 1577 שילמו יהודיה כמס־גולגולת 15 זהובים פולניים בלבד, אולם במשך הזמן הלך וגדל מספר היהודים בעיירה, ובמאה ה־17 עלה במידה ניכרת. בשחיטות המיליניצקי באוקראינה לא פסחו הפורעים גם על ברסטצ׳קו, השמידו כ־200 משפחות יהודיות, ובעיירה נשארו רק 12 בתי־אב יהודיים בלבד. יצוין, שחמיל נחל את מפלתו על יד ברסטצ׳קה בשנת תי״א.

בשנת 1765 חיו בה 632 יהודים; ב־1778 — 568 יהודים; ב־1784 — 536 יהודים וב־1787 — 569 יהודים. בסוף המאה הי״ח נספר כל תושבי העיירה במגפת הדבר ונשארו בה רק חמש נפשות. אחרי־כן באו אחרים ונאחזו במקום, עד שבשנת 1847 נמצא בה קהל יהודי בן 1927 נפש, וכעבור יובל שנים, ב־1897, ישבה בה 2251 יהודים, והיוו כ־50% מהאוכלוסיה הכללית (מספר התושבים הנוצרים היה אז 2415 נפש). בשנת 1930 העריכו את מספר היהודים בברסטצ׳קו למעלה מ־3500 נפש, ואת הנוצרים — קרוב ל־4000 נפש, בשנת 1935 הגיעה האוכלוסיה ל־9000 נפש וכמחציתה היו יהודים.

מהעיירה יוצאות דרכים לישובי הסביבה: לרדזיבילוב, במרחק 30 ק״מ, לדובנא — 55 ק״מ, להורוכוב — 30 ק״מ. לפני מלחמת־העולם הראשונה שכנה על הגבול הרוסי־אוסטרי במרחק 3 ק״מ ממנו. עם הכללת חבל וחלין בגבולות רוסיה, לאחר חלוקת פולין, צורפה למחוז דובנא. בחוזה ריגה משנת 1920, אחרי מלחמת פולין—רוסיה, נכללה בשטח השלטון הפולני. הנהר סטיר זורם בתוך העיירה ומבתר אותה לשנים, מעבר אחד ישוב יהודי בלבד ובשני „פארשטאדט״ — יהודים ואוקראינים יחד.

יהודי העיירה היו אנשי־תורה ברובם. גם ההשכלה מצאה לה הד במקום בשעתה, ושם ברסטצ׳קו הלך למרחקים. רוח לאומית, ציונית ועברית שלטה בה בכל שנות התקופה האחרונה. היה זה בהשפעת קבוצת ציונים קנאים שפיתחה את עבודתה במחתרת, ועם הצטרפותם של בני הנוער המקומי אליה, הלכה והסתעפה: מ„אגודת דוברי עברית״ עד לועד ציוני עירוני ולפעולה ציונית מוגברת בכל השטחים הציבוריים, כגון כיבוש הקהילה המקומית, יסוד בנק יהודי לקרדיט־גומלין, הקמת חוגים לקריאה ובירור שאלות הציונות ולהשכלה כללית. לפעולה זו נודעה השפעה ניכרת על כל הנוער לשכבותיו השונות, החל מבני־טובים וגמור בבעלי־מלאכה. יצוין, כי ברסטצ׳קה הצטיינה במיוחד בתרומותיה לטובת הקרנות הציוניות. ברוב הבתים היו קופסאות הקהק״ל וכן נמכרו הרבה מניות של אוצר ההתישבות (הקולוניאל־בנק) וכד׳. לאסיפת־הציונים הגדולה בברדיצ׳ב — בשנת 1904 — שלחו מברסטצ׳קו כצירים את יצחק מרגלית ז״ל ומשה שטפר ז״ל. ספריה ציבורית עברית ולועזית של הציונים התקיימה בעיירה כל השנים; עוד בשנת 1907 נוסד ביזמתם של הציונים יצחק מרגלית ז״ל, ב״צ קטרבורסקי ז״ל ויבדלו לחיים יהושע קליבנר, יוסף שירמן ועוד בית־ספר עברי שהלך וגדל בהנהלת המורה הציוני אברהם יהודה פולאק.

חלקה של ב. בעליה היה לא קטן: כבר עם העליה השניה ואח״כ השלישית והרביעית עלו מתוכה כמה מבניה לא״י ולקחו חלק בבנין הארץ בכמה וכמה שטחים. כשהגיעה הידיעה על אישור הצהרת בלפור — התכנסו הציונים וערכו הפגנה פומבית רבתי, בה השתתפו כל יהודי המקום, זקן וטף, ביניהם גם כאלה שקודם התנגדו לתנועה הלאומית, עברו ברחובות העיר בתזמורת, בדגלים ציוניים וסיסמאות, ועל הסדר שמר נוער ציוני מאורגן. גם ב״כ השלטונות הפולניים השתתפו רשמית בהפגנה זו ונשאו נאומי ברכה לכבוד הציונים והיהודים.

על עתיקותה של ב. מעיד בית־הקברות היהודי העתיק. בזמן ביקורו של הסופר ש. אנ־סקי ז״ל בעיירה התענין במצבות העתיקות ואסף מפי הזקנים והישישים שבעיירה הרבה אגדות עליה. בסוף מלחמת־העולם הקודמת שוטטו בסביבות ברסטצ׳קו כנופיות שודדים רוצחים מזוינים של פטלורה, ורנגל, דניקין ואחרות ורק הודות לעמידתם האמיצה של בני הנוער היהודי לא עלה בידם לשדוד ולהתעלל ביהודים בדומה לעיירות הסמוכות. פעם גורשה כנופית פטלוראים מהעיירה ע״ל אש־רובים של ההגנה היהודית המקומית, בה השתתף כמעט כל הנוער המקומי, לרבות הבחורות. כח מזויין זה שמר על העיירה תקופה מסרימת של „בין־הזמנים״, בין שלטון לשלטון, ובעיקר מחדירת הכפריים הסמוכים שריח שוד עלה באפם. עם ייצוב השלטון הפולני חוסל כוח זה.

כמעט בכל המלחמות התנהלו קרבות ליד העיירה ובתוכה. בשעות סכנה היו הורסים את הגשרים הנטויים על פני הנהר סטיר כדי לנתק

שני חלקי העיירה זה מזה. כך היה במלחמה שבין האוקראינים והפולנים ב־1919—1920, כשעמדו לשרוף חלק מהעיירה (80 בתי־יהודים) לשם מגמה אסטרטגית ורק ברגע האחרון בוטלה התכנית ויהודים נשארו בבתיהם. בכיבוש העיירה ע״י צבאות הגנרל הפולני האלר היו פגיעות ביהודים. אחד מהם נפל חלל. הרוקח ברוך פורר, ציוני ועסקן ותיק, נאשם בגלל הלשנת שכנתו הפולניה כאילו ירו מביתו על פולנים; הוא נאסר והובל קשור לתותח וגם עונה בברדל מלובן ורק בקושי רב עלה לשחררו.

מהמוסדות הציבוריים ראוי להזכיר: הכנסת־אורחים, מוסד שעל ידו הוקם אח״כ מפעל עזרה לחולים נצרכים, „לינת הצדק״ ובית־הספר העברי, שנוסד בשנת 1907. הוא משך את רוב ילדי העיירה שהגיעו לכמה מאות, ולרגל גידולו נבנה בשבילו ב־1922 בנין מתאים ליד בית־העלמין והיו בו שבע כתות. בית־ספר זה, הקים דור עברי ציוני־חלוצי נאמן ומסור, ורבים מחניכיו הלכו אח״כ לקיבוצי ההכשרה בגרוזכוב ובקלוסובה, והם מעורים כיום במשקי הארץ.

קבוצה של חלוצי ב. יצאה לא״י מיד אחרי המלחמה הקדמת ברגל דרך וינה.

כמה זרמים ציוניים היו בעיירה: ציונים כלליים, התאחדות, פועלי־ציון וארגוני נוער: החלוץ הצעיר והשומר הצעיר. כל הארגונים האלה פיתחו פעולה ציונית ענפה.

אחרי הרב משה־ליב קליבנר הוזמן לכהן בקודש הרב טברסקי, בן האדמו״ר הטריסקאי, אולם נמצאו בלתי־מרוצים והדבר גרם למחלוקת, עד שהאחרונים הלכו ובחרו להם רב אחר — וכה ישבו בעיירה שני רבנים. המצב החמרי בעיירה לא היה תקין ביותר בימי שלטון הפולנים, המסים הכבידו וגם מצב הבטחון היה לקוי.

והנה פרצה המלחמה העולמית ב־1939. לעיירה נכנסו הגרמנים והחיים נשתתקו בה. על סבלה תחת מגף הנאצים אין עדיין פרטים, אולם מידיעות מקוטעות נודע שמעטים הספיקו לעבור לרוסיה ורוב רובם של יהודי ב. נטבחו ע״י הנאצים ושותפיהם האוקראינים.

יעקב סיקוליר

שמואל שרירא — איש ווהלין

לדמותו ומפעליו

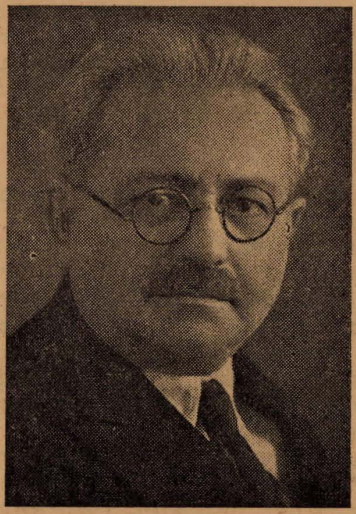

כ״ד אדר תרמ״ג — ז׳ סיון תש״ד

בין בני־העליה של הדור האחרון, בשורה הראשונה של נושאי דגל התחיה יתנוסס שמו של שמואל שרירא (אז שראייר) כתלמיד־חכם, איש שהתמזגו בו מידות תרומיות ותכונות נעלות, יהודי ער בעל לב רגיש ושאר־רוח, איש פעלים ועסקן תוסס, מורה ומחנך, סופר ועתונאי, אחד מאישי ווהלין הדגולים, אשר שמעו ופעליו נודעו גם מחוץ לווהלין. רבים היו מוקיריו ומעריציו, חבריו ותלמידיו שנמנו על באי־ביתו ושומעי תורתו גם בהיותו בגולה וגם כאן בארץ. ואם כי לא מעטים היו הכוחות האינטלקטואליים בסביבתו, מכל־מקום היתה בולטת אישיותו המופלאה בכמה וכמה שטחי־פעולה בציבוריותה של יהדות ווהלין.

יליד העיירה סלאבוטה בווהלין, בן למשפחה חסידית מדורות היה שרירא ספוג עממיות יהודית שרשית ושקד עוד בנעוריו על התורה והעמיק במקורותיה. משגדל — עזב את עיירתו ונדד לאודיסה. שם שאב השכלה, שמע פרק בשירה וספרות מפי ביאליק, קלויזנר ואחרים והשתלם בלמודים כלליים. כל זה לא עלה לו בנקל. מתוך צמאון וחתירה למדע עבר לאקדמיה לחכמת ישראל מיסודו של הברון דוד גינזבורג בפטרבורג ושמע לקח מפי גדולי הדור שמעון דובנוב, ד״ר י. ל. קצנלסון ועוד. אחר־כך השתלם באוניברסיטאות של שטרסבורג ופרייבורג ושתה בצמא את דברי הפרופ׳ ו. נובק, חוקר ופרשן התנ״ך, ופרופיסורים מפורסמים אחרים מגדולי המדע בימים ההם. התנ״ך שמשך אותו עוד בחדר — הוסיף לעניין אותו גם בבית־המדרש העליון והוא העמיק

עיון בספר־הספרים ועשה חיל. בתקופה ההיא החל לפרסם רשימות ומאמרים ב„הזמן" וב־„השלוח" (בזה על אנשי כנסת הגדולה), אולם מתוך זהירות ואולי ענוותנות, נמנע מלפרסם מאמרים על נושאים מן התנ"ך. הוא השתתף גם באנציקלופדיה היהודית־רוסית מיסודם של ברוקהאוז—עפרון.

שנים מספר לפני מלחמת־העולם הראשונה ליווה שרירא את ש. אנ־סקי ויואל אנגל במסעם על פני ערי ווהלין ועיירותיה וגם בחבלים אחרים, כדי לאסוף חומר אתנוגרפי, שרידי עתיקות מהפולקלור היהודי. היתה זו תקופה סוערת ורבת־תוכן בחייו של שרירא. כשהיה מספר בחוג חבריו הסטודנטים ברגש ובלבביות את האגדות ושר את השירים העמ־מיים שליקט אז — היה משרה רוח מיוחדת של געגועים והתעוררות על שומעיו ומביאם לידי התלהבות. כבר אז ראו בשרירא כח עולה.

***

באה המלחמה העולמית בשנת 1914 ושרירא טולטל חזרה לווהלין. פרק חדש נפתח בחייו. בהיותו מושלם בידיעות, חדור אהבה בלי גבול לעמו ושפתו ומלא אמונה בתחיתו ובגאולת ארצו, מקבל שרירא על עצמו תפקידים חשו־בים, צבוריים ולאומיים. כאן, בתוך הפעולה, נתגלה גם כבעל כשרונות ארגוניים, חינוכיים ותעמולתיים. הוא פועל רבות בקרב ההמונים היהודיים מטעם החברה לעזרת פליטים, כמו כן כבא־כוח החברה להפצת השכלה בין היהו־דים וכעסקן ציוני. תפקידיו בלעו אותו כולו; ובהיותו קרוב לשכבות הרחבות מתוך מגע אתן — גברה בקרבו השאיפה לחלץ את המוני ישראל מעמק הבכא, להרימם ממצבם ולהעניק להם מרוח התחיה.

בשנות 20—1919 כיהן שרירא כמנהל הגמ־נסיה ברוז"ין, לקח חלק בחיים הציבוריים וב־פעולת הציונית שם, ונתחבב ע"י כך על הנוער ועל העיירה כולה. כשגברה השפעת היבסקים בחוגי השלטון, עברה הגמנסיה לאידישאים ושרירא (העברי והציוני) שב לאוסטראה ונכ־נס כמורה לעברית בגמנסיה הממשלתית. בזה גם חזר לעסקנות באוסטראה. אחר־כך נקרא לכהן בתור מדריך ומפקח על בתי־הספר מטעם „תרבות" בפולין. כן גם עבד מטעם הג'וינט כמנהל המחלקה ליתומים.

בכל מפעל השקיע את כל כוחותיו וחום לבו. כציוני לוחם ואיש תנועת־העבודה (בהיותו חבר ב„התאחדות" — צעירי־ציון ו„הפועל הצעיר") לקח שרירא חלק פעיל בעבודת מפ־לגתו, הופיע בועידות וכינוסים, היה חבר בוע־דים מקומיים ומרכזיים ועמד בראש פעולת הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד במקומות מגוריו בווהלין עד עלותו בראשית 1925 לא"י. וידע שרירא גם לפעול וגם להפעיל עסקנים ולהשפיע בכל מקרה עליהם ועל תורמים.

במיוחד ראויה לציון תקופת פעולתו הענפה של שרירא באוסטראה. לרבים מחבריו (ולכו־תב הטורים האלה בכלל) זכורה פעילותו המסו־רה החל מימי האביב של המהפכה ברוסיה, תקופת שלטון אוקראינה העצמאית והכרזת האוטונומיה הלאומית ליהודים. היו אלה ימים סואנים ברחוב היהודי, המפלגות למיניהן הת־רוצצו בגלוי, גם התנועה הציונית יצאה מן המחתרת, ועם זאת הורגש מצב־רוח בלתי־יציב: דאגת פרנסה, מעבר מימי מלחמה לימי שלום, פגיעות ברכוש יהודי וגם רצח יהודים (אחר־כך גל של פרעות באוקראינה). בימים אלה דרושים היו כוחות יוצאים מן הכלל כדי לכוון, לקדם ולהבטיח ענינים, לנהל פוליטי־קה, לריב את ריב הציונות והקהילות ובכלל לעמוד על המשמר. ושרירא היה האיש המתאים לכך, בידעו להתנצח בויכוחים, ליישב סכסוכי מפלגות וזרמים, לנהל מלחמת בחירות, להס־דיר עניני חינוך ותרבות ולחוות דעה בעניני צבור וקהל — ורכש את אמונם של המוני העובדים. סייעו לו בהרבה עממיותו, בינתו ורוך לבו. הוא ידע להאציל על הכל מחמימות נפשו ומאוצר אמרי פיו הספוגים הומור יהודי חי ולשכנע לא רק חברים לדעה, כ"א גם אנ־שים ממחנה מתנגד.

והנה אנו רואים את שרירא כמייסד ועורך העתון „אידישע וואך" ואחרי־כך כעורך ספ־רותי של „ווהלינער לעבען" ברובנה במשך שנתים עד עלותו לארץ־ישראל.

***

עם בואו ארצה ראינו את שרירא בין עס־קני הקהק"ל בתל־אביב. ושוב שם את פניו לחינוך, עבד בהוראה בבתי־ספר תיכוניים, אך חבלי־קליטה במולדת נפלו גם בחלקו, בדומה לרבים מעסקני הגולה, בלי שיתאונן על כך. אדרבה, הוא הוסיף להיות שמח וטוב־לב כל הימים ובכל המצבים. בהיותו חפשי מעול עס־קנות צבורית בארץ — נתחדשה אצלו אהבתו העזה לספרות העברית הקדומה ולתנ"ך והש־קיע הרבה מכוחו ונפשו בספרים: „מבוא לספרות העברית העתיקה" ו„תולדות הספרות התלמודית" שהוציא יחד עם הסופר שמואל הר, ולאחרונה בספרו „מבוא לכתבי הקודש" שגמר באחרית ימיו (את ספרו זה הספיק רק להכין, אולם לא זכה לראותו בפרסומו). חברו זלמן רובשוב אומר בהקדמה לספר: „...והן ספרו זה אחרית אונו היה ראשית רצונו הספרותי בימים הרחוקים... בספריו הנחיל לעם יצירות אשר יועילו לקרב את התלמיד העברי במולדת לספ־

רות העברית הקדומה, לדעתה ולאהוב אותה"...

אמנם לא מעטים הם תלמידיו של שרירא בארץ, מהם המפוזרים בנקודות־הישוב ובשורות הלוחמים בחזיתות, ואת רובם ככולם מלווה אצילות רוחו של מורם, מחנכם ומדריכם האהוב.

שבועות מספר לפני שהלך לעולמו נאם בפני קהל ב„יום יהדות ווהלין" בתל־אביב ובין השאר אמר: עסיסית היא יהדות ווהלין, ואם יהדות ליטא היא מוח האומה — הרי זו של ווהלין היא הלב שלה. ואכן גדולה היתה אהבתו של שרירא לווהלין היהדית, שידעה לשמור אמונים ולתת גודל לאחד מטובי בניה, שמואל שרירא, גם בחייו וגם במותו.

ג. שדה

ויסוצק

סמוך לגבול בין פלך ווהלין ופלך מינסק, בין העיירת דומברוביצה וסטולין, שכנה לה על גבעה נישאה העיירה הקטנה ויסוצק, שמראה כפר היה לה. ממנה לתחנת הרכבת הסמוכה — אדריצק — כ־9 קל"מ. בקרבתה זורם הנהר הורין, שמימיו משתפכים בחדשי האביב על גדותיו ועם הפשרת השלגים הם מכסים שטחים נמוכים רחבים ויוצרים ביצות מסביב לעיירה. בתקופה זו היתה נשארת העיירה מנותקת מכל ישוב, אין יוצא ואין בא.

ויסוצק נחשבת לעיירה עתיקה. לפי ספורי זקנים — היא מונה כמה מאות שנים, ואכן כמה מצבות עתיקות ששרדו בבית־העלמין שלה מלפני מאות שנים, מעידות על כך. פנקס קהל לא נמצא בו. ויתכן שלא היה כלל. את השפעתה קבלה ו. מדומברוביצה הווהלינאית מצד אחד ומסטולין החסידית מצד שני (האחרונה נחשבה על רוסיה הלבנה), ובמשך דורות עד הכבוש הפולני בשנת 1920 היו קשריה עם עיירות אלו.

מאורעות חשובים לא קרו בו. שקטים ושאננים היו בה חייהם של אלף היהודים, כמעט כל האוכלוסיה המקומית (90—95 אחוזים), מחר־חרי ריב ומדון כמעט לא היו בעיירה, כל אחד עסק במלאכתו וישב בחנותו, דאג לפרנסת ביתו שהושגה לא בנקל ולרוב בצמצום; אבל לגדולות לא שאפו ולעושר לא הגיעו, ויחסי שלום שררו בין היהודים עצמם ובינם לבין הבלתי־יהודים המעטים שבמקום ועם אלה שבסביבה.

ויראי שמים היו יהודי ו. כל ימות החול חיו להם חיי חולין, אך משהתקרבה השבת, קבלה העיירה צורה אחרת. כל יהודי הלך למרחץ הצבורי, פשט את החולין, החנויות נסגרו בעוד מועד, מבעד לחלונות כל בית הזהיבו נרות שבת באור יקרות בפמוטים מצוחצחים, הילדים התרוצצו בבגדי שבת, גדול וקטן אצו לבית־הכנסת לקבל פני שבת מלכתא, והתפלה בבית־הכנסת עברה תוך התלהבות חסידית, והיתה הרגשה חגיגית מיוחדת בכל העיירה היהודית הזאת.

הילדים נכנסו לחדר ללמוד עוד בגיל רך מאד. החדר היה מהטפוס הידוע בעיירות ישראל, בחדר־דירה קטן וצר של מלמד, ישבו סביב שולחן צפופים, שמעו לקח ולמדו א"ב ועברי מפי הרבי. בכל יום חמשי נערכה מעין בחינה. בתנאים כאלה לא היה לצפות ללמדנים גדולים מהחדר והחנוך עמד בשפל המדרגה.

בימי המלחמה העולמית הראשונה (בשנת 1915) התעורר העסקן המקומי חיים איזנברג ונגש לטפל בחנוך הדור בעיירה, אסף מספר ילדים מחוסרי חנוך ושהוריהם לא היה בכחם לשלם שכר למוד למלמדים, שכר בית ויסד בית־ספר בשבילם. הצטרפו לאיזנברג בילה רטנר וליכטנפלד כמורים והלמודים — עבריים וכלליים — החלו בבית־הספר. נמצאו בעיירה בלתי־מרוצים משיטת הלמודים ומבית־הספר בכלל, וטבעי היה הדבר, אולם איזנברג לא נסוג אחורנית והמשיך במפעלו החשוב. משנתפרסמה הצהרת בלפור וברוסיה נשבו רוחות החופש נמצאו עסקנים שעזרו לאיזנברג בביסוס בית־הספר שמשך ילדים והורים* ודעת קהל. ממנו יצא דור לאומי שהשפה העברית חיה בפיו ומשורותיו התחנכו אח"כ בקבוצי הכשרה ועלו לא"י.

בין מורי בית־הספר יש להזכיר את קנט, שוחט וטרנופולסקי ומן העסקנים את זידיל לופטין. כל אלה עם חיים אייזנברג בראש יצרו תנועה ציונית המונית בו.

זידיל לופטין, בן למשפחת דייגים בעיירה, חניך החדר, היה אחד הראשונים אשר התמסר לתנועה הציונית בכל מרצו. אהב בכל נימי נפשו את התיאטרון וארגן בעיירה להקת חובבים אשר הצטיינה במשחקה. ואת כל ההכנסות היו מקדישים לטובת הקרן הקיימת לישראל או למוסדות דומים. הוא הצטיין בכושר הדיבור, והופיע בפני קהל גדול ללא רתיעה ודבריו עוררו את הקהל לפעולות ציוניות. רבות בשנים פעל באמונה, עד אשר עבר ללונינץ, וגם שם לא ישב בחיבוק ידים והמשיך בפעולתו הציונית שיצאו לה מוניטין בכל הסביבה.

כן יזכר משה לוין, נכד הרבי מושקה ז"ל, ובן ליבוש השוחט. גם הוא למד בחדר ובהגיעו לגיל 11 נשלח ע"י אביו לישיבת ז'יטומיר,

מקום שבו למדו כבר אחיו הגדולים ממנו, ושם למד עד פרוץ המלחמה בשנת 1914. עוד בישי־בה התחיל לתהות על הבדלי המעמדות. ובן 16 הפסיק את לימודיו והתחיל להתענין בתנועת המהפכה.

בשלהי המלחמה העולמית הראשונה חזר לויסוצק. כנופיות וקבוצות שונות עם נשק ביד היו מתנפלות על עוברי אורח ועל ישובים ועיירות קטנות. בויסוצק מתארגנת אז הגנה עצמית ומשה לוין לוקח חלק פעיל בהגנת העיירה. בתקופת השלטון הפולני החל לוין לפעול בתנועה החלוצית, יצא לקיבוץ הכשרה, אבל לא עבר זמן רב והוא עזב את התנועה הציונית ונטה לקומוניזם. למרות התרחקותו מהדת, חבבוהו אנשי העיירה בשל ישרו וגי־לוי לבו. לא אחת היה הרב דמתא מזמינו לשם שיחה. לא מעט תלאות עברו עליו: נרדף, נאסר וישב בבית־הסוהר. וכשנכנס הצבא הרו־סי במלחמה האחרונה לויסוצק — נתמנה כמו־של המחוז. ולפי הידיעות נמלט גם מידי הנא־צים ונשאר בחיים בויסוצק, ולסוף עבר עם אשתו לפנים רוסיה.

בני ויסוצק ידעו להראות קבל הגויים את נחת זרועם בשעת הצורך. כך, למשל, בזמן המהפכה, כאשר הצבא חגג את נצחון המהפכה, באו אל העיירה בתהלוכה הכומר עם אנשי הפמליא שלו, נושאים לפידים ופסלים. היהודים הצטרפו אליהם בספרי־תורה ויחד רקדו וחגגו את השחרור „לא להם". ההגנה העצמית, אשר התקיימה בעיירה ו„הגנרל שטאב" שלה היו בבית־המדרש העירוני, הביאה לא פעם תועלת לתושבים. כל הפקודות יצאו מבית־הכנסת. וב־זמן של פרעות ידעו להשיב מלחמה שערה. מפקדה הראשי היה שמעון מבילה, כפר סמוך לויסוצק, בחור אמיץ לב, מזויין תמיד מכף רגל ועד ראש. בכל המקומות המסוכנים היה מו־פיע הראשון. גם סגניו ליכטנפלד ושינמן היו אמיצי לב. מאנשי ההגנה נמנו שומרים נודדים ובוחנים את כל המקומות האסטרטגיים. ומעשה שקרה במשפחת ליכטנפלד העשירה, ונכנסו אנשי פטלורה ושדדו את כל רכושם. וההגנה העצמית דהרה למקום, תפסה את ראש הכנופיה, הביאוהו לבית הממשלה ופירקו ממנו את נשקו. בינתיים הגיע ליכטנפלד האב ולעיני כולם עוד סטר על לחיו של בנו והשיב את מפקד הכנו־פיה על העגלה וישלחהו בכבוד. אף נשי ויסוצק ידעו לעמוד במערכה. דבורה איציקס ידעה להיות „אשת חיל" ושברה את ראשו של פורע בבול עץ בהתנפלו עליה. בראשית ימי השלטון הפולני, יצאו צעירים בשדה לרעות את הפרות והנה התקרבה פלוגה של פורעים עם בולק בלכוביץ בראש. כל בני העיירה מהרו לברוח ולהסתתר, אולם כמה נתפסו וספגו מכות (ובינהם גם אני). בשובי אח"כ לעיירה — חשכו עיני לראות את הפוגרום, מעשי ידי הפורעים. בקושי מצאתי את רוב תושבי העיירה מתחבאים בבית־העלמין. זכור המקרה שקרה אז באחד הבתים שישבו בו „שבעה" לנפטר ובאו להתפלל במנין, פרצו השודדים ולקחו את כל הגברים — 18 במספר — והעמידום באמצע השוק כדי להרגם. לאחר משא ומתן ממושך נפדו האנשים בטבין ותקילין, בכסף מלא, כפי שדרשו השודדים. משה איזנברג נר־צח בשעה שעמד בתפילת שחרית, הטלית ותפי־לין על ראשו. הפורעים דרשו ממשפחתו כסף וקבלו את מבוקשם. כשניסה איזנברג לברוח דרך החלון הרגוהו במקום. אותו זמן השתלטו הפולנים והאדמיניסטרציה שלהם השליטה שלום בסביבה.

מתוך הידיעות שהגיעו ארצה מחקו הגר־מנים את חיי היהודים בויסוצק. שלשה ימים לפני ראש השנה תש"ב (היה זה ביום רביעי בשבוע) אספו את כל היהודים, זקן וטף, במרכז העיירה, שדדו מהם הכל וצוו עליהם להשתטח על הארץ. משם הובילום אל מחוץ לעיירה לקצה רחוב פרדויסוצה, פשטו את בג־דיהם והכניסום לבורות, בהם נטמנו לעולמים.

זאב אורמן

דומברוביצה

(סוף)

קורות המשלחת גיתנות בזה על־ידי אחד מחבריה, ז. פרטקין, הנמצא בארץ, ואלה דבריו:

„בנדודי בשליחות המרכז הציוני בקיוב, הגעתי בסתיו 1918 לדומברוביצה. לבית־הספר העממי „תרבות" דרוש היה מורה בכתות הרא־שונות וברצון קיבלתי את הצעת העסקנים הציוניים המקומיים, שעמדו בראש בית־הספר, להשאר במקום לשנת־הלימודים הקרובה.

לא עברו חדשים מעטים, ועם התמוטטותה של החזית הגרמנית והתקוממות האוקראינים נגד ההטמן, התארגנו גם הקומוניסטים המקו־מיים והעיירה התחילה עוברת מרשות אחת לשניה.

בדומברוביצה, כמו בכל הערים והעיירות היהודיות במחוזות ההם, התקיימה אז קהילה נב־חרת, בה היו פעילים הציונים בכלל וצעירי־ציון בפרט. ובזמן הפורענויות הגדולות שני־תכו על ראש הישוב הזה, השתדל ועד הקהילה להקל את סבל היהודים עד כמה שאפשר.

באמצע חורף 1918/1919, לאחר שפלוגות הבולשביקים ניגפו בפעם השניה לפני צבא

פטליורה, חדרה פלוגת הידמקים לתחנת הרכבת שנמצאה במרחק 3 ק״מ מהעיירה, מעבר השני של הנהר הורין.

היה ליל שבת. מחמת סכנת מאסר שהיתה צפויה מצד הבולשביקים הנסוגים והאוקראינים המנצחים כאחד, לא לנתי בביתי, אלא בבית אחד מתלמידי. שמו נשמט מזכרוני, אולם זוכר אני שביתם עמד מול חצר בית־הספר.

באשמורה השנית נשמעו דפיקות בדלת, ולשאלת אחד מבני הבית: „מי הדופק?״ ניתנה תשובה מפי הבא: „באתי בשם הרבנים לבקש את פרטקין שיבוא תיכף ומיד לבית הרב פצ״ניק. לא יכולתי לסרב. כשבאתי לבית הרב מצאתי שם גם את הרב זלצמן, את מנהל בית־הספר כצנלסון ז״ל, את ה„משצ״נסקי סטרוסטה״ ועוד מספר עסקנים. דאגה רבה היתה נסוכה על פני היושבים. הבינותי, גם בלי שהסבירו לי, שמטרת האספה היא לשגר משלחת למפקד הפלוגה שבתחנת הרכבת ולבקש ממנו שישמור על העיירה מפני פוגרום. השמועות שהגיעו לאזני היהודים לא היו מעודדות, ולאור הנסיון שעבר על ישובי היהודים בסביבה לא היה כל בטחון בהצלחת המשלחת. ואותי, הצעיר שב־חבורה, צירפו לשליחות זאת בגלל ידיעתי את השפה האוקראינית.

יצאנו בשעה שלש בבוקר. הבתים ברחובות מכוסי־השלג נראו כקפואים. אך ידענו, שבתוך כתלי המעונות האלה מתרוצצים אבות ואמהות ולבם מלא פחד ודאגה לילדיהם, לגורלם הם ולגורל כל הישוב היהודי בעיירה. כשהגענו לגשר נעצרנו ע״י משמר קוזקים חבושי כובעי־פרוה שמתחתיהם הציצו בלוריות פרועות. אחרי חיפוש שנערך בכיסינו (לכצנלסון היה שעון־זהב יקר בכיסו ונלקח ממנו), הקיפו אותנו הקוזקים והובילונו לתחנה.

שם קיבל את פנינו קצין נמוך והודיע שה־מפקד איננו ובינתיים הכניסו אותנו לקרון, בו מצאנו כבר אסירים יהודים אחדים (מהם שהכרנום כתושבי דומברוביצה) וגם לא־יהודים.

עלה השחר והנה ראינו תכונה גדולה בדרך לעיירה. כעבור שעות מספר חזרו הקוזקים ובידם ביזה. הבינונו ששליחותנו מיותרת — הפוגרום כבר התחיל. בו ביום נודע לנו שבשעת הפרעות נהרג השוחט.

המשפחות של חברי המשלחת (לכצנלסון לא היתה משפחה במקום, ואני הייתי בכלל בלי משפחה), שדאגו לנו, מצאו דרך להגיע אלינו והביאו לנו אוכל ובגדים.

ובינתיים מוסיפים לשבת בקרון. עבר יום, יומיים. ביום השלישי אחר הצהרים נשמעו יריות חזקות מצד גשר מסילת־הברזל שעל הנהר הורין מכיוון סטולין. מיד נתברר שה־בולשביקים מתקרבים ומתקיפים את התחנה.

ניתנה לנו פקודה לצאת מהקרון וללכת ברגל בכיוון סרני. ירדתי מהקרון יחד עם הרב פצ״ניק. בשעת הירידה שקעו רגלי בשלג הרב ואחד מערדלי נשאר תקוע בו. מסביב שרקו הכדורים ואנחנו אצנו לדרכנו. במרחק קילו־מטרים אחדים עמדה שורה של קרונות־משא ולפי פקודת הזקיפים נכנסנו לאחד הקרונות. — הערב ירד והרכבת הגיעה לתחנה שבין דומברוביצה וסרני.

חנייתנו בתחנה זאת הטילה על כולנו פחד, כי כאן נרצחו על ידי הקוזקים לפני חדשים מספר שני מורים של בית־הספר האידי בדומברוביצה.

אכן היו אלה שעות קשות. כשהגענו לתחנה — המשלחת שלנו יחד עם אשת הרב זלצמן ובתו של אחד מחברי המשלחת שהביאו לנו, כדרכן, אוכל לא יכלו לחזור לעיירה מחמת הקרב המשתולל, — נכנס לקרון סגן־קצין, מנה אותנו, את האסירים היהודים לחוד ואת הלא־יהודים לחוד, והודיע בזו הלשון: ניתן לכם תה עם פת לחם והיהודים יוצאו בשעה 10 להורג...

הרבנים ויתר הזקנים התחילו אומרים „ר״ דוי״, ואני — שמתי תחת ראשי אדן־עץ, הת־כסיתי במעיל־פרוה שניתן לי, ונרדמתי...

התעוררתי בתחנת סרני, לפנות־בוקר, כש־העבירו אותנו מהקרון לחדר־ההמתנה של תחנת־הרכבת.

סיפרו לי — נס קרה לנו: אנשי דומברו־ביצה לא נחו ולא שקטו. עוד לפני שהעבירו אותנו לסרני יצאו שתי בנות־המקום לשם, ועל יסוד שמועה שמפקד התחנה הוא סרבי ואפשר להשפיע עליו במתנת־יד הגונה, התחילו לפעול. והנה כשהגענו לתחנה סודר הענין והוצאנו מידי המרצחים.

רק לאחר שניצלנו מהסכנה נודע לנו פר־טים על הפרעות בדומברוביצה, שדידת הרכוש, החנויות וכו׳. בהתיעצות המשלחת שהתקיימה בסרני הוטל על כצנלסון ועלי לנסוע לקיוב, למסור על המארעות והמצב שנוצר ולהשיג עזרה כספית.

לקיוב יצאנו דרך מוזיר וחזרה — דרך הרמל. את העזרה הבאנו, אולם תועלתה היתה כאין וכאפס: לכסף לא היה כל ערך.

הסכנות והרדיפות גברו ובערב־פסח נאלצ־תי לעזוב את דומברוביצה. מאז לא ראיתיה, אולם את בניה ובנותיה שחונכו על ברכי הציונות ובבית־הספר „תרבות״ פוגש אני בארץ, בקיבוצים, במושבים, בעבודה בעיר וב־חקלאות. היעלה על דעת מישהו שקהילה צנועה וחביבה זאת, האמונה עלי מסורת החסידות והציונות החלוצית, איננה קיימת עוד?״

„כביש־הדמים"

(לפי טלגרמה מיוחדת מחזית סרני—רובנה ב„דבר" מיום 25.1.44)

„צבאותינו הסתדרו היום וכבשו את סרני. יחידת־המהנדסים היתה פעילה בהקמת גשרים על הנהר סלוץ' לפני יומיים. עתה אנו מוסיפים להתקדם בתחומי מחוז רובנה, בצפונה ובדרומה של פולסיה. תפסנו את מסילת־הברזל סרני—דומברוביצה ואת צומת־הדרכים החשוב הזה. התושבים קוראים לדרך שבה באנו: „כביש־הדמים". והנה מה שהם מספרים: לאחר שה־גרמנים כבשו את החלקים האלה של איזור רובנה, עשו את שתי גדות הנהר סלוץ' גיא־הריגה ועינויים ליהודים ולעובדי המוסדות הסובייטיים. הגרמנים השליכו את גופות קרב־נותיהם אל הנהר סלוץ' שהאדים מהדם הרב. על שפת סלוץ' בדרך לסרני הושמדו 15 אלף יהודים, שהובאו מחלקי ווהלין ופוליסיה ונקברו חיים. אחרי־כן הובאו טרקטורים ומכבשים, שיישרו את תלי הקברים. אולם צמאון־הדם של הנאצים לא שקט בזאת, הם הביאו הנה קבוצות יהודים אחרות וכפו עליהם לסלול כביש רחב למכוניות על פני הקברים. על כן נקרא המקום הזה „כביש־הדמים".

אחד מקציני הצבא האדום אמר לי: מתחת לגלגלי המכוניות אני שומע קולות קוראים לנקמה! אותה הרגשה היתה בלב כל אחד מאתנו כשהתקדמנו דרומה על־פני מסילת־הברזל המחברת את סרני עם דומברוביצה, שבה ניספו לפני שנתיים חמשת אלפים משפחות יהודיות ביום אחד. הגרמנים כינסו את היהו־דים בגיטו. כעבור זמן קצר נודע להם, כי הנא־צים זוממים לפוצצם בדינמיט. היהודים שלחו שליחים אל הפרטיזנים בפוליסיה לספר להם על המזימה. פלוגות אחדות של פרטיזנים מיהרו ובאו. הם הצליחו להקיף את דומברוביצה ול־לכדה, אך כעבור זמן־מה פוצצו הנאצים את הגיטו בדינמיט, וכל היהודים שהיו שם נספו.

כמה מיהודי סרני ודומברוביצה הצטרפו בשעתם לפלוגות הפרטיזנים, ועתה נתמזגו פלו־גות אלו עם הצבא האדום ולוקחות חלק פעיל בקרבות. צעירים וצעירות יהודיים, עמוסי תת־מקלעים ורמונים, עמדו במים עד צואר ועזרו לצבא האדום לעבור את הנהר סלוץ'. דרך סלוץ'—סרני—דומברוביצה אינו רק „כביש־הדמים", הוא גם „כביש נצחון ונקמה".

שמואל זלצמן

סרני

לזכר אבי יצחק רקס וכל בני
משפחתי שנרצחו בידי חיות־אדם,
אלול תש"ב, בין יתר יהודי סרני.

סרני היא אחת העיירות הצעירות ביותר בווהלין, שכן נוסדה בשנת 1901 עם הנחת קו־הרכבת קיוב—קובל.

בתוך יערות עבותים התהלכו איילות וליחכו את עלי העצים, שתו ממי הנחלים וחיו את חייהם עד אשר שמעו יום אחד קולות אנשים ורעש גלגלים וכלי־עבודה. באו לכרות את היער ובעגלות רתומות לסוסים הובילו את העצים. פחד נפל על החיות והן מיהרו להתרחק ולהסתתר. כעבור זמן קצר נראו ביער הכרות פסי־רכבת לאורך מאות קילומטרים, ורכבות אצות על־פני הפסים. שריקות הקטרים הטרידו את האיילות אחוזות־הפחד שנדדו ממקומותיהן. ביער זה נבנתה תחנת־רכבת שקראו לה „סרני" (איילות ברוסית), ששימשה צומת־דרכים חשוב בין קיוב לורשה ובין קפטרוגרד—וילנה לרובנה. מאז התחיל להתפתח ישוב ליד התחנה, ויהודים נהרו למקום מהסביבה וממרחקים. בעיקר נאחזו בסרני אנשים מברז'ניצה, דומברוביצה ועיירות סמוכות אחרות.

יצחק רקס (אביו של כותב הטורים האלה) בנה לו בית ביער של דז'רזינסקי ליד התחנה ואחריו הקים לו יצחק גליק (פקיד יערות הממשלה) בית, והיו מהראשונים בסרני וכה הלכה ונבנתה מהר העיירה וקיבלה צורה של ישוב יהודי. פקידי הרכבת ופועליה היוו חלק ניכר מהאוכלוסיה המקומית, אולם רוב התושבים היו יהודים והכנסתם על מסחר ומלאכה, ובעיקר סחר היערות, שלעיבודם הוקמו מנסרות ומנגנון של עובדי־יער. התושבים היהודים, שבאו ממקומות שונים, רובם צעירים לימים, הסתגלו מהר איש לרעהו ויחסי־ידידות נוצרו ביניהם לבין עצמם וכן ביניהם ובין הרוסים שעבדו ברכבת, והעיירה פרחה ושגשגה. מעשרות משפחות ראשונות שהתישבו בה בראשיתה — גדל בה הישוב היהודי במשך 20 שנה והגיע כמעט לעשרת אלפים נפש, ובמשך השנים הקימו להם חמשה בתי־כנסת, ביניהם של חסידי סטולין, טריסק, ספטן וברזנה. ואם־כי רוח חסידית הורגשה בעיירה, בכל זאת היתה כמעט כולה ציונית ותוססת חיים לאומיים.

עד שנת 1918 היו רוב ילדי היהודים מבקרים בחדרים, מהם מסורתיים וחדרים מתוקנים שלימדו בהם את השפה העברית ומתוך כך היה הנוער הסרנאי שולט בשפה העברית. אגב, עד אז התנהלה העבודה הציונית באופן בלתי־ליגלי, תחת שלטון רוסיה הצארית. שתי ספריות עבריות היו בעיירה: אחת בבית נחמיה ניסמן והשניה — של הנוער שאורגנה ע"י

גולדברג ויונה גליק, בעזרתה של גב׳ אלכ־סנדרוביץ. אחרי המהפכה ברוסיה התרחבה הפעולה הלאומית, נאספו סכומים רבים לטובת הקרן הקימת לישראל ואח״כ גם לטובת קרן היסוד. אז נוסד בסרני בית־ספר עברי „תרבות״, ששימש מסד לחינוך לאומי בעיירה, ובנין מיוחד נרכש בשבילו, ורבה היתה דאגתם של העסקנים הציונים, המורים וההורים למוסד חינוכי זה, אשר גדל ומשך את כל ילדי העיירה. אשר לקרנות הלאומיות יצויין שלא היה בית בעיירה שהקופסה הכחולה של הקק״ל לא קישטה אותו, וידעו בני סרני לתרום בעין יפה לקרן היסוד ולכל מגבית ציונית. עסקניה היו ערים גם לפעולות עזרה וסעד בכל מקרה שנדרשה עזרת הקהל. בין אלה יזכרו: שמואל זינגרמן ויעקב גליננסקי, הראשונים מבני סרני שעלו עם משפחותיהם לא״י, וכן שמואל שדה, אנשיל שכניוק (שכנאי), אברהם בליז׳ובסקי, גמרמן, גולדמן ואחרים.

מימי המלחמה העולמית הראשונה שימשה סרני זירת־קרבות ובסוף המלחמה היתה נתונה בתנאים קשים. לפעמים גם עברה כמה פעמים מיד ליד של הצדדים הלוחמים (רוסים—בולש־ביקים, אוקראינים, פולנים וכנופיות־שודדים שונות). ביחוד טעמו יהודי סרני וסבלו ממל־חמת הבולשביקים עם הפולנים ב־20־1919. בתקופת הבינים בין שלטון לשלטון, כששדדו ורצחו יהודים — התארגנה בעיירה הגנה עצ־מית בהדרכתם של יונה גליק ופנחס ז׳וק, שבאו מחרקוב (מקום שהשתתפו גם שם בהגנה העצ־מית של צעירי־ציון). אנשי ההגנה אחזו בנשק והתכוננו להגן על כבוד ישראל וחיי היהודים ורכושם בכל מקרה.

כשעברה העיירה לידי הפולנים בשנת 1920, בא מפנה במהלך חייה. אמנם פסק השוד וחלפה המבוכה, אבל סדרי השלטון החדש הביאו גם שינויים לרעה בחיי הצבור היהודי ופגעו בעי־קר בכלכלתו. חשיבות מיוחדת היתה נודעת לעיירה בגלל קרבותה לגבול רוסיה—פולין, ושימשה מרכז לחיל־הספר המזרחי, בה גם נקבע בסיס צבאי. העיירה הוכרזה לעיר־מחוז ובה רוכזו משרדי האדמיניסטרציה לכל הסבי־בה. בזמן האחרון, לפני פרוץ המלחמה השניה, נבנה ליד העיר שדה־תעופה, והיא המתה מפו־לנים. השלטונות שאפו לשוות צביון פולני לערי־הספר, ומתוך כך דאגו ליישב פולנים רבים במקום וסייעה לפולנים (מהם פקידי השלטון, ועובדי הרכבת וסתם פולנים שהועברו לכאן מחבלים פולניים) בהתישבותם בשכונה נבדלת בצד חלק העיר שקראו לו „פוליסקה״, הקימו להם בנינים משוכללים ויפים, סללו בה את הרחובות ונטעו בהם עצי־נוי וכו׳.

בפרק זמן זה הורגשה שוב בסרני פער־לה צבורית ולאומית ערה. קמו עסקנים ועסקנ־יות, גדל נוער מקומי, נקשרו קשרים עם ארץ־ישראל, התחזקה האגודה הציונית ולידה ארגון נשים ציוניות ויצ״ו, הוקם ועד ציוני מחוזי, הופיעו תנועות־נוער והחלוץ. סרני יכולה לה־חשב לערש הארגון החלוצי בווהלין, כי בניה היו בין החלוצים הראשונים של קיבוץ קלוסוב, בצאתם להכשרה למחצבות־האבן שם, מקום שממנו התפשטה התנועה החלוצית בכל ווהלין וברחבי פולין. בעיר התקיימו גם החלוץ הצעיר, השומר הצעיר, גורדוניה וארגונים אחרים שמגמת כולם היתה ארץ־ישראל, ומתוכם יצאו מדריכים ומחנכים. ושליחי הקרנות והמפלגות ביקרו תכופות את העיר.

והנה פרצה המלחמה העולמית האחרונה.

הועד הציוני המחוזי בסרני בשנת 1920
מימין לשמאל למעלה: דוד לוין, ווישניצה ואנשיל שכניוק.
למטה: ד״ר יונה גליק, שפירא, שמואל שדה, בינדר ומשה גמרמן.

העיר נכבשה ע״י הצבא האדום יחד עם כל השטח המזרחי של פולין, אלה שגויסו ע״י הפולנים לפני זה לא חזרו, חלק מהם נפל בקרבות. כשניטשה המערכה בין הרוסים והגרמנים, נסוגו הרוסים מסרני אחרי קרבות־מגן קצרים. הגרמנים נכנסו לעיר ויהודיה נבוכו. היו שראו או הרגישו את המתרחש למוא ועזבו את העיר בלכתם אחרי הצבא האדום. אולם הרוב הגדול לא היה סיפק בידם להמלט, כי המאורעות התחוללו בקצב קדחתני. רק מעטים ברחו ליערות, ואחר־כך נצטרפו לפלוגות פרטיזנים. ואמנם הגרמנים הראו את נחת־זרועם בסרני ובסביבתה מיד לכניסתם. הם התעללו ביהודים ועינו אותם באופן אכזרי ביותר.

וכה מודיעים מסרני: ביום י״ב אלול תש״ב כינסו הגרמנים את כל יהודי סרני וצירפו אליהם את יהודי העיירות הסמוכות אל ככר רחבה מחוץ לעיירה, חילקום לקבוצות בנות 500 איש, הכריחום לחפור בורות לקברים, אח״כ רצחום וזרקו את גופותיהם לבורות. על כל קבוצה הוטל לפשוט את הבגדים מגופות קבוצה שניה. בשעה שהאומללים נפלו בהמון, פצועים והרוגים מכדורי מכונות־יריה והאויר היה ספוג יללות ודם שהורים — הדהדה מסביב תפילת הקרבנות ודרישת הנקם לרוצחים תוך קללת לעמלק. ובאותו זמן ישבו על הארץ בשטח השחיטה שהיה מוקף משמר חזק של שוטרים גרמנים ואוקראינים, רבנים, בני־תורה וסתם יהודים הצפויים לטבח ותוך דמעות ורעדה למדו משניות. היו ביניהם שאמרו תהלים. כה עברו עליהם כמה ימים. לא עלה בדעתם שום רעיון על התגוננות, כי כל סיכוי להשתמט מהצרה לא היה, ואת המית לבם הביעו רק בלימוד משניות, בתפילה, בקללה לאויב ובדרישת נקם. וכך שימשה סרני מרכז השמדה לאלפים מבני ווהלין היהודית בין י״ב לט״ז אלול תש״ב. כמה מהאומללים נפלו המרמים מהיריות בלי שנהרגו. אחדים מהם יצאו מדעתם והלכו לגרמנים להודיעם שהכדורים לא פגעו בהם, אולה — מהם שדעתם לא נטרפה עליהם — הסתתרו ביערות בחוסר כל.

וכאן יצויין שהאוקראינים מכפרי הסביבה וכמה מהפולנים המקומיים סייעו לגרמנים במעשי־ההשמדה של היהודים באופן ציני. בעד רציחת נפש יהודית קיבלו מהגיסטאפו הענקה של קילוגרם אחד מלח, והם שיתפו עצמם ברצון במלאכת ההשמדה. אומרים שאוקראינים רוצחי יהודים הצטלבו באצבעות מגואלות דם שכניהם היהודים והלכו ליער לחפש יהודים מסתתרים, וכה רצחו משפחות שלמות, שרידים, אודים מוצלים.

במכתב מרוקיטנו, מינואר 1945, נמסרו פרטים מזעזעים מגיא־ההרגה בסרני שהתרוקנה מיהודיה ואין להכירה. חזרו ונמצאו בה כעשרים איש ואח״כ נתוספו אליהם פליטים ממקומות שונים, כולם שבורים ומדוכאים.

ברוך רכס

קוסטופול

משערים שהעיירה קיימת כמאה שנה, בערך, וראשיתה עיירה קטנה במחוז רובנה, על מסילת הברזל רובנו—סרני—וילנה, כ־60 ק״מ מהראשונה ואותו המרחק מהשניה, בערך. היא מוקפת בקוטר של 50—60 ק״מ יערות עבותים, יערות־ווהלין המפורסמים ובתוכה עובר נחל משלוחות ההורין. את יפי הטבע בסביבה אין לתאר במלים. די לומר, שלשם נמשכו שנה־שנה קייטנים רבים מכל הסביבה. קוסטופול עטורה כפרים רבים ומושבות חקלאיות שהיו מביאים לעיירה את תוצרתם וקונים שם את צרכיהם. בתקופת 1920—1939 היתה עיר־ספר בקרבת הגבול בין פולין ורוסיה. רוב תושבי קוסטופול היו יהודים, שמנו בשנת 1847 רק 153 נפש, ובמפקד 1897 — 1101 נפש. לפני פרוץ המלחמה האחרונה העריכו את הישוב היהודי בק. ב־4000 נפש. סביבת העיר היתה פעם כולה אוקראינית, אולם לאחר סיפוחה לפולין החלו השלטונות ליישב בה חיילים משוחררים פולנים ועל ידי כך לשנות את הרכב האוכלוסיה בחבל־ספר חשוב זה. בגלל מצבה הגיאוגרפי הפכה לעיר־מחוז, ונעשתה למקום מושב הסטרוסטבה (שלטון המחוז), שבנותיה — סטיפן, ברזנה, סלישט והסביבה — היו כפרפות לה. ריכוז שלטונות המחוז במקום סייע בהרבה להתפתחותה של העיר בכל המובנים.

קוסטופול שימשה גם במובן ידוע מרכז למסחר עצים, שעליו היה רב קיומם של יהודי העיר. בחדשי־החורף היתה פעולה קדחתנית בפחנת־הרכבת וביערות הסביבה, והעיר המתה מרוב עגלות, פועלי־יערות, סוחרים ופקידים. שטחים נרחבים בעיר היו ממש מוצפים מוצרי עצים למיניהם למשלוח ברכבת — לדנציג ולחוץ־לארץ.

בשנות 30—1920 חלה תמורה ניכרת בגודל האוכלוסיה, ראשית בגלל רצונם של השלטונות הפולנים לשנות את הרכב התושבים; שנית בגלל מאמציהם של השלטונות לנשל את היהודים ממסחר העצים; ושלישית, הודות למצבות־הבזלת שנתגלו בסביבה, ושנוצלו ע״י הממשלה. היא הביאה חוצבים מומחים משלזיה,

והקימה מנגנון גדול של פועלים ופקידים של טהרת הפולניות.

הרכבה הסוציאלי של האוכלוסיה בקוסטופול היה: בעלי־בתים, סוחרים, חרשתנים, ועל־פי־רוב חנונים, שאת כולם אפשר לראות כאמי־דים וביניהם גם עשירים ממש. פרולטריון יהו־די לא היה קיים, מחוץ לכמה בעלי־מלאכה, כגון נפחים, סנדלרים, חייטים, תפרים ופחחים, שפרנסתם אך ורק על הסביבה הכפרית. המצב הכלכלי של התושבים בעיר היה כמעט תמיד איתן, בלי יוצא מהכלל, ומזה תובן גם נדיבות לבם והענותם בעין יפה לכל קריאה ולכל מג־בית למטרה ציונית. קוסטופול, אפשר לומר בלי כל הגזמה, היתה עיר החרושת של ווהלין.

במיוחד ניתן לציין בית־החרושת הגדול לדיקטים, שני בתי־היציקה לברזל שהיו מייצ־רים גם מכשירים חקלאיים, אמנם לא־משוכ־ללים, אבל נמצא להם שוק טוב בסביבה הקרו־בה והרחוקה; ביח"ר לזכוכית ובקבוקים, שתי מנסרות לעצים; שני בתי־חרושת לחלקי רהי־טים כפופים וגלגלים; טחנות־קיטור וטחנות־מים; ושתי מחצבות גדולות של אבני־בזלת לכבישים ותנורים, שעבדו בהיקף ארצי גדול. בעליהם ופקידיהם של מפעלים אלה היו יהו־דים, ואילו הפועלים רובם אוקראינים מהכפרים בסביבה, שעבדו ללא ארגון ופיקוח בשכר נמוך; רובם היו אכרים בעלי משקים דלים והעבודה בביהח"ר שימשה להם רק פרנסה נוספת. מובן, שכל רווחיהם הדלים נשארו בחנויות הערי תמורת בגדים וכלים שקנו. זה השפיע לטובה על מצבם הכלכלי הטוב של התושבים.

קוסטופול היתה גם מרכז לסחר־התבואה של הסביבה, שהיה מרוכז בידי סוחרים יהו־דים. אולם, כאמור, חלק גדול מהתושבים היה עסוק בסחר העצים, אם בתור סוחרים או מתור־כים ופקידים בעלי מקצוע. בעונה הבוערת היו אמנם עובדים קשה, אבל גם הרווחים היו טו־בים. מכל האמור לעיל יוצא, שמצבם הכלכלי של תושבי קוסטופול היה טוב ורמת־חייהם גבוהה. לא היה בקוסטופול פרולטריון ולא היו שכנים־דיירים, שהרי כל אחד היה גר בביתו הוא. ברוב הבתים היו גם עוזרות רוסיות או גרמניות, מכפרי הגרמנים שבסביבה. בתקופה האחרונה הונהג בק. חינוך עברי לאומי, ולא יפלא שרוב רובם של תושבי העיר ידעו עב־ריית. הרופא הרוחני בעיר היה הרב ולידו פעלו כמה מ„פני" העיירה. לא היו בה מוסדות צדקה וחסד, כי לא היה צורך בהם, והיה אם מת אחד, נמצא תמיד קרוב או גואל למשפחה שעמד לה במצבה עד שהתארשה ומצאה שוב את לחמה.

יהודי העיר היו ברובם הגדול ציונים. את תרומותיהם לקרנות הלאומיות ולכל מפעל ציבורי אחר נשאו ברצון ובעין יפה בלי כל השתמטות או אמצעי־כפיה. כולם שקלו את השקל, מפלגות לא־ציוניות לא היו בנמצא כלל. לא היה זכר ל„בונד" או ל„קומוניזם" או ל„פולקס־פרטיי". היו פעילים: הסתדרות ציו־נית, „מזרחי", קן השומר הצעיר, קן בית"ר, „החלוץ", „העובד" וועדת יתומים. לבית־הספר מיסדה של „תרבות" הוקם בנין ע"י הציבור כולו והוחזק על ידו. בועדת הקרן הקיימת וקרן היסוד היו מיוצגים כל הזרמים שעבדו ופעלו יחד בהרמוניה שלמה. נתקיימו בעיר 2 קיבוצי־הכשרה, אחד של השוה"צ והשני של בית"ר, שחבריהם עבדו יחד במקומות־עבודה שונים ללא סכסוכים כל שהם. בכלל לא היו בציבור שום התפרצויות או מריבות שחרגו ממסגרת ההגינות. לכל מרצה שבא מן החוץ ניתנה הזדמנות להביע את השקפותיו בפומבי. ואף בימי בחירות לקונגרס או לקהלה המקומית לא הגדישו את הסאה ויחסים הוגנים שלטו בין המפלגות.

(המשך יבוא)

מרדכי שקליר

איכה אבדה אלכסנדריה...

(קטע מתוך העתון „הדגל האדום" באוקראינית, המופיע ברובנה).

הדרך מאלכסנדריה לכפר סוויאַטי נמשכת מצדה המערבי של העיירה. מצד שמאל נראים עצים גבוהים מאפילים ומימין משתרעים שדות חרושים. בכיוון ישר נראה באופק כעין קיר אטום.

ב־22 לספטמבר 1942 הובלו בדרך זו כאלף נפש, תושביה האחרונים של העיירה — יהודי אלכסנדריה, מוקפים שרשרת חזקה של זקיפים היטלראים. הם הלכו בדרכם האחרונה. צעדו: נערות צעירות, אמהות עם תינוקות על זרועו־תיהם, זקנים, זקנות וגם נכים. אף אחד לא העז לעצור לרגע: ידעו, שכל העוצר בדרכו מת־חייב בנפשו. לעיניהם נורתה ונרצחה האשה קטנה מרובה אוטומטי על שהעזה להתעכב לרגע קט כדי לקחת על זרועותיה ילד בוכה. הגרמנים חיכו להזדמנות זו ונתנו חופש להת־פרצות הפראית...

היער של סוויאַטי נהפך לקבר־אחים למאות קרבנות חפים מפשע. רק העצים האלמים היו עדים יחידים להשמדתם של בני אלכסנדריה ע"י הפראים הגרמנים, חיות־הטרף...

אנו עומדים ליד בור־הקבר הפתוח, שארכו

כ־25—20 מטר ורחבו 12 מטר, המלא גופות עד למעלה. נורא המחזה... הרי כל אלה היו אנשים חיים; עמלו, חיו את חייהם במעונו־תיהם הדלים והצנועים. והנה באו ההיטלראים הארורים ורצחום נפש. את הגופות כיסו בחול כדי לטשטש את עקבות פשעם הזדוני. הבור, שאנו עומדים לידו, הוא הגדול מאלה שנפתחו, הגופות — עפ״י רוב של נשים וילדים. מה כואב הלב ומה צר להסתכל בהן. הנה אשה מחבקת בזרועותיה את שני ילדיה הקטנים... והנה נכה שוכב על פניו ועל ידו מקל וקב... גם הוא בחייו העלובים היה למשא על הגר־מנים השפלים והם רצחוהו ביחד עם עוד מאות נפשות.

עוללים ויונקים, ילדים קטנים, זקנים, זק־נות, נערות צעירות בתקופת ההתפתחות וה־פריחה — כולם מוטלים ראש בצד ראש, לפי פקודת הגרמנים הקטלנים. הגופות טרם הת־פוררו, אפשר עדיין להכיר כל אחד ואחד. אין עקבות רצח ע״י יריות בחלקי הגוף. רק הכת־מים השחורים של הדם הנקפא מעידים שהגר־מנים התעללו בקרבנותיהם ברגעים האחרונים לפני גסיסתם. לשאלותינו ספרו לנו עדי־ראיה שאת המוכים והנחבלים הכריחו לרוץ אל הבור ולשכב כשהפנים מוסבים לאדמה, שפכו עליהם חול וכה נקברו חיים.

בקרן־זוית של בור־הקבר במצאו חמש־עשרה גופות במלבושים. במוחות ניכרו אותות כדורי דום־דום, ואלה, כנראה, היו הקרבנות האחרונים שנצטוו לשאת את בגדי המעונים בשקים לאלכסנדריה ובגמר תפקידם נורו ע״י הגרמנים והושלכו לבור הכללי.

כל שעה של תקופת־הכיבוש הגרמני נחשבה לשנה של פחד וחרדה בעיניהם של תושבי אלכסנדריה. האנשים שגורשו בכוח לעבודה לא היו בטוחים שיחזרו בערב לביתם. הכובשים חמסו, התעללו ורצחו. הצעירה שפרברג מסרה לנו: בביתנו שדדו הנאצים את הכל, רצחו שמונה נפשות, נשארנו אני ואחותי מכל בני המשפחה, ברחנו ליער והתחבאנו — עד שבא יום ההצלה.

רבים מתושבי העיירה נעלמו בשעות היום, הגרמנים לקחום מעבודתם ומביתם ואיש לא ידע לאן מובילים אותם. אם העז מישהו לש־אול, ענוהו: לעבודה אחרת. אולם איש מהם לא חזר. רק כעבור שנתים נפתרה החידה: כשנחפרו מרתפים בכמה בתים הרוסים, נמצאו בהם גופות התושבים שלוקחו „לעבודה אחרת״ ונרצחו והושלכו למרתפים.

היו מקרים שהגרמנים ירו באנשים לעיני כל. ככה נספתה הצעירה איטה ברזב. היא הראתה אומץ־לב מיוחד. כשכיוונו את הרובה לרצחה, הרימה ראש וקראה בגאון לרוצחים: „אמנם רצחתם את קרובי, תרצחו גם אותי, אולם את כוחו העז של עם ישראל לא תדכאו והוא ינקום מכם את דמנו ואת דמם של כל אלה שרצחתם, זכרו...״

אחרי השחיטה הגדולה ביער סוויאַטי נפסקו החיים בעיירה ודממת־מות השתררה על הכל. השרידים שהסתתרו ביער פחדו לחזור לבתיהם. זקן העיירה קרול היפלר, תושב מקומי שמונה ע״י הכובשים הגרמנים, עשה מעשה־פרובוקציה: הוציא כרוז שכל מי שהסתתר יוכל לחזור לביתו והוא מבטיח לו שלא יאונה לו כל רע. האמינו האומללים שביער, ולא עבר חודש ימים והם חזרו לעיירה, במספר 85 נפש. מה היה? הגרמנים תפשום והובילום אל שפת ההורין ושם נורו כולם.

הובא לדפוס ע״י שמואל יזעראלי

קולקי

(סוף*)

צנועים היו יהודי קולקי בחייהם והסתפקו בהכנסותיהם המעטות, השתדלו להתאים את הוצאתם להכנסתם ועם זה היו שמחים ועליזים כל הימים ואפילו בתשעה באב. היו שאמרו, כי צדיק אחד כתב בספר: „מי שלא ראה שמחת תשעה־באב בקולקי — לא ראה שמחה מימיו״.

אחת המשפחות המפורסמות בעיירה היתה של יונה־וואלף שפירא, ונהגו לקרוא לבניו (דוד, חיים ואהרון) בשם „די קינדער״. הם היו נדיבי לב ואיכסנו בבית־המלון שלהם את הפקידים והסוחרים הרבים שבאו לעיירה בקשר עם עסקי היערות ויצוא העצים. בין אלה היו סוחרי־היערות ר׳ עוזר וייצמן (אביו של הד״ר חיים וייצמן), חיים לובז׳ינסקי ואחרים. ויצוין, שסוחרים אלה היו מחלקים לנצרכים בעיירה מזון ותמיכות ביד נדיבה.

ברכה בת ר׳ יונה־וואלף שפירא (שטרנברג) שנמנתה אף היא על ה„קינדער״, היתה אשה צדקנית בת־טובים ובעלת מעשים טובים כל ימי חייה, דמות מופלאה של בת־ישראל בדורה.

ר׳ שפה (שבתי) איש פשוט היה וקצב לפי מקצועו, הצטיין כעסקן בצרכי ציבור וצדקה באמונה והיה מסייע ליחידים ותומך בהם בצנ־עה. ר׳ שלמה שלאין, יהודי גבה־קומה שכיהן כזקן־העדה הרשמי (משצ׳נסקי סטרוסטה) היה מעורב בעסקי הקהל. טיפוס מיוחד במינו היה

*) ראה חוברת ב׳.

ניאַחה (נחמן), יהודי כבד־פה ופשוט, רוכל בכפרי הסביבה. נהג לצאת בכל יום א׳ בשבוע במעט סחורה בשקו בלוית ילד ממשפחתו, בעגלה רתומה לסוס דל, וחזר ביום ו׳ בשבוע לשבת לביתו ובידו סחורה מתוצרת הכפרים שביקר. ילדי הכפרים (השקצים) היו רצים אחרי עגלתו וקוראים „ז׳יד חלמיה״. מה עשה נחמן זה? הצטייד בסוכריות וחילק אותן לילדי הכפר בתנאי שיצעקו בקול רם „ז׳יד חלמיה״ בלי הפסק. כשבא בשבוע שלאחר זה שנית לכפר ולא חילק סוכריות יותר, הודיעו לו הילדים: „אם תתן סוכריות נצעק „ז׳יד חלמיה״ ואם לא תתן לא נצעק, חינם לא נצעק יותר״. וכה נפטר נחמן מקריאות־הגנאי של ה„שקצים״.

קולקי נודעה לשם במנגניה שנחשבו ל„כלי־זמר״ הטובים בווהלין ושמם יצא למרחקים. בראשם עמד הכנר המפורסם ר׳ פסי קולקער (היה חניכו של המוסיקאי פדהצור, ויצר מנגי־נות משלו). לשמחות ציבוריות ושל עשירים היו מזמינים את פסי ותזמרתו אף מחוץ לעיירה ונחשב למנגן־החצר של הרבי בסטולין ובניו בכל מקרה של חתונה ושמחה משפחתית. עוד בשנת 1938 ניגן פסי זה בחתונת בתו של האדמו״ר אלימלך בן ישראל פרלוב הקרלינאי.

מקרה מיוחד במינו קרה בעיירה בשנת 1893, בערך. באחת השבתות, בקיץ, הופיע איש זר בעל זקן ארוך, כבן ששים, לבוש בגדי קצאפ: חולצה אדומה, מגפים, כובע־פרוה, ועמד ליד כנסית הנוצרים בהסתכלו בסימטה שממול הכנסיה. ילדי העיירה נטפלו מיד אליו ובשיחה אתם סיפר להם הזקן, שבהיותו בן 7—6 נחטף בקולקי, נמסר לצבא ושירת שם 25 שנה. אח״כ גר במוסקבה. בזמן האחרון גברו בו געגועים לעיירתו ולעמו והנה הוא הולך קרוב לחצי שנה עד שהגיע הנה. בזכרונו בית־הוריו שעמד בסימטה ממול הכנסיה. עכשיו בא לעיירתו, אך שם הוריו אינו זוכר, כשם שאינו זוכר את שמו היהודי. הדבר נתפרסם חיש בעיירה והתחילו לחקור ולחפש את מוצאו של זה, ולסוף נזכר ר׳ משה־איצ׳ה הנגר, זקן בן 80, כי בסימטא נחטף פעם ילד לצבא. הוליכו את האורח אל שרידי אותה משפחה ונתברר ששמו היה אלי־עזר. שמחו בני קולקי לקרב את אליעזר זה ותמכו בו מכל צד. הבחורים שלמדו בבית־המדרש וילדי העיירה לימדו את אליעזר לדבר אידיש, ברכות וקריאת עברי, ולסוף מינו אותו כשמש בבית־הכנסת של חסידי סטפאן. שתים— שלוש שנים ישב אליעזר בעיירה ובמשך הזמן חדלו להתעניין בו כבראשונה ונתעוררו בו געגועים לחיי מוסקבה. מה עשה? קם ולבש את בגדיו הרוסיים שבהם בא לעיירה, ובאחת השבתות קרא שלום לקולקי וליהודיה והלך כלעומת שבא. מאז לא נודעו עקבותיו.

שלווים ושקטים חיו להם יהודי קולקי במשך דורות, והנה באה המלחמה באמצע 1914 והת־חילו גיוסים למלחמה והחרמות, ולא עברה שנה וצבא האוסטרים נכנס לעיירה. חילות רוסיה עמדו בסביבת העיירה ולא אחת חשדו ביהודים שהם מוסרים ידיעות לאויב, היו מאסרים ושוד אנשים שעברו בדרכים*), וכשחזרו הרוסים לעיירה — נתנו הקוזאקים לכפריים (הגויים) חופש לשדוד רכוש יהודים, וקולקי נשדדה. אחרי כן העלו הקוזאקים את העיירה באש, שלהבותיה אכלו את משכנות ישראל והרכוש הדל שנשאר לפליטה מהשוד. יהודי קולקי התפ־זרו לכל רוח. מי ללוצק, מי לרובנה, לדובנא ולקרמניץ, וטעמו גלות בתוך גלות.

רק לאחר שנגמרה המלחמה העולמית — החלו יהודי קולקי לחזור לעיירתם ולבנות את הריסותיה תחת שלטון הפולנים, ולתקופה זו יוקדש פרק מיוחד.

כשכבשו הגרמנים את העיירה במלחמה האחרונה — בא קץ מר ליהודי העיירה, רובם הושמדו ע״י הנאצים הפראים ורק חלק קטן מהם הצליח להמלט וניצל.

א. שטרנברג

קיברצי

בסוף המאה הקודמת הוקם במרחק 14 ויור־סטאות מלוצק ישוב חדש. היה זה בימי סלילת מסילת־הברזל הדרום־מערבית שבין רובנה לקובל. במעבה היערות נקבע מקום לתחנת־רכבת שנקראה בשם קיברצי, היא המקשרת את העיר לוצק לקו מסילת־הברזל האמור. או־תה תקופה סבלו יהודי הכפרים מפקודות השל־טונות הרוסיים שאסרו עליהם את הישיבה בכפרים ורבים מהכפריים היהודים נמשכו לתחנת־רכבת זו, תקעו בה יתד, בנו בתים ונאחזו בה. עד מהרה הובאו למקום רוסים כעובדים וכפקידים בתחנת־הרכבת וחלקות־אדמה ניתנו להם ואף הם התישבו בצד היהו־דים. התושבים היהודים, הראשונים במקום, נחשבו בעיני השלטון לאלמנט רצוי להתפתחות המקום ויחסי־שלום הדדיים שררו בין היהודים והרוסים המתישבים. וכך גדלה קיברצי מהר ותהי לעיירה.

יהודי ק. ראו ברכה בסחרם ובמלאכתם, אולם כבני־כפר לא גילו יכולת ציבורית לארגן חיי קהילה. יתכן שמספרם הקטן (בשנת 1910 מנו כ־500 נפש) גרם לכך. במשך זמן רב לא

היה בכלל רב בעיירה, השוחטים היו מתחלפים תכופות, בית־קברות לא היה, ואת מתיהם הו־בילו לקבורה בסופיובקה (טרוכינברוד). גם „חדר" לתינוקות־בית־רבן לא היה בעיירה. ואם ניסה ר' אברהם בארשפ, יהודי בן־תורה, שרוח הלאומיות פעמה בלבו, להדריך את יהודי ק. ולמשכם לציונות ולחינוך לאומי, לא הצליח. גם פעולתם של י. מ. סלעי שהיה שם שוחט וכעת בחיפה, ור' יצחק ריביץ הנמצא כעת ברוסיה, לא הוכתרה בהצלחה. כי רחוקים היו בני העיירה מאידיאלים בימים ההם. כזה היה המצב בעשרות השנים האחרונות להוסדה של קיבוצי.

בימי מלחמת־העולם הראשונה נפל בחלקה של ק. סבל רב בעטיו של הכיבוש האוסטרי ונסיגת הרוסים. בימים ההם הוזמן ר' אהרן גולדברג לכהן בעיירה כרב ושו"ב. הוא ניסה לארגן את מוסדות הקהל, אבל לא מצא אוזן קשבת. בני עדתו היו טרודים ומי זה יקדיש את זמנו לעסקי ציבור? בסוף המלחמה ההיא קרו מקרים רבים של שוד ורצח יהודים מסביב לקיבוצי. בסיום המלחמה (1919) התעכבו צבאות הפולנים בק. במלחמתם נגד הבולשבי־קים שעמדו בעיירה הסמוכה קליבאן. במשך ששת חדשי התגרות שבין הצדדים הלוחמים סבלה מאוד האוכלוסיה של ק. ונידלדלה מפגי־עות החיילים הפולנים של האלר, שהראו גבו־רתם בגזיזת זקני יהודים, ומכנופיות הפורע הרוסי בלכוביץ. יהודים עוברים בתחנה, ברכ־בת או בכביש נרצחו לאחר שנשדדו, ורבים לא הובאו אפילו לקבר ישראל.

התמורות שחלו בסוף המלחמה ההיא הראו את אותותיהם גם בק. משנת 1920 חזרו החיים של יהודי ק. לתיקונם. כמה מאלה שעזבו את המקום חזרו, המסחר התחדש, הורגשה עירנות ציבורית, ביחוד בקרב הנוער. אך במהרה החלו לזרום לק. פולנים משלזיה ומפוזן לתפקידים ממשלתיים ולחיזוק ההשפעה הפולנית. ואלה התחילו לאט־לאט לדחוק את היהודים מעמדו־תיהם הכלכליות. רוח אנטישמית נשבה בק., שתוצאותיה היו התפרצויות אנטי־יהודיות. חוסר פרנסה ואכזבה ויירידה כללית בחיי היהודים.

התנועה הלאומית משכה את בני־הנעורים שהחלו להתארגן בתנועות־נוער ולקבל חינוך לאומי. ק. התחילה להתרוקן מהנוער, שיצא מי לקיבוץ־הכשרה ומי לעיר הגדולה, ואפילו לאר־צות שמעבר־לים. בתים רבים עברו לידי פר־לנים ואוקראינים בחצי־חינם, משפחות שלמות עזבו את המקום כדי לנסות מזל במקום אחר. הדרישה לעליה היתה רבה, אך אין הקומץ משביע את הארי, ומחוסר אפשרות לעליה נש־ארו בגיא־ההריגה. בשנת 1933—36 התקיים בעיירה קיבוץ הכשרה של „החלוץ הכלל־ציוני", שמנה כ־30 חבר בהנהלתו של בראט. רובם עבדו אצל שליפשטיין.

בראשית מלחמת־העולם השניה הפציצו הגרמנים קשה את התחנה ואת בתי־המלאכה של הקטרים והקרונות שהיו שם. הרוצחים הש־תדלו לקלוע ברובע היהודי שנמצא מצד ימין של המסילה וק. שתתה מכוס התרעלה. לפי הידיעות שנתקבלו הושמדו כ־250 נפשות (כמעט כל היהודים שנמצאו בה בתחילת המל־חמה) מיהודי קיברצי ע"י הנאצים, בסיועם של התושבים הנוצרים של העיירה. יחידים ברחו לרוסיה עם הצבא האדום. כיום תפוסים בתי היהודים שלא נחרבו ברובם ע"י נוצרים ומק־צתם ע"י שרידי היהודים בסביבה שמצאו שם מקומות־עבודה ומגורים.

א. ברקאי (בורק)

דרז'נה (סוף)

החיים הרוחניים: אם בחייהם החמ־ריים הסתפקו יהודי דרז'נה בכלשהו וחיו חיים של „מה בכך", הרי בחייהם הרוחניים קפדנים וקנאים היו בימים ההם. תורה וצדקה עמדו ברומו של עולמם. העיירה נתחלקה לשנים: חסידי סטפאן ובית מדרשם וחסידי ברזנה ובית מדרשם. על הראשונים נמנו היהודים הפשוטים — „יהודי תהילים" אלה, שאמירת תהילים תפשה מקום נכבד בחייהם היומיומיים, התר־כזו בבית־המדרש הברזנאי. כמו כן היה קול התורה בוקע ועולה יומם ולילה; ישבו ולמדו: חברת משניות, חברת ש"ס ובעיקר הבוגרים שסיימו כבר את למודיהם בחדר והשתלמו בתוך ישיבת בית המדרש בלימוד תורה לשמה, לשיא חדות הלימוד הגיעו, כאשר פקד הרבי מברזנה את חסידיו ושני משמשיו, האחים ר' יוסל ור' משה פצ'ניק, שניהם מלאים וגדושים תורה, שישבו יחד עם הלומדים שבעיירה לתרץ ולישב קושיות, שנתקלו בהם בלימודים בתקופה שבין פגישה לפגישה.

והחינוך? מובן חינוך שהזמן גרמו. אבל באיזו קפדנות וקנאות היו מצרפים בניהם לכתות ובוחרים במלמדים?! לא הסתפקו בלמ־דני העיירה וחפשו מלמדים בעלי שם, אע"פ שבין הלמדנים שבעיירה היו רבים שכסא הרב־נות הולמתם. היה, כמובן, רב בעיירה. אבל ר' יעקלי זה לא יכול להתפרנס רק ממכירת הנפט, ולכן היה מוכרח לעסוק גם במקצועו השני — „בעל מגיה" היה, — ומקצועו זה אילצו להי־טלטל מעיר לעיר לכל סיום כתיבת ספר תורה,

כדי להגיהו, וכמעט שלא נמצא בעיירה. אבל מה איכפת שהרב איננו? ל„פסוק שאלות" לא זקוקים לרב דוקא. דבר זה יכולים לעשות גם ר' נפתלי־הרץ, ר' אבא קוקל, ר' נחמן שליפ־שטין, ר' שלמה פוקס (בנו של הקצב ר' יעקב ה„בעל־קורא" בבית־המדרש הברזנאי), ר' חיים אליעזר, בנו של ר' בנימין „בעל עגלה", שהיה יושב על דוכן עגלתו וספר המשניות בידו. ואחרון אחרון, ישראליק, בנו של הרב, בחור קדוש וטהור (אחר כך ברובנה), שלא פסק פומיה מגירסא ותפילה, וכל העיירה התברכה בו.

בעניני צדקה היה מטפל ר' משה דוד חסיד, טיפוס שכדאי לעמוד עליו. בפרנסת בני ביתו לא התעסק. גם הם חיו „איך שהוא" ממכירה ללא רשיון של יי"ש לקידוש ומי־סודה בימי השוק. ר' משה דוד זה לא היה ביכלתו לשבת לשלחן בלי „אורח", כלומר בלי עני נודד. ואם לא נזדמן אורח בעיר, סחב לשלחנו את האיש הראשון שנקרה לו ברחוב, ויהא אפילו „גוי". זכורני, כי פעם אחת בקיץ ישנתי במרפסת פתוחה, והנה בבקר השכם העיר אותי קולו: „בנצי, בנצי, קום ונשתה כוס ציקוריה". תמיד היה מהלך בין החנויות לאסוף נדבות בשביל עניים. ובמותו הקדישה את עצמה לעבודה זו בתו, הנערה הצעירה, חנה.

פרק חשוב בחיי העיירה היוו „האורחים", כלומר העניים הנודדים, שהיו סרים לעיירה. הללו היו יושבים בה זמן רב, כפי שהיה ברצונם, כי ידעו שכל בית יהודי פתוח לפניהם לסעודה ולנדבת כסף. זכורני, כי בלילי שבתות אחרי קבלת־שבת היו בעלי הבתים מחכים לקבלת „אורח" לשבת. ואם שיחק לו מזלו לר' ירחמיאל השמש לספק לכל אחד מהם אורח, ובשעת הצורך גם שנים, הצליח יפה במלוי תפקידו. ואוי לו, אם לא היו די אורחים! כל אשר קופח שפך חמתו על ראש השמש על העלבון שנגרם לו.

האורחים היו תמיד עוזבים את העיירה לפנות ערב, מפני שצריכים היו גם לסור לר' גדליהו שליפשטין בכפר קרואי. שם חכו להם תמיד: סעודה ומטה ללון, נדבת־כסף וברכה לדרך. ייזכר לטוב גם מנהג בית סבתא שלי סימה ובנה ר' אברהם שליפשטיין. בכל מוצאי שבת אחרי ה„הבדלה" היו מעלים את המיחם הגדול הרותח על השולחן והדלת היתה פתוחה לאורחים ולכל" אחד מתושבי העיירה, שרצה לשתות תה ולסעוד „מלוה מלכה".

על ה„עולם הגדול" לא ידעו אז בדראז'נה הרבה. רוב רובם של תושביה — בה נולדו, בה חיו כל חייהם, בה באו לקברות ומימיהם כמעט שלא יצאו מתחומי העיירה. אבל, לאט לאט, חדרו גם אליה ידיעות על הרבה דברים שהת־חוללו בעולם היהודי. בבוקר אחד בא לבית־המדרש „יענקלי המורה" (שניסה פעם להיות מורה לילדי ישראל בדראז'נה ולא הצליח.), עלה על הבימה עטוף טלית והטיף לציון. ספר על הרצל והקונגרס הציוני ועל ישוב א"י. התלוצצו אמנם בעיירה: „יענ־קלי יביא לנו את המשיח". אבל בסתר לבם של בני העיירה פעם רעיון הגאולה. ועל כולם הפ־תיע שמע הגרושים מהכפרים ואח"כ הפוגרום בקישינוב. פתאום נודע לבני עירי, כי גם דראז'נה גלות היא ורבים התחילו לחשוב על יציאה מגלות זו. גם סיבות כלכליות גרמו לכך: העיירה לא יכלה לקלוט את המגורשים מן הכפרים ואת הדור הצעיר שהתבגר, והיציאה התחילה לארגנטינה ולאמריקה. וכמו־כן לערים הגדולות הסמוכות: רובנה, לוצק ועוד.

מאז לא ראיתיך, עיירתי! בינתיים עברו עליך שריפות ומלחמות עד שבא החורבן. חו־שבני שימצא בארץ אדם שראה אותך בימיך האחרונים וימלא את אשר החסרתי אני ויספר גם את אשר עבר עליך ב־40 השנים האחרונות.

*
**

לפי ברוקהאוז־עפרון, דרז'נה היא עיירה עתיקת יומין. יהודים ישבו בה עוד בראשית המאה ה־17. אחרי גזירות ת"ח נשארו בה רק 21 בתים יהודיים. לפי מפקד האוכלוסין של 1765 היו בה 239 יהודים. ב־1778 ירד מספרם עד 37 ואח"כ גדל לאט לאט. במפקדים הבאים: ב־1877 היו בה 352 נפשות יהודיות, וב־1897 — 770 יהודים.

וקהילה קטנה זו שתתה אף היא את קובעת התרעלה מידי הנאצים הארורים עד תומה.

בן־ציון־שליפשטין.

הריצב

עיירה גדולה על נהר חמירה הזורם בגבול העיירה בדרך העולה לשפטובקה. היא שוכנת במרחק 22 ווירסטאות מקונסטנטין־ישן ו־33 ווירסטאות מזסלבל, בסביבה חקלאית עשירה.

מספר היהודים בעיירה בשנת 1847 — 1194 נפשות ב־1897 — 979 נפש וב־1920 — העי־ריכו את התושבים היהודים ב־2000 נפש.

רוב היהודים של העיירה עסקו במסחר־תבואות ובחנוונות. היה שם בית־חרושת לסבון של משה קטשמן. אחת לשבועיים נערכו ירידים בעיירה ועשרות אלפים כפריים מהסביבה היו נוהרים שמה. מצבם הכלכלי של יהודי העיירה בימי שלטון הצאר היה טוב. ששה בתי־תפילה היו בעיירה, תלמוד־תורה לילדי העניים ומו־

סדות ציבור וחסד אחרים (בית־מרחץ ציבורי ועוד). שלום ושלוה שררו בעיירה עד המלחמה העולמית הראשונה.

על כסא הרבנות ישבו אז שני רבנים: האחד ר׳ יצחק (ר׳ איציק) ז״ל, שאת מקומו מילא אח״כ חתנו ר׳ נחמן ז״ל, והשני ר׳ לוי־יצחק בהרב ר׳ אלימלך דרבאַרמדיקר ז״ל (אדמו״ר — דור רביעי לר׳ לוי־יצחק דרבאַרמדיקר מברדיצ׳ב). לעת זקנתו עבר לברדיצ׳ב, ברצותו להיות טמון בבית־העלמין של אביו־אביו הגדול שם, ואת מקומו בעיירה ירש בנו ר׳ יוסף־יהודה־ליב דרבאַרמדיקר, שנפטר בשנת 1911 בגיל 63, ואחריו ישב על כסא הרבנות חתנו הרב ר׳ יצחק בן־ישראל ליברזון (משפטובקה) שמילא מקום חותנו עוד בחייו במשך 7 שנים, ומשנפטר זה האחרון — כיהן בכתר רב כ־13 שנה עד עלותו לא״י בשנת 1934. שני שוחטים היו בעיירה: ר׳ מיכאל קריפיצ׳ר ודן השוחט, שהמשיכו בתפקידם גם בעלות הבולשביקים לשלטון.

עיירה חסידית היתה הריצב, היו בה חסידי טריסק, מקארוב, סקבירה וסטולין והאדמו״רים היו באים לבקר שם.

באו שנות 1917—1920, שנות־הדמים באוקראינה, שלא פסחו על העיירה: גל מחנות וצבאות שונים עבר בעיירה והשאיר את אותותיו המעציבים. השוד הראשון נערך ביהודי הריצב ביום 21 לספטמבר 1917. אח״כ ניסו אוקראינים מקומיים, שהיו מוסתים — לשדוד יהודים, ובאחד הימים הופיעו בעגלות והתחילו לשלול שלל ולבוז בז בחנויות, אולם החיילים הצ׳כים, שנמצאו בעיירה ובסביבתה, ירו באויר והרחיקום. ע״י כך ניצלה העיירה מפורענות. אחרי זה — בימי שלטונו של ההטמן סקורוד פדסקי באוקראינה — הופיע אַטאַמאַן אוקראייני ואיים לשרוף את העיירה. היהודים שלחו אליו את הכומר, שהיה ידידם, עם ר׳ אברהם לחמן לבקש רחמים והוא הסכים לוותר על אימו נגד תשלום של 70 אלף קרבובנצים. לא היתה כל ברירה, ובמשך כל הלילה סובבו הרב ופני העיירה בבתים ואספו את הסכום הנדרש והמציאוהו לאַטאַמאַן, שהראה בינתיים את כוחו ברצחו 7 אוקראינים מכפר קוזקיץ על לא דבר. עם צאת מחנה אחד מהעיירה היה בא מחנה אחר, ושוב נפל פחד על יהודי העיירה וסבי־בתה, שדדו בהם ואף פגעו בנפש. זכורה המלחמה בין חילות הבולשביקים שעמדו בחורשה מצד קונסטנטין־ישן מזה ושל האוקראינים שעמדו על הגבעה מצד שפטובקה מזה. בחילוף־היריות מול פני העיירה היתה שעת צרה וסכנה ליהודים ורובם הסתתרו במרתפים. בשעת הפסקת היריות הופיעו כמה פרשים מצד האוקראינים („סיצ׳ביקים״) ובהכנסם ירו מיד ורצחו את היהודי הראשון שפגשו — את בנו הצעיר של משה ברבנציק. אחר עברו ליד הבית המפואר של עוה״ד הזקן משה פרלין, נכנסו לתוכו פנימה ודרשו מבעל־הבית כופר־נפש בסך 5000 קרבובנצים. מכיון שלא היה לו סכום כזה נאותו שילך להשיגו, ובלויתם הלך לרב ליברזון, שיצא לקראתו, והפרשים הקיפו את שניהם בדרשם בתוקף לתת להם תוך 15 רגעים את הסך הנדרש. לא היתה להם כל ברירה — מיהרו לעשירי העיירה זונדל לולב ומשה קטשמן ושאלו מהם 5000 קרבובנצים. הפרשים ליוו אותם מהצד. לאחר שקיבלו את הכסף הגיעו רצים להאיץ בהם שיחזרו למחנם. כשברחו הבולשביקים מקונסטנטין־ישן (המחנה שרצח את הרב ר׳ דוד שם) ועברו את הריצב, חיפשו את הרב המקומי וכשלא נמצא — לקחו מביתו מכל הבא ביד, אבל נאלצו למהר בנסיגתם. לא ימחה זכר השוד של הבולשביקים בא׳ דחוה״מ פסח, שעה שהלכו מבית לבית ומחנות לחנות ושדדו בלי רחמים.

בשנת 1919 גירשו הפולנים את הבולשביקים והאוקראינים מהעיירה ומהסביבה. מיד לכניסתם אסר הקומנדנט הפולני שני יהודים מחשובי העיירה משה קטשמן ועוד אחד בטענה שליהודים יש נשק טמון לרוב. איים להנקם בהם באמצעים שונים וסיפר על הלקותו 70 בחורים באוסטרופול הסמוכה בעוון החזקת נשק. הרב ליברזון ואתו הבורגמיסטר קרליק (ראש העיירה, פולני מקומי) ביקשו מהקומנדנט לשחרר את האסירים. והרב טען שאין נשק ליהודי־העיירה השקטים. אז דרש הקומנדנט מהרב שישביע את היהודים שאין להם נשק ומי שיש לו ימסרהו בעצמו. למחרת היום נאספו כל יהודי הריצב בבית־הכנסת, הודלקו נרות ולפני ארון־קודש פתוח השביע הרב את בני העיירה בנוכחות קצינים וחיילים פולניים, שנשלחו ע״י הקומנדנט, כי נקיים הם מהחזקת נשק. כשנמצאו אח״כ בשולחן (סטנדר) 3 אקדוחים ושנים — הובאו לקומנדנט ובזה יצאו נקיים מהעלילה. אח״כ היו דרישות נוספות מצד הפולנים, ופעם בראש־השנה נקרא הרב ליברזון לשלטונות ועיכבוהו. הקהל חיכה עם התחלת התפילה, ביקשו מהכומר שילך עם שלושה בעלי־בתים לשחרר את הרב, ורק בשעה 11 לפני הצהרים יצא הרב בלוית המשלחת וכל הקהל פגש אותם ואז פתחו בתפילה.

לא ארכו הימים והעיירה עברה לשלטונה של רוסיה המועצתית ונשארה תחתיו עד הכבוש הגרמני בשנת 1940. החיים קיבלו צורה חדשה. סדרי רוסיה החדשים שינו תכלית שינוי את כל מהלך־החיים של היהודים: ביטול מוסדות לאור מיים, גזירות על הדת ונושאיה, בטול בעלות על רכוש, שליטים תקיפים חדשים בקהל, הרודים בו לעתים באכזריות וכדומה. מצבם של

יהודי העיירה נעשה חמור. האמיד של אתמול נעשה עני ואביון מגוזלו... ומוגבל בזכויותיו האזרחיות בגלל עברו הבורגני. בעיירה הוקם „איספולקום", מוסד מנהל ראשי לעניני החבל ו„סלרדה" לעניני העיירה הכלליים והצבוריים, בה ישבו צעירים יהודים מקומיים, ביניהם: יוסיל שכנוביץ (נגר); פיניה רייקיס, בריל גנ־סיס, יוסילי הספר, משה הפחח ואחרים מבני־ההמון שעלו לגדולה. הם שפכו את מרותם, לעתים באופן גס ואכזרי, על יהודי המקום, רדפו את הדת כדרך היבסקציה ומשלו בכיפתם. את בית הכנסת של חסידי סקבירה הפכו לבית־אוכל פומבי ובעזרת הנשים שלו סידרו חנות צבורית, בה נמכר, בין השאר, גם בשר־חזיר. את הבנין היפה של בית־התפילה של החייטים — הפכו למחסן של פשתן, סמרטוטים וחמרים אחרים. בבית־התפלה של הרב ר' אלימלך ז"ל (מי שהיה דור שלישי לר' לוי־יצחק מברדיצ'ב) סידרו מאפיה ואח"כ — בשנת 1929 הפכוהו לבית־הבד לשמן. בבית־הכנסת הגדול, בנין־עץ ישן — סודר מחסן תבואות צבורי ואת בית־התפילה המקרובי — הרסו אנשי השלטון לגמרי מתוך נימוק שאין צורך בו, החמרים שלו דרושים למטרה אחרת. גם את בית־הכנסת הקטן של מאספי סמרטוטים הרסו עד היסוד. זהו סך־הכל פעולת השליטים היהודים בנוגע לבתי־הכנסיות.

כשלא נשאר אף בית־כנסת אחד לתפלה — הלכו היהודים ושכרו שני חדרים בקצה העיירה בדרך המובילה לקונסטנטין־ישן ע"מ להתפלל שם. הופיעו נציגי ה„סלרדה", פיזרו את המתפללים ואסרו את החזן. רק ברב ליברזון לא נגעו לרעה, מלבד גבית מסים ממנו. כמה סיבות היו לכך: העזרה שהושיט כל השנים לשכבות הנצרכים, ומהם שזכרו לו חסד זה והעיקר — הקשר שהיה לו עם אנשי העיירה באמריקה ושהעריכו אותו ונענו לדרישתו ושלחו עזרה ותמיכה לבני־עירם. לא אחת ביקשו קומוניסטים מהרב שיכתוב לקרוביהם וישפיע עליהם שישלחו עזרה להם, והרב היה עושה זאת ומצליח.

גבית המסים ע"י הגובה־האינספקטור מטעם הגוסבנק היתה פרשה עגומה מאד; מרבים נלקחו הבתים על הרהיטים ונכסים אחרים, ובעל־הבית הושלך מדירתו — וזה לתשלום המס, לכיסוי החוב וכו'.

עם כניסת צבא הנאצים בשנת 1941 חל מפנה פתאומי.

יהודיה שתו מכוס התרעלה. ועיירה מאוכלסת יהודים זו נאנחה תחת שבט עולם של הצוררים הגרמנים, שעשו בה את מעשי שפלותם ונוולותם, הגלו ורצחו את כל יהודיה, זקן ונער והרסוה עד היסוד.

תמה קהלת הריצב ונמחקה.

א. אבטיחי־הדרי.

שפטובקה

עיירה עתיקה השוכנת על דרך מסלת הברזל קיוב—וורשה, בין ברדיצ'ב ורובנה, במרחק 4 וירסטאות מסודילקוב ו־20 וירסטאות מזסלב. עד 1918/19 נחשבה על מחוז זסלב (איזיסלבל) ואח"כ, עם קביעת השלטון הסובייטי בחבל נבדלה מבחינה אדמיניסטרטיבית מאיזיסלבל והיתה לעיר.

ערך מיוחד למצבה הגיאוגרפי של העיירה, שכן היא צומת מסילות־ברזל. בתוך העיירה נמצא בית־נתיבות של הקו הפודולי, ובמרחק 3 וירסטאות מהעיירה — תחנת הרכבת הגדולה המקשרת של הקו הדרומי־מערבי (יוגו־זפדניה ז'לזניה דורוגה).

בשנת 1917 — אחרי המהפכה ברוסיה — מנתה העיירה כ־12 אלף תושבים יהודים וכ־5000 אוקראינים. לבחירות לאספה המכוננת הרוסית וכ"כ לקהלה הדימוקרטית היו כ־6000 בעלי זכות־בחירה יהודים.

מצבם הכלכלי של יהודי שפטובקה — עד פרוץ המלחמה העולמית הקודמת — 1914 — היה טוב. הודות לחבור הדרכים הנוח עם העולם הגדול התפתחו קשרי־מסחר גדולים עם מרכזים בעולם. המסחר והיצוא התפתחו יפה בענפים שונים ופרנסתם של יהודי המקום היתה מצויה בשפע.

מענפי המסחר והתעשיה שהיו מפותחים בעיירה: בית־חרושת לתעשית סוכר, שהיה שייך לגרף פוטוצקי, טחנת־קמח גדולה של בעלי הון יהודים מרובנה, תעשיות לעבוד־עורות כבשים לפרוות, תוצרת ביתית של בעלי מלאכה ומסחר בתבואה וביצים גם ליצוא. רוכלים וסוחרים זעירים היו עוברים בכפרים ואוספים תבואה וביצים בשביל סוחרים גדולים בעיירה ומכאן נשלחו לערים גדולות בפנים הארץ ואף לחוץ־לארץ. בעלי מקצוע עיבדו את העורות לפרוות, לכובעים ולנעלים ותוצרתם נשלחה לירידים ולשווקים למרחקים. לא חסרו חנוונים זעירים, בעלי מקצועות חפשיים ואחרים וביניהם היו גם בעיירה אנשים שחיו על עזרת קרוביהם ולא עסקו בשום דבר.

אולם המצב נשתנה עם פרוץ המלחמה ביולי 1914. כשאר ישובי והלין הוכתה גם שפטובקה מכה קשה: הקרבה לחזית, הגיוסים לצבא, הקשיים של ימי מלחמה, ההגבלות הכלליות של

האזרחים בימי חרום המיוחדות — שהוצאו כגזירות נגד יהודים, כל אלה הטביעו את חו־תמם על חיי העיירה והשפיעו לרעה על מהלך החיים הכלכליים בה ואף עצרו את התנועה הצבורית. יוקר החיים, המחסור בחמרים מסו־יימים ובצרכי אוכל, הרחקת אנשים מביתם, קשי התנועה ברכבות והצורך בקבלת רשיונות הצבא לשם תנועה ממקום למקום — כל אלה נתנו את אותותיהם. היו שעזבו את העיירה והי־גרו, לעומתם הגיעו אנשים ממקומות אחרים כפליטים. הושבת המסחר והמצב היה קשה.

והנה באה המהפכה ברוסיה במרץ 1917, ואתה נשתנו פני החיים הפוליטיים, הכלכליים והצבוריים בשפטובקה. התעוררות ההמונים היתה גדולה. באה תקופה חדשה ואתה השקפות חדשות ותקוות חדשות; המלחמה התקרבה לקצה. דרך העיירה עברו חיילים שבויים ופצו־עים ולמענם סודר בעיירה מועדון ע״י הנוער המקומי. התנועה הפוליטית הכתה גלים בקרב האוכלוסיה היהודית של ש. קמו מפלגות שונות וברחוב היהודים הופיעה האגודה הציונית (שקודם לכן כמעט לא הורגש קיומה) והנוער היהודי נמשך אליה יחד עם אנשי המעמד הבי־נוני, שהיוו את כלל ישראל. גם ה„בונד״ הת־ארגן, אולם השפעתו לא היתה ניכרת.

בתקופה ההיא התארגנו הקהלות הדימוקרט־יות ברוסיה ובאוקראינה וגם בש. נבחרה קהלה, שדאגה לכל מפעלי הצבור ולחנוך. בראש הקה־לה עמד העסקן הד״ר קריז׳ק וסגנו — שלמה ברגר (כותב הטורים האלה). מזכיר הקהלה היה חנוך שפירא. חברי הועד: שלמה הוכמן, יצחק סמיטיצקי ואחרים, שהקדישו מזמנם והיו מסו־רים לעסקי הקהל, בהיותם ערים לכל מפעלי הצבור המקומיים. הרוח החדשה של הזמן וה־התעוררות הלאומית הוסיפו כחות צעירים ומרץ לעסקנים הותיקים לפעולה במוסדות החסד וב־מוסדות הדימוקרטיים החדשים. ליד הקהלה התקיימה ועדת חנוך, שגילתה פעילות יתרה. בימים ההם עזר הג׳וינט האמריקאי עזרה רבה לקהלה הדימוקרטית ולמוסדותיה. והקהלה ידעה לשתמש בעזרת הג׳וינט באופן קונסטרוקטיבי ומועיל, ותחת שיטת צדקה במובן הרגיל כל־כלה מוסדות סוציאליים וחנוכיים, שחשיבותם היתה רבה.

(סוף יבוא)

שלמה ברגר

צרור מכתבים

מתוך מכתב מאת משה פישמן, חייל הברי־גדה העברית, לה׳ מעז איזנברג, שהגיע ב־5 באוגוסט 1945 לארץ־ישראל: „נפגשתי בשבועות אלה עם שרידי יהדות דומברוביצה. שמעתי מפיהם ברעדה את אשר עוללו הנאצים הטמאים ליהודי עיירתנו דומברוביצה, וכן גם לבני סרני, ברז׳ניצה, רוקיטנו, קלוסובה וה־סביבות. אין בכוח אנוש לתאר את הזוועות אשר עברו על אחינו שם ועל חורבן הקהלות האלה... בהמשך המכתב מוסר מ. פישמן, כי ביי״ד אלול תש״ב, היה יום ההשמדה ההמוני, והוא יום הזכרון ליהודי הערים הנ״ל. קברות האחים הגדולים הם בסרני. לבסוף מוסר רשימה של 55 בני דומברוביצה במקומות שונים

מוסיה אליצפון, נכדת העסקן הציוני הותיק ר׳ משה בילינסקי ז״ל מרובנה, כותבת מלודז׳: ברחנו מרובנה עם נסיגת הצבא האדום. בשובנו מטשקנט לרובנה לא מצאנו איש ממשפחתנו בחיים, יהודי רובנה שמנו כ־40 אלף איש — הושמדו בפעם הראשונה ביום 6.10.1941 והו־שלכו לבורות ע״י החורשה, שם קברי אחים של 17,500 איש, יתרם הושמדו ונקברו ע״י החיות הנאציות בקרבת קוסטופול. רק מעטים התפזרו ברחבי רוסיה... בסוף מכתבה היא מו־דיעה שלרגל העברת נתיני פולין מעבר לנהר בוג — הגיעה ללודז׳ עם אחותה זהבה ומצפה לאפשרות עליה לא״י, שזהי תקותה היחידה

איזיק בורק מזופיובקה מתאר איך נשארה בחיים בתו פרומה, בת 2.

„השמדת היהודים בזופיובקה החלה בילדים. הילדה נמסרה לנוצריה תמורת חלק גדול מרכושנו. אנו בעצמנו ברחנו באוקטובר 1942 היערה ולא הספקנו לקחת את בתנו אתנו, והיא הושלכה החוצה ונאספה ע״י נוצריה מכפר אחר. שם נודע הדבר לגיסטפו והילדה עמדה לההרג. באמתלאות שונות הוציאו אותה מידי הרוצחים והעבירוה לקיברצי וגם שם התחילה הגיסטפו לרדוף אחריה. אך הנוצריה שאצלה נמצאה הילדה הצליחה להסתירה אצל גיסה והיא נשארה בחיים.

„כשיצאנו מהיער נודע לנו שילדתנו נמצאת אצל נוצריה בקיברצי ולא היה לנו במה לשלם לנוצריה חוץ מעט נובע שהיה אז רכושנו היחידי. פרומה שהיא כעת בת 5 מחכה כבר באיטליה לעליה ארצה״.

הפרטיזן ג. ר. מאיגוטובקה כותב:

„אחרי נסיגת הגרמנים יצאנו מהיער ונו־כחנו שלא נשארה נפש חיה באיגנטובקה וב־סופיובקה. מתוך מרירות החלטנו לשרוף את כל הבתים, כדי שלא ישמשו בתי מגורים לרוצחים האוקרינים, שלקחו חלק בהשמדת היהודים בזופיובקה ואיגנטובקה״.

במכתב של חייל הבריגדה מאיטליה שהגיע בסוף יולי ש.ז. לא״י מוסר מפי בקר, בן 19,

מסטפאן על מעשי האכזריות של הנאצים וערזריהם האוקראינים בהשמדת יהודי סטפאן וסביבתה. בראשונה ריכזו את יהודי הכפרים בסטפאן וביום 25 באוגוסט 1941 הוציאו מהעיירה כ־2000 יהודים והובילום לכפר פרצ׳ובלי (כ־5 ק״מ מקוסטופול) ושם השמידום במיתות משונות בהשליכם את הקרבנות אל תוך בורות שהכינו מראש. אלה הם קברי האחים של יהודי סטפאן. ילדים רכים הושלכו בדרך מן הגשר אל הנהר וירדו תהומה. אגב מציין המספר שאוקראינים הוציאו לפועל את הדבר וגם שלחו ידם בביזה ולא נמנעו מלהתעלל ביהודים, וכמובן בהדרכת קלגסי הגרמנים־הנאצים. יחידים שהתחמקו מההשמדה הצטרפו לפרטיזנים.

ע״פ מכתב מאת קוקה דוידוביץ מאוסטראה מיום 21.3.1945 נשארו בעיר אחרי הטבח הנאצי ביהודיה — 48 נפשות, שבינתים התפזרו:

דורה סורוקה, בת זלמן באנד, עם ילדתה; דבורה זייגרסון, בת אליעזר; מוסיה גרייניסם, בן וולף; זינדל גרינס, בן איצי; סימה קלעפאץ, בת יצחק שיינברג; שמואל קלעפאץ, בעל הנ״ל; בלומה שנערעק; מנדל טריבמן; שואל׳יק מוסמן; הירש דרניצה; אליק קסל; ברוניה צפ, עם ילד; יצחק קידר; יוסף פינקל, בן משה; בטי קפלן, בת הירש אוז׳נינר; שרה איזנשטיין, אחות הנ״ל; דוד מלר, נכד משה הענעס; פסה איזנשטיין; בני כ״ץ ואשתו; אברהם צימרמן ובתו; פייבל אינטרגויז, מעיר חד׳; בוזי גאליצקי; אליק רבינשטיין; דוצי רוסלבקר ואחיה; אהרן ולדמן; איטקין, שני אחים; גיטל שטיינברג, בת חיים; ז׳ניה אייזנברג, בת שמאי; מוני פלדנקרייז; ריבה פינקל־שטיין ואחיה; קוקה דוידוביץ, עם בעלה ושלשה ילדים; ממה טרכטמן; זמה זוסמן; לומה זוסמן בן העשע; אניה זוסמן; גניה ולד, בת שבת; נכדת מוטל רייביץ.

מאוליזרקה כותב מר לין לבורקו בתל־אביב:

מכל יהודי אוליזרקה אין זכר. הטבח ביהודים נערך בט״ז אלול, ויום זה ישמש לך יום זכרון לאמך הצעירה, לאחיך ולאחיותיך, נשמתם עדן. לבי פצוע ושבור, הנני מתהלכת המומה.

הערות

ברשימה אמיל צ׳ינה חוב׳ ב׳, עמוד 21, נשתרבבו שמות: במקום לוז׳ ברוזמן צ״ל חייקיל ברויזמן. המגן על כבוד בת־ישראל היה ר׳ אשר־ליב; במקום נטעמרים — צ״ל דוד מרים שרה׳ס; במקום נטע מאירקופ צ״ל זוסיה מאירקופ; בין 4 השמות שחסרו יש לקרוא: שמשון ברץ, דוד אבירגון וגדליהו שטינמן.

ברשימה אלכסנדריה, חוב׳ א׳, עמוד 16, במקום תאריך ההשמדה „אחרי יום הכפורים תש״ב — צ״ל תש״ג.

בחוברת הבאה — ד׳, יבואו: המשכים של רשימות, וכן על אישים ועל קונסטנטי־ישן, שפטובקה, הריצב, מיזוץ ועוד.

ארגון יוצאי ווהלין בא״י

תל־אביב, רח׳ לילינבלום מס׳ 15

מברך את יוצאי ווהלין באשר הם שם, את חברי הארגון, עסקניו, ועדי הארגונים של ישובי ווהלין הקיימים בארץ, את השרידים — שארית הפליטה, את הסוכנות היהודית ושאר מוסדות הישוב ואת העם היושב בציון ואת אלה המפוזרים בתפוצות

בשנת גאולה שלמה, ואחדות מלאה, קוממיות מדינית, עליה, ובנין ויצירה

סולל בונה בע״מ

מרכז קבלני של הסתדרות העובדים העברים הכללית בא״י.

המשרד הראשי: חיפה, רח׳ הנמל 65

בנין סולל בונה, ת.ד. 563, טל. 14—4311

משרדים:

תל־אביב, רח׳ לילינבלום 39

טלפונים 4—3453, 3—5682

ירושלים, בן־יהודה 1, טלפון 2486

ארגון יוצאי ווהלין בארץ־ישראל ועדת הארכיון

תל־אביב, רחוב לילינבלום 15

(במשרדי התאחדות עולי פולין)

דפוס עזריאל, תל־אביב רחוב רענן

ועדת הארכיון של ווהלין בא״י

רח׳ לילינבלום 15, ת״א

מודה לכל אלה שהואילו למסור לה חומר שונה וכן למשתתפים ב„ילקוט ווהלין״ ולכל המסייעים לה בפעולתה.

הועדה פונה בבקשתה לכל יהודי בישוב ובחו״ל להמציא לה כל חומר וידיעות על ווהלין, כגון: תעודות, צילומים, עתונים, זכרונות, חפצים, ידיעות וכו׳ ע״פ כתובתה הנ״ל או ע״י חברי המערכת: ח. ב. אילון, רח׳ בורוכוב 32 ת״א
אריה אבטיחי, רחוב נחמני 19 ת״א

כל החומר המתרכז מיועד לבית הגניזה הלאומי שיוקם בירושלים

ביצור בע״מ

ההון הרשום	250,000 לא״י
הנפרע ורזרבות	207,792 „
אגרות־חוב במחוור	279,730 „

תל־אביב, רח׳ נחלת־בנימין 69
ת. ד. 1687, טלפון 4577/78

חברה בריטית ועבר־ימית
לביטוח בע"מ
BRITISH AND OVERSEAS
INSURANCE CO. LTD.
עסקי ביטוח בכל הענפים
המשרדים בארץ־ישראל:
תל־אביב, ירושלים, חיפה
המשרדים בחו"ל:
לונדון, דרום אפריקה, איר, עידק, מצרים
החברה הארצישראלית
לביטוח כללי בע"מ
THE PALESTINE GENERAL
INSURANCE CO. LTD.

„לודזיה"
חברה לטקסטיל בע"מ, תל־אביב
גרבים,
טריקו,
לבני משי
בשביל גברים, נשים וילדים
תוצרת „תועלת"
איכות משובחת

דב גלזר בע"מ
בית־חרשת לעורות
פתח־תקוה, טלפון מס' 325
תל־אביב, רח' הגליל מס' 4

מנחם מלמד
רחוב יהודה הלוי 85
חיט לנגרים ולנגרות
עבודה ממדרגה ראשונה באחריות
ובמחירים נוחים.
מבחר בדים אנגליים ובגדי „תועלת".

הפרח והצמח העברי
מחסן סיטונאי
תל־אביב, רח' ברזלי 4, טלפון 4128
משוק תוצרת המשתלות ממשקי העובדים

ביח"ד אמריקאי לתעשית שמלות בע"מ
תל־אביב, דרך יפו־ת"א 13
מהיצרן לצרכן
סניפים:
תל־אביב, רח' אלנבי 70
ירושלים, רח' הנסיכה מרי 7

חברה לשכון עמטי בע"מ
שכון עולים
חברה בע"מ
תל־אביב, רח' מונטפיורי 21, טל. 4463

חב' שנב בע"מ תל־אביב, רח' רחביה 10
תעשית חבלים וחוטים

גרשון בן
נותן אינפורמציות כספיות על פירמות מסחריות
מקבל מודעות לפרסום
בעתוני הארץ וחו"ל
תל־אביב, רחוב אלנבי 51, טלפון 2810

ווהלין בבנינה ובחורבנה

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

ד. — פנימי — טבת תש"ו

התוכן:

סקירות:		
א. מימים עברו	א. לוינסון	1—3
ב. המעולה הציונית במחתרת	ז. גרשפלד	3—4
אישים:		
ג. יעקב לרנר, משורר ווהלין ופולסיה	אב"י	5—7
ד. אברהם גולדפדן	ח. ב. ברניק	7
קהילות:		
ה. לודמיר (ולדימיר—ווליינסק)	ז. ניידריקר	8
ו. זוויהיל (נובוגרד—ווליינסק)	מ. ביבר	9—10
ז. אוסטראה, הבירה הרוחנית של ווהלין	ח. ב. אילון	10—13
ח. רובנה בראשית המאה הנוכחית	זאב נדרי	13—14
ט. ההגנה היהודית בלוצק	י. בן־אמתי	14—16
י. סלאבוטה	י. פוגל	16—18
יא. וולוצ'יסק — עיר הגבול	מ. לבני	18—20
יב. שפטובקה	ש. ברגר	20—21
יג. יהודי וויסוצק	ח. איזנברג	21—23
יד. קוסטופול	מ. שקליר	23
טו. אלכסנדריה	ב. אלימלך	24—26
טז. ביסטריץ'	קלמן גם	26
אודים:		
יז. על מז'ריץ' שנחרבה	מ. מצמן	27—28
יח. מגיא ההרגה: סופה המר של לוצק. / השמדת היהודים ברובנה. / חורבן קובל. / הטבח בלודמיר. / גורל יהודי סופיובקה. / מספורי פארטיזנים על סרני, דומברוביצה, וולאדימירץ ורוקיטנו.	ועדת ארכיון ווהלין	28—32
יט. צרור מכתבים	ארגון יוצאי ווהלין בא"י	32—33

גלבוע

שיא הסיגריות בארץ

גרשון בן

נותן אינפורמציות כספיות
של פירמות מסחריות.
מקבל מודעות לפרסום
בעתוני הארץ וחו"ל.
תל־אביב רח' אלנבי 51.
טל. 2810.

ציון

חברה לביטוח בע"מ
כל סוגי ביטוח

המשרד הראשי: תל־אביב רח' אלנבי 120
ת.ד. 1425 טלפון 4671—4673

כרמיל

מפעלי צביעה לטקסטיל
(קודם חלק מתעשיות משי דלפינר) בע"מ

תל־אביב, רח' הירקון מס' 154
טלפון—3192 ת. ד.—243

ארגון יוצאי סטולין וחסביבה

מבקש להמציא לו כל חמר וזכרונות על יהדי
סטולין וסביבתה בשביל הארגון הכללי של
יוצאי פולסיה.

לטגון
בשול
ואפיה
"מגד"
תוצרת "שמן" חיפה.

קרדיט למלאכה

אגודה קואופרטיבית ארץ־ישראלית בע"מ ת"א,
נוסדה 1923

ת"א, רח' לילינבלום 23 ח. ד. 74, טל. 5275

מקבל: חברים חדשים, פקדונות וחסכונות,
שטרות לגוביינא ולהשלשה, שיקים לחליפים,
כספים להעברה בארץ, מסים בשביל עת"א.
נותן הלואות: בערבויות, בשטרות של אחרים,
למשקי עזר ולשיכון בחשבון דביטורי חוזר וכו'

התנור החשמלי הקטן
בעל תועלת רבה

1000 ווט באחריות

*

כל תנור מאושר ע"י הממשלה

*

חום נעים ובלי רוח

במקרה שאין להשיגו בחנות החשמלאי שלך
נא לפנות: למייצר וו. נייגר ת"א רחוב
דיזנגוף 97
ס. ריינין, ת"א, רח' מונטיפיורי 42
גם החנויות לצרכי חשמל פונות
ע"פ הכתובות הנ"ל

ארגון יוצאי וולין בא"י (חברה רשומה), ועדת הארכיון של וולין, ת"א רח' לילינבלום 15.

דפוס טל"ן בע"מ, ת"א הלל הזקן 6

ילקוט ווהלין

סקירות

מימים עברו

דברי הבאים אינם אלא צרור־זכרונות על ווהלין מתקופת הבחירות לסיים הפולני הראשון (אחרי הסיים המכונן).

היה זה בשנת 1922. הפוליטיקה היהודית היתה אז בסימן הבלוק של המיעוטים מיסודו של יצחק גרינבוים. זכורני, בוורשה — נתקיימו אז בראשותו ישיבות על גבי ישיבות, שבהן הונח היסוד לבלוק הפוליטי של המיעוטים. הממשלה לא העריכה, כנראה, את המשקל הכמותי והאיכותי של כל מיעוטיה והתיחסה אליהם מתוך ציפיה לבאות. גם בתוך המחנה היהודי, בקרב „„האגודה" והסוחרים לא נתבגרה עדיין למדי ההכרה המדינית הפטריוטית, והם נתנו את ידם לבלוק זה. מחוץ לבלוק נשארה רק ה„פולקס־פארטיי" מיסודו של נח פרילוצקי, שהתאחדה עם בעלי־המלאכה הפולקיסטיים מי־סודו של ראש אגודת בעלי־המלאכה חיים ראסנר (הציונים שבהם תמכו בבלוק). לנוכח איחוד כל כוחות העם היה הנצחון בבחירות מובטח לכתחילה, אם־כי איש לא שיער כי יגיע לממדי־נצחון כאלה, — לבחירות 55 צירים יהודים אל הסיים והסינט.

זכורני שבאחד הימים קיבלתי בעיר מגורי לודז טלגרמה מורשה, שעלי לצאת לחדש ימים לווהלין, כדי לנהל תעמולה בעד רשימת הבלוק מס׳ 18. מחוז־הבחירה שלי, שבו הוצגתי על ידי לשכת־הבחירות המרכזית בורשה כמועמד לבחירות, הקיף את הערים קרמניץ, דובנה ואו־סטרוג ושורה של עיירות וביניהן רדזיווילוב, ברסטצ׳קו, הורכוב ואחרות. סיכויי להבחר היו אפסיים כי על כן במחוז הבחירה של 5 צירים לסיים, תפסתי את המקום... החמישי ברשימת הבלוק אחרי 4 האוקראינים; והרי חוץ מרשי־מתנו היתה גם רשימה ממשלתית. אך בתוך האוירה המלחמתית של ערב־הבחירות לא העזתי להמרות את פי שולחי ויצאתי לווהלין.

המטה הראשי של הבחירות נמצא בעיר קר־מניץ, העיר הנחמדה בתוך מסגרת־פלאים של ירק הרים גבוהים. ראש ועד־הבחירות הקרמניצאי היה העו״ד בנימין לנדסברג, ציוני נאמן, בנו של הרופא הישיש, ד״ר אריה לנדסברג, אף הוא ציוני. כמו חי ניצב לפני הזקן הזה, איש טוב לב ונוח לבריות, שידע גם פרק בספרות העברית העתיקה... עד היום שמורה בארוני המתנה שנתן לי למזכרת — „נשמת חיים" של מנשה בן ישראל. בהפסקות הקצרות שבין נאום־תעמולה למשנהו היה מספר לי על היהודי הגדול ששכן כבוד בעיר זו, ר׳ יצחק־בר לוינזון, אשר התבודד בעלית־גג וחלם בה את חלום ההשכלה העברית והפצת החקלאות והמלאכה בישראל וכתב בה את „זרובבל" ו„בית יהודה" מזה ו„אפס דמים" מזה... עד לזמן האחרון נשתמר בקרמניץ הבית שבו התגורר ריב״ל. בין שאר אנשי־הסגולה שמוצאם מקרמניץ העלה לנדסברג גם את זכרו של עסקן חו״צ ואחד הציונים הראשונים בפולין, ד״ר טוביה הינדס, שהכרתיו היטב משנות פעולתו ב„חובבי שפת עבר" בוורשה. בניגוד ללנדסברג האב שטיפל עדיין בפרקטיקה רפואית על אף זקנתו המופ־לגת, אך חי בעיקר בעולם זכרונותיו, היה בנו בנימין צעיר וזריז ורב־פעלים, שאגב הפרק־טיקה היורידית שלו נתמסר בלב ונפש לעניני הציבור והציונות. אשתו העדינה, צילה, היתה עזר כנגדו ברגעי־חיים קשים. חוץ מלנדסברג השתתפו אז בפעולה חותנו פריידברג, גולדרינג ד״ר ליטבק ואחרים. רובם ככולם ציונים מסו־רים.

לא קלה היתה פעולת־הבחירות בקרמניץ וסביבתה. הבלוק של המיעוטים, על אף הפרסום הרב שהיה לו בערי־הספר, עורר בלב היהודים גם זכרונות נוגים ורגשי־כאב לזכר הפרעות, שפרעו האוקראינים ביהודים בשנות מלחמות האזרחים באוקראינה... לא בנקל השלימו, איפוא, יהודי פולניה המזרחית לזיווג הפוליטי של הי־הודים והאוקראינים שנואי־נפשם. נימוק זה ניצל לא־פעם פרילוצקי, המתלונן בצל כנפי הסטא־רוסטה הפולני, שמתפקידו היה לשמור על מחוזו מהשפעת האירידנטה האוקראינית. אולם יד המקרה היתה בעוזרי. במקרה היה הסטארוסטה בן עירי לודז וידידו של גיסי, ומטעם זה נמנע מלהפריע לי בפעולתי. היה עוד קושי פסיכולוגי אחד, שפחדתי מאד בפניו: יריבי הפוליטי פרי־לוצקי, שהיה ידוע בעבודתו הספרותית והמ־דעית ובפרסומו הציבורי, היה — לרוע מזלי — יליד קרמניץ, וכל בני משפחתו גרו עדיין בעיר זו בתקופת הבחירות. אך עד מהרה נתברר כי פחדי היה פחד שוא. בלוק המיעוטים שקם על רקע מלחמת היהודים בממשלה הריאקציונית הפולנית היה כל־כך פופולרי בכל ווהלין, שכל בני משפחתו הקרובים ביותר לפרילוצקי נתנו את ידם לרשימתנו. הדבר הגיע לידי כך, שבבוא פרילוצקי לקרמניץ, נמנע מלבקר את בית קרו־ביו והתאכסן במלון פרטי.

זכורני אחת האסיפות ההמוניות, שהתקיימה

בבית־הכנסת הקרמניצאי סמוך לימי הבחירות. האסיפה אורגנה ע״י אנשי ה„פולקס־פארטיי״ בהשתתפותו של פרילוצקי. לפני שהתחיל את נאומו נדרש מקהל הנאספים להבטיח שיתן גם לי את האפשרות לענות על דבריו עם גמר נאומו. מכיון שפרילוצקי דחה את בקשת הקהל, השתיק הקהל את דבריו בקול־רעש אדיר שה־קיף את כל בית־הכנסת. בדלית־ברירה הסכים להקצות לי חצי־שעה לתשובה. נאומו של פרילוצקי היה בדרך כלל זהיר ומנומס. בראשית דבריו העלה על נס את מעשיו ופעולותיו לטובת הכלל היהודי, וכמו״כ את פעולתו המדעית... רושם לא נעים עשתה עלי התחלת נאומו, שכל משפט בו התחיל ב„אני״... חלק הגון של נאומו היה מוקדש למועמד ה„עממיים״ במחוז־הבחירה שלי, לסופר הפולקיסטי הירשהורן. ההשואה שלו בין המועמד הפולקיסטי, שכבר קנה לו שם בפולניה בעתונות היהודית־פולנית ובין המועמד הבלתי ידוע כמעט של בלוק המיעוטים, שרק לפני שנתיים חזר מאוקראינה לפולניה, לא נעמה כמובן לאזני.. התכסיס הדמגוגי, שלא נתכוון אלא לבטל ולהשפיל את מועמד הבלוק, הכריחני להשיב לו כגמולו ולנקוט באותו תכסיס, שהיה תמיד מאוס בעיני. עם תום נאומי העלוני החברים מעל לראשי הקהל אל הבימה (לגשת אל הבימה לא היתה שום אפשרות פיסית מחמת הצפיפות הנוראה). הרגשתי עצמי נפגע אחרי דברי הנואם. עליתי על הבמה, מעל לים הראשים שאפפוני מכל צד, התרומם ארון־הקודש החטוב הנאה, שעליו התנוססו שני לו־חות־הברית... ה„אני״ של הדיברה הראשונה שמה בפי את דברי־התשובה הראשונים. ביטלתי את ה„אני״ האנושי רב־היהירות וההתפארות לנוכח ה„אני״ שנחצב בלוחות... לעומת הפרוגרמה האישית וחסרת היסוד הרעיוני של ה„עממיים״ העליתי את האידיאה הלאומית ה„בלתי פרסו־נלית״ של הבלוק. כל המצביע בעד הציונות — אמרתי — מצביע בעד יסוד הנצח של האומה, מנדב את מצפונו ונפשו לקרן הקיימת של תנועת־השחרור הלאומית, ומי שמצביע בעד מפלגת יחידים ארעית — מנדב לקרן־הצבי, כלומר להירשהורן... יתר דברי טבעו בשאון הקהל המריע. כשעלה פרילוצקי לענות לי, נפגש בשירה אדירה של „התקוה״, שהכריעה את גורל הבחירות.

באוירה של התלהבות ציונית עברה תעמולת־הבחירות גם בדובנה ובאוסטראה, שבהן היו ועדים פעילים של הבלוק. זכורני את נשף־התעמולה של הבלוק שסודר בדובנה לאחר שנתקיימה בה אסיפת הפולקיסטים. הגעתי לדו־בנה בערב, לפי הזמנה דחופה של הועד שחשש לתוצאות הבחירות. מהתחלת דברי באסיפה הו־פרעתי תכופות ע״י אחד הבונדאים שתמך ברשימה הפולקיסטית. האוירה הציונית ששררה באולם היתה מלאה סערה מלחמתית. הבונדאי התפרץ ועלה על הבמה והפריע לנאומי. פתאום הופיע על הבמה שוטר. יריבי בתוקפני מצא פתאום סיוע למעשיו. ציפינו בחרדה לפיזור האסיפה. אולם קרה דבר בלתי־צפוי; השוטר לא רק הרחיק את יריבי, אלא גם פיזר בקרב הנאספים עלוני־תעמולה לטובת הרשימה... 18, של הבלוק. נתברר שהשוטר היה אוקראיני, שהיה מעונין אף הוא בהצלחת הרשימה המשו־תפת. האסיפה נגמרה, כמובן, בתרועות־הידד של כל קהל הבוחרים.

אותה אוירה של אהדה כללית לה„בלוק״ מצאתי גם באוסטראה, זו העיר ההיסטורית הפולנית־יהודית, השוכנת על הגבול הרוסי־פולני. לאחר שהשתתפתי באחת מאסיפות הועד באוסטראה, חזרתי לקרמניץ לשם הגברת הפ־עולה. בינתיים נודע לי, כי לאוסטראה בא לשם תעמולה ראש בעלי־המלאכה בפולין, חיים ראס־נר. כפי שמסרו לי אח״כ, הופרעה האסיפה שלו בשל מקרה משונה ומצחיק, שכדאי להז־כירו. — כמו בכל הערים היהודיות נתברכה גם העיר אוסטראה במשוגע עירוני, פקמאן שמו, אדם שקט שהיה מתהלך תמיד בלבוש גנרל קוזקי, עם פסים אדומים על מכנסיו, הרבה מדליות של מטבעות מחוקות על חזהו וכובע גנרלי מעוך על ראשו. עיקר שגעונו היה באמו־נתו, שהוא נתמנה על־ידי הקיסרית יקטרינה השניה למשגיח על רכבות המביאות מזונות לאוסטראה (או משהו דומה לזה), אלא שאנשים גונבים את המזונות מהרכבות ומחלקים אותם בין עצמם. כשבא המרשל פילסודסקי לאוסטראה, כדי לחנוך את ענף מסילת־הברזל החדש שנבנה אז, והמרשל קיבל את השלטונות הצבאיים והאזרחיים בתוך מרובע כביר של חיילים, שסודר לכבודו באחד המגרשים, היה פקמאן היחידי שהבקיע את המרובע, ניגש למרשל, כרע לפניו על ברכיו, והצביע על ראשי השלטון, שהם הם הגונבים מהרכבות והגורמים נזק לו ולפולין... הנקל לתאר לעצמנו את התמונה הזאת ואת תגובתו של פילסודסקי, שבהשקפותיו על ראשי פולין לא היה רחוק מ...פקמאן. והנה פקמאן זה אקלע גם לאסיפת הבחירות בהשתתפותו של ראסנר. מישהו רמז לו כנראה, שבאה בשבילו רכבת פחמים מורשה, לאוסטראה והוא, ראסנר, אשם בדבר שהפחמים נעלמו. בשביל פקמאן זה היה מספיק. והנה כשהתחילה האסיפה, וראסנר, כיד אמנות־הדיבור הטובה עליו, התחיל להסביר את הפרוגרמה של ה„עממיים״, קם פקמאן ודרש ממנו דין־וחשבון על הפחמים... באולם פרץ צחוק לא יתואר. ראסנר, שלא ידע מי לפניו, התחיל מתגונן בתמימותו נגד העלילה שטפלו עליו יריביו הפוליטיים, פקמאן עמד בתוקף על

דעתו. כל אשר הרבה ראסנר להצטדק, גדלו הצחוק והמבוכה, והאספה, כפי שמסרו, לא הגיעה לסופה.

היתה לי הזדמנות לבקר גם בלוצק, העיר העתיקה של ווהלין; ומה רבה היתה ערנותם של העסקנים הפעילים מבין הציונים המקומיים יהושע ברגר, חייקיל ווייץ, אברהם ואקסמן ואחרים במגביות הלאומיות בעריכת הבחירות לסיים.

אף בעיירות המחוז — העיירות החביבות, הנאמנות והמסורות — הלם הדופק של הציבוריות הלאומית. קשה למסור במלים את האהבה הרבה והמסירות בלי־קץ שתרמו יהודי העיירות הנידחות לציונות, לעברית ולקרנות הלאומיות, לשליחי התנועה ולציבוריות. כמה פעילים היו ציוני רדזיבילוב: מנשה זגורודר, משה־דוד בלבן, וכמו כן משה גולדגרט ואתם הנוער, שהיה מטובי בני העיר, שעמלו ללא לאות בבחירות ודאגו לקרנות ולרעיון הלאום בכל לבם ונפשם. עד היכן הגיעה מסירותם — שליווני במסעי לעיירות סביבתם קוזין, פוצ'איב ואחרות.

כחדש ימים ארכה פעולת התעמולה לפני הבחירות. התוצאות היו מזהירות: במחוז־בחירה זה נחל הבלוק נצחון מלא, נבחרו כל חמשת המועמדים שלו אל הסיים הפולני. הדבר הושג הודות לסולידריות הלאומית העמוקה של האוכלוסיה היהודית בווהלין.

מן הראוי לציין ולהדגיש שבלב כל היהודים הפשוטים של עיירות ווהלין, ה„הורופאשניקים" המגושמים, מטופלי־המשפחות הגדולות ומחוסרי־הפרנסה לעתים, קיננה אהבה אינסטינקטיבית לציון, לאות המרובעת ולשחרור הלאומי. ההווה בגולה היתה בשבילם תקופת מעבר. ראה ראיתי המוני יהודים באסיפות בקובל, לוצק, רוזישצ'ה, רובנה, קוריץ, לודוויפול ובכמה עיירות קטנות אחרות — בקרתים בחנויותיהם הריקות כמעט ובסדנותיהם הדלות ותמיד היתה פליאה בעיני ערנותם הנפשית לקדשי האומה, נדבנותם לקרנות. בקרתי פעם את ברסטצ'קה, זו העיירה המופלאה שכל יהודיה דברו עברית, ושרוב בניה עלו בזמנים שונים לא"י. אחת אספות־התעמולה בראשותו של ד"ר פורמן הוקדשה לקרן־היסוד. אחרי הרצאתו בקשו הנאספים לעשות הפסקה וכשהסכמתי — נעלמו כהרף־עין אך חזרו כלם מהר ובין רגע נערם על השלחן גל גדול של מטבעות זהב וכסף, תכשיטים, כלי תשמישי קדושה וכדומה.

אותו ערב בא שליח מיוחד מהורוכוב לברסטצ'קה והביא לי במסתרים שק מלא תכשיטים בשביל קרן־היסוד, ועוד הרבה יש לספר עליהם.

עברו למעלה מעשרים שנה מימי ביקורי ההם בישובי ווהלין, ועדיין חיות ניצבות לפני הדמויות החביבות והיקרות של יהדות זו ששיקעה בבנין הארץ את מיטב אונה והונה, את בחירי בניה־בוניה. הלב מתכווץ להכרה שאינם, שלא נראם לעד.

ירצו נא הדפים האלה לזכר קיבוץ יהודי מפואר זה, שידע לאהוב וללחום, לבנות וליצור ולהבטיח לו מקום־כבוד בנצח היצירה הלאומית...

אברהם לוינסון

הפעולה הציונית במחתרת

(פרק זכרונות משנות 1904 — 1917)

סקירה כללית

ככל תנועה פוליטית־לאומית כן גם התנועה הציונית לא היתה ליגלית בימי שלטון הצאר ברוסיה. ואם־כי השלטונות התיחסו לציונים בסבלנות במקרים ידועים (כך למשל נתנו רשות לאסיפה הציונית הגדולה במינסק; רשמו את הועד האודיסאי של חובבי־ציון בתור חברה לעזרת היהודים בא"י ועוד), היתה המפלגה הציונית בדרך־כלל אסורה בכל רחבי רוסיה וחבריה נרדפו כחשודים על מהפכנות. לא־אחת הועמדו ציונים למשפט על פעולתם וישבו במאסר כפושעים פוליטיים.

מראשית המאה הנוכחית החלה התנועה הציונית להתפשט בישובי היהודים בווהלין על אף האיסור של השלטונות. אגודות ציוניות קמו בכל עיר ועיירה תחת מסוה של מוסדות רשמיים או בחסותם של אישים מקובלים על אנשי השלטון, אך בדרך־כלל התנהלה העבודה במחתרת. אותה תקופה, תקופת הריבולוציה ברוסיה, הראו ברחוב היהודי ערנות רבה גם ה„בונד" ומפלגות שמאליות אחרות וכולן פעלו בחשאי אגב מלחמה בציונים וביניהן לבין עצמן. המשטרה הרוסית והז'נדרמריה לא הבחינו בין אנשי מפלגה זו או אחרת, — כולן היו חשודות בעיניהן כמתנגדים למשטר הקיים, ואחד דינם לעקירה מן השורש, „וכל המיצר ליש־ראל נעשה ראש".

צמיחת האגודות הציוניות

הפעולה הציונית המאורגנת באוסטראה ניכרת משנת 1908. אכן, התקיימה האגודה הציונית בעיר עוד משנת 1904, אך רוב חבריה הפעילים עזבוה במשך הזמן (מי שעבר ל„בונד" ומי שהסתלק סתם), והיחידים, 4—5 במספר שנשארו נאמנים כביכול, הסתפקו בציונות שבלב בלבד בלי להראות פעילות של ממש. כמו בערים אחרות כן גם בא. היו מורשים של הועד

האודיסאי, שהיו רשאים אמנם לאסוף כספים לישוב א״י, אולם לא פעלו כמעט, לא רכשו חברים ואף הזניחו את הפעולה המסרתית והלי־גלית של ה„קערות״ בערב יום־הכיפורים. לא היה, איפוא, כל קשר רצוף בין התנועה של שנות 5—1904 לבין חידושה בשנת 1908. לעו־מת־זאת יש לציין, כי הפעולה הציונית המחו־דשת הלכה ונתרחבה ונמשכה בלי הפסק בכל התנאים עד לעקירת האוכלוסיה היהודית בא. ע״י הנאצים.

שתי אגודות ציוניות התקיימו בא. בשנת 1909: „ציון״, שנוסדה בשנת 1908 וחבריה היו תלמידי הכיתות הגבוהות של בית־הספר הממשלתי ליהודים, שאספו כספים והתחנכו ברוח הציונות; ו„העברי הצעיר״ (שמה המ־דויק — „מולודוי יאַברייי״), שהתארגנה בשנת 1909 ע״י 10 — 12 חברים, תלמידי הגמנסיה ואכסטרנים וסתם נוער שעבדו בפקידות בבנק „חברה להלואה וחסכון״ וכד׳. חברי אגודה זו עסקו בעבודה תרבותית, היו מתאספים בחשאי וקוראים ספרות ציונית ועוסקים בהפצת־שקלים וכו׳. ע״י אגודה זו הונח היסוד לספריה הציונית.

הסתדרות ציונית אחידה

שתי האגודות הללו נוצרו מאליהן, ללא מד־ריך ומסורת ציונית. אולם תנועה צעירה זו הלכה בדרכה בעקשנות: פתחה בהשכלה ציו־נית ועברה לפעולה ממשית בזעיר־אנפין. במ־רוצת הזמן צץ הרעיון לאיחוד שתי האגודות הללו. הוקם ועד עירוני מבאי־כוח 2 האגודות, וכעבור שנה לפעולה משותפת טושטשו הניגו־דים וההבדלים בין ה„גימנזיסטים״ של „אגודת העברים הצעירים״ לבין המון־העם של אגודת „ציון״, וכך נוסדה „האגודה הציונית באוס־טראה״. היא משכה אליה רבים מבני הנוער והקיפה בראשיתה כמאה חברים. בשנים האח־רונות שלפני מלחמת־העולם הראשונה גדל המספר בהרבה.

ארגון הפעולה

התחילה פעולה ציונית ערה, שהיתה, כמובן, קונספירטיבית. אך הודות לארגון המוצלח עלה בידי האגודה לנהל את הפעולה במשך שנים, בלי הפרעות מצד המשטרה הצארית.

האסיפה הכללית נערכה פעם לשנה, בחג־המולד הנוצרי — הזמן המתאים ביותר מבחינת הבטחון: פקידי המשטרה היו „בגילופין״ או שהיו עסוקים בענינים אחרים ולא עלה על דעתם כלל כי בחשכת הלילה, כשחוצות העיר המו מרוב „גויים״ וצלצול הפעמונים של הכנסיה נשמע בכל העיר, — אותה שעה היו ציוני אוסטראה מתכנסים לאסיפה רבת־עם בביתו של אחד החברים.

לאחר ויכוחים סוערים היו בוחרים — לעתים בבחירות חשאיות — ועד בן 3 או 5 חברים וכעין מועצה בת 9—11 חברים.

גם הדרך מהאסיפה הביתה היתה חויה מיוח־דת במינה. התנועה הגדולה שברחובות העיר, צלצול הפעמונים, ומאידך, השאלות בהן דנו באסי־פה והמחשבה שהנה זה־עתה קיימנו אספה רבת־עם „תחת חוטמם״ של השוטרים, — כל אלה השאירו בלב הציוני הצעיר רושם עז בל־ימחה.

קשה יותר היה כינוס אסיפת באי־הכוח, שקראנו להן בלע״ז „סובראניה אופולנומוצ׳יניך״. בקיץ היינו עורכים את האסיפות הללו בשב־תות על גבעה שמחוץ לעיר או ביער הסמוך, אך בחורף היה קשה למצוא מקום לאסיפת 15 חברים. למרות זאת היינו עורכים 4—5 אסיפות כאלה במשך השנה.

הועד הציוני היה מורכב מ־3 או 5 חברים וניהל את כל עניני הציונות בעיר, ובתקופה מסוימת — גם במחוז.

שלושת חברי הועד הציוני, שהיו נבחרים בכל שנה, היו פקידים בקופת „מלוה וחסכון״ ודוקא פקידים נמוכים, על שום גילם הצעיר. קופת־מלוה זו שבעירנו היתה קופה מחוזית גדולה ולה יותר מ־3000 חברים. בכל יום עברו במשרד הקופה מאות לקוחות. בבנק זה עבדו יותר מעשרה פקידים, ששירתו את הקהל. ההמולה במשרד היתה רבה תמיד, ובתוך הרעש הזה התנהלה הפעולה הציונית, ומכאן יצאו ההוראות השונות לציונים בעיר ובמחוז.

הכרח היה להסתיר את הציונות לא רק מעיני המשטרה, אלא גם מעיני חברי ההנהלה של הבנק, ובפרט מעינו הרעה של יו״ר המועצה — אנטי־ציוני מובהק, וחברו לקלפים של ה„איס־פראבניק״ ושאר פקידי הממשלה שבעירנו. הוא היה „גביר״ אדיר ובגלל עשרו נבחר ליו״ר המועצה. קשה היה להסתיר מעינו אפילו דבר קל שבקלים. אך מעולם לא עלה על דעתו שבמגרות הסגורות של שלושת הפקידים נמצא חומר „מזיק״ מאוד: חוברות־שקלים, בולי הק־הק״ל, דו״ח מאסיפות וכו׳. אגב, הפרטיכלים היו נרשמים בצורה כזאת, שרק חברי הועד יכלו לקרוא בהם ולהבין על מה דובר ומה הוחלט. לכל חבר מהפעילים היה שמו הבדוי: „בן־יחיד״, „בן־ישראל״, „בן־משה״, „בן־יעקב״, „ניצוץ״, „בן־אהרן״ וכדומה.

היתה תקופה, כשנתיים לפני מלחמת־העולם הראשונה, שהפעולה הציונית אורגנה לא רק באוסטראה, אלא גם במחוז כולו. פעם ערכנו באוסטראה כינוס מחוזי, שבו השתתפו באי־כוח העיירות הסמוכות: זדולבונוב, קוניב, סלאבוטה, מז״ריץ׳ ועוד. הכינוס נערך בכ׳ תמוז ונמשך יומיים.

(סוף יבוא)

זלמן גרשפלד

אישים

יעקב לרנר – משורר ווהלין ופולסיה

יעקב לרנר, שהנחיל לשירה העברית החדשה את התיאור הפיוטי היחיד מחיי היהודים הנידחים בין יערות פולסיה ווהלין, נולד בעיירה ברעזנא בשנת תרל"ט. „אבי (ר' שבתי לרנר), בר־אוריין ממשפחה נכבדה, היה מבלה הרבה שעות ביום באהלי־שם ואמי ישבה ותעסוק במקח וממכר" — מספר המשורר ברשימה אבטוביו־גראפית שנמצאה בעזבונו ופורסמה בקובץ כל שיריו שיצא לאור בשנת הת"ש. בהיותו ילד בן ארבע נמסר, כמנהג הימים ההם, לידי מלמד דרדקי שלימדו „עברי" וחומש. בעת ההיא נשרפה העיירה עד היסוד ומשפחת לרנר, שירדה לפתע מנכסיה, נאלצה להתיישב באחד הכפרים הסמו־כים. „אי אפשי, כי בני יגדלו בכפר ויהיו פראי־אדם" — טען האב, ולאחר שהוטב מצבם החמרי השתקעה המשפחה בקוסטופול. הנער בן התשע עשה חיל בלימוד ש"ס ופוסקים והפליא את רבותיו בחריפותו. במרוצת הזמן התחיל ללמוד רוסית וצרפתית ונתפס להשכלה, אם כי המשיך בלימודי היהדות, הירבה בקריאת הספרות העב־רית וליטש את סגנונו.

כשמלאו לו עשרים שנה החליט לנדוד למקום תורה ולאחר שחרורו מעבודת הצבא יצא לוארשה (תרס"א). בשנה השלישית לשבתו בוארשה התוודע אל המשוררים ז. שניאור, יעקב פיכמן ויעקב שטיינברג, שהכירו בכשרונותיו הספרו־תיים וחיזקו את ידיו.

בשנה החמישית לשבתו בוארשה מתה עליו אמו והוא נאלץ לשוב לקוסטופול, ובהצעת כמה בעלי־בתים פתח בית־ספר, התמכר להוראה והוסיף לטפח את כשרונו הפיוטי.

שיריו הראשונים של יעקב לרנר נדפסו בשנת תרס"ו ב„המעורר" של ברנר, שגילה בשירה זו את „העצבות הנוראה והעמוקה מאד". אחר כך התחיל להשתתף בקביעות ב„רשפים" ופירסם שירים ליריים גם בקובץ „ספרות" שיצא בוארשה בעריכת ד. פרישמן, ב„אספקלריה" שיצאה בניו־יורק (תרס"ח), ב„השחר" בעריכת מ. בן־אליעזר וב„העולם". שירים אלה נכתבו בתרס"ו — תרס"ט בקוסטופול, זדולבונובה וברדיטשוב, שם ישב לרנר לאחר שבא בברית הנישואין עם מלכה לביר, פולישוק מזדולבונובה — אשה אצילת־נפש, שד תה לו חברה נאמנה בחייו רבי־הלבטים ועו־די ה אותו בעבודתו הספרותית.

בשנת תרס"ט יצא לרנר לגרודנה להשתלם בקורסים הפדגוגיים. שם נתרחבה יריעת שירתו שכבר עוררה תשומת־לב בחוגי הספרות העברית. הוא התחיל להשתתף ב„השלוח" בעריכת ד"ר י. קלויזנר ותיאר את מחוז ילדותו בפואימות „הטחנה", „תעלולים" (נדפסו ב„השחר") ו„ב־גויים" („העולם"), אשר שימשו מעין הקדמה ליצירתו האֶפית הראשית „ביערי פולסיה", תיאור שיש בו — כדברי י. פיכמן במבוא לספר־השירים — משום סמל לישיבת ישראל בטומאת נכר.

בשנת 1911 הוזמן המשורר לוארשה למשרת מורה למקצועות העבריים בגמנסיה היהודית של מ. קרינסקי ובקורסים לגננות של יחיאל הלפרין. בשבתו בוארשה השלים את הפואימה הגדולה „ביערי פולסיה" (נדפסה ב־26 פרקי „זכרונות" בגליונות 58—151 של „הצפירה") והוסיף להשתתף ב„השלוח", „הצפירה", „מולדת" בעריכת י. פיכמן ו„עולמנו" בעריכת מ. גליקסון.

תרל"ט — ב' תמוז תרע"ח

עד קיץ 1915 נשאר י. לרנר בוארשה. הוא הוזמן ע"י המורה חיים פיאלקוב להשתתף בה־נהלת בתי־ספר לילדי הפליטים, שנתקבצו אז בוארשה. אותה שעה הגיעתו הידיעה על מות אביו והוא חזר לקוסטופול, אשר לשם שלח מקודם את אשתו ושני ילדיו. בינתיים נכבשה וארשה בידי הגרמנים וחזית המלחמה על זועותיה התקרבה גם לווהלין. לכן שמח לרנר לקבל את הזמנת הגמנסיה היהודית ברומני.

בשנת 1916 הוזמן המשורר לייקאטרינוסלאב להורות עברית בגמנסיה „הוילנאית" הידועה של פ. כהן, שעברה לכאן מחמת המלחמה. אחר כך הוזמן להרצות גם בפוליטכניון היהודי ובאי־נסטיטוט למורים. בעיר זו, שהיתה אז לאחד המרכזים היהודיים והציוניים החשובים שבאו־קראינה, הגיעה שירתו של לרנר לשיא פריחתה. שם השלים את יצירתו הראשית „פיח־פיח"

הַגִּידָה...

הַגִּידָה, אִם תֵּדַע חַבִּיבִי,
מַה פִּתְרוֹן הַזְּדוֹנוֹת סְבִיבִי?
בְּשֶׁל אֵיזוֹ עִלּוֹת וְסִבּוֹת
נִתְקַשּׁוּ, הִתְאַכְּנוּ הַלְּבוֹת?
אֵיכָכָה זֶה הָיוּ אֲנָשִׁים,
הַבְּרוּאִים בְּקֶלֶסְתֶּר אֱלֹהַּ,
לִזְאֵבֵי עֲרָבוֹת, לִנְחָשִׁים,
וַאֲשֶׁר לוֹ חֶרֶב וּזְרוֹעַ
וְאֶגְרוֹף בְּגִידִים מְשֹׁרָג
מְמוֹתֵת וְשׁוֹחֵט וְהוֹרֵג?...

הַגִּידָה, אֵי מוּסַר כִּלְיוֹתָם,
הַנֹּחַם, הָרַחֲמִים שֶׁל אוֹתָם,
שֶׁמִּלְּאוּ חֲלָלָה שֶׁל תֵּבֵל
אֲנָחוֹת נוֹאָשׁוֹת וָאֵבֶל;
שֶׁשִּׁקְּצוּ כָּל טֹהַר, כָּל יֹפִי,
בְּזָמָה, בְּכִעוּר וָדֹפִי,
וּבְמַעֲשִׂים כֹּה טְמֵאִים וְזֵדִים,
שֶׁלְּשִׁמְעָם מִתְפַּלְּצִים גַּם שֵׁדִים?...

הַגִּידָה אִם תֵּדַע, מַה פָּעַל
אֵל רַחוּם וְחַנּוּן מִמַּעַל
עֵת קָרְעָה צַעֲקַת הַדָּמִים
אֶת שָׁמָיו הַגְּדוֹלִים, הָרָמִים?
אֵיכָכָה זֶה שָׁקַט בִּמְכוֹנוֹ,
לֹא נָמֹג כְּבְיָכוֹל בִּיגוֹנוֹ?
וְלָמָּה לֹא הֵצִיף אֵל צְבָאוֹת
עוֹלָמוֹ בְּמַבּוּל שֶׁל דְּמָעוֹת?

הַגִּידָה, מַדּוּעַ כַּבָּרָק
לֹא יָצָא אֵל נוֹקֵם וְקַנָּא
וּבְשִׁנָּיו מַדּוּעַ לֹא חָרַק
עַל אוֹכְלֵי צֹאן־קָדְשׁוֹ הַנַּעֲנָה,
מַדּוּעַ לֹא הֵרְאָה גְּאוֹנוֹ,
לֹא כֹּלָּם, הִשְׁמִידָם בַּחֲרוֹנוֹ?
אוֹ אוּלַי אֵין־אוֹנִים, חָלִילָה,
לִפְנֵיהֶם גַּם נוֹרָא־עֲלִילָה?...

יַעֲקֹב לִרְנֶר

שעשתה רושם עז על קהל הסופרים והקוראים העברים (לא זכה המשורר לראותה בדפוס: היא נדפסה זמן־מה לפני פטירתו בכרך א׳ של „הת־קופה״, תרע״ח). מיטב שיריו הקצרים נדפסו אז ב„השלוח״, במאסף „כנסת״ בעריכת ביאליק, בקובץ „העם״ בעריכת ד״ר מ. גליקסון ועוד. הוא הגדיל לעשות גם בשדה התרגום האמנותי, תירגום משירי שמעון פרוג, בהם הפואימה התנ״כית „בית־יפתח״, ואת המחזה התנ״כי „שו־למית״ לאברהם גולדפאדן, ולפי הזמנת ד. פרישמן תירגם בשביל הוצאת־שטיבל משירי מ. לרמונטוב, בכלל זה הפואימה „ישמעאל־בי״ (חלקה הראשון נדפס ב„התקופה״, כרך ט׳). לפי הזמנת הוצאת „מוריה״ חיבר חריסטומאטיה עברית בשם „שתילים״, שבימים ההם היה בה מן החידוש במקצוע הפדגוגיה העברית.

לרנר חלם על כתיבת המשך לפואימה החביבה עליו „ביערי פולסיה״ ואפילו על יצירת רומאן שירי מעין „ייבגני אונייגין״ עברי, אך לדאבון

לנבואים.

הַדְּבָרִים יֵשׁ הִמְרִיבָם
דְּרִיבְכֶם עִם הַחוֹזִים?
אוֹ הִשְׁלָה אֶתְכֶם תְּאוֹרֶכֶם?
וְאוּלַי יָרוּן לְךָ חוֹזִים?

לָכֶם הַמִּשְׁלָט הָיָה
לַהֲרִים עֵט תּוֹכַחְתְּכֶם:
לְדַקֵּתְכֶם — לְדֶבֶק אֶלֶם,
וְאֶמֶת — יַעַזְבַתְּכֶם.

לָכֶם הַשֶּׁלֶטֶן הָיָה
לְהַשְׁפִּיל אַל לְהָרִים —
וַתְּחוֹגְגוּ לֵב כָּל־חוֹזֶה:
לְאוּ, חֲצַעֲרֵי־הָרָרִים!

חֲזוֹתָם חֲזִיתֶם־בָּטַח
וְיִרְתֶּם חֵלֶב אֶל לְבָבָם;
לְבַלְּבָבָם בַּעֲבוּר עַבְּטָם —
וַחֲזוֹנָם בָּא אֶל בָּרָם...

יְקָטֶרִינוֹסְלַב.

הלב לא הספיק להגשים את חלומותיו אלה. עבודות־הפרך בשלושה בתי־ספר, נוסף על עבו־דתו הספרותית הענפה ודאגות הפרנסה המת־מידות, שעליהן הוא קובל במכתביו האחרונים לפרישמן ולביאליק, התישו את כוחותיו וקירבו את קצו בלא עת. ובהתחולל מגיפת השפעת „הספרדית" האיומה היה הוא בין ראשוני חלליה. המשורר היה כבן ארבעים בשעה שנפסקה שירת־חייו הטראגית, ביום ב׳ תמוז תרע"ח.

למעלה מעשרים שנה היו שירי יעקב לרנר מפוזרים בכתבי־עת ומאספים שונים, ואך הדים עמומים משירה זו הגיעו לבני הדור החדש שקם בציון ובגולה, עד שנמצא לה גואל: בנו של המשורר — חבר מערכת „דבר" —אריה לרנר — שכינס את השירים באהבה ובמסירות והו־ציאם לאור לפני פרוץ המלחמה.

לצל־המוות של הפורענות האיומה שעברה על גולת ישראל באירופה חורגת שירתו הנוגה והענוגה של יעקב לרנר מתחומי שירת־היחיד ונעשית סמל וקינה על שואת הכלל.

אב"י

אברהם גולדפדן

1840—1908

אברהם גולדפדן, המשורר העממי המפורסם ואבי התי־אטרון היהודי, נולד ופעל בעיר סטארוקונסטנטין במ־חצית השניה של המאה ה־קודמת. הוא למד בבית־המדרש לרבנים בז"יטומיר ויצק מים על ידיהם של ה־סופרים והמשוררים: א. גוטלובר, ד"ר ש. מנדלקרן, י. איכנבוים

במשך 9 שנים היה מורה בבתי ספר ממשלתיים בסימפרופול ובאודיסה.

תחילת פעולתו הספרותית היתה בשפה העב־רית, כמנהג הימים ההם, ימי הלווינזונים ויל"ג, ונתן לנו צרור שירים בשם „ציצים ופרחים". אך בהיות הנעימה העממית יעודו בחיים וסגו־לתו האמיתית, הלך גולדפדן לנוע אל ההמונים והתחיל לכתוב בשפתם האידית, בה העניק לנו במלא שפעת כוחותיו. בשנות 1868/9 פרסם שני אוספי שירים באידיש („דער אידעלע" ו„די אידי־נע"), שהיתה להם הצלחה רבה מאד. בשנת 1875 יסד בלמברג שבועון הומוריסטי „ישרא־ליק", שנפסק מהר בגלל האיסור להכניסו לרו־סיה. כן לא האריך ימים העתון השני שיסד בצ׳ר־נוביץ „בוקאווינער איזראעליטישע פאלקסבלאט" (1876). בקריירה העתונאית שלו המשיך גולד־פדן בהיותו אח"כ באמריקה, מקום שם יסד את העתון „אידישע אילוסטרירטע צייטונג" (1887).

בשנת 1876 יסד ג. ביאסי את התיאטרון הי־הודי הראשון, שהוא היה בו לא רק המנהל וה־רז׳יסר אלא גם כתב בעצמו את המחזות וחיבר את המוסיקה להם. משם הוא יצא עם הלהקה שלו למסע בערי רומניה ואח"כ, בקבעו את מושבו באודיסה, יצא למסע בערים חרקוב, מוסקבה, פטרבורג ואח׳. בכל מקום נתקבל התיאטרון הי־הודי שלו באהדה והצלחה. בשנת 1883 עבר ג. עם להקתו לורשה.

אמנם מבחינה אמנותית רגילים המבקרים והאיסטניסים הספרותיים לזלזל בערכו, אולם עיקר גדולתו היתה לא בליטוש הספרותי. אלא בזה ששימש שופר לרגשות הכמוסים בלב העם, להגות רוחו וגעגועיו הלוהטים לגאולה. והעם ידע להעריך את גולדפדן מעל לראשי המבקרים הקפדנים. עדים לכך הם פירכוס נשמת העם לצלילי יצירותיו והרטט החשאי, כעין זיק חש־מלי, העובר בנו עוד היום, כארבעים שנה אחר־תקופתו, למשמע „נעימה גולדפדנית" עממית וקלה, שכולה רוך ורון ושעשוע נפש.

בצדק נחשב גולדפדן לאבי התיאטרון היהודי. בהציגו לו למטרה לבשר לעם את בשורת הגא:־לה, שאף להכשירו לכך ע"י מחזות מימים קדו־מים, כמו: „עקדת יצחק", „שולמית", „בר־כוכבא", „ימות המשיח" ואח׳ ואחר כך הגיש לו את יצירותיו מהווי התקופה, כגון: „המכשפה", „בריינדיל קאזאק", „שמענדריק", „די רעק־רוטן", „די שטומע כלה", „שני קוני־למל", „ה־סבתא ונכדתה" ואח׳.

מלבד השירים ששולבו במסכת מחזותיו המ־רובים, העניק גולדפדן להמוני העם שפע של שירים בודדים על נושאים היסטוריים־קדומים וריאליים. שירים אלה ששפעו אור וחום לא פסקו מפי המוני העם ועשו את שליחותם בא־מונה.

בשנת 1903, אחרי נדודיו השונים באירופה. חזר לניו־יורק ושם נפטר בשנת ה־69 לחייו שב־עי התלאות והפעולות.

קטע מהשיר הידוע „צמוקים ושקדים" מתוך המחזה „שולמית" בתרגומו של כותב הטורים

בבית־המקדש, בקרן יציע
תשב בוכיה אלמנת בת־ציון;
את בנה ישראל בלי הרף תניע,
שנתו כן תנעים לו בזמר ורון.
אללה!
תחת ערש בני הרך
עומד גדי קטן וצח,
לסחור נסע הגדי;
ועוד לך זה ניתן —
צמוקים ושקדים להביא,
שכב, בני, וישן!

ח. ב. ברניק

קהילות

לודמיר (ולאדימיר־ווילינסק)

(המשך)

העיר לודמיר, אם־כי עיר מחוזית היתה, לא תפסה שטח גדול וגם לא היתה מאוכלסת ביותר בסוף המאה הי״ט. את תושביה העריכו ב־14—15 אלף נפש מבני־ברית ומשאינם בנ״ב. השלטון העירוני היה מורכב מראש העיר ושני חברי ההנהלה: יהודי ושאינו יהודי ראש העיר והחבר שאינו יהודי היו נבחרים עפ״י הצבעה ברוב דעות, ואולם החבר היהודי נתמנה ע״י שר־הפלך בז׳יטומיר לפי המלצת המשטרה. היתה קיימת גם מועצת־העיר שב־ראשה עמד נוצרי ולידו סגן יהודי. מתפקידה של מועצה זו היה מתן תעודות־זהות (פספו־רטים), גביית מסי־חינוך ופיקוח על החינוך העממי בעיר. בחירת ראש־המועצה וסגנו ע״י היהודים נתקיימה לפי שיטה פרימיטיבית מאוד: ערכו פרוטוקול על גליון־נייר ועם גליון זה סובבו בחוצות העיר וברוב בתי־הכנסת ואספו חתימות.

ברחובות הראשיים: אוסטילוג, פרנה, לוצק, קובל־רבתי וקובל־זוטא התרכזו כל עורקי החיים של העיר. שם היו כל השווקים, המחסנים לסחו־רות, כמו־כן הבנינים הציבוריים ומוסדות הממשלה. בסביבת מרכז זה היו יוצאים גם לטייל. רוב הרחובות לא היו אז סלולים עדיין ובתקופות מסוימות (בסתיו ובאביב) היו מלאים רפש וטיט עד שקשה היה לעבור בהם בשלום, ובחורף — כשהבוץ קפא — נעשה לגושים נוקשים. הב־נינים, רובם בני קומה אחת, בנויים היו לבנים או עץ ולבנים יחד. מראה העיר בכלל היה בלתי־נאה ביותר.

מסחרה של לודמיר התנהל עם העיירות וה־כפרים שבסביבתה: אוסטילה, פוריצק, הורוכוב, לוקצ״י, דרושקופול ועוד, שקנו בעיר את צר־כיהם והיו משאירים בה את תוצרתם. הסוחרים שבעיר, מלבד חנונים זעירים, היו יהודים נשואי־פנים, בעלי־צדקה ויראי־שמים. מהם יזכרו: בונם פינטס, סוחר מכולת; חסיה הקטנה, בעלת בימ״ס לאריגים; לסקס, בעל עסק יינות ומכולת; ר׳ ברוך־יעקב ברוף, ב״כ ביח״ר לסוכר; ר׳ דוד סוסקיס, בעל מחסן לסוכר וכד׳. על ר׳ דוד סוסקיס זה הרבו לספר; אמו באלמנותה נישאה לרבי מניסחיז׳, והוא נתחנך על ברכי אותו רבי ונהג להקדים לבית־התפילה של הניסחיז׳י כדי לענות „אמן״ אחרי תפילות הילדים הרכים ולפזר להם אגורות־כסף בשכר עבודת־הבורא. בימים הנוראים היה יורד לפני התיבה ומראהו מראה מלאך אלוהים. המתפללים היו עוצרים אז את נשימתם, משתתקים מתוך חרדה ואימה. והעינים זולגות דמעות. הרגיש הקהל שאכן עם שליח־ציבור זה ודאי יתגלגלו הרחמים ודין לא ימתח...

ברחוב היהודי בלודמיר שלטה החסידות שלטון ניכר. היו חסידים לשושלות: טריסק, ולודבה, קוצק, רוז׳ין, קרלין, סטיפן, אוליק ועוד. והיתה התרוצצות. מלחמה מיוחדת במינה ניהלו בי־ניהם חסידי טריסק וחסידי ולודבה שהתפללו בבית־כנסת אחד, ולא פעם עברו ממלחמת־שפ־תים לתגרת־ידים.

באחד העמים בא לעיר בעילום־שם הרבי מאו־ליק, בלי שקיבל רשיון לכך מהשלטונות. הלכו חסידי צדיק אחר ומסרו על כך למשטרה, וזו רצתה לאסור את הרבי ה„עבריין״. רק, אחרי בקשות והפצרות החסידים האוליקאיים, הסתפקה המשטרה בגזירה שהרבי יעזוב מיד את העיר. ושוטרים נשלחו לשמור עליו בצאתו מהעיר למען לא יאונה לו כל רע...

בגלל מריבות וקטטות אלו בין החסידים הושבו שמונים יהודים על ספסל הנאשמים. גרם לכך המעשה שכמה מיהודי העיר הזמינו רב מאו־סטריה־הונגריה לבוא אחר כבוד לביקור קצר ללודמיר. אותו רב לא השתייך לשום קבוצה מחסידי העיר, ולא עוד, אלא היה בו חסרון גדול מזה: הוא — הרב — היה לבוש מלבושי־כבוד, כתונת ועניבה, ועל ראשו כובע אירופי (לא מצנפת־רבנים כמקובל). בשבת הראשונה לבואו נשא מדברותיו בפני קהל גדול של אלף איש ומעלה, ביניהם חסידים מכל השושלות, ושתו בצמא את דבריו. אולם עפ״י חוקי רוסיה אסורה היתה ישיבת יהודי מחו״ל בגליל קיוב בלי רשיון מיוחד לכך, ורשיון כזה לא ניתן אלא במקרים נדירים מאוד. וכדי שהרב יוכל לבוא ללודמיר נערך גילוי־דעת של יהודי ה־עיירה ושמונים איש מהם העידו וחתמו כי מכי־רים את הרב ואת הוריו וכי הורתו ולידתו בעיר וכו׳ וכו׳. על סמך עדות זו ניתנה לאותו רב תעודה (פספורט) שהקנתה לו זכות־ישיבה בעיר. ואולם דוקא אי־השתייכותו של הרב לשום קבוצה של החסידים עוררה אותם נגדו וכתב־דילטוריא יצא אל השלטונות, גילוי הלוט מעל פני גילוי־הדעת... כתוצאה מכך נאסר הרב ושמונים החו־תמים על גילוי־הדעת נתחייבו בדין. כשנתיים נמשכו החקירות והדיונים, ורק הודות להגנתו ולהמצאותיו היורידיות של הפרקליט הידוע קופרניק מקיוב יצאו זכאים, ואולם על הרב נגזר לעזוב את העיר.

(סוף יבוא)

ז. נידריקר מרוסית: א. זמיר

זוויהיל (נובוגראד־ווילינסק)

(המשך)

תקופת ההשכלה והציונות

באוצר־הספרים של כמה מחשובי העיר, כמו־כן בגניזה שבעליות הבתים, תפסו מקום כרכים וגליונות של „המגיד" „השחר" „המליץ" והרבה ספרים מתקופת ההשכלה. מכאן שתקופת ההשכלה חדרה גם לזויהיל.

שנות ה־80 וה־90 למאה הקודמת, עם התחולל ה„סופות בנגב" שהביאו להתעוררות הרעיון ה־לאומי ו„חיבת־ציון", נסחפו גם טובי המשכילים בזויהיל עם הזרם החדש ויצרו גרעין של תנועה לאומית, שממנו צמחה אח"כ התנועה הציונית במקום. קם חוג של „חובבי־ציון" והרב הישיש ר' משה־שמואל שדה־לבן ז"ל (נפטר בפסח תרס"ג) היה חבר פעיל בחוג זה. סמוך לאותה תקופה, כשהמחנה הציוני נתפלג, קמה גם בזויהיל קבוצה קטנה של טריטוריאליסטים, והרב ר' ישעיהו בארו ז"ל (נפטר בארץ בשנת תרצ"ז) עמד בראשה (אחר־כך חזר למחנה הציוני).

גאותה של העיר היתה על קבוצת צעירים בני י"ז—כ' שקמה בסוף המאה הי"ט בהנהלתו של מרדכי־זאב פייארברג. קבוצה זו חוללה מהפכה בחיי זויהיל היהודית. עליה נמנו הסו־פרים אברהם לודיפול (אח"כ עורך „הצופה" בורשה), שמואל־צבי זצר, יעקב־יוסף ואהל, אברהם צ'סקיס (אח"כ מראשי ה„בונד" ברוסיה) והצעיר שבחבורה — יצחק ביבר, חוקר התנ"ך. הם הניחו יסוד לספריה העירונית והעמידו בראשה את שמשון פינקל, משרידי המשכילים. הודות למסירותם של חבר־עסקנים זה גדלה הס־פריה, ורכושה הגיע לאלפי ספרים. הספריה שי־משה גם מקום אסיפות לנוער הלאומי המתקדם. קבוצה זו נטלה לעצמה גם את הדאגה לחינוך מודרני, וביזמתה הובא לעיר הד"ר ניסן טורוב, בא־כוח „חברת מפיצי־השכלה", ונוסד בית־ספר עממי עפ"י שיטת „עברית בעברית". מנהל בית־הספר היה הסופר י. י. ואהל. החדר הישן והתלמוד־תורה, בעזרת האדוקים, אסרו מלחמה על „חידוש" זה שהוכנס לזויהיל, אולם הצעירים הגנו בעוז על נכסם היקר ויצאו עטורי־נצחון. הקהל הרחב העריך את שיטת־החינוך החדשה ועמד לצד הצעירים. מ. ז. פייארברג, היה הרא־שון שהתקומם נגד האינטליגנציה הרקובה וה־שאננה המתבוללת ורודפת־התענוגות (עיין: מכתבים מוואהלין, כתבי פייארברג, עמ' 176—169) הוא חלם על בית־הספר העברי ופעל למענו, אולם לא זכה לראותו בחייו. בית־הספר התפתח והיה לברכה לחינוך העברי הלאומי.

אותה קבוצה הקימה את חבורת הציונים שפ־עלה בתקופת הרצל ולאחריה. כבר דובר לעיל על ש. שליין וע. מלין (כעת אורי) שהיו הרוח החיה בתנועה הציונית בזויהיל ויצוין כאן השו"ב ר' אברהם שפירא ז"ל, איש תמים, צנוע וישר־דרך. ביתו מחוץ לעיר שימש מקום־מועד לא־ספות חשאיות של ציוני המקום. ר' אייזיק ארבטמן, איש העמל והעבודה, תלמיד־חכם ובר־אורין, נואם ומוכיח; ר' אהרן סטאווניצר, מחסידי טלנא, מסור בכל לבו לציונות, (כעת אכר בעין־גנים). לאורם הלכו והתחממו רבים מהנוער על שכבותיו הסוציאליות השונות ומהם יצאו אח"כ חלוצי־ציון הראשונים.

בשנת 1917 איקלעו נזדמנו לזויהיל כמה עס־קנים ציונים לרגל עבודתם בהנחת מסילת־הב־רזל קורוסטין־שפטובקה העוברת בדרכה את זויהיל, ביניהם מר מלופ, קבלן, וולובלסקי (המ־שורר י. קרני), ומר פינס, איש מינסק. הודות להשתקעותם בזויהיל גברה הפעולה הציונית בעיר. קמה תנועה בין הנוער הלומד, שלכאורה שאפה להשכלה עצמית בשאלות החברה, — אולם מדריכיה השכילו לכוון את התנועה הזאת לאפיקי הציונות והתרבות העברית. בין היתר טיפלו בקבוצה זו האח והאחות יהונתן וחנה שלאיין (כעת בארץ), שהיו עדיין עולי־ימים. נעשו פעולות חשובות בלימוד השפה העברית, בתנ"ך, בתולדות ישראל והציונות; נוסד חוג דרמטי של חובבים, שהופיע על הבמה בהצלחה. קבוצה זו הכשירה עצמה לעליה, ואכן רובה זכה להיות בין הבונים בארץ.

אחרי מהפכת 1917 התכנסה בעיר ועידה מחו־זית של ציוני ווהלין, בה נתקבלו החלטות על המדיניות הציונית, על ארגון הקהילות הדימו־קרטיות וההכנות לאספה המכוננת במדינה. דופק החיים הציבוריים פעל בקצב מוגבר, וה־תנועה הציונית גילתה ערות רבה והיתה המ־כוונת את חיי הקיבוץ היהודי בעיר.

קול התורה היה בוקע ועולה מתוך מעונות הי־הודים ומתוך בתי כנסיות ומדרשות. חברות הש"ס והמשניות וכו' מנו מאות חברים מחוגי הסו־חרים ובעלי־המלאכה. בראשית המאה הנוכחית נוסדה בעיר ישיבת „תורה אור" בראשותו של העילוי מפולטבה, ר' יואל שורין ז"ל בן למנקה ארובות עני, מלוחביצה, פלך פולטבה. בילדותו נתגלו בו כשרונות בלימודים, והוא משך אליו את תשומת־לבו של הרב דמתא ר' משה־בר לוריא, והלה דאג להתפתחותו הרוחנית ועזר לו בנסיעתו לישיבת וולוז'ין. שם התמיד בתלמוד ובפוסקים, ויצא לו שם כאחד הגדולים והוכתר בתואר „עילוי". ישיבת זויהיל קנתה לה שם וריכזה בקרבה את מיטב הנוער שבעיר ומשכה אליה מאות תלמידים מאוקראינה, ליטא ורוסיה־הלבנה. היא הוציאה מתוכה תלמידי־חכמים, רבנים, עסקנים וסופרים.

מקור פרנסה לרבים מיהודי זויהיל היה המ־סחר הזעיר, שכן שימשה עיר זו מרכז לעיירות ולכפרים שבסביבה. מספר די חשוב של יהודים היו עסוקים בעבודה בבתי־הבורסקאות שנמצאו בפרבר מיוחד מחוץ לעיר וריכזה בקרבה את מי־טב הנוער היהודי שבעיר. רב היה במקום מספר בתי־המלאכה לתעשית בגדים, כובעים, נעלים ורהיטים, שהיו מספקים את תוצרתם לעיר גופה ולעיירות ולכפרים הסמוכים. בתי־מלאכה אלה העסיקו מספר פועלים די ניכר. היו גם בתי־מלאכה שעבדו בהם רק אנשי המשפחה בלבד. פר־בר מיוחד בשיפולי ההר היה מיושב עובדים בע־בודת מתכת. נפחים, מסגרים, פחחים. הסדנאות שלהם המו ורעשו ממשק פטישים והולם הקור־נסים. היו גם הרבה פועלים שעסקו במלאכת־הבנין לכל ענפיה וגם הם ידיהם מלאו עבודה. מראה פני העיר ואנשיה העידו על כך כי תושביה בחלקם הרב הם אנשי עמל. היו בסביבת העיר שני בתי־חרושת חשובים, האחד לזכוכית והשני לנייר, אולם היו כמעט נקיים מפועלים יהודים.

בראשית המלחמה העולמית הראשונה 1914 — 1918 עוד פרח המסחר, רבה היתה העבודה לה־ספקת צרכי הצבא, והיו יהודים שנתעשרו, אולם אחר־כך בא שפל כלכלי ואתו גם ירידה בפ־עולה התרבותית והלאומית: רבים מהצעירים גויסו לצבא ויצאו מהעיר, וממשלת הצאר גזרה איסור על הוצאת ספרות ועתונות בעברית. הנוער נשאר באין מדריך ומכוון, והיה נאלץ לרדת למ־חתרת ולנהל פעולה חשאית. במרס 1917, עם פרוץ המהפכה ברוסיה, נתחדשו פעולות המפל־גות וברחוב היהודי גברה התנועה הציונית.

***

לא ארכו הימים ונחשולי הפרעות שהציפו את אוקראינה בימי מלחמת־האזרחים, 1918— 1920, פגעו קשה ביהודי זויהיל. מתוך שורות הנוער נעקרו עשרות בחורים ובחורות מהטובים והערים שבהם. כאלף יהדים ומעלה נרצחו בזויהיל בימי הפרעות ביולי — אוגוסט 1919. ארגון ההגנה העצמית היהודית, שלפני כן הראה מעשה־גבורה נפלאים במלחמתו עם הפורעים, הוסגר לכוחות המתקוממים ע״י בגידה של חיל־המשמר הסוביטי שעבר לצד המתקוממים. עם כל זה נאבקו המ־עטים עם הרבים ולא עזבו את המערכה אפילו כשהיו מוכים ופצועים. בגמר המערכה החל הטבח ההמוני שהשתולל ימים מספר והפיל אלף חללים ויותר.

בסוף אוגוסט נסוגו צבאות הסוביטים מן העיר מפני חיל פטליורה והעלו את העיר באש. התו־שבים היהודים לא היה סיפק בידם להציל מר־כושם מחוט ועד שרוך נעל. המצב היה ללא־נשוא. בחוץ תשכל חרב. אין מחסה בעיר. לית דין ולית דיין. כל אלה ששרדו־בעיר עזבוה ונדו לערים ולישובים הסמוכים הנתונים תחת שלטון הפולנים (קוריץ, רובנה וסביבתן). בראש ארגון היציאה וההצלה עמדו שוב השרידים מאנשי ההגנה העצמית. הם פתחו בתי־תמחוי וקיבלו עליהם את הטיפול בעזרה ליתומים, חולים ופצועים; כן באו במו״מ עם שלטונות הגבול בדבר רשיונות להעברת הגבול. את פעלם לא ישכחו הניצולים. יזכרו לטובה עסקני קוריץ ורו־בנה שהגישו לפליטת החרב מזויהיל כל עזרה בהספקה ואיכסון: אריה־השל וחבריו בקוריץ ואריה גרבוז (כעת אבטיחי), דוד בהרל, צבי זיגל ואחרים ברובנה. תצוין העזרה שניתנה מידי הג׳וינט לשרידי זויהיל ויתומיה — ביד נדיבה.

ימי אוגוסט 1919 הם ימיה האחרוניה של זוי־היל היהודית. השרידים התפזרו לכל צד ופנו בחתרם להגיע לחוף־מבטחים, מי לאמריקה ומי לארץ ישראל. המעטים הנחשלים חזרו לערימות־האפר בזויהיל והיתה בהם יד מגפת הטיפוס וקצירה היה רב. וכך, עם הגברת הבניה ברוסיה הסוביטית, הופנתה תשומת־לב גם לזויהיל ב־היותה עיר־ספר ובה נבנו ביצורים, אולם הישוב התחלף בה, וזויהיל היהודית העמלה והלמדנית נמחתה.

(סוף יבוא)

מרדכי ביבר

אוסטראה

הבירה הרוחנית של ווהלין

(המשך)

ארבע מאות גאונים גדולים

כשוך הסערה, אחר עתות בצרה של שנות ת״ח ות״ט, בהן הרג ולא חמל חמיל האכזר עד אשר נשארו מכל תושבי העיר היהודיים רק חמשה בעלי בתים, התנערה אוסטראה חיש מהר מעפר שוממותה ותסר את בגדי אלמנותה מעליה ותהי שנית לקהילה גדולה מפוארה ברבניה הגדולים כבימי קדם.

הרב הראשון, אשר חידש את כהונת האב״ד ור״מ באוסטראה אחר החורבן, היה ר׳ שמואל שמלקה ב״ר מאיר ז״ק, ממשפחת המהר״ל מפראג. הוא בנה מכספו את הקלויז והחזיר את התורה לאכסניה שלה, וביכ״נ זה נקרא על שמו. כמו כן הונהגו במצוותו, כי כל אב״ד ור״מ בקלויז מאז ואילך יהיו רק מיוצאי חלציו. שמו נשאר חרות לזכרון במנורה הגדולה העומדת בבית הכנסת דמהרש״א, מתנת בתו וחתנו ר׳ נפתלי

ב״ר יצחק כ״ץ, אב״ד ור״מ דפה והגליל, לרגל צאתם לפוזנא בשנת תנ״א.

כל פרשת גדולתם של קרוב לארבע מאות רבנים וגאונים יסודי עולם, אב״ד ור״מ, ראשי ארצות, מנהיגים ופרנסים, אשר בתורתם ובצדקתם ענדו עטרה לראש עירנו המעטירה עד דור אחרון, הלא היא כתובה על ספר „מזכרת לגדולי אוסטראה״ להרמ״מ ביבר ז״ל, תושב עירנו וחוקר קדמוניותיה. נציין כאן אחדים מהם, אשר זכרם נשאר חרות על לוח לבם של תושבי אוסטראה עד היום. —

הרב הגביר ר׳ יוזפא ב״ר שמואל ר׳ יעקב״ס, אשר הקדיש בית־חומה סמוך לביתו לשם בית־כנסת, שנקרא על שמו „בית המדרש של ר׳ יוזפא״ (נפטר תקכ״ב).

הרב הגאון ר׳ מאיר ב״ר צבי־הירש מרגליות, בעל „מאיר נתיבים״ א׳ וב׳, „סוד יכין ובועז״, „הדרך הטוב והישר״, „כתנות אור״.

הרב הצדיק ר׳ יעקב־יוסף ב״ר יהודה־ליב (רב ייב״י), מגיד מישרים של העיר, בעל ספר „רב ייב״י״. בית־הכנסת שבו התפלל נקרא על שמו „בית המדרש של ר׳ יוסיל״ (נפטר תקנ״א).

הרב הקדוש ר׳ יונה׳לי הטוב (דער גוטער), חברו של הצדיק המפורסם ר׳ ליב שרה׳ס. בית־המדרש שבהתחלת רחוב טטרסקי נקרא על שמו „ביהמ״ד של ר׳ יונה״.

הרב הנגיד ר׳ שמואל־שמלקה ב״ר צבי הכהן, נין ונכד להגאון ר׳ שמואל־שמלקה ז״ק. בשנת תק״מ בנה מחדש את הקלויז שהתמוטט מרוב ימים.

הרב ר׳ יעקב ב״ר חיים הכהן רפפורט. בית המדרש שברחוב ביהכ״נ נקרא על שמו „דעם רב״ס שוהלעכל״.

הרב הקדוש מוהר״ר פנחס ב״ר אברהם שפירא, הנודע בשם „ר׳ פנחס׳ל קוריצר״, תלמיד מובהק של הבעש״ט, הגיע לקוריץ משקלוב בברחו בגלל עלילת שוא. זמן לא רב ישב בקוריץ ואח״כ השתקע באוסטראה. תלמידים רבים נהרו אליו לשמוע אל מוסרו הטוב ותורתו. הוא התפלל בבית־המדרש של ר׳ יוזיפ, ומנהגיו המיוחדים בתפילה קיימים שם עד היום. הרבה סיפורי נפלאות היו שגורים בפי זקני עירנו על צדיק זה.

בתי־כנסת ובתי־מדרש

עשרים וששה בתי־תפילה היו באוסטראה. מלבד הששה שהזכרנו לעיל היו עוד שבעה איזוריים: בית־כנסת „הר־שפר״ (קרסנוגורר שוהל), בית המדרש „מעבר לארמון״ (אונטערן שלאס), דבית החיים, ביהכ״נ של עיר־חדשה, שני בתי־מדרש של עיר־חדשה, ביהמ״ד של הזוסמאנים; 5 מקצועיים: של הקצבים („זבחי צדק״), של החייטים, של הסנדלרים, של הסיידים, של הסמרטוטרים; 5 של רביים: של ר׳ אלתר׳וני, של ר׳ יוסילי, של ר׳ שמחה׳לי, של הרב משומסק ושל ר׳ יחזקאל״י; ועוד 3 בתי־כנסת סתם: „בית המדרש״, של ההולנדרים (?!) ובית השבת (שבת־שטוב).

3. התקופה החדשה

תקופה זו, השלישית והאחרונה למנין שנקבעה בראשית הרשימה הזאת, התחילה בסוף המאה הקודמת ונסתיימה, או יותר נכון, קצה בא כחתף מידי אויב עריץ, אכזר ופריץ חיות. קצרה היא התקופה הזאת בת חמישים השנה ביחס לשתים הקודמות, שמנו חמש מאות — שש מאות שנה כל אחת. גם דלה היא תקופה זאת בערכי רוח לעומת הקודמות, אך עשירה היא מאד במפעלים ממין חדש לגמרי, אשר לא שערום אבותינו: גבורה נפשית והעפלה פיסית לפי רוח התקופה החדשה, אשר חותם הרעיון הלאומי טבוע בהם.

מבואות העיר

הרבה דרכים מובילות לאוסטראה, אך הידועה מכולן בזמן האחרון היא זו שמעבר לתחנת הרכבת אוז׳ינין, דרך הכפרים חורוב ורוזבז׳

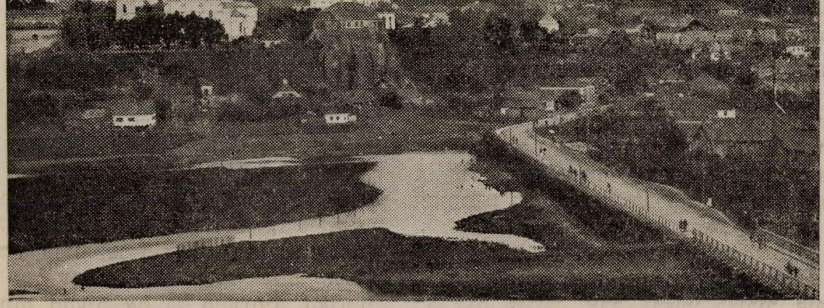

מראה כללי של העיר אוסטראה

בואכה רחוב טטרסקי. יפה מאד הוא מראה העיר בשעה שהיא נגלית כולה לפנינו מרחוק. נוסעים־אורחים יודעי־דבר הביעו את דעתם על נופה שהוא כעין עיר שוייצרית יפה.

אך בהתקרב הנוסע הלוך וקרב אל העיר הו־לכת ההרגשה היפה הזאת ומתנדפת לאט לאט. ובמדה שאנו מתקדמים ונכנסים לתוך תחומי העיר עצמה גובר והולך הרושם, כי נקלענו למ־קום־ישוב שנידון לשקיעה. ארשת האדישות שעל פני העוברים ושבים מעידה שאין להם לאנשים האלה מה להרויח או להפסיד במקום זה, ואילו בני הנוער יושבים כולם על גבי מזודותיהם הארוזות ומצפים לתעודות־עליה לארץ־ישראל.

האוכלוסיה ומשלח־ידה

האוכלוסיה הכללית של אוסטראה ואתה גם היהודית ידעה חליפות ותמורות כתוצאה מחי־לופי־משטר רוסי ופולני ומאורעות אחרים. מת־חילת המאה העשרים העריכו את מספר תושביה 15—13 אלף וביניהם 9—8 אלפים יהודים היו־שבים באיזורי העיר העתיקה שעל הנהר הורין ובעיר חדשה ובפרבר „מז'יריץ־קטן" שעל הנהר ויליה.

לפי הידיעות המחרידות, שהגיעו אלינו מגיא ההריגה, הושמדו שם בשלש „אקציות" כשמונת אלפים יהודים ורק כשלש מאות מצאו להם מפלט ברחבי רוסיה וארבעים ושמונה נפש ש־שרדו בעיר עצמה יצאוה גם הם רובם ככולם.

בכל האנציקלופדיות הידועות נזכרו יהודי אוסטראה הראשונים כסוחרי בקר וצאן שהובאו מוולכיה לשם אכספורט למקומות אחרים. אך עם התרבות האוכלוסיה פרץ המסחר היהודי בתבואות ופירות, בהמות ועופות, יערות ועצים ועורות וכו'. כן התפתחה חרושת התעשיה בעיר. ידועים היו שני בתי־נסירה, בתי־בורסקי, בית־חרושת לנרות, בתי מלאכה לרהיטים וכדומה. רב היה גם מספר האומנים למיניהם. במשך זמן רב היתה אוסטראה מרכז מסחרי לכל הסביבה והיו לה סיכויים טובים להתפתחות נוספת עם סלילת קו מסילת הברזל הדרומי־מערבי שצריך היה לעבור דרך העיר. אולם משפחת הזוסמאנים המפורסמים בעשרם והשפעתם הניאו מטעמי בטחון את השלטונות המרכזיים מלעשות זאת והקו נקבע במרחק מסויים מן העיר (תחנת קריבין במרחק 18 ק"מ ותחנת אוז'ינין במרחק 12 ק"מ). מאז נחרץ גורלה של אוסטראה לש־קיעה, ורובנה הצעירה ירשה את מקומה ואף עלתה עליה והגיעה במהירות רבה לדרגת מרכז גדול ומרכלתה של ווהלין.

מכה שניה ונצחת הוכתה אוסטראה ע"י הקמת גבול רוסי־פולני סמוך לעיר, דבר שניתק אותה כמעט מכל עבריה. ושוב מטעמי בטחון הוציאו השלטונות מהעיר את כל מוסדותיה האדמיני־סטרטיביים לעיירה הסמוכה זדולבונוב. גם שיטת סחיטת המסים מימי גראבסקי ואילך והמלחמה הכלכלית ביהודים וההשתוללות האנטישמית ב־משך כל ימי שלטון הפולנים עשו ממש שמות בגוף המדולדל של יהדות אוסטראה.

החיים הצבוריים בימי הרוסים

העסקנות הציבורית היהודית, בתנאים המדי־ניים ששררו בימי רוסיה הצארית, נצטמצמה כידוע רק במסגרת הצדקה והשתדלנות בלבד. ההרגל שבא מתוך חנוך של דורות נעשה להם ליהודי רוסיה לטבע שני ולא הרגישו בחוסר חופש הפעולה, אף לא ידעו מה טיבו. האנשים בעלי עודף מרץ באו על סיפוקם המלא בהיא־בקות על גבאות בבית הכנסת, בהתגנחות מחנות ו„צדדים" בשל מינוי רב או שוחט ושאר מיני ריב ומחלוקת וכיוצא בזה, אשר בחיי גולה יסודם. הפוסק האחרון בשאלות השנויות במ־חלוקת היו על הרוב השלטונות, אשר הורו הלכה למעשה אם יש לאמר „הודו נאפיעריאד" או „ברוך־שאמר נאפיעריאד" וכן שחיטתו של מי כשרה וכו'. ומשהגיע לעירנו בראשית המאה הנוכחית הרעיון הלאומי לא הצליח אלא לרכוש מתי מעט מבין האינטלגנציה היהודית, שעשו את עבודתם בחשאי ובהסתר מעיני המשטרה הרוסית ומעיני היהודים הקנאים.

המוסדות הציבוריים בעירנו בימים ההם היו אלה הידועים כל כך יפה מתיאורי „מנדלי מוכר ספרים" ושנתמכו בחלקם מכספי ה„קורובקה" (טכסה—חכירת מסים על בשר כשר) ובחלקם מכספי נדיבים. זכורים היטב המוסדות הציבו־ריים דלהלן:

א) בית החולים „ביקור חולים" מיסודו של ר' משה'קה זוסמאן. ב) בית ה„תלמוד תורה" אשר נבנה מכספי הגבירה מרת בילה'קה אשת ר' קלמן פרנקל לבית ר' זלמן־אפרים זוסמאן. ג) מטבח זול „דעשאווע קוך" מיסודו של נדבן אחד בשם הרמן. ד) בית ה„ישיבה" שנבנה מכספי אלמנת ר' שמאי שינרברג. ישיבה זו נוסדה ע"י הרב ר' פישל איצי־וולפ'ס גרינברג, אשר שימש בה ראש־ישיבה. מוסד זה משך אליו תל־מידים מכל עיירות ווהלין. ה) „מושב־זקנים" אשר שימש גם בית הכנסת אורחים. ו) אגודות וועדות מעין מוסדות קבועים בלי מעון משלהם, כגון: „לינת הצדק", „גמילות חסדים", „הכנסת כלה" וכד'. ז) חברת „מלוה וחסכון", הבנק הי־חידי בעיר ובסביבה מיסודם של מספר עשירים מקומיים שהונו היסודי הוגדל ממניות חברים. ח) המוסד הפרוגרסיבי היחידי בעיר זאת הספריה העירונית בעלת אלפי הכרכים באידיש, עברית ורוסית, שרבים מבני אוסטראה חייבים לה הכרת טובה על השכלתם הכללית.

לבסוף ראוי לציין עוד מוסד אחד שאם גם לא היה ציבורי, אבל רישומו בציבור היהודי בעיר היה ניכר מאד, זהו „בית הספר היהודי

למתחילים מטעם הממשלה", ששפת ההוראה בו היתה רוסית. דורות של נוער יהודי קבלו את השכלתם במוסד חינוכי זה שנתקיים שנים רבות עד תקופת הפולנים. מבין חבר המורים זכורים בעיקר תנחום ז'בין המנהל ומשה טולפין המורה לרוסית, שניהם תושבי אוסטראה. למוסד זה היה סניף בשביל בנות וקראו לו ע"ש מנהלו „ביה"ס של סליעפ".

(סוף יבוא)

ח. ב. אילון

רובנה בראשית המאה הנוכחית

פרק שלישי

כבר בשנת 1901 נחשבה רובנה לאחת הערים הגדולות והמפותחות בווהלין. בה התרכז ישוב יהודי צפוף שהיווה את רוב רובה של האוכ־לוסיה המקומית.

העיר נחלקה לשלושה רובעים: המרכז, הוא החלק שבין שני הגשרים שעל זרועות הנהר אוסטיה; הפרבר, שנקרא „פארשטאדט", מצד מזרח למרכז; וה„וואליה", בצד מערב מהמרכז לקצה העיר. במרכז היתה תנועה תמידית, בו התרכז המסחר ושם נמצאו מוסדות הצבור, ה„וואליה" עמדה עוד בבנינה, ולא כל אדם הסכים להתישב שם. הפרבר—בו היו רחובות שקטים—שימש מקום־מגורים לעשירים, משכילים וללא־יהודים.

בדרך־כלל נשארה העיר על רחובותיה וב־ניניה במצב מוזנח ובעיקר בלט בה העדר כל ירק ועצים (מלבד הגן של הנסיך לובומירסקי והחורשה שמחוץ לעיר). הארת הרחובות היתה מועטה, כי רק מספר קטן של פנסי־נפט הותקנו בפינות הרחובות ואורם היה קלוש. רק רחובות בודדים היו מרוצפים, והמדרכות — אבן בלתי־מסותתת או לוחות עץ. הבנינים — רובם היו בעלי קומה אחת ולא נאים ביותר, והמראה הכללי של העיר — פגום.

רובנה היתה כבר בימים ההם מרכז כלכלי חשוב, והמסחר בה היה כמעט כולו בידי יהודים. היו בעיר שלושה בנקים: „מינסקי בנק" (שהור־סב אח"כ ל„אזובסקו—דונסקוי בנק"), הבנק הממלכתי ובנק פרטי של האחים לוריה (מלבד האוצר הממשלתי). בתי־מסחר גדולים למנופק־טורה (אריגים, מטפחות), לטבק, לתבואות ולס־חורות אחרות. מכל הסביבה מקובל עד זוויהיל ועד פינסק באו סוחרים, בעיקר יהודים, לקנות סחורות ברובנה, מן הסוחרים הגדולים בימים ההם יזכרו: יעקב הוכפלד, חנצ'ה זופ, דוד גרשטין ושות', גציה וואגמיסטר, י. וויגדורוביץ, שלמה קוליקוביצר ואחרים.

הנהלת העיר היתה נתונה בידי עיריה (גורו־דסקאיה אופראווה) ובראשה — ראש העיר ושני חברים נבחרים ע"י הנוצרים. היהודים היו משו־ללים זכות בחירה אקטיבית או פסיבית. בימים ההם היה ראש העיר בוכוביץ, שהודות לו נבנה מכון המים המשוכלל והותקנו מדרכות מלבנים או מאבני מרצפות ברחובות הראשיים.

ליהודים היה „זקן העדה" (סטארוסטה), ובתור כזה כיהן בימים ההם מר יצחק נימן, שהיה גם עסקן בצרכי־צבור באמונה. מתפקידו היה לתת פספורטים (תעודות־זהות) למשצ'נים ולגבות את מס־הגרות מהיהודים (סוואצ'ני סבור), שחלק ניכר ממנו נמסר ע"י השלטונות להחזקת בתי־הכנסיות. הגבאים של בית הכנסת הגדול (בר־חוב שקולנאיה) היוו „הנהלה רוחנית" רשמית (דוחובנויה פראבלניה) עם נשיאות והיא שהיתה מקבלת מכספי המס הזה סכומים ומגישה לש־לטון דו"ח על הוצאותיה.

המוסדות הצבוריים שהיו אז בעיר התנהלו ע"י גבאים ונדבנים. יש לציין את „לינת־הצדק" ו„הכנסת־אורחים" (מטבח זול לעניים) שהת־קיימו מתרומות ונדבות. ל„לינת־הצדק" היתה גם ההכנסה מהשכרת אולמה הגדול לנשפים, חתו־נות וכד'. מוסד זה הושיט עזרה לחולים זקוקים לעזרה מדיצינית, שמירת לילה ליד חולים וכל־כלה. המטבח הזול חילק ארוחות צהרים לעניים בתשלום־מה, וגם חינם. יזכרו עסקני המוסדות האלה: ר' משה פוקס, ר' יוסיל חרון, שלמה קוליקוביצ'ר ואשתו בינה וכן הג' חינה חרון (שתי האחרונות דאגו בעיקר למילדות עניות); והג־באים של „לינת־הצדק" ר' נח חרמוי, ר' וולף קצ'קה, ר' יצחק קראפליאק, ר' משה מזור וא־חרים. מזור זה שהיה אדם צנוע, בעל מדות ושלט בכמה שפות לועזיות הקדיש את כל זמנו ל„לינת־הצדק" בחלקו ביום פתקאות לנצרכים לביקור רופאים, לקבלת בשר וחלב וכד' ובערב סידר חשבונות ועניינים אחרים של המוסד, ואחרי פעולה מאומצת זו לא הסתלק גם מתו־רנות בשמירת־לילה ליד חולה. ואיש־עסקן זה הצליח בפעילותו ובאישיותו המופלאה לפרסם ולבסס את „לינת־הצדק", מוסד שנתמך ע"י כל בני העיר והיה לברכה. היה גם מושב־זקנים שכמה מגבאי „לינת־הצדק" דאגו לו, אולם מצבו היה ירוד. אף חבורת מכבי־האש מתנדבים העי־רונית היתה בידי יהודים ועסקניה היו: בנדט הרמן, פולובצקי וטדרוס. מוסד זה התקיים על תשלומי־חבר של יהודי העיר ובאמצעים מעטים אלה יכלה החבורה להחזיק רק כמה זוגות סוסים להובלת מים בחביות בשעת שרפות ומ־כשירי־יד מעטים. אך עזרתה של חבורה זו היתה רבה בדליקות הרבות שקרו בעיר לעתים קרובות.

גם בית־החולים היהודי היה נתון במצב כספי קשה בהתקיימו על הכנסות קטנות מחולים וב־עיקר מתרומות של נדבנים ותקציבו לא היה בטוח. הדבר השפיע כמובן על החולים שלא יכלו לקבל עזרה מלאה ומסודרת. היה גם בית־חולים כללי בכפר טוטקביצ׳י הסמוך לעיר, ש־התקיים על חשבון הממשלה, אך למעשה כמעט שלא קיבלו לתוכו יהודים. בכל העיר היה אז בית־מרקחת אחד בלבד — של סיידל (אם לא להביא בחשבון את החנויות לרפואות). מהחבר המדיציני של התקופה ההיא יש להזכיר את הרופאים ד״ר בלינסקי, רופא למחלות פנימיות, ד״ר מרקביץ — למחלות־ילדים (שניהם לא־יהודים), ד״ר שפירא וד״ר יחזקאל אורבך, ש־ניהם למחלות נשים ומיילדות, וגם רופא זקן — שצ׳ופק. יהודי העיר והסביבה פנו עפי״ר לחו־בשים יוסיל אלבה ושמואל־יוסי חסט, שנתפרסמו על שום נסיונם הרב. אותו זמן בא לרובנה ד״ר סגל, שהתפרסם במשך זמן קצר כמומחה לאב־חנת מחלות (דיאגנוזה) וכרופא טוב. כ״כ יזכר הד״ר פרוחורוב, מנתח. הוא היה נוצרי, התיחס באדיבות לכל החולים בלי הבדל. במיוחד העריצו אותו העניים היהודים, שאצלם היה מבקר ע״פ הזמנה ראשונה גם בלי קבלת שכר־ביקור, ולפעמים שילם מִכיסו בעד הרפואות שרשם להם, והיו מקרים שהשאיר כמה רובלים תחת כרו של חולה עני.

מהעסקנים — עסקני־הציבור של הימים ההם — הצטיינו ה״ה הרש הלר בעל „פנקס רוב־נה״ וליבוש ביק, אשר ידעו להסתגל לציבור, ל־כל זרם, מפלגה וארגון לפי הצורך. מכל־מקום ראויה פעולתם להכרה. הם חשבו את עצמם ליו־דעי־דבר, הראשון לתקנות אזרחיות והשני — לעסקי־בנין.

לעומת־זאת ידע הקהל היהודי להעריך מתוך אימון וכבוד את ר׳ יום־טוב ויינטרויב, ר׳ לייבוש ברנשטיין ור׳ שמואל אַלפרין שלקחו חלק גדול בעבודות הציבוריות.

רבני העיר ודייניה היו: ר׳ שמואל רו־טנברג, ר׳ יואל שרמן, ור׳ אפרים בן ר׳ שמואל.

רובנה היתה מפורסמת בחזניה ובקהל־חובבים של מטיבי־זמרה. ידוע לתהילה ביחוד ר׳ זידיל רובנר. אחריו הוזמן כחזן לבית־הכנסת הגדול החזן אופנהנדלר, גם כן מגדולי החזנים של הזמן.

רוב הישוב היהודי היה אדוק. עד היכן הגיעה הקנאות לדת אפשר ללמוד ממקרה הבא: צעיר אחד, בן למשפחה מיוחסת בעיר, בא לבית־התפילה (לקלויז) חבוש מגבעת. הרגישו המת־פללים בדבר והקימו רעש. הופסקה התפילה. ורק לאחר שהצעיר עזב את הקלויז המשיכו בתפילה. מקרה אחר קרה בבית־הכנסת הגדול: שם עברו חזנים לפני התיבה כשהם חובשים כיפה רגילה והטלית על ראשם. פעם עלה על דעתו של החזן אופנהנדלר לחבוש כיפה גבוהה של חזנים, ולא כיסה את הראש בטלית. עורר דבר זה התמרמרות בקהל, שראה בזה דבר־עבירה, אך מכיון שת־פילתו נתקבלה והיה מכובד על הבריות — הסתפקו בהחלטה לשלול ממנו את הכיפה „המו־דרנית״, ואכן, למחרת בבוקר נעלמה הכיפה החדשה של החזן. החזן אופנהנדלר הבין את הענין ומאז נאלץ לשמש שליח־ציבור בכיפה רגילה.

בשטח הפוליטי התחרו ברחוב היהודי שתי מפלגות (כמובן בדרך בלתי־ליגלית): ה־ציונים והבונדאים. ה„בונד״ פעל במחתרת וניהל תעמולה בין הפועלים היהודים ובין עובדי בתי־המסחר. מרכזם היה אגודת הפקידים בבתי־המסחר. הציונים היו במיעוט ולא הרחיבו עדיין ביותר את תעמולתם, אם כי היתה להם השפעה לא־מעטה. הם נרדפו ע״י האורטודוכסים מצד אחד, שהיו מתנגדים לציונות מתוך טענה שארץ־ישראל תיבנה לא בידי אדם אלא בידי שמים. וע״י הבונדאים מצד שני שטענו לאוטונומיה מקומית בלי שאיפה לטריטוריה.

ז. נדרי

מרוסית א. זמיר

ההגנה היהודית בלוצק

קיץ 1919... הימים ימי גסיסת השלטון של האַ־טאמאן פטליורה באוקראינה. הגייסות הבלתי־סדירים של ממשלת פטליורה הלכו ונדחקו מצפון ומערב ע״י הצבא האדום וממזרח ומדרום — ע״י צבאות הפולנים של הגנרלים האַלר ופילסודסקי.

צבאות פטליורה נסוגו באי־סדר, נפוצו בכנו־פיות על־פני ערים ועיירות יהודיות. השמידו ישובים יהודים שלמים, ערכו טבח בנשים, זקנים וטף באכזריות העוברת כל דמיון בימים ההם. חמסו ושדדו את רכוש היהודים ואין שלטון ש־יאמר להם: הרף! הטבעת מסביב לאוקראינה העצמאית („סמוסטיינה אוקראינה״) הלכה ונת־הדקה. וכך הגיע גם תורה של יהדות וווהלין לשתות את קובעת התרעלה עד תומה.

ז׳יטומיר, בדדיצ׳ב, אוברוטש, פרוסקורוב, היו לביזה ותושביה היהודים נטבחו בלי רחמים ע״י אנשי פטלורה וכל מיני „אטאמאנים״ שפקדו על כנופיות עצמאיות.

מאידך הגיעו ידיעות שגם גייסות הגנרל האלר הפולני עורכים פרעות ביהודים בדרך מסעם הצבאי.

גל של פרעות עבר, איפוא, על כל ישובי היהו־דים באוקראינה והוא הלך וקרב לרובנה וללוצק, נקודות־המשען האחרונות של הצבא האוקראיני.

ברובנה השתוללו האטאמאן אוסקילקו, מפקד המחנה האזורי, ועוזרו הפולקובניק שאפולא, ראש הבולשת הצבאית. ועל הכל — הפולקובניק פא־לינקו, מפקד „בטליון המות" („קורען סמערטי"). האטאמאן אוסקילקו, ניסה באפריל 1919, בימי הגסיסה האחרונה של ממשלת פטליורה, לערוך „מהפכה" לטובת „מפלגת העצמאות" („סאמוס־טייניקי"), וכשלא הצליח בדבר — שפך את חמתו על היהודים.

ראש הבולשת שאפולא היה מפלצת איומה ליהודי רובנה, לוצק והסביבה. בתאי־העינויים שלו, שסודרו בקרונות רכבת, איבדו חייהם יהודים רבים. מהם הפליא לעשות „בטליון המות" של הפולקובניק פאלינקו. הוא ערך טבח המוני בי־הודי העיירות הסמוכות והאטאמאן אוסקילקו לא נענה לבקשת המשלחת היהודית שיתערב בדבר.

והאוירה הזאת נעשתה יותר דחוסה ומעוררת דאגה עם התקרב הצבא האדום לרובנה וללוצק מזה והצבא הפולני — מזה.

בלוצק נראו האותות הראשונים של האסון המתקרב, כשגדוד חיילים השוכן במלון „בל־ויו" שברחוב הראשי, פשטו בעיר לאחר שתיה כדת, הכו ופצעו כל עובר ושב, ולשם התחלה מוצלחת של פרעות פתחו ביריות ממכונות־יריה אל חלו־נות דירתו של ה„בולשביק" הד"ר קורצ'ימני, רופא־שינים, איש אמיד וריאקציונר לפי השקפו־תיו. ע"י פעולה מהירה של ראשי־הקהילה היהו־דית אצל האטאמאן אבאזה, מפקד „הדיביזיה האפורה" וראש השלטון הצבאי בעיר, נפסק הנסיון בראשיתו.

מצב זה תבע מתושבי לוצק לארגן תיכף ומיד הגנה עצמית. בלוצק היו, אמנם, קיימים ארגונים פוליטיים יהודים ואף ארגון נוער ציוני „מכבי", אך לא היה לאנשים אלה אימון צבאי. נשק היה די והותר לאחר המהפכה בשנת 1917, כי הצבא הרוסי עזב את החזית, שנמצאה בקרבת לוצק וקובל, והשאיר אחריו מחסני נשק וציוד־צבא לרוב, וכל מי שרצה קנה לו במשיכה מי רובה, מי מכונת־יריה, מי תיבות רמוניי־יד, מי כלי־רכב וכדומה. כל זה „על כל צרה שתבוא".

הגרעין הראשון של ההגנה היה גדוד מכבי־אש מתנדבים, בגלל המשטר והארגון הצבאי־למחצה שהיה להם וביחוד ע"י האנשים הנועזים שהיו להם. חשוב היה, בעיקר, לרכוש למטרה זו את הנועז שבהם והוא „לייבצ'יק בנדר", כלומר, לייבצ'יק הבנדיט. זה היה איש חסון וחזק, אמיץ־לב ובעל עבר והוה לא־טהור ביותר, שכן נחשב בין ראשי העולם התחתון. כל העיר והסביבה, אף השוטרים, היו חרדים לשמע השם הזה. הוא היה איש ללא־מעצור בעסקיו הבלתי־כשרים, אך היה איש שקט לגבי הבריות שלא היה לו אתן עסקים. היה גם יהודי טוב והיה מעניש קשה כל מי שהעליב יהודי בגלל יהדותו.

חיש מהר הורכבה מפקדה. השתתפו בה „לייב־צ'יק" — בשם מכבי־אש, אחי המנוח יצחק גולוב — בשם פועלי־ציון, כותב הטורים האלה — בשם הנוער הציוני („מכבי" וכו'), הסטודנט יוזיק ראנץ — בשם החוגים השמאליים (קומו־ניסטים וכו') ושיקה (יהושוע) קרוין (עכשיו בארץ).

אך עוד לא הספיקו לארגן את הפלוגות ול־אמנם, והגיעו כבר לאזני התושבים ההדים הרא־שונים של יללת תותחים ממזרח לעיר. זה היה, אמנם, ממרחק של כמה עשרות קילומטרים, אך ההדים נשמעו בבירור ובישרו שהפולנים עולים על לוצק. העיר התרוקנה פתאום מצבא. כל חייל שנשאר עדיין ברזרבה, נשלח אל החזית ובעיר נשארה מפקדת „הדיביזיה האפורה" („סירי ז'ו־פאניקי") עם האטאמאן אבאזא בראש. פה ושם נראו קצינים אוקראינים בודדים שהתרוצצו כעכברים במלכודת. בינתים הגיעה שמועה שה־צבא האדום שהגיע ממערב כבש את רובנה. לא היתה יותר כל הצלה לשרידי הצבא האוקראיני. הם לא רצו להשלים עם הגורל שנגזר כבר והמ־שיכו להילחם בשתי החזיתות.

ובינתים נמצאנו גם אנו בתוך הקלחת הזאת והמורא מפני מעשי־יאוש אחרונים של הגייסות הנסוגים אילצנו להחליט על פעולות מהירות.

ראשית־כל הרכבנו פלוגת־מחץ חזקה, בראש־שות אחד הקצינים המוכשרים שלנו, ושלחנוה לפרוק את הנשק ממפקדת „הדיביזיה האפורה" ולכלוא את כל הקצינים האחראיים. תפקיד זה נתמלא בדייקנות של שעון. הקצינים ובתוכם האטאמאן כמעט שלא התנגדו. תחילה היו סבורים שפלוגה זו היא חלוץ הצבא האדום והחליטו שאין טעם להתנגד לצבא האדום בלי תמיכה צבאית בעיר, אך כשנודע להם אחר־כך, שאלה הם פשוט יהודים, התחרטו על כניעתם.

את המפקדה האוקראינית כלאו במלון „בל־ויו" והפקידו עליהם משמר. את משרדי המפקדה האוקראינית בבית קרונשטיין תפסה מפקדתנו.

שלטון אזרחי כמעט שלא היה קיים. מושל־המחוז והפקידים הגבוהים ברחו מהעיר ורק פקי־דים נמוכים אחדים באו למשרדים והסתובבו הנה ושוב נבוכים וחרדים לקראת הבאות.

פקודה שבאה ממפקדת ההגנה ציותה על פקי־דים אלה להישאר במקום ולמלא את תפקידם עד למשטר חדש. כדי שלא לעורר חשד בעיני הכנסיה הנוצרית בעיר ובסביבה שעינינו נשו־אות לשלטון יהודי, חיפשנו ומצאנו גנרל זקן אחד שיצא לפנסיה וקרמנוב שמו, וביקשנוהו שיתן את שמו וחתימתו על פקודות השלטון האזרחי בתור מושל מחוזי זמני. המשכורת שהו־בטחה לו שולמה לו תיכף ומיד למפרע. למעשה

שלט במשרדי המחוז קומיסר מאנשי שלומנו לפי מינוי המפקדה.

להלכה היתה קיימת עדיין משטרה ובראשה הקומיסר מייסנר, ממוצא צ׳כי, שלא היה אהוב ביותר על היהודים בגלל עמדתו העוינת ליהודים בימי המשטר הפטלורי. הלה בסיירו את העיר, בלוית כמה מקציני המשטרה, לא נתקל כמעט בשוטרים. הם התחבאו או נמלטו על נפשם. הכו־חות המזויינים שנתקל בהם היו פלוגות ההגנה שצעדו בסך ברחובות.

מייסנר הסיק את המסקנה ההגיונית וסר ל־מפקדה שלנו בהציעו שיתוף־פעולה בין המשטרה וה„הגנה״ לשם שמירה על הבטחון. תחילה היתה הצעה לפרוק את הנשק מהמשטרה ולעצור את מייסנר, אולם לבסוף הוחלט להשאיר את מייסנר על כנו ולהבטיח רק שיתוף־פעולה. כדי שתהיה בכל־זאת עין פקוחה עליו, מסרנו לרשותו פלו־גת צעירים מזוינים וקצין־קשר משלנו, שמילא תפקיד סגן למייסנר. המשטרה קיבלה את פקו־דותיה מאת מפקדת ה„הגנה״. בינתיים אומנו אנשי ה„הגנה״. אל ה„הגנה״ נהרו מחוץ לחברי הסתדרות הנוער, גם אזרחים: סוחרים, בעלי־מלאכה, וסטודנטים. כל אב שלא יכול היה למלא תפקיד ב„הגנה״ ראה חובה לעצמו לשלוח את בנו, כי כולם ידעו את הצפוי לעיר כשיפרצו אליה הגייסות הנסוגים, המיואשים והרעבים. ב־יום השלישי לפעולה היו כבר 400 איש מתנדבים ב„הגנה״. מישהו הביא פתאום מכונית משורינת. זו היתה מכונית שהשאירו בזמנו צבאות הרוסים בחצר אוצר־הממשלה („קזנצ׳ייסטבו״) כשהיא מקולקלת. גם נמצא מכונאי שתיקן אותה והיא נכנסה לפעולה.

מסע המכונית המשוריינת על־פני רחובות העיר בסיור משמרות־ה„הגנה״ עודד את היהודים, שחיו זה ימים אחדים במתיחות ובציפיה לכל רע. הם נתעוררו קצת מהדכאון והחלו להופיע בחו־צות בלי היסוס. רק הפחד בפני המשטר החדש שיבוא העסיק את מוחותיהם. מי יקדים לבוא? הצבא האדום או הצבא הפולני? מי עדיף ומי נוח יותר ליהודים? ומה אם יתלקח הקרב על לוצק בין שני המחנות מזה ומזה? גם שאלת המזון והאספקה בכלל החלה להחמיר. אזלו מצ־רכים ראשוניים, אין יוצא ואין בא, גם לא צבא. האוקראינים היו סבורים, כנראה, שהעיר נכבשה כבר ע״י הצבא האדום ולכן לא פנו אליה. וה־היים בעיר היו כבקריה נצורה.

בינתיים הלך וקרב רעש התותחים. הצבא הפולני הגיע כבר לרוז׳ישצ׳ה וגייסות האוקראי־נים נסוגו בלי סדר, ותחת לחץ האויב הסתננו מהם ללוצק פלוגות־פלוגות חיילים־לא־חיילים, בריות מזוהמות ולבושות בלויים, ונדמה היה שעוד מעט וישפכו את כל זעמם על האוכלוסיה השקטה. ההתנגשויות הראשונות עם פלוגות אלו החלו בפרבר קרסנה, בקרבת הגשר, כשהחלו לבוז את בתי היהודים ולהתעלל. אז התערבה פלוגת ההגנה במקום ושמה קץ לדבר. בראש פעולה זו עמד „ליבצ׳יק״ בכבודו ובעצמו ואז נפצע חבר ה„הגנה״ יונה ולדמן. (סוף יבוא)

י. בן־אמתי (גולוב)

סלאבוטה

סלאבוטה הצנועה, „הנחבאת בין הכלים״ — כמה מעלות וסגולות לעיירה זו שבווהלין? יפות הערים בחבל ווהלין, עיר־עיר ותכונותיה, כל אחת עם אָפיה המיוחד, עם ערכה האינדיבידואלי, המציין אותה; אולם אין עוד עיר דומה, שבה רוכזו והתאחדו ערכים כה רבים ושונים כבסלא־בוטה. היא תופסת מקום ניכר בתולדות הדורות האחרונים של יהדות רוסיה; וממנה מוצאם של צדיקים, צאצאי ר׳ פנחס מקוריץ — אבי משפחה גדולה ומסועפת שסביבה נרקמו אגדות על קדו־שי־שם במרחבי סיביר, רבנים ובני רבנים, שהיו הראשונים להקמת דפוס למען הוצאת ספרי־הקודש במהדורות־פאר ועוד ועוד. מי לא ראה ומי לא שמע על ספרי ש״ס מהוצאת האחים שפירא מסלאבוטה? ילד בישראל כי למד בחדר וזכה להגיע ללימוד גמרא — לא יכול היה להת־ברך בדבר גדול מרכישת אחד מספרי הש״ס ש־נדפסו פעם בדפוס האחים שפירא מסלאבוטה. — העיירה הצטיינה גם בתקופות המאוחרות ב־תרבותה הרמה, בספריתה העשירה ובבית־הספר העברי שלא היה דוגמתו בעיר אחרת שבווהלין, הן מבחינת חומר התלמידים וההורים והן מבחינת ההוראה והמורים. סלאבוטה זו שלא היתה אלא עיר גנים ויערות, מחוננת באקלים בלתי־שכיח, שבגלל עשרה הטבעי משכה אליה תירים ואור־חים מפינות רחוקות של אוקראינה הרחבה, ובמ־רוצת הזמן נעשתה לעיר־קייטנות, עיר זו הצ־טיינה גם בתעשיה עשירה ומפותחת. ולא על בתי־מלאכה קטנים המדובר, ולא על טחנות־קמח הפזורות בכל כפר ועיר שבחבל ווהלין, כי אם על תעשיה כבדה ועשירה שלתוצרתה יצאו מוניטין ברחבי רוסיה! אכן, הצטיינה סלאבוטה ברבגוניותה, בסגולות־הטבע שהוענקו לה ביד רחבה, בנוף מרהיב־עין, בחקלאות פורחת, בתע־שיה מפותחה, בסביבת־כפרים עשירה, ועל הכל — באוכלוסיה תרבותית.

ראויה היא איפוא, סלאבוטה שתירשם בתול־דות הישוב היהודי שבאוקראינה ותיזכר על־ידי בני הדורות הבאים כעיר ואם בישראל, שבה רוכזו חיי עבודה ותרבות של אלפי יהודים, שבה

נוצרה חוליה חשובה בשרשרת הישובים היהו־דים שבחבל ווהלין, ושבימי המלחמה נמחתה מעל־פני האדמה על לא עוון וחטא — בידי מרצ־חים ופושעים שכמוהם לא ידעה האנושיות ב־תולדות העמים.

המצב הגיאוגרפי: דומה היא סלאבוטה לאי בתוך ים יערות, המשתרעים על עשרות קילומ־טרים. כי תבוא לתחנת־הרכבת הנמצאת בצפון־מזרח של סלאבוטה ותרצה לרדת העיירה — עליך לעבור דרך חורשת יער יפה; וכי תרצה לצאת מסלאבוטה לאחד הכפרים או העיירות השכנים — דרומה, מזרחה או צפונה, — אין לך שוב דרך אחרת אלא לעבור את יערות־האורן הגדו־לים והצפופים; רק מצדה המערבי של העיירה עובר הנהר הורין, כשמימיו זורמים בשקט בין 2 רוכסי־הרים שבפסגתם משתרעים מישורים רח־בים ומאחוריהם שוב יערות.

סלאבוטה מחולקת לשלושה אזורים, השונים באוכלוסיהם. מאחורי החורשה שלצד תחנת־הר־כבת ועד לנהר פנימי החוצה את העיירה ממערב למזרח, נמצא השטח המיושב פולנים. — אזור זה מסתיים בגן גדול מאוד ובו ארמון הדוכס סנגושקו, על בניניו המרובים והמפוארים. סביב הארמון הגדול בנויה גדר ביטון ולבנים הפונה לארבעה רחובות עם ארבעה שערי־כניסה. בין שאר הדברים נתפרסם גן־הארמון באורוות שלו. באיזור זה היו הרחובות רחבים ונקיים להפליא, הבנינים יפים, והקרקע אדמת חול, שמעולם לא נקוו בה מי גשמים לביצות. פקידי המפעלים של הדוכס סנגושקו הגיעו למאות רבות והם־הם שהיוו את האוכלוסיה הפולנית.

באיזור זה נמצאו: הכנסיה הקתולית, בית־חרושת לאריגים, בית־חולים פולני שהחזיק אותו הדוכס ושהיה מגיש עזרה רפואית לכל דיצריך בלי הבדל דת וגזע, בית־הדואר, „מכבי־אש", בית־ספר תיכוני למסחר וכדומה. נהר פני־מי ועליו גשר צר המיועד לטיולים ושדרה, עם משתלות־הארמון הגדולות שבצדה הבדילו בין האיזור הפולני הנ"ל לבין האיזור השני המיושב יהודים. מה רב היה ההבדל בין שני האזורים הנבדלים? השוק הגדול והחנויות שבאיזור הי־הודי לא הצטיינו ביפים ונקיונם; בעיקר היה מראיהם עלוב בימי הגשמים החזקים או עם הפ־שרת השלגים באביב רפש ובוץ עמוק היו עומ־דים שבועות בשוק הסלאבוטאי, ועל כך הת־ביישה סלאבוטה בכל שנות קיומה. מרחוב לר־חוב היו עוברים בסתיו ובחורף על מדרכות־עץ צרות, ואילו העגלות היו טובעות ברפש. מהשוק כנקודה מרכזית נתפתלו לכל הצדדים רחובות רבים מיושבים יהודים. ומרחובות אלה בכיוון לגבול הדרומי של העיירה התחיל האיזור השי־שי, שבו היתה האוכלוסיה מעורבת: יהודים ו־נוצרים יחד. באיזור זה התרכזו רוב הקיטנות עם הגן הגדול שהוקדש לטיולים, לתיירים ו־אורחים. גן זה היה פתוח לקהל רק בעונת־הקיץ; בו ניגנה יום־יום תזמורת צבאית נבחרת, בו היו אולמות להצגות ושעשועים, מגרשי־ספורט ומשחקים, שדרות לטיולים, ועל הכל — נה־חוצה את הגן והמטיילים שטים בסירות ועיבו־ר לעבר השני של הנהר באמצעות גשר עודד ה־נמשך בחבלים.

לא חסרו בגן גם מעינות עם מים חיים, משיבי־נפש ומקומות מיועדים לרחצה.

האוכלוסיה הנוצרית באיזור זה — היתה ב־עיקר מורכבת מפועלים, שעבדו בבתי־החרשת ובשרותי הקייטנות, ואילו האוכלוסיה היהודית היתה מעשירי העיירה, בעלי בתי־החרושת וה־עסקים הגדולים. איזור זה הסתיים גם הוא בנהר, שנשפך להורין ועל שפתו נמצאו בתי־החרושת לנייר, טחנת־קמח גדולה, ובית־החרושת לתו־צרת־עץ. מאחורי שלושת המפעלים האלה—שוב יערות־סלאבוטה העבים.

היסטוריה ו„זכות אבות": בשנת 1765 נמצאו בסלאבוטה רק 246 יהודים; בשנת 1847 היו כבר 1658 יהודים; לפי הספירה הממשלתית משנת 1897 היתה אוכלוסית סלאבוטה בשנה זו — 8154 נפש, בתוכן 4891 יהודים. — בשנים האח־רונות אפשר להעריך את מספר הנפשות שגרו בעיירה 12000 נפשות, מהן כשמונת אלפים יהודים.

תולדות העיירה קשורים בהתפתחות הישוב הפולני באוקראינה והשתרשות אצילי פולין ב־אדמות ווהלין. שלשלת־יחוסים של נסיכים יזי־כסים, נאחזה בקרקעות הפוריות שבסביבת סלא־בוטה, נטעה יערות, הקימה כפרים סביב העיירה ופיתחה חקלאות מעורבת ותעשיה רבגונית — ועל יד ישובים כפריים רבים צמח וגדל ישוב יהודי בעיירה ובסביבתה. — התפתחות הישוב היהודי של סלאבוטה בארבעת הדורות האחרונים קשורה במשפחת שפירא המפורסמת, בניו ונ־כדיו של ר' פנחס מקוריץ, — היה זה איש הוגה־דעות, ירא־שמים, צדיק בדורו, שלמ־מפי הבעל שם־טוב והמגיד ממז'ריץ. ר' פנחס מקוריץ פרסם ספרים רבים, מהם הידוע ביותר „מדרש פנחס". הוא מת בשנת תקנ"א (1791) ובנו ר' משה, שחי בשנים 1837—1758, השתקע בסלא־בוטה וכיהן שם כצדיק ורב־העדה. אותו ר' משה שפירא יסד את בית־הדפוס המשובח שהת־פרסם בהדפסת הש"ס. ההוצאה הראשונה של התלמוד נדפסה שם בשנים 1808—1813 וההוצאה השניה בשנים 1817—1822. את המהדורה השלי־שית של ספרי ש"ס הוציאו כבר לאור בשנת 1830 שני בניו והם ר' פנחס ור' שמואל־אבא. שני האחים הגדילו את ההוצאה ושיפרו אותה, וספרי הש"ס שנדפסו בדפוס האחים שפירא

מסלאבוטה נפוצו בימים ההם בין כל היהודים שבארצות העולם.

האחים ר׳ פנחס ושמואל־אבא שפירא נודעו אחר־כך כקדושים, „סופגי מלקות״. ומעשה שהיה כך היה: יום אחד נמצאה בבית־המדרש של האחים שפירא גופת השמש של בית־המדרש תלויה על חבל. בימים ההם לא נתעורר כל חשד של איבוד־לדעת ומיד יצאה העלילה על האחים שפירא שמעשה אכזרי זה בוצע על ידיהם, על־ידי הצדיקים, באשר בנין בית־המדרש נמצא בין יתר הבנינים בחצרות האחים שפירא. המשפט נחרץ ולפי פס״ד שיצא מאת המלכות הוגלו 2 הרבנים לערבות סיביר. האגדה מספרת, שכשיצאה הפקודה לגלח להם את הזקן — לא נמצא בשום עיר ועיירה ספר שיעז לעשות מעשה זה ולו גם בפקודת הרשות. אולם אחרי שבועות של נדודים נמצא במקום אחד אדם שבעד בצע־כסף הסכים לבצע את פקודת גילוח הזקן. ויהי בלקחו את התער ביד ובהגישו לפנים — שותקה לפתע ידו של הספר והתער נפלה ארצה. והיה הדבר לאות ולמופת, כי אכן צדיקים גמורים הם הנדונים וקרבנות־שוא של עלילה. ואגדה שניה מספרת: בסוף הנדודים הגיעו האחים שפירא למקום הנועד להם לקיים את ענשם, והיו אנוסים לעבור בין שתי שורות חיילים ולספוג מלקות שוטים בידי החיילים. ויהי בעברם בין השורות של החיילים, והנה נפלה ארצה הכיפה שכיסתה את ראשו של אחד האחים. התכופף הרב הזקן, הרים בשקט את כיפתו וכיסה בה את ראשו, כי שהוא ממשיך וסופג מכות נוספות. עמדה להם לצדיקים זכותם והם עברו עד הסוף את דרך־העינויים ורוחם לא נפלה עליהם. גבורה זו יצא לה שם כנס גדול ושני האחים שפירא נרשמו בתולדות הדור כצדיקים וקדושים. אולם הנדודים, העייפות והסבל החלישו את כוחותיהם. האח הבכור מת בגולה והשני, אם־כי זכה לבסוף לחנינה — היה שבור ורצוץ ומת גם הוא כעבור זמן (בשנת 1863). כאשר הוגלו ר׳ פנחס ור׳ שמואל־אבא שפירא — נסגר הדפוס בסלאבוטה והוצאת הש״ס נפסקה. כעבור שנים רבות חודשה הוצאת הש״ס על־ידי הבנים שהם חנינאליפא ויהושע־השל שפירא מסלאבוטה, אך את הדפוס העבירו לזיטומיר. (סוף יבוא)

ישראל פוגל

וולוצ׳יסק, – עיר הגבול

עיירה גדולה על גבול רוסיה וגליציה במרחק 96 ק״מ מדרום־מערב לשפטובקה, כ־60 ק״מ מפרוסקורוב וכ־40 ק״מ מטרנופול. בקרבתה, מאחורי הגבעות אשר מעבר לגבול הטבעי, הנהר זברוץ׳, שוכנת העיירה הגליצאית פודוולוצ׳יסק, שהיתה לפנים בתחום אוסטריה־הונגריה.

השכנות של גליציה השפיעה על וולוצ׳יסק בעיקר בשטח התרבות. נכרת היתה בה תנועת השכלה (עברית וכללית). כמה מילדי העיירה נשלחו עוד לפני המלחמה העולמית הראשונה ללמוד בגמנסיה „הרצליה״ (אז ביפו), ורוח לאומית היתה שלטת בעיירה. בקרב העיירה נמצאה תחנת־רכבות בקו לבוב־ז׳מרינקה, שהיתה כעין עיירה קטנה בפני עצמה, מיושבת ע״י אכספורטרים וולוצ׳יסקאים ומשפחותיהם וע״י אנשים שונים שעיקר פרנסתם בתחנה. בדרך מהעיירה לתחנה נמצאו בניני קסרקטין לצבא הרב שחנה שם. ה„ראטהויז״, בנין עתיק, שבו נמצאו לפנים מוסדות שלטון העיירה בתקופת קהילת פולין הקדומה, שימש כמחסן־תבואות של סוחרים יהודים.

היהודים בוולוצ׳יסק גרו בשכנות עם האכרים האוקראינים ובקרבת ה„פריצים״ הפולנים והיחסים ביניהם היו ידידותיים. עיקר פרנסתם של יהודי וולוצ׳יסק היה מסחר התבואות והביצים. הביצים היו מובאות בעגלות ע״י אכרי הסביבה למחסנים בעיירה, וכאן היו בוררים אותן, אורזים בארגזים ושולחים אותן אל מעבר לגבול לחוץ־לארץ, טריות או משומרות. בחורף היה נפוץ גם מסחר האווזים והברווזים שפוטמו במיוחד לשם משלוח לחו״ל. סחר היצוא והיבוא של כל מיני סחורות העסיק הרבה מאוד את בית־המכס בעיירה והרבה את התנועה בתחנת הרכבת של וולוצ׳יסק והביא שפע רב של פרנסה לכל העיירה. גם בית־חרושת גדול לבירה היה קיים שם על זרוע הנהר זברוץ׳ רחבת־הימים, שקראו להם באידיש „ברויער־טייך״ (נהר בית־הבירה). הפדיון בחנויות ובשוק המלא פירות וירקות, שהובאו גם ממרחקים, מין־מין בעתו, היה גדול משום רבוי הצבא שומר הגבולות במקום, ומצבם הכלכלי הטוב של רוב התושבים. יהודי וולוצ׳יסק הצטיינו תמיד בנדבנותם ובמידה ידועה אף בפזרנות מסוימת לצרכי מאכל והלבשה. חלק־מה מהתושבים, כיהודים כגויים, היה עוסק גם בהברחת אנשים בלתי־ליגליים לאוסטריה ובהברחת סחורות לרוסיה בדרכים שונות. לא־אחת נתפסו עבריינים ההברחה ע״י שומרי־הגבול, אך לאחר שריצו את עונם, חזרו לרוב לסורם.

מול בית־המכס ובקרבת הגשר־המעבר להולכי־רגל וכלי־רכב נמצאו מחסן וטחנת־קמח גדולה למדי המונעת ע״י מי הזברוץ׳. לכאן, אל מאחורי הטחנה, בקרבת המים הזורמים והגועשים, היו תושבי העיירה יורדים להתרחץ בכל ימות השנה, ביחוד בערבי שבתות וחגים. שחיינים זריזים ואמיצי־לב היו צולחים את הנהר

הגועש עד לסכרים.

בניני בית־המרחץ ובתי־השימוש הצבוריים נמצאו בריחוק מקום על הגבעה שליד הנהר, וכיון ששימשו לפעמים נקודת־מוצא ומחבוא למובריחים ולמבריחים — נסגרו ע״י השלטונות הרוסיים. רק אחרי השתדלויות מרובות והוכחת חשיבותם של המוסדות הללו לשמירת בריאותם של אנשי הצבא החונה בעיירה, — הורשתה העדה היהודית לפתחם מחדש. בזה, כפי שספרו ראו מופת של הרבי מטשורטקוב, בן הריזינאי, שלפניו התאונן חזן בית־כנסת הגדול, ר׳ שלמה ציגל, על הסגירה, והצדיק הוא שיעץ מה לעשות כדי לבטל את הגזירה.

מאחורי הגבעה נמצא ביהכ״נ הגדול בבנין־עץ עתיק־יומין, רם ונישא וחזיתו נשקפת על־פני רחבת־הטיול וכר הדשא והסוף שליד הנהר.

עזרות־נשים בשתי קומות ובתי־תפילה קטנים לבעלי־מלאכה שונים מחוברים היו לביהכ״נ הגדול מעבריו והוא מתנוסס בתוכם ומעליהם בחלונותיו המרובים ובזגוגיותיהם הצבעוניות. קירותיו מבפנים ותקרתו הגבוהה היו מכוסים ציורי המזלות, תפילות ופסוקים שונים. חזן־משנה שימש הזקן ר׳ גדליה, שהצטיין בנוסח תפילות מסורתי ומלבב. לר׳ גדליה זה היה בית־תה בשביל הגויים שהיו באים לימי השוק, גם רבים מן היהודים היו קונים מים חמים מו־כנים בבית התה של ר׳ גדליה. הוולוצ׳יסקאים היו אוהבי שירה וחזנות ובבית־הכנסת הגדול שימש חזן ראשי בשתי תקופות שונות הש״ץ הנודע לתהילה ר׳ שלמה׳לה ציגעל. הוא היה בעל־תפילה אימפרוביזטור בחסד־עליון ומתפלל בלוית מקהלה גדולה שבעצמו היה מאמנה ומנצח עליה להפליא. הוא היה תלמידם המובהק של החזנים המפורסמים הגדולים בני הדור הקודם. אחדים מתלמידיו של ר׳ שלמה׳לה ש״ץ נעשו לחזנים מפורסמים בוינה ובערים גדולות אחרות.

רחוב צר הפריד בין ביהכ״נ הגדול ובין בית־המדרש הגדול והיפה שגם חזיתו נשקפה על־פני כיכר־הטיול הנ״ל שעל שפת הנהר. בית־מדרש זה שימש מקום־תפילה ולימוד־תורה, וכל שד״ר, דרשן או מגיד שבא לעיירה, היה נושא שם את מדברותיו ומשליו לפני המוני הגברים והנשים. כבעל־תפילה בבית־המדרש הגדול שי־מש במשך שנים רבות ר׳ שמעון קורצמן, שהיה גם שדכן מובהק. מקומות תורה ותפילה היו גם ביהמ״ד „יד חרוצים״, הקלויז של ר׳ יצחק משנה והקלויז של דרייזל. לא־מעטים היו ה„חדרים״ של מלמדי דרדקי, חומש וגמרא. רוב המלמדים נקראו בשמות־לוואי, כגון: הירשל בעהעלפער (ריש־דוכנא), מאיר קמץ (על שום זקנו הפעוט), ליבוש בעל הזקן החרוך (קרבן תעלולי התלמידים השובבים). המלמד ר׳ לעמעל הצטיין בגישתו הפדגוגית לפעוטות, לפי מושגי הימים ההם, והיה ידוע גם בשתדלנותו לטובת יהודים אצל ה„פריסטאוו״, שאשתו נטתה לו חסד רב. ב„תלמוד־תורה״ שבפיקוח נדבן ה־עיירה החשוב ר׳ וולוויל ליוואך היו מלמדים גם כתיבה, חשבון ורוסית. בין מוריו, שכיהנו בו בתקופות שונות, היו: ר׳ יששכר סאס, בעל הספר „אוצר בלום״, הסופר פרדקין, מתרגם הספר „מלט״ לגלדקוב, הרב מטעה, הא׳ קולטון, שלימד את השפה הרוסית ודקדוקה, והסופר י. ד. ברקוביץ. בתלמוד־תורה זה ביקרו גם בני בעלי־בתים נכבדים ונערים מוכשרים. המוסד התפתח במשך הזמן ל„חדר מתוקן״ שהוציא מתוכו דור של יודעי עברית ודובריה. כמעט כל צעירי וולוצ׳יסק ידעו עברית והיו משוחחים בה.

לא־מעט היה גם מספרם של החסידים בוולו־צ׳יסק, ואדמו״רים שונים מהסביבה הקרובה והר־חוקה, כגון: הרבי מבאזאליה, הרבי מקונייב והרבי מזינקוב, שהיו מבקרים לעתים בעיירה. היה גם „מלקה ארבעים״ (כל דורש, בתפילת מטשורטקוב, מסדיגורה והוסיאטין בגליציה. לא חסרו גם מאמינים באמונות תפלות, והאשה מאסיה היתה מגלגלת ביצה מסביב לפניהם של ילדים חולי־פחדים, מלחשת על גבם וטורפת את הביצה בצלחת שטוחה ומנחשת את גורמי המחלה והפחד עפ״י תמונה המופיעה על גבי שטח הנוזל. גם הפרוש מאנילי, יהודי אדמוני, היה מרפא מחלות של „עין הרע״ בלחשים ובי־ציקת דונג מורתח על גבי צלחת שטוחה. הוא היה גם „מלקה ארבעים״ כל דורש, בתפילת מנחה בעיוה״כ. רוב ימיו הסתופף באחד מבתי־הכנסת הקטנים המחוברים לביהכ״נ הגדול ושם בילה את הזמן בתפילה, באמירת תהילים ובעיון בספרים קדושים.

בעיירה היו שני רבנים — ר׳ יוסילי לרנר ור׳ הינזילי — ומחלוקת קשה התנהלה תמיד ביניהם. מחלוקת זו נסתיימה רק במותם של שני הרבנים, שנסתלקו בשנה אחת. גם שנים־שלושה שוחטים היו בעיירה. מהם נתפרסמו ביחוד השוחט משה־דוד המתנגד, שלא־פעם נאסרה שחיטתו בגלל ביטויי הבלע והזלזול כלפי רביים שונים שהיו מבקרים בעיירה. גם שני רופאים היו בוולו־צ׳יסק, רופא יהודי ד״ר פוזנר — ורופא פולני. גם חובש יהודי, ר׳ הירשל רופא, שהיה גם ספר ושימש רופאים מומחים — היה מופיע כמושיע מבורך בכל שעת מגפה ר״ל בעיירה. ר׳ הירשלי זה נתקפח גרונו מחמת מחלה ודיבורו בלחישה צרודה היה באמצעות שפופרת שהיתה תקועה בגרונו. גם שני בתי־מרקחת, יהודי ופולני, היו בוולוצ׳יסק. רופא־שינים לא היה עוד שם, וה־רופא הפנימי היה גם עורך יחיד בשעת הברית וגם מיילד במקרה של לידה קשה, שבה לא מצאה המיילדת ה„באבא״ את ידיה.

שדות הירק והקמה שעל הגבעות מעבר לנהר בדרך לפודוולוצ׳יסק הגליצאית היו קוסמים לנו באיסור ההנאה שבהם וברעננותם המבהיקה מרחוק, כי וולוצ׳יסק, שהיתה מוקפת נהרות וגבולין משלושת עבריה, היתה כמעט חסרת נוף־דשא ומרחב לטיול. פתוחה היתה רק לצד הדרך של תחנת־הרכבות. בדרך זו נמצאה כנסיה פרבוסלבית אשר כר הדשא בחזיתה שימש מקום טיול ומרגוע לאחדים מהנוער היהודי שבעיירה. כנסיה קתולית נמצאה במרכז העיירה ועליה התנוסס „שם המפורש״ בכתב עברי. מספרים, כי צדיק העיירה, ר׳ יוסקה וולוציסקר, שרגז ונ־זדעזע למראה חילול־הקודש שבדבר, קילל את בנין הכנסיה ששקע מקצתו בתוך האדמה. „ציון״ מיוחד על קברו של צדיק זה יבדילהו משאר הקברים שבבית־הקברות של וולוצ׳יסק. באין מקומות־טיול מיוחדים, שימשו רחובות העיירה והמגרש אשר בחזית ביהכ״נ וביהמ״ד הגדולים מקומות־טיול עיקריים. מי שהיה לו רשיון־מעבר היה עורך גם טיול־תענוגות לפודוולוצ׳יסק, ש־מעבר לגבול, כדי ליהנות מעולם יפה וחפשי יותר. מעבר לקצהו הגליצאי של גשר־המעבר ע״ג הזברוץ׳ היה מבצבץ ביתו הקטן של ר׳ הירשל מטרנופול שטבל ממש בתוך ירק הדשא. התהלכה אגדה כי בקרבת בית זה נמצאת מערה המובילה לא״י (יסוד לאגדה היתה העובדה שר׳ הירשל היה מסדר לבלתי־ליגלים ניירות לעליה לא״י).

משפרצה המלחמה העולמית הראשונה ברחו יהודי וולוצ׳יסק מי ברכב ומי ברגל לעיירות הקרובות קופיל וטשאן. בוולוצ׳יסק נשארו בס״ה 28 נפש. בתחילה, מסיבת השקט ששרר עדיין, התחילו אחדים מן הבורחים לחזור. אך באחד הימים החלה הפצצת גשר־הרכבות והשרידים ברחו כל עוד נפשם בה לבית־התה ומשם לבית הגביר ר׳ אלתר זילברמן. בינתיים הגיעו קו־זקים, שהראו תיכף ומיד את כוחם בניפוץ שמשות ובשבירת מנעולים בקתות רוביהם ב־בתים ובחנויות היהודיות הנעולות ושדדו מכל הבא לידם. האוסטרים וההונגרים גברו בינתיים והקוזקים נעלמו. 28 הנפשות הנותרות הסתתרו במרתף מחמת היריות הממושכות וההתפוצצויות וסבלו מצפיפות ומחוסר במזונות ובמים. מצב זה ארך כשבועיים בהפסקות קצרות של שקט יחסי שבו היו הכלואים יוצאים לפוש. לבסוף נכנסו צבאות הרוסים בדרך פלישתם לגליציה, והאשימו את היהודים שנשארו בריגול, אך הם ניצלו תודות לקצין מתושבי העיירה שהמליץ עליהם.

עם כשלון הרוסים ומפלתם בקרפטים, החלו לכלות את חמתם ביהודי גליציה והגלום לפנים רוסיה בחוסר כל. יהודי וולוציסק פגשו את שיירות אחיהם המוגלים והסובלים, שהועברו ברגל בעיירה, בלחם, בתה ובשאר צרכי אוכל ומשקה עד כמה שהורשו ע״י זקיפי הצאר וקצי־ניהם, שקיבלו גם הם מתנות ביד רחבה חלף רשיון המנוחה וההארחה לאומללים לשעה קלה ברחוב העיירה.

לאחר המלחמה העולמית הראשונה חזרו רוב יהודי וולוצ׳יסק למקומם והחיים בה שבו למס־לולם ונתחדשו עוד ביתר שאת: נפתחו בה בנקים ומוסדות ציבוריים אחרים, התפתחה פעולה עברית וציונית רחבה, אורגן „החלוץ״ וכו׳. בראש הנוער, הלוחם לתחיה עמדו אז מר בדולח (כעת עו״ד בת״א), מר מאיר בניהו (כעת במרכז קופ״ח), וכמה עסקנים אחרים.

זכתה וולוצ׳יסק ורבים מבני הנוער שלה וכמה מזקניה עלו לארץ והשתקעו בה. אחד מבניה הוא שחקן „הבימה״ דוד ורדי. בלה בה את ילדותו גם המורה, הסופר והמדקדק יצחק לבני.

הגרמנים טאטאו במסע הדמים שלהם את יהודי העיירה אך אין עדיין פרטים משם. ומה מספר היהודים שנשארו לפליטה ממבול הדמים הנאצי אינו ידוע עוד.

משולם לבני

*) תודה נתונה למר מאיר בניהו על הערותיו־תוספותיו שנכללו ברשימה זו.

שפטובקה

(סוף)

ואלה המוסדות שהוקמו ע״י הקהילה בכספי הג׳וינט: א) מטבח לילדים, שכילכל כ־250 ילד, ובהם ילדי בתי־הספר; ב) בית־ספר עברי, בו קיבלו את חינוכם ותזונתם כ־70 ילד, משכבות הנצרכים; ג) גמנסיה עברית, שהתפתחה והגיעה למדרגה גבוהה (עזרת הג׳וינט ניתנה לה בצו־רות שונות); ד) מועדון לחיילים מהצבא הרוסי, שמטרתו העיקרית היתה לתת לחיילים בכלל ול־פצועים ושבויים בפרט איכסון זמני ועזרה ב־עברם דרך שפטובקה ובימי שהותם בה. הציונים היו פעילים בשדה החינוך והתרבות ועסקניהם ניהלו את עבודתם תחת דגל הקהילה. רבה היתה דאגתם לגמנסיה העברית, שראו בה מפעל ציוני. בשנת 1919 למדו בה 250 ילד בשש כי־תות. מוסד חינוכי זה חינך דור לאומי צעיר, עד שעלו הסוביטים לשלטון והפסיקו את קיומו. מנהל הגמנסיה היה יעקב יעקבסון, מורה ומחנך עברי מוילנה, שהרבה טרח לטובת המוסד, אולם לבסוף — עם הקורס החדש של הבולשביקים — החליף את עורו, הצטרף ליבסקאים ובעצמו מילא את פקודת־הסגירה של הגמנסיה. בין מורי הגמ־נסיה היו חנה קצ׳קה ולאה קריצ׳מן (שתיהן כעת בארץ). שתי ספריות של הציונים התקיימו

בה: — אחת עברית־לועזית ואחת אידית. כל השנים למדו ילדי ש. בחדרים ובתלמוד־תורה לפי הנוסח הישן. וגם בתקופת קיום הגמנסיה ובית־הספר לא בטלו מוסדות אלה. מצבו של הת"ת לא היה טוב ביותר, הוחזק ע"י גבאים מתרומות ובעזרת הג'וינט. בין שאר פעולות התרבות יש להזכיר את ההרצאות והנשפים המו־סיקליים־ספרותיים שנערכו מזמן לזמן, לרוב ב־כחות מקומיים, הכנסתם קודש להחזקת הגמנסיה ומוסדות אחרים.

בדרך־כלל היתה שפטובקה עיירה של משכי־לים, אך היו בה גם חסידים. אלה נמנו ברובם על חסידי טריסק ומאקארוב והיו להם קלויזים משלהם: שאר בתי־הכנסת בעיירה היו: בית־הכנסת הגדול — בבנין־אבן מפואר; בית־מדרש כללי; בית־כנסת של החייטים והסנדלרים ובית־כנסת של הרבינובִיצים (על שם משפחת רבינו־ביץ מסלאבוטה).

הפגיעות והפרעות ביהודי אוקראינה בשנת 1918—19 עוררו את יהודי שפטובקה לדאוג ב־עוד מועד למניעת מקרים מעציבים. לתכלית זו התארגנה בעיירה בשנת 1918 ע"י כוחות הצעי־רים שבה הגנה עצמית, שמנתה כ־150 איש. בראשה עמד צבי כץ, בחור אמיץ שידע למשוך את הנוער ולהכינו לקרב. בראשונה ניתנה רשות ליהודים מטעם השלטון להחזיק נשק לשם ה־גנה, אולם עם נפילת שלטון הדירקטוריה האוק־ראינית הוכרז על איסור החזקת נשק חם, וב־חלקם של אנשי ההגנה היהודית נפל להיות המ־גינים האמתיים על כבוד ישראל ורכושו. כשנד־רשו למסור את נשקם — ע"י מחנות־פטליורה האוקראינים — נמנעו, ואף התנגדו לכך בכוח. הנוצרים ידעו על קיום ההגנה ולא העיזו לסייע למחנות הפורעים בעברם את המקום.

משנת 1912 התקיים בשפטובקה בנק מקומי (הלואה וחסכון), שנוסד ע"י יהודי המקום. מוסד כספי זה היה לברכה ולתועלת לבני העיירה במשך שנים, עד שנתבטל עם עליית הסוביטים לשלטון. בראשו עמדה הנהלה מה"ה יוסף שור, יצחק סמיטיצקי וד"ר קריז'ק. מאנשי שפטובקה יזכרו: הרב ר' יעקב־שמשון משפטובקה, שעלה לא"י והיה רב בטבריה. הוא היה בעל השפעה רבה בזמנו (עליו מסופרת אגדה של מעשה הפחה מעכו ודבר נסיעתו בשליחות לטוניס ו־עוד). ר' שלמה ציגל, חזן מפורסם בוווהלין, שימש חזן העיירה כמה שנים, ומכאן עבר לרובנה. אחד העסקנים המקומיים היה מר אדלשטיין, ציוני ותיק מימי חיבת־ציון, שהיה מכובד על כל החוגים, אדם משכיל ובר־אורין, שעסק בהנ־הלת טחנת־הקמח המקומית.

מקום מיוחד תפס הרופא המקומי ד"ר קריז'ק, שהיה עסקן פעיל ביותר והשתתף כמעט בכל המפעלים הציבוריים. הוא ידע לקשור קשרים ולהתיצב לפני השלטונות, יחד עם הרב ונציגי הקהילה, או עם הכומר המקומי, והשפיע לטובת האוכלוסיה היהודית ומוסדותיה. בזמנו היה הרוח החיה בציבוריות המקומית, ואם־כי לא היה ציוני, היה נותן יד למפעלים הלאומיים והראה התעני־נות רבה בעליית חלוצים לא"י. גם במטבחים לפליטים חלוצים מטעם הג'וינט עסק, בגמנסיה ישב בראש ועד־ההורים. וביתו היה פתוח לנצ־רכים. הוא נתפרסם גם כרופא מומחה ואדיב לגבי החולים, והיו מקרים שגם ויתר על שכרו מחולים עניים, ועוד תמך בהם לקנית רפואות. ב־1920 יצאה קבוצת חלוצים ראשונה בשפטובקה לא"י עם דגל לאומי, שנמסר ל„הפועל הצעיר" בתל־אביב.

שלמה ברגר

יהודי וויסוצק

דורות רבים חיו להם יהודי ויסוצק וקיימו את יחודם על־פי מנהגי אבות אבותיהם ברוח הדת ספוגת החסידות ומסורת הדור הישן. עד סוף המאה הקודמת לא ניכרה בעיירה שום הת־קדמות, בו־בזמן שכנותיה דומברוביצה מצד אחד וסטולין מצד שני התפתחו פחות או יותר. רחוקה היתה מלהתחרות בהן בשטח הכלכלי והתרבותי, שכן היא נשארה באורח חייה המיוחדים גם בראשית המאה הנוכחית וכל רוח חדשה לא נשבה בה. על חיי־מותרות לא היה מה לחשוב, כי רוב יהודיה היו אביונים ומסתפקים בקב־חרובים. מי שהרגיש בדבר ונעשה לו צר — חלם על יציאה מן העיירה. הכל היו נתונים לחיי יום־יום האפורים ומלאי דאגת הקיום.

לעתים כשנפל סכסוך בין חסידי סטולין לבין חסידי ברזנה ועמדו בפני התפלגות בבית־הכנסת או בעניני שחיטה וכד', — באה התערבותו של הרב המקומי, ר' יהודה אבלסון ז"ל שהיה מכובד על כל בני עדתו וידע לכלכל ענינים ובהשפעתו היה מיישב את הסכסוכים בשלום ובכבוד, ויהודי העיירה מתפייסים ושלום עליהם, בבתיהם, בר־חובותיהם, בבית־הכנסת, ולהבדיל — בבית המרחץ.

עיירה יהודית טיפוסית היתה ויסוצק על 127 בניניה, בתי־המגורים של היהודים. לפי מפקד הרוסים משנת 1897 היו בה 880 נפש יהודי בצד 32 לא־יהודים. גם לאחר 25 שנה לא גדלו ביותר ומנו בה כ־160 משפחות בערך. אולם מספר הלא יהודים עלה בה בהרבה, רק בתקופת הפולנים האחרונה גדל הישוב היהודי במקצת, אם־כי הא־מיגרציה ממנה היתה די־ניכרת. בשנות השמונים למאה הקודמת ישב על כסא הרבנות הרב ר'

משה רבינוביץ, שקראו לו בשם ר׳ מושקה. הוא נפטר לפני 45 שנה, בערך, בעשירי בטבת. היה אב מסור ליהודי העיירה. אף הגויים העריצוהו והיו פונים אליו. ממלא־מקום לא השאיר, כי בנו ר׳ לייביש היה השוחט בעיירה ובנו מרדכי היה סתם „יהודי טוב״, שביטל את הכל והסתפק ב־מועט. ר׳ לייביש השוחט היה בן מתקדם שקשה היתה לו המסגרת של ויסוצק ונדד לברדיצ׳ב, שם למד, חקר וחיבר פירוש על התנ״ך.

זמן מועט אחרי הסתלקותו של הרב מושקה ז״ל, הזמין האדמו״ר מסטולין, „הינוקא״, ר׳ יש־ראל פרלוב את ר׳ יהודה אבלסון שהיה רב בפט־ריקוב, ואם־כי לא היה חסיד אדוק של השושלת הסטולינאית, שלח אותו לכהן כרב בויסוצק. הוא היה גדול בתורה ואדם נוח לבריות והתחבב מהר על כל בני העיירה. אנשי „עמך״ התקשרו אליו ולמדו אצלו בין מנחה למעריב פרק משניות ובשבתות אחר־הצהריים שמעו מפיו פרשת הש־בוע, דבר שלא היה נהוג במחנה החסידים הו־תיקים, ואכן, בזמן הראשון לא השתתפו בשיי־עוריו ודרשותיו.

כממלא־מקומו של הרב יהודה אבלסון נשאר אחד מארבעת בניו, ר׳ יהושע, שנספה עם כל יהודי ויסוצק בחורבן האחרון.

רוב בני העיירה השתייכו לשלוש משפחות: א) ה„יעקב לייבלעך״ — בעלי־בתים חשובים, לומדי תורה ובעלי יחוס, שחשבו להם לחרפה להתחתן עם בעלי־מלאכה. מוצאם מהרב „אשר יעקב לייבס״ (יהודי למדן גדול בתורה ובפוס־קים). בזמן היעדרו של הרב היו פונים אליו בש־אלות בשר וחלב ועוד כאלה. נכדו — השוחט ר׳ חיים — היה איש ישר־הליכות וקנאי לדת. ב) ה„ניסלעך״ — שנחשבו למשפחה מדרגה ש־ניה במעלה וגם בעלי־מלאכה היו נמנים עליהם. הם נקראו על שם הר׳ „ניסן לאה׳ס״, יהודי גבה־קומה ובעל מזג טוב, שביתו פתוח לרווחה לכל דורש. אף כי בביתו היתה אכסניה, המלון היחידי בויסוצק, בכל־זאת לא דרש אף פעם כסף מאורח, אלא מי שרצה ויכול — היה משלם. רוב אורחיו היו יוצאים ללא תשלום. כל משולח וסתם יהודי מיוחס, מסוג החיים על חשבון הכלל, מצא אצלו מקום־מנוחה ואוכל בכבוד בלי תש־לום. גם בעניינים ציבוריים לא היה רץ אחרי כיבודים, ובכל מקרה היה נענה לעזור לזולת ולגמול חסד ליהודי, וכן נהג בסידור ענינים צי־בוריים בחום לב כיהודי צדיק.

משפחת ה„ניסלעך״ היו בעלי־הבתים ובעלי־המשקל בכל הענינים שבעיר והיו ביניהם הרבה טיפוסים מענינים: ר׳ נתן מאיר׳ס ואשתו פייגה־פריל, סנדלר לפי מקצועו, אך ברוחו ובנפשו צדיק גמור. זוג שלא ידעו פירוש המלה „אנוכי״. תמיד היו מלאי דאגות ועמוסי עבודה לכלכל ולסדר את עניי העיר והעניים האורחים, את חולי העיר וגם את זקוקי העזרה שבעיר. תמיד היה רץ. וכששאלו אותו: ר׳ ניסן, וואס לויפט איהר? היתה התשובה: עס פעלט ניט קיין צרות אין שטעטיל. — ר׳ ניסן, וואס מאכט איהר? — זעהר שווער צו העלפן די ניטיגע. — אבעהר איהר אַליין וואס מאכט? — אדאַנק דעם רבונו־של־עולם, מיר פעלט גארנישט. אם־כי היה עני ואביון, היה מסוג האנשים השמחים בחלקם. היה פותח בחצות את דלתות בית־הכנסת בשביל ה־„בעלי־חצות״. בליל־שבת היה מעורר את קהל ישראל שעתיים לפני עלות השחר בהשמיעו בר־חובות בניגון המסורתי: „ישראל עם קדושים, שטייט אויף, שטייט אויף לעבודת הבורא, כי לכך נוצרת...״

במוצש״ק דאג תמיד לסידור „מלוה מלכה״ בבית־המדרש בציבור, בשירת זמירות ודבקות עילאית. והמשפחה השלישית — של ר׳ יצחק בערצ׳קס — היתה יותר מסונפת וכמעט כל בניה היו בעלי־מלאכה, בעיקר בנאים, שרוב מחיתם היה בזה שבכל קיץ היו נשרפים כמה כפרים שבתיהם היו עץ וקש ובכל יום־ראשון בבוקר היו יוצאים ארוזי טלית ותפילין וכלי־מלאכה לכפרים וחוזרים בערב־שבת עם תנובת הכפר וגם כמה רובלים בכיס, שכר עמלם, הביתה. יהודים פשוטים וישרים אלה הסתפקו במועט, הרבו באמירת תהלים, ובילו את שבת־הקודש לא רק במנוחה ובתפילה, אלא גם בתלמוד־תורה, בזמירות וכדי. היו ביניהם כמה שידעו ללמוד מדרש וראויים להיזכר, כמו: אליהו משה, ר׳ שלמה יעקב הזגג והקברן ובנו משה, הר׳ דוד קפטן, הר׳ אהרן יונה׳ס ועוד כאלה. נזכרתי בא־סיפה המונית שהיתה לרגל הצהרת בלפור ליד בית־הכנסת, שם נאמתי לפני הקהל על ערך ה־הצהרה. אחרי הנאום ניגש אלי הר׳ אהרן יונה׳ס החייט ותוך כדי דמעות שאל אותי: „הגד לי, חיים, התאמין באמת שעוד נזכה לראות את ארץ־ישראל בעינינו? „ואיך אפשר לא להזכיר את ר׳ אברהם יצחק גדליה׳ס הלמדן המופלג בתורה ובמעשים טובים שעבר לדויד־הורודוק? או את ר׳ אשר חייט שהיה ראש וראשון לכל עניני הצבור? הוא היה האדרעסן־שרייבער, ו־כתב גם בקשות למוסדות ברוסית ופולנית, וכל פרוטקציה להגמונה ולסטרוסטה היה ממלא תמיד בלי כל תשלום. ועוד רבים כאלה, תמימים וצ־דיקים בדורם, שיראת־כבוד מתעוררת לזכרם ה־קדוש. ואחרון — הר׳ פייביש הנפח, שמעולם לא ביטא דבר ריק והיה תמים וקדוש כל ימיו בהליכותיו עם אלוהים ואדם. צדיק היה האיש ברחפו תמיד במחשבות עליונות נעלות. וכשבאו ימי אלול, היה מורגש בעיר שימים נוראים, ימי דין־וחשבון מתקרבים, וכל מעשי הפרט קשורים בכלל. אז הרגיש כל אחד באמת כי בני־ישראל ערבים זה לזה. ברוח זו של מסורת ודת, מסירות

ואחוה, גדל דור צעיר הקשור בכל נימי נפשו לעם ישראל וליעודיו.

והנה באה מהפכת 1917, ואתה חלו שינויים במהלך החיים הפטריארכליים של יה״ד ויסוצק; החלו רוחות חדשות מנשבות ובלבו הנוער נדלק אור בית־הספר העברי, שהוקם בקושי ו־סייע הרבה לחינוך הילדים ברוח לאומית. על במתי החיים של העיירה נראה מחנה נוער, נושא אידיאלים ושאיפות. בעיקר התפתחה הפעולה הציונית במקום בימי שלטון הפולנים (1920—1939). העיירה שגשגה בכל המובנים. אם־כי יד השלטון לחצה על היהודים. מהנוער יצאו רבים להכשרה חלוצית, ואין פלא שויסוצק ה־עיירה הקטנה, נתנה למעלה מ־150 חלוצים.

הנאצים שהביאו כליון למשכנות ישראל בגולה לא פסחו על העיירה, וגם ויסוצק הקטנה על יהודיה הטובים נפלה שדודה לרגלי פראים וטמאים ונהרסה עד היסוד בה. שתי עשרות הנפשות, בערך, שנשארו בחיים בכל ויסוצק משתוקקים לעליה לארץ.

חיים איזנברג

קוסטופול

שורה של עסקנים נאמנים פעלו בעיירה ודאגו לענינים הציבוריים במסירות רבה עד בוא ה־שואה; אנשי־סגולה שעשו ימים כלילות למען התחיה והגאולה של האומה. במאמציהם הוקמו כמה מוסדות לאומיים, תרבותיים וחינוכיים ל־תפארת ולברכה. עוד בשנת 1904 התקיים בעיירה בי״ס עברי של יעקב לרנר *), המורה והמשורר, יליד ברזנה הסמוכה, שגר במשך שנים בקוס־טופול. אח״כ בשנת 1914 אמרו עסקנים אלה שאין מקום ל„חדר״ הישן בעיירה, עמדו והקימו בית־ספר עברי ששפת־ההוראה בו עב־רית. בית־ספר זה העמיד דור של תלמידים בעלי השקפה לאומית. בשנת 1918 הוקם בעיירה גן־ילדים עברי, שהיה מהגנים הראשונים בווהלין. ביום הנחת אבן־היסוד לאוניברסיטה העברית בירושלים תרמו בני קוסטופול באסיפה חגיגית אלף דולר לטובת האוניברסיטה בעילום שם ותרומה שניה כזו לטובת הקרן הקיימת לישראל. בדרך־כלל היו הכנסות הקרנות הלאומיות ב־עיירה גדולות. בזמן מפקד האוכלוסיה ע״י ה־שלטון הפולני ציינו יהודי קוסטופול את העברית כשפת אמם. הנוער היה ציוני ורוח לאומית שררה תמיד בעיירה. אף החסידים לא גילו מעולם קנאות יתירה. רובם היו אנשי תורה ודרך־ארץ גם יחד וידעו להתהלך עם העסקנים והנוער מ־תוך הבנה וכבוד.

יש לציין שהנוער היהודי — מיעוטו ביקר בבית־הספר הפולני שהיה במקום ורוכו בבית־הספר העברי של „תרבות״, והמשיך את לימודיו בגמנסיה „תרבות״ ברובנה או בבתי־הספר התיכוניים והסמינריונים היהודיים שהיו בוילנה וגרודנה. מצבם החמרי הטוב של בני־קוסטופול איפשר להם לשלוח את בניהם לכרכים.

קבוצת חלוצים ראשונה מטובי בניה של קוס־טופול עלתה בשנת 1920 ארצה; ואם־כי מזלם לא האיר להם פנים בתחילה וחבלי־קליטתם היו קשים, לא אמרו נואש ולא נטשו את המערכה. מכתביהם למשפחותיהם בקוסטופול היו חדורים התלהבות חלוצית וקריאה להמשך ולהעפלה. לאט־לאט נקלטו והעלו את בני משפחותיהם ו־כיום רב חלקם בבנין הארץ: האחד כצייר־אמן מפורסם, שני — כמנהל קואופרטיב לתחבורה, שלישי — כקבלן־בנין וממציא בשטח הבניה.

אחד מטובי בניה וחלוציה של קוסטופול, נ ת ן ז י ל ב ר ש ט י י ן, שהיה מורה־דרך עברי בארץ, נפל בידי מרצחים בגבעת־שאול בירושלים בת־קופת מאורעות־הדמים של 1936—1939. חלוץ אחר מקוסטופול, מכובשי השממה — פרידמן, חבר קבוצת נגבה, טבע בכנרת בשעת כינוס הרפתנים.

עליית הנוער התגברה עוד יותר בשנות הש־לושים למאד הנוכחית. כשהתפשטה האנטישמיות בפולניה והשלטונות הוסיפו להצר יותר ויותר את צעדי היהודים ולנשלם בהדרגה מכל ענפי הכלכלה והמסחר, נוכחו יהודי העיר, כאחיהם במקומות אחרים, שאין להם עתיד בגולה, ואז החלה נהירה לקיבוצי־הכשרה. התארגן „החלוץ״, נעשו הכנות לעליה לא״י, ובמשך הזמן עלו רבים מהם בכל מיני דרכים, רובם בדרך־לא־דרך, מי ברגל ומי באנית־מעפילים. היו כאלה שלא ניתן להם להגשים את שאיפתם מסיבות משפחתיות או מפאת הגבלות העליה.

מאז פרצה המלחמה ב־1939 נפסק הקשר בין א״י וקוסטופול. אולם ידוע שכיבוש המקום על־ידי הרוסים, בתחילת המלחמה, פגע בראש־ורא־שונה ביהודים. אחרי זמן־מה, עם הכיבוש הגר־מני, ברחו מספר לא־גדול, בעיקר צעירים, והם מפוזרים ברחבי רוסיה. פרטים על גורלה של קהילת ישראל בקוסטופול אינם ידועים לנו עדיין. מה שידוע — סופם המר היה כסופם של שאר קהילות ישראל שנפלו בידי הנאצים הזדים.

אי יד סופר שתדע לתת בטוי לגודל הכאב על ציבור גדול של אנשים בעלי תרבות והכרה, שנגדע באופן כה אכזרי בידי טמאים ופראים לעיני השמש בימי־הבינים של המאה העשרים?!

(סוף) מרדכי שקליר

*) לתקופה זו ולתנועת ה„חלוץ״ הקדיש מר פיאַ־לקוב, בן־ויסוצק, רשימה שתבוא בחוברת הבאה.

**) רשימה מיוחדת לזכר המשורר י. לרנר במדור „אישים״ בחוברת זו.

אלכסנדריה

עסקנים ואנשי סגולה

ילעגו המלעיגים ויתלוצצו הליצנים על אלכ־סנדריה שלנו, — אין אנו, בני עיירה חביבה זו, מתביישים בה כלל ועיקר. יקרה עיירתנו כמות שהיא: בזעירותה, במיעוט אוכלסיה, בבתיה הזר־עירים ובפרנסותיה הדלות. את אוירה של אלכ־סנדריה שאפנו אל קרבנו למן היום הראשון לצאתנו לאויר העולם; את מי מעינותיה, המפכים ועולים מתוך הרי־הגיר שלה, שתינו תמיד בצמ־און רב — ואנו יודעים ומבינים את ערכה וחשי־בותה של עיירה זעירה זו וחובבים אותה בכל נפשנו ומאודנו.

לא אפנה אל „ימי בראשית" — אתחיל מסוף המאה הי"ט. מה לא תמצאו באלכסנדריה הזעי־רה? — רבנים בעלי שיעור־קומה וסתם למדנים מופלגים. מי אינו זוכר את „מוטל הרב"? לא הרב ר' מוטיל, לא הגאון ר' מוטיל, ולא רשכב־ה"ג, אלא סתם „מוטיל הרב"; זה שמו וזהו תארו. זהו התואר ההולם באמת את מוטיל הרב. איש שמתחתיו צמח, איש שבכוחו ובשקידתו בתורה כבש את מקומו בקהילתו ובציבור בכלל. אין כל ספק שבידיעותיו הרחבות ובמידותיו הת־רומיות היה יכול לתפוש מקום חשוב באחת הע־רים הגדולות. אך מוטיל הרב שלנו לא רדף אחרי הכבוד וחביבה היתה עליו אלכסנדריה השקטה והשלוה, הנותנת לו לקיים „והגית בה יומם ולילה" יותר מעיר גדולה אחרת „המקברת" את הרבנים מבלי לתת להם אפשרות לעסיק בתורה. ומוטיל הרב בלי תלמוד תורה אין זה בגדר המציאות. הנה אני רואה אותו, בעיני־רוחי, יושב בביהמ"ד, בפינה מזרחית־דרומית, מקום הרב מדורי־דורות, ועוסק בתורה מהשכמת הבו־קר. זכורני, מדי פעם כשהייתי סר אל ביהמ"ד הישן בשעות־הצהרים, כשביהמ"ד היה ריק, ומו־צא את מוטיל הרב יושב בפינתו ולומד בניגונו — היתה תמיד עולה על לבי האגדה על ר' יוסי שנכנס לחורבה אחת בירושלים והיה שומע קול כיונה מנהמת וכו' וכו'. הנה היא „היונה המנ־המת" — אמרתי לעצמי.

לאחר פטירתו של מוטיל הרב ז"ל קיבל עליו בנו משה'לה את „גזר־הדין", — אם בשל בעלי־הבתים או בשל מצב המשפחה — לשבת על כסא־הרבנות. אמרתי „קיבל את גזר־הדין' כי לאמתו־של־דבר לא נמשך לבו אחר הרבנות. ומשה'לה זה (עכשיו הוא בארץ), הריהו גם בעל־השכלה, והכל, לרבות הקנאים ביותר, אה־בוהו וכיבדוהו מאוד, כי ידעו ש„ברא כרעא דאבוהו", ומעלה יתרה לו שיודע גם „חכמות חיצוניות".

וסתם יהודים מופלגי־תורה, חסידים ואנשי־מעשה — מי ימנה אותם ומי יספרם?

הנה ר' חיים־יוסיל. יהודי בעל צורה, למדן מופלג, מוכתר בנימוסין ובקי בהויות העולם. וכשפתח ר' משה'לה לנדא מברודי, סוחר בקפה, סניף ברובנה — לא מצא מנהל לסניפו זה לא בברודי ולא ברובנה, אלא באלכסנדריה הזעירה, ודוקא את ר' חיים־יוסיל.

והרי ברל'ה סופר־סת"ם. יהודי שכולו רוחניות, כולו קודש, מרחף תמיד בעולמות העליונים, דו־מה למלאך שכולו אש־קודש, תורה ותפילה יומם ולילה, ואפילו בשעה שהוא עוסק בחיי שעה אינו מסיח דעתו מחיי־עולם. בעבודתו, שכל עצ־מה אינה אלא עבודת־קודש, הוא מוסיף קדושה על קדושתה. לפני כתיבת שם „הויה" הולך ברל'ה וטובל כמה טבילות ב„מקוה". לנו, בני־דורנו, יהיה ברל'ה קצת מוזר בחיצוניותו; בפאותיו הארוכות, בזקנו המדובלל, שלא טעם מעולם טעם מסרק, וכל מנהגיו והלי־כותיו היו מעוררים בעינינו, בימי נעורינו, צחוק ולגלוג. בכל־זאת ידענו לרוחו וראינו בו אדם שאינו דואג דאגת־עצמו, ובעיקר הוא דואג לע־ניים הסובלים מחסור, לילדים הגדלים ללא תורה; ולמען אלה עשה ופעל.

יום ששי בשבת — כולו קודש הוא לו לילדי העניים. מן הבוקר עד זמן קבלת־שבת מחזר ברל'ה על כל בתי העיירה ומאסף נדבות לת"ת, בו לומדים ילדי־העניים.

חורף, הקור הולך וגובר, סופות־שלג משתול־לות בחוץ, וברל'ה, מכורבל בגלימתו הבלה, הו־לך וצועד צעדים פזיזים וממלא שליחותו בלי פנות ימינה ושמאלה. סתיו. גשמי־זעף ורוחות קרות מטפחים על הפנים וחודרים עד לעצמות; הרפש מגיע עד הברכים — וברל'ה אינו עוזב את המערכה, מדשדש במגפיו הקרועים והפתו־חים ולקול חריקתם הוא פוסע פסיעות גסות ומאסף נדבות שוב בשביל הת"ת של ילדי־העניים.

והנה יוסיל הנגר. נגר ולמדן, צדיק וישר, תמים עם אלוהים ואנשים. בהשכמת הבוקר בע־בור איש על ביהמ"ד הישן ובשמעו קול איש הוגה־נכאים, לומד גמרא - וידע האיש שזהו יוסיל הנגר הלומד דף יומו. אחר תפילה־בצי־בור הולך יוסיל וחוזר לביתו ועוסק במלאכתו, מלאכת הנגרות, בשלימות ובנאמנות גמורה. האכרים שבסביבה, כשיש להם עבודה בנגרות הרי הם פונים רק אל יוסיל.

והנה ר' יעקלה החזן בביהמ"ד הישן והסופר־סת"ם. יהודי גוץ אך יפה ומהודר, זקנו מסורק, בגדיו נקיים, נעליו מצוחצחות וקולו מתוק ונעים, בא לאלכסנדריה. מאין? ולאן? — מאי נפקא מינה! — התפלל היהודי הגוץ הזה שבת אחת

הנעים זמירות ושבה את לב הקהל בתפילותיו הנאות ובמנגינותיו הנעימות וכך נתקבל בהסכם הכל לחזן בביהמ"ד הישן. ר' יענקלה היה גם סופר־סת"ם, סופר־אמן. אם יש עבודה שבקדושה, כתיבת ספר־תורה, תפילין ומזוזות — מוטב, ואם אין — גם אז אין ר' יענקלה יושב בחיבוק־ידים. יש ב"ה מה לעשות ולו רק הכוחות יספיקו. בימים אלה היה עוסק באמנות. ואמנותו של ר' יענקלה ענפה היא ורבגונית. הנה הוא יושב וכותב, דוקא בימי־הקיץ, מגילה, והמגילה — מלאכת־מחשבת היא. מנורות־החנוכה שלו, הע־שויות כולן זכוכית, קנו להן שם בכל המקומות. הנה פתאום בא פריץ אחד והזמין אצלו עבודה משונה. רוצה הוא, פריץ זה, שיכתוב לו על קליפת ביצה איזו טופס בלועזית, וזה נחוץ לו לחגיגת יובלו. ר' יענקלה מתקשה קצת, אבל הוא מתגבר, והדבר יוצא מתוקן ומשוכלל על צד היותר טוב. ויש שר' יענקלה מוצא לו עבודה מיוחדת במינה. לוקח עדשה וכותב עליה את „שיר המעלות בשוב ד' את שיבת ציון היינו כחולמים", מהחל ועד כלה. או לוקח גרגיר חטה וכותב עליו את שמות שבעת המינים שנשתבחה בהן א"י. הלא ציוני הוא, את כל הפסוק „ארץ חטה ושעורה, גפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש." פגשתיו כאן בארץ. מה שלומך ר' יענקלה? — ברוך השם! לאחר ימים מועטים נודע לי שמת מתוך התקפת־הלב. יהי זכרו ברוך!

גם להגן על כבוד עמנו יודעים בני אלכסנדריה. ולא רק יחידים, אלא הכל, זקן ונער. אנשים, נשים וטף.

ומן הסביבה הזאת, התורנית — אל הסביבה האחרת, חוגי „המשכילים". ההשכלה שפרצה לה דרך מגליציה וחדרה לרוסיה, באה תחילה לכר־כים הגדולים ומשם חדרה לערי־השדה בצעדים אטיים ביותר. וראה זה פלא! העיירה הנדחת, השוכנת בין ווהלין ופולסיה, אלכסנדריה, היתה כמעט הראשונה שפקחה עיניה ולבה זע לקראת ההשכלה. היא היתה הראשונה שהתרפקה עליה בכל חום־אהבתה.

כל עריה הגדולות של ווהלין שקועות היו ראשן ורובן בעסקים ומסחרים, ואלכסנדריה הקטנטונת והפעוטה מואסת בבצע כסף ובוחרת בהשכלה, ללמוד חכמה ודעת ולהבין כל דבר.

לפתע פתאום הופיעו על במת אלכסנדריה אנשים צעירים שלבם מלא אש־אהבה לחכמה ומדע. קוראים הם ב„ספרים חיצונים" ורוחם שואפת אל על. עומדים בקשרים עם המש־כילים הגדולים שבפטרבורג, המטרופולין, מקב־לים משם מחברת „מפיצי השכלה" ארגזים מל־אים ספרים חיצוניים ועושים לילות כימים, קור־אים ו„מתמשכלים". שלום עליכם אף הוא הכיר לטובה את המשכילים באלכסנדריה ושלח להם מקיוב ממיטב יצירותיו. הם עומדים במגע אישי עם המשורר הזקן א. ב. גוטלובר, שבא לגור ברובנה, בה־בשעה שרובנה עצמה אפילו לא ידעה שמשורר זקן זה גר בתוכה. בקיצור, המש־כילים באלכסנדריה חותרים לאיזו מטרה והכל בחשאי־חשאין. בעלית־הגג של ביהמ"ד הישן יושבים הם וקוראים את „אהבת ציון" למאפו, את מאמריו של לילינבלום ואת ה„מפתח" של שצקיס, מעיינים ב„מורה נבוכים" של הרמב"ם ו„מורה נבוכי הזמן" של קרוכמל. כל אותם הס־פרים המנודים והמוחרמים ע"י החסידים והק־נאים, נמצאים בידיהם והם שקועים בהם בכל חום־נפשם.

וכשאני מעלה על זכרוני את המשכילים שב־אלכסנדריה הרי הם עולים לפני זוגות־זוגות, דוגמת „הזוגות" של התנאים הראשונים: יהושע בן פרחיה — ונתאי הארבלי, יהודה בן טבאי — ושמעון בן שטח, שמעיה — ואבטליון, הלל — ושמאי, וכיו"ב. בדומה לאלה היו זוגות המשכי־לים, כגון: יצחק ליזאק — ובריל הוניג, וולף גולדארבטר — ומשה גוטליב, ליבוש קרמר — ויעקב־מרדכי מלמד (היגר לאמריקה והוציא שם עתון באידיש ושמו אז וולפסזון ע"ש אביו), חיים־ניסן זקס (עכשיו רב באמריקה) — ואלי־מלך בליי, דוד קפלן — ונתן רוס, ועוד ועוד.

הספריה שנוסדה בידי המשכילים הללו שימ־שה מוסד חינוכי וגורם חשוב להפצת הלשון העברית באלכסנדריה ימים רבים אח"כ.

השנאה ליהודים שגברה אחר־כך ואתה פוגרו־מים ביהודים, פקחו את עיניהם של המשכילים לראות ולהבין שלא מן ההשכלה יושע עם ישראל אלא מהתעוררות פנימית ושיבה אל א"י ותרבות ישראל. אז התעוררה תנועת „ישוב א"י". ושוב בולטת אלכסנדריה בתוך התנועה. אותם משכי־לים שהתלהבו קודם לכן מן ההשכלה, נוכחו לדעת שאין תקומה לעם ישראל אלא בארצו ותחית תרבותו, והפנו את זרם מרצם והתלהבותם לטובת אידיאל התחיה. ושנים מהם, א. בליי וח. נ. זקס, ונספח עליהם המורה נ. זיגלבוים, עמדו ופתחו באלכסנדריה „חדר מתוקן" שאנשי העיירה קראוהו בשם „בית־ספר עברי" והתחילו ללמד „עברית בעברית".

השפעת ביה"ס היתה גדולה לא רק על היל־דים הרכים, אלא גם על המבוגרים. השירים ששרו הילדים בביה"ס נפוצו חיש מהר בכל העי־ירה והלשון נשמעה בכל מקום. החסידים והק־נאים רוטנים ורוגנים, אך אין שומע להם. ומס־ביב לביה"ס התרכזו כל הכוחות החיוניים שבע־יירה ונוסדה אגודה ליישוב א"י. נמכרו שקלים והתענינו בכל המתרחש בא"י. בערב יוה"כ הע־מידו קערות לשם איסוף כסף ליישוב א"י, על אף התנגדותם של „שונאי־ציון". בשמחת תורה ערכו „מנין" ונדרו לטובת א"י, ואח"כ משהופיע יוצר התנועה הציונית, הד"ר הרצל, נעשו כולם,

כמובן, ציונים מדיניים ועמדו בקשרים עם המוס־דות הציוניים בכרכים הגדולים. ואותו „מטיף" אנטי ציוני, כהן הידוע, שנשלח מטעם „הלשכה השחורה", כשבא לאלכסנדריה להטיף נגד ציון — לא זכה להשמיע אמרותיו מעל הבמה של ביהמ"ד הישן. שקל למטרפסיה וברח משם בלילה.

בסוף המלחמה הקודמת בא צעיר אחד מחיל־האוסטרים ושמו שמואל רוזנהק. והצעיר ציוני נלהב ורב־פעלים. הוא חידש את ביה"ס והרחיבו, ובהשפעתו מסרה האשה צביה שניידר את ביתה מתנה עולמית לביה"ס. הלה גם ארגן את הנוער וחינכו לעבודה גופנית. חכרו שטח אדמה באחד הכפרים ליד העיירה וכל ה„חלוצים" עבדו שם את האדמה. אותו רוזנהק עמד גם בראש ההגנה והיה הרוח־החיה בכל המפעלים בעיירה.

חדורים הם אנשי אלכסנדריה אהבה וכבוד לאומי ונכונים למסור נפשם על קידוש העם.

*) היה מעשה לפני חמישים שנה ויותר. כש־סללו את מסילת־הברזל הפוליסית באו לעיירתנו כמה מאות „קאצאפים" בעגלותיהם וסוסיהם וחנו כולם ביער, הסמוך אל העיירה. ה„קאצאפים" הללו הפילו חתיתם על יושבי העיירה. הפריחו שמועות, כאלו יש בדעתם לעשות פוגרום בע־יירה. מובן שכל תושבי העיירה היו מודאגים, אבל לא מורך־לב ולא בהלה תקפום. הם ידעו מה שלפניהם והתכוננו בחשאי ליום המר וה־נמהר. הכינו כל מיני מכשירים להדוף את האויב המתקיף.

בראשון בשבת, יום המנוחה לנוצרים, התאספו כל „הקאצאפים" אל ה„אַראַנדה" (בית־מרזח) ואכלו ושתו וכטוב לבם ביין קראו: „הבה נשחק קצת באלכסנדריה!" הפשילו שרווליהם ובצרי־חות ובשריקות פראיות התפרצו החוצה והתחילו להשתולל. הפכו את הדוכנים של התגרניות, המוכרות כל מיני פירות ומאפה תנור, התגרו בכל עובר ושב, אך היהודים הבליגו ולא רצו לתת להם אמתלה למעשי־הפשע. אולם ברגע שראו שחוצפת „הקאצאפים" עברה כבר כל גבול ואי־אפשר היה לשאת עוד, קמו הכל כאיש אחד ויצאו אל המערכה. הכל היו מזוינים. זה באלה וזה בקרדום; זה במפץ וזה בגרזן, והכל יחדיו המטירו על ראשי־הפורעים מכות נמרצות ומהלומות־מחץ, עד שהפורעים „הגבורים" נחלו תבוסה שלמה ונסו מנוסת־בהלה אל ארבע רוחות השמים. מוכים ופצועים התחבאו ביער מגוריהם, וימים רבים לא ראו את פניהם בעיר. הם טעמו את טעם האַלות של יהודי אלכסנדריה ולא העיזו להתחצף עוד; ולא עוד אלא שמאז התחילו לנהוג כבוד ודרך־ארץ ביהודי אלכסנדריה.

ב. אלימלך

*) לפי ששמעתי מפיו של איסר בליי.

ביסטריץ'

ביסטריץ — כפר גדול כ־10 ויורסטות, מ־לודביפול על הנהר סלוץ'. מספר תושביו היה בשנת 1900 כשלשת אלפים נפש, אכרים רוסים. בכפר זה גרו אז כחמשים משפחות יהודיות, אח־דות מהן עסקו במלאכה ורובן התפרנסו מרוכ־לות בכפר ובסביבה. ר' שלמה פיגנהולץ עסק בסחר יערות ובמשלוח קורות־עצים דרך הנהר סלוץ'. בביתו, הגדול והעשיר שבכפר, היו מת־רכזים הסוחרים והפקידים של היערות, ומר פי־גנהולץ היה מאכסנם ומאכילם ללא תשלום. בימי חג ומועד היו מתפללים בכפר „במנין" והיתה הרגשה של קהלה יהודית קטנה בין גויים. בכלל היתה תנועה תמידית בכפר.

מעבר השני של הסלוץ' — במרחק שתי וירס־טות מביסטריץ' — נמצא נמל קטן, בילוברז'יה ששימש למשלוח עצים בנהר. שם עמד בית אחד של ר' דן הוכברג, שעבד בפקידות אצל סוחרי היערות הסמוכים ואצלו היו מתאכסנים כ־50 פועלים יהודים שעבדו בחורף בקשירת רפסודות והכנתן על הקרח ליצוא בנהר. עבודת המשלוח התרכזה שם וביתו של דן הוכברג היה הומה כל היום ממאות הפועלים והעגלונים שהיו עסו־קים במקום.

מבית הוכברג בבילוברז'יה היו הולכים בימי חג לתפילה לביסטריץ', וכשהגיעו ימי ה„סליחות" — היו הולכים גם בלילות. על פני הסלוץ' היו עוברים ב„פארום" (מעברות, רפסודה גדולה ש־נמשכה בחבל מחוף אחד של הנהר למשנהו).

בביתו של דן הוכברג גרו בני אלמנתו של בן־ציון גם (שנישאה לו לאשה) ומכיון שהמקום נחשב מחוץ לתחום המושב — לא היתה להם זכות־ישיבה בו. ופעם קרה שהאורידניק (נציג השלטון) הטיח בבית הוכברג דברים נגד יהודים וכותב הטורים, שהיה אז בן 13, הגיב על כך במלה חריפה. כעס האורידניק ורצה לאסרו ול־גרשו מהמקום — כי „אין לך זכות לגור כאן", אמר. רק אחרי בקשות ומתנות עלה הדבר ל־פייסו — וחמתו שככה.

קלמן גם

אודים

על מז'יריץ' שנחרבה

(דברים שנשמעו באסיפת־האזכרה ליהודי מז'יריץ' בחוה"מ סוכות תש"ו בת"א)

ישראל סיצ'ר:

עיירתנו מז'יריץ' שימשה במשך שנים רבות מרכז לחסידות בווהלין ובפודוליה, בה קבעו את מושבם ר' דב־בער הנודע בשם „המגיד ממז'יריץ', ר' נחום קוסובר וצדיקים אחרים. עתיקה היא העיירה ועל כך מעידות מצבות עתיקות מלפני 500 שנה, שנשתמרו בבית־העלמין הישן עד למלחמה האחרונה. שם נמצאו אהלי כמה צדיקים — של ר' זוסיה מאניפולי, ואחרים.

בדור האחרון היתה מז'יריץ' עיירה ציונית. כבר ב־1920 התארגנו בה „צעירי ציון" ועד מהרה עלו הראשונים מבני העיירה ארצה. בשנת 1922 התארגן „החלוץ" ואחריו קמו תנועות־הנוער החלוציות: „השומר הצעיר", „החלוץ הצעיר", „גורדוניה", „פרייהייט". רוב יהודי העיירה היו חדורי הכרה ודאגו לחינוך בניהם ברוח הציונות, מאות ילדים מילאו את כיתות ביה"ס „תרבות" והשפה העברית הושלטה בבית וברחוב. עשרות מבני־הנוער קיבלו הכשרה חלוצית וזכו לעלות. כל נשף־פרידה לעולה היה חג גדול בעיירה, והעמיק את ההכרה בהכרח להחלץ מחיי הגלות ובצורך לעבור לחיים חדשים במולדת.

וכמה נלהבים ומסורים לציונות היו יחידים ומשפחות שלמות בעיירה! מי לא יזכור את הבית הציוני של משפחת רוטלמן, את חיים רוטלמן שליח־הצבור והעסקן, את אפרים זילבר־שטיין ובניו, שהיו מטובי ופעילי הציונים במקום, את שמחה רבין שגידל דור לאומי, ושאר עסקנינו?! כולם נטבחו עם קהל עדת מז'יריץ', עם תינוקות של בית־רבן — חניכי בית־הספר העברי „אור תורה" וה„חדרים" ועברו מן העולם. אויה לנו כי נתיתמנו! אויה לנו כי שכלנו!

יעקב פיקסמן:

בגורלי נפל להיות האחרון שראה את בני קהילתנו מז'יריץ' בחיים. היה זה בימי הכיבוש הרוסי בראשית המלחמה. הרגשת סכנה ליותה כל יהודי, אבל איש לא פילל לסוף מר ונמהר כזה. פליטים רבים התרכזו בעיירה והאוכלוסיה היהודית הוכפלה. בני מז'יריץ', הידועים מאז ומתמיד כנדיבי־לב, חילקו את לחמם עם הפליטים־הגולים ונתנו להם מחסה וסעד. לא ארכו הימים והרוסים נסוגו ואתם כמה מהנוער המקומי ובמקומם באו הכובשים הצוררים הגרמנים, ששפכו את שלטונם הארסי, השמידו וטאטאו את בני העיירה והחריבוה על היסוד. אנו, השרידים המעטים שנשארנו לפליטה מקהלת מז'יריץ' נשמור את זכר הקרבנות הטהורים.

שרגא זבדי:

דמותם של בני עיירתנו מז'יריץ' ניצבת לפנינו ואנו מרגישים את גודל הטרגדיה האיומה

הלווית שושנה גרמן, קרבן האנטישמיות הפולנית

שעברה עליהם. בפעולות עזרה הדדית וסיוע לנצרכים ובשטחים אחרים היתה יהדות מז׳יריץ׳ מאוחדת ומלוכדת תמיד, מוסדותיה שימשו דוגמא לעיירות הסביבה. כמה מהחנונים ובעלי־המלאכה נהנו מקופת גמילות־חסדים, שבראשה עמד משה זילברשטיין? ומה רבו מעשי־הצדקה של העסקן יצחק אהרן גיפשטיין! ופעולותיו של אריה צנטר בלינת־הצדק ובחברא־קדישא, וערנותו של דוד המלמד, ומעשיה של הגב׳ איטה גורנשטיין בשדה התרבות! ולבסוף — משפחת לוי קמיניק הציונית וביתה העברי, והאחים הומברג בפעולתם למען הקרנות, ביה״ס והספריה! נזכור את צבי זוליר, משפחת ויסברג, צבי שטרנשיס, חיים גלזר וכל שאר העסקנים שהיו מסורים לרעיון התחיה הישראלית.

מרדכי מצמן:

על משואות עיירתנו הקטנה והרחוקה עדיין מרחפת רוח־החזון של בניה שנעקרו בידי טמאים. אנו זוכרים את מז׳יריץ׳ על ההוד היהודי המסורתי שמילא את בתי־תפילותיה ומשכנותיה.

עולה בזכרון המקרה שקרה ב־1932, כשחייל שכור פולני הרג ביריה את החברה שושנה גרמן, קרבן האנטישמיות בימי שלטון הפולנים. הנוער הציוני החליט אחרי המקרה הזה להגביר את המאמצים לעליה לא״י, כמה עז ותקיף היה הנוער של העיירה אז?! ומה רבה היתה מלחמתו עם הדור הישן להפצת הקופסה הכחולה בכל בית ולתחית השפה העברית, שנעשתה למדוברת בעיירה! זכורות האסיפות של הנוער בעמק המלבנה, מקום שם חלמנו והכשרנו את עצמנו לחיים במולדת. ותהלוכות תלמידי בית־הספר המסורתיות בל״ג בעומר! כמה יבכה הלב למחשבה שרוב־רובו של נוער זה איננו יותר בחיים ומצא את סופו המר בין כל יהודי העיירה שהוצאו להורג בשבועות תש״ב ובסוכות תש״ג במספר 3000 נפש בערך.

כפי שמוסרים, נשארו כעשרים יהודים במז׳יריץ׳, שניצלו בנס. רק מעטים הצליחו להימלט לרוסיה... אוי לנו מה שעלה לנו!

מז׳יריץ׳, עיירה קטנה ששכנה בין קוריץ ורובנה, במרחק של 14 ק״מ מהראשונה וכ־40 ק״מ מן השניה. אוכלוסיתה היתה לפני המלחמה האחרונה קרוב ל־1000 משפחות, וכמחציתה היו יהודים, שעסקו במסחר זעיר ובמלאכות שונות. בשנים האחרונות התפתחה העיירה אולם הפולנים ששלטו בה משנת 1920 נישלו יהודים מפרנסותיהם, וזה גרם ליציאת הנוער מהעיירה. *)

כעת עומדת מז׳יריץ׳ אבלה ושוממה מאין יהודיה שנפלו שדודים לפני הגרמנים הטמאים.

*) פרק מיוחד לתולדות העיירה וחיי היהודים בה — יבוא.

המלביה״ד מרדכי מצמן

סופה המר של לוצק

עם התקרבות הגרמנים ללוצק ב־1941 הופצץ הפרבר ווילקי ונחרב. הבהלה היתה גדולה ויהודים ברחו מהעיר עם נסיגת הצבא האדום. כעבור כמה ימים — אספו הגרמנים כחמשת אלפים יהודים, ציוו עליהם לקחת אתם צידה ליומים והובילום לכיוון בלתי־ידוע. ואם למשפחותיהם לא נודע דבר על גורלם — הרי עכשיו ידועה אחריתם המרה.

באותו קיץ (1941) רוכזו יהודי לוצק בגיטו בקרסנה. קדם לכך צו השלטון המחייב את כל היהודים להתאסף ב„שול־גאס״, וכל מי שהשתמט ממלוי הפקודה נהרג ע״י האוקראינים, שציפו לשוד ולביזה. אחרי שלשה חדשים הוצאו היהודים מקרסנה לגיטו גדול יותר. הם נתבעו להכניס כספים ודברי־ערך אחרים (קונטריבוציות) לכובשים. התנאים שם היו קשים ביותר: מחלות, מחסור בעצי־הסקה, ומנת הלחם הזעומה — 100־150 גרם לנפש ליום, לא הספיקה כלל, ועל הכל התעללות גסה... ההתמרמרות והפחד עוררו את הכלואים בגיטו להתקוממות נגד הנאצים והם הראו התנגדות לכובשים ואף הכו בזקיפיהם, אולם הוכנעו בכוח הנשק של הנאצים ועוזריהם. היו מעטים שהצליחו להתחמק מהגיטו. אולם לא כולם נשארו בחיים.

ארבע שחיטות היו בלוצק בשנת 1942: הראשונה ב־20 לאוגוסט, השניה ב־3 לספטמבר, השלישית ב־14 לספטמבר והרביעית ב־12 לדצמבר. בטבח האחרון הוצאו להורג בעלי־המקצוע שהועסקו כל הזמן על־ידי הכובשים, ומאחר שהללו מלאו את צרכי משעבדיהם ולא ראו צורך בהם — גם דינם היה להשמדה.

כלודמיר, כרובנה וישובי יהודים אחרים בחבל, כן גם לוצק היהודית נחרבה, נשדדה ונתרוקנה מיהודיה.

יזכרו לטובה יחידים — לא־יהודים בעיר ובסביבתה (צ׳כים בעיקר) שהצילו בחרוף נפש כמה יהודים ועמדו להם בעת צרתם.

השמדת היהודים ברובנה

ההשמדה של יהודי רובנה היתה מיוחדת במינה. העיר שימשה מרכז נאצי לחבל, בה הוקמו מחדסות־כיבוש ובה ישב הצורר ד״ר טוך שניהל את הפעולה הנאצית, והעו״ד האוקראיני — וולאסי סימצ׳וק, שונא ישראל מובהק שהסית קשה נגד היהודים תוך פעולתו למען הקמת אוקראינה עצמאית לאומית. עתונו של סימצ׳וק היה ראוי לעמוד בשורה אחת עם ה„שטירמר״ בגרמניה. אגב הוציאו שטדי כסף אוקראינים, ארגנו חבורות אוקראינים למטרות לאומיות שעסקו בשוד ובפרעות ביהודים. וכך נעשתה מלאכתם של

הנאצים בעזרת אוקראינים.

לפי הוראות הגרמנים הוקם „יודענראט" והוטלו עליו גזרות ופקודות כאחת. רבה היתה ההתעללות ביהודים. היו סחיטות כספים, תכשיטים, בגדים, נעלים וכד'. ואם־כי הדכוי היה חזק, בכל־זאת לא ציפו היהודים את אחריתם המרה שמינו להם הנאצים — הרוצחים ברצח המוני של כל העדה בת עשרות אלפים נפש, וזאת אחרי שמצצו ממנה כמעט הכל, ניצלוה ורושׁשׁוה עד היסוד. הם — התמימים מלומדי־הנסיון נטו להאמין כי יעברו ימי הזעם, אך תקותם היתה תקות שוא.

העיר סבלה הרבה בשעת העברתה מהרוסים לגרמנים ונזקיה היו גדולים. היו יהודים שהלכו אחרי הצבא האדום, או שניסו לברוח מהעיר אחרי כיבושה, והם שנישארו בחיים. לעומת זאת נמצאו בעיר פליטים ממקומות אחרים.

כשרוכזו היהודים בגיטו — בזזו האוקראינים ואתם גם פולנים אשר מצאו בבתי היהודים ובחנויותיהם החריבו את מוסדותיהם, כי אם דם יהודים הפקר — לא כל שכן רכושם. ולא קמה ביהודים רוח להראות התנגדות, להגיב או להתנגד. הדכאון היה גדול והסבל ללא נשוא.

במרמה הוכנסו יהודי רובנה על טפס לגיטו בביאלה ובמרמה הוצאו מהגיטו והובלו לטבח בחורשת האורנים שבכניסה לעיר, מקום נצבים קברות־האחים שבלעו כ־שבעה־עשר וחצי אלף נפש מישראל, מלבד אלה שנפלו בהשמדה השניה.

באכזריות שפלה שאין לתארה בוצע הטבח ברגלם הגסה ובנשקם הטמא של קלגסי הגרמנים מפלוגות הימלר ובעזרת השכנים האוקראינים לעיני השמש, וכך בא הקץ לרובנה, עיר ואם בישראל.

חורבן קובל

לפני כניסת הגרמנים בשנת 1941 לקובל — עזבוה יהודים רבים ונדדו לפנים רוסיה. זכתה העיר לקומנדנט גרמני שלא הראה יחס רע מיוחד ליהודים, והם התעו את נפשם להאמין שאליהם לא תגיע הרעה, הרי בלוצק וברובנה נערך טבח רב ביהודים ואין קץ להתעללות הנאצים באוכלוסיה היהודית במקומות אחרים, ובקובל לא נגעו לרע ביהודים; ואם כן למה לקנא באלה שברחו וסובלים בנכר כפליטים.

אולם לא ארכו הימים והגיע תורה של קובל היהודית לשתות מכוס התרעלה של הנאצים. פתאום ריכזו את היהודים במקום אחד והחזיקום תחת משמר. אז נוכחו האומללים בטעותם וכמה מהם ניסו להסתלק. מי שהצליח לברוח ניצל, (אחד הנשארים בחיים התחמק מהעיר ע"י שחיה בנהר עד שהגיע ליער קרוב לעיר). על התנגדות לא היה לחשוב. הם הובלו למחרת תחת משמר חזק אל הבורות שנחפרו בשבילם בלילה ההוא ע"י אוקראינים. במרחק חמשת קילומטרים מהעיר, בדרך העולה לכפר ברנה. ובעמדם ליד הבורות, נצטוו לפשוט את הבגדים מעליהם, נורו במקום ונפלו ישר לתוך הבורות פצועים ומתים יחד. מספר הקבורים בבורות בהשמדה זו נאמד ביותר משבעה־עשר אלף. כעבור כמה חדשים הושמדה שארית הפליטה, בערך שלשת אלפים נפש ע"פ השיטה הנאצית המקובלת. עמדו לשרותם של הרוצחים אוקראינים שהצטיינו באכזריותם לגבי היהודים.

הפרטיזן דוד"יה רוזנבלט שעבר את קובל, מסר בהגיעו לא"י, כי פלוגתו לא מצאה יהודים בקובל. (הם הושמדו ברובם הגדול ומעטים מהם ברחו). הוא שמע פרטים על שתי ההשמדות של יהודים שהיו בעיר ועל השתתפות האוקראינים בהריגה ובגזלה וביקר את מקום קברי־האחים בקרבת הכפר ברנה.

אגב חיפוש אחרי יהודים סר לבתי כנסיות העומדים בחורבנם, ובאחד מהם מצא כתובות על הקירות בדם הקוראות לנקום, את דמם וכבוד האומה. לדבריו גברה השנאה ליהודים מצד האוכלוסיה המקומית אחרי המלחמה, וזה אחרי שירשה את שכניה היהודים. זרע הנאצים נבט ומכה שרשים.

הצעיר הקולאי פ. פנטורין ששירת בצבא האדום — חזר לקובל אחרי שנפצע ושוחרר. הוא הגיע למשרה חשובה ודאג לגדור את קברי־האחים למען לא ידרכו עליהם מתוך הפקרות.

אחת הניצולות, יפה גרבר, שעברה את קובל מתארת את העיר בחורבנה:

...הרכבת נעצרה בתחנת קובל ולעינינו קובל העיר, קהילת ישראל החרבה...

משהו דוחף אותי לצאת מן הרכבת ולהסתובב בעיר. אולי אמצא זכר לחיים שעברו. אני עוברת על פני הגשר ההרוס. מתחתיו מפכים לתומם מי הנהר, כאילו לא נשפך בו דם יהודים. אני מתקרבת לבנין שבחלונותיו קבוע „מגנדוד". זהו בית־הכנסת שעליו מדברים אנשים בפחד, כי היה לפנים קדוש וטהור — ועתה הוא נטמא וחולל. בקרבת מקום נמצא השוק הנוצרי וכל הזוהמה משם מובאה הנה, לבית הכנסת העזוב. על הקירות בולטות הכתובות לאלפים, אשר רשמו יהודים ברגעי חייהם האחרונים, תכנן הוא אחד: נקמה, נקמה!... על כותל המזרח נרשם בכתב יד יפה: „בת עשרים הנני. הוי, מה יפה העולם מסביב... למה יורידוני לטמיון, עת כל ישותי משועת לחיים?, האמנם רגעי האחרונים הגיעו? נקמה! נקום קום כל אשר יקרא את משאלתי האחרונה!..."

חתומה — רוזה פרידמן

...ושוב נושאת אותי הרכבת על פני תחנות ווהלין הריקות מיהודים כי הושמדו... ואני נזכרת בימים עברו, עת חזרתי הביתה מאי־שם. בבית חכו לי אמא, אבא, אחים ואחיות בזרועות פתוחות, בנשיקות ובפינוקים... והנה שוב אותה הדרך, והפעם אין הבדל היכן תעצר הרכבת וכמה זמן תמשך הנסיעה. איש אינו מחכה לי, ובית אין, אין.

הטבח בלודמיר

הפליט אליעזר גיטקלינג מודיע מאיטליה:

הגבול שבין הגרמנים והרוסים היה באוסטילוג, ש־ע"י בוג, ולודמיר היתה הקרבן הראשון לעריצות הגרמנים. בבוקר 22.6.41 ניתכו הפצצות של הארטי־לריה הגרמנית על רובעי היהודים, ויפלו ביום ההוא במקום אחד 140 איש ובתוכם משפחת קימל, הורי, המשפחות ביכלר וקאלב ואשת יקותיאל גולדברג עם בתה, במקום שני נפלו 300 איש וביניהם המשפחות בוקסר, טוכשנידר, בירמן, דרל־טרופס ואחרות. למ־חרת התחלת המלחמה באו הגרמנים העירה והוציאו הרבה יהודים מן הבתים והרגום. בתוכם נפלה כל משפחת שמוקלר וחלק ממשפחת רויטנשטיין. מיד אר־גנו בלודמיר „יודענראט" בהנהלת הרב מורגנשטרן ואחריו העו"ד ווייל ר ושמחה'לה בארגמן. כן ארגנו מבין היהודים שוטרים בראשות ברגמן (מחברי השומר הצעיר). בעזרתם התחילו לגייס יהודים לעבודת פרך, בורך הוכו מכות רצח ולעתים עד מות. בין היהודים שעונו עד מות בשעת העבודה היה הציוני דוד בוק־סר, אשר צווה לשיר „פאר מיר ביזטו שיין". המלים האחרונות שלו היו: „שמע ישראל! נקמו את נקמת דמנו"... ובעודו חי נזרק לבור־קבר וכוסה בעפר.

ה„יודענראט" השתדל במיטב יכולתו להציל את הקבוץ היהודי, ואמנם הפוגרום בלודמיר היה האחרון אחרי רובנה, לוצק, קובל, לובומיל, דובנה, קאמין־קשירסק. אך מה שנוגע לשוטרים היהודיים — אין להגיד לשבחם דבר.

ביולי 1941 התחילו הגרמנים לתפוש יהודים בר־חובות והובילום אל בית הסוהר הגדול להשמדה. משפחות הקרבנות האמינו שנלקחו רק לעבודה ועוד ישובו הביתה. כך נתפשו ביולי 1000 יהודים, באוגוסט — 600 ובספטמבר (יום־כפור) הובלו לטבח החטופים האחרונים, כשהם מלווים בשירת הרוצחים הידועה לשמצה „ווען דאס יודען בלוט פון מעסער שפריצט".

אחרי פעולות אלה מוינו שרידי היהודים למקצועו־תיהם אנשים כגון: מורים, מנהלי חשבונות ועו"ד הושמדו, ואת השאר כלאו בגיטו עם „יודענראט" חדש ושוטרים יהודיים. קיום הגיטו התחיל ביום 1.5.1942 ונמשך עד 1.9.42. בתחילה היו סחיטות כסף וחפצי־ערך ותתעללות בקנה מדה קטן. אך לבסוף חפרו שלשה קברים בפיטידנה, 7 קל"מ מלודמיר, והתחילה ה„אקציה" האיומה של ההשמדה, שנמשכה 15 יום.

הקדושים הלכו למות בשירת „התקוה" ובהכרזות „עם ישראל חי", „שמע ישראל" וקריאות נקמה. שלשה קברות־אחים נכרו בפיטידנה — הראשון, — 30 מטר ארכו, 28 מטר רחבו ו־4 מטר עמקו, ובו 10 אלפים קדושים; השני — 11×9 ועומקו 4½ מטר ובו 5 אלפים קדושים; השלישי 9×8 מטר ועומקו 3½ מטר ובו 4 אלפים קדושים.

הקדושים היקרים שלנו אינם חיים יותר, אך חיות הצעקות שלהם וקריאות הנקם שלהם. לא אנחנו נשכחם ולא הדורות הבאים. לא נשכח את הנשים הגרמניות הארורות אשר באו ללודמיר בכדי להשתתף בהמשדת היהודים. הנחשים האלה לקחו את ילדי היהודים, קרעום ברגליהם לשניים לעיני האמהות וזרקום לבור.

ב־13.11.42 באה ה„אקציה" השניה, בה הושמדו כ־4000 היהודים האחרונים. לא חסרו גם בוגדים ומשתפי פעולה מבין היהוים. רק 250 איש, בעלי מק־צוע עוד נשארו עד 13.12.43, כשהרוסים באו במסע כיבושם. אחרוני היהודים ביחד עם אלה שצורפו אליהם מהסביבה — בס"ה 1200 נפש, נידונו לש־ריפה והובלו באוטומובילים אל המוקד.

גורל יהודי סופיובקה

הפרטיזאן איזיק בוראק מסופיובקה מספר:

מצב מיוחד שרר בסופיובקה בראשית הכיבוש ה־נאצי. ליהודים שהיו חקלאים — ניתן לעבד את אדמתם והוטל עליהם ועל הפליטים שנמצאו בעיירה לעבוד בבורסקאות ובסנדלרות בשביל הגרמנים.

אחד הפקידים הראשיים אצל הגרמנים היה קלינגר שניהל את הבורסקאות. בהזדמנות גילה קלינגר זה לכמה יהודים בסוד שהוא יהודי מקליש והודיע שידאג להציל את היהודים במקום מהשמדה. ואכן במשך יותר משנה העסיק קלינגר את היהודים האלה בעבודות בבורסקאות והם לא סבלו ביותר מהנאצים. כשנתגלה הדבר לגרמנים — הוציאוהו להורג והובל לקבורה ע"י יהודי העיירה בבית העלמין ע"פ המסורת.

אופייני שלחקלאים היהודים שלא היו זרעים להם, נתנו הגרמנים זרעים והכריחום לעבד את שדותיהם ב־1942, אך אחרי האסיף — הוצאו להשמדה. האוק־ראינים מכפרי הסביבה לקחו חלק פעיל בהשמדה ובשוד.

באוגוסט 1942 ריכזו את שאר היהודים, שלא היו עסוקים בעבודות אצל הגרמנים — בגיטו, באיזור סלוישטשה. הדבר שימש סימן לקורס חדש, והורגש שהגרמנים זוממים מחשבות רעות והחלו לעזוב את המקום ולחפש מקלט סתר ביערות. ואף אני ומשפחתי הצלחנו להסתלק מהגיטו (בטבת תש"ג).

היינו 11 נפשות. כתשעה חדשים חיינו במקום מחבואנו בחלק היער הסמוך לסופיובקה, ורק במקרים של הכרח במזון היינו יוצאים בזהירות לכפרים.

חבורת פרטיזנים שעברה במקום הסכימה בקושי לצרפנו אליה, אחרי שחלינו בטיפוס וכמה מאתנו מתו מאז המשכנו את הנדודים עם הפרטיזאנים ופעלנו ביניהם בפעולת נקם והרס באויב עד שהגיע הצבא האדום לחבל.

בני ווהלין!

זכרו ומלאו את חובותיכם המוסריים והחמריים לעם ולשרידי ווהלין בתוכן.

ארגון יוצאי ווהלין בא"י

מסיפורי פרטיזנים

(באספת יוצאי ווהלין, כ״א חשוון תש״ו)

לאה טייך על סארני

קשה מאד לדבר על החורבן והאסון אשר קרה בווהלין ושהייתי עד ראייה לו. לאחר שעברתי את הגיטו בסארני במשך יותר מחצי שנה ונוכחתי בטבח שאירע שם הצלחתי להמלט מהגיהנום. אם ישנם אנ־שים בישוב החושבים שמגזימים בידיעות מגיא ההרי־גה, הרי זו טעות. אדרבא כמה שמסרו ותיארו עד כה את גודל הטרגדיה עדיין לא נתנו את הביטוי והתיאור השלם. אילו הייתי מספרת לכם ימים ולילות, מסוף־קני אם הייתי מצליחה להעלות את הכל מה שחזו עיני בסארני במשך ימי השעבוד לגרמנים. בשום מקום לא נרשם חורבן כזה שהיה בעיירות ווהלין וכן ביתר הישובים שהגרמנים שלטו בהם.

כאשר נסוגו הרוסים מסארני לא הלכו יהודים אחריהם, מלבד מספר קומוניסטים יהודים, הרוב לא רצה להפרד מנכסיו. בקיץ 1941 כאשר נכנסו צבאות הגרמנים הוטל על היהודים לענוד סרט כחול. נשאנו סרטים אלה בגאווה לאומית, אך הדבר לא מצא חן בעיני הכובשים וביום הכפורים תש״ב צוו להחליפו בסרט עם טלאי צהוב. קשה היה לקבל את רוע הגזירה, אבל השלמנו גם עם זה. מאז נכנסו הגרמנים העבידו את היהודים בעבודות שונות. בפסח תש״ב ריכזו את כל היהודים בגיטו מגודר. בכל בית אוכסנו 5—6 משפחות, היתה צפיפות, אבל חיו איך שהוא ויצוין שיהודי סארני בתנאי החיים המרים בגיטו הוכיחו עזרה הדדית וחילקו ביניהם את פת לחמם ואיש לא נשאר ללא קורת גג וללא לחם. מזמן לזמן היו מטילים על היהודים קונטריבוציות, פעם של זהב, פעם של בגדי חורף, פעם על מגפים וכו׳ ובלית ברירה סיפקו היהודים את אשר דרשו וברוב המקרים עוד למעלה מיכולתם ובלבד לחיות ולהגיע לקץ המלחמה.

בינתים הגיעו שמועות על טבח יהודי רובנה, לוצק, קובל ומקומות אחרים. קשה היה להאמין שקץ מר זה מחכה גם ליהודי סארני. כי בדרך כלל לא היו סימנים לכך. כל יהודי רצה להאמין שאין אמת בשמועות וכי החיים בסארני ימשכו איך שהוא.

והנה, בא היום המר גם על ראשם של יהודי סארני וסביבתה. ביום י״ד אלול תש״ב, סובבו את הגיטו שוטרים גרמנים ואוקראינים ובינהם גם פולנים והובילו את היהודים למחנה שהיה מוקף שלש שורות תיל, לא ידענו לאן אנו מובלים ולא הרגשנו את התקרבות האסון. הגרמנים בחרו 20 איש מרכיבי משקפים ולקחום אתם. אחרי שעה קצרה נשמעו יריות ואחריהן הובילו עגלה מלבושים. הוברר לנו שהעשרים נהרגו. קמה בהלה, נמצא אז אצל אחד מבין הצבור היהודי מספריים לחתוך ברזל ובהם חתכו שתי שורות מהגדר והקהל החל לזרום בפרצה והפיל בלחצו את השורה השלישית. התחיל לחץ כביר ודחיפה שגרמו לחנ״ק ולפציעת מאות אנשים. הזקיפים פתחו באש על הבורחים, אין לתאר את גודל הטרגדיה האיומה של המחזה הנורא. מי שהצליח לברוח הסתתר זמן מה. נשארו רק כמה עשרות אנשים אשר הוכרחו במו ידיהם לקבור את ההרוגים של קהלת סארני. היו מקרים שאבות קברו את ילדיהם. יחד עם יהודי סארני הושמדו אלפי יהודים מהסביבה.

הייתי בין הבורחים מהמחנה בשעה הטראגית ביותר, נתפסתי וישבתי כלואה עם יהודים אחרים, כשעלה בידי לברוח מהמאסר אוכסנתי ע״י משפחה רוסית אשר החזיקה אותי 19 חדשים עד השחרור.

משפחה יהודית אחת שהסתתרה במחבוא נסתר כ־16 חודש נתפסה סמוך ליציאת הגרמנים ונשחטה. הפור־עים. הראשיים בסארני, מלבד הגרמנים היו פולנים ואוקראינים שלא רצו להשאיר עדים לזוועות שעשו ביהודי המקום. הם הם שעמדו על דמנו ובאשמתם נטבחו אלפי יהודים. נשארתי היהודיה היחידה בסארני. אחרי השחרור מעול הגרמנים חזרו 15—20 איש ממקומות שונים.

ברוך מנקובסקי על דומברוביצה

בן הכפר רצ׳יצה בקרבת דומברוביצה אני. ביום 22 ביולי 1941 באו גרמנים לדומברוביצה, מיד החלו האוקראינים מהסביבה לזרום העירה כארבה לשם שוד ביהודים. הגרמנים מנעום מכך. יהודי דומברו־ביצה שמספרם הגיע ל־1.500 נאספו בככר השוק, נערך מפקד ואיימו עליהם בירייה ממכונות יריה. גרמניה מקומית שידלה את הגרמנים שהקומוניסטים ברחו מהעיירה וכעת נשארו בה רק אנשים שקטים וישרים, הושפעו הגרמנים מנימוק זה והסתפקו הפעם רק בכופר נפש.

לא ארכו הימים ובמקומם הגיעה פלוגה גרמנית בת 50—איש, אנשי גיסטפו שהעבידו את היהודים 12 שעות ביממה בכל עבודות פרך. היתה ההרגשה שעומדים להתרחש אותם המעשים אשר שמעו עליהם מלוצק ומרובנה. התחילו לחשוב על בריחה מהעיירה, אולם השמירה החזקה הכשילה את המחשבה, כי היתה סכנה בכך. לבסוף ברוח בליל אחד 9 אנשים (בינהם גם מוסר הדברים), ארבעה מהם נתפסו ורק 5 הגיעו לכפר סמוך. בכפרים שלטה רוח איבה ליהודים, כל גוי חלם על רכוש יהודי בדומברוביצה, כי הגרמנים הבטיחו בעד כל ראש יהודי 5 ק״ג מלח והמלאכה נעשתה ע״י הכפריים בשקידה. באותו פרק זמן הובאו יהודי דומברוביצה לסארני ושם הושמדו באכזריות שאין לתארה. הנמלטים התרכזו ביער, נדדו ממקום למקום, סבלו מקור ומרעב. היו שרויים בפחד תמידי. רב היה סבלם, כפעם בפעם נפלו קרבנות, עד שסו״ס הצליחו לארגן קבוצת פרטיזנים אשר בסכנת נפשות השיגה נשק משוטרים ע״י התנפלויות עליהם מן המארב. הפרטיזנים צרפו גם כמה צעירים מבין הגויים והם עמדו לעזרתם. הם אף העיזו לחדור לעיירה דומברוביצה, שרפו גשר וחנויות ודאגו להשמדת רכוש יהודי כדי שלא יפול לידים זרות.

במשך הזמן הצליחה הקבוצה להתקשר עם הפרטי־זנים של הסביבה וכן לעמוד בקשר עם הצבא האדום,

והמחנה שלהם גדל עד שהטילו פחד על כל הכפרים שבסביבה ואף על הגרמנים, שחשבו כי רבים מאד הם הפרטיזנים. ידענו גם לנקום מהגויים שרצחו יהודים בצורות שונות.

היו זמנים שלקחו את הפרטיזנים שלנו לקרבות במקומות אחרים, על־יד דויד־הורודק ובסביבת פינסק. אכן שלמנו בעד זה מחיר יקר, אבל גם נקמנו נקמת הקדושים שלנו.

ברוך פלדמן על ולאדימיריץ ופלוגת פרטיזנים

הייתי בגיטו בעיירה ולדימיריץ, שם רוכזו יהודים ממקומות שונים וחיו בפחד יומם וליל. בתחילה העבידו אותם ואחרי זמן־מה עלה עליהם הכורת, וגורלם היה כגורל שאר יהודי וווהלין. נמצאו אנשים שנמלטו מהגיטו ומצאו קבוצות פרטיזנים ששרטטו בעיירות ופעלו נגד הגרמנים. הייתי בין אלה ויכול אני להעיד על הקומנדיר מנקובסקי שנפצע בהתנקשות עם הגרמנים ובנס נשאר בחיים. גם בגורלי נפל למלא תפקיד של קומנדיר בפלוגה פרטיזנית. הרבה תלאות נפלו בחלקנו ביערות וווהלין. הן בהתנפלויותינו והן בפעולותינו הצבאיות. בתחילה לא היה לנו נשק, ורק כאשר עלה לנו להתקשר עם הפרטיזנים שביערות בריינסק, מקום שנשמר נשק טמון של הצבא האדום שנסוג מהחבל. אנו הפרטיזנים מנינו כבר אז כ־10 אלפים איש השתמשנו בנשק שמצאנו ולחמנו בעוז נפש נגד הגרמנים. הפלנו פחד על האוקראינים שלפני זה הלכו תחת דגלו של האטמן בנדורה (רוצח אוקראיני שקבל הבטחות מהגרמנים שימסרו לו את השלטון על החבלים האוקראינים) וכן נלחמנו עם הגרמנים בין סטולין ודומברוביצה.

לפלוגתנו קראו „רוטה ברז'יצה" והעריכו את כוחם של הלוחמים הפרטיזנים היהודים, לא אחת שלחו את פלוגתנו היהודית לקרבות בשורה הראשונה בטענם: „עליכם לנקום את דם אחיכם", ואנו לא העזנו לסרב, כי מה יאמרו הגויים? ואכן, הקרבנו את מיטב לוחמינו בשליחויות אלה. כמה פעמים היה על פלוגתנו לעבור בלילה את ההורין על גשר זמני שסודר על ידינו, הפצצנו אוירודרומים ומפעלים צבאיים אחרים. לחמנו גם ליד לודמיר עם הגרמנים פנים אל פנים. כשקבעו את התכנית לשחרור רובנה, נשלחנו מצד אחד אל העיר ובאותו זמן התקרב הצבא האדום מצד אחר, וכך היינו בין כובשי העיר. מצאנו את רובנה ריקה ועזובה מיהודים.

דב טורוק על רוקיטנו

בראשית כניסתם של הגרמנים לרוקיטנה נמצאתי בעיירה. נצלתי אני ואחותי מן ההשמדה. 9 יהודים הסתתרנו יחד במערה אצל כפרי אחד אולם באחד הימים דרש מאתנו המאכסן לעזוב את המקום בפחדו מפני השליטים, אשר ידעו במקרים דומים לנקום. יצאנו ליערות. בקושי עלה לנו למצוא קבוצת פרטיזנים, ולא בנקל צרפו אותנו למחנם. אחדים מאתנו נפלו בקרבות ורב היה סבלנו במשך התקופה הארוכה של הפעולה הפרטיזנית. נעזרנו בחרבה ע"י הצבא האדום, עד שבאה שעת השחרור מעול הגרמנים הערינים ונשמנו לרווחה. פעולות הפרטיזנים היהודים במלחמה האחרונה הם מעשי גבורה, שהעם לא ידע בגולה. עלינו לזכור את חובתנו לקדושים ולשרידים.

צרור מכתבים

הד"ר טבצ'ניק מרובנה כותב ליצחק גולדנשטרן (המכתב מיום 6.6.45. והגיע בחדש זה) ומודה בעד החבילה שקבל, מן החבילות שנשלחו ע"י ארגון יוצאי רובנה בחיפה. הוא מוסר כי רוב היהודים שהתרכזו ברובנה בראשית 1945 עזבו אז העיר והתפזרו. אחריהם באו יהודים אחרים לרובנה. את רשימתם וכן אינפורמציות אחרות ישלח במכתב שני. הוא מכהן כרופא ראשי בביה"ח העירוני השני (מקודם ביה"ח של הקהילה היהודית). מבקש לעמוד אתו בקשרים ושולח דרישת־שלום לכל יוצאי וווהלין בא"י.

במכתב מח' אוקטובר ש. ז. מאת בשקה (בת־יה) ליברמן, משלשת הניצולים בסטולין, שהתגוררה זמן־מה בסרני, מודיעה שהיא ובעלה — קמפינסקי מלודז ואחיה לייביל ליברמן הגיעו ברגל, אחרי טלטולים במשך חדשים — לאיזור הכיבוש האנגלי באוסטריה. כל שאיפתם לעלות ארצה והיא מבקשת רשיונות־כניסה לארץ לשלשתם.

אברהם גרמן מרובנה כותב: רוב יהודי העיר עזבו את רובנה בדרכם לפולין ולעבר הגבול, ביניהם גם חיים סטטר, בוים וישראל לוסטיג, אשר ארגון יוצאי וווהלין בא"י שלח חבילות על שמם בשביל הנצרכים. (ומי אינו נצרך שם?) יתכן שלא יוכלו לקבל את החבילות מהדואר.

על שתי אקציות הדמים של הנאצים ברובנה ידוע לכם מכבר; מוסר את התאריכים של ימי־הזכרון: הראשונה — שנמשכה 3 ימים ובה הושמדו למעלה מ־17 אלף יהודים, היתה בימים י"ד — ט"ז חשון תש"ב — 6 — 8 נובמבר 1941. השניה — בה נטבחו כ־6 אלפים נפש, שארית הפליטה היתה בערב תשעה־באב תש"ב.

במכתב מאת גיטל קנדלמן בת רובנה מפריס: מחפשת את ברציקל מולוטין בא"י.

ליובה טרבילה מדומברוביצה (בת מנחם ועטיל) מ־חפשת את שמרול פרנקל ואת שלמה טרבילה בא"י.

דוברושקה קובזולה מדומברוביצה במכתב מיום 20.9.45 שואלת לבני משפחתה סלובה—רחל קריבורו־צ'קה מויסיצק. המכתב במשרד ארגון יוצאי וווהלין.

פיגיל קוץ, בת פסיה קוץ מדומברוביצה הגיעה למ־חנה פליטים באוסטריה, שואלת ללאה קליגר, מרדכי שטימן, ברוך לוין ואחיותיו שפרה ובתיה בתל אביב, לאריה וולפין בנחלת יצחק.

קליימן מחפשת את בן דודה יהושע קרס מכפר לו־שקובה ע"י לודויפול.

הגיעה לארגון יוצאי ווהלין בא״י רשימת ניצולים בני ווהלין הנמצאים בלייבניץ באוסטריה:

ברז יצחק (רובנה), ברז אסיה (מיזוטש), (קרנץ מ־איר (אוסטראה), דימצייל מיכל (לוצק), ליקבורניק יוסף (מיזיטש), בנרד משה (זדולבונוב), בנקר מיכל (קרמניץ) בנקר שלמה (רובנה) זילברפרב שאול (קי־ברצין), ליפשיץ פניה (קוסטופול) ליפשיץ בן־ציון (דר־זנה) גימלפרב יוסף (קורץ) גימלפרב שרה (קורץ) בקר אשר (רוז׳בשצ׳ה).

את יתר הפרטים של הרשימה אפשר לקבל במשרד הארגון.

ליפא קופכברג ממניביץ מודיע במכתב מיום 7.10.45 שהגיע למחנה בטרופיק (אוסטריה) מחפש את קרוביו: ורבה יצחק מקובל, פסטרנק אליהו.

רוזנברג מדומברוביצה מודיעה שהיא ושלשת ילדיה הגיעו לאוסטריה.

קרפל אהרון מטומשגרוד מחפש את דודו אהרון־ברוך נפחא מריסוצק.

גב׳ צ׳מינסקה מדומברוביצה מודיעה לדודה קוך בא״י שהיא הגיעה למחנה פליטים באוסטריה.

במכתב מרובנה מוסרים שחזרו לעיר: שמושקו יעקב (26 ש.) שמושקו רחל 25 ש.) סגינהור פיגה (27) סגינהור משה (22) זילברפרב יוסף (26) בוכוול לייב (27).

מאת מרים איזנברג בת זיסוצק נתקבל ביום 4.12.45 מכתב ראשון ע״י אביה חיים איזנברג, בו מודיעה שהיא נשארה בחיים יחידה מהמשפחה, נמצאת בקבוץ בצ׳חוסלובקיה ושואפת לעלות לא״י.

ארגון יוצאי ווהלין בא״י (חברה רשומה)
המשרד: רחוב ליליינבלום 15 חדר 7 תל־אביב
טל. 4250

קבלת ומסירת ידיעות, כתובות וכד׳, רשום עולי ווהלין, חיפוש קרובים, עצה והדרכה, חלוקת חוברות „ילקוט ווהלין״, קבלת חמר בשביל המערכת, תשלומי דמי־חבר ותרומות.
בני ווהלין!
פנו למוסדכם בשעות 5—7 אחה״צ

„מפיץ הספר״ — יוסף שמעוני
רחוב רמבם מס. 13 תל־אביב
מבחר גדול של ספרי־למוד וקריאה בהנחות
שם אפשר לקבל את חוברות
„ילקוט ווהלין״ א. ב. ג. ד. שהופיעו

מאת ועדת הארכיון של ווהלין בא״י לכל יוצאי ווהלין
הועדה מבקשת להמציא לה, או למערכת „ילקוט ווהלין״ כל חמר הנוגע לווהלין, כגון: זכרונות, תעודות, צלומים, עתונים, ספרים, עדויות, ידיעות, מכתבים וכד׳ לפי הכתבות של חברי המערכת והועדה:
א. אבטיחי, רח׳ נחמני 19 תל־אביב
ח. ב. אילון, רח׳ בורוכוב 32 תל־אביב
המחאות־דואר — על שם ח ב. אילון (הנ״ל)

הסנה
חברה ארץ־ישראלית לאחריות בע״מ
כל ענפי ביטוח • כיסוי סיכון סלחסה

מספר הפוליסות (חיים)	13000	
סכום הביטוח	2,700,000	לא״י
הכנסה כללית (1944)	275,000	„
הון וקרנות (1944)	390,000	„

ביצור בע״מ

ההון הרשום	250000	לא״י
ההון הנפרע ורזרבות	207792	לא״י
אגרות־חוב במחזור	279730	

תל־אביב, רח׳ נחלת־בנימין 69
ת. ד. 1687, טל. 78—4577

סולל בונה
מרכז קבלני של הסתדרות העובדים העברים
המשרד הראשי:
חיפה, רח׳ המל 65 בנין סולל־בונה, ת. ד. 563 טלפ. 14—4311
משרדים:
ת״א רח׳ ליליינבלום 39
טל. 4—3453, 3—5682
ירושלים, רח׳ בן־יהודה 1
טלפון 2486.

„השרון״
תעשית תוצרת חלב,
הספקת תוצרת חלב
מאיכות משובחת
תל־אביב, רח׳ עליה מס׳ 25

בית־חרשת אמריקאי לתעשית שמלות בע״מ
תל־אביב, דרך יפו־ת״א 13
מהיצרן לצרכן
סניפים:
תל־אביב רח׳ אלנבי 70
ירושלים רח׳ הנסיכה מרי 7

בית־ספר „אור"

שעורי ערב לשפות ולמקצועות המסחר

בהנהלת ח. ב. אילון

תל־אביב, רח' ברנר מס. 12

להרשם בשעות: 10—1 לפנה"צ ו־5—9 אחה"צ

„לודזיה"

חברה לטקסטיל בע"מ, תל־אביב

גרבים,

טריקו,

לבני משי

בשביל גברים, נשים וילדים

תוצרת „תועלת"

איכות משובחת

תוצרת תנובה • מעטיינת באיכות •

דב גלזר

בית חרשת לעבוד עורות

ביהת"ר: פתח־תקוה, סל. 325

המחסן: ת"א, רח' הגליל מס. 4

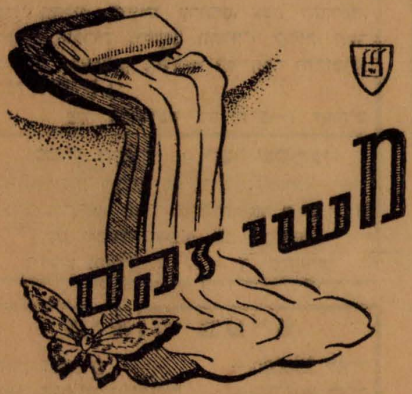

„הכרמל"

בית־חרשת לקרח ולמחסני קרור

ת"א, רח' המלך ג'ורג' מס. 24 טלפ. 3009

המשביר המרכזי בע"מ

המוסד המרכזי להספקה

של הסתדרות העובדים העברים בארץ־ישראל

הספקת סחורות מכל הסוגים

תל־אביב, חיפה, ירושלים, מושבות

„יכין"

אגודה שתופית חקלאית בע"מ

התישבות, עבוד מטעים, משלוח פרי

„יכין"

חברה לתעשית שמורים בע"מ

רבות, מיצים, שמורים

המשרד הראשי: תל־אביב, רח' אלנבי 126

ת. ד. 232 טלפ. 4365, 4158

חברה בריטית ועבר־ימית לביטוח בערבון מוגבל

BRITISH AND OVERSEAS INSURANCE CO. LTD.

עסקי ביטוח בכל הענפים

המשרדים בא"י: תל־אביב, ירושלים, חיפה.

בחו"ל: לונדון, דרום אפריקה,

אירן, עירק, מצרים.

החברה הארצישראלית לביטוח כללי בע"מ

The Palestine General Insurance Co. Ltd.

חברה לשיכון עממי בע"מ

שכון עולים

חברה בע"מ

תל־אביב, רח' מונטיפיורי 21, טלפ. 4463

ווהלין בבנינה ובחורבנה

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

ה. ——— פנימי ——— ניסן תש״ו

התוכן:

א. יציאת ווהלין	המערכת	1
סקירות:		
ב. השושלות החסידיות בווהלין — ברזנה	הרב א. פצ׳ניק	2—3
ג. הפעולה הציונית במחתרת (סוף)	ז. גרשפלד	3—6
אישים:		
ד. ד״ר סוביה הינדס	א. זמיר	6—8
ה. ר׳ קלמן גם, איש רובנה	ב״צ ברזלי	8—9
קהילות:		
ו. סטארוקונסטנטינוב (קונסטנטין־ישן)	י. ירדני וע. לונשטין	10—11
ז. אוסטראה הבירה הרוחנית של ווהלין	ח. ב. אילון	11—13
ח. רובנה (פרק רביעי)	א. אבטיחי—הדרי	13—16
ט. דובנה	אינג׳ אגר. י. ספר	16—17
י. ווהלין בתמונות	מארכיון ווהלין בא״י	18—19
יא. מז׳יריסש (ליד קוריץ)	י. טיצ׳ר	20—21
יב. ההגנה היהודית בלוצק (סוף)	י. בן־אמתי	21—23
יג. סלאבוטה (סוף)	י. פוגל	23—25
יד. סרני בין מלחמה למלחמה	א. אטשטין	25—27
טו. מיזוטש	ש. פלייש	27—28
טז. שומסק	ז. ק.	28—29
יז. ברז׳ניצה	ז. ערמוני (קסטנבוים)	29—30
אודים:		
יח. על חורבות לוצק היהודית	ב. גרושבסקי	30
יט. קצה של קהילת רפאלובקה	י. ווייגר	31
כ. אחריתה של קראסילוב בווהלין הסוביטית	י. סבוראי	31
כא. צרור מכתבים וידיעות	ארגון יוצאי ווהלין בא״י	32

גלבוע

שיא הסיגריות בארץ

דב גלזר בע"מ

בית חרושת לעבוד עורות

המחסן:
תל־אביב, רח' הגליל מס. 4

בית החרושת:
פתח־תקוה טלפ. 325

„לודזיה"

חברה לטקסטיל בע"מ, תל־אביב

גרבים

טריקו

לבנים

בשביל גברים, נשים וילדים

תוצרת „תועלת" איכות משובחת

מ. וולובלסקי

בית־מסחר

לחמרי בנין ומסמרים

תל־אביב, רח' העליה 12

טלפונים 2931—2852

מ. שרוני

תל־אביב רח' אלנבי 81

לקראת חג החרות הבע"ל

ולכל ימות השנה:

משקאות חריפים

שוקולדה ועוגות

ליוצאי ווהלין הנחה מיוחדת

„שוק חקלאי"

חברה לשווק והספקה חקלאית בע"מ

המחלקות:

לשיווק:
ירקות, פירות, עופות, ביצים, דבש וכל תוצרת חקלאית של המשק החקלאי בארץ.

להספקה:
ללול ולרפת, זבלים חימיים.

לזרעים וחימיקליים:
כל מיני זרעי ירקות, גידולי פלחה וגידולי שדה ממינים משובחים, חמרים להגנת הצומח, קשור בחוזים לחלוקה, גידול ואספקת תפוחי אדמה לממשלה ולצבא.

לפנות: „שוק חקלאי", תל־אביב, רח' וולפסון 43, טלפון 2307, ת. ד. 2018

חברה לשיכון עממי

בע"מ

שיכון עולים

חברה בע"מ

תל־אביב רח' מונטיפיורי 21

טלפון 4463

אחים ירושלמי בע"מ

תעשיה ומסחר

חבלים

תוטים

ובדים

המשרד: תל־אביב רח' אלנבי

הבית הלבן טלפון 3109

ביהח"ר: רמת־גן טלפון 7132

ציון

חברה לביטוח בע"מ

כל סוגי ביטוח

המשרד הראשי:
תל־אביב, רח' אלנבי 120
ת. ד. 1425, טלפון 4671־4673

ביצור בע"מ

ההון הרשום	250.000	לא"י
ההון הנפרע	211.292	„
אגרות חוב במחזור	279.630	„

תל־אביב, רח' נחלת־בנימין 69

ת. ד. 1687, טלפ. 78—4577

גרשון בן, תל־אביב, רחוב אלנבי 51

טלפון 2810

נותן אינפורמציות כספיות של פירמות מסחריות. מקבל מודעות לפרסום בעתוני הארץ וחו"ל.

ילקוט ווהלין

יציאת ווהלין

לעולים החדשים

בואכם לשלום, אחים, בני ווהלין!

ימים ולילות עשיתם את דרככם הארוכה והמלאה חתחתים, הדרך המובילה למולדת הנכספת, אל ערש האומה בעבר ותקותה האחרונה לעתיד. יצאתם מתוך ההפיכה וזכיתם לבוא לכאן, לארץ המפכה חיים חדשים. הגעתם למחוז חפצכם — לציון, ושמש ארצנו מלטפת את גופכם המדולדל ומחממת את נפשכם הפצועה...

יצאתם את ווהלין ועזבתם את הגולה המרה. נתקתם את קשריכם עם ארצות הדמים והגעתם למולדת, זו מולדת העם מאז, מעולם ועד עולם. ומיום בו דרכה כף רגלכם על אדמתה, נכרתה ברית בינה וביניכם — לחיים, לבנין, ליצירה ולשגשוג; נתחדש הקשר ביניכם ובין הארץ — קשר שיהיה מעתה חזק ולא ינתק, כי על כן בנים אתם לאמא־ציון, ובואכם הנה שיבת בנים לגבולם הוא.

אכן שתיתם, אחים, מכוס התרעלה של גלות בת־אלפים עד תומה. געגועיכם לארץ התמזגו בגעגועי הארץ עליכם. כמאה דורות עמדה הארץ בשממותה, מצפה לבניה כי יגאלו ויגאלו אותה. והם באו בדרכים־לא־דרכים, תוך סכנות ומאמצים על־אנושיים, חתרו והגיעו לכאן — וגם אתם ביניהם.

עם עלותכם ארצה, פותחים אתם דף חדש בחייכם־אתם ותקופה חדשה בבנין הארץ. אתם מגבירים את כוחנו ומרימים את קרננו.

עוד בהיותכם שטים בלב־ים אל חוף הארץ וכבר הושטה יד־אחים אליכם, אחים עולים. ב־אוהב פיעם לקראתכם והתפלל „תפילת־הדרך" בעדכם. נפש הומיה ליותה אתכם, כי אחינו אתם, שארנו ובשרנו.

לא כאורחים תבואו, אלא כאזרחים! כחוליות נוספות בשרשרת העליה וכבנים־בונים. שכם אחד עם הישוב ועם העולים העתידים לבוא, תוסיפו גם חלקכם לתקומת המולדת.

* * *

כעולים חדשים שניצלו בנס מגיא־צלמות, אחד מעיר ושנים ממשפחה, כאנשים שלחמו בשורות פרטיזנים כנגד האויב הטמא, ספוגי סבל וגדושי תלאות, מביאים אתם סיפורים ופרטים נוספים על הטבח ההמוני שהביא כליה על בית־ישראל.

קל להבין לרוחכם, כי לא ברצון אתם מספרים על מה שראו עיניכם ועל מה שחרץ עמוק בנשמתכם. וגם לא על נקלה נקלטים הדברים באזני השומעים, כי אין המחזות ניתנים לתיאור ולקליטה די צרכם.

יציאתכם מווהלין ומאירופה בכלל מחסלת את הגולה אחת ולתמיד; וכמה מכאיב הדבר שכה מצער מספרכם ויציאת ווהלין היא רק יציאת יחידים, ולא של המונים ורבבות.

ואתם, העולים־השרידים, נעקרתם מאדמת ווהלין אחרי שזו בערה ממש תחת רגליכם, ואין עוד שם קהילות ישראל. נסגרו ובטלו מוסדות הצבור, החסד והתרבות. משכנות ישראל נהרסו עד תומם; בתי יהודים נתפסו בידי זרים, ויצירה של דורות חוסלה ביד זדונית עד כי לא נשאר שריד לה.

אבדה לעם יהדות ווהלין המפוארת והשרשית, יהדות שחלקה בחיי הגולה, בתחית התרבות ובבנין הארץ לא ייערך בלשון אדם.

ודאי קשה, קשה מאד לבן־האומה למצוא נטפי־נחמה לאחר כל השואה הגדולה שמצאה אותנו ומחקה מספר החיים מיליונים מישראל.

אולם גזירת החיים היא — להסיח את דעתנו מהכאב הצורב ולשקע את עצמנו בחיים השוטפים המחייבים פעולה ויצירה, אם אפילו לא נמצא נטפי־נחמה נוכח החורבן, ההרס והכליון, ואף אם צרת רבים היא, ואף אם גדול כים השבר.

וכשם שיציאת־מצרים לא באה אלא לגאול את ישראל מעבדות לחרות — כן תצעידנו יציאת הגולה מתלות בעמי העולם לקראת עצמאות בארצנו הנבנית.

מצווים אנו לשאוב עוז ואומץ מהעובדה, שתחת ארצות גולה רבות שם, מקימים אנו ארץ גאולה אחת כאן. במקום לבנות פיתום ורעמסס בשביל כל מיני „פרעונים" וזרעם, בונים אנו כאן בנין לעצמנו, לנו ולבנינו עד עולם.

ברוכה תהיה כל יד עמלה, כל יד עוזרת, יד העושה במלאכה ויד המחזקת בשלח; גם אתם, אחים יקרים, מצטרפים מעתה לבנין זה, גם אתם משתפים עצמכם בעבודת העם והארץ, גם לכם חלק ונחלה בהקמת ה„בית השלישי", בית ישראל בארץ ישראל.

ועל אף כל המכשולים, אבני הנגף והמעצורים שאנו נתקלים בהם בדרכנו — נצח ישראל לא ישקר — „ישראל יבנה ביתו, ביתו יבנה".

המערכת

סקירות

השושלות החסידיות בווהלין—ברזנה

שכנה לה ברזנה העיירה בקרן־זוית, בדולה, הרחק חמישה־עשר קילומטר מתחנת־רכבת, בקו־המסילה רובנה־וילנה. עיירה וואהלינאית טיפו־סית, על רחובה הראשי וסמטאותיה, בית־הכנסת הגדול שלה, בתי מדרשותיה, ולהבדיל, ככר־השוק הגדולה העגולה עם חנויות היהודים ובנין המועצה המקומית במרכזה. היו לה לברזנה בני־תורה ובני־טובים משלה, גם משכילים ואפיקור־סים, תקיפים ועסקנים ציבוריים, ואפילו שוטים שלה... והחיים היהודיים פיכו בעיירה במלוא הקצב. לפנים מלאים היו בתי־המדרשות למדנים, שהיו יושבים באהלה של תורה וחותרים לעומקה של הלכה, שוזרים את חוט־הזהב של רוח ישראל סבא לאור נרות־חלב מעל דפי־גמרא מוצהבים... ואולם לימים הטיל הנוער עצמו לתוך זרועותיהן של התנועות המודרניות: ציונות, סוציאליזם, תרבות אידישאית, ספריות; אכן הכל בתוך מס־גרת של חיים יהודיים ושפה יהודית, רצוף אהבה לעבר היהודי ואחריות לעתידו. סגידה לאלוהי נכר, התכחשות לקיומנו כיהודים וכעם, — תופעות אלו זרות היו לברזנה כלשאר הערים והעיירות היהודיות בוואהלין. ועכשיו? הנותרו עוד מאחי־נו שם אחרי מסע־השמד של קלגסי היטלר, שמאז 21 ביוני 1941 נעלמו עקבותיהם; אם עוד שרד, לפחות, מנין יהודים, שימשיך את שרשרת־הדורות שהופסקה באכזריות כה איומה?...

*

יצא שמה של ברזנה בעולם, וביחוד בערים ובעיירות היהודיות של וואהלין ופולסיה, בגלל השושלת החסידית שבאה לשבת שם בראשית המאה התשע־עשרה. בעלי האחוזות הגדולות, שהחזיקו באדמות העיירות היהודיות, — שריד מימי הביניים, — ביקשו דרכים להעשיר; ומאחר שהחסידות נמצאה אז במעלה ויהודים דבקו בהתלהבות במנהיגים החסידיים, חזרו ה„פריצים" אחרי חצרות ה„רביים". כך הוציא „הפריץ" של ברזנה את אחד המנהיגים החסידיים, רבי יחיאל מיכל פצ'ניק, שהתגורר בסטולין, — עיירה בפו־לסיה, שהיתה לה שלשלת חסידית משלה, — העניק לו אחוזת־קרקע וסייע אותו בבנין בית. נשתקע רבי יחיאל מיכל עם בני־משפחתו בברז־נה ונודע בשמו כרבי מיכל'ה הברזנאי, שממנו מתחילה השושלת הברזנאית.

ר' יחיאל מיכל היה בן המגיד מסטפאן, רבי דוד הלוי, תלמידו של המגיד ממז'ריץ', נכד לרבי דוד הלוי, בעל „טורי זהב", וחתנו של המנהיג החסידי ר' יחיאל מיכל המגיד מזלוצ'ב. ר' מיכל'ה הברזנאי היה יושב, בעודו בסטולין, יומם ולילה על התורה ועל העבודה בבית־המד־רש העירוני יחד עם בנו־יחידו ר' יצחק, חתנו של רבי אהרן הצ'רנובילאי. אשתו היתה חנונית, וכך סיפקה את מזונותיהם של בעלה ובנה, שהש־קיעו עצמם בעבודת הבורא. ואכן, היה בזה משום משהו יוצא מן הכלל שהשושלת הצ'רנובילאית, שזכתה כבר אז לכתר שם טוב בכל העולם, תתחתן ברבי מיכל'ה, על אף היותו עני גדול ושפל־רוח. החתן, בנו־יחידו של ר' מיכל'ה, ר' איציקל, שמו הלך לפניו כבר כעילוי וצדיק, ואחרי־כן האדירוהו מאד בצרנוביל.

השושלת הברזנאית שגשגה והתרחבה הר־בה, וביחוד בימי ר' איציקל הברזנאי שמשך אליו המוני חסידים. יצאו לו מוניטין כקדוש ובעל־מופת ורבים היו גם הנוצרים שבאו אליו לבקש ממנו ישע וסעד. החסידות הברזנאית תקעה יסודותיה באמונה הלבבית, הפשוטה, והאדוקה. רבים היו הלמדנים ו„אנשים של צורה" שנסעו לברזנה, ואולם מרבית הבאים לא היו אלא המוני־העם הפשוטים, שבאמונה עוורת, אמונה לבלי־חוק, דבקו ברבי לאהבו, כילדים הכרוכים אחרי אם מסורה... חייטים, סנדלרים, בעלי־מלאכה וקמעו־נים זעירים מוואהלין, ועוד יותר מפוליסיה, בטח בו לבם ומסרו לידיו את גורל חייהם...

והיה רבי איציקל הברזנאי עושה הרבה מזמנו בערים ובעיירות השונות, ומחנך את היהו־דים במדות טובות ומדריכם כי ישימו מבטחם בבורא יתברך שמו... וכי יפול דבר ביהודים אלה רצו מיד אל הרבי, לחלק עמו את הטובה ששפרה עליהם ואם את הרעה אשר לא תבואם חלילה... וביום שהרבי היה בא, אם שהיו נוסעים אליו לראש־השנה, ואם בהזדמנות אחרת, חי כל לבב ונסו יגון ודאבה ובאה שעת עלית־נשמה לכל...

רבי איציקל הברזנאי נפטר בברזנה בשנת תרכ"ה, ובנו רבי יוסה'לה שישב על הכסא לא „מלך" אלא ארבע שנים והלך לעולמו בשנת תר"ל. ואולם דיין היו ארבע שנים אלו שישאירו אחריו מעשיות נפלאות. בן 36 היה במותו ועל אף גילו הצעיר נערץ על־ידי חסידיו. דרך מותו אף הוא היה בו כדי לעורר תמהון: חסידים נת־קבצו ובאו אליו לראש־השנה ויום־הכיפורים אבל הוא השהם עד לאחר שמחת־תורה. לא קיבל דברי־תירוצים ואמר לכולם: „לא תתחרטו, הש־ארו!" ב„שמחת־תורה" לפנות־ערב קרא אליו את בניו והורם כיצד עליהם לנהוג. את כל הערב בילה עם החסידים, ולפנות־בוקר נחפז לטבילה, חזר והוציא נשמתו בבית־המדרש שלו...

לאחר מות רבי יוסה'לה היה בנו־בכורו בן שמונה־עשרה שנה. נמצאו עוד בחיים אז הסבתא שלו פרה'לה ואבי־הסבא שלו, רבי אהרן הצ'רנו־בילאי, שנפטר בשנת תרנ"ב. נשארו אחריו שלו־

האדמו״ר
ר׳ שמואל׳קה
פצ׳ניק ז״ל
מברזנה

שה בנים, ורבי אהרן הצ׳רנובילאי סמך ידו על הבכור, רבי שמואל, להושיבו על כסא אביו. רבי שמואל זה היה אבי אבי, שנהג בחסידות ברזנה במשך ארבעים ותשע שנים, ונסתלק בשנת תרע״ח (שלהי 1917) בברזנה. הוא היה חמיהו של הרבי הבלזאי הנודע לשם, רבי יששכר־דוב רוקח ז״ל.

עם הסתלקותו של ר׳ שמואל׳קה ישב על כסאו בברזנה בנו ר׳ איציק׳ל, בנו השני ר׳ נחום׳קה קבע את מושבו בדומברוביצה והשלישי — ר׳ יוסה׳לה — התישב בסארני.

משושלת זו הסתעף עוד ענף והוא הרב ר׳ חיימ׳קה טויבמן מברזנה, שהיה חתנו של ר׳ איציק׳ל. גם נטע זה הכה שרשים של בנים ובני־בנים שהמשיכו את שרשרת הרביים עד יום הזעם שהגורל מינה שם לכולם.

הרב אהרון פצ׳ניק

הפעולה הציונית במחתרת

(סוף)

שורה של החלטות נתקבלה בכינוס ההוא לארגון העבודה הציונית והנהלתה במחוז, ונבחר ועד מחוזי מטובי העסקנים. ועד זה לא הספיק, אמנם, לפעול גדולות, בגלל התנאים הקשים של העבודה במחתרת, אך עצם הכינוס ובחירת הועד בתנאי הימים ההם — היה בהם משום הישג ציוני חשוב.

ועידה של ציוני ווהלין — בהיקף רחב יותר — נערכה אח״כ בשנת 1910 בביתו של העסקן הציוני גרינפלד בפולונה, בהשתתפות צירים מרובנה, קובל, לוצק, לודמיר, רדזיבילוב, מירו־פול, קרמניץ ועוד, ובא־כוח המרכז הציוני בוילנה א. מ. ברכיהו. הועידה עברה בהצלחה והיו סיכויים לפיתוח פעולה ציונית רחבה בישובי ווהלין. אך על אף הזהירות — נודע לשלטונות דבר „האספה הגדולה החשאית של הציונים״ והמשטרה החלה בחקירה, שגרמה לחיפושים אצל רוב המשתתפים בועידה למקומו־תיהם — וכמה מהם נתבעו לדין. כתוצאה מזה נאסר ליב שפילברג מאוסטראה וגם פוטר ממש־רתו ע״י יו״ר מועצת הבנק הנ״ל.

הפעולה התרבותית

העבודה התרבותית התנהלה אז בחוגים מצומצמים: חוג לציונות, חוג לידיעת א״י, חוג להיסטוריה עברית וכד׳. שפת השיחות היתה תחילה רוסית, אך במשך הזמן עברו לאידיש. היתה גם קבוצה לעברית, שמנתה שבעה— שמונה חברים, ואלה התאספו מזמן לזמן וניהלו שיחות בעברית רצוצה. רק שנים או שלושה מקבוצה זו ידעו עברית במידה מספיקה כדי להביע באופן חפשי את דעותיהם.

מזון רוחני עיקרי שימשו אז אצלנו: השבו־עון „ראזסביט״, שהיה נפוץ בעירנו, והירחון „ייברייסקאיה ז׳יזן״. קיבלנו גם את „העולם״, אבל הוא היה מיועד לחוג מצומצם של יודעי־עברית.

כשהציע פעם מישהו מהחברים לחתום על „הפועל הצעיר״ — קמה סערה והתעורר ויכוח חריף, כי קופתנו היתה דלה וקוראי עברית — מעטים. לבסוף הוסכם בחיוב ויודעי עברית הבטיחו לתרגם לאידיש בשביל שאר החוגים את המא־מרים המענינים ביותר, שיופיעו ב„הפועל הצ־עיר״. יצוין, כי גדולה היתה השפעת מאמרי „הפועל הצעיר״ על חברינו ברוח הציונות העו־בדת. עולם חדש נפתח לפניהם: לבטי החיים הארצישראליים כמו שהם, שאלת העבודה העב־רית, השמירה ועוד.

רושם זה של החיים הארצישראליים גבר עוד יותר, כשבא פעם לעירנו פועל מארץ־ישראל וגולל לפני חוג מצומצם של יודעי־עברית את המציאות בארץ ופרשת היאבקותו של הפועל העברי לעבודה ולקיום. במשך זמן רב התנהל אצלנו ויכוח מסביב לשאלות אלו. החברים שאלו: האלה הם הציונים בארץ? האם מותר באופן כזה לנצל בחורים־אידיאליסטים שעלו ארצה לשם כיבוש עבודה מידי זרים, לשמור רכוש יהודי ולהגן על כבוד ישראל?

הודות למאמרים שבעתונות העברית („הפו־על הצעיר״ ו„העולם״) פתחנו קורסים לעברית ועם ריבוי מספר החברים חשבנו לכוון את העבודה התרבותית בדרך ליגלית ע״י פתיחת סניף של חברת „חובבי שפת־עבר״ באוסטראה. באופן כזה היתה נפתחת בשבילנו אפשרות גדו־

לה לנהל תעמולה עברית־ציונית. אולם כדי לפ־תוח את הסניף צריכים היו לחתום על בקשת הרשיון מן הממשלה עשרה אנשים „בעלי־בתים" או סוחרים גדולים, כשרים בעיני המש־טרה והגונים מבחינה פוליטית. ו„מנין" של אנ־שים כאלה שיסכימו לחתום על הבקשה לא מצאנו בעירנו — והתכנית הטובה נדחתה. כל עול העבודה התרבותית נפל, איפוא, שוב על שכמנו הצעיר ואנו נשאנו אותו באחריות בלי שים לב לקשיים שהיו בעבודת־מחתרת.

כדי לנהל תעמולה ציונית בחוגים מסוימים — הוחלט לייסד בית־כנסת ציוני. קיבלנו אולם קטן ליד ביהכ"נ הנקרא „קראַסניגוראַר שול". קבענו שבכל שבת ושבת צריך אחד מאתנו להרצות בביהכ"נ קצרות על נושא ציוני אקטו־אלי. ב„שמחת־תורה" היינו מסדרים גם „קידוש" בביהכ"נ הציוני. ההכנסות מהנדרים והקידוש הופרשו למטרות ציוניות.

באחד מימי־החורף נודע לנו כי ברובנה תיערך הרצאתו של ז'בוטינסקי. עז היה רצוננו לשמוע את ז'בוטינסקי הנואם בחסד־עליון. אבל הנסיעה לרובנה היתה בשבילנו, העובדים בבאנק, ענין לגמרי לא־קל, וצריך היה להסתיר את הדבר מעיני יו"ר המועצה. הדרך הקצרה ביותר לרובנה היא הנסיעה ברכבת, שאַרכה כשעה כרגיל. אבל דא־עקא: כדי לנסוע ברכבת צריך היה לצאת מעירנו בשעה 12, והעבודה בבאנק נמשכה עד 2 אחה"צ. החלטנו, איפוא, לנסוע בעגלת־חורף. ביום־ההרצאה יצאנו, ששה פקי־דים, מהעבודה בבאנק אל מחוץ לעיר, מקום שחיכתה לנו עגלת־חורף רתומה ל־2 סוסים, ולאחר נסיעה של ארבע שעות, בערך, הגענו לרובנה לפני התחלת נאומו של ז'בוטינסקי. כשלוש שעות ישבנו וקלטנו ברטט כל מלה ומלה שיצאה מפי המַרצה, על „התבוללות הע־מים". בלילה חזרו באותה עגלה לאוסטראה חמישה חברים, כי אני הצטננתי וקיבלתי חום ואנוס הייתי להישאר ברובנה. נסיעת החברים בלילה לאוסטראה היתה קשה מאוד: הם תעו בדרך, העגלה התהפכה כמה פעמים, ולמחרת היום ישבו בין יתר הפקידים בבנק איש־איש על מקומו. אמנם קשה היה להם לעבוד אחרי ליל־נדודים, אבל באו על סיפוקם. והעיקר — לאיש מחברי הנהלת הבאנק לא נודע דבר הנסיעה.

חזרתי לעבודה כעבור יומיים, הודעתי כי הייתי חולה, אך לא גיליתי כי חליתי ברובנה, ולא באוסטראה...

הופעות פומביות

עבודתנו התרבותית הלכה וגדלה. קשה היה להסתפק רק בחוגים הציונים שלנו. היה רצון להופעה פומבית גדולה (נשף, חגיגה וכד'), אך דבר זה היה קשור ברשיון מיוחד, וכשניסינו בהשתדלות לפני השלטון — נתקלנו בקשיים לקבל רשיון לכך. חברינו הציונים בעיר היו כולם בגיל 17—20, והנוער בגיל זה היה חשוד בעיני המשטרה, ואילו חברים מבוגרים לא היו בהסתדרות הציונית שלנו מלבד המורה למוסי־קה יעקב מרשד. חבר זה נראה כשר בעיני המשטרה, והיא נתנה רשיון לקונצרט למוסיקה יהודית על שמו. תכנית הקונצרט בוצעה כמעט ע"י הח' הנ"ל ובנותיו, שאף הן עמדו בשורות חברינו. הקהל ידע שהפעולה היא של הציונים ורק למראית־עין פורסם במודעות ובכרטיסים „קונצרט של מרשד". ויצוין, כי פניותינו למבו־גרים ממשכילי העיר להצטרף להסתדרותנו לא הביאו כמעט ברכה; הם התיחסו לכל עבודתנו בספקנות יתרה, ורק הח' מרשד, הנאמן והמסור לרעיון כמונו הצעירים, פעל אתנו בכל הענינים וביתו שימש לנו בית־מועד על אף הסכנות שהיו כרוכות בדבר.

פעם אחת העזנו לערוך נשף־חנוכה בלי רשיון — ויהי מה. אחזנו בכל אמצעי־הזהירות. עד ליל הנשף לא ידע על זה אף אחד, מחוץ לחברי הועד. ביצוע התכנית נמסר לועדה מצומ־צמת בת שלושה חברים (אני ועוד שנים). מצאנו את המקום לנשף — בעיר החדשה, בביתה של בחורה אחת שלא השתייכה אפילו להסתדרות הציונית. הבית הזה עמד על שפת הנהר והוסכם, שכמה שעות לפני החגיגה — יכוונו הסדרנים שלנו את המוזמנים לגשר המו־ביל לעיר החדשה, ושם יעמוד סדרן אחר שיכוון אותם לאולם החגיגה.

הפתיחה נקבעה לשעה 9 בערב. אנו — חברי הועדה — סידרנו אולם יפה עם מקומות־ישיבה בשביל 80—100 איש. לשם זה צריכים היינו לטלטל ספסלים וכסאות מבתי השכנים. במקרה שיופיע שוטר הכינונו תירוץ: אנו עורכים חגי־גת־אירושין של הבחורה, שהיא בעלת־הבית. הכינונו עוגות, יין, אגוזים, כריכים, תה וכו'.

בנוגע לעבודה בהכנת הנשף יש להוסיף, שאז לא היה ידוע עדיין אצלנו ענין חלוקת־העבודה. היה לנו מנהג פשוט: המרצה או הנואם הראשי בחגיגה מטפל בנקיון האולם, בהעברת ספסלים וכסאות מהשכנים לאולם־החגיגה, בה־כנת המזנון, ואחרי זה ניגש לנאום...

סיימנו, איפוא, את כל ההכנות בשעה 8 בערב. מהרתי לביתי להתלבש ולהתכונן להר־צאה, מאחר שהוטל עלי לנאום באותו נשף, וכעבור שעה קלה הייתי כבר מוכן ומזומן. כשהתקרבתי לבית, בו צריך היה להתקיים הנשף, הבחנתי ליד השער מסתובב אדם עטוף־פרוה, ואי־אפשר היה לראות את פניו. הערב לא היה כל־כך קר, ופרט קטן הזה הכריח אותי

להיות זהיר. הצצתי בסדק התריס, כדי לראות מה מתרחש בפנים, ונדהמתי: — ראיתי לפני את זקנו הצהוב של שוטר אחד שישב בפרוזדור וחיכה לאורחים. הרגשתי תיכף כי נחלנו תבו־סה, אבל איך להודיע על זה לחברים, בשעה שהאיש בפרוה המסתובב ליד השער ודאי שוטר הוא ולא יתן לי לצאת מהמיצר? אך הנה נצנץ במוחי רעיון לנסות לרדת מן הצד השני של הבית, דרך שפת הנהר. באופן זה עלה בידי להתחמק מעיניו של בעל־הפרוה. אז הודעתי לסדרנים שעמדו על הגשר להחזיר את המוז־מנים לנשף, כדי שלא יפלו בידי המשטרה. אך קצת אחרתי — כ־12—15 איש כבר הספיקו לפני זה להיכנס לבית ונעצרו שם.

למחרת היום היתה כל העיר כמרקחה. למז־לנו הרע כמעט כל הנאסרים היו בחורות, שרק חלק קטן מהן — 3 — השתייכו להסתדרות הציונית. אלו נשארו במאסר כשבוע ימים ורק אחרי השתדלויות שונות עלה לשחרר אותן עד למשפט. למותר לספר, איזה „מנות" קיבלנו אנו, חברי הועד, מאת הורי הבחורות שנאסרו. הם טענו: „אתם הגלאַוונע מאַכערס' מתהלכים בחופש, ובנותינו יושבות במאסר, — אנחנו נמ־סור אתכם למשטרה ואתם תשבו במקומן". אבל לא קרה דבר, לא נמסרנו למשטרה, רק צרות־צרורות מצד ההורים היו לנו. כעבור זמן־מה נודע לנו, שמכיר אחד — אידישיסט, שהסתובב בינינו — הוא שמסר למשטרה על החגיגה ההיא...

ענינים כספיים

מצבם החמרי של חברינו היה רופף, בדרך־כלל. מבחינה זו אפשר היה לחלק את חברי ההסתדרות הציונית בעירנו לכמה שכבות: השכבה העליונה — הבורגנים — היו הפקידים של קופת מלוה וחסכון, שכן הם קיבלו משכורת הגונה, ובעיקר — משכורת קבועה, חדשית. אבל מספרם היה מועט מאוד, ששה חב־רים בסך־הכל. ועוד פרט חשוב: את חלק־הארי של המשכורת צריכים היו הפקידים הללו למסור להחזקת המשפחה, כי ההורים או שהשתכרו מעט מאוד, או שלא השתכרו כלל. השכבה השניה — מספר חבריה לא היה גדול מחברי השכבה הראשונה — היו פקידים ועוזרים בבתי־מסחר. משכורתם היתה אמנם קבועה, חדשית או שבועית, אבל זעומה מאוד. חוץ מזה לא ידעה שכבה זו את התענוג לקבל את המשכורת ה־13, בדומה לפקידי הבאנק. השכבה השלי־שית, שמספר חבריה היה גדול, אמנם, מאשר בשכבות הקודמות, הכנסותיהם החדשיות היו בלתי־קבועות. לשכבה זו השתייכו כל החברים שנתנו שיעורים לילדי ישראל ברוסית והכינו אותם לבתי־הספר. השכבה הרביעית, הגדולה ביותר, השתייכו לה לכל הפחות 70% מחברי ההסתדרות הציונית בעירנו. אלה היו הבנים והבנות של החנונים־הזעירים, בעלי־המלאכה, הפועלים, רוכלי־הכפרים וכו', שהיו מקבלים מהוריהם פרוטות להוצאותיהם ומזה שילמו מסים להסתדרות הציונית, קנו שקלים ובולי קק"ל.

חברי הועד של המחתרת באוסטראה בשנת 1910

מימין לשמאל: י. פיינר (הצופה), ל. שפילברג (בן־ישראל), ז. גרשפלד (בן יחיד).

מפעם לפעם היינו נעזרים בכספים, שריכזנו ע"פ רוב מחוץ למחנה הציוני. הכוונה היא להגרלות שונות, שהיינו מסדרים. ההכנסות הללו היו מוקדשות בעיקר לרכישת ספרים לספריה. הגרלנו ספרים, אלבומים וכד' וכרטיסים לכל הגרלה נמכרו למאות. ברם, סוד זה של הגרלה היה ידוע גם ליתר המפלגות שבעירנו, ולפעמים היתה התחרות של כמה הגרלות, ויצוין, שהציונים שהיו פעילים ביותר היו המצליחים במפעל זה. מלבד הפעולות המקומיות הגיעו חוזרים מהמרכז הציוני מזמן לזמן ובהם הוראות ודרישות להפצת השקל הציוני, לתעמולת בחירות לקונגרסים וכד'; וכל זה בחשאי.

בדומה לערים אחרות בווהלין, היינו גם באוסטראה מאספים תרומות לקרן הקיימת לישראל ולועד האודיסאי של חובבי־ציון — מכל בני העיר. הכנסות הקערות מערב יום־הכיפורים גדלו משנה לשנה, וכל יהודי תרם מרצונו בקערות ליישוב ארץ־ישראל. חבר אגודתנו נתמנה ע"י הועד האודיסאי כמורשה לאוסטראה. במרוצת הימים יסדנו חברה בשם „תיירי ארץ־ישראל" שמטרתה היתה לסדר נסיעות לא"י. כל חבר (ציוני או לא־ציוני) חייב היה להכניס 20 אגורות (קופיקות) לחודש לחברה, וכשיצטבר בקופת החברה סכום של 200 רובלים (אז כ־20 פונט שטרלינג) תתקיים הגרלה בין החברים, והזוכה — יסע בכסף הקופה לארץ־ישראל. רבים נמשכו כחברים לחברה והיו מכניסים את תשלומיהם בהתלהבות.

מלחמת־העולם הראשונה

והנה הוכרזה המלחמה ב־1914. זרם של פליטים יהודים מגליציה בא לעיר. חילות רוסיה עברו דרך העיר לחזית האוסטרית. ואם בימים כתיקונם התנהלה העבודה הציונית בקושי הרי בימי־מלחמה החמירו התנאים יותר והעבודה הצטמצמה. נפסק הקשר עם המרכז הציוני, חברים רבים עזבו את העיר וכמה מהפעילים שביניהם גויסו לצבא.

בכל־זאת לא הזניחו הציונים את העבודה הלאומית והציבורית במקום. הם נשארו בפעילותם ואף עמדו בראש עבודת העזרה לפליטים ולמשפחות המגויסים והמלחמה במגפת החולירע שהתפשטה אז בעיר. כמו־כן לקחו חלק בועד לעזרת המלחמה „ק.א.פ.ע." ועוד. ערנותם של הציונים בשדה הציבוריות המקומית לא פסקה גם בימים הקשים ההם — עד למהפכה הגדולה שהתחוללה ברוסיה בשנת 1917, שאתה התחילה תקופה חדשה בפעולה הציונית.

* * *

כזאת היתה העבודה הציונית בימים ההם במחתרת. רבים מהחברים חניכי המחתרת הצליחו להגיע לחוף־מבטחים — למולדת, ואנו פוגשים אותם בהרבה ישובים, רובם מושרשים בקרקע המולדת. משלושת החברים הפעילים, מאלה שעמדו בראש המחתרת הציונית באוסטראה — אחד יצא לרוסיה ועקבותיו נעלמו; השני — ל. שפילברג — נשאר בשרותים ציבוריים בווהלין, ובשעת כניסת הגרמנים עבד ברובנה היה אקטיבי ב„התאחדות הפה"צ ו„צעירי־ציון" — ומי יודע מה גורלו. שמועה אומרת, כי נהרג בידי הפשיסטים צמאי־הדם ב־1943; ורק השלישי מהם — זכה לעלות ארצה.

זלמן גרשפלד

אישים

ד"ר טוביה הינדס

ד"ר טוביה הינדס נולד בקרמניץ בשנת 1852, במשפחת־סוחרים מכובדת ואמידה, ואף־על־פי שעזב את עיר מולדתו בהיותו צעיר כדי לחפש את „אור המדע" בעולם הגדול, — לא נפסק הקשר בינו ובין קרמניץ עד סוף ימי חייו. שניהם — הוא וקרמניץ — שמרו אמונים זה לזה. קרמניץ היתה סמל המסורת העדינה, הנוף המפואר והרומנטיות הנצחית, ומדי פעם בפעם היה ד"ר הינדס נוסע עם כל המשפחה לבלות אצלה את חדשי־הקיץ — בביתו הכפרי של קייטלמכר הזקן, על ההר „וידומקה", או אצל אחד האכרים האוקראיניים בסביבה. וקרמניץ קיבלה את פניו בכל פעם בכבוד ובחדוה. צעירים וזקנים היו באים לברכו; — דלתות הבית של אחיו הרוקח (אצלו היה לן תמיד בלילה הראשון) ממש לא נסגרו. ואפילו הגויים חָלקו לו כבוד. בתקופה הפולנית, אחרי מותו של הד"ר הינדס, התלונן ראש־העיר הפולני שכמה רחובות בקרמניץ נקראו על־ידי העיריה הדיימוקרטית בשמות יהודים „זרים" ואף אחד לא נקרא על שם „שני בני־קרמניץ היהודים שנתפרסמו בכל המדינה: הינדס ופרילוצקי".

בילדותו נשלח ט. הינדס, לפי רצון אמו האדוקה, ללמוד תורה מפי רב מפורסם בסביבה. כעבור כמה שנים נתפרסם כעילוי והרב החזירו הביתה באמרו, כי שוב אין הוא צריך ללמוד: ביכלתו ללמד כבר אחרים. אבל לבו של הנער נמשך אחרי עץ־הדעת — אחרי מדעי העולם, ונגד רצון הוריו עזב את ביתם ונכנס ל„בית־המדרש־לרבנים" הרשמי בעיר־הפלך

ז׳יטומיר (שהיה למעשה מעין גימנסיה) ומשם עבר לבתי־ספר גבוהים בפטרבורג, קאזאן ודורפאַט. נפשו ההומיה ושוחרת־הצדק דחפה אותו לשורות התנועה המהפכנית הרוסית, והוא הצטרף כחבר למפלגה העממית „נַרודנאיה וולייה״. כבר בהיותו סטודנט בקאַזאַן הצפונית והרחוקה, סיכן את חייו בצאתו בחורף, ללא שמירה וללא דרכים, לכפרי הרוסים והטטרים, לפינות הנדחות ביותר, כדי להציל את המוני הכפריים ממגפת החולי־רע. והרי האכרים הפ־ראים למחצה היוו בעצמם סכנה גדולה כי הם ראו ברופאים את שליחי השטן ומפיצי המחלה האכזרית. בתור „ידיד העם״ ומַהפכן הוגלה הינדס מהאוניברסיטה בקאַזאַן ונאסר ע״י השל־טונות, ורק כעבור שנים אחדות הורשה להמ־שיך בלימודיו באוניברסיטה הגרמנית שבעיר דורפאַט, ברוסיה הצפונית־מערבית (כעת אסטו־ניה).

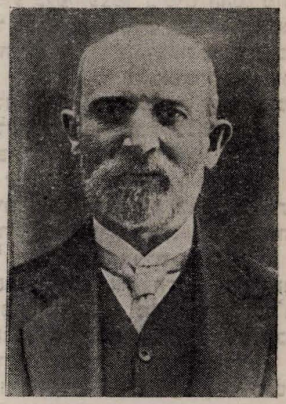

(1920—1852)

בימי שבתו בדורפאַט חל שינוי עמוק בהש־קפותיו ומהלך־רוחו של הינדס. הפוגרומים של שנות השמונים זעזעו את היהדות הרוסית, ובלבו של המהפכן הצעיר התחיל פועם רגש גאוה יהודית־לאומית. היה ממיסדי „אגודת־הס־טודנטים״ המפורסמת בדורפט, שחינכה דור של עסקנים ציוניים ברוסיה, כשם שאגודת־סטודנ־טים דומה בברלין היתה לקן המחשבה הציונית באירופה המרכזית. בגמרו את האוניברסיטה, החליט לעלות לארץ־ישראל להתישב שם כרו־פא. כל ימיו שנא את הניגוד שבין האידיאל והמציאות וקיים את אמונתו במלואה בתחום ביתו ובחייו האישיים. הוא נסע לקושטא ונבחן שם מחדש בתור רופא. על בחינות אלו הרבה לספר אחר־כך: כיצד הזמינוהו הפרופיסורים לבתיהם, הושיבוהו על כסאות מזרחיים נמוכים או על שטיחים מפוארים וכיבדוהו בקפה תורכי. משם נסע כ„מרגל״ לארץ־ישראל, הוזמן כאחד הרופאים הראשיים לבית־החולים היהודי וקיבל את ההזמנה בשמחה והתלהבות. לא התמהמה, חזר לאירופה ונשא בוורשה אשה ממשפחת־הרבנים המיוחסת גזונדהייט ועבר לגור אתה בירושלים. קשים היו אז החיים בעיר הקודש לאנשים שטעמו את טעם החיים האירופיים. חוסר מים, קדחת, סביבת אנשים קנאים, אינ־טריגות נגד העולים החדשים בעלי ההשכלה והמנהגים האירופיים — זה היה ההווי של הי־מים ההם. הד״ר הינדס ורעיתו נספחו לחוג חברתי מצומצם, שעליו נמנו אליעזר בן־יהודה, דוד ילין, אפרים כהן ומשפחותיהם וגם קונסו־לים זרים בירושלים. על אף כל הקשיים לא רצה ד״ר הינדס לעזוב את ירושלים, אבל הק־דחת העקשנית, שהתגברה קודם עליו ואחר־כך גם על אשתו, שברה את רוחו והכריעתו. שנתים לאחר בואו ארצה אנוס היה לעזוב אותה בלב רצוץ וברוח נכאה.

על עליתו ארצה ופרידתו ממנה מספרים שני סיפורים, שתכנם אגדי ממש: בעלותו מן האניה לנמל יפו ובהציגו כף רגלו על אדמת החוף, נפל — לפי סיפור ראשון — אפיים אר־צה, נשק את עפרה ואחרי־כן הוציא מתחת למעילו חרב שהביא אתו חרש מאירופה וקרא בהתרגשות: חרב לה׳ ולארצי... וכשעלה על האניה בעזבו את ארץ־ישראל, נכנס לאחד התאים, סגר אחריו את הדלת, שם פצע קטן בכף־ידו השמאלית, ובידו הימנית כתב בדמו על פיסת־נייר את דברי השבועה „אם אשכחך ירו־שלים תשכח ימיני...״ את כתב־היד האדום הזה הראה אחרי שנים רבות לבנו ביום הבר־מצוה שלו, וסיפר לו על הנדר הזה, שנדר ביום היפר־דו מארץ־אבותיו, ששמר לה אמונים עד סוף ימיו.

בחזרו לאירופה התישב בוארשה ההומיה, עיר מולדת אשתו, ונתפרסם אחרי זמן קצר כרופא, עסקן עממי וציוני נלהב. ביתו הפך לבית־ועד לכל אלה שתרמו את חלקם לתחיה הלאומית — מי בעטו, מי בנאומיו, מי בעבוד־תו. בביתו נתקיימה אחת הישיבות הבלתי־לי־גליות של הועידה הציונית הוורשאית (1898). אצלו היו מתארחים אחד־העם, סוקולוב, מנדל־שטם ואוסישקין — בבואם לורשה.

ד״ר הינדס פעל רבות בוורשה; הטיף לדבר הציונות בין החפשים מחוגי האינטליגנציה המ־דופלמת, וכן גם בין החרדים, בבית־הכנסת „שערי־ציון״ (שהקים יחד עם אחרים ברחוב פאביה). להרצאותיו היה זורם קהל רב של צעירים וצעירות, שחיפשו בהן תשובה לספקו־תיהם וביסוס להשקפותיהם, כי היה נואם נלהב, בעל השכלה רחבה ובעל סגנון יפה. הוא גם היה

לוחם לעברית והתמסר בהתלהבות רבה להפצת השפה העברית: יסד את „אגודת חובבי־שפת עבר" בורשה, עזר בכספו ליסוד בתי־ספר והוצאות ספרים עבריים, ועסק בהוראת מדע הטבע והפיסיקה בבתי־ספר עבריים שבעיר. מרצו ומסירותו משכו אחריו מחנות של מצ־דדים וחסידים; ובישרו המוחלט רכש לו את לבות המתנגדים — אפילו מחוגי המתבוללים וגם מבין הפולנים האנטישמיים.

רבים היו חסידיו וביניהם שני הרופאים המפורסמים ד"ר הנריק נוסבוים, הקיצוני בין המתבוללים, ופרופיסור ברנובסקי, מראשי האנ־דקים הפולנים. כשקיבלו היהודים בוורשה בשנת 1912 את רוב הקולות בבחירות לדומה הממלכ־תית הרוסית, דרשו רבים (וגם חלק מהעתונות היהודית) שד"ר הינדס יבחר בתור ציר יהודי ראשון מפולין לפרלמנט הרוסי — לדומה בפטרבורג. המוני העם שהוא חיבב אותם, חיבבו אותו גם הם וכיבדוהו — והם תמכו בהצעה זו; אולם אחרי התיעצות מרובה, וגם מפני „למה יאמרו הגויים" הוחלט על בחירת נוצרי דימוקרט בקולות היהודים. וכך נשלח לדומה הרוסית הפו־על יאגאֶללו (הוא נעלם אחרי זמן קצר מהבמה הפוליטית) ולא ד"ר הינדס.

פרק מיוחד בפעילותו הרב־גונית היווה חלקו בתנועה היהודית הקואופרטיבית. לא מתוך הש־קפות מופשטות, אלא מתוך קירבה יומית לדלת־העם — כרופא ועסקן עממי — החליט לעזור לבעלי־מלאכה יהודים בהקמת קואופרטיבים של יצרנים. יחד עם חברו ועוזרו ה' לעדערער ובעזרת העסקן הקואופרטיבי הידוע, בטקו (אבא) לויצקי, אוקראיני נוצרי, יסד אגודות הדדיות של סנדלרים, מלצרים, וכורכי־ספרים, וביתו הפך אותה תקופה למועדון של אנשי־העבודה. ואם־כי התנועה לא הצליחה, בכל־זאת שמרו לו המוני העם את זכותו זו וליווהו באהדתם עד שעתו האחרונה.

בתור רופא היה גם יועץ ובורר עליון בכל הענינים המשפחתיים של החולים. הוא היה טיפוס של רופא יהודי הומניטרי, העוסק בעבו־דת־הקודש בלב ונפש, ולכן הצליח לכבוש את לב הכלל והפרט בנאמנותו ובנכונותו לקרבנות, במסירותו לחולה ובהבנתו לנצרך: לא רק את המחלה יש לרפא, אלא — ובעיקר — את החו־לה... מאסכולה זו יצאו ד"ר מנדלשטם וד"ר מרמורק, ד"ר אידר, ד"ר צלינוב וד"ר ברנשטין־כהן, ד"ר חזנוביץ ואחרים.

בפרוץ המלחמה הקודמת, בשנת 1914, קרה אסון שהשפיע השפעה עמוקה עליו בשנותיו האחרונות. בנו הצעיר משה—מקסימיליאן, סטו־דנט המתימטיקה באוניברסיטת ורשה, נסע לארץ־ישראל כדי לקיים את המצוה הציונית של „שנת־עבודה" בשדות המולדת, אך בהגיעו ליפו חלה בדיזנטריה ומת. מאז חלפה מנוחתו של ד"ר הינדס ולא מצא מרגוע לנפשו. חלומו היחידי היה אז לשוב לארץ־ישראל ולעבוד שם בתור רופא או מורה. „בני הבכור נולד שם, בני הצעיר נפטר שם, ואיך אשב בגולה?" — היה מתריע כלפי עצמו בימים ההם. מחשבה זו אחזה בו ונתקעה עמוק בנפשו והוא חיפש דרכים להגשמתה. ברם, לצאת מפולין בתקופת־המלחמה לא היתה לו כל אפשרות — צריך היה איפוא להתכונן. ובהתכוננו עבר לזמן קצר מורשה לערי־השדה, עזב לשנתיים את הרפואה כדי להשתלם בהוראה, חיפש דרכים חדשות ותכניות שבהן יתקרב למחוז חפצו...

ופתאום, לפני שהספיק להגשים את משא־נפשו, נותק פתיל חייו והוא מת בורשה בשנת 1920. כל הקהילה התאבלה עליו מרה.

משפחתו קיימה את חלומו. אחד־אחד עלו בני המשפחה ארצה — מי במוקדם ומי במאוחר — והביאו אתם את זכר שמו הטהור, זכר ציוני נאמן, מחלוצי הדור הראשון בתנועת התחיה.

גדול היה האיש — בן ווהלין, ושם טוב הש־איר לו בעירו קרמניץ ובחוגים שונים בוורשה. בשכבות העמלים היהודים, שהיו קרובים מאד ללבו, נשאר שמו חָרות בלבבות. הכל נרשאים את זכרו כאיש המסמל את התום והשלמות תוך נאמנות ומסירות־נפש לעמו, ארצו ותרבותו.

אברהם זמיר

ר' קלמן גַם, איש רובנה

איש־פעלים ויקר־נפש היה ר' קלמן גם, מעסקניה הדגולים של רובנה בתקופה האחרונה, זו העיר שיצאו לה מוניטין לא רק כמרכז המסחר לכל ווהלין, אלא גם במוסדותיה, מפעליה ועסק־ניה, שידעו להקדיש ממיטב מרצם ומחום לבם לעבודה הציבורית בכלל ולתנועה הלאומית ולפעולות התרבות בפרט. בשורת אנשי־מעש־ומעוף אלה תפש ר' קלמן גם מקום חשוב כעסקן בעל שיעור־קומה ולוחם לעניני האומה וקניניה.

גם נולד ברובנה בשנת 1878 לאביו ר' בן־ציון גם ז"ל. בהיותו בן ארבע נתיתם מאביו ומשפחתו עברה לגור בכפר בילובאראג הסמוך לברזנה. בגלל מצבה החמרי של משפחתו התחיל לעבוד בעודו צעיר ולרגל עבודתו היה בא לעתים מזומנות לעיירה לודביפול הסמוכה. שם בא במגע עם מבוגרים ומשכילים; מאז עשה את צעדיו הראשונים בהשכלה כללית ובחינוך ציוני.

רוח המסורת שספג בילדותו נשתמרה בו מנעוריו ועד יומו האחרון. אהב לקרוא והירבה לחשוב על עברה ועתידה של האומה. כך עברו

עליו כשלושים שנות־חייו הראשונות, ובשנת 1908 — והוא אז כבר נשוי — חזר והשתקע ברובנה ונתקשר למסחר הטכסטיל. כעבור 2—3 שנים ראו אותו בחוגי חובבי־שפת עבר ור׳ יהודה מוטיוק (אז מורשה של חובבי־ציון ברובנה) הזמינו לעבוד לטובת הועד האודיסאי. שניהם התרימו את סוחרי רובנה ורשמום כחברים לועד; מאז נכנס גם למחנה הציוני ברובנה והיה פעיל בו כל הימים.

בתקופת המלחמה העולמית הראשונה ישב במוסקבה כשלוש שנים ועסק שם במסחר וחזר לרובנה עם גמר המלחמה. כשחל מפנה בחיי היהודים ברוסיה וצפו ועלו בעיות קימום והצלה בעקבות המלחמה והפרעות באוקראינה וה„ג׳וינט״ האמריקאי פיתח פעולת־סיוע רחבה — התבלט גם בין עסקני רובנה, הועמד בראש ועד הסייע ועשה הרבה לטובת הפליטים והיתומים שהתרכזו ברובנה או שעברו דרכה. הודות לכושר־ארגונו ויחסו הנפשי לנצרך ולמוכה־הגורל — הגדיל לעשות בשטח העזרה באמצעי ה„ג׳וינט״ להקמת מוסדות־ציבור ותרבות ואף ייסד מפעלים סו־ציאליים ותרבותיים שהיה בהם צורך הזמן.

כאיש הציבור וכציוני נבחר גם לקהילה הדימוקרטית ברובנה (18—1917) והיה נשיאה, בידעו להתהלך אף עם מתנגדים ולקרב את כל הזרמים המיוצגים בקהילה. זכורות פעולותיו הברוכות של גם בתקופת כהונתו ב„ג׳וינט״ ובקהילה, לא פעם תוך כדי הזנחה של עסקיו הפרטיים. בכלל היה ידוע האיש כנוח למקום ולבריות, ועל כן העריכוהו חברים ומתנגדים כאחד. אהבה בלי־מצרים לעם ולקניניו היתה ביסוד נפשו המתונה של גם, והכרת חיבה נודעה ממנו לזולת ולכל הבא במגע אתו.

כשהתפתחה פעולת החינוך והתרבות של הציונים ברובנה לקח גם, האדוק לעברית, חלק פעיל בה; היה בין מייסדי גן־הילדים העברי הראשון (ע״ש י. צ׳לינוב) ושמו מתנוסס בין מייסדי הגימנסיה „תרבות״ ברובנה, שהיתה מהגימנסיות העבריות הראשונות. אח״כ עמד בראש ועד הגימנסיה במשך כמה שנים והקדיש תשומת־לב רבה למוסד ודאג לו במיוחד. את בניו שלח לגן־הילדים ולגימנסיה בהכרה יהו־דית־ציונית ברורה, זו ההכרה שליותה אותו בפעולותיו. וכך היה נאה דורש ונאה מקיים. הוא הועמד בראש הועד המקומי והגלילי של „תרבות״, שהתקיימו ברובנה וביתו הציוני שימש דוגמא לתרבות עברית ולרוחה.

אחרי גמר פרשת־העזרה של ה„ג׳וינט״ וביר־סוס המוסדות ברובנה ובגליל התחיל גם לחשוב על עלייתו לא״י, משאת נפשו, ואף עשה הכנות וקבע זמן לעלייתו. אולם מן השמים עיכבו בעדו ומכמה סיבות שלא היו תלויות בו נדחתה עלייתו לזמן־מה. הדבר גרם לו צער רב עד

(1878—1946, א׳ שבט תש״ו)

שבריאותו נעשתה רופפת, ובינתיים הוזנחו עסקיו ומצבו החמרי הלך וירד. מה עשה? שלח לפניו את בנו ובתו הצעירים ארצה ב־1934 והוא המשיך לעסוק במסירותו למפעל הציוני ולכלל היהודי בעירו. זמן מועט אחרי זה הצליח לצאת מעמק הבכא — מהגולה ועלה בלוית אשתו ובניו ארצה בתקעו את יתדו בתל־אביב.

הוא קיווה לפעול למען העם והתרבות גם בארץ, אולם דאגת סידורו ופרנסתו הטרידוהו ולא הצליח ביותר בביסוס חמרי כלשהו, ומשום כך לא נתגשמה מחשבתו הטובה. אך הוא לא התאונן וקיבל את חבלי קליטתו באהבה. במכ־תביו הפרטיים לידידיו בחו״ל נתן ביטוי לאשרו המלא על שבתו בתוך עמו בארצו ונשמו את אוירה, ואף יעץ להם לחסל את עסקי הגולה ולהיגאל ע״י עליה לא״י.

בשנת 1939 מתה עליו אשת־נעוריו. קשה היה לו להתאושש ממכה זו, ובעקבותיה גברה מחלתו עליו. במשך 6 שנים הבאות ישב בחוג משפחתו כמעט סגור בחדרו, מרבה בקריאה ומתידד עם חברים וידידים שפקדו את נוהו מזמן לזמן. זכה גם וכל שלושת בניו ובתו בארץ קיימו בו „כיבוד אב״ כהלכה.

בערב אחד — אור לא׳ שבט תש״ו — החזיר ר׳ קלמן גם את נשמתו הטהורה; הוא מת פתאום מיתת־נשיקה בחדרו תוך עיון בספר עברי. זכרו של גם, שרוב ימי־חייו היו קודש לעבודה ציונית וצבורית פורה, ישאר חרות על לבם של בני עירו, חבריו ומכיריו הרבים, כאיש המעש וכיהודי נאמן הראוי לדור התחיה.

ב״צ ברזלי

קהילות

סטארוקונסטנטינוב (קונסטנטין־ישן)

עיר עתיקת־יומין — השוכנת על הנה־רות סלוץ׳ ואיקופוט, הזורמים משני צדי העיר. במרחק קטן ממנה, מצד שלישי — זורם הנהר פריפט. חלק העיר מצד הסלוץ׳, החלק הישן, נקרא „זסלוץ׳״ והחלק החדש של העיר נקרא „סלובודה״. בשטח שבין סלובודה וזסלוץ׳ גרו יהודים בלבד. בימי שלטון הצאר ברוסיה שמשה סטארוקונסטנטינוב עיר־מחוז. אולם עם חילוף המשמרות — עם תקופת שלטון הבולשביקים — הועבר מרכז המחוז לעיירה הסמוכה שפ־טובקה. בתוך העיר, במקום שהסלוץ׳ והאיקו־פוט מתחברים, עומד עדיין ארמון עתיק־יומין של קונסטנטין הראשון, בו סודר בית־סוהר וממנו נמשכת מנהרה מתחת לרחובות העיר מרחק כמה פרסאות עד שרידי המבצר העתיק שליד הכפר פשקובצי. שנים רבות לא זכתה העיר לקשר רכבת עם העולם והתפתחותה נת־עכבה משום כך. רק בשנת 1912/13 נסללה הרכבת הפודולית מצד שפטובקה דרך גראצינו לקמנץ־פודולסק ופרוסקורוב.

בשנת 1916 מנתה העיר כ־28 אלף תושבים, ביניהם כ־20 אלף יהודים (לערך 6—5 אלפים משפחות יהודיות). שאר 8 אלפים התושבים היו רוסים, אוקראינים ומספר קטן של פולנים. היח־סים בין היהודים לבין הלא־יהודים היו טובים ובמקרים רבים אף ידידותיים.

סביבת העיר היתה יפה ועשירה. ישובים חקלאיים מבוססים של אוקראינים, שדות־בר ושטחי־מרעה לרוב, יערות רבים. אדמת החבל היתה פוריה ופרנסה ברווח את עובדיה. יהודי העיר שלחו את ידם במסחר תבואות ויערות ובמלאכות שונות. היו ביניהם גם בעלי מקצו־עות הפשיים במספר לא־מועט, ובדרך כלל היה מצבם החמרי של יהודי קונסטנטין־ישן בימי שלטון הצאר טוב למדי.

עיר של תרבות היתה קונסטנטין־ישן ונח־שבה לעיר של משכילים, בה גרו כמה משפחות מפורסמות ומיוחסות. ממנה יצאו: אברהם־בר גוטלובר, סופר עברי ואידי, מלוחמי ההשכלה, מורה בבית־המדרש לרבנים בז׳יטומיר (נולד בשנת 1811 ומת בשנת 1899); אברהם גולדפדן, תלמידו של גוטלובר בבית־המדרש לרבנים בז׳יטומיר, מייסד התיאטרון באידיש (נולד 1840, מת 1908), היו בה לא־מעט חסידים, כמו בכל ווהלין, אך לא ניכרה בהם קנאות מיוחדת. בתי־כנסת רבים היו בעיר: בית־כנסת גדול, בנין יפה מיוחד במינו, קלויז של חסידים שנק־רא „קוזמינר״, בית־הכנסת של החייטים, ביהכ״נ של הלפרין וביהכ״נ של ר׳ אברהם־שלמה, בו היו מתפללים המשכילים הציונים המקומיים. כשקבעו הבולשביקים את שלטונם במקום והיב־סקציה משלה ברחוב היהודי, הוחרם בנין בית־הכנסת הגדול והפך לקלוב. היבסקציה החזיקה בו זמן רב ורק אחרי השתדלויות במשך שנים רבות הצליחו לשחררו ולהוציאו מידיה.

רב העיר ר׳ אלתר בלכמן הישיש — המכונה ר׳ אלתר קוסטינר, גדול היה כלמדן וכפוסק ושמו יצא למרחוק. גם גאוני ליטא הכירו בגדולתו. הוא היה שמרן, קנאי וקפדן, אך איש־אמת. אכרים נוצרים העדיפו את בית־דינו על ערכאותיהם הם. כשנסתלק ר׳ אלתר בימי המל־חמה הקודמת עלה על כסאו בנו ר׳ יוסיל בלכמן.

בעיר נתקיימו כמה בתי־ספר: שתי גמנסיות רוסיות ממשלתיות, אחת לנערים ואחת לנערות, בית־ספר עירוני כללי ובית־ספר מסוג זה של הממשלה לילדי יהודים, תלמוד־תורה לילדי דלת־העם, שהוחזק ע״י קופת הקהל ונתמך ע״י נדבנים יהודים. שני בתי־ספר פרטיים — „חד־רים״ מתוקנים, של המורה חיים בן משה רודי ושל המורה העסקן דוד רוזין. בשני אלה למדו עברית וגם רוסית ולימודים כלליים. מספר התל־מידים לא היה קטן והם עמדו על רמה גבוהה. גם „חדרים״ היו בעיר. מהעיירות ומכפרי הסבי־בה שלחו יהודים את ילדיהם ללמוד בבתי־ספר אלה. כמה ספריות התקיימו בעיר: הספריה העי־רונית, ספריה רוסית בעיקרה, שנוהלה ע״י פקי־דים רוסיים בהתאם לחוקי רוסיה הצארית; הספריה ליד בית־מסחר הספרים של מיכל רבי־נוביץ, שנחשבה לספריה הטובה והעשירה, והספריה הפרטית של נודלין.

הדי המהפכה הגדולה ברוסיה בפברואר 1917 הגיעו אמנם לעיר בזמנם, אולם חילופי השלטון לא יצאו לפועל מיד כבמקומות אחרים. הנוער המקומי (יהודים ולא־יהודים) התעורר ומתוכו התבלטו כמה קומוניסטים נלהבים, נער־כו כמה אספות ותהלוכות פומביות. ומושל העיר (האיספרבניק) מטעם השלטון הישן המשיך לשבת על כסאו, מוקף שוטרים צאריים, ומילא את הוראות השלטון החדש. כאילו נתמנה על־ידי שלטון זה. המושל הזה היה פוליאקוב, אדם נבון שניסה להחזיק מעמד בתפקידו גם אחרי המהפכה ככל שיכול.

באותם הימים הורגשה תנועה חשודה בקרב הרוסים, שלא השלימו עם הרוח החדשה במדינה. הם הביטו בעין רעה על השויון שהוענק ליהו־דים וקינאו ביהודים נושאי משרות ציבוריות

זממשלתיות. פשטו שמועות שכוחות שחורים מונהגים ביד נעלמת זוממים לנקום ביהודים בשעת־כושר ראשונה שתבוא לידם. הענין נדון בישיבות ה„זמסטבו" והיו בין האינטליגנציה הרוסית שסברו, כי הנוער היהודי המקומי נתפס לבלהת־שוא, כי השמועות אינן מבוססות, אולם היהודים לא נרגעו וידעו שבמקרה של נסיון לשוד ורצח לא יוכלו לסמוך על האיספרבניק פוליאקוב ושוטריו, שרידי המשטר הישן, העלולים לסייע לפורעים. בפרוס חג־הפסח וה„פסחא" שלהם, חשבו היהודים על הגנה והוסיפו לטכס עצה. אז בא להתארח אצל הוריו יעקב ברמן (כיום הד"ר י. ירדני בירו־שלים) שכיהן כרופא שנתיים במחנה הצבאי ה־13 הרוסי (הוא המחנה המיוחד). גם הוא הוזמן כבן המקום להתיעצות הנוער המקומי. הוחלט לשלחו לאספת ה„זמסטבו" כנציג היהודים לדון במצב ובשמועות על אפשרות של פרעות ביהודים.

לישיבה ההיא באו כל הנציגים של העיר. ברמן גולל את פחד התושבים היהודים, עמד על מצב הבטחון וגילה חוסר אימון באיספרבניק לשעבר פוליאקוב, שריד המשטר שבוטל, והביע דעה שאין לסמוך עליו ביותר. אגב הכחיש ברמן את הדעה כאילו הנוער היהודי גורם לבה־לה ללא יסוד, והרים על נס את עירנותו ופעי־לותו של הנוער, נושא דגל השחרור, שרק בו ובכוחותיו יש להאמין. דברי ברמן עשו רושם ובאותה אספה הוחלט לפטר את האיספרבניק. השלטון הוטל באופן זמני על יעקב ברמן לארגן את השמירה בעיר. ברמן פנה מיד לפוליאקוב ומסר לו את החלטת האספה שלפיה הוא — פוליאקוב — מפוטר מתפקידו, וכי לו, לברמן, נמסר לארגן את השמירה והבטחון בעיר. פוליאקוב שמע את הדברים ולחץ באדיבות את ידו של ברמן באמרו, שהוא מבין לרוח הזמן ומאחל לממלא־מקומו הצלחה בתפקידו. ברמן מצדו ראה צורך להודות לפוליאקוב על שרותו ונפרד ממנו בידידות. משם פנה ברמן לקסרקטין של הצבא שחנה בעיר לבקש כוחות לשמירה. ידע ברמן שאין לסמוך על התנהגותו היפה של פוליאקוב ועל נאמנות שוטריו. ממפקד־הגדוד ביקש להעמיד לרשות העיר מאה חיילים לש־מירה באופן זמני. הבקשה נתמלאה והפקודה ניתנה לשלוח מאה אנשי־צבא לרשות העיר לשמירה. ברמן וחבריו סידרו את החיילים במש־מרות בנקודות שונות בעיר. היהודים הרגישו את עצמם בטוחים יותר והרוחות שקטו. הפסח עבר בשלום ובסדר. פוליאקוב הוסיף לשאת את תלבשתו הרשמית והדבר היה מוזר בעיני רבים מהקהל.

(סוף יבוא)

י. ירדני וע. לונשטין

אוסטראה — הבירה הרוחנית של ווהלין

(המשך)

שנות־מעבר

תקופת־מעבר רבת סבל ותלאות קדמה לת־קופת־השלום האחרונה (1918—1939), שנס־תיימה לעינינו באופן כה טראגי.

שנות המלחמה העולמית הראשונה (1914—1918) עברו על העיר אוסטראה בלי מאורעות מיוחדים. לפוגרום ממש, לפי הנוסח הידוע, זכתה עירנו דוקא לאחר המהפכה הרוסית הרא־שונה (1917), אחר נצחון כוחות האור והקידמה כביכול על הריאקציה השחורה ברוסיה הצארית. גם תקופת ההטמן האוקראיני סקורופאַדסקי, אשר שלט בחסותו של שותפו הגרמני, עברה בדרך־כלל בשלום. אך עם נפילת ההטמן וגי־רוש הגרמנים התחילו השלטונות מתחלפים חדשים לבקרים, וכל חילופי משטר עלו ליהודי אוסטראה בקרבנות־אדם. כיבוש הבולשביקים הראשון (1917) עלה בקרבנות שתי משפחות, האחת היא משפחת מוטיל ריכטר שנשחטה כולה ונשתיירה רק ילדה אחת שהתחבאה (כעת בא"י) והשניה משפחת אהרן בליאך, ששני בניו נורו. הפטלוראים התעללו ביהודי אחד והרגוהו בנשק קר על הורדת מודעה שעל יד חנותו שלא בכוונה והפולנים קטעו יד לאשה אחת (גונקר), חוץ ממה שחיילי הגנרל האַלר התעללו ביהודים, מרטו זקנים וכדומה.

מכל חילופי־המשמרות יצאה איפוא אוס־טראה כמעט בשלום לגבי ערים אחרות שבחבל ווהלין, אשר סבלו בעיקר מהמרצחים הפטלו־ראים שהשמידו את האוכלוסיה היהודית בכל מיני מיתות משונות, ואשר קציר־הדמים שלהם עלה ליהודי אוקראינה בחצי מיליון קרבנות, סך־הכל עגום מאד לפי המושגים של הימים ההם.

שלטון הפולנים

בשנות 1918/19 התבצרו בעירנו הפולנים וכיבושם זה נמשך עד שנת 1939. תקופת הפול־נים באוסטראה, כמו בכל חצי־החבל של ווהלין שנפל בחלקם, ראשיתה תקוות חדשות להבראה כלכלית ותחיה לאומית וסופה גגישות, רדיפות, גזירות ואכזבות. בזמן הראשון, כשהפולנים היו זקוקים לכספי היהודים, כדי למלאות את קופתם הריקה וכן כדי להבטיח להם אזרחים לויאליים בין רבבות האוקראינים הבלתי־מרוצים מהסי־

פוח, העניקו ליהודים חופש ידוע לעסוק במסחר ועבודה ואף בפעולות חברתיות ולאומיות. נוצר הרושם כאילו החיים הנורמליים התחילו להכנס למסלולם.

בזמן ההוא הגיעה לעירנו בשורת הצהרת בלפור והפעולה הלאומית כבשה את כל הלבבות. האגודה הציונית, שבשנות החירום שלאחר המלחמה עוד פעלה בסתר, יצאה מהמחתרת וריכזה סביבה את מיטב הנוער המקומי. הת־ארגן „החלוץ" ושלח את העולים הראשונים לארץ־ישראל.

צורת החיים הבטוחים כביכול וחופש המסחר הפעולה הלאומית קסמו ליהודים שנשארו מה־עבר השני של הגבול („זא קאַרדאָנאָם") — בקצות העיר אוסטראה, שנעשתה תחנת־מעבר לפליטים. יהודים למאות הציפו את העיר ופ־ניהם אל העולם הגדול „הפתוח" ולארץ־ישראל. מיעוטם גם נשארו בעיר כדי להשתקע בה ואוסטראה התעשרה באזרחים חשובים ורבי־פעילות, ביניהם: הרב יוסף ורטהיים, שמואל שריירא, ישראל פוגל (שעלו ארצה), דב טול־צ׳ינסקי ואחרים.

מוסדות העיר ועסקניה

מהמוסדות העירוניים שהיו פעילים באוס־טראה בימים ההם יש לציין:

א) „ועד־ההצלה האמריקאי", שפעל בשנים האחרונות שלאחר המלחמה בהגישו עזרה דחופה ליהודים המדולדלים משנות המל־חמה וההפיכות התכופות. בראש הפעולה עמדו: הרב י. ורטהיים, לייב שפילברג, זלמן גרשפלד (א״י), לייבוש ביבר, שלמה קומנדנט, הירשל רבינוביץ (אמריקה), זונדר (א״י) ואח׳.

ב) „בית־יתומים", מוסד־סניף לרשת ענפה של בתי־מחסה לילדים עזובים, שנפתחו בכל החבל מיד אחרי המלחמה. בראש המוסד עמדו העסקנים והעובדים: קלמן פרנקל (יו״ר הכבוד), חיים דודזון, יעקב פרלמוטר, חיה׳קה פינקלשטין־גולדין (א״י), ריבה בוקימר (א״י), סוניה ליס־קפלן ואח׳.

ג) „בית־החולים היהודי" עם בית־מרקחת על ידו, שהיו מושיטים עזרה רפואית לעניי העיר. בראש המוסד עמדו: דב טולצ׳ינסקי, יואל אברך, מרדכי קפלן, גב׳ ברמניק ואח׳.

ד) „טאַז", חברה לשמירת הבריאות של האוכלוסיה היהודית בראשותם של רופא־השנים ד״ר יוסף רוזנשטרום, ד. טולצ׳ינסקי, פרקוס ואח׳.

ה) „בנק לודובי (עממי)", מוסד כספי קואופרטיבי ראשון בעיר אחרי חיסול „החכרה להלואה וחסכון" שמלפני המלחמה. בראש המו־סד הזה עמד משה אבלמן, יהודי בר־אורין מנכ־בדי העיר ועסקניה הותיקים. היה פעיל בכל המוסדות הציבורים והלאומים, בעל יחוס עצמי ויחוס־אבות (נזכר באנציקל׳ של ברוקהויז־עפרון), בעל בית־חרושת לנרות לשעבר. מבין חבר העובדים יצויינו: יעקב לקחמכר, מוני פידלר, לייב גינקר, ניוני פרלמוטר (א״י), שמוקלר (א״י) ואח׳.

ו) „בנק קופיאַצקי (מסחרי)", הוא בנק־הסוחרים מיסודו של סנדר גוניק וסוחרים אחרים. מבין חבר העובדים: ירוחם ברמניק, יחזקאל פינקלשטין ס. ציטרינל, אשכנזי ואח׳.

ז) „בנק ספולדזיאַלצ׳י (קואופר־טיבי)", המוסד הכספי השלישי בעיר לשרות הסוחרים והבע״ב הבלתי־מאורגנים. מייסדי הבנק ומנהליו היו: מנוס גוניק, משה אודרמן וב״צ ברניק. מחבר עובדיו: בנימין גרינס, יוסל דוקוצ׳ליבר, סימס ואח׳.

ח) „ארגון הסוחרים (הגדולים)", בהנהלת ניסל לוקאץ׳, מי שהיה בימי הרוסים „סטארוסטה", זקן העדה היהודית וממונה על פנקסי הילודה והתמותה של היהודים בעיריה. מזכיר הארגון — איכט. היה קיים גם ארגון הסוחרים הזעירים בהנהלת קרויט.

ט) „המועצה העירונית", נציגי הי־הודים („לאַווניקעס") במועצת העיריה. הנציגים ששירתו את האינטרסים היהודים במשך הכי־בוש הפולני היו: מ. אבלמן, ס. גוניק, מ. גוניק, שלמה וילקר, בצלאל ברמניק, יעקב גרינברג, ל. גינקר, מוטיל גורין — נציג הפועלים, שה־פולנים הגלוהו ל־7 שנות עבודת־פרך כחשוד על קומוניזם. בזמן הכיבוש הרוסי האחרון (1939/40) כיהן מ. ג. בתור ראש־העיר. הפעיל ביותר בין הנציגים היהודיים במועצה היה שלמה קומנדנט, עסקן ותיק בשטח הפעילות הציבורית. הוא נתמנה ע״י הגרמנים לראש הגיטו באוסטראה והוצא להורג (1942) יחד עם עוד 9 יהודים בגלל זוג מגפים שהוכן ע״י עובדי הגיטו בשביל המפקד הגרמני, אשר מצא לו תואנה להתגולל עליו, כי באשמתו לחצו הנעלים את רגליו.

במשך קיום המועצה שרתו בתפקיד סגן ראש־העיר: יוסף קמרמן, קצין יהודי בצבא הפולני (א״י), חיים דודזון — ציוני פעיל ומסור, עסקן ציבורי מוכשר ונואם בולט בעיר, שהוצא להורג גם הוא ע״י הנאצים מיד עם כניסתם לעיר (1941), בראותם בו אדם העלול לארגן את דעת־הקהל נגדם. כפקיד יהודי יחידי היה פנקסן העיריה גנדלברג.

י) „ועד הקהילה". מוסד יהודי־גלותי מובהק זה היה חסר במקומותינו מימי ה„קהל־שטיבל" של המאות הקודמות *). רק בשנת

* הקהילה הדימוקרטית התקיימה ממרס עד אוק־

1930 אושרו ע״י הממשלה תקנות הקהילות היהודיות בעלות סמכות לכל הענינים היהודיים עם רשות לגביית מסים מיוחדים להחזקת מגגנון הקהילה ומוסדותיה הדתיים והסוציאליים. ארגון הקהילה ויסודה נמסרו לידי חיים דודזון שהיה רוח־החיים שלה ומנהלה בפועל. חברי ועד הקהילה היו: ר׳ יוסילי ספרד (בהרב ר׳ אלתרוני), חיים גלברסון, יוסיל הורנשטיין, מוטיל רבינוביץ, לייבוש ביבר, בריל לינצקי ואח׳. מזכיר הקהילה — עובדיה באלין.

ההסתדרות הציונית ומוסדותיה

במשך שנים אחדות התקיימה באוסטראה הסתדרות ציונית אחידה שריכזה בתוכה את מיטב הכוחות הפעילים בשטח התנועה הציונית ותפשה את בית חיה קופרשטיין שברחוב „ויל־ביוונר גראָבלי״. העומדים בראשה ואשר מילאו בה תפקיד ארגוני וחינוכי גדול, היו אלה שעלו מהמחתרת הציונית מלומדי־נסיון ומחושלי־רצון להכשיר דור חדש לבנין הארץ והעם. ביניהם זכורים: לייב שפילברג, לייב פריילך, זלמן גרשפלד (א״י), חיים דודזון, לייבוש ביבר, פ. וז. רשיש, ז. שולווג, א. רדושצר, בצלאל ברמניק, גרישה בנד, משה בוצמן (א״י) ואליהם נלוו אח״כ שמואל שרירא, ישראל פוגל (א״י) ואחרים.

כל ההסתדרות הציונית באוסטראה הועמדה תחת הפטרונז׳ הרוחני של הציוני הותיק והעסקן הציבורי המובהק צבי בוקימר, אשר נקטף באביב ימיו ולא זכה לבשורת הבית הלאומי ולעבודה ציונית מוכרת ורבת־היקף. תמונתו היתה מתנוססת באולם הישיבות בין תמונותיהם של הרצל ונורדוי, שכמוהם האמין גם הוא, כי

צבי בוקימר (1889—1920)

אם נרצה לא תהיה זו אגדה. גם הספריה הציונית בעיר נקראה על שמו להנצחת זכרו. מימי המהפכה ועד סוף ימיו כיהן כסגן ראש העיר ועל משמרתו זו גילה כשרון מיוחד לשמור על האינטרסים של העיר בכלל ושל היהודים בפרט. הוא היה ממארגני הקהילה הדימוקראטית, באוסטראה ועמד בראשה עד שנתפרקה עם כניסת הבולשביקים. כן אירגן בתי־מלאכה להכשרה לעליה לא״י ובאחד מהם קיבל בעצמו הכשרה, כחלוץ, במסגרית רוזנברג, והיה הרוח החיה בעיר.

(סוף יבוא)

ח. ב. אילון

רובנה

(פרק רביעי)

צביון העיר והתקדמותה:

בפרקים הקודמים דובר על תהליך התפתחותה הכלכלית של העיר וגידולה עד המאה הנוכחית. ברור שאת התקדמותה הגדולה יש לזקוף בעיקר על חשבון התושבים היהודים, שהרבו לפעול בעיר בכל שטחי־החיים, עד שכל המסחר, התעשיה, המלאכה, הבנקים ובדומה רוכזו בידיהם. גם רוב בעלי־המקצועות החפשיים: עורכי־דין, רופאים, מורים, פקידים וכיו״ב (חוץ מאותם שעבדו במוסדות ממשלתיים, שבהם לא ניתנה ליהודים דריסת־רגל על־פי החוק והנוהג ברוסיה הצארית) היו יהודים. וכיון שהיהודים היו כאמור בכל הזמנים רוב האוכלוסיה המקומית, הרי מובן שלעיר היה צביון יהודי, על אף ההגבלות ושלילת הזכויות מהם. המציאות סיכלה בהרבה מקרים את החוק הקשה, ובעזרת שלמונים וקשרים עם גורמים שונים היו יהודי העיר מסדרים לא־אחת את עניניהם האישיים והציבוריים לפי צרכיהם הם. כך זרמו החיים היהודיים ברובנה, שהלכה ופרחה והתבלטה בין יתר הערים שמסביב לה עד שנעשתה עיר מרכזית בווהלין.

קהילת רובנה היתה רבגונית. אף־על־פי שהיהודים הרבו לעסוק במסחר, נמנו רובם על סוג „עמך״. מהם שעבדו אצל הסוחרים והיצרנים כעוזרים ופועלים ומהם שעסקו במלאכות שונות ובתעשיה ביתית, וגם כפועלים מקצועיים, עגלונים, סבלים, מובילי־מים וכיו״ב. ואכן היו רובם פשוטים וישרים.

טובר 1917 ובה השתתפו צ. בוקימר, מ. הולברט, מ. אבלמן, מ. טולפין, ש. שרירא, ז. גרשפלד, ל. ביבר, י. ליזק ואחרים.

חלק ניכר מבני־הקהילה נטו לחסידות אף בתקופה זו. ברחוב היהודי תפסו מקום השוש־לות של טוריסק, אוליקה, מאקארוב, סטפאן, ברזנה, סטולין ואחרות. ה„שטיבלאך" של החסי־דים היו מלאים מתפללים. ואף על פי שעדיין נתקיימו בידיהם המנהגים הקבועים שבתפילו־תיהם ובכל מסיבות־מצוה שלהם, הרי קנאותם נחלשה בתקופה האחרונה או ירדה כליל. כמה מבני משפחות החסידים רכשו להם השכלה כללית בערים גדולות וחזרו לעיר־מכורתם מוכ־תרים בתארים אקדימיים ודרכיהם שונות משל הוריהם. ולא עוד אלא שפה ושם הורגשה אף נטיה להתבוללות בדומה למרכזים הגדולים שברוסיה. ניכר היה שינוי בהלך־הדעות ובאורח החיים היהודיים של רובנה. רוחם של ר' דוב־בר המגיד ממזריטש (שישב קודם ברובנה), של ר' אהרן בן שמואל הכהן, שדאג לאכסניה של תורה בעיר, של המשורר א. ב. גוטלובר ועוד כמה אנשי תורה ורוח — כאילו הלכה וטושטשה. על במת החיים עמדו גבאים, לרוב „מושבעים", שלא תמיד היו לרצון הקהל ולא הלכו בגדולות, אבל רובם פעלו בנאמנות להח־זקת מוסדות החסד והחינוך היהודיים בעיר*. ידועה וראויה להערכה העזרה שניתנה על־ידי מוסדות אלה ועסקניהם לעניי העיר וליורדים, לאסירים, לחיילים וכו' ובזה הוכיחו כי רגש האחוה והיחס לזולת מושרש בין יהודי ווהלין.

חלקם של יהודי רובנה היה ניכר בכל המוסדות והמפעלים הציבוריים והכלליים של העיר: במכבי־אש, בבתי־הספר התיכוניים, בקו־פה להלוואה וחסכון (שחבריה היו יהודים בלבד) ואחרים.

המלחמה בין רוסיה ויפאן (בשנות 5־1904) כמעט לא הורגשה ברובנה, מחוץ להשתתפותם של מספר חיילים ומגוייסים יהודים שבעיר.

הזרמים ועבודת התרבות:

התסיסה הפוליטית והתנועה המהפכנית ברוסיה הורגשו גם ברובנה. תחלה נמשכו אח־ריהן רק יחידים, אולם מראשית המאה הנוכחית ועד לאחר מתן הקונסטיטוציה ברוסיה ודיכוי התנועה בכוח השלטון הצטרפו רבים מהנוער היהודי למפלגות הסוציאליסטיות ובעיקר לתנועת ה„בונד", שהיתה לה השפעה ניכרת על שוליות בעלי־המלאכה, עוזרי בתי־המסחר והפועלים בב־תי־חרושת, בתי דפוס וכיו"ב — ומלחמה היתה להם לאלה עם הציונים המנהלים תעמולה ברחוב היהודי לרעיון התחיה. גם יהודים חרדים וחסי־דים רבים יצאו נגד הציונים והציונות. ברם הציונים — אם־כי מספרם לא היה גדול — לא נרתעו ועמדו נגד מתנגדיהם משני המחנות, והצליחו בפעולתם בכמה שטחים.

אגודת „בני־ציון", שנתקיימה אז ברובנה, היתה מהחזקות בווהלין והלכה וגדלה ע"י כוחות מערי־הסביבה. משכילי רובנה היו ברובם ציונים ופיתחו פעולה רחבה לא רק בעבודתם הציונית הרגילה, כי אם גם בשטח הציבורי המקומי מבחינה ציונית. כך למשל טיפלו בבחירת צירים ל„דומה" (הפרלמנט) הממלכתית, וכשהועמד זאב ז'בוטינסקי לבחירות בווהלין דאגו ציוני רובנה להצלחת בחירתו בתור „נכתב" לעיירה הסמוכה אלכסנדריה. כשמת הרב מטעם ברנסון — גל־חמו הציונים בעד בחירת מועמד ציוני וניצחו, ואז נבחר לכהונה זו הרב זלמן גולדנברג, אי־שיות ציונית ועסקן ציבורי, שלקח חלק בעבודה הציונית המקומית ובמוסדות אחרים כל ימי שבתו ברובנה.

שליחים ציונים רבים ביקרו ברובנה: ד"ר שמריהו לוין, ד. פסמניק, ז. ז'בוטינסקי, חיים גרינברג, מנחם שיינקין, ד"ר בוכמיל, זיידמן ואחרים. בחורף תרס"ט (1908) בא הד"ר בן־ציון מוסינזון וערך כמה ישיבות ואספות עם הציונים. הרצאתו הפומבית בתיאטרון זפראן, שנערכה ברשיון השלטונות (שלא בנקל עלה להשיגו), משכה את כל חוגי העיר, ביניהם גם מתבוללים ובונדאים, והיתה זו הזדמנות לתע־מולה ציונית רחבה, שתוצאותיה היו חשובות.

באותו זמן שאבו משכילי רובנה ובעיקר הנוער, את מזונם הרוחני מהספריה העברית העממית שבעיר. מספר חברי הספריה היה 30, משלמי מס־חדשי, ואחת לשנה היו החברים בוחרים במנהל חדש עם ששה תורנים־ספרנים לכל יום בשבוע — לחלוקת ספרים. באחד הימים חזר לרובנה נחום שטיף (הסופר האידי־שאי „בעל דמיון"), שנהפך מעברי קיצוני ל„אידישאי" נלהב, והחל לרכז סביבו אוהדים לאידיש. כמה מעסקני ה„בונד", נושאי תורת ה„קולטור־אוטונומיה", הצטרפו לחבורתו והכניסו הצעה לפתוח בספריה מחלקה לאידיש. הדבר נתקל בהתנגדות מצד רוב חברי הספריה בא־ספה, שנמשכה כמה ימים ושבה העלה שטיף נימוק אחר נימוק תוך הגנה על אידיש ועל הצעתו. אולם לא הצליח להשפיע על ה„עברים", ומשנדחתה הצעתו זרק מתוך רוגז פמוט־נחושת ביושב־ראש האספה. למזלו לא פגע הפמוט באיש, ובזה נסתיימה אז מלחמת־השפות הרא־שונה ברובנה, אבל לא ירדה מעל הפרק, ובשנים שלאחר־כך התגלעה לעתים תכופות מחדש, וני־גוד השפות שימש סלע מחלוקת ונושא לויכוחים.

בימים ההם החל להופיע ברובנה העתון (ברוסית) בשם „יוגו־זאפאדנאיא וולין", שעורכו ועובדיו נמנו על חוג המתבוללים.

לועד האודיסאי של חובבי־ציון היו ברוב־נה מורשים: הד"ר יחזקאל אוירבוך, יהודה

---

* עיין „ילקוט ווהלין" חוברות א'—ד'.

* לפי תיאורו של אליהו ריצמן, ת"א.

מוטיוק ואשר גולנדברג, שרכשו חברים, אספו כספים וכדומה. וכיון שועד זה היה מוסד מוכר ע״י הממשלה והפעולה למענו היתה כשרה, יכלו ציוני רובנה לעסוק גם בענינים ציונים אחרים תחת דגל הועד. זכורים ימי שבתו של שליח הועד — נתן ברכר, שעשה הרבה ברובנה (אז נרשמו חברים רבים לועד ונאספו למעלה מ־800 רובלים לטובתו). רובנה ידעה לתרום בעין יפה וההכנסות הציוניות גדלו משנה לשנה מהמפע־לים הציונים השונים (הפצת השקל, הרקת קופ־סאות של קק״ל, מכירת בולי קק״ל, קערות של ערב יום הכיפורים לישוב א״י ולטובת בתי־הספר בא״י, נדרי עליות ב„מנין״ הציוני, שהיו נוהגים לערוך בשמחת־תורה באולמי ה„תלמוד־תורה״ ועוד).

בשנת תרס״ט, אחרי הכרזת הקונסטיטוציה בטורקיה, גדלה התענינותם של המוני ישראל בציונות והיא נעשתה לדבר שבמסורת, אחד הגורמים היה רושם ההחלטות של המרכז הציוני במועצה המוסקבאית על כיוון התנועה והעבודה המעשית בארץ־ישראל. הציונים דרשו מאת ההנ־הלה מעשים גדולים בגאולת הקרקע ובשטח הפוליטי, והתנועה גברה גם ברובנה. זאת ועוד: ה„בונד״ נחלש וכמעט שלא היתה לו אז השפעה בציבוריות, החרדים חדלו כמעט להתנגד לציונים, ונוצר כר נרחב לפעולה ציונית ברובנה. עם ההתעוררות החדשה החלה עליה לא״י מערי ווהלין ומרובנה בתוכן. הופיעו גם כוחות חדשים וצעירים. בין הנוער התבלטה קבוצה מבני גיל רך שהתארגנה באגודת נוער ציוני: „פרחי־ציון״, אולם לא ארכו הימים והתפוררה, אך חבריה נשארו נאמנים להסתדרות הציונית ושירתו אותה ואת המורשים של הועד האודיסאי בהתלהבות רבה.

ציוני רובנה יסדו בשנת תרע״א (1910) סניף לחברת „חובבי שפת־עבר״, שמרכזה היה באודיסה. חברי הועד הראשון של הסניף היו מהעסקנים והמורים העברים: ד״ר יחזקאל אויר־בוך, יהודה מוטיוק, נ. שטריק, דוב כורך, חייקיל קופלמן, לייב איזנברג וזלמן גרינפלד (אחרי מותו של הד״ר אוירבוך נכנסו לועד יוסף שפי־טליניק, שלמה ווסליר ואחרים). כמעט כל ציוני העיר היו חברים לחוש״ע, והצעירים, שלפי התק־נות המאושרות של החברה לא יכלו להיות חברים רשמיים מפאת גילם, היו באים למועדון החברה ואף היו פועלים לטובתה באופן בלתי־רשמי. תחת מסוה חברה זו, ניהלו הציונים עבודה תרבותית וציונית בגלוי במשך כמה שנים. לשכת החברה היתה בראשונה בבית המורה גולדארביטר (סמטת קניאז׳סקי) ושם נערכו שיחות ואספות. אולם משנעשה המקום צר נפתח מועדון גדול במרכז העיר — בבית גשל, בו נערכו הרצאות, נשפים ומסיבות בעברית. המרצים היו ע״פ רוב: המורים קופלמן, איזנ־ברג, רובנזון, גורנגוט, גרינפלד, ברז, הסטודנט זאב פינקלשטיין (כעת עו״ד שוהם בחיפה), יהודה שינדלקרויט, אברהם זמיר, אריה גרבוז (כעת אבטיחי), פרצובסקי, בריק וכמה עסקנים אחרים. בעיר הורגשה תנועה עברית, וברחובו־תיה נשמע צלצול השפה העברית. הנוער החל ללמוד בשעורי־ערב ולדבר בשפתנו. כמה צעי־רים וצעירות יצאו ללמוד בגימנסיה העברית ביפו (טוביה סגל, ברינדל סגל, רחל מוטיוק ועוד), וכשחזרו לימות החופש ודיברו עברית במבטא הספרדי — היה הדבר לחזיון מלבב.

בתרע״ב (1912) חגגה „הצפירה״ בורשה את יובלה, ומטעם חובבי־שפת־עבר והציונים ברובנה נשלח לחגיגה הרב זלמן גולדנברג. המשכילים, בלתי ציונים, שנטו לאידיש שלחו ברכה בכתב בשם „מוקירי השפה העברית ברובנה״. בקיץ של אותה שנה ביקר ברובנה איתמר בן אבי מא״י בלוית רעיתו, ע״פ הזמנת סניף חובש״ע. הר־צאתו על תחית השפה העברית וסיפוריו מא״י עשו רושם חזק, וכן השירים הארצישראליים שהושרו על ידם במסיבת עסקני חובש״ע, סייעו בהרבה להעמקת רעיון העברית בכל החוגים. הציונות חגגה את חגה העברי ברובנה. הצעירים הצליחו למשוך אליהם כמה מפקידי הבנקים ובתי־המסחר וכן מבין המתלמדים וארגנו אגודה של „צעירי ציון״, שראתה את עצמה כפרקציה בהסתדרות הציונית. אמנם, זה לא היה לרצונם של ציוני העיר, והקשישים שבהם הצטערו על הדבר, בראותם פילוג במחנה הציוני; ולא אחת התוכחו הזקנים עם הצעירים בענין זה. מפעילי „צעירי־ציון״ אלה היו: גוטיה זלצמן, נחמיה פיר, ישראל בהרל, אריה גרבוז (אבטיחי), זאב גויכרך, שפרה ברנבוים, רחל מוטיוק, בלומה איזנברג, עקיבא שולמן, מאיר קדיש, מנדל ביאלר ואחרים.

במלחמת העולם הראשונה:

ההגירה לאמריקה שנמשכה זה שנים, הלכה וגדלה. יהודים היגרו מרובנה מסיבות פוליטיות וכלכליות. ב־1913 העריכו את מספר היהודים בעיר בשתי רבבות נפש בערך. בגלל עמדת השלטונות לגבי היהודים הורגשה ירידה בחיים הציבוריים. והנה פרצה פתאום מלחמת העולם הראשונה (יולי 1914) ושינתה את מהלך החיים של היהודים ברובנה בכלל. אף כי העיר לא היתה קרובה לגבול האוסטרי, כערים אחרות של ווהלין, בכל־זאת פחדו מכיבוש האויב, ורבים מהרו לנדוד מתוך בהלה לפנים רוסיה. הסוחרים הגדולים (שץ, מנזון, ריידל ואחרים) העבירו את מרבית סחורותיהם לכרכים רחוקים מהחזית ואף היגרו בעצמם מהעיר. בתים ועסקים התרוקנו, המסחר נשתתק לזמן־מה והאוכלוסיה

היתה אחוזה פחד. פליטים יהודים מעיירות הגבול הגיעו לרובנה מבוהלים. בתנאים אלה לא היה מקום להמשכת ענינים צבוריים של ימים כתיקונם ואף לפעולה הציונית, כי צפו ועלו בעיות ודאגות חדשות שהזמן גרמון. המצב היה קשה במיוחד ליהודים מפאת הגזרות המיוחדות של שלטון הצבא שפגעו בהם וגרמו לעקירת יהודים מושרשים ממקומותיהם ולגרושים, להג־בלות בתנועה בדרכים, במסחר וכד׳. הגיוסים לצבא, הרקביזיציות לצרכי המלחמה, הפצצת העיר ע״י אוירוני האויב, יוקר החיים, מחסור בחמרים ובסחורות ועל כל זאת תנועת חילות־צבא ועקורים־מגורשים שעברו את העיר והת־עכבו בה — השפיעו השפעה ניכרת על העיר, דלדלו אותה (אם־כי יחידים עשו חיל באותו זמן) ועכבו את התפתחותה. בחלקם של יהודי רובנה נפל סבל רב כתוצאה מהמלחמה הגדולה הזאת.

(המשך יבוא)

א. אבטיחי־הדרי

ד ו ב נ ה

לפני 900 שנה, בערך, היתה דובנה עיירה לא־גדולה, אך עם גידולה תחת שלטון הרוסים והפולנים ופיתוח סחרה — נעשתה עיר מחוזית. דובנה ידועה כאחת הערים העתיקות של ווהלין ונזכרת לראשונה בהיסטוריה הרוסית בימי שלטון הריוריקים — מניחי יסודות השל־טון המדיני ברוסיה. לפי המסורה ניקר אחד הנסיכים את עיניו של הנסיך ואסילקו ונענש בזה, שנלקח ממנו מחוז לודמיר המפותח, בו שלט, ונתנו לו במקומו את אוסטרוג ודובנה. השם דובנה קשור לפי השערה במלה „דוב״ — אלון (ברוסית), על שם יערות־האלונים הרבים שגדלו בסביבה זו לפנים.

ההיסטוריה מספרת שבדובנה ובסביבתה השתוללו מלחמות בין הטטרים לבין הפולנים, בין הפולנים לבין האוקראינים ולאחרונה בין הרוסים לאוסטרים במלחמת־העולם הראשונה. הנהר איקוה, המקיף את העיר משלושה צדדיה, שימש לה מגן בכל התקופות והקרבות היו נטו־שים בין הצדדים הלוחמים משני עברי הנהר. טרס בולבא, ההטמן האוקראיני הידוע, לחם עם מחנהו מתוך המבצר העתיק שהקיף חלק מהעיר בצורת חצי־עיגול. בימי הצאר ניקולאי השני נבנה מצד מערב של העיר (במרחק שבעה ק״מ, בערך) מבצר, שהיה מיועד לשמור על המדינה מהתקפת האוסטרים, אולם משנגמר בנינו, נפסל מטעם השלטונות, שכן נתברר כי תכנית המבצר נמסרה למדינה השכנה, ואז הפכוהו לבית־סוהר צבאי מרכזי.

הישוב היהודי בדובנה, גם הוא עתיק־יומין. יהודים רבים באו מארצות סמוכות ותק־עו יתד בווהלין וכן בדובנה ובסביבתה. מהכפ־רים עברו יהודים לגור בדובנה ונאחזו בה, וחלקם בישובה היה ניכר. בסוף המאה הקודמת היוו כבר היהודים רוב תושבי העיר. ואילו במחוז — רובה הגדול של האוכלוסיה היוו האוקראינים והשאר צ׳כים ופולנים. בין הצ׳כים לבין היהודים שררו יחסי־ידידות ורגש אנטיש־מיות היה כמעט זר לרובם. בתקופות שונות התבלטו אישים, רבנים־גאונים, חכמים ועסקנים, שפארו את הקהילה היהודית *).

דובנה היתה מאז ומתמיד עיר־מסחר: יע־רות ותבואות היו הענפים העיקריים. במחוז גדל גם כישות המשמש לייצור בירה ושהיו משווקים אותו במערב־אירופה ובמדינה עצמה. המסחר בעיר היה רובו ככולו מרוכז בידי יהודים. הכבישים שנסללו בין דובנה והערים הסמוכות, כמו־כן קוי מסילת־הברזל — סייעו בהרבה להתפתחותה של העיר. בכלל היה מצבם הכלכלי של יהודי העיר עד המלחמה העולמית הראשונה די מבוסס.

אולם משפרצה המלחמה בשנת 1914 נמצאה דובנה, הקרובה לגבול האוסטרי אז (מרחק של 50 ק״מ, בערך), בתוך אש החזית במשך שנה ויותר. הרוסים שהתבצרו מעבר לנהר מחוץ לעיר שלחו בה אש וחלק מבניניה, בתוכם בית־הכנסת הגדול, שעמד כ־300 שנה על תלו, נשרף, והאוסטרים, שכבשו את העיר, אף הם החריבו חלק ניכר מבניניה הנשארים והש־תמשו בחמריהם להקמת ביצורים. חלק גדול מתושביה עזב את העיר בגלל הרעב, המחסור והסכנה, והחיים בעיר שותקו.

עם תום המלחמה ושחרור דובנה מידי האוסטרים, החלו תושביה לחזור אליה ונגשו להקים את הריסותיה. והנה פרצה המהפכה בשנת 1917 וסיכלה את כל התכניות. אותה תקופה במיוחד טבעה את חותמה על חייה הציבוריים והכלכליים של העיר. בדומה לשאר ערי אוקראינה סבלה גם היא משלטון האוקראי־נים, כשגל־הפרעות הציף את רוב הישובים היהודים. שלטון הבולשביקים שהחליף את של־טון האוקראינים, אף הוא דלדל ושיתק לח־לוטין את החיים הציבוריים בעיר. כך גם נתעוררו היסודות הכלכליים של היהודים, ביחוד משנעשו שכיחים הפוגרומים ביהודי אוקראינה

* על גדולי דובנה — עיין ברשימותיו של ב. אלימלך, חוב׳ א׳, ב׳, ג׳ וכן בספרי הרב מרגלית ופסיס.

ובווהלין בתוכה. גם מהמלחמות שבין שני המחנות, הבולשביקים מזה והאוקראינים — מזה, סבלו קודם־כל היהודים, שנפגעו על־ידי הפעולות הצבאיות שלהם. לא־פעם עמדו היהודים על נפשם במעט הנשק שרוכז בידי ה„הגנה העצמית" המורכבת רובה מחיילים יהודים משוחררים. גם בדובנה עצמה היה פוגרום וכמה עשרות יהודים נפלו חלל.

מושג־מה על התקופה ההיא — תקופת הפוגרומים, אנו מוצאים בדו"ח של ב"כ חברת „ק.א.פ.ע." (מוסד מרכזי לעזרת היהודים).

„בעיר חיכו להתנגשות בין הבולשביקים והאוקראינים. אין זכר לשלטון יציב ורק קו־מיסריאט של ה„ראדא" קיים, הנעזר, כביכול, על־ידי ועד צבאי וללא כל התאמה ביניהם. במצב זה משתמשים אנשי העולם התחתון למטרותיהם־הם ושולחים ידם ביהודים. הועד המהפכני הצבאי קורא לרכבת משורינת לבוא העירה ותותחים הולמים בפורעים. למחר חזרו הפורעים עם נשקם בידיהם ושוב התחילו במלאכת השוד. ה„הגנה העצמית" של היהודים לא הצליחה לעשות גדולות מחוסר נשק, כי הועד המהפכני סירב לזיין את 200 החיילים היהודים וכן את הנוער המקומי, כי בהיותם מזוינים ודאי שהיו יכולים לעמוד על נפשם ונפש העדה היהודית. האוכלוסיה היהודית אחוזה פחד. האנשים מפחדים לצאת מביתם והחיים בעיר משותקים".

עם גמר המלחמה בין הפולנים והבולשביקים ב־1921, עברה העיר לידי הפולנים, בהתאם לחוזה שנחתם בריגה. העיר הגיעה בשנים ההן לפסגת התפתחותה. הוקמו מוסדות כלכליים שונים, בנקים, מוסדות־תרבות וגם בית־ספר עברי „תרבות". במיוחד היו פעילים אז בעיר „צעירי־ציון", שנתנו את ידם להעברת חלוצי הספר מרוסיה הסובייטית לפולין. התנועה הציונית כבשה את לבם של רוב התושבים היהודים. לעומת־זה לא היתה תנועת ה„בונד" ניכרת אלא מעט מאוד.

בשנת 1924 התחילה עלית הנוער ארצה, שסיפקה הרבה חלוצים לקיבוצים, ומספר יחידים בעלי־הון לערים ולמושבות. יצוין, שיחס הפולנים אל יהודי דובנה כאל תושבי־ספר, היה יותר גרוע מאשר בחלקי־מדינה אחרים, כי ביהודים ראו הם נושאי התרבות הרוסית. ואין תימה, הרי משך מאות בשנים התחנך הציבור היהודי על התרבות הרוסית ולא בנקל יכול היה להשתחרר ממנה. חוץ מזה חשדו הפולנים בבני הדור הצעיר שהם נוטים לבולשביקים, מאחר שהמדינה הסוביטית שוכנת מעבר לגבול לא רחוק מהעיר.

אינג' אגר. י. ספר

בית הכנסת הגדול בדובנה

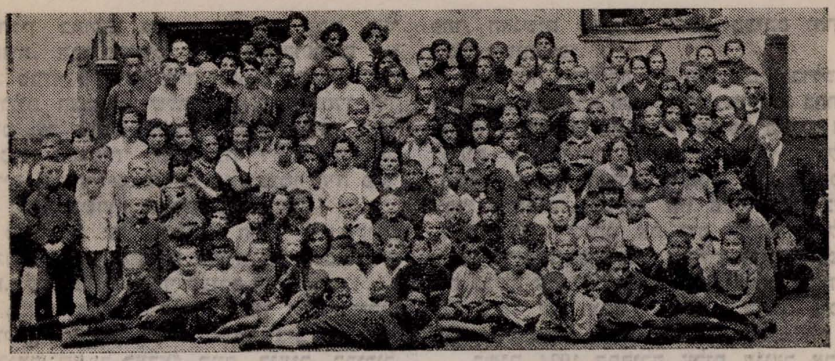

יתומי אוקראינה ברובנה ב־1920 עם ישראל בלקינד לפני עלייתם לא״י

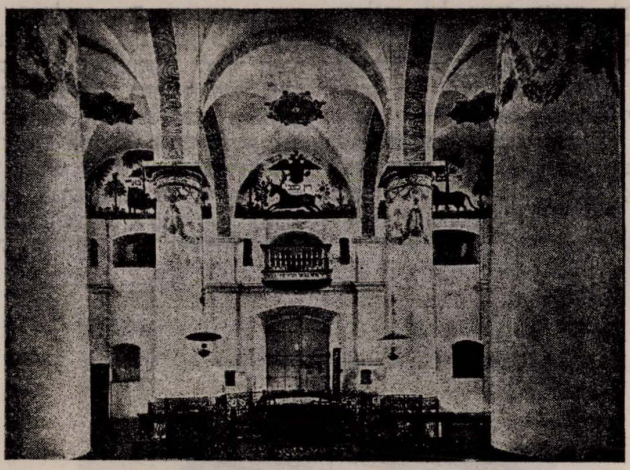

מראה פנים בית־כנסת בעיירה

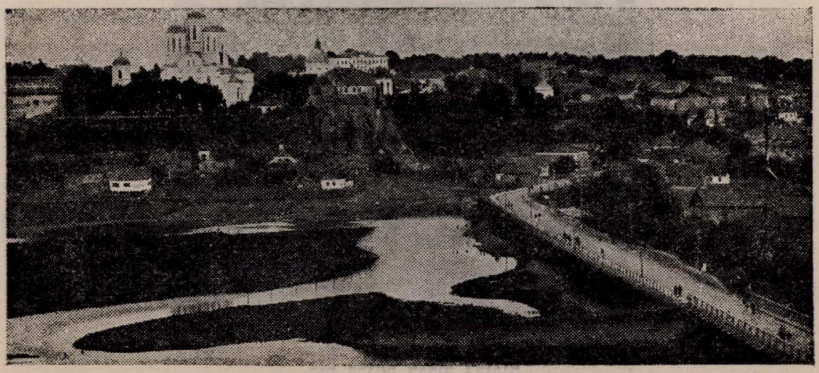

אוסטראה, עיר המהרש״ל, השל״ה הק׳ והמהרש״א

מארכיון ווהלין בא"י

קבוצת החלוצים הראשונה מלוצק, שיצאה ברגל ב־1920 בדרכה לארץ

„החלוץ" במז'ריטש ליד מעונו — 1929

מז'יריטש (ליד קוריץ)

העיירה, יהודיה ופרנסותיהם

בדרך המובילה מרובנה לקוריץ שכנה העיירה העתיקה מז'יריטש־גדול, ששימשה לפני שנים רבות מרכז החסידות בווהלין ופודוליה ובה קבע את מושבו תלמידו המובהק של הבעש"ט, רבי דוב בר, המכונה „המגיד ממז'ריטש" (נולד בשנת ת"ע — נפטר י"ט כסלו תקל"ג). כאחד מגדולי התורה הנגלית והנסתרת בדורו, אֶצל מרוחו על תלמידיו שהסתופפו בבית־מדרשו והפיצו את החסידות ברחבי ווהלין, פודוליה וגליציה. מגדולי תלמידיו היו: ר' אלימלך מליז'נסק ואחיו ר' זוסיא אַנוֹפוֹליר, שאהלו נמצא בבית־העלמין העתיק בעיירה; המוכיח מפולונאה; רב אב"י מאוסטראה; ר' לוי־יצחק מברדיטשב; בנו של „המגיד" ר' אברהם שנקרא בגלל רוב חסידותו ופרישותו בשם ר' אברהם מלאך, ועוד.

קטנה היתה העיירה ומאוכלסת יהודים, שמספרם היה: ב־1847—1808 נפש; ב־1897—2704; ב־1930 — כ־3000. כמעט כולם היו אנשי־עמל, שחיו בדוחק ובצמצום, אך ישרים ותמימים עם אלוהים ואדם. את הילדים חינכו ברוח הדת והמסורת והם המשיכו את אורח־החיים של האבות. כבר ב־1908 הוקם בעיירה ע"י המורה חיים־דוד גלאזר בית־ספר (חדר מתוקן) פרטי בשיתוף עם מורה שני ששפת ההוראה היתה עברית.

על מה היתה פרנסת יהודי העיירה? בעיקר חיו היהודים ממסחר־זעיר בחנויות ומימי־שוק, שהתקיימו בכל יום שני וחמישי בשבוע. מהם גם היו בעלי־מלאכה שונים, והשאר עסק בשלושת בתי־הבד שבעיירה, היה גם בית־חרושת־ללבנים של יהודים, אך היתה בו נהוגה עבודת זרים. וחיו להם יהודי מז'יריטש־גדול כל השנים ללא זעזועים ניכרים עד שעברה לשלטונות הפולנים ב־1920.

כתוצאה מהמצב החמרי של העיירה הגרו מאות מיהודיה לארצות הברית ולקנדה.

מוסדות וארגונים:

בית־המדרש של „המגיד" היה בנין ישן וגדול. אמנם נעשו בו מזמן לזמן תיקונים, אך לבנותו מחדש היה בחזקת איסור מטעמים כמוסים. בימ"ד זה שימש אחר־כך גם מקום להרצאות;

בית־הכנסת הגדול היה בבנין־אבן יפה וארון־קודש שלו היה מקושט ציורים ומצופה זהב, מעשה ידי־אמן. מלבד אלה היו בעיירה עוד שני בתי־תפילה קטנים ושני קלוי־זים של חסידי טריסק ומאקארוב.

ההקדש שימש מקום־לינה לעניים עוברי־אורח, ובתקופה האחרונה הוקם בשבילו בנין חדש, ביזמתו ופעילותו של העסקן ר' יצחק־אהרן גיפשטיין.

בתלמוד־תורה קיבלו ילדי העניים בעיקר חינוך דתי, בתוספת לימודים כלליים במסגרת בית־ספר כללי.

בית־ספר עברי מיסודה של „תר־בות" נוסד בעיירה ב־1926 הודות למסירותו של דוב קנטור, ולבית־ספר זה עברו במשך הזמן כמעט כל התלמידים היהודים מבית־הספר הממשלתי, אף־על־פי שזה האחרון שיחרר אותם משכר־לימוד.

ועד היתומים התקיים במשך כמה שנים, ודאגתו היתה לכלכל ולהלביש את יתומי המקום, לחנכם וללמדם מקצוע. הועד היה קשור למרכז שבוורשה, ובפעולותיו הכספיות דאג לא רק לתקציבו הוא, אלא גם למרכז, והיה לו חבר עסקנים ועסקניות שהרוח החיה ביניהם היתה גולדה רובינשטיין.

גמילות־חסדים — קופה למתן הלוו־אות קטנות בלי רבית — הגישה עזרה קונ־סטרוקטיבית לכל נצרך בעיירה. מיסד הקופה ומנהלה במשך שנים רבות היה ר' משה זיל־ברשטין.

שתי ספריות, האחת מטעם חברת „תר־בות" ובה היו אלפי ספרים, רובם בעברית, והשניה לאידיש, שנוסדה בשנים האחרונות לפני המלחמה ע"י פועלי־ציון על שם דוב ברוכוב — נתנו מהלכים לספרות עברית ואי־דיש בין הנוער המקומי.

עוד בשנות 19—1918 החלה התנועה הציו־נית להתפשט בעיירה, ונושאי רעיונה היו בני הנוער שרוח הזמן כבש את לבם. מיחידים נו־טים לציונות — קם מחנה ציוני. ואם לראשונה הראו הזקנים התנגדות לתנועה זו — הרי במשך הזמן שינו את טעמם ויחסם לטובה. כעבור שנה, בערך, התקיימה כבר בעיירה אגודת „צעירי־ציון", שטיפלה בכל השאלות והענינים הציוניים. גם הדיבור העברי נשמע בעיירה. אותה תקופה התנהלה עבודה תרבותית, נפתחו שיעורי־ערב לעברית בהנהלת המורים פרנקל ומוגיליאנסקי. בשבתות נערכו שיחות והרצאות, וכ"כ נשפים, שהכנסתם קודש לקק"ל.

בשנת 1924 הוקם בעיירה סניף „החלוץ" ומארגנו — יונה פרנקל מקוריץ. לכלל מהפכה גדולה במהלך המחשבה של הנוער וההורים גם יחד הגיע הדבר כשחברי הסניף יצאו להכ־שרה חקלאית אצל אכרים חוץ לעיירה. אח"כ קמו גם קבוצות נוער אחרות: „השומר הצ־עיר", „החלוץ הצעיר", „גורדוניה", „פרייהייט"

יחסי־שכנים

אם־כי בדרך־כלל לא היו יחסים רעים עם השכנים, בכל זאת נמצאו אוקראינים בעיירה ובסביבתה שהיו מוכנים ואף שמחים להזדמנות לשדוד רכוש יהודי. בסוף מלחמת־העולם הרא־שונה היו האכרים האוקראינים באים בימי־השוק ושולחים את ידם בשוד חנויות יהודים. ויצוין לשבחם של יהודי מז'ריטש, שידעו לצאת נגד פורעים כאלה ולהגן על כבוד ישראל מתוך מסירות־נפש וסכנת־נפשות. קבוצה מיוחדת התר־ארגנה להגנה והיא ידעה לעמוד בפרץ ולהוכיח כי רכוש יהודים אינו הפקר. כן קרה גם בימי שלטון הפולנים, כשקצין פולני ירה בצעירה שושנה גכמן, שישבה לתומה על מרפסת ביתה, והרג אותה. אז קמה התרגשות בעיירה, ומשראו השלטונות כי הוגדשה הסאה, העבירו את הפורע מהעיירה למקום אחר. והשכנים — האוקראינים— בעיירה ובסביבתה ידעו לנצל יפה את אסון היהודים כשהתחוללה השואה...

*

הכרתי אתכם, יהודי מז'ריטש, בחייכם הק־שים, בעבודתכם, בתפילתכם, בהגינכם על כבוד־כם ובאהבתכם לארץ־ישראל. זכורני, כל צעיר שעלה ארצה — רצו הכל ללוותו, מנער ועד זקן, שפכו עליו דמעות, כי מי יודע אם יזכו לראותו שוב. יהודים יקרים, ניבאתם ולא ידעתם מה שניבאתם. בחורשה שמחוץ לעיירה, בה בילינו את ימי־נעורינו, בו חלמנו על הגש־מת שאיפותינו, מקום שם יצאו הילדים בל"ג בעומר עם קשתותיהם בידיהם, שם־שם רצחו אתכם הנאצים הארורים, התעללו בכם באכז־ריות ובקשיחות־לב. שם נחצב לכם קבר־אחים בן 2500 נפש, וגדול הצער ועמוק מני ים.

גאים הייתם ביהדותכם כל הימים עד הרגע האחרון. ובלכתכם בדרككם האחרונה — לבשתם בגדי־שבת, התעטפתם בטליתותיכם והכרזתם בפני הרוצחים: רק את גופנו תוכלו להמית, אך לא את נשמתנו, תשמידו רק אותנו, אבל לא את עם ישראל כולו, בנים ובנות לנו בארץ־ישראל והם ישמרו על הגחלת שלא תכבה *).

על אלה אני בוכה מר ומקונן, על אבדן הורים, אחים, חברים וידידים וכל אנשי קהילת מז'יריטש היקרה, אכן נקיים את צואתכם ונשמור על הגחלת שלא תכבה. בזה נחפש נחמה פורתא לשברנו הגדול.

ישראל טיצ'ר

* לפי ידיעה שהגיעה מהמקום.

ההגנה היהודית בלוצק

(סוף)

לאחר מקרה זה הלך מספר החיילים המס־תננים העירה הלוך וגדול. לאזעקות התכופות באו לעזרה מכל חלקי העיר. היו התנגשויות קלות ללא תוצאות חמורות, והמצב חייב צעדים נמרצים ומהירים כדי למנוע מאורעות מאורגנים.

המפקדה צוותה אז למשמרות המשוטטים לפרוק את הנשק מכל חייל אוקראיני המופיע ברחוב, ובמבואי העיר ריכזה כמה פלוגות והטילה עליהן להתנגד לכניסת החיילים המזוי־נים אם יבואו במספר מצומצם ובלתי־מאורגן. רק לחיילים פצועים הורשתה הכניסה. הפקודה נתמלאה בדייקנות והיא עלתה רק בכמה פצו־עים קלים משני הצדדים. מרוב החיילים ניטל הנשק וניתנה להם הרשות לבוא העירה. אלה שסירבו למסור את הנשק פנו לשדות, לאורך הנהר סטיר, והמשיכו את דרכם אל הכפרים הקרובים. בדרך־כלל לא היתה התנגדות החיי־לים האוקראיניים חזקה. רבים מהם סברו שאנו חיילי הצבא האדום, ואילו השאר מששמעו על הארגון המזוין שלנו אגדות שונות, נפל פחד עליהם.

מקרה אפייני אֵרע ברובע וולקה. בשעה 6 בבוקר עברתי ברחוב הראשי של רובע זה בראש פלוגה — לשם בקורת. פתאום הגיעו לאזנינו צעקות וקריאות־עזרה מאחת החצרות. חַשנו לשם. מיד הרגישו בנו החיילים והחלו לברוח דרך החצרות הקרובות, כשהם צועקים „ווטיקאי! ווטיקאי! ז'ידובסקי מיליציה יידע!" (נוסו! נוסו! המיליציה היהודית באה!). אך אנו הדבקנום ברחוב ופקדנו עליהם לעמוד. מספרם היה ששה. והנה תוך כדי בריחה הוציא אחד מהם מחגורתו רמון־יד והרימו כדי לזרקו. אותו רגע נפגע ע"י כדור משלנו ונפל. הרמון התפוצץ על ידו. שני חיילים נוספים נפצעו והשאר ברחו בדרך בכיוון לנהר, מחוץ לעיר.

העצבנות בעיר שפגה כבר, גברה שוב פתאום עם הגיע אזעקה לעזרה מהרובע ירוביצה שליד תחנת־הרכבת, בו נמצאו הקסרקטין ומחסני־הצבא. הקסרקטין היו ריקים, אך המח־סנים היו מלאים ציוד צבאי, סוכר ושימורי־מזונות. אנו לא ידענו כלל על כך ועל מחסנים אלה לא שמר איש.

והנה הגיעה הידיעה שאכרים מן הסביבה פשטו על המחסנים הללו ובוזזים אותם. אף כי רכוש זה לא היה שייך לתושבים, חייבים היינו להתערב, כדי למנוע את התפשטות האנרכיה, בדרך־כלל, שיכולה היתה לעבור משם אל בתי היהודים.

פלוגה בת עשרים וחמישה איש יצאו למ־קום. היא מצאה שם עשרות עגלות של אכרים עמוסות תיבות ושקים. ניתנה לאכרים פקודה להתפזר אך הם סירבו, בטענם שזהו רכוש ציבורי שנעזב והוא הפקר. בכדי למנוע קרבנות הזהירו אותם על־ידי יריות באויר. ואז נכנעו, אך בקשו שינתן להם המזון למען הכפרים הרעבים. הוחלט לתת להם חלק מן המזון העמוס, ביחוד השימורים, שהם טריפה, והם עזבו את העיר.

המזונות שנמצאו במחסנים נמסרו תיכף לראש־העיריה, שחילק אותם לתושבים היהודים והנוצרים ובזה הוקל במידת־מה המחסור במיצ־רכים ראשוניים. אך בדרך־כלל לא פגה עצב־נות התושבים. ההגנה ושרידי השלטון הקודם לא יכלו למלאות את מקום השלטון הממשלתי. הציפיה למה שיביא יום־המחרת מתחה את העצבים עד־בלי־קץ.

מי יבוא? מתי יבוא? ואם יבוא — היהיה בטחון לחיים ולרכוש? התחדל ההגנה להת־קיים? שאלות אלו ניקרו במוח ודרשו תשובה, אם־כי אף אחד לא יכול היה להשיב עליהן. מתמיה היה, שהצבא הפולני עדיין לא חדר העירה. מן הבוקר לא נשמעו יותר רעמי התות־חים. שותקו הרובים ומכונות־היריה. שקט גמור שרר בעיר ובסביבתה, והכל היה כל־כך סתום ומסתורי.

מה אֵרע? הנסוגו הפולנים? האם אין הצבא האדום מתקרב? האם גברו האוקראינים? למה, איפוא, אינם חוזרים בהמוניהם שכורי־נצחון?

הנה כבר ערב, בא הלילה, והשקט לא הופר. בתוך ריחות־הניחוח של גני העיר והס־ביבה, שנישאו באויר ליל־הקיץ, הורגש ריחו של חומר־נפץ איום, שעלול היה להתפוצץ כל רגע. היתה זו הרגשת כל אחד מאתנו. היה כעין שקט שלפני הסערה. ציפינו לגרוע ביותר.

איש כמעט לא ישן אותו לילה.

פתאום...

עם עלות השחר קרבו לבנין המפקדה שלנו ונעצרו ליד שער הכניסה שתי מכוניות צבאיות שהתנופפו עליהן דגלים לבנים. מתוך המכוניות יצאו שני קצינים פולניים בלוית שני שלישים. הם עלו למפקדה ושאלו לקצין האחראי.

תחילה נבוכו אנשינו. אך התנהגותם ההוג־נת והשקטה הרגיעה אותנו והם הובלו לחדרו של הקצין התורני שלנו. אינני זוכר כעת מי היה קצין זה. אני והסטודנט רנץ נכנסנו החדרה אחריהם.

הקצינים הפולנים הצדיעו לקצין שלנו והציגו את עצמם. אחד מהם פתח ואמר: „אנו הננו שליחי הצבא הפולני המנצח, העומד במ־בואות העיר. אנו יודעים שבעיר נמצא כוח מקומי מזוין יפה ובמספר לא־מועט. לא רצינו להסתער על העיר, כדי שלא לגרום לקרבנות מיותרים. אנו מבקשים מכם, לטובתכם, שבשעת כניסת צבאותינו תימנעו מאיזו־שהיא התנג־שות, כי אנו נגיב בלי־רחמים".

הקצין התורני שלנו ביקש אותם לשבת. הם ישבו, והוא הסביר להם שאין אנו תובעים לעצמנו שלטון על העיר. שאנו היינו רק ארגון־הגנה, והדבר היחידי שחשוב לנו הוא בטחון החיים והרכוש.

על זה ענה הקצין שהוא מסכים להשאיר את פלוגות־ההגנה בעיר בתור מיליציה, עד שתאורגן בעיר המשטרה כהלכה, ובאופן זמני תהיה המפקדה שלנו ממונה על הבטחון בעיר. מצדנו ביקשנו לדאוג שהחיילים ימנעו מכל סכסוכים עם התושבים.

ההסכם הושג ולפי בקשתנו ניתנה לנו הסכמתם בכתב, בשם מפקדת הגנרל ליסטובסקי.

זה היה הישג עצום. הכרה רשמית בכוחות המזוינים שלנו לשמש מיליציה לבטחון התוש־בים — דבר זה עודד את כולם. שאלנום, מתי חושבים להיכנס העירה הכוחות הפולנים הרא־שונים, אך הם השתמטו מתשובה. הקצינים קמו, הצדיעו לנו ואמרו לעזוב את המפקדה.

באותו מעמד מסרנו להם כי בידינו נמצ־אים שבויים — האטאמאן אבאזא ומפקדתו. הם שמחו מאוד לשלל חשוב כזה, היללו אותנו על אומץ לבנו וביקשו את הסגרתם. שנים מאנשינו נסעו אתם למלון „בל־וויו" עם פקודה להסגיר את המפקדה האוקראינית לידי הפולנים. ולאחר שאלה נלקחו משם, חזרו הפולנים על עקבותיהם (אגב, עם האטאמאן אבאזא ואנשי מפקדתו ישבתי אחר־כך כאסיר פוליטי במבצר הבריס־קאי. שם ישב גם הסטודנט רנץ, והם שמחו לאידנו. הם מחו בפני שלטונות המבצר על שמחזיקים יהודים במחלקת־הקצינים. וכשלא נענו — היו יורים בנו מבט מלא משטמה ומסננים דברי־חירופין אנטישמיים בין שניהם).

בטחוננו גבר. עצבי התושבים שקטו, ונעשו הכנות לקבלה חגיגית של הצבא הפולני. אולם לא ידענו כי רומינו באופן אכזרי.

בשעה 12 בצהרים נראו פלוגות־החלוץ הראשונות בפרבר ירוביצה. מיד החלה הפשיטה בבתים והביזה. אנשינו הגיבו על כך בחריפות ולא נמנעו אף להשתמש בנשק חם. בינתים הגיעו גם משמרות החלוץ לפרבר קרסנה, והחלו גם כן לפרוע ולבוז. ביחוד הצטיינו בזה חילות הגנרל הללר. ההתנגשויות הקלות עברו להיות קרבות בין הפורעים ואנשי־ההגנה. אותו יום נהרגו חמישה מאנשינו ורבים נפצעו גם מן היהודים שלא השתתפו בהגנה. גם מצד הצבא

היו קרבנות. במחיר זה נמנע טבח המוני שהוכן מראש בלי לקחת בחשבון התנגדות מזוינת תקיפה.

רק בשעה 4 אחה״צ, כשנכנסו העירה החיילות העיקריים בראשות המפקדה העליונה, שנתקבלה ע״י ראש־העיריה הנוצרי ונכבדי־העיר היהודיים והנוצרים, — שקטו קצת הרו־חות. אולם לא לזמן רב. החלה חטיפת אזרחים שהובלו למקומות בלתי־ידועים ונורו שם. כך נחטפו החנווני דוד קוס ובנו ע״י פרש פולני, שקשר אותם לאוכף ובדרבנו את הסוס סחב אותם מאחוריו על־פני הכביש לאורך כל העיר ולעיני כל התושבים. אחר־כך נקבע שהם הובאו לתוך טירת לוברט העתיקה, שם ציוו עליהם לכרות לעצמם קבר ונורו במקום. כל ההשתד־לויות במשך שנים שלאחר־כך בפני השלטונות הפולניים מצד ועד־הקהילה ומוסדות יהודיים אחרים, להוציאם משם ולהביאם לקבר־ישראל, לא הועילו. הטירה הפכה אח״כ לאורוות־סוסים שרמסו ברגליהם את קדושי ישראל אלה.

ועד־הקהילה מחה בפני המפקדה וביקש הגנה, אך בתשובה לכך נאסרו הסטודנט רנץ ואנוכי, ואנו הובאנו לחקירה לבולשת הצבאית. שאר חברי המפקדה הספיקו להסתלק לפני כן ולרדת למחתרת. גם אנשי השורה נעלמו מן הרחובות, לפי פקודה מוקדמת מן המפקדה שלנו, שעמדה על כוונת הפולנים, תיכף עם היכנסם. הוחלט במפקדתנו, בהתיעצות תכופה, לפני שנאסרנו, שאנו נקיים את ההגנה במחתרת, כי השלטונות מתכוננים לפרוק את הנשק ולאסור את האנשים. היטב חרה לגנרל ליס־טובסקי על כך שניחשנו את כוונותיו והקדמנו אותו, והוא ניסה לסחוט ממני ומהסטודנט רנץ ידיעות על מקום הימצאם של אנשינו ונשקנו. אני ידעתי שצורר־ישראל זה, שהוציא להורג בפינסק את 30 הצעירים היהודים על לא עוון בכפם, לא יהסס ולא ירתע בפני שום דבר. הוא איים על ועד־הקהילה. אותנו עינו תלייני־הבולשת עינויי־גהינום, בכל מיני תחבולות. כשאיבדנו את החושים נעזבנו עד לשיבת הכרתנו אלינו ואז שוב עונינו. אך החרשנו. לבסוף הועמדנו לפני משפט צבאי באשמת ארגון כנופיות מזוינות והתקפת צבא פולני. מכתבם של הקצינים הפולנים שלפיו הוכרנו בתור מיליציה עד שתאורגן המשטרה בעיר, לא הועיל. דנו אותנו למוות. העיר היתה כמרקחה. הגנרל ליסטובסקי סירב לקבל את משלחת הקהילה היהודית. ורק הודות לפנייה אישית של מישהו אל הגנרל ברנרד הצרפתי ששימש יועץ צבאי לצבא הפולני, הוחלף עונש־המוות למאסר במבצר.

שולחנו למבצר בבריסק, ובריחתנו משם לאחר הרבה חדשי־עינויים היא פרשה בפני עצמה. אך בזה עוד לא תמו עלילותיו של הגנרל ליסטובסקי נגד היהודים בגלל ההגנה המזוינת שלהם. הנגישות נמשכו עד שהשלטון הצבאי, שהוחלף בשלטון אזרחי, הועבר לפנים אוקראינה, עם התקדמות חילות הפולנים עד לקיוב, ואם לא נערכו פרעות גם אז, הרי היה זה רק הודות להגנה היהודית שהתקיימה תחילה בגלוי ואח״כ במחתרת.

פרשה זו היא אחת המזהירות שבחיי היהו־דים בלוצק.

י. בן־אמתי (גולוב)

סלאבוטה

(סוף)

כלכלה ומבנה סוציאלי: מפעלי הדוכס סנגושקו היו רבגוניים, שדות־תבואה השתרעו על אלפי דיסיאטינות, והתבואה שנאג־רה במחסנים גדולים — נשלחה לשוקי חו״ל בעיקר לאוסטריה וגרמניה. גידול יערות על שטח של מאות קילומטרים מרובעים תפס מקום ניכר בכלכלת האוכלוסיה של סלאבוטה ואף המסחר בעצים התפתח מאוד ליד ענף חקלאי זה.

לא פחות מענפי־החקלאות התפתח ענף־התעשיה: בתי־חרושת גדולים לנייר הוקמו ע״י הדוכס בסלאבוטה עצמה ובכפרי הסביבה. בבתי־חרושת אלה עבדו מאות פועלים יומם ולילה. בקשר לתעשית־הנייר — הוקמו בסלאבוטה שלושה בתי־חרושת לטול (מין נייר מזופת ומכוסה חול עבה, שהשתמשו בו לכיסוי גגות). כן היה קיים אחד מבתי־החרושת הגדולים שב־רוסיה לאריגי־מעילים, שתוצרתו זכתה לפרסו־מת ארצית בגלל טיבה ואיכותה. נוסף לבית־חרושת גדול זה של הדוכס, הוקמו ע״י בעלי־תעשיה יהודים, מספר בתי־חרושת נוספים לאריגים מאיכות נמוכה ופשוטה יותר. רבו גם בתי־חרושת ליציקת פלדה, אולם הגדול שביניהם הועבר בזמנו לתעשית פורצלן ממינים משובחים ביותר. בית־חרושת גדול, אף הוא מיסודו של הדוכס, עסק בעיבוד עצי־האורן הגדולים ונת־פרסם בעיקר בתוצרת קוביות־עץ מיועדות לריצוף. בית־חרושת לשיכר (בירה), שתי טחנות קמח גדולות, מספר בתי־חרושת קטנים לתעשית פרסות־ברזל השלימו את היקף התעשיה שעליה היו והתפרנסו אלפי משפחות בסלאבוטה וסבי־בתה. כמקום־עבודה ומקור־פרנסה חשוב יש לציין את מפעל הקייטנות. בעונת־הקיץ עבדו

בשרותים שונים לקייטנות מאות אנשים. הודות לאלפי אורחים שהיו באים מדי קיץ בקיץ לסלאבוטה, היה מפותח בעיירה המסחר, שידע להתאים את עצמו לדרישות האורחים־המבריאים. האוכלוסיה הפולנית היתה עסוקה אך ורק במפ־עלי הדוכס סנגושקו, והיא ראתה את עצמה כ„צמרת". רובם היו פקידים מבוססים במשכרות הגונות. הם פיתחו משקים זעירים ליד בתיהם, יצרו חיי־תרבות עצמיים והיו נבדלים מכל יתר האוכלוסיה של העיירה. מספר קטן של תושבים פולניים עבדו גם כפועלים בבתי־חרושת, אולם רוב מנינם של עובדי־האדמה ופועלי־החרושת היו האוקראינים. יהודי סלאבוטה, ככל היהודים שבעיירות ווהלין, עסקו במלאכה, במסחר, בחכי־רת מפעלי־תעשיה, באכספורט של תבואה ומו־צרי־תעשיה, ורק מעטים מהם, בעיקר תושבי הכפרים, עבדו גם בבתי־חרושת שונים.

תרבות והשכלה: מימים קדמונים נת־פרסמה סלאבוטה כנקודת־אור בתרבות העברית. הרבנים הדגולים ממשפחת שפירא, יסוד בתי־דפוס והדפסת הש"ס — הטביעו חותם תר־בותי על עיירה זו, והרמה התרבותית הגבוהה נמשכה והורגשה גם בדורות הבאים. הודות לקייטנות המפותחת והפרסום שיצא לסלאבוטה כמקום־מרפא לחולי־ריאות — נזדמנו בכל קיץ בעיירה זו מגדולי הספרות העברית. מ. ז. פייארברג עשה בסלאבוטה קיצים אחדים, תרם מכשרונו וידיעותיו לתושבי העיר וכהוקרה לסופר זה נקראה הספריה הציבורית על שמו. ספריה זו היתה עשירה בספרים, ורבים מבין התושבים נמנו על קוראיה הקבועים. בית־הספר העברי שנוסד בסלאבוטה היה ל„שם־דבר" בכל ווהלין. בשנים ההן, כשבכל עיירה שקדו על פתיחת „תלמוד־תורה", „חדר מתוקן", „ישיבה" וכדומה — נפתח בסלאבוטה בית־ספר עברי, שהלימודים בו היו אך ורק בעברית. בית־ספר זה התפתח, ובמרוצת הזמן הפך להיות נקודה מושכת לכוחות־הוראה חשובים. מורים מעיירות וערים סמוכות העתיקו את מושבם לסלאבוטה ועסקו בהוראת השפה העברית בבית־הספר ובשיעורים פרטיים. תצוין כאן משפחת חריף, בני הרב הישיש מזאסלאב, שהשתקעו בסלאבוטה ושאחד מהם, ליבוש חריף ז"ל, תלמיד־חכם, סופר ומורה, נתן הרבה מיכלתו לפיתוח השפה והספרות העברית; תיזכר לטובה משפחת פישר, שממנה יצאו מורים ומורות מדופלמים ובעלי־השכלה, שהקדישו ממיטב כוחותיהם לבית־הספר העברי.

התרבות העברית בסלאבוטה ינקה משרשי התנועה הציונית שהיתה מפותחת בעיירה. האבות — ציונים ותיקים, ממשיכי תנועת חובבי־ציון — גידלו בנים נאמנים ומסורים לרעיון התחיה והתרבות העברית. השפה העברית היתה שגורה בפי רבים, וכמעט שלא היה בית שלא גידל וחינך ילדים על ברכי התנועה הציונית והשפה העברית. בסלאבוטה נולדה וחיתה הסו־פרת העברית ד"ר חוה שפירא, הידועה בספרות בשמה הספרותי „אם כל חי". כמו־כן שמואל שרירא ז"ל (אז שרייאר), הידוע היטב לכל עולי ווהלין כסופר ומורה מחונן ומבורך.

הודות לפעולה נמרצת של עסקני העיירה, בעלי ההשכלה והתרבות — נוצרה בסלאבוטה שכבה אינטליגנטית אקטיבית, שהרחיבה את פעו־לתה הציונית בשדרות־העם הרחבות. יחד עם זה ידעה קבוצת העסקנים לשקוד על העמקת ידיעתם והשכלתם של עצמם בכוחות עצמיים. זכורה הקבוצה של „חובבי הספרות העברית" שהיתה מתאספת אחת לשבוע בבית אחר ומבלה ערב שלם בשיחה על נושא ספרותי, בשמיעת הרצאה או בקריאת פרקים נבחרים ממיטב הספרות. קבוצה זו שיוצרה והרוח החיה שבה היה המנוח ליבוש חריף, הכתה גלים ונתפרסמה גם בערים השכנות. אורח כי בא לסלאבוטה ונזדמן לאספת הקבוצה לא פסח על ההזדמנות שניתנה לו וכרגיל מילא פיו תהילה ושבח. פעילי קבוצה זו היו ראשי הציונים במקום, אספו כספים למטרות ציוניות, השתתפו בכינוסים ציוניים וקיימו את מצוות תקופת התחיה.

סלאבוטה היתה ידועה כעיירה תרבותית גם מחוץ לחיי התנועה הציונית. בעיירה קטנה זו היו פתוחים לקהל בחורף שני בתי־ראינוע ובקיץ — ארבעה. קבוצת־משחקים חובבים היתה מציגה מדי פעם בפעם מחזות שונים. היתה גם קבוצת אמנים־מנגנים שהופיעה תמיד בהצגות ובנשפים. בעיירה התקיימו בית־ספר תיכוני למסחר לבנים ובנות — משותף לכל האוכלוסיה, בית־ספר עממי ממשלתי, שלושה בתי־חולים ומוסדות אחרים. פינה שקטה היתה עיירה ווהלינאית זו: בקיץ — יערות להבראה ונופש, גנים ושדות לטיולים ובהם מקומות ספורט ושעשועים, שיט בסירות על נהרות, תיאטרון וקולנוע פתוחים תחת כפת־השמים, ובחורף — שקידה על קריאה, לימודים, עבודה ב„חוגים מצומצמים", הצגות ונשפים, אספות, שיחות וכדומה. וידועה היתה סלאבוטה ביפיה, חברתה הטובה, חייה התרבותיים ומוס־דותיה היסודיים.

***

צירוף גורמים שונים — מהם רבים כמתנת הטבע ומהם רבים שבאו כהישגים וכתוצאה מהתפתחות ממושכת — העמידו את סלאבוטה בשורת אותן הערים והעיירות באוקראינה, הראו־יות לציון מיוחד בפני בנים ובני־בנים של יוצאי־ווהלין, בפני הדורות הבאים, שיהיו מעורבים בכל מפעלי הארץ, בהתישבות, במושבה ובעיר.

יקראו וידעו הבנים והבנות על תולדות הוריהם, על חיי אבותיהם בגולה, על אופי העיירות העב־ריות שהיו פזורות ברחבי אוקראינה, ואולי ישאבו מידיעות אלו מרץ ואומץ להמשיך בחזון האבות, בהגשמת חלומות הגולה, בעיצוב חיים חדשים לבנים בונים במולדת גאולה.

ישראל פוגל

סרני בין מלחמה למלחמה

מוקדש לזכר אחי יוסף, שנרצח בסרני ביום־הטבח, י״ב אלול תש״ב.

מהיום שהגיעוני הבשורות המחרידות על טבח הנאצים ביהודי ווהלין וסופן הטרגי של קהילות ישראל — חלום־בלהות רודף אחרי ואינו נותן לי מנוחה. הנני רואה כבמחזה את יהודי עייריתי סרני מוצאים אל מחוץ־לעיר, ביניהם אמי, אחיותי ואחי. כולם מכונסים בככר, מדוכאים ומבוהלים, מעוותים מפחד, ועי־ניהם נעוצות בשומריהם, אנשי הגיסטאפו, המ־כוונים את מכונת־היריה לקצור קציר... ובעוד שעה קצרה וטרטור מכונת־המשחית נשמע, ואנשים שנפגעו בכדורים מפרפרים ונופלים כשבלים מאחורי הקוצר, והמלאכה נמשכת, והבורות מתמלאים גופות המומות, פצועות וגוססות...

אך אין זה לא מחזה בלהות ולא חלום, לאסוננו הגדול זוהי מציאות אכזרית, שחזרה ונשנתה בכל עיר ועיירה וגם על סרני לא פסחה. וביער־האורנים הנפלא, שהנוער הסרנאי היה תוקע בו אוהלים בירחי־הקיץ, מתענג על שירי ביאליק ומשמיע מנגינות ארץ־ישראל, — שם משתרע עתה קבר־אחים ענקי; והכביש, שהיה הומה מעוברים־ושבים, יהודים שהלכו להתרחץ בנהר סלוטש, — נקרא עתה „כביש־הדמים״...

לא אזכור את הפורענויות שעברו על סרני בימי המלחמה העולמית הראשונה (והן היו לא־מעטות), ברם מתוך ספורים ידוע לדורנו על חיילות ומחנות של צ׳רקסים, פטליוראים, בול־שביקים (רוסים), פולנים וערב־רב, שעברו את סרני ואף חנו בה וזממו לפרוע פרעות ביהודיה. הצטיינו ביניהם דוקא הפולנים, חיל צבאו של הגנרל האלר (סבי ר׳ צדוק זנדוויס ז״ל עונה באכזריות ומת מות־קדושים, הי״ד). אמי ז״ל היתה מספרת, שבימי מהומות אלו היתה מכנסת את גוזליה הרכים בחדר פנימי, כשהיא עצמה ניצבת בפתח הבית, וכשפורעים ניסו להכנס פנימה נאבקה אתם מר ועצרה בעדם. האם נשאר בה עוד כוח להאבק עם הצוררים הגרמ־נים בימי־השואה של אלול תש״ב? האם ניסתה גם הפעם להגן על ביתה וילדיה?...

*

בתקופת עשרים שנה, בערך, בין שתי המל־חמות העולמיות (1920—1939) לבשה סרני צורה אחרת. היא גדלה והתפתחה ומעיירה בימי הרוסים — נעשתה עיר־מחוז אצל הפולנים, נוספו תושבים יהודים ופולנים, הוקמו בה מוס־דות ומפעלים. וכיון שבגורלה נפל להיכלל בשטח השלטון הפולני ולהיות עיר־ספר, נהנתה מכמה סידורים אדמיניסטרטיביים וכלכליים, אף־על־פי שבדרך־כלל גרמה הקירבה לגבול קשיים לא מעטים ליהודים. שאיפת השלטון היתה להגדיל עד כמה שאפשר את ההשפעה הפולנית במקום — וזה פגע בעסקי היהודים.

כידוע, היתה העיירה מיושבת יהודים מראשית הווסדה, וללא־יהודים היה רובע מיו־חד. ברחובות המרכזיים פרח המסחר. סוחרים יהודים מן החוץ היו באים לסדר את עניניהם בעיר ובמוסדותיה, ודופק החיים היה חזק בה. אולם בתוך התנועה הרבה הורגשה באופן בולט דחיקת רגלי היהודים — ע״י הפולנים — מכמה ענפי־חיים ומעמדות התפוסות על ידי־הם משכבר הימים, והדאגה לעתיד, לימים יבואו, גדלה והחריפה משנה לשנה. נוסף לכך כבדה יד השלטון על היהודים בהטלת מסים כבדים ואופן גבייתם הקשה. לכל הגורמים האלה נוספה שנאת־ישראל המקובלת — והתמונה ברורה.

ה„האלרצ׳יקים״ הרבו להתעלל ולפגוע ביהודים בכל מקום, הכו, מרטו זקנים וכד׳.

המתישבים הראשונים בסרני היו ברובם בני חסידים ובמשך השנים ספגה העיר רוח חסידות. בתקופה הנידונה נמנה חלק מיהודי המקום על חסידי סטולין, קרלין, טריסק ואחרים. חסידים אלה היו ביסודם ציונים, ואף ציונים טובים ופעילים. הם תרמו בעין יפה לקרנות, השתתפו בכל מפעל לאומי וצבורי, חינכו את בניהם בבית־הספר העברי ושלחום לקיבוצי־הכשרה ומשם לארץ־ישראל. לא מעטים מהם עלו עם משפחותיהם מתוך הכרה וכמיהה לציון ונאחזו במולדת. והמזיגה עלתה יפה: חסידים — ציונים, עסקנים וחלוצי־עליה. כאלה היו רבים מבני סרני, ומה יכאב הלב שלא כולם זכו להגשים את חלום שיבת־ציון, ובגורלם המר נפל להיות טרף לאויב עריץ, פריץ־חיות.

רבה היתה השפעתם של האדמו״רים בסרני, לכל אחד מהם היה „שטיבל״ משלו. הנה ה„שטי־בל״ הסטולינאי: כמה חום והתרוממות־רוח

שרורו בתוך כתליו? „זכרתי לך חסד נעוריך"— ולא אשכח את הרגשת העירנות שספגתי בו. רק ב„שטיבל" זה הבנתי במלוא המשמעות את דברי המשורר: „אם יש את נפשך לדעת את המעין" וכו'... מה רבה היתה הדבקות של המתפללים בו ומה חזקה השירה שפרצה מגרונותיהם בהתלהבות חסידית ומרקיעה שח־קים!

יהשולחנות, שלידם הסבו אחרי התפילה רבים עם המלמד הישיש ר' אלתר־פרץ, ששחה בים הפלפול ובדברי־תורה בפני קהל ועדה — הלא ניצבים הם חיים לנגד עיני!

ולגמרי לא תשכח חגיגה מסורתית זו של „הקפות" בשמחת־תורה שנמשכה ב„שטיבל" הסטולינאי עד אחרי חצות, והריקודים והשירה האדירה בשעת ההקפות ולאחריהן. וה„קידושים" שנערכו בימי חג ועצרת, כשהיו הולכים מזה לזה בשירה ובגילופין־למחצה. והסעודה למת־פללים ולעניי העיר, שהיו עורכים בחג ביד רחבה, תוך שירה וריקוד. ובשעת ביקור ה„רבי" ר' ישראל'קה פרלוב מסטולין, ואחריו בניו: ר' משה'לה מסטולין ור' מלך'קה מקרלין — מה רבה היתה אז התכונה וההתלהבות ב„שטי־בל"? אנשים יצאו אז ממש מכליהם!... כן, חסידים אלה ידעו לא רק לשמוח, אלא גם לקיים אַחוה, דאגה לזולת ולשמור על כל המצוות, אף בתנאי דורנו, והאמונה בערכים הנצחיים חיזקה אותם בכל המצבים לשאת את סבל הגלות ולש־אוף לימים טובים בעתיד.

כשהנני מעלה בזכרוני את סרני בעשרות השנים האחרונות עלי להזכיר את מוסדות הצבור, הצדקה והתרבות שהיו בעיר. הראשון במעלה היה בית־הספר מטעם „תרבות", זה שהטביע את חותמו על חיי כל הנוער. יהודים מ„כל ימות השנה", שקשה היה עליהם עול הפרנסה כקריעת ים־סוף — ויתרו על החינוך הזר שניתן חינם לכל דורש והכניסו את ילדיהם לבית־ספר זה בתשלום. מוסדות למופת היו גם ביה"ס המקצועי של „אורט" שחינך בעלי־מקצוע טובים; בית־היתומים, שנשי העיר התמסרו לו בדאגה אמהית; חברות „טאז" ו„לינת־הצדק", הישיבה, תלמוד־התורה ואולם־הקריאה, ולכל לראש — הקהלה היהודית.

ערים ותוססים היו החיים של ארגוני הנוער, שלשבחם יאמר כי הפירוד ביניהם לא היה גדול. הם פתחו יחד אולם־קריאה עירוני, שבו היו עורכים שיחות, הרצאות וויכוחים בכל ליל שבת. בל"ג בעומר היו מתאספים כולם יחד על דגליהם ויוצאים בסך ברחובות העיר לקול צלילי התזמורת. המדריכים ברוך פרימר ושלמה גוניק הקדישו את זמנם ומרצם לחינוך הנוער. ביחוד התחבב הראשון, שהיה „ילד־השעשועים" של העיר, משכיל, מגיסטר למשפטים ו„צנא מלא ספרא". הרצאותיו הפומביות לקחו את לב השומעים.

בשנת 1920 נתקיימה בס. ועידת עסקני קק"ל של המחוז, ומאז הלכו ועלו הכנסות קק"ל בעיר.

יזכרו לברכה הרבנים של אותה תקופה, תלמידי־החכמים קונדה והכטמן, שהיו מקוב־לים על הקהל על שום פעליהם לטובת הציבור והעניים במיוחד („מעות־חיטים" לפסח ועוד). וכ"כ השו"בים ר' פסח־אליהו כץ ור' שלמה גמרמן, שבתיהם היו פתוחים לכל נצרך, דאגו להכנסת־כלה ועסקו בצדקה.

קשה לשכוח את המורים העממיים: משיח, פורמן ושניידר, שכל נערי העיר למדו אצלם ו„חדרם" שימש כעין פרוזדור לטרקלין — לביה"ס העברי „תרבות", זה שנטע בלב חני־כיו את האהבה לתרבות ישראל, לעם ישראל ולארץ־ישראל. ויזכרו כמו־כן המחנכים, ביניהם מר דיכטר, שהקדיש את כל מרצו לקרן קימת לישראל ולהתעמלות בין הנוער. ביום הספורט הלאומי בעיר הופיעו תלמידי ביה"ס וזכו להצ־טיינות מאת המושל. מחנך זה היה מארגן נשפי־חנוכה על טהרת העברית והיו למאורע בעיר. בין הכוחות הפעילים היה גם מנהל בית־הספר מר רבינוביץ, שהשריש אהבה לעם בלב כל חניכיו והמורה טוביה לוין (ט"ל), שהמשורר ח. נ. ביאליק בעברו דרך סרני (1930) מצא הזדמנות לעמוד על כשרונו הפיוטי הרב.

מי ימנה את אלפי היהודים היקרים שהת־הלכו בעיר, לחמו על חיי־שעה בגולה וחלמו על חיי־נצח בארץ אבות? ביחוד יש להעלות את זכרו של מר רודר, שלאחר שירד מנכסיו ועסק בהפצת שטרי־הגרלה של הממשלה הפו־לנית, היתה כל גאותו על מכתבי בתו שבעין־חרוד, והיה נהנה מה„לשון־הקודש" שלה. או יהודי זה ששמו ר' פיניה זנדוייס, שעמד בראש „מתן בסתר", כדי להביא לחם לרעבים בכל השנה ועצי־הסקה לסובלים מקור בחורף.

יזכרו לטובה גם העסקנים: מר גרשונוק, איש־רב־פעלים, הציוני המסור שהיה ראש־הקהילה ואתו מר טרטקובסקי, יושב־ראש ההסתדרות הציונית, שעשה ימים כלילות למען הקק"ל, מר שלמה זנדוייס — יו"ר סניף „תרבות" ומזכיר הקהילה, ועסקני הציבור הפ־עילים: ד"ר גליק, וושצ'ינה, אוסטרוב־סקי, ד"ר שטיינברג, עסקן ה„אורט" ואחרים שנשאו בעול העבודה הציונית בעיר.

מסרני נמשך הנוער הלאומי לקליוסובה הסמוכה, ששימשה מרכז להכשרה חלוצית. קליו־סובה — אף היא הטביעה את חותמה על סרני הציונית. גם בסרני גופה התקיימו זמן־מה קיבוצי־הכשרה, ומענין שנמצאו יהודים בעיר,

שלבם כאב לראות את החלוצים והחלוצות בעבדם „עבודת־פרך" והשתדלו לעזור להם בהרבה. ואכן, מיטב בניה של סרני עלו ארצה בדרכים לא־דרכים, אחרי שעברו כור הכשרה ויסורים רבים.

וזכורות גם חגיגות־העליות של חלוצים בסרני שנערכו ועברו בהתלהבות כבירה והת־רוממות־הרוח; הכינוסים הציונים שנהפכו להפ־גנה אדירה למען ארץ־ישראל; ביקורי המטי־פים, הנואמים, הקריינים והשחקנים, שביקרו לעתים תכופות את העיר וזכו להצלחה רבה, כי יהודי סרני היו ערים לכל דבר ומפעל.

לשבחם של יהודי סרני ייאמר עוד, שהם ידעו לשמור על כבודם היהודי, והנה דוגמא: בימי המתיחות של האנטישמיות הפולנית עלה בדעתו של בעל הקולנוע הנוצרי להציג את הסרט „גולגותא". היהודים ראו בזה פגיעה בכבודם וחדלו לבקר בקולנוע לאות־מחאה. מש־הרגיש בעל הקולנוע כי הדבר גורם לו נזקים — פנה לקהילה היהודית וביקש סליחה ואף תרם תרומה ניכרת למוסדות הצדקה שבעיר, ורק אז נענה הקהל וסלח לבעל הקולנוע.

כך זרמו להם החיים בעיר כ„מי השלוח" עד שהרגישו יהודי סרני כי האדמה בוערת מתחת לרגליהם וכי הסכנה מתקרבת אליהם. הימים ימי הפרעות ביהודי פשיטיק ומינסק־מזוביצק, והויכוחים המיגעים על ה„שחיטה היהודית" בסיים הפולני. יהודים נאנקים תחת נטל המסים, וחנויות עם שלטים „חנות נוצרית" צצות ומתרבות בן־לילה. הנוער היהודי, שגדל אחרי המלחמה והיה סמוך על שלחן אבא הדל, מביט ורואה בהתמוטט מטה־לחמם של הוריו ובהעדר כל עתיד להם בעיר. אז הגיע הדבר לידי שינוי ערכין והתגברות על דעות קדומות. בא מפנה בהלך המחשבה בחוגי הנוער שהתחיל לזרום לבתי־ספר מקצועיים בשביל ללמוד מלאכה ולעלות לארץ. הידיעות על אפשרויות העפלה לארץ עוררו סערה בעיר וכמעט כל בני הנוער נרשמו לעליה. אך — — — נטרפה השעה והשואה הקדימתם.

פרצה מלחמת העולם השניה...

אריה אטשטיין

מ י ז ו ט ש

היתה זו עיירה יהודית גדולה ומבוססת במחוז זדולבונוב, מאוכלסת יהודים בעיקר. לפי ספירות רשמיות היו בה: ב־1847 — 678 נפשות יהודיות; ב־1897 — 1175 נפש; במאה הנוכחית גדל ישובה וב־1935 מנה כבר 2500 יהודים, בערך. העיירה שוכנת במרחק 30 ק"מ מהערים דובנא, אוסטראה ורובנה — בסביבת ישובים צ'כיים ואוקראיניים.

מצבם הכלכלי של יהודי מיזוטש היה טוב בגלל תחנת־הרכבת שנקבעה 2 ק"מ מן העיירה ושעזרה להתפתחותה. מלבד היהודים שעסקו בחנונות, כנהוג, היו רבים שחכרו שדות לשם עיבוד או קנו פירות מגני־הסביבה הרבים, למסחר פנימי ויצוא. רבים עבדו גם בבית־החרושת לסוכר של האחים האלבמיליון, שעבר לידיהם אחר המלחמה הקודמת מהאחים ברודסקי מקיוב. בית־חרושת זה וכן שני בתי־חרושת אחרים לבירה, אחד לאריגים ושתי טחנות־קמח, שכולם היו שייכים לבעלים יהודיים, — הביאו לעיירה הכנסה בשפע. הדור הצעיר המשיך ללכת בדרכי ההורים ואף הגדיל לעשות בזריעת שדות־סלק בסביבת העיירה בשביל ביה"ח המקומי ובפיטום פרות ושוורים ברפתות שעל ידו. רק יחידים עברו לערים הסמוכות דובנה ורובנה, או שיצאו ללמוד בבתי־הספר שבערים הגדולות.

הרב של העיירה ר' נטע לרנר ניהל את העדה בתבונה והיה מכובד על־ידי הקהל.

רוב יהודי העיירה היו חסידי טריסק ושוש־לות אחרות והתפללו בקלויז הטריסקאי, ואילו המודרניים התפללו בבית־הכנסת הגדול. בתוך שאונם והמונם של העסקים התמידיים שימשו ביקורי האדמו"רים ימי שמחה והתרוממות־הנפש. אך בזמן האחרון מצא הנוער ענין מיוחד בפעולות הציוניות. עוד ב־1917 ניסו לארגן אגודה ציונית, אולם לכלל ארגון של ממש הגיעו רק לאחר שנקבע שלטון הפולנים במקום. קמו הסתדרויות: „התאחדות", „נוער ציוני", „גורדוניה", „החלוץ" ו„בית"ר". הפעולה הציונית הלכה וגדלה. הכנסות הקרנות הלאו־מיות בעיירה עלו משנה לשנה. העליה לארץ־ישראל החלה משנת 1920 והחלוץ הראשון עלה ברגל, פשוטו כמשמעו. עד המלחמה האח־רונה נמשכה עלית החלוצים מכל ארגוני־הנוער. הם נמצאים בכל פינות הארץ — בעיר ובכפר, בקיבוץ וגם בצבא.

מלבד הספריה הכללית, שנוסדה עוד בשנת 1917 ושהכילה כרכים רבים באידיש, עברית ורוסית ובמשך הזמן גם בפולנית, נתקיימה גם ספריה מיוחדת של „גורדוניה", שהיתה מק־בלת עתונות מא"י. במקום הביקורים הארעיים של איזה תיאטרון נודד, התארגנה גם להקה דרמטית של חובבים מקומיים, שהצטיינו מאוד בעיני תושבי המקום. את הרווחים היו מקדי־שים לקרנות הלאומיות ולעזרה סוציאלית.

בימי המהומות באוקראינה בשנות 1918—

1919, עם השתוללות הכנופיות השונות בווהלין, לא פסחו גם על מיזוטש והיו שודדים את יהודיה מזמן לזמן. פלוגה אחת של חיילים רוסיים לא הסתפקה בשוד בלבד, אלא גם הרגה את היהודי לנגר, שהשאיר אחריו אלמנה ושבעה ילדים. זכר המאורעות האיומים האלה נשמר בלב התושבים, עד שבאו הצרות האחרונות והשכיחו את הראשונות. וכך מוסר מאיר בורנשטין, משרידי העיירה שהגיע ארצה בפברואר ש. ז., על חיסול יהודי מיזוטש:

אחר שהצבא האדום גירש את הפולנים מהעיירה ב־1939 — שפך את שלטון רוסיה בה ויהודי מיזוטש החלו להסתגל למשטר החדש. אולם לא ארכו הימים והרוסים עזבו את החבל ב־1941 תחת לחץ הגרמנים, ורק 40—50 איש מיהודי מיזוטש הלכו אחרי הצבא האדום (הם פזורים בקירגיזיה וברוסיה בכלל). בחדשים הראשונים לכיבושם נהגו הגרמנים לקחת יהודים לעבודות, מבלי ששילמו להם שכר והיו מקרי פגיעות קלות. אח״כ (ב־1942) ריכזו את כל היהודים שנמצאו בעיירה בחלק אחד שלה והקיפו את המקום בגדר־תייל, ומשמר מהמשטרה האוקראינית של ה„בנדורובצים״ הושם עליהם. כאן החזיקו את המרוכזים ב„גיטו״ בתנאים קשים כשלושת רבעי שנה, ובמשך כל הזמן סחטו מהם מה שהיה להם (כסף, כלים, חפצים ועוד) ומשמצצו מהם הכל ולא יכלו לספק יותר מכונות תפירה, פלפל, מלח וכספים הרגישו שזוממים משהו נורא נגדם (על הטבח ברובנה ולוצק שמעו מכבר, והסכנה ריחפה כל הזמן). החלו להתחמק מהגיטו. ואמנם מספר יהודים הצליח לברוח ולהסתתר ביערות או אצל שכנים צ׳כים. אחרים הכינו מקלטים בגיטו. ערב אחד הקיפו שוטרים אוקראינים תחת פקודת גרמנים את הגיטו והובילו את כל היהודים אל חורשת האורנים שבמרחק קילומטר מהעיירה, שם נורו כולם והושלכו אל בורות שהיו כבר חפורים מראש, איש לא נמלט מהמקום. שם קברי־האחים של בני קהילת מיזוטש. גם רב העיירה ר׳ נטע לרנר, שהיה עם עדתו יחד, נקבר שם. רוב הניצולים שהסתתרו — נתפסו אח״כ והנאצים המיתו אותם באכזריות. נשארו לפליטה רק ארבעה־עשר איש, המפוזרים בזדולבונוב ועוד, מלבד אלה שברוסיה.

שרה פלייש

שומסק

מאות שנים עמדה שומסק, העיירה הווהלינית הטיפוסית הקטנטנה, ותושביה היהודים ארגו בה את מסכת חייהם המסרתיים. עד סוף המאה הקודמת היתה עיירה פרובינציאלית וזעזועי העולם פסחו עליה כמעט.

לפי המפקדים הרוסיים מנתה האוכלוסיה היהודית בשומסק בשנת 1847 — 1101 נפש, ובשנת 1897 עלה מספרם ל־1962. ב־1925 הגיעו את מספר היהודים בה למעלה מ־2500 נפש, על אף העובדה שרבים יצאו ממנה בימי המלחמה העולמית הראשונה. משומסק מהלך 20 ק״מ, בערך, לקרמניץ עיר־המחוז.

הנחל הזורם בתוך העיירה היה לפנים על גבולה, אולם עם ריבוי האוכלוסיה החלו לבנות בתי־מגורים מעבר לנחל, וכך הוקם שם פרבר שבניניו היו משוכללים. פרבר זה נקרא „נייַ־שטאט״ (עיר חדשה). במרכז העיירה — ככר השוק — עמדו 3 שורות חנויות נמוכות ואפלות למחצה ובינהן סמטאות לעוברים ולקונים. מן הככר נמשכו רחובות צדדיים, מקום משכנות ישראל, בנינים נמוכים אף הם; שם דרו בעלי־מלאכה ובעלי החנויות, חנונים־בני חנונים מדור דור; שם גם התרכזו רוב בתי־התפילה, שביניהם התנוסס בנין בית־הכנסת הגדול. בבתי־הכנסת רבתה תנועת המתפללים וממש רוח הקודש היתה מרחפת בהם. בשנות 1910—1913 שימש חזן בבית־הכנסת הגדול ר׳ שלמה ציגל הידוע עם מקהלתו, והדבר היה מאורע חשוב בחיי העיירה. בנו של החזן ר׳ שלמה ציגל, משולם ציגל (כעת — לבני בת״א), התפרסם בעיירה כעסקן ציבורי.

יזכר לברכה הרב־והרבי של העיירה ר׳ דובבר (ר׳ ברניו) לרנר ז״ל, ששמו הטוב הלך לפניו בראשית המאה הנוכחית.

אותו פרק־זמן הוקם בעיירה „חדר מתוקן״ של שוורץ, מורה ומשכיל עברי, וחדר זה חינך ברוח לאומית את חניכיו. אולם רוב הילדים למדו אצל מלמדים בחדרים מן הטיפוס הישן. הרבה מבוגרים ששאפו למדע ולהשכלה יצאו לאמריקה, נדדו והצליחו הצלחה חמרית והיו תומכים במשפחותיהם ואף מעלים אותן אליהם.

מלחמת 1914—1917 והמהפכות שנמשכו כ־5—4 שנים לאחר מכן, עברו על יהודי העיירה תוך מתיחות, פחד וסבל. אולם עם השתלט הפולנים על העיירה, נשמו לרווחה. המסחר החל להתפתח וגם בחיים הציבוריים באה התקדמות. החנונים, שהיו רוב האוכלוסיה היהודית, התארגנו והקימו להם בנק להלוואות. חשיבות מיוחדת היתה נודעת למוסד זה בזמן גזירותיה של ממשלת־פולין לגבי היהודים. ביזמתם של עסקני העיירה נוסד בית־ספר עברי „תרבות״, שנוהל תחילה, משך שנים אחדות, ע״י אחד ממייסדיו

ישראל אקרמן ואחר־כך ע״י סגל. רוב ילדי העיירה עברו ללמוד בבית־ספר זה והיו לנושאי הרעיון הציוני במקום; הגיע הדבר לידי כך שברחובות שומסק נשמעה השפה העברית כשהיא מדוברת חיה ושוטפת כמעט בפי כל תינוקות בית־רבן.

גם ספריה ציבורית נוסדה בעיירה, בעיקר בעזרתו של הנוער, והיא התנהלה בהשגחתו של יוסף ניימן, שהקדיש לה את כל מרצו. גם קבוצת־הכשרה חלוצית התארגנה בשומסק, שחבריה קיבלו הכשרתם בעבודות שונות לקראת העליה לארץ, בעיקר במנסרה שביער הממשלתי הסמוך.

הרוח הציונית מילאה את לבותיהם של בני שומסק, וזכורה האסיפה ההמונית שנערכה בבית־הכנסת הגדול בקיץ תרפ״ה (1925) לרגל פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים. החגויות נסגרו ואנשים מכל הסוגים נחפזו לאסיפה ובית־הכנסת נתמלא זקנים ונערים מפה לפה. הקהל הקשיב בחרדת־קודש לדברי המנהל של ביה״ס, מר סגל, שהפליג בגדולת היכל־הרוח של האומה בארצה.

ובאיזה כבוד תרמו יהודי שומסק לקרנות הלאומיות!

מנהל בית הספר, סגל, היה עילוי בנעוריו, והתמחה במלאכת האפיה כאומנות, כדי לעסוק בה ולחיות חיי־עבודה בארץ־ישראל. ועל סגל זה סופר, שפעם סירב להיכנס עם שליח קרן־היסוד לבית אחד מעשירי העיירה להתרימו, באמרו: איש זה שלח את בתו לביה״ס הפולני ועל כן אינו ראוי ששליחי ארץ־ישראל יסורו לביתו.

לא חסרו בעיירה גם מפלגות מזרמים שונים, שמשכו את הנוער, אך היתה זו מחלוקת לשם שמים. היו בעיירה כמה מוסדות־חסד, כמקובל בעיירות ווהלין, ולהם עסקנים וגבאים שפעלו בנאמנות ובהתלהבות. שומסק נתנה לא״י למעלה ממאה חלוצים שעלו ארצה ומקומם בנקודות־ישוב־ועבודה שונות בארץ.

והנה קדרו השמים והנאצים נכנסו לעיירה זו והשמידוה על כל יהודיה היקרים. עיירתי הקטנטונת, זכור יזכרוך בחורבנך, תוך המית־לב, כל בניך ואלה שבאו בגבולך, על חנך הצנוע ועל ההוד והיקר שהיו גנוזים בך.*

ז. ק.

* לתקופה אחרונה זו יוקדש פרק מיוחד בחוברת הבאה.

ב ר ז׳ נ י צ ה

עיירה חסידית קטנה היתה ברז׳ניצה בסוף המאה הי״ט, בסביבת יערות, במרחק 18 פרסאות מדומברוביצה וכ־15 — מסארני. בקרבת העיירה זרם הנהר הורין ובו היו מובילים עצים מיערות ווהלין ופוליסיה עד לדאנציג המעטירה.

בימי־הפרעות של חמלניצקי נהרגו בעיירה כמאה איש ונשארו בה אז רק חמישה בתי־יהודים. בשנת 1847 שוב התחיל להתרכז בה ישוב יהודי, ואז מנתה (לפי ברוקהאוז־עפרון) 1157 נפש יהודיות. היה זה ישוב דל וצפוף, בית בבית מגיע. רוב האוכלוסיה של העיירה היה משל יהודים שרבו והלכו לאט־לאט ומס־פרם הגיע ב־1897 ל־2160 נפש (בין 2964 תושבים בכלל, השאר — אוקראינים). פרנסתם של יהודי ברז׳ניצה היתה בעיקר על המסחר ביערות. הסוחרים שעסקו בכריתת עצים ליצוא לשוקי־העולם, הביאו פרנסה לעיירה; כן סחרו בפטריות, גרגרים, שיער־חזירים, עורות, בד כפרי וכד׳. מרבית היהודים היו חנונים או בעלי־מלאכה. רק יחידים עסקו בחרושת ואף עשו חיל, ביניהם שנים שהיו להם בתקופה האחרונה טחנות־קמח מודרניות, ומהן הכנסה בעיירה.

עם גידולה של סארני הסמוכה — קופחה ברז׳ניצה ונדחקה לקרן־זוית. רבים מבני העיירה עברו לסארני ונאחזו בה, מאחר שצר היה להם בעיירתם הקטנה חסרת־הסיכויים.

בשנת 1896 נוסדה בברז׳ניצה ישיבה ובעלי־הבתים של העיירה דאגו לה. אותו זמן בא לעיירה הרב מפוהוסט (ליד פינסק), קרא לאספה את בעלי־הבתים ונדבר אתם על יסוד ישיבה. הוא שלח לעיירה את האברך ר׳ יואל שורין, ת״ח וי״ש, הידוע בתור „העילוי הפולי־טבאי״, לנהל את הישיבה וכן כ־15 נערים בגיל 15—17. לאט לאט גדלה הישיבה ובמשך שנים אחדות למדו בה כשבעים נער, שהיו אוכלים „ימים״ בבתיהם של בעלי־הבתים. השריפה הגדולה בשנת 1903 דלדלה את העיירה ומצבה של הישיבה נעשה קשה ביותר. אז העבירוה לזויהיל וקיבלה את השם „ישיבת זויהיל״.

הילדים למדו בחדרים אצל מלמדים ומשגד־לו — עברו רבים מהם לישיבה בימי קיומה בעיירה. לימודים כלליים למדו באופן פרטי.

בימי המלחמה העולמית הראשונה סבלו היהודים בברז׳ניצה, סבל המלחמה, כמו בעיירות אחרות והחיים בעיירה נשתתקו במקצת, אולם אחרי המלחמה והמהפכה ברוסיה חזרו למסלולם הרגיל.

אחרי חילופי השלטונות (רוסים, אוקראינים ופולנים) ותקופת דמים באוקראינה — נקבע בעיירה בשנת 1920 שלטון הפולנים שארך קרוב לתשע־עשרה שנה. לא קל היה ליהודים להסתגל לרוח הפולנים ולשפתם. בסביבה התישבו חיילים

פולנים משוחררים שלא הראו חיבה יתרה ליהו־דים. המצב הכלכלי לא היה טוב ביותר.

כמעט כל יהודי העיירה נמנו כל השנים עם חסידי האדמו״רים: סטולין, קרלין, ברזנה, סטפאן וטוריסק. לכל שושלת היה בית־מדרש („שטיבל״) משלה, מלבד בית־הכנסת הגדול ובית־התפילה של בעלי־המלאכה. כנהוג היו באים האדמו״רים לבקר בעיירה למספר ימים והעיירה היתה חוגגת את חגה.

חסידי ברזנה הקימו בנין בשביל הרבי שלהם, ומשנת 1922 התגוררה בו בתו של הצ־דיק ר׳ שמואל׳קה פצ׳ניק ז״ל — האלמנה חסיל פרלוב עם בניה עד עליתה לא״י. היא הצטיינה כעסקנית ועמדה בראש אגודת הנשים למען הקרן הקימת לישראל בברז׳ניצה.

שני רבנים היו בעיירה, האחד ר׳ משה בקון, רב העיירה, והשני ר׳ משה ניידיטש — של חסידי סטולין. ומאחר שמשכורתם לא הספיקה להם כדי מחיתם — נמסרה להם מכירת השמ־רים והנרות.

התנועה הציונית מצאה אוהדים בברז׳ניצה. עוד בימי שלטון הצאר הרוסי התקיימה בה אגודה קטנה של ציונים, אולם פעולותיה היו מעטות. עם ההתעוררות הלאומית ברוסיה ואוק־ראינה נמשך כמעט כל הנוער לציונות. אז הוקם בית־ספר עברי שיוזמו היה לוי קלאקה, ומנה־לו — רדומסקי. החדרים הישנים המשיכו להת־קיים וגם בהם למדו עברית ובמקצת לימודי־חול. כן הוקמה תלמוד־תורה ב„עזרת נשים״ של ביהמ״ד דחסידי טוריסק. המייסד הראשי שלה היה ר׳ הניך זילברמן (כעת בת״א) שעסק בכך במסירות מופלאה. אתו יזכרו מלמדי הת״ת ר׳ בנימין בהרל ור׳ לייזר גמפל (בנו של המלמד ר׳ שמואל גמפל, שהיה תלמיד־חכם גדול בתורה וגם משכיל ופקח ונערץ ע״י כל הקהל בזמנו). בת״ת התחנכו כששים ילד, למדו עברי, חומש וגמרא.

זליג ערמוני (קסטנבוים)

אודים

על חורבות לוצק היהודית

אבן מקיר תזעק על מחיקת
קהילת לוצק העתיקה...

דורות על דורות ישבו יהודי לוצק לבטח בעיר, היו בין בוניה ומפתחיה. ולא היה כמעט שטח־פעולה בעיר שהיהודים לא השתתפו בו ברוחם, מרצם וממונם, וחלקם בעיר היה גדול למדי.

עתיקה היתה קהילת לוצק ושנותיה כימי קיום העיר; היא ראתה אור ואופל ונשאה תמיד את סבלה, סבל הגלות. בכל התקופות התבלטו בה אישים, רבנים גדולים, פרנסים, נדבנים, אנשי רוח ותורה, עסקנים ומתנדבים בעם. מי ימנה מספרם ומי יעלה גדולתם של כל אלה ופעלם?

והנה עלה הכורת על קהילה עתיקה זו שהושמדה בארבע שחיטות בשנת 1942 בידי צוררי הדור — הנאצים, שתקעו את צפרניהם ביהדות אירופה, וביהדות ווהלין בכללה, והביאו כליה על־יהודי לוצק התמימים והישרים.

כעת התרוקנה לוצק מיהודיה, ועצמותיהם נחות בקברי־האחים הגדולים בדרך לכפר הורקי־פולונקה.

רק מספר קטן מבני לוצק, שיצאו אחרי הצ־בא האדום לרוסיה ויחידים שהצליחו להסתתר אצל לא־יהודים — הנם שארית הפליטה.

כשגורשו הנאצים מלוצק חזרו כמה יהודים מרוסיה ובין הראשונים היו הד״ר גריפל, אברהם

המצבה על קברי־האחים של יהודי לוצק

לנדסברג ואחרים. הם מצאו את קברי־האחים פתוחים ודאגו לגידורם ולהקמת מצבה.

בנימין גרושבסקי

קצה של קהילת רפאלובקה

בי״ד אלול תש״ב — בשבת לפני הצהרים כשהיהודים התפללו בבתי־הכנסת, ערכה המשטרה האוקראינית, בפיקוד הגרמנים הכובשים, ציד על יהודי רפאלובקה ואספו את כולם לככר השוק. מבלי שהודיעום על סיבה ומטרה — הוצאו מתוך המרוכזים קבוצות בנות מאה איש והובלו אל מחוץ לעיירה, אל הגבעה שבדרך לכפר סוכו־בוליה. שם היו מוכנים שלשה בורות גדולים, שנחפרו עוד קודם לכן בידי יהודים בפקודת הנאצים, ומדרגות בכל בור לירידה.

היהודים נצטוו לפשוט את בגדיהם ובלי שהות יתירה נורו במקום בלי הבחנה. גופות ההרוגים והפצועים הושלכו אל הבורות והונחו שורות־שורות עד שנתמלאו, כ־1500 נפש בכל אחד, וביניהם הרב הקדוש ר׳ פנחס נודל ז״ל, אשר ביקש להתעטף בטלית בטרם פלח כדור את לבו, ובקריאת „שמע ישראל״ נפל אל תוך הבור. למעלה מארבעת אלפים נפש נפלו ביום ההוא ביד הרשעים וכשמונה מאות יהודים עלה בידם לברוח מהעיירה. הם הסתתרו ונדדו ביערות ומצבם היה קשה, כי סבלו מפחד, מקור, ממחלות ורעב. סבל הרעב בעיקר חרץ את גורלם. כמה מהם גם נתפסו בידי התליינים ועונ־ריהם, כמה נפלו בשורות פרטיזנים. בסיום המל־חמה הוברר שרק שלושים איש בערך מיהודי העיירה נשארו בחיים, אלה הם שרידי רפא־לובקה היהודית.

קצר הסיפור של העולה הניצולה מרים בראט, שעבדה אצל איכר בכפר והגיעה לפני שבועות מספר מגיא ההריגה, ודומה הוא בהרבה לדברי עולים ופרטיזנים על עיירות אחרות בווהלין. שיטה קבועה היתה להם לרוצחים שלפיה „פעלו״ בכל המקומות הללו בהשמדת היהודים.

קשה לתאר את רפאלובקה ריקה מתושביה היהודים שכולם הושמדו. האומנם, קץ טראגי כזה הועיד לך הגורל, רפאלובקה? כלום אפסה כל תקוה לראות בחיים הורים וקרובים יקרים, וחברים לחזון ולאמונה?

מי יתנני להתפלש בעפר אבות ואמהות, אחים ואחיות שרופים וטבוחים. נפשי פצועה ושותתת דם. לנוכח המחשבה על שלושת הקב־רים הגדולים שנכרו במו ידיכם, בהם נקברתם. נורא לשמוע כי ראשי עוללים ויונקים נופצו אלי קיר, מאחר שחס הרשע על כדור, ולא אחד מכם נחנק ונקבר בעודו חי, וכה קשים היו פרפורי הגסיסה שלכם...

לא נשאר זכר מכל האנשים היקרים של רפאלובקה, ממשפחות הגרוברים, הברזניאקים, הקויפמאנים, המאניוקים ועוד, מי ימנה מספרם? ואין ניחומים, כי גדול הכאב והלב דוי...

יעקב ווייגר

אחריתה של קראסילוב בווהלין הסוביטית

הנצים ועוזריהם האוקראינים הציקו מאוד לאוכלוסיה היהודית של העיירה וסביבתה מרא־שית כיבושה. בעיירה רוכזו כל יהודי הסבי־בה, ומספרם כ־8000 נפש. אחרי התעללויות ופגיעות קשות הוציאו את כולם להורג. הם נצטוו תחילה לפשוט את בגדיהם ואחר כך נורו באכזריות והושלכו לבורות — מתים, פצועים וחיים, אנשים נשים וטף. הרוצחים השאירו בחיים רק מתי מספר יהודים, בעלי מקצועות שונים. אולם לאחר 5 שבועות נורו גם אלה.

השכנים האוקראינים הרסו את בתי היהו־דים ובזזו את כל מה שניתן לביזה לאחר שוד הנאצים. בגלל השמירה הקפדנית מצד הנאצים לא היתה כמעט אפשרות לברוח מהעיירה לפני הטבח. רק כ־10 משפחות צעירות הצליחו להמ־לט וטולטלו לרוסיה האסיאטית. משגורשו הגר־מנים ע״י הצבא האדום חזרו כמה מאותן משפ־חות לעיירה כשאנשיהן חולים ושבורים. את קראסילוב מצאו בחורבנה, עזובה, בניניה הרו־סים ושרופים ונפש יהודית אין בה.

כך עלה הכורת על קראסילוב היהודית.

במכתב מיום 5.2.46 מקראסילוב כותב ישעיהו קאגאן:

... לא הצלחתי לברר בדיוק את יום פטירת אביך ז״ל. לדעת השכנים ה„גויים״ הוא נפטר „סמוך לפסח 1942״. הוא הדבר לגבי אמי ז״ל, וקבעתי תאריך משוער — כ״ח באדר.

את החבילות קבלנו. תודה. בעד הבגדים שלמנו מכס, אולם מזון פטור ממכס.

נבשרך שנמצאו פוליה בת דבורה הימלפרב (בקראסילוב) ואחיה ניוניה (באודיסה). כמו כן בת סוציה מוברמן (באשחאבאד) — כמורה.

במה אפשר לעזור לנו? — אין לנו בית־קברות יהודי. את בית הקברות הקודם הרסו הגויים והפכוהו לגן ירקות. אם ח״ו ימות מישהו מהמשפחות הספורות שנתלקטו עתה, נאלץ לקב־רו בתעלה, כי הנוצרים לא ירשו לנו לקברו בבית העלמין שלהם.

כסף, תה, תרכיזי־מרק וחוטים לא כדאי לש־לוח. בבגדים (במצב טוב) נשתמש לעצמנו ואף נמכור חלק לשם הקמת בית־קברות יהודי בעיירה. ككאו ושוקולד כדאי לשלוח.

ישראל סבוראי

צרור מכתבים וידיעות

— מר גאלון מקוריץ מודיע שאתו נמצא ברוסיה נער שברח עם הצבא האדום מקוריץ בהיותו בן 12 (כיום בגיל 16), הוא פעל בחזית והצטיין בכמה בקרים וזכה לאות הצטיינות של הצבא האדום.

— במכתב מריארדי־ז'ניירה מחפשת משפחת שרייבמן את קרוביה בא"י: וואבה מילנוב ומשפחת שליפר מרובנה.

— מלודז כותב הנער מרגלית, בן לודמיר: עזבתי **את לודמיר יחד עם האחרונים מהיהודים המעטים שנשארו בחיים בעיר ובסביבתה, בלודמיר נשארו רק שני יהודים שתפסו משרות בשלטון. הוא נמצא בקבוצת הכשרה חלוצית.**

— פוליה כץ מקרמניץ כותבת לחיה זץ שנשארה יחידה מכל משפחתה. אחרי טבח הנאצים ביהודי קרמניץ נדדה עם אחרים ללבוב, סבלה הרבה, כעת נמצאת גלמודה בקטוביץ תחת שם זר. שאיפתה היחידה היא לעלות לא"י.

— אהרון רזניק, יליד וולאדימירץ (בן השוחט ישעיה ז"ל) כותב לנדליהו לוי (רחוב סוקולוב 4, ת"ל־אביב): כל משפחתי נהרגה בשעת השמדת יהודי וולאדימירץ ע"י הגרמנים ועוזריהם האוקראי־נים. נצלתי בנס ובדרך נדודי נתעכבתי כאן בביטום (שליזיה) לשרת כשוחט עופות (כל השוחטים כאן הוגלו ונרצחו); משאת נפשו העיקרית להגיע לא"י. מחפש את בת אחיו יוסף־חיים רזניק (היא נשואה) ואת יתר קרוביו בארץ.

— זליג פליישן שהגיע ארצה (בפברואר ש. ז.) מחפש את קליקשטיין מטוצ'ין למסירת ד"ש מאחותו מינדל קליקשטיין־הנדלר שפגשה בלודז. לפנות: ת"א, רח' אבן גבירול 4.

— ממשפחת גרינצוייג מדובנה נשארו בחיים שלושה אחים — רופאים וגיסם שלום לרנר (בן הרב נטע לרנר ממיזוטש) ב־1945 נמצאו בדובנה. האח הצעיר נמצא בלובלין בסוף 1945.

— מתוך מכתב של דוד רובין בן קרמניץ מתחנת דובנה ליעקב שפיר בת"א: ...ובכן אנו בין היוצאים מווהלין. זה 7 שבועות אנו מצפים לנסיעה לפולין ואנו מתלבטים קשה בידענו ברורות לאן אנו מהגרים. מי יודע מה רב הסבל הצפוי לשארית הפליטה שלנו, הלא עוד מכים בנו ואף רוצחים בפולין החפשית והדימוקרטית. קשה להסתובב בקרמניץ גלמוד ובודד, כי לא נשארו בה יהודים ואין לסבול את הנאצים מת־הלכים חפשיים עלי אדמות. והן אלה הם שהרגו את אחינו ואחיותינו — ארבעה עשר אלף נפש. ועתה?... אנו נודדים, ה„לך־לך" — ירושתנו ואנו מקיימים את הפסוק. קץ לגולה הטמאה! דאגו נא לסרטיפיקאט לעלותנו בהקדם האפשרי שיהיה זה גמול לנו תמורת הסבל הרב שנפל בחלקנו. הניצולים, שרידי קרמניץ, מוכרחים לעלות לארץ אבות!...

— חיים קובילאנסקי מרובנה, כעת באיטליה, מחפש את פייגל רוזנפלד מברזניצה (נשואה למר שפירא מקוביל) בארץ־ישראל.

— מוסרים כי מר שמוראק, מניה מלמד, שהיו בעלי חנויות למנופקטורה ברובנה ואדלה בת נחמיה לוצקי מרובנה, נמצאים ברוסיה ומחפשים את קרוביהם.

— הד"ר ישראל קלריך, רופא ידוע ברובנה ובסביבתה, שהתגורר ברוסיה האסיאטית, הגיע יחד עם אשתו ושתי בנותיו לגרמניה ומכהן כמנהל בית־חולים של אונר"א ליד מינכן. שואף לעלות ארצה.

— במכתב מיום 7.12.45 מוסרת גניה שטינגולד מרובנה: ב־1941 חייתי עם משפחתי ברובנה. כחד־שים אחרי כניסת הגרמנים הרגו למעלה מ־17 אלף יהודים. מי שיכול — ברח מהעיר. משפחתי נמלטה לטוטשין. גם שם התעללו בנו הנאצים וב־1942 הקימו גיטו ויומים אחרי יום"כ הכניסו בתוכו את יהודי העיר. אולם אלה העלו את הגיטו באש ותחת מטר יריות נמלטו, כל מי שיכול, ומשפחתי ביניהם. איכסן אותנו אכר בכפר סמוך ודאג לנו במשך 17 חדשים. כשנכנסו חיילות הרוסים עברנו למז'ריטש, שם מת בעלי שחלה בינתים ונשארתי גלמודה עם ילדי.

— מחפשים את מאטיל בן יעקב ארליכגירכט מלוצק בן 27, שעלה לארץ ב־1940. בן־דודו בניה אר־ליכגירכט נמצא בלודז, רחוב פיטרוקובסקה 73/28. להתקשר עם טובה קרש בסוכנות היהודית, ירושלים.

— טבק גיטל וילדיה שושנה וזליג מאוזדיטיטש נמצאים כעת באיטליה, מחפשת את הדסה הכט שעבדה במסעדה בתל־אביב. דורשת בשלומם של: יוסף ויצחק ווינר, אברהם ומאיר סטובר, אליהו קנדל, אריה גוטשטיין, משפחת טבקהנדלר, ניסן קורן ופאני מרשק.

— מסברדלובסק (רוסיה) כותב מר סגל לנדליהו לוי בת"א על חורבן קהילת אמילצ'ינו ומתאר את ענויי היהודים בה ע"י הנאצים. רק חלק ברח מהע־יירה ומי שלא יכול לעזבה סבל ענויים שקשה להע־לותם בדמיון. את בנו של אליהו בריינדל'ס הוציאו והעלו עליו כ־10 כלבים שסחבוהו ושסעוהו. ולסוף השמידו את כל בני הקהילה על הטף בגסות נאצית.

— הרב דב טקץ' קיבל מכתב מפליט (מביטום) בשביל מרדכי נחמני גוז, לקבלו בשכונת נורדיה מס. 4.

— הפליט משה בן אברהם קוטין מרובנה נמצא כעת בביטום. הוא מחפש את קרובותיו: גורפינקל סוניה־שרה ואחותה מרובנה — בת"א, וקוטין שבארץ. פרטים — אצל ב"צ פורמן בקב' גניגר, דואר עפולה.

— פנחס ראסיס וחוה ראסיס ומשפחתה (נכדי ר' דוד ראסיס) מרובנה נמצאים ברוסיה. ע"פ שמועה הגיע פנחס לאיטליה.

— בחדשים האחרונים הגיעו ארצה כמה עשרות ניצולים מווהלין וכמעט כולם נקלטו במולדת.

ווהלין בבנינה ובחורבנה

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

ו. — פנימי — אב תש"ו

התוכן:

סקירות:		
א. רשמי־ווהלין	י. רבינוביץ	1
ב. השושלות החסידיות בווהלין — ר' פינחס מקוריץ	ש. א. הורודצקי	2—3
אישים:		
ג. חיים חייקל וייץ — עסקן ווהלין	א. חרמוני	4—5
ד. דוב פולישוק	צ. שפירא	5—6
קהילות:		
ה. ז'יטומיר (פרק ראשון)	י. הוכפלד	7—8
ו. אוסטראה הבירה הרוחנית של ווהלין (סוף)	ח. ב. אילון	8—11
ז. לודמיר (וולאדימיר־ווליינסק) (סוף)	ז. נידריקר	11—12
ח. סטארוקונסטנטינוב (קונסטנטין־ישן) (סוף)	י. ירדני וע. לונשטין	12—15
ט. רובנה (פרק חמישי)	א. אבטיחי—הדרי	15—19
י. מלינוב	מ. תמרי	20—21
יא. רדזיבילוב	א. בלבן	21—23
יב. מציוב	י. לוין	23—25
יג. אוליק (אוליקה)	ש. גליקמן	25—27
יד. רוקיטנה	א. בליז'ובסקי	27—28
טו. ברז'ניצה (סוף)	ז. ערמוני (קסטנבוים)	28
טז. ז'אלודסק	מ. מניוק	29
יז. שומסק בימי הפולנים, הבולשביקים והנאצים	פ. גלעדי (גלדי)	29—30
יח. עלית החלוצים הראשונים משפטובקה	י. קנטור	31
יט. קיסלין	הרב ד. טקץ	31—32
כ. צרור מכתבים וידיעות.	ארגון יוצאי ווהלין בא"י	32—33

„לודזיה"

חברה לטקסטיל בע"מ תל-אביב

גרבים

טריקו

לבנים

בשביל גברים, נשים וילדים

תוצרת „תועלת"

איכות משובחת

רכוז

חברה למסחר ביהלומים

רחוב נחמני מס. 15

תל-אביב

ארץ-ישראל

עבוד יהלומים מכל הסוגים

אלברט פימה

איפורט

וסיטונות

צרכי

כובעים וטקסטילים

תל-אביב, רח' לילינבלום 29

חברה לשיכון עממי בע"מ

שיכון עולים

חברה בע"מ

תל-אביב רח' מונטיפיורי 21

טלפון 4463

ציון

חברה לביטוח בע"מ

כל סוגי ביטוח

המשרד הראשי:

תל-אביב, רח' אלנבי 120

ת. ד. 1425 טלפון 4671—4673

חברה בריטית ועבר-ימית לביטוח בע"מ

British and Overseas Insurance Co. Ltd.

עסקי ביטוח בכל הענפים

המשרדים בא"י תל-אביב, ירושלים, חיפה.

המשרדים בחו"ל: לונדון, דרום אפריקה, אירן, עירק, מצרים.

החברה הארצישראלית לביטוח כללי בע"מ

The Palestine General Insurance Co. Ltd.

„אוירון" חברה ארצישראלית לתעופה בע"מ

תל-אביב, רח' אחד-העם 70 טלפון 5300

בית-ספר לתעופה

שרותי-אויר:

קו תל-אביב — חיפה — תל-אביב

וטיסות [illegible] ע"פ הזמנה.

בית-חרשת אמריקאי

לתעשית שמלות בע"מ

מהיצרן לצרכן

תל-אביב, דרך יפו-תל-אביב 13

סניפים: תל-אביב רח' אלנבי 70

ירושלים רח' הנסיכה מרי 7

ילקוט ווהלין

סקירות

רשמים מווהלין

את השם ווהלין שמעתי עוד בילדותי. „ווהלי־צ׳יקים" — היו קוראים אצלנו (בליטא של פולין) לכל בני־הדרום (מחוץ לבסרבים); חיילי־הדרום הי־הודים שהיו רבים בעירי הן בגדוד הרגלי והן בברי־גדת־התותחים, היו נחשבים אצלנו לווהלינאים. וכ־שבא פעם בחור מבילוצרקוב („שוואַרץ־טומאה" או „שדה־לבן") בשם „דן", שם לא מצוי אצלנו — קראו לו „ווהלניצ׳יק; וכן לאב ובנו מקמניץ־פודולסק, האב — חסיד המעשן את הצ׳ובוק שלו בוקר־בוקר ומתחיל להתפלל שלא בצבור (חוץ משבתות שבהן הלך אל המנין החסידי) בשעה עשר, והבן — אמן בכל־מלאכה שצבע את רצפת המלון ברבועים יפים להפליא — קראנו להם גם כן ווהלינאים.

ואח״כ, בתקופת־אודיסה שלי, הזדמן לי להיות ברובנה בועידה ציונית, אמנם התרשמתי מהעיר הי־הודית הווהלינאית ומעסקניה הציונים, הטובים—אלא שבמשך ארבעת הימים ההם, ימי שבתי בעיר לא יכולתי לעמוד על אופיה המיוחד לא של העיר ולא של יהודיה. לא־כן אחרי התארחי שלשה שבועות בזמן יותר מאוחר בליובר, מלפני ראש השנה ועד הושענא רבה כמעט. גם התארחותי בבית מיוחד במינו, וגם הימים הנוראים וקרבתו של הבית לקלויז חשוב חבד״י נתנו לי את האפשרות להרגיש את המיוחד והטיפוסי שבסביבה זו. *)

בקשר עם שירת יצחק למדן כתבתי את השורות הבאות, המראות את הקשר בין ווהלין לבין המשורר בן סביבה זו ואוהבה.

יצחק למדן הוא „בן" ווהלין, פרובינציה זו שנת־חלקה בין פולין ורוסיה אחרי מלחמת העולם הראשו־נה, ושיהודיה הלכו ברובם הגדול לאיבוד גם בזו וגם בזו, בשתי הארצות. ווהלין שימשה בעשרות השנים האחרונות תחילה בתור מעין בלתי־פוסק לח־לוצים, וגם מקור למורים עברים לפולין. לא התבוללות רוסית־פולנית ולא התנכרות יידישאית, ורק נאמנות, מסירות לארץ־ישראל ולעברית, וכאילו נמ־סר בידה התפקיד למלא את החסר והלקוי במקומות אחרים. בבקרי בשנת תרצ״ח בפולין נתקלתי גם בעיר מולדתי (שאבדה באבדן הכללי הישראלי) גם במקומות אחרים — במורים עברים מווהלין. ודו־מה כי ווהלין זו מבארת לא־מעט את למדן המשורר והפובליציסטן. יש כאלה החושבים את למדן לחד־צדדי קנאי, לנתון יותר מדי בעולמו היהודי; כזאת היתה ווהלין: בשהותי בעיירה ווהלינאית עוד בש־נת תרס״ט נתקלתי בקלויז חסידי חבד״י עם חברת ש״ס, ביהודים נתונים בעולמם המיוחד, שקטים וב־עלי־נימוסים ודרך־ארץ כליטאים מתנגדים טובים. יהנוער נתון בעברית ובציונות עוד אז.

חשבתי: אולי זה אי, כמו שהיו עיירות־איים מס־פקי חלוצים עוד לעליה השניה. ואך פה בארץ נת־קלתי לא אחת בווהלינאים כאלה מפינות שונות.

היתה פעם גם נקודה ווהלינאית ספציפית: „הר כנרת", קבוצה חמימה וטובה.

ואין לשכוח כי וואהלין נתנה לנו את ביאליק ואת פיארברג. אולי ייראה זה מוזר, אך בנוער של סביבות אלו מורגשת היתה תחילה השפעת פיארברג יותר מזו של ביאליק. נדמה שהדרך מפיארברג הוליכה אל ברנר. ודומה, כי בין שני צירים אלה מתלבטת שירת למדן.

ובשנת תרצ״ח בוולקוביסק — עיר מולדתי — נפגשתי במורה וולקון (מי יודע מה היה סופו), מנהל בית־הספר „תרבות", בית־ספר גדול וחשוב. וולקון — בן ווהלין היה, מורה מסור ואוהב־ספר. דואג לבית־ספר ולספריה עברית כאחד, ווהלינאי טיפוסי, במובן הטוב. נפגשתי בארץ עם תלמידה שלו מווהלין יודעת עברית כראוי. כזו היתה ווהלין שה־כרתי. גם אנשי קבוצת הר־כנרת בשעתה בני שפטובקה חיבבו עלי מאד את ווהלין.

קריעת הציה של ווהלין מעל פולין, ניתקה את זו מעל ארץ־ישראל ומעל העברית כאחד. במקום זה היתה ווהלין הפולנית נפלאה, כפי שסופר לי. וכ־שנכנסו הרוסים שוב לפולין המזרחית כתבו לי מעירי, כי וולקון נאלץ לעבור לחינוך לא־עברי — כאב במשך שנות המלחמה הראשונה וחורבן גוף אחרי־כן. לבי. וכך נחרבה ווהלין זו פעמים: חורבן־נשמה מה נשאר ממנה, מיהודיה הטובים, ממוסדותיה הרבים ומגדולתה, אחרי שעלתה עליה יד הכורת הנאצית?...

לבי חם בקרבי בהעלותי בזכרוני את ווהלין זו שידעתי בימי שהותי בה, ואת אנשיה שהכרתי אחר־כן בחוץ לארץ ובארץ. וטוב שבני ווהלין מתרפקים על זכרה ומציבים לה זכרון בכתב. ראויה היא לאהבה ולזכרון. מיוחדת היתה ומצוינת.

יעקב רבינוביץ

---

*) אגב: בסיפורי „נוה־קיץ" תארתי בשורת עמודים בקשר עם אחד מגיבורי הספור: „יודיל טרוקר" — את האתמוספירה המיוחדה הזו, ואין בפרק עיירה זו שם מאום מן הבדוי.

השושלות החסידיות בווהלין – ר׳ פינחס מקוריץ

אחד מגדולי החסידות הבעש״טית יצא מעיר ליטאית מלאה מתנגדים — ר׳ פינחס מקוריץ, או כמו שהיה מכונה בפי החסידים „ר׳ פינחס הגדול״.

ר׳ פינחס נולד בשנת תפ״ה בעיר שקלוב לאביו ר׳ אברהם, אחד מלמדני העיר, בנו של ר׳ פינחס המפורסם בזמנו בנסיעותיו „אל משומדים להח־זירם בתשובה ולהבטיח להם חלק לעולם־הבא משלהם וגם חלק מעולם־הבא שלו״ 1). מוצא משפחתו של ר׳ פינחס היה מאשכנז, ועל שם עיר מושבה לפנים — שפייער נקראת: שפירא. וכן ציוה לחרות על מצבתו, כי לדבריו כינוי זה הוא זכר ל„קידוש השם״ שקידשו בני משפחתו בימי־הבינים בצאתם משפייער ובלכתם בגולה.

בגלל עלילה נאלצו ר׳ אברהם וביתו לעזוב את שקלוב ויתישבו בעיר מירופול בווהלין. ר׳ פי־נחס היה אז עוד צעיר לימים, אך כבר קנה ידיעה רבה בש״ס ופוסקים, הפליג למרחבי ה„פילפולים״ וה„חילוקים״, ואף־ניסה כחו בחיבור הגהות וה־ערות משלו ל„יורה דעה״ — אבן־העזר.

ובימים ההם כבר נתפרסם שמו של הבעש״ט בפודוליה ובאוקראינה בכלל. פה ושם נשמעו די־בוריו וש־חותיו שהלהיבו את דמיון ההמונים וכבשו לבבות. הדברים הגיעו גם לאזניו של הליטאי הצעיר ר׳ פינחס שפירא והוא — כהרבה „חובשי בית המדרש״ התעורר לקריאה הגדולה שיצאה מפי הבעש״ט והביאה מהפכה רוחנית בלבות רבים מישראל, ומאז התחיל ללכת בדרכי החסידות הבעש״טית. רוחו הרגשנית הת־עוררה והוא התגבר על ה„חילוקים״ וה„פילפו־לים״, התחיל להוקיר את הלב ואת הרגש, כי יפה מחשבה טהורה ומזוקקת מכמה סוגיות של פיל־פול: „המחשבה באה לאדם מלמעלה, ומחשבה של אדם יכולה להסתכל מסוף העולם ועד סופו, ואין דבר גשמי מפסיק״; „אתה סובר שאין לימוד רק בקול ודיבור, יש לימוד גם במחשבה״. 2)

יסודות חסידותו היו: אמונה פשוטה ותמימה בלי שום התחכמות ומידות טובות וישרות בלי כל פניה. „כל הדיבורים שלי — אמר ר׳ פינחס על עצמו — אינם אלא חיזוק האמונה שאני מראה כי הקב״ה נמצא בכל דבר״, כי „כל העולם הוא הקב״ה בעצמו 3); הוא מיעץ את האדם שבאה עליו צרה ש„יבטח בחסד עליון בל ימוט, ואז לא יעשה שום דבר ושום רפואה כלל, רק לבטוח, ואפילו לא להתפלל להקב״ה ולא ללכת למקוה וכדומה, רק לבטוח״ 4).

מידות טובות היו בעיניו לעיקרי היהדות. ועיקר תכלית המוסר שלו — שישתדל האדם „לצאת ממידות רעות״; משבח אני — אמר ר׳ פינחס — את הירא את ד׳, יותר מן החכם, ומשניהם משבח אני את הטוב־לב״. 5) אמת וענוה היו חרותות על דגלו. „שקר — חמור כמו עריות״. „הנשמה תצא ודבר־שקר לא יצא מפיך״. ואפילו „קטון שבקט־נים היה מזהירם שלא ידברו שקר״ 6). ועל כן הזהיר את בניו להתפלל תמיד: „הנחנו בדרך האמת״7).

ומידת הענוה היתה בעיניו לאחד מעמודי ה־יהדות. לדעתו מכרעת מידה זו את הכל. „אדם ש־יש בו שמץ גאוה או עזות — אפילו שהוא צ־דיק וישר במידות אחרות, אינו שווה כלום״; „יש לך אדם שעושה מצוות ומתענה משבת ל־שבת, והוא מתלמידיו של בלעם הרשע״, אבל האדם „שהוא מדרגת „אין״ — השכינה שורה ע־ליו״ 8). ועל עצמו אמר: „אני לא באתי למה ש־באתי אלא בשעה שלמדתי אחר התנור, ועכשיו שאני יושב בראש ולומד, איני מבין את הכ־תוב״ 9). גם עבודת ה׳ צריכה להיות בענוה, בצ־ניעות, בלי רעש ושאון. „אם סיפרו לך — אמר פעם על עצמו — על אדם שהיה מתפלל בכוח וגבורה כל־כך עד ששיניו נשרו מפיו — אז תדע, כי אני אני הוא, אבל אז לא היתה על פי האמת, ועתה היא האמת״. וכשנשאל על טעם הדבר, שהוא מתפלל כל־כך בלחש, בלי כוח ותנועה. השיב: „עיקרה של תפילה זיא ההתדבקות בבורא־עולם, ועיקרה של תפילה היא ההדבקות בבורא־עולם, ועיקרה כמו יציאת הנשמה״ 10).

הוא מזהיר ומורה את האיש הישראלי שלא ל־הוציא שום קללה מפיו, שלא להישבע שום שבו־עה, להיות זהיר מכעס ומעצבות עד הקצה הא־חרון, לדבר בלשון רכה ובנחת, ובכלל „לשקול במאזני שכלו כל דיבור ודיבור, אם לומר ואם לאו״ 11). האיש הישראלי צריך להיות כולו קדוש לה׳ והוא צריך „לדקדק בכל תנועה שתהיה לע־בודת הבורא יתברך״. ולא רק „עשיותיו״ של ה־אדם צריכה להיות מוקדשת לד׳, אלא גם לימודיו ועיוניו צריכים להיות טבועים בחותם של קדושה ויראה. הוא מתיר לאדם ללמוד „חשבונות ושאר דברים״: „חכמת הדקדוק ושאר חכמות״, אבל בתנאי שיהיו בשביל התורה, שהרי, כל החכמות הן פסולי התורה״; „התורה היא באמצע כל ה־

---

1) שבחי הבעש״ט. 2) כתב־יד לר׳ פינחס. 3) מדרש פינחס; כתב־יד הנ״ל. 4) שם.

5) שם. 6) שם וכתב־יד הנ״ל 7) מדרש פינחס. 8) כתב־יד הנ״ל. 9) נר־ישראל, בליקוטים. 10) מדרש פינחס; דברי צדיקים 11) נופת צופים; מדרש פינחס.

חכמות". בקיצור: התורה היא הכל והכל הוא תורה, „וכל האומר שדברי תורה ענין אחר ומילי דעלמא ענין אחר, נקרא כופר" 12).

אחת מעבודה ה' היותר גדולות היא התפילה: „התפילה והקב"ה אחד". „התפילה בעצמה היא אל־היות". 13), התפילה צריכה להיות כללית: המתפלל לא יכוון רק לו לבדו ו„כל תפילה שאינו מתפלל בשם כל ישראל אינה תפילה". „יש להתפלל אפי־לו על רשע מאומות העולם" 14). התפילה צריכה להיות בהשכמה, „קודם שנתמלא העולם בדברי שטות והבל" ו„קודם שידבר הפה דברי הבאי" 15)

האיש הישראלי היה בעיניו למעלה מכל; „ה־איש הישראלי כולל כל התורה". „כשמגיעה הארה לאדם, מגיעה ג"כ לבהמתו", „יש גיהנום וגן־עדן, צריך להגביר את הגן־עדן על הגיהנם". הוא ממ־ליץ על ישראל ואומר: „הגלות נתארכה ורבו ה־צרות וכל זה בשביל שלא קיימו ישראל את התו־רה. ואמר: „מי הכריחאת הקב"ה ליתן את ה־תורה וסוף־סוף ידע שלא יקיימו אותה. ואם א־פילו בשעת מתן תורה קבלו אותה עליהם, אין לענוש אותם אחר כך אם לא יקיימוה, כי אין הקב"ה בא בטרוניא על בני־אדם". 16)

שמו של ר' פינחס נתפרסם בכל עולם החסי־דות. כשהעתיק מושבו לעיר קוריץ, שעל שמה הוא נקרא עד היום, נקבצו אליו רבים לשמוע את תורתו ומוסרו. גם אנשים מפורסמים בימים ההם נתחברו אליו, ומהם נודעים ביותר: ר' רפאל מ־ברשאד, ר' זאב מבאלטה, החזן מזסלב, ר' דוב בר' בונים ור' זאב מז'יטומיר. ר' רפאל מברשאד המשיך את עבודת רבו ותורתו גם לאחר מותו של ר' פינחס, וכיתה מיוחדת של חסידים נתקבצה סביבו שנקראה בשם סתמי „ברשאַדר". הוא נפטר בט"ו שבט תקפ"ז.

בקוריץ לא ארכו לו הימים כי מסיבה בלתי־ידועה פרצה מחלוקת בין ר' פינחס ובין ר' שלמה מלוצק, תלמידו של המגיד ממז'יריטש שגם הוא ישב בקוריץ, ור' פינחס, שהצטיין ברדיפה אחר שלום, ושבעצמו היה מביא שלום בין אדם ל־חברו, לא יכול לשאת מחלוקת זו ועזב את קוריץ ובא לאוסטראה בה ישב יותר מעשרים שנה. גם תלמידיו וחסידיו הלכו אחריו לאוסטראה. בשנת תקנ"א עזב את העיר כדי לעלות לארץ־ישראל, אך בדרכו הגיע רק עד שפטובקה, שם חלה את חליו ונפטר ביום ו', י' אלול. על מצבתו חרות: כאן נוסח המצבה 17):

פ"נ נפש אדונינו	עומד בפרץ תהילתו
זוהר טמיר כפינחס	מלאה ארץ נשמתו
בן יאיר רוח אפינו	יצאה במהרה ע"ש
מורינו ורבינו רב'	נקבר בקבורה יו"ד
פנחס ב"מ אברהם	אלול לפרט הקבר
שפירא גודר גדר	אש'ר' איש אלהים

נ'קבר בו (תקנ"א).

חמישה בנים ובת אחת היו לר' פינחס: ר' יהודה־מאיר, שהיה חתנו של ר' יעקב שמשון, הרב בשפטובקה, תלמידו של המגיד ממז'יריטש ור' יעקב־יוסף מפולנאה. כשעלה חותנו לארץ־ישראל מלא את מקומו ברבנות ומת שם ביום כ"ט ניסן תקפ"ט. הבן השני — ר' משה, כיהן כרב בסלבוטה. הוא למד את מלאכת חקיקת אותיות והקים בית־דפוס, (אחד מבתי־הדפוס העתיקים בווהלין) בו נדפסו הרבה ספרים. ר' משה בעצמו טיפל בחקיקת ציורים לשערי הספרים ומדפוס זה התפרנס, כי לא קבל כל שכר בעד הרבנות. הוא מת בסלאבוטה ביום ט' כסלו שנת ת"ר והש־איר אחריו שלושה בנים: ר' שמואל־אבא, ר' פינחס ור' מרדכי (בשפטובקה). בגלל עלילה ומלשינות לפני השלטונות הרוסיים נאסרו ר' שמואל־אבא ור' פינחס, הידועים בשם „המדפיסים מסלאבוטה", בשנת תקצ"ה והוחזקו במאסר ב־קיוב עד ער"ח אלול תקצ"ט, נענשו בעינויים והוכו בשוטים ולבסוף נגזרה עליהם גלות לסי־ביר. הודות להשתדלויות רבות עיכבום במוסקבה ורק בשנת תרי"ז ניתנה להם רשות לחזור לס־לאבוטה. ר' שמואל־אבא מת ביום ה' אדר א' תרכ"ד בעיר טפליך ור' פינחס בי"ד תמוז תרל"ב בסלאבוטה. הבן השלישי היה ר' יעקב־שמשון, רב בזסלב, הרביעי היה ר' יחזקאל, שהדפיס את ה„זוֹהר החדש" בדפוס סלאבוטה בשנת תקנ"ג והחמישי היה ר' אליהו, שנפטר עוד בחיי אביו. בתו של ר' פינחס — שרה־רחל־שיינדל — היתה אשת הרב ר' שמואל, אב"ד בעיירה קאלניבלאט באוקראינה.

גדול וקדוש היה ר' פינחס מקוריץ, ורבים הסיפורים והנפלאות שמסרו מדור לדור עליו.

ש. א. הורודצקי

---

12) מדרש פינחס; שפת צדיקים בראשית; נר־ישראל; כתב־יד לר' פינחס 13) ליקוטים כ"ה; מדרש פינחס.

14) נופת־צופים. 15) מדרש פינחס; כתב־יד לר' רפאל מברשיד (תלמידו). 16 כתב־יד הנ"ל.

17) „מזכרת לגדולי אוסטראה" למ. מ. ביבר, סימן קע"א; החסידות והחסידים, חלק א' לש. א. הורודצקי.

אישים

חיים-חייקל וייץ – עסקן ווהלין

היה איש מעשים ורב פעלים, בעל מידות תרו־מיות ותכונות נעלות, דמות יהודי עסקן במו־בנה הטוב של המלה, ער לכל מפעל ציבורי; מ־נעוריו ועד יומו האחרון מסור לרעיון התחיה הלאומית בלב ונפש.

מי לא ידע את חייקל וייץ בלוצק ובווהלין כו־לה? באיזה מפעל כלל־ישראלי או עירוני מקומי לא לקח חלק? הריהו עם פעילי הציונים, מכהן כיו"ר הקהילה המקומית וסגן ראש העיר, נשיא ההסתדרות הציונית והמשרד הא"י, מנהל עניני „תרבות", יו"ר הועדים של קק"ל וקה"י, נותן ידו למפעל הקואופרציה היהודית, מטפל בפליטים ונידחים, חרד ודואג ליתומים כעסקן יו"ר בועד לעזרת היתומים, נשיא התאחדות הסוחרים בווהלין

תרכ"ח (1868) — תרצ"ב (1932)

וראש לכמה וכמה מוסדות אחרים; מלבד זאת היה פעיל גם בכמה מוסדות מרכזיים מחוץ לעירו והיה גם חבר המרכז הציוני בורשה. איש האשכולות, יהודי נאמן ומסור לקניני עמו וקדשיו, ראה עצמו חייל עומד על משמרתו וממלא את חובתו. אף שיחתו היתה זו של תלמיד־חכם, מתובלת בדברי חז"ל ומבושמת חריפות יהודית.

חייקל וייץ נולד להורים חרדים בכפר בקרבת העיירה בורימל שבמחוז דובנה. אביו ר' ברוך, יהודי למדן, ירא־שמים ומוסמך להוראה, חינך את בניו ברוח התורה והמסורה. הוא בעצמו לימדם תורה, משנה וגמרא ואחר־כך שלחם ללמוד אצל „מלמד" בבורימל. בהגיע חייקל לגיל בר־מצווה, ידע יפה גמרא עם תוספות, ובשנתו ה־14 ניסה כוחו בשירה עברית ובתרגום ספרות פולנית ל־עברית. רוח של מסורת שרשית ועמוקה היה ס־פוג הבית בו גדל והתחנך חייקל בילדותו, וסימני החינוך היו בו עד סוף ימיו. בסביבה זו רכש לו חייקל סגולות של כנות ויושר, אמונה וכבוד תוך אהדה ואהבה לזולת, ונשא אותן בתקופת חייו ביחסים עם אלוהים ואדם.

עוד בימי נעוריו נמשך וייץ אחרי רוח ההשכלה שבאה מדובנה, מקום־מושבו של המשורר א. ב. גוטלובר מזה, ומקרמניץ, עירו של י. ב. לווינזאן (ריב"ל) — מזה, והגה בסתר בספרות הזמן. ואילו תכונות רוחו ואהבתו החזקה לתנ"ך ולספרות ישראל הפיחו בלבו שאיפה עזה לתחית האומה ותרבותה והוא התמסר לתנועת חיבת־ציון, ואחר כך לציונות המדינית, עד שזו נעשתה חלק מ־נשמתו ומטרת חייו.

את סגולותיו הנפשיות הביא אתו וייץ הצעיר ללוצק, „קריה גדולה" זו שאליה הגיע הוא על גלי המלחמה העולמית הראשונה והתקשר אליה לכל ימי חייו. והימים ימי תנועה רבה ברחוב היהודי: חידוש החיים אחרי המלחמה, חילופי משמרות השלטון, פרעות ביהודי אוקראינה, טלטולי פלי־טים ויתומים, פעולת־עזרה של הג'וינט האמרי־קאני, ארגון קהילות דימוקראטיות, בחירות שונות והתעוררות לאומית ועוד ועוד. וייץ התוסס נשא בסבל אחיו ונמשך בזרם הפעולות הלאומיות וה־ציבוריות. עם צעדיו הראשונים בלוצק בעסקי הקהל מרגישים בכוחותיו וכשרונו, ועד מהרה תופס הוא מקום חשוב בעיר ועולה בסולם העס־קנות הציבורית. לאט־לאט מעמיס וייץ על שכמו את עול הקהל מתוך כובד־ראש ,מתרחק מריב מפלגות וחיכוכי זרמים שונים ונשאר נאמן לת־פיסתו המוסרית והכנה בהליכותיו ובפעולותיו, ועל כך מעריכים אותו לא רק חבריו לדעה ובו־חריו, כי אם גם מתנגדיו האידיאולוגיים, וגם לא־יהודים הבאים במגע אתו.

פרק חשוב בפעולותיו — תקופת שמונה־תשע שנות הנהלתו את הקהילה היהודית בלוצק (1920—1928), שיסודה הדימוקרטי הונח באביב השחרור של רוסיה משלטון הצאר (1917—1918) ואח"כ בימי אוקראינה העצמאית ושצורתה נש־תנתה תחת שלטון הפולנים. רבה היתה אז הע־בודה, גדולה החרדה ולא מעטות הדאגות לעסקי הקהל ולמוסדותיו, מה־גם שבפנים הקהילה לא נעדר ה„ויתרוצצו" של זרמים שונים. וייץ מנצח על כל אלה ומכוון את הענינים בהגיון

ובצדק במסלול הנכון. לא־קלה המעמסה המוטלת על שכם ראש הקהילה ובא־כוחה כלפי־פנים וכלפי חוץ, והוא מגלה חריצות ואומץ־לב, צועד ופועל בבטחון ואיננו נרתע מפני קשיים.

זכורה השתתפותו של וייץ בקבלת הפנים שנערכה בלוצק לראש הקהיליה מושצ׳יצקי ולמר־של פילסודסקי, לא תשכח פעולתו העקשנית ל־שחרור הבנין הציבורי של התלמוד־תורה, שנתפס ע״י השלטון הפולני, שהוכתרה בהצלחה. כמה עמל יחד עם עסקני העיר במלחמת ההתנגדות לשלטון הפולני עת שעמד לחלל את בית־הקברות הישן להקמת בנין לגמנסיה פולנית עליו. מי לא יזכור את פעולותיו הרבות ב„צנטוס״ המוסד המרכזי ליתומים עזובים בדאגו דאגת־אב להם, ואת השתתפותו באספות ובכינוסים שונים, בערנות רבה, ואף את אשר עשה להצלת 18 הפליטים מפרוס־קורוב שנעצרו בדרכם לארץ־ישראל.

בתקופת כהונתו כסגן ראש העיר לוצק, בימי שלטון הפולנים, נוספו לו טרדות ותפקידים, וד־רוש היה מאמץ מיוחד ועוז־רוח בהנהלת עניני העיר יחד עם הפולנים ולייצג את היהודים במוסד העירוני, שהיה בידי הפולנים ותחת השפעתם. גם בשטח זה יזכר וייץ לשבח כלוחם יהודי גאה.

ויצויין שוייץ היה מקובל כסוחר ישר והגון כי גם בעסקיו הפרטיים היה נאמן לתכונותיו הנפשיות, וכל אלה שהכירוהו בשטח זה — רחשו לו אמון וכבוד, ושמו הלך לפניו.

משגבר לחץ הפולנים בשטחי־הספר הרוסיים שצורפו לפולין, והמיעוט היהודי ראה הכרח לה־ביא את עצומותיו לפני השלטון המרכזי במדינה, יצאה משלחת מטעם היהודים בחבלים ווהלין ווילנה אל ראש הריפובליקה — פילסודסקי, ווייץ היה אחד משני הצירים במשלחת זו ווהלין ראה בו את שליחה המתאים והנאמן, כי ידע האיש להתהלך עם גדולים ולהתיצב לפני שליטים, לריב את ריב אחיו ולהגן עליהם לא כשתדלן, אלא כעסקן ראוי לשמו, כיהודי בעל הכרה לאומית ונושא דגלה.

זכורה לרבים מלחמתו של וייץ בשעת הבחירות לסיים הפולני בעמדו לימינו של יצחק גרינבוים כמצדד ברשימת „בלוק המיעוטים״ בפולין, שנס־תיימה, כידוע, בהצלחה. כן לא תישכחנה הופעו־תיו המדיניות על במת החיים הציבוריים בעירו ומחוצה לה בהרבה הזדמנויות.

כציוני ועברי ידע וייץ לתת מכוחו, מחשבתו וזמנו לכל מפעל שנדרש, על אף היותו שקוע בעניני־ציבור כלליים. העבודה הלאומית היתה קדושה בעיניו. הופיע בכינוסים ובועידות ציו־ניים והיה ציר בקונגרס הציוני הי״ב. את רוחו הציונית התוססת החדיר לביתו, שהיה ציוני עברי במלוא משמעות המלה. בניו נתחנכו ברוח עברית ועלו בנעוריהם לארץ־ישראל משאת־נפשו. גם הוא עצמו חלם לעזוב את עמק־הבכא ולהיות בין בוני המולדת הנכספת בפועל ומג־שימי החזון, אך לא זכה. רצה הגורל והוא הלך לעולמו בגיל 64 על אדמת נכר, בלוצק, תוך סערת עבודתו הלאומית והצבורית, בעמדו על המשמר, משמר העם.

שלשלת ארוכה של פעולות למען הכלל, שורת מלחמות למען הציונות; מאמצים רבים לביצוע תכניות חשובות, התמסרות להקמת מוסדות והנ־הלתם, אהבה ומסירות בעבודה מסועפת בשדה הציבוריות — ישמשו זכר לאיש שהיה ציוני נאמן ועסקן למופת — לר׳ חיים־חייקל וייץ.

אליעזר חרמוני

דוב פולישוק

יליד הכפר קיסוריצ׳י ליד העיירה רוקיטנה ש־בווהלין, היה דוד פולישוק, בו גדל ובילה את ש־נות נעוריו. את חינוכו קיבל אצל מלמדים ומו־רים, היה בעל תפיסה ורכש לו ידיעה הגונה ב־ספרותנו ובשפת־המדינה — רוסית. כבן לסוחר־יערות התמחה בענף זה והצטיין בו מנעוריו. רעיון התחיה כבש את לבו הער עוד בילדותו ונשאר מסור לו כל ימי חיין.

אך הנה באה המלחמה העולמית הראשונה ו־עקרה אותו מביתו וכפרו. הוא נדד לפנים רוסיה, לצאריצין (כעת סטאלינגרד), שם פתח דף חדש — הסתדר כפנקסן בחברה ארמנית גדולה והת־מסר לעבודה צבורית ולאומית. אותו זמן הגיעו לעיר זו כששת אלפים פליטים יהודים שגורשו מערי־הספר בפקודת ראש המטה הצבאי הרוסי. אנשים אלה — קרבנות הרשע של השלטון הרוסי היו מדוכאים, שבורים ומחוסרי כל. פולישוק, ש־בעצמו היה פליט, ראה חובה לעצמו לדאוג ל־אומללים האלה והקדיש להם ממיטב כוחותיו, לסדרם בדירות, להעסיקם בעבודה, להאכילם, ל־הלבישם, לרפאם וכו׳. הקו האופייני בעסקנותו היה — עזרה קונסטרוקטיבית מאורגנת מזה, ופ־עולה תרבותית־לאומית מזה. פעולה מסורה זו ה־קלה בהרבה על הנצרכים ופולישוק כבש את לב הקהל, הפליטים והעסקנים כאחד.

עם ההפיכה ברוסיה בשנת 1917, כשנפתחו אר־פקים לפעולה ציונית, הרגיש פולישוק כי צמחו לו כנפים והוא הקדיש את מרצו הרב לעבודה הציונית בצאריצין: טיפל באיסוף כספים לקרן הלאומית — קק״ל ועשה נפשות לרעיון הלאומי.

כשנתפרסמה הצהרת בלפור וציוני רוסיה הכריזו על „שבוע ארץ־ישראל" — נטל פולישוק הצעיר על עצמו לעסוק בהסברה ציונית וגם במגבית — בשני התפקידים עשה חייל רב והיה בין המארגנים של האגודה הציונית בעיר ופעולותיה. תוך

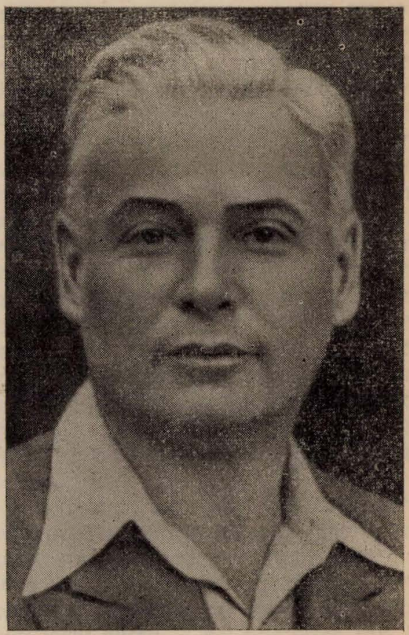

תרנ"ה — תש"ה

עבודתו זו בא במגע עם ה„מתיהדים" שהתגוררו בעיר וסביבותיה שנרדפו קודם ע"י שלטון הצאר וקירבם לרעיון ארץ־ישראל ולציונות בכלל.

בשנת 1918 חזר פולישוק לווהלין. הימים ימי הפרעות ביהודי אוקראינה, ופולישוק נאסר ע"י הצבא האוקראיני והובל יחד עם יהודים אחרים למקום בלתי־ידוע. רבה היתה הדאגה לדוב, אולם למזלו ניצל בעזרת שני יהודים ששירתו בצבא־פטלורה האוקראיני והגיע לביתו. תוך סידורו החמרי מחדש בעסקים בעיירתו ובקובל — לא עזב פולישוק את עול הצבור ועמד בשורת הפעילים בכמה עניני כלל. אך פעולתו הלאומית והציבורית הגיעה לשיאה בימי שבתו בקובל תחת שלטון הפולנים. ערי־הספר של פולין שימשו אז מקום־מעבר ליהודים מרוסיה ואוקראינה בדרכם לארץ ישראל ולאמריקה, וקובל היתה ביניהן ובחלקה נפל לטפל באחים אלה. פולישוק, איש המעש ו־ישר המחשבה, מזויין בנסיון ובהכרת חובה ל־אומית, היה אחד העסקנים הפעילים במפעלי ה־עזרה לפליטים ויחד עם זאת גם במוסדות אחרים של העיר: „נציונאל־ראט", „היאס", „המשרד־הארצישראלי", „החלוץ" ועוד. ראו אותו כשהוא מארגן בית־מלאכה לנגרות לחלוצים והוא עצמו לומד מלאכת נגרות יחד עם החלוצים לשם חיי עבודה בא"י. באותו זמן הוסיף לעבוד גם בקובל לטובת הקרנות: קק"ל וקרן־היסוד, ולא לחינם ציין לייב יפה בסיום המגבית של קרהי"ס בקובל ב־1924 בדברים אלה: „לולא בחור טוב זה - פולישוק — לא היינו מגיעים להצלחה כזאת". ובהתעסקו למען קרן אחת ידע פולישוק לדאוג גם לקרן השניה, כי שתיהן היו יקרות לו כיסודות לבנין המולדת. בשנה האחרונה לפני עלותו ארצה הקדיש את כל מרצו לקרן־קימת לישראל ובקר ברוב ישובי היהודים ברחבי ווהלין לארגון הפעולה, וזכה להוקרה על הצלחתו הרבה.

גם בעל הסברה מוצלח היה דוב פולישוק, וידע לחנך עסקנים ולהפעיל אותם. בפעולת הסברתו והטפתו לציון אפשר היה להרגיש את האהבה ללא־גבול שהיתה מושרשת בנפשו. סוער ומסעיר היה והתחבב על החברים ועל הצבור.

בקובל עמד בשורת „התאחדות הפה"צ וצ"צ" ועד מהרה גמר בלבו לממש את שאיפתו ובספטמבר 1925 עלה עם משפחתו ארצה ופתח תקופה חדשה בחייו. הוא פנה לחקלאות ויצא לעבוד בנהלל, שם טעם את טעם העבודה החקלאית. אחרי זמן קצר נקרא לחיפה ועבד בתעשית בלוקים ובסוף אותה שנה היה בין מארגני „קבוצת הזיפזיף" הידועה בעכו, שמטרתה — לספק זיפזיף עברי לבנינים בחיפה ובעמק, אחת מפעולות הכיבוש בעבודה. גם כאן בקבוצתו התבלט פולישוק כחבר פעיל, עובד ישר ואיש הצדק ונערך כראוי ע"י חבריו. אולם שאיפתו היתה חקלאות ולה נשא את נפשו, ומשנתפרדה קבוצת הזיפזיף שם את פעמיו ליהודה ותקע יתד ברחובות בעבדו בפרדסים. שם הצטרף למארגני כפר־בילו והיה בין מיסדי המושב ומראשוני מתישביו. אף כאן — במושבו לקח חלק בעבודה הציבורית, נמנה על חברי הוועד במשך שנים ובשנה האחרונה לחייו דאג ופעל למען הקמת בית לנוער העומד לעלות ארצה מגיא ההריגה — מאירופה והיה חביב על בני המושב ומכובד במקומו ובסביבה ובחוגים ציבוריים.

מפאת מצבו החומרי — עבד ב־13—14 השנים האחרונות לחייו באגודת הנהגים „דרום־יהודה" ולאחרונה אף הוזמן להיות חבר בה, וידע לשאת בתפקידו האחראי מבלי שהזניח את משקו הזעיר, את גנו היפה האהוב עליו. ובינתים מצב בריאותו התרופף והוא חלה, וביום ט"ו חשון תש"ה חדל לדפוק לבו הער בשנת ה־51 לחייו.

צבי שפירא

קהילות

ז׳יטומיר

פרק ראשון

העיר ז׳יטומיר הידועה שוכנת על הנהר טיטי־רב. בימי השלטון הפולני הקדום היתה העיר ה־ראשית של מחוז ז׳יטומיר (על שם יבולי השדות הרבים של החבל הזה) ונמנתה על חבל קיוב, בשנת 1778 צורפה לרוסיה ובסידור גליל ווהלין — בחלוקה השלישית של פולין בשנת 1795 שימשה עיר מחוז בווהלין עד שנתאשרה בשנת 1804 כעיר הפלך של ווהלין.

חסרות ידיעות מדויקות על ראשית התישבות היהודים בעיר, אולם לפי מקורות נראה שהם נאחזו בה עוד במאה הי״ז: ידוע שחלק מהגליל נמסר בחכירה בשנת 1622 ליהודי שלמה פואיסיוביץ, אך התישבות יהודים בקנה־מידה רחב יותר רואים רק במאה הי״ח. ע״פ ברוקהאוז — עפרון היה מספר היהודים שהתגוררו בעיר: ב־1765—346 נפש; ב־1775—429; ב־1778—419; ב־1784—540; 1787—758; ב־1789—882; ב־1791—1261; לפי מפקד הרוסים ב־1897 — 30748; ובשנת 1904—40280 נפש, שהיוו קרוב ל־40% מהמספר הכללי של 110,000 נפש, תושבי העיר (בערך).

יש לראות שגידול הישוב בעיר לא היה לרצון התושבים מתוך תלונה של שלטון העיר עוד בשנת 1787, בה נאמר שמעולם לא היתה זכות־ישיבה ליהודים בז׳יטומיר ורק בהגנת „הזקנים״ („הסטארוסטים״ של הימים ההם) נעשו היהודים לתושבים קבועים בה ומשלמים מס לבית שלהם בשיעור 10 זהובים לעומת מס של 24 זהובים החל על בית של נוצרים; כ״כ העירו בתלונה שליהודים ישנם ארגונים מקצועים (צכים) משלהם ודברי קטרוג אחרים. אולם התלונות לא מצאו אוזן קשבת והיהודים הוסיפו לרבות בעיר ובנו להם בית־כנסת בקרבת השוק. מסביב לעיר התקיימו קהילות ובשנת 1847 היו במחוז ז׳יטומיר ארבע עשרה קהילות.

המסחר החל להתפתח בז׳יטומיר כבר בימים הרחוקים ההם ויתכן שבעיקר הודות למרצם של היהודים המקומיים. על פריחת המסחר בשנות הששים למאה הקודמת יעידו המספרים של החנונים — הסוחרים בעיר שמספרם הגיע ל־2262 ומהם היו 2055 יהודים, שעסקו בסחר יערות עצים, כישות, תבואות, פירות, במסחר זעיר ועוד. אולם משנות השבעים ניכרת ירידה מתמדת במסחר העיר מסיבה זו שקוי מסילת־הברזל שהועברו ב־ארץ לא הגיעו לעיר והיא נשארה בצד, ולרגל השינויים שחלו בבעלות הקרקעות ע״י העברת שטחים מרשות לרשות, שחרור האכרים משעבודם לבעלי אחוזות ועוד׳ יצויין שאדמתם של כמה יהודים בעלי־נחלאות עברה ללא־יהודים.

רבים מיהודי העיר אחזו במלאכות שונות והיו ביניהם אומנים עד שמנו בשנת 1902 — 66% מכל בעלי־המלאכה המקומיים. אחוז ניכר היה ליהודים גם בין בעלי המקצועות החפשיים, וכך חלקם של היהודים בעיר וברוב ענפי חייה היה ניכר למדי.

העיר תפסה מקום חשוב בבתי־הדפוס העתיקים של ווהלין. ע״פ החוק הרוסי המיוחד לבתי־דפוס נקבע שבז׳יטומיר צריכים להיות שני בתי־דפוס יהודיים, כדי שהממשלה תוכל להשגיח עליהם יותר מקרוב, ומבקרים (צנזורים) מטעם השלטון ישבו בעיר והשגיחו על הדפסת הספרים בהם. בית־הדפוס היהודי המפורסם של האחים שפירא בסלאבוטה הועבר לז׳יטומיר עוד בשנת 1837. ואמנם בז׳יטומיר נדפסו ספרים רבים ויצויין שבדפוס אשר בעליו היו חסידים קנאים — לא נתקבלו להדפסה ספרי משכילים של סופרי הדור, ולא מעטה היתה המבוכה בשטח זה בין המבקרים, המדפיסים והסופרים.

בקשר לתיקונים שהממשלה הרוסית ניגשה לכניס בחינוך היהודי בשנות הארבעים למאה הי״ט ושאיפתה למשוך את ילדי ישראל מהחדרים והישיבות ולהכניסם לבתי־ספר שתכנה להקים בשבילם — פתחה בשנת 1848 בז׳יטומיר בית־מדרש לרבנים שהתקיים עד 1873, (אחד ממפקחיו היה יעקב אייכנבוים, סופר ומשורר ידוע) ומאז נהפך לסמינר למורים שמשך בחורי־ישיבה ונוער שואף השכלה. ממוסד זה יצאו מורים, סופרים ועסקנים שפעלו בקרב העם. בין מורי הסמינר הזה היו: ח. ז. סלונימסקי, המשורר א. א. גוטלובר, הסופר צווייפל, ח. צ. לרנר ואחרים אולם גם הסמינר הזה לא האריך ימים ונסגר בשנת 1885 כשעין הממשלה היתה צרה בכוחות האינטלקטואליים. בשנת 1862 נוסד בעיר בית־ספר למלאכה בשביל ילדי היהודים שחינוך דור של אומנים, אולם אף הוא נסגר ב־1884 ע״י השלטון. אח״כ הוקם בית־ספר ממשלתי בן שתי מחלקות ליהודים. בשנת 1898 נפתח בי״ס למלאכה לנערות. ב־1886 התקיימו בעיר 39 „חדרים״ ותלמוד־תורה שבהם למדו 483 תלמיד, ובשנת 1904 גדל מספרם ל־54 „חדר״ ובהם יחד עם הת״ת התחנכו 1337 ילד.נוסף לאלה היו אז בעיר חמשה בתי־ספר פרטיים לנערות ומספר ידוע של ילדים למדו

בבתי־ספר ממשלתיים כלליים.

מבין מוסדות הציבור והחסד שהיו בז׳יטומיר יצויינו: בית־החולים ומושב הזקנים שהיו מסורדרים למדי והתנהלו ע״י גבאים־עסקנים. בראשית המאה הנוכחית נוסדה ספריה יהודית גדולה, נפתח בנק יהודי „קופת הלואה וחסכון״ ו־הוקם ארגון פקידים.

בית־כנסת כללי, בית־כנסת כוראלי וכ־50 בתי־מדרש היו בעיר. דבר יסודו של ביהכ״נ הכוראלי עורר רוגז מצד יהודים קנאים והוא הוחזק ע״י מספר יהודים מעשירי העיר. בית־עלמין גדול היה בעיר ובו גם מצבות עתיקות, ביניהן על קבר צדיק לבית השניאורסונים שרבים היו עולים אליו.

תסיסת התנועה המהפכנית שהכתה גלים ברוסיה, ויהודים לקחו בה חלק פעיל — נתנה את אותותיה גם בז׳יטומיר. כמה וכמה יהודים עמדו בשורות המפלגות הסוציאליסטיות שפעלו במחתרת*) והשלטון רדף אותם עד חרמה, אסרם והגלם לסיביר וכו׳.

כמה גדודי צבא רוסיים חנו תמיד בעיר וחלק ניכר מהתושבים היו פקידי המוסדות הממשלתיים. רבים משרי הצבא והפקידים היו נשארים לגור בעיר, אחרי תום שרותם. אתם היו גם כוהני־דת מהכנסיות הרבות. קל לתאר שאנשים מסוג זה היו רחוקים מחוג שוחרי־חופש, וההסתה שהתנהלה ע״י כוחות ריאקציוניים וקליריקליים בין ההמונים ברוסיה הכתה גלים גם בז׳יטומיר.

השנאה ליהודים והקנאה בהם מצד התושבים הלא־יהודים הורגשה בעיר מזמן. עוד באמצע המאה הקודמת נאסר על היהודים לגור בחלק העיר שבין רח׳ ברדיצ׳ב ובין הנהר טיטירב, אולם כעבור ארבע שנים בוטלה הגזירה. השתתפותם של יהודים בתנועה המהפכנית ששימשה גורם נוסף להאשמתם ונימוק חדש להכריז עליהם מלחמה בחסותם של השלטונות הצארים. כתוצאה מתעמולה לאומנית נגד המהפכנים היהודים נערכו פרעות ביהודי ז׳יטומיר בשנת 1899, יהודים רבים הוכו, והיו ביניהם מספר פצועים והרוגים ורכוש רב מרכושם נשדד. כחות הבטחון התעלמו כאילו ממחזה הדמים. באותו פרק זמן התארגנה ברוסיה „המאה השחורה״. שליחים — מסיתים עברו בערים, וכן גם בז׳יטומיר, וריכזו תחת דגלה של תנועה לאומנית — ריאקציונית זו את כוחות השכבות התחתונות, חוליגאנים, מתנגדי השחרור, שונאי ישראל ודומיהם. ומאחר שהמלחמה עם המהפכנים וגם היהודים היתה אחת, יצאו אנשי המאה השחורה באופן מאורגן ובגלוי נגד היהודים לפי הסיסמה שלהם: „הכה ביהודים והצל את רוסיה״ ובאפריל 1905 נערך פוגרום ביהודי ז׳יטומיר בקנה מידה רחב, בו לקחו חלק גם שוטרי העיר שהחליפו את מדיהם בשעת הפרעות **) (יהודים הכירו אחדים מהם בפרעות יחד עם שאר החוליגנים). היהודים שחיכו להתפרצות אנטישמית זו נגדם, ארגנו הגנה עצמית שמנתה כמה מאות בחורים ומספו׳ קטן של בחורות והעיזו לצאת נגד הפורעים בנשק ובחומר משחית.

יוסף הוכפלד

*) לפי ספורי הגב׳ צ. אלישקובסקי פינסקר, היו מתאספים בחשאי במרתף בפינת הרחוב מוסקובסקיה שהיתה לו כניסה סודית ומשמר.

**) שוטר אחד בבית־הסוהר הודה על השתתפותו ב־פוגרום כשהמשטרה הבטיחה משכרת של חודש נוסף לשוטר — פורע, מפי הגב׳ אלישקובסקי — פינסקר הנ״ל.

אוסטראה – הבירה הרוחנית של ווהלין

(סוף)

התנועה הציונית לזרמיה.

עם השתרשות הרעיון הציוני בחוגי הקהל נתפלגו הדעות ביחס לדרכי הגשמתו. ההסתדרות הציונית הפסיקה להתקיים כחטיבה שלמה בפני עצמה ובמקרה באו זרמים ופלגים שונים, כידוע. כאלה היו:

א) „התאחדות״, ובראשה הציוני הפעיל לייבוש ביבר ועל ידו החברים: אלעזר אברהמי, יעקב זונדר, ישראל הייפלרן, חיים גוברמן (כל הנ״ל בא״י), משה פרייליך, נחמיה ברנשטיין, יהודה חורובסקי, יעקב לינצקי ואח׳.

ב) „צעירי ציון״, בראשותו של בצלאל ברמניק ועל ידו החברים: ג. א. שדה, יעקב גרינברג, אליהו ביבר, עובדיה באלין, מיכל שניידר (א״י) ואח׳.

ג) „ציונים כלליים״, ביניהם הפעילים: אברהם בוקימר, מנדל בוקימר (א״י), גרישה בנד ואח׳.

ד) „דרור״ — ארגון בעל כיוון שמאלי־רדיקלי, שבמסגרת תכניתו הכללית תפסו דרכי־פעולה חינוכיים מקום חשוב מאוד. בהנהגתו הרוחנית של ישראל פוגל (א״י) ובהשתתפותם הפעילה של הציונים הותיקים חיים דודזון, א. א. גוברמן ואח׳ ריכז הדרור״ סביבו קבוצת נוער אינטלקטואלי, ביניהם: חיים ביבר, פרומה גיארמן, בוזי טקסר, מוני רייציס, פולה אודרמן־פוגל מפעילי ועדת בית־היתומים בעיר, דוד ברק, גולדה ליטוין, לאה פרייליך, מוטל גרשנגורן, מילי ביבר, ב״צ ברניק (אילון), סוניה שפנרפליג־בוקימר, רוזה גינזבורסקי, גיוני ציטרינל, רוזה פינקלשטיין (5 האחרונים בא״י) ואח׳.

ה—ו) לא חסרו כמו־כן „פועלי־ציון" — ימין ושמאל — ואח', וכולם יחד שלחו באי־כוח ל„ועד העירוני המרכזי" והוסיפו לקיים באופן כזה במשך זמן מסוים הסתדרות ציונית מאוחדת. חוץ מהנ"ל היו קיימים באוסטראה כמה ארגונים ציוניים נפ־דים. כאלה היו:

ז) „מזרחי", עם החברים: מ. י. אבלמן, מרדכי רבינוביץ (אמריקה), פנחס טקסר (נ"ע א"י), אהרן ברק, יצחק ליזק, דב לינצקי, פנחס פליקופ ואח'.

ח) „אגודת נשים ציוניות, מיסודה של הגב' טרס, בה היו פעילות: פייגה וידרה, שרה יונתן אבלמן, לייב לוקץ, גולדה גורביץ, גיטל רבינשטיין, שמחה ביבר, יוסף בוקימר ראשי־קבוצות ואח'.

ארגון זה משך לשורותיו את כל הנוער היהודי בעיר וניהל ביניהם מלבד הפעולות הצופיות־ספורטיביות גם פעולה חינוכית־לאומית ענפה מאוד, החל מהקניית השפה העברית ועד לימוד ההיסטוריה ה־עברית, גיאוגרפיה של ארץ־ישראל, חגי ישראל, תולדות הציונות וכיוצא בהם ערכי־יהדות חשובים. יותר מכל ארגון ציוני אחר היה „השומר הצעיר", כארגון־נוער מיוחד, עם תרגילי סדר וספורט, משמ־

חברי אגודת „דרור" באוסטראה

בארד, מינה שצ'וגול, סוניה סמיק, גב' לינצקי, גב' ברק, חיה וידרמן, מינה פינקלשטיין, רחל גלנץ, סוניה רודמן־קרנר, מרים ברניק, זלדה טרייבר, רחל גירשטיין (3 האחרונים בא"י) ואח'.

ט) פרשה בפני עצמה היה קן „השומר הצעיר" באוסטראה, — ארגון צופים יהודיים על יסודות עבריים לאומיים בלי מצע מפלגתי כלשהו, בהנהגתם של קבוצת תלמידים מהכיתות העליונות של הגימנסיה: יוסף וקסלר — ראש הקן והמדריך הראשי, ב"צ ברניק — ראש הגדוד ומנהל החינוך, ישה בוקימר, גרישה גריינימס, עזרא טולפין — חברי ההנהגה, עת ותהלוכות מפוארות בליווי שירי־לכת עבריים — מקור חויה עמוקה בשביל הצעיר היהודי הגלותי, שבשורותיו התחיל רואה את עצמו כחבר לדור חדש זקוף־קומה וגאה ביהדותו הקמה לתחיה.

י) במשך הזמן, עם פיזור הכוחות המארגנים ע"י זה שגויסו לצבא הפולני, בא שידוד מערכות ושינוי השקפות בהשוה"צ, ובשוב החברים הותיקים פרשו וארגנו במקומו ארגון ספורטיבי מסועף ל„טאז" (מכאן השם „סקציה ספורטיבית"), שהצליח גם הוא לרכוש לשורותיו את רוב הנוער המקומי. אל

החברים המארגנים הצטרפו: אברהם ולטמן, יני קלורפיין, מוסיה סורוקה ואח׳.

מוסדות ההסתדרות הציונית.

א) „תרבות" — בית־הספר העברי שהתקיים בהפסקות במשך הרבה שנים והעמיד תלמידים רבים. בתקופות הראשונות לקיום ביה״ס לימדו בו המורים העבריים הותיקים: רימל, שביתו היה היחידי בעיר בו דיברו עברית, דבר שהיה לפלא גדול בימים ההם, י. פינקלשטיין, ש. שרירא, י. פוגל, א. א. גוברמן ואח׳. אחרי הפסקה ארוכה שבאה כתוצאה מחיסול ועד־העזרה האמריקאי נפתח בית־הספר מחדש בפעם האחרונה (1928) ביזמתו הפרטית של כותב הטורים האלה. ביה״ס האחרון התפתח מהר ונהפך לגימנסיה שהתקיימה עד המלחמה האחרונה. מבין חבר המורים יזכרו: לולה איסרליש (המנהלת), פייגה ליס־ביבר, לאה טויביס, בטי איזנשטיין־קפלן ואח׳.

ב) שיעור־ערב לעברית, שהתקיימו על־יד בית־הספר, הקנו את השפה העברית למאות תלמידים ותלמידות צעירים ומבוגרים. המורים: ג. א. שדה, א. א. גוברמן.

ג) קורסים להשכלה ציונית, בהם ניתן מחזור הרצאות מקיף על תולדות הציונות והסוציא־ליזם לזרמיהם. קורסים אלה נוהלו ע״י י. פוגל, שהרצה באופן מדעי בפני חוג אינטלקטואלי יותר וע״י ל. ביבר — בצורה פופולרית לחוגים רחבים. קורסים אלה — פרי־הילולים של פעילות ההסתדרות הציונית באוסטראה — הכשירו בהצלחה את קהל השומעים להיות חברים טובים לתנועה הציונית ואת המוכשרים ביניהם — לעמדות ראשיות בתנועה במ־קום החברים הותיקים שעזבו את שורותיה, מי ע״י עליה לא״י ומי ע״י העברתם למקומות־פעולה מרכזיים.

ד) להקה דרמטית, שהציגה מחזות וערכה משפטים ספרותיים וכד׳ לשם מילוי החוסר בקופת ההסת׳. כמו״כ סידרה באַזאַרים שנתיים בימי־חנוכה ונשפים לעת מצוא עם עתונים־חיים היתוליים שהיו פופולריים מאוד והצליחו למשוך קהל רב. מבין השחקנים־החובבים זכורים: ל. שפילברג, ח. דוד־זון, פייגה בוצמן, בוזי גילבורד, אסתר אייזיפס־ספיבק (נ״ע א״י), יאני קלורפיין, ריבה בוקימר, ואליהם נלוו השחקנים־החובבים מהלהקה הדרמטית הפר־טית: קוזיר, קוגנט, אברך ואח׳.

ה) „החלוץ" עם החברים הפעילים בו: שלמה בוקימר, פ. גיארמן, ר. פינקלשטיין, ישראל היילפרן, שלמה ריקמן, שלמה שוורץ, זוסיא שמבן, נפתלי שיינקר, דרובניס, שרה שניידר, חיה ברק, אידה ומניה ווסקובויניק, מיכל שניידר, לייב גוליק, יוני גולצמן, שלמה טולפין, אהרן בוימבלאט. רובם בא״י.

ו—ח „החלוץ הצעיר", „גורדוניה", „השו־מר הלאומי" ועוד ארגונים צעירים עם החברים: הרץ אודרמן, מוטיל שקולניק, צבי מנדלצוויג, אליהו אשכנזי, דב ואיזי בוקימר זלדה ווסקובויניק, מאיר זילברשטיין, פפא שניידר, אהרן וחיים פינקלשטיין, נטע חורובסקי (רובם בא״י) ואח׳.

ט—י) ועדות קהק״ל וקרה״י. תצוין במיוחד פעי־לותו של ל. שפילברג, שאירגן את ועדת קרן הקיימת באוסטראה והיה הרוח החיה בה. בקרן־היסוד פעל י. פוגל כמנהל. בין יתר העסקנים הפעילים בועדות הנ״ל יזכרו: מ. י. אבלמן, בצלאל בראמניק, ש. בוקימר, יעקב ומרדכי קפלן, ב. לינצקי, משנה מ. פרייליך ואח׳.

לסיום הרשימה על יהדות אוסטראה המצוינת, ששתתה־מצתה קובעת כוס התרעלה עד תומה, הבה נציין עוד כמה שמות של משפחות ויחידים, שהיו ואינם עוד ואשר שמם יחרת על לוח לבנו לזכרון:

הרב ר׳ אפרים גוברמן, מקודם רב של איזור „הר־שפר" (קרסנה־גורה) בזמן שהרב ר׳ אליהו („ה־צהוב") שימש רב העיר; אחרי פטירתו של האחרון שימש הרב ר׳ אפרים רב ראשי לכל העיר. — ר׳ אלתר־ונו, מצאצאי הרב ייב״י מיסד שושלת ה־אדמו״רים באוסטראה, בנו ר׳ יוסילי ור׳ וולולי ואח׳ הרב ר׳ בריל קפלן, דיין ומו״צ. — ר׳ יעקב־יוסף שו״ב וש״ץ ראשי של בית־הכנסת הגדול ע״ש המ־הרש״ג. — משפחת הזוסמאנים שנתפרסמו בזמנם בצדקת פזרונם; נודעו בזמן האחרון שרידי המש־פחה: שלום, השיל, הצי, אבא זוסיא, מאיר, קל־מן (פרנקל) ואח׳ מגזע האחים זלמן־אפרים, משה׳קה ויעקב־יהושע זוסמאן. — משה׳קה הולברט, משפחה מיוחסת מאוד, בה נזדמנו תורה וגדולה במקום אחד. — אברהם שרייאר, רב מטעם ובעל בית־מרקחת. יעקב מרשד, מורה למוסיקה וציוני נלהב מהגברדיה הראשונה שביתו שימש בית ועד לפעולות ציוניות בימי האיסור. — פישל פלדנקרייז, מהעולים ה־ראשונים לא״י שנהרג בדרך לפ״ת ע״י יריה מ־המאר״ב. — נפתלי לרנר, משה רוזנטל, ישעיה רוזין, משה פינקל, יוסל קליימן, סוחרים ידועים וכן רבים אחרים, שצר כאן המצע לפורטם, ושעליהם — יחד עם כל פרשת סבלותם של היהודים תחת עול שלטון־האימים של הנאצים באוסטראה ידובר ב־פרק מיוחד לפי תכניתם של יוזמי „יד ושם לגולה".

אחרית דבר

אוסטראה, העיר ואם בישראל רוותה אדמתה לא־פעם מדם אחינו ואחיותינו וכמעט בכל דור ודור עמדו עליה חיתו־טרף בדמות פראי־אדם והשמידו את יהודיה המעורים בה זה מאות בשנים; אולם ראה זה פלא, נהרי־נחלי דם אלה של קדושים וטהורים לא יכלו לו לתהליך החיים הטבוע בהמוני היהודים בגולה ולא מנעו מהם להקים בפינה זו קהילה יהו־דית למופת. מתוך קברות הטבוחים על קידוש השם וחורבות בתי־כנסיותיה זרחה לנו שמשם של „גדולי אוסטראה" שהאירו את עיני הגולה כולה בתורתם; דמויות קורנות ומזהירות של פרנסים ועסקני־צבור שניהלו את עדתם בצדק ובאמונה; שושלות צ־דיקים וחסידים, בתי־אב של נדבנים ומיוחסים מ־פורסמים, אנש״ מעש בשדה הציבוריות והתחיה

הלאומית, כל אלה הקנו לאוסטראה היהודית מקום נכבד בראש קהילות ישראל בווהלין ומחוצה לה.

אולם האחרון הכביד. אי היד שתוכל לתאר את גודל השואה שניתכה על ראשנו בימי מלחמת־ה־השמד האחרונה, בה אבדה יהדות אוסטראה כליון חרוץ. שאין אחריו כלום?! אי ניב וביטוי לצער הרב ולאבל הכבד?! רק זכרון המעשים שבוצעו בידים טמאות ומתועבות של „גויים" רשעים נשאר לנו לזעזע לבנו עד היסוד כל עוד נשמתנו בנו.

אוסטראה המעטירה והמהוללה! רק שני קברות־אחים גדולים נשארו ממך, מהם צועק אלינו קול דמי אחים, צועק ומשווע לנקמה. מי יתן לנו אבר כיונה ועפנו לחונן עפרכם, עפר קרבנותינו הטהורים והזכים כלבנת הספיר, ולהתיחד עם זכרכם הקדוש — ואולי ירווח מזה קצת ללב ההומה וגווע ביסורים. זכור יזכרוכם לדורות ולנצח!

* * *

לשורת התאריכים רבי־הזעם המרובים כל־כך בדברי ימי עמנו בכלל ובתולדות העיר אוסטראה בפרט נתוסף עוד תאריך חדש זעום שבעתים מהראשונים והוא — גזירות תש"א — תש"ב, השנים בהן ספו תמו קדושי אוסטראה ונפחו את נשמתם בטהרה. זכר השנים המרות הללו שאין להן דמיון ואבדן הנ־שמות הטהורות האלה שאין להן תמורה יעלו לפי־נינו מדי שנה בשנה כימי אבל ובכיה לדורות לעם ישראל וכאות־קין ודראון־עולם לעמי הרשע והפשע*).

ח. ב. אילון

---

*) ביבליוגרפיה. המקורות שהיו לנגד עיני בשעת כתיבת הרשימה הזאת („ילקוט ווהלין" חוב' א־ו) הם כדלהלן: מפי זכרונות ומסורות של זקני העיר, התבוננות עצמית וחקירת הדברים במקום, גביית עדות מפי שרידים ופליטים עדי־ראייה, ספר „יון מצולה" לנתן הנובר, ספר „צער בת־רבים" לאברהם אשכנזי (אוצר הספרות ש. תרמ"ח), ספר „צוק ה־עתים" להרב ר' מאיר איש שברשין (אוצה"ס ש. תרמ"ט), ספר „מזכרת לגדולי אוסטראה" לרמ"מ ביבר, ספר „מגלה עיפה" לבעל הש"ך ואח'.

לודמיר (ולאדימיר־ווילינסק)

(סוף)

אחרי מות הרב ר' יהושע־העשיל לא היתה קיימת רבנות ראשית בעיר. אגדת־עם היתה רווחת בין התושבים, כי צדיק אחד קילל את העיר לודמיר שרב ראשי לא יאריך בה ימיו. לעומת־זה כיהנו בלודמיר שלושה רבנים אזוריים. הידוע שבהם היה ר' אברהמיל, ירא־שמים גדול ובקי בתלמוד. את רוב שעות היום והלילה היה מקדיש לתורה ותפילה וכמ־עט שלא היו פונים אליו ב„שאלות", מאחר שקשה היה לכוון את הרגע בו אפשר להפסיקו ממשנתו. השני היה הרב ר' שמחה, שלא העמיק כל־כך לשחות בים התלמוד, אך הודות לשכלו הטוב ונסיונו הרב וכמ"כ בגלל יחסיו הקרובים לחוגי החסידים — הצ־ליח למשוך אחריו המוני־עם שפנו אליו הן בשאלות דת והן בעניני מו"מ, בוררות וכד'. הרב השלישי שהיה ידוע בכינויו „מפקד־המשטרה השחור" (על שום דמיונו למפקח־המשטרה בעיר שגם לו קראו „שחור") לא נודעה לו כל השיבות בעיר.

מוסדות מיוחדים לענינים ציבוריים ולצרכי־צדקה לא היו אז כמעט בעיר. המוסד היחיד של הקהילה היהו־דית היתה „חברא־קדישא" עם גבאיה ותומכיהם המוש־בעים. רק בסוף המאה הקודמת נוסדה „קופה למלוות בלי רבית". על יסודה של קופה זו כדאי לייחד את הדיבור.

בערב פסח אחד יצאו ה' יצחק פרלמוטר עם כותב הטורים האלה לאסוף נדבות בשביל בחורה עניה ובעלת־מום שהגיעה לפרקה ובחדרה אין כלום מצר־כי החג. תוך כדי כך באו לכלל דעה שודאי מצויים בעיר עוד כמה וכמה נצרכים המצניעים את מצו־קתם מעיני הבריות, ושכדאי להושיט להם יד עזרה. בכן, החליטו לייסד קופה לעזרה. כמה חברים נצטר־פו לרעיון, אספו תרומות ונדבות והקופה התחילה לחלק מלוות בלי רבית לתגרנים, לסוחרים זעירים ולסתם נצרכים מדלת העם.

המקום היחידי לחויה ציבורית וסיפוק רוחני היה בית־המדרש. שם התפללו וגם למדו תורה, שם שו־חחו על הויות העולם, על הנעשה והנשמע בעיר ובסביבה ואף על המדינות בו יאמר. בבית־המדרש שתו „לחיים", שם גם ינוחו יגיעי־כח; כל עובר אורח וסתם מחוסר־בית מצאו שם אכסניה ומקום־לינה. אולם בראש־וראשונה היה בית־המדרש מקום ללימוד התורה, שקולה היה בוקע ועולה משם יומם ולילה. כל צעיר בישראל, אחרי שעזב את החדר והרבי, היה ממשיך את לימודו בתוך כתליו. כן כל יהודי ויהודי, אחרי עבודת יומו, היה קובע שם עתים לתורה. על־יד השולחן הארוך היו יושבים ומעיינים מי בתלמוד ומי במשנה, מי ב„עין־יעקב" ומי בחומש עם רש"י, ומי שקרא פרק בתהילים. בעיקר הרבו לבוא בערבי סתיו וחורף, כך, שלעתים לא הספיק המקום מסביב לשולחן בית־המדרש הגדול.

לימוד התנ"ך נחשב עדיין בימים ההם ל„טריפה־פסול" ולחטא. בכל זאת נמצאו כבר אז כמה אנשים „מתקדמים", שלבם נמשך אחרי ספר הספרים, כמובן, ביחידות ובביתם הפרטי. לשם כך היו מזמינים את „המורה" שלמה גולדזמד או את אשר זשיליזניאק שהצטיינו בהוראת התנ"ך. אשר זשיליזניאק זה נמ־נה על חסידי סטולין והיה הראשון בעיר שנתן ידו

לרעיונו של ד"ר הרצל והרים על נס את תכניתו לתקומת עם ישראל. בגלל „ציוניותו" זו, שנחשבה בימים ההם למינות וכפירה, היה עליו לשמוע מפי חבריו החסידים דברי התרסה ואף חירופים וגידופים על דחיקת הקץ...

אם־כי היה בעיר בית־ספר ממשלתי ליהודים ובו לימדו את הלימודים הכלליים, כגון: חשבון, גיאו־גרפיה, היסטוריה רוסית וישראלית, בכל־זאת מספר התלמידים בבית־ספר זה לא היה ניכר. רוב ההורים שלחו את ילדיהם ל„חדר" ללימודי־קודש ואילו ללי־מודי־חול שלחו אותם למורים הפרטיים, אביגדור או נחום איידלשטיין, שלימדו את תלמידיהם ארבע פעו־לות החשבון, ערוכת מכתבים באידיש המדוברת וכ־תיבת כתובת ברוסית.

חלק לא־גדול של תושבי העיר נמנה על האינטלי־גנציה ואינטליגנציה־למחצה. חוג זה היה שקוע בענ־יניו המיוחדים ולא התערב בכל החיכוכים והויכוחים של החסידים. מביניהם יש להזכיר את ה' לסקס, שהצטיין בשכל טוב, כנות ויושר־לבב, ה' פויזנר, עו"ד, שניהל את עסקי בעלי־האחוזות וידע גם פרק בתלמוד וה' בוביס, יודע דת ודין, שרכש לו אמון מלא מצד כל הפונים אליו בדבר עצה ותושיה.

מבין בני האינטליגנציה־למחצה יזכרו: יוסף נידר־ריקר (אבי־אביו של בעל הטורים האלה). בהיותו נער בן 8—7 עקר מביתו מפחד ה„חטופים", כמנהג הימים ההם, והתגלגל בחצרו של הרבי מבלז. בגיל 13 נשא לאשה בתולה בת 12 וע"י זה נפטר מענשה של עבודת־הצבא. הודות לשכלו וכשרונותיו הרבים עלה מהר בסולם ההצלחה, עד שבניגוד לגזירה הידועה „מחוץ ליהודים" נתקבל כעורך תרשימים במשרד־ההנדסה הממשלתי לפלך ווהלין. השלטונות רחשו לו אמון במידה כזאת שמסרו לידיו את הפיקוח על העבודות הממשלתיות החשובות ביותר. הודות לעמ־דתו המכובדת היה משתתף בכל המשלחות היהודיות שהתיצבו לפני השלטונות. הרב מטעם, ה' גורודניצר, בעל מזג טוב ונוח לבריות. מבני דלת העם לא היה מקבל כל תשלום בעד מתן תעודות־רישום.

משלח ידם של רוב תושבי לודמיר היהודים היה המסחר הזעיר, והפדיון ברובו היה בראשון לשבוע וביומא דשוקא, כנהוג בעיירות בימים ההם. כל חנ־ווני וכל בעל בית־מרזח היו מחכים בקוצר־רוח לאותם ימי המעשה שעליהם פרנסתם.

המצב הסניטרי בעיר היה בשפל המדרגה. מפאת צפיפות הבנינים, שברובם היו בני קומה אחת, לא היו חצרות פנויות ובתי־כבוד מיוחדים. כתוצאה מזה נשמו בני העיר אל קרבם אויר מעופש ומלא צחנה. המקום היחידי הראוי לנופש היה הגן העירוני והגב־עה הסמוכה לבית־הסוהר, אולם ליהודים לא ניתן חופש גמור ליהנות ממקומות אלה, לנהוג בימים ההם ברוסיה הצארית.

לא־מעט סבל גרם המאור ברחובות העיר, שהיה של מנורות־נפט, ואורן הקלוש לא הספיק. זכור, שכשהותקן מאור חשמלי בטחנת־הקמח של לוצ'יג־סקי — הלכו תושבי העיר להתבונן לפלא האור המסנוור. כאלה היו פני לודמיר בימים ההם.

ברחוב היהודי זרמו החיים הגלותיים האפורים, הח־לה יציאה לאמריקה על־מנת להשתכר, כמו בישובי־יהודים אחרים בווהלין, והיו שנדדו לארצות חופש.

ברם, במרוצת הימים התחילו מנשבות רוחות חד־שות והחיים פשטו צורה ולבשו צורה — אחרת משהיתה *).

זאב נידריקר
מרוסית: א. זמיר

*) על התקופה הבאה תבוא רשימה מיוחדת.

סטארוקונסטנטינוב (קונסטנטין־ישו)

(סוף)

יהודי העיר היו אמיצי־לב עוד מלפני דורות רבים ולא בנקל היו משלימים עם גזירות וצרות שירדו על ראשם. ההיסטוריון ש. דובנוב, בדברו על פקודת הקנטוניסטים ברוסיה מספר *): „לא עבר חודש ימים אחרי הפקודה — ובפטרבורג נתקבלה הודעה רשמית שבעיר קונסטנטין־ישו שבווהלין „מרדו הי־הודים לרגל פרסום הפקודה". ראש השוטרים בקנדורף הרצה דברים לפני ניקולאי הראשון ומיד הודיע למיניסטר־הפנים את רצונו של הקיסר, כי בכל מקרה ממין זה ישפטו האשמים במשפט צבאי". סבורים היו, כנראה, בפטרבורג שפרסום הפקודה הנו־ראה יעורר כמה מרידות בישראל — והתכוננו למלחמה. אך ההכנות למותר היו... וגם בקונסטנטין־ישו היתה המרידה מיוחדת במינה, וקשה היה להס־גיר מורדים כאלה למשפט הצבאי. אגדת העם מספ־רה, כי יושבי העיר, רובם חסידים, נדדעזעו ע"י הפקודה, גזרו תענית ואמרו סליחות, ולבסוף עשו מעשה רב: כתבו קובלנא לאלהי ישראל והניחו את הכתב בידי אחד מבני הקהילה שמת בימים ההם, כדי שהמת ימסור את הבקשה לגבוה... קובלנא תמו־הה זו לפני מלכותא דרקיעא על מלכותא דארעא — נראתה בעיני שלטונות ניקולאי כמרידה".

בהתפתחות המאורעות של 18—1917 הרגישו יהודי העיר הכרח להתארגן; עוז רוחם גדל ונוכח מצב הענינים הם לקחו את גורלם לידם. זמן־מה אחרי שהוכרז ברוסיה על המהפכה המדינית — הגיעה לעיר הדיביזיה הסוביטית ה־14 ואחריה באה הבריגדה

*) עיין „דברי ימי־עולם" לש. דובנוב, כרך ט', עמ' 113.

השמינית הטרשצ'נית. בראש הצבא הנכנס לעיר עמד הקומוניסט המקומי איקה קובליוב, שנתמנה לקומנ־דנט העיר, ושפך את שלטונו על כל מוסדותיה. פעו־לתו הראשונה היתה לשלול מהאיספרבניק פוליאקוב את ציוני תלבשתו הצארית ולאסרו יחד עם שוטריו כמסוכנים ובלתי־רצויים לשלטון המהפכני. לא נאסר רק שוטר אחד, שנקרא „בורודאטי" — אדם גוץ ושמן שהיה מקובל על הקהל היהודי, וכפי הנראה המליצו עליו ולא נגעו בו לרעה (שוטר זה נשאר בכהונתו גם במשטר החדש ימים רבים). צבא זה חייב היה להשליט את המשטר החדש במקום והבריר־גדה הטרשצ'נית נקראה להחדיר את רעיון החופש והשויון בין העמים שבמדינה.

בימים הראשונים הראתה הבריגדה את עצמה כצבא אדום משחרר, אולם עד מהרה הפכו חיילי הבריגדה את עורם ופחד נפל על היהודים, אחרי שקרו מקרי פגיעות ושוד ע"י אנשי הבריגדה עצמה. ניסו לפנות למפקדת הבריגדה, אולם קיבלו תשובה שאין יסוד לחששות. תחילה, כשהגיעו שמועות כי חיילי הבריר־גדה מתכוננים לשדוד את היהודים, לא האמינו רבים לדבר, שהרי מפקדי הבריגדה הרגיעו, אולם במשך הימים, כשהוברר שיש יסוד לשמועות וכי השוד מאורגן ויתחיל בהינתן האות של יריה מתותח — מיהרו היהודים להתארגן והעמידו משמרות עם נשק לשם הגנה על כבודם, נפשם ורכושם. כעבור ימים מספר, בליל אביב אחד — במוצאי־שבת, נשמעה אמנם ירית־תותח פתאומית, אז הוברר המצב לאמי־תו. זהו האות שעליו התלחשו. מיד התחיל שוד החיילים במשכנות ישראל. יהודי העיר מיהרו להסת־תר מי במרתפים, מי בסוף שעל הסלוץ'. קמה בהלה גדולה ויריות־רובים נשמעו מכמה פינות העיר, יריות השמירה היהודית. החיילים השודדים לא נרתעו, אם־כי נמנעו מהיכנס בתגרות עם אנשי השמירה, עיניהם היו אז לשוד בלבד, לרכוש יהודים שנחשב מימים ימימה להפקר במדינת רוסיה. בכמה מקרים עזבו השודדים רחוב שהיה תחת משמר ועברו לרחוב אחר לבצע שם את זממם. ליל־בלהות היה הלילה ההוא ליהודי העיר ולמחרתו הוברר שהיו גם מוכים ביניהם. ברחוב זמקוביה, ליד בית פוגץ', עמד בן המשפחה הזאת על המשמר לבוש בגדי חאקי. כש־הגיעו השודדים למקום ואמרו להיכנס לבית פוגץ', אמר להם הניצב על המשמר: „כאן לא תמצאו דבר, חברים אחרים כבר „ביקרו" בבית הזה. לא התעכבו ה„חברים" ופסחו על הבית. לעומת־זה היו בתים שביקרו בהם פעם ושתים ויותר והפכו את מה שמצאו בהם, בקחתם מכל הבא ביד. אלה יצאו ואלה נכנסו אחריהם והריקו את בתי ישראל, שעה שבעלי־הם הסתתרו בסוף או במרתף נסתר, או אצל שכנים נוצרים. אותו לילה נהרג יהודי, בעל האכסניה שעל־יד סלובודה. לחרפתנו יצוין, כי בין אלה שעסקו בשוד היו גם כמה חיילים יהודים שיצאו יחד עם קוזאקים להשתתף בשוד וליהנות מביזת אחיהם, ב־מסוה של „מלחמה בבורגנים", „הלאה הקפיטל!" מעשה־שוד זה השאיר עקבות פוגרום רוסי. יהודי המקום לא ישכחו את התנהגות החיילים האדומים של הבריגדה הטרשצ'נית, שנתפרסמה, אגב, אחר־כך במעשיה נגד יהודים. „ירחי־הדבש" של המשטר החד־דש עלו ליהודי קונסטנטין־ישן במחיר יקר, בעלבו־נות, בנזק וחורבן ושפיכת־דמים. הנוער היהודי ראה הכרח להחזיק בנשק ולהיות מוכן להגנה בכל מקרה העלול לבוא.

אח"כ באה תקופת הראדה האוקראינית שלא ארכה הרבה. אחרי שלטונו של ההטמן סקורופדסקי, באה ממשלת פטלורה ומלחמות הבולשביקים ברחבי אוק־ראינה, שטבעה את חותמה בדם ואש בחיי היהודים ומושבותיהם.

כשפרצו מלחמות האוקראינים עם הבולשביקים — נמצאה העיר במצב מיוחד במינו: הבולשביקים הת־בצרו ב„זסלוץ'", מול חילות האוקראינים והקוזאקים שעמדו בסלובודה. שני הצדדים הלוחמים עמדו במקו־מותיהם במשך חדשים. למחנה הבולשביקים הובאו חיילים סינים, ויצוין שהם נזהרו מלנגוע ביהודים או ברכושם. לא כן נהגו הבלושביקים הרוסים. בפרק־זמן זה סבלו תושבי העיר משוד ופגיעות לאין מספר בעטיין של ההתגרויות הצבאיות ויריות הלוחמים. נקל לתאר את מצבם של יהודי העיר בהיותם נתונים ללחץ ולחשדות השליטים ולשוד הבולשביקים והקו־זאקים גם יחד. רבים מחילות פטלורה עברו את העיר ולא פסחו עליה גדודי ההידאמאקים הידועים באכזריותם — ה„ולצ'נצי" וה„צ'ורנוסליסניקי", שה־מילו אימה ופחד על היהודים במעשיהם והתנהגותם הפראית *). אחרי־כן התחילה תקופה של כניסות ויציאות של מחנות וחיילות, אלה רדפו אחרי אלה ואיש לא ידע מי חזק, מי שליט ולמי הכוח. אחרי האוקראינים באו רוסים ואחריהם פולנים ושוב רוסים — והיהודים היו ה„שעיר לעזאזל". תוך גל הפרעות שעבר על ראש היהודים באוקראינה בימים ההם — נעשה דבר הפגיעה ביהודים, שוד, רצח והתעללות לחזיון רגיל, אם־כי קונסטנטין־ישן לא שתתה מכוס־מרורים זו באותה מידה כאחיותיה הקרובות.

בשנת 1919 נכנסו לעיר חיילות הפולנים ונשארו בה כמה חדשים, עד שהבולשביקים במסעם הגדול על פני אוקראינה גירשום משם. אחרי צאת הפולנים נמצאה העיר זמן־מה תחת עולם של הבולשביקים וב־ימים מעטים אלה הכינו רשימה של 38 אנשים שנו־עדו להיאסר כבני־תערובת (רובם יהודים), אולם מפ־את נסיגתם המהירה לא הספיקו לבצע את זממם. הרשימה נתגלתה עם כניסת האוקראינים לעיר.

זכתה קהילת קונסטנטין־ישן לגדולים שישבו בה על כסא הרבנות בימים רחוקים, ביניהם רבי מאיר,

---

*) לפני אחת הנסיגות — עינה מחנה אחד את הדיין המקומי ר' דוד, ציוו עליו לרקוד ואחרי שהת־עללו בו הרגוהו.

בנו בכורו של ר׳ יעקב עמדן (יעב״ץ), רב ופוסק לווהלין ולכל אוקראינה (לערך תקי״ד — תקנ״ד), שנפטר בעירו בשנת ש״כ; כן הרה״ג ר׳ שמואל בלכמן (ממנו נמשכה שרשרת רבני העיר), שכיהן כאב״ד קרוב לחמישים שנה ונודע בשם „הגדול מווהלין״ ואנשי תורה ומעשים אחרים.

יזכר לטוב ולברכה האיש העסקן מוניה ויינשטיין, אדם בגיל 40 אז, ציוני פעיל ואיש־הציבור, ישר ונאמן בהליכותיו ובמעשיו. ויינשטיין זה היה בעל נכסים גדולים ומנהל הבנק המקומי לקרדיט הדדי, אדם ידוע ומפורסם בעיר ובסביבה ומכובד גם על נכרים. כאיש בעל השפעה ומקובל על הרבים, נבחר תמיד למוסדות ולתפקידים שונים והיה מקיים את שליחותו במסירות ובנאמנות. בעיקר התבלט מר ויינשטיין בימי שלטון קרנסקי, בייצגו את הישוב היהודי בקהילה הדמוקרטית, בשלטון הזמסטבו וכו׳. בכל מקרה שהגיעה, או עמדה לבוא, חבורה או מחנה לעיר והיה חשש לאי־סדר ולפגיעה ביהודים — היה מכנס ישיבות ומושך אליו עסקנים בלתי־יהודים ומסדר פגישות וקבלת־פנים לבאים כדי לקנות את לבם, לשדלם ולפייסם מראש לטובת היהודים ולטובת העיר כולה. ולא־אחת הועילו פעולותיו של ויינשטיין אלה והיו לברכה. ידועים מעשיו הנועזים במשכו לפעולתו את נבחר הזמסטבו הרוסי גריגורצוק, שנמנה על השופטים המושבעים והיה ידיד היהודים ואדם ליברלי. הלה השתתף באופן אקטיבי יחד עם ויינשטיין בכל משלחת למחנות שבאו לעיר ואף עזר למשוך רוסים ואוקראינים אחרים כדי להניא את האורחים החשודים מפגיעה ביהודים והיה עוזר לדאוג להספקתם של מחנות הצבא, וכל זה באופן ידידותי ומתוך הכרת חובה לשכנים ולויינשטיין כעסקן. על־ידי כך ניצלה הרבה מפרעות ממש, שלא פסחו על יהודי אוקראינה ברוב מקומות מגוריהם.

קונסטנטין־ישן לעיר ציונית נחשבה. עוד בשנת 1903 היתה בה אגודה ציונית ומספר חברים פעילים היה בה, לפי מושגי הימים ההם. אמנם, לפי חוקי הזמן ההוא לא יכלה לפתח פעולה רחבה ביותר, אבל בהשואה עם ערים אחרות — נודעה לשם בציונותה. והנה באה המהפכה ברוסיה ואיפשרה פעולה פוליטית רחבה וגלויה. הציונים במקום ואתם הנוער הלאומי התעורר מיד והרימו מחדש את דגל התחיה. הם היו היוזמים והמארגנים של המוסדות והמפעלים היהודיים והשתתפו באופן פעיל במוסדות הכלליים. הם היו המנצחים במלחמת־הבחירות ברוב המקרים, שלחו את צירים לכינוסים ולועידות לאומיות וציוניות. אספו סכומים גדולים לקרן הקיימת לישראל ולמפעלים ציוניים אחרים. בעיר הוקם ארגון „החלוץ״ והתנהלה פעולה חינוכית רחבה ומסועפת. בין הנוער הער שנשא את דגל השחרור והתחיה התבלטו הרבה כוחות. כאמור, פעלו בתחילה ציוני המקום יחד בכל שטחי הפעולה הציונית, אולם במשך הזמן התבדלו רבים ועברו ל„צעירי־ציון״. בראש הציונים הכלליים עמד העסקן אברהם קופליר, איש־מעשים וציוני נלהב. בין צעירי־ציון היו פעילים: דוד רוזין, שהיה הרוח החיה ביניהם, סוניה מיקלברג, ליובה ברמן, חנה רובינזון, חנה קלמן, חנה גורבין, עמנואל לוינשטיין ומישה.

בתקופה יותר מאוחרת (20—1919 בערך) התבלטו בין עסקני צ״צ ליונה קופרשלק, זיקה צצקיס ואתם הכוח המניע דוד רוזין ואחרים.

מאז עלתה שמשם של אנשי היבסקציה, עם ביצור שלטון הבולשביקים, נשתנו פני הדברים. היבסקים הכריזו, כדרכם, מלחמה נגד הציונים, רדפו אותם ומשכו מהם כוחות. הפעולה הציונית נחלשה והתנהלה בחשאי — במחתרת, אולם לא נפסקה, על אף התנאים הקשים והסכנות שארבו לחברים. נמצאו בוגדים שעזבו את השורה ואף עברו אל היבסקים ולקומוניסטים (מספרם, אמנם, היה קטן) והם הזיקו בהרבה במסירת ידיעות ובהלשנה על חבריהם לצ״צ ול„החלוץ״, שהוסיפו לעמוד על המשמר הציוני והחלוצי תוך נסיבות קשות ומסוכנות.

יזכרו החברים שנשאו בעול העבודה בימים ההם: מטילדה הלפרין, יחיאל הלפרין ואתם היה גם שלמה יבלונציק, אף שהלה בגד בסוף, עבר ליבסקים ונהפך לאויב.

לא־מעטים מבני קונסטנטין־ישן, ובעיקר חניכי התנועה, עלו ארצה ושיתפו עצמם בבנינה ובהחיאתה.

וכן נשתנו החיים היהודיים בעיר. חותם המשטר הסוביטי הונח על היהודים ועל חייהם. אמידים של אתמול נעשו „יורדים״ והתפזרו. כל הדעה עברה לאנשי ההמון — בעלי האגרוף. הציבוריות היהודית נחנקה ונשתתקה. על היהודים היה להיכנע לגורל ההיסטורי ולהירתם בעגלת הבולשביקים לתקופה של קרוב לעשרים שנה, בה ירדה האוכלוסיה היהודית.

בשנת 1941 נפלה קונסטנטין־ישן לידי הגרמנים הנאצים והם נהגו בה לפי שיטתם — ריכזו את היהודים והעלום לגרדום. התרוקנה העיר מיהודיה בוניה. כל בני עדת קונסטנטין־ישן מנוחתם בקבר־אחים גדול. יחידים שהצליחו לברוח הצטרפו לפרטיזאנים ועל אחד מהם כותב הסופר ה. אורלנד:

...„עוד מימי החורף שרוי הוא בהחלמה בבית־הבראה הנמצא בקרבת הוולגה... הסנטוריום מאכסן אנשים מעורף האויב העמוק. בשובם לאיתנם חוזרים הם לעבי יערותיהם, למקומות שם תלויים החיים בחוט־השערה. הפרטיזאן הולך ומחלים, נכנס למשרד וביקש שיוציאוהו. זקוק הוא לרשיון מהפרופיסור לכך. והפרופיסור דוחה אותו באמרו: „הלב שלך נחלש, זקוק אתה למנוחה גמורה, העמסה כלשהי על הלב כרוכה בסיבוכים״. והפרטיזאן עומד על דעתו, זקוקים לו שמה, חובתו לשוב לשורה, ללחום ולנקום והוא מסביר לפרופיסור בזו הלשון: „כפי שרואה אתה הריני יהודי... כופר בעיקר אינני חס ושלום! אינני מקצץ בנטיעות, אך ברגע זה סובר אני, כי במיר חד גרדפים החלשים, הללו שאינם מתגוננים; נטולי

הקרנים והצפרנים להתנגד ולהתקיף — הם נרדפים... דוקטור, מה אמרת? קידוש השם, אמרת, כמדומני, מפני מה הנך שותק דוקטור? קהילות יהודיות שלי־מות הושיטו צואר לשחיטה, כשלעיני רוחם עשרה הרוגי מלכות! ראשו של ר׳ עקיבא עלה לנו ביוקר רב מאוד... יהודים הלכו בעקבותיו, מופת שימש להם...״ ואחרי הפסקה לחש בקול חנוק:

„אינני פורק עול, משום חובה אינני מסתלק, אד־רבה, נטלתי על עצמי הרבה יותר... הרצחנים כפתו אותי ואילצוני להיות עד־ראיה לשחיטת עדת קונס־טנטינוב־ישן, לטבח עקוב־הדמים. אוי לעינים!... וא־חר כך ליד קבר האחים הפתוח, נתנו מעדר בידי, מעדר של עץ... ואז אחרי הקבורה, התקלסו בי. פק־דו עלי ללכת, יחידי וגלמוד הסתובבתי בשדה, נע־ונד ישוטט בתבל הרב שקבר את בני עדתו. רב בישראל הייתי, מרא דאתרא של קהילת קונסטנטין־ישן!״

לבסוף התאמץ ובקושי הפליט:

„אומה שכזאת! רק „ואהבת״ הם זוכרים — אהוב תאהוב! והיכן „זכור?״ „זכור את אשר עשה לך עמלק?״ ביערות אוקראינה נפגשתי עם יהודים שזוכ־רים... אף אני אזכור, ועל כולנו לזכור״. והוא פשט את ידיו כשאגרופיהן קפוצים והתרה.

„אדם מישראל, עד סוף כל הדורות אם ישכח את אשר עולל היטלר ליהודים ולא יערוג אל הנקם — ימח שמו מתחת לשמים!... דוקטור, חתום תחתום לי את התעודה, אנשי מצפים לי על חוף הבוג״.

הרופא חתם״.

בימי הנאצים התפרסם אברהם הלפרין, יליד העיר, שהרבה לפעול בהצלת ילדי ישראל מידי הגרמנים. איש בגיל 60, שארגן הגנה יהודית בימי הפרעות באוקראינה; אדם בעל השכלה גבוהה שערך עתון ברוס־טוב למלחמה באנטישמיות, לוחם מהפכני שנמלט מה־בולשביקים לפריז, שם השתתף ב־1940 בועד־התגובה היהודי נגד הנאצים.

י. ירדני וע. לונשטין

רובנה

(פרק חמישי)

יהודי רובנה התרגלו לאט־לאט לתנאי החיים של ימי־מלחמה. הם ידעו להתיחס בהבנה למצב אחיהם שיד הגורל היתה בהם לעקרם ממקומם, והשתדלו להקל מסבל האחים העקורים האלה ע״י מוסדות הזסד והציבור שהמשיכו בפעולה חלקית. האוסטרים נעצרו בקו־החזית של לוצק ולא התק־דמו לעבר רובנה; מטוסיהם פקדו את העיר רק פעמים מספר, לשם סיור בעיקר, והפצצות אשר זרקו פעם לא גרמו כל נזק ניכר. מחנות ה־צבא הרוסי חנו במרחק־מה מהעיר. והתושבים היהודים לא סבלו מהם אלא מעט. וכך זרמו להם חיי היהודים ברובנה על אף ההגבלות והקשיים של ימי מלחמה.

תקופת חילופי השלטונות:

והנה באה המהפכה המדינית ברוסיה במרס 1917. הידיעה עליה נתקבלה פתאום, ולרבים מ־יהודי העיר קשה היה להניח, שאכן בטל המשטר הישן והוקם משטר של חופש ללא הגבלות לי־הודים. ואמנם התחילה תקופה חדשה לעמי רוסיה והיהודים נשמו לרווחה, צמחו להם כנפים והת־אזרו עוז. אף ברובנה נתנה המהפכה אותותיה. צצו־עלו ממחבואם והופיעו על במת החיים עס־קנים פעילים חדשים. יהודים, בני־העיר שהיגרו, החלו לחזור מהנכר. ובבת־אחת קמה תנועה רבה ברחוב היהודי. בתוך ההתעוררות הפוליטית של ההמונים והתנועה הכללית בלט חלקם של היהו־דים. נתרבו האספות, סודרו תהלוכות, נוסדו אר־גונים ומפלגות ונערכו בחירות, והכל בהתלהבות ובקנאות, בקצב ובלהט. ליד המפלגות הסוציא־ליסטיות למיניהן שבשורותיהן עמדו לא־מעט יהודים, הופיעו גם מפלגות יהודיות שקמו לתחיה ויצאו מן המחתרת („בונד״, ציונים עוד). שוליות של בעלי־המלאכה, עוזרים בבתי־המסחר, ואתם יתם נוער נמשכו אחר ה„בונד״; הציונים הופיעו תחת דגלם בערנות יתרה, והחלה פעולה מפלגתית ועממית בכל חוגי האוכלוסיה. ההתעוררות בקרב הציבור היהודי הלכה וגברה עם ההכרזה על או־טונומיה לאומית למיעוטים וכינוס ועידת הקהילות בשנת 1918 במוסקבה, ובמהרה נתארגנה בעיר קהילה דימוקרטית. הבחירות לקהילה לא עברו בלי נצחנות וחיכוכים, כרגיל, ויד הציונים היתה על העליונה. ומאחר שהציונים נתמכו בועד ה־קהילה בהרבה מקרים ע״י בעלי־הבתים — עלתה השפעתם בכל מקום על זו של נציגי ה„בונד״ וגרוריו בכלל, והפרקציה הציונית שלטה בקהילה.

בינתים פעל חוג האידישאים והצליח בהקמת „קינדר־היים״ (בית חינוך לילדים), שבו ריכזו מספר גדול של ילדי דלת העם ומהעקורים שקי־בלו שם גם הזנה חלקית. בזה ראו, אגב, ראשית פעולה סוציאלית־חינוכית בקרב ההמונים. אמ־צעים להחזקת בית החינוך לא חסרו: מוסדות־העזרה שפעלו אז, „יאקופו״ וה„ג׳וינט״ האמריקאי, הושיטו עזרה ביד נדיבה. גם הציונים החליטו לחרוש בשדה החינוך העברי, והקימו בשנת 1918 גן־ילדים עברי, שהיה מראשוני הגנים באוקראי־נה. כעבור חצי שנה, לערך, הוקם גן־ילדים שני (הראשון, בהנהלת הגננת יונה ברקובסקי — על שם הד״ר י. צ׳לינוב, והשני, בהנהלת הגננת נחמה קיט — ע״ש נ. סירקין, ובשניהם התחנכו כ־50—60 ילד וילדה), ותיכנו תכניות לחינוך עממי.

העבודה הציונית בתנאים החדשים הלכה והתרחבה במעוף ובהיקף. והתנועה התבצרה בקרב יהודי המקום. הוקם ועד ציוני עירוני עם משרד ומועדון קבוע במרכז העיר, נרכשו חברים, הופץ השקל, ואפילו בבתי־הכנסיות התנהלה פעולת הסברה רחבה, ודעת הקהל היתה רובה על צד הציונים. כינוס החיילים היהודים שנערך בקיץ 1917 ברובנה, ששימש הפגנה לאומית והשאיר רושם חזק — עבר אף הוא תחת רושם ציוני.

ברובנה הוקם ועד ציוני מחוזי אשר פיתח פעולה רחבה בשנת 1917—1918, באירגון האגודות בסביבה, הקמת הקהילות וכד'. מטעם המוסד הזה יצאו שליחים לעיירות ונשלחו חוזרים לפי הוראות המרכז וצרכי השעה. משנערכו הפרעות ביהודי לבוב ב־1918 על ידי הפולנים — התבלטה פעילותו של הועד המחוזי במחאות ובהושטת עזרה לנפגעים.

הועד ניסה להוציא עתון ציוני „על המשמר" (בגלל תנאים מקומיים בשפה הרוסית בהתחלה). ואמנם פורסם גליון ראשון בשם „נא סטראז'ה"*, שבחלקו הוקדש לפרעות לבוב, אלא שתנאי הזמן שללו אפשרות להמשיך בהוצאתו.

תזכר בין השאר הגבתה של הקהילה בענין הכרתה של „חנוכה" במוסדות החינוך הכלליים ברובנה, דבר שעלה במלחמה בתזכירים למועצה היהודית הלאומית בקיוב, והצליחה.

כן תצויין הפעולה הענפה של הפרקציה העממית „צעירי־ציון" ברובנה בתקופה ההיא. (עסקניה היו: דוד בהרל, הירשפלד, אידסיס, רסיס, דינס, נימן, ארמל ואחרים).

היו לה לרובנה נוסף למעופה גם כוח. והיא החלה להתבלט בציונותה, במוסדותיה ובעסקניה לא רק בישובי ווהלין עצמה, אלא גם מחוצה לה.

העבודה הציבורית:

פרק מיוחד קובעת לעצמה פעולת ה„גוינט" ברובנה, שהתנהלה באמצעות הקהילה הדימוקרטית. מפעל זה היה מכוון לקימום חיי היהודים והתבטא בהושטת עזרה לפליטים, ליתומים ולסתם נצרכים שסבלו מהמלחמה ומתמורת הזמן. הודות לאמצעי ה„ג'וינט" יכלה הקהילה מצדה להחזיק במוסדות הקיימים, להקים מפעלים חדשים ולשקוד עליהם, אם במישרים או באמצעות מיסדיהם. שליחי ה„גוינט" מאמריקה, אם גם לא היו ציונים, העריכו את פעולת הציונים ואת נציגיהם בועד הקהילה וסמכו את ידם על פעולותיהם הקונסטרוקטיביות, שמהן נהנו מוסדות החסד והחברות של כל הזרמים בעיר.

בראש ועד הקהילה עמד ר' קלמן גם ואתו הד"ר יוסף שווידקי, ד"ר יעקב ברמן (כעת ירדני, בירושלים), דוד טובבין, דוב כורך, אייזיק בריק ואחרים — מעסקני הציונים. מלבד אלה ישבו בועד הקהילה נבחרי רשימות בעלי־הבתים, ה־

*) גליון העתון הזה שמור בארכיון ווהלין.

עממיים וה„בונד". אמנם כמה מגבאי בתי־הכנסיות, רבנים ופרנסים ותיקים לא ראו בעין יפה את אופן הנהלת עסקי הציבור ע"י הקהילה המודרנית וקצתם גם ניסו לקטרג עליה. אך קצרה ידם מלצאת נגדה בגלוי, כי היא היתה מוכרה ע"י השלטון והתאימה לרוח הזמן. ומכיון שגם כספי ה„גוינט" הוצאו דרך הקהילה בעיקר — נאלצו כולם לקבל את מרותה. כך נכנסה הציבוריות היהודית למסלול מאורגן. גם בחוגי השמאל היהודים הביטו בקנאה על העמדה שתפסו הציונים בקהילה, אם־כי גם הם היו מיוצגים בה ונהנו ממנה, ומוסדותיהם לא קופחו כלל.

בימים הראשונים שלאחר המהפכה במדינה צץ ארגון הנוער הציוני המתלמד בהסתדרות כלרוסית, שנודע בשמו המקוצר „הסתדרות", שמרכזו נמצא באודיסה. לא עברו ימים רבים וברובנה החל מתארגן סניף הנוער הציוני המתלמד ביזמתם של החברים: יעקב אדל, יוסף בוקימר, אוניק ברנשטין (כעת ד"ר אשר בבלי בתל אביב) וואלף זייד (כעת זאב משי בקב' „השרון") ואחרים. הם משכו את רוב התלמידים והתלמידות מבתי־הספר התיכונים לאגודתם ופעלו במרץ רב. מקרב הנוער הזה יצאו באותם הימים מארגני „החלוץ" ברובנה ובוואהלין בכללה, שהחלו ברכישת צעירים וצעירות לעליה ולעבודה בארץ, ומתוכם עלתה קבוצת החלוצים הראשונים ארצה בשנת 1920.

ימי המבוכה והדמים:

הימים היו ימי גאות לאומית־ציבורית ליהודי רובנה, ואמונת ההמונים, שהושפעו גם מרוח החופש, בגאולתו הקרובה של העם היהודי ובתחית מולדתו הוא — ארץ־ישראל — גברה והלכה. רוב רובם נתנו ידם לרעיון הציוני, אם בהכרה ואם מתוך משיכה סתם. ברם, סיבות ידועות עכבו את התפתחות התנועה: סבך המאורעות בתוך רוסיה וזעזועי התקופה, ירידתה של היהדות אחרי מהפכת אוקטובר 1918, חיסול שלטון הדימוקרטיה ועלית הבולשביקים לשלטון, הפרדת אוקראינה מהמדינה והאוקופציה הזמנית של הגרמנים בה, ולבסוף התרוצצות המפלגות והתחרות הזרמים ששלטו אז ברחוב היהודי — כל אלה יחד מנעו בעד יציבות של החיים הלאומיים ברובנה כבערים אחרות. השמש שזרחה לזמן קצר ליהודים באוקראינה העצמאית, שאף היא הכריזה על שוויון וחופש, ועל הענקת זכויות אוטונומיה לאומית למיעוטים, החלה שוקעת עד מהרה. אמנם, הוקם מיניסטריון יהודי בממשלה האוקראינית, אולם מיניסטריון זה היה נטול כוח וההשפעה הדרושה, הגיעו ימי ההרפתקאות וקשיים, אנרלמוסיה וחוסר הבטחון. שמי היהודים התכסו עננים והחלה תקופה מרה עקובת דם ודמעות, חורבן קהילות רבות והרס עמל ויצירות דורות. רובנה סבלה פחות מקהילות אחרות, אבל טעמה מכוס התמרורים של התקופה.

בקרב האוכלוסיה הלא־יהודית היתה ניכרת התפכחות משיכרון המהפכה; היו בה רבים, שת־פיסת משרות ממשלתיות וציבוריות וצבאיות ע״י יהודים נראתה בעיניהם ככיבוש יהודי, ובחלל ה־אויר נשמעו תכופות הקריאות: „בא שלטון הז״י־דים״ והורגשה הסכנה. שוב באו ימים אפורים לישראל, וניכר היה, שהולך ומצטבר ונרקם דבר מה נגד היהודים.

נוכח מצב הבטחון הבלתי־בטוח ושמועות מדאיגות, שלא היו בלתי מבוססות ראו היהודים צורך לדאוג בעוד מועד לארגון כוח הגנה משלהם, וכשם שבהרבה ישובים באוקראינה הוקמו פלוגות הגנה מורכבות מחיילים יהודים משוחררים בעיקר — כך גם ברובנה אורגנה הגנה כזאת בת מאה חבר *), שעמדו הכן במשך חדשים רבים, ולבסוף, אחרי שנלקח ממנה הנשק וחסרו האמצעים להח־זקתה — פוזרה.

באותם הימים שהפעולה הלאומית נמשכה ברוב־נה, ובעצם ההתנצחויות של שליחי הזרמים המו־צגים בקהילה — הגיעו לרובנה ידיעות על התקו־ממות האוקראינים נגד הבולשביקים שתפסו את רסן השלטון ברוסיה. סופר ודובר על מלחמות בין היריבים האלה, ואח״כ נפוצו שמועות על כנופיות המופיעות, כרגיל, בימי מבוכה ומעבר בסיסמאות שונות. צדדים לוחמים אלה רדפו אחד את השני, ומחוסר אספקה וכספים היו סוחטים מהאוכלוסיה ובעיקר שדדו מהיהודים בצורות שונות. לא אחת היו גם פוגעים ביהודים ומתקלסים בהם. מכים, פוצעים ואף הורגים. נחשול הפרעות בעיירות ו־בערים שעבר על היהודים קיבל צורה של פוגרו־מים ממש, הידועים מימי הצאר.

פחד נפל על יהודי אוקראינה; הלב היהודי רעד. יהודי רובנה ידעו שגורל אחים הוא גם גורלם, והדאגה למצב בעיר היתה רבה. ביניתים הגיעו מקיוב הבירה ידיעות סותרות זו את זו, עד ש־בסוף 1918 הודח ההטמן סקורופדסקי מכסאו ועו־לתה ממשלה לאומית־דימוקרטית, שעד מהרה התבלט בה רוחו של פטלורה הידוע לשמצה. ואם כי היה בממשלה מיניסטר יהודי — לא תוקן מצב היהודים כלל. לא ארכו הימים וממשלה זו נאלצה להמלט מקיוב מפני לחץ הבולשביקים ונדדה בק־רונות רכבת עד שבאה לרובנה ונתעכבה בתחנת הרכבת לחדשים רבים. לרגל המצב התרכזו בעיר פקידים ואנשי־צבא רבים שהסבו צרות לאוכלוסיה היהודית. אמנם לידי מאורעות דמים ממש לא הגיעו הדברים, הנגישות הלכו ורבו. יום־יום נל־קחו יהודים לשלטונות שבקרונות הרכבת ונענשו על כל עבירה קלה בשוטים של ברזל („שומפולים״ באוקראינית). החופש שהוכרז במדינה נרמס ב־תוך התוהו והבוהו, ולא היה בטחון ביום המחר.

*) לפי עדותו של י. רוקח שלקח חלק בה.

*) פרק מיוחד על הגימנסיה „תרבות״ ברובנה—יבוא.

השתררה אנדרלמוסיה, המסחר ירד והקשר עם המרכזים נפסק.

ההרחבה של עבודת התרבות בעיר:

החיים הציבוריים והחברותיים סבלו, אבל לא פסקו, המצב חייב ליכוד הכוחות ועמידה על ה־משמר; ועל אף אי־הבהירות במצב המדיני המ־שיכו ציוני רובנה בעקשנות בעבודתם, ומתוך אמונה בעתיד אף ניגשו להקים רשת של מוסדות חינוך ותרבות, וביניהם את הגמנסיה העברית, שהיתה מהגמנסיות הראשונות מסוג זה. עסקני „תרבות״ ברובנה הצליחו לקבל רשיון מאת המי־ניסטריון האוקראיני להשכלה שנמצא אז בעיר, ועל יסוד רשיון זה החלו בצעדים ממשיים לפתיחת הגמנסיה. רבים היו הקשיים והעיכובים ליסודה של הגמנסיה: חוסר מורים מתאימים וגם תלמי־דים, העדר בסיס כספי ותקציב להחזקתה, באין דירה מתאימה וללא ספרי־לימוד, מכשירים וכיו״ב. נוסף לכל המכשולים נכנסו הבולשביקים לעיר לזמן־מה ועם יציאתם באו בפעם השניה צ־באות הפולנים, ולא קל היה להסתגל לתנאים של כל שלטון חדש שגזר את גזירותיו וחלף חיש. ואף על פי שלא היה בטחון שהיבסקציה תשלים עם קיום מוסד עברי כגמנסיה — נערכו, בעצם ימי שלטונם של הבולשביקים ברובנה, ע״י המנהל משה קיפר והמורה אריה גרבוז בחינות־כניסה לגמנסיה, והיא נפתחה מיד לכניסת הפולנים לעיר בראשית שנת הלימודים 20 — 1919. הגמנסיה ה־לכה ושגשגה וזכתה לאחד עשר מחזורים. לידה התקיים מחסן ספרים ומכשירים של חב׳ „תרבות״, ובמשך השנים הוקם בשבילה בנין משוכלל מ־עלה. בספרית הגמנסיה נמצאו קרוב ל־5000 ס־פר, והיא הצטיינה במכשירי־לימוד חשובים. מוסד חשוב זה שימש מיום הוסדו מעין מרכז לתנועה העברית והציונית בווהלין ונתפרסם ברחבי פולין. רוב בוגרי הגמנסיה עלו ארצה, הם המשיכו בלי־מודם בבתי־הספר העליונים וכן הצטרפו למחנה העובדים בוני המולדת, וכולם נקלטו בה *).

באותה תקופה הוקם ברובנה ביזמתו של יעקב אדל (כיום יעקב עדיני, בת״א) בית ספר עממי ובית מחסה ב„וואליה״. במרצו של עדיני הוזמנו המורים, נתקבלו התלמידים (120 במספר) ולאחר שהחל המוסד בעבודתו, הובאה ע״י „תר־בות״ הדרישה לקהילה שתכלכל את תקציבו. ב־אחד הימים הופיעה במוסד ועדת בקרת שאישרה את קיומו של המוסד ל„מעשה״ ותקציבו הובטח. עדיני, שהיה מנהלו הראשון של המוסד, המשיך לטפל בו במסירות רבה עד יום עלותו לא״י.

אחרי נחשול הפרעות ביהודי אוקראינה נותרו יתומים עזובים רבים והיה הכרח לאספם ולדאוג להם. בעזרת ה„גוינט״ ועסקני־ציבור הובאו ל־רובנה קבוצות יתומים והוקם בשבילם בית־יתו־מים. טובי העסקנים הציונים התמסרו בלב ונפש למוסד זה ולחניכיו, ובראשו העמד מנדיל ביאליר,

תעודת סיום של
גמנסיה עברית „תרבות" ברובנה. מחזור א' תרפ"ח

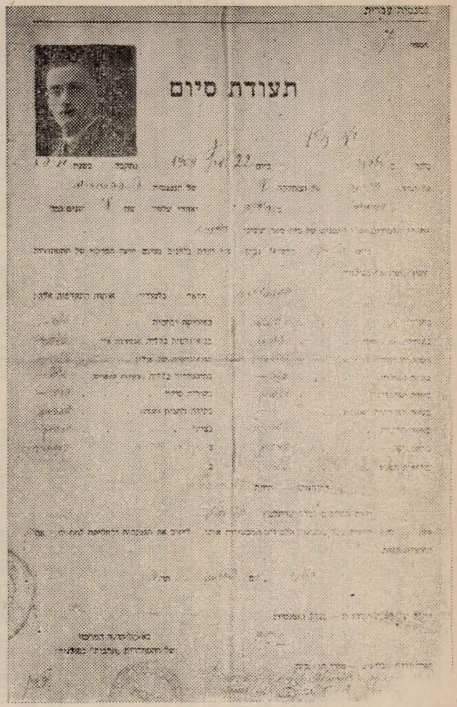

(שורה א') המורים: (מימין לשמאל) שטיף שמואל, גלרטר מנחם, ד"ר רייס יששכר (המנהל) ד"ר טשניחובסקי שאול (בוחן) וינשטין אשר, ליסיצה ליב.
בוסליק אליעזר, ברקובסקי יוסף, פרלרמוטר פינחס (ב"כ ועד „תרבות") ד"ר שוידקי י. (רופא הגמנסיה) רוזנהק שמואל, קרושינסקי נפתלי, הילרוביץ א.
(שורה ב') גרשון משה (ב"כ ועד ההורים) ד"ר ברגמן, רוכל (שורה ג' באמצע) בושל, ברקבוסקי יצחק, גריצמן, גב' סוישצ'ובסקה, זימן
התלמידים: (מימין) מוטורני נחום, זלצבוך בנימין פיניאקר מלכה, יוז זלמן, מוסמן חיה, פרלמוטר שמואל, פרל נחמיה, ברבק דוב
(משמאל) אלנטר נחום, ביגון מוטיל, שפירא אברהם, הלמן משה. רוטנברג חיה, רוסי שמעון אליבסקי אשר, נימן ישעיהו

שעסק בו במסירות רבה. היתומים האלה העברו אחרי זמן־מה ע״י ישראל בלקינד לארץ־ישראל. אולם מאז המשיכו ברובנה ובערי ווהלין אחרות לדאוג ליתומים יהודים ולצורך זה הוקם במשך הזמן בפולין המוסד „צנטוס״.

מחוסר כל קשר עם מרכזים ציונים ראו ציוני רובנה הכרח להקים לשכה ציונית מרכזית בשביל שטח אוקראינה הכבוש. ההחלטה על הקמת הלשכה נתקבלה כועידה מצומצמת של שליחי הציונים מערי ווהלין: קובל, לוצק, רובנה, דובנה, רדזיבילוב ועוד. מפעילי הלשכה היו בשנת 1920: י. ברמן, מ. קיפר, א. גרבוז, מ. קודיש, ד. בהרל, ו־

נציגי ארגון הפליטים ברובנה תרפ״א

אחרים. בלשכה היו מיוצגים ב״כ אגודות ציוניות מערים אחרות, והיא שימשה מרכז ציוני זמני.

בשורת סן־רימו:

והנה נתבשרה רובנה, ככל ישובי היהודים, באייר תר״פ (אפריל 1920) בהחלטה ההיסטורית, שנתקבלה בועידת בנות הברית לקביעת תנאי השלום בסן־רימו, לאשר את הצהרת בלפור, והעולם ראה בדבר הכרת זכותו של עם ישראל על ארץ ישראל וצרופו לאומות העולם כגוף מדיני. הידיעה עשתה רושם חזק ברובנה והלשכה הציונית המרכזית נגשה במשנה מרץ לפעולה. הוצאו חוזרים, על „שבוע הגאולה״ ועל מגבית לטובת „קרן־הגאולה״ (אח״כ קרן היסוד), נערכו אספות פומביות־חגיגיות ברוב ישובי ווהלין ועוד. אחרי־זה נקשרו קשרים עם המרכז הציוני בוורשה ועם לונדון. שאיפות הגשמה וחלוציות נעורו בלב רבים ובעיקר בקרב הנוער, שמצאו את בטוין הרוחשי בארגון קבוצות בעלי־מלאכה יהודים לשם עליה לא״י, ובארגון קבוצות חלוצים, שיצאו לעבוד בגן ובשדה בחקלאות והתמחו בכמה מקומות באמריקה ולארץ־ישראל, ביניהם קבוצות חלוצים, צועות (נגרות, דפוס ועוד) לשם חיי עבודה בארץ ישראל. חלוצים אלה היו העולים הראשונים בקיץ 1920 שהגיעו ארצה אחרי תלאות בדרכם הארוכה ותקעו יתד במולדת.

זרם הפליטים:

בהיות רובנה אחת מערי־הספר — עברו דרכה פליטים רבים מרוסיה ואוקראינה שפניהם היו לאישים, עסקנים וסתם יהודים, רובם ככולם מנפגעי הפרעות. בראשונה ניתן לנודדים להכנס לערי־הספר כפליטים, אולם משנסגר הגבול הרוסי־פולני נשללה האפשרות להגיע לרובנה באופן ליגלי והוכרחו להבריחו תוך סכנת נפשות. בינתיים גדל זרם הפליטים בעיר מיום ליום, שרוב רובם היו זקוקים לסעד ולעזרה, ורבים מהם התעכבו ברובנה עד שיוכלו להמשיך את דרכם, ועסקני העיר ומוסדות העזרה הראו מסירות רבה להם.

עוד בקיץ 1920, כשנכנסו הפולנים בפעם השניה לרובנה ונשארו בה — הגיע לעיר מר שאהן, מראשי ה„ג׳וינט״ בפולין, ופתח משרד ראשי של ה„ג׳וינט״ לחבל ווהלין. למשרד זה הוזמנו ע״י מר שאהן, בן אמריקה, שהיה איש מעשי ופעיל, כעובדים ומארגנים: גילבורד ופפרמן (בונדאים) ד. טובבין, מ. סרווטניק, פ. חמר, וא. שכניוק (ציונים) ואחרים. שכניוק היה המקשר הפעיל בין ה„גוינט״ והפליטים. המשרד פיתח אז פעולה ענפה וקונסטרוקטיבית ברחבי ווהלין והושיט עזרה רחבה לפליטים, ליתומים ולמוסדות הרבים שהתקיימו בערים ובעיירות וכולם נזקקו לעזרה. הפליטים שהתרכזו ברובנה ממקומות שונים התארגנו בתרפ״א ובחרו בנציגים לפי ערי מוצאם, שאתם עמד ה„ג׳וינט״ בקשרים להושטת עזרה בצורות שונות ובאופן מאורגן.

(המשך יבוא) א. אבטיחי — הדרי

מלינוב

בפרשת־כבישים (רובנה־דמידובקה ולוצק־דובנה) שכנה מלינוב, על הנהר איקבה, המשתפך מהרי קרמניץ ומתחבר בטרוביץ עם הסטיר לנהר אחד.

מעבר הנהר מזה — אחוזת הגרף חודקביץ, טבולה בחורשת־ירק עבותה ומעבר מזה העיירה — חמישה רחובות המסתעפים בצורה סימטרית מכיכר עגולה, היא „כיכר הירידי".

(לפי ברוקהאוז־עפרון נרשמו בקהילות מלינוב בשנת 1847—209 נפשות יהודיות ובמפקד של 1897 עלה מספרם ל־672. ב־1930 מנתה כ־300 משפחות יהודיות וכ־1500 נפש, בערך).

כאחת העיירות בווהלין במחוז דובנה ינקה את עיקר פרנסתה מ„הירידי", שחל פעמיים בחודש. מכל הסביבה: מלוצק, דובנה, רובנה ואפילו אוס־טראה הרחוקה, באו תגרים ביום זה. היו משפחות שהתפרנסו משני ימי־השוק — אמנם, בצמצום רב — כל החודש.

בשל היותה רחוקה ממסילת־ברזל שמרה מלינוב יותר על צביונה היהודי־עממי ואנשיה היו מושרשים במסורת ושומרי־מצוות מדורי דורות.

זכתה עיירה זו ובעפרה שכן קברו של ר' אהרן מקרלין (נכדו של ר' אהרן הגדול); על הקבר הוצג „אוהל", שנקרא „ציון", ואליו באו ביום ה־זכרון גם ממרחקים. האדוקים שבה היו חסידים כולם ונתייחסו על שושלות: טריסק, סטולין ואו־ליקה, ועל שמותיהן נקראו שלושת בתי־המדרש שבעיירה. הרוב — חסידי טריסק. אך זה לא גרם מעולם לחיכוכים. משבא האדמו"ר של טריסק, באו גם שאר החסידים לשחר פניו וכן באו חסידי טריסק ואוליקה לקבל פניו של הרבי מסטולין, שהיה מהשושלת הקרלינית, ואל ה„ציון" היו עו־לים חסידי כל שלושת השושלות.

ניצני התנועה הציונית נראו במלינוב עוד בימי חיבת ציון, אולם הפעולה הציונית והתנועה העברית התפתחו בתקופה מאוחרת יותר. בתוך הסביבה החסידית התבלטו ציונים ועסקנים עברים נאמנים. פעם נוסד בעיירה ע"י הציונים בית־ספר עברי, אולם לא החזיק מעמד זמן רב.

בתקופת שלטונם האחרונה של הפולנים — היה הנוער מאורגן בתנועות החלוציות, רובו — ב„השומר הצעיר", השאר ב„החלוץ הצעיר" ומי־עוט — ב„ביתר". שייכותו של הנוער לתנועת „ה־חלוץ" גרם לחיכוכים בין ההורים והבנים ולתסיסה בעיירה זו ששקטה כל־הימים על שמריה. כידוע הורכבה תנועת השוה"צ משלוש שכבות: „כפי־רים", „צופים" ו„בוגרים". אב אחד שהצטער על שייכותו של בנו להשוה"צ הוכיח לו, על פי מקרא מפורש, שלא כדאי לו, לבן, להשתייך להשוה"צ, והראיה, „כפירים רשו ורעבו ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב!" וכך כבשה הציונות את העיירה *).

היחסנות בעיירה, אף כי לא היתה מודגשת, היתה בכל זאת מורגשת: הלמדן החשיב עצמו כלפי הסוחר האמיד וזה — לעומת בעל־המלאכה, וכך נתחמו תחומים גם בין הצאצאים. תנועת „החלוץ" גרמה ל„מהפכה", שהדור הישן לא יכול היה לתפוס את מהותה. בהסתדרות לא ניכר בן־השוחט על פני בת־החיט ובן־הסנדלר לפני בת־הלמדן. כך נוצרה מאליה דימוקרטיה אמתית ול־בבית. ולא זה בלבד — גם היחסים בין ההסתד־רויות היו מלאי־אימון.

מלינוב היא עיר מולדתו של הד"ר שלמה מנ־דלקרן, מחבר הקונקורדנציה התנ"כית „היכל הקודש" (נפטר ב־1902 בוינה), היה גם משורר (הפואימה בת־שבע ועוד). בשנים ההן היה נחשב בין אנשי העיירה כ„אפיקורס". מספסל בית־המד־רש בעיירה עבר לבית־המדרש לרבנים בז'יטו־מיר. כשחזר לפגרת־הקיץ למלינוב העמידו בככר־השוק ר' פסח השוחט ושאלו: „שלמה'לי, טראג־סטו ציצית?"; ושלמה מנדלקרן הוכיח מיד, שמתחת לבגדו המודרני הוא לובש ארבע־כנפות.

במלינוב נולד ב־1901 המשורר יצחק למדן, היושב כיום בארץ. בנעוריו עסק בהוראה בבי־ה"ס העברי הידוע בברסטצ'קה ואח"כ בלוצק, מקום שפעל עם ציוני העיר ועלה עם החלוצים הראשונים בשנת 1920.

השואה שבאה כחתף על יהדות אירופה לא פסחה על מלינוב ויהודיה הושמדו בה ע"י הנא־צים.

חייל שהגיע ארצה מוסר על קצה של קהילת מלינוב:

הגרמנים ריכזו תחילה את היהודים בחלק הע־יירה ליד הקלויז של חסידי טריסק, גידרו את המקום ושימש גיטו, ושם הוחזקו עד יום ההש־מדה. ביום המר הובלו באוטומובילים לפרבר קרוז'וק, על אם הדרך בין מלינוב ומרביץ. לאומ־ללים היה ברור המצב, לברוח לא יכלו ושם הוש־מדו ונקברו.

מכל יהודי מלינוב נשארו בחיים כשלושים איש, הרוב מהם נערות שמצאו מקלט אצל צ'אכים במושבות פצרנדה, נובינו ואחרות. כמה נערות הצטרפו לפרטיזנים הפולנים שהתרכזו ב„פנסקה דולינה" והחזיקו מעמד עד השחרור מהגרמנים.

יצויין שפרטיזנים אלה הציעו ליהודי מלינוב, בהיותם כלואים בגיטו שיצטרפו אליהם וימסרו את כספם לרכישת נשק, אולם היהודים לא קיבלו את ההצעה.

---

*) על הציונות, הציבוריות ואישים יבוא פרק מיוחד.

חייל הבריגדה העברית, שביקר במלינוב שנ־תים לאחר החורבן האיום מוסר: „כמחצית בתי־העיירה נחרבו מהפצצות ומחציתם שלמים, אך לא נתפסו ע״י הנוצרים בסביבה, כפי שאירע במ־קומות אחרים; העיירה, שיהודים מושרשי־דורות הקימוה וטיפחוה, שוממה ועזובה מאין־יושב״.

מלינוב שלי

רבות תשתוחח עלי נפשי לאיד ושבר שירדו כ־חתף על משכנות־ישראל וגם עליך, מלינוב, לא פסחה יד המשחית הטמאה והזידונית. שוממה את ועזובה, מאין בך יושב — אך בלבבי חיה את, מלינוב, שפונה כפינת־יקרת — — —

עוד אזכור שמחותיך ועצבך, למדניך ופשוטי־עם שבך, חרפך הלבן ואביבך הבשום, קיצך ה־ריחני וסתווך העגום, גבעות־הירק מסביבך וחור־שותיך והנהר איקבה העוקפך כסרט־חן והערבות הנוגות שלשפתו—ובניך נושאי סבל דורות־דורות ונאנקים בדומיה תחת עול הפרנסה.

מי יתנה סבלך שנשאת בדומיה ו־בהכנעה, אבי, כשאחרת שבת בלילות על מסכת „חולין״ ו„שבת״ וה„זוהר־הקדוש״; ואך נתת תנומה־קלה לעפעפיך, התגברת כארי „בין תכלת לכרתי״ ושרת את ברכת־השחר בקול שבור ורווי־געגועים, בו נשמע לאזני הד שירת־הלויים בבית־המקדש — ואחר־כך, אהה, יצאת לככר השוק, ל„יריד״, והתדיינת עם הגויים על שקי שיפון ושבולת שועל ונפשך נלחצת כ־בצבת בין השותים־לשכרה וצהלת־הסוסים, מג־גינת־השרמנקה התפלה ומצהלות התגרים והזבנים — נטרד לעשות לביתך ולפרנסת בני־משפחתך.

האדמה הזאת שנטמאה בגללי־הסוסים וקיא־שכורים בימי ה„יריד״ — היאך הפליאה לעטות קדושה, שנתקדשה משך דורות, ביום השבת? הנרות הדולקים בכל חלון בלהבת־קודש וקדושה ואצילות נמסכים לתוכך עם כל נשימה ונשימה. לקול השופר בימי אלול, שהדו נשמע בכל קצוות־העיירה, נחרד הלב וב„ימים־הנוראים״ הילכה האימה בחללו־של־עולם כדבר שבמוחש... בצא־תכם ל„תשליך״ ראיתם את רצי־הכסף שבנהר, את האגמון הכפוף בהכנעה והחורשה הרועשת רזים ופליאות; כה נמשך הלב אליהם — אך לא נת־תם לנפשכם ליהנות מזיו־עולם, כי היום — לפר־נסה ולמלאכה והלילה והשבת — לתורה ולתפילה. כי היאך תעמוד הנפש, דורות־על־דורות, בטומאת החולין של הימים, אם לא תוגבר ביתר־שאת קדושת־היחוד — הדבקות למקום־המחצב והנהייה לספירות העליונות: חכמה ובינה, חסד ודעת, הוד ותפארת?

גם אנו, הדור הצעיר, רוינו מגתכם את היין־הישן — ואולם שברנו כלים ונקעקע יסודות־חיים שנתקדשו מדורות; התפילה „ותחזנה עינינו ב־שובך לציון״, הגיעה השעה כי נקיימה. כך גם סטינו בנתיבות עקלקלות, לפורקי־עול נדמינו ב־עיניכם, לומדי „מרכסיזם״ ו„כלכלה פוליטית״, ספרות עברית וחכמות חיצוניות.—באלה ראיתם בקיעים בחומת־המבצר, שנבנתה אבני־גזית מאות בשנים, לשמור על היהדות שלא תתמוטט חלילה.

אילולא אגרתם לנו כיסוחי־ציון — ההיינו היום בארץ־התקוה? מה יקרו לי וזעזעו לבבי דבריך האחרונים ,אבי, לפני הפרידה: „אשריך, בני, כי מששים הדורות שקדמו לך, אתה זכית לעלות לארץ ישראל — — —״

היאך עלה הכורת עליכם, הדושים וטהורים, וכל אחד מכם שקול כנגד עולם כולו — ומוסדות תבל לא נזדעזעו?

ואתם, הגויים, עמדתם מנגד וגם נתתם ידכם ליד־הטמאה— תפול עליכם אימתה ופחד ויבעתו־כם ביעותי־שאול, בל תבוא השלוה ביניכם, עציכם ייבש ליחם ולא ישאו פריים, אדמתכם תיבש ו־תצמיח מארה, — ותרדפכם קללת־אלוהים עד־עולם!

משה תמרי

רדזיבילוב

העיירה רדזיבילוב *) היתה לפנים עיירה זעי־רה ושכנה על השטח החפשי שבין גבול רוסיה ואוסטריה עד שנקבע קו הגבול בינה ובין ברור־די. מאז נעשתה עיירת־ספר רוסית. בעטיו של גרוש כל היהודים מהעיירה קריפיץ, ע״פ גזירת השלטון הרוסי, נהרו המגורשים לרדזיבילוב, ש־היתה מרוחקת חמש פרסאות מקריפיץ, ורדזיבי־לוב גדלה בבת־אחת. גורם נוסף להתפתחותה של רדזיבילוב שימשה העברת קו הרכבת ליד העיירה וקביעת תחנת מכס בה. בימי שלטון ה־רוסים היתה מאוכלסת יהודים שהתפרנסו בה בכבוד כל השנים עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. לרגל עסקי־גבול היתה תמיד תנועה חזקה בעיירה וחיל מצב רוסי (גדוד קוזקים) נמצא בה, שלעתים היה מסב צרות ליהודים.

עם הכרזת המלחמה ביולי 1914 ערכו הקוזקים מחיל־הספר חיפושים אצל היהודים; חיפשו „טלפונים חשאיים״ ואגב אורחא שדדו וגזלו, כדרכם, ואף הכו ואסרו כמה יהודים. כתוצאה מזה הגלו כמה משפחות יהודיות, שנטפלו אליהן;

*) עיין „ילקוט וההלין״, קובץ ג׳ עמוד 14.

על לא עון, לגלות — לסיביר הרחוקה.

במשך שנות המלחמה ההיא ראתה רדזיבילוב אור וחושך חליפות בעברה כמה פעמים מהרוסים לאוסטרים וחזרה, וכתוצאה מכך כמעט שנהרסה לגמרי. ואכן החיים שותקו בעיירה, רבים מתו־שביה היהודים התפזרו ורק מעטים נשארו בה. בימי האוקופציה האוסטרית הוקל ליהודים ו־שלטון הכיבוש האוסטרי נתן להם לסדר את חייהם הציבוריים והם בחרו במר זקש (זכס) כראש הקהל, אולם לא ארכו הימים והרוסים ח־זרו לעיירה. בינתים הוכרז על המהפכה במדינה ,ברדזיבילוב חל מפנה. בני העיירה הגולים וה־מפוזרים נקבצו ובאו חזרה לעיירתם וניגשו ל־קומם את חייהם; נפתחו חנויות ועסקים והעיירה חזרה למסלולה. ראו האוקראינים המקומיים את היהודים החוזרים ובונים מחדש את העיירה והחלו מתוך צרות עין בהצתת בניני היהודים. כמעט בכל לילה נתרחשה דליקה בבתי יהודים, והיה הכרח לסדר שמירה יהודית בלילות. כשנוכחו המציתים כי היהודים הצליחו להתארגן נגדם בהגנה על רכושם — הסתלקו ממזימתם.

פעולה צבורית ראשונה זו בארגון השמירה בעיירה היו לה תוצאות גם לעניני כלל אחרים, ביחוד לארגון קהילה דימוקרטית, לפי סדרי הממשלה ברוסיה ובאוקראינה בימים ההם. עד מהרה נבחר ועד הקהילה שיו״ר שלו היה ר׳ משה־דוד בלבן, מטובי הציונים והעסקנים ב־עיירה; הנוער התנדב לנקוי בנין בית־הספר ה־מקומי ותיקונו והוא נפתח וקלט את כל ילדי העיירה. הוקמה ועדה מיוחדת לעזרה סוציאלית שגבתה תרומות מבני העיירה והושיטה עזרה לכל נצרך במזון, עצים, כספים וכד׳.

אותו זמן הורגש מחסור בערי רוסיה בכמה מיצרכים ממדרגה ראשונה שאפשר היה להשיגם בגליציה הסמוכה (נפט גפרורים וכיו״ב) ויהודי רדזיבילוב פנו למסחר בסחורות מסוג זה והובילו אותן מגליציה לפנים רוסיה ועשו חיל. בהובלת הסחורות עסקו אוקראינים בעד שכר גבוה וזה גרם להידוק היחסים בין היהודים ובלתי־יהודים. משהופיעו אח״כ כנופיות שהסיתו לשדוד ב־יהודים לא נענו להם האוקראינים ואף התנגדו לפרוע פרעות ביהודים.

עם התקדמות החיים הציבוריים בעיירה הר־קמה מחדש ספריה, התארגנה להקת חובבים להצגות והפעולה התרבותית שגשגה ופרחה. הופיעו כמה מפלגות: ציונים, פועלי־ציון ו„בונד״ שהתרכזו סביב הקהילה והכול הלך למישרים. אך הנה ירד ענן על יהודי רדזיבילוב: באה תקופת ההתקוממויות וחילופי השלטונות ואתה— הפגיעות ביהודים. היתה זו תקופת דם ודמע ליהודי אוקראינה שגם רדזיבילוב לא נוקתה ממנה. ידיעות מסעירות הגיעו מהסביבה על שפטים שנעשו ביהודים והסכנה היתה קרובה. בני רדזיבילוב ראו הכרח לארגן הגנה עצמית יהודית לבטחון החיים והרכוש. הקהילה, שהש־פעתה היתה רבה בעיירה, בחרה בשנים עשר איש בתור פעילים לשמירה על הבטחון והעמידה לפקודתם את צעירי העיירה, שנשלחו בשעת הצורך למשמרות וכו׳. גרם המצב שהמסחר ירד, כי באותו זמן חדלו כמעט לצאת מהעיירה ולבוא לתוכה, כן איבדו את ערכם שטרי־הכסף של הממשלות השונות, ונוסף לכך גבר המחסור ב־צרכי מזון חיוניים ומחיריהם עלו למעלה ראש. הורגש דכאון בכל שטחי החיים במקום, אבל ה־קהילה שלטה במצב. על הועדה לעזרה סוציא־לית הוטל להתרכז בעיקר בהספקת לחם, טבק סוכר וכד׳ לפורעים שהיו באים לעיירה להסית ולשדוד בטענה, כי היהודים מסתירים מצרכים אלה לשם ספקולציה (הדבר נעשה כדי למנוע פוגרומים). דרושים היו לתכלית זו כספים רבים והכרח היה להטיל מס כבד על יהודי המקום לסיפוק צרכי הפורעים שהלכו ובאו, הלכו וחזרו, והמס נגבה בתכיפות ובסדר, המצב החמיר והלך והעיירה נדלדלה.

השלטונות ידעו על קיומה של ההגנה היהודית והיי קשרים בין השלטון וההגנה עד שפעם קראו לאנשי ההגנה לשמור על מחסן ממשלתי, מחוסר אמונה בחיילים. והנה באחד הימים הודיע הקו־מנדנט שבעיירה כי גדוד חיילים ששדד את ח־נויות היהודים בדובנה עומד לבוא לרדזיבילוב. הקומנדנט וחיילין בעצמם עזבו את העיירה. קמה בהלה בין היהודים והעמידו משמרות חזקים. ואמנם בחצות הלילה הופיעו כעשרים חיילים מזויינים וניסו לפרק את הנשק מהשומרים ה־יהודים, ורק אחרי הסברה שאין לשומרי הבטחון האזרחי האלה כל שייכות לגוף פוליטי או צבאי עזבום לנפשם. החיילים חיפשו אמתלה לשוד, אך מאחר שסיפקו להם את מה שדרשו, ובחשבם שליהודי העיירה כוחות מזויינים ניכרים — לא הראו את נחת זרועם, קיבלו והלכו.

קשה היה המצב בענין חילופי כספים: ה־כפריים ראו שהשלטון האוקראיני גוסס ולש־טרותיו לא יהיה ערך והלכו לפרטם ולהוציאם אצל החנונים היהודים ע״י קניות זעירות, ולא מעטים היו האינצידנטים בשטח זה, שזרעו רעל ביחסי השכנות. ושוב אזלו המטבעות הזעירות (כמו שקרו מקרים לפני זה) ועל הקהילה הוטל לעמוד בפרץ. כך צצו מדי יום ביומי קשיים חדשים ורבו הדאגות, האוכלוסיה היתה אחוזת פחד ואיש לא ידע מה ילד יום.

בימים האחרונים לגסיסתה של הממשלה ה־אוקראינית־פטלורית נודע בעיירה כי כמה מיניס־טרים הגיעו בקרונות־הרכבת לתחנת רדזיבילוב. מיד יצאה משלחת מבוהלת מטעם הקהילה, ש־

בקושי עלה לה למצוא את הקרון של המיניסטר היהודי. הוא שמע את דברי המשלחת והודיע לה כי המצב בעיירות אחרות גרוע יותר, וכי אין בידו ואף בידי הממשלה כוח לעזור במשהו; הוא הוסיף: „איננו בטוחים אם עוד מעט לא יתקוממו נגד הממשלה ויוציאונו להורג". כזה היה המצב, ותוהו ובוהו שלט אז בכל.

אחרי ימים אחדים דרש הקומנדנט האוקראיני מהקהילה לשלוח לו איש שלה למשרדו ליום אחד עד שובו. הפקודה נתמלאה והאיש שנשלח שמר על המשרד, אולם הקומנדנט לא חזר יותר, שלטון ממשלת פטלורה בטל והעיירה נשארה מספר ימים ללא כל שלטון, ובכל ענין פנו לקהילה. דכאון ירד על היהודים ושמועות על שמועות התהלכו, אך בכל זאת החזיקו מעמד ושמרו על הסדר תוך צפיה למשהו בלתי ידוע.

ע"פ אחת השמועות — מתקרב לעיירה צבא צרפתי מחיל האנטנטה, ואכן בבוקר יום ששי אחד הופיע איש־צבא, מי שכיהן פעם בעיירה כקומנדנט אוקראיני לאומי והודיע בשפה הפולנית שהפולנים כובשים את החבל ומרעישים את שרידי צבאות האוקראינים בסביבה. אם העיירה רוצה בשלומה — עליה לקדם את פני הצבא הפולני הכובש שבקרבת העיירה. ישראל בלבן (בנו של ראש הקהילה) נשלח מטעם העיירה לפגוש את הפולנים כשדגל לבן בידו, ואמנם פגש בכמה קצינים פולנים והוא נתקבל על ידם בכבוד; ובערב הגיע צבא סדיר.

היהודים קיוו מהפולנים לשלטון יציב וליברלי. למחר — בשבת — מלאו בתי־הכנסיות מתפללים, היו שדיברו בשבח הכובשים, אולם עד מהרה נתאכזבו, כי ביום א' נקרא ראש הקהילה ר' משה־דוד בלבן לקומנדנט שחנה בתחנת הרכבת ונצטוה להמציא כמות הגונה קמח לצבא ושעורה לסוסים וזה עד שעה מסוימת. בינתים יצאו חיילים פולנים מצבא הגנרל האליר והתהלכו להם בעיירה וקצצו את זקני היהודים שפגשו אגב התעללות בהם; כן דרשו משקאות חריפים, שלא היו בנמצא כלל. אך הנה האירה פנים ההצלחה ופלוגת־חלוץ זו עזבה את רדזיבילוב, בא צבא אחר עם קומנדנט פולני חדש והמצב הוקל. במשך החודש שחנה צבא האליר בעיירה גברו הסחיטות מהיהודים עד שראש הקהילה לא ראה דרך אחרת מאשר לברוח ברגל לברודי הסמוכה. הרוחות שקטו במקצת אך לידי שלוה לא הגיעו. הפולנים, שחשדו ביהודים וגם בכמה מהאוקראינים במתן עזרה לחיל הבולשביקים ניהלו חקירות, ובאחד הימים אסרו ששה יהודים צעירים וששה אוקראינים. הם הובלו לברודי ועונו שם ואח"כ העברו ללבוב לבית־הסוהר ושם חלו בטיפוס. הרב של רדזיבילוב ו־אתו הכומר הפולני ופני העיירה השתדלו לפני השלטונות ודאגו לשחרור האסירים והצליחו לשכנע את השלטון שלאסירים לא היה כל קשר עם הבולשביקים. משהבריאו האסירים — שוחררו וחזרו לרדזיבילוב.

הנוער בעיירה התארגן, מתוך דחיפה פנימית, ל„החלוץ" והתחילו מדברים על עלייה לא"י. בסיון תרפ"א (1921) יצאו ברגל מרדזיבילוב עד ברודי ארבעה חלוצים ראשונים, ומשם דרך לבוב־ורשה־טריסט הגיעו שלושה מהם לא"י (דב קמחי, בעיז־חרוד; צבי סלעי, בכפר־עטה ואלכסנדר בלבן, בכפר גנים).

במשך הזמן נכנסו החיים למסלולם תחת שלטון הפולנים. הוקמו בעיירה מוסדות־ציבור וחסד. קיבוץ של „החלוץ", שמנה כ־150 איש נקלט במקום, והוא נתמך בסידורו ובקיומו. בית־הספר העברי הורחב, הופיעו ארגוני־נוער ציוני והתפתחה פעולה ציונית רחבה ברדזיבילוב

אלכסנדר בלבן

מציוב

עיירה פרובינציאלית בסביבת העיר קובל בווהלין. זקני העיירה היו מספרים עוד בסוף המאה הי"ט. כי בימים קדמונים התקיים ישוב יהודי גדול בכפר פרוואלי, (הסמוך למציוב), שנחרב ע"י חילות חמלניצקי הצורר. אח"כ חזרו היהודים פליטי החורבן של פרוואלי ובנו מחדש את ישובם במקום הנקרא כעת מציוב. ואכן יש יסוד לאגדה זו, מאחר שברשימות היסטוריות מתקופת חמלניצקי נזכרת העיירה לובובנה (היא לובומיל) הקרובה למציוב, בלי שנזכר השם מציוב. מראים במציוב על מצבות עתיקות בבית־העלמין, אולם קשה לברר את התאריכים, והדבר טעון חקירה. יתכן שבמציוב היה ישוב קטן ודל של יהודים, ומשום כך לא נזכר שמה ברשימות על חמלניצקי, ואפשר שאז לא התקיים עדיין ישוב בשם זה.

הישוב של העיירה היה מורכב מאוקראינים ויהודים. בשנת 1912 היוו היהודים שליש מהישוב הכללי, לערך 350 משפחות, שגרו בצפיפות במרכז העיירה. האוקראינים גרו ברחובות מיוחדים משני קצות העיירה. יהודי מציוב היו אנשים מן הטיפוס הישן, רובם חסידים; חסידי טריסק, סטיפן, סטולין, ניסחיז ואחרים. לכל שושלת היה „קלויז" משלה. בית־הכנסת הגדול — בנין לתלפיות, בו קישוטים ופיתוחים מעשה־חושב ומנורות־נחושת גדולות ויפות — מעשה אמן יהודי. ימים רבים קישטו המנורות את בית־הכנסת, אולם בימי המלחמה של 17—1914 נלקחו המנורות ע"י השלטונות הרוסיים ונשלחו לפנים רוסיה — לסמרה (מפחד

שלא תפולנה בידי האויב שעמד קרוב לעיירה, ואולי כחומר־נחושת לצרכי־המלחמה של הרו־סים עצמם). גם בית־מדרש בנוי מעץ עמד על תלו כל השנים.

על כסא הרבנות ישב אז ר׳ שלום־שכנא צ׳רניאק, בעל מחבר הספרים „חיים וברכה״ על הלכות לולב ואתרוג, ו„משמרת שלום״ על פרי מגדים, בעל תורה מופלג ומפורסם.

דלים היו החיים הציבוריים בעיירה, הגב־אות המקובלת שלטה גם בבתי־הכנסת וגם בשאר עניני הקהל והחיים שטפו להם כמימים ימימה בלי שינוי.

בימים ההם הונח יסוד לספריה. היא היתה המוסד התרבותי היחידי בעיירה. הספריה נמצאה בחדר קטן, בבית פרטי, אצל אחד המשכילים המעטים, ושם גם טעמו כמה מבני הנוער המ־קומי לראשונה מ„עץ־הדעת״. את חינוכם קבלו ילדי ישראל רק בחדר הישן, מפי המלמד־הרבי. לפני 40 שנה, בערך, נעשה נסיון ע״י כמה משכילים לייסד „חדר מתוקן״. יתכן שבמשך הזמן היה החדר עולה במדרגה, אולם יהודי מציוב הכריזו מלחמה קדושה על ה„חדר״ הזה, שנחשב בעיניהם למעשה אפיקורסות, ובעזרת אנשי ההמון הפשוט הצליחו הגבירים בעלי ה־מזרח לבער את הרעה מקרבם...

מדי שנה בשנה היה מבקר בעיירה האדמו״ר ר׳ יעקב־ליבלה מטריסק. בימי ביקורו היו מתקינים פנס־נפט גדול ליד הקלויז הטריסקאי, שהיה מאיר את העיירה מן הקצה עד הקצה, ולאור פנס זה אפשר היה להבחין ולמצוא בלילות־חושך את קרשי־המעבר שהונחו ל ר ו־ח ב הרחובות. גם „רביים״ אחרים היו מבקרים את העיירה ולפעמים שלחו את גבאיהם, כנהוג, לבקר את החסידים, לקבל את „דמי־המעמדות״ וכד׳. כל ביקור בעיירה היה מורגש ומשמש נושא להתעוררות.

יום ב׳ תמוז, יום ההלולא (יאהרצייט) של המגיד ר׳ אברהם מטריסק, היה ליהודי העיירה יום של חויה מיוחדת; היו חוגגים אותו בטקס גדול. עוד אור ליום א׳ תמוז, הורגשה התכונה לקראת היום הגדול. פרחי החסידים והבחורים הלומדים היו עסוקים בקישוט ביה״כ של חסידי טריסק. היו מכינים פנס גדול של נייר והיו גוזרים בו תמונות של חיות משונות ועוד מיני ציורים „אמנותיים״ וכתובת ענקית: ב׳ תמוז, הילולא דר׳ הקדוש המגיד זצוק״ל״. את הפנס היו עוטפים נייר אדום, שמים בו נר, תולים אותו באמצע ביה״כ כשהוא מסתובב כל הזמן, האש שבפנים הבליטה את התמונות והכתובת כלפי חוץ. מלבד זה היו מתקינים מקומות לנרות על כל השולחנות ועל החלונות ובערב היו מדליקים מאות נרות והמראה הכללי — נהדר. עם ערב התחילו ההכנות לנסיעה לטריסק. מי שהיה יכול היה עולה לקבר הצדיק. עלו עשירים, בינונים וקבצנים. העשירים נסעו עם ר׳ ישראל „כהן גדול״ ובכרכרה שלו. למה נקרא שמו „כהן גדול״? להודיעך שכהן היה, והיות וגם שלושת הבחורים שלו גם כן בעלי־עגלות, אלא שעגלותיהם פשוטות ולו כרכרה כדרך הפריצים, להבדיל, קראו לו „כהן גדול״, ולבנים — כהנים סתם. ויש אומרים, משום שהיה לקוי קצת ב„עברי״ בעלותו לדוכן, קראו לו כך בלשון סגי־נהור״. בין כך ובין כך ולכרכרה — ה„פאיטון״ שלו — זכו העשירים בלבד. בינונים היו נוסעים עם שאר עגלונים. קבצנים היו מס־תדרים בעגלת־אכרים שנסעה לכפרי הסביבה בחצי־חינם, ומקצת הדרך עשו ברגל. אכן, היו גם „עולי־רגל״, אלה היו מותיקי החסידים שרצו לזכות בשכר־הליכה. ופעם קרה שאחד מהם זכה גם ל„גילוי אליהו״. זה היה בקיץ 1905 או 1906. רבי שמריה רויטברג ע״ה קם לפנות־בוקר, נטל את מקלו ויצא ברגל לטריסק להשתטח על קברו של אותו צדיק. תוך כדי הליכה הרגיש שתעה בדרך, ניסה ללכת ימינה ושמאלה וכל השבילים משובשים עליו. חשש שמא ח״ו יצא עליו יום ב׳ תמוז בלי שיזכה לבקר את קבר־הצדיק, ודעתו חלשה עליו מאד. פתאום שמע קול קורא לו בלשון־הערלים. כשנשא את עיניו — ראה לפניו ישיש שחוח בעל זקן לבן ואזור עור על מתניו. הוא לא הבין מה שח הזקן, אך תפס כי הזקן רוצה לעזור לו, שמח שמחה גדולה וקרא: טריסק! טריסק! אז אחז הזקן בידו וכהרף־עין הוציאו לדרך־המלך ונעלם. כששאלו אח״כ את ר׳ שמריה: מי היה הזקן הזה לפי דעתו? לא ענה כלום, אלא הסמיך את אצבעו אל מצחו כשחיוך רחב מתפשט על פניו המ־אירות, כמי שאומר: מי שיש קצת מוח בקדקדו יודע מאליו, מי היה הזקן, ודי לחכימא ברמיזא... ודברים כאלה השתיקה יפה להם. גם את ה„יאהרצייט״ של הרב ר׳ מרדכי מניסחיז היו חוגגים חסידיו בביה״כ שלהם, אלא כיון שהיו לא רבים הצטמצמה ההילולא רק בחוגם־הם.

השמירה בעיירה, ובעיקר על שוק־החנויות — היתה נתונה בידי ה„דיאָסאטניק סולובי״ (שר־העשרה). זה היה גוי גבה־קומה, משכמו ומעלה גבוה מכל אדם רגיל, שהיה עובר פעם או שתים במשך הלילה את העיירה ודופק במקל על הדוכנים, כדי להודיע על מילוי תפקידו. את רוב שעות הלילה בילה תוך שינה עמוקה, כשהוא סרוח על שולחן ארוך בקלויז של חסידי טריסק ולמראשותיו בול־העץ, הנקוב, שהיה משמש לתקיעת נרות־נשמה לזכרון הנפ־טרים. הגנבים ידעו היטב את סדר שמירתו של סולובי ואת מקום שנתו, וכיוונו יפה את הזמן לביצוע גנבותיהם, ואף היו שומרים עליו כדי שיוכלו לפעול ללא חשש והפרעה מצד

השומר. וגנבות קרו לעתים קרובות. יצויין שמשכורת השומר היתה זעומה מאד, ולא הצדי־קה התמסרות יתירה מצדו לתפקידו.

פרנסתם של יהודי מציוב היתה על חנוונות זעירה, וכ״כ על מלאכות שונות שבעיירה גופא ובסביבתה. מקורות מיוחדים להכנסות כמעט שלא היו. העניות היתה רבה וכתוצאה מזה גדלה האמיגרציה. חלק גדול של התושבים היהודים התפרנס מתמיכתם של הקרובים באמ־ריקה. הגבירים היחידים שהיו במציוב היו בעלי־הדעה ותפסו את מקומות־המזרח בבית־הכנסת ובכל מקום ציבורי אחר. על רועים אלה אפשר לומר שהם רעו את עצמם, וצאן־הקדשים שימש להם סוס־רכיבה. אם נמצא אז במציוב עסקן באמונה — ספק גדול הוא. אולם נמצא במציוב יהודי ירא־שמים בעל שאר־רוח, למדן גדול בתורה ובקי בתנ״ך, איש־אמת ורודף צדק ואף בעל נימוס וטוב־לב. זה היה רבי משה קלוניצקי המלמד. והיה האיש עני ואביון וסבל מחסור, אבל שמח היה בחלקו — מתנת ה׳, והשפעתו האישית היתה רבה בעיירה, אם־כי לא תפס כל משרה ציבורית בקהל.

בימי המלחמה הגדולה של 18—1914 זזו החיים במציוב מקפאונם. הגיוסים לצבא, קירבת המקום לחזית וזרימת פליטים מערי־הסביבה עוררו תנועה וכל זה השפיע על מהלך החיים בעיירה השקטה, שנמצאה זמן רב בשטח הכי־בוש האוסטרי. פליטים יהודים מלוצק ומרו־ז׳ישצה נתקעו בה, הציבור גדל, כוחות מן החוץ נוספו לישוב. אז התארגנה במה אמנותית יהו־דית מכוחות הפליטים, שהציגה את „בר־כוכבא״ ומחזות אחרים.

אחרי המלחמה, כשהעיירה נכנסה תחת שלטון הפולנים, קמה תנועת־נוער ציונית. רבים מבני מציוב הצטרפו לאגודה הציונית המקו־מית, התארגן „החלוץ״, נוסד בית־ספר עברי, הספריה התפתחה. הופיעו גם בונדאים ברחוב היהודי והחיים קיבלו צורה אחרת. כדי לעמוד על הפרובינציאליות של העיירה כדאי להזכיר, שבשנת 1918, עם הקמת האגודה הציונית בעיירה — דרשו החברים הצעירים לייסד אגודה ציונית כללית. הקשישים רצו באגודה מזרחית, כלומר: ציונית־דתית (על צעירי־ציון לא ידעו אז במציוב) — והיתה המלחמה חזקה מאוד. עד שקם יהודי פיקח אחד והציע שהאגודה תקרא: „אגודת ציונים מזרחי״. ההצעה נתקבלה לקורת־רוחם של כל הצדדים הלוחמים ושלום על ציוני מציוב. *)

יעקב לוין

*) על מציוב בתקופה האחרונה יבוא פרק מיוחד.

אוליק (אוליקה)

לפני מאות שנים היתה אוליק אחת הקהילות החשובות שבוווהלין, אם כי ישבה בצדי דרכים. לאחר שהתקינו את מסילת־הברזל בין רובנה וקו־בל, נקבעה במרחק 8—10 ק״מ מהעיירה תחנת־רכבת ובמשך הזמן נסלל גם כביש מהתחנה אל העיירה — יצאה למרחב ונתקשרה עם העולם הגדול. הרבה גלגולים עברו על העיירה. עד סוף המאה הי״ז נמצאה, ככל מחוז לוצק, תחת שלטון הפולנים הקדום, ומאז חלוקתה האחרונה של פו־לין (ב־1795) עברה לרוסיה. בתקופה זו ירדה ונחשבה לעיירה פרובנציאלית. בשנת 1920 סו־פחה שוב לפולין ונמצאה תחת שלטונה עד לכיבושה ע״י הגרמנים, ואילו בשנת 1944 חזרה לשלטון רוסיה הסוביטית, אחרי שגורשו משם הגרמנים.

על ראשיתו של הישוב היהודי באוליק מתהל־כות ידיעות שונות: לפי ידיעה אחת הגיעו אליה לראשונה פליטים יהודים מאוקראינה בשנת 1655. מספרים: כשנשאו היהודים את מתם הרא־שון לקבורה ע״פ דינם אל מחוץ לעיירה ביום 10 ביוני 1655 התנפלו עליהם תושבים מקומיים ופגעו בכבוד הבר־מינן. היהודים הגישו תלונה לשלטונות המחוז בלוצק והיא נרשמה בספרי המחוז, אולם על עונש העבריינים, או על תוצ־אות התלונה אין ידיעות. ע״פ מסורת אחרת תקעו יהודים יתד באוליק עוד לפני זה.

לא־ידועות הסיבות שגרמו למתן צו ע״י הנ־סיך קרל רדזיביל, בעלה של העיירה, על איסור ליהודים להעביד משרתות לא־יהודיות. המלך יאַן סוביסקי ואחריו אוגוסט השני הרשו ליהודי העיירה לסדר סיימיק (אספת־נבחרים) לעניני הקהל שלהם, ומוסד זה הוקם. הדבר מחזק את הדעה כי בימים ההם כבר גרו במקום מספר ניכר של יהודים. אין מספרים על התושבים הי־הודים באוליק בימים הרחוקים, אך לפי מפקד הרוסים משנת 1897 נראה שאז גרו בה 2606 יהודים.

ע״פ מצבה הגיאוגרפי נמצאת אוליק בין שלוש הערים הגדולות רובנה — לוצק — דובנה ומסביב לה עיירות קטנות וכפרים. זקנים מוסרים שלפי התכנית עמדו להעביר את תחנת־הרכבת דרך העיירה, אך לזה התנגדו הרבנים ופרנסי העיירה מתוך נימוק של חילול שבת וחגים, ושמא תס־בול ע״י כך העיירה בזמן מלחמה ופרעות. ואמנם בטלה גזירת התכנית לאחר שהיהודים שילמו מס חד־פעמי והתחנה נבנתה במרחק קרוב לעשרה קילומטרים.

העיירה עצמה משתרעת על שטח של כמה קילומטרים ובאמצעותה עובר נהר שסוף ועד־בות להושענא־רבה צמחו בו. מעבר האחד של

הנהר היה החלק המסחרי של העיירה והוא מיושב ע״י יהודים, ומעבר השני — החקלאות — של אוקראינים.

לפני פרוץ המלחמה האחרונה מנו בעיירה כעשרת אלפים תושבים, החצי מהם יהודים, השאר אוקראינים, ואחוז קטן גרמנים ופולנים.

בינינו ובין בני־בריתנו האוקראינים שררו שלום וידידות. ובימי הפרעות 1918/21 לא נגעו בנו לרעה. הרבה יהודים מצאו מקלט אצל תו־שבי אוליקה האוקראינים מהרציחות והשוד של הצוררים פטלורה, בלכוביץ וכיוצא בהם מח־בלים ומשחיתים.

מצבה הכלכלי של יהדות אוליקה היה די ירוד, מחוץ לאחוז קטן של סוחרים. רובו של הישוב היהודי היה מורכב מסוחרי־תבואות, חנונים זעירים, רוכלים ובעלי־מלאכה. נפוץ מאד היה ענף הסנדלרות, ועיירה קטנה זו מנתה לא פחות מ־500 סנדלרים, שמכרו את תוצרתם ביריד הגדול שהתקיים בעיירה בכל יום ד׳ בשבוע. כן היו שתי טחנות גדולות לקמח־סולת, ביח״ר לבירה וביח״ר מכני ליציקה. ביום ד׳ היתה העיירה הומיה מאכרי הסביבה ומוצפת מן הקצה לקצה עגלות, סוסים, בהמות, חזירים, תבואות ועופות. כל היום היה עומד בחלל האו־יר קולם של תגרנים יהודים, ועלתה למרום צווחתם של נשים השטופות במשא־ומתן עם נשי האכרים. ואכן, יום זה שימש יסוד הפרנסה ליהודי העיירה. בשאר ימות החול ביקרו את העיר אכרים מעטים מהסביבה הקרובה.

גדול היה כוחה של שבת בעיירה. עוד ביום ששי לפנות־ערב היה רץ ר׳ שלמה ולקבניק (רייזמן) מחנות לחנות להזכיר כי הנה שבת מלכתא מתקרבת ונכנסת לעיירה. מיד היו האו־כרים שבשוק פורשים ונוסעים לבתיהם, החנו־יות נסגרות ויהודים היו נחפזים מבית־המרחץ הביתה. משהודלקו נרות השבת, נראו תיכף יהודים מצוחצחים ברחובות העיירה, כשהם צו־עדים מתון־מתון לבתי־הכנסת. אותה שעה לב־שה העיירה צורה של חג וקדושה. הכל היה טבול בזיו מופלא, ונוסף לכך בא ריח־הניחוח מגני הארמון של רדזיויל והשרה מרוחה של שבת על הכל.

העיירה עמדה על תלה כמה מאות בשנים, פעמים רבות התגוללה תחת שואת דבר, מגפות ושרפות, פעמים רבות התחוללו בה סערות־ מל־חמה שהביאו על תושביה היהודים הרג רב ואבדון. שרידים נשארו, ומהם קברים, קברים... רק המבצר העתיק של הרוזן רדזיויל ושער־הברזל שלו עם צריחיו הגבוהים נשארו לזכר לדורי דורות, להזכיר לנו את תקופת הטירוף של הצוררים חמלניצקי וגונטה ימ״ש, שידם היתה ביהודי העיירה לכלות בם זעמם.

בימים ההם הגיע לאוליק הרב ר׳ דוד בר׳ שמואל הלוי מלודמיר, בעל „טורי־זהב״ (ט״ז), שהיה בן אחיו של המהרש״א. הוא הצליח לברוח מאוסטראה מחמת מחנות חמלניצקי בשנות גז־רות ת״ח ות״ט ומצא מקלט בארמונו של הנסיך רדזיביל. מסורת עממית מספרת שהוא התבצר בארמון עם כמה מיהודי העיר ועמד במצור נגד חיל הצורר הרב; תותח ישן שנמצא בארמון ירה מאליו (לפי האגדה העממית) והצרים נבהלו והסתלקו. לזכר נס זה קבע בעל ה„ט״ז״ סלי־חות מיוחדות ליום כ״ו סיון.

רבי דוד הלוי בעל „טורי־זהב״

זכתה אוליק והיתה מרכז לצדיקים ורביים בכל התקופות. קמו לה תלמידי־חכמים שפיארו את הדור וגם עסקנים מעולים בשדה התחיה הלאומית. יש לציין ביחוד את משה נטס (קרמריש) שהיה מתלמידיו של אהרן, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה; היה זהיר במצוה קלה כבחמורה וקנה לו שם טוב בעם; משה צמרינר, איש ישר וצדיק; ליזר רבאי־ציס (צילנגולד), איש דעת, בעל לב חם, שקיבל את כל אדם בסבר פנים יפות. לא השי־פיל את כבודו לפני הרוצחים שעה שסחבו אותו בתור בן־תערובת בשנת 1919, פצוע ושו־תת־דם, ולא הסכנה לחייו הטרידה את מנוח־תו כי אם גורל העדה כולה. משה מארנדה (רוזנבוים) היה איש ישר, איש חסד; בריל מארנדה איש אמונים; יעקב שלמה— איש נבון היה מהולכי בית המדרש, הולך ועושה; מטיל השוחט חסיד ואיש אמת. פישיל בלומיס (גליקמן) איש תבונה, עוסק בתורה לשמה איש רעים. הוא היה מתלמידיו של אב־

רחם אבינו; שלמה מנדיל, איש תאר בעל שכל, אהוב וחביב לכל. יצחק דוד הוא היה בור סיד שאינו מאבד טיפה. ישר ואיש נבון; שלמה־הרש איש אמת, צדיק וישר; אברהם לנעס: (לייזירס) מעין המתגבר, ירא חטא. יעקב־מאיר־ליבס, איש תבונה, ביתו היה בית ועד לחכמים; חיים איסוד, ביתו היה פתוח לרווחה בשביל עניים, עשיר גדול, בעל גמ׳ חסדים, קנה לו שם טוב. למיל נכי נטעס: איש תואר, ביתו פתוח לעניים, בעל־לבב ועושה חסד. מנדילה דערויסר (רבינוביץ): איש תמים, דן כל אדם לכף זכות, ירא חטא; הרב יודל מצילקר — הרב משה רטנבום עסקו בתורה יומם ולילה. יוסף פיבישעס (פיפיל) ברוחו ובנפשו היה צדיק גמור.

בתי המדרשות רבו והיו נושאים את שמות הצדיק או מנהיג הדור. היו קיימים 9 בתי־מדרש עם בית כנסת גדול (גרויסה שוהל) עתיק בנוי מעץ שנשאר עומד על תלו אחרי כל השרפות הגדולות שחלו בעיירה.

שמחה גליקמן

(המשך יבוא)

רוקיטנה

לפנים נשאה את השם „אוחוטניקובו״, שמו של מייסדה ובעלה הגנרל הרוסי אוחוטניקוב, נמצאת בפוליסיה הווהלינאית על קו הרכבת קובל־סרני. הרכבת עוברת בתוך העיירה. עד 1920 היתה עיירה רוסית ומאז עברה לשלטון הפולנים ו־נמצאה במרחק 10—12 ק״מ מהגבול הרוסי־פולני. ישובה מנה כ־4000 נפש, מחציתו בערך יהודים, כ־40% פולנים והשאר רוסים. היהודים היו מבוני העיירה, ואילו הפולנים הגיעו אליה בראשית המאה הנוכחית מפולין לעבוד בבית־חרושת לזכוכית, שהתקיים ליד רוקיטנה.

כיון שהעיירה שכנה בסביבת יערות — עסקו רבים מהיהודים בענף זה כסוחרים, פקידים, זגלונים ופועלים. היו כמובן גם חנונים, שהתפר־נסו, רובם, בכבוד בכל הזמנים.

טעמה רוקיטנה גם ממאורעות הימים המרים של 1918—1919 עת חילופי השלטונות, אולם קהילתה גדלה והלכה. בעיירה נמצאו לא־מעט ציונים והם הקימו בשנת 1928 בית־ספר „תרבות״, שמשך את ילדי החדרים והת״ת, ונתן חינוך והשכלה ל־350 ילד. נתקיימה גם אגודה ציונית, שאספה סכומים רבים לטובת הקרנות הציוניות, ורוח לאומית חדרה בכל המפעלים הציבוריים שבעיירה. שקטים היו החיים תחת שלטון הפולנים

רב העיירה היה ר׳ יששכר דריגון והשוחט ר׳ אהרן שמש, עסקן וציוני מזרחי.

והנה פרצה מלחמת העולם האחרונה ב־1939. הצבא הרוסי נכנס לעיירה והיא נעשתה שוב רוסית. אולם שלטונם לא ארך ובנסיגתם מפני הכובשים הגרמנים עזבוה בשנת 1941. כשלוש מאות יהודים עזבו אז את העיירה והלכו אחרי הצבא האדום. במקום הופיעו שוטרים אוקראינים — נציגי השלטון הגרמני, פקדו כמה פקודות וציוו על היהודים להמציא להם בגדים, מגפים ומזון. אחריהם באו כמה גרמנים שדרשו להרכיב ועד־היהודים „יודנראט״ ועל ידו סחטו ומצצו מהיהודים נוסף לצרכי־אוכל גם 5000 רובלים זהב. הם פקדו לשאת טלאי צהוב ופעמיים ערכו מיפקד האוכלוסיה היהודית. כן העבידו את ה־יהודים בפרך ולא־אחת התעללו בהם בצורות שונות, גסות, והשכנים האוקראינים הרימו ראש.

באחד הימים נצטוו היהודים להביא לגרמנים את כל פרותיהם ועופות־הבית, הפקודה נתמלאה, כמובן, והפרות הובלו לרובנה, כשחזר אחד ממובילי הפרות — פולני, סיפר בעיירה, שכל יהודי רובנה הושמדו. קשה היה להאמין, אך הדבר עורר חשד, שכן קשר עם הערים רובנה, קיבל, לוצק ואחרות לא היה.

והנה יצא צו ביום 26 באוגוסט 1942: על כל יהודי העיירה להתאסף לכיכר למיפקד חדש, שלישי, כביכול, כדי לצאת לעבודה, איש בל יעדר. מפחד המפלצת השלטת הופיעו כולם מקטן ועד גדול וחולים הובלו בעגלות. המיפקד נערך ונתברר כי היו אז 1631 נפש יהודים. הב־חינו כמה נשים ששוטרים מזוינים אוקראינים וגרמנים עומדים הכן ומתחבאים כאילו בפנות ומאחרי חלונות מעונותיהם וקול עבר: „בא הקץ גם עלינו, זוממים להכריתנו״. למראה זה החלה מנוסת־בהלה מהכיכר והשוטרים יורים בבורחים. כ־80 איש נפלו חללים ופצועים במקום, קרוב לאלף אנשים ברחו אל מחוץ לעיירה והס־תתרו ביער וכ־600 שהתחבאו בעיירה נאספו ע״י השוטרים והובלו ברכבת לסרני והוכנסו למגרש מגודר־תייל, מקום נמצאו כבר יהודי ברזניצה, דומברוביצה, סרני ועוד.

ידעו המרוכזים שמכאן יוצאים לעבודה, דיברו על מיון האנשים, אולם לא כולם האמינו בדבר והיה להם יסוד לחשוש להשמדה המונית אם לא כללית, כפי שעשו הרוצחים ועוזריהם בישובי־יהודים אחרים. יום שלם ישבו כלואים תחת משמר, אוכל לא בא אל פיהם וגם מים חסרו, הרבנים וכלי־קודש ישבו ללמוד וקול שירת לימו־דם נגע אל הלב. בינתים הובאו קבוצות־יהודים נוספות ועלה בדעת אחדים לברוח מהמקום. לשם כך חתכו פרצה בגדר. הידיעה התפשטה מהר ואנשים החלו לברוח דרך הפירצה, אולם

מטר יריות ממכונות יריה ניתך על הבורחים ורובם הגדול נפלו מי מדוחק ובהלה ומי מ־כדורי המרצחים, פצועים, חנוקים והרוגים. מבין בני רוקיטנו הצליחו להמלט רק שלושה אנשים (ביניהם כותב הטורים האלה) ופניהם אל היער.

למחנה המרוכזים הגיעו הדי יריות ממרחק־מה, לאחר שהובלה קבוצה אחת של אנשים, ואז הבינו כולם שאחיהם מומתים שם וה־מבוכה גדלה... אותו יום הובלו גם בני רוקיטנה, מרחק קילומטר ,בערך, למקום־ההשמדה, שם חיכו כבר בורות מוכנים, וכיתר הקרבנות, נצטוו להתפשט ומיד הומתו ביריות, בגסות ואכזריות, וגופותיהם הושלכו אל הבורות. (כפי שתיאר הצעיר מלינה שברח ערום מהבור ונשאר חי).

בתוך היער העבות הסתובבו יהודים וביניהם גם שרידי רוקיטנו, חיפשו פינות־סתר, נדדו וסבלו. לא־מעטים מהם נתפסו ע״י שמשי הנאצים — השוטרים האוקראינים וכפריים שהיה להם ענין בדבר והושמדו בלי רחמים. רעב, מחסור, מחלות ופחד היו מנת חלקם של האומללים.

חלק ניכר מאלה שנשארו בחיים ביער הצליחו להצטרף לפלוגות־פרטיזאנים (רוסיות או יהו־דיות) שפעלו ביערות ונתמכו ע״י הצבא האדום, היו יוצאים „לפעולות״ להשגת מזון ולמעשי־חבלה ברכבת ובאספקת האויב, ובמשך הזמן גם הסתגלו לחיי הנדודים והסכנות שארבו להם יומם ולילה, אולם הרגישו היטב את יחסם המיו־חד של הרוסים והאוקראינים אליהם.

משגורשו הגרמנים ע״י הצבא האדום מחבל סרני, שוחררה גם רוקיטנה — והיהודים הפרטי־זאנים (וגם כותב השורות האלה ביניהם) חזרו לעיירתם, אולם לא נשארו לחיות בה, אדמתה בערה תחתם והם עזבוה, כשפניהם למולדת האומה — לארץ־ישראל.

אהרון בליז׳ובסקי

ברז׳ניצה

(סוף)

ספריה צבורית גדולה התקיימה בעיירה. פינחס סלובודסקי, היה הרוח החיה בה והקדיש לה ממיטב מרצו. רוב הילדים והנוער המקומי קראו ספרים ושאבו מזון רוחני מהספריה.

בין ציוני העיירה התבלטו חיים שליפק ולוי קלאקה. סביב העסקנים האלה התרכז הנוער הלאומי. והנה נשבו רוחות חדשות והנוער הת־פלג ונוסדה בעיירה אגודת רביזיוניסטים — בית״ר, שחבריה הפעילים היו מרדכי פרלוב, זאב פרל וזליג קסטנבוים. לעתים התעוררו ויכוחים ואף פרצו סכסוכים בין הציונים והר־ביזיוניסטים, אך הכל היה לשם־שמים, והיחסים ביניהם. בדרך־כלל, לא היו רעים.

ההתעוררות הלאומית והמצב הכללי תחת עול הפולנים גרמו לחיזוק התנועה הציונית בברז׳ניצה, והשאיפה לעליה לא״י הקיפה את כל החוגים. המכתבים מא״י ושיחותיה של ברכה זלצמן, שבאה מא״י לדומברוביצה, עם בני העיירה, אשר נאומיה הנלהבים הרבים בפני קהל ועדה עוררו ביתר שאת את הלבבות, הכניסו ערנות רבה ללבותיהם של יהודי העיירה. הנוער נמשך לקלוסובה, שם התקיימו קיבוצי־הכשרה של חלוצים. משתדלים לקבל סרטיפיקטים לעליה וחולמים על ציון. אז התארגן קיבוץ־הכשרה מקומי שהיה סניף לקיבוץ של בית״ר בקליוסובה. במשך זמן קצר התרכזו בקיבוץ זה כארבעים צעיר וצעירה מהעיירה ומהסביבה שיצאו לע־בוד באחוזת הנסיך פוניאטובסקי בתנאים לא קלים נתמכו ע״י חברי הנוער הרביזיוניסטי.

רוח עברית חדרה לעיירה והנוער שקד על השלטת העברית עוד משנת 1920 — דיבור וקריאה כאחד. לשם זה נוסד גדוד של מגיני השפה, שחבריו היו מחוייבים לדבר עברית ברחוב. העובר על זה נקנס.

כמה מהנוער הציוני הער הזה זכו לעלות ארצה והם בין בוני הארץ ומחיי שממותיה. היו גם שהגרו לאמריקה, ואחרי כל זאת מנו כ־2.500 יהודים בעיירה. בארץ נמצאות כ־75 מש־פחות מברזניצה, המונות כ־250 נפש.

והנה פרצה המלחמה העולמית בשנת 1939. הפולנים נסוגו בפני הצבא האדום ששלט בעיירה ובסביבה קרוב לשנתים וגם זה יצא תחת לחץ הגרמנים שכבשו את העיירה והביאו כליה על יהודי ברז׳ניצה ע״פ שיטתם: נגשו, מצצו את היהודים והתעללו בהם. האוקראינים באו לעזרת הכובשים הנאצים, שלחו ידם ברכוש היהודים, ושיתפו את עצמם לחורבן העיירה. לסוף אספו את כל היהודים והובילום ברגל לסרני (פולסקה) וצירפום למחנה שריכזו שם מכל הסביבה, ושם טבחום בין שאר היהודים המרוכזים ביום המר — י״ד אלול תש״ב.

רק יחידים ספורים מבני ברז׳ניצה נשארו בחיים, מהם שנמלטו לרוסיה או שהצטרפו לפר־טיזנים. עד כה ישנן ידיעות על 45 ניצולים: וביניהם אהרן פרלוב (בן הרבי מקיידנוב). על פרלוב זה מוסרים פרטיזנים שהגיעו ארצה כי עמד בראש פלוגת לוחמים ונקם את דם ישראל השפוך, הצטיין בפעולותיו וזכה לשני אותות הצטיינות של הצבא האדום. מן 45 הניצו־לים המפוזרים ברוסיה, פולין, גרמניה ואיטליה בדרכם לא״י, עלו כבר ששה ארצה, והם יואש רוזמן, פסח קריצ׳מן, שרה שליפק, יוסף סוארינ־סקי, לוי סוארינסקי ודוד זילברמן.

זליג ערמוני (קסטנבוים)

ז׳אלודסק

ישוב יהודי חקלאי במרחק 5 קילומטרים מר־פלובקה, בין סרני וקובל, שנוסד בשנת 1847 בתוך יער גדול. היער הצל על העיירה ותושביה, שכולם היו יהודים שומרי מסורת ומספרם בשנת 1898 היה 222 נפש. שטח אדמתם היה 80 דיסי־אטינות. לפני פרוץ המלחמה היו בעיירה 55 בתים ומספר היהודים ה״ה למעלה מ־500 נפש.

רק רחוב אחד עובר לאורכה של העיירה ומ־שני עבריו בתים קטנים, רובם ישנים.

לפי ספורי זקנים קיימת העיירה זה שנים ר־בות ונבנתה לפני כל עיירות הסביבה.

בני המקום — אנשי־עמל שעסקו בעבודת־האדמה ובמלאכות, בעיקר בנאות ונגרות. בימות־החורף היה המצב הכלכלי קשה, כי עבודות־הבנין היו נפסקות אז, ובתקופה זו נהגו רבים לצאת לכפרים הסמוכים לסחור והיו חוזרים לשבתות עם עגלות טעונות תוצרת הכפרים.

הדור הצעיר שלא ראה עתיד לפניו בעיירה, נדד לאמריקה וחלק ממנו עבר לערים הסמוכות ובעיירה התגוררו האבות עם הילדים הקטנים, שהיו מרובים בכל בית.

במשך שנים חיו להם היהודים בעיירתם זו בשקט תחת שלטון הרוסים, האוקראינים ואף הפולנים. בין האוקראינים ובין הודי ז׳אלודסק שררו יחסי־שכנים טובים, אולם משנת 1927 חל מפנה לרעה: אותה שנה הקימו ברוזיאסט מנסרה גדולה והביאו אליה פועלים פולנים מקונגרס־פולין, שהרעילו את הסביבה ברוח האנטישמיות. יהודים נהנו מהמפעל מעט מאד. גם בית־הבד הפרמיטיבי וטחנת־הקמח הקטנה שבעיירה לא הוסיפו הכנסה יתירה, ותעשיות אחרות לא היו כלל במקום; כך נמצאו מחוסרי־פרנסה רבים ובכמה בתים שררו עוני ודלות.

בתור קהילה — היו לה לז׳אלודסק רב ושוחט, שני בתי־תפילה וגם ספריה עממית, וכרגיל היו גם „צדדים״ בכל ענין כלל־ישראלי.

הילדים למדו ב„חדר״ כל היום ועד שעה מאוחרת בערב, והמלמד ר׳ אברהם היה מתאמץ להקנות תורה לחניכיו. היו גם שני מורים לילדי־מודי־חול, ונמצאו הורים ששלחו את ילדיהם ל־קבל לקח מהמורים בלבד. בביקורים בבית־הספר העברי ברפלובקה, היו שומעים ילדי ז׳אלודסק מפי המורים על ארץ ישראל הנבנית ועל החיים החדשים בה, ומאז החלה להירקם בלב הנוער של ז׳אלודסק המחשבה על הכשרה ועלייה. נמצאו גם מבוגרים שעודדו את הקטנים ואז נבחר ועד לפעולה ציונית, שפעל בעיקר באיסוף כספים לקרנות הציוניות.

וכך חדרה הציונות לעיירה קטנה זו. הנוער התארגן בשנת 1928 ונוסדו בעיירה „החלוץ״ ו„השומר הצעיר״ ומחלומות עברו להכשרה ו־התכוננו לעליה ארצה. אולם היות ורוב הילדים בגיל 15—16 נאלצו לעזור להוריהם בפרנסה — לא עלה בידי רוב בני־הנוער לממש את שאיפתם והכיבוש הנאצי בשנת 1941 מצא אותם ברובם הגדול בתוך העיירה.

רצה הגורל המר ובני ז׳אלודסק התמימים וה־ישרים טעמו מפשיטת הדמים של הגרמנים כשאר אחיהם בישובים אחרים. במלחמה ה־עולמית האחרונה צבא הגרמנים הקיף את סביבת העיירה באופן פתאומי עד שגם הצבא הרוסי שחנה במקום לא הספיק להמלט, וכל יהודי ז׳־אלודסק נשארו במלכודת. פעמים ערכו הכובשים מפקד של התושבים היהודים והעבידום בעבודות כפיה תוך נגישות וסחיטות שונות. לבסוף נקראו למפקד שלישי והוצאו כולם לתחנת הרכבת רפאלובקה, מקום שרוכזו בבתים אחדים מגודרים תייל. מכאן היו שולחים את הגברים המוכשרים לעבודות כפיה. באחד הימים הרגישו היהודים בהשגחה מעולה בשעת העבודה ובחזרם למשפ־חותיהם, מה שעורר בלבם חשד למה שעלול ל־התרחש, וכמה מהם נמלטו ליערות. ואמנם החשד נתאמת; למחרת היום — ט״ז אלול תש״ב הובלו כולם זקן וטף אל הבורות שהוכנו מראש למקום קבורתם. החיסול היה אכזרי ולא נשאר איש בחיים מן המובלים לטבח.

מן הנמלטים אל היערות הסתובבו כמה עשרות אנשים ואף הם הושמדו בידי האוקראינים או מתו, רק ארבעה מהם נשארו בחיים והם:

סניה פינקלשטין, ובנו

פינחס פינקלשטין, שהגיעו כבר ארצה,

משה קנדל, וזיסיה קרוק הנמצאים באיטליה,

בדרכם לא״י.

מלכה מניוק

שומסק בימי הפולנים, הבולשביקים והנאצים

שקטים היו חיי היהודים בשומסק שעמדה על תלה כל השנים. המצב הכלכלי שלא היה מ־שופר ביותר בכל הזמנים—הורע בתקופת שלטון הפולנים (1920—1939). החנונים עמדו בפתחי חנויותיהם וציפו לקונה, רבו מחוסרי־הפרנסה, שהיו מתעכבים שעה יתרה בבית־הכנסת ומשו־חחים על פוליטיקה, ציונות, מסים וכד׳; חסידי ר׳ פיניה׳לה הרבו להתוכח עם מצדדיו של

ר׳ יוס׳לה היו מתוכחים ומתפזרים.

הנוער חולם על תכלית, יוצא לכרכים הסמו־כים להשתכר או ללמוד, היו שיצאו להכשרה לשם עליה לא״י. את הילדים שלחו יהודי העי־יירה, כאמידים כעניים, לבית־הספר העברי המקו־מי, השוכן במספר חדרים צרים ובלתי־מתאימים למטרתם, ויהודי שומסק שילמו שכר־לימוד, שלא היה נמוך כלל, על אף מצבם החמרי הרופף — כי מה לא יעשה יהודי לשם לימוד תורה ודעת? ומבית־הספר בקע צלצול השפה העברית שחדר לרחובות ולבתים, ונשמעו שירי־ציון שהושרו ע״י הילדים והנוער החולמים על ציון.

כאלה היו פני העיירה לפני שנים מספר, והנה חלה מהפכה פתאומית: ביום 17 בספטמבר 1939 הגיע לעיירה הצבא האדום. הפולנים פגשום בכבוד בראותם בהם ידידים שיעמדו אתם יחד מול האויב הגרמני שהתנקש בממלכתם ויצא נגדה למלחמה. אולם הרוסים שפכו את שלטונם על החבל והפולנים עזבוהו; שירה חד־שה עברה בשומסק: מלחמה, תנועת קומסומול, נ. ק. ו.ד., קונסטיטוציה ובחירות, ובתוך כל השינויים למוד הרוסית ותורות חדשות: לניניזם, מרכסיזם, פציפיזם ועוד ועוד. חל מפנה בחיי שומסק היהודית. נשתנה מהלך־החיים ויהודי העיירה תוהים, אבל מסתגלים למצב החדש.

ולא ארכו הימים וביום 22 ביוני 1941 פרצה המלחמה בין הרוסים והגרמנים. הצבא האדם נאלץ לעזוב את העיירה תחת לחץ חיילות הגרמנים שהתקדמו בקצב מהיר וביום 1 ביולי 1941 נכבשה העיירה שומסק לפני החיילות הגרמנים. על היהודים ירדה מיד אימה, שתי נשים בעיירה מתו מהתרגשות ראשונה. וצו ניתן: על היהודים לענוד סרט לבן על הזרוע. קול עבר בסביבה: הגרמנים באו לשחרר את האוקראינים מעול הז׳ידים, המוסקובים האדומים. וגויים בהמונים נהרו מהכפרים לשומסק, מי בע־גלה ומי ברגל, גברים נשים וילדים עם שקים ביד, לראות את הגרמנים על תחמושתם, ולרשת את הרכוש של הקומוניסטים, כלומר היהודים ולהתנקם בהם.

כשבעה ימים נמשך בעיירה השוד ע״י הכפ־ריים, ואם ניסה אחד להתנגד להם במלאכתם — נרצח באכזריות. רק אחרי זה ניגש הקומנדנט הגרמני להכניס סדר. ואמנם האספסוף פוזר והגרמנים החלו ב„עבודתם״.

אותו זמן התארגן כבר בלבוב שלטון אוק־ראיני עליון, שקיווה למשול בעזרת הגרמנים באוקראינה. בשומסק הוקמה „הנהלת המחוז״ ובראשה האוקראיני טוצקי; כן התארגנה מי־ליציה מקומית עם פבלוביטש (בן קצין מצבא־פטלורה) בראשה. אחריו — כיהן בתפקידו הסנ־דלר האוקראיני קראסיצקי. כל אלה מילאו אחרי הוראות המוסד האוקראיני הראשי ושל הגרמנים. הוצאה פקודה שאסור לאוקראינים למכור את תוצרתם ליהודים ולבוא אתם במגע בכלל. כן נמסרה הזמנה ליהודים ע״י רב העיירה — לתפור מדים לשוטרים — וליהודים לא היתה ברירה — והם מילאו אחרי הצו. אח״כ ציוו האוקראינים להגדיל את אות־הקלון — את הסרט — לרוחב של 10 ס״מ, כדי שיהיה בולט יותר, עם מגן־דוד עליו. המצב החמרי נעשה קשה, אכלו בצמצום מהמלאי שהיה עוד בבתים, החליפו עם האכרים בסתר בגדים, נעלים, כלים וכדו׳ בלחם. היו שיצאו לכפרים לעבוד אצל אכרים מכירים כדי להרויח למחיתם. למראית־עין לקחום האיכרים לאסוף פישות מהשדות, אולם העסיקום ביום ובלילה נגד שכר זעום של ככר לחם ועגבניות. המצב גרם שהותקנו מאכ־לים ומיני־מאפה דלים (רקיקים ומרקים וכו׳) ממש מפסולת. הסוכר אזל, היה מחסור בלחם, שחילקוהו בתחילה 150 גרם לנפש ליום ואח״כ הוקטנה המנה ל־125 גרם. בינתיים הופיעו פקודות חדשות ודרישות של כספים וחפצים מיהודים, שלא היה בכוחם לספק, והמצב הלך והחמיר מיום ליום. היו שברחו מהעיירה בלי לדעת לאן, והסבל היה לבלתי נשוא *).

פינחס גלעדי (גלדי)

*) על סופה של קהילת שומסק בפרק מיוחד. —

בני וווהלין!

קבלו את פני האחים — האחיות משארית הפליטה המגיעים ארצה, דאגו להם, כי חובת־כבוד קדושה היא לכם.

ארגון יוצאי וווהלין בא״י

עלית החלוצים הראשונים משפטובקה לא"י

באביב תר"פ (1920) — בין פורים לפסח הגיעה לשפטובקה השמועה מא"י על התנפלות מזוינת על תל־חי, שבה נפלו חלל מספר פועלים ובינהם טרומפלדור. לא ידענו הרבה על המקרה, ועל יוסף טרומפלדור שמענו רק מרחוק, — אולם השמועה עוררה התרגשות בקרב קבוצת „צעירי־ציון" בעיירה וללא דיונים עבר הקול במחנה: „לעשות!". מאותו יום ואילך החלו לחשוב ולדבר בעיירה על העליה לא"י, ואף התחילו בהכנות.

הנוער, ברובו בעל הכרה, היה תקיף ואמיץ, והאש שנדלקה בלבבות לא כבתה.

הימים ימי חילופי שלטונות באוקראינה; ומשעברו מחנות שונים בעיירה והיא היתה לשוד ולביזה בידי חילות פטליורה, נכבשה לבסוף על־ידי צבאות הפולנים. אך לפני שתקעו הפולנים יתד בעיירה, פשטו שמועות על נסיגתם עקב לחץ הבולשביקים. דרושה היתה דריכות וזריזות ולכן נשלח אז מטעם „צעירי ציון" בשפטובקה הח' משה דרוקר לוארשה, והוא הביא מה־משרד הארצישראלי, תעודות עליה למספר חברים. זה היה צעד ראשון בפעולת העליה של ראשוני העולים מהעיירה. ביולי 1920 עזב הקומנדנט הפולני וחיל־המצב הפולני אתו את המקום ואז גם יצאה קבוצת החלוצים בדרכה לארץ־ישראל.

יציאתנו היתה בסוד, מכמה טעמים, כולנו נפרדנו בחפזון מן ההורים והקרובים ופנינו מועדות לטרנופול, משם נסענו במסילת־הברזל הפודולית ללבוב. (הדרך ברדיצ'ב־רובנה כבר היתה בידי הרוסים), ושם הצטידנו בדרכיה של המשרד הא"י ויצאנו לוינה שמחים ומאושרים. דרך זו היתה עוד בידי הפולנים ויכולנו לעבור בה אז. המשרד הא"י בוינה איכסן אותנו בפראטר, וכעבור ימים אחדים העבירונו לטריאֶסט. בדיונים וברורים שהיו לנו בינינו עוז בוינה קבענו שהננו מתארגנים בקבוצה קומונאלית לחיים משותפים בארץ. לאחר הגיענו לעיר־החוף, ירדנו באניה הגדולה „הונגריה", שעשתה דרכה להודו, כדי להפליג לא"י. האניה נעצרה בדרכה 3 ימים בגלל שביתת מלחיה שנטו לבולשביזם. משנגמרה השביתה יצאנו ללב־ים. היינו 20 איש — קבוצת חלוצי־עם מעמק הבכא של הגולה המתבוססת בדמיה, קבוצת־חלוצים ראשונה משפטובקה שבווהלין. הדרך עד פורט־סעיד היתה די נעימה, אף תזמורת היתה לנו. בפורט־סעיד פלטה אותנו האניה ועברנו לאניה קטנה ורעועה, שבה טולטלנו יותר מעשרים וארבע שעות עד הגיענו לחוף יפו. מאושרים היינו בהגיענו לחוף־המולדת. ואלה העולים: חנה קצ'קה, חוה סמיאטיצקי, אריה סמיאטיצקי, שלמה ברגר, אליעזר מילרוד, יצחק גיבס, אייזיק נובוסלצקי, יצחק מוצ'ניק, יואל וולבה, יעקב טויב, מניה גרינפלד, יוסף קנטור, ישראל לרנר, אברהם־אשר שור, אהרון קויפמן, צליה מץ, בצלאל מסיונז'ניק, לוי קנטור, יעקב לקח ומרדכי רוטנברג.

בת"א הציע לנו הח' אפטר, מטעם המרכז החקלאי, ללכת לסביבת ירושלים, למקום המכונה קרית־ענבים, או לגליל התחתון, לכנרת־פוריה — לעבודות־יעור. בחרנו בגליל ומיד יצאנו לשם ברכבת עם תרמילינו על שכמנו, מלאי כוח ובטחון בעתידנו ובבנין בארץ.

בצמח באו לפגשנו א. ד. גורדון הזקן וי. ברץ והובילונו לדגניה א'. עברנו את הירדן וידענו שהגענו למחוז חפצנו.

אותו יום תקענו יתד בהר, המשקיף על כנרת ודגניה. עייפים היינו אבל שמחים כי גם אנו בין הבונים ועם המגשימים.

פתחנו דף חדש והרגשנו יתר אחריות לצעדנו החלוצי. בשנה הראשונה לעליתנו עבדנו יחד עם קבוצות חלוצים אחרות בהר בסיקול, הכשרה ונטיעת יער, ואח"כ נשארנו במקום לבדנו בתור „קבוצת הר־כנרת".

יוסף קנטור

קיסלין

בסביבת העיר לודמיר, במרחק שש פרסאות מהעיירה אוזדיצי, שוכנת העיירה קיסלין. עד מלחמת־העולם של 18—1914 — היתה זו עיירה גדולה ועשירה מאוזדיצי שכנתה, אולם בהיותה קרובה לגבול הרוסי־אוסטרי, נתונה בתוך החזית ובה לחמו מחנות שני הצדדים והיא עברה כמה פעמים מיד ליד — נחרבה העיירה כליל, תושביה התפזרו והיא עמדה בשוממותה כמה שנים.

לפני המלחמה היו בקיסלין ימי־שוק (יאריידים) קבועים ותושבי הכפרים הסמוכים — אוקראינים וגרמנים — היו נוהגים להביא לימים אלה את תנובת משקיהם העשירים למכירה ולחילופים והיו קונים בעיירה את צרכיהם. ע"י כך התפתח המסחר בעיירה והיא נתפרסמה כמקום־יצוא של תבואה לכרכים גדולים.

קהילה יהודית גדולה היתה במקום. פרנסת היהודים היתה בכבוד. יחסי־שכנים טובים התקימו בין היהודים לבין הגויים שנים רבות. יהודים שקטים היו וחיו את חייהם, פרו ורבו וראו ברכה בעמלם. אולם מלחמת־העולם שמה קץ לחיי

קיסלין ולישוב שבה.

משנגמרה המלחמה והחבל עבר לשלטון הפו־לנים חזרו כמה פליטים מבין היהודים למקום־מגורם זה והקימו להם צריפי־עץ לדור בהם. אחריהם באו פליטים נוספים ובמשך זמן־מה עמדו בעיירה כמאה צריפים של יהודים. אחדים בנו במשך הזמן גם בתי־אבן, דלים היו חיי הי־הודים בראשונה, כי היו שבורים מפגעי־המלחמה ותוצאותיה. אך לאט־לאט בנו מחדש את עיירתם ואת חייהם בה. עם שוב החיים למסלול כלשהו, הזמינו רב ושוחט, נפתחו „חדרים" ללמוד תורה, בדרך הישנה.

אך הנה רוחות הזמן חדרו גם לקיסלין. הורגשה התעוררות לאומית והרעיון הציוני כבש רבים מהנוער המקומי, אולם לידי מעשים כמעט לא הגיעו אז בעיירה הפרובינציאלית.

אותה תקופה התרכזה בקיסלין אוכלוסיה יהו־דית של כ־300 נפש, מלבד מספר ניכר של בלתי־יהודים, אך העיירה המשיכה את חייה ב־מצב ירוד. כמה סיבות גרמו לכך: אחת מהן היתה: כובד המסים, שהטילו השלטונות הפולניים על תושבי העיירה, עניים ברובם, ועל אכרי המקום.

יצויין שכיהודים כן גם האוקראינים והגרמ־נים התיחסו באיבה לפולנים הכובשים בגלל יחסם הקשה ותביעת מסים בשיעור שלמעלה מכוחם. האוקראינים היו מדוכאים בישוביהם ואף מצבם היה ברע. בכל־זאת התרחבה קיסלין תחת שלטון הפולנים, ולולא קפץ עליה רוגזה של מלחמת־העולם האחרונה וחילופי השלטונות בה, היתה מתנערת ושבה לתחיה.

פרצה המלחמה האחרונה ב־1939, והנאצים, בעברם את קיסלין, השמידו גם את יהודי העיירה כיתר קהילות ישראל, הי"ד.

הרב דוב טקץ'

צרור מכתבים וידיעות

מ. רויטנברג מרובנה (בנו של בעל חנות ספרים) מחפש את אחותו בילה רוטנברג, נשואה למר סטרו־מזה בתל אביב, עלתה בשנת 1935 (כתבתו במשרד ארגון יוצאי ווהלין ומכתבו בידי מר אל. לרנר בנק אגודת א"י, אלנבי 122 ת"א).

במכתב לארגון סופיובקה מודיעה סוסיל בת טוביה שטרקמן (רוקח) מרובנה: אני ובעלי נצלנו בנס בס־ביבת רובנה, אחרי סבל ותלאות הגענו לאיטליה ב־דרכנו לא"י, לסוף שואלת לאחיה הקסן יקותיאל בן 15. (נודע לנו שהנער יקותיאל נמצא במשק הפועלות בשכונת ברוכוב).

הגב' אלישקובסקי (ת"א, רמח"ל 4) מחפשת את סוניה מיגר מרובנה.

הנער משה קפטן משרידי דומרוביצה, נמצא בשכ' ברוכוב ונתקבל לבית־הספר המקצועי מכס פיין.

החברים דינה שטינמן ואהרון ולדמן שהגיעו בסוף יוני באניה „טרנסילבניה" מסרו ידיעות וזכרונות מהשואה של ווהלין היהודית לפני מליאת ועד הארגון של יוצאי ווהלין (על אוסטראה, רובנה, קרמנץ ועוד).

מחפשים את בנימין ולטר מפולניה, הנמצא בארץ מזמן, בנוגע לפרטים מקרוביו לפנות: לגב' גניה פרידמן רחוב חגי 3 קומה א' ירושלים.

שלמה שטרן מלודמיר רח' קובלסקה 2, שואל לק־רוביו בארץ: אליעזר שטרן, טריסטמן, פינחס רובינש־טין, בן צבי מזמושץ, רבקה ושרה לרנר. לכתוב להנ"ל.

גב' הניה דובי בבנימינה מחפשת את: אליעזר לוקשטר מקרמניץ בן 57 ואשתו מרים, בנו שלמה ו־בתו לאה. כל היודע מתבקש להענות.

נמסרת בזה לשפרה בבצ'וק־טולפין ד"ש, מגיסה דוד מלר, הוא ואשתו ניצולו ונמצאים בדרך לא"י.

ברטה הורביץ מקליבן מחפשת את אחיה יעקב לי־פיצקי (גר בתל־אביב).

הגיעו מאיטליה גיטל טבק עם ילדיה שושנה וזליג (מאודיטיץ) שואלים לקרובים בארץ: הדסה הכט, יו־יוסף וויינר, אברהם ומאיר סטבר, אליהו קנדל, אריה גיטשטין, משפחת טבק־הנדלר, ניסן קורן ופיניה מרשק.

מאיטליה כותבת רחל ליבד בת מלניצה ומחפשת את מרדכי ליבד מרוזישצה הנמצא בארץ.

במכתב מארגנטינה מתענינים בני ווהלין בקרוביהם בארץ ורוצים לעמוד אתם בקשרים: יהודית מרדר, מרטנה שגר בבריסק. ברט לבית דודיוק, שנולדה ב־קולקי וגרה ברובנה. שרה ברודה לבית וולפשטין מוישניביץ. ירחמיאל צוויק ממלניצה. הרש קוץ מ־ברזנה.

מי שיודע דבר על הד"ר אלברט לודביג גרוספלד, שהיה רופא בהורוכוב ועסקן פעיל בין הציונים וסגן ויאש העיירה — מתבקש להודיע לאחיו עו"ד מרדכי גרוספלד בת"א, או לארגון יוצאי ווהלין בא"י.

בוזיה אשת אשר אינגבר מלוצק מחפשת: את דודתה פיגה אינגבר, את ירחמיאל טרפנטין, את בומה שטרנבוים ואת הד"ר יוניצמן.

הגיע מכתב מרובנה בשביל חיים קורוטקי בת"א.

מוסיה אליצפן (לבית בילינסקי מרובנה), בעלה ו־ילדם ואתם אחותה זהבה בילינסקי עזבו את רובנה והגיעו לברלין בדרכם לא"י. דורשים בשלום קרוביהם שפרה פולטורק אחת הייצולות מרדזיבילוב, מוסיה כגן ורבה בהרל בנות רובנה הגיעו ארצה.

רנה סתם מלבוב כעת בקרקוב מחפשת את אחיה ארטור סתם בן גוטליב וסלי דנטוך, שלמד בטכניון בחיפה עלה ארצה ב־1937. לענות לועד היהודי בקר־קוב רח' דלוגה 38 (פולין).

מידיעות ארגון יוצאי ווהלין בא"י:

בחדשים האחרונים היתה תנועה מוגברת בארגון ל־רגל עליתם של כמה עשרות ניצולים בני ווהלין. העולים

כמובן „מטוסיאן"

נרשמו במזכירות ונעזרו בסידורים שונים.

ביום 25 יוני ש. ז. התקיימה האספה השנתית של הארגון בה נמסר דין וחשבון כללי וכספי, נשמע דברה של ועדת הארכיון ומערכת „ילקוט ווהלין". באסיפה הרצו הסופר שנהבי מטעם „יד ושם", והפרטיזנים: מרים בראט וצבי פישביין, שמסרו על ענויי היהודים ביערות ווהלין ומהלך רוחם, ותקותם האחת והיחידה לעלות לא"י ולהצטרף למחנה הבונים והיוצרים.

לסוף נתקבלה שורת החלטות ונבחר ועד מורחב. שהתחיל כבר בעבודה וארגן ועדות שונות. הועדות לעזרה ולשיכון פונות בזה אל כל יוצאי ווהלין בבקשות: א) לרגל העיכובים הזמניים בשיכון עולים — לתת מקום לינה לשבוע — שבועיים לרוקים, עד שיעברו לדירותיהם. ב) מכיון שכמה עולים הנם בעלי מקצועות — שיודיעו על מקומות עבודה לפידור העולים וג.) לרכוש את התלושים של ההגרלה שכל הכנסתה קודש לעזרת הפליטים מווהלין.

בארגון אוסטראה נתקיימה ביום 20.7.46 אספה כללית בה מסר הח' א. ולדמן, משרידי אוסטראה, שהגיע ארצה לפני שבועות אחדים פרטים על השמדת יהודי אוסטראה. באותה אספה נבחרה מועצה חדשה לארגון וועדת בקרת. וסומנה תכנית־פעולה. הארגון מוסר ש־ביום י"א אב חל יום הזכרון לחללי אוסטראה, ובמוצ"ש — י"ג אב — 10 אוגוסט בשעה 8 בערב תערך אזכרה בבית־הספר „אור" רח' ברנר 12.

ארגון יוצאי ברז'ניצה: ביום 18.5.46 התקיימה אספת בני ברזניצה בא"י ברמת־גן, בה הוחלט על הקמת הארגון ונבחר ועד, כ"כ הוצעו קווי פעולה לעתיד.

לפני כחצי שנה הוקם ארגון יוצאי שומסק שנגש לפעולה מטפל ברישום בני שומסק בארץ ובקשירת קשרים שונים. בין השאר באו במגע ער ארגון בני שומסק באמריקה. הארגון, הקשור לארגון יוצאי ווה־לין כארגונים אחרים, עומד לערך אספה כללית ב־ימים הקרובים.

ארגון יוצאי מז'ריץ' מוסיף לפעול לפי הקו שהותוה באספה האחרונה של חברי הארגון. קשור לארגון הכ־ללי של יוצאי ווהלין בא"י ובא בדברים עם בני מז'־ריץ' באמריקה.

לעולים בני ווהלין, שהגיעו ארצה אחרי תלאות ונדודים רבים **ברוכים הבאים!**

ארגון יוצאי ווהלין בא"י וכל הארגונים המסונפים אליו.

מאת ועדת הארכיון:

ועדת הארכיון של ווהלין בא"י פונה בזה אל כל בני הישוב ויהודי חו"ל וחוזרת על בקשתה להמציא לה כל חומר על ווהלין היהודית כגון: זכרונות, תעודות, פרטיכלים, כרוזים, מודעות, צ־לומים, עתונים, ספרים, מכתבים וכל מיני מיסמ־כים אחרים הקשורים בווהלין, וכ"כ כלים וחפצים מווהלין, או שיש להם שייכות לווהלין.

החומר שיכנס יצורף לאוסף 600 המוצגים ש־רוכזו וירשם בשם המוסר. כל החומר מיועד לבית־הגניזה שיוקם ע"י „יד ושם". זכרונות ות־עודות בעלי ערך יפורסמו ב„ילקוט־ווהלין". הע־נו לקריאה ופנו ע"פ הכתובת:

ב. צ. ברזלי רח' יהודה הלוי 73 תל־אביב;
א. אבטיחי, רח' נחמני 19 תל־אביב;
ח. ב. אילון, רח' ברוכוב 32 תל־אביב.

לקבל את „ילקוט ווהלין"

במשרד ארגון יוצאי ווהלין בא"י, ת"א ליליגבלום 15 בבמ"ס ספרים „מפיץ־הספר" י. שמעוני ת"א, רח' רמבם 13. בקיוסק ש. טורקלטויב,ת"א, רח' אלנבי 113.

סולל בונה
מרכז קבלני של
הסתדרות העובדים

חיפה, רח' הנמל 63 בנין
סולל בונה ת. ד. 363
טלפון 14—4311
תל־אביב, רח' ליליגבלום 39
טלפון 4—3453, 3—5682
ירושלים, רח' בן־יהודה 1
טלפון 2486

חברה
לתעשיה ומסחר ביהלומים
„אוריון" בע"מ
כתניה, ארץ־ישראל

בכל עניני המערכת של
„ילקוט ווהלין"
לפנות ע"פ הכתובת:
אריה אבטיחי
תל־אביב, רח' נחמני 19
בשעות 7—9 בערב

תוצרת תנובה
מצטיינת באיכות

הסנה
חברה א"י לאחריות בע"מ
חברת הביטוח הגדולה
בארץ

סכום הביטוח (חיים)
3,500,000.— לא"י
הכנסה כללית (1945)
380,000.— לא"י
הון וקרנות 508,800.— לא"י

המרכז: תל־אביב, רח' ליליגבלום 44
טליפונים 4431/2 ת. ד. 805

„שוק חקלאי"
חברה לשיווק והספקה חקלאית בע"מ

המחלקות:
לשיווק: ירקות, פירות, עופות ביצים, דבש, וכל תוצרת חקלאית של המשק החקלאי בארץ.
להספקה: ללול, לרפת וזבלים חימיים.
לזרעים וחימיקליים: כל מיני זרעי ירקות, גידולי פלחה וגידולי שדה ממינים משובחים. חמרים להגנת הצומח, קישור בחוזים לחלוקה, גידול ואספקת תפוחי אדמה לממשלה ולצבא.
לפנות: שוק חקלאי תל־אביב, רחוב וולפסון 43 טלפון 2307
ת. ד. 2018

הופיע
„הציוני הצעיר"
בטאון תנועת „מצדה"
והשכבה הצעירה שע"י
הסתדרות הציונים הכלליים
להשיגו בכל הקיוסקים.

דוב גלזר בע"מ
בית־חרושת לשכוד עורות
המחסן:
תל־אביב, רח' הגליל מס. 4
בית החרושת:
פתח־תקוה. טלפון 325

הלואה וחסכון,
יפו תל־אביב
בע"מ
תל־אביב, רח' הרצל 21
ת. ד. 151, טליפונים: 4784 4877
ליום 1 יולי 1946
מספר החברים 12877
הון עצמי 116813— לא"י
פקדונות וחסכונות
לכל הצורות 2237712— "
יתרת הלואות
והשקעות 536050— "
הליקבידיות 1706520— "

גליונות
לדברי ספרות, מחשבה ובקורת
יוצאים אחת לחודש
על ידי
יצחק למדן
דמי החתימה: לשנה 2 לא"י
לחצי שנה לא"י אחת
כתובת המערכת וההנהלה:
„גליונות", תל־אביב, ת. ד. 4017

קרדיט למלאכה
אגודה קואופרטיבית א"י בע"מ
תל־אביב
רח' ליליגבלום 23. ת.ד. 74 טל.5275.
מקבל: חברים חדשים מכל הסורגים, פקדונות וחסכונות שטרות לגובינא ולהשלשה, שקים לחליפים, כספים להעברה בכל חלקי הארץ, מסים בשביל עירית תל־אביב.
נותן: הלואות בערבויות
הלואות בשטרות של אחרים
הלואות למשקי עזר ולשיכון
הלואות בחשבון דביטורי חוזר

ארגון יוצאי ווהלין בא"י (אגודה רשומה), ועדת הארכיון של ווהלין. תל־אביב רח' ליליבלום 15

ווהלין בבנינה ובחורבנה

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

ז. — פנימי — כסלו תש"ז

התוכן:

סקירות:		
א. בגיטאות ווהלין	א. ולדמן	1—2
אישים:		
ב. ליב שפילברג	ז. גרשפלד וב. צ. ברזלי	2—4
ג. ר' יעקב־פישל פלדנקרייז	י. גור־אריה	4—6
קהילות:		
ד. זסלב (איזיאסלבל)	י. פוגל	6—9
ה. ז'יטומיר (פרק שני)	י. הוכפלד	9—12
ו. רובנה (פרק ששי)	א. אבטיחי—הדרי	12—15
ז. הורודניצה	אלף—בית	15—18
ח. באזאר	הרב ש. שינדרמן	18—19
ט. דמידובקה	ש. שקולניק—ליטר	19—20
י. אוליק־אוליקה (המשך)	ש. גליקמן	20—21
יא. טוצ'ין (סוף)	ד. נגר	21—22
יב. אחריתה של טוצ'ין	א. פינגרהוט—קפלן	22
יג. ברזנה בשקיעתה	ד. שטיינמן	24—25
יד. קצה של שומסק	ש. ביליאנקו וי. פיוון	23—24
טו. צ'ורנוב (פרק ראשון)	א. נחשון (אטשטין)	25—26
אגדות:		
טז. על האגדה העממית / שתי שבועות / עד הגל הזה.	ח. ב. אילון	26—28
אודים:		
יז. השוד וההרג בוויסוצק	ג. פיאלקוב	28—30
יח. בת רדזיבילוב על עיירתה	ש. פולטורק	30
יט. בסארני ועל קברי־האחים ליד סארני	י. פייגל	31
כ. ציון לנעדרים	ארגון יוצאי ווהלין בא"י	31
כא. צרור מכתבים וידיעות	" " " "	32
כב. בארגונים.	" " " "	32

חליפות, מעילים, מכנסים ומעילי-גשם

מבחר גדול וחדיש

לגברות, גברים וילדים

ב"מ י. שפירא, ת"א, רח' אלנבי 67

מחירים נוחים! .בית-מלאכה על המקום

דב גלזר בע"מ

בית חרושת לעבוד עורות

המחסן:

תל-אביב, רח' הגליל מס. 4

בית החרושת:

פתח-תקוה -טלפ. 325

„יכין"

אגודה שיתופית חקלאית בע"מ

התישבות, עבוד מטעים, משלוח פרי

„יכין"

חברה לתעשית שימורים בע"מ

רבות, מצים, שמורים

המשרד הראשי:

תל-אביב רח' אלנבי 126

ת. ד. 232 טלפ. 4365—4158

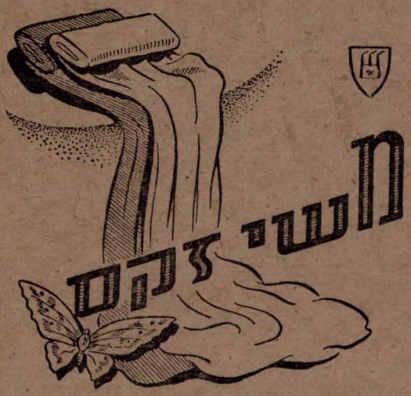

חיים ירושלמי בע"מ

תעשיה ומסחר

מבחר גדול של סחורות טכסטיל,

כל מיני חבלים וחוטים

תל אביב, רח' אלנבי 138 טלפ. 5404

ציון

חברה לביטוח בע"מ

כל סוגי ביטוח

המשרד הראשי:

תל-אביב, רח' אלנבי 120

ת.ד. 1425, טלפון 4671-4673

המשרד לבקרת חשבונית

בהנהלת

ש. גם וי. וייסמן

עבר מרחוב לילנבלום 46 ת"א

לרחוב דרך פתח-תקוה 13

„בית השרון"

סולל בונה

מרכז קבלני של הסתדרות העובדים

חיפה רח' הגמל 63, ת. ד. 363

טלפ. 14—4311

תל-אביב רח' לילינבלום 39

טלפ. 4—3453, 3—5682.

ירושלים רח' בן יהודה 1

טלפ. 2486.

ילקוט ווהלין

סקירות

בגיטאות ווהלין

(מדברי אחד הניצולים)

היה זה בתקופת מאי־אוקטובר 1942, בזמן שבכל אירופה כמעט, ווהלין בכללה, נאנחו היהודים תחת עול המשטר ההיטלראי העריץ, בשעה שהנאצים המטורפים הכינו את התקפתם הגדולה על סטלינגרד ברוסיה וגבלס בתעמולתו מעל גלי האתר מיהר לבשר כי קרוב נצחון הגרמנים על רוסיה. אז הונהגו, לפי פקודתו של ה„מומחה" ו„איש־המדע" אלפרד רוזנברג, גיטאות ליהודי ווהלין ופרשה חדשה החלה בחייהם.

כמה ערים ועיירות בחבל זה טעמו עוד בחדשים הראשונים את טעם ה„אקציות" של שלטון היטלר. ידועה שחיטת רבבות אלפי ישראל על פני ווהלין. ברובנה הובלו תחילה לטבח שבעת אלפים יהודים, באוסטראה — בשתי „אקציות" — חמשת אלפים יהודים; ומי ימנה את מספר ה„אקציות" הקטנות בערים כמו: זדולבונוב, (בה הוכרעו לטבח בפעם הראשונה 300 יהודים), ואחרות?

כדי להימנע מהתעסקות בכל יהודי ויהודי לחוד הקימו הגרמנים מיד לכניסתם בכל גיטו „מועצת־יהודים („יודען־ראט"), ששימשה מוסד יהודי למען השלטון, ועליה הוטל לספק לו כל הדרוש. ידעו חניכי גבלס מה לדרוש ולסחוט מיהודים, ובכלל איך למרר את חייהם ולמצוץ את דמם. היו שדרשו, מלבד כספים וחפצים, גם מה שאין בנמצא כלל. נקל איפוא, לתאר את מבוכתם של אנשי המועצות הללו ואת הלך־הרוחות בגיטאות, שמחזות מזעזעים נראו בהם לעתים תכופות בעטיים של גורמים אלה ואחרים.

הרוצחים היו מופיעים פתאום בעיירה זעירה בת כמה מאות נפש יהודיות ומצווים להמציא להם מיצרכים שאזלו או שאינם, כגון: 10 ק"ג פלפל, כמות שמן הנמנע היה להשיגה. ומאחר שלא היתה כל אפשרות למלא דרישה זו — היו תופסים מיד מספר יהודים בתור ערבים ויורים בהם בראש חוצות כעונש על אי־מילוי הפקודה. שכנינו, האוקראינים והפולנים, ביקשו לעזור לנו במקרים רבים, והיו לוחשים על אזנו של ראש המועצה היהודית, כי אפשר לסדר את הדבר אם יספקו לאנשי הס.ס. מספר נערות יהודיות ל„בילוי זמן". „עצה" זו נאמרה בסוד, שלא יתגלה הדבר לשלטון העליון כי אנשי ס.ס. באים במגע גופני עם יהודיות. לכבודנו לא הסכימו היהודים לשום הצעה ממין זה, ובחרו ב„קידוש השם והאומה" בטהרה.

על אף התנאים הקשים והלבטים המשיכו היהודים בחיי הגיטו. כפעם בפעם היו מופיעים בעלי־הזיות שנתפסו למיסטיקה והתנבאו במחנה לקץ ימי הסבל ולאתחלתא־דגאולה. ההמונים המדוכאים רצו לראות בדבריהם חזון־אמת, עמדו לצדם ואף תלו תקוה בהם שיגאלו בקרוב.

„משיחים" כאלה לא היו בודדים, כמעט בכל עיירה ובכל גיטו הופיעו ומשכו את המאמינים בהם לדברים שבהזיה. לעומתם נמצאו רבים מיואשים שחדלו מלהאמין באלוהים ובאדם, כל העולם איבד את ערכו בעיניהם שחשכו. לא אחת היו מתאספים בבתים ומסבים ליד שולחנות ערוכים ומשוחחים על המות, על הקץ הקרוב. השיחות המקובלות ביותר בין קרובים וידידים היו: „כיצד נעמוד בפני קברינו־אנו, איך נתכונן לרגע האחרון" וכיו"ב.

היהודים בגיטאות ווהלין גילו המצאה חדשה, מין סם להתאבדות, והיתה דרישה רבה לסם זה, העלול להביא מות מהיר. אותו זמן התהלכו בני־נוער מהורהרים, ושאלו את עצמם, על שום מה נדונו הם למיתה עוד לפני שהספיקו לטעום טעם חיים. והיו קשישים שמתוך מחשבה על גורלם שנחרץ, דעתם נטרפה עליהם. יצויין, כי גם נמצאו אנשים שהחלו לחבל תחבולות על התנגדות, השגת נשק והכנסתו לתוך הגיטאות, כדי ליפול במערכה עם הצורר ולמות מות־גבורים. אך העולם החיצוני, זה שמעבר לשערי הגיטאות, אטם אזנו והכביד את לבבו ולא הגיש כל דבר שבעזרה לאנשי הגיטאות, ולא יפלא שהיהודים ראו בכל אדם שמחוץ לגיטו שונא בנפש, חיה טורפת, המתנכלת להם. לעומת־זה, כדי להוציא מהיהודים בערמה את שארית כליביתם או בגדיהם, היו חודרים לגיטו כמה „שקצים" אוקראינים ומפיצים שמועה שהנה

באים לעשות כלה ביהודים. אימה נפלה על הכל ואלפי יהודים התרוצצו כמטורפים בכלוב הגיטו. בלילה התחמקו עשרות אנשים, ואף־על־פי שכ־תבות ענקיות הזהירו מעל השער שסכנת־מות צפויה לכל מי שיעזוב את הגיטו, נפגשו יהודים עם אותם ה„שקצים", שהבטיחו מפלט מצרה. אולם תחת עזרה והצלה לקחו מהם את כל מה שהיה בידם, ואף פשטו את בגדיהם, ורצחום נפש. למחרת היה מתברר שהבהלה לא היתה אלא בהלת־שוא ועלתה בחייהם של כמה עשרות יהודים מגיהנום הגיטו.

בכל־זאת היה מצבם הכלכלי של היהודים בגיטאות ווהלין קל יותר מזה שבחבלים אחרים, משום שהאכרים היו מוצאים הזדמנויות להת־גנב אל השער, או אל גדרות־התיל של הגיטו, ומספקים לכלואים בו צרכי־אוכל תמורת חפצים שונים. והיהודים שבפנים הגיטו חילקו ביניהם את אשר השיגו, כי ידעו שאין להטמין ואין להחזיק בשביל העתיד, ואף לא היה רצון לכך. כן לא ביקשו בעלי־מלאכה יהודים שכר מאחיהם בגיטו בעד עבודות ושרות, והסתפקו באיחולים „לכשנזכה לשנה הבאה תשלמו לנו". רצו הא־נשים לראות בזה מעין סגולה לחיים.

רב היה במיוחד סבלם המוסרי של יהודי־הגיטאות בווהלין. מעבר לשכבות הגדר ראו כיצד חי לו ה„גוי" בנחת, נהנה מרכוש היהודים ונבנה מחורבנם, ואילו הם, נושאי „הטלאי הצ־חוב", בני הגזע המקולל, סגורים במכלאה, מוב־דלים מן־החוץ, מיואשים ורצוצים, מחכים לקצם הקרוב.

אדם שלא חזה מבשרו את זועות הנאצים ולא חי בגיטו אינו יכול להשיג כל מה שעבר על ראש היהודים בימים ההם. אין לבטא במלים את הדכאון שהשתרר ביניהם ואת סבלם. מכל המסופר אפשר לקבל רק מושג־מה על חיים אלה, ימים אפורים ולילות שחורים־אפלים, שבהם חשך עולמם של הנוער ושל המבוגרים המנותקים מעולם כולו ונתונים כבבור־צלמות.

זמן רב לא ניתן ליהודים לשהות בגיטאות ווהלין. בראשית אביב 1942, ניגשו הנאצים לקיים את ה„יודען־ריין" והחלו השחיטות. נמ־חקו המחוזות אחד אחד, ועיר אחרי עיר הושמ־דה. יהודים ניסו לברוח מהכא להתם — דבר שעלה בכסף רב והיה כרוך בסכנה להירצח באופן האכזרי ביותר ע"י אכרי הכפרים. ואם מישהו הצליח להגיע למקום אחר, הרי כעבור שבועיים־שלושה הגיע גם תורו של אותו מקום ומנוס לא היה מידי המרצחים הנאציים, שנעזרו ע"י האוקראינים וטאטאו את כל היהודים.

כך חוסלו יהודי הגיטאות בווהלין במשך קיץ 1942 (תש"ב) בשיטה אחידה כמעט בכל המ־קומות. רבבות יהודים נורו בנשק חם והושלכו לתוך בורות גדולים, הידועים בשם „קברות־אחים", ושרובם לא סומנו אפילו בציון לזכרון.

משהגיע הצבא האדום קבעו שלטים על קב־רים אלה ועליהם מתנוססות כתבות: „כאן נק־ברו... (מספר) נתינים סובייטים, קרבנות הנא־צים"... ואילו השם היהודי בל יזכר.

אהרן ולדמן

אישים

ליב שפילברג

1

שמועות שונות התהלכו בארץ על ליב שפיל־ברג, בן אוסטראה, ותקוה קלושה שעשעה עוד את מכיריו וידידיו, אולי יזכו לראות סימן־חיים ממנו. אך הנה נתקבל מכתב משרידי משפחתו בפולין והלוט הוסר... גורל המיליונים מצא גם אותו ואת אשתו: הם הובלו לטבח ההמוני של יהודי רובנה בשנת 1942. ובכן, זה שסימל את הטיפוס המעולה שבעסקני הגולה, היהודי העממי הישר, איש המעש והתנועה, הציוני הותיק וה־נאמן — איננו.

אחד משרידי אוסטראה שהגיע ארצה מוסר, כי שפילברג שחי ופעל לאחרונה ברובנה, עבד שם ב„יודען־ראט" המקומי מראשית הכיבוש הגרמני. רבות היו טרדותיו, הוא פעל ועזר לרבים, החיש הצלה ככל שהשיגה ידו, אך את חייו־הוא לא יכול היה להציל.

אישיותו של ליב שפילברג היתה ידועה באו־סטראה, רובנה וברוב ערי ווהלין, ואף מחוצה להן. יליד העיר אוסטראה העתיקה, בן למשפחה עניה, נתיתם בגיל רך מאביו. על אמו האלמנה הוטל עול הפרנסה של שלושת ילדיה וליב הבכור בעודו נער נרתם לעזרה לאמו, התחיל במתן שעורים ועבר לעבוד בבנק היהודי באוסטראה. קשים היו חיי הנער, כי דאגתו לקיום המשפחה לא השכיחה מלבו את השאיפה ללמוד ולרכוש ידיעות, ובאותו זמן גם נמשך לתנועה הציונית, שהיתה למטרת חייו.

עוד בתקופה 1908—1915, כשהפעולה הציונית היתה עדיין אסורה והתנהלה במחתרת, ושפיל־ברג רך לימים, — קיבל על עצמו תפקידים רבים והיה בין החברים הפעילים ביותר. דירת משפחתו (חדר בלי רצפה עם מטבח בצדו) שימשה מקום־כינוס לועד הציוני, שם גם הוחזק חלק ניכר

מהארכיון והמזכירות של התנועה, אך שפילברג לא נרתע מהסכנה הכרוכה בדבר. וגם לאחר ש־פוטר ממשרתו בבנק בגלל עסקנותו הציונית — לא התאונן על כך והתמסר לרעיון הציוני ביתר שאת ואמונה.

כבר בשנים ההן, והוא בן 17, השתתף בועי־דות ציוניות ובאסיפות חשאיות, עמד בקשרים עם רובנה ומקומות אחרים ונעשה מקובל על חבריו ומכיריו.

בימי המלחמה העולמית הראשונה שירת ש־פילברג כשלוש שנים בצבא הרוסי. כשחזר הביתה בשנת 1917 — תור־הזהב של המהפכה הרוסית — הופיע באספות חיילים באוסטראה כציר של פלוגתו, נואם ומכוון את האסיפה, מכריז ומלהיב, ודבריו נשמעים.

שוב התבלט שפילברג במלחמת־הבחירות ל־אסיפה המכוננת הרוסית והועידה היהודית, ניהל תעמולה בעיר ובישובי הסביבה, כבש לבבות ועשה נפשות לרשימת הציונים. היה פעיל גם ב־בחירות לקהילה הדימוקרטית כבא־כוח התנועה הציונית, ואישיותו ופעולתו קסמו לרבים.

וממחתרת למחתרת; בשנת 1920 עם עלית ה־בולשביקים שוב לשלטון והציונות נרדפה, הערים שפילברג על ה„ייבסק"ים ונכנס לעבוד ב„אופרר דקום" (ועד מחוזי לאספקה) כמזכיר למנהלו ה־רוסי — קומוניסט, וע"י כך יצר אפשרות לפעולה ציונית חשאית החוסה בצלו, ואף יכול לעזור לחבריו.

כעסקן פעיל ומפעיל עמד בראש אגודת „ציון" באוסטראה ובמשך הזמן נרתם בעול מוסדות לאומיים וציבוריים שונים בעירו ושירת אותם במסירות במשך 12 שנה, עד שעבר לגור ול־פעול ברובנה. גם כאן נמצא כר נרחב לפעולה, ונוסף לתפקידו כמנהל סניף „צנטוס" בווהלין (חברה מרכזית לפיקוח על יתומים וילדים עזו־בים, שמרכזה בוורשה), הקדיש הרבה מזמנו וממרצו לתנועה הלאומית ולענני־ציבור של ועד הקהילה ועוד. בתקופה האחרונה עמד בשורות ההתאחדות „צעירי־ציון" והפועל הצעיר" ופעל בה בכל מרצו.

איש עממי היה ובעל לב ער ורגיש, חבר טוב לכל, בעל סגולות נעלות — בא לציונות מתוך הכרה פנימית ונשאר מסור ונאמן לה כל ימי חייו.

בין טובי הציונים המעשיים, הלוחמים לחברה עובדת ועסקני הציבור של ווהלין יונון שמו של ליב שפילברג לעולם וזכרו יהיה קדוש.

זלמן גרשפלד

1942—1895

ליב שפילברג ברובנה

2

תקופה חדשה התחילה בחייו של ליב שפילברג —הציוני הנלהב והמסור — בעברו לגור ב־רובנה. ראשית עבודתו הצבורית שם היתה בועד המרכזי של החברה לפיקוח על יתומים וילדים עזובים, כמנהלה ומזכירה. כמעט בכל ערי ווהלין ייסוד היו סניפים לחברה זו ותחת הנהלתה ופיקוחה נמצאו עשרות בתי־יתומים ומוסדות.

שפילברג התמסר בכל חום לבו ומרצו לעבודה זו, שיכלל והרחיב את פעולות החברה, ארגן סני־פים והקים מוסדות לה, גייס והדריך עשרות עסקנים פעילים ומסורים. הוא נעשה פטרון ליל־דים עזובים אלה, שבחלקם הגדול היו יתומי ה־פרעות באוקראינה (בשנות 18—1917) ונאספו ע"פ רוב בצדי הדרכים שבהן נדדו הילדים בב־רחם מפני הפורעים, דאג לשלומם הגופני ולמזונם הרוחני ולעתידם. מלחמה היתה נטושה בין ה־ציונים ושרידי עסקני ה„בונד" שנשארו בחברה עוד מזמן שהטיפול ביתומים היה בידי ה־„ג'וינט". הבונדאים רצו להתנקש בנשמותיהם של ילדים אומללים אלה ולהעבירם על הכרתם הלאומית. שפילברג הציוני נרתם למלחמה זו ולא נרתע עד שעלה בידו להבטיח לילדים חינוך לאומי במוסדות „תרבות" והכנה מקצועית לחיים חדשים במולדת העברית. הודות לעבודתו ומסי־רותו נהפכה החברה לאחד המבצרים של התנועה הציונית בווהלין, שבמוסדותיה התחנכו עסקנים נאמנים לתנועות־הנוער הציוניות וממנה יצאו הרבה תלמידים שעלו ארצה ומשתתפים בבנינה.

שפילברג הקדיש ממרצו ומזמנו לפעולה ציונית וציבורית רחבה במוסדות ובארגונים שונים ב־רובנה. הוא היה אחד מהפעילים בחברת „אורט"

וגם שם נלחם נגד השפעתם החזקה של עסקני ה„בונד" וגרוריו עד שניצח וסניף „ארט" ברו־בנה נרכש ע"י הציונים ונשאר בהנהלתו ובהש־פעתם עד פרוץ המלחמה האחרונה.

הוא היה פעיל גם בחברה להגירה „היאס" ב־רובנה, שעסקה בסידור עניני העליה לא"י, אחרי שנסגר המשרד הא"י בגליל רובנה.

בתור חבר ועד הקהילה ברובנה נלחם שפילברג את מלחמת הציונים נגד אנשי ה„סנציה" (מ־פלגת השלטון הפולני). הבלתי־ציונים שב־השפעת השלטונות התנגדו לציונים והתנגשו ב־השפעתם בקהילה ובציבוריות היהודית. מלחמה זו היתה כרוכה לפעמים ברדיפות מצד השלטו־נות הפולניים המקומיים, ועל אף עמדתו הרש־מית בתור מנהל חברה מאושרת ע"י הממשלה לא נסוג אחור ממלחמה זו לביסוס השפעת ה־ציונים בקהילת רובנה.

שפילברג היה מסייר בערים ובעיירות ווהלין לשם תעמולה ציונית, הרצה, ביחוד בחוגי הנוער, על א"י והציונות, כתב מאמרים בעתונים, ערך והוציא גם שבועון ציוני ברובנה.

בווהלין, כמו בכל פולניה, היתה התנועה ה־ציונית מפולגת והמלחמה בין המפלגות הציוניות השונות לבשה לפעמים צורה חריפה. לשבחה של רובנה הציונית יש לציין, שמלחמה זו לא הורגשה ביותר ברחוב היהודי, אף־על־פי שהיו קיימות שם כמעט כל המפלגות הציוניות. שנים רבות היה קיים ברובנה ועד מאוחד של באי־כוח המפלגות החשובות: ציונים כלליים, „המזרחי", „התאחדות", „פועלי־ציון" ובמשך תקופה ידועה השתתף בו גם בא־כוח הריביזיוניסטים. מתפקידו של הועד הזה היה לאחד את הזרמים בציונות לשם עבודה משותפת יעילה לטובת הקרנות ה־ציוניות, במוסדות של „תרבות", בועד הקהילה, במועצת העיריה ובמוסדות ציבוריים שונים. ש־פילברג היה אחד מהפעילים בועד זה, דואג ל־קיומו והשפעתו ורואה ברכה גם בשדה־פעולה זה.

הוא היה אהוב ומכובד על חבריו, ידידיו ומכריו הרבים, כי תמיד עמד מוכן לעזרת ה־זולת והשתתף בצערו ובשמחתו.

זכורני באיזה רטט נפשי ובעינים דומעות הוא נפרד ממני לפני כ־12 שנה בעלותי ארצה, אחרי שעבדנו יחד עבודה ציונית וציבורית במשך 11 שנה. הוא נרגש כולו ולבו כאב על זה שמסיבות משפחתיות לא יכול הוא עדיין לנתק את קשריו עם הגולה ולעלות ארצה — משאת נפשו עוד משחר נעוריו. גורלו היה כגורל רבים מעסקנינו היקרים והמסורים בווהלין, שנספו במבול ה־כליון וההרס ע"י הטמאים שבאדם. זכרו ישאר קדוש לכל אלה שהכירו והוקירו אותו — את החבר והידיד המסור והבן הנאמן לעם ולמולדת.

ב. צ. ברזלי

ר' יעקב־פישל פלדנקרייז

(מקדושי תרפ"א)

עברו עשרים וחמש שנים ממאורעות־הדמים של תרפ"א בארץ, כשתל־אביב הקטנה אז, שמנ־תה רק כמה אלפים נפש, הותקפה קשות ע"י הערבים מסביב. לאחר מכן עברו על הישוב מאו־רעות תרפ"ט ותרצ"ו־תרצ"ט, ולסוף — המל־חמה העולמית השניה ואתה השואה האיומה שב־אה על עם ישראל בתפוצות. כרגיל, משכיחות צרות אחרונות את הראשונות, וכך הסחנו גם אנו את דעתנו מהגבורים והקדושים של ימי תרפ"א. אחד מהם היה יעקב־פישל פלדנקרייז מעיר אוסטראה שבווהלין.

הוא נולד בשנת תקל"ז (1876) להורים עשי־רים ואדוקים, לא ידע מחסור וקיבל חינוך תורני כדרך הימים ההם. לאשה נשא את דבו־רה, בתו של ר' אברהמ'לי מנכדי ר' „יונה דער גיטער", מבני חבורתו של ר' ליב שרה'ס. היתה זו אשת־חיל שידעה לנהל עסקים בכשרון, הוא ר' יעקב־פישל, אברך בן־טובים, היה יושב בביתו המפואר, מעיין בספר, עוסק בגבאות ובמעשי־צדקה. ומאחר שלא זכה לבנים, גידל בביתו יתומה ממשפחת אשתו. האיש חי באוסטראה עירו בתוך קהל עדתו, תמים עם אלוהים ואדם.

עברו ימים וחלפו שנים, ופתאום — היה זה בשנת 1906 — הודיע יעקב־פישל לאשתו ול־אביו, כי עז רצונו לעלות לארץ־ישראל, לראות את ירושלים עיר־הקודש ולבקר את שאר המ־קומות הקדושים. תחילה התנגדו לדבר מתוך דאגה שמא יארע לו מכשול ח"ו בדרך, שכן אין הוא רגיל בנסיעות, בפרט מעבר־לים, אך כיון שעמד על דעתו בתוקף — נאלצו להסכים לכך. כשהגיע יעקב־פישל ארצה, נזדמן במקרה עם חבורת אנשים שבאה לראות לא רק את ירושלים של מעלה אלא גם את הישוב החדש, והוא הצ־טרף אליה.

מתוך מגע עם המושבות העבריות ואנשי־הע־בודה התעורר בלבו יחס מיוחד למפעל־התחיה של האומה, ובשובו אחרי חדשים אחדים לביתו היה מלא הערצה לישוב החדש ולאנשי האדמה בארץ, ודיבר בביטול על „ירושלים של החלו־קה". בהתלהבות סיפר על מה שראו עיניו והטיף

לחיבת־ציון ולייישוב ארץ־ישראל, ומאז התקרב לציונים והיה לאחד מהם.

לדעת בני־משפחתו נכנסה בו רוח־שטות בי־מים ההם, הליכותיו נראו להם מוזרות. הוא, האדוק ושומר־מצוה קפדן, מתהלך עם הציונים ודורקא עם הצעירים, גומר את ההלל על בחורי העליה השניה ומטיח דברים כלפי הישוב הישן, שנחשב לקדוש בעיניהם. יתר על כן, הרגישו בו שממעט בלימודו ומקדיש תשומת־לב לפרה ולעגל שהמליטה, לתרנגולות ולאפרוחים שהתחיל לגדלם, וכן לגינה ולעצים שליד ביתו. לעתים

תקל"ז (1876) — תרפ"א (1921)

קרובות גם יצא עם שחר למושבה הגרמנית הסמוכה, באמתלא לתבוע כסף מחייבים, והתעכב שם עד הצהריים, כדי להסתכל בעבודות המשק החקלאי ואף ניסה לעביד אתם בחצר ובשדה.

במשך הזמן התחיל להתענין גם בעסקים, אך לא לשם הרחבתם, אלא כדי לצמצמם, לדברי בני־משפחתו. לא חסרו בבית גם התנגשויות־דברים, וכשהציקו לו, קם פעם והכריז כי מנוי וגמור אתו לחסל את העסקים, למכור את הנכסים, להתישב בארץ־ישראל ולחיות בה חיי אכר, כי צר לו כאן בגולה ולבו לארץ־האבות. לא הועילו כל דברי־התוכחה שמסביב, לעג הבריות בקשות קרובים וידידים שהזהירוהו ואף דברו אתו קשות. הוא, הבעל הטוב, הבן המקשיב והגבאי הנאמן, היה תקיף בדעתו זו והלך בדרכו. בינתים פרצה מלחמת־העולם הראשונה, אתה באו דאגות חדשות וגם אביו מת, אז נאותו בני המשפחה לרצונו העז של יעקב־פישל, והוא יושב ומצפה ליום בו יוכל לעזוב את הגולה ולעלות ארצה, אל הכפר העברי.

הכרזת בלפור על ארץ־ישראל והחלטות סן־רימו עודדו את יעקב־פישל וחיזקו בו את ההכרה הציונית. עמד ומכר את בתיו כמעט בפרוטות, גזר על ימין ועל שמאל בעסקיו כדי שלא יהיו עיכובים למימוש תכניתו, ומשנודע לו באביב תר"פ על אפשרות עליה דרך וורשה — המטיר מכתבים אל המרכז הציוני של פולין וביקש רחמים לאפשר לו את עלייתו המידית.

התנועה הציונית שתססה אז ברחוב היהודי כבשה גם את יעקב־פישל. הוצא אז כרוז, מודפס באוסטראה בעברית ובאידיש: „לאחינו בני־ישראל, יהודים פשוטים, סוחרים, חנונים, בעלי־מלאכה, מלמדים ומורים; התאחדו אחים!", ולהלן קריאה לשדרות הרחבות בעם להתאגד באגודת „עם ציון" לשם עבודת התחיה והתעורר־רות הכוחות הבריאים שבכל החוגים היהודים, ועל הכרוז חתומים: רבה של אוסטראה אז, הרב יוסף ורטהיים ז"ל ועסקנים אחרים, וביניהם ר' יעקב־פישל פלדנקרייז.

ארכה השעה לר' יעקב־פישל, שישב וציפה לתשובת המרכז הציוני המאחרת לבוא בגלל שיבושי דרכים שבימים ההם, והוא קם ויצא ברגל לוורשה, כשצרורותיו ובני־ביתו אתו, על אף הסכנות הכרוכות אז בדרכים באוקראינה, הוא הגיע לוורשה, ושם במקום קיבל רשיון־עליה. דרכו היתה מלאה חתחתים ומוקשים, ורק אחרי הרפתקאות ונדודים זכה להגיע בסוף תשרי תרפ"א לארץ — מחוז חפצו.

כאן הרגיש את עצמו בתוך עמו ולאשרו אין גבול. ידידים בתל־אביב הציעו לו כמה הצעות לסידורו בעיר, אך הוא לא הטה אוזן ויצא לפתח־תקוה מצויד בהמלצות של מנחם שיינקין ושל הסתדרות „המזרחי". לא יצאו ימים רבים והוא, עם בני־משפחתו, התחילו לעבוד בחקלאות במשקו של יעקב קרול ואצל אכרים אחרים בקטיף, בחריש ובעבודות־שדה־ובית אחרות. תקותו היתה להתמחות בחקלאות וסידר משק לעצמו בסביבה כפרית דתית. על אף גילו (והוא אז כבן 45) עבד בזריזות ובהתלהבות, האפיינית לחסידי ווהלין, ולדברי יעקב קרול עלה בעבודתו על צעירים ממנו בשנים. במושבה ראו בו „חלוץ"־פועל העושה את עבודתו באמונה מתוך „שמחה של מצוה" ואהבה רבה לארץ. במכתבים שהריץ לקרוביו ולמכריו בגולה, קרא

אותם לעלות, כי אין טעם לחייהם על אדמת נכר והארץ מחכה לבניה.

מעניין ואפייני להלך־רוחו הוא המכתב שערך לגיסו באוסטראה יום לפני הירצחו, ושלא הס־פיק לשלחו לתעודתו, בו הוא מתאר את חייו החדשים במשך שבעת החדשים הראשונים לע־לייתו, אשרו בעבודתו, הרגשתו ותקוותיו, ומ־ציין בין השאר כי בארץ עובדים רק שמונה שעות. ושום עבודה אינה בזויה. „אם אני יכול לעבוד ולהתפרנס מיגיע כפי — תוכל גם אתה לעשות כך". בסוף כותב, שיתכן כי יתנו לו אדמה ויתנחל ויהיה לעובד אדמה בארץ־ישראל.

עבר החורף הראשון על יעקב־פישל בארץ, הוא מתאקלם והולך ומקבל את הכל באהבה ובאמונה בימים יבואו. והנה הגיעה לפתח־תקוה השמועה על הפרעות ביהודי יפו והסכנה לתל־אביב. יעקב־פישל יצא לרחוב לחפש אנשים שילכו אתו יחד לתל־אביב לעזרת־אחים. אשתו התנגדה לדבר, אך הוא עמד על דעתו שחובתו ללכת, ויצא עם עוד חמישה בחורים, אנשי־רוח ובעלי הכרה.

רפופורט, אחד מחבריא זו, שנפצע בדרך, מספר ב„הפועל הצעיר" גליון ט"ו, סיון תרפ"א: „הלכנו בצעד מהיר מפ"ת ליפו ופלדנ־קרייז האיץ בנו מפעם לפעם להחיש את קצב ההליכה. כשהוא עצמו הלך כל הדרך לפנינו. אחרי שעברנו את הגשר שעל־יד שרונה — ראינו מרחוק ערבים עם מקלות וסכינים הול־כים לקראתנו. הוספנו ללכת לקראתם ובמהירות הרגילה, כדי שלא להראות בפניהם מורך־לב. פלדנקרייז התחיל לנפנף ולהכות במקלו העבה על ימין ועל שמאל, הגינונו על עצמנו כפי שי־כולנו. בינתים הלך מספר הערבים הלך וגדול וקשה היה לעמוד בפניהם. אני וזכס היינו פצו־עים, דמנו שתת בלי הפסק והספקנו רק לראות את ארבעת הנשארים מבני חבורתנו רצים אל בין האקליפטוסים שלפני שרונה ומגינים על עצמם וההמון אחריהם. מה שהיה אתם אח"כ לא נודע לנו. נמלטנו אל בית גרמני אחד ואח"כ העבירו אותנו באוטומוביל לתל־אביב. „שלושה מהיוצאים נפצעו והנשארים נהרגו. גויה אחת מתוך הגויות שנקברו בקברות־האחים בבית־הקברות הישן בתל־אביב הוכרה ע"פ המלבושים כגוית ר' יעקב־פישל פלדנקרייז.

אכן, יש אנשים המתהלכים כחידה והם ומע־שיהם נראים מוזרים, עד שבא המקרה השופך אור על דרכי חייהם ושאיפותיהם. אחד מאלה היה ר' יעקב־פישל פלדנקרייז, שחי חיי־טהרה ומת מות־קדושה מתוך אהבה לעם ולארץ.

יצחק גור־אריה

קהילות

זסלב

(איזיאסלבל)

עיר וווהלינאית זו לא נתברכה בסגולות מיו־חדות, הטבע לא עיטר אותה ביערות ולא העניק לה מעינות או מראות־נוף, על כן לא שימשה נקודה מושכת לתיירים; גם לא היו בה מקורות טבעיים שיספקו חמרי־גלם לפיתוח תעשיה רח־בה. מפאת מרחקה מרשת מסילות־הברזל לא הצטיינה בתחבורה תקינה, ואף־על־פי־כן היה לזסלב חן מיוחד, אותו חן הניכר בכל ערי ווה־לין על משכנות־ישראל הזרועים בתוכן.

המצב הגיאוגרפי והסוציאלי.

שלושה חלקים עיקריים בהרכבם הכללי — לכאורה נפרדים ואוטונומיים, ולמעשה מאוחדים — היוו את העיר זסלב. בחלק המכונה „העיר העתיקה" היה מרוכז המסחר, הקמעונאי והסי־טונאי, ובו התכנסו הירידים שמשכו את אכרי הסביבה להביא את תוצרתם למכירה. שם גם נמצאו המוסדות החברתיים והסוציאליים של האוכלוסיה היהודית; בית־כנסת עתיק, תלמוד־תורה, בית־ספר עברי, ספריה, בית־חולים וא־חרים. בחלק זה של העיר התגוררו המשפחות המיוחסות — בעלות הותק —, „פני" העיר ופר־נסיה, ראש הקהילה והמוסדות, שכן חלק זה היה בבחינת ראשון בזמן יסוד העיר, ותושביו היו רובם ככולם יהודים מושרשים מדורות.

חלקה השני של העיר נקרא „העיר החדשה" והוא בנוי על מורד נהר רחב, שעליו גשר גדול המבדיל בינו לבין „העיר העתיקה". העיר החד־שה השתרעה על שטח רחב־ידים עם שתי זרו־עות היוצאות מנקודה אחת. כאן היתה האוכ־לוסיה מעורבת, מבין האינטליגנציה המקומית, אך רובה יהודים. בחלק זה של העיר עמדו בנ־ינים חדשים ויפים, בית־הספר העממי הממשלתי המעורב, שבו למדו יהודים ונוצרים, ומוסדות עירוניים, עטורי גנים וירק לרוב, שנקיון ושקט שררו שם. על הנהר עמדה טחנת־קמח גדולה.

מימינה של העיר החדשה נמצא החלק השלי־שי המכונה „מיידאן", ושונה היה חלק זה המ־רוחק משאר חלקי העיר, בהיותו החדיש ביותר ואף המסודר ביותר. שם גם שוכן הצבא בבניני־קסרקטין גדולים, וכן נבנו שם המוסד הפיננסי הממלכתי, הגמנסיה־לבנות, הקלוב הנוצרי ומוס־דות־ציבור כלליים אחרים.

האוכלוסיה.

לפי מקורות הלך וגדל מספר היהודים בעיר אחרי שחיטות חמיל. עפ״י ספירות שנערכו ע״י השלטונות, חיו בשנת 1797 בזסלב 1623 יהודים; בשנת 1805 — 2120 יהודים; בשנת 1847 היוו היהודים כשני־שלישים מהאוכלוסיה הכללית, שמספרם הגיע אז ל־6107 נפש; במפקד של 1897 מנו היהודים 5998 נפש בין 12611 תושבים בכלל. כשנהפכה זסלב לעיר מחוזית, נמצאו במחוז (בעיר, בעיירות ובכפרי הסביבה הרבים) כמאתיים אלף נפש, ביניהם 27772 יהודים. אחרי המלחמה העולמית הראשונה התגוררו בעיר 14 אלף איש, ביניהם כ־8 אלפים יהודים.

העיר בכללה לא היתה עשירה ביותר. לעומת זאת היתה סביבתה גדולה, מפותחת ועשירה וגם מאוכלסת. בכפרים ובאחוזות השתרעו שדות רחבים ומשקים מפותחים פורים. בעיירה קלומבובקה הסמוכה עמד בית־חרושת גדול לסוכר; בכפר מיכלה היו בתיח״ר לנייר, ספירט ובירה. בסביבה אחרת נמצאו בית־חרושת ליציקה וטחנות־קמח לרוב. לפנים היה בעיר בית־דפוס עברי מבתי־הדפוס הראשונים. היהודים התפרנסו בעיקר מהמסחר.

תולדות העיר, קורותיה ורבניה.

קשה לקבוע מתי נוסדה העיר זסלב, אולם ידוע שהתקיימה בימי השלטון הקדום של פולין העצמאית כעיר במחוז קרמניץ בגליל ווהלין והיא נמנית על הישובים העתיקים של ווהלין. על יסוד אגדות, שנרקמו במשך דורות סביב ביהכ״נ העתיק, אפשר להניח שהעיר נבנתה במאה הי״ד. מספרים שלפני כ־600 שנה שיחקו ילדים בפסגת ההר שבעיר העתיקה, ובהעמיקם לחפור, נתגלה בנין עתיק של ביכ״נ והוא תוקן, שופר והוקם מחדש. בעיר העתיקה נמצאת כנסיה קתולית הידועה בשם „כנסית הברנרדינים״, ששימשה מקום מקלט ומבצר בימי מרד פולין. העיר נזכרת בתיאורי מסע־הדמים של חמלניצקי.

ר׳ נתן־נטע בן משה הנובר, יליד קרקוב, נותן בספרו „יון מצולה״ תיאור מלא ומפורט של רדיפות חמיל ושחיטותיו בשנת 1648, של חיי היהודים ומצוקתם בימים ההם וחורבן קהילות ווהלין. הטרגדיה של מאורעות התקופה ההיא, גודל הפרעות ואפיים של הפורעים האכזרים בכל הקהילות של סביבת זסלב והעיר עצמה — מצאו ביטוי בדפים המועטים של „יון מצולה״ השקולים נגד ספרי־היסטוריה שלמים והמרעידים את הנפש הישראלית: „כל הקהילות הסמוכות ברחו לק״ק... ומי שלא ברח או שלא יכול לברוח דמו בראשו. אנשים נהרגו על קידוש השם במיתות משונות, קשות ומרות... חרבה נקברו בחייהם, נשחטו ילדים בחיק אמותיהם... לא היתה מיתה משונה בעולם שלא עשו בהם (ביהודים)... הבתולות והנשים היפות לוקחו לשפחות ולאופות וקצת לנשים ולפילגשים... ספרי־תורות נקרעו לקרעים ונעשו מהם שקים ומנעלים...״. בספר זה מתוארים גם מאורעות־הדמים בזסלב באותן שנות הגזירות (גזירות ת״ח ות״ט): „ויהי אחר שכבשו האויבים ק״ק פולנואה ועשו בה כרצונם, הלכו משם לק״ק זסלב ובזזו כל שלל הקהילה והרגו שם כמאתיים נפש הנשארים שם, מסיבה שלא היו יכולים לברוח מחמת חולי. וקצתם שמו בטחונם שיש להם יוונים אוהבים שיצילום, ויתחבאו ביערות עד כי יעבור זעם, וישבו שם זמן רב עד שכמעט פרחה נשמתם מפני הרעב והצמא. ובחרו להם מות מחיים ואמרו: נבוא העיר ומתנו שם, כי טובים חללי־חרב מחללי־רעב. וכאשר באו אל העיר תפוסם האוהבים שלהם אנשי העיר להרוג אותם, וביקשו מהם שיהרגו אותם על בית־החיים כדי שיבואו לקבורה, ומילאו בקשתם והוליכום לבית החיים ונכנסו היהודים בבית שיש על בית־החיים והרגו אותם שם ואחר־כך שרפו הבית עם היהודים באש, ונדונו בשתי מיתות: הרג ושריפה. והכמרים שהיו שם בק״ק זסלב — הפשיטו עורם מעל בשרם חיים. והדוכסים שהיו שוכבים שם מזמן רב השליכום מקבריהם כפגר מובס ובתי־קבריהם שהיה מכסף וזהב בזזו ובתי כמרים החריבו ובית־הכנסת שלנו החריבו ועשו לאורוות־סוסים. וכן עשו בק״ק אוסטראה הבירה ויהרגו כשש מאות נפש הנשארים שם כנ״ל.״

בסוף המאה הי״ז סבלו יהודי זסלב מפורעי הימים ההם ורבים מהם נפלו מחרב גונטה הצורר וכנופיתו.

בשנת 1747 ארעה עלילת־דם בזסלב ויהודי העיר היו שרויים בצרה גדולה. העלילה עשתה לה כנפים ובה התערבו אנשי הכהונה. בבירור המשפטים של עלילת־הדם בתקופה ההיא (של ז״יטומיר ועוד) נתברר גם הענין הזה ע״י השלטונות ונושאי־הכהונה.

מגדולי זסלב ואישיה ידועים: הרב ר׳ אליהו, מחבר הספר „רכב אליהו״, שהיה מפורסם בדורו. אחריו ישב על כסא־הרבנות בעיר ממלא־מקומו הרב ר׳ שמואל זנוויל בר׳ יוסף אשכנזי. משנפטר — נתמנה כרב ר׳ יצחק, אחיו של ר׳ שמשון מאוסטרופול. בשנות תנ״ה־תנ״ס כיהן כרב ר׳ אשר־אנשיל בר׳ יצחק, מחבר הספר „שמנה לחמו״. כן ידוע הרב ר׳ ישראל בן הגאון ר׳ אליעזר־ליפמן היילפרין, שהיה רב העיר בתב״ז, נפטר בשנת תצ״א וממלא מקומו היה ר׳ דוד.

בתקופה יותר מאוחרת יושב על כסא־הרבנות של זסלב הרה״ג ר׳ לייבוש בולכובר, מצאצאי הבעש״ט, גאון, פקח ובעל השפעה. מחבר הספרים: „שאלות ותשובות״ ו„ערוגות הבושם״. במ־

שך ארבעים שנות כהונתו בזסלב פעל הרבה והתפרסם גם מחוץ לתחומי ווהלין. בימים ההם רצו להעביר את „המגיד" מטריסק להיות „מגיד" בזסלב וכשפנו מאספי־חתימות מהתושבים של זסלב על בקשה בענין זה לר' לייבוש בולכובר — נאות למבקשים ורשם: „גם אני עבד לעבדי השם". אגדות שונות נשתמרו על ר' לייבוש עד הדור האחרון.

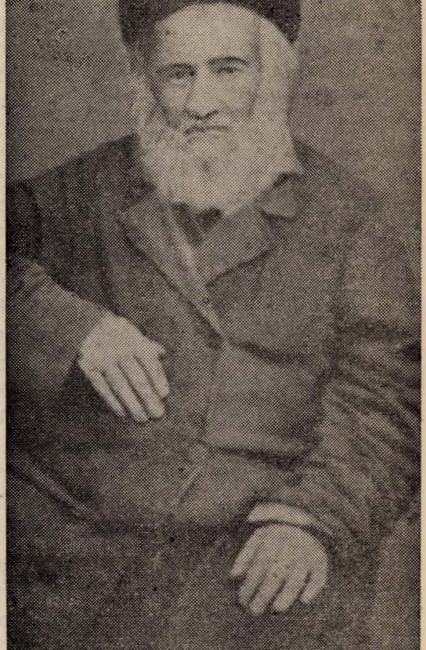

הרה"ג ר' לייבוש בולכובר.

מבין הרבנים החשובים שקנו להם שם בעיר, יש להזכיר את ר' לוי־יצחק מצאצאי ר' פינחס קוריצר, שישב בעיר החדשה.

בראשית המאה העשרים ישב בזסלב על כסא־הרבנות הרב ר' ליזר חריף, שהיה תלמיד חכם מובהק ובעל תבונה ושכל רב, איש החכמה והעצה שידע להורות ולחנך יפה את בני־דורו. הרב ר' לייזר חריף היה אחד משני הנציגים היהודים שנבחרו בשם כל יהדות ווהלין להופיע בכינוס הארצי של נציגי היהדות הרוסית בפטרבורג, שנקרא בימים ההם על־פי יזמת הממשלה. בנו של הרב ר' לייזר חריף — המורה והסופר ר' לייבוש חריף — גר שנים רבות בסלבוטה, עסק בהוראה ובתרבות והיה מראשי ההסתדרות הציונית בחבל ווהלין.

קהילת זסלב נזכרת ברשימות של ועד ארבע ארצות, ומסתבר שהיתה לה חשיבות בימים הרחוקים ההם בכלל ובווהלין בפרט.

תנועת החחיה ופעולת התרבות

בסוף המאה הי"ט, עם ראשית התנועה של חובבי־ציון, היתה זסלב ידועה בחבל ווהלין באישיה ועסקניה הרבים ובראשם בעלי־השכלה ואינטליגנציה רבה. יזכרו בני משפחת הנדלר; שרה—בתו של ר' לייבוש בולכובר, בעלת ידיעה רחבה בתלמוד וחכמת ישראל שדיברה עברית; המשפחות גרינפלד, קניז'ניק, לרנר, הורביץ, זלצמן; וכן ר' יהודה־ליב לרנר, למדן ומשכיל, בקי במדעים, ביניהם גם ברפואה, שהיה חפשי בדעותיו ועם זה נחבא אל הכלים. ר' אייזיק קניז'ניק, היה ידוע כאיש פרוגרסיבי, מלומד וחכם. רבים היו פונים אליו לשאול בעצתו במסחר, בארחות־חיים ובעניני משפחה. ר' שמואל הורביץ — סוחר גדול בעל טחנות־קמח, איש משכיל, היה תורם בגלוי ובסתר בעין יפה.

בשנת 1913 ביקר בזסלב אנ־סקי וצירף לאוסף האתנוגרפי שלו חומר רב מתולדות העיר, מייסדיה, רבניה ועסקניה. לפי המלצתו תרמה „חברת מפיצי השכלה" בפטרבורג 2000 רובל להקמת תלמוד־תורה בזסלב. המוסד נבנה והיה ידוע לתהילה בכל הסביבה.

תקופת ההתעוררות הציבורית

המהפכה הרוסית בשנת 1917 הביאה שיוויזכויות גם ליהודים. אחרי שנות מאות של שלטון הצאר, הגבלה בזכויות, איסורים חמורים — נשמה יהדות רוסיה לרווחה. בזסלב, כבכל ערי ווהלין בתקופה ההיא, החלה הבראה תרבותית בצדה של הבראה כלכלית. נוסדו מוסדות לאור־מיים, הוקמה ההסתדרות הציונית, נוסדה הקהילה היהודית וקמו מפלגות־פועלים שפעלו קודם־לכן במחתרת. ממנהיגי מפלגת ס.ס. בזסלב יש להזכיר את בניה קניז'ניק, שנעשה אחר־כך לראש המפלגה הקומוניסטית בעיר; את בומזה וקולפק — מורים לעברית וציונים ולוחמי השפה העברית בסלבוטה, לייב שורצמן, אחד מהחברים האקטיביים בתנועת צ.צ. באוקראינה (חרקוב), חיים שטרן (כיום בארץ־ישראל), צבי גלזברג ואחרים.

אולם תנועה ציבורית רחבה נוסדה בזסלב בשנים 1920־1919. בימים ההם, אחרי גל־הפוגרומים באוקראינה שלא פסח גם על זסלב, נמצאה האוכלוסיה היהודית במצב כלכלי ירוד. מספר הרעבים ללחם הלך וגדל, פשטו מגפות, וכל יום הביא אתו מספר רב של מתים ממחלות מידבקות. בימים קשים אלה נמצא בזסלב חבר עסקנים אקטיביים שהקדישו את כשרונם ומרצם

למען המוני העם והשכבות הדלות. בראש חבר העסקנים עמד יצחק אודרמן, שבא מארצות־הברית עם פרוץ המלחמה העולמית ונשאר תקוע בזסלב לכל שנות המלחמה. ר׳ יצחק אודרמן שימש ראש־הקהילה בזסלב, ויושב־ראש הועד האמריקאי (ג׳וינט״), ועסק בצרכי צבור באמונה ובהקרבה רבה, לא ידע לאות, לא רדף אחרי כבוד, לא מילא את תפקידו ע״י שליחים, כי בעצמו היה מטפל בכל ענין ובכל סוגי עזרה, חדר לכל פינות העדה, נפגש באופן בלתי־אמצעי עם ההמונים הנצרכים ובעצמו ניצח על כל פעולות העזרה הכבירה שפיתחו המוסדות המאורגנים ומנוהלים על ידו.

שני לעסקנים המצטיינים בזסלב אותו זמן היה ר׳ חיים לוין, איש־וילנה, שעבר לזסלב בדיוק בתקופה שהעיר היתה זקוקה לו. אדם זה הצטיין בתרבות גבוהה, בידיעה רחבה של שפות לועזיות, בהשכלה כללית ובהתפתחות רבה בשטחים שונים. בהיותו בעל נפש עדינה ולב יקר — ידע להשפיע לטובה על כל מי שנפגש אתו ועבד במחיצתו. הוא היה עסקן פעיל בכל המוסדות, יד־ימינו של יצחק אודרמן, גזבר נאמן בכל מוסדות הקהילה וסגן ראש הועד האמריקאי לעזרה סוציאלית (מר לוין כעת ברמת הכובש).

כן נודע העו״ד מ. זייגר (כיום בת״א), שיסד וארגן את התנועה הציונית בזסלב עם ראשית המהפכה ושימש כל השנים כיו״ר הועד הציוני העירוני. הוא עמד בראש הפעולה התרבותית של הקהילה, עשה הרבה למען חינוך הילדים בבתי־ספר עבריים, הפיץ תורה והשכלה ציונית בין המבוגרים, הופיע באסיפות ובהרצאות פומביות ותרם הרבה לפיתוח השפה העברית בעיר.

הצטיין גם משה אודרמן, אחיו של יצחק, שביתו היה פתוח לרווחה לכל העסקנים במקום, לכל באי חוץ, ושמסר הרבה מאוד ממרצו זמנו וכוכספו להקמת ההריסות של בית־החולים היהודי בזסלב. בתקופת המגפה הקשה בשנת 1920, כשכל־יום הביא אתו קרבנות חדשים ממחלת הטיפוס — היה בית־החולים היהודי המקום היחידי שטיפל בחולים עניים מבני דלת העם ועשה הרבה להבראתם והחלמתם.

כן יש לציין את יתר העסקנים בתקופה ההיא — חברי הקהילה ומוסדותיה: ר׳ יעקב שמואל שטרן (כיום בארץ ישראל), ר׳ יקותיאל זנדברג, השו״ב אוסטרובסקי ואחרים — איש־איש על משמרתו עמד ועזרתו לקהל נתן בכל היכולת, בנאמנות ובמסירות רבה.

בשנת 1920 נפתח בזסלב בית־ספר עברי בבנין „תלמוד תורה״, בו למדו כל ילדי העיר בשתי משמרות את כל לימודיהם הכלליים בעברית אותה שנה נפתחו בזסלב שלושה גני־ילדים בכל שלושת החלקים של העיר, בהם התחנכו הילדים בשפה העברים בהדרכת גננות ומטפלות מוסמכות ובעלות־נסיון. פעולה רחבה זו התנהלה במרץ רב ובקצב מהיר על־ידי חבר־מורים נאמן ובעל ידיעה והשכלה. מחבר המורים בבית הספר יצאו גם עסקני ההסתדרות הציונית וראשי המוסדות בקרב הנוער.

באותה שנה קמה לתחיה מחדש הסתדרות הנוער הציוני, שתוך פעולתה המסועפת יצרה את סניף „החלוץ״ ואירגנה את קבוצת החלוצים הראשונים לארץ ישראל. פעולה תרבותית רחבה התנהלה בקרב הנוער שהקנתה לצעירים את השפה העברית, את ידיעת הארץ, בקורסים מיוחדים שהתנהלו בקביעות על־ידי טובי המורים מבית הספר. מהעסקנים הצעירים בתקופה ההיא ראויים במיוחד לציון החברים: קירצ׳ק (כיום פנואלי), ירוס שורצן, יפה צ׳רטינקו (כולם בארץ ישראל). על עבודתם ללא חת למען הגר ער ותנועתו, העם והארץ.

סופה של זסלב כסופן של כל ערי ווהלין שנפלו שדודות לפני קלגסי־היטלר הטמאים: חורבן, הרג, הרס. הישוב היהודי נמחק ולא נשאר ממנו שריד. העיר כולה — בית־קברות.

ישראל פוגל

ז׳יטומיר

(פרק שני)

אנשי ההגנה היהודית בז׳יטומיר היו אמיצי־לב ומאורגנים יפה. בהופעתם נגד הפורעים פתחו דף חדש של גבורה בתולדות חיי היהודים בגולה הרוסית. הנוער היהודי הצטיין בארגון ההגנה העצמית ויצא להגן על כבוד ישראל בדמו.

הפוגרום ב־1905

על פוגרום זה מספרים:

עוד באוקטובר 1904, אחרי המלחמה נגד יפאן והכרזת הצאר ניקולאי השני על מוסד־הנבחרים (הדומא) תחת לחץ החוגים המתקדמים במדינה, פרץ נחשול של פוגרומים בערי תחום־המושב היהודי. מחוגי השלטונות סייעו להסתת המוני פורעים והז׳נדרמיה והפוליציה שיתפו פעולה עם הכנופיות אף ניצחו עליהן בהרג יהודים ושוד רכושם. בז׳יטומיר הורגש כי מתרגשות ובאות פרעות ביהודים ונעשה ברור כי היום המר תלוי

באויר. ההגנה עיבדה אז תכנית כיצד להגן על אזורי היהודים „פודול", „קצ'אניקה" ואחרים. ל־כל אחד מהמקומות האלה נשלחו פלוגות בנות 50—60 איש מזוינים באקדוחים, סכינים ואלות. פלוגה מרכזית בת מאה איש, מעין מטה ראשי של מדריכים ומפקדים בעיקר, שמשו רזרבה. אנ־שי פלוגה זו היו מפוזרים בבתים הגדולים סביב הכיכר הסובורי („סובורנאיה פלושצ'אד") ומח־סן־הנשק תחת ידה. בהגנה השתתפו גם כמה נוצרים מהנוער הסוציאליסטי.

הדבר התחיל כך: לרגל השמחה על כינוס ה־„פרלמנט" הרוסי הראשון, התקיימה הפגנה המונית מכל התושבים — רוסים, פולנים ויהודים על דגליהם הלאומיים. אנו הציונים צעדנו תחת דגלנו הציוני ועליו כתובת: „בעד חרותכם וח־רותנו". ההפגנה נגמרה בסדר, אך כעבור ימים מספר אחרי זה ערך ה„בונד" הפגנה משלו עם דגלים אדומים וסיסמאות מהפכניות. לאחר ש־עברו המפגינים ברחובות העיר וליד הבנינים ה־ממשלתיים הופיעו מנהיגיהם על הגזוזטראות ונשאו נאומים, הופיעה פלוגת־צבא שהתחילה לירות בקהל המפגינים. הקהל התפזר וכמה מה־מנהיגים נאסרו. הדבר שימש אות וכנופיות פור־עים התנפלו על היהודים בסכינים, קרדומים ו־אבנים. בין הפורעים היו גם שוטרים שהתחפשו בבגדי־אכרים, והיו מזויינים באקדוחים. במרכז העיר התחיל שוד ורצח, שהלך והתפשט.

אז הופיע ניקולאי בלינוב, סטודנט רוסי מהפ־לוגה המרכזית של ההגנה, כשצלב ענוד על חזהו, פנה לפורעים בקריאה להפסיק במעשיהם וניסה להוכיח להם ולגנות את מעשיהם המת־נגדים לנצרות. אמנם הם הושפעו וחדלו לרגע־קט מעבודתם, אך פה קפץ נגד בלינוב הפריס־סב (קצין־משטרה) יארוצקי, ובקללו את ה־„ז'יד" בלינוב שלף את חרבו ויכהו, ומשנפל בלי־נוב מתבוסס בדמו — דקרהו כמה דקירות וציוה על הפורעים „הכו בז'ידים והשמידום". אנשי הח־גנה ירו אז בהמון הפורעים, שכמה מהם נפגעו ונ־הרגו, ושני יהודים נפלו חלל. הפורעים נדהמו והתחילו לסגת, בלקחם את יארוצקי הפצוע, ואנו — אנשי ההגנה רדפנו אחריהם עד הפרבר „פודול", שם נכנסנו לתוך קרב עם כנופיה גדולה של פור־עים. בראשנו עמדו הסטודנט אברהם ויינשטיין וישראל פאק (פקיד בבית־המסחר). וכיון שב־קירבת מקום נמצאו כפרים שמשם הגיעו המוני אכרים לשלול שלל, נפל בגורלנו לעמוד שם על נפשנו ולהתקיף כל היום עד שעה מאוחרת ב־ערב ללא הפסקה. אנשינו עברו מהגנה להתקפה ובמשך כל היום עד הערב, ללא כל הפוגה, הכו בפורעים שוק על ירך, ועל שדה־הקטל נפלו מהם יותר משמונים הרוגים והרבה פצועים, ואילו מחברינו נפלו עשרים ואחד איש — ביניהם יש־ראל פאק והסטודנט אברהם ויינשטיין פצוע ק־שה. אני והסטודנט פקר טיפלנו בויינשטיין הפ־צוע, חבשנו את פצעיו, לקחנו אותו על שכמנו והבאנוהו תחת מטר־יריות של הפטרולים לבית־החולים היהודי ברחוב ברדיצ'בסקיה. שם נפח את נשמתו. כאן ייזכרו גם הצעירים מצ'ודנוב, שיצאו מזוינים כמתנדבים לעזרת אחיהם בז'־טומיר הנתונים בסכנה בימי־הדמים ההם, וב־עברם דרך העיירה טרויאנוב נעצרו על־ידי אכר המקום ועשרה מהם נרצחו באכזריות.

מצדנו פנינו אז ל„בונד" והתחננו לפניהם שלא יצאו להפגנה שלהם, כי זה יביא ליד פוגרום. וא־שר יגורנו בא לנו! הם לא רצו לשמוע לנימוקים שלנו כי דם יהודי ישפך וה„חברה" רחל (ממנהי־גיהם) אמרה לנו: „אצלנו אינו קיים דם יהודי או לא־יהודי, אלא דם פרוליטארי ובורגני", ההפ־גנה תתקיים"! וההפגנה התקיימה, אך יחד עם זה פרץ פוגרום ונשפך דם דוקא של פועלים יהודים מידי פועלים גויים. לפני ההפגנה של ה„בונד" התיצבה משלחת של נכבדי קהילת ז'יטומיר עם הרב מטעם ד"ר אוגר בראש לפני הגוברנטור מלניקוב. ביקשנו ממנו שיפסיק את הסתת האכרים לפוגרום ע"י אנשי המשטרה, והוא ענה לנו בזו הלשון: „עליכם להשפיע על הנוער הסוציאליסטי שלכם שלא יצא בהפגנות, לא יסית את ההמונים בנאומיו וכרוזיו, ובכלל אל יתערבו יהודים בענינים שלנו, כי זה ענינו של העם הרוסי ולא ענינכם".

כשלושה ימים נמשך הפוגרום 23—25 באפריל ובתוצאתו היו כשתי עשרות הרוגים וכמאה פצו־עים, מהם באופן רציני; כן שודדו מאות חנויות ובתי מגורים.

כעבור כמה ימים אחרי הפוגרום, כששקטו כבר הרוחות בעיר, קרה מקרה כזה: בשעה 10 בבוקר, כשעבר הפריסטב קויארוב ברחוב קיוב־סקאיה בדרכו לבית הגוברנטור, ירה בו צעיר רוסי בשם קיריצ'נקו והרגו במקום כנקמה בעד דם־היהודים שנשפך. פריסטב זה היה מראשי מארגני הפוגרום וקיריצ'נקו היה אכסטרן, שבגלל עבודתו הסוציאליסטית לא הצליח לקבל תעודת־בגרות בגמנסיה. את קיריצ'ינקו תפסו ואסרוהו. וכמובן היה מועמד לתליה, אך היהודים הצליחו להוציא אותו בלילה מבית־האסורים והעבירוהו לחוץ־לארץ. פוגרום זה השאיר פצע עמוק בלב היהודים, שלא הגליד ימים רבים והגדיל את ק־לונה של רוסיה הצארית.

אישי ז'יטומיר היהודית

איטלזון גרשון: פילוסוף (1852—1926) יליד ז'יטומיר. ראשית לימודיו היתה בעירו, אחר־כך למד בפטרבורג וברלין. היה מרצה בקונגרסים ובחברות לפילוסופיה. בחוגי אנשי־המדע נחשב להוגה־דעות מקורי. עיקר מחשבתו היתה יצירת

מדע אוניברסלי („פנתולוגיה"). את דעותיו לא הספיק להעלות בכתב.

ד"ר טוקנובסקי, שהיה ידוע בז'יטומיר בסוף המאה הקודמת בשם „הסטודנט טוקנובסקי, עסקן ציוני בקיוב שנענה לקריאתו של זאב ז'בו־טינסקי, יצא לגליפולי והצטרף לגדוד העברי.

ברנשטיין אסיפ: אמן־שחמט מפורסם. נולד ב־1882 בז'יטומיר. עד 1917 עורך־דין במוסקבה. אח"כ בא לברלין ומשם — לפאריס. בשנת 1903 קיבל בהתחרות השח בקיוב את הפרס השני. בשנת 1905 ואחרי־כן קיבל פרסים ראשונים ושניים בברלין, שטוקהלום, אוסטנדה ווילנה.

אברהם כהנא: איש־מדע וחוקר עברי, פירסם עבודות מדעיות בפירוש לתנ"ך וכדומה.

רבי אברהם מגיד, בז'יטומיר ובקהילות אחרות (מת קרוב לשנת תקע"ז). מגדולי החסידים הב־עש"טיים, תלמידו של ר' לוי יצחק מברדיטשוב וידידו של בן רבו רבי ישראל מברדיטשוב, אב"ד פיקוב ומחותנו של ר' מרדכי מטשרנוביל. הוא היה דורש ברבים מדי שבת וחודש, ודבריו שנ־רשמו על־ידי תלמידו לוי מז'יטומיר וחתנו מר־דכי יצאו לאור אחרי מותו (ברדיטשוב תקע"ז).

איש ז'יטומיר היה גם הרב המפורסם בשעתו רבי ראובן, הידוע בשם „ר' ראוב'לה אור־דיסר", על היותו משמש שם בכהונת רב ודיין ראשי בראשית התהוותה של הקהילה. רבי ראובן היה בנו של הרב רבי יוסף אב"ד קונסטנטין־ישן ושניהם יחד נטו לתנועת החסידות שהתאחזה אז גם בין יהודי עיר חדשה זו. בשנת תקצ"א, אחרי פעולות של עשר שנות רבנות באודיסה, חזר רבי ראובן לקונסטנטין־ישן כמ"מ אביו. הוא היה גדול בתורה.

כרב־אב"ד בז'יטומיר בזמן יותר מאוחר רו־אים אנו את הרב רבי פנחס, שכיהן שם כששים שנה רצופות. על פטירתו בשנת תרל"ד מוצאים אנו בעתון העברי „הלבנון", שנה י"א (תרלד—תרל"ה), עם פטירת רב־אב"ד זה בוט־לה הרבנות בעיר ורק דיינים שונים בלבד היו מאז בז'יטומיר.

כאחד הדיינים הידועים בז'יטומיר יש לציין את רבי יעקב בן חיים יונה, שנפטר בשנת תר־מ"ג („המליץ 1833). הוא עמד בשו"ת עם הגאון רבי שלמה קלוגר, המגיד מברודי ובעל „מפרשי הים", בענין גט אחד בז'יטומיר, שעורר בשעתו את עולם־ההוראה.

מהדיינים האחרים שבז'יטומיר ידועים רבי דוב בער, ר'תלדו, בנו אהרן, ר' מיכל, ר' אייזיק ר' יוסף בער (נפטר 1900).

הרבנים־מטעם בז'יטומיר

מהרבנים־מטעם שפעלו בז'יטומיר ראויים ל־היזכר באופן מיוחד: יהודה לייב בינשטוק (1836—1894), שהיה חניך בית־המדרש לרבנים בז'יטומיר, גמר שם את חוק למודיו בשנת 1856 והשתלם במוהילוב־פודולסק באיסור־והיתר. בש־נת 1860 נתמנה לרב־מטעם בז'יטומיר, ובשנת 1863 — לעורך העתון „גוב וויאָדאמאסטי" ול־מורה־דת בגימנסיה לנשים. הגנרל־גוברנטור ב־קיוב, בעזאק, נתן על שכמו משרת „יהודי מלומד". בשנת 1880 עזב את ז'יטומיר ועבר לגור בעיר־הבירה פטרבורג. הסיבה לכך היתה קורספונדנציה בעתון הרוסי המקומי, בה התאונן על הדלות והעזובה שבתלמוד־תורה הז'יטומירי. הגבירים והתקיפים שבעיר ראו בזה פגיעה בכבודם ו־מצאו שעת־כושר להורידו מכסאו (בחרו במקומו את איסר קולישר). זמן־מה היה הרב בינשטוק מזכיר לעדת־ישראל בפטרבורג, וחזר לז'יטומיר.

בשנת 1892 מינתה אותו ה„חברה לתמיכת בני ישראל עובדי־אדמה ובעלי־מלאכה בארץ הק־דושה וסוריה" למורשה שלה ביפו. הוא עשה ס־דרים נכונים בענייני החברה בארץ־ישראל וערך רשימות ברורות ומדויקות על המצב במושבות החדשות הנתמכות ע"י ועד זה. זמן קצר שהה אח"כ ברוסיה אצל בני־ביתו, אולם חזר ליפו ו־שם מת בתרנ"ה (1894).

הרב מטעם איסר קולישר התפרסם כעסקן ב־עיר והיה מקובל ברוב החוגים.

ד"ר שלמה צבי סקומורובסקי ידוע היה כאחד המעולים ביותר מבין הרבנים־מטעם. היה גם חרד מאוד לדת ושימש בזה מופת לאחרים. יש עליו כמה ידיעות ורשימות בעתונות העברית וה־רוסית של הימים ההם. שמו יצא לתהילה.

הרב־מטעם האחרון לשלטון הצאר היה הרב אוגר. הוא היה בעל השכלה כללית רחבה, ש־לט בכמה שפות והיתה לו ספריה גדולה ועשי־רה מאוד. משהושלט שלטון הבולשביקים בז'יטו־מיר ונתבטל תפקידו — עסק בתרגומים והיה מ־קובל ומכובד בקהל הרחב ובחוגי השלטון.

פעולות התרבות והתנועה הלאומית

בית־עקד־ספרים עברי ורוסי התקיים ליד בית־הכנסת הכוראַלי ברח' פטרבורגסקאיה, והספרן היה יוסף הוכפלד. חברי הועד היו: ישראל ביאליק (בן־דודו של ח. נ. ביאליק), יוסף ביגלמן, ישעיהו וינר ובנימין אפשטיין. ספריה זו הכילה כמה א־לפים ספרים וגם אולם־קריאה היה על־ידה ש־נוסד על־ידי הציונים. אלה היו גם בעלי הדעה וההשפעה בבית־כנסת זה. אז גם החלו לדבר עברית והרוח הלאומית חזקה בעיר. פרסום ה־שירים הראשונים של ח. נ. ביאליק, שראו בו בן־זיטומיר, היה למאורע רוחני לחוג ציוני — עברי זה, והוא גדל והתפשט. המחנה הציוני מימי חיבת־ציון היה די ניכר בז'טומיר היהודית, וצירים נשלחו לקונגרסים הציונים. גם נוער

ציוני התארגן ופעל בעיר. וכך מופיעה ז׳טומיר היהודית כמקום השכלה ותנועה לאומית וצבורית.

לפני שנים רבות נעשו נסיונות ליסד בז׳יטומיר ישיבה לפי נוסח ליטא, אולם היוזמים לא יכלו ל־ממש את רצונם. בימי המלחמה העולמית הרא־שונה התקיימה בעיר ישיבה מוסרית מיסודו של הרב ר׳ יוסף יוזל הורביץ מנובהרודוק, שעו־ררה תשומת־לב מרובה והתענינות מצד החוגים הדתיים שבעיר, ואף בין החסידים זכתה להוקרה.

שלטון אוקראינה וחילופי־משמרות

בינואר 1918 ברחו כמה מחברי הממשלה האו קראנית (אז „ראדה״) מקיוב לז׳טומיר. ביניהם לא נמצא אף ב״כ אחד מהמיעוטים הל־אומיים (פולנים, רוסים גדולים, יהודים), ומרירו־תם של האוקריינים שהודחו משלטונם, הפנתה או־תם נגד היהודים. הסכם־השלום שנחתם בבריסק־דליטא בין האוקראינים והגרמנים בפברואר 1918, בזמן ישיבת הממשלה האוקראינית בז׳יטומיר, החמיר יותר את היחסים עם היהודים. החיילים עם פטלורה בראש חזרו יחד עם גרמנים מז׳י־טומיר לקיוב ובדרכם פגעו באופן רציני בי־הודים. בז׳יטומיר עצמה ישבה סגורה הממשלה בלי שיהיה לה צבא (נשארה קבוצה בת 2000 חיילים), ואילו על כביש רובנה שלטו הבולש־ביקים. הדימוקרטיה של ז׳יטומיר פגשה איפוא, את הראדה המרכזית והממשלה לא בידידות, ובר־מזים: „הסתלקו מכאן״. אז ביקשה הראדה מה־גרמנים להעביר אליהם חיילים גליצאים־סצ׳ביקים ולארגן מהשבויים פלוגות־חיילים. תמורת זה העבירו הגרמנים גדודים משלהם ואוסטרים. והנה בזמן שהדירק־טוריה האוקראינית הכינה מרד נגד ההטמן סקו־רופדסקי והמפלגות הסוציאליסטיות היהודיות התיחסו באהדה לתנועה הריפובליקנית החדשה — הזמין הסטרוסטה הווהלינאי ס. ו. אנדרו את נשיאות הקהילה של העיר, באישיותם של י. שפילברג, נ. אבנצ׳יק וי. רוזנבלט, קיבל את פ־ניהם באופן גס והודיע להם בנוכחות כמה עדים כדלקמן: „בברדיצ׳ב הרגו צעירי היהודים המנור־לים אפיצירים מתנדבים משלנו שלחמו נגד בול־שביקים, אך אני לא אסבול זאת יותר ובעד הת־נגדות בולשביסטית קטנה, ארווה את ז׳יטומיר בדם יהודי״.

לדברי אנדרו אלה היתה תוצאה, שהדימוקרטיה היהודית, שהיתה אגב, מעונינת בהצלחת שלטון ההטמן, שינתה את יחסה לממשלת ההטמן ו־פגשה את צבאות הדירקטורה האוקראינית כמעט באהדה וברגשי־שמחה. היא גם שירתה אותם כל מיני שירותים בשעת התגרות בין צבאותיה לבין צבאות הגרמנים בז׳יטומיר, ע״י כך שהסתירה חיילים מהם וכילכלה אותם מתוך סכנות רבות. מתוך סכנות רבות.

בתנופת מלחמת־האזרחים וחילופי־המשמרות של הבולשביקים, האוקראינים ולסוף הפולנים, עם מעבר גייסות שונים דרך העיר, נפל בחלקם של יהודי ז׳יטומיר לא־מעט סבל. כל כניסה של כנופיה או צבא סדיר היתה בבחינת סכנה ליהו־דים, כי הם נעשו ה„שעיר לעזאזל״ בעיני הפול־שים או העוברים. לא־אחת נדרשו לספק לכוב־שים משקאות, טבק, מזון — לאדם ולבהמה — ומצרכים שונים; נוסף לכך הוטל עליהם גם תש־לום כופר, רכוש יהודים היה לבז בעצם היום ע״י בולשביקים, פטליוראים וגם פולנים, והיה שה־שוד לא נגמר בלי קרבנות מצד היהודים. כך נמשך המצב קרוב לשנתיים; יהודי ז׳יטומיר היו שרויים בפחד ונתונים למשיסה ללא־מגן.

על פרעות האוקראינים מגליציה והפולנים וה־הגנה המאורגנת נגדן — בפרק הבא.

(סוף יבוא)

יוסף הוכפלד

רובנה

(פרק ששי)

בתוך זרם הפליטים התבלטו חלוצי־עליה לא״י שבהתעכבם ברובנה תיכנו תכניות לעליתם ולח־ייהם בארץ. הם אף התארגנו, דרו יחד, עזרו איש לרעהו, היו יוצאים לעבודות בעיר, עורכם אס־פות־עיון וכד׳. וכיון שהימים היו ימי התעוררות ועליה לא״י — הוקם בעיר משרד ארצישראלי, שבראשו עמד החח׳ טקטינסקי ומזכירו היה גדל־יה לוי. סביב המשרד התרכזו הזרמים הציונים והוא נעשה למוסד ציוני ממדרגה ראשונה שתו־עלתו רבה. עם עליתם של טקטינסקי ולוי לא״י פעלו במשרד כמה עסקנים ובניהם אייזיק בריק א.ל. הירשפלד ודינס. הוא נתקיים רק כמה שנים ונסגר מכמה טעמים וסיבות. אולם אחרי הפסקה של שנים נפתח מחדש, כי גדל בו הצורך, וכך שימשה רובנה תחנת־מעבר לחלוצים בדרך עליתם לארץ ישראל.

בינתים עזבו הפליטים את רובנה ואחרים זר־מו במקומם. ודאי שלא מעט סבל נפל בחלקם בזמן שהותם בעיר, אולם בדרך־כלל מצאו ברוב־נה חוגים צבוריים שהראו הבנה לגורלם והשתת־פו בצרתם, בהושיטם להם סעד רוחני וחמרי (סידור תעודות, שיכון, עזרה בצורות שונות ועוד). יהדי רובנה, כיהודי ווהלין בכלל, הוכיחו לאחיהם שגורל הפליטים קרוב ללבם וכי הם רו־צים להיות להם לאחים בעת צרה.

רבני העיר וגדוליה

לא נתברכה רובנה בגאונים בעלי־שם כאחיו־תיה אוסטראה, דובנה וערי־ווהלין אחרות, ברם בתקופות שונות ישבו, כידוע, ברובנה תלמידי־חכמים ורבנים ידועים, שזכרם נשאר בין בני העיר והגליל. על ר׳ אהרון בר׳ שמואל הכהן, למדן וירא־שמים, כן על ר׳ דוב־בר, הנודע בתור „המגיד ממזריטש״, דובר בפרק הראשון *). ר׳ דוב־בר, מתלמידיו של הבעש״ט ומעמודי התנועה החסידית, ראה את עצמו בשם „המגיד מרובנה״. ר׳ שמואל אדל (בבת־ים) מספר שבילדותו היה בא עם נערים לקלויז הישן והיו מטפסים לעליה שבקלויז, מקום שם למד ולימד ר׳ דוב־בר ואתו ר׳ זוסיה אנופוליר ואחרים, גם היו מראים שם את הספסל והעמוד (שטנדר) של המגיד שנשאר עד הזמן האחרון. בפרוזדור („פוליש״) של הבנין הישן של הקלויז היתה בימים רחוקים מקוה לטבילה, וכשעלתה על הפרק שאלת בדק הבנין והוצע לבנותו מחדש, נחלקו הדעות. היו שדרשו להשאיר את הספסלים כמו שיו בימי המגיד ר׳ דוב־בר, ולעומתם היו כאלה שראו צורך לבנות את הבנין מחדש ואף לשנות את הפנים. הנצחון היה עם האחרונים, אך תחילה בנו את הקירות מבחוץ ואח״כ השלימו את החלק הפנימי של הבנין; אחרי ויכוחים הוחלפו גם הספסלים באחרים.

ר׳ לייב שרה״ס המפורסם גר זמן־מה ברובנה, כן עברו דרך העיר כמה אנשי שם אחרים ופעלו בה בזמנים שונים.

בשנת תק״ב, לערך, חי ברובנה הרב טודרוס, בעל הספר „הלכה פסוקה״, שהיה גדול בתורה. בתקופה אחרת היה ברובנה ר׳ יצחק אייזיק (חריף), ולפי הספר „מזכרת לגדולי אוסטראה״ חי ברובנה גם „הרבני מאיר בן הקצין ר׳ יוסף יוזפא, פרנס מדינת ווהלין״.

באמצע המאה הקודמת (1840—1870), לערך, שימש ברבנות העיר ר׳ חיים רויטנברג, מבני „שמעונצס״ *) (כפי שכינו אותו ואת בני המשפחה המיוחסת הזאת). משנסתלק ירש את כסאו אחיו ר׳ אליעזר (ר׳ לייזר) שעסק לפני זה במסחר והיה מכובד כבעל מידות נעלות ולמדן. אחריו כיהן, משנות השמונים של המאה הקודמת, לערך, ר׳ שמואל הנודע בשם ר׳ שמיליקל. באותה תקופה **) הוזמן לרובנה הרב ר׳ שמואל הגדול שקראו לו ר׳ שמיליק, גאון בתורה ומפורסם בדורו. קמו אז צדדים של ר׳ שמיליקל ושל ר׳ שמיליק. אחרי הסתלקותו של הרב ר׳ שמיליק היה מקומו פנוי זמן מה והוזמן במקומו ר׳ יצחק שלמה יואל שרמן, שנקרא „הרב הקלויריקאי״, ומשנפטר מילא את מקומו חתנו הרב הרץ מה־יפית.

אחרי שנפטר הרב ר׳ שמיליקל רויטנברג (בן ע״ה), ישב על כסאו נכדו הרב ר׳ משה רוי־צבור, שהופיע לא־אחת בפני השלטונות ורב את טנברג מרדזבילוב, בעל תורה ועסקן בצרכי־ריב אחיו. וכך כיהנו ברובנה בתקופה האחרונה כדיינים הרב הרץ מה־יפית והרב משה־אליעזר רויטנברג. בסוף מלחמת־העולם הראשונה עבר לרובנה בן־העיר זלמן גרינפלד, שכיהן בקולקי כרב מטעם והצליח לתפוש את משרת הרב־מטעם (הרב הראשי) שהיתה פנויה אז, והוא כמעוניין החזיק בה אפילו בזמן שלא היה לרצונם של רוב נבחרי הקהילה והציונים המקומיים.

כשנקבע שלטון פולין ברובנה — חדלה הקהילה הדימוקרטית לפעול. אז פנו לשלטון והוא נענה ומנה אנשי־קהל — שבעה טובי העיר (ביניהם היו גבאים וה״ה צבי הלר, בצלאל, מורבצ׳יק ואחרים). העיר ראתה באלה את המשך הקהילה במשך כמה שנים עד שהורשו בחירות של נציגי הקהל לקהילה.

כמו ערים אחרות שנספחו לפולין כן גם רובנה בחרה בנציגים לקהילה. באותו זמן נתעוררה שאלת בחירת רב־העדה, לרגל דרישת השלטונות הפולניים לאחד את הרבנות של רב דתי ורשמי יחד. זלמן גרינפלד שאף לכהונה זו ומצא לו תומכים, אך הציונים וכמה מחברי מועצת הקהילה התנגדו לו. ברוך כהן (בזיה כגן), סגן ראש־הקהילה אז, שהיה מקובל בכל החוגים בעיר נטה להזמנת רב מן החוץ, אדם בעל צורה ועמדה, אישיות מפורסמת, רב הראוי לכך, אשר ייצג את עדתו לפני השלטון ובכל עת צורך — והוא בא בדברים עם מועמד למשרה זו. לא כן סברו אנשי המזרחי והציונים, עסקני המזרחי ברובנה והועדה הפוליטית של הועד הציוני העירוני (ברכבה של שמואל רוזנהק, משה קרשון ואחרים), שמתוך רצון למנוע מחלוקת וסיכסוכים, לא רדפה אחרי בעל שם מצלצל מן החוץ ונתנה את עינה ברב הרץ מה־יפית המקומי. אם־כי לא עמד בשורות הציונים ולא ב„מזרחי״. בהשפעתה ויתר ראש־הקהילה כהן על הצעתו ואף עזר לועדה הפוליטית בביצוע תכניתה. בבחירות שנערכו הצליח הרב גרינפלד לקבל כמה קולות יותר מהרב מה־יפית ומצדדיו חגגו את נצחונם. אך „המזרחי״ ברובנה לא יכול להשלים עם הדבר, כיצד יכהן כרב אדם שאינו ראוי לכתר הרבנות, ובהשפעתם של המזרחי והציונים לא נתאשר גרינפלד ע״י השלטון הראשי, ובבחירות חדשות נבחר הרב מה־יפית ונכנס לכהונתו לשביעת רצונו של רוב הקהל.

פריחת העבודה הציונית וזרמיה.

בפרקים הקודמים כבר דובר על רובנה הציונית וצוינה העבודה הלאומית הענפה שהתנהלה בעיר

*) עיין „ילקוט ווהלין״ קובץ א׳ עמוד 10.

**) לפי דבריו של ר׳ אהרון רויטנברג

***) לפי דבריו של ר׳ יהודה מטיוב.

בזמנים שונים ללא הפסק על אף התנאים והחו־קים המגבילים ששררו במדינה. המחנה הציוני בעיר והנוער נושאי־כליו לא קיפלו את דגל הת־חיה באיזה זמן שהוא ונשאו אותו בגאון לאומי בכל המקרים. יחס הביטול של האדוקים הקיצו־ניים והמתבוללים מזה והאידישאים־בונדאים מזה, לא יכלו לזעזע את עמדתם, והם ראו את עצמם כנושאי שליחות לאומית של היהדות ומבטאי רצונה כלפי פנים וכלפי חוץ. תחית האומה ותר־בותה וגאולת הארץ היו כל־כך אחוזות ודבוקות בעיניהם, שלא הבדילו בין זו לזו והם פיתחו פעו־לת־תרבות עברית רחבה בתקופה האחרונה.

רובנה הציונית צעדה בתקופה בין מלחמה למלחמה צעדים גדולים. היא עמדה בראש ערי ווהלין, ונתפרסמה לשבח בעולם היהודי והציוני כולו. על כך יעידו גם הכינוסים, הועידות והביקו־רים של ראשי התנועה הציונית ודבריה שהיו ברובנה מזמן לזמן. בעיר התקיים כינוס מחוזי שלאחר־כך התקיימו ועידות וכינוסים של ציונים, של „תרבות" ושל מפעלים חברתיים צבוריים: החברה הווהלינאית לפיקוח על יתומים וילדים עזובים, של החברות „טאז", „היאס" ואח'. כמו־כן נערכה ברובה בשנת 1926 ועידה גלילית של ההסתדרות הציונית בהשתתפותו של יו"ר הועד המרכזי ליאון לויטה, וב־1933 — ועידה דומה בהשתתפותו של יצחק גרינבוים מוארשה.

תצויין במיוחד תקופת הפעולה הציונית ה־ענפה אחרי המהפכה ברוסיה ובימי השלטון האוקראיני, שבה התבלטו כמה עסקנים צעירים פעילים ובינהם גור־אריה טרלו, יליד העיר, שהופיע כנואם ותעמולן בעיר ובסביבה ולחם בכל חום לבו וכשרונו את מלחמת הציונות בהרבה מקרים בימי שבתו ברובנה. אח"כ עמד בשורות ה„התאחדות". היה פעיל גם בבחירות.

הציונים הכלליים שהקיפו את רוב ציוני המקום, עמדו תמיד בשורה הראשונה של המחנה הציוני ב־

קיבוץ החלוץ הכלל־ציוני ברובנה ב־1932

ציוני בשנת 1907 ואחריו כמה כינוסים בהשתת־פות מנהיגי הציונים ברוסיה. בשנת 1919 בימי שלטון האוקראינים — התקיימה ברובנה ועי־דה חשאית מצומצמת שבה הוחלט על הקמת ה־לשכה הציונית המרכזית לשטח אוקראינה הכ־בוש. ב־1921 נערכה ברובנה ועידה גלילית של צעירי־ציון — צ.ס. בה השתתפו נציגי אגודות צ.ס. מכמה ערים של ווהלין (י. פפר מדובנא, י. גליק מסרני, ויסבורד מקובל, א. ל. הירשפלד ואחרים מרובנה וכן מקרמניץ, לוצק וערים אחרות. קול־טון, שבא ממרכז צ.ס. לועידה תפס עמדה של אידישאי והועידה כולה עמדה על צד העברית. משנערכה אחרי זה ועידת צ. ס. בלובלין בהש־תתפותו של אותו קולטון — נקרא ויסבורד מ־קוביל כדי לעמוד על משמר העברית. בשנים עיר. מהם הסתעפה תחילה הפרקציה „צעירי־ציון" שאחרי מלחמת־העולם הראשונה הפכה למפ־לגה (ואף התפלגה). אז קמו אגודות מזרחי, צעירי ציון — צ.ס. והתאחדות, הפועל הצעיר צעירי־ציון וכמה ארגונים אחרים. ל„התאחדות" היו חברים טובים ונוטים רבים ממיטב כוחות הנוער הציוני ועל ידה התארגנה תנועת „גורדוניה" (במאמציו ובהדרכתו של כותב הטורים האלה שבא אז מא"י לפולין ומילא שליחות התנועה). גם צ.ס. היו חזקים ופעילים בעיר. במשך 10—12 השנים שלאחר המלחמה הראשונה רבו הזרמים והתנועות הציוניות עד שבשנת 1930 נמצאו ב־רובנה מלבד התנועות הנ"ל: „הצה"ר" „החלוץ" „החלוץ הצעיר", „החלוץ הכלל־ציוני", „השומר הצעיר", „השומר הלאומי", „צעירי מזרחי",

„פרייהייט", „עקיבא", „נוער כלל־ציוני", „ארגון ציונים אקדימאים", „מכבי" *) ועוד. החלוץ הגיע למדרגה גבוהה ואתו שאר הגופים למען ארץ ישראל. הציונות נעשתה לתנועה של ארץ־ישראל.

אשר ל„מזרחי" — עוד בשנת 1902 נוסדה אגו־דה של „המזרחי" ברובנה שמנתה למעלה ממאה חברים, בעלי בתים וחשובי העיר, ושהת־פוררה בגלל חוסר הליגליות, וחבריה ברובם עברו לשורות הציונים הכלליים. ב־1922 התארגן „המזרחי" מחדש ובשורותיו עמדו כ־800 חבר.

על צד האמת יאמר שציוני רובנה ידעו לתפוס עמדות בכל מוסד כללי והיו משפיעים על מה־לך הנהגתם ופעולותיהם של המוסדות האלה, עד שהשפעתם היתה ניכרת בכל פינות החיים הצי־בוריים של העיר.

לברכה מיוחדת תצוין פעולת התרבות העברית בעיר. הועד המקומי והועד הגלילי של „תרבות" פיתחו פעולה, הוקמו גני־הילדים, בית־המחסה, ב"ס עממי, הגמנסיה „תרבות" ועוד שמשכו את רוב ילדי העיר. אפילו לא ציונים העדיפו לשלוח את ילדיהם למוסדות־החינוך האלה, כיוון שהכל היו מרוצים מהחינוך הלאומי־עברי שקיבלו ילדי־הם במוסדות „תרבות" של הציונים, בראותם תועלת וברכה בו.

ולא יפלא שמאמציהם של האידישאים לפ־תיחת סניף חב' ציש"א להוראה באידיש לא הצליחו. בית־ספרם שנפתח בבנין הת"ת ב־הנהלתו של ברוך הלפרין לא משך ילדים רבים ונסגר מהר. יהודי רובנה העדיפו לשלוח את יל־דיהם למוסדות „תרבות" או לבתי־הספר הממ־שלתיים — הפולנים.

במרוצת השנים נוסד על הוויליה בית ספר עב־רי „תרבות" ג', בעזרת תמיכה מאמריקה, שמנהלו היה א. ז. בוקסר. כשהתרופף מצבו החמרי של בי"ס חדש זה ועמדו לסגרו — התעורר העסקן משה קרשון ובמאמציו נשאר קיים המוסד, והיה אח"כ לאחד מבתי־הספר הטובים בעיר.

מספר התלמידים בגימנסיה „תרבות" גדל והלך משנה לשנה. כן התרחבה הספריה העברית של „תרבות" ברחוב אפטיקרסקה. גם חברת „טאז" „צנטאס", „היאס" ו„אורט" (שפיתחה פעולה רח־בה בהנהלתו של מר לויטס), היו תחת השפעת הציונים. במגביות לטובת הקרנות הלאומיות, לאוניברסיטה ומפעלים אחרים הצטיינו יהודי רובנה והעיר התבלטה לא רק בווהלין כ"א בפו־לין כולה, כעיר ציונית ושל תרבות עברית.

(סוף יבוא) א. אבטיחי — הדרי

*) לתנועות הספורטיביות. יוקדש פרק מיוחד.

הורודניצה

זהי עיירה השוכנת על חוף נהר „סלוץ" במחוז זוויהיל (נובוגרד—וווהלינסק) במרחק של 35 ווירסטאות ממנה, מוקפה משלושת צדדיה יערות גדולים. תושביה לפני מלחמת־העולם ה־ראשונה מנו בערך 600 משפחות, מהן כ־350 יהודיות תושבי העיירה היו מתפרנסים בעיקר מעבודתם כפועלים ופקידים בביהח"ר לכלי־חרסינה („פרפור") של ה' זוסמן, שהיה קיים שם. מספר העובדים בביהח"ר היה 400—500, למעלה מהחצי מזה — יהודים. נמצא שם גם מספר חנוונים, בעלי־מלאכה וסוחרים — בעיקר סוחרי יערות ועצים — יהודים שגם פרנסתם הם היתה תלויה בבית־החרושת ובעובדיו. עשי־רים לא נמצאו בעיירה חוץ מכמה משפחות בעלי־בתים אמידים.

בדומה לשאר עיירות ווהלין, היו גם יהודי הורודניצה ברובם חסידים שומרי דת ומסורת וגם לומדי תורה. אמנם, הטיפוס של חובש בית־המדרש כמעט שלא נמצא בעיירה, כיון שכמעט כל המבוגרים עבדו או שלחו במסחר ידם, בכל־זאת היה מספר הגון של חנוונים, בעלי־מלאכה, פועלים וכו' יושבים בימי שבת ומועד בשעות הצהרים בבתי־המדרש ולומדים פרשת השבוע עם פירוש רש"י, פרק משניות, מדרש ואפילו דף גמרא. היה בעיירה גם מספר ניכר של מש־כילים קוראי ספרים ועתונים בעברית ורוסית. האדוקים לא היו מן הקנאים והתיחסו בסבלנות למשכילים ולחפשים.

היו בעיירה 5 בתי־כנסת ובתי־תפילה וגם קלויז חסידי אחד. הדור הצעיר ברובו לא היה חרד, אך גם לא היו פורצי גדר ומחללי שבת ומועד בפרהסיה אפילו בין אלה שנתפסו ל„בו־נד" וסוציאליזם. בין האחרונים היו גם מתפללים בבתי־הכנסת בימי שבת ומועד.

עד שנת תרס"ה לא היתה קיימת בהורודניצה כל אגודה או הסתדרות ציונית, בכל־זאת היה מספר יהודים, שאהדו את הרעיון של חיבת ציון ושילמו 3 רובל לשנה — דמי חבר לועד האר־דסאי, קנו מניות של ה„קולוניאלי־בנק" ותרמו לישוב א"י בקערות של ערב יוהכ"פ. פעולות אלו נעשו ביזמתו ובהשגחתו של מר הירשנ־הורן — הרב־מטעם בקוריץ הסמוכה, ששימש גם רב מטעם בעיירתנו, — ושהיה חובב־ציון נלהב ומורשה של הועד האידיסאי, הוא היה בא פעם או פעמיים בשנה לעיירה לרגל משרתו ובהזדמנות זו היה גובה את התרומות והתש־לומים לטובת חיבת ציון.

מפעם לפעם היו מבקרים בעיירתנו נואמים ומטיפים לציונות, שהיו נואמים באין מפריע בבית־הכנסת הגדול או באחד מבתי־המדרש, אך

לידי פעולה ציונית מאורגנת לא הגיע הדבר. בזכרוני מימי ילדותי שמור הרושם ששאיר מטיף כזה שנשא גאום־הספד למותו של הגאון ר׳ שמואל מוהיליבר ז״ל בבית־הכנסת הגדול שהיה מלא עד אפס מקום. כל הנוכחים ישבו אותה שעה על הרצפה חלוצי־נעלים לאות אבל למותו של אחד מגאוני האומה וראשי התנועה הציונית.

בפעם הראשונה נוסדה אגודה ציונית בשם „הרצל״, בכ׳ תמוז תרס״ה — ביום הזכרון ל־פטירת מנהיגנו הד״ר הרצל ז״ל ע״י ששה נערים צעירים בני 17—14. התלבטנו אז בשאלה של בחירת יו״ר לאגודה, שלפי הכרתנו היה צריך להיות גדול בשנים מהמיסדים וגם בעל השפעה בחוגי ציבור העובדים בעיירה. נתנו עינינו ב־צעיר בן 26—25, פועל שנתפס ל„בונד״ והסכים לעבור לציונות, ובו בחרנו כיו״ר האגודה. מספר החברים הלך וגדל, ובזמן קצר הגיע למאה ויותר, ביניהם הרבה פועלים שעזבו את שורות ה־„בונד״. כן הלך וגדל מספר אוהדי הציונות מבין אנשי הדור הישן, שרשמית לא העיזו להירשם כחברים באגודה, שנחשבה בימי הצאר כבלתי־ליגלית.

פעולות ה„בונד״ במקומנו הקדימו במקצת את העבודה הציונית המאורגנת. הסתדרות זו השקיעה הרבה כוחות בארגון תנועה סוציאליסטית בין פועלי בית־החרושת, וכמעט בכל שבוע היה מבקר את עיירתו שליח המוסדות המרכזיים שלה ומארגן אסיפות בוערות שמסביב לעיירה. לאסיפות אלו היו נוהרים הפועלים והצעירים שבעיירה, ביניהם גם חברי אגודתנו הציונית. היינו מנסים להתווכח עם אנשי ה„בונד״ ב־אסיפותיהם, אך לעתים מאוד רחוקות היו נותנים לאחד מחברנו רשות להתווכח באסיפו־תיהם, וע״פ רוב היו מגרשים אותנו בכוח או לא נותנים לנו מתחילה לגשת למקום האסיפה. מלחמה קשה היתה לנו עם ה„בונד״, עד של־בסוף ניצחנוהו וכעבור 3—2 שנים לא נשארו אלא קנאים בודדים; אכן בתור ארגון לא היו והציונים שלטו בציבוריות היהודית בעיירה — קיימים עוד עד פרוץ המהפכה ברוסיה ב־1917, הם יסדו ספריה ציבורית, „חדר מתוקן״ שבו לימדו עברית, חשבון ורוסית, יסדו ושכללו מוסדות של צדקה ועזרה כמו: לינת־הצדק ועזרה לחולים, מוסד לתמיכה בצרכי מזון והסקה, הכניסו תיקונים באוסף „מעות חטין״ וחלוקת מצ־רכים לחג־הפסח. כל פעולות העזרה נעשו בצורה נאה בלי להעליב את הנהנים. לשבחם של העס־קנים וגבאי הצדקה בעיירה מהדור הישן כדאי להדגיש, שבחפץ לב היו משתפים פעולה עם הצעירים, ורב העיירה שהיה הרוח־החיה בכל הפעולה הציבורית התיעץ עמנו — עם הציונים הצעירים — וגם מסר לידינו תפקידים אחראיים.

תושבי הורודניצה, רובם אנשי־עבודה שב־קושי הרויחו את לחמם, היו בכלל ערים לכל דבר שבצדקה ועזרה לא רק לצרכי העיירה עצמה אלא גם לישיבות ולמוסדות ציבוריים אחרים ברוסיה הגדולה. גם שליחי הישיבות ומוסדות הישוב הישן בא״י היו באים אלינו ואו־ספים תרומות הגונות בין התושבים בעיירה חוץ מזה היו מבקרים בעיירה כעשרה „רבנים״ או שליחיהם במשך השנה ואוספים את דמי „המעמדות״ בין חסידיהם.

האגודה הציונית שלנו מנתה מספר הגון של עובדים ציונים מסורים בעלי הכרה ועמדה ציו־נית. חלק גדול מהם עזבו את העיירה ועברו לערים ועיירות אחרות בווהלין, ביחוד אחרי שהורודניצה נשארה בגליל ווהלין של אוקראינה הסוביטית. עבודתם והשפעתם היתה ניכרת לא רק במקומות מושבותיהם החדשים כי אם גם בתנועה הציונית בפולין הקונגרסאית. מספר פעילים המשיכו לעבוד עבודה ציונית, וביחוד תרבותית עברית בעיירה, גם במחתרת שתחת שלטון הסוביטים ושנים מהם גם הוגלו לסיביר בשל פעולה ציונית ותרבותית.

ראויים להזכר כמה מיקירי העיירה:

בראשונה אזכיר את „ה„מלמד״ ר׳ וולף־לייב דונדר, שהעמיד דור של משכילים עברים וציו־נים. אביו היה קצב בעיירה, יהודי פשוט ירא־שמים ובעל־צדקה. לבניו לא נתן חנוך מיוחד, וכשגדלו עזרו לו בבית־המטבחים ובאטליז. יוצא מן הכלל היה וולף־לייב הנזכר. מלבד שהיה בר־אורין מהטיפוס הידוע, בקי בגפ״ת ובס־פרות התלמודית נתפס גם להשכלה ולמד באופן יסודי תנ״ך, עברית, הספרות החדשה וגם רוסית. איך ואיפה למד כל זה בעיירה קטנה בלי ספרי־לימוד מתאימים — לא ידוע. הוא היה גם כותב מזמן לזמן מאמרים ומכתבים מהעיירה ב„„החלוץ״ ו„הצפירה״ וחותם בשם „בר דוד״. כתב גם שירים וסיפורים יפים שנשארו בכתו־בים ואבדו ודאי במשך הזמן. אותו חשבנו לאבי התנועה והפעולה הציונית בעיירתנו. בגלל מצבו בתור מלמד בעיירה לא נחשב באופן רשמי לציוני, אך את תלמידיו היה מחנך ברוח ה־ציונות והלאומיות, וביחוד בהרצאותיו לתלמי־דים בשיעורי התנ״ך וההיסטוריה היהודית. פר־נסתו, כמובן, היתה בדוחק אך תמיד היה עליז ושמח בחלקו. לתלמידיו התיחס כחבר הגדול מהם, מוכן תמיד לעזור בעצתו והדרכתו. בגלל זה כיבדוהו תלמידיו ואהבוהו, והקשר אתו נמשך הרבה שנים גם אחרי עזבם את כתלי חדרו, ואפילו אחרי עזבם את העיירה. כמעט כל הפ־עילים בעבודה הציונית והציבורית בדורו היו

כדאי להזכיר גם את הגבאי הראשי של בית־תלמידיו וחניכיו. הוא מת בזמן מלחמת־העולם הראשונה ממחלת־הטיפוס בהשתוללה בעיירה. הכנסת הגדול בעיירתנו — ר׳ ישעיהו דוב ז״ל. היה זה טיפוס של עסקן ציבורי מהדור הישן, בעל בעמו ותקיף בדעתו. ביתו היה פתוח לרוחה לכל נצרך על אף היותו לא עשיר. אליו היו פונים אנשי העיירה ומבקשים עצה והדרכה, וגם מ־פשר היה בין רבים. רב העיירה היה מתיעץ אתו בכל מיני ענינים וגם בהוצאת פסקי־דין בעניני ממונות ומסחר. הוא היה בעל השפעה לא רק בקרב העדה היהודית, כי אם גם בחוגי השלטון הרוסי בעיירה ובמחוז, והרבה פעל לבטל, או להמתיק גזירות על יחידים והציבור בימי שלטון הצאר הרוסי וגם בימי השלטונות האו־קראיניים שלאחריו.

רצה היהודי הזה לבנות בית־כנסת גדול ויפה במקום בית־הכנסת הישן של עץ, שהיה קיים בעיירה. הרבה משנות חייו הקדיש למטרה זו והקים בית־כנסת גדול ויפה, שעלה בכמה ר־בבותרובל, המתאים לא רק לקהילת הורודניצה כי אם גם לקהילה גדולה בעיר מרכזית. איש לא ידע מאין השיג סכומים כה גדולים לבנין בית־הכנסת ותמיד היה דואג ליפות ולשכלל מקדש־מעט זה. הנוצרים הפרבוסלבים במקום התקנאו ביהודים ולא נחה דעתם עד שהש־פיעו על בעל־האחוזה העשיר שהסכים לבנות כנסיה יפה על חשבונו. הקבלן לצבעות וקישוט בנין בית־היראה היה יהודי, נטפל אליו ר׳ ישעיהו דוב ז״ל ולא הרפה ממנו עד שהביא כמה ציירים יהודים מומחים והם קישטו וציירו יפה גם את בית־הכנסת הגדול היהודי שבעיירה.

כשעברה הורודניצה לאוקראינה הסוביטית והייבסקים התחילו לשלוט בעניני היהודים, היתה אחת מהפעולות הראשונות שלהם להחרים את בתי־התפילה בעיירה. עלה בידם להחרים את כל בתי־התפילה מלבד את בית־הכנסת ה־גדול, כיוון שר׳ ישעיהו דוב ז״ל התנגד לזה בכל תוקף. לפעמים ביטל את הגזירה אצל ה־שלטונות המקומיים, ואם לא עלה בידו לקבל את עזרתם במקום, לא שקט הזקן בן־השבעים ולא נח, ועל אף שיבושי הדרכים אותו זמן, נסע כמה פעמים לחרקוב והגיש את עצומותיו נגד הייבסקציה לפני השלטון הגבוה בארץ — ה„ציק״ — וביטל כמה פעמים את גזירת ההח־רמה של בית־הכנסת הגדול — ילד שעשועיו. כעבור איזה זמן הלשינו על חתנו שהוא ציוני ומתנגד לשלטון הסוביטי והגלו אותו, יחד עם בתו ושני נכדיו הקטנים לסביר. סוף־סוף עלה בידי הייבסקציה להחרים גם את בית־הכנסת הגדול היחידי שנשאר בעיירה ולהפכו למחסן של תבואה. מתוך צער וכאב עזב ר׳ ישעיהו דוב את הורודניצה, זקן ונדכא, ועבר לגור בז׳יטומיר, ושם מת אחרי שנים אחדות ערירי וגלמוד, רחוק מבניו, מנכדיו ומאנשי־עדתו ש־למענם פעל ועבד הרבה.

הטיפוס השלישי שעלי להזכירו הוא ר׳ אפרים קופרשטין, מנהל בית־החרושת לחרסינה. יהודי חכם, מולג בתורה, אדוק מתנגד לחסידות, ובכל־זאת מכבד רביים בעלי־תורה, משכיל יודע שפות: רוסית, צרפתית, גרמנית וכ׳. הוא היה חתנו של הגאון ר׳ שלמה בולכובר ז״ל — רב בעיר זסלב, מחבר ספרי שו״ת „שם אריה״, „ערוגת הבשם״ וכו׳. בעל בית־החרושת הנ״ל ה׳ זוסמן היה גר בלמברג שבגליציה ומבקר בבה״ח שלו רק מזמן לזמן, ואת העסק הגדול ניהל ר׳ אפרים, שלדבריו היו נשמעים ומ־ציתים לא רק העובדים היהודים והאוקראינים, כי אם כל איש שנפגש אתו הן בעניני עסק והן בענינים אחרים. אנשים בעיירה, וכן מהסביבה הקרובה והרחוקה היו מפקידים את כספי חסכונו־תיהם בידי הנהלת ביהח״ר, או, יותר נכון, בידי הר׳ אפרים, שלא חתם שטרות והיה מאשר בקבלה רגילה את הסכומים שקיבל. היה נוהג לאחר בתפילה בבוקר, ועד שלא גמר את תפילתו, לא היה מקבל שום איש ואפילו מהחשובים ביותר. היו מקרים שמושל המחוז, או האינספקטור הממשלתי לבתי־החרושת ב־ווהלין, — פקידים גבוהים בשלטון הצארי ה־רוסי, — באו לבקור בבית־החרושת והיו מחכים במשרד עד שיגמור ר׳ אפרים להתפלל. איש לא התרעם עליו על התנהגותו זו והכל היו מכבדים ומעריצים אותו מאד. בשבתות ובחגים היה בא לבית־המדרש להתפלל ומתווכח עם הלומדים על פסוק של „אבן־עזרא״ בפרשת השבוע או על סוגיה קשה בתלמוד, ורק ב־2 אחר הצהרים היה גומר את תפילתו. כל הרביים, השד״רים ובכלל אנשי־שם שבאו לעיירה, היו משכימים לפתחו של ר׳ אפרים, שגר יחידי בדירה צנועה בשטח בית־החרושת (אשתו מתה עליו בצעי־רותו והוא נשאר אלמן כל ימי חייו. בניו גדלו, התחתנו וגרו בערים שונות ברוסיה). מקבל היה אותם בסבר פנים יפות, מעניק להם את נדבתו ונדבת הנהלת בית־החרושת בעין יפה, ונוסף לזה גם מתנות יפות של כלי־חרסינה. ידו היתה פתוחה גם לצרכי ציבור וצדקה בעיירה ונמנה עם התורמים לישוב א״י והועד האודסאי, אם כי לא היה ציוני וחובב־ציון לשמו.

במשך 20 שנות שלטון הסוביטים, עד ה־מלחמה האחרונה, גדל הישוב היהודי בהורו־דניצה הודות לזה שהעיירה נמצאה על הגבול ושם רוכזו הרבה מוסדות ומשרדי־שלטון. כן שכללה הממשלה את בית החרושת שהולאם

על ידה, וניצלה את יערות הסביבה לחמרי בנין והסקה בשביל מרכזי החרושת באוקראינה. ע־בודות אלה שימשו מקור־פרנסה להרבה מאות משפחות יהודיות נוספות שהתישבו בהורו־דניצה ומספר היהודים גדל פי 4—3 בהשוואה למספרם בשנת 1914.

עם פלישת קלגסי היטלר לאוקרינה הסובי־טית עלה הכורת גם על הישוב היהודי בהורו־דניצה שנחרב כולו, ולפי הידיעות שהגיעו ארצה לא נשארו שם בחיים לאחר עזיבת הגרמנים אלא 3 יהודים בלבד.

אלף־בית

ב א ז א ר

באזאר, עיירה קטנה השוכנת בסביבת יערות עבותים במרחק 50 פרסאות מהעיר ההיסטורית הרוסית קורוסטין. ראשיתה כפר של כמה עש־רות משפחות אכרים רוסיים, שביניהם החלו להתישב יהודים. משגדל הישוב בכפר נעשה לעיירה. בימים הרחוקים ההם כשהישוב היהודי מנה רק משפחות מספר ולא היה להם מנין ל־תפילה — היו יוצאים לחגים לעיירה חאבנה הסמוכה, אך עם גידול מספרם הוקם בית־מדרש והוזמנו רב ושוחט; ומאותו זמן החלה להתפתח קהילה בעיירה.

בין הראשונים לקהילת באזאר היה בריל גלפנד, אב למנין בנים, הידוע בשם בריל באזארר. בניו וחתניו נשארו לגור בעיירה והי־קימו דור. גם חתנו של בריל — חיים מיימן היה אב למשפחה ענפה, שרובם היו סוחרים עשירים ובעלי בתי־חרושת ליין שרף ולשיכר, ויהודים רבים עסוקים אצלו. אחד המיימנים — מרדכי, חשוך בנים, היה איש יודע ספר והצ־טיין כנדבן. בביתו נערך בכל שבת קידוש ל־עניים, והזקנים העניים היו הולכים כל ערב־שבת למרחץ על חשבונו; בכלל, יצא לו שם כאחד הנדבנים ועושי־חסד ביד רחבה.

והשני — יעקב, סוחר יערות מכובד, שאם כי היה שומר תורה ומצוות — שאף להכניס מיפי־פיתו של יפת באהלי שם והביא בשביל בנו ובתו מורה משכיל מפורסם — את סלוצקי, אף שב־אותו זמן התגורר בבאזאר ר׳ אייזיק קירז׳נר המלמד הידוע בכל הסביבה, שהיה למדן גדול ועם זאת בקי בשפה העברית, מדקדק גדול ובעל תנ״ך. מאז החלה ההשכלה לסלול לה נתיב בעיירה.

סחר היערות וכל העבודות הקשורות בו, פרנס הרבה פקידים, פועלים, עגלונים ואחרים. סוחרים היו באים לעיירה והיו כאלה שהתישבו בה. מלבד ענף היערות היה מפותח במקום ענף־הבורסקאות. במפעלים של ברוך קרנובסקי, אשר קצב ואחרים עבדו הרבה יהודים. נוסף לכך עסקו יהודי באזאר בחנונות ובמלאכה; חייטים, סנדלרים, בנאים ועוד. כולם חיו חיים כשרים ופשוטים בכבוד.

קו אפייני ציין את יהודי באזאר: נדיבות־לב, מלבד תלמידי־חכמים מעטים, היו רובם ככולם יראי־שמים, חסידים, מכניסי־אורחים, נותני־צדקה, ובכלל ערים לכל מפעל צדקה וחסד. כן ידעו לדאוג לחינוך בניהם בחדרים אצל מל־מדים טובים ואצל מורים, שהיו מזמינים אותם ע״פ רוב מן החוץ, כיאה לאנשי תורה וחכמה. בעיירה נתקיים גם מוסד תלמוד תורה כל השנים. משגדל הדור הצעיר — יצאו כמה ממנו לכרכים — חרקוב וקיוב — לשאוב מדע והשכלה ועם תום לימודיהם חזרו לעיירה והשפיעו עליה מ־רוחם ופעלו בה.

לפי מפקד 1897 מנתה העיירה 833 יהודים, ואילו בשנת 1920 עלה מספר התושבים היהודים בעיירה ל־2000 נפש, בערך.

בסוף בסוף המאה הקודמת כיהן כרב בעיירה ר׳ משה׳לה, ומשנפטר בשנת תר״ן (1980) פנו כמה רבנים מן החוץ וביקשו את כסא־הרבנות. אולם בני באזאר נתנו את עינם באברך בן־ה־מקום שעסק בתורה כל הימים והיה למדן גדול, הוא נחום־דוב שינדרמן. ואף שהיה רק בן 36 — הושיבוהו על כסא־הרבנות בעיירה. ואכן הצליחה העיירה בבחירתה: הרב היה לא רק גדול בתורה, אלא גם איש פיקח ומעורב עם הבריות ורכש את אהדת הקהל כולו. בהיותו אדוק קיצוני — לא הראה קנאות יתרה וידע לקרב כל אדם, משכילי העיירה היו באים אליו להשתעשע עמו בתורה וחכמה. אהרן קיפניס, מציוני המקום הציע לרב (לערך ב־1908) לרכוש שקל והרב נענה לתמהונו של המציע ואחרים.

עשרים שנה ניהל ר׳ נחום־דוב את עדתו ונפטר בגיל 56 (י״ג תשרי תרע״ב), אז התכנסו בני ה־עדה וגמרו להשיב על כסא־הרבנות את בן הרב הצעיר — שמריהו *) שהיה רק בן 18 והוא עדיין ממשיך בלימודים; ישב בבוברויסק כשנה וחצי בקיבוץ של ר׳ שמואל־נח שניאורסון וחזר מוסמך לרבנות לפני פסח תרע״ג. רק אז נכנס לכהונתו.

משכילי העיירה, שהיו ציונים פיתחו פעולת תרבות ויסדו בשנת 1908 אגודה של דוברי עב־רית ומשכו לתוכה מבוגרים ונוער ואף בני 12—14. הם עמדו לפתוח בית־ספר עברי, אלא שמכמה סיבות לא נפתח. הרב שמריהו שינדרמן שנטה לציונים ותמך בהם מן הצד החל לדאוג לתי־קונים בחדרים הישנים להרמת קרן החינוך, והנה פרצה המלחמה ב־1914 ואתה צפו ועלו דאגות אחרות.

*) הוא כותב הטורים האלה.

אחרי המהפכה הרוסית ב־1917 ניכרת בבאזאר התעוררו צבורית וציונית. הצעירים ארגנו אגודה ציונית שכללה גם מבוגרים ומנתה כמאה חבר. גברה התנועה העברית, נוסד בית־ספר עברי ב־כוחותיהם של העסקנים מאיר ווייגרמן, מרדכי גלפנד, בנימין וזהבה קרנובסקי ואחרים. המורים בביה"ס היו יצחק שינדרמן (אחי הרב, כעת שו־מרוני בת"א), בתיה ספקטור, ישראל וולובוי ואהרון טוזמן (מחניכי הקורסים למורים של „תרבות" בחרקוב) שהשקיעו עמל רב וביססו את בית־הספר. ציוני המקום עם שלום בן־ציון בוזמן בראש דאגו לבית־הספר במשך יותר משנתים עד שהגיעו הימים המרים והוא נסגר.

ב־1918 נבחרה בעיירה קהילה דימוקרטית, בה נכנסו נציגי כל המעמדות והזרמים ובראשה עמד הרב שמריהו שינדרמן. הקהילה נטלה על עצמה את כל עניני הקהל: בתי־הכנסיות, בית־המרחץ, בית־הקברות, „„לחם לאביונים" וכל עזרה אחרת והענינים התנהלו בסדר מבחינה צבורית.

אולם לא ארכו הימים וגל הפרעות שהקיף את יהודי אוקראינה בשנות 1919—1920 הפסיק את מהלך החיים הרגילים. (סוף יבוא)

הרב שמריהו שינדרמן

דמידובקה

בדרך בין דובנא־ברסטצ'קו שכנה העיירה דמי־דובקה היהודית (במרחק 30 ק"מ מדובנא), הכ־ביש הראשי שקשר את העיירה עם הערים הגדו־לות הסמוכות — דובנא, לוצק ורובנה הטיל בה תסיסה מסחרית־חברתית וחיי־חברה.

לפי מקורות מנתה קהילת דמידובקה בשנת 1847—377 נפש, ובמיפקד הרוסים משנת 1897 הגיע מספר תושביה ל־679, כולם יהודים; בימי שלטון הפולנים (1920—1939) עלה מספר היהו־דים בעיירה על 1000 נפש (כשלוש מאות משפ־חות, בערך).

קטנה היתה העיירה וטובים היו אנשיה — תושביה; בולטים היו כמה עשרות הצעירים, ב־ניה הפעילים, המוכשרים והמחוננים. הם לא היו גומרי בתי־מדרש מפורסמים, גם לא בני־עשירים מופלגים היו, בכל־זאת הצטיין כל אחד מהם בפינתו הוא וידע להשרות מרוחו על ה־ציבור, וכולם יחד היו נושאי התרבות והצבוריות במקום. ביחוד רב היה חלקם בהשכלה עברית־לאומית וחזקה היתה בהם ההכרה הציונית.

השפעת הציונות על בני דמידובקה התבטאה בעבודת יום־יום למען הקרנות הלאומיות, החי־נוך הציוני וההכשרה לעליה לארץ ישראל. כדאי לציין כי רוב הנוער הדמידובקאי הנמצא בארץ הוא מיוצאי הכשרת קלוסוב ופ'וגותיה, ובזמן יותר מאוחר מקיבוצים עירוניים.

בשנת 1920 נסע מרדכי ליטר והביא מרובנה את זינגר, שהיה המורה הראשון לעברית בעיי־רה. משה ליטר, חניך ישיבת זביהיל ובעל השכלה כללית, יליד העיירה, התמסר להוראה בקבוצות. שמואל פלדמן, אף הוא עסק במשך זמן כמורה עברי במקום. שניהם היו מטובי העסקנים הציונים, ואתם מרדכי טורצי־ניוק; משה פירר, צבי קצבמן, אליהו קולטון ואחרים ניהלו את העבודה הציונית. של זה ברחוב „ההתאחדות" בעיקר, אולם במשך הזמן נבדלו אחדים (טורצינוק וקצבמן ואחרים) והקימו אגו־דה של הצה"ר בעיירה. הנוער היה מאורגן ב„ה־חלוץ הצעיר" וחלק ב„השומר הצעיר".

על כסא הרבנות בעיירה ישבו רבנים לבית הלפרסון. אחרי פטירת הרב הזקן כיהן במקומו בנו ר' לייבוש, ואחריו — נכדו ר' דוד (משנת 1922).

מצבם הכלכלי של יהודי דמידובקה היה בינוני, מבחינה יחסית. רוב אנשיה עסקו במסחר, ב־יחוד בסחר תבואה, שהחבל היה עשיר בה, וב־חנונות. היו גם בעלי־מלאכה שונים ובעלי מק־צועות חפשיים. לא הצטיינה העיירה בתקופה ה־אחרונה בעשירים וקבצנים, — רובה בני מעמד־ביניי, נושאים בעול החיים כדרך יהודי העיירות

יפה היתה העיירה בבנינה, נקיה, מוקפת ש־דות ויערות, ונהר חצה אותה לארכה; כל זה הוסיף לה חן וטעם טבעי. וכטבע העיירה כך חיי יהודיה. חיי המשפחה והמסורת טבעו את חותמם עליה בכל הדורות, והכל זרם לו למישרים — עד שעלה הכורת עליה.

מפי עדי־ראיה שניצלו באופנים הדומים ל־יתר ניצולי הסביבה מידי הטמאים, נודעו כל פרטי ההשמדה, שלא פסחה על יהודי דמידובקה.

היה זה בשנת 1942, כשמכל המקומות בסבי־בה התחילו הנאצים, לרכז את היהודים בגיטאות. אז כלאו גם את יהודי העיירה הזאת על משפ־חותיהם בגיטו שהוקם ברחוב הראשי וכלל גם את בית־הכנסת הגדול, והחזיקו אותם שם חצי־שנה בתנאים נוראים. רב היה סבלם של הכלואים שחיו בפחד, מדוכאים ומיואשים. רק כמה יחי־דים מבין הנוער הצליחו להימלט בחרוף־נפש, ושנים מהם כבר הגיעו אחרי טלטולים ותלאות ארצה. כשלושים איש מבני דמידובקה נשארו ב־חיים, אחדים ברוסיה, ורובם מתגוללים במחנות־העקורים כשעיניהם נשואות לא"י. 3 מהם נמצ־אים במחנה־המעפילים בקפריסין.

יום־ההשמדה חל בעיירה ב־21 באוקטובר 1942. אותו יום אספו הנאצים את כל בני העיירה וגם כמה משפחות שהסתתרו ביערות ובבתי אכרים

בסביבה, הוציאו אותם במרוכז מחוץ לעיירה, ו־בשבילי היער, ששימשו מקום־טיולים לבני־ה־נוער בדורות שונים — השמידום ביד גסה, ב־ניצוחם של אכרי הסביבה.

ביער הסמוך לעיירה, כקילומטר ממנה, נמצא קבר־האחים של כל קהילת דמידובקה, על זק־ניה, נשיה וטפיה — הם־הם הורינו, אחינו ואח־יותינו עם משפחותיהם. דמידובקה התרוקנה ו־עומדת בחורבנה עזובה ואבלה.

שרה שקולניק — ליטר

אוליק (אוליקה)

(המשך)

בעל אדמתה של אוליק — הרוזן רדזיביל — הטה חסד ליהודי העיירה והקל בתשלומי מסיהם. אר־מונו המוקף גן גדול עמד בתוך העיירה.

לצדיקים שקבעו משכנם באוליק בימים רחו־קים והמשיכו את שושלתם בעיירה — יצ־או מוניטין בעולם היהודי ואגדות היו מתהלכות על מעשי־הפלאות שלהם; גירוש גלגולים, ריפוי חולים ועוד ועוד. מאוקראינה ומגלילות רחוקים ואף מחו"ל זרמו אלפי חסידים וסתם יהודים כדי לקבל ברכה וסגולה מה„צדיקים". חצר ה„רביים" היתה מרכז העיירה וגן בתוכה שהקיף את הבנינים. החצר על בניניה היתה דומה בסג־נון ובתנועה לחצר בעל־אחוזה בדור הישן. מחד־רי־המגורים הובילו מסדרונות רחבים אל בית־המדרש הגדול של הרביים, ועל ידו נמצא חדר־ההתבודדות של ה„צדיק". הגבאי — שומר הדלת — היה מכניס את החסידים עם „פתקאותיהם" ל„צדיק", זה יוצא וזה נכנס. היה שמספר הבאים ל„צדיק" היה כה גדול עד שחיכו כמה שבו־עות ואף חדשים בתור להתקבל על ידו. החצר התנהלה כממלכה בסידוריה, ובכלל נהגו ה„צדי־קים" בחייהם הפרטיים מעשה־שררה. החזיקו סו־סים ויצאו לטייל במרכבות מצוחצחות. היו אומרים שבמרתפים של הבנינים נמצאים מחסנים משומ־רים מ„מאות שנים", שעברו בירושה מדור לדור.

בימי חג היו מציפים את העיירה אלפי חסידים וכל בית נהפך לאכסניה. יהודים רבים התפרנסו מאיכסון החסידים. לא תהיה הפרזה אם יאמר, שבגלל החצר גדלה העיירה ונבנתה לתלפיות. אולם חויה מיוחדת היה „ליל הסדר" במקום. הה־כנות לפסח בחצר היו רבות, ביהמד"ר של ה„צ־דיק" היה מלא קהל, קירותיו היו מקושטים ומפו־ארים בזהב וכסף, ואבני־חן יקרות במנורות סינ־ורו את עיני הבאים ושפכו את אורם למרחוק. שולחנות ערוכים ומלבינים ל„סדר" הועמדו בבית־המדרש ובראש־ה„הסיבה" של הצדיק שישב בל־בוש אטלס ו„שטריימל" בראשו. מימינו ומשמאלו ישבו בניו וחתניו. ופניו — מראה כהן ממש. אגב אמירת ההגדה זרמו מפי ה„צדיק" דברי־תורה, „רזין דרזין", והחסידים — מי שישב מי שעמד — שתו בצמא את דבריו. מעבר מזה באותו ביהמ"ד ליד שולחנות נפרדים, הסבו הרבנית — המלכה — כשנזר משובץ אבני־חן לראשה ועל ידה בנו־וכלותיה. כתום הסדר בשעה מאוחרת בלילה היו שופכים חביות מים לזכר מעבר הים סוף והרבי בראש החסידים חוצים את הים בשירה „המעביר בניו בין גזרי ים סוף". והשירה בוקעת שמים ומושכת אחריה את כל בני העיירה. גם אח־רון של פסח היה יום שירה וריקודים, ולפני שקי־עת החמה היה עולה אחד החסידים (רבי שמעון משה ציפהוס — גרינשפין) על האלמימר ומנצח על שירת חד־גדיא, שהושרה בשפות לועזיות — והעיירה צהלה ושמחה.

הצדיק האחרון, ר' שלמה'לי, נסתלק בדמי ימיו והשאיר ילדים רבים. אשתו, הרבנית פרידה'לי, ב־עלת ידיעות בתלמוד, פקחית ותקיפה — לקחה את רסן השושלת לידה ומשלה בכיפה עד שגדלו בניה. אז עלה על כסא הרבנות בנה ר' יוחנצ'י, איש ת־מים וחלש, שסמך על אשתו... בהחזקת השלטון בחצר. אולם הרבנית לא הצטיינה במידות נעלות ורק תקיפותה עמדה לה במעשיה. היא גם ניהלה את בניה בדרכיה וזמן רב שמו מכשולים בדרך המפעל הציוני ופעולת התרבות בעיירה.

הידיעה על הכרזת המלחמה העולמית הראשונה נפלה כרעם בעיירה. מיד גויסו כמה גילים והא־מהות לוו את בניהן והנשים את בעליהן לחזית בילולות ויבבות. נמצאו יהודים שהתגייסו למפעל המאמץ המלחמתי ולפני שנתגייסו ונשלחו לער־בות סיביר ולמקומות רחוקים אחרים *) לא ארכו הימים והחזית התקרבה לאוליק, והחלה בהלה של מנוסה, של הסתרת רכוש, (חפצים, סחורות ועוד). ביום בהיר אחד הגיעו לעיירה עגלות טעונות חפצים וילדים מלווים מבוגרים. אלה היו יהודים פליטים שעקרו ממקומותיהם — ברודי, ברס־טצ'קו, רדזיביל, רוזישץ, לוצק, טולצ'ין, דרזנה ועוד — בעטיה של נסיגת הרוסים בחזית האוסט־טרית ויצאו עם מקל־הנדודים בידם. לאן ילכו לא ידעו, רצו רק לברוח מאש־התותחים של הצדדים הלוחמים. בני אוליק פגשו אותם בחמימות, סיד־רום בדירות, האכילום ודאגו להם ככל האפשר.

המבוכה בעיירה גדלה ממראה הנסיגה המבוה־לת של הצבא, שעבר במחנות דרך העיירה וגם לא טמן ידו בצלחת ושדד רכוש של יהודים. המש־טרה האזרחית עם האוריאדניק עזבו כבר את הע־יירה וברחו על נפשם. ביחוד הורע המצב עם נסיגת הקוזאקים. פרצופם ותלבשתם הטילו אימה

———

*) בין אלה היה גם ר' מרדכי גלוקמן, אבין של כותב הטורם האלה.

ופחד על היהודים. ואכן, הם הרבו לשדוד בשעת נסיגתם דרך העיירה. הצעירים והצעירות התחבו־או מי בבית־הקברות, מי בשדה, ומי אצל גויים שכנים. והגנרל—ראש הקוזאקים—הטיל „קונטרי־בוציות" על העיירה (כלומר על היהודים), באיום שיגרש את כל היהודים מהמקום, ובאין ברירה ניגשו היהודים לאפות לחם ולהכין סיגריות בש־ביל הצבא ולאסוף כספים למילוי שאר הדרישות. חיי העיירה נדמו ותושביה ציפו לכניסת חיל ה־אוייב — הגרמנים והאוסטרים.

משהתקרבו פעולות הלוחמים לעיירה פגעו בה יריות התותחים, התושבים הסתתרו במרתפים ובכל זאת נפלו מצד היהודים כמה חללים. קרבן ראשון היתה אשת לייבקה קולטון, זקן־העדה (הסטארוסטא) המקומי. רבים חפשו מקלט בבית הרבי, בתקוה שבית זה לא יפגע. תחילה לא נתנה הרבנית — אשת רבי נחומצ'י — להיכנס, אך בהתערבות הגבאים נאותה לכך.

למזלם של יהודי אוליק נפל פגז בחדר המפקדה שנמצאה בארמון רדזיביל והצבא נאלץ לעזוב בח־פזון את העיירה, בלי שהספיק לגבות את הקונ־טריבוציה שהוטלה עליה, ולמחרתו נראו האוס־טרים בעיירה. מיד הועברה גם מפקדת הצבא האוסטרי לאוליק. הצבא הכובש שעבר את העיירה לא נגע במישהו, קנה בכסף והתייחס באדיבות. היהודים יצאו ממחבואיהם ונשמו לרווחה. מטעם הצבא נתמנתה משטרה: 4 מפקחים ו־20 שוטרים יהודים (המפקחים היו: גליקמן, ולדמן, קולטון ושורצבלט). אך כעבור 7 ימים נערך קרב בין הרוסים והאוסטרים ליד העיירה, והכדורים נפלו לתוכה (היה זה ביום־כיפור והתפילה נערכה ב־מרתפו של עוזר איראה).

הצבא האוסטרי־גרמני נסוג לקו שלו במרחק $1\frac{1}{2}$ ק"מ מהעיירה והתחיל להעלות אש בבתיה, אך הצליחו להפסיק את הדליקות, וכך ניצל חלק מהעיירה.

(סוף יבוא)

שמחה גליקמן

טוצ'ין

— סוף —

מתוך האמור על טוצ'ין *) יש לראות שעיירה חסידית זו נעשתה גם לעיירה ציונית, והעבודה הצבורית־לאומית בה הלכה והתפתחה. כמה מפע־לי צבור ומוסדות חנוך התקיימו בה: „תלמוד ת־ורה" ללמד ילדי ישראל עברי, חומש ועוד; בי־קור־חולים שהרבה לפעול בהושטת עזרה לחולים עניים; מפעלים כגון: מעות עצים להספקת עצי־הסקה לנצרכים; מעות־חיטים לשם הספקת מצות לנזקקים, יורדים ואחרים; „חברא־קדישא", ע"פ הנוהג בכל קהלות ישראל, חברת לומדי־משניות ועוד. לא חסרו בעיירה נדיבי־לב שתרמו לעזרת אחים ותמיד נמצאו גבאים ונשים צדקניות ש־עסקו לשם מצוה ודאגו להחזקת המוסדות.

בין יקירי העיירה שעסקו בצרכי־צבור בא־מונה והנדבנים מבעלי הבתים המקומיים ראו־יים להזכר:

ר' יצחק־מאיר שפירא, נצר למשפחת שפירא המפורסמת מסלבוטה, למדן גדול וחסיד אמתי בעל ביה"ר לאריגים, שנמנה על נכבדי העיירה. הוא לקח חלק פעיל בכל מוסדות־החסד וידו הי־תה פתוחה לכל נצרך וקשה־יום. הוא גם קבע עתים לפרק משניות מדי יום ביומו בקלויז. במ־עשי הצדקה והחסד סייעה לו אשתו. ובניהם יצאו בעקבותיהם והמשיכו מסורת אבות בהת־מסרם לציונות;

ר' ברוך בן חיים שפירא, עסקן וחובב ציון נלהב, שעבר מזוויהיל ועסק בסחר יערות בסבי־בת טוצ'ין. בגלל מעשיו הטובים נתפרסם בעיירה ובסביבה. בעלותו ארצה שימש ביתו בתל־אביב כבית מועד לאנשי טוצ'ין בא"י;

ר' זלמן שץ, איש יודע־ספר ששמו יצא לברכה ברבים כעסקן ונדבן. בנו אליעזר היה מראשי הציונים ופעילי המגביות לקרנות. גם דוד, הבן השני, היה ציוני מסור כל ימיו, האב והבנים התקשרו לארץ ישראל ברכישת נחלה ובתכנית להשתקע בארץ.

שלושה אחים ברמן מעשירי העיירה, שלבם היה פתוח לכול ורבים מעשיהם למען קהילתם, ביניהם סידור מי המעין לעיירה, שלא נשכחו מבני העיירה;

ר' יואל סטוליאר, איש ישר ועניו היה, שמח בחלקו תמיד, נוח לבריות ואהוב עליהם, ירא־שמים המשכים לתפילת שחרית. הוא זכה לעלות לארץ ישראל לעת זקנתו ואנשי טוצ'ין בארץ נוהגים לבקר אצלו בתל אביב ולשמוע מסיפו־ריו ומזכרונותיו.

ר' יעקב הוכמן שהיה מחונן בזכרון נפלא, (זכר את כל המצבות שבבית־העלמין והיה מז־כיר לכל אחד את יום־הזכרון לפטירת קרוביו) שליח־צבור וקורא בתורה במשך שנים;

חנה אשת ר' יוסף השוחט וגיטל אשת ר' עקיבא, מהנשים הצדקניות שבדורן, שהצטיינו בעסקנות שבאמונה וללא לאות למען חולים עניים, יולדות נצרכות, יורדים ונדכאים, הכ־נסת־כלה ועוד. מי לא ידע את חנה וגיטל ומי לא נענה להן בעיירה?

*) עיין „ילקוט וההלין" קובץ א' עמ' 20—23

בין רבני העיירה יש לציין את ר׳ יוקל סובה, שהתפלל בקלויז הטריסקאי, ותפילתו בהתלהבות, בכוונות ובתנועות. למדן גדול היה ר׳ יוקל ובעל בינה יתירה, ואליו היו פונים בשאלות חשובות גם מחוץ לקהילתו. בנו בכורו היה שקדן גדול, ובהגיעו לגיל בר־מצוה נחשב — כבר לעילוי. לעת זקנתו עבר הרב לכהן בקהילת קולקי. הרב השני בעיירה היה ר׳ יצחק—אשר גלייזל, שיצא שמו כחכם גדול. גם אליו פנו מהעיירות הסמוכות בעניני דין־תורה וכד׳. הוא היה מכובד על קהילתו. משנפטר בשנת תר״ע (1930) — ישב על כסאו בנו הבכור, שעם כניסת הבולשביקים לעיירה נמלט על נפשו ויצא לארץ, אולם לפי ידיעה נתקע בסין.

שלושה חזנים היו בטוצין: ר׳ משה־חיים — בביה״מ הטריסקאי; ר׳ מנדיל חזן — בביה״מ הגדול (שהתפרנס בעיקר מתעשית שקיקי־נייר) ור׳ אריה החזן — בביהכ״נ שברחוב הרחב (היה מלמד־דרדקי). לימים נוראים היה מאסף כל אחד מהם משוררים למקהלה.

שטפו להם לאטם חיי העיירה תחת שלטון הפולנים, והלך ונטווה חוט של אבות ובנים. ואלה מן הנוער שעמדו בשורת „החלוץ״ ועלו ארצה — מתחו גשר בין הארץ והעיירה, הכל התלהבו לשמע הידיעות מא״י. התנועה למען ארץ־ישראל הלכה וגברה בעיירה, מספר יהודים ניכר עלה ורבים התכוננו לעלות..

דב נגר

אחריתה של טוצ׳ין

בסוף אוגוסט 1939 הגיעו ידיעות בעתונים על המלחמה שהכריזו הגרמנים על פולין ולא ארכו הימים והצבא האדום נכנס לטוצ׳ין והפולנים עזבוה. הרוסים הנהיגו בעיירה ובסביבתה את המשטר שלהם ושלטו עד 1941, אחר־כך נסוגו מהעיירה והגרמנים כבשוה. בזה גם הקיץ הקץ המר על העיירה ויהודיה היקרים.

כניסת הצבא הגרמני לעיירה היתה פתאומית עד שלא כל הצבא הרוסי הספיק לברוח משם ורק כחמשים צעירים וצעירות יהודים יצאו יחד עם הצבא האדום. מיד לכניסתם היתה יד הגרמנים בארבעים יהודים שנלקחו ונרצחו בצורות שונות — וטוצ׳ין נבוכה...

בראשונה הוכרחו היהודים לענוד על זרועם פס כחול־לבן עם מגן־דוד, שהוחלף אחר כך בטלאי צהוב, וכל נושא טלאי נעשה הפקר. להתעללות מצד הנאצים והאוקראינים ביהודים לא היה גבול, שכן ראו את עצמם שליטים יחידים על היהודים המועמדים לחיסול. בטוצ׳ין ידעו על ה„אקציות״ ברובנה ובמקומות אחרים ושמעו על ההשמדה, ולבם של יהודי טוצ׳ין סער כעלה נידף.

ברם אותו זמן ניתן עוד ליהודי טוצ׳ין להמשיך בעבודה בבתי־המלאכה לטכסטיל ולעיבוד עורות (מפעלים שהחלו מלפני שנים בימי הפולנים ושהתקיימו גם בימי הרוסים). אף שהספקת צרכי־מזון ליהודי העיירה היתה קשה בשל הפרעת הנאצים והחיים היו תלויים מנגד — ידעו היהודים בכל זאת להסתדר עם הקומנדנט הגרמני, שלא הסתלק מקבלת דורונות, ולא הציק להם ביותר. וכיון שבכמה מעיירות וווהלין חוסלו כבר היהודים בשחיטות 1942 — החלו יהודים רבים מהנמלטים להגיע לטוצ׳ין, וכך הגיע מספר היהודים בעיירה למעלה מ־2000 נפש. בטחון ביום המחר לא היה, אך חיו איך־שהוא.

והנה הגיע גם תורם של יהודי טוצ׳ין: בין כסה לעשור תש״ג גידרו הכובשים חלק מהעיירה בתייל (מרחוב וסקודבסקה דרך השוק עד מעבר לבית־המרחץ), ופקודה ניתנה שעל היהודים לעבור לשטח זה. קמה בהלה ובערב יום הכיפורים הוכרחו כל יהודי העיירה לעבור ל„גיטו״ המגודר, בלקחם שמה רק חלק־מה מרכושם. מחוסר דירות הצטופפו 100 ויותר איש בדירה קטנה. התנאים בגיטו היו איומים ואם־כי מרה היתה הרגשתם — בכל־זאת לא שיערו כי יומם האחרון בא. משהגיעה שמועה שחופרים בורות בקרבת העיירה — לא נשאר מקום לספקות... נמלכו היהודים וגמרו אומר להעלות אש בבנינים, כי מוטב להם להישרף חיים מאשר ליפול בידי הרוצחים, וכי לא ישאר דבר לטמאים ולשכנים.

במוצאי יום כיפור באו זקיפים אוקראינים מזויינים להוציא את היהודים מה„גיטו״ בו שוכנו רק אתמול; פרצה יללה ואותה שעה החלו בהצתות מכל הצדדים. כשסירבו היהודים ליציאה ירו השוטרים בבתים ובאנשים, והגרמנים חשבו כי היורים הם היהודים — ירו גם הם לתוך ה„גיטו״, קמה בהלה גדולה ויהודים ניצלו את המצב והחלו נמלטים על נפשם. הגרמנים במבוכתם לא הספיקו לעצרם. פנו הבורחים אל הפרטיזנים, ביערות, אך רובם נתפסו ע״י אוקראינים והוסגרו לידי הגרמנים, שרצחום מיד. מספר יהודים עם הרב המקומי והשוחט ישעיה בראש לא ניסו אפילו להימלט, והם התכנסו בבית־המדרש הבוער ונשרפו על קידוש השם וכבוד האומה...

זו היתה אחריתה של טוצ׳ין, שעלתה באש ובניה פוזרו והושמדו בליל י״א תשרי תש״ג

ברזנה בשקיעתה

כאחיותיה — קוסטופול, סטפאן וקהילות אח־רות בווהלין — שתתה ברזנה החסידית והתרבו־תית מכוס־היגון של צוררי ישראל הנאצים. רבות יספרו הניצולים הספורים של העיירה על כל מה שעבר על ברזנה היהודית במסע־השמד הנורא של הגרמנים, מדברינו אפשר לקבל תיאור מה על שקיעתה של ברזנה: *)

מיד בחודש הראשון למלחמה (ספטמבר 1939) עזבו הפולנים את ברזנה, והצבא האדום נכנס לעיירה, בכבשו את כל הסביבה. הרוסים החלו מיד להנהיג את סדרי הסוביטים, שלא היו לר־צון רוב רובם של יהודי העיירה, אבל מי יעיז להביע התנגדות? כמעט כל בני הנוער הצטרפו לשורות ה„קומסומול", הלימודים בבית הספר העברי עברו לאידיש ולשפת המדינה, וברזנה ה־יהודית, שמנתה אז כחמשת אלפים נפש, הפכה ל„אדומה".

כשנה וחצי משלו הרוסים, עד אמצע שנת 1941, והנה הופתעו בני ברזנה ליציאתם הפת־אומית של הרוסים ואחריהם הופיע צבא כיבוש גרמני. עם יציאת הצבא האדום הלכו אחריהם כ־30—40 נערים ונערות שנמנו על ה„קומסו־מול", — אך כל יהודי העיירה נשארו בה בלי שעלה על דעת מישהו מה יביא להם הגורל תחת עול הנאצים, ומשהוברר להם מקצת ממ־זימותיהם של אלה האחרונים — היה כבר מאו־חר. הצבא האדום שרף והשמיד בנסיגתו את מה שניתן לחסל בברזנה, בדומה לישובים רבים בווה־לין, — רכושם של משרדים, מוסדות ומפעלים — והגרמנים, בראשית צעדיהם, נאלצו לערוך הרשמות ולעשות סידורים שונים גם בעיירה וגם בכפרים, לתכלית זו גייסו כמה עשרות יהודים צעירים ושלחום לערוך מפקדים ורשימות של רכוש החקלאים ועוד. ביניהם היתה גם הצעי־רה שרה ביליאנקו, שבהיותה בכפר אוקראיני (בין לוצ'ק ודרז'נה) שמעה על קבוצת פרטיזנים המתרכזים ביערות הסמוכים וברחה מהכפר אל היער. בעמל רב מצאה שם פלוגה של חיילים רוסים, בת 200 איש בערך, שהיוו קבוצת הצנ־חנים הראשונה שהגיעה באוירונים מרוסיה עם תחמושת וציוד לפעולות נגד הגרמנים.

וכך נמשכה הפרשה: „מספטמבר 1941 עד נובמבר 1944 היינו עם הפרטיזנים. לא בנקל נתקבלנו. אנו וכמה יהודים אחרים שהסתובבו באותו יער, לקבוצת הפרטיזנים שמנתה כמא־תים איש. בראשונה שאלונו אם אנו יודעים להש־תמש בנשק, ואנו מהרנו לענות בחיוב, אף על פי שפחדנו להחזיק רובה ביד. רק אחרי הפצרות נתנו לנו להיספח אליהם, ומאז התחילו הנדודים והסבל ביערות תוך סכנות יומם ולילה, באת־מוספירה זרה ומורעלה של ביטול ואף שנאה כבושה אלינו כאל יהודים.

והנה הופיעו בעיירות עוד כמה יהודים ומפי־הם נודע לנו על התעללות הנאצים באוכלוסיה היהודית ופעולת האוקראינים שעמדו לימינם ועל השמדת קהילות שלמות בזו אחר זו. על יהודי ברזנה סיפרו: תחילה קבעו שטח מסוים בעירה ל„גיטו" וריכזו בו את כל היהודים ובי־ניהם גם בית ה„רביים" פצניק—טויבמן; מינו ועד־יהודים (יודן ראט) וכמה שוטרים יהודים, שהוטל עליהם להוציא לפועל פקודות הגרמנים באספקה במילוי עבודות וכו'; נערך מפקד מדוק־דק של היהודים ועל־ידי־כך ידעו הנאצים את מספרם ושמותיהם של כל היהודים — שבזה השתמשו כל הזמן.

קשים היו התנאים ומר היה ליהודי ברזנה, אבל הם נשאו בסבל וגברים ונשים היו יוצאים לעבודת־הכפיה — לחפירה בהפקת טורף, בס־לילת דרך לתחנת־הרכבת מוקבין, שבמרחק 18—20 ק"מ. ועוד, בקבלם מזון דל וגרוע: 150 גרם לחם ומרק דליל. על הכלואים בגיטו וחייהם, על המחסור והדכאון בו במשך 7 חדשים, בערך, לא הרבו למסור, כי היו אחוזי פחד וביניהם גם פצועים, שבדרך נס עלה בידם להתחמק משדה־ההריגה לפני הקבורה. אך תוך שיחות הצלנו מפיהם את הפרטים הבאים: באחד הימים ביום י"ב אלול תש"ב (1942), בשעה חמש בבוקר, הקיף פתאום משמר חזק את הגיטו ואין יוצא ואין בא. זקיפים נאצים ואוקראינים עברו מבנין לבנין, הוציאו בכח את היהודים למקטון ועד גדול ואף חולים ותשושים, והובילו אותם בגסות אכזרית אל השוק. משם העבירו קבוצות קבוצות — גברים לחוד ונשים וילדים לחוד — אל מחוץ לעיירה בדרך המובילה למוקבין, וכקילו־מטר אחרי בית הספר הפולני ראו לפניהם 3 בורות גדולים, שנחפרו ע"י אוקראינים. שם נורו האומללים ונקברו מתים ופצועים בעודם חיים יחד. גם המספרים וגם האוקראינים מסרו שכמא־תים מבני ברזנה ברחו, אבל ידוע היה שאח"כ נתפסו רובם ע"י הגרמנים ועוד יותר ע"י אכרים אוקראינים שקיבלו פרסים במלח, מלבו־שים ועוד בעד כל יהודי שתפסו והסגירו לנאצים, וכך אבדו גם ניצולים אלה ברובם.

מספר היהודים שבאו אלינו מכל הסביבה היה

*) על ברזנה בעבר תבוא רשימה מיוחדת.

כ־150, ביניהם כשליש מבני ברזנה. למזלנו התיחס אליהם הפולקובניק של הקבוצה הפרטיזנית מדבידיב ברחמים וציוה לצרפם למחנה. אולם, אם כי היהודים סייעו בידי הפרטיזנים — הכבידו עליהם, בפרט לאחר שהגרמנים הרגישו במעשה החבלה של הפרטיזנים והחלו לרדוף אחריהם לתפשם ביערות. מדבידיב שהיה אדיב יעץ להעביר את היהודים האלה — שבינתים לא־מעטים מהם חלו, מתו או נפלו בפעולות — לרוסיה הלבנה, כי שם המצב היה יותר נוח וקל יותר וניתנו לדם לנשלחים 15 רובים להגנה בדרך, אף כמה רוסים כמלווים. בדרך פגעו בהם גרמנים ופיזרום. הפרטיזנים הרוסים חזרו למחנם והפיצו שמועות על מורך־לבם של היהודים. מאז נמנעו לצרף יהודים לפלוגתם.

כשהתאחדו פלוגות הפרטיזנים עם מחנות הצבא הרוסי הכובש בנובמבר 1944 — שוחררנו מהפרטיזנים ונשלחנו לקיוב. עם שחרור ברזנה עברנו על כמה מישובי היהודים בווהלין ואף נתעכבנו בהם. הגענו לברזנה שלנו, ואוי לעינים מה שראו בה: עזובה העיירה וריקה מיהודים. החורבן נורא ואינו ניתן לתיאור, בתי היהודים הרוסים ועזובים ואלה שנשתמרו — נתפסו על־ידי זרים. אין להכיר את העיירה, זו שתוסה ופרחה רק לפני חמש שנים. היכן היהודים — האבות, האחים והאחיות — לא שאלנו. אנו, כארבעה מנינים יהודים שהסתובבו בין חורבות העיירה הלבושה באלמנותה, ידענו כי עצמותיהם טמונות בבורות — בקברים הגדולים — ופחדנו לל־כת שמה לבדנו, עד שהגיעה ועדה ממשלתית־ציבורית מיהודים ורוסים לבדיקת הקברים ואז הלכנו בלוית שוטרים לקבר אבות ובנים. מצאנו שטח חלק, אף ללא סימן תל. גירדנו את השכבה העליונה של האדמה ואז נתגלה לעינינו קבר גברים מלא, הגויות מונחות אחת על השניה שכבות־שכבות, כשבין שכבה לשכבה נשפך סיד ומסביב — ליד קירות הבור גופות מסודרות בישיבה. הבור השני היה קבר נשים וגם בו היו הגויות מונחות באותו סדר כמעט, ובשלישי — שלדי ילדים. אלה היו הורים וקרובים יקרים שפתיל חייהם קופח ביד רשעים והלב התפלץ בקרבנו למראה הנורא והמבהיל.

כתום הבדיקה ע"י הועדה ניגשנו לתקן את הקברים בידינו אנו, הוספנו אדמה סביבם והעמדנו „ציון" לזכר, בלי שהיה לנו בטחון שהסיפון ישמר במקום. עמדנו שבורים ליד הקברים והוזלנו דמעות. אחרי אמירת „קדיש" עזבנו את המקום.

כה תמה פרשת ברזנה...

שרה ביליאנקו ויוכבד פיוון

קצה של שומסק

כשהצבא הגרמני השתלט על סביבת שומסק ופרץ לתוך העיירה — חשו מיד יהודי העיירה ברעה הגדולה הצפויה להם. כבר בימים הראשונים פשטו החיילים לבתי יהודים לבוז בז לעין השמש, ובעקבותם יצאו גם האוקראינים, ורכושם של היהודים נעשה הפקר, סופת־זעם זו עברה אחרי כמה ימים כשזזה המערכה מזרחה, ואולם האוקראינים, ממלאי־מקומם של הנאצים, נשארו במקום והחלה פרשה של מעשי דיכוי, השפלה ועלבונות, שניתכו על ראשי היהודים בעירה בצירוף איומים גסים ושפלים.

באה תקופה חדשה ליהודי שומסק. שבתו החיים ההומים, פסק המסחר וחלפה השלוה. יום־יום ומאורעותיו, יום־יום וגזירותיו ועלבונותיו. כך למשל הגזירה לשאת „מגן־דוד" כחול על בד לבן תפור לשרוול כחובה על כל איש ואשה מבן 12 ומעלה, שהוחלף אח"כ בטלאי צהוב על השכם מימין ועל החזה משמאל; שעבוד וחובת עבודה, שלפיה חייב היה כל יהודי מבין 12 עד 55 לצאת לעבודת השלטון, מה שגרר עמו את הציד על בחורים ובחורות. שוטרים אוקראינים וגרמנים היו נכנסים למשכנות היהודים, ואתם סתם תושבים „גויים", לחפש אחרי יהודים, והיו מוציאים את מי שמצאו לעבודות־חובה שונות, כגון: שטיפת רצפות, ניקוי אוטומובילים, תיקון דרכים ואחרות. במקום שכר־עבודה היו חולקים להם מכות, מהלומות ובזיונות — והסבל היה גדול. יהודי שומסק סבלו גם מגזירות ההזמנות והסחיטות. השוטרים היו באים תכופות לרב המקומי ר' יוסף רבון ומוסרים הזמנות לחליפות בגדים, אדרות, מגפים, שעונים וכיו"ב. אחוזי פחד היו ממהרים היהודים לאסוף ולהביא לבית הרב איש־איש כפי יכלתו. משרבו ההזמנות נאלץ הרב לחזור על הפתחים ולקבץ על יד. בינתים נתארגן בפקודת השליטים ה„יודן־ראט", שריכז בידו את כל עניני הקהילה והופיע כמוסד רשמי לפני הגרמנים. הוא עסק בקבלת עבודה, שלח פועלים לביצוע עבודות השלטון, מילא את ההזמנות, ניהל מו"מ עם לא־יהודים ועוד. ל„יודן־ראט" היו שוטרים יהודים שעיקר פעולתם הצטמצמה באיסוף החפצים הדרושים מאת בעלי־הבתים. ובעברך בימים ההם ברחוב, ראית רק יהודים לבושים קרעים, פנים קודרים של אנשים בהולים ונבוכים שצלם סר מהם.

באדר תש"א (1941) נצטוו יהודי שומסק לע־לקבר־ישראל בבית־העלמין כרגיל; הם נקברו ב־בור ל„גיטו", זה חלק העיירה הסמוך לנהר, ש־גודר קרשים צפופים ללא סדק. ליד השער מב־חוץ העמדו שוטרים אוקראינים, ובפנים — שוט־רים יהודים להשגיח שלא יצא איש מה„גיטו" בלי רשיון ושהבאים לגיטו לא יכניסו אתם פני־מה מזונות. עד לכליאה ב„גיטו" היו באים אכרים ולאחר משא־ומתן חוזרים לביתם בעגלות טעונות כל טוב היהודים: רהיטים, מלבושים, כלי־בית, תכשיטים וכד', בהשאירם תמורתם קמח, בשר־חזיר, דיסות, בצל, שום וכדומה.

ומספר המשפחות בעיירה הלך וגדל ע"י אלה שהובאו מהכפרים הסמוכים. ה„יודן־ראט" לא זו בלבד ששלח אנשים לעבודות אלא סידר גם קבוצות לעבודות ולמלאכות שונות וע"י כך נוצרה האפשרות ליהודים לצאת ולהיכנס, ובהז־דמנויות אלו להביא לפעמים גם מזון לאותם הכ־לואים. במצב זה עבר הקיץ תוך פחד ודאגה לימים הבאים. השמועות מערי ווהלין הקרובות לא בישרו טובות, המזון הלך ואזל והשואה עוד טרם תיראה באופק.

לפתע פתאום,—בלילה של 8 באוגוסט 1942— הוקף הגיטו ע"י שוטרים שהוזעקו מכל הסביבה, אין יוצא ואין בא. אימת־מות השתלטה מיד על הכל ב„גיטו", כולנו היינו המומים. נודע שכמה יהודים נורו יום לפני זה וגויותיהם לא הובאו גינה של לאה ולדמן ליד הדואר — ודבר זה שימש אות מבשר רעה לאסון המתחולל ובא. ה„יודן־ראט" ביקש ראיון עם הנציג הגרמני וש־אל לפשר השינוי ביחס השלטונות ליהודים, אך נתקבל בקרירות ונענה כי בעלי תעודות־עבודה בטוחים ובהם לא יגעו לרעה. כה עברו ארבעה ימים נוראים של מתיחות־עצבים וציפיה. לסוף — ביום 12 באוגוסט, הוא ערב ראש־חודש אלול בצהרים — הופיעו אנשי הגיסטפו ופרצו דרך השער ל„גיטו". יחד אתם באו גם שוטרים גרמנים ואוקראינים מזויינים ואספסוף אוקראיני כמאסף להם וחוללו סערת־בהלה ב„גיטו". וצו יצא שעל כל היהודים להתאסף על המגרש ש־לפני השער, כ־1500 איש נאספו באותו יום. תחילה הושיבום על הארץ ואח"כ הוציאו מתוכם לפי הסדר את הגברים, את הנשים ואת הילדים העלום באוטומובילים והובילום בבהלה בדרך ה־מובילה לכפר קרוליץ. במקום שקודם לכן נחפרו שלושה בורות גדולים, ושם מצאו האומללים את קבורתם. מכאן ואילך נמשך הדבר כרגיל: חי־פושים יום־יומיים ב„גיטו" והוצאת שארית הפ־ליטה להורג עד כלה...

היחידים שנותרו מקהילת שומסק הם אותם היהודים שהיגרו לרוסיה או שבדרך מקרה ניצלו אחרי סבל ועינויים רבים.

דינה שטיינמן

צ'ודנוב

(פרק ראשון)

קהילת צ'ודנוב העתיקה, אף היא בין קהילות־ישראל בווהלין שעלו על המוקד ונכחדו בידי הנאצים — הגרמנים.

אין מספרים מדויקים בנוגע לשנת היווסדה, אולם על פי המצבות שעל קברים עתיקים, ה־עדים האלמים שנשתמרו עד הזמן האחרון בבית־הקברות הישן — אפשר להניח שהעיירה הנה אחד מישובי היהודים העתיקים שבאוקראינה. נהר טיטרב זורם בתוך העיירה ומחלק אותה ל־עיר ישנה ולעיר חדשה, ובשתיהן גרו יהודים מדורי דורות.

אף מספר המתישבים הראשונים איננו ידוע. בשנת 1765. נמצאו בה 1283 יהודים, ולפי ה־ספירה הרוסית משנת 1847 היו בה 2623 ובשנת 1897—4491. בימי האוקראינים העריכו ב־7 אל־פים נפש.

ידוע שבשנת 1756 פרעו התושבים הנוצרים פרעות ביהודי העיירה. בספר „יון מצולה" לנתן־נטע הנובר מעיר זסלב הסמוכה מסופר, שביום ראשון לחג הביכורים, שנת ת"ח ברחו כל ה־יהודים מחמת חמיל הצורר וכנופיותיו לבקש מקלט בעיירות פולנאה, זסלב, אוסטראה וגם ל־קונסטנטין־ישן הגיעו בתקוה כי המבצרים ו־הקהילות הגדולות יגנו עליהם. חשבו וטעו טעות מרה: כוס התרעלה של ההיידמקיים עברה גם על ערים אלו, ויחד עם אחיהם לצרה נפלו תוך עינויים קשים ואכזריים. שרידי הפליטים הללו ששבו אחרי מפלת חמיל מצאו עיי־מפולת במקום בתיהם וכל רכושם היה לבז. לאשרם לא חללו הטמאים את בתי־הקברות ולא נגעו באהלי הצדיקים האדמורי"ם, וביניהם של רבי הרשלה מנכדי הבעש"ט, המגיד הנודע בשם „דער טשוד־נובר מגיד" ועוד רביים מפורסמים.

שרידים אלה החלו לבנות את העיירה מחדש וכמרכזים לה שימשו הערים ז'יטומיר וברדיטשב,

עד המאה הנוכחית היו יהודי צ׳ודנוב כולם חסידים נלהבים ויראי־שמים. התקיימו בתי־כנסיות מיוחדים לכל כת וכת, כגון: בית־הכנסת הגדול, הקלייזל של המגיד, הקלייזל של חסידי סדיגורה, הקלויז של חסידי מאקארוב ובית־המדרש של ח־סידי סקבירה. בעיר החדשה היה בית־מדרש אחד כללי, שבו התפללו רוב התושבים. וכדאי לציין שחסידי מאקארוב רובם היו אנשי „עמך״ והבע־רות היתה מנת חלקם, אך ידעו לשמור על כבודו של רבם החביב להם יותר מגופם.

בסוף המאה הי״ט ובראשית המאה העשרים כיהן בצ׳ודנוב כרב דמתא ר׳ אהרן „רבי א־הרלה צ׳ודנובר״, שנוסף למוחו החריף הצטיין בפקחותו ושכלו הישר ושמו הלך למרחקים. א־חרי שנתבקש לישיבה של מעלה ירשו את מקומו חתנו ר׳ זיידל ואח״כ רבי יוסלה זיסקינד, ש־נלקח אחר כבוד מישיבת סלובודקה בגיל שש־עשרה ע״י ר׳ יעקב בריט מנגידי המקום, כחתן בשביל בתו. הרב הצעיר התחבב על עדתו, בלק־חו חלק בעסקי הציבור במקום.

בעיר החדשה פסק שאלות באיסור והיתר שלא על מנת לקבל פרס, רבי יחיאל פנמן, במקום רב. ר׳ יחיאל היה מלמד, מחסידי סדיגורה, ירא־שמים ולמדן מופלג, ראוי לאצטלא דרבנן, אך סירב להשתמש בתגא של תורה ולעשותה קרדום לחפור בה.

אשר לחינוך הדור בעיירה בימים ההם — את הילדים היו מחנכים לתורה, ליראת שמים ולחסידות. תינוקות בני שלוש נלקחו מתחת סינור אמותיהם ועטופי טליתות נישאו על כתפי אבותיהם אל ה„חדר״, כדי לקנות תורה ומסורה. ואשר למלמדים — הם לא הצטיינו כת״ח, רובם החזיקו חדרים לשם פרנסה בלבד. ולימדו את הנערים מא״ב עד גמרא ע״פ השיטה הישנה הידועה.

אך הנה נשבו רוחות הזמן וההשכלה בת־השמים הציצה לתוך העיירה וכמה מהנוער המ־קומי, בני חסידים, נמשכו מי לישיבה ומי למ־קורות חכמה, מהם ניסו לצאת מבית־אבא אל הכרכים אחד־אחד. ע״י הסנוניות האלו בא מפ־נה בהלך הרוחות של צ׳ודנוב, אם כי החסידות הוסיפה לשלוט עוד שנים רבות.

בשנות 1905—1906 הורגשה בעיירה הת־נועה המהפכנית, הנוער נתפס לשאיפה לשחרור מדיני. אותו זמן ניכרת היתה גם יציאה רבה של יהודים לאמריקה.

(סוף יבוא)

א. נחשון (אטשטין)

אגדות

א. על האגדה העממית

חכם חוקר אחד אמר, כי את רוחו של עם יש־ראל אפשר להכיר מתורתו ומצוותיו, אך עוד יותר אפשר להכירו מאגדותיו, המראות לנו איך ובאיזו מדה קיימו את התורה והמצוות בתקופות שונות ובתנאים שונים. ובעוד שהאגדה המדר־שית הקדומה נתנה לנו תמונה נאמנה מחיי העם ותרבותו כשהוא יושב בארצו ורגש אם מולדת מפעם אותו, הרי האגדה העממית האחרונה משק־פת את הוי העם היהודי בתפוצותיו השונות ונושאיה הראשיים הם: רדיפות וגזירות, מלחמת הקיום ומלחמת הדעות, נסים ונפלאות, תקוות משיחיות ועוד.

ערך האגדה התלמודית היה גדול מאד בעיני גדולי ישראל. לא לחנם נאמר, כי ההלכה והא־גדה כרוכין זו בזו ירדו לעולם. הרמב״ם ותלמידיו בארו אותה על דרך האליגוריה והכניסו בה תוכן פילוסופי עמוק, אף לא נמנעו מלישב את הא־גדות התפלות ולקרבן לדעת המשכילים. אך ערך האגדה העממית האחרונה אינו נופל מערך הא־גדה הקדומה. היא משמשת בשבילנו מעין לא אכזב, ממנו נשאב ידיעות נאמנות על חיי עמנו בתפוצות הגולה. בסוגיה השונים והרבגוניים יעב־רו לפנינו כבני מרון כל מאורעות החיים של הדו־רות ההם בימי מועד וחול, כל טקס משפחתי מיום הלידה ועד יום הפקודה, בקיצור חיי הכלל והפרט בכל הזמנים והמקומות על חליפותיהם ותמורותיהם.

ווהלין היהודית, שהצטיינה בקהילותיה היהו־דיות העתיקות והמפוארות, ברבניה וגאוניה, שה־אירו את עיני הגולה כולה בתורתם; בפרנסיה ועסקניה, שניהלו את עדתם בצדקתם ובאמונתם למופת; בשושלות צדיקים וחסידים מפורסמים, בסופרים ואמנים, בנדבנים ומיוחסים ובאנשי מעש בשדה התחיה הלאומית, וכו׳ — תפשה גם מקום בראש קהילות ישראל בשטח האגדה העממית, שנוצרה בצד החיים העשירים והתוססים של יהו־די ווהלין ואשר כבת־לויה נאמנה היא משלימה ומשקפת אותם ביתר שאת והבלטה.

מן הדין הוא, איפוא, לפרסם את האגדות הללו במקום זה בצד הרשימות והזכרונות על קהילות ישראל בווהלין, למען תשארנה גם הן כזכר וע־דות ליהדות ווהלין הנאמנה שאבדה מתגרת יד מלכות הרשע בעולם.

ב. שתי שבועות

הצדיק ר׳ פינחס׳ל מקוריץ היה מתלמידיו של הבעש״ט ז״ל. שמו כאיש אלקים היה נודע בכל הסביבה, והרבה חסידים מקרוב ומרחוק היו נוסעים אליו להביא לפניו את בקשותיהם.

חסיד אחד מסלאבוטה, יהודי עשיר אך חשוך־בנים ר״ל, היה נוסע אליו זה כמה שנים. הרבה כסף פיזר החסיד על בית הרבי בתקוה שסו״ס „יבטיח״ לו בן־זכר — ולשוא. אנשים רבים, שבאו אל הרבי בלב שבור, נושעו על ידו בישועה שלמה וחזרו הביתה שמחים וטובי לב, רק הוא לבדו לא מצא את מבוקשו.

כך עברו הרבה שנים. פעם אחת, לפני הפסח, נמלך החסיד בדעתו ובא עם אשתו אל הרבי והפציר בו בחזקה, כי יבטיח לו זרע של קיימא. גם אשת החסיד שפכה את מר לבה לפני הצדיק בדמעות רותחות בכתה לפניו, כי חייה אינם חיים ואינה יכולה לשוב הביתה עד שיתן לה הבטחה שלמה שתיושע בבן־זכר. הרבי שקע בהרהורים ואחר־כך קפץ ממקומו ואמר לחסיד ואשתו בכעס גדול:

— הריני נשבע לכם, כי לעולם לא יהיו לכם בנים.

כשראה החסיד כך, שלח את אשתו הביתה ובעצמו נסע לשפולה, מקום מגוריו של „הסבא משפולה״, אשר נודע ברבים בזה, שהיה הופך קללות לברכות. הוא נכנס לבית־המדרש, מקום מושבו של הרבי על התורה ועל העבודה, כדי להכנס אתו בשיחה ולהשיח לפניו את צערו, אבל הרבי לא הפסיק את משנתו אף לרגע וגם לא הביט אליו.

יצא החסיד מבית־המדרש והתחיל שואל לביתו של הרבי, שהיה ידוע בעיר כבית עני אין בו כל, כי הרבי פיזר לצרכי צדקה כל פרוטה שנזדמנה לידו ולצרכי ביתו לא דאג כלל, אך שם בה׳ מבטחו, כי לא יעזבהו. נכנס החסיד הביתה ופנה אל הרבנית בבקשה לחוג עמהם את חג הפסח. הרבנית הסתכלה בו בתמיהה רבה, כי לפי מראהו היה סוחר גדול ומה ראה על ככה לחוג את הפסח דוקא אצלם ובביתם אין כל.

החסיד הוציא מכיסו עשרה רובל כסף ונתנם לידי הרבנית, שתלך לקנות את צרכי החג מן המובחר. גם הוסיף לה עוד עשרים וחמישה רובל, שתקנה בשבילה ובשביל ילדיה בגדי חג חדשים, ובעצמו הלך העירה וקנה בשביל הרבי גלימת־משי חדשה, „שטריימיל״ יקר ונעלים יפות.

ליל התקדש החג. הרבי בא לביתו ומצא את שלחנו ערוך בכל טוב וגם בגדי חג בשבילו, אך לא התפלא כלל ולא שאל על האורח אשר בביתו. בפנים קורנים באור שמחה וקדושה קידם את האורח ב„שלום־עליכם״ ומיד ישב אל ה„סדר״. לכתחילה לא שעה אל החסיד, אך קרא בהגדה ברוב כונה והתלהבות עצומה, כן הרבה לספר ביציאת מצרים עד שעה מאוחרת. לבסוף פנה אליו בחיבה יתירה ושאלו לשמו ולמעשהו. החסיד סיפר לו את דבר בקשתו, אך את שיחתו עם ר׳ פינחס׳ל מקוריץ לא הזכיר כלל, הרבי לא הרבה חשוב, לקח את ידו של החסיד לתוך ידו ואמר לו:

—הריני נשבע לך, כי כעת חיה ולאשתך בן.

כאשר שמע החסיד את שבועת הרבי נבהל מאד, לא יכול יותר להתאפק וסיפר לו את כל המעשה בשבועת ר׳ פינחס מקוריץ, כי לעולם לא יהיה לו בן. כשמוע הרבי את דבר השבועה ההיא, סמך את ראשו בשתי ידיו ונשאר שקוע בהרהורים שעה ארוכה. וכשנעור ממחשבותיו, אחז שנית בידו הרועדת של החסיד ואמר:

הצעתי „למעלה״ את כל הענין למען יבררו איזו שבועה צריכה להתקיים. פתחו את „ספר הזכרונות״ לראות מי משנינו הפר פעם את שבועתו. ויבוקש הדבר וימצא, כי הקוריצאי עשה כבר כדבר הזה ולכן שבועתי קום תקום. הרבי אמר למזוג את הכוסות ושתה אל החסיד „לחיים״ וחזר על הבטחתו הראשונה. בחול המועד חזר החסיד הביתה לבשר לאשתו את הבשורה הטובה.

וד׳ פקד את האשה ולמועד השנה נתברכה בבן־זכר. כשגדל בן־זקונים זה, הלשין על נכדיו של ר׳ פינחס׳ל מקוריץ, הלא הם בני שפירא, בעלי הדפוס הסלבוטאי הידוע שנתפסו למלכות. כבולים בשלשלאות הובלו לבית־הסוהר, מקום שם עונו עינויים קשים ואכזריים.

ג. עד הגל הזה

בטוצ׳ין העיירה הסמוכה לרובנה נתגלתה בבית העלמין לפני כשבעים שנה מצבה ישנה של הרב ר׳ אהרן הכהן מרובנה שחי לפני מאתים שנה בערך. על המצבה לא היו שום תוארים או שבחות כנהוג, אפילו שם אביו לא נזכר עליה, אך פסוק אחד התנוסס על יד השם, והוא: „עד הגל הזה ועדה המצבה״. מצבה זו לא הצטיינה בעתיקותה, כי בבי״ק זה נמצאו מצבות עתיקות ממנה, אלא כל חשיבותה נבעה מהנסיבות המסתוריות האופפות אותה וכן את אישיותו של בעל המצבה.

והנה סיפור המעשה שרווח בעם משמו של שמש בית־הקברות של טוצ׳ין:

פעם הגיעו לטוצ׳ין שני יהודים זרים, אשר משכו עליהם תשומת לב כללית בחיצוניותם וה־כרת פניהם שהעידו בהם, כי לא לרגל עסקי מס־חר באו לשם. הם חיפשו ומצאו את שמש בית־הקברות והציעו לפניו את בקשתם להראות להם את קברו של ר׳ אהרן הכהן.

השמש שאל אותם, כנהוג, לשמם ולמקום מגו־ריהם, אך הם דחו אותו באמרם:

— „מוטב שלא תדע!"

הלה הבין, כי דבר בגו ולא הוסיף לשאול, אך מיד נלוה עליהם לבית העלמין והתחילו בחי־פושים אחר הקבר המבוקש. אולם, בהיותו חדש בכהונתו זו ולא היה בקי עדיין בשבילי בית העלמין, לא העלה דבר בחיפושיו ופטר אותם בעצה טובה, והיא: לפנות לועד הקהלה ברובנה ולבקש מאת הפרנסים פרטים וסימני היכר בנו־גע למקום המצבה.

שני היהודים עשו כעצתו ופנו לקהילה ברוב־נה. פרנסי הקהילה אף הם שאלו אותם לשמם ול־מעשיהם, ואחרי שנפטרו בתשובה דוחה, נתנו להם תיאור מפורט על מקום הקבר כפי שנמצא כתוב בפנקס הקהילה, וגם סימן היכר מסרו להם — מוט ברזל על יד האבן.

היהודים חזרו לטוצ׳ין ופנו בשנית לשמש, ונעזרים על ידי התיאור והסימן מצאו על נקלה את מקום הקבר. כל ציון לא נמצא במקום וגם האבן נשמטה ממקומה והכתב שעליה נמחק מרוב ימים. שני היהודים שלחו מיד את השמש להזמין בעל־מלאכה וציוו עליו להציב גדר־ציון מסביב לקבר וכן ציוו לחרות מחדש על המצבה את השם ר׳ אהרן הכהן וממעל לו הפסוק „עד הגל הזה ועדה המצבה".

לפני הסתלקם מעל פני השמש סיפרו לו הי־הודים, כי ר׳ אהרן זה היה רב ברובנה לפני הר־בה שנים והיה ידוע בצדקותו הגדולה ובמעשי הנסים המפורסמים. דרכו בקודש היתה לשבת על התורה ועל העבודה, בנגלה ביום ובנסתר — בלילה.

בימיו נשרפו בית־המדרש וגם, להבדיל, בית־המרחץ. מכיון שהעדה היהודית דקהילת רובנה היתה בזמן ההוא דלה ועניה, הזמין הרב, שהיה בעצמו עני ואביון, חמרים ובעלי־מלאכה על חש־בונו וניגשו למלאכת הבנין. ובהגיע יום חמישי בשבוע והעובדים באו לביתו לקבל את משכורתם עבור עבודת השבוע ועבור החמרים, הוציא הרב מתחת למזרון שבמטתו פוזמק, שכולם ראוהו שהוא ריק, תחב לתוכו את ידו והוציא משם מט־בעות אחדות, שהספיקו בידו די צורך התשלום לכולם. כן עשה בכל יום חמישי בשבוע ועד מהרה עמד בית המדרש ולהבדיל בית המרחץ על תילם; ויהי הדבר לפלא.

כן מספרים הרבה דברי נסים על אותו ר׳ אהרן שהפך בפי העם לאישיות אגדית נפלאה. בסוף ימיו נתחייב לפני הדוכס אדוני העיר ויצא דינו למלקות. משמר חזק הושם מסביב לביתו למשך כל הלילה; ומשבאו בבוקר משרתי הדוכס לביתו על מנת להוציא לפועל את פסק הדין לא מצ־אוהו בביתו, כי על אף השמירה המעולה נעלם בדרך פלא והגיע לטוצ׳ין מקום שם יד הדוכס לא יכלה להשיגו. כעבור שנה וחצי נפטר ונטמן בבית־העלמין בטוצ׳ין.

ח. ב. אילון

אודים

השוד וההרג בוויסוצק

קיץ תש״א, ימים מספר לאחר פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה עזבו כל אנשי הרשות הסובי־טית בוויסוצק את העיירה. יהודים מועטים, בעיקר צעירים וקומוניסטים, נלוו אליהם. העיירה נשא־רה ללא שלטון. חרדה אחזה את היהודים מפחד ה„גויים", אך בעלי ההשפעה שבין האחרונים הרגיעו את היהודים, ואכן בימים אלה לא אונה ליהודים כל רע.

עמדה ציפיה בחלל העיירה לבוא הגרמנים.

שבת אחת פשטה שמועה: הם קרבים ובאים! רעד לב היהודים לקראת השליטים החדשים, מיהרו לבער את כל הניירות ואף ספרים רוסיים ועבריים והשתדלו למחות עקבות כל קשר עם הרוסים. משהגיעה קבוצה קטנה ראשונה של גרמנים יצאה לקדם את פניהם בלחם ומלח אשה יהודיה דוברת גרמנית. היהודים לא העיזו להר־פיע לקראת אלה ורק הגויים יצאו לקדמם בלחם ומלח, כמקובל. מבעד לסדקי התריסים הסגורים ראו היהודים בריון אחד,—גוי בלן בית המרחץ— נלווה לגרמנים ומתרועע עמהם. אחרי זה הוסיפו לבוא הגרמנים לעיירה ולא עברו ימים רבים והם הקימו את השלטון המקומי. בעיקר נסמכו על ה„גויים" בעיירה, כי ידעו לעשות את מלאכ־תם. ואכן, ה„גויים" הממונים התחילו מיד להתעלל ביהודים. גזירות ופקודות חדשות לבקרים הוצאו בזו אחר זו, נערך מפקד כל היהודים במקום, בקפדנות נרשם כל רכושם ונאסרה עליהם התנו־עה החפשית ממקום למקום, נאסר המקח והממכר

החפשי ונאסרה אכילת בשר, כל מצרכי־מזון הועברו לרשות השלטונות, ובתי־הכנסיות הוחרמו והפכו מחסני־תבואה כלליים. נאסרה כל הת־קהלות ו„מנין" לתפלה התכנס בהיחבא במח־תרת. כן ניטלה מהיהודים הזכות להלך על המד־רכה, ובאחד הימים יצאה גזירה לענוד על הזרוע סרט כחול־לבן עם מגן דוד, שהוחלף אחר כך בערב יום כיפור תש"ב לטלאי צהוב על החזה והגב. וההתעללויות הלכו ורבו.

ה„גויים" ראו וידעו את המתרחש לבוא עם המצב החדש. תחילה היו באים בזהירות לבתי היהודים ואחר־כך נתחצפו והעיזו להכנס ולבדוק בארונות ובארגזים, נטלו מה שחשקה נפשם והס־תלקו אגב אזהרה לא לספר דבר לגרמנים. השוט־רים שהיו מתושבי המקום והכירו את שכניהם היהודים ניצלו את תפקידם בהציקם ליהודים ובסחטם מהם כספים וחפצים דמי כופר־נפש. לא אחת אספו היהודים ביניהם סכומים גדולים בש־ביל המשטרה ה„גויית" לפצות את אנשיה, וזה בסוד מהגרמנים. אך השוחד כוחו היה יפה רק לימים מועטים.

באה שנת 1942. יהודי וויסוצק, כאחיהם בעיי־רות הסמוכות, נאנחו תחת עול הכובשים ועוזריהם הגויים, בפקודת השלטון גויסו לעבודות צבוריות: לסחיבת אבנים, ליישור גבעות, לבקיעת קרח על נהרות, לעבודה ביערות ועוד, ובעלי המקצוע נלקחו לבתי מלאכה ומפעלים צבוריים. ערב ערב נערכו בקהילה רשימות הנשלחים לעבודה למחר. הקהילה עצמה אורגנה לפי צו הגרמנים ומועצתה היתה המתווכת בין היהודים לבין הגר־מנים. לרשות המועצה הועמדה קבוצת צעירים יהודים ששימשה מעין מיליציה יהודית. הרבה צרות נגרמו ליהודי העיירה ע"י אותה מיליציה יהודית, שעמדה על המשמר לבל ימרה איש את פקודות השלטונות, ולעתים שותפה למעשי הת־עללות ביהודים.

על אף הנגישות והסחיטות והקשיים ביציאה מהעיירה, בחיפוש פרנסה וכו'—„שפר" חלקם של יהודי וויסוצק מאשר יהודי הסביבה. מקרי מות מרעב ומאסרים לא היו כמעט בעיירה. לא יפלא איפוא שהיא נתמלאה פליטים יהודים לרוב: 170 מהורודוק, 1500 יהודים מהכפרים הסמוכים וא־חרים, בודדים ומשפחות, וכולם שוכנו וסודרו בעיירה ומצאו בה מקלט ארעי. רובם של הפלי־טים הוחזקו ע"י בני המקום לפי תנאי הזמן. לי־מים נפתח בשבילם בית תמחוי. פעם נגזרה על יהודי העיירה גזירת גלות לסטולין הסמוכה בגלל צעיר קומוניסט שחיפשו ולא ידעו את מקומו. משנתגלה הקומוניסט בוטלה הגזירה. כך יום רדף יום והסבל נמשך.

עברה שנה. מהסביבה הגיעו שמועות רעות על רציחות וענויים, מאסרים, רעב, וגיטאות מוקמים; חרדתם של יהודי וויסוצק לגורלם הלכה וגדלה. ואשר יגורו בא. באב תש"ב—1942 הוקם בווי־סוצק הגיטו. כמה רחובות צדדיים גודרו גדרי־תיל, שם רוכזו כל היהודים ונאסרה עליהם היצי־אה בלי רשיון מיוחד, אבל לא הקפידו ביותר והיו מתגנבים ויוצאים וחוזרים. ברם תקופת הגיטו לא ארכה, כעבור ששה שבועות חוסל על יושביו.

שבועים לפני הטבח נודע בגיטו על השמדת יהודי דומברוביצה. קהילת וויסוצק (יודן־ראט) השלתה את עצמה, ואתה נטו גם אחרים להאמין, כי בוויסוצק לא יאונה ליהודים מה שקרה בדר־מברוביצה. אם מישהו נעדר מהעיירה — הכריחה המיליציה להביאו, כדרישת השליטים הגויים, לבל יחסר יהודי מבני וויסוצק, והכוונה פשוטה היתה, שיהיו כולם במקום ליום הטבח. ויום זה בא כעבור ימים מספר. יומים לפני הטבח עמדה לצאת משפחה מהעיירה ולהסתתר בכפרים, או־לם צלם יהודי שהיו לו מכרים בין הגויים עיכבה, באמרו שלו יודיעו בעוד מועד על הסכנה, ומשבאו אליו אחרי יומים והודיעו לו כי חופרים כבר בורות מחוץ לעיירה—מיהר להודיע על כך למו־עצת הקהילה. להתחמק מהעיירה לא היתה כבר אפשרות, ויהודי וויסוצק נשארו במלכודת. בו ביום נכנסו לעיירה כלי־רכב גרמניים עם נשק ממוכן. אותו ערב, אור ליום הטבח—כ"ח אלול תש"ב — לא קיבלה הקהילה הזמנות לעבודה היהודים נוכחו לפי כל הסימנים שהאסון קרוב, מי שניסה לברוח מן העיירה נורה ע"י המשמרות שהקיפו את ה־גיטו ואת העיירה כולה, וששה יהודים נפלו באר־תו לילה. עם אור הבוקר ניסו יהודים לפרוץ את הגיטו, אך הודפו בנשק הזקיפים. חנה לוף־טין נהרגה על סף ביתה בנסותה לצאת החוצה, ואחריה צעיר יהודי. החלה ריצה מבית לבית, קמה בהלה ופרצה יללת בכיה גדולה. בתוך הה־מולה נשמע קול מיואש של אשה: „יהודים! שום דבר לא יעמוד לנו, יש ללכת לשחיטה!..

היהודים שהסתתרו בבתים, במרתפים ובעליות הוצאו ע"י השוטרים ורוכזו בככר השוק ומשם הובלו אל מקום ההריגה. היו שברחו ממקום הט־בח וקפצו לנהר ונורו שם ע"י רודפיהם. רק ששה גרמנים בלבד ניצחו על מלאכת־ההשמדה ואילו את המלאכה עצמה ביצעו גויים מהסביבה.

אני ובתי בת ה־16 התחבאנו בפינה שבמרתף, וכשיצאנו בלילה — נעצרנו ע"י שוטר שאמר להרגנו, הפצרנו בו שילך אתנו לקבל חפצים טמונים בחצרנו ונאות לכך. בחפרנו באדמה הופיע בעלי שהסתתר ברפת. השוטר לקח לו חפצים כרצונו והוביל את שלשתנו. שוב ביקש־תיו שיעזבנו, אך הוא הכני ברובהו ואני נפלתי ארצה מתעלפת. אחרי רגעים ספורים הגיעו לאזני שתי יריות מקרוב — הבינותי שיקירי אינם יותר בחיים. מאותו רגע התחילה פרשת בדודי הממר־

שכים. עברתי בחשכת הלילה על פני גופות מו־טלות ברחוב וליד ערימת עפר תחות, שלרגליה נערמו בגדי אנשים. במקום זה נקברו הא־נשים שנרצחו בעצם היום הזה. זחלתי והלכתי, נכשלתי וקמתי, הגעתי לבית „גוי" מכר, שפחד להכניסני ויעץ לי ללכת לכפר הסמוך. בעמל ותוך סכנות אורבות הצלחתי למצוא מקלט אצל „גוי" בכפר שאחר זמן־מה צוה עלי לעזוב את מחבואי, ושוב נדדתי לחפש מקלט חדש ולהחלי־פו אחר־כך בגרנות. בכפרים שוטטו בולבוב־צים — אנשי הארגון האוקראיני של בולבה, שחיפשו יהודים וסכנה נשקפה לי מהם. לא אחת בקשתי את המות שיבוא ויגאלני מחיי התלאות שנפלו בגורלי. למזלי הובילוני ליער לקבוצת פרטיזנים — וכך ניצלתי.

גיטל פיאלקוב

בת רדזיבילוב על עיירתה

רדזיבילוב היהודית שהקימה והחזיקה בית־ספר עברי גדול וחינכה בנים לציון, העיירה שבתוכה מצא לו מקום „קיבוץ" חלוצי בן 150 איש, בערך וחבריו נתמכו במקום בעבודה ובסידורים שונים, הקהילה על מוסדות הציבור והחסד שהיו בה — רדזיבילוב זו, כיתר אחיותיה בווהלין, נאנחה תחת לחץ המגף הנאצי עד שעברה ובטלה לגמרי מן העולם; יהודיה עונו עד שהובלו לטבח והושמדו בשתי שחיטות. מקום־מנוחתם של בני־רדזיבילוב — בקברות־אחים גדולים מאחורי ה־עיירה.

הירידה החלה עוד בסוף 1939, כשנכנס לעיר הצבא הרוסי האדום וגירש את הפולנים. ומאז נשתנו פני החיים תכלית שינוי. הרכוש הפרטי הוחרם ע"י השלטון החדש, העסקים נסגרו ובוטלו או שעברו לממשלה, העשירים של אתמול נעשו יורדים וכמה חשודים במסחר פרטי הוגלו לפנים רוסיה. בית־הספר העברי הפך לאידישאי ומוריו הורחקו, כן היו הכל חייבים בעבודת־כפייה וממ־שכורתם ניכו 15% לצרכי הממשלה. רבים הועבדו גם מחוץ לעיירה. לא בנקל יכלו יהודי העיירה להסתגל לקורס החדש. אך לא ארכו הימים והנה גם הרוסים יצאו מרדזיבילוב תחת לחץ הגרמנים, אשר נכנסו לעיירה, ומיד התחילה הפורענות.

ראשית־כל עברו הנאצים על פני העיירה ואספו מהבתים עשרים וחמישה בחורים ובחורות יהו־דיים, לפי רשימה — שכפי הנראה קיבלו אותה מהאוקראינים המקומיים — בתור מי־שהיו מקור־בים לבולשביקים. הם הוצאו אל היער הסמוך לעיירה ושם נצטוו לחפור קבר לעצמם ונהרגו במקום. זה בלבד הטיל אימה על יהודי העיירה. אחרי־כן ירדה על ראש העיירה שורת פקודות, דרישות וסחיטות תוך התעללות, ובאחד הימים חילקו את היהודים לבעלי־מקצוע ומחוסרי מקצוע ואת האחרונים כלאו בגיטו. בינתים הגיעו ידי־עות מערים אחרות על מעשיהם המתועבים של הנאצים והמצב הלך והחמיר. מה יכלו לעשות יהודי רדזיבילוב? להתחמק מהגיטו היה קשה מאד, כי נוסף לשמירה עמדו האוקראינים לשרות הגר־מנים ומוכנים לפעול נגד היהודים. את בעלי־המקצוע ניצלו הגרמנים ושלחום לעבודות שונות. אלה נשאו את סבלם בתקוה שע"י כך ינצלו מאבדון.

לבסוף הגיע תורם של בני רדזיבילוב ל־השמדה*). בלי שהיו סימנים מיוחדים, הופיעו קלגסי הנאצים ביום י"ג סיון תש"ב (1942) והוציאו מהגיטו 1500 איש, מבין מחוסרי־המ־קצוע, זקנים וילדים והובילום ברגל גברים לחוד ונשים לחוד לתחנת־הרכבת, שם הוקפו גדר־תיל ושמירה מעולה של אוקראינים ואותו יום הומתו כולם באכזריות. בדרך ניסו אחדים מ־האומללים לברוח, אך השוטרים האוקראיניים ירו בהם וכמעט כולם נהרגו. (בין הבורחים היתה רושמת הדברים האלה שניצלה בנס).

לא טוב מאלה היה גורל בעלי־המקצוע, הם הוסיפו להתקיים אחרי השחיטה כחצי־שנה תוך עמל מפרך וסבל רב עד שהגיע גם יומם המר, וביום ה' תשרי תש"ג הוצאו אף הם להורג.

היהודים שנשלחו בשעתם ע"י הרוסים לעבוד מחוץ לרדזיבילוב נשארו בתחום הרוסי וע"י־כך ניצלו מהטבח הנאצי. היו יחידים שהצליחו להסתתר או להימלט מגיא־ההריגה של רדזי־בילוב, הסתובבו בברודי ובכפרי הסביבה, חלק מהם נתפס והושמד גם הוא.

בכמה כפרים ווהלינאים מצאו יהודים מקלט אצל אנשי הכיתות האבנגליסטיות, אולם גם שם חיפשה ומצאה אותם יד האוקראינים. יצוין כי האבנגליסטים גילו יחס של מסירות ליהודים שהסתתרו אצלם, ולא אחת סיכנו את עצמם בגלל היהודים. בדרך זו ניצלו ר' יוסיל הויזמן, ישיש בן 75; רוזה פיק בת 30; שרה בת יצחק־ליב קרש, אחיו ואחותו — משה ובלהה ושפרה פולטורק ועוד אחדים. שלושת האחרונים מצאו מחסה אצל בפטיסטים בכפר קופילובקה משנת 1942 עד שגורשו הגרמנים בשנת 1944 אחרי קרבות שהתנהלו בברודי וברדזיבילוב בין ה־גרמנים ובין הרוסים ושרדזיבילוב נפגעה בהן קשה. בכפר אחד יאניבקה הסתתרו כ־50 איש יהודים. מעטים הם שרידי רדזיבילוב ופניהם למולדת — לא"י.

שפרה פולטורק

*) פרטים ב„ילקוט ווהלין" קובץ ג'.

בסארני ועל קברי־האחים ליד סארני

בעודי נער בן 13½ שנה יצאתי מסארני עם הצבא האדום הנסוג — לרוסיה. חזרתי אחרי ה־שחרור, ומיד חיפשתי סימנים לישוב היהודי ש־תסס במקום זה ולא יכולתי למצאם. העיירה ה־רוסה וקשה להכירה. בהסתובבי בחוצות פגשני צעיר רוסי שעבד בדפוס אבי; עצרתיו והמטרתי עליו שאלות. הלה שאלני בתמימות: ההנך עוד חי?... ובעיניו קראתי תמהון שיהודי עוד נשאר בחיים, וכאילו צר לו על כך. עזבתיו בלב מר ודמעות פרצו מעיני. אשה נוצריה השגיחה בבכיי ושאלה אותי לסיבת הדבר. אמרתי לה מי אני ובקשתיה לומר לי, מה ידוע לה על הורי והיכן אפשר למצוא כאן יהודים. אך את אשר ניבא לבי שמעתי מפיה. היא מסרה לי בפשטות וברוח קרה: משפחתך נרצחה בין כל היהודים ונקברה שם בבורות. ואשר ליהודים? הם כמעט אינם, רק הנה בבית שמנגד דרים מבני דתך.

מיד פתחתי את הדלת ואנשי הבית הכירוני „א סארנער יונגעל" (נער סרנאי). הרגשתי את עצמי בתוך עמי, בין אחים רחמנים. עוד אני נרגש ונסער — הושיבוני והאכילוני, גם נתנו לי להחליף בגדים ורבה היתה השמחה בבית. שם מצאתי כמה משפחות סארנאיות. שאלתי וח־קרתי לקרובי, למכירי ולחברי ועל כולם באה תשובה: לא ידוע, אינם. שמעתי על גידור הק־ברים הגדולים שבלעו את יהודי סארני, דומברו־ביצה, ברז'נה, רוקיטנה, קליוסובו ועוד, על אכזריות הנאצים ועל שיתוף האוקראינים והפו־לנים במעשי־הזועה שלהם נגד היהודים, שהיו „צאן טבחה" וגופם ורכושם הפקר.

בלב שבור הלכתי למקום קברי־האחים המשו־תפים הגדולים שמחוץ לעיירה. עמדתי דום עליהם שעה ארוכה מאובן ורצוץ. דמעותי שמו מחנק לגרוני והלב לא מצא מנוח. האמנם כאן מצאו את מנוחתם אלפים ורבבות אבות ואמהות על משפחותיהם מידי טמאים, חיות־אדם?... רעיון

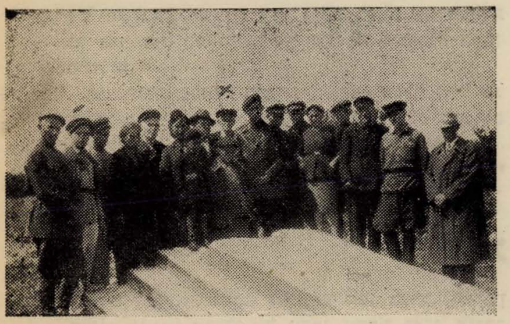

קברי האחים ליד סארני

של טירוף אחזני — לברוח מגיא־ההריגה, מבור־העריצים מהר ככל־האפשר.

וברחתי... יוסף פייגל

ציון לנעדרים

ר' שמואל אדל, איש רובנה, בנו של ר' לייביש אדל, שהיה מראשוני המזרחי. איש עניו, תלמיד חכם ובעל מידות תרומיות היה. מתון ונוח לבריות. רוח המסורת שרה תמיד בביתו בחו"ל וגם כאן במולדת. חובב ציון נאמן, וחינך את בניו ברוח לאומית, עלה עם כל בני ביתו לא"י בשנת 1925. בשנים האחרונות סבל ממחלת־לב. נפטר בשבת כ"ט תשון תש"ז (23.11.46) בבת־ים. בן 71 היה במותו. תנצב"ה.

ר' יוסף־מנדל סלעי, שו"ב בחיפה — הדר הכרמל. בן רדזיבילוב, איש יקר־נפש ובעל חזון לוהט לציון. הטיף בגולה לעליה לא"י ושלח לפניו את בנו ובתו ארצה. בשנת 1922 עזב את עיירתו, מקום שחי בכבוד ועלה עם בני משפחתו. התישב בהדר הכרמל ובמו ידיו בנה לו בית. בזמנים הקשים ביותר קיבל באהבה את חבלי הקליטה בארץ והיה תמיד שמח בחלקו. היה מכובד על הבריות בחיפה ובסביבתה. הוא היה ה־ראשון שהנעים בזמירותיו את קהל המתפללים בהדר הכרמל. ביום ב' אלול תש"ו נפטר לפתע בגיל 72 בהדר הכרמל. שלום לעפרו.

יהודה מירמרמלשטין מעפולה. נולד להוריו שרה ויצחק מירמלשטין ביום הכיפורים תרפ"ג בלוצק והו־עלה ארצה בהיותו בן שנתים. למד בביה"ס העממי בעפולה ובביה"ס הריאלי בחיפה וסיימו ב־1941. אח"כ השתלם באוניברסיטה בירושלים בפיסיקה ובחימיה. בקיץ 1943 עבד כמתנדב בים המלח, בדצמבר 1945 הוכתר בתואר מוסמך למדעי הטבע. שאף להמשיך את לימודיו כרוקח ולתכלית זו עמד לצאת לאיטליה. רצה הגורל ובביקורו במשרדי הממשלה לקבלת תעו־דות לנסיעתו מצאהו המות ביום המר כ"ג תמוז תש"ו (22.7.1946) בין אלה שנקברו חיים תחת עיי המפולת של מלון המלך דוד בירושלים.

ר' ברוך בדלח (קריסטל). מוולוציסק, איש מעשים ופעלים, מנכבדי היהודים בעירו. היה עסקן ולקח חלק בעסקי הקהילה ואחרים. עלה ארצה לפני 10 שנים. נפטר בשיבה טובה בגיל 86 בערב־שבת — כ' כסלו תש"ז בביתו בתל־אביב. תנצב"ה.

צרור מכתבים וידיעות

ד"ר א. שפילמן מודיע מורשה למ. בוקימר בת"א, כי בבית־הסוהר בקאזאן (רוסיה) כלואים שני גברים וארבע בחורות מרובנה. צעיר שלישי שישב אתם אסור מת בינתים שם. הם נאשמו בהשתייכות לציונות וענשם 5 שנות מאסר. נשארו להם שנתים כדי לרצות את עוונם. הד"ר ש. מבקש לדאוג לאסירי־ציון אלה ולהעלותם לא"י.

במכתב שקיבל הח' ברוך רכס מאחיו מקיוב מתוראר ביקורו בסארני ומקום הקברים הגדולים — קברי האחים שם. מבני משפחתו לא מצא איש, ובכלל כמעט שאין שם יהודים. הוא מיהר לעזוב את העיירה כי קשה היה לו לראות את העיירה בחורבנה ריקה מיהודים.

במחנות המעפילים בקפריסין נמצא מספר גדול של מעפילים — עולים מניצולי ווהלין. ביניהם כעשרים בני לודמיר, כמה מאוסטראה וממקומות אחרים.

קהת טרכטנברג מניו־יורק מחפש את רבקה לנדוי בת חוה־ריזיל לנדוי מרובנה. (דודה — יעקב טרכטנברג שעסק במסחר חומץ ברובנה). נישאה בא"י לבעל מכבסה (יתכן בתל־אביב). לפנות למשרד הארגון של יוצאי ווהלין בא"י.

יצחק בן־יהודה בירושלים, קיבל ידיעה מדודו טוביה שינדלקרויט מאלכסנדריה ע"י רובנה שהוא נמצא בדרך לא"י.

פניה פדר מלודמיר מחפשת: א. את בירייש פדר שהיה רופא שניים בלודמיר וב. את חייקה שדה מקוסטופול. מי שיש לו ידיעה על הנ"ל מתבקש להודיע: תל־אביב רח' גורדון 15 דירת ד"ר דומברגר.

מחפשים את יוצאי ווהלין בארץ: וינשל רבקה (לבית בלינדר) וזיגרסון לאה. לפנות למשרד הארגון.

המעפיל בוזיהגליצקי מאוסטראה שהוחזר מקפריסין נמצא אצל משפחת גליצקי רח' נחמני 5 כניסה ד'. הוא מוסר שנמצאים במחנות קפריסין עוד ארבעה או סטרואים: אברמם וינשטין, שמעון מרגול, מטיל אשפיזר ואברך.

בארגונים

ארגון ברזנה. הוקם לפני חדשים, בערך. הארגון מסונף לארגון הכללי של יוצאי ווהלין בא"י. אזכרה לחללי ברזנה נערכה בשעת הכינוס של יוצאי העיירה. נערכה הרשמה ופתחו במגבית לעזרה לשרידים המגיעים ארצה.

ארגון שומסק, מוסיף במילוי תפקידו לגבי הערלים־המעפילים ומתכן תכניות להנצחת זכרם של קדושי העיירה.

ארגון דומברוביצה עומד להקים קפה להלואות ליוצאי העיירה. כ"כ החליט על הסתנפותו לארגון יוצאי ווהלין ועל פרסום קובץ מיוחד של „ילקוט ווהלין" מוקדש לדומברוביצה, בני העיירה מתבקשים להמציא חמר לקובץ זה.

בארגון הושצ'ה. הארגון מסונף לארגון יוצאי ווהלין. אחרי שתיקה בחדשים האחרונים נקראה ישיבה לחידוש הפעולה האקטואלית. שלשת המעפילים אלימלך זלצהנדלר, שפאק ורוזמן שהגיעו דרך קפריסין ארצה מוסרים פרטים על מעשי הזוועה של הנאצים בהושצ ה.

ארגון מלינוב: לפני חדשים הוחלט באספת יוצאי מלינוב ליסד את הארגון שיסונף לארגון ווהלין הכללי. נבחר ועד ונגשו לפעולה.

איש ווהלין בארץ!

הנך נתבע לעזור למעפילינו בקליטתם במולדת. זכור את חובך לאחים־אחיות, האודים המוצלים, המגיעים ארצה.

ארגון יוצאי ווהלין בא"י

הערות ותיקונים

ברשימה „מימים עברו" לא. לוינסון „ילקוט ווהלין" קובץ ד' עמוד 1 נזכר השם צילה, שהיא בתי של הד"ר ב. לנדסברג, ואילו אשת הד"ר לנדסברג היתה סוניה.

ברשימה „וולוציסק עיר הגבול" למ. לבני, „ילקוט ווהלין" קובץ ד' עמ. 18 שורה 11 במקום „אז ביפו" צ"ל: אז בתל־אביב. בשורות 54—55 „בכל ימות השנה" צ"ל: בימות החמה. בעמ. 19 שורה 72 במקום השורה היתרה צ"ל: לא מעטים היו החסידים שהיו עוברים את הגבול באופן ליגלי כדי לבקר את הרבי.

מתחת לגלופה „גמנסיה עברית ברובנה" „ילקוט ווהלין" קובץ ו' עמ. 18 במקום „קרושינסקי נפתלי" צ"ל: קרש־נסקי יוסף. באותו קובץ, סוף עמוד 1 נחלף מקומה של השורה „במשך שנות המלחמה וכו'..."

בקובץ ו' עמוד 19 טור א' השורה האחרונה: „אמריקה וכו'" — מיותרת, נכנסה בטעות.

בקובץ זה נפלו כמה טעויות דפוס ושבושים והם: עמוד 12 טו' ב' נדפס „מתוך סכנות רבות" — מיותר. עמוד 14 טור א' נזכר פעמים השם „ויסבורד" וצ"ל „א. ויסברוט". בעמוד 18 טוב ב' נדפסה בטעות המלה „בסוף" — מיותרת.

ארגון יוצאי ווהלין בא"י

פונה בזה ומבקש מכל בני ווהלין בארץ:

א. רשמו בארגון את כתובתכם לטובתכם ולתועלת קרוביכם ומכריכם.

ב. הודיעו על קרוביכם הניצולים בחו"ל.

ג. סייעו לועד הארגון בהושטת עזרה למעפילים — העולים.

ועדת הארכיון של ווהלין

חוזרת על בקשתה להמציא לה חומר על ווהלין היהודית, קהילותיה, מאורעותיה, אישיה, מוסדותיה כגון: זכרונות, תעודות, פרטיכלים, כרוזים, מודעות, מכתבים, ציולומים עתונים, ספרים וכד', שיצורפו ל־650 המוצגים המרוכזים כבר בארכיון, וכל זה להנצחת זכרה של יהדות ווהלין.

לקוראי „ילקוט ווהלין"

מכיון שבקובץ ח' „ילקוט ווהלין" הבא, ה־עומד להופיע בקרוב, יסתיים הכרך הראשון ותנתן לו כריכה אמנותית מתאימה —

מודיעים ביה לכל המעונינים בקבלת הכרך שעליהם להמציא לנו את הזמנותיהם בהקדם.

אלה שבידיהם כל הקבצים יוכלו למסרם לנו לכריכה בצירוף תשלום של 300 מא"י תמורת הכריכה, העטיפה האמנותית, תוכן הענינים הכללי ושאר ההוצאות. קבצים בודדים אפשר להשלים על ידינו.

את ההומנות להפנות לפי כתובת המערכת: תל־אביב, רח' ברנר 12, בי"ס „אור".

„אגד"

חברה קואופרטיבית בע"מ

המשרד הראשי:

תל־אביב, שדרות רוטשילד 1 טלפון 4677

חברת גרב

רמת־גן. טלפון 7217

גרבי־משי טבעי ומלאכותי

לגברות

גרבי גברים

גרבי ילדים

ארגון יוצאי ווהלין בא"י, (אגודה רשומה); ועדת הארכיון של ווהלין. תל אביב רח' לילנבלום 15 — המערכת: ת"א רח' ברנר 12. בי"ס „אור". — דפוס מל"ן בע"מ, תל־אביב רח' הלל הזקן 6. טל. 4057.

„לודזיה"

חברה לטקסטיל בע"מ, תל־אביב

גרבים

טריקו

לבנים

בשביל גברים, נשים וילדים

תוצרת „תועלת" איכות משובחת

אחים גם ושותפ'

חברה למסחר כללי למזרח התיכון

המשרד:

תל אביב, דרך פתח־תקוה 13 „בית השרון"

אימפורט, אקספורט וקומיסיון

בחמרי בנין ואחרים

„הטכנאי הצעיר"

ירחון טכני פופולארי, מופיע בכל 25 בחודש.

המדורות העיקריים הם:

א) חידושי הטכניקה בזמנינו — בעולם הגדול ובארץ.

ב) בנה במו ידיך — מלמדים איך לבנות מכשירים שונים.

ג) שאלות ותשובות — המערכת עונה על שאלות הקוראים בכל ענפי העבודה.

מחיר כל גליון 100 מאי, חתימה לשנה (מכל גליון שהוא) 1.080 לא"י.

תל־אביב, רחוב אלנבי 80, טלפון 3134.

קרדיט למלאכה

אגודה קואופרטיבית א"י בע"מ ת"א רח' ליליינבלום 23. ת.ד. 74 טל. 5275.

מקבל: חברים חדשים מכל הסו־גים, מקדמות וחסכונות שט־רות לגובינא ולהשלשה, שקים להליפים, כספים להעברה בכל חלקי הארץ, מסים בשביל עירית תל אביב.

נותן: הלואות בערבויות הלואות בשטרות של אחרים הלואות למשקי עזר ולשיכון הלואות בחשבון דביטורי חוזר

חברה לשיכון עממי בע"מ

שיכון עולים

חברה בע"מ

תל־אביב רח' מונטיפיורי 21

טלפון 4463

„אוירון" חברה ארצית־ראלית לתעופה בע"מ

א. בית־ספר לתעופה

ב. שרותי־אויר

קו תל אביב—חיפה—תל־אביב וטיסות מיוחדות ע"פ הזמנה.

תוצרת תנובה תמיד על שולחנך

„הכרמל"

בית־חרשת לקרח ולמחסני קירור

תל־אביב, רח' המלך ג'ורג' 24 טלפ. 3009

הופיע העתון

„מכורתי" גליון חנוכה

בטאון תנועת הנוער הציוני הכללי „מצדה"

הסנה

חברה א"י לאחריות בע"מ

סניפים וסוכנויות בכל הארץ

חברת הביטוח הגדולה בארץ

סכום הביטוח	3.750.000
הכנסה כללית (1945)	380.00
הון וקרנות	508.800

המרכז: תל־אביב רח' ליליינבלום 44

טלפונים 4431/2 ת. ד. 805

„שלב"

הקואופרטיב המאוחד להובלה בע"מ

המשרד הראשי:

תל־אביב, דרך פתח־תקוה 30

טלפונים: 3986, 4641/2, 4618/9

סניפים:

בנמל ת"א, טלפון 6276

ת"א, רח' החשמל 18/20

טל.: 3986, 4641/2, 4618/9

ת"א רח' הגשר 4

טל.: 3986, 4641/2, 4618/9

ת"א רח' מרחביה 4

טל.: 3986, 4641/2, 4618/9

ת"א מרכז מסחרי 22, טלפון 4765

ת"א רח' יהודה הלוי 49, טל. 2208

ווהלין בבנינה ובחורבנה

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

ח. — פנימי — ניסן תש"ז

התוכן:

סקירות:		
א. על העתונות בווהלין	ח. ב. אילון	1—2
ב. ישיבות בווהלין	מ. צינוביץ	3—4
אישים:		
ג. הרבנית לאה'צקה	מ. בן־דור	5—6
ד. הרב יצחק ב"ר משה י"ל מעלער	מ. דודזון	6—7
ה. ר' אהרן הכהן רפופורט	מ. קרשון	7—8
קהילות:		
וח אוברוטש	א. אבטיחי	9—11
ז. הורושקי	א. שכטמן	11-16
ח. צ'ודנוב (סוף)	א. יחיאלי (פנמן)	16—17
ט. רובנה (סוף)	א. אבטיחי—הדרי	18—21
י. צ'רטוריסק	י. גליק	22
יא. בילוזירקה	ש. גולדברג	23
יב. באזאר (סוף)	הרב ש. שינדרמן	24—25
יג. אוליק־אוליקה (סוף)	ש. גליקמן	25—27
יד. קוזין	מ. מנוסוביץ	27—28
טו. דרמן	י. סודגלטר	28—29
אודים:		
טז. קצם של יהודי זדולבונוב	ב. רויטלמן	29—30
יז. סערת הדמים בטריסק	א. א.	30
יח. מה שעבר עלינו	ד. וא. ליברמן	30—31
יט. ציון לנעדרים	ארגון יוצאי ווהלין בא"י	31
כ. צרור מכתבים וידיעות	ארגון יוצאי ווהלין בא"י	32
כא. בארגונים	ארגון יוצאי ווהלין בא"י	33

שלחו חבילות שוקולדה ליבר

לקרובים וידידים בכל ארצות העולם

מתנה רצויה מאד בכל מקום בגלל טיבה; בארצות רבות — גם בגלל הערך התזונתי והכספי הרב.

5 סוגי חבילות (1—5 קילו) במחיר מ-900 מיל ומעלה

כולל דמי אריזה, משלוח וביטוח. האריזה בפח שומרת על רעננות השוקולדה, הקקאו והממתקים. הזמנות מתקבלות בכל חנויות „ליבר", בטובי החנויות לממתקים בארץ ובמשרדי המכון לסחר חוץ: תל־אביב, רח' מונטיפיורי 13; ירושלים רחוב בן־יהודה 7; חיפה, מרכז מסחרי חדש, בית בוביס.

ליבר

דרשו תמיד משי זקס!

ומעכשיו גם בחיפה
רח' הרצל 51 (חנות „כל בו" להלבשה)

ביח"ר אמריקאי לשטלות בע"מ

מודלי האביב כבר מוכנים

תל־אביב: רח' אלנבי 70
ירושלים: רח' הנסיכה מרי 7
חיפה: רח' הרצל 51

גבינות תנובה

עמק
גליל
צפחית
יזרעאל

מוצטיינות בטעמן ובאיכותן

קרדיט למלכה

אגודה קואופרטיבית א"י בע"מ
ת"א, רח' לילינבלום 23
ת. ד. 74 טלפון 5275

מקבל: חברים חדשים מכל הסוגים; פקדונות והסכונות; שטרות לגובינא ולהשלשה, שקים לחליפים, כספים להע־ברה בכל הארץ, מסים בשביל עירית תל־אביב

נותן: הלואות בערבויות, הלוו־אות בשטרות של אחרים, הלואות למשקי עזר ולשיכון, „הלואות בחשבון" דביטורי

הלואה וחסכון

יפו — תל־אביב
אגודה הדדית בע"מ
תל־אביב, ת. ד. 151
טלפונים 6061, 6062

ליום 1 במרץ 1947:
1) מספר החברים 15722
2) ההון העצמי עם קרנות

המלאי סך 145873 לא"י
פקדונות סך 2392494 לא"י

סולל בונה

מרכז קבלני
של הסתדרות העובדים

חיפה רחוב הגמל 63 ת. ד. 363, טלפון 14 — 4311

תל־אביב רח' לילנבלום 39 טלפון 45—4353, 3—5682

ירושלים רח' בן־יהודה 1

ילקוט ווהלין

סקירות

על העתונות בווהלין

הרעיון של עתון לערי־השדה בווהלין ופולסיה הורתו ולידתו בעיר רובנה, המרכז התרבותי לכל אזור ערי־הספר בימים ההם, ומכאן נפרץ על פני כל הסביבה.

בתחילת שנות העשרים, אחרי כיבוש רובנה והסביבה בפעם השניה והאחרונה ע״י הפולנים, התקיימו כאן בהפסקות עתונים יומיים שונים, אשר נעורו לחיים אך ורק על־ידי המודעות המסחריות המרובות, בהן הוצפה רובנה כמרכז מסחרי גדול.

בעת ההיא (1922 בערך) יסדו ה״ה ל. גוטליב וי. פייגל עתון יומי, שגם הוא שימש בעיקר לוח למודעות והיה מתחלק חינם בכל בתי־הכנסת ובכל מקום ציבורי.

כעבור תקופת־המעבר ובהלת המודעות, נתפרדה חבילתם של ה״ה גוטליב ופייגל והאחרון יסד (1924) את השבועון הראשון לווהלין „די יידישע וואך״בעריכתו הספרותית של ש. שרייאָר (שרירא ז״ל), שהיה אישיות בולטת במפלגת „התאחדות״ וממנה גויסו רוב הסופרים והקוראים לעתון זה. בין משתתפי העתון היו: ל. שפילברג, מ. הולובשקה, צ. ברמניק, א. שטיל ואח׳.

שבועון זה קנה עולמו והצדיק את קיומו בזה, שבאמת הקדיש את רוב עמודיו לחיים המקומיים ברובנה והסביבה. אמנם, גם עתון זה לא האריך ימים רבים, כי נסגר על־ידי השלטונות בגלל רשימה בלתי־זהירה, אבל הצליח לקבץ ולגבש סביבו חוג ראשון של סופרים מקומיים ולהתוות דרך לעתיד לעתונות קבועה בווהלין.

לא חסרו גם מומנטים קומיים בתקופה ראשונה זו. זכורני, כאילו אתמול קרה הדבר, כשהופיע לפני 22 שנה הגליון הראשון של „יידישע וואך״ ברובנה ונשלח לערי ה„פרובינציה״ — היה זה מאורע היסטורי ממש! העיירה הביטה על עתון זה בהשתוממות רבה, כעל איזה יקר־המציאות שמעבר לים. עד עכשיו חשבו הכל, כי סופר או עתונאי שוכן כבוד בפאריס, לונדון, ורשה... והנה לפתע־פתאום — „בריל״ ו„שמריל״ מאנשי־שלומנו. בשבת הביאו את העתון לבית־הכנסת וביום ששי, להבדיל, לבית־המרחץ, אברכי־משי הביאו את העתון לחותניהם להראות להם את שיריהם או לפחות את שמם מודפס בכתב מרובע על מודעת־ברכה. בקיצור, זה היה רומנטי וגם קומי...

במקום העתון שנסגר נתברכה רובנה בשני שבועונים אחרים. האחד „וואהלינער וואך״, שיצא לאור ע״י ה׳ ל. גוטליב, שותפו הקודם של ה׳ י. פייגל. שבועון זה הופיע בשנות 26—1924 בהשתתפות סופרים מוכשרים ומנוסים לרוב, ביניהם: ציר לסיים ד״ר צ. שרייבר, ד״ר א. אינזלר, ב. בוים (בערעלע), א. פעצ׳ניק, ח.ב. באַראַניק, י. גולדהבר, ב. פרלמוטר, י. פינקלשטיין, ש. גלות, ל. קהן, א. גליקליך, ב. המר, י. שפיר, ב. ויינשטוק, י. אטלס, י. שניצר; א. ש״ר־אַלף.

העתון נפרץ כמעט בכל ערי ווהלין־פולסיה, כגון: רובנה, לוצק, קובל, ולדימיר־ווהלינסק, קרמניץ, דובנא, אוסטראה, קוריץ, סרני, בריסק, פינסק, ברנוביץ ועוד.

השבועון השני „וואהלינער לעבען״, שהיה כעין המשך ישר לקודמו „וואהלינער וואך״, יצא ע״י ה׳ י. פייגל בעריכתו הספרותית של מ. הולובשקה. סביבת תפוצתו — ווהלין ופולסיה וזמן הופעתו משנת 1942 עד כיבוש ווהלין ע״י צבאות הרוסים בספטמבר 1939.

עתון זה הלך בעקבות קודמו והקדיש תשומת־לב מרובה לחיים המקומיים. לשם זה הוזמן כעוזר קבוע הכרוניקאי הידוע ה׳ אשר שטיל (ז״ל). כן התקשר עם סופרים ועתונאים ידועים, ועד מהרה הצליח העתון להתחבב על כל בית ברובנה והסביבה.

כך נמשך הדבר שנים אחדות. הציבור היהודי בווהלין חונך והורגל לעתון משלו, שמסביבו התרכזה פליאַדה הגונה של סופרים ועתונאים מקומיים. המוסדות והעסקנים הציבוריים הכירו לדעת, כי מאמר בעתון הווהלינאי הוא בעל ערך ומשקל לא־פחות מאשר בעתון המיטרופולין, ולעתון היו כל הסיכויים ליהפך סו״ס לעתון יומי.

אולם תקופת המשבר הכלכלי בפולין ו„ימי גראבסקי״ שמו לאַל תקוות טובות אלו. פירמות ותיקות נהרסו ונחרבו מחמת המציק וגם ה„וואלינער לעבן״ נאלץ להצטמצם לפעם אחת בשבוע.

וכפשע היה בינו ובין סגירתו הגמורה לולא קם לו גואל ומושיע בכותב הטורים האלה, שהוזמן לקבל על עצמו בשלהי 1931 גם הוצאתו וגם עריכתו הספרותית.

על אף קשיי הזמן הצליחה המערכת החדשה להמשיך במסורת העתון הווהלינאי, ששמו הוסב מאז ל„וואהלינער צייטונג". רמת העתון עלתה במובן הספרותי והחברתי גם יחד. כן העמיד עצמו העתון לשרות הרעיון הציוני והכשרת הציבור לתחיה לאומית. יש לציין את התפקיד היעיל שמילאה העתונות בבחירות למוסדות יהודיים וכלל־מדיניים.

משניכרה הטבה בעריכת העתון והורגש השיפור בסידורו החיצוני, התחילו טובי העתונאים והסופרים מציעים את השתתפותם. עד מהרה נקבעו קורספונדנטים בכל עיר ועיירה בווהלין ופולסיה, ובערים: אוסטרה, דובנה וקוחוצה לה.

בתקופה זו חל גם יובל־העשור של העתון, רמניץ נפתחו גם סניפים לעתון זה עם הוצאה מיוחדת. כמו־כן נקשרו יחסים עם עתונים גדולים בעולם ועם סופרים בכל רחבי המדינה ומוכבר החלו בהכנות לקראת החג, אולם בינתים השתלשלו הענינים וכותב הטורים, עורך העתון, עלה לארץ־ישראל. תכנית היובל, עם הוצאת־יובל גדולה, בוצעה איפוא באיחור־זמן ע"י מר י. בורד, עורכו האחרון של העתון (בשינוי השם ל„וואהלינער נייעס").

בכל 15 שנות קיומו (1939—1924) של העתון „וואהלינער לעבן־צייטונג־נייעס" היו לו מלווים־מתחרים — עתונים שהופיעו ברובנה בזה אחר זה ולא התקיימו זמן רב.

אחרי „וואהלינער וואך", הנזכר למעלה, הופיע בעריכת ה"ה יגודה ובוים (בערעלע) שבועון „וואהלינער שטימע", אחריו „דאס נייע וואָרט" שיצא ע"י מר ב. גאם ובעריכת ה' ש. וגמייסטר. נסיון נעשה (1933) נסיון רציני ע"י מר י. מרקוזה, עתונאי שבא מוורשה, ליסד עתון יומי בשביל ווהליו. הדבר נעשה בשיתוף־פעולה עם העתון „דער יודישער קוריער" שנשלח מוארשה. כשישני עמודים — הראשון והאחרון — חלקים ועליהם נדפסו החדשות הווהליניות. באופן כזה הושג בסיכון מועט עתון יומי בשם „וואהלינער יודישער קוריער". ואחרון־אחרון (1934) „אונזער וועג", שבועון חביב מאוד, בו התרכזו כל הכוחות הספרותיים והפובליציסטיים של רובנה והסביבה, אחרי ש„וואהלינער נייעס" בעריכתו האחרונה ירד מגדולתו.

בעזבות רובנה והשפעתה ולעתים גם בניגוד להשפעתה יצאו ערים אחרות בווהלין ופולסיה בעתונים מיוחדים משלהן, והנה אחדים מהם:

„וואהלינער פרעסע", לוצק (העורך ש. חזן)
„קאוולער שטימע", קובל (העורך י. בורק)
„קאוולער וואכנבלאט", קובל.
„קרעמעניצער שטימע". (העורך מ. גולדברג).
„קרעמעניצער לעבן", קרמניץ.
„קרעמעניצער וואכנבלאט". (העורך י. אַטיקר).
„פאלעסיער שטימע", בריסק ע"נ בוג.
„פינסקער שטימע", פינסק. (העורך מ. בולין)
„אונזער לעבען", לודמיר (העורך א. הרשגהורן).
„דאס לודמירער לעבען" (העורך מ. שיינבוים).

כמו־כן נעשו מאמצים לעתונות עברית.

הנסיון הראשון נעשה בשנת 1922 על־ידי ההנהגה הגלילית להסתדרות „השומר הצעיר" בווהלין, בהוציאה 3 ז'ורנלים „על המשמר" בעריכת אורי גליקליך.

הז'ורנל השני, שיצא מגדר נסיון, אחרי שהתקיים שלוש שנים רצופות, הוא „הכוכב", שבועון לנוער ולעם בעריכת א. לובושיצקי ומקום הופעתו בריסק ע"נ בוג, 28—1926. במשך שנים אלו היה לעתון זה גם בן־לויה בשם „בן־כוכב" בשביל ילדים רכים.

אם שני העתונים הנ"ל נועדו לנוער והצלחה יחסית נפלה בחלקם, הרי הנסיון השלישי והאחרון להוציא את „והליניה העברית", דו־שבועון לתנועה וליצירה העברית, שנועד לציבור־קוראים סתם, לא זכה לאריכות־ימים.

בדצמבר 1931 התקיים ברובנה כינוס של העתונאים היהודים בנשיאותו של המהנדס לויטס. בכינוס נוכח הסופר משה סטבסקי מא"י שעבר את ישובי ווהלין בשליחות הקרנות. הכינוס נתן ביטוי להלך־הרוח בין אנשי העט והפך למאורע חשוב בקרב העתונאים והעתונות היהודית שהופיעה בווהלין. אחרי הכינוס הורגשה התקדמות ניכרת בעתונות היהודית המקומית.

עוד לפני התקופה שלה הוקדשה רשימה זו נראו נצני עתונות ברובנה. כך הופיעו ברובנה בשנות 1910—1914 2 עתונים כלליים בשפה הרוסית: „וואלינסקיא מיסל", „יוגו־זאפאדנאיא ווהליו". שעורכיהם, סיפריהם וכל עובדיהם היו יהודים ורוב תכנם קודש לחיי היהודים.

ניסו ציוני רובנה ב־1919 להוציא עתון ברוסית „נאַ סטראזשה", אולם מפאת אי־היציבות הפוליטית נפסק אחרי הגליון הראשון.

אגב, בגמנסיה העברית „תרבות" הופיע עתון של תלמידים במשך שנים אחדות.

עם הכיבוש הרוסי 1939 חלה תמורה בחיי העתונות הווהלינאית שנשתתקה והופסקה. העתונאים נתפזרו. רבים נתנו ידם למשרות שונות והיו שהתקרבו לקורס החדש. נשארו יחידים מהם שקיוו לחידוש פני העתונות במשך הזמן, אך הנה באו הגרמנים ושמו קץ ליהודים ולתקוותיהם כאחד.

חב. אילון

ישיבות בווהלין

ישיבות לא היו בווהלין במאות האחרונות. הי־שיבות המפורסמות שהתקיימו לפני שלוש מאות שנה ויותר בקהילות העתיקות לודמיר, קרמניץ וביחוד אוסטראה הידועה כ„אות־תורה", שבהן שימשו גדולי־תורה מפורסמים כמהרש"ל, מהר־ש"א, של"ה, „תוספות־יום־טוב", ט"ז וכדומה — נהרסו אחרי חורבן ת"ח (1648) על ידי הצורר הידוע חמלניצקי וכנופיותיו. אמנם ברבות הזמן חזרה יהדות ווהלין קמעה־קמעה למעמדה, וקהי־לות ותיקות אלו, בצירוף הקהילות לוצק, דובנא, קובל ואחרות, מופיעות שוב על במת החיים הציי־בוריים של יהדות פולין, — אך מה שנוגע לחיים רוחניים — ניטלה ההגמוניה מיהדות זו ועברה ליהדות ליטא שכנתה.

החסידות שעלתה קרנה אז ברחוב היהודי בוו־הלין לא ראתה לנחוץ להקים את אולפני־התורה ולהחזיר בזה את העטרה ליושנה — והיא הסתפ־קה בכך שהנוער החסידי היה יושב ולומד עד גיל הבגרות בבתי־מדרשות או בקלויזים. כמה יחידי סגולה שבהם אמנם התעלו לגדולי־תורה ידועים (מלבי"ם, רבה של זסלב, ר' אריה לייבוש בול־חובר, בעמ"ח הספרים: „שם אריה" ו„ערוגת־הבושם", וכמה רבנים וגאונים אחרים), — ברם לידי תופעה המונית כבליטא לא הגיע שוב לימוד התורה בקרב יהדות ווהלין.

המושג של ישיבה גדולה לפי נוסח ליטא לא היה בכלל מקובל בגלילות ווהלין, ויש שבחוגים ידועים אפילו פחדו מנוסח זה של ישיבות ליטא. הרוח החסידית ששלטה בווהלין גרמה לחשד שי־שיבת ליטא אינה חדורה יראת שמים אמתית, לפי מושגיהם־הם. כמה משכילים בודדים, חניכי ישי־בות אלו, ששנו ופרשו — אף הם סייעו בהרבה לחשד בלתי־מבוסס זה, אם כי אחוז הפורשים מבין בתי־החסידים שבווהלין גדול היה מבלי־טא. היה מעין פחד מהמושג „ליטבק". כמה מיהודי ווהלין מהחוג הבינוני הסתפקו בזה שתרמו לישי־בות שמחוץ לווהלין ע"י המשולחים ובזה יצאו ידי חובתם לחינוך התורני.

בחורים כשרוניים צעירים. בעלי שאר־רוח בווה־לין שנמשכו לתורה ורצו להשתלם, נאלצים היו לנדוד לליטא, ואמנם כמה מהם עלו בשלבי התל־מוד, היו לגדולים ומפורסמים אף בליטא ותפסו אחר־כך עמדה חשובה בעולם הרבני. כדוגמא יש לציין את הגאון הצדיק רבי יהונתן מווהלין, שהת־חנך בוולוז'ין בימי הר"מ ר' אליעזר יצחק והיה חתנו של המפורסם בדורו ר' שמואל מליובץ. „העילוי מקיוב".—ר' אליעזר רבינוביץ, אף הוא חניך ישיבת וולוז'ין, היה חתנו של „הגדול ממינ־סק" ושימש כרב בסמולוביץ, ולאחר שנסתלק „הגדול ממינסק" — כמרא־דאתרא במינסק העיר ואם בישראל, ועוד כמה גדולים.

כזה היה המצב בווהלין בנוגע לענין חשוב זה של הפצת לימוד התורה בחוגי הנוער הדתי בי־מים הרחוקים. אך ברבות הימים חל מפנה לטו־בה בנידון זה. החלו להתחשב עם נוסח ליטא ואסכולתה בתחום הלימוד התלמודי לצעירים וגם החלו לעזור לבני־תורה ליטאיים בהקמתן של אכסניות תורניות בווהלין כבאוקראינה כולה.

כך, למשל, קוראים אנו מדי פעם בפעם בעתו־נות העברית על יסוד בתי־ישיבה במחוזות ווה־לין, פודול ובסרביה, ואף בפלך קיוב וכד'. לתו־פעה זו סייעו בהרבה הרבנים הליטאיים שנתקב־לו לכהן פאר בקהילות ישראל שבמקומות אלה וכן חניכי הישיבות המוסריות שבחזרם לבתיהם בעיירות ווהלין — הטיפו ללימוד תורה בישיבות.

עוד לפני זה התקיימה בברדיטשב ישיבה בהנהלתו של הרב ר' אריה ליב גורדון (הוא עלה ארצה ושימש מורה בפתח תקוה).

ב„הצפירה" גליון 39 משנת 1890 אנו קוראים: „מודיעים מברדיטשב כי שני מורים נשלחו אלי־הם מרבי יצחק אלחנן ונוסדה שם ישיבה. ר' זליג תרשיש והדיינים רבי יוזפא ורבי אורטינברג תומכים בהם. גם חסידים, משכילים ומתנגדים מסייעים להם וארבעים ילד כבר לומדים אצלם."

גם ברובנה, בקובל ובמקומות אחרים נוסדו ישיבות מסוג זה. לחשיבות מרובה זכתה הישיבה הגדולה מיסודו של הרב ר' הירשלי שלעז בקור־סון, פלך קיוב, ממנה יצאו כמה גדולי־תורה ואף מורים וסופרים, עבריים, והיא החזיקה מעמד למעלה משלושים שנה. אישיות דגולה היה ר' היר־של (יליד זיידיק מחוז טלז שבז'אמוט), שנודע כמרביץ תורה בטשרקסי, ברדיטשב, בוהוסלב, אומן וריזיטשוב. הוא היה תלמידו של ר' מרדכי מלצר בווילנה ואח"כ של הנצי"ב ור' יאשע־בר סולוביצ'יק בוולוז'ין. בקורסון הרביץ תורה שלא על מנת לקבל פרס והצטיין כעניו וכבורח מן הכ־בוד. ההכנסה מהפצת ספריו היתה קודש לישי־בתו, שנתפרסמה ושנהרו אליה תלמידים רבים מווהלין ומסביבתה. הוא נפטר בגיל שמונים וא־חת *). הרב יצחק ניסבוים שעבר בעיירות התחום וביקר ביווהלין ובאוקראינה כמטיף ציוני עמד על ישיבה זו ועל מנהיגה והרים על נס את המפעל התורני הזה — יצירתו של איש גאון רב־פעלים ומסור ליעודו**).

בראשית המאה הנוכחית נוסדה ישיבה מרכזית

---

*) עיין „הצפירה" גליון 209 ש' 1914

**) עיין „המליץ" גליון 98 משנת 1900

בזוויהיל (נובוגראד־ווהלינסק) בשם „אור תורה" שהחזירה עטרת תפארת ישיבות ווהלין העתיקות ליושנן. ישיבה זו נפתחה לראשונה בשנת תרנ"ז בעיירה ברז'ניצה שבווהלין ומשם העברה אחרי כמה שנים לזוויהיל ושם הלכה וגדלה. בראש הישיבה הזו עמד ר' יואל שורין שפעל בווהלין כשלושים שנה (תרנ"ו־תרפ"ו) והיה ידוע בשם „העילוי מפולטבה". על תולדותיו של רבו גאון זה מוסר הרב י. ז. דיסקין, בן עירו: נולד בלוח־ביץ, פלך פולטבה, להורים עניים, אביו עבד כמנקה־ארובות ושקד על חינוך בנו. בעודנו ילד כבר הצטיין הרב ר' יואל, ומשהכיר את כשרונו־תיו רב הקהילה הג' ר' משה בר לוריא, סייע בידו לנסוע לוולוז'ין המפורסמת ושם קירבוהו הגאונים הנצ"יב ור' חיים סולובייצ"יק ואיפשרו לו השתלמות בתורה עד להיותו גדול. אחר־כך עבר לגור אצל חותנו הרב אלחנן שיף בטשרניק, פלך מינסק, ושם הפצירו בו, כאחד הגאונים בכל הסביבה, להיות רב באחת הקהילות החשובות, אך הוא בחר לו דרך להרבצת תורה בישראל ע"י ישיבות דוקא במקום שאין מהלכים לתורה ומצא למתאים לו לכך את חבל ווהלין.

בראשית סבל ר' יואל, כראש ישיבה, מהח־סידים שראו במפעלו התורני מעין חידוש ואף ניסו לחתור תחתיו, אך ר' יואל נשא בדומיה את סבלו זה עד שעבר עם ישיבתו לזוויהיל. שם מצא כר שקט יותר לישיבה, שכן הודות להשכלה שחדרה לקהילה גדולה זו (עירם של הסופרים מ. ז. פייארברג, ש. צ. זצר, י. י. וואהל ומשכילים אחרים) הרגישו תושביה, לרבות החסידים—בערכו של מוסד תורני בשעריהם. במשך הזמן נתחבבה הישיבה על החסידים עוד יותר בהכירם בר' יואל איש מורם מעם, בעל סגולות תרומיות, אוהב הבריות ומקרבן לתורה. בית האדמו"רים בזוויהיל משושלת הר' מיכל'ה מזלוטשוב, שתחילה התנגד לו, החל אף הוא להתיחס באהדה לאישיותו הדגולה ולישיבתו, וממנו ראו וכן עשו החסידים הרבים.

נמצא גם נדבן שהקים בנין מיוחד בשביל הישיבה ומאז התרחבה והתפרסמה. מספר התל־מידים הגיע לפעמים עד 300, ור' יואל הזמין אליו ראשי־מתיבתא משניים שעזרו על ידו.

אחד מתלמידיו המובהקים של ר' יואל — הרב שליטא מולאדימירץ מתאר את רבו כעמקן גדול שהצליח לחדור לתוך תוכו של כל דבר בלי גבול; בעל השקפה רחבה המתפשטת בלי כל שיעור ויחד עם זה בעל הגיון נפלא לברר ולסדר כל דבר לכל פרטיו ודקדוקיו. נשמתו הגדולה לא יכלה להצטמצם במקצוע אחד והקיף הקפה רחבה את החיים ותופעותיהם בכלל וחיי היהודים בפרט. תמיד התענין במתרחש בעולמנו היהודי וראה את בנין העם רק ע"י ריכוז ואיחוד כל הכוחות שבו. הוא כתב מכתבים לראשי „אגו־דת ישראל" ושל „המזרחי" וניסה להסיר את הפירוד מביניהם. גם פרסם קונטרס מיוחד על דבר ערך האחדות מנקודת־מבט היסטורית בחרוזי־שיר, כפי כשרונו הפיוטי הגדול. ורבה היתה שמחתו של ר' יואל כשהוקמה הסתדרות „אחדות ישראל" באוקראינה, שארגנה לחטיבה אחת את כל החרדים, וניהל תעמולה אישית לביסוסה של תנועה זו בווהלין ובאוקראינה כולה.

כשהשתלטו הסוביטים על זוויהיל וסכנה נש־קפה לישיבה — העביר ר' יואל את ישיבתו לעיירה קורץ הסמוכה, שהשתייכה לשטח הכיבוש הפולני, וגם שם הצליח להקים אוהל תורה למופת. הוא גם הרחיבה, במשך הזמן, והוסיף לה סניפים ברובנה, קרמניץ ודומברוביצה. לרגל מחלתו שהה זמן־מה בווארשה לשם ריפוי ושם נפטר ביום י"א מנחם אב תרפ"ז. בהלוייתו השתתפו חרדי וארשה מכל החוגים, רבנים, ראשי־ישיבות ותלמידיהם. את קברו חצבו ליד קברות שני מוריו בתורה, גדולי ישראל הנצ"יב ורבי חיים הלוי סולובייצ'יק, שאף הם שוכנים כבוד בבית הקברות היהודי בווארשה.

בעשרים וחמש השנים האחרונות, בין מלחמת העולם הראשונה לשניה, התנוססו כבר לשם ולתהילה כמה ישיבות בתוככי ווהלין היהודית, מהן מקומיות ומהן מרכזיות. שם נוסדו גם סניפים מהישיבות המוסריות לפי נוסח ואסכולת נובהר־דוק, שהכו שרשים והחדירו בווהלין את רוח התורה והמוסר.

יש לציין שבשנת תרס"ט הוקמה באוסטראה ישיבה ע"י הרב ר' פישל גרינברג שנדדה כמה שנים מבית־מדרש לבית־מדרש, עד שנתעוררה אלמנתו של ר' שמאי שיינרברג והציבה יד לזכר בעלה המנוח ע"י הקמת בנין מיוחד בשביל הישיבה. מאז החלה להתרחב ולמדו בה גם קטנים וגם יותר מבוגרים שנהרו אליה מכל הסביבה. כ־30 שנה התקיימה ישיבה זו עד חורבן אוסטראה.

ועד הישיבות המרכזי לגלילות ליטא הפולנית שעשה הרבה לשם הרמת התורה בגלילות ערי־הספר המזרחיים של פולין, צירף לתחום־פעולתו גם את ווהלין וע"י זה נתחזקה עוד יותר הפעולה התורנית במקומות אלה. ידועה היא האספה הג־דולה מטעם ועד הישיבות הוילנאי בשנת תרפ"ו ברובנה בנוכחותו של הגאון מרן „חפץ חיים" ז"ל ובהשתתפותם של רבנים מפורסמים רבים. אספה רבתי זו סייעה אף היא בהרבה להגברת לימוד התורה ברחבי ווהלין, ליסודן של ישיבות בינוניות וקטנות במקומות ולשילוח המוכשרים שבנוער הדתי לישיבות ליטא הפולנית להשתל־מות. ובני ישראל בווהלין נתבעו ותרמו להחזקת הישיבות הללו.

משה צינוביץ

אישים

הרבנית לאה'צקה

(לזכר חורבן בית־סבא)

לא רק באוסטראה כי אם בכל רחבי וזהלין הכירו יפה את הרבנית (רביצין) לאה'צקה, שהי־תה בת הצדיק ר' גציל ז"ל ואחות הצדיק ר' אל־תר ספרד ז"ל משושלת הרב ייב"י באוסטראה. היא גדלה בבית אביה שהעמיד דורות של אנשי תורה ועמד על תלו עד השמדת האוכלוסיה הי־הודית של אוסטראה, ובתוכה בית הרבי ספרד בשנת תש"ב (1942).

היתה זו אשה צדקנית ואדוקה ללא־גבול, בעלת נפש עדינה ולב טוב וכולה נתונה לקדו־שה ולמצוות; טיפוס מיוחד בדורה ובדור שלא־חריה. לעיניה היתה תמיד הדאגה לזולת, לנצ־רך, לכושל ולמר־נפש, והיא ידעה להחשיב את מצות נ'תן־בסתר והקדימה להושיט עזרה לפני שפנו אליה או למוסדות. את מעשי החסד והצ־דקה שלה נהגה לעשות בצנעה יתירה והיתה מחלקת לנצרכים בכבוד וכאם רחמניה, ולא מצ־אה מנוחה לרוחה עד שהיתה מסדרת כל ענין שבצדקה ובעזרה שהגיע לידיה.

אכן ידעו בני אוסטראה הנחשלים ליהנות מעזרתה, וידעו גם אנשי העיר, ביחוד חסידי המ־קום, להיענות לפניותיה. היא גם קשרה קשרים עם חסידי אוסטראה שבאמריקה וקיבלה מהם כספים לתכלית צדקה, ג"ח, עזרת־חולים וכיו"ב. בקיץ ובחורף, בחום, בגשם ובשלג אפשר היה לפגוש את הרבנית, אשה קטנת קומה לבושה במלבושים מיוחדים (כי מחשש שעטנז לא לב־שה בגדי צמר וערדלים). מתהלכת היא ברחו־בות עם מקל ביד ונסחבת מבית לבית וממלון למלון לקבץ תרומות מבני העיר ומאורחים ועוברי־אורח, שהיתה מרצה לפניהם על עניי העיר ומשתפת אותם במצוה ע"י תרומותיהם. רבה היתה שמחתה לכל תרומה שקיבלה והיתה אומרת: יום־טוב לי היום, יהיה במה להחיות כמה נפשות. כל רוח וסערה בחוץ ודאגה בבית לא עצרו אותה מהמשכת מעשיה הטובים, בהם ראתה חובה ומצוה כאחת כל הימים עד הגיעה לשנת התשעים לחייה.

בילדותה, משהגיעה לגיל 13, והיא אז רכה ועדינה וסגורה בבית־אבא, הציעו לאביה נכב־דות, ובשנת ה־14 לחייה נקראה לחדרו של הרבי גציל ואמרו לה: מזל טוב ובשעה טובה, ר' הר־שיל המשמש בקודש הביא בשורה טובה מברז־נה שלאה'צקה מאורסה להרבי יוסה'לה הברזנאי משושלת הצדיק ר' אהרון מצ'רנוביץ והמגיד מסטיפאן. שמעה לאה'צ'קה ושתקה. לא אמרו לה דבר על ר' יוסה'לה החתן, אך היא שמעה עליו שהתאלמן וכי יש לו ארבעה ילדים־יתומים. מש־יצאה לאה'צקה — בכתה בחשאין. אבל אין להרהר אחרי מידותיו של הקב"ה ויש להיכנע למזל, ולאה'צקה נישאה לר' יוסה'לה ויצאה לב־רזנה.

לפי דבריה, אחר־כך, היה אישה „איש־אלו־הים", צדיק וישר וגם גאון מופלג. כנראה לא ניתן לה הרבה שנים של נחת, וכעבור שנים ספורות חזרה לאוסטראה אלמנה עם בת יחידה, בת עשר, פייגה'לה. יותר ילדים לא נתן לה אלוהים, ותשב באלמנותה בבית אביה בהחליטה להקדיש את חייה לבתה. על פייגה'לה זו, שהי־תה אחר־כך אשתו של הרב ר' אלתרוניו ספרד, נוצרו במשפחה הרבה אגדות. יפהפיה היתה ובעלת לב טוב שאין רבים כמותה, מקבלת אור־חים בחיבה ועוזרת לקרוב ולרחוק.

אחרי שנים גמרה הרבנית לאה'צקה בלבה שבתה נמצאת בידים נאמנות והיא רוצה לדאוג גם לעצמה — לעלות לארץ־ישראל ולבלות שם את אחרית ימיה. בתה לא הסכימה להיפרד ממ־נה והתנגדה לכל התכנית. אך זו עמדה הפעם על דעתה והתחילה לעשות הכנות לדרך. אז הזמינה הבת את אמה לדין־תורה להרב ר' יוחנן מרחמיסטריבקה, אישיות מפורסמת באותו זמן ודודה של הרבנית לאה'צקה. הרבי פסק לטובת הבת ועל פסק דינו אין לערער. נראה שכך הוא רצונו של הקב"ה, אמרה הרבנית לאה'צקה ונכ־נעה. אך את זמנה לא הוציאה לריק, וכאמור הת־מסרה לפעולת עזרה לנדכא ולאומלל, עמלה וטרחה עד שמצאה את הנצרך והביאה לו את העזרה לביתו.

והנה קרה שבתה היחידה, הרבנית פייגה'לה חלתה היא עצמה ואמה — הרבנית לאה'צקה הובילה אותה לביאליסטוק לרופא הידוע פינס לשם ניתוח. ולא עמדה לה לרבנית כל צדקתה — ובתה מתה בדרך הביתה. את גודל צערה אין לתאר. כבר שנים רבות עברו מאז ומהמשפחה המיוחסת לא נשארה אף נפש, עם זאת רושם האסון ההוא לא נימח מלבי עוד. חיה התמונה לנגד עיני איך שהגיע לעיר קרון סגור ובו גופת הרבנית פייגה'לה, בתה היחידה של הרבנית לאה'צקה. ואחר־כך — כשהרבנית הזקנה עמדה לפני שולחנות מלאים פמוטים עם נרות דולקים מסביבה, והיא מוקפת המון נשים, מקבלת את הארון במלים הללו: „ברוכה הבאה! ה' נתן

וה׳ לקח! אין להרהר אחרי מידותיו של הקב״ה.״ כה עבר על הרבנית לאה׳צקה ימי חייה.

לפני עלותי ארצה בשנת 1932 באתי להיפרד מהסבתה לאה׳צקה. היא היתה אז חולה ומצבה קשה, אך מצאתיה במלוא הכרתה. היא בירכה אותי ואמרה לי: אני שמחה מאד שאת עולה לארץ הקודש, ה׳ יצליח דרכך, בתי. בודאי ובודאי רצי־תי אף אני לחיות בארצנו הקדושה, מה־גם למות בה...

מירה בן־דור

הרב יצחק בר׳ משה י״ל מעלער

הרב ר׳ יצחק מעלער ז״ל נולד בעיר קרמ־ניץ־וולין בשנת תרט״ו (1856) והיה מתגאה בעיר־מולדתו זו; בכל הזדמנות היה מדגיש שמוצאו מהעיר היחסנית בה חי ופעל החכם ריב״ל ז״ל.

(תרט״ו—תרצ״א)

ואמנם, חן המקום ורוח החכם הקרמניצי השפיעו בהרבה על תכונתו של המנוח רי״מ ז״ל והיה מהמעטים בדורנו שבו נתמזגו יחד התמזגות נפלאה המסורת וההגיון, התורה והמדע.

את הינוכו קיבל — לפי דבריו — ראשית־כל מאת אביו התורני ר׳ משה י״ל ז״ל, ומסבו ר׳ מנחם־מנדל ז״ל, אשר שאפו לראותו רב ביש־ראל, וימלאו את כרסו ש״ס ופוסקים; כן למד מפי הרה״ג ר׳ חנוך־הניך זצ״ל, מי שהיה שו״ב ומורה־הוראה בעיר רדזיויל, וזה הלעיט אותו בקפדנות יתירה דברי הלכה, אבל התשוקה הג־דולה ללימודים, שקיננה בלב המנוח עוד מנ־עוריו, וכשרונותיו הנפלאים — עמדו לו כדי לרכוש ידיעות רחבות לא רק בגפ״ת אלא גם במדע, בעיקר בחכמת החשבון והגיאומטריה, בהם הצטיין ביחוד. ועוד בנעוריו ידע לפתור בקלות שאלות־חשבון מסובכות ביותר ופרובי־לימות קשות בגיאומטריה, ושמו נתפרסם בכל קרמניץ, עיר־ההשכלה, וסביבותיה, עד כי רבים מחכמי רוסיה ופרופיסורים ידועים עמדו אתו בקשרי מכתבים וכיבדוהו מאוד על רוב הגיונו.

מחיינו הפרטיים אנו יודעים רק זה, כי נשא לו אשה בעיר לינוביץ, מסיבות בלתי־ידועות נאלץ לעזוב את העיר קרמניץ, ובנדודיו בא לב־סרביה והתישב בעיר בנדרי (טיגינה), מקום שהרב דמתא הג׳ ר׳ שלמה ורטהיים ז״ל קירבהו וסמך ידו עליו; כן נסמך להוראה ע״י הרב הג׳ ר׳ ישראל ז״ל קיטובר מעיר פלשטין שבפלך פודוליה (מחבר הס׳ „בירורי המדות״ וס׳ „שביל אמונה״ על האמונות והדעות לר׳ סעדיה גאון ז״ל), בשנת תרנ״ח נתמנה לרב במנזיר (גרפי־נה), קהילה עברית קטנה ועניה שלא היה בי־כלתה לפרנסהו בכבוד, ויחי חיים קשים ועניים; תחת זאת מצא כאן מנוחה ומרגוע לנפשו, התמ־מסר לעבודתו התורנית והספרותית, כתב הרבה חידושי־תורה ומאמרי־חכמה שנדפסו במאספים שונים כמו „תלפיות״, „הפסגה״ ועוד; ועל הכל הצליח שם לכתוב את ספרו הידוע בשם „עזרה להבין״, ביאור נפלא על אבן־עזרא וקונטרסו „אור הגנוז״ על „אור החיים״ הק׳, בהם עלה בידו לבאר את המקומות שרבים מתחבטים בהבנתם.

הספר „עזרה להבין״ נדפס בראשונה על חש־בונו הפרטי ובזמן קצר אזלה המהדורה הראשו־נה כולה, וכדי למלא את הדרישה הגדולה לספר זה מכל רחבי רוסיה הגדולה ומעבר לים, נאלץ להדפיסו גם במהדורה שניה ושלישית, שגם אלו אזלו חיש מהר משוק־הספרים. בשנת תרנ״ח נת־בקש להיות רב בעיר בולגרד אשר בבסרביה־החדשה (בנגב), ובעיר זו חי עד יומו האחרון. שם שימש ברבנות בכבוד רב והדפיס הרבה חידושי־תורה במאספים שונים בעברית ואידיש, עד כי יצאו לו מוניטין בעולם התורני ונתפרסם ללמדן מופלג בתורה ובחכמה, וספריו נתקבלו בחיבה יתירה.

את המנוח ר׳ יצחק מעלער ז״ל הכרתי לרא־שונה בשנת תרפ״ז, בבואי לבולגרד בעניני בנין ארצנו, ובו מצאתי את העסקן הנאמן לציון ולג־אולת הארץ. הוא היה בעל נפש עדינה ותמימה

מאין כמוה, אדם נוח מאוד וטוב־לב, שבת־צחוק טובה מרחפת תמיד על שפתיו ומאירה פניו בת־מימות ילדותית. בשנת־חייו האחרונה היתה לי הזדמנות לבלות אתו יחד בשיחות נעימות; אחת משאיפותיו הנעלות היתה שיזכה עוד להוציא לאור את כתב־ידו, והוא — פירוש על „פרקי אבות", וחידושי תורה ודעת שטרם ראו אור ומחכים לגואלם. כן התכונן להדפיס את המהדורה הרביעית מספרו „עזרה להבין" עם הוספת „מילואים" (העתקה מזה מסר אז לה' שמואל שוועמר מיאסי, עורך הירחון „אידישע וויסנשאפט"), אך בינתים חלה במחלתו הקשה. כחודש ימים נאבק עם מחלתו באומץ וגבורה יוצאים מן הכלל, אולם יד הרופאים המקומיים קצרה מלהעלות לו ארוכה, וביום כ' טבת תרצ"א, בשנת השמונים וששׁ שבק חיים לכל חי, נפטר מן העולם ופניו לעם. כל יודעי פניו, מכיריו ומעריציו לא ישכחוהו לעולם, וזכרו לא יסוף מלבם כאחד האחרונים בדור שאין תמורתו.

מנדל דודזון

ר' אהרן הכהן רפופורט

הוא היה נצר למשפחת רפופורט המיוחסת ולשלשלת רבנים וגאונים, בן להרב ר' פייבל הכהן בצ'רניחוב, עיירה בחבל ווהלין. ר' אהרן רפופורט נולד בצ'רניחוב בשנת 1875, לערך, והתחנך על ברכי אביו. ספוג רוח היהדות הצרופה, לאחר ש„מילא כרסו בש"ס ופוסקים", יצא מעיירתו בגיל 20 לברדיצ'ב ובילה שלוש שנים בבית דודו בחברת דודנו שמואל רפופורט, הציץ למדע העולם, אך לא נפגע ונשאר איתן בחשקפתו הדתית. משנשא אשה התישב בעיירה קורוסטישוב ופנה לסחר יערות. כאחד מצעדיו הראשונים בשדה זה היתה קנית חלקת־יער יחד עם חיים נחמן ביאליק, שהיה בן־כפר סמוך ואף הוא ניסה את מזלו בענף זה. לרפופורט נשארו הרבה זכרונות מעניינים משיתופו עם ביאליק ומתקופת פגישותיהם. בהתגוררם יחד לרגל עסקם בבית גוי בכפר הסמוך ליער, אכלו רק מאכלים כשרים, שמרו על המסורת ולעתים קרובות התווכחו וטיפלו בסוגיות עמוקות כשהם מנצחים זה את זה. בעל־האכסניה, הגוי, ופועלי היער (לא־יהודים) היו סבורים שאדוניהם רבים ביניהם ולא יכלו להבין שהיה זה ויכוח ער ופלפול בתלמוד של אנשי־תורה. פעם ראה רפופורט את ביאליק מסתכל ארוכות באילן גבוה, סבר שהוא מתכן תכנית מה אפשר לעשות ממנו ואמר לו: חיים נחמן, עץ זה אינו בחלקת־היער שלנו. על זה ענה לו ביאליק: זה לא חשוב, אך הבט נא, אהרון, מה נאה אילן זה!

כבר אז, בראשית צעדיו במסחר, אפשר היה לקבוע כי לא למסחר נמשך לבו של ביאליק; ואכן, הוא פרש מעסקים אחרי שעסק זה לא הוכתר בהצלחה יתירה. אולם ביאליק ורפופורט נשארו מאז ידידים טובים לכל ימי חייהם ולא שכחו איש את אחיו.

רפופורט עצמו המשיך לעסוק בעסקי יערות, ברם לידי עושר לא הגיע. לפני המלחמה העולמית הראשונה עבר לגור ברובנה וטיפל בעסקי היערות של משפחת אשתו — בית הוכפלד היידוע (יענקל ליוביס) ברובנה.

איש עניו, ישר ותמים עם אלוהים ואדם היה ר' אהרון רפופורט. לבו ער ונפשו סוערת לארץ־ישראל. גם בשעות היום ובערב מצא הזדמנות לעיין בספר, ולא־אחת דחה עסקים וענינים בגלל היותו שקוע בענינים רוחניים. בראשונה פנה ל„המזרחי" ועמד בשורותיו, ובקנאו לעברית התמסר ליסוד שיעורי־ערב לעברית מטעם „המזרחי" ברובנה; אך הוא לא קיבל עזרה מצד חבריו, והשיעורים לא נתקיימו זמן רב, למפח נפשו. הוא ראה אז ב„המזרחי" התעוררות לבחירות בלבד ופעולה מעטה, ורוחו הלוהטת לא מצאה סיפוק במחנה זה. והרי יש לעשות למען האומה ותרבותה, — ובכן קם והצטרף לציונים הכלליים והחל לפעול ביניהם.

בביקוריהם של שליחי קרן־היסוד ברובנה — לייב יפה ואלכסנדר גולדשטיין — ראו את רפופורט מזניח את עסקיו ומתמסר כולו משך ימים ולילות לפעולת ההתרמה והשרות לקרן־היסוד. ידעו העסקנים הציוניים להיעזר ע"י רפופורט בפנותם לבעלי־היכולת וידע גם הקהל שאין לסרב לו, לאיש־העסקן הישר הזה, העושה את מעשהו באמונה ובמסירות לבבית למען האומה והארץ שלא על מנת לקבל פרס. זכורני כמה מקרים אפיניים מעבודתנו המשותפת למען קרן היסוד ברובנה: פעם ביקרנו שנינו את הד"ר הידוע ס. לקבלת התחייבותו. סירב הד"ר להתחייב ורפופורט דרש בתקיפות ואפילו דפק על שולחנו של הלה באמרו: אולי תשלחנו, ד"ר ס., לרופאים לא־יהודים לבקש תרומה לבנין א"י? הדברים ועמדתו הגאה של רפופורט השפיעו והד"ר ס. חתם לנו על הסכום שהוטל עליו ע"י המגבית. במקרה שני הלכנו לבית מר יהושע לוי לקבל תרומה לרכישת המגרש לגמנסיה „תרבות". מר לוי נענה באהדה ומסר לנו תרומה הגונה, ואף לא הרפה ממנו עד שישבנו אתו לשתות „לחיים", באמרו: לכבוד רב יחשב לי דבר ביקור עסקנים מסורים כמוכם, ובפרט שעל יד־כם נתגלגלה לי זכות להיות שותף לדבר־מצוה וענין כה חשוב כבנין מוסד תרבותי עברי. בצא־

תנו אמר לי רפופורט: בני־ישראל נתבעים ונות־נים ואף ברצון, צריך לפעול ובאמונה. עד מהרה הכירו ברובנה את ר׳ אהרון רפופורט, והתיחסו אליו בכבוד רב. ומשנפלו דין ודברים בין אנשים בעסקי־מסחר ובענינים אחרים — נהגו לפנות לרפופורט בעניני ממונות ופסק־דינו היה מקובל.

כשגדלה והתפתחה הגמנסיה „תרבות" ברוב־נה ונעשה צר לה בבנין השכור, הוצע על־ידי (בתור ראש ועד־ההורים) לרכוש מגרש גדול להקמת בנין פרטי בשביל הגמנסיה ושאר מוס־דות „תרבות". ההצעה נתקבלה והורכב ועד צי־בורי של עסקנים לאסוף כספים לתכלית זו. בין המוזמנים לועד זה היה ר׳ אהרן רפופורט והוא נכנס בעובי הקורה של המפעל והקדיש לו את מרצו עד שנרכש המגרש בן 2½ דיסיאטינות (כ־25 דונם) בתוך העיר רובנה, עליו הוקם

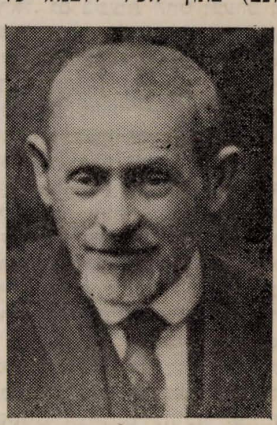

ר׳ אהרן רפופורט לפני עלותו ארצה

הבנין הגדול לגמנסיה „תרבות" לשמחת המייס־דים הראשונים של הגמנסיה, המורים, ההורים, העסקנים והתלמידים יחד. משנאסף מחיר המג־רש חשבו לדחות את התחלת הבניה לזמן־מה, כי לא נראה כמעט ממי לתבוע כספים בעיר, אז קם רפופורט ותבע לשתף גם את יהודי הסביבה במפעל החשוב, שכן מוסדות־התרבות אינם מיו־עדים ליהודי רובנה בלבד. הוא השפיע בדבריו שנתקבלו ונמסרה לו הנהגת המגבית. הוא ניצח על ההתרמה, אסף גם כספים וגם חמרים ובהש־פעתו הצליחו להקים את הבנין המפואר של „תרבות" במקום מרכזי ברובנה, שאף בני רוב־נה בארץ־ישראל תרמו להקמתו וגמירתו. רפו־פורט השקיע עמל רב במפעל זה, עשה ימים ולי־לות למען הענין ובצדק יאמר שהוא היה הבונה העיקרי של הבנין הזה.

אהרון רפופורט שהיה ציוני כללי, עזר הרבה לחלוצים ברובנה מכל הזרמים, וביתו שימש אכ־סניה ראשונה ומקום־פגישה לחלוצים הבודדים שבאו מהעיירות הנידחות. גם רעיתו, חיה לבית־גרושקין, היתה מקבלת אותם בסבר פנים יפות ודאגה לכל מחסורם, אם כי משפחת רפופורט לא נמנתה על עשירי העיר.

כאשר הגיעו ציוני רובנה ל„כיבוש הקהלה", נתבקשו הציונים הכלליים למצוא מועמדים מת־אימים שיסכימו לקבל עליהם את התפקיד. כמה חברים ששמו עין בהם הסתלקו מתוך נימוקים אך ר׳ אהרון רפופורט נענה ואמר בפשטות: „שלחו אותי; במקום שאין איש — השתדל להיות האיש". ואכן משהטילו עליו את התפקיד ידע למלאו כראוי, אם־כי זה היה קרבן גדול מצ־דו. באותם הימים היתה זו מלאכה לא נקיה ולא קלה לשבת בועד־הקהילה. השלטון הפולני הרי־אקציוני היה לוחץ על חברי ועד־הקהילה לרקוד לפי חלילם, ואמנם נמצאו אנשים שנבחרו בז־כות השלטונות והחניפו להם ואילו כלפי הסר־בנים השתמשו באמצעי־כפיה שונים. גם באוירה זו מצא לו רפופורט ז"ל את דרכו הנכונה ועמד כסלע איתן ופעל לפי קו ציוני ולאומי מובהק. אכן, מחיר יקר שילם בעד עסקנותו.

בשובם של ח.נ. ביאליק וברל כצנלסון מבי־קורם ברובנה מסרו על ערנותם של יהודי רובנה לגבי א"י ועל פעילותו המסורה של רפופורט, הם סייעו גם לקבלת סרטיפיקט לעלית בתו הי־חידה לא"י. גם הוא עם ביתו התכוון לעלות אחריה ארצה, אולם באותו פרק־זמן מתה עליו אשתו והוא הגיע כעבור חצי־שנה, בערך, בשנת 1936, לבדו.

לאשרו לא היה גבול בראותו את הארץ הנכ־ספת ואת אשר נוצר בה בדור האחרון, אך לא קל היה לו להיקלט בארץ, וכעבור כמה חדשים יצא בשליחות־מסחר מסוימת לפולין ונשאר ברובנה, בחלמו לשוב ולהישאר בארץ. הוא הביא אתו לרובנה את בשורת ציון המתחדשת והתמסר ביתר התלהבות וקדושה לעבודת הלאום, בעיקר למוסד־ת־התרבות, עד שעבר לגור בבנין הגמ־נסיה ודאג לה בכל לקיומה ולפיתוחה.

רצה הגורל ורפופורט לא הספיק לחזור לא"י בגלל המלחמה, מלחמת היטלר, שפרצה והביאה כליה על בית־ישראל בגולה. חלקו של רפופורט בסבלם של יהודי רובנה ומוסדות התרבות היה גדול, ולבסוף מצא את מנוחתו בין קדושי רוב־נה בקברי־האחים של יהודי רובנה בשנת 1942.

בני משפחתו של רפופורט בארץ נטעו חור־שה בת 100 עצים ביערות הקרן הקימת לישראל במעלה החמישה בשנת תש"ז על שמו ולזכרו של ר׳ אהרון הכהן רפופורט, האיש העסקן למר־פת, שרוב ימיו הקדיש לאומה ולתרבותה. יהי זכרו ברוך!

משה קרשון

קהילות

אוברוטש

עיר עתיקת־יומין. בתקופת הקהיליה הפולנית הקדומה (זצ׳פוספוליטה) היתה העיר הראשית למחוז אוברוטש במסגרת חבל קיוב, ואח״כ בימי שלטון הצאר הרוסי, שימשה היא עיר־המחוז לכמה וכמה ערים, עיירות וכפרים בווהלין. מתוך האנציקלופדיה ברוקהאוז — עפרון נראה, שבשנת 1629 חיו בעיר 3 בתי־אב יהודים ששילמו את מסיהם לארמון (הזאמוק) באופן שווה לשאר התושבים. מאז הלך וגדל הישוב היהודי בעיר וקהילת אוברוטש נכללה במאה הי״ח, יחד עם קהילות אחרות, בהנהלת הקהלה צ׳רנוביל. ידוע כי בשמונה לפברואר 1750 פנו ה„זקנים״, נבחרי גליל ווהלין, לקהילה בצ׳רנוביל בקשר לפסק־הדין של רדום בענין העברת הגביה של מס־גולגולת מישובי מחוז אוברוטש לכנסיה הווה־לינאית, והוצע לקהילת צ׳רנוביל לבחור בנציגיה לעריכת החלוקה של המס ולהמציאה לאוברוטש.

במפקד משנת 1765 מנתה קהילת אוברוטש 657 יהודים משלמי־מסים, אולם למעשה היו בה אז יותר יהודים. ע״פ הפנקסים להטלת מסים משנת 1803 נמצאו במחוז אוברוטש 1031 יהודים עירוניים, ובמפקד הממשלתי משנת 1847 מנו בעיר 1723 נפש יהודים. בשנת 1917 גרו בעיר כ־10 אלפים תושבים שביניהם למעלה מששת אלפים יהודים.

במחוז אוברוטש היו יערות רבים, כן התפתחה בו תעשית הבורסקאות. הסוחרים הגדולים גרו בעיר וכמעט כולם היו יהודים. רוב הישוב היהודי בעיר חי על מסחר זעיר ומלאכות שונות. ניכרת היתה נדידת היהודים מהעיר למרכזים ואל מעבר לים.

החסידות התפשטה בין יהודי אוברוטש ובמחוז עוד בסוף המאה הי״ח, נהרו אחרי שושלות צ׳ר־נוביל, סטולין, טריסק, ליובאוויטש ואח׳. באמצע המאה הי״ט התישב בעיר הצדיק ר׳ יוסף־יצחק שניארסון (בנו של ר׳ מנחם־מנדיל מליובא־וויטש). אחריו (מ־1875) ניהל את ה„חצר״ הצדיק ר׳ נחום דוב־בר עד סוף המאה הי״ט, ורבה היתה השפעת האדמורים על הקהל בכל שטחי החיים. עם זאת ניכרת היתה בעיר מראשית המאה הנוכחית התפתחות התנועה הלאומית. כמה מורים פרטיים לימדו את הילדים בעיירה עברית והם: אהרון פישמן, צבי, אפרים, זהבה וחנה ארקס, מלכד לימודים בחדרים. מבין הנוער התבלטו הציונים: פנחס כצנלסון, יעקב ויהושע רכליבסקי, אהרן רוטבלט, משה ציבולניק, אפרים, זהבה וחנה ארקס, חיה בירנברג ואחרים, שכמה מהם עלו ארצה בעליה השניה והשלישית. כן יצאו לכרכים להשתלם בלימודים.

בשלטון העיר ישבו שני יהודים, ממונים ע״י שלטון הפלך, לפי סדרי רוסיה הצארית, יצחק אייזיק כצנלסון וברוך מרגלית, סוחרים עשירים. שנים אלה היו גם מעסקני הקהל ואתם משה וורטמן, הלל ארקס, שמעון בירביס, יהודה יוסף כצנלסון, וינברג ואחרים.

חוסר תחנת־רכבת קרובה לעיר עיכב את התפ־תחותה כל השנים. רק בימי המלחמה העולמית הראשונה (1915—17) העבר קו פסי רכבת ליד העיר ומאז החלה העיר להתקדם. בדרך־כלל חיו להם יהודי אוברוטש, בדומה לערים אחרות בווהלין, בשקט יחסי, עד כמה שתנאי הגלות ושלילת הזכויות מהיהודים ברוסיה איפשרו חיי כלל וחיי פרט, עד למהפכה ב־1917. אך גם רוחות־האביב לאחר המהפכה לא הביאו בכנפיהן תמורה ניכרת לטובה. אדרבה, אחרי ימי־השילרון של השיחרור מעול השעבוד במדינה, נפל בגורלם של יהודי העיר לשתות מכוס־התרעלה של ימי המבוכה ברוסיה ובאוקראינה.

כשהחלו הקרבות בין האוקראינים והרוסים בסביבת ז׳יטומיר נהרו יהודים פליטים רבים לעבר אוברוטש. אז יצאו מהעיר לפגוש את הפליטים ברכבת שנבנתה באותו זמן, הביאום העירה וטיפלו בהם בתמימות ודאגו לכל מחסורם, עד שחזרו למקומם או נקלטו במקומות אחרים.

בין מוסדות־הציבור שבעיר יצוין בית־המחסה לזקנים שקלט את הנצרכים והקהילה דאגה למח־סורם של הזקנים והחלשים שהיו בו.

בדצמבר 1917 נערך פוגרום ביהודי אוברוטש ע״י חיילי הדיביזיה ה־265 הסימיונובית של הצבא הרוסי, שעמדו בעיר אותו זמן. הם התנפלו על החנויות והחריבו עד היסוד כששים מהן. הדבר בא ונהיה כתוצאה מתעמולת בעלי־אחוזות פול־נים ופקידי השלטון הרוסי הקודם שהודחו מכהו־נותיהם וראו ביהודים את האחראים למהפכה. אכרי הסביבה וסתם נוצרים־פושעים הצטרפו לחיילים הפורעים והרבו לגזול ולשדוד חנויות היהודים מבלי שפגעו בבית־מגורים או בנפשות. היה זה מעין פוגרום רגיל ברוסיה הצארית.

בתקופת ההטמן סקירופאדסקי לא היו פרעות ביהודי אוקראינה, אולם ההמון האוקראיני דעתו

לא היתה נוחה מההטמן, גם משום שעלה לשל־טון בכוחם של הגרמנים והאוסטרים — כובשי אוקראינה אז — וגם משום שראו בו המשך השל־טון הצארי. משהתחילה המרידה בשלטונו — קמו אכרי הוולוסט הפוקאליובי שבמחוז אוברוטש בסוף נובמבר 1918, מרדו בממשלת ההטמן והכריזו על ריפובליקה אוברוטשאית. בראשה בחרו את האכר דימיטריוק ולסגנו את הבונדאי שלום פרידמן.

האכרים הזמינו את היהודים להתחבר אליהם — לריפובליקה, אך אלה חששו מכמה טעמים ונמנעו מלתת יד להם: ואכן לא יצאו ימים מרובים ועם נפילת ההטמן סקורופאדסקי נפלה גם הרי־פובליקה האוברוטשית.

לפי הודעת מר הילרסון, שחקר את מאורעות הימים ההם, החלו אז השלטונות האוקראינים להגביל את היהודים בזכויות. כך למשל נשלחה פקודה סודית מז׳יטומיר לאוברוטש לא לתת משרות ממשלתיות ליהודים ולפטר לאט־לאט את אלה שנתקבלו קודם למשרות. יתכן שהדבר נעשה לשם מניעת חדירה של בולשביקים למוס־דות הממשלה. אבל מצבם של היהודים תחת שלטון סקורופאדסקי לא היה רע, בדרך כלל.

משעלתה הדירקטוריה האוקראינית לשלטון ומחנות שונים שוטטו ברחבי אוקראינה, נעשה המצב פרוע. הפוקאליובצים מינו לקומנדנט של העיר את משצ׳ניוק (שנחשב לאיש ה„מאה הש־חורה״) והוא בא בחשאי בדברים עם הצבא הפטליוראי שבקורוסטין ולאוברוטש הגיע לגיון־המות של קוזאקים אוקראינים. הלגיון הגיע בלילה והקיף את הפוקליובצים, לקח את נשקם ועבר לשדוד את בתי היהודים. לתלונות היהודים לפני משצ׳ניוק הבטיח הלה שבקרוב יגיע צבא סדיר וישליט סדר, ואמנם ב־15 לדצמבר הגיע האטמן הפטליוראי קוזיר־זירקו וחילו. איש זה, שעברו היה מעורפל, הזמין לראשונה את ב״כ הצבור וחקר את הפולנים ופקידי השלטון הקודם שנידחו ממשרותיהם. אין ספק שהנחקרים האלה שפכו אש וגפרית על היהודים והציגום כמנהלי תעמולה בולשבית וכמסיתים, וכי הם שמים מכשולים על דרך הרותה של אוקראינה העצמאית. אחריהם חקר את האכרים ולסוף את היהודים. במשלחת היהודים נוכחו מפני־העיר עם הרב בראש. קוזיר־זירקו דיבר אתם קשות ואמר לרב: „אני יודע שאתה בולשביק וכל הז׳ידים בולשביקים הם. דע, איפוא, שאני אעקור את כל הז׳ידים שבעיר משרשם. לך כנוס אותם בבתי־הכנסיות ומסור להם את דברי״. קוזיר־זירקו ואנשיו התעללו ופגעו ביהודים. היו אלה ימי־מבוכה ופחד. יהודי אחד משטח השלטון הבולשבי נתפס ונהרג על לא חטא. קרה מקרה והקוזאקים השתכרו בכפר קובשצ׳נה (בדרך לנארודיטש) והפוקליובים הרגו ארבעה מהם, אז הביא קוזיר־זירקו מחנה גדול ועלה עם תותחים על העיר, שבינתים השתלטו עליה הפוקליובים, הפציץ ושפך את חמתו על היהודים. הפעם לא הסתפקו בהתעללות ושוד אלא הראו את נחת־זרועם. הם הכו פצעו ורצחו. תחי־לה רצחו כמה יהודים בפוטאפוביטש, התחנה הסמוכה לאוברוטש, משם פנו לכפר גושאבו, וכשלא מצאו שם את היהודים תפסו את המלמד הזקן, איש חרש, היחיד שנמצא בכפר וצירפו אליו שוחט זקן שפגשו בדרכם, תלו את שניהם על עץ גבוה ולא הרשו לאסוף את גויותיהם. רק אחרי כמה ימים באו יהודים עזי־נפש והורידו את הגופות והביאון לקבר־ישראל. ביום 31.12 1918 פרצו הקוזאקים לאוברוטש ועשו בה שמות: חיפשו נשק ושדדו תכשיטים, חפצים וסחורות, אנסו בנות ישראל והרגו 17 יהודים בשני הימים הראשונים לפוגרום. ושוב פנו יהודי העיר לאטמן והתחננו להגן עליהם, אולם התשובה היתה: בול־שביקים אתם, אם יקרה אסון לקוזאק אחד שלי — דמכם בראשכם. להצעות הרב שהוא מוכן לה־ביא את אנשי קהילתו בשבועה כי נאמנים הם לאוקראינה ויארגנו פלוגה לשרותו—ענה האטמן שאין לו צורך בעזרת הז׳ידים וחזר על איומו.

ברם לאחר שקיבל קוזיר־זירקו „דמי לא יחרץ״ סך 50 אלף רובל פרסם מודעה לקוזאקים שאין דעתו נוחה מהגזלות בעיר. אולם הקוזאקים לא שמו לב לדברי מפקדם והמשיכו בתעתועיהם. השמועה על מעשי קוזיר־זירקו הגיעה לז׳יטומיר, עיר הפלך של ווהלין, ומשם נשלח קומיסר מיוחד לפקח על עניני האזרחים באוברוטש. הקומיסר היה אדם ישר אך לא היה בכוחו לפעול נגד האטמן ועצתו היתה ליהודים לארגן שמירה מש־להם. נקראו אנשי ההגנה וסודרה שמירה אך כמה מהשומרים שילמו בחייהם כשניסו להפריע לקו־זאקים במעשי־השוד שלהם בלילות. לבסוף ערך קוזיר־זירקו שחיטה ביהודי אוברוטש. לפני שעזב את העיר עמד בתחנת הרכבת. בעיר פשטה שמו־עה על נסיגתו. היהודים התרכזו אותו לילה בב־תי־הכנסיות ולמחר נקראו לקוזיר־זירקו לתחנה. היה זה בט״ו בשבט תרע״ט — 16 בינואר. מש־הובאו כ־50 יהודים ע״י קוזאקים התעללו בהם ורצחום נפש. 32 קרבנות נפלו באותו יום והובלו לקבורה למחרת, בערב שבת, כשקוזיר־זירקו נמ־לט עם מחנהו, נמצאה בעיר פלוגת צבא בול־שביסטית ובה השתתפו כמה צעירים אוברוטש־אים.

במשך 17 הימים שעשה קוזיר־זירקו בעיר נהרגו כ־80 יהודים, רבים נפצעו ונשדדו כ־1200 בתים וחנויות של יהודים. הצבא הרוסי עמד באוברוטש עד פורים ועזבוה, אז חזרו שוב הפט־ליוראים.

יהודי אוברוטש ורחבי אוקראינה ניסו להגנה

מצד המיניסטריון היהודי ודרשו הקמת פלוגות־הגנה. במכתבו של חייט יהודי שלום פרידמן מאוברוטש עוד מיום 17.12.1917 למיניסטריון הובעה התאוננות על השוד שנערך בביתו, מתאר מה שעבר עליו ושואל: איפה הוא הנציונלראט שמתפקידו להגן על האינטרסים שלנו באוקראינה, מה חושבים נציגינו בקבינטים שלהם בזמן שה־אוכלוסיה היהודית נתונה לפרעות ולהתעללות מידי כנופיות של עריקים (בורחים מהצבא) ופורעים? מי יוכל להגן על אבות אמהות, אחים ואחיות אם לא התאחדות יהודים חיילים?

לבסוף, תחת לחץ הצבא הרוסי — נאלצו האוק־ראינים לעזוב את אוברוטש והבולשביקים הש־תלטו על העיר והסביבה. ומשלו בה משנת 1920 עד הכיבוש הגרמני־נאצי.

התקופה האחרונה מהווה פרק מיוחד בחיי העיר והיהודים בה. המצב הכלכלי היה בראשונה קשה; לא בנקל הסתגלה האוכלוסיה לקורס החדש, לחץ הקומוניסטים מזה והיבסקים מזה, הפרו־ליטריזציה של ההמונים והקמת הקולקטיבים, הפגיעה ברכוש הפרט וכל שאר הסדרים החדשים שינו את פני החיים. המצב היה ירוד, רבים ברחו לערים אחרות ורבים הסתגלו לקורס החדש.

בשנות ה„נאֶפּ" הורגשה הרווחה, השלטון היה כבר חזק בעיר ובסביבה; המצב האקונומי הוטב אצל היהודים: בעיר נוספו בנינים ורחובות חד־שים; התעשיה התרחבה ופירנסה רבים מהתו־שבים, עמספרם גדל ותנאי חייהם אז היו נוחים יותר*).

והנה פרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה. הנאצים (הגרמנים) כבשו גם את אוברוטש ושל־טו בה כשנתים. בתקופה קצרה זו עשו בעיר את מעשי ההרס והחורבן שלהם, הרסו את קהילת אוברוטש ורצחו נפש את כל היהודים שלא נמלטו בעוד מועד מהעיר.

על אלה הלב דוי*).

אריה אבטיחי

הורושקי

השם עצמו מרעיד נימין חבויים, שהתעלמנו מהם מאונס או מהכרה. גל זכרונות עולה, וימי הילדות ניצבים — כמו חיים. עיירה אחת בין מאות, ובכל זאת מיוחדת מהותה. עצמיות לה וגוון אינדיבידואלי. חבויה בין שדות ברוכים ויערות עבותים, מרוחקת ממרכזי שלטון ותרבות ונתוקה מכבישים וממסלות הברזל, שוקעת בדשנה של אדמת הצ'רנוזום, אשר בימות הגשמים הארו־כים הפכה לבוץ עמוק שאין לעבור בו, יצרה הורושקי פינה מיוחדת של הוי יהודי ער, שזור חסידות והשכלה, מהפכנות וציונות, שמרנות והעזה, תמימות פרובינציאלית מתובלת בפקחותו של יודע הכל. החמימות האינטימית הזינה אח"כ רבים מבניה הנידחים, אשר גם בנכר, ביסורי מאבק ובהצלחות העולה לגדולה, לא שכחוה.

שלושה הם שמותיה, ומסמלים הם תקופות ודורות, חליפות שנים ותמורות שלטון. הורושקי השם המקורי נחלף ב־1912 בשם קוטוזוב, לזכר המצביא מימי „מלחמת המולדת", שכנראה היה קרוב קרבת משפחה לנסיכים מבית טרובצקוי, בעלי האחוזה. שוממים ועזובים, כשומרי העבר, עמדו על הגבעה שעל שפת הנהר (מבני יובליו של הטיטירוב) בנינים עתיקים שרידי ארמונם של בעלי האחוזה. והגן שמסביב עטוף סוד — ונעול. וכשנפתח הגן והותרה הכניסה לתוכו, היתה זו הפתעת התגלות. הגן היה שריד מבצר עתיק. חפירותיו וביצוריו כוסו במשך הזמן עצים עבותים ושפעת דשא. גבעות וגיאיות, גלי גלים, פינות חבויות ושפע אורות וצללים — ובכל פינה חבורות נוער חי, מפרפר, צוהל ונכסף. היה אז „גן־הגבעות" עם הנהר שמאחוריו מרכז החוויות והכיסופים. — והד השנים ניכר גם בשם החדש שניתן לו בתחילת שלטון הבולשביקים. המצביא קוטוזוב פינה מקומו כדי להנציח זכרו של אחד מאחינו בני ישראל. וולודרסק נקראה מעכשו העיירה על שם וולודרסקי, מראשי הסוביט הלנינ־גרדי, שנרצח בתחילת שנות העשרים ושהתיחס במוצאו על אחת ממשפחות תושבי הורושקי. אך לאחר כל השנויים והחליפות, לא נשתרשו השמות החדשים, והורושקי נשארה חיה בלבבות.

מרחק של 40 ק"מ בכיוונים שונים הבדיל בין הורושקי ובין המרכזים הקרובים: ז'יטומיר, נובוגרד־וולינסק (זוויהיל) וקורוסטין (איסקו־רוסט) והיא לא זכתה לתחנת־רכבת משלה. שנו־נה ועוקצת היתה הלצתם של בני צ'רניחוב הס־מוכה, שסיפרו כי בשעה שצצה התכנית על סלילת מסילת הברזל קורוסטין — זיטומיר, נזדרזו בני הורושקי הסובלים מטלטול דרכים ובקשו מקורות לכספים שבהם ישחדו את מתכני התכניות למען יקבעו תחנת רכבת בהורושקי. נמנו וגמרו למכור את ה„בורקות", אלה האדרות העליונות הכבדות שנועדו למחסה מגשם וקור בנסיעות המטרידות בסתיו ובחורף: מעכשיו, לאחר שיסעו כ„פריצים" ברכבת, לא יהא עוד צורך ב„בורקות". נמכרו כולן, והכסף נמסר למי שנמסר — וללא הועיל! התחנה הוקמה דוקא בצ'רניחוב ולא בהורושקי.

*) לפי תיאורה של ט. פישמן שביקרה באוברוטש ב־1927

ועכשו, כשנשארו בני הורושקי בלי תחנה ובלי בורקות נאלצו לקנות את הבורקות מבני צ׳רני־חוב בני המזל...

כ־600 משפחות יהודיות מנה הישוב בהורושקי, פרנסתם — חנוונות ומלאכה. מובן, שלא חסרו גם פרנסות הלואי: כלי קודש, מלמדים ומורים, עוזרים בחנויות ופועלים בבתי מלאכה, משרתות ורוכלים המחזרים בכפרים, סוחרי תבואה ויערות, סוכנים לחברת ,זינגר׳ וסוכני־בטוח ובעלי מקצועות חפשיים. היתה גם התחלה של „תעשיה״: מספר לא קטן של בתי בורסקי, שהעסיקו עשרות פועלים, בית־חרושת לאריגת סחורות צמר. טחנות קמח ובית חרושת לבירה. בעיירה היו גם מחסני עצים, ואחד מהם היה סניף למחסניו של סוחר היערות הגדול גוטסמן. חנויות המנופקטורה הגדולות היו ידועות בכל הסביבה. הירידים, שהיו מתכנסים פעם בחודש, ביום ה׳ בשבוע, היו ממלאים את העיירה אלפי אכרים מצד אחד, ורוכלים וחנוונים יהודים מהורושקי ומהסביבה — מצד שני. היתה דרושה זריזות מיוחדת כדי למצוא דרך בתוך המון שוקק זה, שאיש לא כיוון את תנועתו הכאוטית ושהיה בו משום ריתמוס פנימי וקצב חיים משלו. ככלות היום היתה נשארת העיירה עיפה ושבעה, ספוגת מראות וקולות ורוות שפע. נתרוקנה ממוצרים עירוניים ונתמלאה שפע מתוצרת הכפר בתוספת רווחים הגונים.

מאות המשפחות שבהורושקי נמנו על כמה בתי־אב שרשיים, וכל האחרים (אם כי עלו עליהם במספרם) נלוו עליהם או נגררו אחריהם. ראשונה במעלה היתה משפחת הגלמונטים. הם קנו את אדמת העיירה מידי יורשיה של הנסיכה טרובצקיה, ורוב בעלי הבתים והמגרשים היו חוכרים משלמי־מסים לגלמונטים. במשפחה זו היו העשירים בעלי החנייות הגדולות למנופקטורה. בעלי הבתים המהודרים ומחסני העצים, סוחרי היערות שבסביבה, ובידיהם גם בתי חרושת לזכוכית שבכפרים הסמוכים. חוט של אדיקות דתית רציפה שמרנות בעל־בתית־נגידית היה מתוח על משפחה זאת. ולשיא בטויה הגיעה השמרנות בהפרת השידוך בין אחת מבנות המשפחה ובין הסופר־החוקר ש. א. ה. שעוד לא היה אז ד״ר, אך „נחגלה״ כבר כקצת אפיקורס. אכן בשנים האחרונות נבעו גם במשפחה הזאת פרצות אפיקורסות, השכלה והתעסקות במקצועות חפשיים.

ובית אב שני: משפחת בני אלעזר המסועפת והענפה (חברנו יעקב פלמוני, מנהל בית גורדון בדגניה, הוא נצר למשפחה זאת). יהודים בני תורה וסחורה. אנשי העזה ודמיון, „פטריוטים״ נלהבים וגאים למשפחתם. בשעת מחלוקת בעניני ציבור או מסחר, כשנזעקו להגנה על עניני המשפחה, היו הצעירים פונים אל ראש המשפחה ושואלים: אמר נא. הדוד, את מי אנו צריכים להכות?

בעל מלאכה לא יחד בקהלם. ובקורות המשפחה נרשם בדמע ודם הרומן של טייבעלע בת יאכע שהתאהבה בשוליא של חייט, ברחה אתו ונישאה לו באחד הכפרים — והיה הדבר למקור חרפה למשפחה כולה, נושא לשיר עממי שנפוץ בסביבה כולה („טייבל מיט אלקנה׳ן מיט יאכען אין דער מיט״), נושא להלצה ולשנינה לחורצי לשון שבעיר, עד אשר סו״ס נאלצה גיבורת הרומן לברוח עם בחיר לבבה לאמריקה.

ושלישי בבתי האב: משפחת שפרנסקי. אלה היו יהודים שנשאו את יהדותם כדבר שבמקרה. לא דקדקו במצוות, לא שקדו על לימוד התורה, ומבניהם היו גם מבקרי השקאלעס, חוכרי בית המרקחת ודואר הסוסים, מתקרבים לרשות ומשחקים אתם בקלפים. אינם חרדים ביותר על מאכלות כשרים, ומהם גם השתדלנים והמליצים בפני הרשות. אך גם משפחה זו נזדעזעה כולה במקרה של נשואי תערובת והמרת הדת, שנגמר באיבוד לדעת של הבת הנידחת.

עוד משפחה אחת: בני שמוניע — או השמוניאקעס. יהודים פשוטים ועמי הארץ. בעלי יצרים עזים, ונשותיהם בריאות, יפות וחצופות. סוחרי סוסים היו ועגלונים, ידועים בזריזותם, בתרמיתם ובקשריהם עם האכרים שבסביבה, טועמי טעם הטיפה המרה, יודעים לחלוק מכה וגם לספוג. אך בשעת צרה, עם פרוץ דליקה בעיר או בנוח רוח השתוללות על האכרים הנקהלים ליריד או ל„פריזיוו״, היו הם העומדים בפרץ ומראים נחת זרועם. ביו ראשי המשפחה היה אחד „נביא״, ואליו היו פונים לפנים לשאול „עצה״ ולבקש „עזרה״ במקרה שנגנבה פרה או שגעלם סוס מהאורווה. ו„עצתו״ היתה מיעילה על פי רוב. הדם הרותח של בני שמוניע היה מביא לא פעם לסכסוכי דמים בתוך המשפחה, אך העומד מחוץ לתחומיה היה נזהר מלהגיב הגבה כל שהיא לטענות הצדדים: מותר לו לבן־שמוניע לחרף ולגדף את קרובו בן משפחתו, אך אוי לו לזר אשר יהין להסכים לאותם חירופים וגידופים. הן בכבוד המשפחה פגע!

אלה היו עמודי התיוך של העיירה, ועל־הם נוספו משפחות רבות שבאו ונתאקלמו ונשתרשו, פעלו והפעילו והטביעו חותמן על חייה (ובהן משפחת בן ציון החזן, שפרתה ורבתה והסתעפה והגיעה כמעט לדרגת אחת ממשפחות היסוד), אך גם בהכרתן וגם בהכרת האחרים לא היתה להן זכות השרשיות והוותק.

חסידות. תורה. השכלה וציונות.

ככל העיירות באוקראינה היתה גם הורושקי ספוגה ריח תורה וחסידות. יהודיה נמנו ברובם על חסידי מקרוב, טשרנוביל וגם הורנוסטיפול. ביקורו של אחד האדמורים בעיירה היה נוסך עליה רוח חג ושירה והיה מקרב את הלבבות

לאהבת ישראל. וזכור לי ביקורו של הרבי הזקן (ר׳ מרדכי בר) מהורנוסטיפול שבא לאחר הפסקה ארוכה של 18 שנה (איזו טינא כבושה היתה בלבו על בני העיירה שלא מחסידיו) — והיתה אז השמחה במעונם של כל יהודי העיירה.

חדרים פרטיים רבים היו קיימים בעיירה. בנין מיוחד ליתלמוד תורה לא היה, אך ר׳ אברהם צ׳ל־קיס, הגובה והעוסק בתלמוד תורה, היה שוקד על גביית הפרוטות והיה משלם בהן את שכר הלימוד בחדרים הפרטיים על חשבונם של ילדי העניים. אלה שחשקה נפשם בתורה היו גולים למקומות תורה בישיבות ז׳טומיר, זוויהיל, טלז, לידא. בית הספר העברי המודרני, החדר המתוקן, שנפתח בהורושקי בתחלת המאה, היה ראשון בכל הסבי־בה. מבין המורים הראשונים זכור במיוחד י. ח. ביבה הקרובה והרחוקה. היתה הורושקי עיירה עברית־ציונית, שמעטות כמוה באוקראינה. ובית האדיל ברנשטין, זו האם־האלמנה שהק־דישה חייה לבניה וחיתה את חייהם, היה המרכז לנוער. מועדון חי, ער ופעיל שמעולם לא החלט על הקמתו, ושהיה פועל בזריזות ולמועד הנכון. בארצנו מפוזרים כיום בפנות שונות למעלה מ־50 נפש מיוצאי הורושקי, שהגיעו לכאן בתקופות שונות ובדרכים שונים. כאן נעלה את זכרו של יעקב פלדמן, שעלה לארץ בשנת תרע״ג, נצטרף לאגודת „השומר״ ונפל חלל על משמרתו. וייבדל לחיים חברנו מאיר (יעקב) שריף, שהיה בתחלת העליה השלישית מפעילי „החלוץ״ בסביבתנו, ושנטה שכמו גם אח״כ לפעולה חלוצית בארץ. ויש להזכיר במיוחד את „ביה״ס הציוני לילדים

המורים והתלמידים של בית־הספר הציוני בהורושקי

בורקובסקי, שבא מליטא והביא חידושים נועזים: עברית בעברית, שפה מדוברת ומוטעמת לפי כללי הדקדוק בהברה ליטאית, תנ״ך, דקדוק ותולדות ישראל, וכתוספת לעברית גם מקצועות כלליים מפי מורים מיוחדים. ועם העברית באה הציונות ושאיפה טמירה לעליה. מכאן נפתח מעין בלתי פוסק להשכלה עברית וכללית, להפצת הספרות והעתונות. בתקופה ידועה היו בהורושקי קרוב למאה בני־נוער שדיברו עברית, הגו בציונות ובהשכלה עברית קנו וקראו את כל מה שהופיע בספרות ובעתונות העברית. מכאן יצאו מורים ומדריכים לערים, לעיירות ולכפרים בס־עניים״ שהוקם בשנת 1905 ע״י משה גרודיצקי בעזרתו של המורה בורקובסקי הנ״ל. עם הקמת בי״ס זה נשבה רוח חדשה בעיירה. הנשפים והח־גיגות שנערכו כאן הביאו לסביבה הדלה את החוויה החדשה של צליל מוסיקלי, קריאה מוט־עמת, צבע וקשוט תיאטרלי, תנועה ריתמית. מקהלה ותזמורת קמו ונהיו. מסביב לביה״ס וב־השפעתו הוקמו אח״כ הספריה, אגודות חובבים וכמה ניצנים אחרים של חיי חברה. — בעיירה זאת, שהיתה רחוקה ממרכזי תרבות והשכלה ושהיה קיים בה רק בית ספר ממשלתי אחד לשש שנות לימוד, מצאה השאיפה להשכלה כללית את

ביטויה המלא והגרוטסקי בתופעת האכסטרניות הבנויה פירמידה מיוחדת במינה: מורה בעל ידי־עות של ארבע מחלקות גימנסיה מלמד תלמידים שידיעותיהם פחותות משלו, והוא עצמו קונה תורה מפי בעל ידיעות בגבול שש מחלקות, וכן עולים בשלבי הסולם עד אשר מגיעים לשיא הפסגה, סטודנט ממש, שהיה יורד לזמן מה לעיי־רה ממרום שבתו בעיר־האוניברסיטה להשביע רעבונו, להכין רזרבה כל שהיא ל„יום שחור", וליהנות בינתים מהאוירה החמימה והאינטימית של בנות הורושקי הנאות והחנניות. ויתכן שא־וירה זאת היא שנתנה כוח לבחורינו ללמוד כל אותם לימודים תלושים ויבשים ולהחזיק מעמד מול כל הידיעות והשמועות על נורמה פרוצנטית, על בוחנים רשעים ומכשילים, ועל חוסר מוצא גם לאחר שעומדים בבחינות.

מפלגות, מהפכנות, הגירה ועליה. כאמור הת־חילה בהורושקי התנועה הציונית בתחלת המאה. אגודה ציונית היתה קיימת כל הזמן, ובראשה — מ. נרודיצקי. ועוד לפני היות צעירי ציון בעולם, הוקמה כאן אגודת צעירי ציון בשנת 1904, וחבריה נערים צעירים בני 11־14. הח׳ א. אקסלרוד ומשה קפניס היו אז בין ראשי האגודה, ותפקידה היה הקמת ספריה (והיא הוקמה ונת־קיימה שנים רבות) ואסוף כספים לקרן הקימת. בתקופה יותר מאוחרת הוצא בהקטוגרף ע״י כמה מחברי האגודה הזאת בעזרתם של המבוגרים עתון „הצעיר", שזכה ל־4 גליונות. כמה גליונות נשמרו בידי הח׳ א. אקסלרוד. הח״מ נמנה בין „עורכיו" ומדפיסיו של העתון. — בימי הרעש של 1904־1905 ולאחריהם הגיעו גם לכאן הדי המהפכה. נוסדו מפלגות ס.ס., פועלי־ציון ובונד. משום מה היתה כאן כעין דיפרנציאציה מקצועית: רוב העוזרים בחנויות השתייכו למפ־לגת ס״ס, והפועלים בבתי המלאכה נמנו על הבונד. גם מלחמת מעמדות לא חסרה, והיא מצאה את עיקר ביטויה בשביתות בבתי המלאכה, וב־מיוחד אצל החייטים. בבית מלאכה מעין זה היו עובדים 2־3 פועלים יחד עם בעל המלאכה. הש־עות לא היו מוגבלות, ובימים האחרונים שלפני החגים היו נוהגים לצרף יום ולילה בהפסקה לתנומה קלה ליד המכונה. וזכורה לי התמרמרותו של אבי ז״ל, אשר אחת הפועלות המאורגנות העיזה בבוקר קיץ אחד להכנס אתו בשיחה בחצר בית הכנסת, עם שובו מתפלת שחרית. היא נסתה להשפיע עליו שיסכים להשתתפות בתו הצעירה, היא אחותי שהיתה אז בת אחת עשרה, בשביתת הפועלים בבתי המלאכה של החייטים. והוא הן בלית ברירה, מתוך מצוקת הזמן וכהוראת שעה, הסכים להתעסקות זאת של בתו במלאכה, והנה רוצים למשכה ברשתם של ה„קונדסים"! — אכן היו גם מהפכנים ממש, אשר השתתפו בפעולות חשובות ו„זכו" להשלח לסיביר. שנים מהם חזרו רק עם מהפכת 1917 וזכו לכבוד ול־הערצה מצד הצבור כולו.

אך בתוך המבוך האטום, שנמצא בו הנוער היהודי בעיירה, היה רק פורקן מועט בכל התנועות הנ״ל, ושאלת „לאן?" מצאה פתרונה בהגירה: זרם גדול לאמריקה, וקלוח דק, שהלך וגבר אח״כ, לא״י. קיבוצים גדולים של יוצאי הורושקי נתרכזו במשך הזמן בטורונטו שבקנדה, בשיקגו ובפילדלפיה. משפחות רבות התקיימו על הכספים שנתקבלו מאת הקרובים באמריקה ועל הסיכויים הטובים להצטרף אליהם בעתיד הקרוב. ועם ניתוק הק־שרים בפרוץ מלחמת העולם הראשונה היו אלה הראשונים לסבל. אותם קיבוצי המהגרים נתארגנו בערים הנ״ל ללנדסמנשפטים, והם הושיטו מרחוק עזרה לאחים ב„אלטע היים". — העליה לא״י מנתה לכתחלה רק בודדים, אך כיום נמצאים בארץ למעלה מחמישים איש יוצאי הורושקי. מיוחדת במינה היתה „עלייתם" של נערים אחדים, שזכו ללמוד בגמנסיה העברית „הרצליה" בתל־אביב. מוסד פלא זה, נושא חלומם של בני נוער יהודים בקצווי תבל, נתקרב ע״י כך להכרתם הממשית של נערים ומבוגרים בהורושקי ויצר גשר חי בין העיירה ובין העולם המתהווה בא״י.

מלחמת העולם ה־I מחצה בעיקר את הנוער, אשר לא ראה כל טעם והגיון להחלץ להגנה על הקיסר הרשע והמטומטם, צורר ישראל הידוע ניקולאי. התחילה פרשת השתמטות על כל נפ־תוליה והתחכמויותיה. הגיון פנימי ואינסטינקט טבעי לחש לו לכל בחור בישראל, שאין הוא מחויב לתת את דמו וחייו למלחמה זאת. בחורים לעשרות ואולי למאות התחבאו, החליפו מקומות, זייפו תעודות, הסתדרו במוסדות — ולא הלכו. ובנות ישראל מילאו כאן את התפקידים הקשים של הסתרה, הסוואה, העמדת פנים, תיווך. ציבור שלם התכווץ, עצר נשימתו — וחיכה.

והנה בא המאורע הגדול: המהפכה! וגם בע־יירה הקטנה והנידחת התחילו מפכים מעיינות שהיו נסתרים עד עכשיו. נתגלו כחות ארגוניים. נוסדו חברות, קואופרטיבים, ארטלים, הוקם בי״ס עברי שלם. נבחרה הנהלה מוסמכת לעיירה. הכ־חות הציוניים הרימו ראש. אך — אהה! — לא ארך האביב הזה. באה המהפכה הבולשביסטית, והאנשים אשר לא הספיקו עוד להזין עיניהם ול־השביע לבבם בחזון החופש עמדו שוב נבוכים. מלחמת אזרחים, פטליורה, חלופי שלטון, השת־לטות הכנופיות — ולבסוף התבססות המשטר הבולשביסטי תוך נחשולי אש ודם. אימים, דיכוי, התאכזרות אדם לאדם, פירוד בין חברים וידידים, בין אבות וילדים, רעב, ניוון והחרבת מוסדות תרבות וכלכלה. מתחילה ירידתה של העיירה היהודית, וכמובן גם של הורושקי. מקורות הכל־

כלה נחרבים. המסחר נאסר, הנוער יוצא לכרכים, מתקרב לרשות ויש מהם גם מגיעים לצמרת השל־טון. רבים מהעברינים והציונים הגלהבים הופכים עורם ונעשים זוללי ציון ועוכרי עברית. וזכורה הפגישה בין שני חברים לשעבר תלמידי הגמנסיה „הרצליה". האחד נעשה מפקח על בתי הספר בפלך ווהלין, והוא בא לעיר מולדתו למחוק את שרידי העברית והציונות בבית הספר. חברו, שהיה מנהל בית הספר, ניסה לדבר אתו „כדבר איש אל רעהו", אך הלה הפסיקו והסביר לו שכאן לא תועיל כל ידידות. אגב, אף השני לא התמיד במ־סירותו, ועבר אף הוא למחנה השליטים. סתימת מקורות המחיה של היהודים דלדלה את העיירה במשך זמן קצר. רק הנמושות נשארו ונאבקו על קיומם. הגבירים מלפנים נתרוששו כליל. מאיר גלמונט נתגלגל לאיזו פינה נידחת באודיסה, עסק שם במלמדות ומת בעוני ובחוסר כל. נזדמן לי אח"כ באמריקה לקרוא מכתבי בקשה לתמיכה שנכתבו על ידי מי שהיו גבירים ומעבידים למ־שרתיהם ופועלים מלפנים שהגרו לאמריקה והת־בסס. ירדה הורושקי, נידלדלו מקורות חיוניותה, ניתקו קשריה עם העולם, ורק אי־פה אי־שם היו מגיעים הדי קולות הקוראים לעזרה, סימנים של גסיסה ממושכת.

דמויות. מתוך הכלל מזדקרות כמה דמויות אינדיבידואליות, שכדאי להציב להן זכרון.

א. הרב ר' חיים. שתקן, גמגמן. מגבעתו שמוטה תמיד לאחורי ראשו. תמיד מהורהר, שקוע במח־שבות. גדול בתורה, אך ענין המצוות המעשיות אינו מעסיק אותו. מובן מאליו, שיהודי חייב במצוות, אך מה רבותא בכך? ההתעסקות בפסקי שאלות ובדיני תורה נראית לו כמלאכה גרידא. לתפילה היה מאחר תמיד, והקהל התרגל שלא לחכות לו. ואך פעם אחת ראוהו יוצא מגדרו, מתפרץ בכעס ובתנועות רתחניות. כלפי מי? — כלפי שמיא! הדבר היה בשעה שפרצה אחת הד־ליקות המרובות שהורושקי לקתה בהן במיוחד. תשע דליקות במשך תקופה קצרה של שנים אח־דות. ביחוד נחרתה בזכרון הדליקה הגדולה של 1904, שאכלה יותר ממחצית בניניה של הורושקי. במקרה דנן יצאה האש בקרבת מקום לגבעה שעל שפת הנהר, שעליה עמדו בניני בתי הכניסה הפ־רבוסלבי והקתולי. פתאם שינתה הרוח את כיוונה, והגיצים ניתזו לעבר חצר בתי הכנסת. מספרם היה ארבעה: בית הכנסת הגדול (ועודני זוכר מה רבה היתה אכזבתי בשובי בפעם הראשונה מנוד במרחקים ובראותי כי בית הכנסת „הגדול" אינו גדול כלל), הקלויז המקרובי, בית הכנסת של „הצעירים", ובית הכנסת של בעלי המלאכה. האש אחזה בבנינים. הרב ר' חיים, שדירתו היתה סמו־כה לבתי הכנסת, יצא — ולבו התחמץ בקרבו. הוא התרתח כולו, התחיל מגמגם וצווח: התבוננו נא בו (כלומר ברבוש"ע), יהודים! כיצד התלקח! גוואלד, יהודים! לכו וענדו צלבים! — וכל מי שסיפר אח"כ על דברי התרסה אלה ידע להעריך את מקורם, מקור אהבת ישראל ויחס אינטימי לאלהי ישראל.

ב. האשה מרת חנה פעסיל. באשה זקנה, חלשה וצנומה זו נתגשמה אגודה שלמה לעזרה סוציי־אלית. את חנותה לממכר עורות השאירה בידי בעלה, את משק הבית — בידי הבנות והכלות, והיא עצמה מחזרת כל הימים על הפתחים. בלהט הקיץ, בבוץ של ימות הגשמים ובכפור החורף היא עוברת מבית לבית, מחנות לחנות ומאכסניה לאכ־סניה. אל כל אחד היא פונה בסגנונו ובנוסחו, ואפילו אל הליכותיהם של האורחים הגבירים המודרניים הסתגלה, מקבלת כסף ושוה כסף — ומחלקת באהבה, בדאגה, בהצנע ובשמירה על כבודם של היורדים הנמקים בעגים. וחבורה גדולה של עוזרות מבוגרות וצעירות נמצאה לה גם למעשי האיסוף וגם לפעולת החלוקה. ובפעולה זו עסקה עד יומה האחרון, ובשעותיה האחרונות דאגה להמשכת הפעולה. אכן החזיקו בה יורשר־תיה אך ללא אותו הלהט וללא הרציפות המתמדת.

ג. ר' דוד פינס (אקסלרוד, אביו של חברנו, הספרן—המורה אברהם אקסלרוד), החי אתנו כיום — ויאריך אלהים ימיו ושנותיו — בתל אביב. עשרות שנים חי האיש בהורושקי, ולא ניכר בו כל דבר מיוחד. חנוני אמיד, סוחר נאמן, טרוד ומבוהל במקצת. לא הרבה להתערב בעניני הציי־בור. והנה הגיעה שעתו, שעת החייל האלמוני, הגיעה הפורענות הגדולה, שלטון הכנופיות בימי עוד לא התבסס, אך הספיק לערער את כל שרידי התמוטטות השלטון היציב. המשטר הבולשביסטי הציבוריות שבעיירה. אין לה נציגות ואין מי שידבר בשמה. כנופיות באות ויוצאות, רוצחות ושודדות. יש לדאוג לרכוש, ובעיקר לנפש. על פרנסה וקיום נורמלי אין איש חולם, אך עם כל כנופיה יש לנהל מו"מ על כופר נפש. ומי יעשה זאת? מי יתקע ראשו אל תוך לוע הארי? והנה נמצא האיש. ואין יודע כיצד נתגלגל הדברים. הוא, שלשונו האוקראינית היתה מגומגמת ונלעגת ושלא היה ידוע מעולם כמומחה למו"מ אפילו בין היהודים בינם לבין עצמם, נעשה הדבר, שליח הציבור כולו. ובתמימות של ילד, שאינו יודע להעריך את כובד הסכנה, היה מעיז, ובמקרים רבים הצליח להעביר את רוע הגזרה. וכשיצא אח"כ, עם התבססות השלטון, לא"י, ניתנה לו בשם כל הקהל שבעיירה תעודת תודה והוקרה. ואיני יודע אם רבים בעולמנו העסקנים, אשר תעודות התודה שלהם נקנו מתוך סכנות מרובות כל כך וניתנו מתוך כנות טהורה כזאת. וכיום, בתקוע ר' דויד בשופרו בערבי שבתות (חבר הוא באגודת שומרי שבת) להזכיר על מועד סגירת

החנויות, הוא נזכר ודאי לא פעם באותם המקרים שהוכרח לחלל שבת בהורושקי לשם פיקוח נפש. וודאי שאינו יודע להכריע על מה יהא שכרו מרובה לאחר מאה ועשרים שנה: על המצווה או על „העבירה".

ד. ומגלרית שלומי אמוני ישראל — ל„מודר־ניים". והמופלא ביניהם — משה נרודיצקי. אדם זה ראה, כנראה, בעסקו הפרטי של מכירת מכונות (לתפירה, לחקלאות ולמחלבה) ותיקונן רק דבר ארעי המספק פרנסה לו ולמשפחתו למען יוכל לעסוק בעיקר: בציונות, חינוך ותרבות. לא היה מבורך בהשכלה יהודית וכללית ענפה, וגם כנואם לא התפרסם — ואיזה חוש נפלא היה לו למצוא את החשוב והחיוני ולטפחו. ממיסדי האגודה הציו־נית היה, אך לא יכול להסתפק באסוף הפרוטות. את ביה"ס הציוני לילדים עניים הקים הוא, טיפל בו וטיפח אותו, השקיע בו כספים רבים משלו, עשה בו את כל העבודות הטכניות הקלות והקשות, הנקיות וה„שחורות". כל רגע פנוי (ולמען ביה"ס היה פנוי תמיד) הקדיש לזה. בחיבה והבנה היה מגלה את בני העניים המוכשרים ושאינם מוכשרים והיה מכניסם לביה"ס. ובהצלחה מיוחדת היה מושך מורים מתנדבים מחוגים שונים. ומפעלו השני — ספריה. זו נוסדה והוקמה כולה מכספו הפרטי ובעצמו היה טורח בכריכת הספרים (הח"מ שימש פעם כספרן — מתנדב בספריה הזאת) ובהכנת הארונות. ולאחר זה כשהתחיל מקבל תש־לום מאת הקוראים, היה משקיע את ההכנסה כולה לקנית ספרים חדשים. מדי אזכר אותך, ידידי ופטרוני מימי הילדות, יהמה לבי. עוד מצלצלים באזני דבריך האחרונים, כשנפרדנו ב־1921 עם צאתי מארץ הדמים. אמרת לי: „מסר ליעקב (בן דב הצלם מירושלים, ידידו וחבר נעוריו) שגם אני מתכונן לעלות!" אהה! זמן רב מדי התכוננת, יהודי יקר וטוב, ולא זכית לעלות. ומי יודע מה אירע לך מאז?

עם בוא השואה ניתק הקשר. הדורס נעץ צפרניו גם בהורושקי שלנו. במכתבו האחרון מספר אחי: „ביולי 1941 נכלאנו, 98 שרידים יהודים שלא הספיקו לברוח, בדיר עצים. דיננו היה להשרף חיים. אך גדוד צבא (ואולי היו אלה פרטיזנים) פרץ פתאום לעיירה, גירש לימים אחדים את הכובשים, והציל את הנידונים לשריפה. והם נצ־טרפו לגל הפליטים". זוהי הידיעה האחרונה על הורושקי. ולא ידוע אם נשאר איזה שריד ואם נתחדשו החיים בעיירה, או שנמחה כליל זכרה של זו הורושקי, אשר שמה מתרונן עד היום בלבות רבים מבניה הנפוצים בקצווי עולם.

אהרן שכטמן

צ'ודנוב

(פרק שני) *)

הנחשון הראשון בעיירה שפרץ את הגדר היה אברך מחסידי סדיגורה דוקא שבילה את רוב שנותיו בין כתלי בית־המדרש ולמד זמן־מה בא־חת מישיבות ליטא המפורסמות. הוא יצא בחשאי בליל מביתו עם תרמיל על שכמו, בו היו טלית ושני זוגות תפילין (של רש"י ורבנו תם) ומל־בושי־שבת, עזב את אשתו הצעירה ובנו הרך ושם פעמיו לאודיסה, מרכז התורה בימים ההם.

הבוקר אור והעיירה היתה כמרקחה. אבי הנע־לם, אומלל ועלוב, חלץ את נעליו, ישב על הארץ וסירב להינחם ימים רבים. גם לא מעט סבל נפל בחלקו של האברך באודיסה ההומיה בחתרו לתורה ולחכמה.

פרופ. שמעון דובנוב שעמד אז בראש חברת „מפיצי השכלה בישראל" דאג שהטירון יקבל סטיפנדיה קטנה וגם מורה מבין הסטודנטים ש־היו מתנדבים ללמד את הבחורים מהעיירות הק־טנות והנידחות שנמשכו אל הערים הגדולות לר־כוש דעה, בינה והשכל. ממנו ראו חובשי בתי־מדרש אחרים והלכו בעקבותיו.

לא ארכו הימים ול„מונוסובים אלה, עם ידי־עותיהם הזרות למחצה, לשליש ולרביע, חזרו לעיירתם. בה מצאו כר נרחב לעבודה חינוכית, תרבותית וגם לתעמולה ע"י חוברות וכרוזים אי־ליגליים בין הצמאים ליפיפותו של יפת — וע־בודתם לא עלתה בתוהו.

חברית ומפלגות שונות נתארגנו בהשפעתם. החשובות שבהם: חברת מכבי־אש מתנדבים; הג־נה עצמית נגד המאה השחורה, שהשתוללה בי־מים ההם; ס"ס, בונד ועוד.

בפרוץ פרעות בשנות 5 — 1903 נתפרסמה צ'ודנוב ע"י אברכיה הקדושים, שנים־עשר במספר. אמיצי־לב אלה חירפו נפשם לנסוע מזוינים לז'יטומיר כדי לעמוד בנשק ביד עם אחי־הם לצרה פנים אל פנים במערכה נגד המרצחים. ויהי בעברם את העיירה טרויאנוב חשדו בהם הגויים ויעכבום, וימצאו בעגלה את נשקם, ואז ניתנה יד למשחיתים ויעשו בהם שפטים נוראים. את נשמותיהם הטהורות והקדושות הוציאו על קי־דוש השם. אחרי שעברו עליהם שבעה מדורי יסו־רים מידי פורעים ומרצחים. יהודי טרויאנוב נזדעזעו עד נימי נשמתם. אך קצרה ידם מלהר־שיעם בפחדם על נפשם והם נאלצו לעמוד על

*) פרק ראשון — ע"פ החומר של א. יחיאלי — נפסר ע"י א. נחשון בקובץ ז. עמוד 26—25.

דם אחיהם מנגד.

על הקדושים קוננו משוררי הזמן וחיברו שי־רי־אבל לזכר הגבורים המתנדבים בעם, ויום ב״באייר צוין בהרבה קהילות שבווהלין כיום־ זכ־רון לקדושים אלה.

***

רוב בני צ׳ודנוב התפרנסו זה מזה; החנונים מבעלי־מלאכה והאחרונים מהראשונים. ברם היו יחידים ששלחו ידם בתעשיה ובמסחר. הגבירים מרדכי הורביץ וליבוש פרנקל (נכדו הוא כנר בתזמורת־הרדיו בירושלים) היו להם בתי־חרושת לזכוכית ויין־שרף. הם חכרו מהפריצים יערות לשם עיבודם ואת התוצרת שלחו לערים הגדולות ואפילו מעבר לגבול כחמרי־בנין; אחרים התעסקו בפיטום שוורים בשביל שוקי־הבשר בוארשה ודנציג.

אנשי העיר החדשה עסקו בעיקר בסחר תבו־אות, ביצים ושער־חזיר, שאכרי הכפרים הסמו־כים היו מביאים בימי הירידים (ימי־השוק) פע־מיים בחודש וכל יום ראשון בשבוע.

מקום חשוב תפסה תעשית כלי־עץ (חביות, דליים וכדומה) שעסוקים היו בה בעיקר נכרים המומחים לזה, שזירת־חבלים מפשתן — מלא־כת מחשבת הנעשית בדרך פרימיטיבית.

לפני שנאסרה הישיבה בכפרים היו מספקים אצילי בני ישראל אשר נפסק לחם חוקם בבית אבותיהם לה„ישובניקים״ מלמדים לכל השנה וחזנים ושאר „כלי־קודש״ לימים נוראים.

כשבולמוס ההגירה תקף את ארץ הצארים ורבים מאחינו בני־ישראל ברחו מחמת המציק למדינות אמריקה, תרמה גם עירנו את חלקה להגירה שמעבר לים. בנכר, תחת שמים חדשים, נהרסה המחיצה בין המעמדות והשכבות. ההב־דלים טושטשו, המרוחקים נתקרבו ונעשו לחטי־בה אחת. המיוחסים נתקשרו עם „עמך״ ולא ניכר היה בן הרב לפני בן הבלן. כולם שווים, כולם מלוכדים ומאוחדים כאחים ומוכנים להושיט יד עזרה לזקוקים לה.

אחרי שקומץ קטן נאחז בארץ החדשה והת־חיל לעשות בה חיל, נוצרה שם „אגודת אחים יוצאי צ׳ודנוב״, שאינטרסים משותפים להם וישיבות תכופות ודיונים וכו׳. מטרת האגודה היתה להושיט עזרה לאחים הזקוקים לסעד ול־סייע לה„ירוקים״ להסתדר. והיה כי ירד ממע־מדו אחד מהם — חשו ובאו כולם לעזרתו והקי־מוהו „על רגליו״. כשנתרבה מספר החברים התחילו לדאוג גם למצב בריאותם. קיבלו רופא בתור חבר, קבעו לו תשלום חדשי מסוים למספר ה„אחים״ והרופא הגיש את העזרה בלי כל תש־לום מצד החולה.

בניו־יורק, המרכז הראשי ליהודי צ׳ודנוב נר־כשה כברת אדמה בשביל „בית מועד לכל חי״ לאנשי צ׳ודנוב. הדבר נעשה לא לשם התבדלות אלא דוקא לשם התחברות, לקיים מה שנאמר: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו״. וזכרו בני צ׳ודנוב באמריקה את עיירתם ודאגו לה בהרבה מקרים.

שנים חלפו ועברו. צ׳ודנוב התפתחה במרוצת הימים וישובה היהודי גדל. והנה באה המהפכה ברוסיה ואחריה שלטון אוקראינה ובעקבות המ־אורעות של הזמן במדינה חל מפנה ניכר בחיי היהודים בעיירה ובמהלך השקפותיהם, כמו בשאר הישובים היהודיים.

כשעברו מחנות הגייסות של האוקראינים והרוסים, שנלחמו ביניהן בשנות 1918 — 1920, וכנופיות המתקוממים של הימים ההם, נפגעו יהודי צ׳ודנוב בכבודם, בגופם וברכושם. כל מח־נה עובר שלח את ידו ביהודים, והיתה זו תקופה קשה ומרה ליהודי העיירה, כמו לכל יהודי אוק־ראינה. משנקבע שלטון רוסיה המועצתית בעיי־רה נשתנו פני החיים תכלית שינוי. הוקמו מוס־דות חדשים לפי הנוהג הפוליטי של הבולשבי־קים והיבסקציה משלה ורדפה את כל הקשור במסורת, בדת ובלאומיות.

כעשרים שנה נמשך שלטון זה, והיהודים אם כי סבלו ממנו — הסתגלו אליו; אך פתאום נכבשה העיירה ב־1941 ע״י הגרמנים, והנאצים שפכו את ארסם ביהודי העיירה, עשו בהם כרצו־נם והביאו כליה עליהם לפי שיטתם.

אחרי מסע־השמד של הנאצים הטמאים לא הגיעו יותר ידיעות מצ׳ודנוב. סבורים שמספר יהודים מהעיירה התפזרו בקיוב וברחבי רוסיה. הרוסים חזרו לשלוט בצ׳ודנוב, אך מי יודע אם חזרו גם יהודים לעיירה.

מעט מאוד נאמר בשני הפרקים של הרשימה על צ׳ודנוב העתיקה. תשמשנה שורות מעטות אלו מצבת־זכרון לקהילה עתיקה זו ולבניה הק־דושים, שזכרם יהיה שמור בלב האומה.

אליהו יחיאלי (פנמן)

רובנה

(פרק שביעי — סוף)

היהודים בתקופת הפולנים

על נדיבותם ורוחב־לבם של יהודי רובנה הוזכר בקיצור בפרקים הקודמים. כן צוינו כמה מוסדות חסד וצדקה שהוקמו בעיר ונתמכו על ידם ביד רחבה, ובתקופה האחרונה מפעלי „אורט", „טאו", „צנטוס", ו„יעאס", שכל הציבור היהודי כמעט התיחס אליהם בערנות. אך מהראוי לחזור ול־הדגיש, שיהודי רובנה גילו הבנה ראויה לכל קריאה של המוסדות המרכזיים והיו מן הנתבעים ונותנים בעין יפה. זכורה ההתלהבות שעוררה קרן־הגאולה, אחרי החלטת האישור של הצהרת־בלפור בסן־רימו בשנת 1920, כשבני הקהילה — גברים, נשים ונוער — התפרקו את תכשיטיהם, או נתנו תמורתם, ואיש זירז את חברו במצוה. אחר־כך, כשהגיעו למגבית קרן־היסוד, הקרן הקימת וכד' — מה רבה היתה נדיבותם של יהודי רובנה וערנותם לבנין הארץ!

אך הנה חלה תמורה במצב הכלכלי של יהודי העיר. השלטון הפולני התבסס במחוזות־הספר ופולנים רבים באים מקרוב התחילו דוחקים את רגלי היהודים. אמנם, היתה זו גם תקופת פריחה כלכלית בעיר, אך הריחות המנשבות אז גרמו לכך שמהשפע יכלו ליהנות רק מעטים מהאוכלוסיה היהודית, ואילו בין ההמונים כבר התחיל תהליך ההתרוששות. גם אורח־החיים שלאחר המלחמה היה בעוכריהם במידה ידועה. עד מהרה הורגשה תנועת הסנציה; הממשלה נקטה מדיניות של נגישות והגבלות לגבי היהודים, בכלכלה בעיקר, ובאויר נישאו הסיסמאות הידועות נגד זרים (קרי: יהודים) בתוספת, „ז'ידז'י דא פאלעסטיני" (יהו־דים — לארץ־ישראל). ואם־כי רובנה היתה רק עיר־ספר ורחוקה ממרכזי פולין, נתנה בה התנועה האנטי־יהודית את אותותיה. הבסיס הלך ונשמט מתחת לרגלם ושמי היהודים הולכים ומתקדרים. רובנה מנתה אז (לפני המלחמה האחרונה) כ־40־50 אלף יהודים, המעורים בכל ענפי החיים בעיר, אנשי־מעשה זריזים, בעלי הכרה ציבורית ולאו־מית, עוסקים ותוססים כדרכם, אם־כי לא כולם מצליחים. בגורל הקואופרציה ברובנה, ובמידה ידועה גם בסביבה, נפל אותו זמן למלא תפקיד חשוב לחיזוק מעמדם של אנשי המעמד הבינוני, החנונים, בעלי המלאכה וכו' — ע"י מוסדות האו־שראי: בנק עממי, בנק לסוחרים, בנק הסוחרים הזעירים, בנק כלכלי (של הציונים הכלליים), בנק בעלי־הבתים וכמה אגודות אחרות.

עניני הבחירות

בחיים הציבוריים של יהודי רובנה בימי הפו־לנים היתה תסיסה מתמדת. גורמים שונים מדי־ניים, מפלגתיים וכלכליים סייעו לכך. פרק מיוחד היוו הבחירות הכלליות לעיריה (מגיסטראט), לסיים ולסינאט הממשלתיים. בשנים הראשונות לשלטון הפולני היו בעיר הנהלה ומועצה ע"פ מינוי של השלטון, ורק ב־1927 נבחרה לראשונה, באורח דימוקרטי, מועצה עירונית ובה רוב מכריע של יהודים. הדבר היה לצנינים בעיני הפולנים וכעבור שנתים עזבו 5 הנבחרים הפולנים את המועצה, שהוסיפה להתקיים עד הבחירות הח־דשות ב־1932. לבחירות החדשות דחקו השלטו־נות בכל מיני אמצעים וטירור פוליטי כי הרוב במועצה יושמט מידי היהודים, על אף העובדה שה־יהודים היוו אז כ־70% מהאוכלוסיה הכללית בעיר. עם זאת היתה השפעת היהודים ניכרת גם במועצה החדשה, אך לאט־לאט הלכה ופחתה, ולפני פרוץ המלחמה האחרונה — נחלשה לגמרי.

כמו בבחירות לעיריה כן גם בבחירות לסיים ולסינאט היו היהודים פעילים מאוד. לסיים ול־סינאט השני נבחרו מגלילי לוצק ורובנה ציר לסיים וציר לסינאט. הממשלה נקטה באמצעי־רדיפה כלכליים ומצאה נימוקים לפסול את נציגי גוש המיעוטים הלאומיים, שהיהודים השתתפו בו והצביעו בעדו ברובם המכריע, עד שעלה בידה לשבור את הגוש וע"י כך נגזל מהיהודים מקומם בסינאט ובסיים הפולני. כאן יצוין, שבראש מל־חמת־הבחירות עמדו הציונים, והם־הם היו הפ־עילים והמפעילים את הקהל היהודי והמכוונים את הצבוריות בבחירות ובמלחמה לזכויותיהם הלאומיות והאזרחיות.

ערך מיוחד יש לייחס לעתונותה של רובנה*. אמנם היתה זו עתונות בשביל החבל הווהלינאי בעיקר, אך היא מלאה תפקיד ציבורי ורוחני חשוב בימי שלטונם של הפולנים.

רובנה וארץ־ישראל

במהלך החיים תחת שלטון הפולנים קם והת־פתח ברובנה דור צעיר, חזק ואמיץ שבחלק־מה נטה לקומוניזם, אך רובו רובו התחנך במוסדות „תרבות" ותנועות־נוער וארגונים לאומיים ולבו ומחשבתו ערים לציון ולעם. אלה חלמו על ארץ־ישראל ולשם כך יצאו להכשרה לקיבוץ ומחנות „החלוץ". הם גם הכניסו לבתיהם מרוחה של ארץ־ישראל וגשרו גשרים בין הארץ הנבנית על גדות הירדן לבין משכנות היהודים בווהלין. גדולים וקטנים התחילו מדברים וחולמים על חיי הארץ ועל עתידם בה.

לשם עליה לא"י היו דרושים רשיונות, כי ה־

---

*) עיין על העתונות בווהלין בקובץ זה.

עליה היתה מוגבלת ושערי הארץ נעולים, אך היהודים טיכסו להם עצות, המציאו כל מיני המ־צאות, הריצו מכתבים לא״י, נסעו לוארשה למשרד הא״י — והמסחר בסרטיפיקטי־עליה, שלא הוסיף כבוד למפלגות העוסקות בכך — פרח; ובני־ישראל, בעיקר צעירים וצעירות, עולים. האבות ראו בעלית בניהם לא״י צעד ראשון ליציאתם־הם מהגולה המלאה רעל וארס ושהאופק בה הו־לך ומצטמצם; ואילו בא״י ראו מפלט.

המכתבים מהארץ היו מעודדים ומושכים. כל צעיר שעלה אחרי המשברים שעברו על הישוב בארץ בשנות 1926 — 1929, מצא שם במשך הזמן (מי בנקל ומי אחרי התלבטות־מה) את מקומו ונקלט, ורוב רובם העלו אח״כ גם את אחיהם, אחיותיהם ולפעמים גם הוריהם. נמצאו ברובנה יהודים שהעבירו כספים לא״י ורכשו להם נכסים, והיו שבאו לתור את הארץ וחזרו בתכנית לשוב ולהתישב בה במרוצת הימים. נוצר קשר חי בין רובנה וארץ־ישראל, והקשר הלך וגבר מיום ליום.

תהלוכה ציונית ברחוב ה־3 במאי, ברובנה

העסקנים בשדה התחיה

להתפשטות התנועה הלאומית בעיר ובסביבתה סייעו הרבה העסקנים הפעילים — הלוחמים הנא־מנים לעברית ולציון, בהם התברכה העיר בכל הזמנים. אמנם, רבים מהם באו ממקומות אחרים, אבל קליטתם בעיר ובפעולה הציונית בה — מע־מידה אותם בשורת עסקניה המסורים. אלה הם שניהלו את העבודה הציונית ופעולת התרבות ונשאו על שכמם את העול הציוני בימי זוהר וכן בימי שפל וירידה, אחדים מטובי העסקנים הו־תיקים נזכרו כבר בקשר לפעולותיהם ולתקופתם. כאן באה רשימת אנשים־עסקנים, שהתבלטו מראשית המאה הנוכחית: דוד גרשטיין, בצלאל מורבציק, ד״ר יחזקאל אוירבוך, אנשיל בוקימר, שלמה קולוקוביצ׳ר, אשר גולינדברג, יהודה מו־טיוק, אייזיק בריק, חיים קופלמן, חיים רובינש־טיין, דוד אוירבוך, משה בילינסקי, בנימין מלמד, יצחק מלמד, מיכאל מלמד, נח גילבורד, דוב כורך, ליב איזנברג, המורה רובנזון, שלמה וסליר, למיל קולקר, נ. שטריק, ר׳ ליבוש אדל, יוסף אדל, שמואל אדל, דוד טובבין, משה סרבטניק, ברוך בורשטיין, שלמה ברז, יהודה שינדלקרויט, שפרה ברנבוים, בלומה איזנברג, זפרן קללר, יוסף שפי־טלניק, ריינדל סגל, טוביה סגל, זאב הויכרך, משה סטוק, מאיר פיסיוק, זאב פינקלשטיין (עו״ד ז. שוהם) ליב לרנר משה ברגר, אברהם־חיים נימן; מרדכי נימן, אברהם זמיר, עקיבא שולמן, נחמיה פיר, גוטיה זלצמן, ליב גרבוז (אריה אב־טיחי), ישראל בהרל, מנדל ביאלר, מרדכי רסיס, זאב אידסיס, א.ל. הירשפלד, דינס, אברהם ארמל. ישראל זילברדיק, מאיר קודיש, ב״צ שלייפשטיין, אהרון לרנר, קלמן גם, ד״ר יוסף שוידקי, ד״ר יעקב ברמן (ירדני), ליברמן, שמואל שראייר (שרירא) אנצל שכניוק (שכנאי), ליב שפילברג, יצחק סגן, דוד בהרל, צבי זיגל, גוראריה־טרלו, זאב הלפרין, יעקב ברכמן, מרדכי ליכט, מ. איינבינדר, שפירא, פניה חמר, אשר ברנשטיין (ד״ר בבלי) יעקב אדל (עדיני), יוסף בוקימר, זאב זייד (משי), אליעזר שיינבלום, אבה גרמן, אברהם הלפרין, אשר קולקובסקי, ישעיהו פיינר, פייביל ברלינר, ד״ר דוד ברלינר, יצחק ברלינר.

מעסקני התקופה האחרונה יזכרו: מורי הגמ־נסיה „תרבות״ משה קיפר (מנהלה) זאב דגני, מנחם גילרטר, גב׳ סמולה, יצחק ברקובסקי, יששכר רייס (המנהל), אליעזר בוסליק, שמואל רוזנהק, יוסף קרשינסקי, וכמה מורים אחרים. דנשטרן, נח גנדלמן, שמואל גודלמן, בזרוצ׳קה,

כן יזכרו: אהרון רפופורט*), יצחק גול־דנשטרן, נח גנדלמן, שמואל גולדמן, בזרוצ׳קה, חיים גלמן, יוסף ויגדורובביץ, פנחס גלפרסון, ד״ר משה לישבסקי, גצי ווגמייסטר, צבי גולדרט, פרס, ש. י. פלדמן, יעקב סטרץ, ראובן ברי, שמואל סופר, דב ברנשטיין, שלמה וילנר, מטרון, נ. ל. בליטרמן, דוד אייצ׳יס, זיגל, אווירבוך, משה בולוטינסקי, א. י. וייסשטיין, יעקב ברנדמן, איסר בליי, אליהו לרנר, דוב אוני, מאיר שנידל, ש. יעקוב יאק, נ. א. הלפרין, איסר גרמן, אהרון לרנר, צבי ריידל, ז. שרמן, י. לוין, שאול הוכלרנר, ד״ר משה צימרינסקי, י. ברדס, חיים ברגמן, דוב רוזן, ראובן גסקו, י. קליינבוים, י. איידלסברג, זוסיה ברקר, שמעון כץ, א. תהילים, מ. רויטלמן, סמוליאר, זלמן זילברפרב, חיים קופמן, שמרל טבצ׳ניק, שמואל גורין, נחמיה לוצקי, יצחק גילרמן, מהנדס לויטס.

ד״ר וו. רוטפלד, ציר מרובנה ולוצק בסיים הפולני, מראשי התנועה הציונית בפולין, היה פעיל במוסדותיה של רובנה.

רוזה ברלינר (ריידל), עסקנית מובהקת, יר״ר ויצ״ו, היתה פעילה בקרנות ובעזרה ליתומים,

ברוך כגן (כהן), סגן ראש־הקהילה, חבר מו־עצת העיר, יו״ר ועד „תרבות״, עסקן ציוני מסור.

פינחס פרלמוטר איש פעלים ועסקן מובהק, יו״ר הועד המקומי של „תרבות״ ושל ועד ההורים בגמנסיה „תרבות״, בועד הציוני ובקרנות.

משה קרשון, עסקן פעיל שנשא בעול מוסדות „תרבות״ מן 1924 עד עלותו ארצה, חבר בועד הציוני העירוני, בועד „תרבות״ ובכמה מוסדות ומפעלים ציוניים וציבוריים. הצטיין במסירותו לקרנות, היה יו״ר ועד הגמנסיה „תרבות״ ועוד.

יעקב וייסבלט (בר־מידות, בא״י) עֵר ומסור בלב ונפש לכל המפעלים הציוניים בימי שבתו ברובנה. שימש כמזכיר הועד הגלילי של ההס־תדרות הציונית בוווהלין וכמזכיר של קרן היסוד.

דוב כורך, עסקן ציוני ותיק ומסור.

ליב קליקה, יו״ר ההסתדרות הציונית ברובנה, חבר ועד הקהילה, חבר המועצה הארצית של הציונים הכלליים בפולין, עסקן במגביות למען הקרנות ובמפעלים ציבוריים אחרים.

בן־ציון איזנברג (ברזלי, בא״י), איש־עסקן מובהק, שפעל ברובנה משנת 1907 ועד עלותו ארצה. לקח חלק בכל המפעלים הלאומיים והצי־בוריים, שימש סגן ראש־העיר בשלטון הפולני, יו״ר ההסתדרות הציונית, ממייסדי „טאז״, הבנ־קים הציוניים ומוסדות אחרים. ועוד רבים היו העסקנים המסורים שעמדו על המשמר והקדישו לתנועה את מיטב כוחותיהם.

קצוז של יהודי רובנה

משפרצה המלחמה האחרונה ביום 31.8.1939 וחבל וווהלין היה צפוי לכיבוש הגרמנים — אחזה חרדה את יהודי רובנה. אותו זמן הגיעו לעיר מלודז׳, וארשה ומרכזים אחרים יהודים מבוהלים עם סחורות וחפצים שהצליחו להוציא אתם. איש לא ידע מה ילד יום. הענינים התפתחו במהירות הבזק ופתאום נכנס הצבא הרוסי־האדום לעיר. בעלי־הרכוש נבהלו ונעלמו, אך כמה מהם שלא ידעו במה לבחור וחששו מחמת סכנת־דרכים, העריפו את שלטון הרוסים על שלטונם של הנא־צים. בתחילה לא נקטו הרוסים שום צעדי נגישות ואף לא הפריעו להמשיך במסחר ובחיים הרגילים, לא יפלא איפוא שנמצאו רבים שראו ברצון שלטון זה, ואף היו כאלה שקידמו בברכה את השליטים החדשים ועמדו לצדם. אך לאט־לאט הוציאו ה־רוסים מהעיר את מלאי הסחורות הרבות, הטילו קונטריבוציות על ה„בורגנים״, אסרום וגירשום לערים אחרות. רשת מוסדות „תרבות״ הועברה ע״י השלטון לאידיש והקיפה כשלושת אלפים ילד. המורים העברים נדרשו לעבור לקורס החדש, בעיר החלו להופיע מרצים, סופרים ואנשי אמנות ותרבות לשם התקרבות עם התושבים וחינוכם. והכל נתן תוקף לרוחה של רוסיה הסוביטית.

יהודים רבים הועסקו במשרות ממשלתיות וצ־בוריות, הקומסומול שלט ברובנה ומשך את הנוער.

והנה, בלי שציפו לכך, הופיעו ביום 22 ליוני 1941 אוירונים גרמניים בשמי רובנה, הפילו פצצות על העיר, ומבין התושבים נפלו החללים הראשונים וחרבו בנינים, אך היתה זו רק התחלה.

המורה נוח גריס, שניצל מהשואה, מספר על על השתלשלות הענינים ברובנה:

בבוקרו של ה־22 ליוני 1941 התחיל הדבר. אז נפלו הקרבנות הראשונים, התחיל שבוע־אימים: ביום היו נופלות פצצות־תבערה, שגרמו לשרפות גדולות במשך כל הלילה והאירו את דרכם של המפציצים הליליים. העיר בערה באש — ואין מכבה. הצבא נסוג ועמו גם חלק מן האוכלוסיה היהודית. לרוע המזל — יצא רק חלק. יש שלא יכלו לברוח, ויש שלא תפסו את גודל הסכנה. זקנים ובעלי־בטחון אמרו, שאם נגזרה גזירה על יושבי־העיר, לשוא יברח בורח; ואם תבוא הי־שועה, — מה טעם לברוח? אחרים טענו, כי אין רצונם למות בנכר, אלא על משכבם בביתם.

אכן, אפילו משאלה זו לא ניתנה להם.

כשכבשו את העיר, ב־29 ליוני 1941, כבר היתה בידי הגרמנים תכנית מוכנה לפתרון הבעיה הי־הודית, שעיקרה: „הקמת גיטאות או מושבות־עבודה. במידה שהם (היהודים) לא יגורשו (ייר־צחו בלשון נקיה) ע״י האוכלוסיה האוקראינית. יועברו בני הישובים הקטנים אל מחנות גדולים יותר מקום שם יהיו כפויים לעבוד״. — לא הרבה נאמר בהוראה זו, אך עושי־דברם של מפקדי־הכיבוש היטיבו להבין את הרמז!

ב־1 לספטמבר נמסרה העיר לשלטונות האזר־חיים. מני אז לא ידעו היהודים שעה של מנוחה. אם עד אז בוצעו הרציחות ומעשי־השוד באופן ספוראדי, הרי מאותו תאריך ואילך נהפך הדבר לשיטה. מעשי הרצח והגזל היו לתופעת יום־יום. האוכלוסיה המקומית התיחסה באדישות למעשים אלה — במקרה הטוב ביותר. בנידון זה מאלפים מאוד הדברים ששמעתי מפי אשה אוקראינית משכילה, מיד לאחר השחרור. כרגיל בעתות־מלחמה, נמצאו אלמנטים מסוימים, שעסקו בשוד וביזה. היו ביניהם בריונים שלבשו מדים של הצבא האדום ואולי גם חיילים סובייטיים. ברור, שאת כל האשמה הטילו על ה„סובייטים״, ואשת־שיחי מסרה לי, שאצל הגרמנים לא יכול היה לקרות כדבר הזה.

— היתכן? — שואל אני. — האם לא שדדו הגרמנים יום־יום, לאור השמש? — אצל מי, דרך משל? — שואלת היא.

אני מזכיר לה שמותיהם של כמה אזרחים יהודים.

— נו, אלה הרי יהודים הם!

ולא הבינה האשה, שביחסה ליהודים גילתה

לפני את כל פרצופה. אדרבה, בטוחה, היתה, ששו־כנעתי מדבריה.

היהודים הועמדו מחוץ לחוק. איש לא היה נענש על הריגת יהודי, ואין צריך לומר — על הכאת יהודי. היו מקרים רבים של חטיפת יהודים בחוצות ובמקומות־העבודה — והחטופים שוב לא זכו לחזור למקום שמשם נלקחו. כך נתפס, למשל, המורה הידוע ורברג, שהתעמר על ריב לא־לו: הוא ראה יהודי נחטף בידי גרמנים, ותבע לשחררו. שיטה חביבה על הגרמנים היתה לקחת בני־תערובות — בלי להחזירם כמובן. אחד מבני־התערובות היה העסקן העברי המובהק, המורה א. בוסליק, מראשוני המורים בגמנסיה „תרבות".

בדרך־כלל היתה רובנה גן־עדן לעומת אוס־טראה, למשל: שם בוצעה מקץ ארבעה שבועות לכיבוש הגרמני ה„אקציה" הראשונה, שבה נפלו 3000 יהודים. כעבור ארבעה שבועות נערכה אק־ציה שניה, שהקיפה 2500 יהודים. יהודי רובנה היו, כביכול, בטוחים יותר. מפקד־העיר היה אוס־טרי והתיחס בהגינות אל יו"ר המועצה היהודית, ד"ר מ. ברגמאן. הוא היה מייעץ לו — לפני כל „פעולה" של השלטונות — איך להינצל ממנה. והעצה פשוטה מאוד: הרבה כסף־וזהב זרם בימים ההם מבתי היהודים לידי הגרמנים. איזה סכום נשאר בידי האוסטרי ה„הגון" — סוד הוא עד היום הזה.

בסוף יולי יצאה גזירה: כל היהודים חייבים לשאת על זרועם טלאי לבן עם מגן דוד כחול. והם הועברו ל„חסיתה" של הגסטאפו, באוקטובר ניתנה פקודה להקים גיטו.

הגיטו הקיף את השטח שמסביב למסילת־הברזל ברחוב פוגיאטובסקי, את עברו הימני של הרחוב יאת הסימטאות שמשמאל — זלוטה, מילובארגה וכו'. ברחובות האחרים וביחוד ברחוב השלושה במאי, לא היתה ליהודים דריסת רגל. את הצפי־פות בגיטו אין לתאר. בחדר קטן התגוררו משפ־חות אחדות יחד. הייקר היה כבד מנשוא, כי כל האספקה היתה תליה במה שהאוכלוסיה הגויית ברחוב זלוטה היתה מוכנה להבריח.

מושבה של המועצה היהודית היה בתחילה בבית־הקהילה אשר ברחוב קלאשטארגה. עתה, עם הקמת הגיטו הועברו המשרדים לבנין בית־הספר הזיממי. ליימים באה גזירה חדשה: את טלאי־הלין, שצבעו הפך צהוב, יש לשאת על החזה ועל הגב — לא רק של המלבוש העליון, אלא גם של הכתונת.

תפקידה של „ההנהלה היהודית העצמית" היה להמציא לגרמנים פועלים, חפצים, חמרים וכל מה שדרשו. מלבד זאת קיימת היתה „לשכת־עבודה", שייסדה בתי־מלאכה והיתה מוסמכת להוציא „תעודות־עבודה", שהצילו את בעליהן מחטיפה וגירוש. בשטח זה תיזכר לדראון פעולתו של ראש הלשכה חיים רוזנר, ציר הסיים לשעבר, שסחט כסף למכביר ממקבלי התעודות. פירושה של חטיפה היה — להישלח לרחוב ביאלה, שמ־שם לא חזר עוד איש.

ב־5 בנובמבר הופיעו בחוצות הגיטו מודעות גדולות לאמור: כל מי שאין בידו „תעודה", חייב להתייצב למחרת בבוקר במקום מסוים ולהביא עמו את מטלטליו, במידה שהוא יכול לשאתם. כוונת הגזירה היתה ברורה: שילוח, אבדון.

18 אלף איש, זקנים וטף, נשים ונערות, התיצ־בו במקום הקבוע. באו גם אנשים בעלי תעודות, שלא רצו להיפרד ממשפחותיהם.

האנשים עמדו מרעידים מן הצינה ומן השלג. תחילה הובלו היהודים לגן־העיר הנושא את שמו של מושצ'יצקי, נשיא פולין לשעבר. שם פקדו עליהם להניח את כל חפציהם, והובילו אותם לסוסנקה, החורשה הנאה, שילדי היהודים היו מבלים בה בל"ג בעומר. יום שלם עבר עד שנת־אסף שם המחנה כולו.

אין בכוחו של אנוש לתאר את החזות הקשה שנגולה. בין המגורשים היה גם רב־העדה. אותו רצו לשחרר, אך הוא השיב כי במקום שנמצא הצאן, מוכרח להימצא גם הרועה. הוא דיבר בפני הקהל ועודד אותו בשעתו האחרונה.

הקברים כבר היו מוכנים. הרוצחים שלפו נשקם. בבואם להיפרע מן היהודים, בחרו הגרמנים בכ־וונה את היום שבו חוגג העולם הפרוגרסיבי את חג המהפכה הרוסית. בזה רצו להדגיש, כי הי־הודים הם האחראים למהפכה. זהות ימים זו — תאריך סמלי היא בשבילנו*)

***

פלוגת הפרטיזאנים שנכנסה עם הצבא האדום שגירש את הגרמנים מרובנה, לא מצאה בעיר יהודים. החורבן בלט על כל צעד ושעל. היהודים שבפלוגה חקרו וחיפשו עד שגילו יהודים בו־דדים שהתחבאו במקומות־סתר ומספרם הגיע ל־20—30. אליהם הצטרפו ניצולים מעיירות הסביבה והם תיקנו את קברי־האחים בחורשה.

ביום־השנה השלישי לשחיטת רובנה הקימו היהודים החוזרים מצבה ואמרו „קדיש" אחרי עדה שלימה, שתובעת מאתנו נקם ושילם ומלחמה בכוחות־השחור.

זהו סיכומה של קהילת רובנה המפוארה.

א. אבטיחי־הדדי

---

*) עיין „ילקוט וווהלין", קובץ ד' עמ' 28.

צ׳רטוריסק

על מסילת־הברזל סרני־קובל עמדה תחנת־הרכבת צ׳רטוריסק, בה התגוררו כשלושים משפחות יהודיות, ובמרחק 8 ק״מ ממנה — שכנה העיירה הקטנה בשם זה, כשהיא מוקפה יערות פולסיה. כ־8 ק״מ ממנה שוכנת העיירה רפלובקה וכ־16 ק״מ — קולקי. בקרבת העיירה זורם הנהר סטיר וזרועותיו שבמורד העיירה שימשו מקומות כביסה ורחצה לתושביה.

אם התחנה צ׳רטוריסק צעירה בשנים — הרי העיירה מונה לפי מסורת למעלה ממאה וחמישים שנה והיא נזכרת בהיסטוריה הפולנית. אולם אין לקבוע את ראשית התישבות היהודים בה. צורת העיירה היא קו צר עם רחוב ראשי, הנמשך לארכו. תושביה ברובם היו אוקראינים. בשנת 1765 התגוררו בצ׳רטוריסק 473 יהודים, בשנת 1847 (שנת המיפקד ברוסיה), רק 364. וב־1897 — 822. בימי השלטון הפולני האחרון (1920—1939) נמצאו בעיירה כמאה משפחות יהודיות (לערך 500 נפש). רובן מטופלות בילדים, שחיו חיים פשוטים ודלים, והתפרנסו בעיקר מהיערות (עבודות, שרות וכד׳) וגם ממסחר זעיר ומיגיע כפים בכלל. וכיון שהעיירה נמצאה רחוקה מעיר פיגרה בהתפתחותה עד השנים האחרונות.

אחת הסגולות הטבעיות של המקום, מלבד נוף היערות מזה והסטיר מזה, היא מעינות־המים שפיכו בתוך העיירה וסיפקו מי־תהום, שנתפרסמו כמחיי־נפשות, ועליהם היתה גאות העיירה.

חסידים, ללא קנאה יתירה, היו יהודי צ׳רטוריסק, ובית־כנסת אחד כללי היה לכולם, שבו ובחדריו הצדדיים התפללו כל יהודי המקום. בשבתות היתה התפילה נערכת בתוך ביהכ״נ בלבד לכל החסידים יחד. רק בשמחת־תורה נהגו חסידי כל כת להתפלל לחוד ולבקר איש אצל קרוביו וידידיו, לקידוש אחרי התפילה.

בראשית מלחמת־העולם הראשונה, ב־1914, גורשו כל תושבי העיירה, כיהודים כנוצרים, והעיירה עלתה באש. אז התפזרו היהודים חלק בעולם ויתרם ברחבי רוסיה. הרב הישיש שאול הירש קמינר נקלע לאודיסה ונפטר שם בגיל 84, ואתו ר׳ יצחק חזן, שהיה גאון בתורה ומקובל על הכל. אף הוא שימש כרב בעיירה.

אם־כי נידחת היתה העיירה וקרני אור התרבות כמעט שלא חדרו לתוכה — מכל־מקום זכתה לכמה אנשי־רוח שנולדו בה, למדו בחדריה ולבסוף יצא שמם בעולם, כך, למשל, יצאו מהעיירה הסופר האידישאי יונה רוזנפלד, שביצירותיו תיאר את עיירתו וכמה מטיפוסיה; השחקן מיכאל ושצ׳ינסקי (הוא מיכאל וואקס), שנודע בזמנו בפולין, הרב ר׳ מנחם חזן, שעמד בראש ישיבה ברוסיה ואח״כ בפולין, ואחיו מוטיל חזן, המתמיד מישיבת זוויהילד.

בעיירה נמצאו כמה עסקני ציבור: אייזיק שיינה־חיה׳ס, חיים־בר רוזנפלד, מוטיל ויינר, יונה גליק, אלתר בקלצ׳וק, סניה וישראל, מאיר פרל ועוד. כמה מבני־הנוער דאגו לעבודה הציונית בעירה והתמסרו בעיקר לאסוף כספים לקרנות. יצוין, כי בשנת 1924 עלו הכנסות הקהק״ל בצ׳רטוריסק עד שזכתה לתעודת־הצטיינות של הלשכה הארצית לקהק״ל בוורשה. ביקורם של נתן ביסטריצקי מטעם הקהק״ל ויהודה קופילוביץ מקפא״י, השאיר רושם חזק לשנים והעבודה למען הקרנות והציונות בכלל גברה.

בינתיים נתעוררה תנועת „החלוץ״, נערים יצאו להכשרה ואחדים גם עלו לארץ־ישראל, חבל רק שמספרם מועט.

אחרי המלחמה הראשונה חזרו בני צ׳רטוריסק לעיירה ובנוה מחדש.

בתקופה האחרונה ירד החדר הישן ורוב ילדי העיירה ביקרו בבית־הספר העממי שהוקם ע״י הפולנים, ואילו ללימודי־קודש ועברית פנו למורים פרטיים. הצעירים נמשכו לערים ללמוד שם במוסדות־חינוך, ובעיקר — לוילנה.

אחדים מבני צ׳רטוריסק היגרו לאמריקה, וכמה מהם הצליחו שם ועשו חיל; אחריהם נמשכו גם אחרים.

יהודי צ׳רטוריסק אף הם היו בין קרבנות הנאצים. פרטיזנית שעברה את העיירה והגיעה ארצה מוסרת:

תור יהודי צ׳רטוריסק בא אחרי השמדת היהודים בעיירות הסמוכות. בראשונה החלה ההשמדה בתחנת צ׳רטוריסק ומשם עברה לעיירה בה נמצאו אז גם כמה מאות יהודים מן החוץ, שחיפשו להם מקלט בפינה נידחת ובחרו בצ׳רטוריסק. רבים מהאוקראינים המקומיים ומהכפרים הסמוכים עמדו לשרות הגרמנים, היציאו לפועל את הטבח ללא רחם וירשו אחר־כך את רכושם של קרבנותיהם.

בבתים אחדים הסתתרו יהודים בקבוצות, אך בתים אלה הוצתו והמסתתרים נשרפו בהם חיים. כך חוסלו יהידי העיירה, גדול וקטן ביום אחד. נשארו לפליטה: בריל השוחט, גדליהו בורדיץ, רחל פרלמוטר, זלדה בוק, ולויל אייזיק וויליכובר, יוסף גולדברג ואחותו רחל, נחמה ביק, שמחה קליבץ ואחיו מוטיל. מהם שהסתובבו עם פרטיזנים ביערות או היו מבודדים בפינות חבויות ביער משך שנים עד שהחבל שוחרר ע״י הרוסים.

היום המר הוא י״א אלול תש״ב (1942).

יוסף גליק

בילוזירקה

אחת העיירות העתיקות של וווהלין, מאוכלסת יהודים. ממנה עד קרמניץ — 50 קילומטר. בימים רחוקים נתפרסמה בעולם היהודי בגלל הספרים שנדפסו בבית־הדפוס שנתקיים בה עוד לפני כ־140 שנה. בקלויז הטריסקאי נמצא עד הזמן האחרון ספר „קרבן שבת" של הרב בצלאל, דרשן מפורסם, שנדפס בבילוזירקה. זקני העיירה מספרים על ספרים אחרים שנדפסו באותו דפוס: חמישה חומשי תורה, „טהרת הקודש" ואחרים. גורם נוסף לפרסומה של העיירה הוא — דבר התגוררותו שם של הצדיק ר' אשר בעל־שם במשך שלושים שנה (במחצית השניה של המאה שחל־פה). לפי אגדות נהרו אליו ממקומות רחוקים לשם קבלת תרופות, קמיעות וברכות. הוא נפטר בשנת תרל"ה. הקלויז של חסידי טריסק — בנין עתיק — נקרא עד לפני 50 שנה, בערך, „הקלויז של בעל־השם", וכן הבאר הסמוכה לקלויז נקראה תמיד „הקרייניצה של בעל־השם".

רצה הגורל שבילוזירקה תישאר סמוכה לגבול. כך היה בימי רוסיה הצארית, כשהיא שימשה קו הגבול בין רוסיה לאוסטריה (מצדה הדרומי); וגם לאחר שסופחה לפולין — נקבע הגבול בין רוסיה ופולין במרחק 4 קילומטרים ממנה.

במרכז העיירה כיכר גדולה ועגולה — שוק העיירה. הכיכר מוקפת בתים וסביבה רחובות. לפנים היו באים סוחרים מהסביבה (קרמניץ, וישניביץ, לנוביץ, וישגורוד ומקומות אחרים) בעברם בעגלות לפרוסקורוב — וולוצ'יסק, דרך בילוזירקה, ששכנה על אם הדרך. הם היו לנים בעיירה וחלק ניכר מבני העיירה התפרנס מאיכסונם של הללו. אך משנסללו פסי־הרכבת בסביבת העיירה, חדלו להשתמש בעגלות והעיירה חדלה לשמש תחנת־מעבר. משום כך נשארו האכסניות ריקות והיהודים הפכו אותן לחנויות; רבים מיהודי המקום נעשו חנונים.

כמאה משפחות יהודים חיו בעיירה (לערך 500 נפש). רבים מהם ניהלו עסקים עם בעלי־האחוזות, אך בעיקר חיו על רוכלות וחילוף סחורות בכפרים. היו יוצאים לכל השבוע אל הכפרים וחוזרים לשבתות לבתיהם. פשוטים היו רוב בני בילוזירקה, אך תמימים וישרים, חסידים ואנשי־מסורת. החיים היו דלים, לפי הרווחים, ושקטים.

כדאי לציין, שעוד לפני המלחמה הראשונה התפתחה בעיירה פעולה ציונית. הנוער התארגן בשתי קבוצות: „צעירי־ציון" של המבוגרים ו„חניכי־ציון" של בני־הנוער. הוקמה ספריה גדולה ונוסדו שיעורי־ערב לעברית, שלשם קיומם והתפתחותם נערכו נשפים והצגות. השפה העברית היתה שגורה בפי הנוער, וזה באותם הימים שנחשבה ל„לשון־קודש" בלבד. החרדים — החסידים — שהתנגדו לפעולה הציונית של הנוער, נוצחו סוף־סוף והעבודה התנהלה ללא הפרעות.

מקץ המלחמה העולמית הראשונה טעמו יהודי בילוזירקה את טעם ההתנפלויות של הכנופיות, ששוטטו ברחבי אוקראינה, נפגעו אך יצאו שלמים ונשאו את סבלם, סבל הגלות, עד שנקבע שלטון יציב של הפולנים.

מאז נכנסו חיי העיירה למסלול נורמלי. עול המסים אמנם הכביד, אולם התנועה הלאומית מצאה כר נרחב להתפשטות. הכנסות הקרנות הלאומיות עלו משנה לשנה. כך, למשל, הגיעו הכנסות הקרן הקיימת ל־25.000 זהוב לשנה, והעיירה תפסה בהכנסותיה לטובת קק"ל את המקום השני ביחס למספר הנפשות בפולין.

עם ראשית העליה השלישית (בשנת 1921) החל נוער העיירה להתדפק על שערי הארץ ובאופן ממוצע עלה אחד מכל בית (למעלה ממאה איש). בני בילוזירקה היו בין החורשים את שדות המושב מרחביה, בין מייסדי כפר־ויתקין וכובשי השממה בפינות שונות בארץ. באחוזתו של ר' יוסף גולדברג, ליד העיירה, נתארגן קיבוץ חלוצי, שמנה 25—35 איש, וכן נוסדה שם חות־הכשרה חקלאית בשם „השדה". בעל־האחוזה ובניו דאגו לקיבוץ בהעמדת שטח אדמה לעיבוד, בנינים, אשראי וכו', והקיבוץ גידל שם סלק־סוכר. נוסדה גם קרן לעלית חלוצים לא"י בעזרת משפחת גולדברג.

העיירה הזמינה מורה לעברית מארץ־ישראל והוא חינך את הילדים ברוח הישוב ההולך ונבנה. השפעת חינוך זה היתה מורגשת לא רק בעיירה כי אם גם בסביבה. רוח ציונית וחלוצית פעמה בכל בית.

מבילוזירקה יצאו כמה אנשי־שם, ביניהם הסופר־המשורר יצחק שנברג (בארץ), נצר למשפחת „המילדנר כץ".

בסוף 1939 כבש הצבא האדום את חבל וווהלין וגם את בילוזירקה, ואחרי שנתיים, בערך, נאלץ לעזבה תחת לחץ חילות גרמניה. הנאצים ששלטו בעיירה נהגו ביהודיה ע"פ תכניתם העמלקית הידועה. רק עשרים יהודים הצליחו להימלט מהעיירה, יתרם נפלו בידי הנאצים, סבלו, נאנחו ולבסוף הוצאו בהמון לדרך המובילה לקרמניץ ושם נרצחו יחד עם יהודי וישניביץ ולנוביץ. תמה פרשת בילוזירקה!

השרידים חזרו מרוסיה לפולין וחלק מהם הגיעו לאוסטריה ומצפים שם לעליה ארצה*)

שמואל גולדברג

*) הם עומדים בקשר עם רושם הטורים האלה.

באזאר

(סוף)

בסוף 1919, כשלא היה שלטון יציב בסביבה, החלו אכרי באזאר לשדוד את אחוזת הנסיך שפרלין שליד העיירה, סחבו וגזלו ממנה מה שיכלו והגיעו למרתף הי״ש. מבוהלים ונחפזים נכנסו לתוכו להוציא את המשקה האהוב עליהם, ובחשכה הדליקו גפרור שגרם להתלקחות; אז אחזה האש במרתף ו־154 איש מהשודדים נשרפו חיים. היתה הפוגה לזמן קצר, אולם היהודים פחדו מאפס שלטון ושלחו משלחת לז׳יטומיר, ל־קהילה ולשלטון, לטכס עצה ולבקש מגן. המש־לחת חזרה ואתה פלוגה בת 200 חיילים אוקראי־נים, שנשארו בעיירה. אז גם בחרו התושבים (יהודים ולא־יהודים) בשלטון מקומי, שכולם קבלו את מרותו.

לא יצא זמן רב וביום בהיר אחד הופיעה בעיירה כנופיה גדולה של אוקראינים בראשותו של האטמן סטרוק והיא התחילה לפגוע קשה ביהודים; שדדה את החנויות ואף בבתים, הכתה ואיימה על היהודים בפורענות. כתוצאה מהחש־תוללות נשדד רכוש רב, נהרג יהודי אחד וכמה נפצעו. אימה נפלה על יהודי באזאר, אולם הם לא נפלו ברוחם וגמרו אומר מאז והלאה לעמוד על נפשם. לתכלית זו ארגנו שמירת־לילה והחלו לרכז נשק. אך הנה הגיעה לעיירה כנופיה שניה ואף היא לא טמנה ידה בצלחת. אליה נצטרפו גם גויים מבני המקום ששאיפתם אחת — להתנגד לשלטון הבולשביקים, ובינתיים לשלוח ידם ביהודים, כדרכם.

יצוין, שבאוברוץ׳, הנמצאת במרחק 45 ק״מ מהעיירה, שלטו הבולשביקים מסוף 1919, וב־ראשית 1920 שלחו לבאזאר קומיסר עם 30 חיי־לים מזוינים כדי לגייס את הנוער המקומי לצבא. במודעה שפורסמה נאמר, כי מי שלא יתגייס מרצונו — יוחרם רכושו. וכך היה. אך האכרים לא נענו לגיוס, ומשבאו החיילים לקחת את רכושם — התלכדו לכנופיה אחת ובחרו כמפקד את המורה העממי זאקופילוב (אוקראיני, ס. ר. לשעבר) ויצאו בנשק נגד הבולשביקים.

מספר אנשי הכנופיה הלך וגדל, הם פרשו את רשתם על הדרכים ודרשו מהיהודים שימסרו להם את נשקם באמתלה שהם מנהלים מלחמה רק עם ה„אדומים״ בלבד, אך למעשה פגעו קשה ביהודים בגלוי. לאחר שהשתלטו על כל הסביבה, שדדו ורצחו בבאזאר עצמה וכן בנארודיטש, חאבנה, איבנקו ועוד (מידה נפלו כ־50 קרבנות יהודים), עד שהיהודים באו אתה לידי הסכם על תשלום „קונטריבוציה״ של חצי־מיליון רובל בתור דמי־כופר נפש, ובמשך 7 השבועות ששל־טה — הוסיפה לגבות מס שבועי נוסף מיהודי באזאר דמי „לא־יחרץ״.

אולם ימים מספר לפני ראש השנה הופיעה פלוגת־עונשין של הבולשביקים, בת 1500 חיי־לים (מחציתם היו יהודים מדובנא, רובנה, לוצק ועוד) ״קמו על הפורעים לטאטאם. ואכן הפ־לוגה התגברה מיד על הכנופיה ובמשך יום אחד פיזרה אותה והעלתה באש שני כפרים — מקו־מות ריכוזם של המתקוממים; כן נטלה מהם כ־2000 בהמות בתור עונש. נמלכו אז שרידי הכ־נופיה וביקשו מקהילת באזאר שתשלים ביניהם לבין הבולשביקים ושתבקש שיחזירו להם את הביזה, כן הבטיחו להבא לחיות בידידות עם היהודים, לעמוד לצדם ובכלל להיכנע לשלטון.

נוכח המצב החדש החלו יהודים לצאת ממח־בואיהם, ברם החיים לא היו עדיין מתוקנים. לא היה בטחון מלא, ואיש לא ידע מה יביא יום מחר.

כשעבר מאכנו עם צבאותיו בצום־גדליה ליד באזאר והם עמדו להכנס לעיירה, יצאו לקדם את פניהם משלחת יהודית והכומר עם כמה נוצ־רים. לשאלת המכנואים על היחסים בין הנוצרים והיהודים, ענו הכומר והגויים כי היחסים הם די טובים תמיד.

אותו פרק זמן התארגן הצבא האוקראיני בהנהלת פטלורה ובהסכמה חשאית עם הפולנים עלה על קיוב שנמצאה אז תחת שלטונו של ההט־מן סקורופדסקי. והנה קרה שמחנה אחד של צבא פטלורה, המורכב מקציינים, בעיקר, (אוק־ראינים ופולנים שכיהנו בכהונות צבאיות גבו־הות), נתפס ע״י צבא הבולשביקים ליד באזאר. במחנה זה היו גם לערך 40 יהודים, שהציגו את עצמם לפני יהודי באזאר כציונים שנכנסו למח־נה ע״פ הסכם בין פטלורה וז׳בוטינסקי, על יסוד הבטחתו של הראשון כי צבאותיו לא יפ־געו לרעה ביהודים. ואמנם — ציינו יהודים אלה — עברו אנשי המחנה בכל המקומות מז׳יטומיר ועד באזאר ולא נגעו ביהודים. המחנה השבוי נעצר בעיירה בבית־היראה ובבתי־הכנסת שני ימים עד שהגיעו מחרקוב יו״ר הצ״ק״א ליפשיץ וגנרל קוטובסקי, ערכו משפט צבאי נגד המחנה ולפי פסק־דינם הוצאו להורג 410 מהם, ביניהם כל היהודים. הם נקברו יחד בשני בורות בחצרו של סוחר־העצים בן־ציון פלקוביץ והקברים האלה נשארו קיימים עד היום הזה. רק 17 אנשים מהמחנה עם טיטוניוק הידוע, נלקחו על־ידי הקומיסרים לחרקוב. חייל יהודי אחד ברח, אולם נתפס ואף הוא נרצח. לפני פסק־הדין רצו יהודי באזאר להציל את השבויים היהודים, אך... הם סירבו לעזוב בצרה את אחיהם־לנשק; הם לא פיללו לפסק־דין של מות מהבולשביקים.

מאז נשארה באזאר תחת שלטון הבולשביקים משך 20—19 שנה. בראשונה לא התערבו השל־טונות ביותר בחייהם הפנימיים של היהודים, אולם בשנת 1928 סגרו את כל החנויות והע־סקים של היהודים ודרשו מהאכרים להיכנס לקולקטיב חקלאי. האכרים שהיו נגד שלטון הבולשביקים סירבו והממשלה נקטה אמצעי אחר: קראה ליהודים שעמדו להגר לפנים רוסיה, הציעה להם שטחי אדמה פוריה והקציבה להם סכום הגון להקמת קולקטיב לאומי של יהודים. והקולקטיב הוקם. נרכשו סוסים לעבודה, כמאה פרות חולבות למחלבה, והמשק הלך והתרחב. לחרדים שבקולקטיב ניתן לחיות את חייהם הם, והשוחט שלום וינרמן היה בא לשחוט בשבילם עד שנת 1933.

נוכח הנסיון של הקולקטיב היהודי, הסכימו גם האכרים ונכנסו ב־1930 לקולקטיב משלהם, וכך התארגנה כל האוכלוסיה בקולקטיבים. השל־טון הרוסי התבסס במקום, הקים מוסדות משלו, וכשהיה צורך בדירות — החרימו את בתי הי־הודים הגדולים. כ־40 משפחות נשארו ללא קו־רת־גג והתפזרו. כן הרבו השלטונות ללחוץ על שומרי־דת ומסורת והצרו את צעדיהם.

כותב הטורים האלה שכיהן כרב־העדה לא אמר נואש; הוא פנה בקריאה לבני באזאר באמ־ריקה, שארגונם בשיקגו, וביקש מהם עזרה לענ־יני הקהל והדת. העזרה באה — וביד נדיבה. באמצעים אלה תוקנה גדר בית־הקברות ואח"כ גגו של בית־הכנסת הגדול, כן בית־המרחץ והי־מקוה ועוד. אחים נדיבים אלה מעבר לים שלחו גם כספים למעות־חטים, לחם לאביונים ועזרה לנצרכים בכלל, ומשעמדו להחרים את בניני בתי הכנסת — עלה למנוע את הגזירה בעזרת של־מונים. עד שנת 1934 התקיים עוד מנין קבוע של מתפללים בבית־הכנסת, אך מספר המבקרים הלך ופחת, ואילו המצב בכלל היה בבאזאר יותר טוב מאשר בעיירות אחרות.

הייבסקים הוסיפו לעשות את שלהם ובמשך הזמן הוחרם כמעט כל הרכוש הפרטי; כן איימו על הרב בגירוש למרחקי סיביר בגלל פעולותיו העדתיות והדתיות, והוא נאלץ אמנם, לעזוב את העיירה וב־1934 קם ועלה לא"י.

לאחר מכן הרסו הבולשביקים את בית־הכ־נסת הגדול של באזאר. ויהודים שומרי־מסורת עזבו את העיירה. מהיהודים נשארו בבאזאר רק אנשי הקולקטיב ונושאי המשרות.

*

ראויים להיזכר 25 החלוצים שיצאו מבאזאר בימי האוקראינים — ב־1920 — לרובנה, מקום שם שלטו כבר אז הפולנים. הם קיבלו עזרה מארגון בני־באזאר שבאמריקה, הצליחו לעלות לארץ־ישראל וכולם נקלטו בה.

עם כיבוש העיירה ע"י הגרמנים, ב־1941, החלה מנוסת היהודים ממנה. היד הטמאה של הנאצים השיגה ורצחה 208 נפש יהודים בני באזאר ובזה הקיץ הקץ על העיירה השקטה וה־עמלה הזאת.

לפי ידיעה שנתקבלה בארץ, חזר לבאזאר זכריה כץ עם משפחתו ונכנס לגור בביתו שנש־אר עומד. שמועות מספרות, כי כמה מבני־באזאר הנמלטים מפוזרים ברוסיה ובדרכים, בי־ניהם: שלום וינרמן, השוחט (בקיוב).

הרב שמריה שינדרמן

אוליק – אוליקה

(סוף)

המהפכה והפגיעות ביהודים

המלחמה הגדולה התקרבה לקצה. והנה פרצה המהפכה הרוסית שרישומה היה ניכר בעיירה ושהפיחה תקוות רבות אחרי ימי הפרעות, זוועות המלחמה וחיי הדיכוי במשטר הצארי. בתוך הת־סיסה הכללית תסס גם הנוער היהודי. ביום חגיגת המהפכה הפגינו בחוצות העיירה נער וזקן, טף ונשים, בני עמים ומעמדות שונים. נואמים הופיעו מתוך ההמון שהכריזו הכרזות והלהיבו את הל־בבות בדברים חוצבים להבות־אש לקראת תקופת־השחרור הבאה. במועצה המקומית שהוקמה ושל־טה בעיירה ישב ראש הד"ר סקדקין ולידו כסגנים שמואל רוזנשטיין ובחור־ישיבה בן שבע־עשרה — יצחק רוזנשטיין (כעת בארץ). התארגן גם נוער ציוני ופתח בפעולה ציונית. התנועה היתה רבה ברחוב היהודי, בחירות, אסיפות, ויכוחים

אך לא ארכו הימים ובא מפנה במהלך חיי היהודים בעיירה. הגיעו לעיירה שמועות על התרוצצות בצמרת המדינה, ידיעות על פגיעות ביהודים, ולאט־לאט התפכחו משכרון המהפכה המדינית. המסחר ירד והפרנסות פחתו. אותו זמן הופיעו גם מחנות וכנופיות שונות של פטלורה, בלכוביץ ואחרים, שהתחילו להתל־קט ביערות והפילו אימה על העיירה. מדי יום ביומו פקדו את העיירה, שדדו והרגו והטילו קונטריבוציות על האוכלוסיה. החיים נעשו קשים מנשוא והצעירים היהודיים החליטו להקים „הגנה עצמית" כדי להגן על חיי בני־ישראל, רכושם וכבודם. הם השיגו כ־200 רובים והתחילו בפעולות, בראשותו של יעקב כ"ץ וסגנו אליעזר שטילרמן. הפעילים ב„הגנה" היו האחים רוזנשטיין (יצחק ושמואל), האחים גורבטי (יעקב

ויצחק), ניסן קולטון, שמעון כ״ץ, השי בוימן, ש. גליקמן ועוד. כעבור זמן קצר הגיעה שעת הנסיון. ביום א׳ בבוקר חרפי הופיעה כנופיה מקליבאן והתחילה בשוד ורצח כדרכם. התיצבו נגדם כ־30 איש מחברי ההגנה וחסמו בפניהם את הדרך במטר־אש. הבנדיטים נחלו אז מפלה, ברחו על נפשם וסחבו עמם מספר פצועים. אחרי לקח ראשון זה בא מפנה לטובה בשטח הבטחון. לילה־לילה היו יוצאים חברי ההגנה לעמדותיהם, סיכנו את חייהם והגנו בגבורה על כבוד ישראל. כך נמשך המצב עד שנת 1920, עת הגיעו הפולנים לעיירה ומלחמת האזרחים והכנופיות נסתיימה.

עם כניסת הפולנים זכו היהודים לראות בנקמה. השודד המפורסם לשמצה לבד וכנופיתו לא הסגיקו לברוח ונתפסו ע״י הכובשים. קשור לזנבו של סוס הובא מנהיג השודדים עד לארמון רדזיביל ושם מת מות־כלבים לעיני העם שהתאסף שם. אך גם הפולנים לא טמנו ידם בצלחת ומתוך התלהבות לשחרור מולדתם התקלסו ביהודים, גזזו את זקניהם, שדדו והרגו. אכן בשנאת ישראל אין הבדל גדול בין גוי לגוי.

הזיים הצבוריים והתרבותיים

עוד לפני המלחמה העולמית הראשונה פרשה הקהילה את שלטונה על הכלל והפרט. מקום נכבד תפסו הרבנים, השוחטים, בעלי־הטקסה (מס הבשר) חברה־קדישא, הקדש, קופות גמילות־חסדים בבתי־הכנסיות, תלמוד־תורה ועוד. בדרך־כלל למדו הילדים בחדרים והנערות — למדו לועזית בלבד אצל מורים. נמצאו יהודים ששלחו את בניהם לישיבה המפוארת בלידה. מחניכי־ישיבה זו היו יצחק ושמואל רוזנשטין, חנניה שרפשטיין, משה צם ואח׳. משחזרו מהישיבה לאוליקה הקימו שרפשטיין וצם בית־ספר עברי ציוני שחינך את הילדים לתורה ולציונות וממנו נשבה רוח לאומית בעיירה. אחרי המהפכה ברוסיה הכתה הציונות גלים חזקים והתארגנו „צעירי־ציון״ שבראשם עמד בראשונה יצחק רוזנשטיין. התנהלה פעולה רחבה למען הקרנות והחדרת התרבות העברית בין כל שכבות הציבור. במשך הזמן הוקמו ועד השקל, ועדת קק״ל, משרד א״י, נוסדה ספריה גדולה שבראשה עמדה מלכה רוזנבוים־גליקמן, נפתח אולם־קריאה, אורגן סניף „החלוץ״ ועוד. כמעט כל הנוער המקומי התרכז סביב המוסדות האלה והצטרף לתנועה ורק חלק־מה נע לשדות זרים, בעיקר למפלגה הקומוניסטית. אליהם הצטרף החלק הקנאי של חסידי אוליק ויחד זממו להכשיל את פעולות הציונים, אך העלו חרס בידם.

בתקופת המלחמות של כנופיות פטליורה נפסקה העבודה הציונית לזמן־מה. יהודי העיירה סבלו אז לא מעט מהכנופיות שעברו את העיירה. אך לאחר שהחיים חזרו למסלולם תחת שלטון הפולנים ב־1920, חידשו את העבודה הציונית. קמה תנועה ציונית חזקה על כל זרמיה, תנועת־נוער חלוצית ערה, הוקמו גם קיבוצי־הכשרה של חלוצים, פותחו מוסדות „תרבות״, נפתח בית־ספר עברי „תרבות״ ואורגנה קהילה שבראשה עמד העסקן הציוני המובהק יצחק רוזנבוים.

אז קם לרועץ לנו השלטון הפולני, ששאף להגביר את השפעתו על תושבי היהודים. הוא גם סגר את הגמנסיה הרוסית־האוקראינית ופתח במקומה בית ספר פולני, אך במיוחד התחיל לרדוף את הנוער היהודי שנחשב בעיניו לקומוניסטי, וביקש להצר את צעדיו בחיים הפוליטיים.

זכורה מלחמת הבחירות לסיים הפולני הראשון והשני, בהן היה הנוער הציוני פעיל מאד, ביחוד התנהלה תעמולה נגד הרשימה הפולקיסטית — ואז מצא השלטון שעת־כושר לעשות שפטים בציונים. השלטונות חיפשו ומצאו נימוק חוקי, שלפיו גורש העסקן המסור חנניה שרפשטיין לרוסיה (גם כותב הטורים האלה עמד על סף הגירוש, ורק הודות לאביו שהיו לו קשרים עם ראש־העיר הפולני גוליביטש בוטלה הפקודה).

עסקנים

אותה תקופה יש בה להזכיר כמה דמויות מופלאות מפעילי הציונות.

שמואל ליב שקולניק, תלמיד־חכם, שביתו בית יהודי נאמן והדרת פניו משווה לו חן מיוחד. הוא עמד תמיד לימינם של בני־הנוער וסייע לפעולתם.

וולף צם, איש ההכרה הציונית העמוקה, שעבד עבודה כבירה לרעיון־התחיה;

יוסף פריבס (טוקר), ציוני מסור ונאמן; שאף לעלות ארצה ולא זכה בגלל גילו הקשיש;

מרדכי גליקמן, גבאי ביהכ״נ סטפאן, הראשון שהנהיג נדרים לטובת קק״ל בשעת עליה לתורה. בית־כנסת זה, בו שימש גבאי, עמד תמיד לרשותנו בשביל נואמים ציונים. כן דאג, כיו״ר בנק המסחר בעיירה, שבתקציב הבנק תוקצב הקצבה מסויימת לקרן־קיימת לישראל; יהושע וידר, שו״ב, היה עסקן נאמן, ביקר בארץ. בנו התגייס לצבא בארץ ואחר המלחמה עזב את משרתו והלך להתישבות; אסתר פינקלשטיין — גור־אריה, עסקנית ציונית מסורה, בת למשפחה מיוחסת, היתה פעילה ומפעילה בשטח הצבורי וממשיכה בעסקנותה גם בארץ.

כן יזכרו העסקנים אליעזר רוזנשטיין, איסר קרופניק, משה כץ, חיים הלפרין, הינדה קוסטובסקי, אליהו פינדיל, שמואל ונחמה קצויק, שמואל פייפיל, ליזר קפלון, מנחם טיזנהויז, פישל מילשטיין, צבי רוזנבוים, ניסן קולטון, יצחק דקלבוים, גדליה ואהרון ברנשטיין, אהרון סאדה, חיים לייבר (היה נציג היהודים במועצת העיירה), חנה רוזנבוים.

מספר חברים מציוני העיירה הקדישו את מיטב מרצם גם לעסקי הציבור במקום; בראשם עמדו: יצחק רוזנשטיין, שמעון כץ, י.י. גורבטי, שמחה גליקמן, גולדה דקלבוים, שרה פייפל, (יוזמת „החלוץ"), מיכאל קופטייבסקי, (מוכתר „נגבה"), סנדר דקלבוים, שושנה רוזנשטיין, נתן רוזנפלד, מאיר פירקס, רבקה כץ, אברהם הוכרמן, יעקב וראובן צם, מאיר פטרושקה ואחרים.

ראש שאיפותיו של הנוער הלאומי היתה העליה לארץ־ישראל. ואכן, במשך זמן קצר עלו ארצה למעלה מ־200 איש. רובם הגדול (כ־90%) פנה לחיי עבודה ולחקלאות והם פזורים בכל הארץ.

חורבן העיירה

לפי הידיעות שהגיעו ארצה מבני העיירה שניצלו בדרך נס נודע לנו כי יהודי אוליקה, בדומה לכל יהודי ווהלין, עברו כל מדורי הגיה־נום הנאצי.

השחיטה הראשונה היתה ב־1941. באחד הימים הוציאו כ־500 יהודים מ„פני" העיר עם הצדיק ר' אלתרוני לבית לנדאו והביאו אותם למקום בלתי־ידוע. השחיטה השניה נתקיימה בימי 12—15 לאוגוסט 1942. אז ריכזו הנאצים את כל היהודים (במספר 6000) בארמונו של הרוזן רד־זיויל, החזיקו אותם בלי אוכל 4 ימים ואח"כ קברו אותם חיים על האי שליד הארמון (קעמפע). נש־ארו רק 130 בעלי־מקצוע שלפני כניסת הרוסים ב־1944 השמידו גם אותם. ניצלו מכל יהודי הע־יירה רק כ־80 — 100 מאלה שהצליחו להימלט על נפשם לרוסיה ועודם נודדים כיום בכל רחבי אירופה.

דוד דנעקע, שביקר באוליקה, כותב:

אוליקה חרבה כליל; כל שטח העיירה זרוע תפוחי־אדמה ומכוסה קוצים. בקושי יצא משם, כי נשקפה סכנה לחייו, והוא הספיק רק לראות את קבר־האחים. במקום התגוללו עוד שרידי בג־דים בלים.

יצחק נקונצניק כותב:

בשחיטת היהודים השתתפו באופן פעיל הגויים הטמאים, שכל ימיהם התפרנסו משכניהם היהו־דים. מיטקה, ממכבי האש, וקוטינץ, רופא־השנים. היו המנצחים על הטבח וגזילת הרכוש. יהיה שמם לדראון־עולם.

***

כיצד אפשר לתאר את אוליק בלי יהודים? בלי בניה החסידים והישרים? בלי עסקניה הערים והנאמנים?...

לעזרת השרידים של אוליק באים בני העיירה שבארץ־ישראל, ובמיוחד תצויין הפעולה החשובה לטובת הניצולים המעטים מצד ארגון יוצאי אור־ליק באמריקה, שעל עסקניו נמנים: שמואל גרינ־שפון (מזכיר הארגון), קהת ברנר, דוב (בנימין) גמרמן, יו"ר הארגון בבלטימור, קלרה ליסטיק, שרה ברנר, מלכה ברנר, רחל שאפיר, שלמה רבינוביץ, איזנברג מבוסטון.

ששה מהניצולים הגיעו כבר ארצה והם: י. איראגה, י. שור ואשתו בלובשטיין, פרידמן ושפירא.

שמחה גליקמן

קוזין

ישוב עתיק בווהלין. בין קרמניץ ודובנא. לפי מקורות התנפלו הטטרים על העיירה, שהי־תה מיושבת יהודים בעיקר, בשנת 1652 ושחטו את כל היהודים שמצאו בה ושדדו את רכושם. רק שני בתי יהודים נשארו בה מהשחיטה הנו־ראה ומהם החל לגדול ישוב חדש. בימים הר־חוקים ההם עמדה קוזין תחת שלטון פולין הק־דום ונמנתה אז על גליל לוצק. ע"פ רשימות גבית מסים משנת 1765 נראה שבעיירה מנו 332 משלמי מס־גלגלת יהודים. אח"כ כשהעיירה נכנסה לשלטון הרוסי העברה לגליל דובנא ולפי ספירות רשמיות חיו בה בשנת 1847 — 495 יהו־דים וב־1897 — 972 נפש יהודים (בין 1820 תו־שבים יהודים ולא־יהודים). בתקופה האחרונה נמצאו בעיירה שבעת אלפים נפש וביניהם כש־לושת אלפי יהודים.

עם סלילת הדרכים בחבל ווהלין העבר הכ־ביש קרמניץ — ברסטצ'קו בצד העיירה. מסביב לה פרחו מושבות צ'כיות וכפרים אוקראיניים. ישובים חקלאים מבוססים. רבים מיהודי העיירה התפרנסו על סחר הבקר, הסוסים, תבואות־שדה ושאר תוצרת כפרית. ירידים קבועים היו בעיי־רה ובעיירות הסביבה, בהם היו יהודי קוזין קו־נים, מוכרים, מחליפים וכו', וכך חיו להם את חייהם מדור דור.

משנכנסה העיירה אחרי מלחמת־העולם ה־ראשונה תחת שלטון הפולנים, נקלטו בה גם פולנים, אולם המסחר נשאר בעיקר בידי הי־הודים. מלבד הקשר עם הערים בדרך הכביש השתמשו בני קוזין ברכבת ע"י התחנה רודניה —פוצ'איב שנמצאה במרחק 7 ק"מ מקוזין.

היו בקוזין עסקני־ציבור וציונים. הרוח הל־אומית שכבשה את ברסטצ'קו הסמוכה הגיעה גם לקוזין ובין הנוער התפתחו בתקופה האחרו־נה תנועות צעירי־ציון, בית"ר, „החלוץ" ואח'. ביחוד בלטו „החלוץ" ובית"ר שפעלו והשתדלו להשתלט על הרחוב היהודי. חלוצים וחלוצות יצאו להכשרה וכמה מהם עלו ארצה.

על כסא הרבנות בקהילת קוזין ישב הרב

סקולסקי, שהיה גדול בתורה ומקובל בכל החו־גים. הוא היה מעורב כמעט בכל עסקי־הציבור במקום. הילדים התחנכו בתלמוד־תורה ובבית־הספר העממי הפולני.

משהכריזה גרמניה מלחמה על פולין ב־1939 חזרו הרוסים לעיירה והפולנים עזבוה. מיד לכ־ניסת הצבא האדום הוגלו כמה יהודים, שנחשבו לעשירים, לסיביר הרחוקה (והודות לזה נשארו רובם בחיים). אם־כי הונהגו סדרי רוסיה המו־עצתית — המשיכו יהודים במסחר (קצת בהסתר) והסתגלו לאט־לאט לקורס החדש. כמה יהודים אמידים יצאו את העיירה מרצונם, מפחד השלטון החדש. לאחדים מבני הנוער ניתן לצאת לכרכים ברוסיה לשם השתלמות או לעבודה.

אך הנה פרצה מלחמת גרמניה—רוסיה בש־נת 1941, הצבא האדום ופקידי השלטון עזבו בב־הלה את העיירה ואיפשרו גם לתושבים לעבור לרוסיה. כשנה—שנתים שלטו הגרמנים שלטון זדון ורצח. מנו „ודען־ראט" והטילו עליו לשרת את הגרמנים. ימים קשים ומרים עברו על יהודי העיירה. לאחר שהנאצים השמידו את יהודי קר־מניץ הגיע תורן של עיירות סביבתה וקוזין בתו־כן. מתוך פחד לחיים ונוכח הסכנה המאיימת חיפשו ומצאו מקלט אצל צ'כים בסביבה, הלכו להסתתר ביערות ועוד. אך מי שלא עזב את ה־עיירה בזמן הובל לטבח ההמוני אל מחוץ לע־יירה. כולם מצאו שם את מנוחתם בקבר־אחים, ביניהם גם הרב, השוחטים ובני העיירה ויקיריה.

*

בתום המלחמה נתברר שמבין הגולים לסי־ביר, הנמלטים עם הצבא האדום והמסתתרים במקומות שונים, היו ששרתו בצבא האדום וש־השתתפו בפלוגות פרטיזנים, מכולם נשארו ב־חיים מתי־מעט, והם: סנדר מזוריק, אשתו וש־לושת ילדיהם; הניך (הידוע בכינויו „מזיק") ושתי בנותיו, ברצ'ה (בן הניך הנ"ל) וארבעת ילדיו; גרשון זלוטניק, אשתו וילדם; הירש מנו־סביץ; מנס מנוסוביץ (כותב הטורים האלה); בנימין בן נח מנוסביץ ואחיו; פרידל מזוריק; חייקה בת המלמד יוקל; חיה־פיגה ויסמן ושני אחיה ויוד מספר נפשות. כל אלה מתגוללים בד־רכים ובמחנות בחתרם למולדת — לארץ־ישראל.

וקוזין היהודית נחרבה.

מנס מנוסוביץ

ד ר מ ן

כפר גדול ושקט היה זה, הטובע בירק ושוכן בין יערות בושצ'ה מזה לבין היערות שנמשכו עד אוסטראה — מזה. מקומו — בקירבת העיירה מיזוטש, בכפר זה נאחזו יהודים מלפני הרבה־הרבה שנים. עם פרוץ המלחמה האחרונה התגו־ררו בכפר חמש־עשרה משפחות, שמנו כ־80 נפש. ואם־כי מהצד האדמיניסטרטיבי השתייך הכפר למחוז זדולבונוב ויהודי הכפר נמנו על קהילת זדולבונוב — הרי מבחינה רוחנית היתה דרמן קשורה באוסטראה הרחוקה יותר. כך למשל נהגו לשלוח את הילדים המבוגרים ללמוד באוס־טראה וממנה נתמשכה ההשפעה הרוחנית על הכפר.

יהודי הכפר כולם היו טובי־לב ומכניסי־אורחים. נחשבו לישרים ונאמנים במסחר. היו גם עֵרים וחמים לכל דבר שבצדקה וידם היתה פתוחה בנדיבות למגביות הקרנות הלאומיות. כל היהודים עסקו בחכירת גני־הפרי הרבים, שבהם נתפרסם הכפר, ובסחר הפירות שלהם. יצוין, כי ההתפתחות היתה כמעט זרה להם והם מצאו את מחיתם בכבוד.

הכפר היה קרוב למיזוטש הסמוכה בגלל תחנת־הרכבת השוכנת בו וסחר הפירות הקשור ברכבת. כן מצא את מקומו במיזוטש הנוער, שכן שם היו תנועות ציוניות: בית"ר, גורדוניה, השומר הלאומי ועוד, והוא נמשך מהכפר אל העיירה התוססת כבחבלי־קסם. גם הילדים ביק־רו בבית־הספר העממי הפולני ורק מלמד היה בא אליהם ממיזוטש בשביל ללמדם עברית, חומש, דינים וכד'. משגמרו הילדים את ביה"ס נשארו על־פי רוב בכפר בעסקי הגנים והפירות של הוריהם ורק מעטים נשלחו להשתלם מחוץ לעיר. רוב הנוער שבכפר מצא סיפוק בקריאת ספרים ועתונים באידיש — הגשר היחידי שנמ־תח בין הצבור הקטן של הכפר לבין העולם הגדול. מתוך העתונות ידעו בכפר על הפעולה הציונית, על ארץ־ישראל בבנינה והעליה לא"י.

בתוך חשכת תנאי הגלות, עול המסים של השלטון הפולני ואיבת השכנים האוקראינים הנס־תרת, זרמו לאטם חיי היהודים בכפר, אולם הנוער המועט חלם ושאף לחיים חדשים, למולדת האומה ולחופש.

והנה פרצה המלחמה והצבא האדום נכנס לווהלין. המבוגרים המשיכו לעסוק משהו בגני־הפרי ובני־הנוער הספורים קיבלו משרות ותפ־קידים אצל השלטון הרוסי החדש. כותב הטורים האלה גויס לצבא האדום ולפי המכתבים שקיבל מהכפר נראה שיהודי דרמן ראו עצמם מאושרים שהם נמצאים בחסות הסוביטים ואין הפורענות העוברת על קיבוצי יהודים מאיימת עליהם. אך לא ארכו הימים הטובים ויד הגרמנים מצאתם גם בדרמן המבודדת. היהודים לא הלכו אחרי הצ־בא האדום, הם הוסיפו להאמין בישרם ובהגינו־תם של צוררי הדור, וכך נפלו לתוך הרשת

הפרושה לרגליהם. האוקראינים שעמדו רובם ככולם תחת דגל הבנדרובצים (המתקוממים וה־לוחמים לעצמאות אוקראינית) נתנו יד לגרמנים והם־הם שהשמידו את היהודים בחסותם של הנאצים. וכך היה הדבר: בסוף תשרי תש״ג — אוקטובר 1942 — קראו את כל יהודי הכפר ושלחום למיזוטש ושם הובלו בימים כ״ו וכ״ז תשרי (13—14.X.42) יחד עם יהודים מישובים אחרים במספר כולל של 2000 נפש.

בדרכו האחרונה הצליח נחום פוליאק לפתוח דלת החדר בו היו מרוכזים האומללים וברח ואתו בתו ועוד מספר יהודים, אלה הם החוזרים מהצבא האדום, שארית הפליטה של קהלת דר־מן הקטנה.

באותיות של דם יחרת התאריך כ״ו־כ״ז תשרי לעם כשאר תאריכי ההשמדה ההמונית של הי־הודים בידי הצוררים הנאצים והאוקראינים, ורו־עד הלב למחשבה שיהודי דרמן התמימים והיש־רים אף הם בין מיליוני הטבוחים.

יוסף סודגלטר

אודים:

קצם של יהודי זדולבונוב

(מפי עד־ראייה)

בימי שלטון הרוסים בשנות 1940—1941 טלטל הגורל יהודים רבים, מבעלי־ההון, מרוב־נה ההומיה לזדולבונוב הסמוכה, כך שעם היכבש העיר ע״י הגרמנים ביום 5 ביולי 1941 נמצאו בה כ־1300 נפש יהודיות, וכולן נפלו בידיהם הטמאות של הנאצים. אותו יום כשהופיע החלוץ הגרמני בעיר נמצאו עוד בתוכה מספר פקידים רוסים, הגיע הדבר לידי התנגשות־רחוב וחייל גרמני אחד נהרג. בזה מצאו הגרמנים אמתלה להתאנות ליהודים, שהם־הם הבולשביקים ור־אויים לעונש. ואכן, כעבור שבועיים יצאו בלוית המשטרה האוקראינית, שעמדה תחת פיקוחם, במכוניות צבאיות, אספו מהבתים את הגברים שמצאו, במספר קרוב ל־450, לקחו מהם את תעודותיהם, זיהו אותם, והובילום אל מעבר לבית החרושת למלט והמיתום במכונות־ירייה, איש מהם לא ניצל. הקרבנות נקברו מתים ופצועים יחד בו במקום. במחזה האיום הזה ראו כמה יהו־דים שעמדו על גבעה מעבר לבית־החרושת. הדבר נעשה בחפזון והטיל פחד על היהודים.

לעזוב את העיר היה קשה, כי היציאה ניתנה לרובנה בלבד וזה ע״פ רשיונות מיוחדים. אז יצא צו שעל כל היהודים לענוד סרטים כ„סימן״, ובקרוב הוחלפו הסרטים ב„טלאי צהוב״ על החזה ועל הגב. שמעון גולדבלום (מלודז׳) שלא נשא טלאי זה, נתפס והוצא להורג. אחרי־כן ניתך מבול של פקודות והיהודים נדרשו לספק לכוב־שים הנאצים כל הדרוש להם: לבנים, בגדים, פרוות, מגפיים, שמיכות, כרים, שעונים ועוד. כן התחילה פרשת ההתעללות בעבודת־כפייה. ע״י הקהילה נדרשו כל היהודים מגיל 13 עד 60, גברים ונשים, להופיע לעבודה אצל הקבלנים והספקים הגרמנים ואצל השלטון בכלל. יום־יום יצאו לעבודה ביער, בכבישים, בבנינים, במסילת־הברזל ובשרותים שונים. שכר־העבודה היה כה זעום, שהכנסת שבוע ימים של אדם הספיקה רק כדי לקנות כיכר לחם.

והגזירות הלכו ורבו: איסור ללכת על המדר־כות, חובה להסיר כובע מפני כל גרמני ועוד ועוד. היהודים סבלו ונאנחו ופחדם היה גדול. וכיון שבערים אחרות החלו השחיטות, נמלטו היהודים לזדולבונוב ומספרם עלה עד 2000.

אחרי חצי שנה, בערך, הוקם ליהודים גיטו המוקף גדר תיל ויצא איסור להכניס לתוכו צרכי־אוכל, עצי־הסקה וכד׳. הכניסה לתוך הגיטו והיציאה ממנו בשעות היום היתה רק לפי רשיו־נות. משהעיזה הצעירה סופר להתרחק 2 מטרים מחוץ לגיטו — הוצאה להורג. ופעם עברה הצ־עירה פרוסאק ברחוב ב־9,30 בערב (חצי־שעה אחרי הזמן הקבוע לתנועה), הכה אותה שוטר אוקראיני ומחץ את ראשה. יהודי הגיטו התלוננו על הדבר לפני הגרמנים, אך במקום לברר את הענין — דרשה המשטרה האוקראינית נקם מהיהודים והם נתבעו למסור עשרה אנשים מ־הקהל היהודי. משנשלחו עשרת היהודים למש־טרה — הוציאו אותם להורג.

כתשעה חדשים נמשכו החיים בגיטו זדולבונוב. היו אלה ימים קשים מנשוא, שאין לבטא במלים. זדולבונוב ושכנותיה, אוסטראה ומיזוטש, היו האחרונות להשמדה וסבלן נמשך יותר.

אחרי הימים הנוראים של תש״ג הרגישו היהו־דים בתכונה בלתי־רגילה, הגרמנים החזירו אצל בעלי־המלאכה שבגיטו את הזמנותיהם, ושמועות מפחידות נישאו בחללה של העיר. לסוף נודע כי שבויים רוסים הועמדו לחפור בורות ביערות מילסק (במרחק קילומטר מהעיר). ואמנם לא לחינם נסערו הרוחות: בליל ר״ח חשון תש״ג לפנות־בוקר הקיפו את הגיטו כוחות המשטרה ופלוגת ס. ס. יריה מאקדח שימשה אות לפעולה, הטמאים התפרצו דרך התיל לפנים הגיטו, ירו והבהילו את האנשים מהבתים ואספו את כולם למגרש ריק במרכז הגיטו ברחוב ירוזולימסקה־אוגורודובה. מעטים הצליחו להתחמק דרך הפר־צות בגדר, היו שהתחבאו במקומות־סתר שהכינו, אך רובם הובלו במכונות־הובלה אל הבורות.

ראוי לציין, שבמכונית אחת שהובילה 30 צעיר — משהגיעה זו לסיבוב — קמו הצעירים

על המשמר, הרגו אותו, תפסו את הנשק וברחו אל היער. רובם של אלה נשארו בחיים, לפי דברי מרדכי קליוצ׳ניק, בן זדולבונוב, שהיה ביניהם וניצל. את מקומם מצאו אח״כ בפלוגות פרטיזנים.

אותו יום א׳ חשון תש״ג, בשעות הבוקר בא הקץ על יהודי זדולבונוב, הם נרצחו לעיני השמש וגופותיהם הושלכו אל הבורות המוכנים מראש. נתרוקנה זדולבונוב מיהודיה.

ברוך רויטלמן

סערת הדמים בטריסק (טורייסק)

עוד לא נמחו מזכרם של יהודי טריסק בלהות הדם והדמע של שנות 1918—1919, עת נדדו בדרכים כנופיות אוקראינים ורוסים, הטילו אימה ופחד על היהודים, שדדו ורצחו. והנה באו ימים קשים ומרים מהם. אחרי חילופי השלטונות — יציאת הפולנים וכניסת הרוסים ב־1939, ולסוף

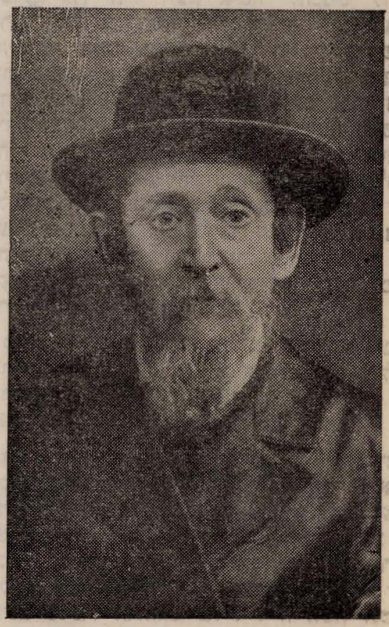

האדמו״ר ר׳ יעקב־לייבה׳לה טברסקי מטריסק

נסיגתם של הרוסים וכיבוש העיירה ע״י צבאות הגרמנים ב־1941 — ירד האסון גם על ראשם של יהודי טריסק. הם אמנם נזדעזעו נוכח צעדיהם הראשונים ופקודותיהם של הנאצים, אך לא פי־ללו לקץ טרגי כזה. היה להם יסוד לאשליה, שכן ראו כי אחרי הטבח ההמוני ברובנה, לוצק ועו־רים אחרות בווהלין, אין הקומנדנט הגרמני של קובל הסמוכה (מרחק 18 ק״מ) נוהג בכל־זאת ברשעות יתרה, והיהודים שם מסתדרים אתו...

אך בינתים הלך המצב והחמיר. הנאצים הו־סיפו לתקוע את צפרניהם בבשר האוכלוסיה הי־הודית של העיירה. היא נדרשה לספק כל הדרוש לנאצים, הועבדה בעבודות־פרך ונשאה בעולן של גזירות מגזירות שונות. מזמן לזמן היו פונים יהודים לצדיק הטריסקאי ר׳ וועלוועלה (בקובל) והוא היה מרגיעם ומנחמם בתקוה, כי סוף־סוף יעברו ימי הזעם ונצח ישראל לא ישקר. אך בל־בו נשא גם הצדיק את החרדה של כל אחד מישראל. לא פסח הגורל המר על טריסק החסידית, ולא עמדה לה זכות צדיקיה וגדוליה. היא נפלה שדודה לפני צר ביום הפקודה, כאחיותיה רטנה, מלניצה ועיירות אחרות.

וקצרה היא פרשת ההשמדה: פתאום, בבוקר אחד, בתש״ג, רוכזו כל יהודי טריסק בבהלה, זקן וטף עם כלי־הקודש יחד, והובלו ע״י הנאצים ושוטרים אוקראינים בדרכם האחרונה אל מחוץ לעיירה. הם נצטוו לפשוט את בגדיהם לפני בורות שהוכנו בשבילם ונטבחו בהמון. מנוחתם בקבר־אחים גדול.

לפי שמועות וידיעות מקוטעות (מזלמן־דוד גרובר הנמצא באחד המחנות בגרמניה ואחרים) נמלטו מספר יהודים מטריסק לקובל, אולם היד הרשעית השיגה אותם גם בקובל. נשארו בחיים רק יחידים מבני טריסק והם מפוזרים באירופה, אבל לטריסק אינם חוזרים, העיירה עומדת בשממתה, זרים (אוקראינים) שולטים בה ורואים את עצמם כיורשי היהודים.

והומה הלב לשמועות על הריגת הצדיקים והחסידים, על חורבן עירם של האדמורי״ם המפורסמים ר׳ אברהמלה ור׳ יעקב־לייב׳לה, המגידים מטריסק, משושלת הטברסקים, על סופם הטרגי של בני־הנוער שתסס בתקופה האחרונה בעיירה, שכולם נספו ביום אחד בידם הארורה של הנאצים הטמאים בגזירות תש״ב—תש״ג.

גדול הכאב, ורב הצער!

א. א.

מה שעבר עלינו...

הוריינו היו בין המגורשים ע״י הבולשביקים מרובנה לזדולבונוב. משהרגישו כי ניגשים לרכז את יהודי העיר להשמדתם—הוציאה אותנו אמנו מהבית דרך חלון צדדי ואמרה לנו להימלט. היינו אז האחת בת עשר והשניה בת שתים־עשרה. לא ידענו מה צפוי לנו ומה יהיה אתנו. מבלי לדעת לאן ללכת רצנו ומרחוק ירו לצדנו, אולם משהרגישו היורים במבוגרים הבורחים או המסתתרים העבירו את היריות לצדם וע״י כך ניתן לנו להמלט. הלכנו אל מורה נוצריה שלנו משכבר והיא הסתירה אותנו והחזיקה אותנו בעלית הגג ימים מספר. אך בן המורה, שהיה

קשור בגיסטפו, הרגיש בנו ובא לחפשנו. בנס הצלחנו להמלט דרך אשנב אל כפר סמוך ומאז נמשכו נדודינו הרבים.

הסתובבנו בכפרים אוקראינים לבושות כבנות־כפר, עבדנו וסבלנו תחת מסוה של נוצריות. והנה גייסו הגרמנים פועלים לעבודה בגרמניה, יצאנו גם אנו עם האוקראינים ונסענו ברכבת ארוכה ימים ולילות. בדרך חשדו בנו אוקראינים שאנו בנות הגזע היהודי, הציקו לנו והחלו לבחון אותנו בתפילות שלהם, וברור שנוכחו כי אין לנו מושג בתפילות נוצריות ואז גמרו למסרנו בידי הגיסטפו, לתכלית זו הלך אחד מהם באחת התחנות שהרכבת נעצרה שם, לטלפן ללובלין על ה„גילוי" החשוב, והנה קרה נס שמרוב התרגשות, כנראה, נפל ליד הטליפון ומת משבץ־הלב. מיד קמה בהלה, אך פתאום נשמעה הקריאה: „היכנסו לקרונות! הרכבת זזה!" והכל רצו לקרונות ואנו ביניהם. כך הגענו לגרמניה.

אך גם בגרמניה גילו את יהדותנו ושלחו אותנו למחנה־המות במידנק. עוד בהיותנו בגיסטפו ניסינו להתאבד ע"י תליה על מטפחותנו, אולם הדבר לא עלה בידינו, והזקיף שהרגיש בזה נזף בנו, קלל אותנו ואיים כי ישלחנו למחנה־המות...

החיים במחנה מידנק היו נוראים. במקרה העסיקו אותנו הגרמנים בתוך המחנה בעיקר בכביסה גשביל הצבא, המפקח הגרמני אמנם לא התיחס אלינו רע ביותר, אולם חיינו בפחד תמיד. לא אחת היינו מיואשות, כאחרות במחנה, ואי־בדנו כל תקוה להינצל.

אך רצה הגורל וזכינו סוף־סוף לראות במפלתם של הצוררים וניצלנו, אף הגענו למולדת.

דוסיה ואדליה ליברמן

ציון לנעדרים

פסח גינזבורג, נולד בליפניק בסביבת ז'יטומיר. סופר, משורר ועתונאי. היה אדם מחונן בעל תורה ותרבות מקיפה. איש־עט ובעל רגש מראשית צעדיו בספרות העברית הביא לתרבותנו יצירות מובחרות של העמים הסקנדינביים נוסף על יצירותיו המקוריות. בהתמסרו לעתונות הכניס בה מרעננותה של הספרות ינשאר סופר־משורר. היה מעורכי „בוסקנאי" ובשנים האחרונות — עורך הלילה וסופר של „הארץ". נלקח משורת החיים פתאום ביום ד' ח' שבט תש"ז — 29.1.47 בגיל 52 בתל אביב.

חיים ורדי, יליד רוז'ישצ'ה ותושב רובנה בעבר. היה איש נוח, צנוע וישר־הלך כל ימיו. כזה הכירו הו ברובנה בחוגי הסוחרים והציונים. נמנה על עסקניה של הגמנסיה תרבות" ברובנה והינך בה את בנו ובתו. עלה ארצה בשנת 1933. היה מהראשונים בנמל תל־אביב בשרותו באגודת „פרדס". בשנים האחרונות שרת במועצת השיווק הממשלתית לפרי הדר. היה מכובד על מכריו וחבריו לעבודה. נפטר ביום כ"ג שבט תש"ז

זלדה בת שמואל פינקלשטיין, אלמנתו של ר' יעקב־דוד פינקלשטין מרובנה. אשה רחמנית ובעלת מידות נעלות, הצטיינה בהכנסת־אורחים ובדאגה לזולת. ביתה היה בית מסורתי ומכובד ברובנה. את חייה הקדישה לחינוך בניה וגדלה אותם לתורה, למדע ולמעשים טובים. מחותנת משפחת פינברג בא"י, היא אמו של העו"ד זאב שהם בחיפה והגב' חיה הר בת"א. נפטרה ביום י"א אדר תש"ו בשנת ה־76 לחייה בתל אביב והובלה למנוחת עולמים בהר הזיתים בירושלים.

קלמן טויב מרדזיבילוב, טיפוס של יהודי ווהלינאי, אדם בעל מעשים טובים, עלה ארצה מעיירתו בשנת 1936 אל בנו בעין־חרוד ובתו בגבת. נפטר ביום 23 פברואר 1947. בן 73 היה במותו.

שרה אידסיס (לבית ינטיס) מקוריץ, עלתה ארצה בשנת 1923, גמרה את הקורסים לגננות מיסודו של אלתרמן בוארשה ועמדה בשורות צעירי־ציון בוווהלין. היתה חברה פעילה בכמה מוסדות חשובים, ערה לכל מפעל ציוני והסתדרותי בשדה החינוך, עזרה סוציאלית ועוד. היא היתה חברה למועצת פועלי ת"א, מהראשונות לארגון אמהות עובדות בתל־אביב ומזכירתו עד יומה האחרון. את מרצה הרב הקדישה לתנועת העבודה ולהמוני העם שהיו קרובים ללבה. מתה ביום 11 לספטמבר 1946, בביה"ח בילינסון, בגיל 50 והניחה בן ובעל — (זאב אידסיס, מעובדי קופת־חולים בתל־אביב).

אהרון לרר מברסטצ'קה, מראשוני העובדים של קופת־חולים בתל־אביב. בשנים האחרונות עבד במחלקת־ההספקה של מרכז קופת־חולים. איש בעל מידות נעלות, מתון וחביב על חבריו ועל הצבור. מת אחרי מחלה ביום 19 לדצמבר 1946, בגיל 48.

יוסף שטרקמן, נולד ברובנה, היה אדם צנוע, עניו וישר. עלה ארצה בשנת 1935 וחי מיגיע כפיו בעבודות מכניקה. נפגע מתאונת־דרכים בהתנגשות אוטו ביום 8 לנובמבר 1946 ובאותו יום הוציא את נשמתו. בן 42 היה. הניח אשה צעירה.

עדה (אודיה) בת ר' יחיאל גולדברג, אשתו של ר' יוסף גולדברג מבילוזירקה שבווהלין. אשת־חיל, חכמה ונדיבת־לב. על־ידי ביתה הוחזק קיבוץ חלוצי בבילוזירקה. הקימה שבעה בנים, (ארבעה מהם נמצאים בארץ). נפטרה ביום י"ד טבת תש"ז ברמת־יצחק בשנת ה־78 לחייה והובלה למנוחת עולמים בנחלת־יצחק.

ריסל בת ר' מרדכי סרווטניק מרובנה, אשתו של העסקן הציוני הותיק ר' משה סרווטניק. ביתה היה פתוח לאורחים ובו היו באים עסקנים.

נפטרה ביום כ"ב טבת תש"ז בתל־אביב בת 75.

דבורה בהרל; בת ווהלין; אמו של השומר אברהם יוסף בהרל שנפל הלל על הגנת סג'רה בתר"ע. היתה אשה שקדנית וישרת־לב. עוד בגיל 70 עבדה בקטיף בפרדסים. עלתה ארצה ב־1912; למדה עברית בארץ והשתמשה בשפה בחיים. נפטרה ביום ד' ניסן תש"ז בחדרה והיא בת 96.

צרור מכתבים וידיעות

מיכאל שטיין מרובנה כותב ממילנו (איטליה): ...ע"פ נס גדול נשארתי בין הניצולים הספורים מה־אוכלוסיה הגדולה של יהודי רובנה. פני כולנו, הווה־הלינאים המתגוללים בדרכים ובמחנות — למולדת — לא"י. שמחנו לידיעה על קיום ארגון יוצאי ווהלין בא"י ואנו מבקשים מכם עזרה מידית (מזון, בגדים ותמיכה). אנו מקוים ליחס־אחים מכם לאחים בצרה.

מגרמניה מודיע פנחס שניידר, בן רובנה, שבנובמ־בר 1946 התקיים בפרנואלד שבגרמניה כינוס של בני רובנה והסביבה — הניצולים. בין המשתתפים הרבים היו המורה חבויניק, קרש והאחיות אידסיס. הכינוס עודד את הווהלינאים והשאיר רושם טוב.

דוסיה ואדליה ליברמן מרובנה הגיעו ארצה ומ־חפשות את קרוביהן: א) אלקה ואחיה דוד לרל מק־רמניץ, ב) יוליוס ויסמן (או וויסברג) מהנדס מקניג־סברג. ג) דוד ליברמן מקרמניץ, מהנדס חימאי. ד) וואלף ליברמן, שהיה בפריז. ה) בתיה ציפרפיין מק־רמניץ ו) ריזיל זופ מרובנה ז) שמואל ליברמן, יליד טורצין שנמצא בברוקלין באמריקה. היודע על הנ"ל מתבקש למסור לארגון יוצאי ווהלין בא"י.

מדרמן ליד מיזוטש־זדולבונוב נתקבל מכתב ע"י יוסף סודגלטר בבני־ברק מאת דוד דראטבה; המודיע. שלא נשארו יהודים בדרמן. הוא ומשפחתו שחזרו מרוסיה עברו למיזוטש שאף בה לא יכלו לאסוף מנין יהודים לאמירת קדיש ביום זכרון.

יוסף כודגלטר קיבל מכתב מאת אשר גילברג ממי־זוטש שאחרי טלטולים הגיע לאוסטריה בדרכו לא"י.

יעקב פולישוק, יליד מז'יריץ, חתנו של אהרון ליט־בק שגר ברובנה, כותב לאחיו (חייל משוחרר) בת"א, כי נשאר בחיים יחידי מכל משפחתו, לאחר הטבח הנאצי ברובנה. כעת הוא נמצא במילאנו (איטליה) בדרכו לא"י. שואל לר' יהודה מוטיוק, וינוקור ואחרים.

מרקל פרלשטיין מרובנה (בעבר מדומברוביצה) כו־תב ממילנו ושואל לקרוביו: יוסף שפיטלניק ת"א, ומיכאל גרינשפון בעפולה.

באניות־המעפילים האחרונות הגיעו כמה עשרות מבני־ווהלין הניצולים. לכולם שלום והם נמצאים כעת במחנות בקפריסין.

מחפשים את האנשים דלהלן — בני ווהלין הנמצאים בארץ, ומבקשים להודיע את כתבתיהם לארגון יוצאי ווהלין בא"י ביום ד' 5—7 בשעות 15 בלילנבלום אחה"צ) לשם התקשרות עם קרובים מחו"ל: שלרויט מוטיל וינטה, סמסון יעקב, מדביאז' יחזקאל, מרגלית יחזקאל, גופמן פיגה ובתיה, פורל ברוך, פפר יעקב ורוז'ה, פרישקולניק גניה, קרול ליובה, אלייעזר ומטיל, רויטמן ליובה, רוס בוזיו יצחק, שניאור דבורה, גרינברג משה, ווינק שלמה, מסר וואווה, זזוליה מאיר, זפרן רבקה ורבינר הרש מרובנה. שפרכמן לאה, ווסקובויניק לייביש, — מדובנה. זייגרסון לאה, וינשאל רבקה, פינקלשטיין חיה מאוסטראה. פלצר יוסף, שיאר חנה, ולטר בנימין — מברסטצ'קה. ויינשטוק יעקב, שוחט דוד, גורשטיין יוסף, גרשטיין חייקיל, נובל יעקב — מלוצק. פולישוק נחמה — מקובל, לפידות בתיה מקר־מניץ. קאם אריה מלודמיר.

תערוכה מהזעות באירופה

בזמן האחרון נפתחה בניו־יורק תערוכה: „יהודים באירופה בשנים 1939—1946". בתערוכה זו מוצגים אלפי צלומים, מיסמכים ותעודות השופכים אור על חיי היהודים ועל השמדתם באירופה בשנות השואה. ביניהם הוראות ופקודות חשאיות מהשלטונות הנאציים בנוגע להשמדת היהודים וחומר רב על התפקידים החשובים שביצעו היהודים בגיטאות בתנועות־המרי ועוד.

חומר חשוב זה נאסף ע"י „איווא" והוא מבליט את האופי היהודי ואת אופן הגבתו הנפשית על הסבל הנורא של היהודים בשנים האחרונות באירופה.

ארגון יוצאי ווהלין בא"י

בארגונים

במחנה פערנוואלד שליד מינכן הוקם ארגון יוצאי רובנה ע"י 500 העקורים בני רובנה וסביבתה המתגוללים במחנות בבוריה (גרמניה) ב־ט"ז חשון תש"ז (יום הטבח של יהודי רובנה*) ערך הארגון אספת־אבל לזכר הקרבנות חללי הנאצים ברובנה. נשלח כרוז מודפס למחנות בו הוזמנו להזכרה ובאו למעלה מ־250 איש. האספה השאירה רושם חזק והשאיפה לעליה לא"י אצל הרוב־נאים במחנות גברה אחריה. חברי ועד הארגון: ד"ר שטיימן, קיטין משה. גלנה מ. זלוס־קי י. גולדנברג ג. שווארצאפל, מהיפית, בארטען, כץ א. מייגלר י. ד"ר מרגולין ואליניק. הועד עומד בקשרים עם ארגון יוצאי ווהלין בא"י.

מאתים בני ווהלין שהתעכבו בשצ'אצין החליטו להקים ארגון של יוצאי רובנה והסביבה. מצבם קשה והם זקוקים לעזרה. ארגון יוצאי ווהלין בא"י נענה לקריאת הנצרכים ודאג להושטת עזרה ממשית להם. נתקבל אישור טלגרפי וברכות מועד הארגון המורכב מה"ה: יעקב פרצובסקי, אשר פישביין, שצפנסקי, לוצקי וגורדון.

בארגון ברזניצה: נמשכת המגבית בין בני ברזניצה בארץ לעזרה לניצולים. הגיעו עוד 2 מהשרידים ארצה.

בארגון לודמיר: הופיעה חוברת „לודמיר" בט־און של עולי וולדימיר־ווהלינסק 8 עמודים.

ארגון יוצאי ווהלין בא"י

תל־אביב, רח' ליליינבלום 15 (ק' ג' חדר 7)

המשרד פתוח בכל יום בין 5—7 אחה"צ מטפל: ברשום בני ווהלין בארץ וכתבתיהם, בחיפוש קרובים, במתן ידיעות ועצות, בהנצחת זכרה של יהדות ווהלין, באיסוף חומר על ווהלין ועוד.

אל קהל בני ווהלין ולקוראי „ילקוט ווהלין".

עם קובץ שמיני זה מסתיים הכרך הראשון „ילקוט ווהלין" בו הוקדשו רשימות ומאמרים לקהילות ואישים, וכ"כ נתפרסמו סקירות כלליות, ידיעות, מכתבים, ציונים וכד'.

המערכת מכינה תוכן ענינים כללי, ויתכן שת־צרף עוד כמה רשימות לזכר אישים ועסקנים שיכנסו בכריכה הנאה של הכרך.

כל מי שיש לו הערות, תיקונים וכד' לחומר שנתפרסם בשמונה הקבצים א—ח, מתבקש—ת להמציא למערכת בהקדם.

למעונינים תנתן האפשרות למסור את הקבצים הבודדים על מנת לקבל כרך מסודר, וכ"כ להשלים קבצים חסרים.

דמי הכריכה והתוספות 300 מיל בהזמנות יש לפנות למערכת „ילקוט ווהלין" תל־אביב, רחוב ברנר 12 בביה"ס „אור".

ועדת הארכיון של ווהלין

פונה בזה ומבקשת מכל איש—ה בארץ ובחו"ל להמציא לה כל חומר שיש לו שייכות לווהלין היהודית, קהילותיה, מאורעותיה, מוסדותיה, אי־שיה וכו' כגון: תעודות, זכרונות, ספרים ועתונים שהופיעו בווהלין, כרוזים, מודעות, פרטיכלים, צילומים, מכתבים וכל מיסמך אחר שיש לו ערך ציבורי וכללי.

החומר יצורף ל־700 המוצגים המרוכזים כבר בארכיון וימסרו למוסד הכללי שיוקם בארץ במשך הזמן לזכר יהדות הגולה שהושמדה.

הועדה מקוה שהקהל ידע להעריך כראוי את המפעל החשוב ויענה לקריאה זו לשם הנצחת זכרה של יהדות ווהלין.

לפנות ע"פ הכתובות:

ב. צ. ברזלי, תל־אביב ח' יהודה הלוי 73
אריה אַבטיחי תל אביב רח' נחמני 19
ח. ב. אילון תל־אביב רח' ברוכוב 32
עתוני הארץ ושל חו"ל מתבקשים לפרסם קרי־אה זו.

קהל בני ווהלין,

זכרו את הניצולים מגיא־ההריגה בווהלין, דאגו להם ובואו לעזרתם, זוהי חובתכם!

ארגון יוצאי ווהלין בא"י

הסנה

חברה א"י לאחריות בע"מ

ספינים וסוכנויות בכל הארץ

נוסדה בשנת 1924

חברת הבטוח הגדולה בארץ

סכום הביטוח (חיים) —.3,900,000 לא"י
הכנסה שנתית ב־1946 —.465,000 לא"י
הון וקרנות —.640,000 לא"י

המרכז תל־אביב, רח' ליליינבלום 44
טל. 2 / 4431 ת.ד. 805

חברה לשיכון עממי בע"מ
שיכון עולים, חברה בע"מ

המשרדים:

תל־אביב, רח' מונטיפיורי 21
טלפון 4463

כמובן „מטוסיאן"

„לודזיה"

חברה לטכסטיל בע"מ
תל־אביב

גרבים,

טריקו

לבנים

בשביל גברים, נשים וילדים

תוצרת „תועלת" איכות משובחת

תעשית ארץ־ישראלית

ליוטה, פשתן וקנבוס בע"מ

תל־אביב, רח' אלנבי 123 (הבית הלבן)

ביהח"ר דרך הרצליה

טלפון מס' 3109 ת. ד. 2039

ירושלמי זלמן בע"מ

תעשיה ומסחר בבדים, אהלים,

חגורות, סרטים וצרכי רפוד

„שוק חקלאי"

חברה לשיווק והספקה חקלאית בע"מ

המחלקות:

לשיווק:

ירקות, פירות, עופות, ביצים, דבש, וכל תוצרת חקלאית של המשק החקלאי בארץ.

להספקה:

ללול ולרפת, זבלנים חימיים.

לזרעים וחימיקליים:

כל מיני זרעי ירקות, גידולי פלחה וגידולי שדה ממינים משובחים, חמרים להגנת הצומח, קשור בחוזים להלוקה, גידול ואספקת תפוחי אדמה לממשלה ולצבא.

לפנות שוק חקלאי תל־אביב

רח' וולפון 43, טלפון 2307 ת.ד. 2018

ביצור בע"מ

ההון הרשום —250,000. לא"י

ההון המשולם ורזרבות —237,792. "

אגרות חוב במחזור —421770. לא"י

המשרד:

תל־אביב, רח' נחלת בנימין 69

ת.ד. 1687 טלפון 78—4577

ציון חברה לבטוח כללי בע"מ

כל סוגי בטוח

המשרד הראשי:

תל־אביב רח' אלנבי 120

ת. ד. 1425, טלפון 3—4671

„הטכנאי הצעיר"

ירחון טכנאי פופולארי מופיע בכל 25 לחודש

הופיע גליון ו'

תל־אביב רח אלנבי 80 טלפון 3134

אחים גם ושותפי'
חברה למסחר כללי למזרח התיכון

המשרד:

תל־אביב דרך פתח־תקוה 13 „בית השרון"

אימפורט, אקספורט וקומיסיון

בחמרי בנין ואחרים

דרשו את המצה הטובה והטעימה

מצות אביב

ביח"ר משוכלל ומצוייד במכונות חדשות של ישראל דנגברג חברה בע"מ (מקודם שותף הפירמה זליבנסקי)

ארגון יוצאי ווהלין בא"י (אגודה רשומה); ועדת הארכיון של ווהלין, תל־אביב רח'

ווהלין בתמונות

צירי הועידה הציונית בי"ז טבת תר"פ ברובנה.

יושבים: 1. גרינברג, 2. דוד לנדר, 3. גב'...4. יעקב בורק, 5. א. גרבוז—אבטיחי, 6. משה קיפר.

עומדים: 1. אריה אשל, 2. .... 3. מרדכי נאמן, 4. א. ל. הירשפלד, 5. קולקר, 6. אהרן שינקר.

המערכת והאדמיניסטרציה „וואלינער צייטונג" ברובנה ב־1932

הועד המאוחד של קרן הקימת לישראל בלוצק.

— יושבים מימין לשמאל; 1 — **דב גיטלס**, 2 — **אלתר**צוקרניק 3 — שלום צביטמן, 4 — **המורה פצניק**, 5 — **דוד לנדר**, 6 — בנימין גרושבסקי, 7 — **אברהם קליינבורד**, —
עומדים למטה מימין לשמאל; 1 — שטרכמן, 2 —צבי הורביץ, 3 — שלמה ניגיבורן, 4 — **מני גליזר**, 5 — **הניה וכסמן**, 6 — **דריזן**. —
עומדים למעלה מימין לשמאל; 1 — יוסף וינטרויב, 2 – משה שנידר, 3 — **ליפה גליזר**, 4 — **א. ליברמן**, 5 — נתן גרוס, 6 — **ווידרה**. —

הועידה הציונית הגלילית ב"כ"א—כ"ב חשון תרע"ח בוויהיל (נובוגרדוולינסק)

הועד של קרן היסוד בלוצק

יושבים מימין לשמאל : 1 — חיים חלף. 2 — אברהם קלינבורד. 3 — אריה כץ. 4 — אריה־לאווא קראנשטין, 5 — יהושע ברגר. 6 — שלמה שפירא, 7 — י. בן צפור 8 — חייקל ויץ, 9 — יואל חרק, 10 — פסח שץ. — עומדים למטה מימין לשמאל : 1 — המורה פצ׳ניק. 2 — סובורובסקי. 3 — יעקב גרינגיץ. 4 — גוטסדינר. 5 — רדומיסלסקי 6 — בנימין גרושבסקי. 7 — בונים קולינר 8 — א. פינס. 9 — לקרץ, 10 — אברהם לבנזון עומדים למעלה מימין לשמאל ; 1 — שלמה ניגיבורן, 2— מרדכי שפיר, 3 — אלתר צוקרניק, 4 — צבי ברוינשטין, 5—... 6 — רבינוביץ. —

האגודה הציונית „ילדי ציון" בבורמל בתרס״ח

הרב יוסף ורטהיים — אוסטראה

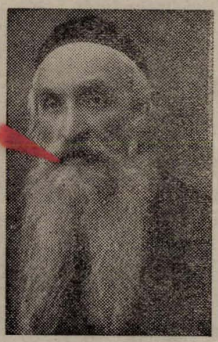

הרב והאדמו"ר
ר' נחומ'קה פצ'ניק — דומברוביצה

סניף חב' „תרבות" באוליקה ב־1934

ועד הסניף של חב' „תרבות" בקובל ב־1926

ח. נ. ביאליק בביקורו ברובנה בחברת מורי הגמנסיה „תרבות" מ. גלרטר וש. רוזנהק.

חברי אגודת „החלוץ הצעיר" בפוריצק ב־1928

בית־הספר לילדי פליטים בדובנא בשנת 1918

רשימה ולפי סדר א"ב לשמות אישים, יעוזבים וערכים הנזכרים בכרך א' „ילקוט זוהלין"

א

אבלסון, הרב ר' יהודה, ק"ד 21
אבלסון, הרב ר' יהושע, ק"ד 22
אבלמן, משה־יעקב, עס' צב' וצי' — ק"ה 12, 13; ק"ו 9, 10
אבלמן יונתן, מדר' נוער, ק"ו 9
אבטיח' (גרבוז), אריה, עס' צב' וצי' — ק"ד 10; ק"ה 15; ק"ו 17, 19; ק"ז 14; ק"ח 19
אברך יואל, עס' צב', ק"ה 12 ק"ו 10
אברהמי אלעזר, פעיל צי', ק"ו 8
אגודת ציון — ק"ב 20
אגודת דוברי עברית — ק"ג 16
אדל יוסף, עס' צי' — ק"ב 17; ק"ח 19
אדל (עדיני) יעקב, מורה ועס' תרב' — ק"ו 16, 17; ק"ח 19
אדל ר' לייבוש, עסקן — ק"ח 19
אדל שמואל, עסקן — ק"ז 13, 19
אדלמן משה, עס' צי' ק"ג 12
אוז, נהר — ק"א 2
אוסטיה, נהר — ק"א 9
„אות־תורה" (אוסטרוג, אוסטראה) — ק"א 3; ק"ח 3
„אור־תורה", ישיבת זויהיל — ק"א 10; ק"ב 24; ק"ה 29; ק"ח 4
אורבוך, ד"ר יחזקאל, רופא ועס' צי' — ק"ב 16, 17; ק"ד 14; ק"ה 14, 15; ק"ח 19
אוצר הספרות, ביבליוג' — ק"א 4; ק"ג 8. ק"ו 11
אוצר בלום, חיבור — ק"ד 19
אודרמן יצחק, עס' צב' — ק"ז 9
אודרמן משה, סוחר ועס' צב' — ק"ד 12; ק"ז 9
אודרמן הרצל, מדר' נוער, ק"ו 10
אוקסהורן־פניבלר פיבוש, נדבן — ק"ב 16
אוז'נין, תח' רכ' — ק"ד 11, 12
אודריצק, תח' רכ' — ק"ג 19
אורטינברג, הרב ר' דוד, קובץ ח' 3
אופנהנדלר, חזן, ק"ב 17; ק"ד 14
אחדות ישראל — ק"ב 18
אטשטיין יוסף, קדוש — ק"ה 25
איקופוט, נהר — ק"ה 10
איקווה, נהר — ק"א 2, 5, 26 ק"ה 16; ק"ו 20
איידילש, הרה"ג ר' שמואל־אלי־עזר (מהרש"א) — ק"א 3; ק"ב 4; ק"ג 8
אייזנברג חיים, עס' צב', ק"ג 19
אייזנברג משה, קדוש — ק"ג 20
אייזנברג לייב, עס' תרב' — ק"ד 15; ק"ח 19
אייזנברג בלומה, עס' צי' — ק"ד 15; ק"ח 19
אייזנברג (ברזילי) ב"צ, עס' צב' וצי' — ק"ח 20
אוירבוך דוד, עסקן — ק"ח 19
אונזער וועג, עתון — ק"ח 2
אונער לעבן, עתון — ק"ח 2
אור הגנוז, חיבור — ק"ח 6
אוזדיצ'י, עיירה — ק"ו 31
אידסיס זאב, עסקן — ק"ח 19
איטלזון גרשון, פילוסוף, ק"ו 10
איזנשטיין־קפלן בטי, מורה, ש־רידה — ק"ו 10
אייזיפס־ספיבק אסתר, פע' צי' — ק"ו 10
אייכנבוים יעקב, סופר — ק"ו 7
אילון (באראניק) ח. ב. מדר' נוער, מורה, עתונ', עסק' — ק"ה 12; ק"ו 8, 9, 10; ק"ח 1, 2
איסרליש לולה, מורה — ק"ו 10
איינבינדר מ. עסקן — ק"ח 19
אלכסיניץ, כפר — ק"א 8
אלבה יוסיל, חובש — ק"ד 14
אנופולר, הרה"צ ר' זוסיא — ק"ד 27; ק"ה 20; ק"ז 13
אקסלרוד ר' דוד, סוחר ועס' צב' — ק"ח 15
אקסלרוד אברהם, עס' צ' — ק"ח 14, 15
אפטייקר מנדיל עס' צי' — ק"א 16
אפשטיין בנימין, עס' תר', ק"ז 11
אנטוניוני, כפר — ק"ב 28
אנגל יואל, מוסיקאי — ק"ג 18
אספת הציונים בברדיצ'ב, ק"ג 16
ארבטמן אייזיק, עס' צי', ק"ד
אנסקי ש. סופר — ק"ב 6, 12; ק"ג 16, 18; ק"ז 8
אשכנזי, הרב ר' שמואל־זנויל — ק"א 4, 10; ק"ו 11 ק"ז 7
אשכנזי, הרב ר' נפתלי־הרץ ק"ב 8
אשכנזי ר' צבי־הירש — ק"א 3
אשכנזי ר' זלמן, ותיק צי' ומטיף — ק"א 3 ק"ב 6, 13, 17
ארונסקי יצחק, עתונאי — ק"א 16
ארקס הלל, זהבה, חנה, עס' צב' וצי' — ק"ח 9
ארמל אברהם, עס' צי' — ק"ח 19
אהרונסון, הרב ר' — ק"ב 18

ב

באשקיס, הרב ר' ניסן — ק"א 11
באך (באכנער), הרה"ג ר' שמ־שון — ק"ג 8
בארשפ אברהם, עס' צי' — ק"ג 28
בארו, הרב ר' ישעיהו, עס' צי' — ק"ד 9
באלין עובדיה, פע' צי' — ק"ה 13; ק"ו 8
באנד גרישה, פע' צי' — ק"ה 13; ק"ו 8
בארד שרה, פע' צי' — ק"ו 9
בהרל דוד, עס' צי' — ק"ד 10; ק"ו 16, 19; ק"ח 19
בהרל ישראל, עס' צי' — ק"ה 15; ק"ח 19
בהרל בנימין, מורה — ק"ה 30
„בונה", הר — ק"א 7
בוראק יעקב, פע' מפלג' ורב חובל — ק"א 16
בולבה ישראל, חזן — ק"א 28
בוזדוב, כפר — ק"א 12
בוקוביצקי משה עס' צי', ק"ב 16
בוסקיס, הרב ר' אלתר — ק"ב 28
בוק זלדה, שרידה — ק"ח 22
בוימן השי, הרה"ג — ק"ח 26
בושצ'ה, כפר — ק"ח 28
בוקימר ריבה, פע' צי' — ק"ה 12; ק"ו 10
בוקימר צבי, עס' צי' וצב', ק"ח 13
בוקימר אברהם, עס' צי' — ק"ו 8
בוקימר מנדל, עס' צי' — ק"ו 8
בוקימר ישה, מדר' נוער — ק"ו 9
בוקימר יוסף, מדר' נוער — ק"ו 9
בוקימר שלמה, עס' צי' — ק"ו 10
בוקימר אנשל, עס' צי' — ק"ח 19
בוקימר יוסף, עס' צי' — ק"ו 16; ק"ח 19
בוימבלט אהרן — ק"ו 10
בוסליק אליעזר, מורה — ק"ו 18 ק"ח 19, 21
בוצמן משה, פע' צי' — ק"ה 13
בוצמן פייגה, פע' צי' — ק"ו 10
בורנשטיין מאיר — ק"ה 28
בורימל עיירה — ק"ו 3
בולכובר, הר"ר שלמה — ק"ו 17
בולכובר, הרה"ג ר' אריה־לייבוש — ק"ז 7
בוקסר א. ז. מורה — ק"ו 15
בוים ב. (בריילי), עתונאי, ק"ח 1
בורד יעקב, עתונאי — ק"ח 2

---

*) הסימנים: ק — קובץ; האו־תיות — מספר הקובץ; המספרים — העמודים בקובץ הנזכר

בורקובסקי י. ח. מורה — ק"ח 13, 19
בורשטיין ברוך, עסקן — ק"ח 19
בורדיץ גדליה, שריד — ק"ח 22
ביבר ר' מנחם־מנדיל, מחבר — ק"א 10; ק"ד 11; ק"ו 11
ביבר לייבוש, עס' צי' וצב' — ק"ג 5
ביבר לייבוש, עס' צי' וצב' — ק"ה 12, 13; ק"ו 10
ביבר אליהו, פע' צי' — ק"ו 8
ביבר חיים, עס' צי' — ק"ו 8
ביבר מילי, פע' צי' — ק"ו 8
ביבר שמחה, מד' נוער — ק"ו 9
ביברמן א. י. עס' צב' — ק"ב 22
בית־המדרש ברסלר — ק"א 5
בית־המדרש בר"ץ — ק"א 5
בית־המדרש דר' יוזפא — ק"ד 5
בית־המדרש דר' יוסל — ק"ד 5
בית־המדרש דר' יונה — ק"ד 5
בית־המדרש של הרב — ק"ד 5
בית־המדרש הולנדרים — ק"ד 5
בית־הכנסת „הר־שפר" — ק"ד 11
ביהכנ' דמהרש"א — ק"ג 8
ביאלוקרינינצי כפר — ק"א 7, 8
בייגל, הרב ר' ברוך — ק"א 15
בידר, הרב ר' משה — ק"א 15
בידר ישראל — ק"א 16
ביסכ"ש שמחה — ק"א 6
ביאליק חיים־נחמן משורר — ק"ב 4. ק"ו 1; ק"ז 11; ק"ח 7
ביאליק ישראל, עס' תר', ק"ו 11
ביווגל יעקב, עס' צב' — ק"ב 16
ביאלה, כפר — ק"ג 20
ביק נחמה, שרידה — ק"ח 22
ביק לייבוש, עס' צב' — ק"ד 14
בילוברז'יה, כפר — ק"ד 26
ביאלר מנדיל, מורה ועס' תרב' — ק"ו 17; ק"ה 15; ק"ח 19
ביגלמן יוסף, עס' תרב' — ק"ז 11
בירנברג חיה, פע' צי' — ק"ח 9
בירביס שמעון, עס' צב' — ק"ח 9
בליי יום־טוב — ק"א 15
בליי איסר — ק"ד 26; ק"ח 19
בליי אלימלך משכ' ופע' צי' — ק"ד 25
בליז'ובסקי אברהם, עס' צי' — ק"ג 23
בלבן משה־דוד, עס' צי' וצב' — ק"ד 3; ק"ו 23
בלכמן, הרב ר' אלתר — ק"ח 10
בנדר לייבצ'יק, הגר — ק"ד 15
ברקוביץ י.ד., סופר — ק"ד 19
ברמן (ירדני) ד"ר יעקב, רופא ועס' — ק"ה 11; ק"ו 16, 19; ק"ח 19
בקלצ'וק אלתר, עס' צב' — ק"ח 22
„בני ציון", אג' צי' — ק"ה 14
ברנבוים שפרה, עס' צי' — ק"ה 15; ק"ח 19
בקון, הרב ר' משה — ק"ה 30
בראט מרים, שרידה — ק"ה 31
ברנשטיין נחמיה, פע' צי' — ברק אהרן, פע' צי' — ק"ו 9
ברק דוד, פע' צי' — ק"ו 8
ברנשטיין אסיפ, עו"ד ושחמט' — ק"ז 10
בינשטוק יהודה־לייב, רב מט' ועס' צי' — ק"ז 11
בריט ר' יעקב, נדבן — ק"ז 26
בן־כוכב, עתון — ק"ח 19
בילינסקי משה, עסקן — ק"ח 19
ברנשטיין אדיל, פע' צי' — ק"ח 13
ברז שלמה, עסקן — ק"ח 19
ברגר משה, עסקן — ק"ח 19
ברכמן יעקב, עסקן — ק"ח 19
ברלינר פייביל, דוד ויצחק — ק"ח 19
ברלינר (ריידיל) רוזה, עס' צב' — ק"ח 19
בנדר לייבצ'יק הגנ' — ק"ד 15
בניהו מאיר, עס' צי' — ק"ד 20
ברמן (ירדני) ד"ר יעקב, רופא ועס', ק"ה 11; ק"ו 19,16; ק"ח 19
ברמניק ירוחם, פקיד — ק"ה 12
ברמניק בצלאל, עס' צי' צב' — ק"ה 13,12; ק"ו 10,8; ק"ח 1
בראניק ר' יעקב־יוסף, שו"ב וש"צ — ק"ו 10
בראניק מרים, פע' צי' — ק"ו 9
בריק אייזיק, עס' צב' — ק"ו 16; ק"ז 12; ק"ח 19
ברקובסקי יונה, גננת — ק"ו 15
ברקובסקי יוסף, מורה — ק"ו 18
ברקובסקי יצחק, מורה — ק"ו 18
ברגמן ד"ר מ., מורה ועס' תרב' — ק"ו 18; ק"ח 21
בלכמן, הרב ר' יוסל — ק"ה 10
בליאך אהרן, סוחר — ק"ה 11
בלכמן, הרה"ג ר' שמואל — ק"ו 14
בלקינד ישראל, עס' צב' — ק"ו 19
בלבן אלכסנדר — ק"ו 23
בלינוב ניקולאי הגנ' — ק"ז 10
ברזיץ כפר — ק"א 7
בליטשטיין מוטיל, עס' צי' — ק"א 16
ברים יוסף, סוחר עסקן — ק"ב 17; ק"ה 15
ברוזמן לוי, קדוש — ק"ב 21
ברקר אליהו, נחום, אלתר — ק"ב 22
ברדיצ'ב עיר — ק"ג 5; ק"ד 5, 14
ברשדסקי ש. הסטוריון — ק"ג 14
ברגר שלמה, עס' צב' — ק"ג 32; ק"ו 31
ברגר יהושע, עס' צי' — ק"ד 3
ברוף ברוך־יעקב, סוחר — ק"ד 8
ביבר יצחק, סופר — ק"ד 9
ברנשטיין לייבוש, עס' צב', ק"ד 14
ברנשיין לייבוש, עס' צב', ק"ד 14
ברנשטיין (בבלי) ד"ר אשר, ע' צי' — ק"ו 16; ק"ח 19
ברמן לובה, פע' צי' — ק"ו 14

ג

גור־אריה, הרב ר' אריה — ק"א 26
גוטלובר אברהם־בר, משורר — ק"ב 12; ק"ד 7, 25; ק"ה 14; ק"ו 4, 7
גורפינקל, ד"ר אנטון — ק"ב 16
גולדשטיין הרב ר' שמעון, ק"ב 25
גוטמן יהושע, מורה — ק"ב 28
גוטמן מלכה־לאה קדושה — ק"ב 28
גולדרינג מאיר, עס' ציוני — ק"ג 12; ק"ד 1
גולדפדן אברהם, דרמט' — ק"ד 7; ק"ה 10
גולוב יצחק, הגנ' — ק"ד 14
גולוב (בן־אמתי) הגנ' — ק"ד 15
גולדארביטר וולף, מורה — ק"ד 25; ק"ה 15
גוטליב משה, משכ' — ק"ד 25
גורנשטיין איטה, עס' תרב' — ק"ד 28
גוניק סנדר, סוחר — ק"ה 12
גוניק מנוס, בנקאי ועסק' — ק"ה 12
גוניק שלמה, מדר, נוער — ק"ה 26
גורין מוטיל, עסק' מפל' וצב' — ק"ה 12
גולדנברג, הרב ר' זלמן — ק"ה 14, 15
גולדנברג אשר, עס' צי' — ק"ה 15; ק"ח 19
גויכרך זאב, עס' צי' — ק"ה 15; ק"ח 19
גוברמן, הרב ר' אפרים — ק"ו 10
גוברמן א. א. מורה ועס' צי' — ק"ו 8, 10
גורביץ גולדה מדר' נוער, ק"ו 9
גוליק לייב פע' צי' — ק"ו 10

גוטליב ל. סוחר ועת׳, ק״ח 1
גולדזמד שלמה, מורה — ק״ו 11
גורביץ חנה, פע׳ צי׳—ק״ו 14
גולדהבר, י. עתונ׳ — ק״ח 1
גורדון, הרב ר׳ אריה־לייב ר״מ — ק״ח 3
גושאבו, כפר — ק״ח 10
גורין שמואל עסק׳ — ק״ח 19
גולדברג יוסף ורחל, שרידים — ק״ח 22
גולדברג יוסף, בעל אח׳—ק״ח 23
גלזברג לייבוש, משכיל — ק״א 3
גלזברג צבי, עס׳ צי׳ — ק״ז 8
גורבטי יעקב ויצחק, הגנ׳ — ק״ח 25
גילבורד נח, עס׳ צי׳ — ק״ב 17
גיטלמן בריל, עס׳ צב׳—ק״ב 25
גיפשטיין יצחק־אהרן, עס׳ צב׳ — ק״ד 28
גינקר לייב, עס׳ צב׳—ק״ה 12
גיארמן פרומה, עס׳ צי׳ — ק״ו 8, 10
גינזברוסקי רוזה, פע׳ צי׳—ק״ו 8
גילבורד בוזיה, פע׳ צי׳—ק״ו 10
גיבס יצחק — ק״ו 31
גלר הניך, מורה — ק״ב 8
גינצבורג, ר׳ לייבוש—ק״ב 16
גליק יצחק, פקיד יערות—ק״ג 22
גליק יונה, עס׳ צי׳ — ק״ג 23
ק״ז 14; ק״ח 22
גליקליך אורי׳, — עתונ׳, מדר׳ נוער — ק״ח 1, 2
גליקמן מרדכי, עס׳ צב׳ —ק״ח 26
גלינינסקי יעקב, עס׳ צי׳—ק״ג 23
גלזר חיים, עס׳ צי׳ — ק״ד 28
גלזר חיים־דוד, מורה ועס׳ תרב׳ — ק״ה 20
גלפרסון חיים, עס׳ צב׳ — ק״ה 12
גלנץ רחל, פע׳ צי׳ — ק״ח 9
גלרטר מנחם, מורה ועס׳ תרב׳ — ק״ו 18; ק״ח 19
גליקמן פישל — ק״ו 26
גלפנד בריל, — ק״ז 18
גלפנד מרדכי, עס׳ תרב׳ — ק״ז 19
גלייזל, רב ר׳ יצחק אשר — ק״ז 22
גם בן־ציון, עת׳, ק״ד 26; ק״ח 2
גם קלמן, עס׳ צב׳, צי׳ ותרב׳ — ק״ה 8; ק״ו 16; ק״ח 19
גמרמן ר׳ שלמה, שו״ב ועס׳ — ק״ה 26
גמפל לייזר, מורה — ק״ה 30
גמפל שמואל, משכ׳ — ק״ה 30
גרובר מיכאל, מורה ועס׳ צי׳ — ק״א 27
גרשונוביץ חיים, עס׳ צי׳, ק״ב 8
גרשטיין דוד, עס׳ צב׳ — ק״ב 16, 17, 29; ק״ד 13; ק״ח 19
גרינברג נחה, עס׳ צי׳ — ק״ב 17
גרוכוב כפר, קיבוץ הכשׁ׳ — ק״ג 17
גרינברג, הרב ר׳ פישל ר״מ — ק״ד 12; ק״ח 4
גרמן שושנה, קדושה — ק״ד 28; ק״ה 21
גרשפלד זלמן, עס׳ צי׳ וצב׳ — ק״ה 5, 12, 13
גרינס בנימין, פקיד, מד׳ נוער — ק״ה 12
גרינס מיכל, פעיל ציוני — ק״ו
גרינברג יעקב, עס׳ צב׳ וצי׳ — ק״ה 12; ק״ו 8
גרינפלד זלמן, עס׳ תרב׳, ק״ה 15
גרינפלד מניה, — ק״ו 31
גרשנגורן מוטיל, פע׳ צי׳ — ק״ו 8
גריינימס גרישה, מדר׳ נוער — ק״ו 9
גרשון משה, עס׳ תרב׳ — ק״ו 18
גרינפלד זלמן, רב מט׳ — ק״ז 13
גוברמן חיים, פע׳ צי׳ ק״ו 8
גילבורד נח — ק״ח 19
גרמן אבא, עסק׳ — ק״ח 19
גרובר, זלמן־דוד, שריד, ק״ח 30 ד
„דובנא רבתי״ חיבור — ק״א 5; ק״ב 12
דוברומיל מוניה, עס׳ צי׳, ק״ג 12
דודזון חיים עס׳ צי׳ וצב׳ — ק״ה 13,12; ק״ו 10,8
דונדר, ר׳ וולף־לייב, מלמד ומשכ׳ — ק״ז 16
דוב, ר. ישעיה, עס׳ צב׳, ק״ז 17
דגני זאב, מורה ועס׳ תרב׳ — ק״ח 19
דברי רבי משולם, חיבור, ק״א 10
דאס לודמירער לעבן עתון — ק״ח 2
דאס נייע ווארט, עתון — ק״ח 2
די יידישע וואך, עתון — ק״ח 1
דיעווטשאיה, הר — ק״א 7
דרברימדיקר, הרה״צ ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב — ק״ג 30; ק״ה 20; ק״ז 11
דרברימדיקר, הרב ר׳ לוי יצחק — ק״ג 30
דרברימדיקר, הרב ר׳ יוסף־יקו׳ דה־לייב — ק״ג 30
דרז׳נר אברהם יונה, עס׳ צב — ק״א 16
דרז׳נר צבי, מורה — ק״א 16
דריגון, הרב ר׳ יששכר — ק״ה 27
דרליץ יוסף, עס׳ צי׳ — ק״ב 22
דברי אליעזר, חיבור — ק״ב 8
דקלבוים גולדה, עס׳ צב׳ וצי׳ — ק״ח 27
דרושקופול עיירה — ק״ד 8

ה

הבתולה מלודמיר — ק״ג 4
הורביץ הרה״ג ר׳ ישעיה הלוי (השל״ה) — ק״א 5; ק״ג 8
הורין, נהר ק״א 2, 12, 20; ק״ב 3, 23, 30; ק״ג 19, 21
הורביץ, הרב ר׳ יוסף־יוזל, ר״מ — ק״ז 11
הופמן פסח, עס׳ צי׳ — ק״ב 22
הורוצץ, עיירה — ק״ב 30
הברקשטן, הרה״ג ר׳ קלמן־קלו׳ נימוס —ק״ג 8
הולובשקה מ. עתונ׳ עס׳ צב׳ — ק״ח 1
הוכמן, ר׳ יעקב, שריד — ק״ז 21
הויזמן, ר׳ יוסל, שריד — ק״ז 30
הכוכב, עתון — ק״ח 2
הורוכוב, עיירה — ק״ג 16; ק״ד 1, 3, 8
הוכמן שלמה, עס׳ צב׳ — ק״ג 32
הוניג ברילי, משכ׳ — ק״ד 25
הוכפלד יעקב, סוחר — ק״ד 13
הומברג אחים, עס׳ צי׳ — ק״ד 27
הוכברג דן, פקיד יערות — ק״ד 26
הורנשטיין יוסל, עסק׳ צב׳ — ק״ה 12
הולברט משה, עסק׳ צב׳ — ק״ה 13; ק״ו 10
הורביץ, ר׳ שמואל, סוחר, ק״ז 8
הוכפלד יוסף, עס׳ תרב׳ — ק״ז 11
הוכרמן אברהם, עסקן — ק״ח 27
„החבר״ אג׳ צי׳ — ק״ג 13
הדרך הטוב והישר, חיבור — ק״ד 11
הינדס, ד״ר טוביה רופא, עסק׳ צב׳ וצי׳ — ק״ג 13; ק״ד 1; ק״ה 6
הינדס מתתיהו, עסק׳ צי׳, ק״ג 13
„הגנה עצמית״ — ק״ד 14, 21;
ק״ה 17, 21; ק״ו 22,17; ק״ז 9;
ק״ח 16,10, 25
הימלפרב פוליה, שרידה, ק״ה 31
הילרוביץ א. מורה — ק״ו 18
הלוי ר׳ דוד, המגיד מסטפאן — ק״ה 2
הירשפלד א. ל. עס׳ צי׳ — ק״ו 16; ק״ז 12, 14; ק״ח 19
החסיד ר׳ יהודה — ק״ב 12
הינדס, ד״ר טוביה — ק״א 3
הימלפרב, הרב ר׳ מאיר, ק״ב 26
הימלפרב, הרב ר׳ יעקב, ק״ב 26
הלמן יום־טוב, מורה — ק״ב 28
הלכה פסוקה להרב ר׳ טודרוס — ק״ז 13
הכהן, הרב ר׳ אהרן — ק״א 10; ק״ה 14
הירשנהורן, רב מט׳ ועס׳ צי׳ — ק״ז 15
הליכות עולם, חיבור — ק״ב 5
הלר, הרה״ג ר׳ יו״ט־ליפמן (תו״ יו״ט) — ק״ב 2, 24; ק״ג 3; ק״ח 3
הלפרין, הרב ר׳ יחיאל — ק״ב 5
הלפרין ברוך, מורה, — ק״ז 15

הלפרן שמואל, עסק׳ צב׳, ק״ד 14
הלפרן ישראל, עס׳ צי׳ ק״ו 8 10
הלפרן מתילדה, פע׳ צי׳ — ק״ו 14
הלפרן אברהם, עסק׳ צי׳ ופע׳ הגנ׳ — ק״ו 15; ק״ח 19
הלפרן חיים, עסקן צב׳ — ק״ח 26
הלפרן, הרה״ג ר׳ אליעזר־ליפמן — ק״ז 7
הלפרן זאב, עסקן — ק״ח 19
„הר־כנרת״ קבוצה — ק״ו 31
הנובר ר׳ נתן־נטע, מחבר — ק״ג 8; ק״ו 11; ק״ז 7, 25
הרצברג, ר׳ לייבוש — ק״א 9
הלר, הרב ר׳ יצחק — ק״ב 14
הלר צבי (הרש), עסקן צב׳ — ק״ב 16; ק״ד 14; ק״ז 13
„הרצל״ אג׳ צי׳ — ק״ו 16
הלפרסון, הרב ר׳ לייבוש — ק״ו 19

ו

וואהל, יעקב־יוסף, סופר — ק״ג 9; ק״ח 4
וואגמייסטר גציה, סוחר ועס׳ — ק״ד 13; ק״ח 19
וואגמייסטר ש. עתון׳ — ק״ח 2
וואכס מיכאל וואשצינסקי), שחקן — ק״ח 22
וואכסמן, אברהם עס׳ צי׳, ק״ג 3
וואכסמן שמעון, לייבל — ק״ב 22
וואלבה יואל — ק״ו 31
„וואליה״ פרבר — ק״א 9, 10; ק״ד 13
ר׳ וולף הקדוש, ק״ב 6. ק״ג 13
„וידומקה״, — ק״א 7; ק״ח 6
„ועתר יצחק״, חיבור — ק״ב 14
ווייסמן, הרב ר׳ גרשון — ק״א 16
ווייסמן ר׳ חיים — ק״א 16
ווייסמן מיכאל, — ק״א 27
ווייצמן ר׳ עוזר, סוחר — ק״ג 26
ווייץ, חיים־חייקל, עס׳ צב׳ — ק״ג 3; ק״ו 4
ווייסבלאט, הרב ר׳ מרדכי־דוד — ק״א 24
ווייסבלאט (בר־מדות) יעקב, עס׳ צי׳ — ק״ח 20
ויליה, נהר — ק״ד 12
וויגדורוביץ, סוחר — ק״ד 13
וואלינער וואך, עתון — ק״ח 1
וואלינער לעבן, עתון — ק״ח 1
וואלינער צייטונג, עתון — ק״ח 2
וואלינער שטימע, עתון — ק״ח 2
וואלינער ידישער קוריער, עתון — ק״ח 2
וואלינער פרעסע, עתון — ק״ח 2
וואהליניה העברית, עתון — ק״ח 2
ווילינסקאיה מיסל, עתון — ק״ח 2
וויגר, ר׳ אשר, חזן — ק״א 28
וויינטרוב יום־טוב, עסק׳ צב׳ — ק״ד 14
ווילקר שלמה, עסק׳ צב׳, ק״ה 12
ווייץ ר׳ ברוך — ק״ו 3
ווידרה פייגה, פע׳ צי׳, ק״ו 9
ווידרמן חיה, פע׳ צי׳ — ק״ו 9
וויינשטיין מוניה, עס׳ צב׳ וצי׳ — ק״ו 14
וויינשטיין אשר, מורה — ק״ו 18
וויינשטיין אברהם, הגנ׳, ק״ז 10
וויינרמן מאיר, עסק׳ תרב׳ — ק״ז 19
וויינר ישעיהו, עסק׳ תרב׳ — ק״ז 19
וויינר מוטיל, עס׳ צב׳ — ק״ח 22
וויינרמן שלום, שריד — ק״ח 25
ווידר יהושע, עס׳ צי׳ — ק״ח 26
ק״ז 11
ולישקי, תח׳ רכ׳ — ק״א 16
וולדניקר, הרה״צ ר׳ ישראל — ק״א 17; ק״ב 20
וולדמן גדליה, עס׳ צב׳, ק״ב 16
וולדמן יונה, פע׳ הגנ׳ — ק״ד 16
וולטמן אברהם מדר׳ ספורט — ק״ו 10
וולויכובר וולוויל־אייזיק, שריד — ק״ח 22
וולובוי ישראל, מורה — ק״ז 19
ווסקובוינ׳ק אידה, מניה, זלדה — ק״ו 10
ורדי דוד, שחקן — ק״ד 20
וקסלר יוסף, מדר׳ נוער — ק״ו 9
ורטהיים, הרב ר׳ יוסף — ק״ח 12
ורטהיים, הרה״ג ר׳ שלמה — ק״ח 6
ווורטמן משה, עסק׳ צב׳ — ק״ח 9
ווולוצ׳יסקר, הרה״צ ר׳ יוסקה — ק״ד 19
וסליר שלמה, עסק׳ צי׳ ק״ב 17; ק״ה 11; ק״ח 19
ועד ארבע ארצות — ק״א 5; ק״ב 2, 5; ק״ג ד; ק״ז 8
ועד הכנסת הווילינית — ק״ב 2; ק״ג 1
וישניבץ, עיירה — ק״א 7; ק״ב 2; ק״ח 23
וישגורוד, עיירה — ק״ח 23
וישגרודק, עיירה — ק״א 7

ז

ז׳ב׳טינסקי זאב — ק״א 15
ק״ה 14; ק״ח 24
זווירר, ר׳ מנדיל — ק״א 26
זדיצ׳ין, כפר — ק״ב 4
זברוץ, נהר — ק״ד 18, 19
ז׳בין תנחום, מורה — ק״ד 13
זוס חנציה, סוחר — ק״ד 13
זוליר צבי, עסק׳ צב׳ וצי׳, ק״ד 28
זונדר יעקב פע׳ צי׳ — ק״ה 12; ק״ו 8
זוסמן, ר׳ זלמן־אפרים, נדבן — ק״ד 12; ק״ו 10
זוסמן משה׳קה, יעקב־יהושע מאיר — ק״ו 10
זוסמן שלום, השיל, הצי, אבא — ק״ו 21
זילברברג, עסק׳ ציוני — ק״א 21
זילברמן אלתר, נדבן — ק״ד 20
זילברמן הרצל, עסק׳ צי׳, ק״ב 29
זילברמן הניך, עסק׳ צב׳, ק״ד 30
זילברמן דוה׳, — ק״ו 28
זילברשטיין נתן, קדוש — ק״ד 22
זילברשטיין אפרים, עסק׳ צי׳ — ק״ד 27
זילברשטיין משה, עסק׳ צב׳ — ק״ד 28; ק״ה 20
זילברשטיין מאיר, — ק״ו 10
זילברדיק ישראל, עסקן, ק״ח 19
זינגרמן שמואל, עס׳ צי׳, ק״ב 23
זגורודר מנשה, פע׳ צי׳ — ק״ד 3
ז׳וק פנחס, פע׳ הג׳ — ק״ב 23
זיגל צבי, עס׳ צב׳ — ק״ד 10; ק״ח 19
זיגלבוים ז. מורה ועסקן, ק״ד 25
זייד (משי) וולף, עסק׳ צי׳ — ק״ו 16; ק״ח 19
זינגר מ. עו״ד ועס׳ צי׳, ק״ז 9
זלצמן גוטיה, פע׳ צי׳ — ק״ה 15; ק״ח 19
זלצמן ברכה — פע׳ צי׳ — ק״ו 23
ז׳סקינד, הרב ר׳ יוסילי — ק״ז 26
ז׳לזניאק אשר, מורה — ק״ו 11
זלוצ׳ובר, הרה״צ ר׳ מיכל״ה — ק״ב 21; ק״ג 5; ק״ה 2; ק״ח 4
זמיר אברהם, עסק׳ תרב׳ — ק״ה 15; ק״ח 19
זנדוויס צדוק, קדוש — ק״ה 25
זנדוויס פנינה, שלמה — ק״ה 26
זנדברג יקותיאל עס׳ צב׳, ק״ז 9
ז׳ק הרה״ג ר׳ שמואל־שמלקה ר״מ — ק״ד 10, 11
זקהיים הרב ר׳ משה משה — ק״ב 8
זקס ר׳ שניאור — ק״א 3
זצר שמואל־צבי, סופר — ק״ב 9; ק״ח 4
זקס חיים ניסן, משכ׳ ועס׳ צי׳ — ק״ד 25

ח

חברא קדישא (גחש״א) — ק״א 3
חארי, הרב ר׳ אשר־דוד, ק״ב 2
חורוב, כפר — ק״ד 11
חובבי שפת עבר — ק״ח 3, 9, 15
חורובסקי יהודה, נטע — ק״ו 8, 10
„חייבי־מיתה־גרוב״ — ק״א 7
חיבת ציון — ק״ב 17, 29
חכמת שלמה — ק״ג 8
חידושי הלכות, אגדות מהרש״א — ק״ג 8
חזן, הרב ר׳ יצחק — ק״ח 22
חזן, הרב ר׳ מנחם, ר״מ — ק״ח 22
חזן מוטיל — ק״ח 22
חיים וברכה, חיבור — ק״ו 24
„חכם צבי״, רב ומחבר — ק״א 3

חלף חיים, מורה ועס' צי' — ק"א 20
חמר פניה, עסק' צב' — ק"ו 19; ק"ח 19
חמירה, נהר — ק"ג 29
חסיד משה־דוד — ק"ד 13
חרון יוסיל, חינה — ק"ד 13
חרמוי נח, עס' צב' — ק"ד 13
חסט שמואל־יוסי, חובש — ק"ד 14
חריף לייבוש, מורה וסופר — ק"ה 24; ק"ז 8
חריף, הרב ר' לייזר — ק"ז 8
חריף, הרב ר' יצחק אייזיק — ק"ז 13

ט

טוריה, נהר — ק"א 2; ק"ב 7
„טורי זהב (ט"ז), חיבור — ק"א 4; ק"ג 9; ק"ו 26; ק"ח 3
טובביץ דוד, עסק' צב' — ק"ו 16, 19; ק"ח 19
טויביץ יונה, רוקח — ק"ב 29
טורוב, ד"ר ניסן, עס' צב', ק"ד 9
טולפין משה, מורה — ק"ד 13
ק"ה 13
טולפין עזרא, מדר' נוער — ק"ד 9
טוטקביצ'י, כפר — ק"ד 14
טברסקי, הרה"צ ר' יעקב־לייבי־לה — ק"ו 24; ק"ח 30
טברסקי, הרה"צ ר' נחומצי — ק"ב 21
טויבמן, הרה"צ ר'חיימקה, ק"ה 3
ק"ה 3
טויביס לאה, מורה — ק"ו 10
טוזמן אהרן, מורה — ק"ו 19
טולצ'ינסקי דב, עסקן צב' — ק"ה 12
טורצינויק מרדכי, עסק' צי' — ק"ז 19
טולצ'יק, עיירה — ק"ו 20
טנגבוים דוד עסקן ציוני — ק"א 27
טקסר פנחס, עסק' ציו' — ק"ו 9
טרלה גור־אריה, עסק' ציר' — ק"א 21; ק"ז 14; ק"ח 19
טרוסטיניץ, כפר — ק"א 17
טשרניחובסקי שאול, משורר — ק"ו 18

י

„יון מצולה" חיבור — ק"ג 8; ק"ו 11; ק"ז 7, 25
יהונתן, אח ואחות, קדושים — ק"ד 9
ר' יעקב־יוסף ב"ר יהודה־לייב (רב ייב"י) — ק"ב 10; ק"ד 11
ק"ו 10; ק"ח 5
יעקבסון יעקב, מורה — ק"ד 20
ימפול, עיירה — ק"א 8, 28
יוגו־זפדניה וולין, עתון — ק"ה 14; ק"ח 2
י"ל, הרב ר' משה — ק"ח 6

כ

כהנא, הרה"ג ר' נתן־נטע — ק"א 4; ק"ג 8
כהנא אברהם, סופר — ק"ז 11
כהן יעקב — ק"א 29
כהן אברהם־מאיר, — ק"ב 30
כהנא ר' אהרן, עסק' צב' — כ"ץ שאול עסק' ציו' — ק"א 27
כ"ץ, הרב ר' שמואל־דוד — ק"ב 26
כ"ץ משולם, סופר — ק"ג 13
כ"ץ, ד"ר בן־ציון, עתונאי — ק"ג 13
כ"ץ, הרב ר' נפתלי, ר"מ — ק"ד 11
כ"ץ צבי, פע' הג' — ק"ד 21
כ"ץ ר' פסח־אליהו, שו"ב ועסק' — ק"ה 26
כ"ץ משה, שמעון יעקב — ק"ח 26
כצנלסון פנחס, יצחק־אייזיק, יהודה־יוסף — ק"ח 9
כגן ברוך (בזיה) עסק' צב' — ק"ז 13; ק"ח 19
„כביש הדמים", ק"ג 22; ק"ה 25
כורך דב, עסק' תרב' — ק"ה 15
ק"ו 16; ק"ח 19, 20
„כתנות אור", חיבור — ק"ד 11
לבני יצחק, סופר — ק"ד 20

ל

לווינזון יצחק־בר (ריב"ל) — ק"א 8; ק"ב 4; ק"ג 13; ק"ד 1; ק"ו 4; ק"ח 6
לוצקי שמחה יצחק — ק"ב 5
לוריא, הרה"ג ר' שלמה (מהר־ש"ל) — ק"א 3; ק"ג 8. ק"ח 3
לוינסון אברהם, עסק' ציו' וצב' — ק"ג 11
לוין משה, עסק' מפל' — ק"ג 19
לוין דוד, עסק' ציו' — ק"ג 23
לוין, ר' חיים, עס' צב' — ק"ז 9
לוי גדליהו, עסק' צי' — ק"ז 26
לוין טוביה (ט"ל). מורה — ק"ה 26
לופטין זיידיל, עסק' ציו' — ק"ג 19
לובז'ינסקי חיים, סוחר — ק"ג 26
לולב, זונדל — ק"ג 30
לוקאצי, עיירה — ק"ד 8
לודויפול אברהם, סופר — ק"ד 9
לוריא, אחים, בית־בנק — ק"ד 13
לוקץ ניסל, עסק' צב' — ק"ה 12
לוקץ לייב, מדר' נוער — ק"ו 9
לוינשטיין עמנואל, פע' ציר' — ק"ו 14
לובושיצקי א. סופר ועת' — ק"ח 2
לוריא, הרה"ג ר' משה־בר — ק"ח 4
לויטס אינז, עסק' צי' וצב' — ק"ז 15; ק"ח 19
ליטבק, ד"ר מאיר, עסק' ציו' — ק"א 8; ק"ג 13; ק"ד 1
לידסקי, הרב ר' משה־מרדכי — ק"א 11
ליטבק דוד (חרש), עסק' צב' — ק"ב 16
לייבוביץ פישל, סופר כנ"י, ק"ג 1
הרה"צ ר' לייב שרה'ס — ק"ג 4; ק"ז 4, 13
ליברזון, הרב ר' יצחק — ק"ג 30
ליוואך ר' וולוויל, נדבן,ק"ד 19
ליזק יצחק, משכ' ועסק' — ק"ד 25; ק"ה 13; ק"ו 9
ליס־קפלן סוניה, מורה — ק"ה 12
לינצקי ברייל, עסק' צי' וצב' — ק"ה 13, ק"ו 9, 10
ליזנסקר, הרה"צ ר' אלימלך — ק"ה 20
לינצקי יעקב, פע' צי' — ק"ו 8
ליטוין גולדה, פע' צי' — ק"ו 8
ליס־ביבר פייגה, מורה — ק"ו 10
ליטר מרדכי, מורה ועס' תרב' — ק"ז 19
ליכט מרדכי, עסק' — ק"ח 19
ליסיצה לייב, מורה — ק"ו 18
למדן יצחק, משורר — ק"ו 1, 20
לרנר ח. צ. מדקדק — ק"ב 12; ק"ו 7
לרנר יעקב, מורה ומשורר — ק"ד 5, 23
לרנר, הרב ר' יוסילי — ק"ד 19
לרנר אלתר, הרב משה לייב — ק"ב 22
לרנר יצחק — ק"ג 15
לרנר, הרב ר' נטע — ק"ה 27, 28
לרנר, הרה"צ ר' דוב־בר — ק"ה 28
לרנר נפתלי, סוחר — ק"ו 10
לרנר ר' יהודה־לייב משכ' — ק"ז 8; ק"ח 19
לרנר, הרב ר' יוסף — ק"א 20
לרנר ר' ישראל, ר' דוד, ר' יחזקאל, ר' משה — ק"א 20
לרנר אהרן, עסקן — ק"ח 19
לנוביץ, עיירה — ק"א 8; ק"ח 23
לנדסברג, ד"ר אריה, רופא ועס' צי' — ק"א 8; ק"ד 1
לנדוי מאיר, עסק' צב' — ק"ב 16
לנדסברג, ד"ר בנימין, עו"ד ועס' צי' — ק"ג 12, 13; ק"ד 1
לנדסברג אברהם — ק"ה 30

מ

„מבשרת ציון" — ק"ב 22
„מזכרת לגדולי אוסטראה", חיבור — ק"א 3; ק"ב 10; ק"ד 11; ק"ז 13
המגיד ממז'ירין — ק"א 10, 11; ק"ד 17, 27; ק"ח 2, 14, 20; ק"ז 13

המגיד מצ'רנוביל — ק"א 17
ק"ב 21
המגיד מטריסק — ק"ו 24; ק"ז 8
המגיד מסטפאן — ק"ה 2; ק"ח 5
מדרש־פינחס, חיבור — ק"ד 17;
ק"ו 3
מגילה עפה, חיבור — ק"ו 11
מה־יפית, הרב ר' הרץ — ק"ז 13
„מאיר נתיבים", חיבור — ק"ד 11
„מורה הלשון", חיבור — ק"ב 12
מאירקוס נטע, קדוש — ק"ב 2
מזא"ה אריה, מורה — ק"ב 8
מז'ריצ'קה, כפר — ק"ב 20
„מזבח הזהב", חיבור — ק"ג 8
מזיריץ קטן עיירה — ק"ד 12
מזור משה, עסק' צב' — ק"ד 13
מוטיוק יהודה, עסק' ציו' — ק"ה
9, 15; ק"ח 19
מוטיוק רחל, עסק' צי' — ק"ה 15
מיקלברג סוניה, פע' צי' —
ק"ו 14
מירופול, עיירה — ק"ו 2
מכתבים מווהלין, חיבור — ק"ד 9
מלאך, הרה"צ ר' אברהם —
ק"ה 20
מנזר ישועי, באוסטראה — ק"ב 10
מנדלקרן, ד"ר שלמה סופר —
ק"ב 12; ק"ד 7; ק"ו 20
„מנחת יצחק", חיבור — ק"ב 14
מנדלברג, ד"ר אביגדור — ק"ג 13
מלמד, הרב ר' יצחק, הרב ר'
יהושע — ק"ב 27
מלין עזריאל, עס' צי' — ק"ג
6; ק"ד 9
מלמד שמואל יצחק, עס' צי' —
ק"ב 17
מסיונז'ניק בצלאל, עס' צי' —
ק"ו 31
מסליאנסקי ר' צבי־הירש, ותיק
ק"א 20
מסעודי, חוקר — ק"א 2; ק"ב 2
מסליאנסקי צבי־הרש, מטיף —
ק"ב 16
מצילקר, הרב ר' יודל — ק"ו 27
„מפרשי הים", חיבור — ק"ז 11
מרגלית ישראל, עסק' צב' —
ק"א 8; ק"ב 14
מרגלית חיים רב — ק"א 20
מרגלית, הרב ר' שמואל — ק"ב 8
מרגלית, יצחק, עסק' ציו' —
ק"ג 16
מרגלית, הרה"צ ר' מאיר, ק"ד 11
מרדר, הרב ר' למיל — ק"ב 26
מרשד יעקב, מורה למוס' ועס'
צי' — ק"ה 4; ק"ו 10
משולח ר' אברהם־מרדכי -
— ק"א 3
משולח, הרב ר' יהושע — ק"א 20
משנה, הר"ר וולוולה — ק"ב 14
משנה מ. פע' ציו' — ק"ו 10
משמרת שלום, חיבור — ק"ו 24
מיימן חיים, סוחר נדב' — ק"ז 18
מלבי"ם, רב דזסלאב — ק"ח 3
מעלער, הרב ר' יצחק — ק"ח 6
מרגלית ברוך, סוחר ועס' צב'
— ק"ח 9
מורבצ'יק בצלאל, עסקן —
ק"ח 19

נ

נורינסק, עיירה — ק"א 17
נוסבוים ד"ר הנריך, רופא —
ק"ה 8
נודל, הרב ר' פנחס — ק"ה 31
נובוסלצקי אייזיק — ק"ו 31
נידב, כפר — ק"ב 4
„נחלת יהודה", חיבור — ק"ב 8
„נה סטראז'ה", עתון — ק"ו 16;
ק"ח 2
ניצברג, הרב ר' אליעזר, ק"ב 8
ניסמן נחמיה, עסק' ציו' —
ק"ג 22
נימן יצחק, עסקן צב' — ק"ד 13
נימן יוסף, עסק' צב' — ק"ה 29
ניידיטש, הרב ר' משה — ק"ה 30
נימן אברהם־חיים — ק"ו 19
נימן מרדכי — ק"ו 19
ניסבוים, הרב ר' יצחק, מטיף
צי' — ק"ו 3
נידריקר יוסף, משכ' — ק"ו 12
ניסחיז'ר, הרה"צ ר' מרדכי —
ק"ו 24
נס אסרו־חג דפסח — ק"ב 9
נס־פורים דו' תמוז — ק"ב 10;
ק"ג 6
נרודיצקי משה, עס' צי' ותרב'
— ק"ו 13, 16
נשבאן יעקב, יצחק — ק"ב 23,24

ס

סאס יששכר, מורה ומח' —
ק"ד 19
סאדה אהרן, עסקן — ק"ח 26
סגל דוד־לייב, עסק' צב' — ק"א
8; ק"ב 14
סוויאטי, כפר — ק"ג 25
סודילקוב, עיר — ק"ג 31
סלוץ, נהר — ק"א 23,2; ק"ב
21, 24, 26; ק"ג 16; ק"ה 21,
ק"ח 22
סוסקיס דוד, סוחר — ק"ד 8
סלובשנה, עיירה — ק"א 17, 19
סלעי י. מ. עסק' ציו' — ק"ג 28
סלעי צבי עסק' ציו' — ק"ו 23
סליבקר זנביל, מלמד — ק"ב 25
„סוד יכין ובועז", חיבור —
ק"ד 11
סוארינסקי יוסף, לוי שרידים
— ק"ו 28
סובה, הרב ר' יוקל — ק"ז 22
סגל טוביה וברייגנדיל — ק"ח 19
סטיר, נהר, ק"א 2, 23; ק"ב 21,
23, 24, 26 ק"ג 15; ק"ה 21; ק"ח 22
סטאווניצר ר' אהרן, עסק' ציו'
— ק"ד 9
סטוק משה, עסקן — ק"ח 19
סלונימסקי ח. ז. מורה וסופר
— ק"ו 7
סלובודסקי פנחס, עסק' תרב'
— ק"ו 28
סמיאטיצקי יצחק, עסק' צב' —
ק"ג 32; ק"ד 21
סמיאטיצקי אריה, חוה — ק"ו 31
ספקטור, הרב ר' משה — ק"ב 22
ספ־זניק גולדה, עס' צי', ק"א 22
ספירשטיין שושנה, עסק' מפל'
— ק"ב 24
ספרד, הרה"צ ר' אלתר'וני —
ק"ו 10
ספרד, ר' יוסיל, ור, וולוויל —
ק"ו 10
סמיק סוניה, פע' צי' — ק"ו 9
ספקטור בתיה, מורה — ק"ז 19
סקומורובסקי, ד"ר שלמה־צבי,
רב מט' — ק"ז 11
סרווטניק משה, עסק' צב' —
ק"ו 19; ק"ח 19
סגל, הרה"ג ר' דוד (הט"ז) —
ק"ג 9; ק"ה 2; ק"ו 26; ק"ח 3

ע

עזרה להבין, חיבור — ק"ח 6
„עיר דובנא", חיבור — ק"א 3
צי' ומטיף — ק"א 3
עלילת דם — ק"ז 7
„על המשמר", עתון — ק"ח 2
עמדן, הרב ר' יעקב (יעב"ץ) —
ק"ו 14
עמדן, הרב ר' מאיר — ק"ו 13
ערוגות הבושם", חיבור — ק"ז
7; ק"ח 3

פ

פאלעיסער שטימע, עתון —
ק"ח 2
פוטוק, נהר — ק"א 7
פוצ'איוב, עיר — ק"א 7
פוטש יחזקאל, עסק' צב' —
ק"א 16
פוקס חיים, עסק' צי' — ק"א 22
פוסטונה, כפר — ק"ב 30
פולק אברהם־יהודה, מורה —
ק"ג 16
פורר ברוך, רוקח ועסק' ציו' —
ק"ג 17
פוקס שלמה, יעקב — ק"ג 29
פוריצק, עיירה — ק"ד 8
פוקס משה, עסק' צב' — ק"ד 13
פולישוק דב, עסק' צב' וצי' —
ק"ו 5
פוגל (אודרמן) פולה, פע' צב'
— ק"ו 8
פולטורק משה, בלהה, שרידים
— ק"ז 30
פוטפוביץ, תח' רכ' — ק"ח 10
פולאק נחום, שריד — ק"ח 29
פטיצ'ה, כפר — ק"א 5

פיינבליט ישראל, עסק׳ ציו׳ — ק״א 22
פירר אהרן, סופר — ק״א 26
פירר דניאל, שו״ב וש״ץ, ק״ב 25
פטיץ אליעזר, סופר — ק״ג 14
פינטס בונם, סוחר, — ק״ד 8
פיארברג מרדכי זאב, סופר — ק״ד 9; ק״ה 24; ק״ח 4
פינקל שמשון, משכ׳ — ק״ד 9
פיגנהולץ שלמה, סוחר — ק״ד 26
פוגל ישראל, מורה ועסק׳ ציו׳ — ק״ה 12, 13; ק״ו 8, 10
פינקלשטיין (גולדין) חיה, עסק׳ — ק״ה 12
פינקלשטיין (שהם) זאב, עו״ד ועסק׳ תרב׳ — ק״ה 15; ק״ה 19
פינקלשטיין רוזה, פע׳ ציו׳ — ק״ו 8, 10
פינקלשטיין מינה, פע׳ ציו׳ — ק״ו 9
פינקלשטיין יוסף, מורה ועת׳ — ק״ו 10; ק״ח 1
פינקלשטיין אסתר, עסק׳ צי׳ — ק״ח 26
פינקלשטיין סוניה ופנחס, שרידים — ק״ו 29
פטרושקה מאיר, עסקן — ק״ח 27
פירר נחמיה, פע׳ צי׳ — ק״ה 15
פירר משה, עסק׳ צי׳ — ק״ז 19
פיסיוק מאיר, עס׳ צב׳, ק״ח 19
פיינר ישעיה, עסקן — ק״ח 19
פייפל שמואל, שרה, עסק׳ — ק״ח 26, 27
פיק רוזה, שרידה — ק״ז 30
פינסקר שטימע, עתון — ק״ח 2
„פלפלא חריפתא״, חיבור, ק״ב 5
פלדבוים יוסף, קדוש — ק״ב 21
פליקופ פנחס, פע׳ צי׳ — ק״ו 9
פלדנקרייז פישל, קדוש — ק״ו 10; ק״ז 4, 5
פלדמן שמואל, מורה ועס׳ צי׳ — ק״ז 19
פלמוני יעקב, עס׳ צי׳ — ק״ח 12
פלדמן יעקב, קדוש — ק״ח 13
„פנקס״ ק״א 4; ק״ב 5, 6
פנקס רובנה — ק״ד 14
פייגל י. עתונ׳ — ק״ח 1
פסיס פנחס, מחב׳ — ק״א 5
פפר י., עס׳ ציו׳ — ק״ז 14
פישמן אהרן, מורה — ק״ז 9
פצ׳ניק, הרה״צ ר׳ יחיאל־מיכל מברזנה — ק״ה 2
פצ׳ניק, הרה״צ ר׳ איציקל מב־רזנה — ק״ה 2, 3
פצ׳ניק, הרה״צ ר׳ יוסלי, ק״ה 2
פצ׳ניק, הרה״צ ר׳ נחום׳קה, ק״ה 3
פצ׳ניק, הרבנית לאהצקה, ק״ח 5
פצ׳ניק אהרן, רב ועת׳ — ק״ח 1
פרסמן בצלאל, עסק׳ ציו׳ — ק״א 22
פרידלנדר פסה, קדוש — ק״ב 21
פייגנהולץ יצחק, עס׳ צב׳ — ק״ג 5
פרידמן אהרן, עס׳ צי׳ — ק״ג 12
פרילוצקי, צבי עתונ׳ — ק״ג 13
פרילוצקי נח, עת׳ ופע׳ מפל׳ — ק״ג 13; ק״ד 1; ק״ה 7
פרדקין ז. עס׳ צי׳ — ק״ג 20
פרלוב, הרה״צ ר׳ אלימלך מקרלין — ק״ג 27
פרלוב, הרה״צ ר׳ ישראל — ק״ד 22; ק״ה 26
פרלוב, הרה״צ ר׳ משה׳לה — ק״ה 26
פרל זאב, פע׳ ציו׳ — ק״ו 28
פרילוצקי ר׳ צבי־הירש, עסק׳ צי׳ ק״א 20
פרלוב מרדכי, אהרן — ק״ו 28
פרלוב, הרה״צ ר׳ מלך — ק״ה 26
פרלין משה, עו״ד — ק״ג 30
פקמאן מיכל, — ק״ד 2
פרוסקורוב, עיר — ק״ד 14, 18
פרנקל קלמן, עסק׳ צב׳ — ק״ד 12, ק״ה 12
פרלמוטר יעקב, עסקן — ק״ה 12
פרלמוטר פנחס, עסק׳ תרב׳ — ק״ו 18; ק״ח 19, 20
פרלמוטר רחל, שרידה — ק״ה 22
פרלמוטר בונם, עתונ׳ — ק״ז 1
פריבס יוסף, פע׳ צי׳ — ק״ח 26
פרייליך לייב, עס׳ צי׳ — ק״ה 13
פרייליך לאה, פע׳ צי׳ — ק״ו 8
פרייליך משה, עס׳ צי׳ — ק״ו 10
„פרחי ציון״, אג׳ ציו׳ — ק״ה 15
פרנקל יונה, עס׳ ציו׳ — ק״ה 20
פרימר ברוך, מדר׳ נוער — ק״ה 26
פינקל משה, סוחר — ק״ו 10
פרלמוטר יצחק, עס׳ צב׳, ק״ו 11
פרוואלי, כפר — ק״ו 23
פרידמן שלום, עס׳ מפל׳, ק״ז 10
פק ישראל, פע׳ הגנ׳ — ק״ז 10

צ

צוקרמן אבא, עסק׳ צב׳, ק״ב 14
צוק העתים, חיבור — ק״ג 8; ק״ו 11
ציגל ר׳ שלמה, חזן — ק״ב 17; ק״ד 19, 21; ק״ח 28
ציגל (לבני) משולם, עס׳ צב׳ — ק״ה 28
ציבולניק משה, עס׳ צי׳ — ק״ח 9
„ציצים ופרחים״, חיבור — ק״ד 7
צנטר אריה, עסק׳ צב׳ — ק״ד 27
צימרינסקי, ד״ר משה, רופא ועסק׳ — ק״ח 19
צ׳לקיס אברהם, עסק׳ צב׳ — ק״ח 13
צם משה, וולף, עס׳ צב׳, ק״ח 13
צם ראובן, עסקן — ק״ח 27
ציטרין יוסף, עסק׳ צב׳ ק״ב 25
צ׳סקיס אברהם, עסק׳ מפל׳ — ק״ג 6
„צער בת רבים״ ביבליוגר׳ — ק״א 4; ק״ו 11
צ׳רנובילר, הרה״צ ר׳ אהרן — ק״ה 2
צצקיס זיקה, עסק׳ צי׳ — ק״ו 14
צרניאק, הרב ר׳ שלום שכנא — ק״ו 24
צ׳רניחוב, עיירה — ק״ח 7, 11
צ׳אן (לודויפול), עיירה — ק״ד 19
ציילנגולד לייזר, — ק״ו 26
צמרינר משה, — ק״ו 26

ק

קאגאן ישעיהו, שריד — ק״ה 31
קאוולער שטימע, עתון — ק״ב 4; ק״ח 2
קאוולער וואכנבלאט, עתון — ק״ח 2
קוזאק, כפר — ק״א 12
קוליקוביצ׳ר שלמה, בינה, סוחר, עסק׳ צב׳ — ק״ב 16; ק״ד 13; ק״ח 19
קוגוט יעקב, מלמד — ק״ב 24
קופרשמיד דוד, עס׳ צב׳ ק״ב 25
קודיש, הרב ר׳ יצחק, — ק״ב 26
קודיש מאיר, עס׳ צי׳, ק״ו 19; ק״ח 19
קויפמן יחזקאל, סופר — ק״ב 28
קורצ׳יק, נהר — ק״ב 28
קולקר פייסי, כנר — ק״ג 27
קוניב עיירה — ק״ד 4
קופיל, עיירה — ק״ד 20
קוסובר, הרה״צ ר׳ נחום, ק״ד 27
קומנדנט שלמה, עסק׳ צב׳ — ק״ה 12
קופלמן חייקל, עסק׳ תרב׳ — ק״ה 15
קוס דוד, קדוש — ק״ה 23
קופליר אברהם, עס׳ צי׳, ק״ו 14
קופרשלק ליונה, עסק׳ צי׳ — ק״ו 14
קופרשטיין ר׳ אפרים, משכ׳ — ק״ז 17
קורוסטין (איסקורוסט), — ק״ז 18; ק״ח 11
קולטון אליהו, לייבקה, עסק׳ צי׳ וצב׳ — ק״ז 19
קולקר למיל, עסקן — ק״ח 19
קולקובסקי אשר, עסקן, ק״ח 19
קולטון ניסן, פע׳ הגנ׳ — ק״ח 26
קופטונסקי הינדה, עסק׳, ק״ח 26
קופטייבסקי מיכאל, עסק׳ צי׳ — ק״ח 27
קטרבורג, עיירה — ק״א 8
קורצמאן שמעון, חזן — ק״ד 19
קיסוריצ׳, כפר — ק״ו 5
קיט נחמה, גננת — ק״ו 15
קיפר משה, מורה ועסק׳ ציו׳ — ק״ו 17, 19; ק״ח 19

קאַלעקה ל. עס׳ צי׳ ותרב׳ — ק״ה 30; ק״ו 28. ק״ח 20
קולישר איסר, רב מט׳ ועס׳ צב׳ — ק״ז 11
קירצ׳ק (פנואלי), מדר׳ נוער — ק״ז 9
קירזנר ר׳ אייזיק, מלמד־משכ׳ — ק״ז 18
קיפניס משה עס׳ צי׳ — ק״ח 14
קלסובה, קיב׳ הכש׳ — ק״א 2: ק״ג 17, 23; ק״ו 28
קלפק צבי, עסק׳ צב׳ — ק״א 16
קליאצ׳קין, הרב ר׳ יעקב־ברוך — ק״ב 6
קליגרמן ר׳ שלמה, עסק׳ צב׳ — ק״ג 5
קלורפיין גצי, עסק׳ ציו׳, ק״ג 12
קליבנר יהושע, עס׳ ציו׳ — ק״ג 16
קליבנר, הרב ר׳ משה לייב — ק״ג 17
קליימן יוסיל, סוחר — ק״ו 10
קלמן חנה, פע׳ צי׳ — ק״ו 14
קלוניצקי ר׳ משה, מלמד, ק״ו 25
קליבץ שמחה ומוטיל, שרידים — ק״ח 22
קלוצ׳ניק מרדכי, שריד, ק״ח 30
קמרמן יוסף, עסק׳ צב׳ — ק״ג 11; ק״ה 12
קטרבורסקי בן־ציון, עסק׳ ציו׳ — ק״ג 16
קמינר, הרב ר׳ שמואל־הירש — ק״ח 22
קמיניק לוי, עסק׳ ציו׳ — ק״ד 28
קנטור הירש, בדחן — ק״א 16
קנטור דב, עסק׳ תרב׳ — ק״ה 20
קנדל משה שריד — ק״ו 29
קנטור יוסף ולוי —— — ק״ו 31
קניז׳ניק ר׳ אייזיק, משכ׳, ק״ז 8
קסטנבוים זליג, פע׳ ציו׳, ק״ו 28
קפלן דוד, משכ׳ — ק״ד 25
קפלן מרדכי, מורה ועסק׳ צי׳ — ק״ה 12; ק״ו 10
קפלן ר׳ ברילי, דיין — ק״ו 10
קפלן יעקב, פע׳ צי׳ — ק״ו 10
קצ׳קה וולף, עס׳ צי׳ — ק״ד 13
קצ׳קה חנה, מורה — ק״ד 20
ק״ו 31
קצבמן צבי, עסק׳ ציו׳ — ק״ז 19
קצב אשר, חרשתן — ק״ז 18
קפלן לייזר, עסקו — ק״ח 26
קרנץ, ר׳ יעקב, המגיד מדובנא — ק״א 6; ק״ב 4, 13
„קראים״ —— — ק״ב 4־6
קראולניק א. סוחר ועסק׳ צב׳ — ק״ג 11
קריז׳ק, רופא ועס׳ צב׳ — ק״ג 32, ק״ד 21
קריפיצר ר׳ מיכאל, שו״ב, ק״ג 30
קרני יהודה, משורר — ק״ד 9
קריבין, תח׳ רכ׳ — ק״ד 12
קראפליאק יצחק עס׳ צי׳ — ק״ד 13
קרוין יהושע, פע׳ הג׳ — ק״ד 15
קריצ׳מן לאה, מורה — ק״ד 20
קריצ׳מן פסח, שריד — ק״ו 28
קרמר לייבוש, משכ׳ — ק״ד 25
קרושינסקי נפתלי, מורה, ק״ו 18
18
קרלינר, הרה״צ ר׳ אהרן, ק״ו 20
קריפיץ, עיירה — ק״ו 21
קרוק זוסיא, שריד — ק״ו 29
קרשון משה, עסק׳ ציו׳ ותרב׳ — ק״ז 13; ק״ח 20
קרנובסקי ברוך, חרשתן — ק״ז 18
קרנובסקי בנימין וזהבה, פע׳ תרב׳ — ק״ז 19
קרש שרה, שרידה — ק״ז 30
קרופניק איסר, עסקן — ק״ח 26
קרעמעניצער שטימע עתון — ק״ח 2
קרעמעניצער לעבן עתון, ק״ח 2
קרעמעניצער וואכנבלאט עתון — ק״ח 2

ר

ראוונער שטימע, עתון — ק״א 16
ראשית חכמה, חיבור — ק״ב 5
ראסנר חיים, עסק׳ מפל׳, ק״ד 2
רב ייב״י, חיבור, ק״ד 11; ק״ב 10
רביץ אליהו, ר״מ — ק״ב 25
רבינובץ, הרב ר׳ משה — ק״ד 22
רבינוביץ לייבוש, מרדכי, ק״ד 22
רבין שמחה, עסק׳ ציו׳ — ק״ד 27
רבינוביץ מיכל, סוחר — ק״ה 10
רבינשטיין גיטל, תנ׳ נוער — ק״ו 9
רבינוביץ, הרב ר׳ אליעזר, ק״ח 3
רבינוביץ מנדיל —— — ק״ו 27
רוכל משה, עסק׳ צב׳ — ק״א 8
רוכל הירש־מנדיל, עס׳ צב׳ — ק״ב 14
רובינשטיין חיים, עס׳ צי׳ וצב׳ — ק״ב 17
רובנר זיידל, חזן — ק״ב 17; ק״ד 14
רויטבליט, הרב ר׳ מיכאל — ק״ב 21
רוזבז׳, כפר — ק״ד 11
רוטנברג, הרב ר׳ שמואל — ק״ד 14
רוס נתן, משכ׳ — ק״ד 25
רוזנהק שמואל, עסק׳ ציו׳ — ק״ד 26; ק״ו 18; ק״ז 13; ק״ח 19
רויטלמן חיים, ש״ץ ועסקן — ק״ד 27
רוקה, הרה״צ ר׳ יששכר־דב — ק״ה 3
רוזין דוד, מורה ועסקן — ק״ה 10
רודי חיים־משה מורה — ק״ה 10
רבינוביץ הירשל, עסק׳ — ק״ה 12
רבינוביץ מוטיל, עס׳ צב׳ וצי׳ — ק״ה 12; ק״ו 9
רוזנשטרום, ד״ר יוסף, רופא ועסק׳ צב׳ — ק״ה 12
רוזנטל משה, סוחר — ק״ו 10
רוזין ישעיה, סוחר — ק״ו 10
רוזין דוד, עס׳ צי׳ — ק״ו 14
רובינזון חנה, פע׳ צי׳ — ק״ו 14
רוזנבליט י. עסק׳ צב׳ ק״ז 12
רויטנברג, הרב ר׳ חיים, הרב ר׳ אליעזר, הרב ר׳ שמיליקל, הרב ר׳ משה, הרב ר׳ משה־אליעזר, ק״ז 13
רוטבלט אהרן, עסק׳ ציו׳ — ק״ח 9
רובינשטיין חיים עסקן, ק״ח 19
רוטפלד וו. עו״ד ועס׳ צב׳ — ק״ח 19
רונפלד יונה, סופר — ק״ח 22
רוזנפלד חיים־בר, עסק׳ צב׳ — ק״ח 22
רוזנשטיין שמואל, יצחק, פע־הג׳ — ק״ח 25
רוזנשטיין אליעזר, עסק׳, ק״ח 26
רוזנבוים־גליקמן מלכה, עס׳ תרב׳ — ק״ח 26
רייז, הרב ר׳ ברוך־מרדכי — ק״א 11
רויטלמן ח. ד. עסקן ציו׳ — ק״א 22
רידר, הרב ר׳ בן־ציון — ק״א 29
ריידיל מנדיל, סוחר ועסק׳ צב׳ — ק״ב 16; ק״ה 25
רז׳ניץ, כפר — ק״ב 26
רטנר בילה, מורה — ק״ג 19
ריכטר מוטיל, קדוש — ק״ה 11
רימל מאיר, מורה — ק״ו 10
ר׳יקמן שלמה, פע׳ צי׳ ק״ו 10
ר׳ייס, ד״ר יששכר, מורה ועס׳ תרב׳ — ק״ו 18; ק״ח 19
רטנבוים, הרב ר׳ משה, ק״ו 27
רכס יצחק, —— — ק״ג 22
„רכב אליהו״ חיבור — ק״ז 7
רכליבסקי יעקב, יהושע, עס׳ צי׳ — ק״ח 9
רניץ י. פע׳ הג׳ — ק״ד 15; ק״ה 23,22
רפופורט אליהו, עס׳ צב׳, ק״ג 5
רפופורט, הרב ר׳ יעקב, ק״ד 11
רפופורט ר׳ אהרן, סוחר ועס׳ תרב׳ — ק״ח 7, 19
רפוביקה אוברוצ׳אית — ק״ח 10
רסיס מרדכי, עסקן — ק״ח 19
רש״ד, סופר — ק״ב 12
רשיש פיניה, זיידיל, עס׳ צי׳ — ק״ה 13

ש

שדה שמואל, מורה — ק״א 21; ק״ג 23
שדה גור־אריה, מורה ועסק׳ ציו׳ — ק״ו 10,8

שדה־לבן, הרב ר׳ משה־שמואל, עס׳ ציו׳ — ק״ד 9
שומסקי מיכאל, עסק׳ צב׳ — ק״א 8 ; ק״ב 14
שורין ר׳ יואל, ר״מ — ק״א 11 ; ק״ד 9 ; ק״ה 29 ; ק״ח 4
שוסטר אליהו־דוד, מורה, ק״א 16
שוסטר יצחק, מורה — ק״א 16
שווארץ מיכל, אבא — ק״א 29
שווארץ משה, עסק׳ צב׳, ק״ב 22
שוסטר, הרב ר׳ זלמן —ק״ב 25
שור יוסף, עסק׳ צב׳ —ק״ד 21
שולווג ז. פע׳ ציו׳ — ק״ה 13
שולמן עקיבא, עס׳ צי׳, ק״ה 15
שווארץ שלמה, פע׳ ציו׳ —ק״ו 15, 18 ; ק״ח 19
שור אברהם־אשר — ק״ו 31
שווארצמן לייב, עסק׳ ציו׳ — ק״ז 8
שטיינגרטן חיים־יוסף, עסק׳ ציו׳ — ק״ב 22
שטפר משה, עסק׳ ציו׳ — ק״ג 16
שטרנשיס צבי, עסק׳ ציו׳ — ק״ד 28
שטיף נחום, סופר — ק״ה 14
שטריק נ. עסק׳ תרב׳ — ק״ה 15 ; ק״ח 19
שטיף שמואל, מורה, — ק״ו 18
שטרן חיים, עסק׳ ציו׳ — ק״ז 8
שטרן ר׳ יעקב־שמואל, עסק׳ צב׳ — ק״ז 9
שטיל אשר, עתונאי — ק״ח 1
שולמן עקיבא, עסקן — ק״ח 19
שטילרמן אליעזר, פע׳ הג׳ — ק״ח 25
שיינטופ, הרב ר׳ יהושע, ק״א 29
שור, הרב ר׳ יעקב — ק״ב 5
שירמן יוסף, עסק׳ ציו׳, ק״ג 16
שינדלקרויט יהודה, עסק׳ תרב׳ — ק״ה 15 ; ק״ח 19
שינדרמן, הרב ר׳ נחום־דב — ק״ז 18
שינדרמן, הרב ר׳ שמריהו, פע׳ צי׳ — ק״ז 18
שינדרמן יצחק (שומרוני), מורה — ק״ז 19
שטיינמאן, הרב ר׳ אברהם־משה — ק״א 20
שיינבלום אליעזר, עסקן, ק״ח 19
שיינברג יצחק, סופר — ק״ח 23
שלייפשטיין נחמן, — ק״ב 30 ק״ג 29
שלאין יצחק, שמואל, עסק׳ — ק״ג 6
שלאין שלמה, עסק׳ צב׳ — ק״ג 26 ; ק״ד 9
שלייפשטיין סימה, אברהם, גדל־יהו — ק״ג 29
שלאין חנה, עסק׳ ציו׳ — ק״ד 9
שלייפשטיין ב״צ, עסקן, ק״ח 19
שליפק שרה, שרידה — ק״ו 28
שליפק חיים, עס׳ צי׳ — ק״ו 28
שכניוק (שכנאי) אנשיל, עס׳ צי׳ וצב׳ — ק״ג 23 ; ק״ו 19 ; ק״ח 19
שמבן זוסיא, פע׳ צי׳ — ק״ו 10
„שני לוחות הברית״ (של״ה), חיבור — ק״א 3 ; ק״ג 8 ; ק״ח 3
„שמנה לחמו״, חיבור — ק״ז 7
„שם אריה״, חיבור — ק״ז 7 ; ק״ח 3
שמש, ר׳ אהרן, שו״ב ועסק׳ ציו׳ — ק״ו 27
שנידר מיכל, יעקב, פפא, שרה — ק״ו 10
שניאורסון, הרה״צ ר׳ יוסף־יצחק — ק״ח 9
שפיר יעקב, עסק׳ צב׳ — ק״א 8 ; ק״ג 12
שפירא, הרה״צ ר׳ פנחס קוריצר — ק״א 11 ; ק״ד 16.11, 17 ; ק״ו 2 ; ק״ז 27
שפירא יונה־וולף, ברכה — ק״ג 26
שפירא חנוך, עסק׳ צב׳— ק״ג 32
שפירא אברהם, שו״ב ועס׳ ציו׳ — ק״ד 9
שפירא, הרה״צ ר׳ משה, — ק״ד 17 ; ק״ו 3
שפירא ר׳ פנחס, ר׳ שמואל־אבא, ר׳ מרדכי, ר׳ חנינא־ליפא, ר׳ יהושע־השיל — ק״ד 17, 18 ; ק״ה 24 ; ק״ו 3
שפירא, ד״ר חוה, סופרת — ק״ה 24
שפירא הרב ר׳ יהודה־מאיר, הרב ר׳ יעקב־שמשון, הרב ר׳ יחזקאל, הרב ר׳ אליהו — ק״ו 3
שפירא, ר׳ יצחק־מאיר, חרשתן — ק״ז 21
שפירא, ר׳ ברוך, סוחר ועס׳ צי׳ — ק״ז 21
שפולמן ישראל, עסק׳ צב׳ — ק״א 16
שיפר, ד״ר, הסט׳ — ק״ב 2
„שפה ברורה״, אג׳ — ק״ב 17
שפטובקר, הרב ר׳ יעקב־שמשון — ק״ד 21
שפילברג י. עסק׳ צב׳ — ק״ז 12
שפילברג לייב, עס׳ צי׳ וצב׳ — ק״ה 3, 6, 12, 13 ; ק״ו 10 ; ק״ז 2, 3 ; ק״ח 1, 19
שפיטלניק, הרב ר׳ ברוך, ק״ב 22
שפיטלניק יוסף, עסק׳ תרב׳ — ק״ה 15 ; ק״ח 19
שפנרפליג (בוקימר) סוניה, פע׳ צי׳ — ק״ו 8
שקולניק שמואל־לייב — ק״ח 26
שפק הרשל, קדוש — ק״ב 21
שפאל אהרן־שמעון, מורה ועס׳ צב׳ — ק״ג 12
שצוגול מינה, פע׳ צי׳ — ק״ו 9
ש״ץ זלמן, עסק׳ ונדב׳ — ק״ז 21
ש״ץ אליעזר עסק׳ ציו׳, ק״ז 21
שרירא (שרייאר) שמואל, מורה, סופר, עס׳ צי׳ — ק״ג 17 ; ק״ה 12, 13, 24 ; ק״ו 10 ; ק״ח 1, 19
שרמן, הרב ר׳ יואל — ק״ד 14 ; ק״ז 13
שריאר אברהם, רוקח ורב מטע׳ — ק״ו 10
שריף מאיר, פע׳ צי׳ — ק״ח 13
שרפשטיין חנניה עס׳ תרב׳ — ק״ח 26
שניידר יעקב עס׳ ציו׳ — ק״א 27
שניידר צביה נדב׳ — ק״א 13

ת

„תורה אור״, ישיבה — ק״ד 9
„תוספות יו״ט״, חיבור — ק״ב 2, 24 ; ק״ג 3 ; ק״ח 3
„תחום המושב״, ק״ב 16 ; ק״ג 9
ת״ח ות״ט, גזירות — ק״א 4, 9 ; ק״ב 4, 8, 9 ; ק״ג 3, 5 ; ק״ד 10 ; ק״ו 26 ; ק״ז 7 ; ק״ח 3
ת״ש ות״א, גזירות — ק״א—ק״ח
תרשיש, הרב ר׳ זליג — ק״ח 3

גדולי וזהלין מפורסמים

(רשימה א׳)

א. גדולי תורה

1. אשכנזי, הגאון ר׳ אברהם־משולם־זלמן בן ה„חכם צבי״
2. זק, הגאון ר׳ אברהם (שו״ת)
3. ט״ז — הגאון ר׳ דוד סג״ל, בעל „טורי־זהב״
4. יעב״ץ — ר׳ יעקב עמדין בן צבי, בעל הסידור „בית־יעקב״
5. מהרש״א — הגאון ר׳ שמואל־אליעזר איידילש
6. מהרש״ל — הגאון ר׳ שלמה לוריא
7. מרגליות, הגאון ר׳ מאיר, בעל „מאיר נתיבים״ ועוד
8. מלבי״ם — פרשן התנ״ך
9. של״ה הקדוש — הגאון ר׳ ישעיה הלוי הורביץ, בעל „שני לוחות הברית״
10. קראנץ ר׳ יעקב — המגיד מדובנא
11. שורין ר׳ יואל — ר״מ „אור תורה״ בזויהיל ועוד
12. תויו״ט — הגאון ר׳ יו״ט־ליפמן הלר, מפרש המשנה

ב. בעולם החסידות

13. הרה״צ ר׳ אלימלך מליז׳נסק
14. הרה״צ ר׳ זוסיא אנופוליר
15. הרה״צ ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב
16. הרה״צ ר׳ לייב שרה׳ס
17. הרה״צ ר׳ מרדכי מניסחיז׳
18. הרה״צ ר׳ מיכל׳ה מזלוצ׳וב
19. הרה״צ ר׳ פינחס׳ל מקוריץ
20. ר׳ דוב־בר, המגיד ממז׳ריץ׳
21. ר׳ דוד הלוי, המגיד מסטספן
22. ר׳ אברהם טברסקי, המגיד מטריסק
23. ר׳ יהודה החסיד, בעל ה„חורבה״ בירושלים
24. ר׳ ייב״י — הרה״צ ר׳ יעקב־יוסף ב״ר יהודה־לייב
25. הרה״ק ר׳ שמשון מאוסטרופולי
26. טברסקי — שושלת אדמו״רים
27. פרלוב — —שושלת אדמו״רים
28. פצ׳ניק — שושלת אדמו״רים
29. ספרד — שושלת אדמו״רים

ג. בספרות ואמנות

30. אייכנבוים יעקב — סופר ומשורר
31. אופנהנדלר — חזן
32. ביאליק חיים־נחמן — משורר
33. גוטלובר אברהם־בר — משורר
34. גולדפדן אברהם — מיסד התיאטרון היהודי
35. גינזבורג שמעון — סופר
36. גינזבורג פסח — סופר
37. וואהל יעקב־יוסף — סופר
38. וואקס מיכאל (וואשצינסקי) — שחקן
39. זצר ש. ז. — סופר
40. ר׳ זיידיל רובנר — חזן
41. ריב״ל — ר׳ יצחק־בר לווינזון — סופר
42. לבני יצחק — סופר
43. לודביפול אברהם — סופר
44. למדן יצחק — משורר
45. לרנר יעקב — משורר
46. סלונימסקי חיים־זליג — סופר
47. פרילוצקי נח — סופר וחוקר
48. פיארברג מרדכי־זאב — סופר
49. ציגל ר׳ שלמה — חזן
50. קויפמן יחזקאל — סופר
51. קליימן משה — סופר
52. רוזנפלד יונה — סופר
53. שפירא חוה (אם כל חי) — סופרת
54. שיינברג יצחק — סופר

ד. אנשי מדע ומחקר

55. איטלזון גרשון — פילוסוף
56. ברשדסקי ש. — הסטוריון
57. כהנא אברהם — מפרש התנ״כ
58. לרנר ח. צ. — מדקדק
59. מנדלקרן שלמה, — בעל הקונקורדנציה „היכל הקודש״
60. קמינקא אהרן — סופר וחוקר
61. רש״ד — ר׳ שלמה דובנא — כותב ה„ביאור״.
62. רייכאסברג נחום — פרופ׳ לכלכלה מדינ׳ באוניב׳ ברן

הערות ותיקונים

במעטפה עמ׳ ראשון של הקובץ ז׳: במקום „י״ג. ברזנה בשקיעתה — ד. שטיינמן״ צ״ל ש. ביליאנקו וי. פיוון, ובמקום „י״ד. קצה של שומסק — ש. ביליאנקו וי פיון״ — צ״ל ד. שטיינמן.

בקובץ ז׳ עמ׳. 20 אחרי השורה החמישית חסר: „זלאטה (זהבה) פרלמיטר עסקנית מסורה לקרנות, לוויצ״ו וביחוד לבית־היתומים. ראו בה אם היתומים. והיא קראה להם „הילדים שלי״. בפעילותה הצליחה להשיג תמיכה מהשלטונות לבית היתומים.

בקובץ ז׳ עמ׳ 5 — בכתובת לתמונתו של ר׳ י.פ. פלדנקרייז נפלה טעות מצערת — במקום תקל״ז יש לקרא תרל״ז.

ברשימה דרמן, קובץ ח׳ עמ׳ 28 טור ב׳ נדפס בטעות „גויס לצבא האדום״. צ״ל „גויס לחיל הבריגדה היהודית בא״י״.

ברשימה על רובנה, פרק שביעי, בקובץ ח׳ עמ׳ 19 טור ב׳ הושמטו שמות העסקנים הציונים: ד״ר יהושע דראליץ, אורליכט, המורה י. ברקובסקי. ובסוף הרשימה מה׳ — בעמוד 21 נדפס בטעות „א. אבטיחי — הדדי וצ״ל „א. אבטיחי — הדרי״.

בקובץ ח׳ עמ׳ 29 טור ב׳ אחרי השורה 30 — נכנסה שורה מיותרת המתחילה ב„דנשטרן״.

ברשימה על צודנוב קובץ ז׳ הושמט: א) עמ׳ 25 אחרי בבית הקברות הישן: „ובבית הקברות החדש שבעיירה. בט׳ באב ובח׳ אלול היו נוהרים המונים לקברות הצדיקים. ב) עד המהפכה הסוביטית היתה לנכדי ר׳ הרשל״ה זכות חזקה למכירת שמרים ונרות־חלב שעליהם פרנסתם. ג). לשורה ז׳ עמ׳ 26 קבץ ז׳ יש להוסיף: השאר התפללו בבתי־תפילה אחרים. ד). למען הדיוק מציינת המערכת כי החומר לשני הפרקים של הרשימה על צ׳ודנוב בקבצים ז׳ וח׳ הוגש לה ע״י מר אליהו יחיאלי (פנמן) ותודתה נתונה לו בזה.

מר דוד לנדר (איש לוצק) מעיר לרשימה על א. גולדפדן, קובץ ד׳, כי ד״ר ש. מנדלקרן היה בן־גילו של גולדפדן ולמד בז׳טומיר רק 3 שנים, עבר לווילנה ושם גמר את חוק למודו. יתכן שהם נפגשו על ספסל הלמודים. כ״כ מיחס מר לנדר את דרכו של מנדלקרן ל„לבנזונים״ ולא ל„לוינזונים״.

לרשימה עלית חלוצים קובץ ז׳ עמ׳ 31 יש להוסיף שמות חלוצים שעלו: ישראל כץ ושפירא.

בקובץ ו׳ עמ׳ 18 מתחת לגלופה נדפס „ד״ר טשניחובסקי״, צ״ל „ד״ר טשרניחובסקי״. נדפס „גרשון משה״, צ״ל „קרשון משה״.

ב„תוכן כרך א״ עמוד 7 (בראשית הכרך הזה) הושמטו:

א׳ — אחרי מספר 50 — „צ׳ודנוב (סוף) א. יחיאלי (פנמן) ק״ח 16.

ב׳ — אחרי מספר 66 — „שומסק ז. ק. ק״ה 28.

ג׳ — ב„אודים ושונות״ נדפס „כרוז״ ועד א. י. וו. וצ״ל „קול קורא ליוצאי ווהלין״.

כמה שגיאות וטעויות דפוס לא תוקנו ע״י הערות ועם המחברים הסליחה.